

*LA HISTÒRIA MORAL DE CATHALUNYA DE PERE
GIL (1550-1622) I LA HISTORIOGRAFIA
CATALANA DE L'ÈPOCA MODERNA*

Rodolfo Galdeano Carretero

Per citar o enllaçar aquest document:
Para citar o enlazar este documento:
Use this url to cite or link to this publication:
<http://hdl.handle.net/10803/675159>

<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ca>

Aquesta obra està subjecta a una llicència Creative Commons Reconeixement

Esta obra está bajo una licencia Creative Commons Reconocimiento

This work is licensed under a Creative Commons Attribution licence

Universitat de Girona

TESI DOCTORAL

La *Història moral de Cathalunya* de Pere Gil (1550-1622) i la historiografia catalana de l'època moderna

VOLUM PRIMER

Rodolfo Galdeano Carretero

2013

TESI DOCTORAL

La *Història moral de Cathalunya* de Pere Gil (1550-1622) i la historiografia catalana de l'època moderna

VOLUM PRIMER

Rodolfo Galdeano Carretero

2013

Programa de doctorat Ciències Humanes i de la Cultura

Director i tutor de la tesi: Dr. Xavier Torres Sans

Codirector: Dr. Joaquim Garriga i Riera

Memòria presentada per optar al títol de Doctor per la Universitat de Girona

*A mis padres, María del Carmen
Carretero Porras y José Galdeano
García*

A Marta y Alba, siempre

*Per a en Jaume Arola que no va poder
veure créixer els seus néts*

*A Isidoro Inocencio, con quien tanto
quería*

Sumari

Volum Primer

Presentació	XIII
0 Introducció.....	XV
L'autor	
1 Els anys de formació	XXV
2 L'ambient espiritual de la Barcelona de Pere Gil	XXXIX
3 Pere Gil i el bisbe de Barcelona Joan Dimes Loris	LXIII
4 Els anys de maduresa	CVII
L'obra	
5 La historiografia de la Contrareforma i el gènere de la història natural i moral	CLXXI
6 El pla de l'obra giliana	CXCV
7 El llibre segon: la Història moral de Cathalunya	CCXIX
8 El capítol X: la Història cathalana moral.....	CCXLV
9 L'obra de Pere Gil en la historiografia catalana	CCLXIII
Història moral de Cathalunya. Llibre segon de la Història cathalana	
Criteris d'edició i advertiments	3
Capítol III	9
Capítol IIII	15
Capítol V	37
Capítol VI	73
Capítol VII	83

Capítol VIII	99
Capítol IX	123

Volum Segon

Capítol X	143
Capítol XI	227
Capítol XII	351
Capítol XIII	445
Capítol XIII	495
Capítol XV	503
Capítol XVI	513

Apèndix documental

Bibliografia

Abreviatures i símbols

a.	abans	llig.	lligall, lligalls
ap.	apèndix	m.	mort
ca.	<i>circa</i> , data aproximada	ms.	manuscrit, manuscrits
cap.	capítol, capítols	n.	nota
d.	després de	núm.	número, números
dir.	director	p.	pàgina, pàgines
doc.	document	prel.	preliminar, preliminar
ed.	edició	prol.	pròleg
est. intr.	estudi introductori	s.	segle, segles
f.	foli, folis	s.	següents
fac.	facímil	trad.	traducció
km.	kilòmetre, kilòmetres	v.	vers
lib.	llibre	veg.	vegeu
vol.	Volumen	[?]	quan el text és il·legible
[...]	quan el text està en blanc		

Sigles d'arxius i biblioteques

ACA	Arxiu de la Corona d'Aragó (Barcelona)
ACB	Arxiu Capitular de Barcelona
ACDCB	Arxiu de les Carmelites Descalces de Catalunya i de Balears
ADB	Arxiu Diocesà de Barcelona
ADG	Arxiu Diocesà de Girona
AHAT	Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona
AHCB	Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona
AHN	Archivo Histórico Nacional (Madrid)
AHPB	Arxiu Històric de Protocols de Barcelona
AHSCSP	Arxiu de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau
AHSIC	Arxiu Històric de la Companyia de Jesús a Catalunya
ARSI	Archivum Romanum Societatis Iesu
ARV	Arxiu del Regne de València
BC	Biblioteca de Catalunya
BMM	Biblioteca del Monestir de Montserrat
BNE	Biblioteca Nacional de España
BPEB	Biblioteca Pública Episcopal de Barcelona
BUC	Biblioteca Universitaria di Cagliari
BUB	Biblioteca de la Universitat de Barcelona

Resum

La tesi és l'edició del manuscrit 112 de la Biblioteca Pública Episcopal de Barcelona (BPEB) que conté la *Història moral de Cathalunya* del jesuïta reusenc Pere Gil, llibre segon d'un projecte més ampli, la *Història cathalana*, compost per una geografia del Principat (*Libre primer de la història cathalana en lo qual se tracta d'història o descripció natural, ço és, de coses naturals de Catalunya*), inèdita fins el 1949 quan Josep Iglésies l'edità; una *Història eclesiàstica de Cathalunya*, llibre tercer –avui perdut; i una *Vida dels sants de Cathalunya*, llibre quart. L'edició va acompanyada d'un estudi introductor que inclou la biografia de l'autor i d'una segona part que s'ocupa de la contextualització de l'obra dins la historiografia catalana de l'època moderna.

En la primera part de l'estudi introductor dividim la biografia de Pere Gil en quatre blocs cadascun dels quals engloba les grans etapes de la vida del jesuïta reusenc. En el primer abordem les primeres dades biogràfiques i la seva etapa de formació. En el segon ens proposem recrear l'ambient espiritual de la Barcelona de les noves religions reformades. En el tercer apartat ens ocupem del guiatge espiritual de Pere Gil al costat del bisbe Joan Dimes Loris el pontificat del qual suposa un viratge decisiu en el programa de confessionalització i de renovellament teològic i pastoral de la diòcesi.

La segona part del treball està dedicada a l'estudi específic del *llibre segon de la Història cathalana*, que no abordem directament car l'iniciem amb l'anàlisi del model d'història tripartida (natural, moral i eclesiàstica) característic de la concepció contrareformista de la història i al qual pertany l'obra giliana. En el tercer apartat detallam el contingut dels diferents capítols que componen la *Història moral de Cathalunya* i repassem les fonts que Pere Gil utilitzà per confeccionar la seva obra. El quart bloc està dedicat a l'estudi específic de la *Història cathalana moral*, el capítol X de la *Història moral de Cathalunya* que s'ocupa dels anys immediatament posteriors a la «reconquesta», els més incerts de la història del Principat i dels quals Jerónimo Zurita no se'n va ocupar en els seus *Anales de la Corona de Aragón* (Saragossa, 1562). Per últim, contextualitzem l'obra giliana dins la historiografia catalana del període i ens ocupem específicament de l'*Epítome de la genealogia dels comtes de Barcelona* que encapçala l'edició de les actes de la Cort general de 1585 a causa de la seva centralitat.

En la tercera part ens ocupem de l'edició del text que realitzem respectant fidelment l'ortografia original i seguint els criteris usals d'edició que, tanmateix, assenyallem. La finalitat de l'edició és la seva comprensió de manera que fem quatre tipus de notes explicatives o interpretatives: notes històriques; notes geogràfiques; notes literàries; i notes que contextualitzen el text en la historiografia catalana de l'època moderna.

Resumen

La tesis es la edición del manuscrito 112 de la Biblioteca Pública Episcopal de Barcelona (BPEB) que contiene la *Història moral de Cathalunya* del jesuita reusense Pere Gil, libro segundo de un proyecto más amplio, la *Història cathalana*, compuesto por una geografía del Principado (*Libre primer de la història cathalana en lo qual se tracta d'història o descripció natural, ço és, de coses naturals de Catalunya*), inédita hasta el 1949 cuando Josep Iglésies la editó; una *Història eclesiàstica de Cathalunya*, libro tercero –hoy perdido; y una *Vida dels sants de Cathalunya*, libro cuarto. La edición va acompañada de un estudio introductorio que incluye la biografía del autor y de una segunda parte que se ocupa de la contextualización de la obra dentro de la historiografía catalana de la época moderna.

En la primera parte del estudio introductorio dividimos la biografía de Pere Gil en cuatro bloques cada uno de los cuales engloba las grandes etapas de su vida. En el primer abordamos los primeros datos biográficos y su etapa de formación. En el segundo nos proponemos recrear el ambiente espiritual de la Barcelona de las nuevas religiones reformadas. En el tercer apartado nos ocupamos del guíaje espiritual de Pere Gil junto al obispo de Barcelona Joan Dimes Loris el pontificado del cual supone un viraje decisivo en el programa de confesionalización y de renovación teológica y pastoral de la diócesis.

La segunda parte del trabajo está dedicada al estudio específico del libro segundo de la *Història cathalana*, que no abordamos directamente sino que lo iniciamos con el análisis del modelo de historia tripartita (natural, moral y eclesiástica) característico de la concepción contrarreformista de la historia y al cual pertenece la obra giliana. En el tercer apartado detallamos el contenido de los diferentes

capítulos que componen la *Historia moral de Cathalunya* y repasamos las fuentes que Pere Gil utilizó para confeccionar su obra. El cuarto bloque está dedicado al estudio específico de la *Historia cathalana moral*, el capítulo X de la *Historia moral de Cathalunya* que se ocupa de los años inmediatamente posteriores a la «reconquista», los más inciertos de la historia del Principado y de los cuales Jerónimo Zurita no se ocupó en sus *Anales de la Corona de Aragón* (Zaragoza, 1562). Por último, contextualizamos la obra giliana dentro de la historiografía catalana del periodo y nos ocupamos específicamente del *Epítome de la genealogía de los condes de Barcelona* que encabeza la edición de las actas de la Corte general de 1585 debido a su centralidad.

En la tercera parte nos ocupamos de la edición del texto que realizamos respetando fielmente la ortografía original y siguiendo los criterios usuales de edición que, aun así, señalamos. La finalidad de la edición es su comprensión de forma que hacemos cuatro tipos de notas explicativas o interpretativas: notas históricas; notas geográficas; notas literarias; y notas que contextualizan el texto en la historiografía catalana de la época moderna.

Abstract

The thesis is the edition of the manuscript 112 of the Episcopal Public Library that contains *Història moral de Cathalunya* written by Pere Gil, a jesuit from Reus. This is the second book of a larger project, *Història cathalana* composed of a geography of the Principality of Catalonia (*Llibre primer de la història cathalana en lo qual se tracta d'història o descripció natural, ço és, de coses naturals de Catalunya*), unpublished until 1949 when Josep Iglesias published it. *Història eclesiàstica de Cathalunya*, the third book - now lost; and *Vida dels sants de Cathalunya*, fourth book. The edition is accompanied by an introductory essay that includes a biography of the author and a second part that deals with the context of the work within the Catalan historiography of modern times.

In the first part of the introductory study we divide the biography of Pedro Gil into four blocks each of which cover the main stages in the life of the Jesuit from Reus. In the first block the first biographical data and the first stage of their training are tackled. In the second one, we intend to recreate the spiritual environment of the new reformed religions in Barcelona. In the third section we deal with the spiritual

guidance of Bishop Pedro Gil beside the bishop Joan Dimes Loris, whose papacy represents a turning point in the confessionalization programme and theological renewal of the diocese. The second part is devoted to the specific study of *llibre segon de la Història cathalana*, that we don't tackle directly; we start with the analysis of the model of tripartite history (natural, moral and ecclesiastical) characteristic of the counter reformist history and to which the work of Gil belongs. In the third section we detail the contents of the different chapters of *Història moral de Cathalunya* and we look at the sources Pere Gil used to make his work. The fourth section is devoted to the study of *Història cathalana moral*, chapter X of *Història moral de Cathalunya* that deals with the years immediately following the "reconquest", the most uncertain years of the Principality and which Jerónimo Zurita didn't take care to in their *Anales de la Corona de Aragón* (Saragossa, 1562). Finally, we contextualize the work of Gil within the Catalan historiography of the period and we deal specifically with the *Epítome de la genealogia dels comtes de Barcelona* that heads the minutes publication of the General Court of 1585 because of its centrality.

In the third part we deal with the publishing of the text faithfully following the original spelling and following the common editing criteria. The purpose of the publishing is its comprehension, thus we do four types of interpretive or explanatory notes: historical notes; geographical notes; literary notes; and notes that contextualize the text in the Catalan historiography of modern times.

Presentació

L'edició de la *Història moral de Catalunya* del jesuïta reusenc Pere Gil s'afegeix a una llarga llista d'obres recentment editades que recuperen la narrativa històrica dels segles XVI i XVII. Aquestes edicions s'han emprès des del camp historiogràfic, cosa que ha suposat un avenç considerable en el coneixement de la historiografia catalana dels segles moderns. De forma inveterada aquestes obres havien estat menystingudes no només perquè formessin part de l'anomenada «decadència», sinó a causa de la ingenuïtat característica de la historiografia del moment, que admet les històries més inversemblants si s'ajusten al propòsit i la intenció de l'autor o de la institució a la qual representen. Qüestió aquesta que, unida a la nul·la aportació al mètode històric, han determinat el seu silenci.

Però el coneixement històric cada vegada més precís dels segles XVI i XVII i els estudis que acompanyen aquestes edicions demostren que conformen un valuós testimoni de la posició ideològica de l'època, perquè concreten la finalitat amb la qual van ser triats i interpretats els fets històrics. En aquest sentit, palesen la reacció de la historiografia catalana a la publicació dels *Anales de la Corona de Aragón* de Jerónimo Zurita que obvià el passat català i, d'altra banda, són extremadament interessants perquè Catalunya està immersa en un moment polític força conflictiu d'ascensió pactista, antecedent de la Guerra dels Segadors, en què la història juga un paper de primer ordre. Entre els arguments esgrimits durant la revolta del 1640, destaca l'argument històric i, en concret, el de l'autoalliberament del domini sarraí i l'entrega lliure i espontània als reis carolingis després de l'establiment d'una sèrie de pactes polítics. Aquest plantejament no és obra dels propagandistes, sinó que té el seu antecedent en l'elaboració feta arran de la crisi política de 1587-92, de manera que és producte d'un llarg recorregut historiogràfic.

Aquests aspectes, junt amb la repercussió de la crítica de Pere Miquel Carbonell respecte al mite d'Otger Cataló i els Nou Barons, o respecte al mite de Guifré el Pelós i la comtessa de Flandes, han monopolitzat la pràctica totalitat dels estudis historiogràfics del període, oblidant altres circumstàncies com l'examen del gènere historiogràfic al qual pertanyen aquestes obres, element fonamental a fi d'escatir l'objectiu que a compleixen. És el cas de la *Història moral de Catalunya* que, al marge de la seva consideració com a Història de Catalunya, té una finalitat teològica, lligada a l'espiritualitat de la Companyia de Jesús. A partir de l'anàlisi

d'aquesta consideració, la nostra tesi vol obrir noves vies d'investigació i d'interpretació fins ara inexplorades en la historiografia catalana, gràcies a la utilització de certes fonts eclesiàstiques ignorades o rarament usades pels historiadors modernistes, quan, paradoxalment, una gran part de la nòmina dels historiògrafs del període són eclesiàstics.

Aquest treball no va començar pas quan, ja fa deu anys, en Quim Garriga i en Xavier Torres em van proposar l'edició de l'obra de Pere Gil. S'inicià molt abans, en el moment que vaig descobrir el magisteri d'en Quim Garriga a la Universitat de Barcelona. En una aula atapeïda d'alumnes que ocupàvem fins als últims seients el recordo entusiasmat, apassionat, mentre, projectant una filmina –llavors es deien així–, em deixava portar per la seva saviesa i, de mica en mica, em contagiava de la seva afecció per la febre de la «dolce prospettiva». Pocs mesos després vaig haver d'abandonar els estudis, per reemprendre'ls anys més tard, disposat, ara sí, a desxifrar fins a l'últim arcà d'allò que em semblava màgic i misteriós. Recordo que l'esperava a la sortida de la facultat, després de l'última classe, i l'acompanyava fins a casa seva en unes converses que per a mi van ser fascinadores i que m'acabaren d'inocular la passió pel Renaixement. Però, al mateix temps, creixia en mi el respecte per totes les seves exposicions –quasi veneració–, que paradoxalment m'impedien de seguir els passos de qui ja considerava el meu mestre. Quan en Quim va marxar a la Universitat de Girona, vaig decidir fer el doctorat a Girona. Poc podia imaginar que dels estudis d'art passés al camp de la historiografia i que en aquest camí trobaria en Xavier Torres, qui, amb una amabilitat que ara considero imprescindible, va consentir a ponderar el treball de doctorat i la direcció de la tesi que ara presento. A en Xavier li agraeixo amb veritable sinceritat aquests anys d'acompanyament, dedicació i interès que han estat decisius.

Vull agrair la col·laboració de tots els responsables i personal dels arxius i biblioteques que he consultat, però dec un especial reconeixement als pares Jordi Roca i Francesc Casanovas de la Companyia de Jesús, i a Laia Molina Cuñado de la Universitat de Girona, que amb alegria i eficàcia m'ha aplanat el camí.

0 Introducció

Aquest treball és l'edició del manuscrit 112 de la Biblioteca Pública Episcopal de Barcelona (BPEB) que conté la *Història moral de Cathalunya* del jesuïta reusenc Pere Gil, llibre segon d'un projecte més ampli, la *Història cathalana*, compost per una geografia del Principat (*Libre primer de la historia Cathalana en lo qual se tracta d'història o descripció natural, ço és, de coses naturals de Catalunya*), publicada el 1949; una *Història eclesiàstica de Cathalunya*, llibre tercer –avui perdut–; i una inèdita *Vida dels sants de Cathalunya*, llibre quart. L'edició del text va acompanyada d'una biografia de l'autor, encara força incompleta, i d'un estudi introductor que té com a objectiu la restitució del gènere historiogràfic al qual pertany i la seva inserció dins del marc general de la historiografia catalana del període.

En l'afany per recuperar textos cabdals per al coneixement geogràfic de Catalunya, Josep Iglésies i Fort (1902-1986) publicava l'any 1949 la transcripció del *Libre primer de la historia Cathalana* de Pere Gil. Malgrat que el manuscrit era conegut amb anterioritat i que havia estat força utilitzat, aquesta edició va contribuir a la difusió de l'obra, imprescindible per al coneixement geogràfic, físic i humà de la Catalunya del segle XVI. Tant és així que els més importants historiadors modernistes, com ara J. H. Elliott o Pierre Vilar, han recorregut a les seves pàgines i que a hores d'ara continua sent una cita obligada. Iglésies completava l'edició amb unes notes biogràfiques que recopilaven les nombroses referències anteriors, entre les quals destaca la biografia de Philip Alegambe S.I. en la *Bibliotheca Scriptorum Societatis Iesu* (Anvers, 1643).

L'any 2002, en ocasió dels cent anys del naixement de Josep Iglésies, la Societat Catalana de Geografia, filial de l'Institut d'Estudis Catalans, reeditava l'obra amb l'afegit d'un *Postil·les a la vida i obra de Pere Gil* de la historiadora M. Mercè Gras i Casanovas. Gras escrivia les seves postil·les amb la intenció d'actualitzar les dades conegudes i realitzar una recerca més aprofundida, atès que les biografies posteriors repetien bàsicament les notícies d'Alegambe. És el cas, per exemple, de la ressenya biogràfica que el pare jesuïta Josep Maria Benítez compilava en l'obra *Jesuïtes i Catalunya: fets i figures* (1996); l'entrada del *Diccionari d'Història Eclesiàstica de Catalunya* (1998); o la del *Diccionario Histórico de la Compañía de Jesús* (2001). Gras aportava com a novetat la consulta de la *Crónica del colegio de Nuestra Señora de Belén de la Compañía de Jesús (1545-1700)*, que Iglésies

donava per perduda, però que va poder aprofitar indirectament a través les nombroses obres del pare Joan Creixell, S. I. (1876-1951), el qual coneixia la font de primera mà.

La *Crónica* és d'una enorme importància per a la biografia del jesuïta reusenc, no només perquè en bona part és responsabilitat de Pere Gil, sinó perquè a través de les seves pàgines podem refer el seu itinerari vital. Però gràcies a la *Crónica* també podem reconstruir la religiositat de la Barcelona del període. El primer que la va emprar en aquest sentit fou Joan Bada en el seu ja clàssic estudi sobre la *Situació religiosa de Barcelona en el segle XVI* (1970) i, més tard, Henri Kamen en *The Phoenix and the Flame. Catalonia and the Counter Reformation* (1993), encara que ambdós autors la van utilitzar de forma exígua. Tanmateix, el 1993 el pare Antoni Borràs i Feliu, S.I. (1924-2006), feia servir la *Crónica* per a un article sobre la fundació del col·legi de Betlem i, recentment, el jesuïta Ignasi Vila ha escrit una història del col·legi durant el segle XVI a partir bàsicament d'aquesta font i d'una altra obra que Iglésies també donava per perduda –igualmente fonamental per contextualitzar la religiositat del període. Es tracta de la *Historia de la provincia de Aragón de la Compañía de Jesús (1540-1600)*, que el pare Gabriel Álvarez compongué el 1607 i que, com la *Crónica del colegio de Belén*, es conserva en l'Archivum Historicum Societatis Iesu Cataloniae (AHSIC) a través d'una còpia de finals del segle XIX.

Maria Mercè Gras justificava les seves postil·les per raó de la «rellevància del personatge», però aquesta rellevància –apuntada encertadament per les novetats que aporta– sembla menor si no s'emmarca dins el seu context, el qual, per una banda, ha de tenir en compte la idiosincràsia de la Companyia de Jesús i, per l'altra, ha d'interpretar el personatge dins del període històric al qual pertany. Per això, basant-nos principalment en la *Crónica del Colegio* i en la *Historia de la provincia*, plantegem la biografia del jesuïta reusenc a partir de l'espiritualitat de la Companyia de Jesús, a fi de situar el personatge en un àmbit més ampli: el de la Barcelona contareformista, o, si es prefereix, el de la Barcelona confessional, immersa de ple en un procés de recristianització.

En aquest context, hem volgut emfasitzar la importància de l'ambient lul·lista de la Universitat de Barcelona i, en general, de les classes dirigents de la societat barcelonina que estaven molt lligades a la Companyia de Jesús i a la nova

espiritualitat reformada. Té sentit que Pere Gil es declarés l'únic i deutor dels seus mestres de la Universitat, i és aquesta espiritualitat la que explica les bases epistemològiques de la *Història natural, moral, eclesiàstica i de sants de Catalunya*, com argumentarem en el nostre estudi.

Per això hem volgut dividir la biografia de Pere Gil en quatre blocs, cadascun dels quals engloba les grans etapes de la vida del jesuïta reusenc. En el primer, abordem les primeres dades biogràfiques i la seva etapa de formació. En el segon, ens proposem recrear l'ambient espiritual de la Barcelona dels nous ordes religiosos reformats. En el tercer apartat, ens ocupem del guiatge espiritual de Pere Gil al costat del bisbe Joan Dimes Loris, el pontificat del qual suposa un viratge decisiu en el programa de confessionalització i de renovellament teològic i pastoral de la diòcesi. L'estudi mostra com el col·legi de Betlem ocupà un lloc destacat en aquesta tasca a través de l'actuació de Pere Gil, el qual, al costat de Joan Dimes Loris i de la resta de bisbes de Barcelona contemporanis seus, exercí un paper de primer ordre en la direcció espiritual de la diòcesi. Per últim, en el darrer bloc, tractem els anys de maduresa, quan el jesuïta reusenc exercia com a confessor de virreis i ocupava càrrecs d'importància dins del seu orde.

Per realitzar el nostre treball hem utilitzat el fons de l'Archivum Romanum Societatis Iesu (ARSI), que conserva una gran quantitat de documentació relacionada amb Pere Gil, per raó de la seva posició central en el col·legi de Betlem i en la província d'Aragó, on arribà a ser provincial. No hem d'oblidar que sant Ignasi pensà en un orde preparat per a la comunitat en la dispersió, amb un govern romà molt centralitzat. En aquesta organització, la comunicació entre Roma i les províncies havia de ser molt fluïda, de manera que les cartes i els memorials es convertien en un instrument de report continu. Gràcies a l'amabilitat del pare Casanovas, arxiver de la Companyia a Barcelona, fem servir documents del catàleg triennal de l'ARSI i també citem papers d'aquest arxiu a través de les obres dels pares jesuïtes Ignasi Vila o Miquel Batllori, entre d'altres, però som conscients que els seus fons conserven testimonis relacionats amb el jesuïta reusenc que, després d'aquest treball, encara resten inèdits.

També hem utilitzat documents conservats en l'Arxiu de la Companyia a Barcelona i hem consultat el fons de la Companyia que es conserva en l'Arxiu del Regne de València (ARV), en l'Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA) i en la Biblioteca de la

Universitat de Barcelona (BUB). Tanmateix, recorrem a la riquesa documental del *Monumenta Historica Societatis Iesu* (MHSI), atès que les pàgines de les seves col·leccions són un oceà d'informació sobre la religiositat del període i, en concret, sobre l'activitat de Pere Gil en l'orde. En canvi no hem pogut consultar altres documents que es conserven en el fons de la Companyia de l'Archivo Histórico Nacional (AHN). A banda d'aquestes fonts pròpiament jesuítiques, també hem aprofitat la riquesa documental de l'ACA i de la BUB, així com d'altres arxius que ens han servit per a contrastar les dades aportades. Igualment, a fi de contextualitzar l'espiritualitat i la religiositat del període, hem recorregut a llibres coetanis de caràcter doctrinal.

La segona part del treball està dedicada a l'estudi específic del *llibre segon de la Història cathalana*, que no abordem directament, car l'iniciem amb l'anàlisi del model d'història tripartida (natural, moral i eclesiàstica) característic de la concepció contrareformista de la història, al qual pertany l'obra de Pere Gil. Així, examinem la *Historia natural y moral de las Indias* (Sevilla, 1590) del jesuïta José de Acosta, que prenem com a paradigma d'aquest model d'història tripartida que es convertí en un gènere historiogràfic utilitzat quasi en exclusiva pels membres de la Companyia de Jesús, atès que la teologia de l'orde de sant Ignasi n'és el fonament epistemològic. A partir d'aquesta anàlisi, fem una nova lectura del llibre primer del jesuïta reusenc dedicat a la història natural del Principat, tot comparant-la amb una altra obra coetània, la *Naturalis et moralis historia de regno Sardiniae* (ms. inèdit de la Bibl. Univ. di Cagliari, d. 1598) del jesuïta sard Giovanni Arca (ca. 1562- d. 1614), a fi de comprovar fins a quin punt l'obra de Pere Gil s'adiu amb el gènere d'història natural i moral. Tot seguit, situem la resta de llibres en relació al pla general de l'obra i reconstruim el temari del llibre tercer, la *Història Eclesiàstica de Cathalunya*, avui perdut. En el tercer apartat, detallem el contingut dels diferents capítols que componen la *Història moral de Cathalunya* i repassem les fonts que Pere Gil utilitzà per confeccionar la seva obra. El quart bloc està dedicat a l'estudi específic de la *Història cathalana moral*, el capítol X de la *Història moral de Cathalunya* que s'ocupa dels anys immediatament posteriors a la «reconquesta», els més incerts de la història del Principat i que Jerónimo Zurita no tractà en els seus *Anales de la Corona de Aragón* (Saragossa, 1562).

La *Història cathalana moral* suposa l'aportació més original del jesuïta reusenc, no tant pel seu contingut, sinó per la seva novetat metodològica, atès que aplica els

critèris de versemblança de la filosofia moral d'Aristòtil –els mateixos que fa servir la teologia de l'època– al camp historiogràfic, a fi de cercar la certesa moral dels fets, és a dir, discernir allò que és cert d'allò que és fals. Aquest esforç en la recerca de la veritat i en l'ús de les fonts d'arxiu és la prova més evident que Pere Gil forma part del grup de teòlegs que, en el context de les disputes religioses, es van dedicar a la que Eduard Fueter (1876-1928), en la *Geschichte der neueren Historiographie* (München-Berlin, 1911), anomenà «història erudita», allunyada ja dels plantejaments més ingenus de la historiografia humanística.

Per últim, contextualitzem l'obra de Pere Gil dins de la historiografia catalana del període i ens ocupem específicament de l'*Epítome de la genealogia dels comtes de Barcelona* que encapçala l'edició de les actes de la Cort general de 1585, a causa de la seva centralitat. Aquest text forma part de la resposta oficial a l'atzucac en què havia entrat la historiografia catalana arran de la crítica de Pere Miquel Carbonell a Pere Tomic, l'obra del qual representava la validació de la tradició llegendària. Pere Gil segueix fidelment el contingut de l'*Epítome*, fins al punt que la *Història moral de Catalunya* es conforma en molts aspectes com una ampliació dels postulats de l'*Epítome*.

Pere Gil escriu la *Història cathalana* en un moment molt significatiu de la historiografia del Principat. Després de la publicació dels *Anales* de Jerónimo Zurita no s'havia editat cap obra sota la responsabilitat d'un historiador del país, malgrat que les corts de 1552 i les de 1564 anunciaren el càrrec de cronista oficial. Els projectes posteriors no van prosperar: la *Història general de Catalunya* d'Antoni Viladamor no passà de manuscrit i restà un projecte inacabat; el *De Catalonia liber primus* (Barcelona, 1588) de Francesc Calça no és pròpiament una història de Catalunya, perquè pertany al gènere de les il·lustracions; i l'*Epítome* (1588), per la seva concisió, no aspirava a ser una història del Principat. Malgrat que es tracta d'un esborrany i que no arribà a les premses, podem considerar l'obra de Pere Gil el primer projecte reeixit d'Història de Catalunya per raó del seu abast cronològic. D'altres obres posteriors que van acabar a la impremta –els casos de Francesc Diago, d'Onofre Manescal o de Jeroni Pujades– s'han interpretat habitualment, i talment com en el cas de l'obra giliana, com un seguit de projectes la justificació dels quals era respondre a l'anunci de la creació del càrrec de cronista oficial en un context de forta reacció contra els *Anales* de Zurita. Així, s'han comparat aquestes obres a fi de trobar afinitats estructurals i temàtiques.

D'altra banda, el nostre estudi s'allunya d'aquesta consideració i interpreta –per contra– que el projecte del jesuïta reusenc respon a una altra motivació i a uns altres paràmetres, és a dir, que és independent d'aquesta conjuntura historiogràfica i, per extensió, de la conjuntura política d'ascensió pactista, antecedent directe de la revolta del 1640. Pere Gil és un teòleg que indubtablement escriu una Història de Catalunya per amor al seu país, però també perquè considera que és la millor manera de fer teologia. Per això tria el model d'història natural i moral, la qual cosa li permet lligar el seu primer llibre a l'espiritualitat de la Companyia de Jesús, amb la convicció que, a través del coneixement de la geografia de Catalunya, el lector pot arribar al coneixement de Déu. Ara bé, en la *Història moral de Cathalunya* el jesuïta situa l'acció de la Providència divina com a motor de la historia, a fi que el lector comprovi com i de quina manera s'acompleix el triomf definitiu de Déu. Així, la *Història cathalana* forma part del projecte evangelitzador del nostre teòleg que, una vegada més, conquereix tots els espais de la vida pública de la societat confessional del seu temps. Pere Gil, efectivament, s'ocuparà una mica de tot: tracta la fallida dels mercaders de la llotja; intervé entre les institucions, a fi d'aconseguir la concòrdia; dóna la comunió als presidiaris; predica en els sínodes; recapta diners per a les necessitats de la ciutat; interpreta les lleis o escriu llibres per a la formació dels clergues. I també fa una corografia del seu país i n'escriu la història.

L'autor

1 Els anys de formació

Naixement i filiació

Sota l'entrada *Petrus Aegidius*, la *Bibliotheca Scriptorum Societatis Iesu* (Anvers, 1643) del jesuïta belga Philip Alegambe (1592-1652)¹ conté la primera biografia de Pere Gil, que ha esdevingut –fins al treball de Josep Iglésies–² la font bàsica sobre el jesuïta reusenc. Per a la redacció de la seva obra, Alegambe recorregué a fonts del mateix col·legi de Betlem de Barcelona, seguint el mètode que Pedro de Ribadeneira ja havia emprat per confeccionar la primera gran compilació biogràfica de la Companyia de Jesús, *Illustrium scriptorum religionis Societatis Iesu catalogus* (Anvers, 1608). Malgrat que les dades foren obtingudes poc temps després de la mort de Pere Gil, la semblança d'Alegambe no concreta la data de naixement. No obstant això, el jesuïta belga precisa que el traspàs de Pere Gil s'esdevingué el 15 de setembre de 1622 i puntualitza que es produí a l'edat de 72 anys.

Modernament, en una breu nota biogràfica inserida en els *Anales históricos de Reus* (Reus, 1846) l'arxiver i erudit Andreu de Bofarull i de Brocà (1821-1892)³ fixava la data de naixement el dia 17 de gener de 1552. Bofarull es basava en els registres de baptisme de la prioral reusenca custodiats a l'Arxiu Municipal de Reus, d'on era l'arxiver. Tanmateix, pocs anys després, el pare jesuïta Charles Sommervogel no tenia en compte l'aportació de Bofarull en la monumental *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus* (1890-1909),⁴ on va incloure una biografia del jesuïta català confeccionada únicament a partir dels documents de l'*Archivum Romanum Societatis Iesu* (ARSI). Sommervogel certificava l'any 1551 («né en 1551 à Reus, diocèse de Tarragone»), però sense especificar ni el dia ni el mes, com tampoc la font de la qual extreia la notícia. Per això cal suposar que calculà l'any a partir dels testimonis de l'ARSI i que no trobà cap document que avalés la data exacta del naixement. Amb tot, assenyalava que entrà en la Companyia de Jesús el 4 de març de 1574, a l'edat de 23 anys.

---

¹ Alegambe (1643: 368-369). El jesuïta Juan Eusebio Nieremberg, en la compilació *Varones ilustres de la Compañía de Jesús* (Madrid, 1643-1647 [1891: vol.VII, p. 449-452]), reproduí les dades de la biografia d'Alegambe. Cal advertir que Serra i Postius (1671-1748) incorporà una biografia de Pere Gil en la *Història Eclesiàstica de Catalunya* (ms.186-197 de la BUB: vol. IX, 89-90), que és una còpia de la biografia de Nieremberg.

² Iglésies ([1949a] 2002).

³ Bofarull (1961: vol. II, 213) [1ª ed. 1846].

⁴ Sommervogel (1890-1932: vol. III, col. 1413-1414).

Com a conseqüència de la dissemblança entre les aportacions d'Alegambe, Bofarull i Sommervogel, Josep Iglésies revisà el fons de l'Arxiu Municipal de Reus i va concloure que Andreu de Bofarull havia donat per bona una falsificació comesa pels arxivers anteriors. Amb l'objectiu de destriar la data de naixement, Josep Iglésies adduí la declaració feta pel mateix Pere Gil el 9 de juliol de 1618, en el procés de beatificació de fra Nicolau Factor, en la qual afirmava comptar 67 anys: «Petrus Gil patria oppidi de Reus diocesi Tarraconensi aetatis sexaginta septem Annorum parentibus Petro Gil agricultor et Violante Gil Estalella eius conjuge».⁵ D'acord amb aquesta declaració i amb la data d'entrada en la Companyia de Jesús, Iglésies deduïa que el naixement calia situar-lo entre l'1 de gener i el 14 de setembre de 1551, negligint l'aportació d'Alegambe respecte a l'edat de la seva defunció.⁶ Ara bé, l'única prova constatable és el testimoni de Pere Gil, i a partir d'aquest només podem concloure que el seu naixement es produí l'any 1551 o bé l'any 1550, segons el mes que prenguem com a referència.

Per altra banda, en la nota crítica a l'edició de Josep Iglésies de la *Geografia de Catalunya* de Pere Gil, el pare Miquel Batllori⁷ afirmava que en els arxius romans de la Companyia de Jesús constava la data de naixement del 13 de desembre de 1550. Malgrat que es tracta d'un article de l'any 1953, les biografies posteriors⁸ han obviat aquest testimoni i han insistit en la data consignada per Josep Iglésies, és a dir, l'any 1551. Però la cosa certa és que la notícia de Batllori encaixa amb altres dades que coneixem de la biografia del jesuïta reusenc: l'edat de la seva defunció, 72 anys; els anys de la seva entrada en la Companyia de Jesús –«entró en la Compañía en Barcelona a 4 de março año 1574 siendo de edad de 23 años», segons consta en el *Libro del año 1582*–;⁹ els documents conservats en l'*Archivum*

---

⁵ AHPB, 535/62 [=Notari Antoni Roure, *Procés de beatificació de fra Nicolau Factor (1618, juliol, 4 – 1618, desembre, 14)*], f. 117. Iglésies ([1949] 2002: 28) també transcriví el document.

⁶ Iglésies ([1949a] 2002: 32). Un col·laborador de Josep Iglésies, Joaquim Santasusagna (1949: 23), en la seva biografia del jesuïta reusenc, reconeixia que, malgrat les conjectures del seu mestre, «no podent recolzar en cap document una precisió».

⁷ Batllori (1953: 594-597) o (1996: vol. VI, 561).

⁸ Vegeu per exemple l'article del *Diccionari d'història eclesiàstica de Catalunya* (1998: vol. II, 275) o, més recentment, el text de M. Mercè Gras *Postil·les a la vida i obra de Pere Gil*, inclòs en l'annex de l'edició facsímil d'Iglésies de la *Geografia de Catalunya* de Pere Gil (2002: 317-329). En canvi, el treball recent del pare Vila (2010: 498 i 845) té en compte l'aportació de Batllori.

⁹ ACA, Monacals d'Hisenda, vol. 2581. *Libro del año 1582 y antes de los que entraron a la Compañía y de los votos des del noviciado y demás. Al archivo al armario del instituto de la Compañía*, f. 102r. Aquest manuscrit recull l'entrada dels nous novicis amb la descripció

Romanum Societatis Iesu (ARSI)¹⁰ –els mateixos que probablement consultà Sommervogel a partir dels quals calculava erròniament l'any 1551, ja que no considerà que el seu naixement es pogués produir els últims dies de l'any 1550–; i la deposició de Pere Gil en el procés lul·lià de Mallorca¹¹ de 1612, en la qual assegurava tenir 62 anys.¹² Així, doncs, ja que la data de naixement aportada per Andreu de Bofarull és fruit d'una falsificació i les de Sommervogel i Josep Iglésies es basen en conjectures, caldrà prendre en consideració el testimoni de Batllori, a l'espera de localitzar els documents referits en l'ARSI.

---

dels béns que aportaven a la Companyia, així com la casa on havien de realitzar el noviciat; el jurament del quart vot «circa missiones»; la reincorporació d'antics membres que per algun motiu van estar apartats de l'orde; les expulsions i d'altres informacions relatives a l'organització interna del col·legi de Betlem compreses fonamentalment entre els anys 1560 i 1570. El llibre segueix les directrius de les *Constitucions* [57] que ordenaven la composició d'aquests memorials: «Sean avisados que, después de entrados en Casa, ninguno puede tener dineros en su poder, ni en mano de algún amigo fuera de casa en la mesma tierra, sino que los dispensen en obras pías o los den a guardar al que tiene este cargo en casa, el qual todo lo que cada uno trae tomará por memoria, para si fuere menester en algún caso saberlo».

¹⁰ Relacionem la data i l'edat de Pere Gil en cadascun d'aquests documents (són testimonis estrets de l'Archivum Romanum Societatis Iesu–ARSI– pertanyents a l'Assistència d'Hispania, província Aragonesa). Any 1587: 36 anys, veg., Arag. 10, I, f. 9v, n.83. Any 1590: 39 anys, veg., Arag., f. 73, n.3. Any 1593: 42 anys, veg., Arag. 10, I, f. 41, n. 4. Any 1603: 52 anys, veg., Arag. 10, I, f. 170, n. 192. Any 1606: 55 anys, veg., Arag. 10, I, f. 207, n. 180. Any 1611: 60 anys, veg., Arag., 10, I, f. 236, n. 224. Any 1614: 63 anys, veg., Arag. 10, I, f. 274v, n. 216. Any 1619: 68 anys, veg., Arag., 10, I, f. 313, n. 210. Any 1622: 71 anys, veg., Arag., 10, II, f. 342, n.1. Segons aquests documents, podem deduir que el seu naixement es produiria l'any 1551 o bé l'any 1550. Agraeixo al pare Casanovas, arxiver de l'AHSIC, aquesta relació.

¹¹ No ens ha estat possible consultar el document original i, per tant, desconeixem la data exacta de la deposició de Pere Gil, la qual cosa ens permetria calcular l'any de naixement. Coneixem el document a través de Pérez Martínez (1988: 92), el qual reproduí parcialment la declaració; segons l'estudiós mallorquí, el document hauria de trobar-se en l'Arxiu Diocesà de Mallorca dins l'Arxiu de la Causa Pia Lul·liana, *Primer procés de beatificació de Ramon Lull*, f. 141. Per una informació del pare Pou (1935: 109-129), sabem que existeix una còpia de les deposicions dels jesuïtes de 1612 en el Convent de Sant Isidor de Roma i en l'Arxiu de la Congregació del Ritus. El primer que transcriví fragmentàriament la deposició de Pere Gil fou Custurer (1700: 320-321). Hem d'advertir que l'edició de Magúncia de les obres de Ramon Lull –*Beati Raymundi Lulli Opera*– inclou Pere Gil entre els lul·listes –*virorum Illustrum*– basant-se en la deposició de 1612 transcrita per Custurer: «R. P. Petrus Gil S.J. Rector Collegi Montis Sions Majorica in Processu ibidem instituto cum Autoritate Ordinarii Anno 1612 aetatis sua Anno 62. Affirmavit cum juramento se audivisse dici e Doctore Ludovico Joanne Vileta Canonico Barcinonensi qui assitit Concilio Tridentino cum Episcopo illius Civitatis D. Wilhelmo Cassador, quod PP. Concilii, quibus data est cura faciendi Indicem Librorum prohibitorum egerint utrum prohibendi sint Libri Raymundi Lulli, & quod determinaverint non prohibere illos, cum Doctrina ipsius visa sit vera & Catholica» (1721-1742: vol. I, 11). Més tard, Avinyó (1925: 424-425, n.2) també reproduí la declaració a través de Custurer.

¹² Cal advertir que hi ha un element que introdueix un xic de confusió en aquesta qüestió. El 20 de maig de 1596, en el procés de beatificació de sant Ignasi, Pere Gil assegura tenir 44 anys (MHSI, *MI Scripta* 1918: vol. 2, 395). D'acord amb aquesta declaració, caldria situar el seu naixement l'any 1552 o bé l'any 1551. Hem de considerar aquest testimoni com a erroni, ja que els documents que confirmen la data assenyalada per Batllori són tan nombrosos i tan concordants entre ells que és necessari afirmar la seva veracitat sense reserves.

Quant a la seva filiació, només sabem del cert allò que Pere Gil declarà en el procés de beatificació de fra Nicolau Factor. A partir d'aquest testimoni i de la recerca de les inscripcions de baptisme a l'arxiu parroquial de Reus, Josep Iglésies deduïa que el jesuïta reusenc tingué tres germanes que foren batejades els anys 1553, 1554 i 1560. En el baptisme d'Elisabet –la germana gran– hi figura com a padrí «lo reverend mosen Stalella, frare de Santes Creus», que segons Iglésies possiblement fou un germà o bé un oncle de la seva mare, Violant Estalella.¹³ Tanmateix, la biografia d'Alegambe assegura que tenia parents pobres;¹⁴ en canvi, la biografia pòstuma del jesuïta reusenc inclosa en la *Historia del Colegio de Valencia* assenyala que «tiene allí [Reus] muchos deudos honrados y ricos».¹⁵ Només conservem aquestes escasses notícies, ja que el *Libro de las pruebas de limpieza de linaje de los que pretenden ser de la Compañía* no es portava quan Pere Gil ingressà en la Companyia de Jesús, sinó solament a partir de l'any 1594, quan s'aprovà la seva norma «indispensable» en la V Congregació General de la Companyia (1593-1594).¹⁶ I tampoc no hem localitzat la prova de puresa de sang que el Sant Ofici li practicà l'any 1604, quan –com veurem– ingressà com a qualificador de la Inquisició de Catalunya.

Pere Gil, un deixeble de Lluís Joan Vileta en l'Estudi General

La biografia d'Alegambe concreta que Pere Gil ingressà en la Companyia de Jesús el 4 de març de 1574, amb 23 anys d'edat, després d'haver cursat els estudis de filosofia. El *Libro del año 1582* també ho confirma i, a més, assenyala que abans de l'entrada havia «oydo latinidad, artes y quatro años y medio de theologia. Quando entró leya artes en la Universidad de Barcelona».¹⁷ Els estudis d'arts tenien un caràcter propedèutic, ja que el seu objectiu era l'ingrés en la facultat superior de teologia. Molts estudiants de la Universitat llegien regularment teologia en el col·legi de Betlem –«que son los más i meiores de la universidad»–,¹⁸ per això és probable

¹³ Iglésies ([1949a] 2002: 27) trobà les anotacions en el lligall dels Baptismes, 1524-1565.

¹⁴ Alegambe (1643: 369).

¹⁵ AHSIC, ms. ACOB 101, vol.I.1 *Historia y primer centenar de la casa profesa de Valencia* (veg. apèndix doc. III).

¹⁶ Batllori (1996: 4). El *Libro de memoria de las probanzas de limpieza de linaje, que se hace a los recibidos en la Compañía en la Provincia de Aragón* es conserva a l'ARV, Clero, Libros, Conventos 3, Jesuitas, Casa Profesa, Llibre núm. 3647, f.149-178.

¹⁷ ACA, Monacals d'Hisenda, vol. 2581. *Libro del año 1582*, f. 102v.

¹⁸ Carta del pare Gaspar Joan Valpedrosa a Francesc de Borja, Barcelona 25 d'abril de 1570, ARSI, Hisp. 114, f. 89r, cit. per Borràs (1993: 211).

que abans de la seva entrada en la Companyia de Jesús Pere Gil freqüentés les aules del col·legi de Betlem, on se seguia la doctrina de sant Tomàs, tal com manaven les *Constitucions* de l'orde.¹⁹

D'aquesta etapa de formació en les aules barcelonines conservem un testimoni molt valuós. Es tracta de la deposició que el jesuïta reusenc realitzà en el procés lul·lià de Mallorca de 1612, on afirmà que era deixeble del catedràtic de l'escola lul·liana de Barcelona, professor universitari i teòleg Lluís Joan Vileta (m. 1583),²⁰ que acompanyà el bisbe de Barcelona Guillem Cassador (1561-1570) al concili de Trento. Mestre en teologia per la Universitat de Salamanca (1555), Vileta fou lector de l'Estudi General durant trenta-sis anys –actuà com a catedràtic des del curs 1547-1548 fins a la seva mort– i, sens dubte, un dels seus teòlegs més influents. Després del concili la seva fama s'engrandí encara més quan aconseguí, amb la col·laboració dels jesuïtes de la província d'Aragó Jeroni Nadal (1507-1580) i Joan Jeroni Domènech (1516-1592), a més del general de la Companyia de Jesús, el pare Diego Laínez, que no s'incloguessin les obres de Ramon Llull en l'Índex de llibres prohibits.²¹ El 23 de març de 1565, ja a Barcelona, fou nomenat catedràtic vitalici i regent de la càtedra de l'art i doctrina de Ramon Llull, amb la facultat de donar classe en l'escola lul·liana del carrer del Carme o bé en una aula de l'Estudi General. Aquest mateix any sortia a la llum la seva edició comentada de l'*Ars brevis* (Barcelona, Claudi Bornat, 1565), i posteriorment s'editaren les seves lliçons universitàries amb el títol *In Aristoteles Philosophiam acroamaticam... dictata: secta in tres tomos, in quorum hoc primo continentur Logica & Ethica, in secundo Physica, in tertio Metaphysica & Mystica siue Theologica* (Barcelona, Pauli Cortei i Petri Mali, 1569),²² dedicades al virrei Diego Hurtado de Mendoza i a la seva muller Catalina de Silva, la qual, segons consta en la dedicatòria, volia aprendre la doctrina de Ramon Llull.

En la deposició de 1612, Pere Gil recordava la defensa de Ramon Llull que Vileta havia realitzat en el concili de Trento i la col·laboració del general dels jesuïtes, el pare Diego Laínez.²³ A més, assegurava que fou deixeble de Vileta entre els 18 i els

---

¹⁹ *Constitucions* [464].

²⁰ Sobre Vileta veg. Madurell (1964: 19-76); Fernández Luzón (2005: 231-232).

²¹ Segons consta en la deliberació del concili de Trento de l'1 de setembre de 1563, veg. Scaduto (1955: 3-32); Batllori (1957: 394).

²² L'obra fou aprovada pel bisbe Guillem Caçador i un dels deixebles de Vileta, Bartomeu Roca, doctor en teologia.

²³ Batllori (1944: 228).

22 anys, és a dir, durant la seva etapa universitària. En aquell moment, el bisbe Guillem Cassador ocupava el càrrec de canceller de la Universitat, amb la potestat de concedir els graus acadèmics i l'autorització docent. A la pràctica, però, Vileta exercia les funcions del bisbe, raó per la qual podem imaginar l'abast de la seva influència en l'orientació acadèmica i pedagògica de la Universitat.²⁴ Una Influència que s'estengué als professors de l'Estudi General, perquè en la declaració de 1612 Pere Gil esmenta d'altres docents que se significaren en la defensa del doctor Il·luminat, com ara Joan Vila, Antoni Jordana i Bartomeu Roca,²⁵ tots tres deixebles de Vileta, els quals lloaven l'obra de Lluís igual com ell. Així, el jesuïta reusenc confessava que «llegint jo mateix alguns llibres, si be no molts, no he vist en los llibres que he llegits de dit Mestre Ramon Lluís sino doctrina sana, verdadera y catolica».²⁶

Durant els primers anys de la fundació del col·legi de Betlem, els jesuïtes anaven a estudiar a l'Estudi General, on llegia l'Escriptura Joan Lluís Vileta. En aquest període la connexió entre ambdues institucions fou tan estreta que, a petició del mateix sant Ignasi i mitjançant el provincial Francisco Estrada, el maig de 1555 deu professors de l'Estudi General van escriure una carta a favor de la causa de la Companyia per tal de contrarestar el decret advers a l'orde que havia emès la facultat de teologia de la Universitat de París.²⁷ Entre aquests professors hi figuraven el mateix rector Onofre Gualba, Francesc Calça, Martín de Ibarra i Joan Lluís Vileta, de manera que hem de suposar la influència de l'Estudi General en els

---

²⁴ Fernández Luzón (2005: 98).

²⁵ Joan Vila (ca. 1515-1598) fou catedràtic de filosofia (1557-59), teologia escolàstica (1564-74, 1576-90), mestre de les sentències (1574-75) i Sagrada Escriptura (1590-95) en la Universitat de Barcelona on, a més, ocupà el càrrec de rector durant el bienni de 1592-94. Prior de Sant Genís (Urgell), el 1571 va ser elegit canonge de la catedral de Barcelona. L'any 1597 fou nomenat bisbe de Vic, moment en què dotà tres càtedres a la Universitat Literària. Juntament amb el jurista Juan de Arce s'adreçà «a la congregación del Índice, en defensa de las doctrinas lulianas. Su alegato está copiado en un código de la Biblioteca Vaticana (Ms. Vat. Lat. 6198)» (Alòs 1918: 23). Segons l'*Episcopologio de Vich* fou «un sabio consumado y poseía como nadie el griego y el hebreo. Se le tenía, además, por el primer teólogo y canonista» (Nadal 1904: volum III, 143). Antoni Jordana fou sacerdot llatí, deixeble dilecte de Lluís Joan Vileta, rector la Universitat (1562-64; 1570-72) i catedràtic de filosofia (1564-1573). Pel que fa al sacerdot Bartomeu Roca (m. 1595), sabem que fou catedràtic de teologia (1568-1571), canonge magistral de Tarragona i qualificador del Sant Ofici, veg. Fernández Luzón (2005: 101, 129 i 154). Tenim constància del lul·lisme de Roca a través d'una carta del doctor Herrera de Arce enviada a Antoni Palau -«mestre en arts en lo estudi de Barcelona»- en la qual li manifesta el següent: «Agora la merced que me ha de hacer, como por otras le tengo escrito, es hazer me trasladar el libro de les Maravelles y embiarme la Ars divina juntamente con la Astrologia Raymundi la qual el Sor. Mestre Roca deu a V.m. De Pisa, 9 de henero de 1568» (BSAL, any XIX, núm. 274, 7).

²⁶ Pérez Martínez (1988: 92).

²⁷ MHSI, *MI Epp* (1911: vol. XII, 554-556).

ensenyaments d'arts de la Companyia de Jesús. Més tard, quan es consolidà la fundació del col·legi de Betlem (1574-1580), la situació s'invertí i, fins i tot, s'arribà a pensar que els jesuïtes s'encarregarien de la direcció de l'Estudi General.²⁸ Per això no ens ha d'estranyar que els pares de la Companyia de Jesús constin com a beneficiaris en el testament de Lluís Joan Vileta²⁹ i que, quan la Congregació d'Estudiants de la Companyia de Jesús s'assentà el 2 de novembre de 1577 sota l'advocació de la Verge, un catedràtic de la Universitat actués com a prefecte de la nova congregació i el bisbe de Barcelona, Joan Dimes Loris, exercís

«la protección en dos Academias, la una de teología y la otra de artistas. Ejercitándose en ella en virtud y letras; habiendo oraciones y lecciones; y teniendo conclusiones de artes y de teología, a las cuales y a los demás ejercicios de letras venian de muy buena gana los catedráticos de la Universidad; y estos los llamaban a los suyos. De esta comunicación no pocas veces nacía el despertar de las vocaciones a la vida religiosa, como ahora mismo se recibieron tres estudiantes en la Compañía y difiriéndolo a otros muchos hasta haber más lugar para ello».³⁰

L'ingrés en la Companyia de Jesús

Com assegura *El libro del año 1582*, immediatament després de la seva entrada en la Companyia de Jesús, Pere Gil marxà cap al col·legi de Saragossa, que des de 1570 comptava amb un noviciat.³¹ Amb tot, no va observar la recomanació de les

---

²⁸ Bada (1970: 126); Borràs (1993: 203-212). La Universitat reservà el millor horari a les classes del col·legi de Betlem: «Las lecciones de este colegio son tan bien recibidas que la ciudad y Estudio [Universidad] viendo que tardábamos en leer, me han enviado a pedir, pensando que las queríamos dejar, que las prosiguiésemos, y el Estudio ha sentado sus lecciones y horas. Lo ha hecho teniendo respeto a las nuestras y nos han enviado a ofrecer las mejores horas: de 3 a 4 [de la tarde] y de 9 a diez por la mañana, y así se proseguirán» (ARSI, Hispania 119, Ayala a Mercuriano, Barcelona 26 de octubre de 1573, cit. per Vila 2010: 438).

²⁹ Madurell (1964: 55).

³⁰ ARSI, Hispania, Anua 1578, cit. per Creixell (1922: vol. II, 280). Trobem un altre exemple de la connexió entre la Congregació d'Estudiants de la Companyia de Jesús i l'Estudi General en la declaració de Dionís Jeroni Jorba, catedràtic de lleis de l'Estudi General de Barcelona, en què reconeix ser membre de la Congregació: «Y también de los religiosos de la Compañía de Jesús, y de la célebre Congregación de aquellos, de la qual es presidente el muy illustre y reverendísimo señor don Ioan Dymas Loris, obispo de Barcelona, consejero de su Magestad, y a la dicha Congregación soy yo muy aficionado, y uno de aquellos, aunque inmérito» (Jorba 1589: f. 11v).

³¹ ACA, Monacals d'Hisenda, 2581, *Libro del año 1582*, f. 102r : «Pedro Gil natural de villa de Reus, diòcesi de Tarragona, essent mestre en arts y legint lo curç en la Universitat de

Constituciones de l'orde, que aconsellaven estar «en la casa de la primera probación [...] como huéspedes por doce o quince días, para mejor mirar en sus cosas antes que entren en la Casa o Colegio».³² Deduïm que els superiors haurien considerat innecessària la seva estada provatòria perquè el jesuïta reusenc ja estava prou avesat a la manera de fer de la Companyia. El col·legi de Saragossa es reservava a l'ensenyament teològic, la qual cosa fa pensar que la seva elecció no podia ser casual, sinó la més idònia per a un novici que ja havia completat els estudis d'arts i que, de ben segur, estava destinat a professar els vots perpetus.³³ D'altra banda, la destinació complia la norma dictada incansablement pels generals de l'orde que obligava a enviar els novicis als altres regnes de la província, amb l'objectiu que «cada uno de los que entran en la Compañía [...] haga cuenta de dexar el padre y la madre y hermanos y hermanas, y quanto tenía en el mundo».³⁴ A més, aquesta mobilitat ajudava a la unitat de la província i, com apunta el pare Batllori, «contribuïa a donar-hi un cert sentit d'universalitat, per bé que limitat, si el comparem amb aquell esperit cosmopolita i rodamón de la primera generació de jesuïtes».³⁵

Pere Gil romangué a Saragossa durant els dos anys del noviciat tot duent a terme les sis experiències prescrites per sant Ignasi,³⁶ tal com refereix el pare Giuseppe Antonio Patrignani (1659-1733) en el *Menologio di pie memorie di alcuni religiosi della Compagnia di Gesù dall'anno 1538 fino all'anno 1728* (Venècia, 1730), que inclou una biografia de Pere Gil calcada de la confeccionada per Alegambe:

Barcelona entrà en la Companyia a 4 de març del any 1574. No mete ninguna cosa en lo Col·legi. Lo endemà partí para lo noviciat a Çaragoça».

³² *Constituciones* [18].

³³ Astrain (1912: vol. I, 438).

³⁴ *Constituciones* [61].

³⁵ Batllori (1996: 34). Cal advertir que Sommervogel dóna com a data d'entrada en la Companyia de Jesús el 12 de març de 1574, que correspondria a l'arribada de Pere Gil al col·legi de Saragossa. D'altra banda, la recent biografia del pare F. de P. Solà inclosa en el *Diccionario Histórico de la Compañía de Jesús* (2001: vol. II, 1728-9) afirma que Pere Gil entrà en el col·legi de Tarragona. Hem de suposar que es tracta d'una conjectura del pare Solà, ja que, si bé és cert que la província d'Aragó destinava el col·legi de Tarragona a la formació dels novicis, aquesta determinació no s'aplicà sinó a partir de l'any 1575. Amb anterioritat, el noviciat s'alternava entre València, Gandia i Saragossa, veg. Astrain (1912: vol. I, 438); (1909: vol.III, 41-43) i Ruiz (1980: 183-221).

³⁶ *Constituciones* [65] a [69]: «haciendo Exercicios Spirituales por un mes poco más o menos [...], sirviendo en hospitales, o en alguno dellos por otro mes [...], peregrinando por otro mes sin dineros, antes a sus tiempos pidiendo por las puertas por amor de Dios nuestro Señor, porque se pueda avezar a mal comer y mal dormir [...], después de entrado en Casa, exercitándose con entera diligencia y cuidado en diversos officios baxos y humildes [...], predicando [...] la doctrina cristiana o una parte della a mochachos y a otras personas rudes en público mostrando, o a particulares enseñando».

«Desde el principio del noviciado fue el padre Gil un modelo acabado de virtud, exactísimo en todas las reglas de nuestro Instituto. Ejercitábase en los ministerios más bajos; enseñaba a la plebe la doctrina cristiana; visitaba las cárceles, las galeras, los hospitales; confesaba a los pobres; asistía a los condenados a muerte.»³⁷

A Saragossa va conèixer Pedro de Ribadeneira (1526-1611) –un dels membres més destacats de la primera generació de jesuïtes, tal com Pere Gil declara en la *Historia del colegio de Montesión*.³⁸ El 17 de març de 1576 compleix els vots del bienni, que es consideraven una primera professió perpètua.³⁹ Després, marxarà cap a València per realitzar el tercer any de provació –anomenat «tercerón»– que els escolars havien de fer abans d'incorporar-se definitivament a l'orde.⁴⁰ Si el bienni del noviciat es destinava a «instruir el entendimiento», durant aquest any de proves calia

«insistir en la escuela del affecto, exercitándose en cosas espirituales y corporales, que más humildad y abnegación de todo amor sensual y juicio propio y mayor conocimiento y amor de Dios nuestro Señor pueden causarle; para que habiéndose aprovechado en sí mismos, mejor puedan aprovechar a otros, a gloria de Dios nuestro Señor».⁴¹

Entre 1576 i 1578 s'estigué a la casa professa de València, on realitzà els exercicis espirituals –«valde orationi et contemplationi»– sota la supervisió dels pares jesuïtes Gaspar Barsi, Joan-Jeroni Domènec i Jeroni Mur. En el col·legi de València coincideix amb el pare Baltasar Álvarez (1533-1580), el qual, entre la Pasqua de 1578 i el 7 de febrer de 1579, realitzava la visita a la província d'Aragó.⁴²

---

³⁷ Reprodueixo la biografia del *Menologio* de Patrignani a través d'una còpia manuscrita i traduïda al castellà del pare Juan Florit inclosa en el *Menologio de varones ilustres de la provincia de Aragón* conservada en l'Arxiu de la Companyia de Jesús de Catalunya (AHCJC) amb la signatura B/III/B-37, ACPE 15, p. 429 (veg. apèndix documental IV).

³⁸ *Historia del colegio de Nuestra Señora de Montesión de la Compañía de Jesús de la ciudad de Mallorca*: «El P. Pedro Gil oyó decir deste buen Padre al P. Pedro Ribadeneira quando el año 1574 viniendo de Roma passó por Çaragoça, que el P. Francisco Estrada estudiando en París, antes de ser sacerdote y siendo de la Compañía, que predicava en París en lengua latina, y que causava admiracion a los que le oyan» (BSAL, núm. XVIII, 61).

³⁹ ARSI, Arag. 10, I, f. 29v, n. 83.

⁴⁰ En aquest període de vida de la Companyia de Jesús, la tercera provació es podia practicar en qualsevol casa o col·legi i no s'assignava la direcció d'un mestre propi, veg. *Diccionario Histórico de la Compañía de Jesús* (2001: vol. III, 2664-2668).

⁴¹ *Constituciones* [516].

⁴² Astrain (1909: vol.III, 85-88).

La coneixença del pare Álvarez –confessor de santa Teresa de Jesús i, com Ribadeneira i Joan-Jeroni Domènec, pertanyent a la primera generació de jesuïtes– li degué causar una forta impressió, ja que el 1613 el jesuïta reusenc la recordava en la redacció de la *Historia del colegio de Montesión*.⁴³ També fou llavors quan Pere Gil conegué per primera vegada la fama de santetat de fra Nicolau Factor, com declararia en el procés de beatificació.⁴⁴ En definitiva, després d’haver enllestit el tercer any de provació, passà a ser coadjutor temporal format, a l’espera que transcorreguessin els deu anys preceptius per pronunciar els últims vots simples.

A principis de l’any 1579 i per ordre del provincial, Pere Gil es traslladà al col·legi de Betlem. A Barcelona, el jesuïta reusenc s’havia d’ocupar de les lliçons de teologia juntament amb el pare José Villegas (c. 1546-1615), el qual també fou enviat al col·legi. Els nous lectors havien de substituir el pare Joan Fons o Fonts (1576-1622) i el pare Joan Pla (1549-1579), el qual, greument malalt, moria el març d’aquell mateix any. Com destaca el recent treball del pare Ignasi Vila, la biografia de Joan Pla és paral·lela a la de Pere Gil, atès que ambdòs jesuïtes llegiren teologia en el col·legi de Betlem quan encara no eren sacerdots (Joan Pla ho féu a partir de l’any

---

⁴³ «En este año 1577 por orden de N. P. Gen. Everardo Mercuriano empeço la visita desta provincia el P.e Baltasar Alvarez y la concluyo el año siguiente de 1578; esta visita fue aprobada por nuestro P.e General, y esta escrita en el libro de las Visitas. Este P.e Baltasar Alvarez fue de grande spiritu, conosciolo el P.e Pedro Gil en Valencia, y despues de muchos años el P.e dicho Baltasar Alvarez murio en Castilla; muerte de un Santo» (*Historia del colegio de Montesión*, BSAL, XVII, IV, 156). Encara que utilitzi la tercera persona Pere Gil és l’autor d’aquesta part de la *Historia del colegio de Montesión* tal com el mateix jesuïta reusenc reconeix unes línies més avall indicant, fins i tot, el moment de la seva redacció, l’any 1613.

⁴⁴ *Procés de beatificació de fra Nicolau Factor 1618*, f.118 [APB, notari: Antoni Roure 535/62]. Després que el rei suprimís la recol·lecció i impedís la creació de la província recol·lecta tarraconense, el beat Nicolau Factor (1520-1583) –i un bon nombre de recol·lectes valencians– abandonaren aquell regne i es dirigiren al Principat amb l’objectiu de fer-se caputxins, veg. Borges (1958: 151-206). Així, fra Nicolau Factor entrava caputxí als eremitoris de Sant Jeroni i Sant Llorenç de Valls l’abril de 1582, però poc més tard, el novembre de 1583, retornava a València on moriria dies després en l’observança, veg. Moreno (1587); Rubí (1953: 27-60 i 367-392). Pere Gil declara en el procés de beatificació la fama de santetat del personatge, tant quan «habitabat Valentiae» com després, quan el jesuïta ja era a Barcelona i Nicolau Factor professava en l’orde caputxina. D’altra banda, cal assenyalar que un altre testimoni, inserit en el *Libre primer de la historia Cathalana*, també prova la presència de Pere Gil a València l’any 1576: «Lo any .1576. Aparegué una gran cometa [...] Yol viu y consideri molts vegadas estant en Valencia; y verdaderament me atemorizava» (Iglésies [1949a] 2002: 292-293). Aquest cometa és el mateix que Tycho Brahe observa un any després i a partir del qual desmenteix la finitud planetària d’Aristòtil. La visió del cometa causà una gran commoció, com ho demostra la publicació de l’obra de Josep Micó, *Del grande cometa que nuevamente nos ha aparecido* (Barcelona, 1578).

1572 i fins la seva mort); tots dos ensenyaren en l'Estudi General després d'haver estudiat en les seves aules; i, com veurem, tots dos es declararen lul·listes.⁴⁵

El cercle espiritual d'Estefania de Rocabertí

Després de la tercera provació i abans que residís a Barcelona l'any 1580,⁴⁶ Pere Gil viatjà a la ciutat comtal, i va ser aleshores quan entrà en contacte amb el frare mendicant Josep de Rocabertí (m. 1584), fill de Pere de Rocabertí i de Montcada, baró de Cabrenys, i d'Anna de Gualbes i Sapila; i germà d'Estefania de Rocabertí (1530-1609), fundadora de les carmelites descalces de Catalunya.⁴⁷ El jesuïta conegué Josep de Rocabertí després que aquest es doctorés a Alcalà i professés en l'observança de Castella. Així ho testimonia Pere Gil en la biografia que va escriure d'Estefania de Rocabertí, intitulada *Breve relación de la vida ejemplar y santa muerte de doña Estefania de Rocabertí, dicha madre Estefania de la Concepción, monja descalça de nuestra Señora del Carmen de Barcelona (ca. 1609)*:

«[Josep de Rocabertí] Fue echo sacerdote y vino de Castilla a esta provincia de Cataluña, y leyó teología escolástica muchos años en el colegio de Santo Tomás, que está serca de la ciudad de Vique, y en el monasterio de Jesús de Barcelona, con grande erudición y aprovechamiento y satisfacción de todos. En el qual tiempo el padre Pedro Gil de la Conpañía de de Jesús, que escribe el presente librito y tuvo particular conocimiento y amistad con el padre fray Joseph de Rocabertí, y comunicándose con él muchas veses y supo de los padres de Sant Fransisco de la Observancia y de otras personas fidedignas muchas particularidades de las virtudes eróycas del

---

⁴⁵ Vila (2010: 498). A les lliçons de Joan Pla assistia un gran nombre de persones fins al punt que els seus alumnes i el mateix rector de la Universitat, Miquel Tamarit, demanaren al general de l'orde el trasllat a les aules de l'Estudi General. No sembla que les coses canviessin gaire amb la presència de Pere Gil –i també de Villegas–, ja que, per una carta del pare Pere Domènec (1525-1606) al general de l'orde, Éverard Mercurian, sabem que «[Pere Gil i José de Villegas] leen a cuatro estudiantes de los nuestros y como a ciento de la Universidad, junto a la cual vivimos. No hay en ella lector que sea tan seguido como los nuestros» (ARSI, Hispania 126, Barcelona 23 de febrero de 1579, cit. per Vila 2010: 507).

⁴⁶ Sabem que Pere Gil era a Barcelona l'any 1580 perquè en la *Geografia de Catalunya* assegura que fou testimoni de la propagació d'un «gran catharro [...] que fou general en tot lo mon. [...] En Cathaluña comença, cerca dels .10. /o\ .12. de Agost, y dura cerca de un mes y mitg fins los ultims de Setembre. Yo estava en Barcelona, y me certificaren molts, que casi tots los ossells de gabia de Barcelona moriren» (Iglésies [1949a] 2002: 293).

⁴⁷ Beltrán (1990: 6, 22-26, 30-31 i 102-111); *Diccionari d'Història Eclesiàstica de Catalunya* (1998: vol.II, 102).

dicho padre fray Joseph de Rocabertí, en particular //5v// que tenía humildad profunda y grande amor a la pobreza evangélica y menosprecio de sí mismo, teniéndose en nada, y amicísimo de la continua mortificación interior y exterior, y penitencia, las cuales virtudes son propias de los frayles menores de la seráfica religión del padre Sant Fransisco.»⁴⁸

La relació d'amistat s'estengué a la seva germana i al cercle espiritual que s'havia creat entorn la casa d'Estefania, integrat, en bona part, pels descendents dels benefactors de sant Ignasi a Barcelona, entre els quals hi havia la família Rocabertí. Segons el testimoni de la mateixa Estefania, la seva besàvia Elionor Sapila donà almoïna a sant Ignasi, i la seva mare Anna de Gualbes també fou testimoni de la presència del sant a la ciutat i en fou devota.⁴⁹ Per aquesta circumstància la major part dels membres del grup –inclosa Estefania de Rocabertí– testimoniaran en els processos de beatificació de sant Ignasi a Barcelona dels anys 1595 i 1606 que, com veurem, el jesuïta reusenc va encapçalat.⁵⁰ El cercle espiritual d'Estefania estava format per

«don Juan de Buxadós; don Pedro de Cardona, governador de Cataluña; don Joan Terré, señor de Santiago; el señor de Favara; el señor miser Sarrovira el qual conosió a nuestro beato padre Ignacio en Roma; mossèn Palmer; Joan Pasqual que conoció a nuestro beato padre Ignacio en Manresa y Barcelona quando residió en ellas; y otros semejantes. Entrava también don Francisco de Rocabertí, su hermano, el qual la respetava mucho y se aconsejava con ella y seguía sus consejos. De eclesiásticos entrava don Francisco Clariana y algunos otros clérigos aunque muy pocos si no fuesen exemplarísimos. De los clérigos entravan los padres de la Compañía siempre que lo pedía la necesidad o caridad espiritual y cristiana».⁵¹

---

⁴⁸ ACDCB, A-IV-2. *Breve relación de la vida exemplar y santa muerte de doña Estefanía de Rocabertí, dicha la madre Estefanía de la Concepción*, f. 5. Pere Gil escrigué la biografia d'Estefania de Rocabertí l'any 1609, després que aquesta morís: «Esta buena señora [Magdalena Vilana], la qual aún bive en el presente año 1609, en el qual se escribe este librito, a referido al padre Pedro Gil, que escribe esto» (f.11v-12). Per a una descripció del manuscrit veg. Duran [dir.] (2003: vol. III, 370-373).

⁴⁹ MHSI, *MI Scripta* (1918: t. II, 328-329).

⁵⁰ La declaració d'Estefania de Rocabertí en el procés de beatificació de sant Ignasi de 1606 es pot consultar a MHSI, *MI Scripta* (1918: vol. II, 340-349).

⁵¹ *Breve relación...* f. 27v- 28. De tots ells qui mantenia un record més directe de sant Ignasi era Joan Pasqual, fill d'Agnès Pasqual, que va ser la gran protectora del fundador de la Companyia de Jesús a Manresa i a Barcelona (per a una breu síntesi de la relació d'aquest

En un primer moment, la relació d'Estefania amb els jesuïtes del col·legi de Betlem s'establí a través d'una «donzella» mallorquina anomenada Joana, que freqüentava la casa on vivien mare i filla.⁵² Després de morir la seva mare l'any 1564, i pel consell dels pares de la Companyia, Estefania es va recloure a casa seva.⁵³ Habitualment –«por espacio de más de quince años»–, Estefania i Joana acudien cada dia a l'església del col·legi de Betlem, on combregaven i es confessaven amb els pares de l'orde. Quan estaven malaltes i no podien assistir-hi, els pares del col·legi de Betlem –entre els quals Pere Gil mateix–⁵⁴ oficiaven els ministeris sacramentals a casa seva; un exemple més de «santedad paral·lela» (*paired saintliness*), tal com R. Po-Chia ha qualificat aquesta relació entre les dones i els homes de les religions reformades, que propicià al seu torn la creació dels nous ordes de religioses femenines.⁵⁵

---

personatge amb sant Ignasi veg. *Obras de San Ignacio de Loyola*, 1997: cartas 1, 717-718). Gràcies al fet que Pere Gil fou confessor de Joan Pasqual durant 7 o 10 anys –des de 1579 o 1583 fins la seva mort l'any 1589, segons la declaració que prenguem com a referència–, ocupava un lloc clau per a la validació del seu testimoni. Així, Pere Gil hagué de declarar el 7 de juliol de 1591 davant el rector del col·legi de Betlem i el notari Joan Pareja sobre la validació del llit i el matalàs de sant Ignasi que la vídua de Joan Pasqual, Àngela Pasqual, donà al col·legi, veg. MHSI, *MI Scripta* (1918: vol. II, 394-401). En un document datat el 20 de maig de 1596 i inclòs en l'anomenat «parvus processus barcinonensis», Pere Gil declara haver estat 7 anys confessor de Joan Pasqual, de 1583 fins al 1589. Però en un altre moment, el 7 de juliol de 1591, quan Joan Pasqual dóna el llit i els dos matalassos utilitzats per sant Ignasi al col·legi de Betlem, Pere Gil assegura que «por espacio de diez años, es a saber, desde el año 1579 hasta el de agosto de 1589, en el cual tiempo murió Juan Pascual de pestilencia, le he confesado muchas veces y le he oído decir que esta cama, que tenemos aquí presente, con estas cuatro tablas y dos colchones, son donde el P. Ignacio hadormido muchas veces y que guardaba esta cama y la quería dar a nuestro Colegio de Barcelona en memoria del P. Ignacio» (MHSI, *MI Scripta* 1918: vol. II, 106). No és improbable, doncs, que pel fet de ser confessor de Joan Pasqual el jesuïta reusenc fos elegit el 1595 i, més tard, el 1606 com a procurador dels processos oberts per a la canonització de sant Ignasi a Barcelona, Manresa i Montserrat.

⁵² Pere Gil assegura en la biografia d'Estefania que les dues dones freqüentaven «nuestra Yglesia del Colegio de Barcelona oyendo siempre sus sermones, en particular de los padres Francisco Estrada, y Ramírez, y Gobierno, y confesaránse algunas veces con el padre Gustin Caselles, Antonio Cordeses y otros de aquel tiempo» (*Breve relación...* f.23r). Pere Gil narra aquest període a través de Magdalena Vilana i Gualbes, cosina d'Estefania, testimoni visual dels fets que encara vivia quan el jesuïta reusenc escriu la biografia.

⁵³ «le aconsejaron que no se casase sino que por ahora se retirase sola con sor Joana y se enserrase en su casa y se diese a servir al Señor a la frecuencia de sacramentos y que se estuviera en estado de perpetúa virginidad consagrándose y dedicándose toda a Jesús como esposo de su alma» (*Breve relación...* f. 25r).

⁵⁴ «yo [Pere Gil] fui muchas veces estando la una o la otra enfermas y me edificava sumamente de su unión y caridad porque eran ambas mujeres de condición llana sin melindres ni serimonias y de virtud solidísima y de perfición cristiana como si fuesen religiosas perfectísimas» (*Breve relación...* f. 28v).

⁵⁵ Po-Chia (1998: 39-40).

En aquest període, la vivenda era freqüentada pel cercle de notables que, de ben segur, perllongarien les seves visites més enllà de l'any 1584 quan, un cop morta Joana, Estefania inicià la seva vida retirada en una casa del carrer Robadors propietat dels jesuïtes, situada al costat de la casa de la fundadora del col·legi de Betlem, Maria Manrique de Lara (m. 1588).⁵⁶ La nova ubicació no era casual, ja que ambdues dones mantenien una relació d'amistat ja iniciada a començament dels anys seixanta, quan Maria Manrique de Lara va fixar la seva residència a Barcelona després d'exercir com a cambrera major de l'emperadriu Maria d'Àustria (1529-1603), filla de Carles V.⁵⁷ Per aquesta raó hem d'incloure el seu nom dins del cercle espiritual que freqüentava la casa d'Estefania. A més, s'ha de tenir en compte que el lligam entre Maria Manrique de Lara i els jesuïtes venia de lluny, atès que sant Ignasi havia servit sota les ordres del seu pare Antonio Manrique de Lara, II duc de Nájera, quan aquest exercia el càrrec de virrei de Navarra.⁵⁸ Sens dubte aquesta és la causa per la qual Maria Manrique de Lara actuà primer com a benefactora i després com a fundadora del col·legi de Betlem.⁵⁹

---

⁵⁶ *Breve relación...* f. 34r. Sobre aquesta mateixa qüestió veg. *Relación de algunas cosas que hacia la madre Estefania de la Concepción en su casa en el discurso del día echa por dos criadas suyas* (f. 97r) que es troba després de la *Breve relación...* entre els f. 97-101v.

⁵⁷ És coneguda la relació de l'emperadriu Maria, germana de Felip II casada el 1548 amb el seu cosí l'emperador Maximilià II (1527-1576), i mare de Rodolf II (1552-1612) i de l'arxiduc Alberto (1559-1621), amb la Companyia de Jesús, de la qual fou fidel seguidora des de la seva joventut a Castella, veg. Martínez Millán (1998: 101-130).

⁵⁸ Per a aquest episodi de la biografia de sant Ignasi veg. Ribadeneira (1863: cap. I).

⁵⁹ Un membre del cercle espiritual, Francisco Clariana, fou marmessor del testament de Maria Manrique de Lara. Per a la biografia de Maria Manrique de Lara veg. Creixell (1922: 211-219); Borràs (1993: vol. II, 203-212).

2 L'ambient espiritual de la Barcelona de Pere Gil

L'espiritualitat de la Companyia de Jesús

El 1580, el mateix any que Pere Gil tornà a Barcelona, moria el quart general de la Companyia de Jesús, Éverard Mercurian (1573-1580). El seu guiatge se centrà a fixar l'espiritualitat de l'orde, que fins aquell moment es definia com a contemplativa i quasi mística, però que alhora havia de preservar l'activitat apostòlica, el seu objectiu prioritari. L'ideal espiritual mantenia un difícil equilibri entre l'acció i la contemplació –contemplatiu en l'acció– que els generals anteriors, Diego Laínez i Francesc de Borja, no acabaren de definir. Només Borja afegí una hora d'oració matutina als *Exercicis Espirituals* que els col·legis d'Espanya ja practicaven i que la IV Congregació General, en temps del cinquè general Claudi Acquaviva (1581-1615), aprovà definitivament.⁶⁰ Per això, durant el govern de Mercurian, s'enfrontaren dues formes d'interpretar l'espiritualitat de l'orde. La primera, representada pel català Antoni Cordeses i per Baltasar Álvarez, era partidària de la mística del recolliment; mentre que la segona, liderada per Gil González Dávila i el mateix Mercurian, rebutjava qualsevol mètode d'oració que no fossin els *Exercicis Espirituals*.

Com a resultat d'aquesta controvèrsia, Mercurian censurà els mètodes d'oració de Cordeses (1574) i Álvarez (1577), la qual cosa provocà que alguns jesuïtes ingressessin a la cartoixa a la recerca d'una espiritualitat contemplativa.⁶¹ A més, a fi de restringir l'accés a aquesta mena de literatura, el 21 de març de 1575 Mercurian trametia una instrucció als provincials en la qual, a més dels llibres prohibits per l'Església, en citava d'altres. En primer lloc, hi figuraven Erasme i Lluís Vives, i entre els llibres espirituals hi havia els de Tauler,⁶² Heinrich Seuse (Susò),⁶³ Alonso de Madrid⁶⁴ o Ramon Llull. Amb tot, la instrucció facultava l'ús d'aquests llibres als provincials, si posteriorment donaven compte al general.⁶⁵ Com ha assenyalat De Guibert, no es tractava tant d'una prohibició com «d'écarter les lectures qui risquaient de détourner les jésuites de leur vocation de service apostolique, en leur faisant trop rechercher l'union à Dieu dans l'introversión et le

⁶⁰ Leturia (1957b: vol.I, 226-267).

⁶¹ Van de Vorst S.I. (1954: vol. XXIII, 23-40).

⁶² Johanne Tauler (1290 o 1294-1361), místic alemany.

⁶³ Heinrich Seuse (c. 1300-1366), místic alemany.

⁶⁴ Alonso de Madrid (c. 1485-1570), místic franciscà, confessor d'Ambrosio de Morales.

⁶⁵ Leturia (1957a: vol. I, 269-331).

dégagement de tout le sensible et l'extérieur». ⁶⁶ De fet, Mercurian no censurava els autors ni el contingut espiritual dels llibres, dels quals fins i tot arribava a lloar-ne la seva pietat.

No sembla que Pere Gil participés en l'especulació contemplativa d'alguns del seus correligionaris, perquè immediatament després del seu retorn a la ciutat comtal decidia «ayudar en Alemania o Francia donde hay tanta necesidad por la herejía». En acabar la seva etapa de preparació, se sentiria suficientment bregat en teologia positiva –és a dir, en l'estudi de les Escriptures i els Pares de l'Església– com per anar a combatre els heretges a la seva pròpia casa. Assabentat de la resolució, el nou general Acquaviva instà al provincial que «le anime y me informe de su parecer [...]. Y por ser estas empresas tan importantes y tan propias de la Compañía, encargo a V.R. mucho siempre que haber semejantes deseos los promueva y me vaya dando aviso de ello junto con su parecer». ⁶⁷

Desconeixem el contingut dels informes que, amb tota seguretat, el provincial va trametre, però, en tot cas, el document és la primera prova de la relació de Pere Gil amb el nou general, atès que la maduresa del jesuïta reusenc en l'orde coincideix amb el llarg període en què Acquaviva governà la Companyia. En relació al guiatge del nou general, cal destacar que Acquaviva confirmà la censura dels llibres espirituals en la Congregació General V (1593), però suavitzà la postura de Mercurian respecte a l'exclusivitat dels *Exercicis Espirituals*. Així, el 8 de maig de 1590 adreçava una carta ⁶⁸ *ad Patres et Fratres Societatis Iesu* sobre l'oració i la penitència en la qual admetia la contemplació perfecta dins del caràcter apostòlic de l'orde. Tanmateix, pocs mesos després, trametia als col·legis per via de prova el *Directorium Exercitiorum spiritualium*, en què vinculava la tercera via mística –la unitiva– a la quarta setmana dels *Exercicis*, en concret a la «Contemplación para

---

⁶⁶ Guibert (1953a: 208). Sobre aquesta qüestió veg. Nicolau (1957: 217-236).

⁶⁷ ARSI, Aragonia 3, f.44, Acquaviva a Ibáñez, Roma 22 de enero 1582, cit. per Vila (2010: 606). La biografia d'Alegambe (1643: 369) assenyala que Pere Gil viatjà per França. Durant aquest primer període, Pere Gil actuà com a confessor del capítular de la catedral de Barcelona Pere Font i Font (m. 1614), el qual ingressava el 21 de gener de 1582 en la Congregació d'Estudiants de la Companyia de Jesús del col·legi de Betlem, segurament per mediació de Pere Gil, veg. Gros (1951: 25-35). L'article de Josep Gros i Ragner extracta la vida de Pere Font a partir del còdex 156 de l'Arxiu Capítular de la Catedral de Barcelona redactat per J. Ramon Vila l'any 1614. Per a una descripció del manuscrit, que segurament fou compost per obrir un procés de beatificació, l'autenticitat del qual Pere Gil va certificar, veg. Duran (dir.) (2003: vol. III, 53- 58).

⁶⁸ *Epistola R. P. N. Claudii Aquavivae ad Patres et Fratres Societatis Iesu, Quid sit orationis el poenitentiarum usu in Societate, iuxta nostrum Institutum*, dins ARSI, Epistolae (n.162), I, p. 248-270, cit. per Iparraguirre (1961: 43).

alcanzar amor». Confeccionat a partir de la consulta dels membres més antics de l'orde, com Domènec o Gil González, el document creava una doctrina comuna que, com ha assenyalat Michel de Certeau, se situava «à mi-chemin entre la méditation discursive et la passivité contemplative».⁶⁹ En aquest context, durant els 34 anys del govern d'Acquaviva, es congruava la literatura ascètica i mística de la Companyia.⁷⁰

La implantació de l'ortodoxia i les noves religions reformades

D'altra banda, la reforma religiosa que Felip II emprengué a partir de 1564 representa un altre element fonamental per entendre i interpretar el caràcter de l'espiritualitat de l'últim quart del segle XVI.⁷¹ La reforma pretenia aconseguir la clausura estricta dels convents de religioses,⁷² la supressió de la conventualitat franciscana i l'establiment de l'observança segons els principis castellans. Encara que només implicava els mendicants, s'estengué progressivament a la resta d'ordes, de manera que al Principat afectà especialment els benedictins, als quals foren suprimides trenta cases i cinquanta-set canòniques.⁷³ Els bisbes havien de ser els responsables de la seva aplicació, i a Barcelona fou el bisbe Guillem Caçador (1561-1570) qui s'encarregà inicialment de dirigir-la.⁷⁴ Malgrat els esforços del nunci Nicolàs Ormanetto (1572-1577) i del rei –que fins i tot pretengueren utilitzar els jesuïtes en la reforma de les altres ordes–,⁷⁵ el programa de millora només començà a implantar-se realment a partir dels anys 80, en temps del bisbe Joan Dimes Loris (1576-1598).

Però en paral·lel a aquesta nova reforma, la pietat contrareformista anhelava multiplicar el nombre de comunitats religioses en una nova onada espiritual. Un cas paradigmàtic fou el dels framenors caputxins que, arran de la seva expulsió de Castella a causa del decret de reforma, es refugiaren en el Principat. Després d'un

---

⁶⁹ Certeau (1974: 56).

⁷⁰ Guibert (1941: 59-93).

⁷¹ Borromeo (1998: 185-195); Fernández Terricabras (2000).

⁷² Durant la seva estada a Barcelona, sant Ignasi ja va intentar la reforma dels monestirs femenins. Més tard, Francesc de Borja també va intentar-ho amb l'ajuda dels benefactors de sant Ignasi, és a dir, els ducs de Cardona, Francesc de Gralla, Miquel Mai, Juan de Zúñiga i la seva esposa Estefania de Requesens, veg. Bada (1970: 135).

⁷³ Bada (2005: 103).

⁷⁴ El bisbe dicta el primer decret el maig de 1565, veg. Bada (1970: 228); (2005: 100); Martínez Ruiz (dir.) (2004).

⁷⁵ Astrain (1909: vol. III, cap. III, 54 i s). Per a la importància de la Companyia de Jesús en l'aplicació de les reformes tridentines, veg. Alberigo (1981: 192-210).

primer intent de fundació l'any 1571, s'implantaren finalment l'any 1578 gràcies a la intervenció de fra Arcàngel d'Alarcón, que va arribar a Barcelona amb cartes de recomanació entre les quals n'hi havia una d'Estefania de Rocabertí.⁷⁶ Informat probablement per la seva germana, Josep de Rocabertí abandonà la lectura de teologia que aleshores realitzava en el convent de Reus i, com declara la *Crónica de los capuchinos de Cataluña*, es traslladà al monestir de Jesús de Barcelona a fi de «saber el estado de nuestra fundación».⁷⁷ L'espiritualitat caputxina degué satisfer-lo molt, perquè immediatament entrà a la casa rectoral de Sant Gervasi que el bisbe Joan Dimes Loris havia transferit als caputxins.⁷⁸ Un membre del cercle espiritual creat entorn d'Estefania, Joan Terré,⁷⁹ donava la casa i la capella de Santa Eulàlia a la nova orde reformada; un establiment que, més tard, es convertiria en noviciat i primer convent de caputxines. A més, la ciutat atorgava cinc-centes lliures per construir un nou convent que començà a edificar-se el desembre de 1578, i dos anys més tard, l'11 de desembre de 1580, el bisbe beneïa la nova església que rebé el nom de Montcalvari. A continuació se succeïren les fundacions en la diòcesi: el 1582 s'obriren les cases de Manresa, Sant Celoni i Vilafranca del Penedès gràcies als sermons de Josep de Rocabertí i a la decisiva intervenció del bisbe de Barcelona Joan Dimes Loris. En el cas de Vilafranca, la predicació de Rocabertí fou especialment conflictiva, segons el relat de fra Miguel de Valladolid en la *Crónica de los capuchinos de Cataluña*:

«[Josep de Rocabertí] reprehendía vicios y predicava muy moral y provechosamente y por esta causa tubo algunas contradiciones porque predicando un día en Villafranca contra los bayles, un religioso de otro

---

⁷⁶ Rubí (1978: 52).

⁷⁷ BUB, ms. 987, vol. I. *Crónica de los capuchinos de Cataluña*, f. 13r.

⁷⁸ Així ho testimonia Pere Gil en la seva biografia d'Estefania de Rocabertí: «como era deseosícimo de major penitensia, asperesa y estrechusar [*sic*] de religión de la que tenía, travó muy estrecho conocimiento con dichos padres [caputxins], y encomendándolo mucho a Nuestro Señor con sacrificios, oraciones, ayunos que hiso y pidió a otros que por él hisiesen, y conociendo siempre que era para major gloria de Dios y mayor meresimiento y provecho spiritual de su alma que entrase en dicha religión, pidió el ábito y le fue dado en el mes de abril, viernes o sábado de la semana de Pasqua de Resurección del mismo año 1577, en la yglesia de la parroquia de Sant Gervás, porque aún los frayles capuchinos //7v// no tenían yglesia. Perseveró en la religión de los capuchinos con nuevo fervor y grande exemplo de religión, como antes avía bivido en la religión de Sant Fransisco de la Observansia. Dióse mucho a la penitensia, mortificación, retiramiento, oración y trato contino con Dios; asía grandes y extraordinarias mortificaciones» (*Breve relación...*f. 7). Encara que Pere Gil situí els fets en l'any 1577, tot indica que van tenir lloc un any més tard,

⁷⁹ Rubí (1977: 69). Joan de Terré era germà d'Aldonza de Cardona que casà amb Alfons Folc de Cardona. Aquest era germà de Joana Folc de Cardona, muller d'Antonio Manrique de Lara, duc de Nájera, pares de María Manrique de Lara, veg. Vila (2010: 420).

hábito subió el día siguiente al púlpito y predicó a favor de los bayles y contra el padre fray Joseph, por lo qual le convino yr a Barcelona a disputar lo que avía predicado y defendió tan bien su doctrina que el obispo don Dimas Loris suspendió del oficio de la predicación a su contrario y él tornó a Villafranca a confirmar lo que havía predicado.»⁸⁰

Pocs mesos després –el 25 de gener de 1583– el teòleg més prestigiós de la ciutat, Diego Pérez de Valdivia, predicava en l'església de Santa Maria del Mar de Barcelona un altre sermó per ratificar la posició de Josep de Rocabertí i del bisbe. No podem considerar el fet com a casual per la posició apostòlica de Diego Pérez en la diòcesi barcelonina on, com veurem a continuació, ocupava un lloc decisiu al costat del bisbe de Barcelona Joan Dimes Loris, el qual degué informar-lo d'aquest incident i instar-lo a intervenir-hi.

L'influx de Diego Pérez de Valdivia ("lo pare Peris")

El teòleg andalús Diego Pérez de Valdivia havia estat deixeble de Juan de Ávila (1499-1569), un dels grans mestres de l'espiritualitat del segle XVI, i molt proper a sant Ignasi i a la Companyia de Jesús.⁸¹ La religiositat de Juan de Ávila es fonamentava en l'apostolat, ja que recorregué gran part d'Andalusia predicant, promovent la freqüentació dels sacraments, creant deixebles que vivien en comunitat i fundant escoles sacerdotals que es caracteritzaren per la perfecció moral. Aquest apostolat explica el del seu deixeble, ja que des de la seva arribada a Barcelona l'any 1578 Diego Pérez residia amb un «buen número de clérigos seglares que bivían con él de limosna y de lo que leyendo y escribiendo libros espirituales ganava», com assenyala la *Crónica de los capuchinos de Cataluña*. El cronista assegura que ho feia a semblança del seu mestre Juan de Ávila, a qui

---

⁸⁰ *Crónica de los capuchinos de Cataluña*, f. 193r.

⁸¹ Juan de Ávila mantingué correspondència personal amb sant Ignasi (veg. *Obras de San Ignacio de Loyola*, 1997: cartas de S. Ign. 832-835, 1031-1033) i durant tota la seva vida mostrà una actitud favorable envers la Companyia de Jesús, malgrat que mai no hi va entrar. Però Francesc de Borja –així com gran part dels seus deixebles– ingressà en l'orde gràcies al seu consell. A més, col·laborà activament en l'establiment dels jesuïtes a Còrdova i Montilla, veg. l'article del *Diccionario Histórico de la Compañía de Jesús. Biográfico-temático* (2001: vol. I, 305-306). Sobre Pérez de Valdivia veg. l'extensa biografia del pare Valladolid continguda en la *Crónica de los capuchinos de Cataluña* f. 292-301; per a la seva biografia veg. Peralta (1921: 177-225); Esquerda (1969: 279-303); (1972: 557-585); (1977); Madurell (1958a: 343-371); i Sánchez Gómez (1949: 104-134).

«procuró imitarle en toda virtud y particularmente en la salvación de las almas».⁸² A partir d'aquesta semblança entre mestre i deixeble podem inferir que la identitat de plantejaments teològics entre Diego Pérez i el col·legi de Betlem devia ser absoluta.⁸³ Uns plantejaments que, a més, coincidiren també amb els del bisbe de Barcelona Joan Dimes Loris, el qual ben aviat considerà Diego Pérez la seva mà dreta i se serví del seu apostolat per aplicar la reforma dels convents de religioses de la ciutat i dirigir l'acció pastoral de la diòcesi.⁸⁴

---

⁸² *Crónica de los capuchinos de Cataluña*, f. 278r. La semblança entre mestre i deixeble fou tan considerable que el biògraf de Juan de Ávila, el llicenciat Luis Muñoz, inserí la biografia de Diego Pérez en la que va compondre per al seu mestre, intitulada *Vida y virtudes del venerable varón, el P. Maestro Juan de Ávila* (Madrid, 1635) [cit. per l'ed. de Cruz 2004]. Així sabem que, abans d'arribar a Barcelona l'any 1578, Diego Pérez estudià teologia a Salamanca; successivament, durant tres anys, ensenyà filosofia a Granada i, més tard, gràcies a l'oferiment de Juan de Ávila, ocupà la càtedra de Sagrada Escripura de la Universitat de Baeza (1549-1577). L'any 1567 fou nomenat ardiaca de Jaen, però arran d'una denúncia del Sant Ofici a causa del seu origen convers, renuncià al càrrec. A continuació, es desplaçà a València, des d'on pretenia viatjar a Roma a rebre llicència del papa per tal d'anar «a tierra de infieles a predicar el Evangelio, con vehemente deseo de ser mártir. Partió para esto a Valencia, donde, habiendo intentado su navegación, por mal temporal, no tuvo efeto; empleose algún tiempo en predicar en esta ciudad». A València entrà en contacte amb el beat fra Nicolau Factor, el patriarca Juan de Ribera i el dominicà fra Luis Beltrán. L'any 1578 Diego Pérez arribà a Barcelona amb el propòsit d'embarcar novament cap a Roma, per rebre la llicència papal de marxar «a tierra de infieles a predicar el Evangelio», però com que «tres veces se hizo a la mar, tres veces por temporal le volvió el mar a la tierra [...] se persuadió no era voluntad de Dios dejase a España, y así resolvió quedar de asiento en Barcelona» (Muñoz 2004: 130).

⁸³ Aquesta identitat es manifestava, fins i tot, en la manera de vestir, com assenyala el jesuïta J. P. Fons o Fonts (1576-1622): «su vestido llano, y senzillo de clérigo exemplar, qual los de la Compañía de lesús suelen usar» (Fons 1649: lib. II, cap. XVI, 43v).

⁸⁴ Segons el Licenciado Luis de Muñoz: «del raro ejemplo de su vida, virtudes y santidad, le envió a llamar, pidiéndole el santo sacerdote la mano para besársela, intentó besársela el Obispo, y de allí adelante le estimó y honró con grandes demostraciones, sin hacer cosa de importancia del gobierno eclesiástico sin su consejo, y le encomendó los negocios más graves de su obispado, y de verdad fue este prelado sobre manera dichoso, porque le envió Dios un gran coadjutor de sus obligaciones» (Muñoz 2004: 131). Així, doncs, Diego Pérez es convertia en la mà dreta de Joan Dimes Loris, el qual degué considerar la severitat del teòleg andalús com el camí pastoral més adient per a la seva diòcesi. De fet, el bisbe maldà per mantenir-lo al seu costat, atès que quan el 1585 el bisbe de Jaen reclamà l'assistència de Diego Pérez, Joan Dimes Loris intervingué decididament davant del rei, que es trobava a Montsó, i dels consellers de la ciutat, de manera que finalment Diego Pérez no marxà. La biografia del llicenciat Luis Muñoz ho recull així: «vino en persona [Joan Dimes Loris] en casa del venerable doctor, y por obediencia le mandó que no partiese, y el consejo de la ciudad, por salir de estos ruegos, y asegurar de una vez su apóstol, el año de quinientos y ochenta y cinco pidió a la Majestad de Felipe Segundo, que estaba en Monzón, teniendo Cortes a las tres coronas, que mandase al doctor Diego Pérez no dejase a Barcelona, y al Obispo de Jaén que cesase en su intento» (Muñoz 2004: 131-132). En una altra ocasió, Joan Dimes Loris tampoc permeté que Diego Pérez professés amb els caputxins: «Deseó tomar nuestro hábito y procurólo y oviera vivido y muerto con él sino que el obispo de Barcelona llamado don Juan Dimas Loris se lo inpidió y nuestros padres se lo desaconsejaron por no inpedir el gran fructo que hazia» (*Crónica de los capuchinos de Cataluña*, f. 278r). Tanmateix, el bisbe també recorria al seu apostolat per aplicar la reforma en els convents de religioses de la ciutat quan sorgien problemes, com en el cas de les monges de les Magdalenes: «de allí adelante nunca más quiso hazer cosa sin consejo y

Fa alguns anys, un estudi de Joan Esquerda Bifet cridava l'atenció sobre la influència teològica de Diego Pérez «en Barcelona y otras partes de Cataluña (especialmente a través de sus numerosos escritos ascéticos)».⁸⁵ De fet, tots els seus llibres es van imprimir per primer cop en les premses barcelonines, on també es van reeditar nombroses vegades, i gairebé sempre amb dedicatòria al bisbe Joan Dimes Loris. En la primera obra, intitulada *Camino y puerta para la oración mental* (1580),⁸⁶ Diego Pérez reconeixia el seu deute amb Joan Dimes Loris –«a quien tanto debo, viniendo yo a esta tierra ignoto y extranjero». El cas d'aquest llibre és significatiu, perquè al marge de la seva gran difusió –fou reeditat a Barcelona els anys 1584, 1586 i 1588– s'imprimí amb l'aprovació dels teòlegs més importants i influents del Principat, un fet inusual si considerem la gran quantitat d'eclesiàstics que van intervenir-hi: fra Ramon Pasqual del monestir de predicadors; fra José Ramos, prior del convent de Sant Agustí; Hierònim Roca, rector del col·legi de Betlem; José Villegas, lector en teologia de la Companyia de Jesús; i Lluís Joan Vileta, doctor en teologia i canonge de la seu. Tanmateix, la reedició de 1588 incorpora unes addicions que foren censurades per Luis Prado, vicerector del col·legi de Betlem; per Joan de Salas, lector en teologia de la Companyia de Jesús; i pel mateix bisbe de Barcelona, Joan Dimes Loris. Com ja precisa Diego Pérez en la «prefacion breve en las addiciones, y correcciones que a este libro de la oración se hazen» de l'edició de 1588, l'obra era fruit d'un encàrrec, probablement del bisbe: «no es pues de maravillar que un pobrezillo como yo lleno de tantas faltas de

---

asistencia suya y así a consejo del dicho padre hizo venir un breve de Roma contra las monjas de las Madalenas que no le querían obedesser y el dicho padre les truxo allí a sor Negra, monja de los Ángeles, que las reformó» (*Crónica de los capuchinos de Cataluña*, f. 278r).

⁸⁵ Esquerda (1969: 106). La seva influència fou tan gran que anys després de la seva mort la *Crónica de los capuchinos de Cataluña* afirmava que «toda Cataluña está tan llena de la fama de la sanctidad deste padre y tiene tan fresca la memoria de sus virtudes con aver veynte y quatro años que murió que no ay quien no loe a Dios en su vida y quien no llore la falta que haze». Després de la seva mort fou tingut per sant de manera que «teníase por bienaventurado quien podía haber alguna cosa de su uso y con un bonetillo que usava para dormir el qual quedó en poder de un calcetero de Barcelona que se llama maestro Serra han sanado muchas personas de diversas enfermedades. Retratáronle después de su muerte y muchas personas principales de Cataluña tienen su retrato en mucha veneración. Hiziéronse algunos epigramas en su alabanza después de su muerte y estuvieron fijadas mucho tiempo en los lugares públicos de Barcelona. Los predicadores de esta ciudad predicaron muchos sermones en su alabanza y particularmente un padre de la Compañía de Jesús que se llamava el padre Lorenço dixo grandes cosas y todo lo que se puede dezir es poco [...] y un padre de la Compañía predicando en Barcelona dijo que havia Dios juntado dos predicadores tan célebres como el doctor Diego Pérez y el padre Lobo en la sepultura de Montcalvario» (*Crónica de los capuchinos de Cataluña*, f. 278v).

⁸⁶ Carreras (1936: 180) dóna la referència d'aquesta primera edició de l'any 1580 que no hem localitzat; cito per l'edició de 1584.

todas maneras, y tan ocupado en tantos ejercicios, aunque piadosos, y que tanta prissa me dieron a scrivir este libro de la oración». Podem suposar, doncs, que el llibre s'imprimia amb l'objectiu de convertir-se en una obra d'autoritat doctrinal per a l'ús de «qualquier christiano», com declara el dominic Ramon Pasqual en la seva aprovació. Per això, dominics, agustins, jesuïtes, el membre més eminent de l'escola lul·lista i el bisbe de Barcelona conflueixen amb el propòsit de crear un ampli consens teològic entorn de la nova espiritualitat reformada. De fet, el catàleg de les obres de Diego Pérez persegueix aquest objectiu, incloent-hi les adreçades específicament al guiatge espiritual de les dones devotes.

Un consens que en el cas del *Camino y puerta para la oración mental* s'articula entorn del paper de l'oració contemplativa com a mitjà de perfecció i d'unió amb Déu, encara que el llibre també emfasitza el paper de les obres:

«El fin y prueba de la oración es obras [...]. Y así la gente espiritual no ha de mostrar su amor en devoción, ni lágrimas; sino en pelear y llevar la cruz, la que nuestro Señor les embiare y quanto más dura y pesada a la carne y más amarga, y más fuera de nuestro desseo, tanto mejor. Resta pues que la prueba de la oración sea amor y prueba del amor obras, y por consiguiente la prueba de la oración obras son, especialmente obras de fino y verdadero amor las quales obras son las que enseñó lesu Christo crucificado.»⁸⁷

Aquest passatge il·lustra bé la coincidència amb el viratge espiritual que s'estava produint en la Companyia de Jesús, del qual Diego Pérez participa en assenyalar el paper de Jesucrist i de les obres en la vida espiritual. Aquesta coincidència de fons amb els nous plantejaments de la Companyia també es manifesta en una altra obra del teòleg andalús, el *Tratado de la frecuente comunion* (1587). En aquest cas, Pérez de Valdivia segueix el camí de sant Ignasi, que des dels dies de la seva estada a Manresa postulà la freqüència de la comunió i la confessió, per restaurar una de les pràctiques de l'església primitiva.⁸⁸ Aquesta qüestió singularitzava la Companyia de Jesús i, en general, les noves ordes reformades respecte a les ordes tradicionals, les quals interpretaven restrictivament el decret tridentí sobre la matèria, que, de fet, no regulà l'assiduitat.⁸⁹

---

⁸⁷ *Camino y puerta para la oración mental* (1588: f. 17v-18).

⁸⁸ *Obras de San Ignacio de Loyola* (1997: cap. 3, 115).

⁸⁹ Martínez Naranjo (2003: 8-75); O'Malley (1999: 170-171).

Una altra obra mostra el seu rigorisme,⁹⁰ la *Platica o lecion de las mascararas en la qual se trata si es pecado mortal, o no, el enmascararse y se ponen en ella principios y reglas generales para juzgar de semejantes obras si son pecado mortal como son yr a representaciones, fiestas, saraos, passeos, bayles, galas, pinturas, juegos, combites, y todas recreaciones, en las quales suele ser Dios offendido* (Barcelona, Jaume Cendrath, 1583).⁹¹ Sense entrar en anàlisis aprofundides de l'obra, mostrem algun exemple que manifesta l'actitud doctrinal de Diego Pérez. És el cas de la reacció contra els teòlegs anteriors a Trento que, com Pedro de Covarrubias o Martín de Azpilcueta, justificaven les màscares «porque dizen que de si enmascararse no es pecado mortal, sino quando se allega a mal fin, o se quebranta algún mandamiento, o se da algún escándalo». Enfront d'aquesta actitud, Diego Pérez addueix que «aunque no neguemos que no es siempre en todo (como hemos dicho) pecado mortal enmascararse, y que también podría ser lícito en alguna cosa [...] respondamos a estos casos particulares presuponiendo que por ninguna vía ni causa se ha de hazer pecado mortal ni venial, ni se ha de poner a peligro de pecar mortalmente».⁹² Per això defensa la perfecció absoluta del cristià – «seamos perfetos como nuestro Padre»–, de tal manera que «por ninguna razón se ha de pecar. Pues si esto es ansí, y es verdad, que favorecer a cosa donde tanto se ofende Dios nuestro Señor, es consentir en tanto pecado mortal: cómo se puede

---

⁹⁰ Diego Pérez mostrava la veritable condició del seu apostolat en els sermons, que es caracteritzaven pel rigorisme, com assenyala el seu biògraf el llicenciat Luis Muñoz: «este modo de predicar, tan rígrado, hizo increíble fruto, reformó aquel reino, mejorándose costumbres, y se vio Cataluña tan llena de virtudes, cual nunca en los siglos que pasaron, ni se han visto en los que siguieron. Ganó la voluntad de los buenos, y tan gran autoridad y crédito que, en la ciudad y todo el principado, le llamaban “el apostólico”» (Muñoz 2004: 133). A més, conservem el testimoni del jesuïta Joan Pau Fons, que recordava Diego Pérez en acció en el púlpit: «Hallávame yo en aquella ocasión estudiantico de pocos años y menos virtud y conocimientos pero como en aquella edad sea más firme la memoria y guardadora de lo que se le encomienda, la tengo tan fresca como si oy lo viera de las muchas vezes que le vi aferrado con las dos manos del púlpito, con estremos tan grandes de voces y sentimientos contra los pecadores que aterrava a todos quanto lo ohían» (Fons 1649: lib. II, cap. XV, 42).

⁹¹ L'obra està dedicada al bisbe a qui volia «servir [...] y darle contento» perquè «dixerónme que v. s. no recibiría desgusto de ver scripta de mi mano una lección que contra las máscaras día de la conversión de san Pablo a la tarde prediqué en Santa Maria de la Mar». Joan Dimes Loris autoritzà personalment el llibre i comissionà per a la seva aprovació el jesuïta del col·legi de Betlem Hierònim Roca i el benedictí Pere Benet Santamaria (m.1588). No podem interpretar la tria d'aquests teòlegs com a casual, atès que el jesuïta pertanyia a l'orde més implicada en la nova espiritualitat contrareformista, mentre que el benedictí formava part d'una orde tradicional. Per aquesta raó caldria veure en l'elecció d'ambdòs teòlegs una intencionalitat pastoral, amb l'objectiu de crear un ampli consens amb els nous plantejaments espirituals contrareformistes.

⁹² *Platica...* f. 34v.

excusar nadie con su buena intención, o fin?».⁹³ Fins i tot apel·la a la condició de república cristiana perquè les autoritats civils preservin la salut espiritual del poble:

«Los príncipes christianos, christianos príncipes, han de ser y han de gobernar no solo los cuerpos para el bien temporal sino también para lo espiritual pues son puestos por la mano de Dios y gobiernan pueblo de Dios. El prelado ha de mirar lo que toca al alma principalmente; el que rige la república christiana ha de mirar lo que conviene al bien público temporal ordenándolo a lo espiritual pues todo se ha de ordenar (aún según Aristóteles) al último fin.»⁹⁴

Les paraules del teòleg semblen una veritable premonició, perquè pocs anys més tard –el 17 de gener de 1587– Diego Pérez compareixia davant del Consell de Cent i «prega exorta y encarrega als consellers y consell fessen embayxada y pregassen al virrey no volgues ni consentís fessen mascararas ni balls, ates lo flagell que N. S. amenessa de pesta y estar les Iglèsies fent professons».⁹⁵ Amb tot, el virrei Manrique de Lara (1586-1590) no accedí a les rogatives del teòleg, de manera que, per reacció, Diego Pérez «reprendió desde el púlpito al virrey públicamente, porque habiéndole rogado que no diese licencia para bailar públicamente en Carnestolendas, no lo había hecho». Com a conseqüència d'aquest afer, el teòleg andalús publicà el seu sermó (1588) i introduí un nou acte litúrgic durant els tres dies de Carnestoltes, l'oració de les *Quaranta Hores*.⁹⁶ Aquest ritus no era la

---

⁹³ *Ibid.*, 48.

⁹⁴ *Ibid.*, 33.

⁹⁵ *Dietari del Antich Consell Barceloní* (1896: vol. V, 451-452).

⁹⁶ Palma de Mallorca (1955: 159-173). Diego Pérez protagonitzà d'altres incidents amb el virrei: «hizo que en las octavas del Corpus, y todas las veces que estuviese patente este divino Señor Sacramentado, estuviesen todos descubiertas las cabezas, ignorancia en que no se reparaba, y, predicando en Santa Maria del Mar, estando descubierto el Santísimo Sacramento, y cubierto el virrey, le reprendió ásperamente, hasta que descubrió, asentado este debido respeto». En d'altres ocasions Diego Pérez feia les funcions d'intermediari: «y también la quistión de los soldados de don Bernad de Pinós que subían a casa del dicho visorrey don Manrique de Lara con los arcabuces para tiralle pensando que les tenía preso su capitán y el dicho padre les salió al azaguán de palacio y lo pacificó todo y otras muchas cosas remedió también en la ciudad» (*Crónica de los capuchinos de Cataluña*, f. 281). L'any 1588 intervingué apaivagant la revolta contra el virrei i, en aquesta mateixa conjuntura, el 9 de juny de 1588 adreçà una carta al rei perquè escoltés els arguments de les institucions de la terra en contra de les que representaven el poder reial al Principat, car «impídenles y cierranles todos los caminos que toman para hablar a vuestra Magestad y informarle» (Riba 1914: 145-146). A més, intercedí quan Joan Dimes Loris s'enfrontà al virrei perquè s'oposava a la seva pretensió de portar una cadira en la processó del Corpus: «tuvo el dicho padre grandísimo crédito y auctoridad con todos los de esta ciudad y assí componía y pacificava muchas diferencias y discordias públicas y particulares como fue la quistión que virrey don Manrique de Lara tuvo con el obispo Loris de Barcelona y el cabildo el día de la

primera vegada que s'implantava al Principat, ja que abans, entre els anys 1580 i 1584, Josep de Rocabertí l'havia disposat en les fundacions caputxines de Perpinyà i Vilafranca del Penedès per herència de la casa mare italiana. Els caputxins instituiren la devoció els tres primers dies de Setmana Santa, però Diego Pérez l'estengué als tres dies de carnaval i a la resta d'esglésies de la diòcesi, començant per la de Betlem de la Companyia de Jesús, la de Sant Josep i la dels pares carmelites. L'any 1604 la Companyia de Jesús féu seva la nova devoció quan, com veurem, Pere Gil exercia el càrrec de rector del col·legi de Betlem.

Les controvèrsies teològiques entre predicadors i jesuïtes

En aquest ambient de renovada espiritualitat ocupa un espai central la pugna teològica entre predicadors i jesuïtes. L'autorització del procés de canonització de sant Ramon de Penyafort el 1595 i la posterior canonització el 1601 van posar de manifest la confrontació entre l'antiga orde dels dominics i la Companyia de Jesús.⁹⁷ La progressiva obertura de l'arxiu del Sant Ofici de Roma entre el 1996 i l'any 2000 i els treballs recents de Vittorio Frajese, Miguel Gotor i Paolo Broggio⁹⁸ han revelat la política interna de la institució, aleshores caracteritzada per la posició favorable a la canonització de sant Ramon de Penyafort i per l'antijesuïtisme del doctor Francisco Peña (1540-1612), consultor de l'Índex des de 1587, Mestre del Sacre Palau

---

fiesta del Santísimo Sacramento sobre el traer la halda al dicho obispo y una silla en la prossiession» (*Crónica de los capuchinos de Cataluña*, f. 281). La contesa degué ser sonada, ja que, anys més tard, Pujades encara recordava l'episodi en el seu *Dietari* (1975: vol.I, 223). No tenim cap constància documental que els jesuïtes del col·legi de Betlem participessin en aquestes polèmiques malgrat que compartien la mateixa posició doctrinal. De ben segur que l'inveterat col·laboracionisme de la Companyia de Jesús amb el poder els impedia intervenir. A banda que sigui una qüestió arrelada en l'orde, veg. Burrieza (2008:181-229) o Lozano (2005), un conflicte sorgit en el col·legi de València l'any 1574 entre el virrei i un membre de la Companyia de Jesús explica la passivitat dels jesuïtes del col·legi de Betlem. La contesa s'originà quan el pare Gobierno –que amb anterioritat havia residit en el col·legi de Betlem– increpà des del púlpit l'actitud prepotent del virrei que no respectava la preminència eclesiàstica. La resposta del virrei fou contundent, perquè el greu conflicte que es produí incloïa l'intent d'expulsió dels jesuïtes de la ciutat. La qüestió acabà amb la reprovació del general de la Companyia, el qual no censurà el contingut del sermó del pare Gobierno sinó el fet que un membre de l'orde reprovés públicament una autoritat. Sobre l'episodi, Ribadeneira va escriure un comentari que explica la intenció de l'actuació de Mercurian i les conseqüències que se'n derivaren: «nosotros aprendimos el recato con que se debe proceder en semejantes casos, y que no conviene remar contra viento ni dejarse llevar del celo, aunque parezca justo, si es indiscreto, porque es más lo que se pierde que lo que se puede ganar» (Astrain 1919: vol. III, 54).

⁹⁷ El 4 d'octubre de 1583 el papa Climent VIII remetia cartes remissorials per a l'arquebisbe de Tarragona, Joan Terès, el bisbe de Barcelona, Joan Dimes Loris, i el bisbe de Vic, Pere Jaume. El 4 d'abril de 1596 tenia lloc la visura del sepulcre de sant Ramon de Penyafort i, finalment, el 29 d'abril de 1601 fou canonitzat, veg. Rebullosa (1601: 14-15).

⁹⁸ Gotor (2002); Broggio (2009); Frajese (2006).

Apostòlic i auditor de la Rota des de 1588. El personatge ens interessa especialment perquè, com comprovarem tot seguit, les seves actuacions afectaren la diòcesi barcelonina.

En efecte, Francisco Peña, que era una peça clau de la diplomàcia de la cort a Roma per tal d'evitar l'absolució d'Enric IV de França i així poder mantenir les aspiracions d'Isabel Clara Eugènia –filla de Felip II i néta d'Enric II de França– a l'herència del tron francès, l'any 1582 va editar la més famosa de les obres de sant Ramon de Penyafort, les *Decretales D. Gregorii Pape IX* (Roma, 1582), i el 1600 va publicar-ne una hagiografia, intitulada *Relatione sumaria della vita de miracoli et delli atti della canonizatione di san Raimondo de Pegnafort* (Roma, N. Mutti, 1600). La seva posició favorable a la canonització de sant Ramon fou aprofitada per l'orde de predicadors a fi de reivindicar-se davant la puixança de les noves religions reformades, perquè, com ha assenyalat Gotor, «con il riconoscimento dell'onore degli altari di san Raimondo si voleva celebrare l'unione tra la tradizione canonistica medievale e quella moderna, insieme con il tradizionale rigore inquisitoriale dei domenicani, che trovava in Peña un interprete fedele all'inizio del Seicento».⁹⁹

Però al mateix temps Peña es mostrava com un enemic declarat dels jesuïtes. Així, intervingué a favor dels dominics en la polèmica teològica *De auxiliis*¹⁰⁰ que va enfrontar predicadors i jesuïtes entre 1593 i 1607. La controvèrsia s'inicià d'entrada a Espanya i després passà a Roma. S'originava en la diferent interpretació del nexa causal entre l'omnipotència divina i les accions humanes en l'acte de la salvació. Era la primera vegada que s'acusava directament a la Companyia de desviació teològica, la qual cosa fou aprofitada pels dominics per intentar posar fre a la poderosa influència dels jesuïtes.¹⁰¹ Així, Peña censurà enèrgicament la *Ratio Studiorum*, el mètode pedagògic utilitzat en els col·legis de la Companyia, i creà a Roma un moviment d'opinió en contra de la canonització dels fundadors de les noves religions reformades, el cas d'Ignasi de Loiola, de Filippo Neri o de Felice da Cantalice. Per a Peña, aquests fundadors no mereixien la mateixa distinció que els sants antics, com ara sant Tomàs, sant Domènec o sant Francesc d'Assis; això hauria estat comparar «gigantes cum pigmeus».¹⁰²

---

⁹⁹ Gotor (2002: 167).

¹⁰⁰ Per al desenvolupament de la polèmica, veg. Astrain (1918: vol. IV, 115-360); Bonet (1932).

¹⁰¹ Burrieza (2004: cap. II, 96 i s).

¹⁰² Gotor (2002: 197).

La batalla entre jesuïtes i predicadors no només s'entaulava a Roma, sinó també a Barcelona. Ho reflecteix l'obra del dominic Salvador Pons, *Llibre de la vida y miracles de Santa Eulàlia, patrona de Barcelona, y de Sant Ramon de Penyafort del orde de Predicadors* (Barcelona, Noel Baresson, 1593), que es queixa amargament de la incredulitat dels jesuïtes davant dels miracles de sant Ramon de Penyafort. O la *Relacion de las grandes fiestas que en esta ciudad de Barcelona se han echo, a la canonizacion de su hijo San Ramon de Peñafort de la Orden de Predicadores* (Jaume Cendrat, 1601) de Jaume de Rebullosa, que subratlla l'escassa participació dels jesuïtes en la celebració. En aquest sentit, el *Dietari* de Pujades recull que durant les festes de la canonització «havia·s mormurat per Barcelona que ells [els jesuïtes] predicaven dos coses: la una, que lo miracle de sant Ramon de passar lo mar no era estat ben provat; segonament, que provat que fos, no era miracle; de que eran caiguts en mala reputació, y per purgar assò y mostrar-se devots al sant acudiren a esta festa».¹⁰³

No tenim constància que Peña actués en la disputa immaculista –l'altra gran polèmica que enfrontà dominics i jesuïtes–, però el seu antilul·lisme radical, com veurem en el següent apartat, suggereix el seu alineament amb els predicadors. Durant l'edat mitjana la qüestió de la Immaculada Concepció de Maria s'havia convertit en una controvèrsia que enfrontà l'orde de predicadors, que no admetia el dogma de fe seguint sant Tomas, amb els franciscans, que recorrien a l'argument de la tradició i als plantejaments teològics de Duns Scoto. En aquesta polèmica destaca la posició immaculista de Ramon Llull, coincident amb la de les cases reials d'Aragó i Mallorca, que arran el cisma d'Occident es declararen obertament concepcionistes.¹⁰⁴ Són una prova d'això la fundació de la Confraria de la Puríssima l'any 1333, quan Pere el Cerimoniós encara era príncep; l'edicte de Joan I (1394) a favor del dogma i l'ordenació del compliment de la festa a tot el regne; i també les ordinacions de Martí I (1397) adreçades als confreres de la Puríssima de Barcelona sobre els actes que calia celebrar durant la festa.¹⁰⁵ A més, la festa gaudia d'un gran fervor popular d'ençà que els consellers de la ciutat de Barcelona establiren el 7 de desembre de 1390 l'obligatorietat de la seva commemoració.

---

¹⁰³ Pujades (1975: vol.I, 132).

¹⁰⁴ Gazulla (1905-6/1907-8); Domínguez Reboiras (1990: 1-43); Perarnau (2006: 193-228).

¹⁰⁵ Llovera (1921: 3-12); Rubí (1956: 363-405); Madurell (1968: 429-480).

En tot cas, no obstant la devoció popular, la qüestió no estava resolta des d'un punt de vista teològic. El 1547 el papa Pius V (1504-1572) prohibí que cap dels bàndols qualifiqués l'altre d'heretge i considerà raonable que cadascú defensés la seva opinió, sempre i quan s'acceptés la santedad de la Verge Maria. Més endavant, el fet que el concili de Trento no abordés el problema teològic del pecat original va permetre a la congregació general dels jesuïtes l'any 1593 emetre un edicte que proclamava oficial la doctrina immaculista en la Companyia. Aquest fervor popular arriba als últims anys del segle XVI, quan tenim constància que el desembre de 1580 es celebrà a Barcelona un certamen literari en honor de la Immaculada. Van participar-hi membres destacats de la societat barcelonina, com Dionís Jorba, els pintors Benet Sanxes Galindo i Nicolau de Credença, els cavallers Joaquim Setantí i Esteve de Corbera, o els canonges de la seu Guerau Vilana i Onofre Pau Cellers. Van actuar com a jutges el pare Tostado i Joan Lluís Vileta.¹⁰⁶

Demostra la posició immaculista de la diòcesi la publicació del *Tratado de la singular y purissima Concepcion de la Madre de Dios* (Barcelona, Gabriel Graells y Giraldo Dotil, 1600), que Diego Pérez escrigué l'any 1582 per encàrrec del bisbe i que podem considerar el primer gran tractat teològic en llengua castellana sobre la matèria. En l'epístola dedicatòria, el mateix autor manifesta la naturalesa de l'encàrrec :

«Muchos días ha que me mandó vuesa merced [el bisbe Dimes Loris] que le escribiese un breve tratado de la Concepción de Nuestra Señora, porque deseaba vuesa merced entender bien entendida esta verdad, y las razones de ella, y tenerlo escrito, para que cuando quisiese consolarse con la memoria de esta piadosa doctrina la tuviese a mano, no obstante que cada año y entre año se predica esta fiesta.»

Altres disputes van afectar la relació entre predicadors i jesuïtes, com la lligada a la diferent concepció de la teologia moral o el paper de la confessió; anirem exposant les controvèrsies al llarg del treball, a partir d'exemples concrets que tindran com a protagonista Pere Gil.

---

¹⁰⁶ AHCB, ms. B-47.

L'escola lul·lista de Joan Lluís Vileta

Un altre component essencial de la nova espiritualitat contrareformista a Barcelona en els últims anys del segle XVI i els primers del XVII és l'escola lul·lista que es forjà entorn de la figura de Joan Lluís Vileta. Cal cercar les arrels d'aquest lul·lisme en el patriciat que fou protector de sant Ignasi a Barcelona. Així, en l'edició dels primers escrits de Ramon Llull publicats a València el 1521 a càrrec del prevere català Joan Malbec, aquest demana al seu mecenes Gregori Genovart, canonge de Mallorca, que enviï alguns exemplars de l'obra a Bernat Sapila i Isabel Ferrer, a llur filla Estefania Sapila i al seu marit Frederic de Gualbes, els quals, com sabem, eren membres de les famílies protectores de sant Ignasi durant la seva estada a Barcelona.¹⁰⁷ No tenim proves que Diego Pérez de Valdivia formés part de l'escola lul·liana de Vileta, però és possible que entrés en contacte amb el lul·lisme a través de Joan Vila (v. supra n. 25), un dels membres més eminents de l'escola juntament amb Vileta. De fet, Vila ja coneixia el teòleg andalús quan aquest arribà a Barcelona l'any 1578 per «havelle visto leer en Castilla».¹⁰⁸ I, més tard, quan Diego Pérez ja era a la ciutat comtal, Vila intercedí davant dels consellers per tal que no en marxés i que ocupés una càtedra de teologia escolàstica a la Universitat.

Interessa subratllar la vinculació de l'espiritualitat ignasiana amb la teologia mística de Vileta i amb el lul·lisme, perquè, com veurem en la segona part del nostre estudi, és la base epistemològica que explica la *Història natural, moral, eclesiàstica i de sants de Cathalunya* de Pere Gil. A començament del segle passat el jesuïta Salvador Bové (1869-1915) concebé la filosofia de Vileta com una harmonització de les doctrines de Plató i Aristòtil i considerà que en això consistia la veritable essència del lul·lisme. Bové només tenia en compte les obres i doctrines de Llull que tractaven sobre l'ascens (Aristòtil) i el descens (Plató) de l'enteniment desaconsellant totes les altres:

«Lo Sistema Científich Luliá tant consisteix en la pujada com en la baxada del enteniment; que seguint a Plató es veritat que vol comensar la ciencia

---

¹⁰⁷ Batllori (1990a: 209) planteja la hipòtesi que sant Ignasi pogué conèixer les doctrines de Ramon Llull durant la seva estada a Manresa.

¹⁰⁸ *Crónica de los capuchinos de Cataluña*, f. 280r (testimoni del cavaller Vives Marc): «el qual como le conociesse por havelle visto leer en Castilla se fue a los consejeros de esta ciudad y les dixo que tenían aquí un hombre muy célebre en letras sagradas y exemplo de vida y debrían detenelle con dalle una cáthedra en la Universidad y assí lo hizieron y le dieron la cáthedra de scriptura con ciento y cinquenta escudos de salario».

per lo Sér realissím y de las nocions ideals fernos baxar gradualment al coneixement de lo més inferior; però que confessant tot seguit que ab aixó no n'hi há prou, que alashores la ciencia sera manca, nos fa pujar després ab l'Aristótil del coneixement de lo més imperfect al de lo més perfect fins arribar á la Causa primera; que de la idea baixa al sentit, pero que del sentit se'n puja després á la idea.»¹⁰⁹

En canvi, anys més tard, els germans Tomàs i Joaquim Carreras i Artau rebutjaren la interpretació restrictiva de Bové:

«En el método luliano del ascenso y el descenso el andamiaje es *aristotélico*, pero el entendimiento que lo utiliza continúa siendo *agustiniano en todo momento*. Añadimos que nos parece temeraria toda interpretación que no parta del agustinismo esencial de R.Llull, estimando artificiosa y baldía la discusión acerca de si el método luliano del ascenso y el descenso significa una conciliación entre el platonismo y el aristotelismo.»¹¹⁰

Per això, afirmaren que, en realitat, l'obra de Vileta no té res a veure amb les doctrines lul·listes.¹¹¹ Recentment, René Taylor ha assenyalat que la filosofia de l'antic professor de l'Estudi General consisteix en la distinció de «las dos filosofías principales, una natural y “abierta”, especialmente identificada con Aristóteles, y otra secreta o “cerrada”, que era la de Platón».¹¹²

Sigui com sigui, el cert és que no existeix un estudi aprofundit de la teologia mística de Vileta, que podem definir per les coincidències evidents entre l'espiritualitat radical de les noves religions reformades i alguns textos de Llull. De fet, el catàleg d'obres de Ramon Llull de Rogent-Duran esmenta la possibilitat que l'any 1567 s'edités a Barcelona, en les premses de Claudi Bornat, una edició de l'*Art de confessió* atribuït a Ramon Llull i preparat per Vileta, amb un prefaci-dedicatòria al bisbe Guillem Cassador.¹¹³ Tanmateix, els treballs dels pares jesuïtes J. de Guibert, J. M. March, Josep Sabater o Miquel Batllori demostren les coincidències de l'espiritualitat ignasiana amb les doctrines de Ramon Llull, que es manifesten en la

---

¹⁰⁹ Bové (1900: 31).

¹¹⁰ Carreras ([1943] 2001: vol. II, 412) (les cursives són del text original).

¹¹¹ *Ibid.*, 262.

¹¹² Taylor (2000: 108, n. 17).

¹¹³ Rogent-Duran (1927: 94-95).

recerca d'una espiritualitat cristocèntrica, la concepció de la religiositat apostòlica, la fi teleològica de l'home com a fonament de la vida espiritual, el mètode d'oració de les tres potències, la rectitud d'intenció i l'ideal de la glòria divina, entre molts altres elements d'identitat.¹¹⁴

Nogensmenys, la inclusió d'obres de Ramon Llull i de Vileta entre les pertinences dels novicis admesos per ingressar en el col·legi de Betlem mostra palmàriament aquesta concordança espiritual, com consta en *El libro del año 1582*. Encara que en el manuscrit només figuri la nòmina dels jesuïtes que van entrar en el col·legi entre els anys 60 i 70, el repertori és suficientment ampli com per palesar l'interès dels novicis en l'espiritualitat de Ramon Llull; ben segur que també esperaven trobar-la al si de la Companyia de Jesús. El primer cas és el de Joan Pla (1549-1579), que quan ingressà en la Companyia, el 1567, portava les següents obres: «Proverbio y sobre el monstrare de Ramon Llull»; «Ars inventiva veritans de Ramon Llull»; «Liber principior theologiae et philosophiae de mano de Ramon Llull»; «Physica de Ramon Llull»; i, l'«Art breu de Ramon Llull».¹¹⁵ Cal destacar que en la llista també figuren obres de sant Francesc, entre les quals sobresurt una «theologia mística de Assis».¹¹⁶ El següent cas és el del germà Jerònim Mas¹¹⁷ (1554-1577), que tenia l'«ars brevis Raymundi Lullii»; i finalment, Juan Corsa o Contra,¹¹⁸ que llegà l'obra de «Vileta in logicam Aristotelis» i dues del doctor Il·luminat: «Raymundi Lulli scientiae» i «Raymundi Lulli ars brevis».

Aquest lul·lisme congriat a Barcelona ultrapassà els límits del Principat i s'estengué al cercle lul·lista que s'havia format a la cort, on destacà la figura de l'arquitecte i

---

¹¹⁴ Guibert (1925: 366-378); Sabater (1956: 371-384); March (1926: 333-350); Batllori (1957: 393-399).

¹¹⁵ «El hermano Juan Pla, natural de Tarragona, entró en la Compañía en este colegio a los dos de abril de 1567 por indiferente siendo de edad de 18 años. Es estudiante, ha oydo artes y año y medio de theologia; es de buen juyzio y habilidad para letras; es sano y de buenas fuerças. Fuéronle mostradas las bullas, reglas, y examen, y Constituciones, y dixo que lo guardaría todo con la Gracia de Dios. Hizo la promesa de la distribution de bienes passado el año [ratlla]». Al marge: «fue embiado a Valencia. Obiit Bar.e año 1579» (*El libro del año 1582...* f. 99r).

¹¹⁶ El redactor de la nota, sorprès per la quantitat i qualitat de les obres –una de pròpia mà de Ramon Llull!–, afegeix sota la relació: «Todos estos libros quiçá se haurán de bolver a su madre que se los mercó; quando se bolvieren escrivase en la margen». Però no hi ha cap anotació, de manera que és probable que finalment ingressessin en la biblioteca del col·legi de Betlem.

¹¹⁷ «El hermano Jerónimo Mas, natural de Vic, entró en la Compañía en el presente collegio de Barcelona, de edad de 21 años, a 21 de junio de 1575, a oydo artes y un año de theologia» (*El libro del año 1582...* f. 127r).

¹¹⁸ «Juan Corsa entró en la Compañía [...] el año 1578» (*ibid.*, f. 129r).

matemàtic Juan de Herrera (1530-1597). En la comunicació d'ambdós nuclis, sobresortia el bibliotecari reial i ardiaca de la catedral de Barcelona Dimes de Miguel (m. c. 1588), tal com subratlla l'estudi clàssic dels germans Carreras i Artau. Natural d'Elna i doctor en Sagrada Escripura, Dimes de Miguel confeccionà un catàleg de llibres de Ramon Llull per encàrrec de Felip II i aconsellà al monarca l'adquisició d'obres que es trobaven en els monestirs de Sant Jeroni de la Murtra i de Poblet, en mans del doctor Vileta i del canonge Antoni Bellver, professor de la càtedra lul·liana de Mallorca.¹¹⁹ Dimes de Miguel escrigué una *Apologia lulliana doctrinae* adreçada al bisbe de Conca i Inquisidor General d'Espanya, Gaspar de Quiroga.¹²⁰ En l'obra, declara que el seu lul·lisme fou responsabilitat de Vileta, que el convertí a les doctrines de Llull no obstant el seu rebuig inicial. Per als germans Carreras i Artau, l'obra de Dimes de Miguel presenta «un gran interés histórico, no por su originalidad, sino a título de curiosa muestra de la orientación doctrinal introducida en España por Vileta, que culmina en Juan de Herrera. Dimas de Miguel es, cabalmente, la anilla de enlace entre ambos, porque a su instancia Herrera se decidió a escribir el *Discurso de la figura cúbica*».¹²¹

Amb tot, els germans Carreras i Artau no s'adonaren de la personalitat del catedràtic de Sagrada Escripura, rector de la Universitat de Barcelona i canonge del capítol, Joan Vila, el qual també exercí aquesta mateixa funció d'enllaç amb el cercle lul·lista de la cort. El mateix personatge que, com hem vist, intercedí davant dels consellers per tal que Diego Pérez restés a Barcelona i a qui Pere Gil esmenta en el procés lul·lià de Mallorca de 1612. Coneixem la relació de Joan Vila i Juan de Herrera a través d'una carta que el 12 de juliol de 1589 el teòleg i jurisconsult castellà Juan Arce de Herrera (1540-1590) tramet des de Roma als consellers de Barcelona, en la qual es queixava que aquests no responguessin a les seves instàncies en favor de Ramon Llull. En la missiva, Arce de Herrera suggereix que es trametin cartes al rei en defensa de la causa «y caso que en la corte de Su Magestad no tuviese esa ciudad persona que solicitase dichas cartas, allí está Joan

---

¹¹⁹ Carreras (1943: vol. II, 258).

¹²⁰ L'obra ha estat publicada per Pedro Blanco (1908: 325-33, 412-420, 590-596); (1909: 319-324); (1910: 60-4, 132-141, 223-232, 314-324); i (1916). El text no està datat, però podem suposar que fou escrit entre 1572-1577, quan Gaspar de Quiroga exercia el càrrec d'Inquisidor General.

¹²¹ Carreras (1943: vol. II, 260); Herrera (1976). Sobre Dimes de Miguel, veg. Pérez Martínez (1962: 193-249); Sanabre (1948: 172-173).

de Herrera al qual conoce muy bien el canónigo Vila, al qual bastaría que Vs. Ms. de parte de la ciudad escriviessen dos renglones».¹²²

Els estudiosos del lul·lisme no s'han adonat d'aquesta relació i tampoc no han aprofundit en la personalitat de Joan Vila –algunes vegades es limiten a citar-lo i d'altres simplement l'obvien–,¹²³ però en realitat ocupa un lloc central en el lul·lisme de finals del segle XVI a Barcelona.¹²⁴ De fet, mantingué amb Joan Lluís Vileta una relació molt estreta: fou marmessor del seu testament i, a més, en fou beneficiari.¹²⁵ Tanmateix, la prova més contundent del seu lul·lisme és l'apologia a favor de les doctrines de Ramon Llull que Joan Vila i Juan Arce de Herrera van dirigir a la Sagrada Congregació de l'Índex en nom de la família del doctor Il·luminat i del doctor Vileta: «an[tij]quissime familie Lulliorum dicte civitatis Barchinonensis nec non magistri Ludovici Joannis Villetani publici professoris doctrine lulliane in universitate dicte civvitat[is]».¹²⁶ L'al·legat fou conseqüència de la reedició del *Directorium Inquisitorum* (Roma, 1578)¹²⁷ del dominic Nicolau Eimeric (1320-1399), feta pel doctor Francisco Peña,¹²⁸ que, a més d'incloure la butlla de Gregori XI contra Ramon Llull –considerada apòcrifa pels lul·listes–, prohibia la venda de les obres del doctor Il·luminat als llibreters d'Itàlia i d'Espanya.¹²⁹

Simultàniament, i també com a oposició a la reedició del *Directorium*, Joan Lluís Vileta publicava un *Appendix defensionis D. Raymundi Lulli et eius doctrinae ac operum* (Barcelona, Pedro Malo, 1582). El petit opuscle pretenia ser una defensa del recull d'aprovacions i comentaris de les doctrines lul·lianes –*Lullianae doctrinae multiplex approbatio*– inserits en la seva edició de l'*Art breu* (Barcelona, Brocar, 1565). A més, Vileta afegí una relació de documents favorables a Llull extrets dels arxius reials pels arxivers Pere Miquel i Francesc Carbonell, amb la certificació de qui en aquell moment exercia el càrrec, Antoni Viladamor. En l'obra consta una taula general sobre les obres de Ramon Llull que formava part d'un conjunt més

---

¹²² AHCB, Lletres com. Orig. 1589, f. 134-138, cit. per Barcelona (1934: núm. 46, 186); veg. un extracte d'aquest document a Pérez Martínez (1962: 193-294).

¹²³ Alòs-Moner (1919: 11); Rogent-Duran (1927).

¹²⁴ Fins i tot es podria pensar que l'origen del lul·lisme de Juan de Herrera estigués en relació amb Joan Vila i el cercle lul·lista de Barcelona, i no pas, com suggereix Taylor (2002: 108, n. 18), que li vingués mitjançant Juan Bautista de Toledo, que arribà a Espanya des de Nàpols, un dels grans centres del lul·lisme a Itàlia.

¹²⁵ Madurell (1964: 40-42).

¹²⁶ Alòs-Moner (1919: 21).

¹²⁷ El *Directorium* fou reeditat a Roma els anys 1585 i 1587.

¹²⁸ Broggio (2009: 50).

¹²⁹ Pérez Martínez (1991: 12).

extens de 12, per bé que les 11 restants, que havien de ser particulars o per matèries, no hi figuren. Les taules lul·lianes foren confeccionades a petició del rei, que volia un catàleg dels escrits de Lluïl i l'adquisició de les obres per a la biblioteca de El Escorial. Vileta s'ocupà de l'encàrrec per la mediació del bisbe Joan Dimes Loris, el qual també atorgà el permís per a la impressió de l'obra¹³⁰ malgrat l'amonestació eclesiàstica a les doctrines de Ramon Lluïl de la Congregació de l'Índex. Cal destacar aquest fet perquè, encara que el concili de Trento atorgués competències als bisbes en la censura de llibres, l'aprovació de Joan Dimes Loris manifesta el seu lul·lisme o, si més no, l'ampli consens que tenia en la societat barcelonina de l'època l'obra del doctor Il·luminat –com també l'escola filosòfico-teològica de Joan Lluïl Vileta.¹³¹ Probablement com a conseqüència d'aquella edició, el 1604 el doctor Francisco Peña escrivia directament al bisbe de Barcelona Rafael de Rovirola ordenant que no es permetés llegir ni disputar sobre la doctrina de Lluïl i que, a més, es notifiqués el decret als doctors de l'Estudi General.¹³² Aquesta fixació del doctor Peña retorna encara l'any 1606, quan l'inquisidor de Mallorca Juan Gutiérrez Flores prohibeix la publicació d'una *Apologia doctrinae lulianaes adversus Nicolai Eimerici calumnias*, del canonge Antoni Bellver.¹³³

Cal afegir a la nòmina d'aquest cercle el barceloní Guillem Ramon de Santcliment i de Centelles (1539-1608), que des de l'any 1581 i fins la seva mort fou ambaixador de Felip II i de Felip III a la cort imperial de Rodolf II a Praga.¹³⁴ Amb anterioritat, Santcliment havia servit a les ordres del comanador major, governador de Milà i dels Països Baixos, Lluïl de Requesens i de Zúñiga (1536-1586), contra els

---

¹³⁰ «Io Dymas Loris Episcopus Barcinon. et Cancellarius Regius in principatu Cathalon. (per quaen S.C.R.M.D.N. Philippi mandavit eidem Viletan dict. XII tabulas confici et ad se mitti, ut factun est) eadem appendicem et relationem concessit imprimi et divulgari. Barcinone die XX Ianuarii 1582».

¹³¹ Prova d'aquest consens és el sonet que l'escriptor sard Antonio Lofraso li dedica a Vileta en la seva obra *Los diez libros de Fortuna de amor* (Barcelona, Pedro Malo, 1573): «Si del eróico Griego y gran Toscano/ y del supremo Cathalán nombrado/ las obras vemos en tan alto estado/ que baxo dexan el saber humano./ Con razón muy más dellos soberano/ te veo pues el mundo as adornado/ en todas las ciencias sublimado/ los más doctos rendidos en tu mano./ Por tu valor y musa tan perfeta/ ya se te inclina el hijo de Latona/ pues tanto resplandeces noche y día./ Mi señor doctor Luys luan Vileta/ de las ciudades tropheo y corona/ pues nos das lumbre con tu Theologia.»

¹³² ADB, Communium, 1604-1609, f. 88, 112, 213, cit. per Fernández Luzón (2005: 232).

¹³³ Pérez Martínez (1988: 88).

¹³⁴ Sobre Santcliment, veg. Urríes (1892); Chudoba (1963: 262, 274, 279, 292, 311 i s.); Taylor (2000: 121); Evans (1973: 72, 75, 78, 223, 231); Molas (1996: 33-34). Calculem la data de naixement de Santcliment a partir d'una carta de Lluïl de Requesens, governador de Flandes, dirigida a Felip II i datada a Anvers el 18 de gener de 1576 on el recomanava per ocupar el càrrec de virrei de Mallorca i assegurava «que era hombre de muy buenas condiciones y de edad competente para cualquier cargo por tener 37 años» (Urríes 1892: VIII).

moriscos a la Guerra de Granada, contra els turcs a Lepant i a Tunis i contra els holandesos a Flandes. Però a banda de la seva relació com a secretari, Santcliment mantenia vincles familiars amb Lluís de Requesens i la seva muller, Jerònima de Gralla i Desplà i d'Hostalric-Sabastida, membre d'una de les famílies barcelonines que més s'havia significat en la protecció de sant Ignasi a Barcelona.¹³⁵

Però les seves connexions familiars amb el patriciat barceloní no acabaven aquí. Santcliment estava emparentat amb el comte de Quirra, atès que la seva mare, Elisabet de Centelles (m. 1581), era germana de Guillem Ramon II Carròs de Centelles (m. 1565), baró de Centelles i comte de Quirra.¹³⁶ De fet, la seva cosina Violant Carròs de Centelles i de Pinós (m. 1622), casada amb un dels principals representants del cercle espiritual creat entorn d'Estefania de Rocabertí, Enric de Cardona i Erill, governador de Catalunya (1593-1603),¹³⁷ se situà al capdavant de les dames en les exequies de l'ambaixador reial que se celebraren a Barcelona l'any 1609.¹³⁸ En el seguici funerari, també hi assistien –just al darrere de Lluís Rimbau de Corbera-Santcliment, «legítim successor del mort»–¹³⁹ els germans Pere Galceran i Bernat Galceran de Pinós-Santcliment i de Santcliment (m. 1626),¹⁴⁰ fills de Jeroni de Pinós-Santcliment i Mai (m. v. 1584) i Maria Anna

---

¹³⁵ L'àvia de Santcliment, Joana d'Hostalric-Sabastida i Lull, era germana de l'avi de Jerònima de Gralla, Joan Sabastida d'Hostalric (m. 1520), veg. *GEC* (1990: vol. 20, 298-299); Ahumada (2003:19). Tanmateix, el pare de Guillem de Santcliment fou Joan de Requesens (*òlim* de Santcliment d'Hostalric-Sabastida, m. v. 1539) que es cognomenà així com a hereu d'una germana de la seva mare, Elionor Sabastida d'Hostalric, vídua de Dimes de Requesens i de Soler (m. v 1520), alcaid de Salses, i, per tant, germà de l'avi de Lluís de Requesens. Per a la nissaga Requesens, veg. les dades aportades per Cahner (1978: vol. 2, 10-12, n. 1).

¹³⁶ Sabem que en una ocasió Santcliment intercedí davant de Juan de Zúñiga, virrei de Nàpols, a fi que el comte de Quirra fos excarcerat «porque ha dado una cuchillada á un contador ó vehedor del Rey; temo mucho no se use de rigor con él, porque solían estar mal [amb Miquel de Montcada]; suplico a V.E. que le escriba, diziéndole que se haga con él blandamente, que si él me creyera, no le habría acontecido esto en Cerdeña» (Urríes 1892: carta de Santcliment a Juan de Zúñiga, 29/09/1581, 302). D'altra banda, en el testament de la mare de Santcliment consta que el comte de Quirra i la seva germana Violant estan obligats a pagar el dot de la seva mare «que no la sacó de la casa de su padre» (Urríes 1892: 310).

¹³⁷ El governador va lluitar a Lepant, on Joan Pujol el va qualificar com «lo valent don Enrich.../ molt digne fill de qui de Catalunya / té lo govern» (Pujol 1971: p. 41). En la *Crònica del colegio de Belén* consta la mort del governador del Principat, de qui s'assenyala la condició de «devoto deste Colegio». Tanmateix, el governador testà en favor de la Companyia de Jesús, a la qual llegà una tapisseria després que morís la seva dona Violant, veg. *Crònica del colegio de Belén* f. 30r.

¹³⁸ Pujades (1975: vol. II, 89).

¹³⁹ *Ibid.*, 90.

¹⁴⁰ Bernat Galceran de Pinós-Santcliment i de Santcliment és el mateix personatge de qui Jeroni Pujades assegura en el pròleg de la *Corónica universal del Principado de Cataluña* que fou el seu servidor i que posseïa el manuscrit original de les *Il·lustracions dels comtats*

Santcliment-Gualbes.¹⁴¹ Com a hereu de la biblioteca de Miquel Mai (m. 1546), ambaixador reial a Roma, Jeroni Pinós mantingué un cenacle literari de forta ascendència lul·liana, atès que el freqüentaven Joan Pujol i Joan Lluís Vileta.¹⁴²

L'activitat de Santcliment a Praga consistia fonamentalment en «prestar un fuerte apoyo a los católicos checos, tanto del rito checo como del romano, cuyo número había ido disminuyendo, y para congregarlos en un grupo cuyas esperanzas estaban concentradas en España»,¹⁴³ com ha subratllat Bohdan Chudoba. Així, com a cap i protector de la facció espanyola, Santcliment mantenia vincles amb Maria Maximiliana Manrique de Lara, filla de Garcia Manrique y de Silva (m.1565) i d'Isabelle de Bresegno (1535-1608), que es casà l'any 1555 amb Wratislav de Pernstein (1530-1582), membre d'una de les més importants famílies nobles de Bohèmia. Maria Maximiliana exercí com a cambrera major i dama de l'emperadriu Maria d'Àustria (1528-1603), filla de Carles V i muller de Maximilià II. Hem de suposar que substituï en aquesta funció a la seva homònima Maria Manrique de Lara i Folc de Cardona quan aquesta, a começament dels anys seixanta, marxà de la cort de Rodolf II i fixà la seva residència a Barcelona, on, com hem assenyalat abans, fundà el col·legi de Betlem.¹⁴⁴ Aquest no és l'únic paral·lelisme entre ambdues dones, ja que Maria Maximiliana fou protectora del nou col·legi de jesuïtes de Praga.¹⁴⁵ D'altra banda, mantenia vincles familiars amb membres prominents de

---

de Rosselló, *Cerdanya y Conflent* de Francesc Comte perquè l'autor morí a casa seva mentre escrivia l'obra, veg. Tres (1995: 33).

¹⁴¹ Una altra cosina de Guillem de Santcliment, Felipa Clariana i Santcliment, vídua de Pere Clariana, vicecanceller del Consell d'Aragó (1552-1562) i conseller del rei, i germana de l'eclésiàstic Francesc de Clariana —que, com ja hem assenyalat, freqüentava la casa d'Estefania de Rocabertí—, heretà una part dels béns de l'ambaixador reial, era beata de l'església de la Companyia, i ajudà econòmicament a la fundació del col·legi de Betlem, veg. *Crònica del colegio de Belén*, f. 4r. Francesc de Clariana (m. 1608) no pogué assistir al funeral perquè moria aquest mateix any, com relata la *Crònica del colegio de Belén*, f. 48v: «Murió este año don Francisco Clariana, sacerdote, lleno de merecimientos y buenas obras, que cincuenta años beató con los nuestros como si fuera uno de ellos y los cuarenta últimos de su vida cada día en nuestra iglesia tenía sus ratos de oración concertadas y dio grande ejemplo en repudiar eclesiásticas dignidades que le ofrecieron». Francesc de Clariana declarà en el procés de beatificació de sant Ignasi de 1606, veg. MHSI, *MI Scripta* (1918: vol. II, 605).

¹⁴² Per a la biblioteca que Jeroni Pinós heretà del seu oncle, el vicecanceller Miquel Mai, veg. Bellsollell (2011). Per a l'ascendència lul·lista de Joan Pujol i la seva vinculació amb Joan Vileta, veg. Balsalobre (1994 [1995]: 103-135). Per al cenacle literari entorn de la biblioteca de Jeroni Pinós i el seu mecenatge, veg. A. Duran (1960: 93-112); E. Duran (1997: 93-108).

¹⁴³ Chudoba (1963: 292).

¹⁴⁴ Creixell (1922: 211-219).

¹⁴⁵ El barceloní Francesc Sunyer (ca.1532-1580), que restà molt de temps a Àustria i Polònia, fou el primer provincial dels jesuïtes a Polònia (1575-1580), veg. Batllori (1990b: 103).

la Companyia de Jesús, ja que una germana de Maria Maximiliana, Joana von Pernstein (1556-1627), es casà amb Ferran d'Aragó i de Borja (1546-1592), duc de Villahermosa –fill de Martí d'Aragó, V duc de Villahermosa, i de Lluïsa de Borja, germana de sant Francesc de Borja–, el qual aportà al col·legi de Betlem l'antic priorat de Casserres.¹⁴⁶

A Praga, Santcliment entra en contacte amb el matemàtic, alquimista i reconegut lul·lista anglès John Dee¹⁴⁷ (1527-1607) pels volts de 1584-85. Entaulà amb ell una gran amistat fins al punt que, quan a començament de 1585 l'esposa de Dee donà a llum, Guillem de Santcliment actuà com a padrí. L'ambaixador, que parlava amb l'anglès en llatí, li confessà que la seva genealogia es remuntava a Ramon Lull. I certament el nom complet de la seva àvia era Joana d'Hostalric-Sabastida i Lull, mare de Guiomar d'Hostalrich Sabastida, la qual maridà amb el mestre racional de Catalunya Francesc de Gralla i Desplà, protector de sant Ignasi a Barcelona i benefactor del col·legi de Betlem.¹⁴⁸ I també a Praga, l'ambaixador reial conegué a Giordano Bruno, el qual li dedicà una de les seves obres de matèria lul·liana –*De specierum scrutinio et lampade combinatoria Raymundi Lullii* (Pragae, 1588)– on el filòsof de Nola pondera el seu coneixement i el seu patrocini dels estudis lul·lians:

«Ea certe ipsa sunt in causa, ut cum principi huic Lulliano ingenio, meisque circa eundem studiis patronum, qui tum iudicio tum autoritate polleret, et explorare, usque adeo Illustris Excellentia potissimè omnium exoptanda visa est: ut cuius patrocinio sublimis huiusce artis studia committerem ne forte cuipiam surdo fabulam narrare, caecum speculum praesentare, vel Thersitis ducis Achillis arma offerre conspicerer.»¹⁴⁹

Però el lul·lisme de Guillem Ramon de Santcliment no es forjà a Praga, sinó a Barcelona, atès que el seu mestre de joventut havia estat Joan Vila, amb qui no perdé mai el contacte, malgrat el seu pelegrinatge al servei de Lluís de Requesens.

---

¹⁴⁶ Vila (2010: 422 i s).

¹⁴⁷ Sobre aquest personatge, veg. French (1972). En Urríes (1892: 215-218) es reproduïx una carta en llatí de John Dee a Santcliment datada a Praga el 28 de setembre de 1584.

¹⁴⁸ *Crònica del colegio de Belén*, f. 4-5.

¹⁴⁹ Iordani Bruni Nolani (1891: vol. II, pars. II, 332). Traducció de Batllori (1944: 320): «Aquestes són les raons perquè, cercant un patró per al gran talent de Ramon Lull, per als meus estudis lul·lians i per a seguir investigant, que posseïs tant de talent com d'autoritat, fins ara la vostra il·lustre Excel·lència m'ha semblat la persona més adient per a sotmetre al seu patrocini els estudis sobre aquest Art sublim, no fos cas que a algú pogués semblar que sóc un que reconta una faula a un sord o presenta un espill a un cec o que ofereix a Tersites les armes del cabdill Aquil·les».

De fet, l'ambaixador de Felip II li procurà el bisbat de Vic, com afirma Jeroni Pujades en el seu *Dietari*.¹⁵⁰ D'altra banda, tenim notícia de la relació dels membres de la família Santcliment amb el cercle lul·lista de Joan Lluís Vileta, ja que el catedràtic de l'escola lul·lista de Barcelona actuà com a procurador d'Isabel de Só, esposa de Galceran de Burgués de Santcliment i de Gualbes, el qual, al seu torn, fou beneficiari del testament de Joan Lluís Vileta.¹⁵¹ Precisament un fill d'aquests, Joan de Burgués de Santcliment i de Só, baró de Talavera, se situà immediatament després de l'hereu de la nissaga, Lluís Riambau de Corbera-Santcliment, en el funeral de l'ambaixador reial celebrat a l'església de Santa Caterina de Barcelona.¹⁵²

En aquest panorama de relacions personals, caldria destacar la vinculació entre Guillem de Santcliment i Estefania de Rocafort; així, quan el 13 de juny de 1588 les carmelites descalces arribaren a Barcelona, es van instal·lar provisionalment en una casa del carrer Mercaders propietat de l'ambaixador reial que Estefania oferí a les monges.¹⁵³ Malgrat que no tenim altres proves, la relació entre l'ambaixador reial i l'orde carmelitana devia ser estreta, perquè el cos de Guillem de Santcliment fou portat al convent de carmelites de Barcelona després d'arribar procedent de Praga, on havia mort el 3 de setembre de 1608. Un mes més tard fou traslladat al sepulcre familiar en el monestir de Santa Caterina de l'orde de predicadors, on se celebrà un solemne funeral.¹⁵⁴

---

¹⁵⁰ Jeroni Pujades (1975: vol. II, 93) dóna aquest testimoni en la narració de l'enterrament de Santcliment: «en la sua puerícia tingué en les lletres per mestre al doctor T. Vila que après fou canonge de Barcelona y (per medi de sa virtut y de dit defunct) bisbe de Vich». En una carta dirigida a Juan de Zúñiga, virrei de Nàpols, Santcliment disposa en relació als béns de la seva difunta mare que «en lo que su casa se hallare, que después de inventariado, se entregue al Canónigo Juan Vila, que fue mi maestro, y V. E. le pudo conocer en Roma» (Urríes 1892: 311, carta datada a Viena el 27/12/1581). D'altres proves evidencien que Santcliment no perdé mai el contacte amb Barcelona, com el fet que, aprofitant el seu càrrec, fos el responsable de la tramesa d'una costella de sant Jordi, veg. Pérez Latre (2001a: 42). D'altra banda, tenim notícia de l'existència d'un «memorial de las reliquias y joyas, valoradas por el platero Onofre Fornés, por orden de Guillermo de Sant Climent, mandatario por el rey de España al emperador de Alemania, entregadas en comanda a fray Rafael Rifós, prior del monasterio de Santa Catalina, mártir de Barcelona y religiosos comunitarios» (24/07/1603) (Madurell 1958b: 300).

¹⁵¹ Madurell (1964: 26).

¹⁵² Pujades (1975: vol.II, 92). Val a dir que, en nom dels testamentaris de Santcliment, Lluís Riambau de Corbera rebé la liquidació «de los dineros que gastó en la embaxada y otras cosas» (Urríes 1892: 398).

¹⁵³ *Breve relación...* f. 43r: «les tenia aparejada para un entretanto».

¹⁵⁴ Pujades(1975: vol.II, 89-94).

3 Pere Gil i el bisbe de Barcelona Joan Dimes Loris

Desconeixem la data exacta en què Pere Gil tornà del seu apostolat en terra d'heretges, però el cert és que l'any 1583 llegia teologia en el col·legi de Betlem amb el pare José de Villegas (m. 1615), el confessor i assistent del bisbe Joan Dimes Loris.¹⁵⁵ L'any 1586 Villegas marxà a Nàpols com a confessor del virrei Juan de Zúñiga, de manera que, arran d'aquest fet i de la mort de Diego Pérez de Valdivia el 1589, el bisbe hagué de dipositar tota la seva confiança en el jesuïta reusenc.¹⁵⁶ En aquell moment Pere Gil ja era considerat un professor reputat; no és estrany, doncs, que substituís Diego Pérez, perquè l'apostolat del teòleg andalús i dels jesuïtes coincidien en la mateixa direcció espiritual. A més, l'orde de sant Ignasi se significava en la defensa i l'aplicació dels decrets tridentins,¹⁵⁷ i és precisament en el compliment dels decrets conciliars que Joan Dimes Loris centrava tots els seus esforços pastorals; de fet, continuava la línia iniciada immediatament després de Trento per l'arquebisbe de Tarragona Fernando de Loazes (1560-1567) i pel bisbe de Barcelona Guillem Cassador (1561-1570).¹⁵⁸ Per això la *Crónica del colegio de Belén* pondera el bisbe Loris com a «grande bienhechor deste collegio»¹⁵⁹ quan, a començament del 1589, sufraga els dos

---

¹⁵⁵ ARSI, Aragonia 4, f. 10r-11, Acquaviva a Ibáñez, Roma 7 de novembre 1583, cit. per Vila (2010: 596).

¹⁵⁶ Per al paper de Villegas al costat de Joan Dimes Loris, veg. Vila (2010: 595).

¹⁵⁷ Entre d'altres qüestions, els jesuïtes foren els primers a adoptar en el Principat els confessionaris prescrits a Trento, com consta en la carta que el rector del Col·legi de Betlem envià a Laínez el 8 d'agost de 1561, ARSI, Epist. Hisp. vol. 98, f. 267, cit. per Kamen (1998: 116).

¹⁵⁸ Bada (1970: 189-211). El primer concili provincial convocat a la cristiandat després de Trento fou el de Tarragona l'any 1564, encara que va ser immediatament suspès per ordre de Felip II. El concili es reprengué l'any 1565 i es perllongà fins al 1566. S'ha de tenir en compte que encara que les *Constitucions* de la Companyia de Jesús no detallaven quina havia de ser l'actitud dels jesuïtes envers els bisbes, de la seva lectura es desprèn l'obediència i reverència a la jerarquia eclesiàstica. De fet, malgrat que no fos necessari obtenir la llicència de l'ordinari de la diòcesi, es considerava convenient fer-ho per exercir els ministeris sacerdotals. Sant Ignasi explica en les seves cartes quina havia de ser la conducta dels jesuïtes envers els bisbes, veg. la missiva de desembre de 1547 adreçada al jesuïta flamenc P. Daniel Paeybroeck, encarregat d'organitzar la comunitat de Lovaina, a *Obras de San Ignacio de Loyola* (1997: 825); i, també, una carta datada el juliol de 1554 quan, arran d'un conflicte d'interessos entre els jesuïtes i l'arquebisbe de Lisboa, Fernando Valsconcelhos, sant Ignasi mostra l'actitud de respecte i col·laboració amb el bisbe, a *ibid.*, 1008-09.

¹⁵⁹ *Crónica del colegio de Belén*, f. 9r. En una altra ocasió, Joan Dimes Loris és qualificat amb els mateixos termes, veg. ARV, lligall 124, núm. 884, *Principio del asiento primero que el Colegio presente de la Compañía de Jesús de Nuestra Señora de Belén tuvo en esta Ciudad de Barcelona, y ocasión que de venir a ella la Compañía tuvo y de su fundación y progreso hasta el año 1574*, cit. per Blanco (1943b: núm. 72, 136). El bisbe ajudà al col·legi en nombroses ocasions, com recull la *Historia de la provincia de Aragón* (lib. IV, cap. 19) del pare Álvarez: «en el curso 1586, el padre Juan Poggio, rector, hizo un corredor sobre la

carneres que s'acondicionaren en l'església del col·legi per enterrar-hi els seglars i els membres de l'orde.¹⁶⁰ La biografia d'Alegambe destaca també la funció assistencial de Pere Gil amb els successius bisbes barcelonins, per bé que fou amb Joan Dimes Loris amb qui establí una relació més estreta i de sincera amistat, com ja va observar Josep Iglésies.¹⁶¹

La primera notícia que relaciona Pere Gil i Joan Dimes Loris es remunta a l'any 1587, quan per comissió del bisbe el jesuïta s'ocupà de la censura eclesiàstica del *Llibre de la peste* de Joan Rafael Moix. A partir d'aquest volum, Gil aprovà nombroses obres editades en les premses barcelonines, actuant per comissió del bisbe –com sol puntualitzar en l'aprovació, encara que no en totes les edicions.¹⁶²

---

capilla del Santísimo Sacramento que sirve de paso y era muy necesario y acabó del todo el aula y sobre ella labró seis cámaras, que eran bien menester para las avenidas de huéspedes que son allí tan frecuentes, para lo cual dio el obispo de Barcelona, don Juan Loris, 200 escudos de limosna, grande favorecedor de nuestra Compañía, grande estimador de sus ministerios y gran bienhechor de aquel colegio pues de más de las limosnas gruesas extraordinarias daba cada mes 6 escudos».

¹⁶⁰ Abans d'ocupar la seu barcelonina, Joan Dimes Loris es doctorà en ambdós drets, exercí com a sacerdot a Barcelona, fou arxiprest de Santa Maria de Mataró i abat de Sant Feliu de Girona. Pel *Dietari* de Jaume Ramon Vila, sabem que acompanyà el futur rei Felip II durant el seu viatge iniciat l'any 1548 a través d'Itàlia, Alemanya i els Països Baixos, veg. AHCB, ms. B-100, f. 167. El dia 11 d'octubre de 1572 prengué possessió del bisbat d'Urgell, càrrec que ocupà fins l'11 de setembre de 1576, quan passà a regir la diòcesi de Barcelona. Home del rei, fou regent del Consell d'Aragó fins a l'any 1574 i canceller de Catalunya. Durant el seu pontificat barceloní (1576-1598) promogué la canonització de sant Ramon de Penyafort i de sant Oleguer; celebrà 5 sínodes a través dels quals impulsà la reforma i la introducció del missal tridentí; fomentà la fundació de noves cases religioses; amplià notablement el palau episcopal de Barcelona; i propulsà l'erecció del seminari. Morí el 8 d'agost de 1598 i fou enterrat a la catedral de Barcelona, a la capella de sant Pacià –a qui, com veurem, tenia una especial devoció– i de sant Francesc Xavier. Per a la biografia de Joan Dimes Loris veg. Diago (1603: lib. 3, 314-316); Aimeric (1760: 411-415); *Diccionari d'història eclesiàstica de Catalunya* (2000: vol. II, 519); Fàbrega (1978).

¹⁶¹ Iglésies ([1949a] 2002: 34). Així ho expressa Alegambe: «Annis XL quibus Barcinone substitit confessiones proregum episcoporum que omnium exceptit; qui eius consilio omnia, publica, privata, gerebant. Tantum erat pietatis, sapientiae et prudentiae eius nomen». Josep Iglésies ([1949a] 2002: 1) traduí aquest passatge d'Alegambe així: «Durant els quaranta anys que visqué a Barcelona rebé les confessions de tots els bisbes, els quals portaven tots els assumptes públics i privats seguint els seus consells: tan gran era el renom de la seva pietat, saviesa, i prudència». El *Menologio* de Patrignani insisteix sobre la qüestió, assenyalant que fou confessor «de todos los obispos que hubo en su tiempo en aquella ciudad tanta era la estima de su nombre». Encara que Alegambe assegura que fou confessor de tots els bisbes, només en tenim constància en els casos de Joan Dimes Loris (1576-1598) i de Rafael de Rovirola (1604-1609). Pel que fa els altres: Ildefons o Alfons Coloma (1599-1604), Joan de Montcada (1610-1612), Lluís de Sanç (1612-1620), i Joan Sentís (1620-1632), tan sols sabem que col·laborà amb ells en el govern de la diòcesi.

¹⁶² Després de la mort de Joan Dimes Loris, Pere Gil continuà amb aquesta tasca per comissió dels bisbes successius, o bé des de l'any 1605 com a qualificador del Sant Ofici. A l'apèndix documental relacionem les obres que Pere Gil aprovà durant el pontificat de Joan Dimes Loris (ap. doc. núm. V). Agraeixo a Montserrat Lamarca la seva inestimable ajuda.

Temps de pesta

Durant la pesta que assotà Barcelona l'any 1589-1590, les relacions entre els dos eclesiàstics es van estrènyer, tal com manifesta el mateix Gil en el *Libre primer de la historia Cathalana* i en la *Crónica del colegio de Belén*, també obra del jesuïta reusenc, de la qual reproduïm el següent testimoni:

«En los últimos de mayo y primeros de junio del año de 1589 empezó de haber mala salud de granos y calenturas sudorosas que llaman tabardillo en Barcelona; y a los primeros de julio empezóse de hablar que era pestilencia y en medio julio ya huía la gente de Barcelona a más no poder. Hallóse entonces aquí el padre Pedro Villalba provincial, distribuyó su rectoría el colegio desta manera que envió cuatro padres a otros colegios; envió los dos maestros que eran el padre Baptista Alberto y el padre Pedro Gil (que esto escribe) con diez hermanos escolares y un hermano coadjutor a la torre; el padre Jerónimo Roca, con ser importunado del padre provincial, saliese, pidió a su rectoría le dejase estar en el colegio que pues el señor obispo mandaba residir a los rectores en sus rectorías, razón era que él residiese en su colegio y así quedó él con seis padres y diez hermanos coadjutores. Ordenó que tres padres con tres hermanos se pasasen a la casa de la Sra. Dña. Maria de Lara y que fuesen proveydos del colegio y que hiéndose éstos fuesen sustituidos padres y hermanos del colegio. Fue la peste tan rabiosa que los hermanos escolares hubieron de salir de la torre y cuatro fueron a Zaragoza y cinco con el padre Alberto al priorato de Casserras y después a Gerona y el padre Gil quedó en la torre con un hermano para desde allí ayudar al señor obispo que estaba solo en Bellesguart y para favorecer al colegio, que fue bien menester. Hicieron los padres y hermanos así los del colegio como los que iban a los apestados de la ciudad sus ministerios con grande caridad y edificación. Fueron heridos de pestilencia nueve de los nuestros; murieron seis, es a saber: el padre Juan Sirvent, el padre Mateo Paliacho, los hermanos Jacobo, Martín Mauricio, Juan López y Francisco Morey. El tiempo más cruel de la peste fue los últimos de julio y todo agosto, setiembre y octubre. En noviembre y diciembre declinó notablemente y en enero y febrero del todo cesó. Murieron dentro de Barcelona por fiel cuenta de doce hasta trece mil entre grandes y pequeños. Pasada por la misericordia del Señor la pestilencia, a los últimos

de enero estuvieron los padres maestros y hermanos estudiantes en Barcelona y a los primeros de marzo de 1590 empezaron a leer y prosiguieron las lecciones con concurso de 25 hasta 30 estudiantes seculares y no más por no haberse abierto la Universidad. Después, en septiembre, abriéndose la Universidad tuvo nuestro acto y fue el concurso de oyentes de más de ciento y treinta.»¹⁶³

En el *Libre primer de la historia Cathalana* Pere Gil dona més detalls de la seva actuació quan, per ajudar al bisbe, s'instal·là en una torre que la Companyia de Jesús posseïa a Sarrià,¹⁶⁴ propera a la torre de Bellesguard on residia Joan Dimes Loris:

«Y ayxi anava yo cada dia una ò dos vegadas dende nostra Torre, à la torre de Bell Esguart: y ajudava à sa Senyoria reverendissima, en totes les coses spirituals occorrents de son bisbat; responent à casos de consciència, que alli acudian. Parlant ab differentes rectors que de parts infectas, y de parts sanas del Bisbat alli acudian y ab los qui de Barcelona cada dia venian. Y ayxi veyá, sabia y entenia, juntament ab lo Senyor Bisbe, tot lo que en Barcelona passava.»¹⁶⁵

La visita apostòlica de José de Acosta (1590-1591)

Pocs mesos després, el 23 de gener de 1591, Pere Gil aprovà l'obra del jesuïta castellà José de Acosta (1540-1600), *Historia natural y moral de las Indias* (Barcelona, 1591), coincidint amb la presència del seu autor a la ciutat. Des de principis del mes de desembre de 1590, Acosta era a Barcelona amb l'objectiu de fer la visita apostòlica a la província d'Aragó per manament del general de l'orde

---

¹⁶³ *Crónica del colegio de Belén*, f. 9v-10. El pare Gabriel Álvarez també relata els fets de la pesta en la seva *Historia de la provincia de Aragón* vol. III, f. 201-214. J. Pau Fons (1649: lib. II, cap. XVI, f. 43) assegura que moriren 18.000 persones a causa de la pesta.

¹⁶⁴ Es tracta d'una torre que la fundadora del col·legi de Betlem, Maria Manrique de Lara, donà a la Companyia, veg. ACA, Monacals d'Hisenda, 2568, f. 6r: «Doña Maria Manrique de Lara /donzella/, hija legítima de don Antonio Manrique de Lara duque de Nájera y de doña Juana de Cardona su muger, hizo donación a este collegio [...] 4 de agosto de 1579 [...] dio pues en parte de dotación: 1º diez mil ducados en propiedad y quinientos ducados de onze reales en annua pensión [...]. 2º dio tres mil ducados [...]. 3º dio la torre y heredad que tenía y tiene hoy el Collegio en la parroquia de S^a Vicente de Sarrià».

¹⁶⁵ Iglésies ([1949a] 2002: 302). El pare Vila (2010: 680) recull una carta de Pere Gil adreçada el 7 de gener de 1590 al general Acquaviva en la qual li informa de tots els successos de la pesta i la mort dels seus companys; la resposta d'Acquaviva es produí el 17 d'abril de 1590 (ARSI, Aragonia 6, I, f.33).

Claudi Acquaviva.¹⁶⁶ Acosta vingué en el moment culminant de la seva trajectòria, ja «que había ejercitado muchos [años] y con mucha satisfacción, así en las provincias de Castilla como en las Indias Occidentales y por estos cargos y obras escritas y impresas [era] persona bien conocida».¹⁶⁷ Així, pocs mesos abans d'arribar, havia publicat a Sevilla la primera edició de la seva *Historia natural y moral de las Indias* i el mateix any s'editaven a Roma els seus tractats teològics *De Christo Revelato* i *De Temporibus Novissimisa*.¹⁶⁸

Malgrat que la *Historia de la provincia* del pare Álvarez pretengui donar a la visita una aparença de normalitat, afirmant que tenia lloc perquè «de la última del padre Baltasar Álvarez habían pasado muchos años», el cert és que no es tractava pas d'una inspecció rutinària. El nomenament d'Acosta s'havia produït després que, a començament de 1589, Acquaviva ja l'hagués enviat a la cort a fi de convèncer Felip II de la necessitat d'un visitador de l'orde. El rei s'havia vist pressionat per un grup de jesuïtes dissidents que pretenien el nomenament del bisbe de Cartagena com a visitador apostòlic de la Companyia de Jesús a Espanya. El debat s'havia originat per l'amenaça de cisma que fins a la congregació general extraordinària (1593) planava sobre la Companyia, arran de la pèrdua de poder de la província castellana després l'elecció dels generals estrangers, Mercurian i Acquaviva. Alguns jesuïtes van presentar memorials de queixes a Felip II –adoptant l'apel·latiu de «memorialistes»– sobre el govern central de l'orde, un episodi qualificat per Ricardo García Cárcel com una «revuelta del nacionaljesuitismo».¹⁶⁹

---

¹⁶⁶ La *Historia de la provincia de Aragón* (lib. IX, cap. 26) del pare Gabriel Álvarez informa que Acosta arribà a Barcelona a començament de desembre i restà a la ciutat prop de dos mesos; veg. també Astrain (1909: vol. III, 489).

¹⁶⁷ *Historia de la provincia de Aragón* (lib. IX, cap. 26). Acosta arribà en el moment culminant de la seva vida, pel prestigi de la seva missió a Perú i Mèxic, on havia exercit el càrrec de provincial de la Companyia de Jesús al Perú des de 1576 fins el 1587, l'any del seu retorn a Madrid. Arribà a la península convertit en un home de fama, mantenia llargues entrevistes amb Felip II a Madrid i, a petició del general dels jesuïtes, Claudi Acquaviva, marxà a Roma. De tornada a la cort, i després d'una audiència amb el rei, l'any 1589 fou nomenat visitador de la Companyia de Jesús per a les províncies d'Andalusia i Aragó. Per a la biografia de José de Acosta, veg. Mateos (1954).

¹⁶⁸ Sobre l'activitat teològica de José de Acosta, veg. Lopetegui (1940: 527-563).

¹⁶⁹ García Cárcel (2000: 383-404); (1999: 219-241). Cal interpretar aquest afer dins del clima de tensió que Felip II i Sixte V (1585-1590) mantenien per la jurisdicció eclesiàstica i que impulsà el rei a «transformar a los jesuitas en una orden española integrada, como un elemento más, en la poderosa maquinaria política y religiosa de la Monarquía. Arrebatándole al Papa, en consecuencia, el control sobre la Compañía de Jesús», com ha assenyalat Lozano (2005: 106).

Coneixem l'objecte de la visita d'Acosta gràcies a una carta inèdita conservada a l'Arxiu del Regne de València (ARV) que el jesuïta castellà adreça al provincial d'Aragó, manifestant-li la seva intenció de «tratar aquí algunos negocios y comunicar al rector y a esta provincia con las demás de España algunas ordenaciones que a los padres con quien aquí se han conferido han parecido de mucha importancia para quietud y buen modo de proceder de la Compañía en estas provincias».¹⁷⁰ Acosta detalla una sèrie d'instruccions que els professors de l'orde havien de seguir i que coincideixen amb les ordres que Acquaviva va comunicar a Acosta en la seva ambaixada a la cort.¹⁷¹ Encara que no sabem com afectà la polèmica dels memorialistes a la província d'Aragó i, en concret, al col·legi de

---

¹⁷⁰ «Copia de una carta del Padre Joseph de Acosta para el Padre Pedro Villalba Provincial en la Provincia de Aragón» (Madrid, 14 de febrero de 1589) a l'ARV. Clergat. Lligall 65, caixa 139. La carta acaba amb el següent corol·lari: «por orden de nuestro padre General se han hallado erigentes que son el padre provincial Gonzalo Dávila, el padre Miguel Torres, el padre Fonseca, el padre Pedro de Ribadeneira, el padre Diego de Avellaneda, el padre Juan de Mariana, el padre Francisco Porras, el padre Gaspar Sánchez, el padre Luis de Mendoza».

¹⁷¹ Seguint Astrain (1909: vol. III, 477) aquestes prescripcions es poden resumir en quatre punts: «1^a, satisfacer al Rey; 2^a, aplacar al cardenal Quiroga y a los inquisidores; 3^a, satisfacer a los Nuestros; 4^a, procurar que la Compañía fuese visitada por persona de ella y no por los extraños». En la carta Acosta determina que, en primer lloc, els membres de la Companyia havien de servir al rei «en todo, sin hacer recurso ni esperar respuesta de Roma». En segon lloc, adverteix de l'obligada obediència a la Inquisició, donant així satisfacció a les demandes dels memorialistes que volien la preeminència de la Inquisició espanyola enfront el Sant Ofici Romà, de manera que reclamaven la fi dels privilegis que Pau III havia atorgat a la Companyia. Aquestes concessions feien referència al poder dels jesuïtes per absoldre heretges i l'accés als llibres prohibits, veg. Lozano (2005: 111 i s). A més d'aquestes qüestions, les relacions de la Companyia amb la Inquisició s'havien vist enterbolides per l'admissió de cristians nous en l'orde; el cas d'un jesuïta sol·licitant que, en lloc de ser denunciat al Sant Ofici, fou enviat a Itàlia pels seus superiors; i la negativa dels jesuïtes a col·laborar amb els inquisidors, rebutjant els oficis de qualificadors i consultors, en contraposició amb el que succeïa en el cas de les ordes tradicionals. És per això que els memorialistes havien reclamat a Felip II l'organització d'una visita inquisitorial a les províncies espanyoles de la Companyia. Si les anteriors instruccions donaven suport a les demandes dels memorialistes, d'altres intentaven posar fre a les seves crítiques. Així, Acosta determina abstenir-se d'acudir a Roma sobre qüestions pròpies de l'orde, excloent el pare provincial, i no censurar el govern de la Companyia. Una altra fa referència a la necessitat de seguir en Teologia a sant Tomàs, excepte en «de corruptione beatae virginis», és a dir, excepte en la coneguda posició antiimmaculista de l'Aquinat; i de «voti solemnitatem», això és, en el quart vot d'expressa obediència al papa que sant Tomàs (S. Th. II-II, q.186, a.8.) rebutjava. Es tractava de temes certament polèmics que enfrontaven els jesuïtes amb els dominics i que evidencien la diferent forma d'interpretar la teologia de sant Tomàs dels uns i dels altres: mentre els predicadors propugnaven la necessitat de seguir en tot a l'Aquinat, els jesuïtes optaven per un tomisme obert que considerava la seva doctrina com a segura, però no pas en totes les qüestions, veg. Broggio (2009: 45 i s). D'altra banda, encara que Acosta no fa menció expressa de la controvèrsia *De auxiliis* a fi d'evitar noves polèmiques amb els predicadors, prohibeix expressament la introducció de noves opinions teològiques. Finalment, el jesuïta castellà assenyala la necessitat de desenvolupar una cultura de l'esperit aconsellant als superiors la seva dedicació al «tracto y comunicació espiritual con sus súbditos» i en contraposició al rigorisme que va imposar en la província Bètica el pare Bartolomé Bustamante (1555-1562), deixeble de san Juan de Ávila, veg. Ruiz (1971: 40, 157 i s).

Betlem, tot indica que es tractava d'una qüestió que atenyia fonamentalment a la província castellana, la qual, en comunicació directa amb la cort, mantenia la tensió de la contesa.¹⁷² Ignorem si Acosta i Pere Gil s'entrevistaren sobre la controvèrsia, però no és difícil imaginar una consulta, sobretot per raó del creixent protagonisme del jesuïta reusenc dintre la Companyia i també perquè molt aviat havia de jurar el quart vot, reservat als membres més qualificats de l'orde. En tot cas, la prova més evident del contacte entre l'un i l'altre és l'aprovació de l'edició barcelonina de la *Historia natural y moral* d'Acosta. Les despeses de l'edició foren a càrrec del venecià Lelio Marini, el qual dedicà l'obra a un dels membres del cercle espiritual creat entorn de la casa d'Estefania de Rocabertí, Enric de Cardona, governador del Principat, tot reconeixent que «todo el mundo conoce, y sabe, quan excelente sea el entendimiento, juycio, y saber de V. S. y quan advertido esté en cosas de notable historia por el largo y continuo estudio que a hecho en ellas».¹⁷³

Després de la marxa d'Acosta –el 2 de febrer de 1592– i al cap de dotze anys del seu nomenament de coadjutor temporal, Pere Gil jurà el quart vot en la capella de la Verge de l'església del col·legi de Betlem de Barcelona, davant la presència del pare Pere Juste, rector del col·legi, dels inquisidors i de l'arquebisbe de Tarragona, sota l'advocació d'aquests principis:

«tenenti perpetuam PAUPERTATEM, CASTITATEM et OBEDIENTIAM et secundum eam peculiarem curam circa pueros educationem infra forman vivendi insitteris apostolicis Societatis Jesu et in eius Constituonibus consentam. In super promitto specialem obedientiam Summo Pontifici circa Missiones».¹⁷⁴

---

¹⁷² Pere Gil relaciona en la *Historia del colegio de Nuestra Señora de Montesión de la Compañía de Jesús de la ciudad de Mallorca* els fets de l'any 1592 de la següent manera: «Alafin deste año o principio del siguiente publico N.P.G. Claudio Acquaviva que se ayuntase en Roma Congregacion General no para election del General sino para reformation de la Comp.^a que la turbaron y fueron llamados turbantes y assi su Paternidad escrivio a todas las Provincias se tuviessen Congregaciones provinciales y se eligiessen en las Provincias dos compañeros que fuesen con el Provincial a Roma y esta fue la quinta Congregacion general» (BSAL, núm.XVII, 375).

¹⁷³ Alguns exemplars de l'edició barcelonina presenten la següent variació, atribuïble al llibreter: «vendese en Girona en casa de Arnau Garrich».

¹⁷⁴ ACA, Monacals d'Hisenda, vol. 2581, *Libro del año 1582*, f. 3r. Les majúscules reproduïxen l'original.

Després d'aquest *incipit*, Pere Gil –que signa el document com a *Petrus Egidius*– jurava segons la fórmula prescrita en les *Constitucions* de la Companyia.¹⁷⁵ D'aquesta manera, com a profés de quatre vots, podia elegir en l'assemblea de l'orde el general, que exercia el càrrec de forma vitalícia i a qui tots els membres havien d'obeir –«como a quien tiene lugar de Cristo nuestro Señor».¹⁷⁶

Les relíquies de sant Pacià i el nou ofici dels sants barcelonins i urgellesos

En aplicació del decret tridentí que obligava a honorar les relíquies,¹⁷⁷ el bisbe encomanà la recerca dels vestigis de sant Pacià al jesuïta reusenc. Creient haver-los trobat en una caixa conservada a la parròquia de Sant Just i Pastor de Barcelona, que en mantenia el culte, el 3 de juny de 1593 Joan Dimes Loris ordenà la seva obertura.¹⁷⁸ Com a testimoni directe, Pere Gil relata el moment en les *Vidas dels sants de Cathalunya*:

«Lo molt illustre y reverendíssim senyor don Joan Dimas Loris [...] fou devotíssim de sant Pacià y ayxí féu grans diligèncias en las iglésias y en los archius de la seu y de las parrochias y monestirs de Barcelona y de son bisbat per veurer si podria trobar escripturas o títols de pedras o altres cosas que donassen alguna cognició o rastre de las relíquias de sant Pacià, y en particular a mi mo encomanà moltes voltes y yo fiu algunes diligèncias y nunca se pogué trobar certa notícia de ditas reliquias.

»Finalment se determinà a 3 de juny del any 1593 fer visura y regoneyxensa de dita cayxa que estava en dita iglésia parroquial de Sant Just y ayxí en dit dia de dit /mes y\ any en presència dels senyors Nofre Montserrat Grenollachs, ardiaca major de la seu de Barcelona com a rector que era de la iglésia parroquial de Sant Just; y Nofre Pau Sellers, degà y canonge de la Seu de Barcelona y vicari general de dit senyor don Joan Dymas Loris, bisbe de Barcelona; y de mi, Pere Gil, qui escrit la present història, y del pare

---

¹⁷⁵ El jurament es pot llegir a *ibid.*, f. 3v. Sobre la fórmula del jurament veg. *Constitucions* [527].

¹⁷⁶ *Constitucions*, IV part, [424].

¹⁷⁷ Veg. Betrán (2010: 95-123).

¹⁷⁸ Diago (1603: f. 33v-34r) assenyala que Joan Dimes Loris promogué la festa del sant l'any 1593, però de fet no s'oficialitzà fins a l'any 1600, quan, després de la celebració d'un sínode a Barcelona, el bisbe Ildefons Coloma manà oficiar cada 9 de març la festa de sant Pacià.

Matheu Reguer, los dos /presbyterans\ religiosos de la Companyia de Jesús; y de Sebastià Grau y Jaume Fullana, sacerdots y beneficiats de la Seu de Barcelona; y de Pau Ferrer, sacerdot y vicari de Sant Just; y de don Joan Melendrich, y Nofre Torros, y Francesch Calça, cavallers; y de Francesc Pujol notari, y de altres.»¹⁷⁹

Tot seguit, el jesuïta descriu l'obertura de la caixa, que portà a terme personalment per exprés desig del bisbe, i esmenta el trasllat de les restes a una nova arca que es custodià en la sagristia de l'església. Amb tot, Pere Gil no es devia sentir molt satisfet de l'autenticitat de la troballa, perquè en una carta inèdita datada a Palerm el 20 de febrer de 1602 i adreçada al bisbe de Barcelona Ildelfons Coloma afirma «que seria cosa del servey del Senyor se fessen en los archius de la ciutat y de la iglésia cathedral y parrochials diligent inquisició de ditas relíquias y que-s visitassen y depositassen de modo que trobant-se alguna certitut moral se pogués fer declaració jurídica ser ditas reliquias de sant Pacià». A més, Pere Gil informa de la confecció d'«un quadern del offici propi dels sants [de Barcelona] per a que ab més devoció fossen las festas celebradas ab offici particular que no ab lo comú com han fet molts prelats en sas iglésias y lo senyor don Joan Dymas Loris de bona memòria antecessor de vostra Senyoria ho desitjava fer».¹⁸⁰

Si la carta relaciona l'ofici propi amb la visura dels vestigis de sant Pacià, d'altres exhumacions realitzades durant els mesos posteriors mostren l'interés de Joan Dimes Loris en la preservació i distinció de les relíquies, en coincidència amb l'encàrrec de l'ofici propi. Així, el 29 de juliol de 1593 es traslladaren els ossos de sant Sever i de santa Madrona de la capella de santa Eulàlia a l'altar de la catedral de Barcelona.¹⁸¹ Pocs mesos després, el 15 de setembre de 1593, es transferien les relíquies de santa Madrona, sant Fructuós, sant Auguri i sant Eulogi, que es trobaven en una mateixa caixa, a una «nova de bronzo sobredaurada» que els

---

¹⁷⁹ Mateu Aimeric (1760: 246-249) reproduïx aquest fragment de l'obertura de la caixa en la seva obra. No obstant això, transcrivim el document a partir de l'original conservat en la Biblioteca del Seminari Conciliar de Barcelona, ms. 235, f. 30r.

¹⁸⁰ Reproduïm la carta en l'apèndix documental, doc. núm. I. Modernament, Aimeric (1760: 415) afirmava que el bisbe confià la confecció de les «*lectionibus propriis Officia Sanctorum Barcinonensis Dioecesis*» a Pere Gil. Finalment la recerca es considerarà infructuosa, atès que en la relació *ad limina* de 1602 s'assenyala que no se sap el lloc on es trobava el cos de sant Pacià, veg. Bada (2003: 551).

¹⁸¹ ACB, Exemplària, f. CXIII: «los ossos dels cosos de beneventurat sant Sever y de la beneventurada santa Madrona y aquellas abaxaren en dita capella de santa Eulària y posaren en lo altar, las quals cosas sien per nota puyes són notables».

consellers de la ciutat manaren fer.¹⁸² En les *Vidas dels sants de Catalunya* Pere Gil descriu l'estat de les relíquies d'aquests sants, en un testimoni que demostra la preocupació del jesuïta per resoldre unes hagiografies el més ajustades possible a la veritat històrica:

«Francisco Taraffa en la Crònica de España tractant de Valeriano emperador diu que los ossos de sant Fructuós y Eulògio y Augurio estan en Barcelona en la iglesia de Santa Madrona. La veritat de assò és que la major part de las reliquias estan en dit monestir de sant Benet cerca de Gènova y unas pocas cenizas ab /molt\ pocas reliquias dels ossos de dits sants estan en la iglesia de Santa Madrona, en una cayxeta molt petita la qual acostuma estar devant la cayxa del cos y reliquias de santa Madrona. Yo so estat /informat\ dels dos monestirs y /dels\ dos predits llocs de /aquells\ que han vistas las reliquias en las dos parts, y los actes, y crec que esta és la veritat que tinc escrita.»¹⁸³

Amb tot, la confecció del nou ofici dels sants barcelonins com a resultat d'un encàrrec oficial de la diòcesi no sembla que finalment hagués reeixit, ja que Pere Gil declarà en la carta que «per ma devoció, he acabat aquest quadern dels sants de Barcelona». Així doncs, segons això, el jesuïta hauria compost el nou ofici sense tenir caràcter oficial.

Alegambe també confirma que Pere Gil confeccionà un «*Officium sanctorum episcopatus barchinonensis et urgellensis*». És probable que el nou ofici dels sants urgellesos fos un encàrrec de Joan Dimes Loris a Pere Gil a causa de la seva estreta relació amb el bisbat d'Urgell. Cal recordar que Joan Dimes Loris fou regent del Consell d'Aragó fins a l'any 1574 i que també exercí el càrrec de canceller de Catalunya, de manera que l'hem de suposar en comunicació permanent amb el bisbat que marcava la frontera amb els hugonots. A més, havia estat bisbe d'Urgell entre 1571 i 1576. Podem pensar que el bisbe Loris encarregà el nou ofici a Pere Gil entre 1586-1588, mentre la seu del bisbat d'Urgell era vacant. La demanda tindria com a objectiu acomplir amb el rigor i el criticisme exigits en el decret *De invocatione, veneratione et reliquiis sanctorum* aprovat en la sessió XXV del concili

---

¹⁸² ACB, Exemplària, f. CXIII-V. Diago (1603: 100v-101r) també relata el trasllat d'aquestes relíquies.

¹⁸³ BPEB, ms. 235, f. 19v.

de Trento (3 i 4 de desembre de 1563) i donar una resposta adequada a l'acusació d'idolatria dels protestants, en consonància amb la idea d'una església contrareformista i bel·ligerant. De fet, aquest és el criteri amb el qual Pere Gil escriu les *Vidas dels sants de Cathalunya* quan, adreçant-se a tots aquells que volen «saber y escriurer las vidas dels sants ab certitut moral que tinga auctoritat», assegura que

«ayxi com es gloria del Señor y honrra dels sants y edificacio dels christians escriurer ab historia verdadera las vidas dels sants y sos verdaders miracles, aixi es offensa gran del Señor y deshonor en alguna manera dels sants y dany dels christians, escriurer ab historia apocrifa y falsa o duptosa o mal fundada las vidas dels sants /y la raho de assó es\ per que Deu omnipotent es summa veritat y ab la veritat es glorificat /y ab la falsedat molt offes\. Y los historiadors que en historias dels sants, per affeccio o pietat indiscreta, escriuen las cosas duptosas per certas, y fingen o atribueyxen miracles a alguns sants ab pochos fonaments y poca certitut dels miracles, cometen gran peccat y gran sacrilegi y fan mes dany a la Iglesia Santa del que pensen per donar occasio als heretges de burlarse de las historias dels sants quan troban en ellas las cosas duptosas afirmadas com si /fossen\ certas, y molt mes quan troban en ellas cosas incertas o no verdaderas, com sabem per relacio verdadera que alguns malvats heretges de Alemania, Inglaterra y altres parts han fet libres y escrit contra las vidas compostas per alguns catholics de alguns sants, en los quals trobavan cosas falsas o apocrifas o incertas o duptosas. [...] Y per esta causa sanctissimament esta posada excomunicacio en contra los qui predicen falsos miracles y en lo concili de Trento se mana».

Tot seguit es dirigeix als bisbes esperonant-los a

«apurar la veritat en los miracles y reliquias dels sants y que en cosas semblants nos permetan errors ni enganys, ni falsedats algunas. Y farian sanctissimament los bisbes que cada qual en sa diocesis reconegudes las vidas escritas dels sants de sa diocesi ab molta diligencia de personas molt doctas y versadas en historias, y si trobassen algunas cosas que prohibir, las prohibissen o procurassen fossen prohibidas, y si trobassen cosas que emmendar, les emmendassen, per a que desta manera las vidas dels sants

estiguessen de tal manera escrites, que per ellas ni de ellas no poguessen los malvats heretges, calumniadors dels catholics, pendrer occasio de burlarse de la historia de las vidas dels sants». ¹⁸⁴

Però també es podria plantejar una altra hipòtesi. El bisbe d'Urgell Andreu Capella (1588-1609) promogué la fundació d'un nou col·legi de la Companyia de Jesús en el seu bisbat. Un estudi d'Antoni Borràs ha mostrat la divisió interna de la província d'Aragó entre aquells que es mostraren partidaris de l'edificació de nous col·legis i els que preferien consolidar les obres ja començades i des d'elles atendre les altres necessitats. ¹⁸⁵ Ambdues posicions havien de tenir en compte el decret de la II Congregació General que prohibia obrir col·legis que no poguessin sustentar una bona comunitat. Després de molts entrebancs, i fins i tot de la negativa de la congregació provincial de 1597, el col·legi d'Urgell fou erigit. En la decisió segurament pesà més «l'establiment d'una muralla, diguem-ne espiritual, tot al llarg dels Pirineus, enfront del perill ideològic protestant», ¹⁸⁶ que no pas l'aspecte econòmic. La nova fundació continuava les iniciatives al voltant de la frontera, ja que se sumava als col·legis de la Companyia de Perpinyà, Graus i Osca, edificats en aquests anys. En el projecte del col·legi d'Urgell participà decisivament Pere Gil, que viatjà a Roma l'any 1598 amb el propòsit d'obtenir l'aprovació del general de l'orde, Claudi Acquaviva, com glossa la *Historia de la provincia* del pare Álvarez:

«[Pere Gil] se presentó a N. P. Claudio, dio la nueva instancia del obispo de Urgel y N. P. respondió que por dos veces tenía despedida aquella fundación [...]. Pero sabiendo cómo el obispo había acrecentado y representándole el padre Gil con veras como testigo de vista la grande necesidad de aquel obispado, y por consiguiente la grande oportunidad para el empleo de nuestros ministerios y que se podían contar por Indias para

---

¹⁸⁴ Fàbrega (1958: 12). Tenim un exemple d'aquest deler crític en la prohibició de l'obra del dominic Salvador Pons *Llibre de la vida y miracles dels gloriosos Martirs S. Madrona, cos sant de Barcelona, y de S. Celdoni y Armenter, cossos sants de Cardona*, decretada el 30 de setembre de 1594. El bisbe Loris jutjà inconvenient la manera com l'autor tractava el culte als sants populars i decidí exercir la censura eclesiàstica quan els exemplars ja estaven preparats per a la venda. El més significatiu és que l'aplicà sobre un catedràtic de teologia escolàstica de la Universitat de Barcelona que, a més, havia actuat per comissió del bisbe com a censor eclesiàstic en l'aprovació de diverses edicions barcelonines. Finalment el llibre s'imprimí a Tarragona amb l'autorització eclesiàstica de membres de l'orde de predicadors i, fins i tot, de l'arquebisbe de Tarragona.

¹⁸⁵ Borràs (1979: 379-401).

¹⁸⁶ *Ibid.*, 380. Aquest argument de màxima necessitat fou segurament decisiu, perquè Acquaviva havia donat instruccions precises als provincials per tal que no cedissin a la pressió de les élits locals, que pretenien fundar nous col·legis, veg. Broggio (2004).

nosotros, dio lugar a que se consultase de nuevo con los padres asistentes informados por el mismo padre Gil, los cuales aunque al principio hallaban barrancos y tropiezos en la fundación de Urgel empero teniéndose consulta a 3 de noviembre de 1598 se inclinó N. P. y a las 5 del mismo aceptó N. P. la fundación tan peloteada y casi desahuciada.»¹⁸⁷

El testimoni del pare Álvarez demostra que Pere Gil coneixia la situació del bisbat de primera mà i, per la fermesa amb què defensà la fundació, sembla que mantenia una relació personal amb el bisbe d'Urgell. De fet, durant el primer rectorat de Pere Gil al front del col·legi de Betlem, Andreu Capella sobresortí per la seva generosa ajuda a la Companyia.¹⁸⁸ No hem d'oblidar que Capella havia professat en l'orde de sant Ignasi i que arribà a ser professor i rector del col·legi de València fins a l'any 1569, quan ingressà a la cartoixa de Scala Dei.¹⁸⁹ Amb tot, malgrat el canvi d'hàbit, mantenia una relació excel·lent amb els jesuïtes:

«El padre Andrés Capilla habiendo vivido muchos años en la Compañía y tenido en ella oficios de confianza se pasó a la Cartuja por razón de cierto escrúpulo ocasionado de su voto. Y aunque los superiores, y en especial N. P. Francisco de Borja, procuraron de sosegarle no se consiguió y así hizo mudanza segunda vez de estado en aquella sagrada religión dando en ella siempre el buen ejemplo que había dado en la nuestra y muy buena razón de los cargos principales que se pusieron en su cuenta que fueron muchos en los reinos de España y fuera de ella. Y teniendo su Magestad satisfacción de sus muchas y buenas partes le dio el obispado de Urgell.»¹⁹⁰

No és improbable, doncs, que el bisbe li encarregués l'ofici dels sants d'Urgell sobretot perquè «la diòcesi de Urgell en la frontera de la Gàlia, la qual es troba infestada per la heretgia, necessita de clergues científicament preparats per que puguin lluitar ventatjosament contra les invasions herètiques que pugnaven per introduirse», com afirma l'*Estatut de Règim interior del Seminari de la Seu d'Urgell*¹⁹¹ (1600).

---

¹⁸⁷ *Historia de la provincia de Aragón*, p. 432-3.

¹⁸⁸ Vila (2010: 780).

¹⁸⁹ Per a la biografia d'Andreu Capella veg. Guibert (1953b: t. II, 118-119).

¹⁹⁰ *Historia de la provincia de Aragón*, p. 430.

¹⁹¹ Cit. per Borràs (1979: 379). Encara que l'article d'Antoni Borràs no ho assenyali, cal pensar que la cita és una traducció llatina. El bisbe Capella també va fundar el seminari d'Urgell l'any 1593.

D'altra banda, Andreu Capella era un home del rei que després de la seva assistència a les Corts de Montsó de 1585 fou comissionat per emprendre la reforma de l'orde benedictí a Catalunya.¹⁹² Era un teòleg de primera línia que en la seva obra més important, *Libro de la oración en que se ponen consideraciones sobre los Evangelios de todos los domingos del año y algunas fiestas principales* (Lleida, 1572), havia pres com a base de la meditació al llarg dels mesos de l'any la vida dels sants i els evangelis, en comptes dels misteris de la vida de Crist, tal com s'acostumava a fer fins aleshores. Es tractava, doncs, d'un plantejament nou, sense precedents en la teologia cristiana, i que de seguida tingué un notable ressò editorial amb la traducció al llatí, el francès i l'italià i amb les nombroses reedicions de l'obra¹⁹³ –des de l'edició prínceps fins al'any 1587 se'n comptabilitzen fins a 6. No cal dir que en la seva proposta teològica la veracitat de la vida dels sants era una qüestió cabdal, per això és versemblant que el bisbe pretengués la realització del nou ofici dels sants i que ho fes a través del rigor crític de Pere Gil.

Confessor dels virreis i rector del col·legi de Betlem (1594-1597)

Pere Gil fou nomenat rector del col·legi de Betlem el 5 de juny de 1594, servei que compaginà des del 1592 fins al 1596 amb el càrrec de confessor de la família del virrei Bernardino de Cárdenas y de Portugal, duc de Maqueda.¹⁹⁴ Aquest fet afavorí la Companyia perquè durant els anys de rectorat el duc ajudà el col·legi en nombroses ocasions, la qual cosa possibilità la construcció d'un nou edifici adjunt a l'església, l'annexió d'un carreró contigu al col·legi, l'ampliació de l'hort i l'adquisició de les cases adjacents.¹⁹⁵ Però les millores també es sufragaren en part gràcies al donatiu de 1000 reals que el príncep Albert VII d'Àustria (1559-1621), cardenal i arquebisbe de Toledo, i la seva esposa Isabel Clara Eugenia (1566-1633), filla de Felip II, atorgaren al col·legi de Betlem el setembre de 1592 mentre sojornaven a Barcelona, camí de Flandes. Mitjançant l'almirall d'Aragó Francisco de Mendoza, comte de Tendilla, devot de la Companyia de Jesús, el jesuïta reusenc visitava els prínceps a fi d'oferir-los el seu servei espiritual, estès igualment al seu seguici, ja que gran part de la comitiva es traslladà a l'església del col·legi de Betlem per a la

---

¹⁹² Zaragoza (1977: 93-109).

¹⁹³ Guibert (1953b: tome II, 118-119).

¹⁹⁴ *Crónica del colegio de Belén*, f.13r. Així seguia l'estela de Diego Pérez de Valdivia, que havia actuat com a confessor de l'esposa del comte de Miranda, virrei de Catalunya.

¹⁹⁵ *Ibid.*, 17v i s.

confessió.¹⁹⁶ Assabentada de la «fama de santidad» d'Estefania de Rocabertí, Isabel Clara Eugenia volgué entrevistar-se amb ella i Pere Gil va intercedir, tal com recull la *Crónica del colegio de Belén*: «En otra ocasión sucedió que pasando la Emperatriz ermana del rey don Felipe Segundo por Barcelona y oyendo la fama de santidad que tenía la madre Estefania, la Emperatriz la quiso ver; inbióla a llamar dos o tres veces y la madre Stefania nunca quiso yr asta que su confesor se lo mandó por obediencia».¹⁹⁷ La relació dels arxiducs amb els jesuïtes barcelonins no acabà amb la seva marxa de la ciutat, ja que des de Flandes tornaren a donar 2.400 reals al col·legi de Betlem, a través de la mediació del duc de Maqueda.

A banda dels donatius, el col·legi de Betlem tenia una altra font de finançament. Cap al 1572 la Santa Seu lliurà al col·legi el priorat de Sant Pere de Casserres – pertanyent als ducs de Villahermosa, com ja hem assenyalat (v. supra n. 146)–, el qual portava implícita l'annexió dels llocs de Barà, Roda de Barà i de Creixell de Mar, al Tarragonès, vassalls que li tributaven els delmes del blat, del vi i de les garrofes, entre d'altres. Quan el priorat de Casserres passà als jesuïtes, la carlania de Roda estava en mans de la família Icart, de manera que s'inicià un plet que finalment acabà en concòrdia l'any 1593. La Companyia de Jesús prengué plena possessió de la carlania l'agost del 1594 i l'octubre arribava la llicència del general per tal que els vassalls de Creixell, Roda i Barà paguessin els delmes de les garrofes. Pere Gil va intervenir decisivament en tot aquest afer.¹⁹⁸

Les rendes del priorat de Sant Pere de Casserres pal·liaren en part el declivi en què havia entrat el col·legi de Betlem arran de la mort del pare José de Ayala (1535-1580), un home providencial per a la fundació de Barcelona, i de Maria Manrique de Lara. El treball recent del pare Ignasi Vila ha posat de manifest que amb el nomenament de Pere Gil com a rector es produí «una mejora notable en el colegio», sobretot perquè s'ocupà d'administrar amb encert les possessions que limitaven amb l'església de Betlem, propietat de Maria Manrique de Lara, i amb la Torre de Sant Gervasi de Cassoles, que la fundadora del col·legi llegà a la Companyia el 1588, l'any de la seva mort.¹⁹⁹ El pare Vila ha destacat la tasca de

---

¹⁹⁶ *Ibid.*, 16v.

¹⁹⁷ ACDB, *Relación de algunas cosas que hasia la madre Estefania de la Concepción en su casa en el discurso día echa por dos criadas suyas*, f. 100v-101.

¹⁹⁸ Per a tota aquesta qüestió, veg. Borràs (1985: vol. I, 145-153).

¹⁹⁹ Per al declivi del col·legi, veg. Vila (2010: 577-593). En l'ACA, Monacals d'Hisenda 2568. *De los bienes raíces*, f. 6r consta la llarga llista de donacions de Maria Manrique de Lara al col·legi de Betlem.

Pere Gil, que «fue acomodando todo este terreno de doña María, con la compra de nuevas casas, al conjunto del colegio».²⁰⁰ Abans d'acabar el seu trienni, el jesuïta reusenc veié tots els seus esforços recompensats, perquè gràcies a les obres d'ampliació i de reforma que havia emprès al col·legi,²⁰¹ va poder acollir per primera vegada en la seva història una congregació provincial, la qual s'obrí el 27 d'abril de 1597.

Amb tot, la gestió econòmica del jesuïta reusenc fou criticada pel seus superiors a causa dels deutes que el col·legi anava acumulant.²⁰² A més, arran d'un conflicte amb un jesuïta provinent de Sardenya, el provincial Pedro del Villar amonestà Pere Gil durant la seva visita (febrer de l'any 1596), tot assenyalant que «se ha aplicado muy poco al gobierno espiritual y comunicación con los sujetos para ayudarles y muy metido en lo temporal, que es falta harto ordinaria en superiores».²⁰³ No gaire després, el setembre de 1596, el provincial tornaria a emetre el mateix judici respecte al govern dels col·legis en el conjunt de la província d'Aragó, ja que havia observat «poca aplicación de los superiores a lo que es más principal de su oficio, que es velar y atender al aprovechamiento espiritual de los súbditos; que los veo más aplicados a tratar con los prójimos y a lo temporal de las haciendas de los colegios».²⁰⁴ En aquest període Pere Gil estengué la seva activitat recaptatòria a la ciutat i gràcies als seus sermons es recolliren quasi mil monedes d'or, que serviren per ajudar l'Hospital de la Misericòrdia.²⁰⁵ Tanmateix, hagué de resoldre una disputa entaulada amb les monges del monestir de Jonqueres per culpa de la Torre de Sant Gervasi²⁰⁶ i solucionar els conflictes de l'herència de Jaume Joan de Vilatorra, que havia fet beneficiari de tota la seva fortuna i dels seus béns al col·legi de Betlem.²⁰⁷

El 19 de novembre de 1596 fou nomenat virrei de Catalunya Lorenzo Suárez Figueroa, duc de Feria, cunyat de l'anterior virrei, el duc de Maqueda,²⁰⁸ el qual probablement aconsellà els serveis espirituals de Pere Gil al seu successor. El cert

---

²⁰⁰ Vila (2010: 575).

²⁰¹ *Crónica del colegio de Belén*, f. 17r.

²⁰² Vila (2010: 830).

²⁰³ ARSI, Hispania 139, f. 270, Villar a Acquaviva, Barcelona 26 de març de 1596, cit. per Vila (2010: 758).

²⁰⁴ ARSI, Hispania 139, f. 268, Villar a Acquaviva, Gandia 29 de setembre de 1596, cit. per Vila (2010: 790).

²⁰⁵ AHSIC, LA, p. 549, *Litterae Annuae 1594-1595*, cit. per Vila (2010: 765).

²⁰⁶ Sobre la Torre de Sant Gervasi i l'actuació de Pere Gil respecte aquesta propietat, veg. Vila (2010: 777-778).

²⁰⁷ Vila (2010: 778-780).

²⁰⁸ Reglà (1987: 91).

és que la *Crónica del colegio* declara que el duc de Feria «amaba muy tiernamente a los nuestros y se servía dellos, en especial de los padres Pedro Gil y Francisco Gutiérrez, y hacía toda merced a este convento».²⁰⁹

Mediador entre les institucions

Durant el mandat del duc de Feria, Pere Gil hagué d'intercedir decisivament en el litigi creat el 1591 arran d'un breu papal que obria la porta a la titularitat de les comandes catalanes de Sant Joan de Jerusalem als naturals dels altres regnes de la Corona d'Aragó. Això contravenia la vella reclamació de catalanitat de les comandes expressada, per exemple, en les Constitucions de 1585 (cap. 4). Per aquest fet s'entaulà un greu conflicte, que d'una banda enfrontava la cort i el nunci apostòlic i de l'altra la Diputació del General, l'Audiència i el Virrei, que defensaven la catalanitat de les comandes. El cas era certament insòlit, atès que les institucions del poder reial en el Principat s'alineaven amb les institucions de la terra. La disputa s'agreujà el 17 de febrer de 1597 quan el nunci ordenava l'excomunió dels membres de l'Audiència, els diputats del trienni 1593-1596 i els seus assessors, i els oficials residents a Barcelona. A més, també foren excomunicats notaris, oficials reials i els municipals de les principals viles de l'orde de Sant Joan a Catalunya que es negaven a complir les ordres reials. Mentrestant, el virrei duc de Feria justificava la desobediència dels funcionaris arreglerats amb les institucions que defensaven les comandes catalanes. A finals de juny un jesuïta predicava en la catedral de Tortosa, tot seguint les directrius del nunci, i això originà una queixa formal de la Diputació del General davant del provincial de l'orde. Alhora, la Diputació enviava un representant a Tortosa i feia arribar la seva queixa al virrei duc de Feria, com assegura el *Diari* de Frederic Despalau:

«En juny de dit any '97 vingué avís de l'oïdor Sagarra, lo qual estave a Tortosa per afavorir als de les encomandes de Sant Yuan, per los diputats, <en> que no posasen en posseció als aragonesos y valencials, com lo rey los havie escrit, [sinó que] posasen en posseció los comanadós de nou proveÿts, sent tot contra l'orde de Catalunya, no demanant los axecuturials al virrey ni al Real Consell. Ayuntaren los diputats les personas dels tres

---

²⁰⁹ *Crónica del colegio de Belén*, f. 19r. Després de la marxa de Pere Gil a Sicília el 1598, com veurem, el pare Blas Rengifo de la província de Castella ocupà el lloc del jesuïta reusenc. Es tractava d'una persona d'enorme influència en la cort, on fou confessor d'Antonio Pérez, veg. Marañón (2002: 130).

estaments y feren-los a saber lo que pasave. Fou deliberat per tots, vist lo agravi tan gran, anassen los diputats al duc de Feria, virey de Catalunya, acompanyats de les persones dels tres estaments, que eren més de do-cens. Y lo abat de Poblet, diputat aclesiàstic, li donà la enbaxada de part de tot lo regne dient-li lo gran agravi [que] rebie aquest regne que, de des que s' perdé Espanya, no l'avie rebut mayor, perquè se perdien tots los privilegis que los *condes* de Barcelona y reys de Aragó, per bons serveys, avien consedit als catalans en mar y en terra fets. Y que se havie de creure que lo rey, sent tan vell y ab tan poca salut, no u sabia, sinó que u feyen ministres. Y axí ho sopicaven a Sa Excel·lència fos servit voler remediari semblants agravis y escrigués a Sa Magestad lo gran sentiment [que] ne feye lo Principat. Lo virey digué que no u sabia y li pesava molt, que él sempre estave en un pensament en voler guardar los privilegis y constitucions de Catalunya y axí o avie yurat, y que ho escrigués a Sa Magestad y que éls fessen lo matex perquè li aparie tenien molta justícia, Y despediren-se de Sa Excel·lència.»²¹⁰

La tensió es rebaixà a començaments de setembre, quan el nunci decretà el cessament de l'interdicte gràcies a la intercessió de Pere Gil, que realitzà les tasques de mediador davant del duc de Feria i de les institucions que defensaven les prerogatives catalanes de les comandes. Així, la qüestió es resolgué provisionalment quan

«en el mes de noviembre se quitó un secuestro de cuatro o seis encomiendas de la religión de San Juan y se pusieron en posesión los aragoneses ayudando a esto mucho el padre Pedro Gil. Y con esto cesó quanto al posesorio una grande lite entre los comendadores de San Juan, aragoneses por una parte y los catalanes y Diputación por otra, por la cual lite habían antes sucedido censuras, escándalos y grandes peligros de algunos males notabilísimos».²¹¹

Aquest no és l'únic afer d'importància que relaciona el nostre jesuïta amb el virrei duc de Feria. Després de la mort de Felip II –el 13 de setembre de 1598– el Consell

---

²¹⁰ Simón (1991: 139).

²¹¹ *Crónica del colegio de Belén*, f. 19. Sobre el conflicte originat per les comandes de Sant Joan de Jerusalem, veg. Pérez Latre (2003: 234-238).

de Cent i la Diputació del General es negaren a jurar el nou rei si no feia acte de presència. La qüestió era d'importància, atès que en les Corts de 1585 es condicionà expressament la sobirania del futur Felip II (III) al jurament en persona. A causa d'això es creà un clima de gran tensió entre les institucions i Pere Gil hagué d'intervenir per desig exprès del duc de Fera. Així ho testimonia la *Crónica del colegio*:

«hubo alguna dificultad en la ciudad de Barcelona y Principado de Catalunya en jurar el nuevo rey estando ausente. Ayudaron los nuestros a petición del señor duque de Fera, virrey de Cataluña, y entre ellos muy en particular el padre Pedro Gil con un memorial que hizo bien erudito y se dio por orden del señor virrey a los consellers de la ciudad. Ordenó nuestro Señor por su misericordia que el nuevo rey fue jurado y todo se hizo como convenía.»²¹²

Malauradament no conservem aquest memorial, que demostra una vegada més l'important paper de Pere Gil en la societat barcelonina. En tot cas, a través del *Diari* de Frederic Despalau coneixem alguns dels arguments històrics que s'esgrimiren a favor del jurament, els quals, de ben segur, no haurien de ser molt diferents dels expressats pel jesuïta reusenc en el seu memorial.²¹³ Finalment, el 26 de setembre el virrei jurà el càrrec, però el cas és que arran d'aquest assumpte i del desenvolupament de les Corts de 1599, el duc es congruà l'animadversió de gran part del braç militar del Principat i, en general, de les institucions alineades amb la defensa de les prerrogatives del Principat. En canvi, mantingué una relació excel·lent amb la Companyia de Jesús i de fet, poc abans del seu cessament –el 12 de gener de 1602–, enviava una carta a la congregació del concili provincial de Tarragona donant suport al procés de canonització de sant Ignasi.²¹⁴

La visura del cadàver de Catalina de Cristo

En aquest mateix any de 1597 el jesuïta reusenc acompanyava el bisbe en la visura del cadàver de la fundadora de les carmelites descalces catalanes, la navarresa Catalina de Cristo –una de les sis monges que des del 15 de juny al 25 de

---

²¹² *Crónica del colegio de Belén*, f. 20r. Per a aquest assumpte, veg. Ferro (1999: 102).

²¹³ Simón (1991: 156-157).

²¹⁴ *Ibid.*, 27v. Ribadeneira (1609: 14) i Creixell (1922: vol. II, 317) reproduïren la carta. Els consellers de Barcelona i de Manresa també van escriure cartes al concili a favor de la beatificació de sant Ignasi.

novembre de 1588 van residir en la casa de Guillem de Santcliment per oferiment d'Estefania de Rocabertí, com ja hem assenyalat.²¹⁵ Pere Gil descriu aquell moment, que es convertí en una escena molt entranyable a causa del retrobament del bisbe amb Estefania de Rocabertí:²¹⁶

«El señor don Joan Dimas Loris, obispo de Barcelona, acompañado de los padres Pedro Domenec y Pedro Gil -que escribe esto- de la Compañía de Jesús y de su secretario el prior Preñenosa, a petición y instancia del padre provincial de los padres descalços, entró dentro de la clausura del convento de las carmelitas descalças de Barcelona el año 1597 para aser visura con los dichos padres del querpo de la madre Catalina de Cristo, la qual avía tres años que era muerta y su querpo quedava entero. Estavan presentes en la piesa donde dicho querpo estava puesto los señores doctores Hierónimo Mediona y Hierónimo Roig, doctores en medesina, y la madre priora que era entonses llamada Ana de los Ángeles con la madre Stefania de la Concepción y otras cubiertas los rostros con sus velos que no podían ser vistas ni conocidas. Besó las manos de su señoría la buena madre dándose a conoscer como era Estefania de la Concepción a la qual como conocía dende su mosedad después de averle alabado el estado de la religión que havia tomado, le dixo el buen perlado con su llanesa y en lengua catalana con la qual solía ablar a los naturales: “señora no·s recorda v. m. de aquell temps de la sua juventud, dels seus festeos y quant era tant festejada de les seues gales?, quant anave ab tant adorno a cavall ab silló en un cavall –porque entonses aún no se usavan los coches en Barcelona– ab sombrero de vellut adornat de or ab plomes y vestits tan ríchs y tant de acompañament, no·s recorda de aquellas cosas de aquella edad?”. Respondió la buena madre Stefania de la Consepción en lengua catalana en substancia estas o semejantes palabras: “O monseñor no tinch que recordar-me de aquella verdor que a la veritat fou verdor sens flos ni frutas ni tinch que recordar-me de les galas, vanitats, verdors y ignorancias y flaqueses de la mia juventud sinó de plorar-las ab vivas llàgrimas confonent-me ab la memòria d’elles y suplicant al senyor se olvide de las faltas de ma juventud y no entre en judici ab mi sinó que aya dellas misericòrdia”. Y confundiéndose la buena madre de pensar y ablar de sus juventudes y

---

²¹⁵ Diago (1603: 315v).

²¹⁶ Misericordia (1995: 394).

cosas; y mudando de plática con arte admirable luego se abló de otra cosa y declarando el señor obispo su intento y fin por el qual venía dixo a la madre priora y a las presentes estas palabras: “Madres, aquí vengo con estos padres y con mi secretario para ver, oler y tocar este cuerpo”, el qual estava en medio de aquella piesa y juntamente callar sin desir palabra ni determinar cosa alguna. Y assí hisimos nuestra visura viendo, olorando y tocando las muchas partes de dicho cuerpo y acabada nuestra visura nos fuymos sin desir palabra de lo que jugávamos despidiéndonos de las madres priora y Estefania de la Concepción y de las otras.»²¹⁷

El 5 de juny, dia del Corpus, Pere Gil esgotava el seu trienni i, a continuació, el 25 de setembre fou nomenat per llegir novament teologia en el col·legi de Betlem.²¹⁸ De la importància de les seves classes²¹⁹ dóna prova una carta del provincial de l'orde, el pare Pedro del Villar, al general Acquaviva en què assegura que «son de mucho provecho y como seminario de quasi grande parte de la clerecía de Cataluña».²²⁰ Com a mostra de la influència de les lliçons de Pere Gil, conservem dos manuscrits (BUB, ms. 1595 i 1596) amb comentaris a algunes qüestions de la *Summa theologica* de Sant Tomàs, obres del jesuïta reusenc que no provenen del col·legi de Betlem, sinó que van ser compilades en cercles caputxins del convent de Santa Eulàlia de Sarrià.²²¹ En concret, el manuscrit 1596 de la BUB –que també conté un comentari del jesuïta Josep de Villegas a l'obra de l'Aquinat– ha estat considerat per l'historiador de la província caputxina, Basili de Rubí, com «el primer llibre de text i el primer curs de teologia que es donà a la nostra província caputxina de Catalunya».²²²

Primer procés de canonització de sant Ignasi

L'any 1556, el mateix de la mort de sant Ignasi, els jesuïtes iniciaren un primer intent de canonització del seu fundador, que no prosperà. Durant els anys setanta, el cardenal jesuïta Francisco de Toledo reprenia el projecte, però tampoc no reeixí perquè va aturar-lo el mateix general Claudi Acquaviva, amb l'argument que

---

²¹⁷ *Breve relación...* f. 71-72.

²¹⁸ *Crónica del colegio de Belén*, f. 18v-19r.

²¹⁹ Vila (2010: 770).

²²⁰ ARSI, Hispania 137, f. 193, Villar a Acquaviva, Saragossa 25 de setembre de 1594, cit. per Vila (2010: 769).

²²¹ Per a una descripció dels manuscrits, veg. Duran (dir.) (2002: vol. II.2, 646-650).

²²² Rubí (1953: 109, n.16).

faltaven signes exteriors de santedat, necessaris per fer prosperar la causa.²²³ Més tard, la V Congregació Extraordinària de la Companyia (1593) determinava demanar oficialment l'obertura de la causa de canonització a la Santa Seu, però, com la resta de qüestions que s'abordaren en la reunió, aquest assumpte també feia emergir la profunda escissió que sofria l'orde. Així, mentre que la facció romana s'oposava a obrir el procés per l'absència de miracles, la facció espanyola, comandada per Ribadeneira, pretenia iniciar-lo de forma excepcional amb l'argument que «el mayor milagro de todos era el averle tomado Dios para fundador y padre de una religión como la Compañía y haverla extendido por el mundo con tantos y tan grandes y milagrosos efectos como se ha visto para gloria de Dios y beneficio de toda la Iglesia».²²⁴ L'obertura del procés s'oficialitzava l'any 1594²²⁵ i des d'aleshores Ribadeneira s'encarregà de la causa diocesana, tot informant Claudi Acquaviva, el 22 d'abril de 1595, que primer calia buscar informació a Alcalá de Henares «para çierto particular que se a de aberiguar»; també a Loyola «patria de nro. P.e si ay algunas que aberiguar»; i, finalment, refereix que

«para lo de Barçelona y Manrresa (donde creo yo que ay más cosas que sauer) se encomendasse al rector de Barcelona [Pere Gil] que acauase lo que tiene començado, y nos ausase de lo que a hallado en particular, para que se haga la información jurídica, y con autoridad del nuncio o del obispo. Yo e hecho tanbién este ofiçio y escrito al rector; pero para que se haga con más calor, mucho importará que V. P. le escriua a él y a los provinciales que den gran diligencia y con toda brevedad».²²⁶

La carta deixa clar que Pere Gil ja havia iniciat la informació del procés. De fet, per una altra carta de Ribadeneira datada el 6 d'abril de 1595 sabem que el jesuïta reusenc havia engegat «la diligencia para los informes del proceso de Manresa y de Barcelona, porque sin duda de los Pascuales y Amigantes como de una fuente muy copiosa podrá V.R. sacar las verdades más puras y cristalinas de los hechos y de la

---

²²³ Gotor (2002: 57 i s).

²²⁴ Carta de Ribadeneira als pares de la congregació provincial de Madrid, 5 d'abril de 1597, veg. MHSI, *MI Scripta* (1918: vol. II, 403-4).

²²⁵ Astrain (1909: vol. III, 676). En aquesta mateixa data també es demana la canonització de sant Francesc Xavier. Segons la crònica del pare Álvarez, el 12 d'abril de 1593 el general Acquaviva ordenava «que se averiguasen en la provincia auténticamente las cosas de N.P. [Ignacio]» (*Historia de la provincia de Aragón* lib. IV, cap.41).

²²⁶ MHSI, *Ribade. Conf. Epp.* (1923: t. II, 182).

santidad de nuestro Padre Ignacio». ²²⁷ Ribadeneira al·ludia a les famílies Amigant de Manresa i Pasqual de Barcelona, que empararen sant Ignasi. En el cas dels Amigant, Ribadeneira coneixia el testimoni d'aquesta família a través del doctor Çarrovira, ²²⁸ el qual coincidí amb sant Ignasi a Roma i, com sabem, formava part del cercle espiritual de la casa d'Estefania de Rocabertí. A fi de compilar els informes extrajudicials dels membres vius de la família Amigant, Pere Gil envià a Manresa el pare Francesc Castells (1547-1609). Quant a la família Pasqual, la cosa era més senzilla perquè, com ja s'ha dit, Pere Gil havia estat confessor de Joan Pasqual i comptava amb la seva declaració escrita feta «al P. Maffeo [Giampietro Maffei] y a mí [Pere Gil] en Barcelona, hoy a 7 de julio de 1578», ²²⁹ i també amb una altra conclosa el 26 de desembre de 1585, després de diversos dies d'interrogatori conduït pel jesuïta reusenc.

Al cap de pocs mesos de la carta de Ribadeneira, l'agost de 1595, Pere Gil rebia dos breus del nunci apostòlic mitjançant dues procures del pare Gaspar de Valpedrosa, procurador general de la Companyia en Espanya, que havia de trasmetre als bisbes de Barcelona i de Vic o als seus vicaris. Els breus comunicaven la decisió d'obrir el procés informatiu sobre la vida de sant Ignasi en les respectives jurisdiccions. A Barcelona, el procés tenia lloc entre el 24 d'agost i el 30 de setembre de 1595, en presència del vicari Onofre Pau Cellers –a causa de la malaltia de Joan Dimes Loris–, mentre que a Manresa i a Montserrat la informació es recollia entre el 20 d'octubre i el 10 de novembre del mateix any. ²³⁰ Un cop acabats els processos,

«procuró el padre Rector [Pere Gil] se enviasen al señor nuncio, debajo de pliego dirigido a los padres Pedro de Rivadeneira y Gaspar de Pedrosa. Y fueron ambos procesos recibidos en Madrid y dados al sr. Nuncio, y se cree que se guardan allá. El mismo padre rector hizo sacar otras dos copias auténticas para este colegio *ad futuram rei memoriam*, las cuales se

---

²²⁷ Aquesta carta no es troba entre els autògrafs de Ribadeneira compilats dins MHSI. El pare Creixell (1923: t. II, 134) cita la carta i assegura que es troba a l'Arxiu del Marquès de Palmarola, *Notes de la casa Amigant*, f. 37v.

²²⁸ Sobre la relació d'aquest personatge amb sant Ignasi, veg. Vila (2010: 40).

²²⁹ MHSI, *MI Scripta* (1918: vol. II, 77). Maffei (1585: lib. III, cap. IV et XIV) inclogué el testimoni de Joan Pasqual en la seva biografia de sant Ignasi.

²³⁰ MHSI, *MI Scripta* (1918: vol. II, 262). En l'apartat «notitia codicum» (p. XI-XXIV) d'aquest volum es relacionen els còdex que contenen els processos de canonització de sant Ignasi. Per a aquesta qüestió, veg. també Dalmasas (1942: 129-170).

guardan en el archivo de nuestro colegio en el estante de los privilegios donde también están las procuras y los breves originales».²³¹

Malgrat el tancament del procés, el 12 de maig de 1596, el mateix Pere Gil hagué de declarar en presència de Joan Dimes Loris i el provincial de la Companyia a Aragó, el pare Pedro del Villar, sobre el testimoni que Joan Pasqual li havia revelat en el procés i que es coneix com a *Processus parvus barcinonensis*.²³²

Entre els declarants d'aquest procés de 1595 cal destacar l'historiògraf, catedràtic de la Universitat i poeta Francesc Calça (1519-1603), autor d'unes il·lustracions del Principat intitulades *De Catalonia liber primus* (Barcelona, 1588), el primer volum d'una obra composta per cinc. Calça deposa²³³ per la relació que a París mantingué amb Jerònim Domènec (m. 1601), membre de la primera generació de jesuïtes, el qual el 1541 li manifestava la santedat de sant Ignasi igual que «mille aliis personis ipse testis intellexit».²³⁴ Mentre era a París, Calça estudià i va fer els Exercicis Espirituals,²³⁵ establint una relació amb la Companyia de Jesús que es prolongaria durant els quatre anys de formació per les universitats europees, on freqüentà els cercles d'estudiants de l'orde. Així, l'any 1543 es traslladà a Lovaina i consta, per carta del pare Estrada a sant Ignasi, que «ha estado aquí [en el col·legi de Lovaina] en casa con nosotros cada día al comer y cenar y conversar, así como cada uno de nosotros».²³⁶ L'any següent trobem Francesc Calça a la Universitat de Colònia, on

---

²³¹ *Crónica del colegio de Belén*, f. 16r.

²³² MHSI, *MI Scripta* (1918: vol. II, 394-401). Més tard, el 24 de gener de 1599, s'obrí un petit procés sobre el confessor de sant Ignasi a Montserrat, el francès Jean Chanon –a petició del pare Lluís Oriol, que actuà com a procurador–, en el qual deposaren tres monjos del monestir, veg. Albareda (1990: 24). No tenim més notícies d'aquest petit procés, que finalment no reeixí, com tampoc el de 1595, ja que l'any 1606 s'obrí un segon procés en què, com veurem, Pere Gil també actuà com a procurador de la causa.

²³³ A partir de la declaració de Calça podem calcular la seva data de naixement, ja que assegura tenir 76 anys en el moment de la deposició –setembre de 1595. Per aquest testimoni haurien de recular dos anys la seva data de naixement, que s'acostuma a situar l'any 1521, veg. MHSI, *MI Scripta* (1918: vol. II, 229).

²³⁴ MHSI, *MI Scripta* (1918: vol. II, 299).

²³⁵ «Otro mancebo está ahora en exercitios, un buen siervo de Dios, y de muy buen juicio. Speramos, según los inditios que tenemos, que será [su paradero] el mesmo de Jacobo Miron. Nuestro Señor Dios aga aquello de que más ha de esser servido. Este es un catalan de Barcelona, llámase Francisco Calsa, de muy buena parte» (MHSI, *Epist. Mixtae* 1898: vol. I, carta 14, 57, carta de Jeroni Domènec a Ignasi de Loiola, París 14 de febrer de 1541). En una carta anterior datada a París el 15 de gener de 1541, el pare Jeroni Domènec assegura que «otro mancebo ay catalan, que ha dexado de estudiar leyes por estudiar theologia, solamente por poder más servir a nuestro Señor. Comúlgase sin faltar cada domingo: mancebo de muy buen juicio» (MHSI, *Epist. Mixtae* 1898: vol. I, carta 13, 56).

²³⁶ «Mosen Calsa, el qual bien conosçe mi Padre y Hermano Mtro. Hierónimo, se quisiera yr con nosotros á Portugal; pero, por algunos buenos respectos, nos ha paresçido se quede

figura com a candidat a la Companyia o escolar de l'orde. Finalment, marxà a Anvers l'any 1545 «pro habendis pecuniis ad studendum in aliqua Universitate, ubi studia florent». ²³⁷ Aquesta relació es mantingué a Barcelona; de fet, Calça fou un dels deu professors de l'Estudi General que el 1555 van signar una carta de suport a la Companyia arran de la publicació d'un decret contrari a l'orde, el 1554, per part de la facultat de teologia de la Universitat de París, com ja hem assenyalat. D'altra banda, en la *Història cathalana moral*, Pere Gil declara conèixer personalment a Calça, a qui hauria demanat la publicació dels llibres següents del *De Catalonia liber primus*, els quals «de sa mà me féu mercè de comunicarme'ls y yo legí»; i, com hem vist, el trobem al costat del jesuïta reusenc en l'exhumació de les suposades restes de sant Pacià, l'any 1593.

El març de 1596, pocs mesos després d'acabar el procés, Pere Gil participà al costat de Joan Dimes Loris en el procés de canonització de sant Ramon de Penyafort. En aquesta data l'arquebisbe de Tarragona, Joan Terès, arribava a Barcelona i nomenava comissaris apostòlics el bisbe de Vic i el de Barcelona. Amb tot, no sembla que el bisbe Loris acudís a gaires més actes, ni que tampoc examinés més testimonis, tal com Pere Gil n'informa al pare Laurentino Paoli – procurador general de la Companyia de Jesús a Roma durant el procés de canonització de sant Ignasi de 1606–, en referència a les actuacions practicades durant el procés de sant Ramon de Penyafort de 1596: «[el bisbe Joan Dimes Loris] casi siempre faltó [...], estaban casi siempre presentes solos el arzobispo de Tarragona y obispo de Vich». ²³⁸ El testimoni és significatiu, perquè, com es veurà a propòsit del segon procés de canonització de sant Ignasi, Pere Gil va prendre per model de la procura del fundador de la Companyia les actuacions que s'havien dut a terme en el procés de canonització de sant Ramon de Penyafort.

---

aquí para yrse la primavera á Roma á ordenar sus cosas. El está tan mudado, á mi parecer, del tiempo que aquí le dexó Mtro. Hierónimo, que es para alabar á nuestro Señor. Ha estado aquí en casa con nosotros cada dia al comer y cenar y conversar, así como cada uno de nosotros. Ase mucho confirmado en buenos propósitos é intençiones, aviendo llevado algunos postpastos y postçenas paseándonos por esta huerta de nuestra casa. Yo le dexo muy encomendado á este nuestro Padre Mtro. Cornelio, con el qual se confessará cada semana» (MHSI, *Epist. Mixtae* 1898: vol. I, carta 39, 138, carta del pare Francisco Estrada a Sant Ignasi, Lovania, 14 d'agost de 1543). Cal dir que el 25 d'agost de 1542 Francisc Calça consta inscrit en el llibre de matrícula de la Universitat de Lovaina: «Franciscus Calce, Joannes Vines, Hispani, Barsalonenses» (Académie Royale de Belgique, 1961: vol. IV, 248).

²³⁷ MHSI, *Epist. Mixtae* (1898: vol. I, 57-58, n.4).

²³⁸ MHSI, *MI Scripta* (1918: vol. II, 927).

La traducció catalana del «Contem[p]tus mundi»

No obstant que les *Constitucions* de la Companyia prohibissin la «cura de ánimas, ni menos cargo de mugeres religiosas o de otras qualesquiera, para confessarlas por ordinario o regirlas; aunque por una passada no repugne confessar un monasterio por causas especiales»,²³⁹ en realitat els jesuïtes del col·legi de Betlem acudien regularment al monestir de Santa Clara de Barcelona. La causa d'aquesta relació era el fet que sant Ignasi havia exercit la direcció espiritual de sor Teresa Rajadell, monja del monestir. En l'època del primer rectorat de Pere Gil, una neboda de sor Teresa ocupava el càrrec d'abadessa i els jesuïtes del col·legi de Betlem continuaven assistint amb regularitat a les monges de Santa Clara: «cada mes una vez, y dicen que así lo dejó asentado el P. Joseph de Acosta, cuando visitó esta provincia».²⁴⁰

El guiatge espiritual de les beates era una de les activitats quotidianes dels teòlegs de la contrareforma i encara que Pere Gil no escrigué cap obra sobre el tema –a diferència de Diego Pérez– també se significà en aquesta tasca. Ja hem assenyalat la direcció espiritual d'Estefania de Rocabertí; ara cal afegir la d'Àngela Serafina Prat (1543-1598), fundadora de les monges caputxines d'Espanya. Pere Gil entrà en contacte amb la beata quan ja havia enviduat i es traslladà des de Manresa, la seva vila natal, a Barcelona l'any 1586, o bé el 1588, segons els testimonis.²⁴¹ A penes arribada a Barcelona, Àngela Serafina s'entrevistà amb Diego Pérez; a continuació ingressà en el convent del Carme i el bisbe Loris va visitar-la tot seguit, en companyia d'«algunas personas graves de ciencia, y conciencias» per «examinar el espíritu y raptos de la muger».²⁴² És probable que entre aquestes persones també figurés Pere Gil, perquè, com declara Joan Pau Fonts (m. 1622) en la biografia d'Àngela Serafina, el jesuïta reusenc fou el seu confessor: «ni hago lista de los padres de la Compañía de Jesús ejercitados en materia de espíritu y trato de almas que la confessaron; entre ellos el padre Toribio Mançano y el padre Pedro Gil, varones insignes en letras, prudencia y espíritu fueron los que más tiempo trataron con la venerable Madre y le ayudaron en sus progressos espirituales guiándola en sus santos intentos».²⁴³

---

²³⁹ *Constitucions* [588].

²⁴⁰ ARSI, Hispania 139, f.195, cit. per Vila (2010:767).

²⁴¹ Puig (1915: 24).

²⁴² Fons (1649: Lib. II, cap. XXVIII, p. 57v).

²⁴³ Fons (1649: lib. V, cap. XV, 181).

Sembla que Pere Gil hauria exercit la direcció espiritual d'altres notables, com Pràxedis de Rocabertí i Pax, vescomtessa de Rocabertí, vídua de Francesc Dalmau I de Rocabertí i de Sarriera, vescomte de Rocabertí (1567-1592). Encara que no en tenim cap prova documental, el fet que Gil dediqués la seva traducció catalana del *Contem[p]tus mundi*²⁴⁴ a Pràxedis de Pacs i que una filla del matrimoni, Elisabet, es casés amb Joan de Boixadors, comte de Savallà, notable que freqüentava el cercle espiritual sorgit en la casa d'Estefania de Rocabertí, indica l'afinitat amb l'espiritualitat de la Companyia.²⁴⁵ De fet, el mateix contingut de l'obra fa pensar en això, car es tracta d'un text de perfeccionament espiritual que condueix al desig de la comunió freqüent i va dirigit tant als laïcs com als religiosos:

«Aquest llibre, comunament intitulat “Contemptus mundi” o “Menyspreu del món”, és ple de tan alta doctrina moral, fundada en lo Sant Evangeli i en la imitació de Jesucrist, redemptor nostre, i abraça en si tantes, tan altes i tan profundes sentències espirituals i evangèliques per a encaminar al cel a tots los hòmens, que apar que cada clàusula d'ell és una sentència que declara i ensenya lo que és convenient i necessari a tota manera d'hòmens de qualsevol estament, grau i condició que sien.»

És una obra central de l'espiritualitat de la nova religió reformada. No hem d'oblidar que es tracta del llibre de capçalera de sant Ignasi i que va influir-lo en la redacció dels *Exercicis Espirituals*.²⁴⁶ Amb la seva publicació Pere Gil pretenia posar novament a l'abast de tots els creients una obra que ja comptava amb una traducció –feta el 1482 pel valencià Miquel Pérez–, però que un segle després es considerava envellida o arcaïtzant, com el mateix Gil reconeix en la dedicatòria a la vescomtessa de Rocabertí:

«Y com en lo setgle passat fos estat aquest llibre estampat en llengua cathalana antiga casi limosina he pensat seria cosa utilísima per al bé

---

²⁴⁴ *Contemptus mundi. Traduït de llengua llatina y castellana, en cathalana per lo pare Gil, doctor theòlec de la Companyia de lesús. Dirigit a la molt il·lustre senyora donya Pràxedis de Rocabertí y Pax, vescondeça de Rocabertí* (Barcelona, Sebastià Matheuat, 1621).

²⁴⁵ Isabel de Requesens i de Boixadors, àvia del comte de Savallà, formà part del grup de dames de la noblesa barcelonina que ajudaren a sant Ignasi durant la seva estada a Barcelona, veg. Lop (2005).

²⁴⁶ Bataillon (1967: 37-81).

espiritual de la nació catalana pendrer un poc de treball de verter-lo y estampar-lo en llengua pròpia catalana en aquest nostre setgle usada.»

No entrarem en la qüestió del «llemosí»,²⁴⁷ però Modest Prats ha posat de manifest que la traducció de Pere Gil no remet a l'original llatí del *Contemptus*, sinó a la versió castellana de Fray Luis de Granada, la qual cosa afavoreix l'objectiu catequístic perquè imposa criteris de naturalitat en l'ús de la llengua. Com remarcarem a propòsit d'altres obres del jesuïta reusenc, el *Memorial de manaments* i l'*Ajuda a ben morir*, es tracta d'una constant en la seva obra, que significativament explicita en el pròleg:

«I, mirant per lo profit universal de tots los qui llegiran, he procurat també usar de les paraules més pròpies, més clares, més planes, més usades i comunes en llengua catalana que m'és estat possible per a que hòmens i dones, grans i petits, doctes e indoctes que els llegiran, tots més fàcilment l'entenguen i d'ell s'aprofiten.»

Més endavant torna a justificar el motiu catequístic de la seva traducció:

«Alguns per ventura judicaran que en aquest temps no era necessari imprimir-se lo present llibre en esta llengua, puis la castellana, dita ja espanyola, és casi universalment entesa. Però com se veja i toque ab les mans que, exceptades algunes poques ciutats, com són Barcelona, Tarragona, Gerona, Tortosa i Lleida, i algunes poques viles, com Perpinyà, Vilafranca de Penedès, Cervera, Tàrrega, Fraga, Montsó i semblants, que estan en camins reals, en les altres demés ciutats, viles i llocs no és ben entesa la llengua castellana de la gent comuna, i ningunes dones la usen, ans bé la llengua catalana entra algunes llegües dins del regne d'Aragó i de França, i és parlada casi en tot lo regne de València i en les illes de Mallorca, Menorca, Ivissa i en part de la de Sardenya és usada, m'ha paregut ser de glòria del Senyor i profit de les ànimes de Catalunya i altres parts sobredites se vestís i estampàs en llengua catalana pròpia i que comunament és usada en Catalunya, per a que tota manera de gent –i en particular les dones i los plebeios i los jóvens i minyons que lligen, escriuen i estudien des de la sua puerícia–, llegint-lo en la sua pròpia llengua, puguen

---

²⁴⁷ Veg. els ja clàssics estudis de Nadal (1983: 89-125) i Rafanell (1991).

d'ell aprofitar-se en ses ànimes, com s'espera de la divina misericòrdia que s'han d'aprofitar i créixer i passar molt avant en la imitació de Cristo i perfecció de la vida cristiana.»²⁴⁸

El nou Seminari de Barcelona i el «Memorial de manaments»

Pocs mesos abans de la seva mort, Joan Dimes Loris editava un manual per a l'ús dels clergues intitulat *Memorial de manaments* (Barcelona, 1598). En l'«Epístola per als sacerdots, confessors, rectors y curats» que obre el llibre, el bisbe declara l'objectiu de l'obra: «donar llum y coneixença clara y breu de las cosas més ordinàries que pertanyen als confessors y penitents».²⁴⁹ De fet, les seves pàgines estan encapçalades amb l'epígraf «Memorial de confessors», de manera que no hi ha cap dubte sobre el contingut del manual. Aquest concorda amb la trajectòria apostòlica de la diòcesi que, des de la publicació de l'*Ordinarium Barcinonense (...)* *quae potissimum ad parochi munus spectant* (Barcelona, Claudi Bornat, 1569), promoguda pel bisbe Guillem Cassador, buscava augmentar la formació dels clergues amb manuals pràctics, editats en llengua «vulgar». Així ho reconeixia Joan Dimes Loris en l'*Epístola* que obre el llibre:

«La edat que tenim ab la experiència llarga en lo offici pastoral de cada dia no·s ensenya [...] que moltas caygudas y faltas dels seculars provenen de descuyts de ecclesiàstichs y bona part de la esmena, reformació y salvació de la gent secular té casi total dependència de la vida exemplar, sancta conservació y bona administració dels officis y ministeris sacerdotals y parochials de la gent ecclesiàstica. [...]. Y no és nostra intenció ensenyar en los present memorial al doctors en theologia o dret canònich o a altres semblants personas molt doctas en la una o en las dos facultats sinó principalment instruyr als confessors que no són tan doctes y tenen menys capacitat y major necessitat. Y per ço lo havem fet imprimir en llengua vulgar cathalana per a que estos tals millor lo entengan y més fàcilment amb ell se

---

²⁴⁸ Malauradament, Riquer (1985: vol. IV, 445-447) ha utilitzat aquesta cita a fi de desqualificar la producció de la decadència literària, en una al·lusió que s'ha convertit en paradigmàtica: «Per comptes d'homes humils, que volien ésser llegits per dones pageses, ens calien homes orgullosos del passat literari de Catalunya i capaços d'imposar, per art i per geni, la lectura de llibres catalans a la gent més cultivada». Per a una nova interpretació del passatge, veg. Marfany (2002: vol. II, 65-87).

²⁴⁹ «Epístola per als sacerdots, confessors, rectors y curats» de Joan Dimes Loris, datat el 14 d'abril de 1598.

ajuden y confessen. Y també per a que los qui volran d'ells usar pogan en ell (com en un compedi) tenir ab facilitat la memòria local y més fresca y per ocasió de la llengua vulgar cathalana més fàcilment sapian parlar de las cosas més comunas que tocan als penitents y confessors [...]. Vos manan que procureu llegir moltes voltes aquest nostre memorial ab atenció, penetrant las cosas en ell contengudas y tingau cuydado de encomanar a la memòria la doctrina en ell posada. Y en los llochs y vilas ahont y ha molts sacerdots vos ajunteu almenys al principi de la Quaresma y poseu diligència en llegir-lo y conferir los uns ab los altres per a que tots en las confessions gardeu tanta uniformitat quanta sia possible y no doneu la absolució al que és indigne della.»

El manual era necessari per la «ignorància» de molts sacerdots «los quals donan lo benefici de la absolució a alguns que no estan suficientment aparellats e injungeixen lleugeras penitencias a altres que estan en gravíssims peccats illaqueats [...] y ha tants públichs y secrets peccadors que perseveran tant de temps en los peccats». Tanmateix, Joan Dimes Loris també es queixava de la falta d'examen de consciència dels penitents i de la manca de contrició, és a dir, de penediment pels pecats comesos:

«Y no obstant dita continuació de peccats los tals se confessan y combregan almenys una vegada en lo any y per rebrer estos sacraments sens lo degut aparell de examen y contricció dels peccats y ferm propòsit de deixar-los (lo qual tot era necessari per ser ben absolts) succeeix que acabant de confessar y combregar en continent tornan a la mala vida passada.»

Així és que

«per donar llum y coneyxença clara y breu de las cosas més ordinàrias que pertayen als confessors y penitents havem donat orde se imprimís ab convenient mètudo, erudició y diligència lo present memorial per a que ab ell (no obstant que y ha moltas summas y altres bons y copiosos llibres) pogan los confessors ab facilitat, claredat y brevedat, veurer, llegir y entendre los casos més comuns y principals en los quals ordinariament se acostuma errar».

Però l'*Epístola* de Joan Dimes Lloris també justifica la impressió «per ser una breu summa y comprendre molts de nostres edictes que en tan llarg temps de nostre càrrech pastoral havem publicats». De fet, els capítols primer i segon no estan dedicats a l'exercici de la confessió, sinó que esdevenen un compendi dels «manaments y advertèncias» que el bisbe havia ordenat al llarg del seu pontificat. Així, el manual aconsegueix un doble objectiu: serveix com a recull de les directrius pastorals del bisbat i, a partir del capítol tercer, instrueix els clergues en el sagrament de la confessió.

Encara que Joan Dimes Lloris consti com l'autor del *Memorial* i Pere Gil només figuri en una les aprovacions –l'altra està signada pel provincial de l'orde de sant Francesc fra Miquel Masnovell–, és versemblant que el jesuïta reusenc, com a mà dreta del bisbe que era, en fos el responsable últim. Així ho apunta Philip Alegambe, que atribuï el llibre a Pere Gil. Més tard, Sommervogel també afirmava que el manual fou «composé [per Pere Gil] à la demande de Dymas Lloris, évêque de Barcelona de 1576 à 1598».²⁵⁰ Per aquests testimonis i per la concordança amb els plantejaments teològics de la Companyia, hem de pensar que, en efecte, el *Memorial* és fruit d'un encàrrec del bisbe a Pere Gil, amb una evident intenció pastoral i diocesana. De fet, en una primera lectura del text es pot percebre la concepció teològica de la Companyia; en dóna prova l'apel·lació a la composició de lloc típica dels *Exercicis Espirituals*:

«que al principi del mal pensament o mal moviment o altra qualsevol tentació resistesca ab gran presteza representant a sa memòria la mort, lo iudici, lo infern, lo cel o algun pas de la vida, o passió del Salvador, en especial figurant en sos pensament a Christo crucificat y escondint se en sas preciosas nafras demanant-li favor, ajuda, forças y victòria contra los enemichs».²⁵¹

O l'obligatorietat de que els nens cantin

---

²⁵⁰ Sommervogel (1890-1932: vol.III, col. 1414).

²⁵¹ *Memorial de manaments* cap. VIII, 98r. I, també en el mateix capítol: «que cada dia se reculla un poc de temps a la matinada o a la tarde per a meditar y contemplar algun pas de la vida o passió de Christo nostre Senyor o de la mort o Iudici o infern» (*Ibid.*, 98v). Per a la primacia en sant Ignasi de la visualitat, veg. Barthes (1971).

«la doctrina en romanç cathalà [...] composta per lo pare Lledesma de la Companyia de Iesus, segons en nostres edictes, fets per als mestres, està ordenat. Ayxí mateix amonesten a las donas que ensenyan a los minyons de custura que los mostren y façan cantar o dir cada dia la doctrina christiana encaminant-las en virtut conforme dels minyons està dit».²⁵²

En tot cas, convé destacar que la publicació del *Memorial de manaments* resta lligada a un dels projectes més ambiciosos del bisbe: el Seminari de Barcelona, que el 13 de setembre de 1598 s'inaugurava després de la mort del bisbe Loris. Era un vell projecte de la diòcesi que, seguint les directrius del decret tridentí «Pro Seminaris», es remuntava a l'època del bisbe Cassador, que en publicà el decret de fundació el novembre de 1567. La iniciativa s'endarrerí fins que Joan Dimes Loris, el 1593, arran de l'extinció del monestir de Montalegre –un priorat de monges agustines–, aconseguí emplaçar en els seus terrenys el nou seminari. La nova fundació havia de dependre totalment del bisbe i s'havia de sufragar exclusivament amb els recursos de la diòcesi, de manera que no és difícil imaginar la col·laboració entre el jesuïta i el bisbe en un projecte d'aital importància, una peça bàsica del qual seria el *Memorial de manaments*.²⁵³

Respecte al contingut de l'obra, cal dir que la confessió –igual que la predicació o l'enseyament del catecisme– forma part substancial del programa pastoral dels jesuïtes, com assenyalava la *Fórmula* de l'Institut.²⁵⁴ Així, la confecció de manuals sobre la matèria no és aliena a l'orde de sant Ignasi. De fet, l'obra de Juan de Polanco (1516-1576), secretari general de l'orde i redactor de les *Constitucions* de la Companyia, *Breve directorium ad confessarii et confitentis munus rite obeundum* (Roma, 1554), reeditada nombroses vegades (l'any 1584 s'imprimí a Barcelona) i traduïda al grec, francès, italià i portuguès, fou un dels primers llibres publicats per un jesuïta i adquirí pràcticament la categoria d'oficial dins de la Companyia.²⁵⁵

---

²⁵² *Memorial de manaments*, f. 14v-15r.

²⁵³ Subirà (1993).

²⁵⁴ «esta Compañía, fundada principalmente para emplearse en la defensa y propagación de la fe y en el provecho de las almas en la vida y doctrina cristiana, sobre todo por medio de las públicas predicaciones, lecciones y cualquier otro ministerio de la palabra de Dios, de los ejercicios espirituales, de la doctrina cristiana a los niños y gente ruda, y del consuelo espiritual de los fieles, oyendo sus confesiones y administrándoles los otros sacramentos» (*Obras de San Ignacio* 1996: 455-456). La *Fórmula* de l'Institut aprovada per Juli III representa per als jesuïtes allò que la Regla és per als altres ordes religiosos: marca els objectius que les *Constitucions* concreten, veg. O'Malley (1995: intr.).

²⁵⁵ O'Malley (1995:181).

La confessió conforma el nucli central de la primera setmana dels *Exercicis Espirituals*: tot hi està pensant per tal que les meditacions acabin amb una confessió general, és a dir, amb una confessió de tota la vida que inclogui els pecats comesos en el passat, amb l'objectiu que l'exercitant pugui «enmendar y reformar la propia vida y estado».²⁵⁶ Així, el sagrament queda emmarcat en un camí de perfeccionament espiritual, un mitjà per encetar una nova vida. Des de l'època de sant Ignasi, la Companyia promovia la confessió freqüent, ja que, a més de restaurar el fervor dels primers cristians, els jesuïtes la consideraven necessària per acomplir l'objectiu de progrés i d'ascens espiritual. Però a fi que la confessió fos íntegra —els jesuïtes afirmaven que si no es confessaven tots els pecats greus, el penitent es condemnava sense excepció, segons la doctrina catòlica—, van promoure l'examen diari de consciència, de manera que el confessor adquiria un nou paper. Aquesta transformació implicava una relació duradora i profunda amb el penitent, «capace di funzionare ognuna delle infinite volte in cui il senso di colpa si accendeva», com ha escrit Adriano Prosperi.²⁵⁷ Això suposava una ruptura radical respecte a la tradició, que entenia la confessió general com un instrument més de l'administració de la justícia de l'Església, a més d'un ritus que s'havia d'acomplir cada Pasqua²⁵⁸ i que habitualment es feia de forma genèrica.

En aquesta complexa missió era necessari que el confessor conegués totes les circumstàncies dels pecats, si volia aplicar una penitència adequada, i això obligava a l'estudi dels «casos de consciència», és a dir, de la casuística. Existia una amplíssima literatura medieval que tractava aquesta qüestió, però semblava abocada a un carreró sense sortida a causa del seu excés d'erudició i de la pèrdua de contacte amb els fets quotidians.²⁵⁹ En canvi, la Companyia es caracteritzava per aplicar la casuística a qüestions properes de la vida diària del cristià. Això suposava per al creient un alliberament de la seva consciència, perquè podia desenvolupar les activitats quotidianes sense risc de pecar.²⁶⁰ Aviat els jesuïtes començaren a promoure l'estudi dels casos i a donar lliçons elaborades a partir de textos accessibles d'autors del segle XVI, prescindint dels autors medievals. No cal dir que

---

²⁵⁶ *Exercicis Espirituals* [189].

²⁵⁷ Prosperi (1996: 488).

²⁵⁸ Encara que el concili de Trento recomanava la confessió freqüent, no fixà la seva periodicitat, de manera que continuà en vigor l'obligació de la confessió anual prescrita en el Concili Lateranense IV, *Omnis utriusque sexus*, que proposava fer durant la Pasqua.

²⁵⁹ Michaud-Quantin (1962).

²⁶⁰ Caro (1978: tercera part).

aquest interès propiciava el desenvolupament de la teologia moral fins a convertir-se en assignatura independent dins el currículum teològic.

Encara que hem de reconèixer que el tema de la confessió és d'una complexitat que excedeix de molt aquest treball, l'anterior esbòs permet entendre la identitat de plantejaments entre el *Memorial de manaments* i l'orde fundat per sant Ignasi. Així, el *Memorial* indica que els rectors hauran d'advertir als seus parroquians «de quanta importància y efficàcia sia freqüentar los sacraments de la confessió y comunió ab los quals alcancen la gràcia y charitat del Senyor y en particular los digan quant importa la gràcia y charitat de Déu sens la qual las obras no serian meritòrias del cel».²⁶¹ Aquest consell està en consonància amb la regla que els aspirants a la Congregació de la Nativitat de Nostra Senyora del col·legi de Betlem –fundada el 5 de setembre de 1598, pocs dies després de l'edició del manual– havien de seguir.²⁶² La coincidència es fa palesa en la importància assignada a l'examen de consciència que s'expressa en les preguntes que el confessor ha de fer abans de la confessió:

«quant temps ha que·s confessà la última vegada y si ara aporta la consciència ben examinada per a fer la present confessió. Y quant no la aportàs sufficientment examinada supplirà assò lo confessor si pot bonament instruint e interrogant-lo ab més diligència però si ves lo confessor que no pot ben supplir la falta del examen y que·s posa en perill de no fer la confessió íntegra llavors ab bonas paraulas lo despedesca y li diga se examine bé.»

O en la consideració de la confessió com un mitjà per a la perfecció espiritual:

«los penitents que viuen sempre una vida molt recullida y recatada y se acostuman confessar cada setmana o cada quinze dias o cada mes sabent-

---

²⁶¹ *Memorial de manaments*, f. 11r. En un altre moment: «use de la freqüència dels sacraments de la confessió y comunió perquè estos són los verdaders remeys que Christo, metge espiritual de las ànimas, instituy en la Iglésia per a curar los peccats passats y preservar dels esdevenidors y comunicar abundantíssima gràcia» (*Ibid.*, 99r).

²⁶² La Congregació exigia als aspirants la confessió general de tota la seva vida i, a més, devien confessar-se i combregar «a lo menos de quinze en quinze días, y todas las fiestas principales de Nuestro Señor y Nuestra Señora deviendo comulgar todos juntos para la Pasqua de Natividad, Circuncisión, Resurrección, Ascensión, Pasqua de Espíritu Santo, Corpus, Purificación, Anunciación, Concepción y por Todos los Santos» (AHN, Clero, Jesuitas, Leg. 161, f. 13-13v cit. per Martínez Naranjo 2003: 35).

se ben confessar y declarar (com d'ordinari saben) no és necessari sian interrogats sinó que sian oyts dels peccats que tenen y sian instruits per a passar avant en la perfectió.»²⁶³

I en la recomanació que, sobre els sacraments i els casos de consciència, els capellans consultessin les obres d'autors del segle XVI –és a dir, d'autors coetanis o recents–, d'acord amb el desenvolupament de la nova teologia moral promoguda pels jesuïtes. El *Memorial* recomana la consulta de la *Summa quae Aurea Armilla inscribitur* de Bartolomeo Fumeo; el *Manual de confessores et penitentes* de Martín Azpilcueta; la *Summula peccatorum* de Cajetan (Tommaso de Vio, m. el 1534); la *Summa Summarum* del dominicà Sylvestre Mazzolini de Prierio; el *Tratado de casos de conciencia* del franciscà Antonio de Córdoba; la *Summa Sacramentorum Ecclesiae* de Francisco de Vitoria; i la *Breve instruction de como se a de administrar el sacramento de la penitencia* de Bartolomé de Medina (Salamanca, 1579), que tingué una gran influència pastoral i diocesana, amb reedicions a Barcelona dels anys 1585, 1589 i 1596.

Un nou capítol de la rivalitat entre predicadors i jesuïtes

Precisament a través de la comparació del *Memorial* amb l'obra del dominicà Bartolomé de Medina (1526-1580) podem advertir fins a quin punt el manual editat per Joan Dimes Loris s'adscriu a l'ideari de la Companyia de Jesús, la qual cosa provocà, com veurem, un nou enfrontament amb l'orde de predicadors. En efecte, en el capítol sisè del *Memorial* –«Dels avisos que lo confessor ha de observar y donar al penitent y de las cosas que l'ha de interrogar antes de la confessió y en la confessió»– s'assenyala que el confessor està obligat a preguntar

«acerca de las confessions passadas si té algun escrúpul dellas de ser o no ser ben fetas o que fossen nul·las [...]. Y si troba lo confessor alguna o algunas de las confessions passadas ser nul·las [...] en tal cas desanganyará al penitent la confessió o confessions ser estadas sacrílegas y nul·las com si no fos confessat y que és obligat de confessar lo sacrilegi que ha comès (si són estadas nul·las per sa culpa) y de repetir-las y reiterar-las. Y ayxí li mane examinar bé sa consciencia y refrescar la memòria de todas ellas y pensar en tots los pecats mortals que en ellas ha confessat

---

²⁶³ *Memorial de manaments*, f. 52r.

donant-li de paraula alguna instrucció sobre los manaments de Déu y los cinc de la Iglésia y peccats capitals per a que ab més facilitat las puga repetir. Y si contengués que tornàs a confessar ab lo mateix confessor ab lo qual ha fetas las confessions nul·las bastarà acusar-se del tal peccat per lo qual repeteix las confessions y dels que llavors confessa ab ell. Si lo confessor no té memòria bastarà acusar-se en comú dient que s'accusa dels peccats que ab ell ha confessats y dels quals té memòria. Però si lo confessor no té memòria, o si es confessa ab different confessor, ha de repetir las confessions nul·las y la present que vol fer. Y per quant alguns ab rahó poden tenir temor si se són ben confessats per ço és bon consell confessar-se una vegada en la vida generalment y triar un prudent, savi y temerós confessor ab lo qual assegurèn sa consciència».²⁶⁴

Només amb la declaració de tots els pecats el penitent podrà iniciar una nova vida. Per això el *Memorial* insisteix en la validesa de les confessions passades i equipara el confessor amb un metge que cura les ferides de l'ànima: «com a metge espiritual li done medis y remeys que li servescan per a medicina de sa flaqueza y per a no caurer més en peccats antes per a guarda y conservació de la nova vida».²⁶⁵ Aquesta era una imatge típica que des del *Breve directorium* de Polanco els jesuïtes repetien amb freqüència, perquè responia a la seva concepció de la confessió general i, com ha subratllat Adriano Prosperi: «incarnava meglio di ogni altra pratica devota il movimento che dal profondo dell'abiezione portava al desiderio del riscatto, dalla cognizione di se stessi alla vittoria sui propri istinti colpevoli, e dunque, dall'abisso del peccato alla vetta della perfezione».²⁶⁶

En contraposició a aquesta idea, el dominicà Bartolomé de Medina limita el paper del confessor i avala la plena validesa de la confessió general amb aquest argument:

«verdadera y cierta sentencia es de todos los cathólicos que lo bien confessado una vez no es necesario confesarlo otra vez, ni se puede hazer ley humana que a lo contrario obligue. De donde se sigue que los que dizen que es necesario hazer confessions generales enseñan una

---

²⁶⁴ *Memorial de manaments*, f. 51.

²⁶⁵ *Ibid.*, f. 32v-33r. Significativament el capítol quart s'intitula: «Del offic del confessor en quant és iutge, mestre y metge espiritual de la ànima del penitent».

²⁶⁶ Prosperi (1996: 493).

doctrina falsa y errónea porque o las confesiones passadas han sido válidas o no si han sido [in]válidas. Error es y mala doctrina dezir que ay necesidad de hazer otras confesiones generales. Si han sido inválidas verdad es que se han de iterar todas y hazer de nuevo, no porque las particulares no bastan sino porque no fueron válidas y assí enseñar que a todos es necesario hazer confesión general es error enseñado por hombres poco experimentados en cura de almas, y que pretender tener subjectas y rendidas a almas, mayormente de mugeres miserables cuyas secretas caydas tienen siempre en la memoria.»²⁶⁷

Medina mostra com els escrúpols sobre la validesa de la confessió obliguen a plantejar dubtes sobre la mateixa eficàcia del sagrament. Però les seves crítiques també s'encaminaven vers la manipulació que el confessor pot exercir amb la confessió general: «plega a Dios que con estas confesiones que algunos clérigos introduzen ser generales diciendo ser necessarias no pretendan [...] que nadie se les pueda sacar de su mano».²⁶⁸ Crítica inveterada que ha servit en nombroses ocasions per censurar l'orde de sant Ignasi.²⁶⁹

D'altra banda, encara que el *Memorial* reconeix el secret de confessió com a inviolable, admet la revelació d'allò que també s'ha conegut fora del sagrament:

«lo segell del secret de la confessió lo qual és tan estret que no-s pot offerir cas ni-s troba potestat alguna en lo món que puga justament forçar al confessor per a revelar las cosas que sab tant solament en verdadera confessió y pertanyen al segell secret de la confessió dic (que sab tant solament en confessió) perquè si las sabés també fora de confessió en tal cas las podria revelar no en quant las sab per confessió sinó en quant las sab fora de confessió.»²⁷⁰

L'examen diari de consciència exigeix la comunicació constant entre confessor i penitent, resultat d'una pràctica ascètica que no necessàriament obligava a la confessió. Aquesta relació no és aliena a la mateixa estructura interna de l'orde, que en les *Reglas de la Compañía* fins i tot recomana l'ús de l'escriptura per

---

²⁶⁷ *Breve instruction...* cap. XII, f. 59v-60r.

²⁶⁸ *Ibid.*, 60r.

²⁶⁹ Mir (1913: cap.XIII).

²⁷⁰ *Memorial de manaments*, f. 26.

realitzar l'examen.²⁷¹ A més, no hem d'oblidar que les *Constitucions* [92] obligaven els superiors a tenir «plena noticia de las inclinaciones y mociones, y a qué defectos o peccados han seído o son más movidos y inclinados los que están a su cargo; para según aquello enderezarlos a ellos mejor», de manera que amb aquesta informació «mejor pueda el Superior ordenar y proveer lo que conviene al cuerpo universal de la Compañía». En canvi, Bartolomé de Medina expressa amb contundència l'obligatorietat del secret de confessió:

«Es también cosa de grande importancia que el confessor guarde el sancto secreto de la confesión porque el quebrale es sacrilegio y gravíssimo peccado y que tiene gravísimas penas en el derecho. Obliga este precepto tanto y tan estrechamente que por ninguna cosa de la vida se ha de quebrantar ni por precepto de superior ni por qualquier tormento ni por evitar qualquier daño ni por la vida ni por la muerte ni por librar a un inocente ni aunque fuesse en ello la salud y conservación de todo el mundo.»

Amb seguretat l'esment de Medina al «precepto del superior» és una crítica a la Companyia, però, en tot cas, interessa subratllar-ne la rotunditat amb què afirma la inviolabilitat del secret, que no es pot infringir ni tan sols quan s'obté fora de la confessió, és a dir, com a «vía» per a la seva preparació:

«Esto que avemos dicho no sólo se entienda de la confesión y cosas que en ella pasan sino de todo aquello que es vía para la confesión como si hallase alguno un papel en que tenía Pedro escrito su confesión general y viéndola el otro denuncia del por qué dezía allí que avía cometido grandes delictos o si es perlado procede contra él. Digo que el que por esta via descubre algo de lo que por allí leyó meresce graves penas y es sacrilegio porque aunque no sea confesión es vía para ella por lo qual se ha de guardar tanto secreto desto como de la confesión.»

---

²⁷¹ «[Del maestro de los novicios que es confesor] Enseñe como debe entera y diligentemente, y también escribir, si fuese menester, los pecados y confesarse, y supla con sus interrogatorios si ellos [los novicios] no saben; y que esto hagan todos, a lo menos cada ocho días y algunas más veces, si le pareciere conveniente [...] Y guarde lo que los confesores deben observar, y trabaje cuanto pueda que todos vivan con quieta conciencia; para lo cual, si fuere necesario que intituya confesión general» (*Obras de San Ignacio de Loyola* 1997: 681).

D'altra banda, Bartolomé de Medina relaciona el secret de confessió amb la delació dels còmplices del delictes. Així assenyala que el penitent declari

«los cómplices o compañeros del peccado pero no al confessor sino al juez o perlado como si ha sido uno compañero de unos ladrones o ha tenido compañía con herejes o fue en concierto que mañana se abrasasse esta ciudad si este arrepentido se viene a confessar y dize lo que passa al confessor entonces ha le de mandar el confessor que vaya luego a denunciar de sus compañeros al juez o inquisidores y les descubra lo que ay y le trayga a recaudo como lo ha hecho assí y donde no que no le puede absolver. El mandarle el confessor que descubra los compañeros no es precepto nuevo del confessor sino de Dios que a ello le obliga como quando le dize sino restituys yo no os puedo absolver claro está que aunque el confessor no se lo mandara que estava obligado a restituyr. Está el penitente obligado a decubrir los cómplices no sólo como está dicho sino aunque él no sea cómplice basta que sepa la trayción que ay o el peccado que ay tratado contra el bien común pero esto de explicar los compañeros nunca es verdad que han de dezir al confessor».²⁷²

En cas que el confessor obligui el penitent a delatar els còmplices, s'ha d'acusar d'heretgia al primer:

«Si el confessor dixo al penitente que le dixesse la persona porque de otra manera no lo absolveria ni podía en este caso el penitente está obligado a denunciar del tal confessor porque es heregia dezir que está uno obligado a confessar la tal circunstancia donde viene infamia a la tal persona y si este penitente se viniere a confessar y dixere al confessor lo que le dixo el otro confessor no lo ha de absolver hasta que vaya y denuncie dél a los Inquisidores como de hereje y trayga fe y recaudo de cómo lo ha hecho ansí.»²⁷³

Les paraules de Medina estan en relació amb un incident succeït a Granada l'any 1558 que implicava un membre de la Companyia. L'afer fou utilitzat pels altres ordes per acusar els jesuïtes d'obligar els penitents a revelar el contingut de les

---

²⁷² *Breve instruction...* f. 269r.

²⁷³ *Ibid.*, 268.

confessions. El cas del teòleg dominicà Melchor Cano, enemic aferrissat de la Companyia,²⁷⁴ fou especialment significatiu perquè aprofità l'ocasió per qualificar els jesuïtes d'heretges. S'arrossegà durant molt de temps,²⁷⁵ cosa que explica la següent postil·la de Bartolomé de Medina:

«No quiero contar más en particular de los daños que los indiscretos confesores han hecho en estos reynos por descubrir en particular los secretos de la sacra confessió por lo qual los confesores están menospreciados y cargados de leyes y deshonorado y affrentado su ministerio.»

Conservem un valuós testimoni sobre aquest assumpte que tingué Pere Gil com a protagonista. Es tracta d'una «Carta del padre maestro fray Gerónimo Baptista de Lanuza, la qual, siendo provincial de esta provincia de Aragón de la orde de predicadores, escribió al rey, nuestro señor, don Phelipe III contra los agravios que los padres de la Compañía nos hazían» (València, 22 d'agost de 1597). El document –que es troba inclòs en un manuscrit miscel·lani de contingut historicopolític compilat pel dominicà Gaspar Vicenç (1567-1648) i conservat en la BUB²⁷⁶ s'inscriu dins el context de la polèmica *De auxiliis* que durant aquests anys enfrontava jesuïtes i dominics. Entre els retrets dirigits als jesuïtes, Lanuza afegeix això:

«Y aún en Barcelona sólo porque les pareció que lo que dezía el padre maestro Medina en la *Summa de Confesores* en la materia de las confessiones generales y cómplices era contra ellos, lo quitaron con su autoridad quando se imprimió la dicha *Summa* como si fueran inquisidores (cosa de que podría fundar grave quexa contra ellos).»²⁷⁷

I en un altre moment de la carta, sota l'epígraf «Las quejas que los de la Compañía tienen contra nosotros», torna a repetir:

---

²⁷⁴ Astrain (1914: vol.II, cap. VI).

²⁷⁵ Astrain (1914: vol. II, cap. VI, 86): «célebre calumnia, que ha resucitado varias veces, y que en el siglo XVIII era uno de los registros sentimentales que sacaban nuestros enemigos para escandalizarse devotamente de nuestra perversa conducta».

²⁷⁶ Per a la descripció d'aquest manuscrit, veg. Duran (dir.) (2002: 279-326).

²⁷⁷ BUB, ms. 1008, f. 42v-43r.

«Viendo lo que en los años passados passó en Barcelona que viendo los mercaderes de libros quan recebida fue la *Summa de Confessores* del Padre maestro Medina impressa en Salamanca con varias aprobaciones y licencias determinaron imprimirla. Anduvo de por medio el que a sido rector del collegio de la Compañía de Barcelona y quitó de la dicha *Summa* por su propio parecer todo lo que el dicho padre maestro Medina dezía de confessiones generales y de no revelar los cómplices en la confesión porque era contra lo que ellos usan y platican.»²⁷⁸

D'acord amb la data, el document es refereix a Pere Gil, que com sabem, exercí el càrrec de rector del col·legi de Betlem de Barcelona entre el 1594 i el 5 de juny de 1597. Les edicions barcelonines de 1589 i 1596 foren aprovades pel jesuïta Josep de Villegas i el bisbe Loris, però contràriament a l'afirmació de Lanuza, no presenten cap correcció respecte a l'edició *princeps* de Salamanca. Hem d'interpretar, doncs, que el provincial dels predicadors actuà d'oïdes i que, en realitat, potser es referia al *Memorial de manaments* publicat a Barcelona en coincidència amb una de les reedicions de l'obra de Medina. El document posa de manifest l'abast de la polèmica, la qual segurament obligà Pere Gil a tenir molta cura en el tractament d'aquest tema. Per això el *Memorial* no dubta en advertir al confessor que

«sia prudent y cauto en ensenyar al penitent [...] no revele ni descubra las personas ab las quals ha peccat o ab consell o companyia de las quals ha offès al Senyor. Particularment ha de observar assò quant ves que lo penitent en lo discurs de la confessió se encamina per a revelar las personas còmplices dels peccats que va confessant».²⁷⁹

La mort del bisbe

Pocs mesos abans de la seva mort, el bisbe Joan Dimes Loris realitzava una polèmica visita al capítol de la catedral. La contesa s'originà per la voluntat del capítol que el bisbe no realitzés la inspecció personalment, sinó a través d'un procurador. Per aquest motiu el bisbe consultà l'arxiu de la catedral una dotzena de

---

²⁷⁸ *Ibid.*, 47v.

²⁷⁹ *Memorial de manaments*, f. 24r.

vegades, amb l'objectiu de determinar les raons històriques de la seva potestat.²⁸⁰ La pugna amb el capítol degué ser considerable, com escriu l'historiador i prevere de la catedral de Barcelona Jaume Ramon Vila en el seu *Dietari*, on recorda que el bisbe «tingué algunas qüestions ab lo capítol per conservar la sua jurisdicció per la qual cosa li perderen lo respecte y així li causaren que ell agués la sobradita visita».²⁸¹

A a la fi, després d'un llarg estira i arronsa, el conflicte es resolgué quan «lo senyor bisbe Loris alcançà un Breu de sa santedat que ell a solas pogués visitar los canonges y la seu de Barcelona sens adjunt, y com lo comensà a posar en ús y pràctica».²⁸² En tot aquest assumpte el bisbe trobà un valuós aliat en el jesuïtes i, és clar, en Pere Gil, com declara la *Crónica del colegio de Belén*:

«Una cosa sucedió de grande edificación y honor deste colegio que habiendo el señor don Juan Dimas Loris, obispo de Barcelona, alcanzado Breve del papa de visitar las iglesias catedrales de Barcelona por sí solo el día que empezó con grande solemnidad la visita, quiso que le acompañasen los padres Joseph Guimerà rector y el padre Pedro Domenech. Y quiso que el padre Pedro Gil hiciese el sermón lo cual se hizo todo con cumplimiento y nombre de la Compañía y consuelo del señor obispo en la iglesia catedral de Barcelona.»²⁸³

Poc després, amb la satisfacció de veure publicat el *Memorial de manaments*, però sense haver pogut inaugurar el nou seminari, Joan Dimes Loris moria el 8 d'agost de 1598. El funeral es celebrà en la catedral amb la predicació del pare Lluís Prats de la Companyia de Jesús,²⁸⁴ en una prova més de l'ascendència de l'orde de sant Ignasi. Tant és així que la *Crónica del colegio de Belén* es fa ressò de la mort tot assenyalant la tasca pastoral de Pere Gil al costat del bisbe i la relació del prelat amb la Companyia de Jesús, a qui llegà la llibreria:

«En julio adolesció el reverendísimo señor don Juan Dimas Loris obispo de Barcelona de enfermedad de la cual murió. Ayudáronle siempre en su

---

²⁸⁰ Sanabre (1948: 34-35).

²⁸¹ AHCB, ms. B-100, f. 167.

²⁸² *Ibid.*, 159r. Els fets de la visita estan recollits a l'ADB, vol. 55, 1597, cit. per Sanabre (1948: 55, n. 5).

²⁸³ *Crónica del colegio de Belén*, f. 19v.

²⁸⁴ ACB, Exemplaria I, f. CXXIIIr.

enfermedad los padres deste colegio, en especial el padre Pedro Gil que de muchos años atrás le confesaba y le ayudaba en lo espiritual a su señoría y a sus obejas del obispado. Tenía el señor obispo facultad de testar y en su último testamento hizo legado a este colegio de los libros de theologia scholástica y positiva de su librería. Murió su señoría en agosto del año de 1598. La Cámara Apostólica tomó toda la hacienda y también la librería; después de muchos dares y tomares, pasados muchos meses, fueron dados dichos libros al colegio con pacto que el colegio diese por ellos 60 escudos. Hízose así y quedó la librería deste colegio con dichos libros muy ilustrada.»²⁸⁵

---

²⁸⁵ *Crónica del colegio de Belén*, f.19v-20r. La *Historia de la provincia de Aragón* (p. 487-488) del pare Álvarez també recull la mort del bisbe: «murió don Dimas Loris obispo de aquella ciudad, gran devoto de la Compañía en vida y a la muerte no quiso que se separase un punto de su cabecera el padre Pedro Gil con quien se confesaba».

4 Els anys de maduresa

Pocs mesos abans de la mort de Joan Dimes Loris, el duc de Maqueda reclamava els serveis del jesuïta reusenc perquè l'acompanyés a l'illa de Sicília, de la qual el 1598 fou nomenat virrei. El viatge fou autoritzat pel general Acquaviva, que el consentí a desgrat de l'oposició oberta dels consellers de la ciutat, dels jesuïtes del col·legi de Betlem, del bisbe Loris i del mateix Pere Gil, que no volia tractar amb «señores».²⁸⁶ Amb tot, el general hi accedí amb l'argument «que habiendo de ser su empleo en cosas de un bien tan universal, es justo anteponerlo a otros bienes particulares», tot afegint que el nou virrei del Principat, el duc de Feria, «gustará que vaya el dicho padre y allanará las dificultades que hubiese de parte de la ciudad».²⁸⁷ Alhora, Acquaviva trametia una carta al provincial, el pare Guimerà, per encarregar-li de donar raons al bisbe que «como tan cristiano, tendrá por bien de posponer su particular gusto al bien común de un reino».²⁸⁸ No hi ha dubte que en la decisió d'Acquaviva pesava més la necessitat de favors i protecció del duc al col·legi de Betlem que la resistència local a la seva marxa.²⁸⁹

Finalment Pere Gil s'integrava en el seguici del nou virrei. D'aquest episodi Alegambe relata una anècdota que ha esdevingut proverbial en totes les biografies del jesuïta i que reproduïm a través de la versió de Patrignani:

«Nombrado virrey de Sicília el señor duque de Maqueda quiso llevarse al padre por confesor y antes le rogó que tomase un vestido nuevo porque el que llevaba encima era demasiado miserable. Respondióle el padre Gil que el hábito no hacia al monje y que si creía que él podía servirle le dejase en libertad de ir con él a Sicília como pobre que era. Servíale de acervo hallarse a la mesa con personajes, así es que procuraba en los viajes no encontrarse junto con la comitiva del virrey y solía ir o una jornada delante o una jornada detrás.»²⁹⁰

---

²⁸⁶ ARSI, Aragonia 6, I, f. 174, Acquaviva a Gil, Roma 27 de juliol de 1598, cit. per Vila (2010: 816).

²⁸⁷ ARSI, Aragonia 6, I, f. 172, Acquaviva a Juste, Roma 27 de juliol de 1598, cit. per Vila (2010: 816).

²⁸⁸ ARSI, Aragonia 6, I, f. 174, Acquaviva a Guimerà, Roma 27 de juliol de 1598, cit. per Vila (2010: 816).

²⁸⁹ Sobre la decisió del general, veg. Vila (2010: 815-817).

²⁹⁰ *Menologio di pie memorie...* AHSIC: ACPE 15; B/III/B-37. Alegambe (1643: 368-369): «Cum Maquedae Dux ad Siciliae administrationem admotus eum sibi a confessionibus esse voluisset, contendit ut attritas et laceras vestes novis commutaret, priusquam nauem

A Sicília amb el virrei duc de Maqueda (1598-1602)

Aprofitant el viatge Pere Gil passa per Roma on, com sabem, el setembre d'aquell mateix any intercedia a favor de la fundació del nou col·legi d'Urgell davant el general de l'orde, Claudi Acquaviva.²⁹¹ L'estada a Sicília es perllongà durant 4 anys, en els quals exercí el càrrec de confessor dels ducs de Maqueda «y sus hijos y familia», es consagrà a «predicar hasta los últimos de mayo de 1602»,²⁹² i assistí a la congregació provincial de Sicília de l'any 1600.²⁹³

La *Crónica del colegio* consigna que durant l'estada a l'illa va intervenir en el cobrament d'un censal sobre el comtat de Mòdica a favor de Leonor de Cabrera, vídua de Fadrique de Cabrera. Com a mostra d'agraïment, Leonor de Cabrera donà 2.000 lliures al col·legi de Betlem: 1.000 al comtat i la resta quan Pere Gil va tornar de Sicília l'any 1602. A més, a petició del jesuïta reusenc, la duquessa de Maqueda donà 200 lliures per la compra de la casa de Joan Pasqual –on visqué sant Ignasi durant el seu sojorn a Barcelona–, encara que finalment no es dugué a terme.²⁹⁴ Convé destacar aquest paper recaptador de Pere Gil en un moment especialment difícil, atès que l'any 1600 el general ordenava la marxa de la meitat dels religiosos del col·legi de Betlem –hi vivien en aquell moment 30 persones– per raó del fort endeutament. El provincial havia d'executar l'ordre, però a l'últim moment se

---

conscenderet. At Aegidius ingenue professus est, nunquam se illius confessiones nisi in eo vestitu excepturum et tam id religiose servavit, ut resartam saepius togam non prius posuerit, quam Duce in Sicilia vita functo, ipse rediit Barcinonem. Nihil illi accidebat acerbius, quam ad Principum mensas cogi; quas ut in itineribus declinaret, praeibat uno die, vel sequebatur». Val a dir que en la biografia d'Alegambe es poden distingir els sis graus de la personalitat ascètica-mística que Lope de Salazar descrigué «según método grato a la "devotio moderna": pobreza en el uso de las cosas necesarias que no son nuestra propia carne (libros, cálices, alhajas); en el vestido, calzado y ropa; en el empleo de asnos y otros medios de locomoción necesarios y no superfluos; en lo que afecta a la castidad y el silencio; en comida, bebida y descanso; y, finalmente, en el uso de la libertad, voluntad, entendimiento, memoria, facultad irascible, concupiscible y racional, que son las joyas más preciadas del hombre» (Andrés 1994: 116).

²⁹¹ *Crónica del colegio de Belén*, f. 20r: «el padre Pedro Gil a petición del señor duque de Maqueda [...] virrey de Sicília pasó a Roma y trató y concluyó la fundación del colegio de Urgel y otras cosas que llevaba encomendadas del padre Pedro Juste provincial desta Provincia».

²⁹² *Crónica del colegio de Belén* f. 22v.

²⁹³ ARSI, Congregaciones Provinciales 48, f. 133, cit. per Vila (2010: 834).

²⁹⁴ *Crónica del colegio de Belén*, f. 29r. Els dominics compraren finalment la casa, veg. García Miralles (1957: 329-341).

suspengué perquè, com detalla la *Historia de la provincia*, «se descubrió esperanza de desempeño por otros medios».²⁹⁵

La seva estada a l'illa coincideix amb la redacció de la *Història cathalana*. En el cas del llibre primer, Josep Iglésies ja va advertir l'aparició d'esmenes que situarien el seu començament l'any 1598, tal com consta en la redacció inicial del foli primer (revers) en el qual declara: «per espai de 1598 anys que correm ara». La data està corregida i al damunt consta l'any 1600. En canvi, el llibre segon està invariablement datat l'any 1600, de manera que hem de concloure que Pere Gil començà la seva obra a Barcelona –el mateix any de la mort de Joan Dimes Loris– i la continuà durant la seva estada a Sicília. D'altra banda, cal observar que Pere Gil cita per l'edició llatina l'obra de Juan de Mariana *Historiae de rebus Hispaniae* (Toledo, 1592), i no per la posterior edició castellana (Toledo, 1601), cosa que afegiria un nou indicatiu per datar l'obra l'any 1600. Hi ha una evidència més que prova la seva redacció a Sicília: entre els folis 123 i 124 apareix una nota esquinqada i cosida al manuscrit, escrita per una altra mà, on es pot llegir: «[...] padre Pedro Gil, de la [Compañía] de Jesús, confessor de su excelencia [...] Palermo, Messina».

Conservem dues cartes de Pere Gil redactades durant la seva estada a Palerm. La primera és una «resposta» –així ho cita Sommervogel– datada el 5 de juliol de 1599 en la qual declara sobre un miracle de sant Ignasi.²⁹⁶ Encara que no hem consultat el document, es refereix –amb tota probabilitat– a la declaració de Joan Pasqual en el procés de 1595 relacionada amb un miracle atribuït a sant Ignasi a Barcelona, quan ressuscità un mort.²⁹⁷ Cal emmarcar la carta en el nou impuls que aquest mateix any 1599 els cardenals Baronio i Bellarmino van donar des de Roma a la devoció de la tomba de sant Ignasi. Miguel Gotor ha assenyalat que ambdós cardenals iniciaren una operació deliberada i conjunta amb el propòsit de buscar proves de santedat, malgrat el rebuig del general Acquaviva. Aquest no volia que la qüestió servís una nova ocasió de litigi amb els dominics que, com ja hem indicat, no veien amb bons ulls les canonitzacions dels fundadors de les noves religions reformades.²⁹⁸ Per això, a fi de validar el miracle, es recorria ara a Pere Gil, atès que, com sabem, havia estat procurador del procés de beatificació de 1595 i, a

---

²⁹⁵ *Historia de la provincia de Aragón*, p. 488.

²⁹⁶ Sommervogel (1892: t. III, col. 1413). Iglésies ([1949] 2002: 43) cità la carta, però n'interpretà erròniament la data: dona l'any 1559, quan en realitat Sommervogel porta el 1599. Sommervogel recull la notícia de les *Acta S.S., Julii*, VII, p. 432-4.

²⁹⁷ MHSI, *MIScripta* (1918: vol. II, 78).

²⁹⁸ Gotor (2002: 57-65).

més, havia exercit com a confessor de Joan Pasqual. L'operació romana tingué una immediata repercusió a Barcelona, com recull la *Crónica del colegio*:

«A la fin deste año de 1600 y por todo el año 1601 se despertó en grande manera la devoción de N. B. Padre Ignacio en Barcelona y Manresa por razón de la nueva que había venido de Roma, como estaba en nuestra casa profesa de Roma sobre su santa sepultura puesta su imagen con título de beato y que había grande concurso de gentes a su sepulcro y se ofrecían votos y se hacían por merecimientos del dicho B. P. Ignacio muchos milagros.»

Per aquest motiu el col·legi de Betlem encarregava un retaule:²⁹⁹

«Y así, con limosnas que dieron muchos en especial Magí Flequer mercader y Antonio Fuster calderero, se izo un retablo intitulado de la Santísima Trinidad con la imagen de Jesucristo con la cruz en medio a la parte derecha y N. B. P. Ignacio con sus compañeros a la siniestra y Dios Padre arriba y Dios Espíritu Santo arriba en forma de paloma como en medio de Dios Padre y Dios Hijo con otras imágenes de algunos padres beatos de la Compañía, el cual retablo salió muy hermoso y fue acabado por el año 1601 y el mismo año fue colocado en la capilla honda y ancha que está en la parte diestra de la Iglesia en respeto al Altar Mayor.»

Un cop executat el retaule amb el beat Ignasi, el rector del col·legi de Betlem demanava al bisbe de Barcelona, Ildefons Coloma, permís per al seu culte:

«El señor don Alonso Coloma dio licencia [...] que en dicha capilla se puedan poner y pongan votos, tablas y presentallas a la devoción del beato padre Ignacio la cual licencia fue dada *in scriptis* a 22 de enero de 1602 [...]

---

²⁹⁹ *Crónica del Colegio de Belén*, f. 24. No hem de confondre aquest retaule amb un altre d'executat per a l'altar major i acabat el 1592, que es consigna al *Principio del asiento primero que el Colegio presente de la Compañía de Jesús de Nuestra Señora de Belén tuvo en esta Ciudad de Barcelona, y ocasión que de venir a ella la Compañía tuvo y de su fundación y progreso hasta el año 1574* (ARV, 884): «Este mismo año de 1592, se tomó muy de propósito de acabar el retablo del altar mayor, el cual había más de 16 años estaba empezado, y en el mismo año se acabó de esculpir y se pintó el retablo de la capilla y altar mayor y se hizo un púlpito de ladrillo y estuvo hecho y puesto el retablo con el Sagrario por el día de Navidad, en 25 Diciembre 1592. Hízose todo de limosnas.» (cit. per Blanco 1943b: 136).

y creció tanto la devoción de la gente al beato padre Ignacio que en breve tiempo del dicho año 1601 entre presentallas de cera y plata se pusieron en dicha capilla 40 presentallas.»

Al cap de poc, l'any 1602, el col·legi de Monti-sion de Mallorca encarregava un altre reatule destinat a la capella de la Trinitat.³⁰⁰ Per aquestes mateixes dates, s'estengueren els miracles atribuïts a les relíquies del sant³⁰¹ i també fou en aquest moment quan la devoció s'expandí a la cova que sant Ignasi habità durant la seva estada a Manresa i que la Companyia de Jesús rebé en donació de la marquesa d'Aitona, Lucrècia de Gralla i Moncada.³⁰² No gaire més tard, quan Pere Gil ocupava el càrrec de provincial d'Aragó, per mediació seva s'erigí una capella a la cova, perquè aconseguí donatius suficients per erigir-la i per dotar el col·legi de Manresa del batlliu de Casp i comanador de Sant Joan de Malta, Lupercio de Arbizu, amic del jesuïta reusenc des de la seva primera estada a Sicília amb el duc de Maqueda.³⁰³

La segona carta ja la coneixem: es tracta de l'adreçada per Pere Gil al bisbe de Barcelona Ildefons Coloma informant-lo de la composició d'un nou ofici dels sants barcelonins, en coincidència amb una iniciativa episcopal semblant. Si considerem la cronologia, és probable que el nou ofici s'integrés en la quarta part de la *Història catalana*, és a dir, les *Vidas dels sants de Catalunya*.³⁰⁴ No tenim cap altre testimoni de l'estada de Pere Gil en Sicília, excepte el coneixement precís de la geografia de l'illa que demostra la redacció de la *Història moral de Catalunya*.

Arran la mort del duc –ocorreguda el desembre de 1601–, la duquessa decidí tornar a Barcelona en companyia de Pere Gil, el qual, abans de marxar, enviava al col·legi de Betlem,

---

³⁰⁰ *Historia del colegio de Montesión*, BSAL, XVIII, 165.

³⁰¹ *Ibid.*, 167.

³⁰² Així ho detalla la *Crónica del colegio de Belén* (f. 26r): «era tan grande el concurso a dicha cueva de gente devota de dentro y fuera de Manresa que apenas hay enfermos o mugeres de partos difíciles que no prometan algunos días o novenas de visitar dicha cueva, y sacan tierra y piedras y aceite de la campana della con las cuales cosas muchos han curado de muchas y graves enfermedades y han acontecido milagros que Dios ha obrado mediante dichas cosas por los merecimientos de nuestro B. P. Ignacio de grande gloria del Señor de los cuales se recibió información jurídica con proceso *ad futuram rei memoriam*». Tanmateix, tenim constància d'una carta que el 1602 Pere Gil envia a Ribadeneira en què consigna la devoció popular de la cova, veg. Fluvià (1753: vol. I, 440).

³⁰³ Creixell (1922: vol.II, 76 i s.). La capella s'acabà l'any 1625. Per les obres que s'emprengueren a finals del XVII i les posteriors veg. Bosch (1990: 212-217).

³⁰⁴ BPEB, ms. 235; veg. Fàbrega (1958: 5-25).

«un baúl de diferentes lienzos y otras cosillas para este colegio, en particular una como manta de brocado carmesí que servía de manta para un sarrací llamado Assam Bajá que había sido virrey de Tripol de Berbería y fue muerto por los cautivos cristianos que se levantaron con su galera. Y vino dicha manta en manos del dicho padre Pedro Gil de la cual se acomodó un buen frontal que sirve para las fiestas de apóstoles y pascuas de Espíritu Santo y otros principales mártires». ³⁰⁵

El 10 de juliol de 1602 Pere Gil arribà al col·legi de Betlem i s'incorporà immediatament a la disciplina de la província, malgrat que tenia llicència del general per restar en companyia de la duquessa, la qual, com a mostra d'agraïment, donà 1.000 reals per a la confecció d'un frontal d'altar destinat a l'església del col·legi barceloní:

«A la despedida dio su Excelencia al dicho padre Pedro Gil mil reales para un frontal para el altar mayor deste colegio, el cual frontal se labró en Palermo embiando allá el dinero y vino a este colegio con frontaleras de canutillo de oro y plata y colores de sedas con tres planchas pintadas hermosísimas, y con un nombre de Jesús en medio pintado en una lámina al óleo en él hechas las letras de serafines. Es el frontal riquísimo y muy agraciado y sirve para las Pascuas. También dejando otras cosillas trajo un cáliz de bronce dorado con copa y purtena [sic] de plata dorada, el cual cáliz fue aplicado a la residencia futura de Manresa.» ³⁰⁶

El doctorat a Gandia

El mes del setembre, Pere Gil tornà a les lliçons de teologia del col·legi de Betlem, però el gener del 1603 arribà una carta del general Acquaviva

«con una instrucción para el padre Pedro Gil que hiciese inspección de los colegios de la provincia, en particular de aquellos en los cuales se lea theologia. Y viniendo orden al padre Valpedrosa provincial desta provincia que el dicho padre Pedro Gil ejecutase dicha inspección y se reconociese

---

³⁰⁵ *Crónica del colegio de Belén*, f. 27r.

³⁰⁶ *Ibid.*, 28r.

los escritos y viese si se observaba el libro de *Ratione Studiorum* y que de todo al fin de la inspección diese razón a nuestro padre general».

Des de la seva elecció en la IV Congregació General, Acquaviva tingué l'encàrrec de preparar una *Ratio studiorum* que «abastés totes les facultats i que per ella mateixa tingués plena validesa, per sempre, en tota la Companyia».³⁰⁷ Podem seguir l'itinerari de la visita a través la *Crónica del colegio de Belén*:

«Pareció al padre provincial que empezase como empezó por el colegio de Barcelona y acabado con el dicho colegio, en marzo, fue al colegio de Gerona en el cual hizo la inspección y visitó el mismo colegio en nombre del padre provincial con patente suya cuanto a lo espiritual y temporal del colegio. En el principio de abril volvió de Gerona y luego con el padre rector y con el padre Florencia fueron a Valencia a la congregación provincial que se tuvo el mismo mes de abril en la casa profesa de Valencia [...]. Acabada la congregación fue el padre Pedro Gil al colegio de Gandia y hizo la inspección de las letras y lecciones dél y después de dicha inspección fue graduado de doctor en Theologia por orden de nuestro padre general Claudio Aquaviva, el cual orden ya había ocho años que era dado mas por ocupaciones de la lectura en los años pasados y por su ida a Sicilia no se había podido egecutar.»³⁰⁸

Després de la graduació la visita continuà:

«Bolvió el padre Pedro Gil a este colegio de Barcelona donde retirándose en la torre por espacio de un mes puso en limpio toda la inspección conforme la instrucción y consultas. Y lo embió todo a nuestro padre general y recibí aviso como su paternidad lo había recibido y con este feliz fin fue concluida

---

³⁰⁷ Batllori (1999: XXXIX). Per al sentit i desenvolupament de la *Ratio studiorum* veg. Batllori (1983: 49-57) i Gil (ed.) (1992).

³⁰⁸ La decisió d'Acquaviva respecte al doctorat de Pere Gil cal emmarcar-la en la necessitat de la província que alguns jesuïtes d'Aragó obtinguessin oficialment el grau de doctor. Així ho testimonia un memorial del procurador pare Martí Pérez, elegit el 1636: «En un memorial de la provincia de Aragón del año 1594 se propuso a nuestro padre Claudio Aquaviva, de buena memoria [...]; respondió nuestro padre: "Atenta la necesidad que en esa provincia ay, se nos propongan algunos, informándonos de sus buenas partes y religión, y se dará licencia." En virtud de esta licencia se graduaron los padres Melchior Valpedrosa, Juan Sotelo, Pedro Gil, Antonio Garcés, Luis González y Juan Ferrer» (ARSI, Congr. 64, f. 177, memorial del pare Martí Pérez, cit. per Batllori 1996: 84).

esta inspección de los estudios de theologia y letras de la provincia hecha por el dicho padre.»³⁰⁹

El general Claudi Acquaviva rebé l'informe abans d'acabar l'any, ja que el 15 de desembre de 1603 trametia una carta a Pere Gil responent les qüestions que li havia formulat en el seu memorial. Entre d'altres punts, Acquaviva destaca l'interès pel coneixement de la llengua llatina³¹⁰ i grega;³¹¹ ordena «que se entable en essa provincia la lection de philosophia moral» utilitzant el llibre sobre la matèria que havia imprès el col·legi jesuïta de Coimbra; i aprova la lectura dels predicables de Porfiri³¹² després que Pere Gil li plantegés el dubte.

En acabar la visita, Pere Gil intervingué en un afer que enfrontava els membres del Consell de Cent amb el capítol de la catedral; així, a petició dels consellers de la ciutat es convocà una junta de teòlegs per decidir sobre la validesa de la pena d'excomunicació que el capítol els havia imposat.³¹³ La junta esdevenia necessària per l'absència del bisbe de Barcelona Ildefons Coloma, bisbe electe de Múrcia i Cartagena, que era fora de la ciutat des de començament de 1603. Davant la gravetat de la situació, els consellers van crear un comitè de juristes –entre els quals es trobava l'historiògraf Jeroni Pujades (1568-1635)– i van demanar la mediació del canceller Rafael de Roviola, bisbe electe de Barcelona, la del Virrei i la de la Diputació. A més, van trametre ambaixadors a Tarragona, a Roma i a la cort i, finalment, van consultar amb el fiscal de la cambra apostòlica, que aleshores es trobava en el palau episcopal de Barcelona fent la visita. El 31 d'octubre de 1603 es convocà la junta de teòlegs a la Casa de la Ciutat i, com a representants dels jesuïtes, van assistir-hi, entre d'altres, el rector del col·legi de Betlem i Pere Gil. Una vegada reunits, «los fou proposat lo cas y consultat si estaban excomunicats en consciència. Y entès lo cas se aturaren acort per estudiar-hi». Finalment, el 4 de novembre, amb l'absència de «lo pare Gil y lo rector de Bellem», la junta

---

³⁰⁹ *Crónica del colegio de Belén*, f. 29-30r.

³¹⁰ «bien será que se procure guardar la regla 18 del provincial de que los nuestros estén a lo menos dos años en el seminario, porque se funden bien en la lingua latina antes que pasen a oír el curso» (MHSI, *Monu. Paed.*, 1992: vol. VII, 494-496).

³¹¹ «que en todo caso aprendan los nuestros essa lengua, y assí lo entable V.R. en el mejor modo que le pareciere» (*Ibid.*).

³¹² Porfiri plantejava molts dubtes teològics degut al seu reconegut anticristianisme. Podem conjecturar que en la decisió d'Acquaviva prengué més importància el vessant ascètic de la seva filosofia destinada a preparar l'ànima per a la contemplació del món intel·ligible.

³¹³ Sobre la naturalesa del contenciós, veg. Pujades (1975: vol. I, 281 i s.).

determinava «que tots los procehiments del Capítol eran nullos y que *in anime judicio* los consellers y Consell no estaven lligats».³¹⁴

Rector del col·legi de Betlem (1603-1607)

El 16 de novembre de 1603 Pere Gil fou nomenat rector del col·legi de Betlem. El nomenament comptà amb la presència del pare Gonzalo Dávila (1546-1608), que en aquell moment feia la visita al col·legi. La visita es prolongà fins al 7 de gener de 1604 i aleshores Dávila, juntament amb Gil, es traslladaren «a Manresa para que visitase nuestra casa, capilla y cueva de Manresa. De allí le acompañó [Pere Gil] a Crexell donde visitó nuestro castillo, Torre de Barà y nuestro término. De Crexell le acompañó a Tarragona donde despidiéndose de su revencia volbió [Pere Gil] a este colegio».³¹⁵

El nomenament de Pere Gil com a rector coincideix amb l'episcopat a la diòcesi barcelonina d'Ildefons Coloma (1599-1604). No tenim gaires notícies que relacionin el jesuïta reusenc amb el bisbe Coloma, a causa del curt període de temps que ambdós personatges coincidiren a Barcelona –escassament dos anys. En tot cas, no sembla que el nou bisbe trenqués amb la influència de la Companyia de Jesús en la pastoral del bisbat, ja que, entre d'altres raons, ratificà l'oficialitat del catecisme del pare jesuïta Ledesma.³¹⁶ L'únic testimoni que els relaciona és la carta –que ja coneixem– en la qual Pere Gil l'informa de la redacció d'una vida dels sants de Barcelona, en coincidència amb una iniciativa semblant del bisbe. Pocs mesos després de la missiva, el bisbe empenia una visita «ad limina» a la diòcesi en la qual s'inventariarien amb detall l'estat dels cossos i de les relíquies dels sants barcelonins, segurament amb l'objectiu de confeccionar-ne l'esmentada vida.³¹⁷

No podem aportar res més, en contrast amb els abundants testimonis que relacionen Pere Gil i el bisbe Rafael de Rovirola (1604-1609). De fet, la primera notícia ve del mateix moment de la presa de possessió del càrrec, quan el bisbe «llamó al padre Pedro Gil, rector de este colegio, y le dijo le ayudase en su espíritu y en lo espiritual del obispado, como había ayudado al señor don Juan Dimas

---

³¹⁴ *Ibid.*, 312-313. També podem seguir el desenvolupament d'aquest assumpte a través dels *Dietaris de la Generalitat de Catalunya* (1996: vol. III, 470 i s).

³¹⁵ *Crónica del colegio de Belén*, f. 31v.

³¹⁶ ADB, Comunion, vol. 72, f. 65, cit. per Fernández Luzón (2005: 99).

³¹⁷ ADG, Ad Limina, 18 de maig 1602, «Relatio status Cathedralis et diocesis Barchinonesis».

Loris».³¹⁸ Tot seguit Rafael de Rovirola es comprometia a donar 60 lliuras cada mes al col·legi de Betlem. D'altra banda, com ja recull la *Crónica*, concedí generoses almoines a la Companyia en moltes ocasions.³¹⁹

El febrer de 1604, en coincidència amb el Carnestoltes, s'iniciava el nou ritus de les Quaranta Hores en el col·legi de Betlem:

«Domingo, lunes y martes de carnestolendas deste año 1604 el padre rector [Pere Gil] con licencia que tenía de los padres Gonzalo Dávila visitador y Pedro Juste vice-provincial dio principio a celebrarse en dichos días la Oración de las Cuarenta Horas, la cual por ser cosa nueva en la ciudad se celebró con extraordinario concurso de gentes. Púsose la dicha Oración desta forma: que por la mañana hubiese misa cantada los tres días con música y sermón y por la tarde hubiese música antes del sermón de dos a tres y el sermón de tres a cuatro, y después completas con música los tres días y se encerrase a puesta de sol, y así se ha continuado los años siguientes.»

Finalment, el bisbe clausurava l'ofici:

«El señor don Rafael de Rovirola, canceller de Cataluña, el cual era nombrado y electo obispo de Barcelona mas no consagrado, dijo el domingo de carnestolendas a las 7 horas de la mañana misa rezada en nuestra Iglesia con música y consagró la forma del Santísimo Sacramento que había de estar patente y la puso. Y el martes de carnestolendas, a la puesta de sol, su Señoría encerró el Santísimo Sacramento dando fin a nuestras 40 horas y esto mismo ha su señoría revendísima continuado muchos años siguientes. La oración de las 40 horas llamó tanta gente que espantaba: el señor duque de Monteleón y duquesa doña Jerónima Coloma, su madre del señor duque, vinieron los tres días; los consellers vinieron cada día algunos dellos. Fueron frigidísimos los bayles y las máscaras. En conclusión fue cosa de alabanza del señor ver el concurso de gente para oír nuestros

---

³¹⁸ *Crónica del colegio de Belén*, f. 32v-33r.

³¹⁹ La col·laboració entre ambdós eclesiàstics perdurà fins a la mateixa mort del bisbe (12/10/1609), atès que Pere Gil estava al seu costat en el moment del trànsit, veg. Pujades (1975: vol. II, 124).

sermones y música y por las mañanas para las confesiones y las comuniones.»³²⁰

En sincronia amb el tridu pasqual, Rafael de Rovirola realitzava la visita del bisbat, que el jesuïta reusenc inaugurà amb una prèdica a la catedral que «hízose con mucha edificación y aplauso de todos los presentes». En aquell temps Pere Gil ja era un predicador reputat, com testimonia la següent anècdota:

«Celebrando su señoría [el bisbe Rafael de Rovirola] luego después de Pascua el sínodo episcopal de todos los retores de su obispado, aconteció que adoleció un rector que tenía encomendada la oración o sermón de dicho sínodo. Hízolo el padre rector nuestro [Pere Gil] que fue llamado por su señoría que *ex tempore* (teniendo solamente dos horas de tiempo) hiciese el sermón de dicho sínodo. Hízolo y siguióse gloria al Señor y aplauso y fruto para todos los rectores.»³²¹

També predicà en ocasió de la visita del bisbe el 1606 als monestirs de monges dels Àngels, de Santa Magdalena i Jerònimes. Aquesta vegada el jesuïta reusenc declarava en el seu sermó «el fin, los medios y los frutos de la visita. Lo cual hizo el padre con consuelo y provecho espiritual de las religiosas». A més, la *Crónica* assegura que Pere Gil «ayudó en algunas cosas de la reformatión y vida regular de las religiosas de dichos monasterios, dejando lo demás a su señoría que personalmente las visitase y procurase la regular observancia en ellas sin entremeterse en cosas algunas del gobierno dellas».³²² La predicació degué ser especialment transcendent, perquè sant Ignasi ja havia intentat sense èxit la reforma d'aquests convents de monges –per exemple, el 1524, a la sortida del convent de dominiques de Nostra Senyora dels Àngels, i com a conseqüència de la visita, fou apallissat.³²³

---

³²⁰ *Crónica del colegio de Belén*, f. 31v-32r. La institució del tridu pasqual no fou exclusiva del col·legi de Betlem; el col·legi de Montis-ion de Mallorca també el celebrà per primera vegada la Pasqua de 1604, veg. *Historia del colegio de Montesión*, BSAL, XVIII, XI, 221.

³²¹ *Crónica del colegio de Belén*, f. 33v.

³²² *Ibid.*, 40r.

³²³ Lop (2005: 41-2).

Qualificador del Sant Ofici

De ben segur que la fama de Pere Gil com a predicador, el seu doctorat a Gandia, i el fet que les Corts de 1599 obliguessin que un dels quatre inquisidors fos català,³²⁴ van resultar determinants perquè l'abril de 1604 fos escollit pel Consell Suprem de la Inquisició per exercir el càrrec de qualificador del Sant Ofici i, per tant, perquè es convertís en el primer jesuïta que ocupava un lloc d'aquesta mena al Principat.³²⁵

«En el año presente de 1604 se trató en el Consejo Supremo de la Inquisición que el padre Pedro Gil fuese calificador del Santo Oficio en el Tribunal de la Inquisición deste Principado de Cataluña. Vino orden del Supremo Consejo de la Inquisición que se tomasen las informaciones de la limpieza del linage de dicho padre. Tomáronse en los meses de febrero y marzo del año 1605. El día de San Francisco de Paula, a 2 de abril, fue llamado el dicho padre Pedro Gil por los señores inquisidores para que prestase juramento de calificador y tomase la posesión de dicho oficio. Prestó el juramento y tomó la posesión y éste es el primer calificador que de la Compañía ha sido en este Tribunal de Cataluña. Es llamado muchas veces para servir al dicho Santo Tribunal del Santo Oficio.»

Entre febrer i març de 1605 el Consell Suprem de la Inquisició ordenava «que se tomasen las informaciones de la limpieza del linage» i el 2 d'abril de 1605 prenia jurament. No hem constatat que Pere Gil aprovés cap llibre per encàrrec de la Inquisició,³²⁶ però sabem que actuà en la censura de llibres per un autògraf inserit en la portada d'un volum de comentaris a Virgili de Joseph Juste Scaliger (1540-1609) conservat a la BUB, on es pot llegir: «Iosepho Scaligero authore damnato ed clarissimum virum»; «correx. Petrus Gil Societ. Jhsu. Qualiffor. Sti. Offi.».³²⁷

Un episodi succeït mentre Pere Gil era rector del col·legi de Montis-i-ón a Mallorca és el fet més destacat que el relaciona amb el càrrec de qualificador del Sant Ofici. Es convertí en protagonista d'un incident quan l'inquisidor de les illes, Isidro de San

---

³²⁴ ACA, Generalitat Reg. N 1045, f. 517v-530r, cit. per Belenguier (1987: 28).

³²⁵ *Crónica del colegio de Belén*, f. 32r.

³²⁶ Per a les obres que Pere Gil aprovà amb posterioritat al pontificat de Joan Dimes Loris, veg. l'apèndix documental núm. VI.

³²⁷ L'obra s'intitula: *[Publii Virgilii Maronis appendix: cum supplemento]multorum antehac nunquam excusorum poematum veterum poetarum* (Lió, 1572). El llibre està inventariat en la BUB amb el topogràfic 07 XVI-2051.

Vicente, instà el jesuïta reusenc i un altre jesuïta que, com a qualificadors del Sant Ofici,

«acompañasen al Inquisidor con cruces encima sus manteos como los demas familiares, en los dias de edicto, Auto, Fiestas de S. Domingo S. Pedro Martir S. Ramon de Peñafort y otros semejantes: lo mismo hizo con los demas Religiosos que eran calificadores, los otros Religiosos pusieronse las cruces: el P. R.or dexo al Sor Inquisidor que era cosa no veada en España, y que pues su merced no lo mandaua sino que solamente lo deseaua, que el lo consultaria con los P.es General y Provincial».

Després de l'autorització del provincial, els jesuïtes obeïren l'inquisidor assistint a dos actes organitzats pel Sant Ofici els dies 3 i 18 d'agost de 1613. Amb tot, el 5 de novembre el general trameté per carta l'ordre exprés que «no se pussiessen tales cruces, y que si fuesse necessario para ello se acudiesse al Supremo Consejo de la S.a Inquisicion»; raó per la qual «dexaron los dichos P.es de yr dos vezes con dessimulacion». És probable que en la reacció del general influís una nova pretensió de l'inquisidor, que demandava als membres de la Companyia que formessin part de la Confraria de Sant Pere Màrtir, creada per ell mateix. Finalment, després de diverses consultes per les quals el general «supo que otros religiosos en muchas partes la lleuauan, y aun los nuestros en algunas partes las auian llevado, y lleuauan»,³²⁸ i també arran de les cartes que el provincial i el mateix Pere Gil van enviar a Roma, Acquaviva acceptà –la resolució arribà de Roma el juliol de 1614.

L'obra d'un expert: el «Modo de ajudar a ben morir»

El 6 de setembre de 1604 el bisbe Rafael Rovirola aprovà l'obra de Pere Gil *Modo de ajudar a ben morir als qui per malaltia o per lüsticia moren* (Barcelona, Joan Amello, 1605), tot qualificant el jesuïta reusenc com «Aegidio Doctore Theologo Societatis Iesu». Per la seva part, Pere Gil li dedicà el llibre i recordà que responia a una iniciativa de Joan Dimes Loris

«perquè casi sinc o sis anys antes que mon senyor don Iuan Dymas Loris acabàs sos felices dies me demanà ab gran instància (conforme lo zel que

---

³²⁸ *Historia del Colegio de Montesión*, BSAL, XIX, 13.

tenia de la salvació de las ànimas) que yo escrigués dit modo ab diffusió o almenys ab alguna breu summa per ajudar-las en cosa tan important y perillosa com és lo article de la mort. Y com vostra senyoria reverendíssima no sols en lo mateix bisbat sia successor seu però en lo zel de las ànimas tinga desitg encès de procurar per les vies possibles tot lo fruyt y bé spiritual dellas estic molt segur que ha de ser esta obra molt grata a vostra Senyoria reverendíssima». ³²⁹

A continuació, va agrair-li l'especial deferència que mantenia amb el col·legi de Betlem, vist que

«essent com és tan gran lo amor que vostra senyoria reverendíssima té a nostra religió y particularment a tots los qui residim en aquest nostre col·legi de la Companya de IESÚS de Barcelona, als quals de cada dia fa grans mercès, me ha paregut que·m fora mal pres no dedicar a vostra senyoria reverendíssima esta mia obra (encara que poca) en senyal de la regoneixensa, amor y gratitut que per tants títols y singulars beneficis com tenim rebuts devem a vostra senyoria reverendíssima».

L'obra no és aliena a la manera de fer de la Companyia, atès que les *Constitucions* recomanaven la necessitat de «tener un sumario del modo de ayudar a bien morir, para refrescar la memoria, quando fuese necesario exercitar este santo officio». ³³⁰ De fet, el compilador de les *Constitucions* i un dels primers jesuïtes, el pare Polanco, escrigué un manual sobre el tema intítulat *Methodus ad eos adiuuandos qui moriuntur: ex complurium doctorum ac piorum scriptis, diu diurnoque usu, et observatione collecta* (Sebastiano Martinelli, Macerata, 1575). Reeditat moltíssimes vegades –entre 1577 i 1650 es comptabilitzen 18 edicions– i traduït al castellà, ³³¹ al francès, a l'alemany i parcialment a l'italià, tingué una enorme importància dins i

---

³²⁹ En el pròleg de l'obra, Pere Gil reitera el mateix: «He volgut escriure aquest tractat en llengua cathalana per algunas justas causas. Primo, per ser esta llengua la mia natural y per fer aquest bé a la nació cathalana a la qual y per la qual tinch y dec yo tenir qualsevol servici per ben empleat. Secundo, per haver-mo així demanat ab gran desitg, molts anys fa, lo molt illustre y reverendíssim senyor don Ioan Dymas Loris bisbe de Barcelona de bona memòria al zel y a la voluntat del qual no poguí yo en lo temps de sa exemplar vida satisfacer per ser moltas las ocupacions que yo en aquell temps tenia a més de llegir cada dia una lliçó pública de theologia en nostre Col·legi de la Companyia de IESUS de Barcelona, com llegia.»

³³⁰ *Constitucions* [413].

³³¹ Es va traduir al castellà amb el següent títol: *Regla y orden para ayudar a bien morir a los que se parten de esta vida* (Zaragoza, Juan Soler, 1578).

fora de l'orde. Roger Chartier³³² ja observà que l'obra de Polanco servia d'inspiració a Pere Gil, el qual cita el *Methodus* freqüentment. Destaquem que ambdues obres coincideixen a assenyalar l'exclusiva presència de religiosos, devots i clergues durant el trànsit. El jesuïta reusenc ho expressa així:

«Que los parents o amichs, o altras personas que inquietan o que pujan inquietar-lo se aparten y no estigan presents ni ploren ni criden perquè no sian vists ni oyts del malalt y no li causen desordenada inquietud o tristeza lo qual se ha de fer ab molta diligència [...]. Y per lo contrari ha de procurar lo confessor que davant del malalt estigan religiosos, capellans y altras personas pias y devotas, los quals façan oració per ell perquè ab la vista y oracions de aquells lo malalt sia aconsolat, animat, alegrat y esforçat per a passar desta vida a la eterna.»³³³

En el capítol IX de la segona part, dedicat als sentenciats, Pere Gil insisteix en la mateixa idea:

«De quanta importància sia que lo sentenciat des del punt que li és entimada la sentència de mort fins que és executada no tracte ab persones setglars sinó són las precisament necessàries. Y que sempre si és possible estiga en vista del confessor o de algun pare espiritual o de persona molt fiada y devota y a la qual lo sentenciat tinga amor.»³³⁴

En el cas de l'obra de Polanco aquesta exclusivitat és una constant al llarg de tota l'obra i, com a exemple, podem destacar un paràgraf del capítol 16 en què el jesuïta castellà manifesta que

«el que fuere llamado a ajudar a morir, si entiende que no está confessado, primeramente mandando salir a todos fuera le exorte que tenga grave dolor de las offensas hechas y confiese sus pecados comenzando por aquellos que más le agravan la consciencia».³³⁵

---

³³² Chartier (1976: 51-75).

³³³ *Modo de ajudar a ben morir*, f. 44v.

³³⁴ *Ibid.*, 136r.

³³⁵ Polanco (1578: 66v).

Només els religiosos o els beats, és a dir, les persones exercitades en la nova espiritualitat reformada podien estar en comunicació directa i personal amb el moribund. Aquest és un exemple més del procés de confessionalització de la societat, que allunya d'un moment tan decisiu qualsevol rastre de laïcització. Per això, Pere Gil no dubta a remetre'ns al record dels primers cristians, quan es trobaven «en la mort dels altres per consolar-los, confortar-los y ajudar-los a ben morir»,³³⁶ expressió de la voluntat de retorn a l'església primitiva.

Durant el segle XV i fins al XVII les arts de ben morir es convertiren en un autèntic best-seller editorial, no obstant un cert decaïment durant la segona meitat del segle XVI.³³⁷ Pere Gil cita un total d'onze llibres sobre la matèria –alguns d'autors italians– com a prova d'aquest èxit, però reconeix que molts «no són vinguts a mans mias».³³⁸ De fet, en la dedicatòria al bisbe, el jesuïta reusenc justifica la impressió no pas per la manca d'obres sobre el tema, sinó per «la gran necessitat que tenen los rectors, curats y sacerdotes en lo present Principat de Cathalunya de modo y forma per ajudar a ben morir en llengua cathalana als naturals della me ha mogut y casi forçat a fer estudi particular en escriure y compondre en dita llengua lo present modo». En el pròleg insisteix en la mateixa idea:

«Per haver-hi poch o casi ninguns llibres estampats en llengua cathalana que tracten de aquesta matèria, y los que hi són, no tenir lo estil y llenguatge tan comú, tan acomodat, y tan usat com és menester. Quarto, perquè he vist de mos ulls y tocat ab mes propies mans per llarga experiència que molts capellans y religiosos cathalans, los quals, essent altrament com eren bons predicadors y molt doctes en theologia y molt pràctichs en matèrias de casos de consciència y molt versats en oyr confessions sacramentals y en ministrar sacraments, quant se empleavan en lo ministeri de ajudar a ben morir se trobavan tan lligats que ni tenian matèria de què rahonar ab los malalts y sentenciats per aconsolar-los, ni menys paraulas cathalanas

---

³³⁶ *Modo de ajudar a ben morir*, f. 11r.

³³⁷ Martínez Gil (1993: 57).

³³⁸ Entre aquestes obres no es troba la més reeditada i traduïda: el *Liber de preparatione ad mortem* d'Erasme de Rotterdam. És molt probable que el silenci de Pere Gil respongui a la voluntat de defugir de qualsevol polèmica. Erasme figurava entre els autors prohibits per la Companyia, com consta en la instrucció que Acquaviva trameté al provincial d'Aragó, el pare Juste, on s'assenyala explícitament que en la llista de llibres prohibits havien de figurar «las obras de Erasmo», ARSI, Aragonia 6, I, f. 183r-184, Acquaviva a Juste, Roma 26 d'abril de 1599, cit. per Vila (2010: 827). Amb tot, la traducció castellana de 1535 de l'obra d'Erasme s'obre amb una dedicatòria d'Estefania de Requesens, que va ser protectora de sant Ignasi a Barcelona, veg. Bada (1970: 135); Bataillon (1995: cap. XI, 558-572).

propias per a dir-los. Del qual se seguia que o estavan muts o lo poc que deyan ni confortavan als agonizants ni edificava als presents. Y cert és gran llàstima que essent la llengua cathalana usada en los regnes de Cathalunya, València, Sardenya, Mallorca y altras islas y entesa en tres o quatre províncias de las fronteras de França y en las fronteras de Aragón que las personas ecclesiàsticas, las quals ab ella han de predicar y ensenyar la doctrina christiana y ministrar sacraments y ajudar a ben morir, no la parlen ab la perfectió que deurién en bé de les ànimes per a millor encaminar-les a la Benaventurança.»

I per acabar conclou:

«Estas rahons me han convençut a escriure la present obra mes en llengua cathalana que no en castellana o italiana o llatina perquè si en lo esdevenidor se conegués ser cosa útil per a las ànimes traduyr-se en altra llengua fàcil cosa serà verter-la llavors de llengua cathalana en llengua castellana o italiana o llatina.»³³⁹

Ultra aquesta necessitat de manuals escrits en la llengua natural del país, tal com prescrivia Trento,³⁴⁰ en la portada i sota el títol subratlla que el llibre aspira a ser

---

³³⁹ No és aquesta l'única obra espiritual escrita en català que utilitza el mateix argument. Així, el canonge de la seu de Barcelona Pere Font justificava l'ús de la llengua per «la gran necessitat que tenen los naturals del present Principat de Catalunya de tenir llibres de devoció estampats en lengua catalana que tracten de aquesta matèria [...] me ha mogut y casi forçat a fer estudi particular en escriure y compondre en dita ma lengua lo present libre», com declara en la dedicatòria al bisbe Rafael de Rovirola de la seva obra *Exercici espiritual* (Barcelona, Sebastià Matevat i Llorens Deu, 1608). I, més endavant, utilitza la mateixa fórmula que Pere Gil: «He volgut escriure la present obra més en lengua catalana que en altra lengua per ser esta lengua la mia natural, y per fer aquest bé a la nació catalana per la qual dec jo tenir per ben empleat qualsevol treball y servey y per haver-hi pocs libres estampats en lengua catalana que tracten de aquesta matèria, y per ser la lengua catalana usada en los regnes de Catalunya, València, Sardenya, Mallorca y altres islas y entesa en moltes províncias de les fronteras de França y en les fronteras de Aragón. Y si en lo esdevenidor entendre ser cosa útil per a les ànimes escriure aquest tractat en altres lenguas cosa fàcil me serà, si Déu me donara vida y son socorro, verter-lo de lengua catalana en lengua castellana». El paral·lelisme amb el paràgraf de Pere Gil és obvi i el cert és que Pere Font cita l'obra del jesuïta reusenc en el seu llibre (2^apart, cap. 33, 335): «Del modo de ajudar a ben morir tracta en son libre molt cumplidament y molt acertadament lo religiosísim y doctíssim pare Pere Gil de la Companyia de Jesús». Com ja hem assenyalat (v. supra n. 67), Pere Gil fou confessor de Pere Font.

³⁴⁰ Seguint les directrius marcades pel concili de Trento, que al Principat l'arquebisbe de Tarragona, Joan Terès, havia recollit amb aquests termes: «Que tots els pàrrocos [...] ensenyin als nens i les nenes i altres persones rudes o ignorants els rudiments de la fe i l'obediencia envers Déu i los pares, no en altra llengua, en el Principat de Catalunya, que en la llengua catalana [...]. Per tant, atenent només a la salvació de les ànimes, amb

«utilíssim per a tots los pàrrocos y confessors y sacerdots que-s emplean en profit de las ànimas». I en el capítol primer reitera la finalitat pastoral del manual: «quant pia cosa convenient y acertada seria que los prelats sovint ab edictes, manaments y cartes missives encomanassen als rectors, domers, vicaris y curats de sos bisbats que ab gran sollicitud y cuydado ajuden a ben morir als subdits de ses parrochies». ³⁴¹ Una utilitat que s'estenia a la congregació de seglars del col·legi de Betlem que tenia com a missió assistir als empresonats i als pobres de l'hospital general. ³⁴² En aquestes obres de misericòrdia els congregants realitzaven els mateixos serveis corporals i espirituals que els membres de l'orde, excepció feta dels ministeris sacerdotals. ³⁴³ Per això hem de suposar un contacte continu entre els congregants i els professors de l'orde, per tal de resoldre els problemes morals que l'ajuda als malalts o als condemnats pogués plantejar o, simplement

«edificar als presents qui ouen las bonas, sanctas y encesas paraulas que lo qui ajuda al pacient li diu per a bé de sa ànima. De hont proceeix que ells també se encenen en lo amor del Senyor y algunas voltas de tal manera se guanyan per al servey de Déu que mudan del tot la vida y començan vida nova freqüentant los sacraments y son exemple de virtut per a totes persones en la república». ³⁴⁴

D'aquesta manera l'ajuda a ben morir servia com a obra de misericòrdia i, a més, contribuïa al perfeccionament moral dels congregants a qui el sacerdot es podia dirigir:

---

l'aprovació del Sagrat Concili, estatuïm i ordenem que tots els predicadors catalans no prediquin d'altra manera la paraula de Déu sino en llengua materna i catalana; i els bisbes i els altres superiors d'aquesta província eclesiàstica no concedeixin permis de predicar si no és en idioma natural i catalanesc» (Comas 1993: vol. V, 424-5). El teòleg Salvador Ponç, en el pròleg de l'obra *Exposició sobre el psalm miserere mei Deus ab un tractat del sagrament de la penitència* (Barcelona, Jaume Cendrath, 1592), es queixa de la falta de llibres teològics escrits en català: «He vist en nostres temps la falta que y a de alguns llibres en cathalà per aprofitar als simples, la qual falta a molt doctors cathalans agueren pogut soplir millor que yo pero veent esta ocasió tant gran no me ha aparegut dexarla passar per alt». Sobre aquesta qüestió, veg. Marfany (2001: 211-287); (2008).

³⁴¹ *Memorial de manaments*, f. 3r.

³⁴² Així ho assenyala la *Crònica del colegio de Belén*, f. 23r: «Asunto particular ir a la cárcel per turnum cada día dos hombres de la Congregación, los cuales se señalan cada domingo, y éstos asisten al repartimiento de la olla de los pobres miserables. También tienen cuenta que se haga la olla de los enfermos de la cárcel y se dé a los mismos enfermos de la cárcel. También cada domingo, desde la una hora hasta las 3 después de medio día, van seis u ocho de la Congregación al hospital general a lavar las manos y cortar las uñas y cabellos a los enfermos.»

³⁴³ Sobre la congregació dels laïcs del col·legi de Betlem, veg. Martínez Naranjo (2003: 8-60).

³⁴⁴ *Memorial de manaments*, f. 13v.

«Podrà lo sacerdot (principalment quant lo malalt no perilla de morir tan prest) dir algunes paraules de edificació als presents quant veurà que la ocasió és bona per a dir-les. Com seria proposar alguns exemples de sancts que mogan als oents a temor o amor de Déu o que moguen al menyspreu del món y de cosas terrenas o que inciten a algunas devocions y cumpliment dels manaments del Senyor o també que inciten a la freqüència dels sacraments de la confessió y communió.»³⁴⁵

Així, doncs, l'obra es conforma com a necessària, perquè s'inscriu en la voluntat de formació dels clergues de la diòcesi –igual que el *Memorial de manaments*. La Companyia de Jesús reconegué el manual com a propi, tal com ordenaven les *Constitucions*,³⁴⁶ el pare Pedro Juste, viceprovincial de la Companyia, s'encarregà de l'aprovació després del vist-i-plau dels superiors: «habiéndolo hecho primero ver a personas doctas de nuestra religión y entendido que será en provecho».

El *Modo de ajudar a ben morir* es divideix en dos llibres. En el primer, s'ajuda a ben morir «als qui moren mort natural com són los malalts», i en el segon «als qui moren mort violenta com són los sentenciats».³⁴⁷ Pere Gil declara en el pròleg que el manual és el producte «de la llarga experiència de molts casos particulars occorents dels quals yo so estat consultat o los he tocats ab mes mans en lo exercici de dit ministeri de ajudar a ben morir tant als malalts com als sentenciats». I en la segona part torna a avalar la seva experiència en la matèria:

«Yo per espay de vint anys continuos (ordenant-ho així la sancta obediència) haja residit en la ciutat de Barcelona ahont los padres religiosos

---

³⁴⁵ *Ibid.*, 31v- 32r.

³⁴⁶ *Constitucions* [653]: «Quien teniendo talento para escribir libros útiles al bien común, los hiciese; no debe publicar scritto alguno sin que primero lo vea el Prepósito General y lo haga mirar y examinar, para que siendo cosa que se juzgue haya de edificar, se publique, y no de otra manera.» La matèria s'havia convertit en una qüestió distintiva de les noves religions reformades i així ho assenyala Pere Gil: «És de tanta importància aquest ministeri de ajudar a ben morir que en Roma, cerca del any 1592 de nostre Redemptor, se instituí una congregació de capellans dedicats per anar per los hospitals y cases per servir als malalts y per ajudar-los a ben morir y comprendre y amortallar sos cossos després de morts [...] y se ha dilatada en moltes parts de Itàlia y en los regnes de Nàpols y Sicília» (*Modo de ajudar a ben morir*, f. 3r). El jesuïta fa referència a l'orde dels Camils que fou autorizada com a congregació religiosa pel papa Gregori XIV el 1591 i confirmada l'any següent pel papa Climent VIII. De ben segur que durant la seva estada a Sicília el jesuïta havia sentit a parlar –si no fou testimoni de vista– de l'actuació del fundador, Camil de Lelis (1550-1614), i dels religiosos del seu orde durant la pesta que assotà Nola l'any 1600.

³⁴⁷ *Memorial de manaments*, f. 109r.

de nostra Companyia de IESÚS tenen càrrec de ajudar a ben morir als sentenciats y en dits vint anys haja exercitat moltíssimas vegadas dit ministeri y en ell observat y experimentat algunas cosas dignas de consideració per a ben exercitar-lo.»³⁴⁸

No hem d'oblidar que l'any 1574 el virrei Fernando de Toledo encarregava de forma exclusiva la cura dels sentenciats a mort a la Companyia de Jesús, de manera que, com assenyalava la *Historia de la provincia* del pare Álvarez, «por espacio de muchos años solos nuestros padres acudían a este tan necesario y provechoso ministerio».³⁴⁹ De fet, el capítol més nou és el quart, en el qual Pere Gil tracta de les condicions pràctiques que ha de tenir el clergue que es dedica a aquest ministeri. Antonio Espino i Francisco López han assenyalat que el manual de Pere Gil «sería el tratado paradigmático del perfecto confesor para el tránsito al otro mundo, capaz de superar cualquier dificultad que se le presente en su atención a personas de estamentos dispares y a los condenados, el ministerio más difícil».³⁵⁰ En això coincideix amb la resta d'obres d'aquest gènere d'època contrareformista, que donen «prioridad al aspecto técnico de una preparación centrada en el destino del alma después del tránsito [...]». Por todo ello los tratados recuperan el título tradicional de *Arte de bien morir* y abandonan la doctrina del “bien vivir” de los reformistas. Otros términos subrayan en los títulos la intención pedagógica precisa: *guías, avisos, doctrina, práctica y hasta escuela*», com ha remarcat Antonia Morel.³⁵¹

En el cas del llibre segon, aquest aspecte tècnic és encara més evident perquè detalla la trajectòria del confessor i el sentenciat des de la confessió general fins al dia de l'execució, a més de l'actuació que s'havia de seguir després de la mort del condemnat. Fins i tot precisa la rutina del dia de l'execució:

«En Cathalunya y principalmente en la ciudad de Barcelona perquè de ordinari lo dia antes a la tarde se fa la denunciación de la mort al sentenciat y en la mateixa tarde lo confessor parla al sentenciat y li dona instrucció com se ha de ben aparellar per a ben confessar y combregar lo següent dia. Després,

---

³⁴⁸ *Ibid.*, 109v.

³⁴⁹ *Historia de la Provincia de Aragón*, lib. I, cap.12.

³⁵⁰ Espino (1994: 321-342). Per a un anàlisi del contingut de l'obra, veg. Prades (2007: 277-324) i Olivari (2007: 257-275).

³⁵¹ Morel (1993: 727-728).

lo dia següent en lo qual se ha de executar la sentència, confessa y combrega lo sentenciat entre sis y set hores de la matinada y a las tres o quatre de la tarde se executa en ell la sentència de mort. La qual consuetut és molt convenient y lloable y ha de procurar lo confessor que sia conservada.»³⁵²

Els caputxins de Montcalvari de Barcelona aprofitaren la condició pràctica del manual i en la primera meitat del segle XVII compilaren un art de ben morir amb el mateix títol que l'obra de Pere Gil. Aquesta coincidència, així com el fet que la segona part d'aquesta obra tracti dels sentenciats i que citi expressament el manual del jesuïta reusenc, fa pensar que, en efecte, els caputxins utilitzaren com a model el *Modo de ajudar a ben morir* de Pere Gil.³⁵³

El manual també conté similituds amb el *Memorial de manaments*. D'una banda insisteix en la importància de la restitució i de la intervenció decisiva del confessor, el qual, bon coneixedor del seu ofici, commina el penitent a la reparació del dany.³⁵⁴ El capítol XVIII de la primera part³⁵⁵ està dedicat a aquesta qüestió i en la segona part també recalca que

«considerarà lo confessor si lo penitent, segons la confessió oyda, té obligació de restituyr fama o béns y si pot fer la tal restitució. Y trobant que

---

³⁵² *Memorial de manaments*, f. 132r. La *Historia de la Provincia de Aragón* del pare Álvarez assegura que els pares de la Companyia introduïren la pràctica de la confessió als sentenciats: «Ni en Barcelona ni en Zaragoza se acostumbraba dar la comunión a los sentenciados sino que parecía a los jueces darles confesión. Nuestros padres, en Barcelona primero y después en Zaragoza, mostraron la conveniencia y aun la obligación de permitirles este divinísimo sacramento en el postrer trance de la vida y así se dio lugar y se introdujo entonces y ahora se guarda, y los comulgan el día antes de la ejecución de la sentencia» (*Historia de la Provincia de Aragón*, lib. I, cap.12).

³⁵³ Aquest text es troba dins el ms. 1111 de la BUB, entre els f. 128-154v. La cita a l'obra de Pere Gil es pot llegir en el f. 152v i fa referència a un testimoni de l'obra del jesuïta reusenc inserit en el f. 175 de la seva obra. Per a una descripció del manuscrit, veg. Duran (dir.) (2001: 489-492).

³⁵⁴ *Memorial de manaments*, f. 26r: «Si tingués lo penitent obligació de restituyr fama, o hazienda y béns temporals y té ocasió y poder per a restituyr procurarà lo confessor que restituesca en continent o en lo temps y modo que serà més expedient tenint sempre gran compte que·s garde inviolablement lo segell del secret de la confessió y mirant també se conserve la fama del penitent. Si la cosa que s'ha de restituyr és duptosa, la restitució se pot y deu differir fins tant conste la veritat. Si és clara y se pot fer encontinent la restitució convé apretar lo confessor al penitent que la cumpla en vida. Si és convenient que·s fassa en testament o codicil és molt bon consell que pose alguna bona pena al hereu si dins tal breu no restitueix per a que dins aquell breu temps se cumpla la restitució.»

³⁵⁵ Títol del cap. XVIII, f. 62v: «De la tentació dels que injustament han alcançadas riquezas o han danyat a la hazienda, honrra, salut y vida del pròxim y en la malaltia tenen difficultat en restituyr la honrra y los béns y dels remeys convenients.»

és obligat y que ho pot fer deu procurar que ho faça ab lo modo més convenient y lo més prompte que-s puga fer y si és possible ferçe abans de la execució de la sentència convé que-s faça abans».³⁵⁶

D'altra banda, seguint el criteri del *Memorial*, indica la conveniència de la repetició de la confessió general –qüestió a la qual dedica tot el capítol quart de la segona part– perquè «si no la ha feta persuadesca-li que la faça perquè sa ànima vaja més segura no obstant que totes les confessions passades fossen ben fetes». A més, adverteix que «com los sentenciats comunament sian ignorants y gent de mala vida convé (ordinaria y regularment parlant) que sempre lo confessor induesca als sentenciats que fassen confessió general».³⁵⁷ I reitera la necessitat d'un bon examen de consciència previ a la confessió general i l'obligatorietat d'incloure els pecats comesos amb anterioritat, atès que «los pecats que ja en altres confessions vàlides ha ben confessats no té obligació lo penitent de confessar-los encara que és bo que ls confesse tots sens deixar-ne ningú puis pretén ser confessió general perquè de altra manera no seria confessió general».³⁵⁸ Després de la confessió i una vegada que el pres ha reconegut la seva culpa i la necessitat d'expiar-la, el confessor aplica la penitència excloent singularment «la pena de mutilació, o notable deformació, y la pena de mort».³⁵⁹

Segon procés de beatificació de sant Ignasi

L'any 1606 s'obria un nou procés de beatificació de sant Ignasi:

«En el mes de marzo inmediato antes que se celebre la dicha congregación provincial llegó de Roma a Barcelona la remisoría con el rótulo dirigida a los muy ilustres y reverendísimos señores obispos de Vich y de Barcelona para que se hiciese el proceso de la vida, virtudes y milagros de N. B. P. Ignacio *in ordine ad canonizationem* en Barcelona y Manresa y Montserrat. Y vino de Roma nombrado procurador el padre Pedro Gil rector deste colegio el cual visitando y tratando con sus señorías concertó que el

---

³⁵⁶ *Memorial de manaments*, f. 105r.

³⁵⁷ *Ibid.*, 121r.

³⁵⁸ *Ibid.*, 123r.

³⁵⁹ *Ibid.*, 124v. En els pàgines següents el jesuïta reusenc exposa les raons d'aquest rebuig, que no és obstacle perquè el confessor aconselli i exhorti el sentenciat «que accepte la mutilació y mort en remissió de sos pecats. Com està dit» (*Modo de ajudar a ben morir*, f. 126r).

señor obispo de Vich viniese a los primeros de abril –como de hecho vino a Barcelona– para dar principio a dicho proceso. Y escojiendo los dichos señores obispos por lugar del tribunal y de la ejecución de dicha remisoría y rótulo la capilla del capítulo de la iglesia colegiada de canónigos de Santa Ana, dieron principio al dicho proceso de dicho remisorio y rótulo lunes después de comer a 20 de abril. En el cual día y hora hallándose los dichos dos reverendísimos señores don Francisco Robuster y Sala, obispo de Vich, y don Rafael de Rovirola, obispo de Barcelona, juntos y asentados por tribunal en dicho capítulo, que estaba muy bien entapizado y el altar de la capilla con ornamentos y con canónigos de Santa Ana y de muchos nobles y caballeros de la ciudad y de casi todos los padres de nuestra congregación provincial que estaban presentes con la imagen de N. B. P. Ignacio en medio del altar y velas muy adornado, en compañía de todos los señores dichos compareció el dicho padre Pedro Gil, rector deste colegio, delante de sus señorías y con debida reverencia hizo en lengua latina una petición y presentación jurídica de dicha remisoría y rótulo delante de notario y testigos suplicando a sus señorías reverendísimas se dignasen abrir, leer, admitir y ejecutar dicha remisoría y rótulo eligiendo notarios y nuncios y empezar y pasar adelante hasta concluir el proceso de dicha remisoría y rótulo en Barcelona, Manresa y Monserrate conforme el tenor de las letras aportadas.»³⁶⁰

A Barcelona el procés acabà l'11 de juny de 1606 i l'endemà Pere Gil enviava una carta al pare Laurentio Paoli –procurador general de la Companyia de Jesús a Roma– demanant la substitució del bisbe de Vic per indisposició o, com alternativa, el permís per continuar el procés a Manresa i Montserrat amb la presència només de dos bisbes. Així s'havia fet en el procés de canonització de sant Ramon de Penyafort, que Pere Gil declarava posseir: «cuyo original yo he visto, y lo tengo en mi cámara». Per aquest motiu el jesuïta demanava que

«se alcançasse breve o remissoria remitida a tres obispos, es a saber: a los obispos de Barcelona y de Vich y de Solsona o Girona, con condición que dos dellos juntos pudiesen proseguir y concluir este proceso atento que el

---

³⁶⁰ *Crónica del colegio de Belén*, f. 38r- 39r. Josep Iglésies ([1949] 2002: 39) reproduí aquest fragment –a través de Creixell–, però consignant-ne una data equivocada, l'any 1606. Per a la documentació dels processos, veg. Dalmases (1942: 129-170); Solà (1948: 9-40).

señor obispo de Vich tiene las enfermedades que tengo escrito. V. R. considerará bien todo esto, y será servido de proveher de remedio, tan presto como pudiere y con todas las veras y diligencias posibles».

En la missiva, Pere Gil detallava les actuacions que s'havien fet a Barcelona:

«Los testigos que se han tomado en este proceso de Barcelona son 95. Los milagros provados y bien provados con parte de dichos testigos son nueve [...]. Solo queda se concluya lo de Manresa y Monserrate. En este intermedio yo procuraré que los notarios vayan copiando este proceso hecho en Barcelona, y poniéndolo a punto, para que cuando sean hechos los de Manresa y Monserrate se puedan copiar presto y se embie todo el proceso prontamente.»³⁶¹

El 2 d'octubre de 1606 Pere Gil enviava una nova carta a Paoli anunciant-li l'acabament dels processos de Manresa³⁶² i Montserrat, als quals assistí el bisbe de Vic, Francesc Robuster, que a la fi pogué comparèixer.³⁶³ Amb tot, el bisbe Robuster moria l'abril de 1607, de manera que Pere Gil hagué de demanar una altra procura, que arribà el setembre d'aquell any. Immediatament després, el jesuïta reusenc reunia els bisbes de Girona i de Barcelona amb els notaris Pareja, Vives i Lunell a l'església de Santa Maria de Mataró, on des del dia 11 fins al 19 de setembre comprovaren la còpia del procés que havia de ser tramesa a Roma. Un cop aprovada, Pere Gil duia la còpia a Tarragona, per obtenir l'acceptació de l'arquebisbe. Després, tornava a Barcelona i lliurava el document a Lorenzo de San Juan, en aquell moment rector del col·legi de Betlem, el qual, al seu torn, el confiava al mercader Rafael Nadal, que, finalment, el portà a Roma.³⁶⁴

En el procés declararen finalment noranta-quatre testimonis, entre els quals destaca la presència de membres del cercle espiritual format entorn de la casa d'Estefania de Rocabertí, com és el cas de la mateixa Estefania –que també intervingué en el procés de 1595–, de Miquel Çarrovera i del seu fill Joan Miquel, i de Francesc de Clariana. També declararen Francesc Pons i Francesc Broquetes, catedràtics de

---

³⁶¹ MHSI, *MI Scripta* (1918: vol. II, 927-929).

³⁶² Sobre el procés de Manresa, veg. Creixell (1914).

³⁶³ MSHI, *MI Scripta* (1918: vol. II, 930-932). El procés de Manresa es prolongà del 3 al 13 de setembre i el de Montserrat del 20 al 23 de setembre.

³⁶⁴ *Crónica del colegio de Belén*, f. 45r.

teologia de la Universitat de Barcelona; Jerònima Colonna i el seu marit Hèctor Pignatelli, duc de Monteleó i virrei de Catalunya; i el cavaller Joaquim Setantí. D'altra banda, i per la seva relació amb la historiografia catalana, cal subratllar la deposició de Jaume Ramon Vila (1570-1638), que declarava com a testimoni personal d'un miracle experimentat per ell mateix quan, després de la imposició d'una reliquia de sant Ignasi que els jesuïtes del col·legi de Betlem li proporcionaren, guarí d'una greu malaltia.³⁶⁵ Vila ja havia comparegut l'any 1596 en la causa per a la canonització de sant Ramon Penyafort, afirmant que el seu confessor era Pere Gil –«pecatta sua patri Egidio, rectori Societatis Jesu, confitteri».³⁶⁶ Com en el cas de Calça, la relació de J. R. Vila amb els jesuïtes devia ser molt estreta; està documentat que encarregà un monument per a l'Església de Betlem,³⁶⁷ i el maig de 1596, conjuntament amb el prevere Dimes de Boixadors, que també deposà en el segon procés de sant Ignasi, va actuar com a testimoni dels vots de tres jesuïtes en el col·legi de Betlem.³⁶⁸ Tanmateix, el 1611 declarà, com veurem, en el procés de beatificació de Francesc de Borja en què Pere Gil actuà com a procurador.

En una data incerta, però en tot cas posterior al procés de Montserrat i al marge de les actuacions per a la beatificació, Pere Gil contestà una carta del pare Gabriel Álvarez –comissionat per a compondre la *Historia de la provincia de Aragón*– que preguntava sobre l'espasa de sant Ignasi a Montserrat.³⁶⁹ Va respondre que «la espada y daga y cinta y talabarte no se sabe ni jamás se ha sabido donde està»,³⁷⁰ segurament perquè els monjos de Montserrat la guardaren gelosament durant la celebració del procés.³⁷¹

---

³⁶⁵ MHSI, *MI Scripta* (1918: vol. II, 622-624).

³⁶⁶ Duran (dir.) (1998: vol. I, 68).

³⁶⁷ Madurell (1946: 397).

³⁶⁸ Vila (2010: 759).

³⁶⁹ El nomenament de Gabriel Álvarez es produí després que Ribadeneira enviés una carta al provincial d'Aragó, Fernando Ponce, el 8 d'abril de 1606 per tal que es confeccionés la història de la província: «Mas no es esta la principal causa de escriuir esta carta, sino proponer a V. R. que (si le parece) trate en su congregación prouincial que, entre las otras cosas que se han de proponer a nuestro P. e general sea vna el señalar algun P. e, qual conuiene para que recoja todo lo que se ha escrito y se escriuiere de todas estas siete prouincias, y texa la historia dellas de la Compañía que si se hace bien, espero en Dios que sera para gran gloria suya, y lustre y edificación de la misma Compañía. Y porque de otras cosas tengo escrito a V. R. y a los P. es rector de Barcelona y prepósito de Valencia, no digo más, sino que me encomiendo humildemente en sus sanctas oraciones y sacrificios y de toda su s.ta congregación» (MHSI, *Ribade. Conf. Epp.*(1923: t. II, carta 399, 230).

³⁷⁰ MHSI, *FN* (1960: vol. III, 602-604). La carta es conserva en l'AHN, sec. códices y cartularios, ms. 898, f. 338.

³⁷¹ Lop (2005: 56). Sobre l'espasa de sant Ignasi, veg. Creixell (1931).

Pere Gil havia d'acabar el seu trienni com a rector del col·legi de Betlem el 16 de novembre de 1606, però

«porque el papa Paulo V que entonces felizmente gobernaba la Iglesia había hecho una bula o constitución favorabilísima para la Compañía en la cual en particular revocaba el decreto de Clemente 8 y volvía el tiempo de los rectores y superiores de la Compañía a nuestras constituciones, mandó N. P. G. por justas causas que el dicho padre rector perseverase en su nombramiento y oficio de rector hasta que otra cosa se le ordenase, y así perseveró hasta 12 de junio del año 1607».³⁷²

El gener de 1607 el jesuïta reusenc fou nomenat visitador del col·legi de Montesión de Mallorca, per ordre expressa del general: «que el padre provincial en ninguna manera pasase por Mallorca sino el dicho padre rector».³⁷³ La raó era perquè Hernando Ponce, provincial d'Aragó, no podia ocupar-se'n a causa d'una malaltia, i per això Pere Gil havia d'executar la inspecció en nom seu. Embarcà l'últim de gener i arribà a Mallorca el 3 de febrer. El dia 5 començà la visita, que va concloure el 7 d'abril; en la *Historia del colegio de Montesión*, Pere Gil relata amb detall les seves actuacions, tot utilitzant la tercera persona malgrat ser-ne l'autor:

«Como dicho padre Pedro Gil había sido revisor de las letras desta provincia de Aragón en los colegios de tierra firme por orden de nuestro padre general puso en este colegio muy de propósito en práctica las reglas del libro de *Ratione Studiorum* que aún no estaban puestas ni executadas y dende entonces se observaron con perfección. Esto se hizo oyendo dicho padre Pedro Gil un dia entero *por turnum* las tres classes de gramática, del curso y la de casos de conciencia y assí quedaron las excuelas bien assentadas.»³⁷⁴

---

³⁷² *Crónica del colegio de Belén*, f. 42v. Sobre aquesta mateixa qüestió, Pere Gil escriu el següent en la *Historia del colegio de Montesión*: «El Papa Clemente VIII havia ordenado en un decreto que los Rectores no pudiesen durar en el gobierno de los Colegios mas de tres años. Esto se guardo en buena parte de su Pontificado con tanta exaction en la Compañía que el mismo dia y hora que el Rector tomava el cargo del Colegio acabo de tres años en el mismo dia y hora lo dexava» (BSAL, X, 149).

³⁷³ *Crónica del colegio de Belén*, f. 42r.

³⁷⁴ *Historia del colegio de Montesión*, BSAL, XVIII, 239-240.

La presència de Pere Gil a l'illa coincidí amb la celebració del tridu de les Quaranta Hores, que ell mateix va concloure amb un sermó.³⁷⁵ El 25 de febrer de 1607 arribà al col·legi de Montesión la butlla remissorial i el rètol perquè s'obris la causa de la canonització de sant Ignasi, que s'iniciaria sota la tutela del jesuïta reusenc malgrat que ell no en fos el procurador:

«Procurador del Proceso que se havia de hacer el P.e Juan Torrens Rector deste Coll.º y como el P.e Pedro Gil, que actualmente visitara, huviesse sido el año passado 1606 Procurador del Proceso Remissorial del Rotulo, que se havia echo en Barc.a Manresa, y Montserrate: y hubiesse visto lo que en dicho processo se havia observado; trataron los dichos P.es Pedro Gil Visitador, y el P.e Juan Torrens Rector del Coll.º con los S.res Op.º, y Arcidiano, se diesse principio al dicho Proceso Remissorial, en orden a la Canonixacion de N.B.P. Ignacio, por razon de muchos Milagros que en esta Ciudad e Isla havian sucedido. Y eligieron de comun parecer que se abriessse, y leyessse el Rotulo en la Iglesia mayor, a 5 del Mes de Março, que fue Lunes despues del 1º Domingo de Quaresma. [...] Y con esto se dio fin a esta Jornada del principio del Rotulo. Despues se confirmo el processo conforme la instruccion de Roma, y conforme la direcsion [sic] que el dicho Padre Pedro Gil con consejo de algunos Letrados havia observado en Manresa, Barcelona y Monserrate.»³⁷⁶

El procés conclouia el 24 de juliol i el novembre de 1607 s'enviava a Roma. Més tard, el 29 de juliol de 1613, com a conseqüència de la beatificació de sant Ignasi del 27 de juliol de 1609, Pere Gil trameté una suplicació a l'Audiència de Mallorca perquè el dia 31 de juliol «sia tengut y reputat per dia feriat, y que en ell cessen los tribunals; peraque feriant y cessant dits tribunals, la gent puga millor satisfacer a sa devocio, y puga acudir a dita Iglesia ab mayor concurs, y puga celebrar dita Festivitat ab mayor quietud y devocio».³⁷⁷

Conclusa la visita, la *Historia del colegio de Montesión* resumeix la tasca realitzada pel jesuïta reusenc:

---

³⁷⁵ *Ibid.*, 311.

³⁷⁶ *Ibid.*, 240.

³⁷⁷ *Historia del colegio de Montesión*, BSAL, XIX, 14. Aquest text també es pot consultar a l'AHSIC, ms. ACOB 38, f. 225-225v. En el mateix manuscrit hi ha una carta del general Vitelleschi a Pere Gil sobre la celebració de les festes jesuítiques de 1619 i 1620, f. 266-266v.

«Por haver passado 4 años que este Collegio no se havia visitado; el dicho P.e Pedro Gil procuro visitarle con la diligencia, y exaccion posible: en las letras, y classes del modo que esta dicho; en lo espiritual con muchas platicas, conferencias, y juntas; en lo personal, hablando, y consolando a todos; y en lo temporal, assentando las cosas temporales del mejor modo que se pudo.»³⁷⁸

El 8 d'abril, acompanyat d'altres membres de l'orde, embarca cap a València, on calia celebrar la congregació provincial per nomenar els jesuïtes que havien d'anar a la congregació general.³⁷⁹ Pere Gil arriba a València el 18 d'abril via Alacant i Gandia i en aquesta ciutat, el 18 de maig de 1607, rep una carta del famós pare jesuïta sant Alfons Rodríguez (m. 1617) per informar-lo de la marxa espiritual dels novicis que vivien en el col·legi de Monti-sion de Mallorca.³⁸⁰ A finals de maig, Pere Gil torna al col·legi de Betlem, on durant el mes d'octubre i començaments de novembre de 1607 anaven arribant els jesuïtes de les altres províncies d'Espanya i Portugal que havien d'embarcar per assistir a la congregació general de Roma. Entre aquests figurava el pare provincial, que abans de marxar va nomenar Pere Gil vicerector del col·legi de Betlem.

La *Crónica del colegio* relata que al començament de la Quaresma de 1608 els jesuïtes confessaren els forçats de la galera catalana que en aquell moment es feia a la mar per primera vegada.³⁸¹ L'abril de 1608 se celebrà el sínode provincial de Barcelona i Pere Gil va predicar-hi cada dia un sermó per als eclesiàstics assistents:

---

³⁷⁸ *Historia del colegio de Montesión*, BSAL, XVIII, 279.

³⁷⁹ *Ibid.*, 239. Pere Gil fou nomenat primer substitut.

³⁸⁰ El pare Batllori donà a conèixer la carta, però pensava que Pere Gil havia exercit el càrrec de provincial, mentre que en realitat fou visitador del col·legi. De fet, una lectura atenta del document demostra que Pere Gil aleshores no era el provincial: «Al padre Álvarez por charidad me encomiende V.R. [Pere Gil] mucho, y una carta que encomendé yo acá a ver que ablase al Padre Probincial» (Batllori 1996: 419).

³⁸¹ La *Crónica* exposa que «llegó al final de la Cuaresma una galera genovesa a esta ciudad y diciendo el capitán della al padre Pedro Gil, vicerrector deste colegio, que los forzados de la misma galera había dos años que no se habían confesado, fueron los padres pasada la Pascua a confesarlos a todos, sin faltar ninguno, y el padre vicerrector dijo en el muelle misa dos veces y la primera comulgó ciento cincuenta y en la segunda setenta y seis dellos y así quedaron todos confesados y comulgados, con grande consuelo suyo y edificación de los que lo vieron» (*Crónica del colegio de Belén*, f. 46).

«Celebrando el señor obispo de Barcelona concilio sinodial en el cual se juntaron todos los res. de su obispado que fueron doscientos y tantos a 16-17-18 de abril. Quiso su señoría que el padre Pedro Gil, vice-rector deste colegio, les hiciese cada día sermón, como lo hizo, predicándoles en el 1º de la obligación de los sacerdotes quanto a los beneficios, órdenes sacros y horas canónicas; en el 2º de la dignidad del sacerdocio y del Ssmo. Sacrificio de la misa; y en el 3º del modo de administrar los sacramentos de la penitencia, eucaristia, extremur-unción y de la sepultura, los cuales como cosa no usada en sínodo fueron oídos con grande aplauso y provecho.»³⁸²

El mateix any de 1608 el jesuïta reusenc aprovà l'obra *Ritos y ceremonias y orden que han de saber y observar los sacerdotes y ministros en la missa conforme el missal romano hecho por el papa Pio V y reconocido por el papa Clemente VII [...] recopiladas por Pedro Lopez clerigo de evangelio de la ciudad de Toledo* (Barcelona, Sebastian Mathevad y Lorenço Don, 1608). L'aprovació certifica, una vegada més, la seva fama com a teòleg de primera línia, ja que el llibre conté la llicència original de l'edició princeps del cardenal arquebisbe de Toledo i l'aprovació de Bernardino Pérez, mestre de cerimònies i racioner de l'església de Toledo, com també la llicència del bisbe Rafael de Rovirola, el qual significativament dóna el seu permís «vista la dicha aprobación del padre Pedro Gil».

L'ofici de santa Eulàlia i dels sants tarragonins

Segons el testimoni del pare Caresmar (1717-1791), el mateix any de 1608 el bisbe Rafael de Rovirola recorria «à la Sagrada Congregacion, suplicando el permiso y aprobacion para poder rezar en este su Obispado el Oficio propio y Octava de la Santa [Eulàlia], en todo conforme y arreglado al Oficio peculiar, que en su dia y Octava tenia y usaba esta Iglesia de Barcelona en los tiempos antiguos, y antes de abrazar el rito Romano».³⁸³ El bisbe encarregà el projecte a Pere Gil, el qual, a més de l'autoritat del breviari romà, afegí elements d'altres autors com declara Caresmar:

«Dichas lecciones fueron compuestas por el P. Gil Jesuita en el año 1608, y debiendo el referido Padre en su formacion ceñirse à lo que expresaban las

---

³⁸² *Ibid.*

³⁸³ Caresmar (1782: 45).

Actas y Rezos de los siglos pasados, según reglas de crítica, y de la Sagrada Congregacion; no contento de lo que halló en monumentos tan antiguos, añadió (ò por un extremado afecto de engrandecer la pasion de nuestra Santa, ò por captar la voluntad del vulgo, conservándole en sus preocupaciones) quanto de nuestra Santa halló escrito en el P. Truxillo, á quien siguió Domenech, y á los dos, Morales, Villegas, Ribadeneyra y otros, añadiendo todos à la Vida de la Santa noticias y hechos del todo ignorados, è inauditos en todos los siglos anteriores. Tales son el martirio de la cal viva, del plomo ardiendo, del vinagre con mostaza por las narices; y que estando en vida mandase Daciano pasearla desnuda por las calles, poniendo entonces el milagro de la nieve, y despues el degüello: sucesos que no constan en las Actas, ni en el Rezo Muzárabe, ni en el Breviario antiguo de Barcelona, ni quiso en manera alguna aprobar la justa discrecion y sólido juicio de don Ramon Ponsich en la Vida que nos dio de nuestra Santa. Presumo, que sacó el Autor estas noticias del Padre Truxillo, por aquellos tiempos Autor muy acreditado. Yo no quiero meterme à Censor de sus Obras, que venero con el mayor respeto, solo repruebo quanto dice de nuestra Eulalia, que no consta en sus Actas, ni acompaña con documentos auténticos y legítimos que lo justifiquen. Él supone haber sacado lo que dice de nuestra Santa, de San Isidoro, S. Eulogio, Usuardo y otros; pero lo cierto es, que habiendo mirado a estos Autores en los lugares que cita, no se halla en alguno de ellos palabra, ni expresión, que insinúe lo que noto arriba como falso y así es preciso confesar o a lo menos sospechar que él ha sido el inventor de esas falsedades o bien que se diga quienes son aquellos otros Autores que a bulto nos cita, y de qué fuentes y documentos sacaron estas noticias para dar asenso a sus dichos y ceder de mis dictamen y censura.»³⁸⁴

Per a un il·lustrat com Caresmar semblava evident l'autoritat del breviari i/o martirologi romà per sobre de qualsevol altra font, però per a un historiògraf de finals del segle XVI o de començaments del XVII la qüestió no era tan òbvia. El fet és que la crítica de Caresmar posa en evidència el mètode del jesuïta reusenc, que en les *Vidas dels sants de Cathalunya* estableix una jerarquia de testimonis a partir dels quals «la historia tinga certitut moral y auctoritat convenient» –en el sentit de versemblant, o probable, segons la filosofia moral d'Aristòtil. Així, per davant del

---

³⁸⁴ *Ibid.*, 9.

breviari i/o del martirologi romà, Pere Gil situa l'autoritat de «los santos o doctores o escritores e historiadores graves que ab molta veritat y diligencia escrigueren las vidas dels santos o algunas cosas suas».³⁸⁵ Per això, per a la biografia de santa Eulàlia, Pere Gil pondera l'autoritat d'Ambrosio de Morales, com declara en la carta de 1603 adreçada al bisbe Ildefons Coloma. Com a conseqüència de l'encàrrec, el bisbe editava l'*Officia propria sanctorum ecclesiae cathedralis et diocesis barcinonensis iuxta formam breviarii romani a sacra ritum congregatione auctoritate apostolica approbata* (Barcelona, Sebastián Matevad i Laurent. Deu, 1609).

La crítica de Caresmar és efecte d'un informe que el bisbe de Barcelona Gabino de Valladares (1775-1794) li encomanà el 1776 per tal de revisar i actualitzar l'ofici de santa Eulàlia. El dictamen fou publicat en l'obra d'Agustí Sala (pseudònim de Caresmar) *Censura sobre algunos hechos del martirio de santa Eulalia barcelonesa, defendida y vindicada de todos los argumentos y respuestas contenidas en el Discurso Apologético, que ha dado al público... fr. Domingo Ignacio Boira, de la orden de predicadores* (Madrid, 1782). L'obra causà una forta polèmica, perquè la facció més tradicionalista del bisbat no acceptava les crítiques de l'il·lustrat i això va provocar la reacció de Joseph Padrós y Riera (pseudònim de Domingo Ignacio Boira), el qual publicà la *Justa repulsa del argumento negativo y equivocaciones en que cimentaba la defensa de su censura que dio a luz el M .R. P. Mro. Fr. Agustín Sala agustino a fin de impugnar algunos hechos del glorioso martirio de la insigne Virgen y protomartir Santa Eulalia barcelonesa* (Madrid, 1787).

No és aquesta l'última vegada que Pere Gil pretén documentar l'ofici dels sants catalans. El 1610 treballarà en la compilació dels oficis de santa Tecla, sant Fructuós i sant Magí,³⁸⁶ en relació als quals el 26 de novembre de 1612 demanà al capítol de la catedral de Tarragona «los officis particulars de esta Iglesia, resos, misas» perquè volia viatjar a Roma el març de 1613 per tractar l'assumpte. El capítol li concedí la llicència i, a més, li «donaren los dits officis al pare Gil».³⁸⁷ No sabem si finalment viatjà a Roma –per aquestes dates exercia el càrrec de rector del col·legi de Monti-sion, com veurem–, però consta que el 23 de gener de 1619 el

---

³⁸⁵ Fàbrega (1958: 13).

³⁸⁶ AHAT, Actes Capitulars, 11 de febrer de 1610, cit. per Tomás (1963: 183). No hem pogut consultar el document a causa del seu estat de conservació.

³⁸⁷ AHAT, Actes Capítol, secció A, armari III, núm. 81, llibre d'Actes Capitulars 1612-1615, lloc núm. 21, f. 160r, 26/11/1612 i no l'any 1614 com consta en Tomás (1963: 183).

capítol acordà adreçar-se a l'arquebisbe perquè aconseguís de Roma l'aprovació de l'ofici.³⁸⁸

D'altra banda, sabem que el 15 de juliol de 1620 Pere Gil envià al general dels jesuïtes un memorial consultant coses relatives al ritual de la missa i al rès dels sants, per una notícia que probablement està en relació amb l'ofici dels sants de Tarragona. Encara que el pare Blanco ha relacionat el document en el *Catálogo de los documentos y manuscritos pertenecientes a la antigua provincia de Aragón, de la Compañía de Jesús, que se conservan en el Archivo Histórico Nacional* (València, 1943), no ens ha estat possible de trobar el document.³⁸⁹

Confessor del virrei duc de Monteleón (1603-1610) i assessor institucional

Pere Gil fou confessor del duc de Monteleón, Hèctor de Pignatelli i Colonna, virrei de Catalunya entre 1603 i 1610.³⁹⁰ Ja hem assenyalat algun episodi que relaciona el jesuïta amb el virrei, com la participació del duc en la nova celebració de l'oració de les Quaranta Hores. A més, el 10 de setembre de 1604 el virrei atorgava la «licència, permis y facultat» per a la impressió del *Modo de ajudar a ben morir*, a petició de Pere Gil, el qual li havia «supplicat que atès a la aprobació que ha feta de aquell lo reverent bisbe de Barcelona fossen servits concedir-li llicència per a imprimir». Més tard, l'octubre de 1606, Pere Gil acompanyava el virrei i la seva família en la visita que realitzaren a Montserrat i a la cova que sant Ignasi habità a Manresa, amb l'objectiu d'acomplir una promesa del virrei, feta després de patir «una gravísima enfermedad, en la cual peligró muchísimo su vida».³⁹¹ El novembre del 1608, a petició del virrei i per ordre del general Claudi Acquaviva, Pere Gil i el germà Pere Carbonell acompanyaren la família del duc a Nàpols, d'on tornà l'abril de 1609.

---

³⁸⁸ AHAT, Actes Capitulars, núm. 82, lloc núm. 32, f. 17r, 23 de gener de 1619.

³⁸⁹ AHN, legajo 253, doc. 296, cit. per Blanco (1943: 29). En aquest mateix lligall que cita el pare Blanco hem localitzat d'altres documents que guarden relació amb Pere Gil sobre qüestions administratives entre els anys 1619-20. Aquests papers es troben en la serie II-9º, legajo 253, a partir de la numeració 1/92 (núm. 404 i s. en l'angle dret) però el document que cita Blanco no es troba. Agraïxo a en Xavier Torres les seves gestions a l'AHN.

³⁹⁰ Així ho relata la *Crónica del colegio de Belén*, f. 30v-31r: «A 31 de julio del año 1603 vino de la corte a Barcelona por virrey de Cataluña el excelentísimo señor don Hector Piñatello, duque de Monte León, el cual luego pidió al padre Pedro Gil por su confesor y se confesó con él hasta que de Nápoles llegó el padre Vincencio Metres [sic]. Es este excelentísimo duque devotísimo de la Compañía.»

³⁹¹ *Crónica del colegio de Belén*, f. 39v-40r.

Durant aquests anys, l'activitat de Pere Gil com a teòleg el menà a ocupar-se sobre l'ètica de les operacions mercantils. Així, l'any 1596, quan exercia el càrrec de rector del col·legi de Betlem, fou consultat sobre la validesa de determinats contractes que es consideraven injustos. Després de la seva intervenció, els contractes s'anul·laren i els diners foren retornats als seus legítims propietaris. Novament, en aquest mateix any i a petició dels magistrats de l'Audiència, fou consultat sobre una forma de negoci ideada pels mercaders de la ciutat que finalment es suprimí.³⁹² Però la intervenció més sonada tingué lloc el 1606, arran de la fallida d'un botiguer de teles que havia deixat un deute de més de 50.000 lliures, quan el 27 de març de 1606 el virrei duc de Monteleón i el bisbe Rafael de Roviola reclamaren la mediació de Pere Gil davant del Consell de Cent barceloní. Així ho certifica el *Dietari de l'Antich consell barceloní*: «Y aqui vingue lo pare Gil rector de la companyia de Jesus de Barcelona qui de part del virrey y dels bisbe informa y discursa largament sobre aquest fet segons li parexia, a descarrech de las conscientias de tots y benefici comu». La qüestió se centrava en els alts interessos «que patexen vuy [...] los qui prenen a cambi, que son causa que los qui prenen han de fallir y los qui donen han de perdre son diner», de manera que es temia una fallida en cadena. Per tal de dilucidar el cas els consellers de la ciutat «elegiren sis persones per a que conferescan y relatio fassan de son parer, a fi que dits consellers y pugan pendre la resolucio que mes convinga».³⁹³ La *Crónica del colegio de Belén* també refereix els fets:

«Hallándose en el año 1606 a la fin en grandísimo aprieto la lonja y todo el estado de los mercaderes de Barcelona por haber crecido tanto los intereses de los cambios en dos o tres años pasados que en cuatro ferias de cambios que suelen ser de Barcelona a Plasencia, dentro de un año habían subido a cincuenta y a sesenta de interés por ciento comprehendiendo los cuatro plazos juntos dentro de un año. Y por ocasión que habían ya roto cuatro mercaderes y estaban en vigilia de romper más de seis u ocho de ellos, los cónsules de lonja (que son los jueces del consulado y de todo el estado de mercaderes) hablaron diferentes veces al padre rector se buscasse remedio para que no se abriesen ni cerrasen las ferias para Plasencia con precios tan excesivos y en tan evidente peligro de romper muchos mercaderes. Habló al virrey el padre rector, al señor obispo y con los consellers desta

---

³⁹² AHSIC, *Litterae Annuae*, 11, f. 444.

³⁹³ *Dietari del Antich Consell barceloní* (1899: vol. 8, 263).

ciudad. Hízose elección de seis mercaderes, los más calificados, versados, rectos y más temerosos del Señor que fuesen en toda la lonja, los cuales se juntaron con el padre rector muchas veces para ordenar algunos apuntamientos. Después se hizo una junta con algunos theólogos y con los mismos seis mercaderes delante del señor obispo. Finalmente se asentaron algunos puntos o capítulos en respecto de las tasaciones de los precios al abrir y cerrar de las ferias de modo que la ganancia fuese moderada y esto que durase por espacio sólo de un año. Todo lo cual fue aprobado por su Excelencia y por el Consejo del Reino y luego hízose pregón en que se publicó lo decretado so graves penas, de lo cual resultó quedar enfrenada la codicia de algunos mercaderes y de remediarse que estaban en próximo peligro de romper. Y fue cosa maravillosa y de gloria del Señor que tanto a los que interesaban quanto a los que padecían los intereses de los dichos cambios a todos pareció el decreto muy acertado y remedio como venido del cielo y dado de la mano de Dios.»³⁹⁴

El 10 d'abril el virrei duc de Monteleón publicava la *Crida per lo dels cambis* abans que el correu amb els despatxos de la fira de Pasqua marxés el 14 d'abril cap a Plasència, on s'havia de celebrar la propera fira. El document és tot un exercici pràctic d'economia financera de l'època i està rubricat pel virrei amb l'aprovació de «lo R.t y amat conseller de sa Mag.t lo bisbe de Barcelona precehint per orde seu, vot y parer de theolechs y graves doctors per descarrech de sa conscientia inseguint la conclusio en lo sacre R. consell».³⁹⁵

Encara que desconeixem els arguments que Pere Gil utilitzà davant el consellers i els mercaders de la ciutat, aquests degueren ser molt similars als inclosos en el capítol novè del *Memorial de manaments*, on s'assenyala que «en los cambis estiga lo confessor advertit de exhortar sempre als corredors de orella (que casi en tots los negocis y contractes són los terciers) y als mercaders penitents guarden inviolablement la constitució del papa Pio V que tracta dels cambis».³⁹⁶ El *Memorial* fa referència a la constitució de Pius V *In eam pro nostro*, del 28 de gener de 1571, que es considera el document més important sobre els canvis. Sense entrar en el

---

³⁹⁴ *Crónica del colegio de Belén*, f. 40.

³⁹⁵ *Diefari del Antich consell barceloní* (1899: vol. 8, 557). Sabem que el juny de 1606 el magistrat consular del comerç de Barcelona envià una carta a Pau V perquè es fixés l'interés al 10 per cent a l'any, veg. Capmany ([1779-1792] 2001: tom IV, 327).

³⁹⁶ *Memorial de manaments*, f. 113r.

contingut de la butlla papal³⁹⁷ –que fou publicada a petició dels jesuïtes–, ni tampoc en les causes de la fallida dels comerciants de la llotja, cal emmarcar l'actuació de Pere Gil dins de l'exercici ètic dels teòlegs de l'època, els quals, com assegura Abelardo del Vigo, s'ocupaven de

«normar desde la razón y la racionalidad la actividad de cambistas, mercaderes y banqueros. Es una ética esencial-existencial: partiendo de los principios, desembarca siempre en la realidad, mediante un esfuerzo constante por armonizar la teoría y la praxis. Su moral no es una moral de campanario, sino profundamente vital, enormemente cercana a los problemas que más preocuparon a la sociedad, a la Iglesia y a los hombres de su tiempo». ³⁹⁸

Per tal de resoldre la seva tasca, els teòlegs havien de conèixer necessàriament les particularitats de cada cas, de manera que es dedicaren a fer

«casuística, pero de la buena. Una casuística científica, centrada en la aplicación de los principios y de las conclusiones teológicas a casos concretos, con el fin de decidir prácticamente lo permitido y lo prohibido. Ley y derecho naturales son el “lugar teológico” empleado casi en exclusiva para moralizar la vida económica. Si hubiese que poner un nombre a su sistema, éste sería yusnaturalismo. Nunca pretender hacer economía, sino moral. En función de este objetivo se señalan los destinatarios, que son primordialmente los confesores y sacerdotes con cura pastoral, pero también los teólogos, los juristas, los mercaderes, cambistas y banqueros e incluso los hombres de gobierno y de la Iglesia». ³⁹⁹

El *Memorial de manaments* recomanava als confessors, a fi de «saber y usar en dits contractes», la consulta «de alguns mercaders versats en sa art y temerosos de Déu y consultant ab doctors de molta virtut y sciència que en aquesta matèria de contractes segons es gran la cubdícia dels homens tot serà molt ben menester». ⁴⁰⁰

---

³⁹⁷ Per a un anàlisi de la butlla, veg. Vigo (1997: 256-257).

³⁹⁸ Vigo (1997: XIX-XX).

³⁹⁹ *Ibid.*, XXI.

⁴⁰⁰ *Memorial de manaments*, f. 107v. En el *Libre primer de la història cathalana* Pere Gil denuncia l'actuació d'«alguns los quals tenen demasiat amor à las riquezas y ben temporals, son tant providos que [...] enlo negociar à molts pesats, volent si poguessen partir lo cabell y la pugesas; volent sempre y desitjan immoderament guanyar, y entristint se notablement

De fet, tot el capítol novè –«De alguns contractes il·licits y usuraris»– està dedicat a aquesta qüestió i encara que el repertori de casos és reduït en comparació a una obra com la *Breve instruction de como se ha de administrar el Sacramento de la Penitencia*,⁴⁰¹ de Bartolomé de Medina, hem de ponderar la intenció del *Memorial*. Sobretot perquè l'obra de Medina respon a un projecte teològic més ambiciós; de fet, està adreçada als confessors del convent de San Esteban de Salamanca i té l'objectiu de plantejar un repertori molt ampli de casos de consciència per tal d'oferir la solució moral més adequada en cada circumstància. Tant és així que a Bartolomé de Medina se li atribueix la invenció del «probabilisme», que consisteix a seguir l'opinió menys probable si almenys hi ha un doctor d'una certa autoritat que la sostingui, en el cas que hi hagi discrepància moral respecte els actes humans.⁴⁰² Aquest és el mètode que aplicaren els jesuïtes, responsables de la introducció del probabilisme moral en l'economia, amb l'objectiu de conciliar l'ètica catòlica amb les pràctiques mercantils.⁴⁰³ És allò que Max Weber, en el seu clàssic estudi *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus* (1904-05), va anomenar «la adaptació utilitària del mundo, obra del probabilismo jesuítico».⁴⁰⁴ Com veurem en l'apartat que s'ocupa de la historiografia, Pere Gil usà els mateixos procediments del probabilisme a fi d'esbrinar la certesa moral dels fets històrics.

D'altra banda, a proposta dels diputats del General, el jesuïta reusenc formà part d'una junta integrada per «molts doctors cèlebres, axí en theologia com en cànones» als quals es lliurà el 27 de març de 1610 «los papers de dubtes y contes, ací cosits, perquè estudien y digan» sobre «los drets del General, bolla y galeras que vuy en dia se pagan a la Deputació del present principat de Cathalunya». La consulta fou complimentada el 3 d'abril, amb el parer de que

«són drets justíssims fundats en ley natural, divina y en leys humanes, leys municipals preceptives y obligacions fetes y promulgades per los reys y

---

quant los succeyxen encuentros y perden: y volen moltes vegades tant assegurar ses coses y mesquinejar en las mercaderias, y volerne lo derrer diner, que perden en ellas, ò no guanyan tant com guanyarian, si despedissen las mercaderias en temps expedient, y se acotentassen de una ganancia moderada» (Iglésies [1949a] 2002: 271).

⁴⁰¹ Medina (1579: 138v): «A esto se reduzen los cambios, que en esta edad se celebran en Medina, sin temor de Dios, y passan de esta manera, que en Medina, o Madrid, dan o venden sus dineros, a ocho, o a seys por ciento como anda la placa, para que se los buelvan en Medina, esto no es cambio sino usura desvergonzada.»

⁴⁰² Sobre el probabilisme veg. Concina (1772); Quantin (2001).

⁴⁰³ Veg. l'obra de Luis de Molina (1597); i l'estudi de Caro (1978).

⁴⁰⁴ Weber (1955: 89).

braços eclesiàstic y militar y real en moltes Corts y ab facultat apostòlica de molts pontífices, particular del papa Clement VII en una bulla data a Rome».

El jesuïta reusenc signa el document com a «doctor theòlec de la Companyia de Jesús y calificador del Sant Offici».⁴⁰⁵

És molt probable que, arran de la consulta, Pere Gil redactés el *De vectigalibus et eorum jure in Cataloniae principatu*, obra citada per la biografia d'Alegambe, però dissortadament perduda, encara que en la carta de defunció de Pere Gil del col·legi de València consta que

«compuso el padre un tratado muy docto a favor del Principado de Cataluña para cuya impresión los diputados le dieron cierta cantidad. Impreso el tratado fue con él al consistorio a ponerle en manos de aquellos señores y a bolverles cinco sueldos que le avian sobrado de la impresión. Admiraron los diputados la fidelidad y desinterés del padre que fue motivo para que el mismo día embiaran una buena limosna al colegio».⁴⁰⁶

Malgrat la notícia, la impressió no consta en el repertori bibliogràfic de Simón Palmer⁴⁰⁷ i tampoc tenim cap altre indici de la seva publicació.

El procés de beatificació de Francesc de Borja. Rector del Col·legi de Montis-ion (1611-1614)

Entre el 18 de gener i el 18 de març de 1611 Pere Gil actuà com a procurador en el procés de beatificació de Francesc de Borja a Barcelona, que se centrà en el període en què aquest va ser lloctinent general de Catalunya i Comtats (1539-1543).⁴⁰⁸ El jesuïta reusenc inicià el procés mitjançant la procura del jesuïta Pedro

---

⁴⁰⁵ *Dietaris de la Generalitat de Catalunya* (1996: volum III, 673).

⁴⁰⁶ AHSIC. *Historia y primer centenar...* p. 269 (veg. apèndix doc. núm. III).

⁴⁰⁷ Simón (1980).

⁴⁰⁸ A Barcelona existeixen dues còpies autenticades del procés, una a l'Arxiu Diocesà dins de la secció *Santa Seu. Processos de beatificacions i canonitzacions*, amb l'epígraf «San Francisco de Borja. Información sobre algunos actos referentes a su actuación como virrey de Cataluña (1611). Un legajo»; i una altra a la BUB (ms. 11), *Copia autentica processus facti Bar[cinone] anno 1611 per Illm. et Rum. Dominum Barcinonens[em] episcopum auct[orit]ate et jussu Illmi. et Rmi. Nuncii Hispaniar[um] super vita et moribus admodum Rdi. Patris Francisci de Borja Tertii Praepositi Generalis Societatis Jesu, de tempore quo fuit Prorex seu Locumt[enens] et Capitaneus Generalis Cathaloniae ab anno 1539 usq[ue] ad annum 1543.*

de Carvaval Gaspar –«legítimo procuratori»–, que s'ocupà de la seva promoció a Saragossa, València, Barcelona, Gandia i Madrid entre el 1610 i el 1617. El jesuïta reusenc actuà amb el bisbe de Barcelona Joan de Montcada i de Gralla (m. 1622) i fou responsable de l'elaboració dels 18 punts que els testimonis del procés havien de contestar.⁴⁰⁹ Recentment Eulàlia Duran⁴¹⁰ ha estudiat el contingut del qüestionari que, per un costat, mostra el model de príncep cristià de tipus erasmí que Pere Gil aplica al proposat beat i, per l'altre, s'ajusta a la pauta de pietat contrareformista que examina la freqüència dels sacraments, de les misses o del res. És el cas del punt 9:

«era zelossíssim dels sancts sacraments y de las cosas ecclesiàsticas, y tenia gran y viva pena quant algú, per sa pròpia culpa o per culpa de altres, particularment de ministres de justícia y de superiors seculares, moria sens rébrer los sancts sacraments y castigava ab rigor quant sabia que tal succehia. Perquè iudicava que los superiors y ministres de justícia de tal manera la havian de administrar, que principalment se cumplís en la lley divina de rébrer los sancts sacraments y de procurar lo bé spiritual de las ànimes».

Del punt 10:

«que estant posat en tan alta dignitat com estava y essent tant estimat y afavorit com era de la Cesàrea Real Magestat del Emperador tenia y mostrava en lo exterior gran humilitat, la qual li naxia de la conexença de si, y axí no feya cas de la honrra y pompa del món, assí mortificava en ell y fugia [de] faustos y honrras humanas».⁴¹¹

O del punt 13:

«que fou home de molta oració y devoció, y que no sols cumplia en dir las oracions de la Religió de St. Yago per rahó del hàbit y encomanda que tenia sinó que també deya y rezava moltes altres oracions vocals, y tenia sovint

---

⁴⁰⁹ Així consta en el document (ms. 11, BUB, f. 7r): «El pare Pedro Gil, sacerdote y religiós de dita Companyia de Jesús com a procurador substitut del pare Pedro Carvajal, procurador de dita Companyia en las provincias de Espanya, deduex, diu y exposa lo que s conté en los artículos següents». Després d'aquest enunciat el document relaciona el qüestionari.

⁴¹⁰ Duran (2012: 573-616).

⁴¹¹ Ms. 11, BUB, f. 8r.

oració mental recitada, y era devotíssim del Sanctíssim Sacrament y confessava y combregava molt sovint retirat en sa capella, y en las festas principals combregava en públic, ab gran exemple y edificatió de la gent per no ésser en aquell temps cosa molt usada lo freqüentar los sancts sacraments». ⁴¹²

Entre els 15 testimonis destaca la presència dels arxivers reials Gabriel Olzina (1534- d. 1611) i Miquel Antoni Amat (1551/1552 – ca. 1619), l'escrivà de l'Arxiu Reial Jeroni Vàssia i, com ja hem assenyalat, la del sacerdot i erudit Jaume Ramon Vila, que basà el testimoniatge en bibliografia de vida dels sants de finals del segle XVI que tingueren alguna relació amb Francesc de Borja i en la *Historia Pontifical* de Gonzalo de Illescas.

Durant els mesos d'abril i maig de 1611 Pere Gil assistí a la congregació provincial de Saragossa. A la reunió també concorregué el rector de Monti-sion, el pare Melcior Miralles, el qual donà «todas las cuentas y libros al P. Pedro Gil Rector nombrado deste Collegio [de Monti-sion]». ⁴¹³ Abans de prendre possessió del càrrec, el jesuïta reusenc contestava les preguntes que el general Acquaviva havia plantejat als provincials perquè, al seu torn, aquests triessin «seis u ocho Padres de los más graves y doctos» de cadascuna de les províncies. ⁴¹⁴ El qüestionari feia referència a l'ortodòxia que seguia la Companyia respecte a la doctrina de sant Tomàs, després que els predicadors denunciessin la liberalitat de les interpretacions dels jesuïtes. El pare Astrain, en la *Historia de la Compañía en la asistencia de España*, va fer un resum de la resposta de cadascun dels col·legis. Pel que fa al de Betlem el text mostra, una vegada més, l'enfrontament amb els predicadors:

«Los Padres del Colegio de Barcelona, que eran Juan Ferrer, Pedro Gil, Rafael Grau, Benito Mas y Diego Martínez, después de notar que no debía darse demasiada importancia a las observaciones y quejas de los dominicos, proponen lo siguiente: Primero. Que no se haga mudanza universal acerca de la doctrina y opiniones que comúnmente se enseñan en la Compañía, sino que se guarde el decreto de la quinta Congregación de

---

⁴¹² *Ibid*, f. 8v.

⁴¹³ *Historia del colegio de Montesión*, BSAL, XIX, 302.

⁴¹⁴ ARSI, Epist. Gen. communes ad Provinciales 1602-1680, f. 47, cit. per Astrain (1913: vol. IV, 34)

seguirse la doctrina de Santo Tomás, y que en esto se ponga fuerza, no permitiéndose lo contrario. Segundo. Que el interpretar y declarar a Santo Tomás esté a juicio de los doctores de la misma Compañía y no de solos los Padres de Santo Domingo, y así que en esto no haya obligación de seguir a los que comúnmente llaman tomistas. Pues como hay entre ellos mismos diferentes pareceres en la inteligencia del Santo y esto en muchas de las cuestiones, así no será mucho la haya entre ellos y nosotros... “Y si parecieren a los tomistas nuestras interpretaciones nuevas y no tan fundadas, no hay por qué maravillarse de ello, pues lo mismo dicen ellos unos de otros, y con el tiempo las nuestras se harán viejas. Tercero. Que las opiniones que ya están ahora comúnmente recibidas en las escuelas y universidades, así en artes como en teología, aunque parezcan algunas contra Santo Tomás, que se dejen y no se toquen.” Dan luego los Padres varias razones para esto, reducidas al honor de la Compañía, que ha probado bien y asentado firmemente algunas opiniones, y todos los demás se autorizan ya con los autores de la Compañía, y parecerá muy mal que nosotros mismos derribemos lo que hemos edificado; eso quisieran nuestros émulos, arrancarnos y destruirnos por nuestras manos. “Porque como ven, dicen los Padres de Barcelona, que ni por sí ni por sus autores y escritores no pueden deshacer la doctrina de la Compañía, sino que ésta de cada día va más y más apoderándose de los ingenios, así en las universidades como en los doctores particulares, seglares y religiosos, y que así la Compañía campea y es estimada y que de ellos no se reza ya, o muy poco; desean, y por ventura procuran, que lo que ellos no pueden contrastar, la misma Compañía lo derribe”.»⁴¹⁵

L'últim dia d'agost de 1611 Pere Gil embarcava en companyia del nou virrei de Mallorca, Carlos Coloma (1566-1637), i deu membres de la Companyia de Jesús en la galera patrona de Catalunya. El 2 de setembre el vaixell arribava a Portopí i el 4 prenia possessió del càrrec. Cinc dies després –el 9 de setembre– Pere Gil modificava el estudis del col·legi de Montis-ion, per introduir-hi la «licion de Theologia, *scilicet*, de la *prima secundae* lo de *Beatitudine* para que esta licion no fuese pura escolastica sino que tuviese algo de moral conforme al orden de N.P.

---

⁴¹⁵ Astrain (1913: vol. IV, 34). Segons Astrain, les respostes de les províncies a les missives d'Acquaviva es troben en l'ARSI, en un volum infoli intitulat *De uniformitate et soliditate doctrinae in Societate (1612-1613)*. La resposta del col·legi de Betlem es recull en el f. 189.

General y Provincial». A més, afegia «algunos principios de las ciencias Matematicas, conforme a la Regla 20 del Provincial, libr. de la *Ratione Studiorum*»⁴¹⁶ i compel·lia els seminaristes a la lectura del grec.

El 5 de desembre de 1611, amb el consentiment de Felip III, es procedia a l'exhumació de les despulles de Ramon Llull, actuant el virrei Carlos Coloma com a testimoni de l'acte.⁴¹⁷ Pocs mesos després, el dia 11 de juliol de 1612, els protectors de la Causa Pia Lul·liana de Mallorca demanaren oficialment la formació del primer procés diocesà de beatificació de Ramón Llull al bisbe de Mallorca fra Simó de Bauçà (1552-1623).⁴¹⁸ El procés concluí el 23 de juliol de 1613 amb la deposició de 181 testimonis, entre els quals destaquen cinc jesuïtes: Gabriel Bolitxer, Juan de Ávila, Vicente Arcayna, Andreu Moragues i, com ja sabem, Pere Gil.⁴¹⁹

---

⁴¹⁶ *Historia del colegio de Montesión*, BSAL, XIX, 304.

⁴¹⁷ Guill (2007: 144).

⁴¹⁸ Pérez Martínez (1991).

⁴¹⁹ Pérez Martínez (1988: 87-94). D'entre aquests jesuïtes, destaca la figura d'Andreu Moragues (1560?-1631), que mantingué una relació directa amb Pere Gil. Hi ha diversos episodis que relacionen Moragues amb el lul·lisme, ja que fou autor d'una genealogia i biografia de Ramon Llull intitulada *Regestum et chronographia defensionis lullianae*, de la qual es conserven tres exemplars manuscrits: dos a la Biblioteca March de Mallorca i una altra còpia a l'Arxiu Diocesà de Mallorca. També traduí al castellà el *Blaquerna* de Ramon Llull, a partir d'un original català que trobà a Barcelona, a petició del jesuïta de la primera generació Joan-Jeroni Domènec (la traducció finalment es perdé, quan la barca que transportava el llibre de Barcelona a Mallorca caigué en mans dels sarraïns, veg. Pérez Martínez 1988: 90). Domènec li manifestà la necessitat de la traducció en el col·legi de València, on Moragues s'havia desplaçat després de la seva entrada en el col·legi de Montesión el 7 de maig de 1578 (*Historia del colegio de Montesión*, BSAL, XVII, 156). A València coincidí amb Pere Gil, el qual, com sabem, realitzava la tercera provació sota la supervisió, entre d'altres, de Joan-Jeroni Domènec (veg. Pérez Martínez 1988: 90). El 1580, després de fer els vots, Moragues abandonà la Companyia de Jesús, per tornar a ingressar-hi el 1598. L'any 1599 consta com a doctor en teologia i lector d'humanitats en el col·legi de Girona, on l'any 1601 redacta una obra de naturalesa històrica intitulada *Anotaciones de Gerona* (ms. 1151, inèdit, Biblioteca del Monestir de Montserrat). Com manifesta en el preliminar, es tracta d'un «Extractu de notícias tretas de várias crónicas y llivres anotadas en la primera plana d'aquest llibre, fet y escrit de mà pròpia, en 1601, per Andreu Moragues, de la Companyia de Jesús. Las notícias són totes sobre fets relatius a la ciutat de Girona o de fills de dita ciutat». El 1603 Moragues torna a Montesión retrobant-se amb Pere Gil el 10 de setembre de 1611 –immediatament després de prendre possessió del seu càrrec com a rector–; el jesuïta reusenc situa Moragues com a lector de retòrica i de poesia, encarregat de la formació dels sis germans que van acompanyar-lo en el seu viatge des de Barcelona a Mallorca. Poc després, el gener de 1612, Moragues llegà la seva biblioteca al col·legi de Montesión i el dia 2 de setembre del mateix any jurà el quart vot a mans de Pere Gil, com assegura la *Historia del colegio de Montesión*, BSAL, XIX, 318 i 348. A més dels jesuïtes que depositaren en el procés de beatificació de Ramon Llull, tenim notícies del lul·lisme d'un altre jesuïta que embarcà amb Pere Gil en el seu viatge de Barcelona a Mallorca i del qual ja hem tractat. Es tracta del pare Joan Pau Fons o Fonts (1576-1622), confessor del virrei Carlos Coloma i de la seva família, que durant la seva estada en l'illa es féu famós pels seus sermons (*Historia del colegio de Montesión*, BSAL, XIX, 346). Joan Pau Fons s'inspirà en el *Blaquerna* en la seva obra *Syntagmata sacra divinatorum mysteriorum*, que es conserva inèdita en la Biblioteca de Catalunya (ms. 3679, vol. I) i en la BPEB (ms. 432, vol. II, p. 284).

A Monti-sion, el jesuïta reusenc coincideix amb el beat Alonso Rodríguez (1533-1617), el qual tenia fama de santedat i exercia el càrrec de porter del col·legi. Pere Gil fou testimoni d'una de les seves revelacions,⁴²⁰ de manera que figura entre els jesuïtes que declararen sobre la vida del beat escrita pel pare Juan Mateo Marimón.⁴²¹ A més, l'any 1613, i utilitzant el testimoni d'Alonso Rodríguez, el jesuïta reusenc posava en ordre la crònica del col·legi que el pare Borrassà havia començat i que arribava fins l'any 1606, encara que amb molts buits. Així consta en la *Historia de Montesión*:

«Y devese advertir en este lugar que el Padre Pedro Gil que recopila esta Historia asta este año solamente [1580] se aprovecho para hacerla del quaderno del P.e Mattias Borrassa que escrivio de la Historia deste Coll.o y del quaderno del P.e Garcia Royo y de los libros de la Visitas y Votos, y bienes raisses y del libro mayor del gasto y recibo del procurador, y tambien de lo que supo por informacion de los Padres Bolicher, Garcia Royo y del H.º Alonso Rodríguez y otros.

»Pero dende el año que viene 1581 ya se empeço de valer de las annuas estampadas que hallo guardadas en este Coll.º y assi en los años siguientes casi cada año se notara el numero cierto de los que en este Coll.º residian y se particularizaran muchas cosas que en los años passados hasta el presente inlussive no se han podido particularizar, de lo qual resultava que esta Historia en los años siguientes comunmente sera mas larga y mas cierta que ha sido dende su principio hasta el año presente como claramente se vera en el progreso della.»⁴²²

Com en el cas de Moragues, Fons jurà el quart vot en el col·legi de Monti-sion a mans de Pere Gil (*Historia del colegio de Montesión*, BSAL, XIX, 303).

⁴²⁰ Nonell (1885: t. I, 654).

⁴²¹ ARV, Clergat, lligall 126, caixa 295: «Lo que los Padres del Colegio de Mallorca han reparado en la vida del Hermano Alonso y consultado con el P. Visitador han notado recogiendo el P. Juan Matheo Marimon.»; «Una relación que dio el mesmo Hº Alonso al P. Pedro Gil rector deste Colegio el qual escribe de su mano: "vuelto a casa de su madre el Hº mayor le dio a letras y fue jurista y vivió christianamente y murió sin dexar hijos ni generación esto me lo contó el mismo Hº Alonso en el mes de agosto de 1614". Esta relación de mano de P. Gil está en este Colegio.»

⁴²² *Historia del colegio de Montesión*, BSAL, XVII, 175. Per a la qüestió de l'autoria de la *Crònica del colegio de Belén*, així com de la *Historia del colegio de Montesión*, veg. Duran (dir.) (2008: vol. IV, 413-420, 422-429).

La realització de la *Historia del colegio de Montesión*, com també de la *Crónica del colegio de Belén*, obres en bona part responsabilitat de Pere Gil, respon a un pla establert per Acquaviva, segons l'*Epistola R.P.N. Claudii Aquavive Praepositi Generalis de Historia Societatis scribenda ad Praepositum Aragoniae Provinciae* (26 de setembre de 1598). L'*Epistola* exposava la forma com s'havien de redactar les històries dels diferents col·legis de la província, a més de recalcar-ne la necessitat.

Una de les iniciatives més importants de Pere Gil en el col·legi de Mallorca fou la creació de la congregació de clergues,⁴²³ que sota la seva direcció començava les reunions el dijous 18 de gener de 1612, demanant la seva agregació i confirmació a la Primària de Roma els primers dies d'abril.⁴²⁴ La resposta de Roma arribava l'agost i el 18 d'octubre es realitzava l'elecció de tots els oficials «y el P. R.or Pedro Gil se ofrecio para ser P. de ella, como lo fue».⁴²⁵ Un dels membres de la confraria fou l'historiògraf mallorquí Joan Binimelis (1539/40-1616), autor de la *Història del regne de Mallorca*, que en el seu testament llegà a la Companyia.⁴²⁶

---

⁴²³ «Deseando el P. Pedro Gil Rector deste Coll.o que se diese aquí principio a una congregacion de clerigos; atento que N.P. General en una carta de Su P. de Roma de 20 de Julio 1610 en la qual ordena se procuren dichas congregaciones en los lugares donde huuiesse buen numero de clerigos: y como en esta Ciudad de Mallorca passen de trezientos los clerigos que en ella reciden, parecio bien tratarlo con algunos de los principales Canonigos de la Iglesia Mayor [...] y aunque huuo diferentes pareceres pero casi todos concordaron en que si empeçasse y se prouasse, a modo de Juntas o conferencias de dichos Canonigos y Clerigos para tratar de cosas ecclesiasticas: y si no saliesse bien se dexase. Mas si se viesse que auia esperança de succeder bien, en tal caso se continuasse y se pidiesse a N.P. General la agregacion della a la Primaria. Esta resolucion se tomo a 22 de Octubre de dicho año de 1611 y poco a poco fueron auisados los Sacerdotes de todas las Parrochias, con los Canonigos y Clerigos de la Iglesia Mayor. En la 1.ª junta que se tuuo de harto buen numero de Canonigos y Clerigos el P. Rector les represento los grandes frutos que en tierra firme (y en otras partes adonde auia semejantes Congregaciones ordenadas por los de la Compañía) se hazia; y que no le esperaua menor, antes mayor en esta noble Ciudad y Reino de Mallorca por ser tantos los clerigos della. Todos los tomaron bien, y señalaron los jueves para juntarse. Fue creciendo tanto el numero dellos que dentro de dos meses passaron de ciento.» (*Historia del colegio de Montesión*, BSAL, XIX, 304).

⁴²⁴ *Ibid.* 346.

⁴²⁵ *Ibid.* 349.

⁴²⁶ «Als magnífichs senyors Jurats de la present ciutat y regna, una Historia del present regna de Mallorca, la qual jo he composta ab molt treball; en la qual se troben totes les demes antiguedats y coses curioses que de aquest regna se poden saber, y perque aquest treball no sia perdut y sia de algun profit, vull y orden, que dits magnífichs jurats tinguen la dita Historia (la qual està escrita duplicada de ma mia, una en llengua castellana y lo altre, qui es lo original ab nostre llengua mallorquina) encadenada, com tenen los llibres de privilegis, dins lo Arxiu y que de aquell no puga esser tret per ninguna causa e rahò, etiam que sia per lo sermó del estandat o als en cas.[sic] de contrefacció leixa dita Historia axi la escrita en castellàs com en mallorquí a ne el Col·legi dels Pares de la companyia de Jesus» (el testament està datat el 12 de gener de 1616) (BSAL, desembre 1916, XVI, 182). Tenim notícia que els anys 1617 i 1619 els jesuïtes Rafael Oller, Guillem Fiol i Andreu Moragues demanaren alguns volums de l'obra de Binimelis als jurats de Mallorca i que no es retornaren, veg. BSAL, II, 273-274. La notícia de la mort de Binimelis també es reproduïx

Durant el seu rectorat Pere Gil hagué de resoldre greus problemes de finançament, a causa del fort endeutament del col·legi i de la sequera de 1612. Quant a la primera qüestió, sabem que el 29 d'abril de 1612 un mercader va presentar una carta d'avís del provincial perquè el jesuïta reusenc pagués «una cedula de cambio a letra vista de 7624 Reales castellanos [...] y en la carta de auiso dezia el P. Provincial que el P. Rector pagasse dicha cedula buscando dinero de qualquiera manera».⁴²⁷ A conseqüència del pagament, Pere Gil determinava «con el parecer de sus consultores pedir limosna de trigo en algunas Villas y lugares de la Isla, y despues de haçeyte por los meses de Henero y Febrero»; situació que es tornava a repetir a començament de juliol.⁴²⁸

En el cas de la persistent sequera, el febrer de 1613 Pere Gil demanava processons rogatives al bisbe Simó Bauçà,⁴²⁹ mentre que comprava blat i oli en Sardenya mitjançant la intervenció del rector i del procurador del col·legi de Càller. A partir d'octubre de 1613, a causa de la mala collita, el col·legi hagué d'emparar la gent del camp que es traslladà a Palma:

«Quando acabaron los higos y uvas la gente de las Villas de la parte forana acudio en grande numero a esta Ciudad [Palma de Mallorca]. Villas huvo como Manacor, Santañy y otras que la mitad dellas se desplobaron, y las

---

en la *Historia del colegio de Montesión*: «A los 12 del mismo Enero [1616] passo desta vida el buen doctor Juan Binimelis uno de los congregados de la congregacion de los clerigos, gran Mathematico y coronista deste Reyno: por haver dexado tres tomos en fol. de la Historia de Mallorca: haziendo dellos legado particular a los señores Jurados, para que los conserven; con expressa clausula de que por el mismo caso, que dichos Jurados intenten sacar de Casa de la Ciudad la dicha Historia por via de emprestarla; quiere y manda que sea applicada al Coll.o de N.ra Señora de Montesion, de los P.es de la Compañia de Mallorca como consta por su ultimo testamento; en el qual haze heredero el comun de la Cofradia de S. Bernardo.» (BSAL, XX, 123). Per a l'obra de Binimelis veg. Ensenyat (1993: 497-510); Moll (2000: 117-134); Duran (1993: 497-510).

⁴²⁷ *Historia del colegio de Montesión*, BSAL, XIX, 345.

⁴²⁸ «Y con orden y licencia del P. Prou.al Joseph de Villegas procuro y alcanço el P. R.or Licencia y Patente en escrito del Ill.o Sr. Virrey y Obispo, los quales los concedieron con mucha Charidad y liberalidad la del Sr. Obispo D. Fr. Simon Bauza, fue concedida a 6 de Julio y la del Señor Virrey D. Carlos Coloma a las 8 del mesmo. El 1º que salio para pedir limosna fue el mismo P. R.or Pedro Gil para dar exemplo, y animar a los P.es que auian de salir.» (*Historia del colegio de Montesión*, BSAL, XIX, 347).

⁴²⁹ «Haviendo mucha necesidad de agua [...] si seria bien señalar tres dias de ayuno [6,7 i 8 de febrer] y que en los mismos estuviera patente el Santissimo Sacramento y se tuviesse oración continua *per turnum* todas las Parrochias y Religiones por la mesma necesidad haziendo processiones esos tres dias a las mismas iglesias. Parecio bien al señor Obispo y todo el cavildo con quien su señoria lo trato.» (*Historia del colegio de Montesión*, BSAL, XIX, 379).

casas enteras maridos con sus mugeres y sus hijos vinieron a esta Ciudad, y trabajauan por la comida y no hallauan. Procuraron el P. Rector y los Padres deste Collegio las limosnas que pudieron para aiudar a los pobres, augmento el P. Rector la limosna ordinaria de la puerta [...] y esto duro desde Enero hasta el fin de Mayo, quando se empezaron a segar los ordios, y los pobres empezaron de faltar [...] Yendo muchas mochachas de doze y catorze y mas años con hambre de las Villas de la parte forana de la Ciudad pidiendo limosna, por el peligro que havia de offensas de Dios, y de perder si no se recogian sus honrras, y assi los Padres Rector, y Torrens y Fons hablaron desto differentes veces con los Señores Jurados; y el P. Rector hablo al Señor Obispo, y el P. Fons en la Quaresma lo exhorto en sus sermones de tal modo; que se procuro una casa do se recogieron mas de sesenta [...] Esta casa con este recogimiento fue de grande provecho, y fruto y edificacion de todo el Pueblo, y viendo los P.P. Rector y Fons, que sucedia bien, acabada la quaresma, entre dos Pasquas fueron dos vezes a la sala a hablar a los Señores Jurados juntos, y supplicarles que se perpetuasse esta casa de recogimiento de 10 y 12 años arriba, que no pidiessen limosna sino que estuviessen recogidas, al modo del Hospital de la Misericordia de Barcelona [...] y el P. Pedro Gil el tiempo que le duro el cargo, hizo instancia en la perseuerencia desta casa.»

El 4 d'agost es reuniren els 8 professors de 4 vots que residien en el col·legi de Montision a fi d'elegir el procurador que, el 5 d'octubre de 1614, havia d'assistir a la congregació provincial en València. Fou elegit Pere Gil que, abans de la seva marxa, nomenà vicerector Joan Pau Fonts, el qual havia d'exercir les funcions de rector mentre no se'n nomenés un de nou. El 2 de setembre marxà cap a València on fou elegit procurador de la província per anar a la congregació general de Roma, però a causa de la mort del general Acquaviva, el febrer de 1615, finalment no viatjà. El novembre es convocà una nova congregació general per elegir un nou general i es tornà a reunir la congregació provincial –aquesta vegada a Barcelona–, que repetí l'elecció del jesuïta reusenc. Al juny –dia del Corpus– el provincial d'Aragó amb els procuradors nomenats embarcaren en unes galeres de Nàpols, on desembarcaren i residiren fins a l'octubre. A finals de mes arribaren a Roma i el

novembre de 1615 es celebrà la congregació general, que elegí com a nou general de la Companyia el pare Mucio Vitelleschi.⁴³⁰

Tercer rectorat del col·legi de Betlem (1616-1619). El jurament immaculista de la Universitat

El 2 de juliol de 1616 Pere Gil inicià el seu tercer i últim rectorat en el col·legi de Betlem. Com en les etapes anteriors, també es caracteritza per l'estreta col·laboració amb el bisbe de Barcelona de torn, en aquesta ocasió, Lluís Sans (1612-1620). De fet, poc després de prendre possessió del càrrec, la *Crónica del colegio de Belén* informa que

«por orden de don Luis Sans obispo desta ciudad, en la iglesia de San Justo, por la Cuaresma, ciertos días a la tarde [iba Pere Gil] a hacer pláticas a los clérigos que allí se juntaban de todas las parroquias que fue de mucho provecho para ellos y de edificación de los demás y después en el sínodo el mismo padre predicó un sermón».⁴³¹

D'altra banda, durant aquest període, Pere Gil fou el confessor de la dona del duc d'Albuquerque, virrei de Catalunya (1615-1619), «la cual siempre confesó con el padre hasta que sus excelencias partieron para Roma en 1619».⁴³²

El 17 de maig de 1619 Pere Gil aprovava per comissió del bisbe Lluís Sans l'obra de Francesc Broquetes *Sermó de la Immaculada Concepció de Maria Sanctíssima senyora nostra. Predicat el 8 de Abril 1619 dia de la festa de la Anunciació de la Reyna (...) dirigit al illustrissim y reverendissim senyor don Juan de Moncada Arcabisbe de la Sta. Metropolitana Iglesia de Tarragona, Primat de Espanya, del Consell del Rey nostre Senyor* (Barcelona, S. Mathevat, 1619). L'obra s'editava en un moment d'especial fervor immaculista, després que el 1617 el papa Pau V decretès un breu concepcionista. Aquesta devoció s'estengué a la Universitat de Barcelona, que el 1619 instituí el jurament de defensar la concepció de la Verge Maria sense pecat original, seguint l'estela de les universitats de Sevilla, Granada, Alcalá de Henares, Santiago, Toledo i Saragossa, les quals l'oficialitzaren l'any

---

⁴³⁰ En la relació dels assistents a la congregació figura amb el nom de Petrus Aegidius, veg. Astrain (1916: vol. V, 3).

⁴³¹ *Crónica del colegio de Belén*, f. 92v.

⁴³² *Ibid.*

1617, mentre que un any després s'hi afegí la Universitat de Salamanca.⁴³³ En tot aquest afer Pere Gil tingué un protagonisme especial, atès que fou a instància seva que la Universitat de Barcelona formalitzà el jurament immaculista:

«Con las contradicciones que en varias partes hubo de España a la piadosa opinión de la Purísima Concepción se movieron algunas universidades a renovar y otras a hacer de nuevo el juramento de defender los doctores dellas su limpieza de pecado original. Con este ejemplo procuró el padre Pedro Gil mover a esta Universidad para que renovase también el juramento. Ofreciéronse dificultades más que grandes en esto pero la piedad, industria y trabajo del padre fueron gran parte para convencerse y así con universal alegría y aplauso de toda la ciudad se hizo solemne fiesta desta renovación en la iglesia mayor, a gastos de la ciudad que se mostró liberalísima en gastar cuanto fue necesario en esta ocasión. Y entre todas las religiones hizo confianza de la nuestra encargándole que sin reparar en gastos hiciese lo que mejor pareciese para solemnidad de la fiesta, y así el padre rector ordenó a los hermanos estudiantes que se ocupasen algunos días en componer algunas poesías de varias lenguas y geroglíficos en alabanza de la Virgen. Y a propósito de la solemnidad de la renovación del juramento encomendó al hermano Francisco Coll que se encargase de hacer las pinturas y escribir todos sus papeles y los de los demás y con su dirección hacerlos poner en los claustros de la iglesia mayor, los cuáles fueron tantos en número y tan ingeniosas que causaron admiración y espanto a toda la ciudad. Mas ordenó el padre rector a los hermanos Foslavi y Guillermo Sovies que se encargasen de ordenar un gracioso paseo para la víspera de la fiesta el cual se hizo en esta forma: iban a caballo delante los atambores, trompetas y menestriles y luego un doctor que llevaba un pendón blanco acompañado de otros que le ladeaban; seguían luego otros con sus insignias como los primeros y gran número de licenciados bien tratados; tras estos iban unos estudiantes de poca edad con las insignias de los doctores de la Iglesia Griega y Latina, en medio de dos licenciados también a caballo; seguíanse después el carro triunfal ricamente aderezado, en medio la Virgen sin mancha concebida y alrededor varios estudiantes vestidos cada uno en traje de varias ciencias y facultades. Todos así

---

⁴³³ Amb anterioritat ja havien jurat les universitats de París (1497), Colònia (1499), Magúncia (1501) i València (1530).

doctores como ciencias en varios puestos de la ciudad publicaron en verso limado con linda gracia y donaire la fiesta y loores de la concebida sin pecado con general aplauso de toda la ciudad. Últimamente seguía una buena tropa de estudiantes a caballo y gente infinita que por su gusto seguía tan lúcido paseo. Después, por la mañana, salió de la universidad una procesión vistosa de todos los doctores de varias facultades que había en la ciudad y alrededor de ella con sus insignias y entre ellos el padre Pedro Gil como maestro en artes de la misma hasta la Iglesia mayor en la cual ofició el arzobispo de Tarragona don Juan de Moncada y predicó don Luis Tena obispo de Tortosa.»⁴³⁴

El testimoni és enormement eloqüent del canvi radical que s'havia produït en l'espiritualitat i religiositat barcelonina del primer període postridentí: de l'austeritat postconciliar a la festivitat barroca. Però aquesta imatge idíl·lica de la festa que relata la *Crónica del colegio de Belén* contrasta amb la «Carta que el prior y convento de Santa Caterina, mártir de Barcelona, escribieron al señor obispo de Amelia, nuncio y collector apostólico en los reynos de España que residía en Madrid. A 5 de henero año de 1619». La carta està inclosa en la miscel·lània de Gaspar Vicenç, i com en el cas de la missiva del provincial dels predicadors, Gerónimo de Lanuza, arran de la publicació del *Memorial de manaments*, té la intenció de desacreditar els jesuïtes:

«Por la negociación y solicitud del obispo de Tortosa, don Luis Tena, y del padre Pedro Gil, rector del collegio de los jesuitas, y de los ilustres Francisco Broquetes, cathedrático de Escritura, y Pedro Font y Gabriel Antonio Bosser, cathedrático de medicina, el doctor Comelles, retor que era de la Universidad del Studio General desta ciudad de Barcelona, con la mayor parte de los ilustres della de todas facultades, a 11 de octubre 1617, hizieron y establecieron un estatuto y ordinación en que obligan a todos los ilustres cathedráticos y oficiales de dicha Universidad que de presente son, o por

---

⁴³⁴ *Crónica del colegio de Belén*, f. 94v-95r. El relat de la *Crónica de Belén* és un breu resum de la «Relación sumaria del juramento que hizo la Universidad de Barcelona acerca de la Concepción de Nuestra Señora Santísima y de las fiestas que con esta ocasión se hizieron en la dicha ciudad por el mes de noviembre 1618. Sacada de la que se embió al rey de España Phelipe tercero» que es conserva en el manuscrit miscel·lani de Gaspar Vicenç de la BUB (ms. 1008, f. 294v-297v).

tiempos venideros fueren o quisieren serlo, que juren de siempre defender y nunca impugnar la Immaculada Concepción de la Virgen María Nuestra Señora dando plena potestad al rector que fuere para poderles hazer fuerza y compeller a ello con penas pecuniarias, suspensión y privación de liciones, cáthedras, propinas, salarios y otras a su alvedrio. Algunos de los Ilustres que se hallavan presentes contradixeron a dicho estatuto entre los quales eran tres cathedráticos de theologia y el viceretor, y en particular el cathedrático de prima de decretos, diciendo ser nullo y de ningún valor dicho estatuto porque era contra los decretos apostólicos que dan a cada uno libertad en actos privados de tener, afirmar y defender la parte que mejor les pareciere en la materia de la Concepción de Nuestra Señora Santísima. Y también porque la dicha Universidad está sujeta a potestad secular y la mayor parte della son seculares que no pueden hazer estatutos en materias espirituales antes bien es derecho particular de la Sede Apostólica y de admitir lo contrario se an seguido y seguirían en la Iglesia de Dios grandes inconvenientes y por otra muchas razones que se an allegado. Y assí se introduxo causa delante del ordinario desta ciudad, don Luis Sans, la qual a durado más de un año y no se pudo alcançar la declarasse aunque dello a sido muchas vezes instado. Y en este intermedio los sobradichos ilustres que contradezian a dicho estatuto consultaron con su Santidad y suplicaron fuesse del servicio de su Beatitud mandar poner remedio en esto y declararles su voluntad. Y recibieron aviso por carta de uno de la Congregación de la Santa Inquisición de Roma (el qual de sus propias manos avia dado a su Santidad la súplica juntamente con otra por parte de la Universidad de Salamanca en la mesma materia) que vuestra ilustrísima traería orden para remediar estas inquietudes y novedades desta Universidad y de la de Salamanca y de las otras si fuere menester y con este aviso descuidaron de todo esperando buen sucesso.»

A continuació, el prior es lamenta que la resolució no arribés i que, a instància de Pere Gil i el bisbe de Tortosa, el rector de la Universitat determinés

«hazer la fiesta del dicho juramento como en effeto la hizieron en la Iglesia mayor a 25 de dicho mes [novembre] y es verdad que no compellieron a nadie pero por la sollícita negociación de los sobredichos negociadores, los consellers y consejo desta ciudad como señores de la Universidad del

Estudio General, antes que se hiziesse y celebrasse dicho juramento, establecieron y determinaron de nuevo que nadie por adelante pudiesse graduarse ni obtener cáthedra ni officio alguno en la dicha Universidad que no hiziesse primero dicho juramento, de suerte que assí el primer estatuto que hizo la Universidad a 11 de octubre de 1617 como también estotro que hizieron los conselleres y consejo desta ciudad por los primeros de noviembre de 1618 están aún en pie y cierto a de admirar quan descuidados y temerarios an andado los unos y los otros en decretar y executar dicho juramento sin hazer memoria de consultarlo primero con el Summo Pontífice Romano y pedir licencia a su Santidad como las pidieron y consultaron las Universidades de Salamanca y Alcalá».

Per al prior, el major dany que s'havia fet a la Universitat era

«echar para siempre [...] a los frayles de la orden de predicadores y por consiguiente a la doctrina de Santo Thomás, doctor angélico (que es el intento principal de los padre jesuitas como en otras ocasiones se ha visto claramente) que si bien es verdad que siempre se nos a tenido respeto en la dicha Universidad por aver sido nuestros frayles los que truxeron a esta ciudad las buenas letras y la theologia, como es manifiesto y desde que la Universidad se fundó avemos tenido cáthedras en ella y de presente tenemos la de prima y el decano y cathedrático de escritura jubilado es un religioso de nuestra orden, pero de aquí en adelante es cierto que no nos daran lugar de graduarse nuestros frayles en ella ni podrán obtener cáthedras que no guarden dicho estatuto el qual haran observar puntualmente si no se les manda lo contrario y amás desto nos quitarán la cáthedra que de presente posseemos la qual an de proveher el verano que viene los consellers de la ciudad y los decanos de todas las facultades y el rector como se acostumbra de tres en tres años por donde suplicamos humilmente y con las veras posibles a Vuestra Ilustrísima mandar poner en esto remedio y que no nos hagan esta vexación estando los decretos apostólicos en contrario».

A més, el prior de Santa Caterina demanava que es corregís la falta del bisbe de Tortosa, el qual amb ocasió del dit jurament predicava i publicava «no observando el decreto de nuestro santísimo padre Paulo V ni el de Pio V», igual com també féu

«un padre de la orden de san Francisco en otro sermón que predicó». A continuació, el prior denunciava que

«también an querido autorizar la dicha solemnidad con traer unos tablones o quadros desde la ciudad de Manresa, obispado de Vique, en que está pintada la resurreccion de un canónigo que se llamava Mulet que por intercession de la Virgen Nuestra Señora fue librado de las penas del infierno donde estava condenado por un error que tuvo viviendo y era que dezía que la Virgen fue concebida en pecado original y que assí avia resuscitado para notificar al mundo que los que tal opinión tenían se condenavan, de suerte que da por error y sufficiente causa de condenación lo que la silla apostólica da a todos por lícito y justo y assí según esto se a de dezir que están condenados los doctores de la Iglesia y santos canonizados».

Tot seguit afegia que els rètols

«estavan colgados los días de las fiestas sobredichas en los claustros de la cathedral junto a la capilla de la Concepción de Nuestra Señora y ayudaron a colgarlos los padres jesuitas en persona y debaxo de los dichos tablones avia un rótulo con letras grandes que dezía: “Error que tuvo el canónigo Mulet por el qual fue condenado”».

També, condemnava el caràcter popular de la celebració:

«Entre otras muchas cosas notables y disparatadas que an sucedido en esta ciudad en esta ocasión de las dichas fiestas es una que entre gente de consideración y zelosa de nuestra fe a sido gravíssima y fue aver llevado un día de las dichas fiestas públicamente por las calles desta ciudad la imagen de Nuestra Señora Santíssima, no como suelen los christianos con luzes y cantando hymnos y psalmos sino entre máscaras y dissoluciones cantando y baylando y riendo y entrándose por las tavernas a borrachear dexando la ymagen de Nuestra Señora en las calles. Caso que si bien se considera lastimaría a qualquier cathólico y sin falta se devieron burlar los hereges ingleses que estavan aquellos días en Barcelona, que por ser puerto de mar y llave de España y estar en frontera de Francia donde ay tantos enemigos

de la fe que burlan de las ymágenes avian de andar los desta ciudad en todo muy remirados y en particular en la dicha ocasión.»

Finalment, censurava dos llibres que havien publicat els jesuïtes Pedro de Ojeda i Juan de Pineda sobre la matèria. Sobre el primer, el prior de Santa Caterina assegurava que «está lleno de falsedades y todo su intento en esse librito es probar que es tradición apostólica la opinión pía de la Inmaculada Concepción».⁴³⁵ En el cas del segon afirmava que «unas addiciones o advertencias del estatuto y ordinación del rey don Juan de Aragón también lleno de falsedades».⁴³⁶ Així, tots dos llibres queien «en las penas y censuras de Pio V confirmadas por la Santidad de Paulo V que hoy gloriosamente preside en la Iglesia Santa por aver escrito en romance desta materia y traer desse argumento impugnando la opinión contraria». Altrament, també recomanava que l'ordinació del rei d'Aragó, segons qual «todos los años, vigília de la Concepción, en esta ciudad por orden de la cofradia de la Concepción se haze un pregón público con mucha música y magestad en que se destierran deste Principado todos los que dixeren que la Virgen fue concebida con pecado original», es recolzava en el concili de Basilea, que l'Església considerava cismàtic. D'aquesta manera conclouïa que

«de otras mil en esse tono dichas por los predicadores, escritas por los poetas y representadas por las calles con favor y asistencia de los padres jesuitas podríamos dar y daremos entera noticia a Vuestra Ilustrísima siempre que se nos mandare para que estando enterado dellas con más facilidad y eficacia pueda proveher de remedio y consolarnos a todos los deste convento».

Desconeixem la resposta dels jesuïtes davant les crítiques dels predicadors del convent de Santa Caterina, les quals, en tot cas, no serien molt diferents de les exposades en el *Memorial de respuestas a las oposiciones que se hazen contra el*

---

⁴³⁵ Es tracta de l'obra del jesuïta Pedro de Ojeda *Información eclesiástica en defensa de la limpia Concepción de la Madre de Dios* (Sevilla, 1616).

⁴³⁶ Es refereix al sermó publicat del jesuïta Juan de Pineda *Memorial de respuestas a las oposiciones que se hazen contra el Priuilegio de el... rey D. Ioan I de Aragon, y su Declaracion y aduertencias que sobre el hizo el padre Ioan de Pineda de la Compañia de Iesus, cerca [sic] de la fiesta... de la Inmaculada Concepcion...* [Sevilla]: Gabriel Ramos..., [entre 1616 i 1623].

privilegio de el Señor Rey D. Ioan I de Aragón...(Sevilla, s.d., 1616?), que inclou arguments històrics que apel·laven als privilegis del Principat:

«A tenido después de su primera promulgación tantas otras confirmaciones y revalidaciones por otros catolicísimos y cristianísimos reyes sucesores del dicho rey don Ioan hasta Filipe II de santa memoria que dado caso que el rey que lo hizo padeciera alguna excepción o vicio recibiera bastante valor y firmeza de sus sucesores [...]. Y después, la santa memoria de Filipe II nuestro señor la mandó de nuevo imprimir con las demás Constituciones de Cataluña en las cortes que celebró en Monçón año de 1585 por lo qual no sólo se debe llamar este edicto del señor rey don Iuan mas muy propriamente edicto y pragmática del rey don Filipe II nuestro Señor [...]. De lo qual se colige con claridad y evidencia que si en este tiempo presente se a renovado en algunas partes de aquellas tres coronas: Aragón, Valencia, Cataluña, la memoria y exacción de este fuero y edicto no a nacido ni se a ocasionado (como algunos sin fundamento an querido dezir) de la declaración y advertencias que en estotro último fin de España se hizieron después de aver corrido solo el edicto con novedad y aplauso por varias partes del reyno. Nació verdaderamente de aver estado siempre el tal edicto en veneración y observancia entre los aragoneses como lo suelen estar otros fueros y privilegios y este apar de la antigua devoción de sus reyes y reyno.»⁴³⁷

La polèmica fou de tal consideració que l'octubre de 1619 el pare general Vitelleschi enviava a Pere Gil –en aquell moment provincial d'Aragó– una carta en la qual li recomanava que «en lo del juramento acerca de la Concepción de Nuestra Señora, digo dos cosas: La una, que no seamos nosotros de los primeros en hacerle, ni vayan los Nuestros moviendo e incitando a los demás. La otra, que si las otras religiones hicieren el dicho juramento, le hagan también a los Nuestros, por ser en cosa de tanto servicio de Dios y de su Santísima Madre».⁴³⁸

---

⁴³⁷ *Memorial de respuestas a las oposiciones que se hazen contra el privilegio de el Señor Rey D. Ioan I de Aragón y su declaración y advertencias que sobre él hizo el padre Ioan de Pineda de la Compañía de Iesus cerca de la fiesta y celebridad de la Inmaculada Concepcion de la Santissima Virgen María Madre de Dios, Señora nuestra*, Sevilla, s.d. [1616?], f. 6v-7r.

⁴³⁸ ARSI, Aragonia, Epist. Gen. A Pere Gil, 7 d'octubre de 1619, cit. per Astrain (1916: vol. V, 134). Es conserva una altra carta del general a Pere Gil –datada el 20 de febrer de 1619– en aquest mateix sentit.

El Memorial en defensa de las bruxas

El 10 de gener de 1619 Pere Gil presentava un memorial⁴³⁹ al duc d'Alburquerque, Francisco Fernández de la Cueva (1575-1637), virrei de Catalunya (1616-1619), en el qual denunciava els abusos que es cometien en els processos de bruixeria.⁴⁴⁰ Ricardo García Cárcel donà a conèixer aquest document, que, posteriorment, ha estat utilitzat per Víctor Ferro i Henri Kamen.⁴⁴¹ El text està organitzat en quinze arguments i el coneixem perquè forma part de la miscel·lània del dominicà Gaspar Vicenç, que el va copiar amb la intenció de criticar-ne l'autor, sobretot arran del fet que el memorial anés acompanyat d'un es de notes marginals signades per un jurista perpinyanès en les quals es rebutjaven totes i cadascuna de les raons adduïdes per Pere Gil.⁴⁴² Aquest objectiu es mostra al final de la transcripció, en un comentari de Gaspar Vicenç:

«Advierta el lector que el autor que responde al memorial no cita ni bullas de pontífices, que las ay (como se puede ver en el *Malleus maleficarum*), ni dichos de los santos ni otros lugares de la Santa Scriptura, porque para el padre Gil, sobredicho author del memorial, eran de maior eficacia y auctoridad Lesio y Martín del Río, ambos de la Compañía, que todo lo demás.[...]. Esto vaya de passo advertido para que se vea el espíritu de esos padres jesuítas.»⁴⁴³

---

⁴³⁹ *Memorial al duc de Alburquerque en defensa de las bruxas, el año 1619* (BUB, ms.1008, f. 335v-340v). Hi ha una altra còpia a la BNE: *Representación del jesuïta Pedro Gil para que se proceda con cautela y madurez de juicio respecto a las brujas*, Barcelona, 20 enero 1619, ms. 2440, f. 88-90. A l'apèndix documental núm. II reproduïm el memorial que García Cárcel (1985: vol. I, 414-415) reproduï de forma parcial.

⁴⁴⁰ Una carta dirigida a Pere Gil des del col·legi de Gandia «con relación de un milagro que hizo Dios con uno que se encomendó a la intercesión de dicho hermano [Cansado] el día de su entierro» (ARV, Clergat, Llibre 1055) mostra l'autoritat teològica del jesuïta reusenc, que havia de dilucidar sobre qüestions d'aquesta naturalesa. La carta està inclosa en la «Memoria de algunos papeles antiguos que se hallan este año de 1765 dentro la arquimesa de el aposento retoral delante la librería y pueden servir para la Historia de este Colegio y Universidad de Gandia» (núm. 30). El document s'intitula: «Carta de edificación sobre la muerte del Hº Cansado, Coadjutor temporal, con relación de un milagro que hizo Dios con uno que se encomendó a la intercesión de dicho hermano el dia de su entierro. La carta va dirigida al P. Pedro Gil, rector de Barcelona y doctor de esta Universidad».

⁴⁴¹ Ferro (1987: 379-381); García Cárcel (1985: vol. I, 407- 421); (1995: vol. 4, 216- 217); Kamen (1998: 320-321).

⁴⁴² Es tracta d'una còpia, com recull l'encapçalament: «Memorial que el padre Pedro Gil, rector del colegio de los jesuitas, dio al duque de Alburquerque en defensa de las bruxas el año de 1619, con unas respuestas de un doctor en leyes de la villa de Perpiñán».

⁴⁴³ *Memorial al duc de Alburquerque en defensa de las bruxas, el año 1619*, f. 340v.

La més important de les butlles papals sobre el tema és la d'Innocenci VIII *Summis desiderantes affectibus* (1484), que autoritzava la crema i la persecució de les bruixes als inquisidors dominics. Aquests foren també els responsables de la impressió de la primera gran obra demonològica, el *Malleus maleficarum* (1486), que al llarg dels segles XVI i XVII s'imprimí nombroses vegades. Als ulls de Gaspar Vicenç, el memorial representava un altre exemple del menyspreu dels jesuïtes, que negligien la inveterada autoritat dels dominics en aquesta matèria, ja que Pere Gil només cita autors de la Companyia de Jesús.

Agustí Alcoberro⁴⁴⁴ ha contextualitzat el memorial dins d'un període de gran repressió (1614-1622), que té el seu detonador en les grans inundacions succeïdes a Catalunya l'any 1617. Però també cal inscriure'l en un context més ampli: dins de la crítica a les persecucions iniciades pels membres de la Companyia de Jesús a partir de 1617. Els jesuïtes foren els qui més van contribuir a la persecució arreu d'Europa, però paradoxalment a Alemanya aparegué un corrent crític dins del mateix orde que denunciava com a invàlides totes les confessions perquè es produïen únicament per causa de la tortura. Així, doncs, el memorial se suma a aquesta censura i destaca per la seva valentia en denunciar l'ús del turment per forçar l'autoinculpació de les dones acusades de bruixeria. En això coincideix amb el rebuig a la tortura i la pena de mort que Pere Gil expressà també en el *Modo de ayudar a ben morir* (veg. supra p. CXXVIII):

«en el darles tortura confiessen de sí y de otras lo que no es verdad por miedo y dolor de los tormentos. Y por sus confesiones les dan sentencia de muerte y los confesores que las confiessen se hallan con trabajo porque tienen indicios que son inocentes o que no merecen tan grave pena como se les da. Y como no son juezes del processo sino solo almas y an de guardar el sello sacramental y por otra parte an de authorizar la justicia y aprovar siempre que las sentencias están bien echas, hallánse en ansias y temores por lo que toca a su officio de confesores y bien de las almas, vidas y honras dellas.»

Trevor-Roper⁴⁴⁵ ha interpretat la cacera de bruixes com a resultat del combat ideològic entre la Reforma i la Contrareforma, pel fet que en societats que tendien a

---

⁴⁴⁴ Alcoberro (2008: 485- 501);

⁴⁴⁵ Trevor-Roper (1972: 201-202).

la uniformitat els grups socials no assimilats podien ser perseguits en nom de l'ortodòxia. En aquest sentit, Pere Gil denuncia la feblesa dels jutges que les condemnaven davant la pressió social:

«y último, no haze mucha fuerza en contrario que comúnmente los pueblos y gente digan contra las bruxas que hazen infinitos males y que mereçen mil muertes. Y assí los juezes se inclinan a mandar ahorcallas porque como son pobres, desamparadas, cortas de juicio, ignorantes en la fe y religión christiana y observancia de los mandamientos y buenas costumbres, ninguno aboga por ellas y assí se corre peligro que no sean muchas de ellas inocentes conforme lo sobredicho.»

Amb tot, els teòlegs foren els responsables ideològics de la persecució, malgrat que Pere Gil intenti suavitzar el seu rigorisme: «los theólogos que escriven de las bruxas van muy atentados y generalmente dizen que se a de proceder con grande tiento máximo a pena de muerte dellas si no veen claros homicidios o claras heregias con pertinacia». El cert és que el memorial palesa la posició ideològica del jesuïta reusenc que, una vegada més, se situa en una posició benèvola, alineat amb els escèptics i enfrontat als teòlegs rigoristes que no admetien el relativisme davant dels casos de bruixeria. Per aquest fet Gaspar Vicenç copia el memorial amb les pertinents anotacions llatines del jurista perpinyanès, amb l'objectiu d'acusar Pere Gil de «llibertí», enemic de la «raó».

En tot cas, cal insistir en la importància del text, perquè es tracta del «primer al·legat conegut contra la cacera de bruixes a Catalunya», com han assenyalat Agustí Alcoberro i Ramon Sarobe.⁴⁴⁶

Provincial d'Aragó (1619-1622)

Podem seguir l'actuació de Pere Gil com a provincial a partir dels documents de l'Arxiu Romà de la Companyia de Jesús (ARSI) que el pare Batllori inclogué en els seus treballs sobre Baltasar Gracián. Així, sabem que el seu nomenament no va ser fàcil, per raó de la conflictivitat interna dels jesuïtes dels diferents regnes de la Corona d'Aragó. La desproporció entre els novicis dels quatre regnes de la Corona

---

⁴⁴⁶ Alcoberro i Sarobe (2007: 142).

d'Aragó⁴⁴⁷ i l'elecció de la persona que hauria d'anar a Roma per assistir a la congregació de procuradors de l'any 1619 foren la causa d'un fort enfrontament entre aragonesos i catalans, per un costat, i valencians, per l'altre. Això va provocar que el general Vitelleschi estigués a punt d'enviar un provincial d'una altra província. Després de l'elecció de Pere Gil, el clima de confrontació continuà, fins al punt que, en la congregació provincial de Saragossa del 1622, s'arribà a plantejar la divisió de la província.⁴⁴⁸ En aquest context, una carta del general Vitelleschi a Pere Gil, datada el 20 de juny de 1620, evidencia la predilecció del jesuïta reusenc pels membres catalans de la província. Encara que no sabem el sentit exacte de les seves paraules, és a dir, si es tractava d'un retret o no, el cert és que el general manifesta «que [Pere Gil] muestra más affición y cariño a los de la nación catalana que a los demás, y que hablando dellos es con encarecimiento, aora sea en letras, aora en gobierno, aora en espíritu y fervor, diciendo que son unos Xavieres, etc.».⁴⁴⁹

La primera actuació de Pere Gil com a provincial de la qual tenim constància data del mes de maig de 1619, quan trameté una carta al general Vitelleschi perquè es fes una revisió de la *Historiae Societatis Jesu Pars secunda, sive Lainius*, del jesuïta italià Francesco Sacchini. Pere Gil devia conèixer un esborrany d'aquesta obra, editada a Anvers l'any 1620, en el qual s'afirmava l'origen jueu d'un dels fundadors de la Companyia, el pare Diego Laínez, i l'afirmació provocà la queixa del provincial: «la experiencia me ha enseñado que en estos quatro reynos de la provincia de Aragón algunos han sido infamados de judíos por razón de algunos hermanos o parientes dellos, o del mismo nombre de familia, haverse casado con cóniuges judíos, y por razón desto publicarse que todo el linaje era de judíos». Amb aquests arguments Pere Gil s'avançava a la petició de totes les províncies peninsulars, que el 1622 reclamaren la substitució del «libel» per una declaració que confirmés la noblesa i la netedat de sang dels avantpassats de Laínez.⁴⁵⁰

---

⁴⁴⁷ Batllori (1996: 37).

⁴⁴⁸ Batllori (1996: 20-21).

⁴⁴⁹ ARSI, Arag. 7, f. 230r, cit. per Batllori (1953: 562), el qual descontextualitzà aquestes línies per mostrar l'amor de Pere Gil a la terra.

⁴⁵⁰ AHN, 253; ARSI, Congr. 56, f. 159r, cit. per Batllori (1996: 7). Per a la declaració conjunta de les províncies espanyoles de la Companyia, veg. Sicroff (1985: 330). Cal assenyalar que durant la V Congregació General (1593) la Companyia adoptà un estatut de neteja de sang, un fet certament significatiu perquè era la primera mesura presa per l'orde: no existia en les primeres *Constituciones* i, a més, anava en contra de la pràctica i de l'esperit de sant Ignasi, veg. Astrain (1909: vol. III, 593).

D'altra banda, per una carta del general sabem la seva opinió sobre el govern de Pere Gil, al qual qualifica com a persona de «gran religión» però «demasiado benigno en materia de espíritu»,⁴⁵¹ de manera que l'instava a tractar amb més rigor als novicis. Una altra carta de Vitelleschi a Pere Gil datada l'any 1621 posa de manifest la preocupació del general envers la província d'Aragó, que tenia «neçessidad de purgarla, no sea que por retener a dos o tres que proceden mal se les pegue la enfermedad a los que agora viven bien».⁴⁵² Com a resultat dels requeriments, Pere Gil expulsà dos novicis valencians, una decisió que resultava especialment conflictiva,⁴⁵³ encara que la purga acabà per afectar moltes més persones. Després de la decisió, Vitelleschi hagué de consolar al jesuïta reusenc: «No le dé pena a vuestra reverencia que le atribuyan y hagan cargo de los muchos que se an despedido, pues a sido neçessario y de grande bien para la provincia».⁴⁵⁴

A més, Pere Gil també hagué de fer front a la gran penúria econòmica que assotava la província, raó per la qual l'any 1621 volgué traslladar el col·legi de Tarragona a Saragossa. Un any abans havia proposat demanar almoïna pels carrers, una qüestió ja prevista per sant Ignasi —«Instrucción sobre el modo de pedir limosna»,⁴⁵⁵ encara que després de la intervenció del general l'ordinació es retirà.⁴⁵⁶ Tanmateix, per alleugerir les càrregues econòmiques del col·legi de Tarragona, Pere Gil optà per treure alguns novicis i posar-los a estudiar abans de finalitzar el bienni establert. Encara que el general aprovà la mesura, li comunicà que «en lo porvenir será acertado avisar acá, dando las razones que para ello huviere, si otra vez fuere conveniente sacar alguno del noviciado».⁴⁵⁷

També l'any 1621, Pere Gil procurava la fundació a Tortosa «de residencia o colegio pues en el tiempo de la misión estuvieron allí los ánimos tan bien dispuestos como se pudo desear». Però quan els pares Joan Pau Fons i Guillermo Sovies —per ordre del jesuïta reusenc— anaren a la ciutat a fundar la nova residència,

---

⁴⁵¹ ARSI, Aragonia 7, f. 205r, Vitelleschi al pare Juan Villanueva, 4 de novembre de 1619, cit. per Batllori (1996: 36).

⁴⁵² ARSI, Arag. 7, f. 245v, cit. per Batllori (1996: 30).

⁴⁵³ Batllori (1996: 38).

⁴⁵⁴ ARSI, Arag. 7, f. 290, cit. per Batllori (1996: 30).

⁴⁵⁵ *Obras de San Ignacio de Loyola* (1997: 1025).

⁴⁵⁶ Batllori (1996: 39).

⁴⁵⁷ ARSI, Arag.7, f. 215r, cit. per Batllori (1996: 44).

«algunos religiosos y en especial los padres dominicos y los padres carmelitas descalzos continuaron estas con más veras cuando vieron allí los padres de la misión y de boca del señor obispo don Luis de Tena se supo que los mayores adversarios eran los padres descalzos que aunque no se mostraban tan en lo exterior pero secretamente habían movido los ánimos de los otros y habiendo tirado la piedra escondían la mano. Finalmente el padre prior del convento de Santo Domingo juntó en el suyo un viernes a todos los demás superiores y compañeros de los otros y estando juntos les dijo: “padres míos, la causa de haber suplicado a vuestras paternidades se hiciese esta junta es para que veamos y resolvamos lo que habemos de hacer [...]”. Y fueron mentando estas palabras en disfavor nuestro. Corrieron los votos de que se diesen memoriales contra la Compañía para que no fuese admitido en Tortosa».

Encara que els caputxins i els franciscans es manifestessin a favor, la nova fundació no prosperà perquè «al fin prevalecieron los más y así dieron al obispo memoriales contra nosotros diciendo que nos alzaríamos con las haciendas y que muchas heredades que vendrían a ser de la Compañía dejarían de pagar diezmos». Mentre això succeïa a Tortosa, Pere Gil s'esperava a València, on el pare Sovies es desplaçà per informar-li de les dificultats de la nova fundació. Després de reunir-se amb els pares principals de la casa professa, Pere Gil decidí

«que no eran buenos principios de fundación entrar con pleitos con obispo, clero y religiosos y que los padres Font y Sovies con buenas palabras agradeciesen el favor que algunos nos habían mostrado ayer y de los demás que habían hecho alguna mudanza se despidiesen cortésmente lo cual se hizo quedando muchísimas personas con vivo sentimiento de ver que les había de faltar consuelo y medro espiritual».⁴⁵⁸

Per últim, sabem que la congregació provincial de 1622 l'encarregà que s'acomplís l'ordre d'instituir una lliçó de teologia moral en alguns col·legis que n'estaven mancats. És la darrera actuació com a provincial de Pere Gil que coneixem.⁴⁵⁹

---

⁴⁵⁸ *Crónica del colegio de Belén*, f. 112-113.

⁴⁵⁹ ARSI, Congr. 56, f. 151v, cit. per Batllori (1996: 71).

La mort

La biografia d'Alegambe assegura que després de deixar el govern de la província, Pere Gil

«va anar molt de pressa cap a Barcelona sense fixar-se en les molèsties del camí ni en els ardors de la canícula. I quan va arribar, amb el porter i amb els qui atenien les presons i els hospitals va fer tracte que l'avisessin per ajudar-los en tots els treballs [...]. Ell mateix s'aplicava tot això, però ja havia arribat a terme dels seus treballs, puix que per les dificultats de la seva vida contragué una malaltia, i no podent-la dissimular gaires dies, en el novè, que s'escaigué a 15 de setembre de l'any de Crist 1622, a 72 anys de edat i 49 de religió, al cap de 30 anys d'haver pronunciat els quatre vots, moria a Barcelona».⁴⁶⁰

La *Crónica del colegio* recull també la mort del jesuïta reusenc i fa un breu resum de la seva vida:

«Natural de Reus en Cataluña, profeso de cuatro votos y calificador del Santo Oficio que murió en setiembre en este colegio, varón verdaderamente humilde y pobre, celador de nuestro Instituto y de la doctrina sólida. Casi desde los principios de la historia de este libro constan los ministerios de lector de teología y de superior que en este colegio principalmente con extraordinaria satisfacción ha ejercitado y la estimación que obispos, príncipes, ciudad, diputación y virreyes han hecho de su persona por sus señaladas partes de santidad y doctrina. Una vez fue a Roma por procurador de esta provincia y otra electo compañero del padre Pedro Juste provincial para la séptima congregación. Finalmente, después de haber acabado el trienio de provincial en esta provincia y felizmente corrido su carrera y trabajado por muchos incansablemente en ella, reposó en paz y se

---

⁴⁶⁰ Cit. per la traducció de Josep Iglésies ([1949a] 2002: 3). Text d'Alegambe (1643: 369): «Ubi provinciae reliquit habenas magnis itineribus Barcinonem properavit nullas viae molestias, nullos caniculae aestus moratus. Atque ubi appullit mox cum ianitore transegit & cum praefectus carcerum & nosocomii ut se in omnis laboris partem vocarent [...]. Haec ipse animo destinabat sed iam ad metam laborum venerat nam ex viae difficultate morbum contraxis quem cum dissimulare diu non posset nono eius die qui in XV septembris incidit anno Christi MDCXXII aetatis LXXII religionis XLIX, ab emissis quatuor votis XXX Barcinone succubuit».

fue como se puede esperar de su santa y ejemplar vida a la eterna a los 15 de setiembre.»⁴⁶¹

---

⁴⁶¹ *Crónica del colegio de Belén*, f. 114v-115r. Una carta del general Muzio Vitelleschi a Pere Gil datada el 23 de març de 1620 assenyala «la loable costumbre que me dizen ay en essas provincias, de escribirse a todos los colegios quando muere alguno de los nuestros, es mucho de estimar, y la estimo y alabo como es razón; mas para que quede memoria será bien que de cada uno de los difuntos se vaya guardando en el archivo de la provincia una de las dichas cartas, para que andando el tiempo pueda servir y ayudar para la historia» (ARSI, Arag. 7, f. 221r, cit. per Batllori (1996: vol. VII, 54). En aquest sentit conservem el menologi de la *Historia de la casa profesa de Valencia*, on podem llegir una extensa biografia del jesuïta reusenc que reproduïm a l'apèndix documental.

L'obra

5 La historiografia de la Contrareforma i el gènere d'història natural i moral

En aquesta secció enquadrem l'obra de Pere Gil dins del context general de la historiografia de la Contrareforma (un terme que utilitzem en el sentit clàssic de contraposició envers la Reforma protestant, argumentat per Hubert Jedin al seu estudi *Katholische Reformation oder Gegenreformation*), quan, en l'últim quart del segle XVI i el principi del XVII, es produí un canvi substancial en el complex europeu d'idees sobre la història motivat per la recepció dels cànons tridentins. Una de les principals novetats fou la creació del gènere d'història tripartida al qual pertany l'obra de Pere Gil.

5.1 La història tripartida

En el *Methodus ad facilem historiarum cognitionem*, Jean Bodin dividia la història segons aquest criteri:

«Historiae, id est, vera narrationis tria sunt genera: humanum, naturale, divinum, primum ad hominen pertinet, alterum ad naturam, tertium ad naturae parentem unum actiones hominis in societate vitam agentis explicat: alterum causas in natura positas, earumque progressus ab ultimo principio deducit: postremum praepotentis Dei animorumque immortal in se collectam vim ac potestatem intuetur.»⁴⁶²

Bodin organitzava aquesta divisió tripartida en una seqüència jeràrquica que començava amb la història humana, continuava amb la història natural, i acabava amb la història divina, segons un procés que hauria de conduir l'home des d'un esglaió inferior del saber a un altre de superior. A cada història li corresponia un nivell de participació de la veritat. Així, a la història humana li pertocava el nivell més baix, és a dir, el coneixement versemblant; a la història natural, la certesa

---

⁴⁶² Bodini (1566: 9). Trad. Mesnard (1951: cap. I, 281): «Il y a trois sorte d'histoire ou de récit véridique: l'histoire humaine, l'histoire naturelle et l'histoire sacrée. La première se rapporte à l'homme, la seconde à la nature et la troisième à son auteur. L'une expose les gestes de l'homme à travers ses sociétés; l'autre étudie les causes opérant dans la nature et déduit leur marche progressive à partir d'un premier principe; la dernière enfin revendique et considère l'action et les manifestations du Dieu Souverain et des esprits immortels». Sobre les qüestions metodològiques de l'obra de Bodin, veg. Weber (1987: 77-86); Couzinet (1996).

relativa; i a la història divina, la certesa absoluta. D'aquesta manera, la història esdevé una recerca de la santedat que comença en l'home, continua sobre la natura i acaba en Déu, en un recorregut que va de les coses conegudes a les desconegudes: «ita siet ut à cogitatione nostri primùm, deinde familiae, tum communis societatis ad natura inspectionem, ac postremò ad immortalis Dei veram historiam, id est contemplationem abducamur».⁴⁶³

Bodin també declarava la utilitat de la història, perquè guia l'home cap a Déu i l'apropa al model beatífic:

«Quare cùm ab historia penitus erudiamur, non solùm artes ad vitam degendam necessarias, verumetiam quae omnino sunt expetenda, quae fugenda, quid turpe, quid honestu. quae optima leges, quae optima Res pub. quae beata vita: postremò cùm sublata historia Dei cultus, religiones oracula temporum decursu tollantur: huius ego scientie utilitate incredibili ad hanc scriptionem adductus sum.»⁴⁶⁴

Anys després, el 1613, Tommaso Campanella (1568-1639) repetiria la mateixa divisió en la *pars quinta* de la seva obra *Philosophia rationalis*, dedicada a la *Historiographiae liber unus iuxta propria principia*:

«Triplex est historia, videlicet: divina, quae visitationes Dei, resque eius gestas inter homines, et mundi exordium, et miracula narrat sanctorum eius, qualis Mosaica; altera naturalis, qualis Pliniana de cunctis naturalibus et Aristotelica de animalibus; tertia civilis, quae res gestas inter homines narrat, qualis Liviana, Sabellicana, etc.»⁴⁶⁵

---

⁴⁶³ Bodini (1566: 10). Trad. Mesnard (1951: cap. I, 281): «Grâce à cette nouvelle méthode nous serons conduits, au contraire, de la considération initiale de notre propre personne puis de la famille et de la société civile à l'observation de la nature et enfin à la véritable histoire, c'est-à-dire à la contemplation de l'Éternel».

⁴⁶⁴ Bodini (1566: 8). Trad. Mesnard (1951: 289): «[la història] C'est-elle qui se chargera de nous révéler entièrement non seulement les techniques nécessaires à notre existence, mais les préceptes positifs ou négatifs de la vie morale, ce qui est honorable ou honteux, l'assiette qui convient aux lois, la meilleure forme de la république et le moyen de parvenir à la béatitude. Enfin si l'on supprime l'histoire on laisse emporter per le flux des âges les culte de Dieu, les religions et les oracles. C'est d'ailleurs, en ce qui me concerne, l'incroyable utilité de cette discipline qui m'a poussé à entreprendre cet ouvrage».

⁴⁶⁵ Campanella (1954: 1238-9). L'edició inclou la traducció italiana del text: «La storia è di tre generi, cioè: divina, che narra le apparizioni di Dio e le cose operate da lui tra gli uomini, la creazione del mondo e i miracoli dei suoi santi, come la storia di Mosè; la seconda è la storia naturale, come quella di Plinio su tutte le cose della natura, quella di Aristotele sugli animali;

Campanella no establia cap jerarquia, però qualificava la història sacra com a «fundamentum theologiae», i no dubtava a remarcar la seva utilitat com «scientiarum bases fundandum».

Aquests dos exemples serveixen per situar un model historiogràfic que empraren tant catòlics com protestants,⁴⁶⁶ i que s'estén aproximadament des de l'acabament del concili de Trento fins a les vigílies de la Guerra dels Trenta Anys,⁴⁶⁷ moment en què en la societat europea es desenvolupa la confessionalització.⁴⁶⁸ És en el període comprès entre 1585 i 1598 quan la confessionalització de la societat assolí el seu punt àlgid, i quan es produí alhora un marcat canvi de tendència, caracteritzat per l'ascens del protestantisme als Països Baixos i Anglaterra i per l'emergència de França com a nova gran potència.⁴⁶⁹ Aquest conjunt de canvis socials, teològics, polítics i militars portaren els homes de cultura a abandonar els seus interessos literaris per entrar en la discussió i producció política i religiosa. Aleshores, la història jugarà un paper decisiu en situar-se al bell mig de la controvèrsia teològica, la qual cosa afavorí el desenvolupament de la investigació històrica.⁴⁷⁰ Així, els reformadors utilitzaren la història per provar la seva responsabilitat en la restauració de la pura Església primitiva, deformada per

---

la terza è la storia civile, che narra le cose accadute tra gli uomini, come quella di Livio, del Sabellico, ecc».

⁴⁶⁶ Podem constatar distincions anàlogues en els autors alemanys Caspar Peucer o Reiner Reineccius i sobretot en l'obra de l'anglès Francis Bacon, veg. Breisach (1983).

⁴⁶⁷ En aquest punt segueixo Dubois (1977: 8), que assenyala que «les oeuvres d'inspiration historique dessinaient leur histoire littéraire sous la forme d'une série de "creux" et de "noeuds"; il apparut que les années 1560-1610 correspondaient à un de ces "noeuds", dans lequel interféraient des écrits de réflexion et des écrits de descriptions historiques, les uns et les autres se nourrissant de leur substance réciproque». Per aquesta periodització del pensament històric, veg. també Dubois (2001: 13-26).

⁴⁶⁸ El concepte de confessionalització ha estat elaborat per la historiografia alemana, veg. Reinhard (1977: 226-252) i Schilling (1994: 125-160). Borromeo (1998: 185) ha glossat el terme així: «después de la ruptura de la unidad religiosa de la cristiandad medieval a consecuencia del cisma protestante, todas las confesiones, incluida la católica, tienden a estructurarse como grupos compactos y homogéneos no solamente desde el punto de vista de sus respectivas instituciones, sino también desde el punto de vista de los criterios de ortodoxia (y, correlativamente, de los criterios de desviación doctrinal), de las prácticas religiosas y de los modelos de comportamiento». Tanmateix, veg. Contreras (1999: 3-22) i Palomo (1997: 119-136).

⁴⁶⁹ Aquesta conjuntura s'acaba amb la pau de Vervins de 1598, que reconeixia com a rei de França el ja catòlic Enric IV de Navarra, de manera que s'anunciava el desig postelià de la cristianització total del món abans de l'arribada del Monarca Universal (veg. Dubois 1972: 133-144). Aquest canvi de tendència ha estat assenyalat, entre d'altres, per Iñurrtegui (1995:121-150) o Baldini (1995: 201-226).

⁴⁷⁰ Baldini (1993); Bizzochi (2005: 415-429); Lienhard (1992: 281-322); Marcia (1985: 3-43; 210-266); Walz (1940: 88-110).

l'Església romana.⁴⁷¹ En canvi, els polemistes catòlics actuaren sobre una doble via: per un costat tractaren de justificar les seves tradicions no-escrites enfront del biblisme dels reformadors; i per l'altre, intentaren desposseir els protestants de l'autoritat dels Pares de l'església sota la qual es refugiaren. Per això, uns i altres es van veure obligats a recórrer a l'argument patristic i a la investigació històrica.⁴⁷²

En l'estrèpit del combat, la història esdevingué pedra de toc de tots els combatents, ja que no es tractava de defensar uns arguments de raó –com l'escolàstica medieval–, sinó demostrar uns fets que reconeguessin la realitat teològica manifestada en la història, és a dir, il·lustrar l'acció de la providència divina en els assumptes humans. La història es convertia així en una eina al servei de la propaganda i de la polèmica confessional; en una teologia d'oposició a l'adversari confessional, que recorria amb insistència al principi d'autoritat. En aquest context, el mètode polèmic s'uní a l'humanisme per la via de l'aristotelisme, en un esforç per sistematitzar les diferents fonts de la veritat històrica.⁴⁷³ La història, cada vegada més universal, cada vegada més subordinada als designis de la providència divina, es parcel·là per tal d'acomplir paradoxalment la seva finalitat. Claude-Gilbert Dubois ha advertit aquesta constant en la historiografia francesa, que justifica a causa

«le débat théologique dont l'histoire fait l'objet et l'émergence publique de conceptions contradictoires sur l'interprétation du sens historique a un effet paradoxal dans la recherche et la méthodologie historiographiques: c'est le retour au réalisme historique, indépendamment de l'idéologie religieuse (il s'agira d'un idéal plus que d'un fait), et l'élaboration d'une méthode qui revient aux sources aristotéliennes, avec une séparation marquée entre l'histoire humaine et naturelle d'une part et la lecture théologique de l'autre».⁴⁷⁴

---

⁴⁷¹ Frankl (1963: cap. V); Ferguson (1948: cap. II); Delumeau (1971) i (1973); Rotondò (1991).

⁴⁷² Encara que els reformadors no consideressin com a dogmàtic el recurs a l'autoritat dels Pares, l'empraren en el seu discurs com a prova històrica, veg. Polman (1932: livre deuxième, chapitre II); Ferguson (1948).

⁴⁷³ Aquest canvi de tendència coincideix amb els últims moments de la filosofia aristotèlica i tomista de l'anomenada *segunda escolástica*. Alguns han interpretat aquest retorn a Aristòtil com una fusió entre teologia i humanisme, veg. Toffanin (1920); per ad'altres, marca la fi de l'humanisme, veg. Chabod (1990).

⁴⁷⁴ Dubois (2001: 20).

Sergio Bertelli també ha observat aquest retorn a l'aristotelisme en la historiografia italiana, tot subratllant, a més, el seu caràcter contrareformista i universal:

«Esta historia, en resumen, que dispondrá las bases de la ciencia, ya no era la historia humana, sino una historia que se volvía “universal” en la medida en que era acervo común a las secciones de la tripartición: la “divina”, la “natural” y la “civil”[...]. Esto, por cierto, señalaba un modelo contrarreformista a toda la humanidad, esta híbrida historia “universal”, que debía ser “scientiarum fundamentum sufficiens”.»⁴⁷⁵

Aquest procés de fusió entre humanisme i teologia també es constata en la historiografia peninsular. De fet, els dos preceptistes més importants del període, Antonio de Herrera y Tordesillas (1549-1625) i Luis Cabrera de Córdoba (1559-1623), repetiren la mateixa divisió de Bodin i Campanella. Herrera enuncia la divisió tripartida de la història i distingeix amb precisió el contingut de cadascuna de les parts, que també ordena de forma jeràrquica igual que Bodin: «débese poner en primer lugar tratando de historia la divina, que se contiene en el viejo y nuevo Testamento, y luego la eclesiástica que comprehende las cosas de nuestra religion y el gobierno de la Iglesia. Después sigue la natural». Aquesta última forma

«parte de la filosofía, la qual va inquiriendo las causas de las sustancias, de las cuales nacen las producciones de los efectos, y aquellos principios por los cuales estos efectos son aparejos para las generaciones ó producciones de las cosas engendradas, por medio de las cuales consiguen su fin todas las obras de la naturaleza».

I, per últim, la història humana que «contiene las cosas públicas ó particulares, y las que comprehenden varias formas de repúblicas imperios y reynos, y qualquiera otro principado».⁴⁷⁶

Per la seva banda, Luis Cabrera de Córdoba divideix la història en divina i humana. A la vegada, subdivideix la divina en

---

⁴⁷⁵ Bertelli (1984: 33).

⁴⁷⁶ Herrera (1894: 4).

«sagrada, que trata de la religión y de lo que le toca, como la escritura santa, y teología positiva; y en eclesiástica, como son los cánones, determinaciones de concilios y pontífices, sus vidas, las de los santos y el gobierno de la Iglesia. La historia humana es natural, como la que escribieron de los animales y plantas Aristóteles y Plinio, y es moral, que es narración de los dichos y hechos. Esta es particular que narra la vida, virtudes y vicios de alguno, y pública, que los hechos de muchos. La divina enseña religión, la humana, prudencia, la natural, ciencia, y todas deleitan».⁴⁷⁷

Encara que Cabrera inclou la història eclesiàstica dins de la història divina i introdueix el terme moral per referir-se a la història humana, res no canvia respecte a la intenció d'Herrera, Bodin o Campanella. L'única relació que es pot esperar entre cadascuna de les parts de la història és de tipus auxiliar, com ara el nexa que s'estableix entre la història natural i la moral quan l'historiògraf necessita «tener delante las historias de cosas naturales, para ver bien lo que allí se tocara, y los libros de Cosmografía, en que verá lo que desseare del sitio de las provincias y ciudades donde se obra, que le dará luz y gran conocimiento de las cosas».⁴⁷⁸

5.2 La *Historia natural y moral de las Indias* de José de Acosta

En aquest context contrareformista de la història, es publicarà la *Historia natural y moral de las Indias* (Sevilla, 1590) del jesuïta castellà José de Acosta (1540-1600). L'obra comprèn set llibres. Els dos primers s'ocupen de l'observació i el coneixement natural del Nou Món, i són la traducció castellana d'una obra anterior de l'autor: *De natura Novi orbis libri duo et de Promulgatione Evangelii apud barbaros sive de procuranda Indorum salute libri* (Salamanca, Guillelmun Foquel, 1588),⁴⁷⁹ que escrigué durant els seus anys d'evangelització al Perú.⁴⁸⁰ Els llibres tercer i quart continuen la descripció natural, mentre que els tres restants tracten la història moral dels indis, és a dir, els seus costums i el seu govern.⁴⁸¹ No es pot

---

⁴⁷⁷ Cabrera de Córdoba (1948: 34).

⁴⁷⁸ *Ibid.*, 99

⁴⁷⁹ En l'edició de l'obra consta l'any 1589, en canvi, en el colofó hi figura l'any 1588 –la data per la qual hem optat.

⁴⁸⁰ Sobre els seus anys d'evangelització al Perú, veg. Mateos (1954).

⁴⁸¹ L'antropòleg Fermín del Pino (2001: 295-326) ha assenyalat que la distinció entre història natural i moral es produeix per primera vegada en les «Ordenanzas para la formación del libro de las descripciones de Indias», decretades per Felipe II el 1573 i elaborades per

oblidar que la descripció de la natura americana inclosa en el *De natura Novi orbis* i la que podem considerar la seva ampliació, la *Historia natural y moral de las Indias*, són una introducció d'un projecte més important per a l'evangelització dels indis, el *De procuranda Indorum salute*. Com ha assenyalat Luciano Pereña, responsable de l'edició i de l'estudi preliminar a l'edició moderna del *De procuranda*, la *Historia natural y moral* fou concebuda

«como una simple introducción al tratado *De procuranda indorum salute*. Y en este sentido se expresa [Acosta] cuando en 1583 envía la primera redacción a Claudio Aquaviva, General de la Compañía de Jesús, con el ruego de que sea incluido como primera parte del texto que cinco años antes le había enviado para la publicación del tratado sobre la evangelización de los indios. Su *Historia Natural y Moral* no tiene sentido de simple curiosidad científica, y menos cumple una exigencia de propaganda o difusión cultural. Es una pieza esencial para su proyecto de teología de la historia de las Indias».⁴⁸²

L'aspecte més innovador de l'obra és l'utilització d'un mètode epistemològic que, seguint l'historiador mexicà Edmundo O'Gorman,⁴⁸³ podem caracteritzar pel seu aristotelisme central matisat per la veritat absoluta de les Sagrades Escripures i de la Patrística, així com per la llibertat de pensament en base al principi de la pròpia

---

López de Velasco –autor de la *Geografía y Descripción Universal de las Indias* i responsable de les *Relaciones Geográficas de Indias*. Dels 27 capítols que formen les *Ordenanzas*, el 17 i el 18 tracten de la història natural y moral. Sobre la història natural les *Ordenanzas* disposen estudiar «las naciones de hombres que hay, y las naturalezas y calidades de ellos, animales de la tierra, pescados de las aguas... insectos y serpientes... árboles...hierbas silvestres...mineros...». Sobre la història moral declara que s'han de saber «las naciones de los naturales que las habitaron y habitan, los reinos y señoríos que hubo en cada caso, y los límites [...] y las diferencias de lenguas que tenían, la forma de república [...] la religión y adoración que tenían [...]».

⁴⁸² Pereña (1984: 6-7). En un treball recent, Kagan (2010: 243) mostrava la seva estranyesa pel fet que l'edició s'imprimís sota la llicència del *Consejo de Castilla* en lloc del d'indies, cosa que atribuïa a l'omissió dels cronistes d'Indies, López de Velasco i Arias de Loyola, que suposadament van obviar l'ordre que obligava els autors americanistes a enviar els seus manuscrits al cronista major. La segona edició, impresa a les premses barcelonines, no necessitava l'aprovació del *Consejo de Indias*, car es tractava d'una llei del regne de Castella; això no succeïa amb la tercera edició de 1608, impresa a Madrid per Alonso Martín Berrillo, que tampoc no l'incloué. S'ha de tenir en compte que això passava en un moment de forta pressió del nou cronista d'Indies des de 1596, Antonio de Herrera, el qual informà al *Consejo de Castilla* que l'autoritat per publicar llibres «que tratan de las cosas de las Indias» era prerogativa exclusiva del *Consejo de Indias*, de manera que no dubtà en obrir contenciosos a les obres que obviaren la norma. Tot això fa pensar que l'obra d'Acosta no es considerà des d'un primer moment com un llibre de temàtica americana i referma el seu caràcter teològic i evangèlic.

⁴⁸³ O'Gorman (1940) i (1962); Pino (1982: 325-362).

observació i experimentació. Un mètode que al llarg de les properes pàgines anirem exposant i que coincideix amb el criteri de la Companyia de Jesús, el mètode que ja els primers jesuïtes desplaçats a París entre 1540 –data d'aprovació de l'orde– i 1565 –quan la Universitat de París tolerà l'ensenyament de la Companyia– buscaren per ensenyar i alhora per satisfer els seus reptes confessionals.⁴⁸⁴ Aquest *modus Parisiensis* es convertí en la base del sistema pedagògic de l'orde que el general Claudi Acquaviva codificava definitivament el 1599 amb el nom de *ratio studiorum*⁴⁸⁵ (veg. supra p. CXIII). El fonament de l'ensenyament el constituïa l'estudi filosòfic d'Aristòtil des de l'Ètica fins a la Política, la Poètica o les obres sobre cosmologia o biologia i els tractats de lògica. De fet, els jesuïtes protagonitzaren els comentaris més importants de l'obra d'Aristòtil; els més cèlebres foren els realitzats a la Universitat de Coïmbra o els de Suárez.⁴⁸⁶

Amb tot, aquest mètode humanístic de base grecoromana no era suficient per interpretar les noves realitats de les terres recentment descobertes, els seus paràmetres eren estrets i no podien aspirar a l'universalisme que pretenien els jesuïtes. Jean Filliozat ha explicat la insuficiència del model humanístic en relació al continent asiàtic:

«A bien considérer, d'ailleurs, la nature et l'extension de l'humanisme de la Renaissance, on doit reconnaître qu'il ne prédisposait nullement par lui-même à la découverte spirituelle de l'Orient. On ne saurait, en effet, considérer cet humanisme comme une ouverture sur l'humanité entière. Ce n'est pas diminuer sa gloire que le constater. Cette gloire n'est pas dans une extension indéfinie qu'il n'a pas recherchée. Elle est dans l'éclat don't il a brillé en son domaine propre, et ce domaine était spécial; il était gréco-romain, non pas universel.[...] Le humanités étaient les études par lesquelles on pouvait se juger pleinement homme, nullement l'étude de tous les hommes.»⁴⁸⁷

En aquest sentit, l'aristotelisme d'Acosta es conforma com una solució útil i necessària, atès que interpreta les novetats del continent americà amb una mirada

---

⁴⁸⁴ Lacouture (1991: cap. 8).

⁴⁸⁵ Per a la posició de la Història dins la Companyia de Jesús i el seu sistema educatiu, veg. Dainville (1978: 427-454); Leturia (1942a: 161- 202).

⁴⁸⁶ Leturia (1940: 350-382).

⁴⁸⁷ Filliozat (1953: 84). Sobre aquesta qüestió, veg. Álvarez López (1943: 305-322).

nova i que prové de la combinació eclèctica dels mètodes humanístics i de l'espiritualitat ignasiana, tal com veurem. A causa d'aquest caràcter original, inaugura un nou cànon en l'escriptura americanista, perquè, com ha assenyalat l'antropòleg Fermín del Pino,

«su modelo de orden histórico (natural y moral) prosperó hasta tal punto que nadie le atribuye la paternidad: como si fuera evidente el carácter mostrenco del modelo, quizás por ser aplicado al mundo natural [...] su ejemplo suscitó un modelo muy reiterado de descripción monográfica del mundo americano. Una simple visita a los magníficos índices onomásticos de la Historiografía Indiana de Esteve Barba (1964) suscitó mi primera conciencia de la existencia de tal escuela. Bastarán ahora una serie de nombres para evocarla: Bernabé Cobo, Ignacio Alzina, Charlevoix, Dobrizhoffer, Pérez García, Diego Rosales, Juan Rivero, Chantre y Herrera, Miguel Olivares, José Casani, Antonio Caulín, José García, Filippo S. Gilij, Juan de Velasco, Alonso de Ovalle, Juan Ignacio Molina, Gómez de Vidaurre, Pedro Lozano, Sánchez Labrador, entre otros».⁴⁸⁸

La major part dels autors de la llista són jesuïtes, i encara que no resulti un gènere exclusiu dels membres de la Companyia,⁴⁸⁹ podem concloure que, al capdavall, es tracta d'un gènere jesuític que ha despertat fins avui dia la curiositat dels especialistes de les més diverses disciplines. És el cas de Francisco Mateos S.I., José Rodríguez Carracido, Claudio M. Burgaleta S.I., Maria Luisa Rivara de Tuesta, l'historiador mexicà Edmundo O'Gorman, l'antropòleg Fermín del Pino, o la naturalista Sandra Rebok,⁴⁹⁰ que ha definit el model així:

«Con este término [*Historia Natural y Moral*] nos referimos a una concepción filosófica integradora, racionalizadora y finalmente funcionalista. Se trata de un modelo abierto, sin definición precisa y con diferentes interpretaciones – sometido a variaciones a lo largo del tiempo, debido al cambio del espíritu de la época– que trata de explicar las razones filosóficas en que se apoyan las novedades naturales y morales del Nuevo Mundo. Se caracteriza tanto

---

⁴⁸⁸ Pino (2001: 312).

⁴⁸⁹ Existeixen d'altres autors que no són jesuïtes, com és el cas de Jean Baptiste du Tertre, Richard Ligon, Cesar de Rochefort, George Marcgrave, Iñigo Abad y la Sierra, Félix de Azara o Patrick Browne.

⁴⁹⁰ Rodríguez Carracido (1899); Mateos (1954); O'Gorman (1940) i (1962); Rebok (2001); Rivara (2006: 9-34); Pino (2001: 295-326) i (2008).

por su componente evolutivo y funcionalista como su contemplación de la naturaleza como una, con seres de distintos reinos pero unidos esencialmente por una cadena vital que los conecta. Su concepción de la naturaleza incluye el hombre, animales y seres humanos, que son considerados como miembros de una misma y continua “escala natural”. Por lo tanto, se integra el doble significado de la ciencia –lo natural y lo cultural– bajo una misma perspectiva, lo que debe ser descrito en una sola obra, según estas pretensiones holísticas.»⁴⁹¹

Es tracta, doncs, d'un model que el jesuïta José de Acosta sap que és inèdit, tal com declara en el *Proemio al lector* del seu llibre:

«Del nuevo mundo e Indias Occidentales han escrito muchos autores diversos libros y relaciones, en que dan noticia de las cosas nuevas y extrañas, que en en aquellas partes se han descubierto, y de los hechos y sucesos de los españoles que las han conquistado y poblado. Mas hasta ahora no he visto autor que trate de declarar las causas y razón de tales novedades y extrañezas de naturaleza, ni que haga discurso o inquisición en esta parte; ni tampoco he topado libro cuyo argumento sea los hechos e historia de los mismos indios antiguos y naturales habitantes del orbe. [...] Y los que han escrito de Indias Occidentales no han hecho profesión de tanta Filosofía, ni aun los más de ellos han hecho advertencia en tales cosas.»

Amb la seva obra Acosta no només pretén informar sobre les coses del Nou Món, sinó que també vol raonar-ne, a fi de «declarar las causas y razones» de la natura indiana i «entender las causas naturales de los efectos» com a «ejercicio de buena filosofía». Per això es tracta de matèria nova:

«Así que aunque el mundo nuevo ya no es nuevo, sino viejo, según hay mucho dicho, y escrito de él, todavía me parece que en alguna manera se podrá tener esta Historia por nueva, por ser juntamente Historia, y en parte Filosofía, y por ser no sólo de las obras de naturaleza, sino también las del libre albedrío, que son los hechos y costumbres de hombres. Por donde me

---

⁴⁹¹ Rebok (2001: 7).

pareció darle nombre de Historia Natural y Moral de las Indias, abrazando con este intento ambas cosas.»⁴⁹²

El punt de partença és prou original, atès que inclou la història natural i moral en una sola obra i conformant un tot unitari, com declara en el *prólogo al libro quinto* que dóna pas a la història moral:

«Habiendo tratado lo que a la historia natural de las Indias pertenece, en lo que resta se tratará de la historia moral, esto es, de las costumbres y hechos de los indios. Porque después del cielo y temple y sitio y cualidades del nuevo orbe, y de los elementos y mixtos, quiero decir de sus metales y plantas y animales, de que en los cuatro libros precedentes se ha dicho lo que se ha ofrecido, la razón dicta seguirse el tratar los hombres que habitan el nuevo orbe.»

Després de l'estudi de la natura, la *raó* obliga a tractar dels homes que habiten el Nou Món, en una relació de continuïtat entre el món natural i moral que Edmundo O'Gorman ha interpretat com «una manera de concebir el universo como dotado de una organización, merced a la cual es posible reducir racionalmente a unidad toda esa amplia diversidad que los variados temas del libro ilustran».⁴⁹³ En la mateixa organització de l'obra podem comprovar aquesta continuïtat, manifestada en l'encadenament lògic dels temes.

Així, el llibre I s'obre amb la descripció geocèntrica de l'Univers, del qual forma part el continent americà; continua amb qüestions geogràfiques i finalment planteja el problema de l'origen de l'home a Amèrica i dels seus animals. Podem dir que en aquest primer llibre el jesuïta castellà estudià Amèrica des del punt de vista cosmogràfic, geogràfic i geoantropològic, segons una seqüència lògica que va de les coses més generals a les més particulars.

En el llibre II Acosta refuta, des de la seva pròpia experiència, l'antiga teoria d'Aristòtil segons la qual la zona tòrrida era una zona inhabitable; una refutació que connecta amb el llibre anterior, perquè mostra que el continent americà forma part del món habitable, és a dir, de l'ecumene.

---

⁴⁹² Cit. per l'edició de la BAE (1954).

⁴⁹³ O'Gorman (1940: CXIII).

El llibre III comença amb un text introductori que mostra el sentit teològic de la història natural, que va més enllà de la consideració clàssica de sant Agustí:⁴⁹⁴

«Toda historia natural es de suyo agradable, y a quien tiene consideración algo más levantada es también provechosa para alabar al autor de toda la naturaleza, como vemos que lo hacen los varones sabios y santos, mayormente David, en diversos salmos, donde celebra la excelencia de estas obras de Dios. Y Job, tratando de los secretos del Hacedor; y el mismo Señor, largamente respondiéndolo a Job.

»Quien holgare de entender verdaderos hechos de esta naturaleza, que tan varia y abundante es, tendrá el gusto que da la historia, y tanto mejor historia cuanto los hechos no son por trazas de hombres, sino del Creador: Quien pasare adelante y llegare a entender las causas naturales de los efectos, tendrá el ejercicio de buena filosofía: Quien subiere más en su pensamiento y, mirando al sumo y primer Artífice de todas estas maravillas, gozare de su saber y grandeza, diremos que trata excelente teología.»⁴⁹⁵

Després d'aquesta introducció el llibre aborda l'estudi dels elements (vent, aigua, terra i foc) que segons la física clàssica constituïen la matèria.

El llibre IV exposa la mescla i les combinacions d'aquests elements, que expliquen la constitució dels cossos i dels éssers naturals, classificats en tres regnes: mineral, vegetal i animal. Aquesta divisió aristotèlica col·loca tots els éssers inanimats en el regne mineral; els éssers d'ànima merament nutritiva, en el regne vegetal; i els éssers dotats d'ànima sensitiva i nutritiva, en el regne animal. En aquesta divisió tots els gèneres estan interconnectats d'acord amb una seqüència lògica, segons la qual la natura inferior serveix com a sosteniment de la superior, seguint un model aristotèlic i teleològic:

«Los metales son como plantas encubiertas en las entrañas de la tierra, y tienen alguna semejanza en el modo de producirse, pues se ven también sus ramos y como tronco de donde salen [...] y en alguna manera parece

---

⁴⁹⁴ Sant Agustí (*De doctrina christiana* 2, 29) considerava el coneixement de la natura com a necessari per entendre les Sagrades Escripures.

⁴⁹⁵ Acosta (1954: 53).

que crecen los minerales al modo de plantas [...] porque de tal modo se producen en las entrañas de la tierra por virtud y eficacia del sol y de los otros planetas, que por discurso de tiempo largo se van acrecentando y quasi propagando. Y así como los metales son como plantas ocultas de la tierra, así también podemos decir que las plantas son como animales fijos en un lugar, cuya vida se gobierna del alimento que la naturaleza les provee en su propio nacimiento. Mas los animales exceden a las plantas, que como tienen ser más perfecto tienen necesidad de alimento también más perfecto, y para buscarle les dio la naturaleza movimiento, y para conocerle y descubrirle, sentido.

»De suerte que la tierra estéril y ruda es como materia y alimento de los metales; la tierra fértil y de más sazón es materia y alimento de plantas; las mismas plantas son alimento de animales, y las plantas y animales alimento de los hombres: sirviendo siempre la naturaleza inferior para sustento de la superior, y la menos perfecta subordinándose a la más perfecta.»⁴⁹⁶

El principi jeràrquic és l'acostament o allunyament a la regió intel·lectual. D'aquesta manera tot està ordenat per a l'home en una escala ascendent en grau de perfectibilitat.

Després de tractar els animals, els éssers de vida vegetativa i nutritiva, l'ordre obliga a tractar els éssers humans dotats d'ànima sensitiva i nutritiva però també d'una ànima racional i immortal, subjecta a la salvació o a la condemna eternes. Per això el llibre V obre la història moral amb l'exposició de la relació de l'home amb el món sobrenatural, és a dir, l'home com a ésser religiós. I disserta sobre qüestions com ara la idolatria, els sacrificis, les festes religioses i altres aspectes perquè «los cristianos y maestros de la ley de Cristo sepan los errores y supersticiones de los antiguos, para ver si clara o disimuladamente las usan también agora los indios».⁴⁹⁷

El llibre VI s'ocupa de la relació de l'home amb la natura, és a dir, l'aspecte cultural, amb l'objectiu, d'una banda, de «deshacer la falsa opinión que comúnmente se tiene de ellos, como de gente bruta y bestial y sin entendimiento, o tan corto, que apenas merece ese nombre»; i de l'altra, d'ajudar l'indi: «el otro fin que puede conseguirse con la noticia de las leyes y costumbres y policía de los indios es

---

⁴⁹⁶ *Ibid.*, 89.

⁴⁹⁷ *Ibid.*, 182.

ayudarlos y regirlos por ellas mismas, pues en lo que no contradicen a la ley de Cristo y de su santa Iglesia, deben ser gobernados conforme a sus fueros».⁴⁹⁸

Finalment, el llibre VII està dedicat a la història dels indis «hasta mostrar la disposición y prenuncios que estas gentes tuvieron del nuevo reino de Cristo nuestro Dios, que había de extenderse a aquellas tierras, y sojuzgarlas a sí, como lo ha hecho en todo el resto del mundo». Així, deprés de considerar la importància del coneixement de la història dels indis, a continuació inicia un relat que s'estén des de «los antiguos moradores de la Nueva España, y cómo vinieron a ella los Navaclatas» fins a la presa de la ciutat de Mèxic pels espanyols. Edmundo O'Gorman va considerar aquest llibre VII com addicional, perquè a parer seu no seguia l'ordenació aristotèlica de la resta de l'obra, i va justificar la seva inclusió per «la circunstancia contingente de haber tenido Acosta en su posesión el relato de historia antigua de México que [...] le proporcionó el P. Tovar».⁴⁹⁹

La història moral acaba amb una interpretació providencialista de la història a partir de la profecia de Daniel:

«A este tiempo juzgó el Altísimo, que aquella piedra de Daniel, que quebrantó los reinos y monarquías del mundo, quebrantase también los de estotro mundo nuevo, y así como la ley de Cristo vino, cuando la monarquía de Roma había llegado a su cumbre, así también fue en las Indias occidentales. Y verdaderamente fue suma providencia del Señor. Porque el haber en el orbe una cabeza, y un señor temporal (como notan los sagrados doctores), hizo que el evangelio se pudiese comunicar con facilidad a tantas gentes y naciones. Y lo mismo sucedió en las Indias, donde el haber llegado la noticia de Cristo a las cabezas de tantos reinos y gentes, hizo que con facilidad pasase por todas ellas.»⁵⁰⁰

El paral·lelisme entre la història de Roma i la del Nou Món, amb l'al·lusió a la profecia de Daniel, donen sentit a la història moral, perquè mostren que l'home americà forma part de la Cristiandat i, per tant, que també participa del significat universalista i providencialista de la història. En aquest sentit J. H. Elliott ha fet

---

⁴⁹⁸ *Ibid.*, 183.

⁴⁹⁹ O'Gorman (1962: XXXIV).

⁵⁰⁰ Acosta (1954: 244- 245).

veure la importància de l'obra d'Acosta en la integració de l'home americà dintre la concepció europea del temps històric.⁵⁰¹ Una integració que es realitza pel reconeixement de la petjada de Déu en la història indiana i pel necessari compliment de la profecia, un dels tòpics de l'església militant. Els indis –igual que els habitants del vell continent– tenen dret a la salvació. D'aquesta manera la *Historia natural y moral* esdevé una obra evangèlica, com manifesta el *prólogo al libro quinto*:

«No es de mi propósito escribir ahora lo que los españoles hicieron en aquellas partes, que de eso hay hartos libros escritos; ni tampoco lo que los siervos del Señor han trabajado y fructificado, porque eso requiere otra nueva diligencia; sólo me contentaré con poner esta historia o relación a las puertas del evangelio, pues toda ella va encaminada a servir de noticia en lo natural y moral de las Indias, para que lo espiritual y cristiano se plante y acreciente, como está largamente explicado en los libros que escribimos: *De procuranda Indorum salute*.»⁵⁰²

Així, doncs, l'encadenament lògic dels temes ens condueix a un doble grau de coneixement. El primer té a veure amb «la noticia de las obras naturales que el autor tan sabio de toda naturaleza ha hecho»; i el segon amb el «conocimiento de las costumbres y cosas propias de los indios». A la vegada, d'aquests coneixements se'n deriven unes conclusions teològiques i evangèliques de gran transcendència, perquè la història natural té com a objectiu teològic que «se le dé alabanza y gloria al altísimo Dios, que es maravilloso en todas partes»; i perquè de la història moral es desprèn un judici teològic: «por el conocimiento de las costumbres y cosas propias de los indios, ellos sean ayudados a conseguir y permanecer en la gracia de la alta vocación del Santo Evangelio». En definitiva, l'obra s'articula com un mètode de coneixement a través del qual es pot arribar a reconèixer la meravella de la creació –també en terres americanes– i a afirmar que és possible l'evangelització dels éssers humans que habiten el nou continent.

---

⁵⁰¹ Elliott (1990: 54).

⁵⁰² Acosta (1954: 139). En una altra obra –*De temporibus novissimis* (Roma, I. Tornerij, 1590)–, Acosta rebutja les profecies mil·lenaristes lligades a la conquesta cristiana del Nou Món, la qual cosa reforça la intenció evangèlica de la profecia de Daniel. Acosta exposa les raons del seu rebuig en la pàgina 60 d'aquesta obra, on denuncia la fàbula mil·lenarista i la predicació apocalíptica «per gli elementi di aggressione alle istituzioni ecclesiastiche di cui era potenziale veicolo»; i, d'altra banda, perquè «si partiva dalla convinzione della prossimità del compiersi dei tempi, ne derivava la conseguenza di un lavoro missionario affrettato e sommario, che faceva leva sulle armi spagnole per essere efficace» (Barbuto 1994: 92).

5.3 La teologia de la Companyia de Jesús, fonament epistemològic del model d'Història natural i moral

Des dels pròlegs d'Edmundo O'Gorman a les edicions de 1940 i 1962 de l'obra d'Acosta, els estudis posteriors han seguit, amb major o menor grau, la via d'investigació iniciada per l'historiador mexicà. Amb tot, un estudi del jesuïta cubà Claudio M. Burgaleta criticava la postura d'O'Gorman respecte a la consideració del llibre VII com addicional i en canvi postulava que

«in book seven Acosta argues that Providence was able to prepare the way for the efficacious preaching of the gospel by using the idolatrous and demonic religion of the native peoples to prefigure the sacraments of the Roman Catholic Church. If one takes into account the theological teleology that Acosta presents in this final book, then the claim that the *Historia* embodies only Aristotelianism is less of a perfect fit. However, when book seven is taken at face value as the culmination of Acosta's argument in the *Historia* and is read against the background of the final contemplation in St. Ignatius's Spiritual Exercises, then a new reading of the structure to the *Historia* is possible».⁵⁰³

La història de la idolatria dels indis justifica l'acció evangelitzadora i, a més, culmina la intenció teològica de l'obra, encarnada en l'espiritualitat ignasiana de la *Contemplación para alcanzar amor*, un mètode de meditació situat al final dels *Ejercicios Espirituales* que pretén traslladar l'experiència espiritual viscuda en els *Ejercicios* a la vida quotidiana. Tanmateix, Burgaleta cridava l'atenció sobre la relació entre la concepció de la natura expressada en el llibre IV –que, com sabem, es caracteritza per la divisió dels tres regnes segons un ordre jeràrquic i teleològic– i l'espiritualitat ignasiana de la *Contemplación para alcanzar amor*. A més, qualificava el nou mètode epistemològic d'Acosta com a *Jesuit Theological humanisme*, el qual defineix així:

«a highly rhetorical style that is concerned with moving the audience's heart to work on behalf of the salvation and evangelization of the Ameridians. It employs both the methods and sources of humanist theology and of

---

⁵⁰³ Burgaleta (1999: 122).

scholasticism, as well as a ministerial spirituality that is characteristically Ignatius of Loyola and his followers».⁵⁰⁴

Per una altra part els ja clàssics estudis dels pares jesuïtes Joseph de Guibert, J. M. March, Josep Sabater i Miquel Batllori (veg. supra p. LIV-LVI i n. 114) han assenyalat les afinitats entre la *Contemplación para alcanzar amor* i les doctrines de Ramon Llull. En concret, Miquel Batllori posava de manifest la semblança del segon punt de la *Contemplación*⁵⁰⁵ –que mena a trobar Déu en totes les coses– amb el

«*Liber de ascensu et descensu* de Ramon Llull, on la intel·ligència de l'home s'eleva, mitjançant la raó, de la contemplació de les criatures a la de Déu, i descendeix, tot seguit, de Déu a les criatures d'una manera espiritual: l'home contempla les perfeccions –les dignitats, en terminologia àrab– divines reflectides en les coses creades [...] En la “Contemplació per a aconseguir amor” de sant Ignasi aquesta divisió filosòfica dels éssers esdevé una experiència mística de l'habitació de Déu en totes les coses creades, i especialment en l'home –més concretament en mi–, que esdevé així el temple de Déu».⁵⁰⁶

D'una manera semblant, els pares Josep Sabater i J. M. March han evidenciat la correspondència de plantejaments teològics entre les doctrines de Ramon Llull, el tercer punt de la *Contemplación* –que expressa la idea de la centralitat de l'home en la creació divina– i la doctrina del *Principio y Fundamento* dels Exercicis Espirituals⁵⁰⁷ –que manifesta la finalitat teleològica de la vida humana i de les coses

---

⁵⁰⁴ *Ibid.*, 73.

⁵⁰⁵ El segon punt de la *Contemplación* (EE, 235) diu el següent: «mirar cómo Dios habita en las criaturas, en los elementos dando ser, en las plantas vejetando, en los animales sensando, en los hombres dando entender; y así en mí dándome ser, animando, sensando, y haciéndome entender; asimismo haciendo templo de mí seyendo criado a la similitud e imagen de su divina majestad».

⁵⁰⁶ Batllori (1990a: 211).

⁵⁰⁷ En el tercer punt de la *Contemplación* (EE, 236) es manifesta la centralitat de l'home en la creació divina: «considerar cómo Dios trabaja y labora por mí en todas cosas criadas sobre la haz de la tierra, id est, habet se ad modum laborantis. Así como en los cielos, elementos, plantas, fructos, ganados, etc., dando ser, conservando, vejetando y sensando, etc.». En la doctrina del *Principio y Fundamento* (EE, 23) de la primera setmana dels Exercicis Espirituals, l'home ha de fer consideracions sobre la finalitat de la vida i de les coses creades: «El hombre es criado para alabar, hacer reverencia y servir a Dios nuestro Señor, y mediante esto salvar su ánima; y las otras cosas sobre la haz de la tierra son creadas para el hombre y para que le ayuden en la prosecución del fin para que es criado. De donde se sigue que el hombre tanto ha de usar dellas, quanto le ayudan para su fin, y tanto debe quitarse dellas, quanto para ello le impiden».

creades. Els seus estudis han provat que aquestes qüestions es troben en quasi totes les obres ascètiques del beat mallorquí, com és el cas del *Llibre de la contemplació*; *Amic i Amat*; *Art de Contemplació*; *Libre d'Intenció*; *Blaquerna*; o el *Félix* o *Llibre de meravelles*. De fet, es tracta d'un tema nuclear del pensament teològic jesuïta, que recullen les mateixes *Constitucions* de la Companyia.⁵⁰⁸

Al seu torn, l'estudi del pare Burgaleta enunciava la influència de la teologia mística de Jeroni Nadal –el qual coincidí amb Acosta en el Col·legi d'Alcalà entre els últims mesos de l'any 1561 i el gener de 1562– en les obres del jesuïta castellà. En aquest sentit, i encara que Burgaleta no ho assenyali, cal destacar l'afirmació de Nadal que exhortava els jesuïtes a considerar el món com a «casa nostra»,⁵⁰⁹ afirmació que, més enllà d'al·ludir a l'àmbit geogràfic d'actuació, té unes implicacions evidents amb la *Contemplación para alcanzar amor*, i reflecteix el propòsit teològic amb què Acosta escrigué la seva obra. Aquest propòsit coincideix amb el contingut de l'aprovació de Fray Luis de León a la *Historia Natural y Moral*:

«He visto esta *Historia Natural y Moral de las Indias* que escribe el Padre Josef de Acosta de la Compañía de Jesús, y en lo que toca a la doctrina de la fe es católica y en lo demás digna de las muchas letras y prudencia del autor, y de que todos la lean para que alaben a Dios que tan maravilloso es en sus obras.»

Resulta significatiu que Fray Luis de León no al·ludeixi a la temàtica americana del llibre, no obstant la novetat de l'assumpte i, en canvi, pari esment en el propòsit teològic manifestat en la consideració de la natura com un llibre en el qual es pot *llegir* la meravella de la creació divina.⁵¹⁰ Aquesta concepció de la natura entronca amb la teologia de la Companyia de Jesús, que no separà mai la Bíblia del llibre de la natura,⁵¹¹ però també amb els plantejaments filosòfics de l'escola lul·liana de Barcelona de Joan Lluís Vileta, que podem conèixer –atesa la manca d'un estudi aprofundit de la seva obra– per l'*Apologia doctrinae lullinae Dimae Michaelis*

---

⁵⁰⁸ *Const.* [288]: «y sean exhortados a menudo a buscar en todas cosas a Dios nuestro Señor, apartando, quanto es posible, de sí el amor de todas las criaturas, por ponerle en el Criador dellas, a El en todas amando y a todas en El, conforme a la su santíssima y divina voluntad».

⁵⁰⁹ O'Malley (1995: 93).

⁵¹⁰ Per a la importància de les doctrines de Ramon Llull en l'evangelització d'Amèrica, veg. Domínguez Reboiras (2010: 382-385).

⁵¹¹ Batllori (1996: 81).

Elnensis, artium et Sacrae Paginae doctoris, ad Illustrissimum et Reverendissimum D. Gasparem de Chiroga, Episcopum Conchensem, et per Hispaniam Inquisitorem generalem, del bibliotecari de la catedral de Barcelona i membre del cercle lu·lista de Barcelona, Dimes de Miguel.⁵¹² Com van assenyalar els germans Carreras i Artau aquest text «ofrece un gran interés histórico, no por su originalidad, sino a título de curiosa muestra de la orientación doctrinal introducida en España por Vileta»,⁵¹³ que pretenia conciliar les filosofies d'Aristòtil i Plató. De fet, les pàgines de l'*Apologia* traspuen aquest aristotelisme central:

«Aristotelis enim, philosophorum princeps, a sensibilis ad inteligibilia nos manu ducere conatur, ob id in via peripatética deficiente, sensu déficit, sciencia cui anima nostra est tamquam tabula rasa, in qua nihil depictum est, sed depingi potest, ope enim sensuum adjuncta ab accidentibus, essencias rerum speculatur, et compositoria método utens universum colligit, et ita a posteriori omnia principia probat, quibus postea demonstratione propter quid conclusiones elicit quos analítica método ad sua principia resolveré ostendit, ideo artificio lógico, quod in re phisica est stabilitum, cuncta elaborat, et universum in multis quod phisicum est, et universum post multa quod logicum est speculatur.»

Un aristotelisme que té una finalitat transcendent:

«ob id categoriae Aristotelis non transcendent corpus, ut docte Ammonius et Aberroes adnotarunt, imo cum Aristotelis phisiologia a sensibus originem sumat, destructis substantiis primis, quae mediis accidentibus sensibus subjiuntur, impossibile est aliquid aliorum remanere, ideo visum principatum inter sensus obtinere. Aristoteles in prologo metaphisicis ostendit quod, plures rerum diferencias nos cognoscere faciat, ut jam tota ipsius philosophia ad contemplacionem primae causae nos artificio lógico a sensibilibus elevet [sic] justa illud Pauli ad Romanos: 1ª invisilia Dei per ea quae facta sunt intellecta conspiciuntur».

---

⁵¹² Miguel (1908: 325-333; 412-420; 590-596) (1909: 319-324) i (1910: 60-4; 132-141; 223-232; 314-324).

⁵¹³ Carreras (1943: vol. II, 260).

La cita a la Carta als Romans (Rm1, 20: «D'ençà que el món va ser creat, el poder etern de Déu i la seva divinitat, que són invisibles, s'han fet visibles a la intel·ligència a través de les coses creades») no pot ser més explícita respecte a la concordança amb la teologia de la Companyia i amb els plantejaments de l'obra d'Acosta expressats en l'aprovació de Fray Luis de León.⁵¹⁴ D'altra banda, el text de Dimes de Miguel també aborda la finalitat transcendent de la filosofia de Plató, a partir de la qual s'arriba a la mateixa conclusió:

«at academici e contra, método divisoria utentes, descendunt non ascendunt et ex intelligilibus venatur [sic] sensibilia, ex ideisque philosophantes cuncta dimetiunt artificio mathematico, idcirco in academia inscriptum erat; nemo huc ingrediatur geometrie expertus; nam, ut Pitagoras, ex quantitate discreta, omnia analogice inquirebat, sic Plato omnia quantitate continua illustrabat, et ita universum ante multa platonici speculabantur, ideasque nobis congenitas esse volebant, doctis enim potest Platonum in Phedone tradere animum nostrum habere scientiam omnium, quam intellectionem Alimons [sic] Platonorum, meo iudicio, doctissimus, in institutione ad doctrinam platoniam c.4 nominat ubi inquit: intellecto est actus intellectus prima intelligibilia contemplantis».⁵¹⁵

La filosofia de Vileta representa una resposta original respecte a la posició dels reformadors que negaven la «concòrdia» de Plató i Aristòtil i els fonaments transcendents de la teologia natural.⁵¹⁶ Per això no podem descartar que Acosta confeccionés la seva obra sota la influència de la filosofia mística de Vileta, que pogué conèixer a través de Miguel –a qui els germans Carreras i Artau van qualificar com «anilla de enlace» entre els lul·listes de la cort i els de Barcelona. O bé de Joan Vila, la importància del qual en aquesta tasca l'hem remarcada en la biografia del jesuïta reusenc (veg. supra p. LVI-LVIII). També és probable que en aquesta missió col·laborés el bisbe d'Urgell Andreu Capella, el qual mantenia unes relacions estretes amb el col·legi de Betlem i, com a home del rei, pogué entrar en contacte amb Acosta a la cort.⁵¹⁷ O fins i tot a través del cronista major d'Indies

---

⁵¹⁴ L'*Apologia* qualifica Vileta «tum philosophorum tum theologium», veg. Miguel (1908: 414).

⁵¹⁵ Miguel (1908: 415).

⁵¹⁶ López (1995: cap. IV).

⁵¹⁷ El 10 d'abril de 1597 el bisbe d'Urgell Andreu Capella aprovà a Madrid l'obra de José Acosta *Conciones de adventu. Id est de omnibus Dominicis & Festis aliebus à Dominica vigesimaquarta post Pentecosten usque ad Quadragesinam* (Salmanticae, 1597). És molt probable que, en el moment de l'aprovació, tots dos personatges coincidissin en la cort.

Juan Arias de Loyola, matemàtic i lul·lista de reconegut prestigi, que al llarg de la seva vida mantingué una posició de privilegi a la cort i assistí al rei en matèria lul·liana. De fet, va ser Arias de Loyola qui el 1594 va trametre a Felip II el catàleg lul·lià que contenia les taules confeccionades per Vileta amb l'aprovació del bisbe Joan Dimes Loris, com ja sabem per l'estudi de la primera part del present treball.

D'altra banda, no podem oblidar que Vileta dedicà les seves lliçons universitàries al duc de Francavila i príncep de Mèlito, Diego Hurtado de Mendoza (1515-1578), virrei de Catalunya (1564-1571), pare de la princesa d'Èboli, Ana de Mendoza.⁵¹⁸ El virrei formava part de la facció liberal i oberta de la cort, decididament favorable a la Companyia de Jesús, igual que l'Inquisidor General, Gaspar de Quiroga, el mateix personatge al qual Dimas de Miguel adreçà la seva *Apologia*. Els estudis de Julián J. Lozano Navarro i José Martínez Millán⁵¹⁹ han posat de manifest la cohesió d'aquest grup que, oposat al partit bel·licista del duc d'Alba, mantenia una dura contesa per influir en la direcció política de la monarquia; de manera que tampoc és una hipòtesi improbable que la filosofia de Vileta arribés a la cort per la mediació d'aquesta facció.

En la biografia de Pere Gil hem subratllat la seva adscripció lul·lista, com també la relació amb els membres del cercle filosòfic de Vileta, la majoria dels quals freqüentaven el col·legi de Betlem de Barcelona. Per això, les tesis de l'*Apologia doctrinae lullinae* no podien ser-li estranyes. En els propers capítols veurem com la *Història natural, moral i eclesiàstica de Cathalunya* s'ajusta al cànon d'Història natural i moral. En aquest sentit, resulta difícil de discernir si, en la composició de la seva obra, Pere Gil tingué com a referent el llibre d'Acosta, o bé si el seu treball va ser fruit més aviat del pensament teològic de la Companyia de Jesús i, per tant, el resultat *natural* d'un teòleg de l'ordre de sant Ignasi –avesat, a més, a la filosofia de Vileta. Ens inclinem per aquesta última consideració, perquè la concepció de la natura que demostra la *Historia natural y moral de las Índias* de José de Acosta, igual que la de l'obra de Pere Gil, coincideixen amb la d'altres membres de l'orde de

---

D'altra banda, cal assenyalar que el 2 de maig de 1586 el rei nomenà Andreu Capella, en aquell moment prior de Scala Dei, visitador dels monestirs benedictins i de canonges regulars de Catalunya i dels comtats de Rosselló i Cerdanya, veg. Zaragoza (1977: vol. XIX, doc. 4).

⁵¹⁸ Sobre el virrei, vegeu el clàssic estudi de Reglà (1987).

⁵¹⁹ Martínez Millán (2003); Lozano (2005: cap. II).

sant Ignasi, la qual cosa prova que es tracta d'una creació genuïna dels membres de la Companyia de Jesús. Com a mostra podem citar alguns exemples de *El Críticón* del jesuïta aragonès Baltasar Gracián (1601-1658):

«Esse es –ponderó Critilo- otro prodigioso efecto de la infinita sabiduría del Criador, con la cual dispuso todas las cosas en peso, con número y medida; porque, si bien se nota, cualquier cosa criada tiene su centro en orden al lugar, su duración en el tiempo y su fin especial en el obrar y en el ser. Por esso verás que están subordinadas unas a otras conforme al grado de su perfección. De los elementos, que son los ínfimos en la naturaleza, se componen los mistos, y entre éstos los inferiores sirven a los superiores. Essas yerbas y essas plantas que están en el más baxo grado de la vida, pues sola gozan la vejetativa, moviéndose y creciendo hasta un punto fixo de su perfección en el durar y crecer, sin poder passar de allí, éstas sirven de alimento a los sensibles vivientes, que están en el segundo orden de la vida, gozando de la sensible sobre la vejetante, y son los animales de la tierra, los pezes del mar y las aves del aire: ellos pazen la yerba, pueblan los árboles, comen sus frutas, anidan en sus ramas, se defienden entre sus troncos, se cubren con sus hojas y se amparan con su toldo. Pero unos y otros, árboles y animales, se reduzen a servir a otro tercer grado de vivientes, mucho más perfetos y superiores, que sobre el crecer y el sentir añaden el raciocinar, el discurrir y entender; y éste es el hombre, que finalmente se ordena y se dirige para Dios, conociéndole, amándole y sirviéndole. Desta suerte, con tan maravillosa disposición y concierto, está todo ordenado, ayudándose las unas criaturas a las otras para su aumento y conservación. El agua necessita de la tierra que la sustente, la tierra del agua que la fecunde, el aire se aumenta del agua, y del aire se ceba y alienta el fuego. Todo está assí ponderado y compassado para la unión de las partes y ellas en orden a la conservación de todo el universo.»⁵²⁰

En la *crisi segunda*, en el moment en què Déu es dirigeix als homes, podem llegir:

---

⁵²⁰ Gracián (1984: *crisi tercera*, 89).

«Todo lo has de ocupar con el conocimiento tuyo y reconocimiento mío; esto es, reconociendo en todas las maravillas criadas las perfecciones divinas y passando de las criaturas al Criador.»⁵²¹

O en la *crisi tercera*, en un raonament de Critilo:

«Este gran Señor dio el ser a todo lo criado, mas él de sí mismo le tiene, y aun por esso es infinito en todo género de perfección, que nadie le pudo limitar ni el ser, ni el lugar, ni el tiempo. No se ve, pero se conoce; y, como soberano Príncipe, estando retirado a su inaccesible incomprehensibilidad, nos habla por medio de sus criaturas. Assí que con razón definió un filósofo este universo espejo grande de Dios. “Mi libro”, le llamaba el sabio inducto, donde en cifras de criaturas estudió las divinas perfecciones.»⁵²²

---

⁵²¹ *Ibid.*, 75.

⁵²² *Ibid.*, 95.

6 El pla de l'obra giliana

Pere Gil ordena el conjunt de la seva obra segons les bases epistemològiques del model d'història natural i moral, és a dir, d'acord al grau de perfectibilitat. Així, disposa els seus llibres des de l'ordre terrenal fins a l'espiritual, acomplint la màxima de sant Pau: «No és primer l'ésser espiritual, sinó el terrenal, i l'espiritual ve després» (1Co 15,46). Cita que trobem en el *De procuranda indorum salute* (llib. III, cap. I) de José de Acosta, per justificar la disposició expositiva del seu treball en un ordre que també recorda la seqüència dels historiògrafs del període. Per la seva banda, el jesuïta reusenc justifica aquesta seqüència en el llibre primer:

«Ayxi com lo home es compost de cos y de anima; aixi te necessitat de algunas cosas per al cos, y de otras per a la anima. Las cosas que pertanyen al cos se nomenan corporals, y las que pertanyen ala anima espirituales. Estas de la anima son en duas maneras, porque unas consisteyxen solament en virtud moral y ser moral, y estas son las obras bonas y virtuosas las quals tocan ala philosophia moral ques tracta enla Ethica, Economica, y Polytica: otras consisteyxen en virtud y gracia sobrenatural, y estas son las obras de la fe, Ley, y Religio christiana. De hont se infereyx aquella divisio tripartida de cosas utiles y necessarias ala vida humana. Porque unas son necessarias quant al ser natural del cos huma: otras quant al ser de virtud moral y govern economo y polytich o Republic: y otras quant al ser de gracia sobrenatural y que tocan ala fe, lley, y Religio Christiana. En lo present capitol [Història natural] nos tracta delas cosas que tocan al ser de virtud moral y govern polytic ques guarda en Cathaluña; porque asso se tractara en lo llibre segon [Història moral]. Ni manco se tracta delas que tocan ala fe, ley, y Religio christiana, per que de asso se tractara en lo llibre tercer [Història eclesiàstica]. Sino sols delas cosas utiles y necessarias quant alser natural del cos huma.»⁵²³

Pere Gil anomena el conjunt de llibres que conformen el seu treball *Història catalana* (llib. I; 175) i, en una altra oportunitat, *nostra història de Catalunya* (llib. II; 139). Només una vegada i de forma parcial detalla els llibres que integren l'obra: «Y ajude esta Història moral [llibre segon] a la altra Història eclesiàstica y de sants de Catalunya a la qual yo tinc y dec particular affectió y devoció». Així doncs, si

---

⁵²³ Iglésies ([1949a] 2002: 264).

considerem que la història natural s'intitula «Libre primer de la historia Cathalana en lo qual se tracta de Historia o descripció natural, ço es de cosas naturals de Cathaluña», podem concloure que el títol complert és *Història natural, moral, eclesiàstica i dels sants de Cathalunya*.

Ara bé, cal precisar que en el capítol XVIII de la història natural, quan –com hem vist– relaciona la seqüència lògica dels seus llibres des d'una concepció aristotèlica, no inclou la història dels sants de Catalunya. És probable que, en el moment de la redacció d'aquest primer llibre, Pere Gil decidís aplegar la vida dels sants catalans dins de la *Història eclesiàstica*. Ho fa sospitar la referència al llibre tercer quan, a propòsit de sant Magí, diu que «à peticio de dit St. segons es la veu, y fama, y tradicio pia en Cathalunya, fou miraculosament per la bondat y misericordia del S.or donada [la font de sant Magí] com se dira enlo llibre tercer desta historia»; o l'al·lusió als «homens y doctors doctissims en totas facultats es à saber en la philosophia y Arts liberals; en Medicina; en dret Sivil y Canonich, y en la Sta. Theologia, com en lo llibre tercer se mostrara». Respecte a aquesta última menció, cal aclarir que, com ja hem assenyalat en la biografia del jesuïta reusenc, conservem un manuscrit autògraf seu (ms. 235 de la BPEB) dedicat a les *Vidas dels sants de Cathalunya que foren naturals o visqueren o moriren en ella, o las reliquias principals dels quals se troban en Cathaluña, extensament referidas*. Aquesta secció conté un apartat intitulat *Segona part dels homens illustres de Cathalunya en sanctedat de vida y glòria de myracles los quals no són sants canonitzats per la Iglésia, ni escrits en los Martyrologis, però són tinguts y reverenciats com a sants en molts llochs de Cathalunya*, de manera que és versemblant que la relació dels «homens y doctors doctissims» als quals fa referència constitueixi aquesta segona part de les vides dels sants catalans que pensava incloure en el llibre tercer.⁵²⁴

En canvi, quan al·ludeix als sants en la història moral ja no els inclou en el llibre tercer, sinó en el quart. Així, en el martiri de sant Magí assenjala que «més llargament lo llibre 4 en la vida de sant Magí se referirà» i, en efecte, en el f. 16r de la *Vida dels sants de Cathaluña* podem llegir la seva vida. Però en d'altres ocasions, com en el martiri de sant Ermenegild o en les vides de sant Narcís i sant

---

⁵²⁴ Cal indicar que el text de les *Vidas dels sants de Cathalunya* està enquadrernat conjuntament amb el de la *Història natural de Cathalunya*, en el manuscrit 235 de la BPEB. No sabem si l'enquadrernació és l'original, però Aimeric (1760: 245-246) ja la veié així, i d'altra banda en les seves pàgines no s'esmenta que formés part del llibre quart.

Feliu, Pere Gil no especifica ni el capítol ni el llibre on s'havien d'incloure aquestes biografies –que tanmateix consten en el manuscrit de les *Vidas dels sants de Catalunya* (f. 28r)–, la qual cosa provoca un grau més d'incertesa. Aquests dubtes es podrien relacionar amb la mateixa naturalesa de l'obra, perquè, com demostra la seva biografia, el jesuïta reusenc hi treballà al llarg de tota la seva vida. Per això és difícil establir el seu nivell d'integració en la resta del pla, perquè podem considerar-la com una obra isolada, com un projecte en si mateix.⁵²⁵ En tot cas, tant si forma part del llibre tercer com del quart, té una evident intenció teològica en situar la vida dels sants catalans en últim lloc, com a exemples per al cristià.⁵²⁶

Altrament, tot sembla indicar que en el moment d'escriure el llibre primer Pere Gil encara no tenia completament definit el pla de la *Història eclesiàstica*, perquè sempre s'hi refereix en futur: «en lo llibre tercer ahont tractarem dels bisbats de Catalunya»; «difficultat es esta que bayx lib. 3 se declarara»; «en lo llibre tercer se mostrara». I, a més, no precisa els capítols en què havien de figurar els continguts que detalla. En canvi, en la *Història moral* cita els capítols de la *Història eclesiàstica* on es poden consultar les referències. Així, en aquest llibre segon utilitza el present per referir-s'hi: «com se declara»; «se escriu»; «se referyx»; «se narra»; «més llargament se escriu»; «més llargament se narra»; «se posa relació»; «se fa més llarga relació»; «se fa més llarga menció»; «és referit»; o «és apuntat». En d'altres ocasions fa servir el passat: «com està escrit més llargament en lo capítol 11 del llibre d'esta història»; «com havent llargament escrit a la fi del capítol 11 del llibre 3 de la present nostra història». I encara en d'altres empra el futur: «com en lo capítol [...] del llibre tercer se dirà»; «més llargament se escriurà»; o «se tractarà», com si aquestes parts no estiguessin acabades. D'altra banda, en el manuscrit 235 de la BPEB, després de les vides dels sants catalans, hi ha un apartat que recull les vides dels *Sants d'Espanya*, on consta una referència a la *Història eclesiàstica* en present «com està en lo lib. 3 de la Història Eclesiàstica». A partir d'aquests testimonis podem reconstruir part del contingut del llibre tercer, que relacionem a continuació. Hi indiquem el capítol i la pàgina de la nostra edició on es pot llegir la cita en la *Història moral*, o el número de foli en el cas de les vides dels *Sants de*

---

⁵²⁵ El manuscrit té una segona part que comprèn una col·lecció de «Sants de Espanya», en la qual es troba la vida de sant Ermenegild, a qui fa referència la *Història moral* quan precisa que el seu «martiri succeý /a 14 de abril/ de l'any 584 de Nostre Redemptor com més extensament se diu en sa vida» (f. 38r).

⁵²⁶ Veg. Iñurritegui (1997: 651-661). Les vides dels sants no només representen un model de vida cristiana, sinó que també contribueixen a fomar la identitat d'un país, veg. Fros (1982: 729-735).

Espanya. Al final de la relació detallem aquells continguts dels quals Pere Gil no n'especifica el capítol:

Llibre tercer. Història Eclesiàstica de Catalunya

- Cap. 4   Juli Cèsar usurpa el títol d'Emperador (p. 74)
Passió i Ressurrecció de Crist (p. 41)
Els 7 primers bisbes que sant Pere i sant Pau enviaren a Espanya (f. 1)
- Cap. 8   Dels papes sant Calixt I, sant Urbà I, sant Poncià i sant Anter «los quals ordenaren algunas cosas a cerca de las Iglesias de Espanya y bisbes d'ella» (p. 55-56)
- Martiri de sant Magí (p. 56)
- Martiri de sant Fructuós, bisbe de Tarragona; sant Eulogi i sant Auguri, sotsdiaques en Tarragona (p. 58)
- 9ª persecució (p. 58)
- Martiri de sant Narcís i sant Feliu, diaca (p. 60)
- Cap. 9   10ª Persecució de l'església (p. 62)
- Persecució de Constantí II (p. 67)
- Cap. 11   Conversió de Teodomir (p. 105)
- Persecució de Leovigild (p. 108)
- Concili de Toledo de l'any 589 i concilis provincials en temps de Recaredo I (p. 109)
- Cap. 12   Concili de Toledo i de Barcelona en temps de Gundemar (p. 111)

4art Concili de Toledo (p. 113)

5è i 6è Concilis de Toledo (p. 113)

7è Concili de Toledo (p. 114)

8è Concili de Toledo (p. 114)

9è i 10è Concilis Provincials de Toledo (p. 114)

11è Concili de Toledo (p. 116)

12è, 13è i 14è Concilis de Toledo (p. 117)

15è, 16è i 17è Concilis de Toledo i un concili provincial de Saragossa (p. 117)

Rebel·lió del bisbe Sisbert, arquebisbe de Toledo, en temps del rei got Ervigi (p. 117)

Cap. 13   Celebració de concilis després de perduda Espanya (p. 133)

Cap. 14   Persecució de l'església i concili de Còrdova de l'any 862 (p. 459)

Cap.17   El miracle del rescat de Galceran de Pinós (p. 224)

Cap.19   Cisma de l'església (p. 308)

Continguts citats sense detallar-ne el capítol:

Nativitat de la Verge (p. 38)

Martiri de sant jaume el Major a Jerusalem (p. 41)

Dels monestirs de sant Benet a Catalunya (p. 187)

Divisió eclesiàstica de Catalunya (lib. I, p. 165)

Parròquies del Principat (lib. I, p. 166)

A partir d'aquests testimonis i de l'*incipit* que obre la *Història moral de Cathalunya*, podem concloure que, abans d'escriure aquest llibre, Pere Gil ja havia confeccionat gran part del llibre tercer. En tot cas, la comparació de la *Història eclesiàstica de Cathalunya* amb d'altres obres del període permet albirar el pla de conjunt de l'obra. Un pla que no degué ser gaire diferent del que explica, per exemple, el teòleg i predicador Francisco de Padilla (ca.1527-1607) en el pròleg de la seva *Historia Ecclesiastica de España* (Málaga, Claudio Bolan, 1605) –l'hem elegit perquè és paradigmàtic del tipus de contingut d'una sèrie d'històries eclesiàstiques que s'editaren en aquest mateix moment històric.⁵²⁷

« [...] y ninguna cosa de las que tocaren a materia eclesiástica de España se hallará en otros autores que no se halle en esta. Y tomando el principio della, dende la venida de Christo al mundo, se irá prosiguiendo por la sucesión de los tiempos señalando a cada cosa el suyo, llevando para más cierta y verdadera cuenta (como por bordón) la sucesión de los Summos Pontífices desde san Pedro, como la lleva Eusebio Cesariense y otros historiadores eclesiásticos. Y es razón que así se haga pues los Summos Pontífices han sido cada uno en su tiempo cabeça de la Iglesia Universal cuyo miembro es la Iglesia de España de quien se ha de tratar en esta historia. Y de la misma manera se llevará la sucession de los emperadores o reyes que han sido señores de España porque aunque han sido seculares siempre las más de sus cosas han ido travadas con las eclesiásticas: los gentiles y ereges persiguiendo a la Iglesia y los católicos favoreciéndola y haciendo fundaciones y dotaciones de iglesias y translaciones de cuerpos santos y otras cosas desta manera de las quales no se podría dar entera noticia si no se diesse también de las personas que las hizieron y esto no es cosa agena si no muy propria de Historia Eclesiástica, pues todos los escritores della, como Eusebio, Nicephoro, Theodoreto, Sócrates, Sozomeno, Gregorio Turonense, Beda y otros, así lo han hecho.»

---

⁵²⁷ La proliferació d'històries eclesiàstiques en la historiografia peninsular entre 1592-1623 ha estat assenyalada per Sánchez Alonso (1947: vol. III, 159).

Salvant la intenció dissemblant d'ambdues obres, Padilla fa unes observacions sobre el seu mètode que podem aplicar al treball de Pere Gil. De fet, dibuixa el mateix tipus de relació entre la història dels papes i la història secular que el jesuïta reusenc reclama en l'epígraf que obre la *Història moral de Cathalunya*:

«Arrimar esta nostra història ab la dels summos pontífices y fer menció dels papas /que llavors\ governàvan, per /a\ que d'esta manera proceesca esta història ab més claredad, y participe de més llustre, certitut y veritat. Supposada, /donchs\, la dita certitut de la història sagrada y de la història eclesiàstica pontifical, y supposada esta breu summa dels anys que ha és criat lo món y de las edats d'ell, segueyx-se que, començant en particular de referir las cosas de Espanya y Cathalunya, tractem /en lo capítol següent\ dels primers habitants d'ella.»

Cal observar que aquesta combinació de la vida dels papes amb la d'emperadors i reis no era gens estranya, i de fet ja la trobem en les cròniques universals d'època medieval.⁵²⁸

6.1 Una nova lectura del llibre primer: la *Història natural de Cathalunya*

L'edició de Josep Iglésies de la *Història natural de Cathalunya* no aborda les qüestions epistemològiques que relacionen l'obra de Pere Gil amb el pensament teològic propi de la Companyia de Jesús, i els treballs posteriors tampoc no han adoptat aquesta perspectiva.⁵²⁹ Per això, una vegada definides les característiques i les bases epistemològiques de la *Historia natural y moral de las Índias*, proposem una nova lectura de la *Història natural de Cathalunya* a partir de la comparació amb l'obra del jesuïta castellà, que prenem com a model paradigmàtic del gènere. Així, dividim la *Historia natural y moral de las Índias* en quatre blocs que pertanyen als grans eixos temàtics a partir dels quals s'articula l'obra: situació geogràfica;

---

⁵²⁸ Vegeu, per exemple, el *Fasciculus temporum* (Colònia, Arnold Therhoernen, 1474) del monjo cartoixà Wernerius Rolewinck, autèntic vademècum de l'època que responia tots els interrogants de la història universal.

⁵²⁹ És el cas de la tesi de Maria Antònia Martí Escayol (2004). En canvi, un treball recent de Descalzo (2010: 25- 49) planteja l'estudi de la *Historia natural y moral de las Filipinas* del padre Pedro Chirino S.I. a partir de les bases epistemològiques del gènere.

descripció dels elements simples (aigua, terra, aire, foc); els elements compostos o regnes de la natura (mineral, vegetal i animal); i els naturals del país.

El primer bloc temàtic té correspondència amb els capítols 1, II i 2 bis de l'obra de Pere Gil. Així, el capítol 1 aborda la divisió del món, glossa la idea de la *trasllatio imperi* i la superioritat de Roma respecte als altres imperis de la història i als altres continents, situa la «regio y provincia de España» dins d'Europa, i acaba amb la forma de la península i els seus límits naturals. El capítol II tracta dels límits geogràfics de Catalunya i la seva latitud i longitud. El capítol 2 bis s'ocupa de les mesures del Principat, descriu la seva forma i, abans de considerar la divisió de Catalunya, recorda que «quant per los moros se perde Cathaluña: la Seu d'Urgell sempre tingue bisbe y o nos perde, o poc temps estigue perduda». D'aquesta manera Catalunya es pot dividir històricament en vella, nova i novíssima, d'acord a l'ordre en que «es arribada en poder de cathalans». Després, declara que la divisió del Principat «se pot fer en differentes maneres»: comtats, vegueries, sotsvegueries i batllies, que promet posar en el llibre segon.⁵³⁰ A continuació, apunta la divisió eclesiàstica, que assegura «pertany al llibre tercer enlo qual se posara la historia Ecclesiastica de Cathaluña». I, per acabar, dóna la divisió comarcal, que forma part efectiva de la història natural. Així, divideix el Principat en «vint y set parts, ò climas, ò comarcas ò partidas de terres en ella compreses», amb l'enumeració exhaustiva de cadascuna de les seves poblacions. Aquesta divisió no tenia caràcter polític ni administratiu, cosa que va sorprendre a Josep Iglésies, que va qualificar-la de «natural»; fruit de la mateixa observació de l'autor, en evident paral·lelisme amb el mètode d'Acosta.⁵³¹

Després de situar geogràficament el Principat, Pere Gil s'ocupa de la descripció dels elements simples que formen la matèria. Així, els capítols 3 i 4 descriuen les diferents formes en què es presenta l'aigua al Principat i el capítol 5 detalla l'orografia del país. Els capítols VI fins al XVII, en correspondència amb el tercer bloc de l'obra d'Acosta, aborden l'estudi dels tres regnes de la natura, o elements

---

⁵³⁰ «La qual [divisió] es conforme al govern temporal que te lo Rey Nostre Sr. en Cathaluña, tractarem enlo llibre segon. Ahont se posara la historia mural de Cathaluña, y lo bon govern temporal; segons los usos, consuetuts, lleys y constitucions della» (Iglésies ([1949a] 2002: 165).

⁵³¹ Cal subratllar que Iglésies ([1949a] 2002: 113-116) ja va assenyalar la coincidència entre la divisió comarcal de Pere Gil i la que Esteve Corbera presenta en la seva *Cataluña Ilustrada*. A partir d'aquest i d'altres indicis, Iglésies conjecturà que Corbera coneixia l'obra de Pere Gil.

compostos. El jesuïta reusenc ordena la natura segons l'ordre ja conegut, és a dir, regne mineral, vegetal i animal,⁵³² d'acord amb una escala en grau de perfectibilitat que també aplica a l'estudi de cadascun dels regnes respectius, com comprovem quan tracta dels minerals:

«perque en tractar destas minas [argent i or] guardem orde de naturaleza la qual puja delas cosas imperfectas à las perfectas; tractarem primerament de las minas de ferro, plom y aram que son menors, y despues delas minas de Argent y Or, los quals son majors detots los metalls.»⁵³³

De les coses imperfectes a les perfectes, en una escala ascendent i contínua que ens remet a la noció teològica de la *Contemplación*. No tenim cap altra formulació explícita de Pere Gil respecte a aquesta qüestió, però la *Historia natural y geográfica del Principado de Cataluña* del jesuïta Mateu Aimeric (1715-1799), que continua i amplia el treball del jesuïta reusenc, ens proporciona testimonis molt valuosos en aquest sentit. Malgrat la distància en el temps i que, en propietat, hem de parlar d'una altra obra, Aimeric respectà els pressupòsits a partir dels quals Pere Gil elaborà el seu treball en una nova prova de la identitat i continuïtat epistemològica del model d'Història natural i moral i, en conseqüència, de la concepció de la natura dels membres de la Companyia de Jesús.⁵³⁴ Així, per il·lustrar aquest aspecte teològic de la contemplació de la natura a fi d'escalar fins a Déu, utilitzem la següent cita de l'obra d'Aimeric:

«Teniendo el Alma quietud por esta parte puede emplearse en el conocimiento y uso conveniente y decente de las cosas criadas, pero no estará nunca satisfecha si no pasa de este uso y conocimiento y no se sirve de uno y otro para llegar á conozer y poseer al Criador y gozar de sus

---

⁵³² Iglésies ([1949a] 2002: 69) ja s'adonà que aquesta divisió no corresponia a la clàssica de Plini.

⁵³³ Iglésies ([1949a] 2002: 220).

⁵³⁴ Josep Iglésies edità l'obra d'Aimeric (1949b), que treballà molts anys en l'ampliació de l'obra de Pere Gil. D'aquesta ampliació només conservem els manuscrits dedicats al regne vegetal (Biblioteca de la Real Academia de la Historia) i al regne animal (Biblioteca del Palacio Real de Madrid, II/1766). Encara que Aimeric declari en el seu Episcopologi de Barcelona que la seva obra és una traducció de la de Pere Gil, el resultat és «una refosa total, tan enormement ampliada, que l'obra primitiva s'hauria difús totalment» (Iglésies 1949b: 40). Amb tot, Aimeric mantingué els pressupòsits epistemològics a partir dels quals Pere Gil planejà el seu treball; així, en el prefaci del manuscrit de la Real Academia de la Historia declara que havia emprès la seva obra «sobre el plan y campo de la Historia del P. Pedro Gil» (Iglésies 1949b: 41).

infinitas perfecciones. No son capaces todas las cosas criadas de llenar cumplidamente la infinita capacidad de el Alma cuya esfera intelectual no tiene límites. Los objetos criados solo sirven de encender mas la sed de conozer en el entendimiento, y de desear en la voluntad, cansando á poco tiempo de conozidos y poseidos mas fastidio que contento, como confiesan los que han procurado gozar quanto han podido de los bienes mundanos poniendo en ellos la humana felicidad. El Alma es espíritu y un espíritu no puede quedar satisfecho sino con la posesion de bienes superiores á los materiales y corporeos por lo qual dixo muy bien Ciceron que los Hombres ahunque son de la tierra no deben mirarse como habitadores de ella, sino como contempladores de las cosas superiores ó divinas, cuya contemplación no perteneze á otro alguno de los Animales.»⁵³⁵

En aquesta escala de grau de perfectibilitat, l'home ocupa el lloc principal, de manera que les coses es disposen i s'ordenen en funció seva:

«Este [l'home] debe llamarse la cabeza, ó el Rey de todos los vivientes sensitivos, por tener una Naturaleza muy superior a todos los irracionales Terrestres, Volátiles y Aquatiles, y estar dotado, no solo de la vida vejetativa y sensitiva, sino también, de la racional, siendo el Alma racional la parte principal de el Hombre, como creyó Platón por esta excelencia que reconocieron en el Hombre entre todas las Criaturas de el Mundo sensible, lo llamaron los Antiguos Microcosmos, Mundo pequeño ó compendio de el mundo Grande; y para que no pareciese el epítheto mal aplicado dijo San Gregorio Magno, Homil. 29 in Evang. que el hombre tiene algo de todas las criaturas y ahun lo principal de cada una de ellas, porque tiene el ser y existir comun a las piedras; el vegetar comun a las plantas; el sentir comun a los Brutos y el entender comun a los Angeles. Omnis autem creaturae aliquid habet homo: habet enim commune esse cum lapidibus; vivere cum Arboribus; sentire cum animalibus; intelligere cum Angelis.»⁵³⁶

Per això, com en l'obra d'Acosta, Pere Gil tracta en primer lloc les plantes i els animals beneficiosos per a l'home, i en últim lloc s'ocupa de les plantes tòxiques i dels animals salvatges, menys profitosos i verinosos, incloent-hi els remeis per a

---

⁵³⁵ Iglésies (1949b: 305-306).

⁵³⁶ Iglésies ([1949a] 2002: 63-64).

aquests mals.⁵³⁷ És un ordre que, com ja va adonar-se Josep Iglésies,⁵³⁸ s'allunya de l'esquema plinià que primer comença pels animals selvàtics i acaba amb els domèstics.

Pere Gil clou la història natural amb el vessant físic en el capítol XVIII, i ho fa amb un corol·lari que dóna sentit a la descripció geogràfica del Principat: «Cathaluña te per à si mateyxa sufficientment todas las cosas utiles y necessarias ala vida humana quant al ser natural: y moltas dellas en abundancia per à comunicar à altras provincias: y que son molt pocas las cosas queli faltan».⁵³⁹

A continuació, i «guardant lo orde qual convè», en el capítol XIX discorre sobre els naturals catalans, en evident correspondència amb el quart bloc de l'obra d'Acosta, assegurant que:

«segons lo Clima, Alimentos y altres semblants cosas naturales de differentes provincias, acostumen sovint ser differentes las complexions y condiciones naturales delas gents y naciones que las habitan. Perço guardant lo orde qual convè tractarem ara en lo present capitol; De las varias complexions y

---

⁵³⁷ Acosta (lib. IV, cap. XXVIII-XXIX) també inclou aquests remeis, que justifica perquè «el Autor de todo repartió sus virtudes como él fue servido y no quiso que naciese cosa ociosa en el mundo; mas el conocello el hombre y saber usar de ello como conviene, éste es otro don soberano que concede el Criador a quien él es servido». Per la seva part, el jesuïta reusenc s'ocupa dels remeis contra els animals verinosos perquè «havent proveit la divina providencia als habitants de Cathaluña de pa, vi, oli, fruytas, grans, llegums, Arros, Cefrans, y semblants aliments sufficientment per obs y us necessari dela vida humans [...] vehent que podian caurer en moltas y differentes malalties, los ha volgut tambe proveyr de medicinas y remeys dellas» (Iglésies [1949a] 2002: 244). En el cas de la planta escurçonera Pere Gil detalla l'acció de la providència divina que ha permès la seva abundància en terres d'escurçons: «en lo mateys lloc ahont era lo veri y lo mal se trobas lo remey y la medicina» (Iglésies [1949a] 2002: 245-6). Aquesta mateixa idea es troba en Aimeric: «El insecto mas abil, el animal mas fiero, la sierpe mas venenosa, son obras del poder y sabiduría de Dios, que puso en estos vivientes propiedades muy raras, admirables y utilissimas a los hombres sin que estos puedan quejarse de su Author por haver dado a algunos tal qual calidad dañosa, aunque siempre acompañada de remedio como en los Alacranes ó los Zapos y Escuerzos. A no ser estos animales que ase alimentan de lo mas venenoso y corrupto que hay en la tierra, sería esta menos benéfica á los Hombres, y no madre sino madrastra como teniamos bien merecido por la culpa de nuestros primeros Padres, que bastaba para malear de tal manera los campos, que a no haverse compadezido Dios de las Criaturas racionales, hechas á su imagen y semexanza, en lugar de frutos producirian abroxos y ponzoña» (Iglésies 1949b: 65).

⁵³⁸ Iglésies ([1949a] 2002: 70).

⁵³⁹ Iglésies ([1949a] 2002: 266). Iglésies ([1949a] 2002: 117-118) ja va advertir que aquest fragment presenta una correspondència evident amb un altre d'Esteve de Corbera a la *Cataluña Ilustrada* (1678: 60): «Con esto se ve Cataluña tan abundante de todo lo necessario al sustento y al regalo que puede passar por sí sola sin aver menester riquezas ni provisiones ajenas». La cita és un nou indicatiu per mostrar que Corbera coneixia l'obra de Pere Gil (veg. n. 531).

condicions naturals, dela Gent y Natio Cathalana: y ala fi del mateyx ab breu summa referirem las differentes gens y naciones delas quals es estada Cathaluña habitada».⁵⁴⁰

Així, Pere Gil recorre a la teoria clàssica dels quatre humors, lligada als quatre elements, per explicar l'èsser *natural* dels catalans, els quals són:

«ferms, constants, tenaços y no mudables en ses coses: governanse molt per llurs lleys, y usos, y privilegis tant temporals com spirituals: ab molta difficultat se apartan. De aqui proceeyx que guardan los usatges, las constitucions, y los privilegis ab tota la valor que poden; usant empero sempre la hidalguia, y molta mesura, y molt bon terme, y respecte y reverencia qual conve ab los mejors, y encara en sos iguals. De aqui proceeyx; que en lo quetoca à la fe cathòlica, y Religio christiana son tan fermes y tan enemichs delas novas invencions dels Infels y heretges: que havent tants anys com ha que tenen per espay casi quaranta leguas, veyns als heretges de França, may la heretgia es entrada en cathaluña: ni ses trobat algun cathala ques sia fet heretge. La qual firmesa y constancia en la fe y Religio christiana, que se funda en la naturaleza, pero nos deu attribuir tant ala inclinacio natural è industria humana, quant ala gracia sobre natural y misericordia divina perço à Deu principalment, y no ala Nacio Cathalana, se ha de dar èsta alabança».⁵⁴¹

La naturalesa dels catalans dóna pas als seus costums, és a dir, la seva història. Així, el capítol acaba amb un breu resum de la història del Principat, en el qual s'apunten «las differentes naciones que desde ques te memoria fins al dia de (a)vuy han habitat en Cathaluña. Las quals en lo llibre segon més primament se particularizaran; y per ço assi sols en General se contarán, y son estadas las mes principals naciones». Amb tot, aquest capítol XIX suscità molts dubtes en Pere Gil, que l'esmenà –capítol XXIII en comptes de la numeració XIX, esborrada. Tot i així, Iglésies l'edità respectant l'ordre de foliació del manuscrit, és a dir, després del capítol XVIII, i el presentà en l'índex de la seva edició en l'últim lloc, és a dir, després del capítol XXII, seguint el desig del jesuïta indicat en una nota al marge del f. 67r: «Aquest capítol ha deser lo ultim del llibre».

---

⁵⁴⁰ Iglésies ([1949a] 2002: 267).

⁵⁴¹ *Ibid.*, 271.

Els dubtes tenen a veure amb el contingut dels darrers capítols XIX-XXI, en els quals el jesuïta reusenc aplegà les plagues, sequeres, plujes, eclipsis, inundacions, fams, pestilències i «d'altres horribles senyals y effectes naturals [que] han succeyt enlo mon causats per causas immediatas naturals, ò en cosas naturals com son los cels y elements y altres criaturas Irracionals». L'apartat té correspondència amb el capítol XXIII del llibre setè de l'obra d'Acosta –«De los presagios y prodigios extraños que acaecieron en Méjico, antes de fenecerse su imperio»–, que el jesuïta castellà justifica perquè «los historiadores están llenos de semejantes observaciones en grandes mudanzas de estados, o repúblicas, o religión, y Paulo Orosio cuenta nos [sic] pocas». Aquests fenòmens tenen una explicació teològica molt arrelada en la visió jesuítica del món. Així ho exposa Acosta:

«Aunque la Divina Escritura nos veda el dar crédito a agüeros y pronósticos vanos, y Jeremías nos advierte, que de las señales del cielo no temamos, como lo hacen los gentiles; pero enseña con todos eso la misma Escritura, que en algunas mudanzas universales, y castigos que Dios quiere hacer, no son de despreciar las señales, monstruos y prodigios, que suelen preceder muchas veces, como lo advierte Eusebio Cesariense. Porque el mismo Señor de los cielos y de la tierra ordena semejantes extrañezas y novedades en el cielo, y elementos, y animales y otras criaturas suyas, para que en parte sean aviso a los hombres, y en parte principio de castigo con el temor y espanto que ponen.»⁵⁴²

Fenòmens que encara són més evidents en les noves terres conquerides, com és el cas del terratrèmol del Japó de 4 de setembre de 1596, que Pere Gil comenta:

«Offegaren se innumerables Idolatras. Dels christians poch moriren. Ordenant nostre Señor que estos castichs se fessen enlas terras ahont havia poch Christians: per à que coneguessen los Idolatras, que un sol Deu verdadero creador del cel y dela terra, al qual ells negan, y absa Idolatria lo offenen, era lo que enviava dits flagells per castigarlos. Cosas son totas estas rarissimas; y que atemorizan en oyrlas; quant mes espantarian en veurerlas: y quant mes en partirlas. Y si estos castichs temporals de esta vida, que son ombra dels etern dela altra vida: causan tal temor; quant major

---

⁵⁴² Acosta (1954: 235).

han de causar los tormentos eternos, que lo Señor enlo Infern te aparellats.»⁵⁴³

La lluita contra els idòlatres i la dura pugna amb els protestants havia produït una major utilització de les catàstrofes i del seu valor significant, de manera que s'interpretaren com a signes de l'autoritat divina que mostren de forma inequívoca que Déu «està de la nostra part».⁵⁴⁴ En aquest sentit l'historiador té un paper important, perquè dóna als esdeveniments una interpretació providencial que, en realitat, és el seu sentit veritable, la seva veritat profunda: aquests fets proven com «castiga Deu nostre Señor als homens ab pestilencias, guerras, sequedats, y fams per sos peccats».⁵⁴⁵ Una qüestió que Pere Gil també explicita en el seu memorial «en defensa de las brujas» (veg. ap. II), on ensenya que

«estas cosas de tempestades y piedras Dios las haze y no el demonio ni ellas por medio de los demonios. Y aunque permite Dios que los demonios lo hagan por exercicio y bien de algunos siervos suyos, como permitió la destrucción de todos los bienes de Job y muerte de sus hijos y en castigo de nuestros pecados como lo a permitido en algunas provincias cuyas historias nos lo refieren, pero la verdad es que Dios las haze».

I, a més, serveixen «per à que los homens se aparellen, y teman del arc y dela fletcha del Señor».⁵⁴⁶ Per això Pere Gil compon una narració diacrònica d'aquests accidents naturals que no té antecedents historiogràfics i que contrasta amb la simple relació anecdòtica dins dels relats dels llibres d'història o d'història natural on se solien inserir i d'on el jesuïta les extreu. Són notícies rellevants tretes dels *Anales* de Zurita; de la *Historia de los acontecimientos del Cisma de Benedicto XIII* de Martín de Alpartil; de la *Historia Pontifical y Católica* de Gonzalo de Illescas; de la *Biblia*; del *Libro delas cosas memorables de España* de Lucio Marineo Sículo; de la *Historia de España* de Juan de Mariana; de la *Crónica General de España* de Ambrosio de Morales; de sant Isidor; de *De rebus Hispanie* de Ximénez de Rada; de les *Cròniques d'Espanya* de P. M. Carbonell, a més d'autors clàssics citats a través d'aquestes fonts.

---

⁵⁴³ Iglésies ([1949a] 2002: 304).

⁵⁴⁴ Sobre aquesta qüestió, veg. Bloch (1963).

⁵⁴⁵ Iglésies ([1949a] 2002: 284).

⁵⁴⁶ *Ibid.*, 282.

Amb la relació d'aquests esdeveniments naturals, Pere Gil ens mostra un món teològicament ordenat no pas per la Fortuna, sinó per la Providència divina. Es tracta de manifestacions d'un poder diví que s'expressa en el món físic, raó per la qual ha de formar part de la descripció física del Principat.⁵⁴⁷ Aquests capítols haurien d'interpretar-los com a producte de l'església militant en un moment en què el projecte evangelitzador és més necessari que mai, com a conseqüència de la pèrdua d'influència de l'església romana, si n'exceptuem les terres americanes.⁵⁴⁸

6.2 Els primers exemples del gènere: la *Naturalis et moralis historia de regno Sardiniae* de Giovanni Arca i l'obra de Pere Gil

Resulta paradoxal que aquest model, que s'utilitzà exclusivament per al Nou Món, tingués a la Corona d'Aragó els seus primers exemples. Són els casos del treball del jesuïta sard Giovanni Arca (ca. 1562- d. 1614) *Naturalis et moralis historia de regno Sardiniae* i de la *Història natural i moral de Cathalunya* de Pere Gil. No podem descartar que aquestes obres es portessin a cap sota la influència directa de l'edició a Barcelona, l'any 1591, de la *Historia natural y moral de las Indias* de José de Acosta. Com hem fet veure en la biografia de Pere Gil, cal remarcar la singularitat d'aquesta impressió, que es produïa pocs mesos després de la primera edició, quan el seu autor es trobava a la ciutat comtal, i comptant amb el suport de l'elit social barcelonina propera a l'espiritualitat de la Companyia de Jesús. De fet, la publicació anava dirigida a Enric de Cardona, governador del Principat –membre del cercle espiritual d'Estefania de Rocabertí–, que també rebia una dedicatòria de Lelio Marini. Les novetats de l'edició de Barcelona respecte a l'edició *princeps* no

---

⁵⁴⁷ Iñurritegui (1998:84); Cochrane (1983: cap. XII, 443-500).

⁵⁴⁸ Així ho explica Gonzalo de Illescas en la *prefación* que obre la segona part de la *Historia Pontifical y Católica*: «Y bien lo miramos ha venido ya en tanta diminución el número de los fieles christianos que somos tornados (como dizen) a los días en que nascimos no en la inocencia y simplicidad sino en que apenas ay oy tantos christianos baptizados como avía en los primeros años desta Sancta Iglesia. Pues Ásia (que todos los cosmógraphos dizen ser la mitad del mundo) toda la tienen los infieles si no son algunos pueblos que los portugueses han conquistado en el oriente de pocos años acá. De África no tenemos casi nada solo podemos llamar nuestro lo que tiene nuestro amigo el Preste Juan allá en la Ethiopia exterior. Quantas Provincias y rey nos avemos perdido de pocos años a este parte, en la Europa? Ya no tenemos nada de la Escithia, ni de Thracia, Grecia ni Mysia. Solo nos queda un pedaço de Ungria, bien pequeño. Y lo de más que queda del mundo, ¿qual está? [...]. Verdad es que la pérdida y diminución de la cristiandad se ha restaurado mucho de ochenta años a esta parte con las anchísimas provincias que nuestros españoles han descubierto y convertido en el occidente y mediodía adonde ay, por la bondad de Dios, infinitissimo número de christianos rezién venidos al rebaño del Señor y cada día vienen otros de nuevo dexando de su voluntad la idolatria y otros vicios abominables.» Per aquesta idea generalitzada de pèrdua d'influència, veg. Broggio (2004).

acaben aquí, ja que, si bé reproduïx la dedicatòria d'Acosta a la infanta Isabel Clara Eugènia i l'aprovació de Fray Luis de León, que obren invariablement el llibre, incorpora detalls com l'aprovació del text per part del dominic i catedràtic de teologia de la Universitat de Barcelona, Salvador Ponç, i per part de Pere Gil, el qual ho feia per comissió del bisbe, perquè conté, deia:

«doctrina natural y filosófica muy curiosa y bien fundada; y doctrina moral muy delectable, y que mueve los ánimos de los que la leen en admiración de las cosas que el soberano Señor por sus occultos juyzios ha permitido aconteciessen a aquellas bárbaras naciones, antes que recibiesen su santa ley, y de las misericordias que les ha comunicado después de recibida la luz del Sancto Evangelio».

Finalment, el bisbe Joan Dimes Loris s'encarregava d'atorgar la llicència de la impressió en la diòcesi, no sense precisar que l'obra fou «alias antea impressi in civitati Hispali Regni Castelle».⁵⁴⁹

L'obra de Giovanni Arca (ms. inèdit S.P.6.07.055 de la Bibl. Univ. di Cagliari, fons Baille) es divideix en set llibres.⁵⁵⁰ Encara que el manuscrit no està datat, Maria Teresa Laneri ha conclòs que fou redactat després de la publicació d'una altra obra del jesuïta sard, el *De sanctis Sardiniae libri tres* (Cagliari, 1598, haeredum Ioannis Mariae Galcerin). Per això, podem afirmar que Arca confeccionà el seu treball en coincidència amb l'època que Pere Gil elaborava la seva obra. L'estudiosa sarda també ha advertit la influència de la *Historia natural y moral de las Índias* d'Acosta – que es trobava a la biblioteca del col·legi dels jesuïtes de Cagliari–⁵⁵¹ en l'obra de Giovanni Arca, encara que no ha concretat les concordances entre l'una i l'altra. Sens dubte, una de les més significatives té a veure amb la incertesa sobre el títol, ja que el jesuïta sard rectificà l'encapçalament després d'acabar el seu treball. En un primer moment s'intitulava *Joannis Arca Sardi De regno Sardiniae*, però, sobreescrit i de mà del propi autor, es corregí per *Naturalis et moralis historia de*

---

⁵⁴⁹ Després de la primera reedició de Barcelona, se succeïren amb èxit les traduccions a l'italià (Venècia, 1596 i 1608); al francès (París: 1598; 1605; 1606; 1616 i 1661); a l'alemany (Colònia: 1598; Ussel: 1605; Francfort: 1617); a l'holandès (Enchuysen: 1598; 1624) i a l'anglès (Londres: 1598; 1604; 1684); a més, l'edició llatina fou inclosa en les *Collectiones peregrinationum in Indiam Orientalem et Indiam occidentalem* de Teodor de Bry, publicades entre 1590 i 1634.

⁵⁵⁰ Per a una descripció del manuscrit, veg. Laneri (2005); per a la biografia de Giovanni Arca, veg. Turtas (2005: LXXX).

⁵⁵¹ Cadoni i Laneri (1994: vol. II, núm. 2963, 253).

regno Sardiniae liber primus. Aquest epígraf no figura en la resta de llibres del manuscrit, de manera que tot fa pensar que la rectificació és fruit d'un replantejament posterior a la conclusió de l'obra. Això provaria que el canvi de títol no modificava les bases epistemològiques del projecte del jesuïta sard, corresponents als esquemes teològics de la Companyia de Jesús.

En les pàgines del manuscrit d'Arca no apareix cap referència explícita a la concepció epistemològica de la qual parteix. Per tant, l'única manera de definir la seva pertinença al gènere és la comparació amb el model. Per això, a partir dels quatre blocs temàtics manifestos en la divisió de l'obra d'Acosta, establirem tot seguit una taula amb la comparació de continguts entre l'obra del jesuïta sard i la de Pere Gil, tot assenyalant la distribució dels capítols de cada bloc temàtic. A més, afegim dos apartats que tenen a veure amb la particularitat de l'obra del jesuïta reusenc: un fa referència al capítol XVIII que, com ja hem subratllat, serveix com a conclusió del vessant físic de la història natural; i un altre fa referència als senyals de la natura.

Terra	<p>Cap. 5 Dels monts, colls, Valls y Plans dela terra de Cathaluña; y dels ports de mar principals, quetela costa de Cathaluña</p>	<p>Cap. 5 De insulis adiacentibus (f. 4-6v)</p> <p>Cap. 6 De partibus insule de eius montibus atque planicie (f. 6v-8)</p>
<p>mineral</p> <p>E L E M E N T S</p> <p>C O M P O S T O S</p>	<p>Cap. VI Dela varietat, gentileza, excellencia y valor de pedras que te Cathaluña tant per à edificar com per altres serveys y effectes: y de algunas pedras preciosas ques'troban en Cathaluña</p> <p>Cap. VII Delas minas del Soffre, Coffoll, Salmitre: Vidriol o Caparros, Alum, y altres minerals y del coral ques pesca en la Mar de Cathaluña, y se obra y llavora en la mateyxa Cathaluña</p> <p>Cap. VIII De la sal ques'cull en las riberas del mar; y delas minas y montanyas grans y maravellosas de sal de Cardona; que estan casi en mitg de Cathaluña</p> <p>Cap. IX De differents cosas materials y dels quals se fa la polvora, paper: y color de draps y de sedas, y lo vidre: specialment delas varietats y excellencias del vidre ques fa en Cathaluña</p> <p>Cap. X Delas minas de Ferro,</p>	<p>Cap. 7 De metallis et gemis cum aliis fossilibus (f. 8-9)</p> <p>Cap. 8 De soli fertilitate (f. 9-10)</p>

	Plom, Aram, Argent, Or y altres metalls, que se son trobadas, o (a)vuy duran en Cathaluña	
Vegetal	<p>Cap. XI Dela varietat y abundancia de fusta que y ha per à edificar y altres serveys; y delas Galeras, Naus, Cofres, Archimesas y altres cosas que de fusta se fan en Cathaluña</p> <p>Cap. XII Del Lli, Canem, Llana, y Seda ques cull; y dels draps ques fan de ditas cosas, en especial draps de llana en Cataluña</p> <p>Cap. XIII De las Collitas de Pa y altres grans y llegums, Vi, Oli, fruytas, Arroz, sefrans, y coses semblants que y ha en Cathaluña</p> <p>Cap. XIV Delas herbas aromaticas y medicinals y ayguas y olis dellas: delas drogas y materials per à medicaments y medicinas: dela mel excellent y sera que y ha en Cathaluña; y delas confituras que en ella se fan</p>	<p>Cap. 9 De arboribus. De herbis (f. 10v-12)</p> <p>Cap. 10 De sardoa herba (f. 12-13)</p> <p>Cap. 11 De risu sardonico (f. 13-13v)</p>
Animal	<p>Cap. XV Dela varietat y abundancia de animals dela terra domesticchs y ferestechs, tant peral treball com per al manteniment dels homens; y dela casa dels animals terrestres que y ha en Cathaluña</p>	<p>Cap. 12 De animalibus (f. 13v-14)</p> <p>Cap. 13 De muflonibus (f. 14-15)</p> <p>Cap. 14 De equis et aliis animalibus (f. 15v)</p> <p>Cap. 15 De feris animalibus atque serpentibus Sardinia cassat (f. 16-19v)</p>

	<p>Cap. XVI Dela varietat y abundancia dels peyxos ques'crian y pescan en la mar rius y estanys de Cathaluña; dels quals no sols goza ella, pero encara las provincias y parts veynas</p> <p>Cap. XVII Dela varietat y abundancia de Ossells del ayre, tant domestichs com ferestechs; y delas differentes caças de ocells ques'usan en Cathaluña</p>	<p>Cap. 16 De aranea solifuga (f. 17v-18)</p> <p>Cap. 17 De remedio contra solifuga et de eius utilitate (f. 18-18v)</p> <p>Cap. 18 Nullis terremotibus liberare Sardinia (f. 18v-20)</p> <p>Cap. 19 Quibus de causis terremotus nascantur (f. 20)</p>
<p>C O N C L U S I Ó</p>	<p>Cap. XVIII Com cathaluña te sufficientment, per à si mateyxa, todas las cosas utils y necessarias ala vida humana, y moltas dellas en abundancia per à comunicar à altrs provincias, y quant poques y quines son las que li faltan</p>	
<p>S E N Y A L S D E L A N A T</p>	<p>Cap. XIX De alguns señyals y effectes naturals dels cels y elements mes notables y tant generals à España com specials à Cathaluña, ques'te memoria haver succeyt desde el principi del mon fins ala Nativitat del Senyor per espay de</p> <p>Cap. XX De alguns señals y effectes naturals dels Cels y elements, mes notables, tant generals à España, com specials</p>	

<p style="text-align: center;">U R A L E S A</p>	<p>à Cathaluña, que han succeyt desde la nativitat de nostre senyor Jesuchrist per espay de mil anys; fins al any 1000 de nostre Redemptor</p> <p>Cap. XXI De alguns señals y effectes naturals dels cels y elements mes notables; que han succeyt tant generals en España com specials à cathaluña: desdel any .1000. fins los any .1500. de nostre Redemptor</p> <p>Cap. XXII Dels señals y effectes naturals dels cels y elements, mes notables que han succeyt, generalment en España, y particularment en Cathaluña, en aquest ultim nostre setgle: ço es desde el any .1500. fins lo any .1600. de nostre Redemptor</p>	
<p style="text-align: center;">D E L S N A T U R A L S</p>	<p>Cap. XXIII (XIX) Delas varias Complexions y condicions naturals dela gent y nacio Cathalana; y de quinas maneras de Gents y Nacions es estada Cathaluña habitada</p>	<p>Cap. 29 De dignitatibus et magistratibus Sardinia (f. 29-30v)</p> <p>Cap. 30 De sardorum natura (f. 30v-31)</p> <p>Cap. 31 De viris illustribus Sardinia (f. 31-25)</p>

Malgrat que Giovanni Arca disloca la posició dels elements simples que, en el cas de l'aigua, situa després dels compostos, la similitud de plantejaments entre ambdues obres és evident, sobretot si tenim en compte que el sard aborda l'estudi de la naturalesa seguint l'ordre que també s'observa en Acosta, és a dir, primer el regne mineral, després el vegetal i, per últim, el regne animal. Així, Arca comença amb els arbres, les plantes i els animals domèstics més beneficiosos per a la humanitat i acaba amb els animals feréstecs i monstruosos i amb les plantes verinoses. Com a colofó dels danys que provoquen els animals salvatges i en una visió organicista de la natura, Giovanni Arca tracta els terratrèmols i les seves causes (cap. 18 i 19), perquè «nec est libera solum serpentibus venenatis atque feris bestiis insula sed gravitem moltus periculo»,⁵⁵² utilitzant com a font d'autoritat Aristòtil i Plini. En canvi, Pere Gil no s'ocupa del tema «per ser Cathalunya terra solida y montuosa; y no tenir concavitats, se segueyx, ser terra que casi nunca o molt atart pateyx terramotos dits terratremols». Tot seguit el jesuïta assegura que el Principat no pateix «subvercions de ciutats o Vilas»,⁵⁵³ en una prova de la consideració de la natura com a condició fonamental en el comportament humà.

D'altra banda, en l'obra d'Arca es manifesta el recurs a la pròpia experiència i observació com a mètode per realitzar el seu treball, en coincidència un cop més amb els procediments d'Acosta i de Pere Gil. Destaquen els detalls que dóna de rius i rieres, fonts, aigües medicinals, fonts calentes, estanys i salines de l'illa. Observació que també fa servir en el capítol 28, que discorre sobre l'aire des del punt de vista de la seva qualitat per a la vida humana i arriba a la conclusió que «coelum no ita pestilens offendens salutem ut aliqui refelluntur sed clemens placidus atque salubre»; de manera que aquest element permet el desenvolupament de la natura en l'illa i en la vida dels homes.

Giovanni Arca tanca la història natural pròpiament dita en el capítol 28, mentre que en els tres capítols següents tracta dels habitants de l'illa. Així, en el 29 exposa la divisió administrativa, judicial i eclesiàstica, en contrast amb Pere Gil, el qual, encara que en el capítol 2bis indica les diferents particions del Principat, considera que formen part dels altres llibres de la seva obra i només especifica la divisió natural en comarques. En el capítol 30 Giovanni Arca descriu la complexió dels naturals, els quals, a més de catòlics i d'altres adjectius, qualifica de «robusti,

---

⁵⁵² *Naturalis et moralis historia de regno Sardiniae liber primus*, f. 19r.

⁵⁵³ Iglésies ([1949a] 2002: 160).

bellicosi, et fortes equitando firmissimi sylvarum venatione insignes». En l'últim capítol, comenta els personatges il·lustres de Sardenya al llarg de la història, en evident paral·lelisme amb el llibre VII de la *Naturalis Historiae* de Plini.⁵⁵⁴

---

⁵⁵⁴ Veg. l'edició del llibre VII de la *Traducion de los libros de Caio Plinio Segundo de la historia natural de los animales* (Madrid, Luis Sánchez, 1599), de Gerónimo Huerta, en concret l'apartat sobre les *Figures admirables de gente*.

7 El llibre segon: la Història moral de Catalunya

Abans d'avançar sobre la matèria cal prevenir que, en el gènere d'*Història natural i moral*, el terme *moral* s'empra segons l'accepció clàssica derivada de *mos, moris*, és a dir, amb el significat de *costum*. Així, José de Acosta defineix amb claredat la història moral com la narració de «los hechos y costumbres de hombres».⁵⁵⁵ Una altra obra del gènere, la *Histoire naturelle et morale des Antilles* (Lió, 1667), del pastor protestant Charles de Rochefort (1605-1683), planteja la història moral amb aquest mateix sentit:

«Après avoir achevé tout ce qui pouvoit estre de l'Histoire Naturelle des Antilles, il faut venir à l'Histoire, que nous appellons Morale, et traiter doresnavant en toute la fuite de ce Livre, des Habitans de ces Iles, dont nous avons déjà fait quelque mention, selon qu'il est venu à propos, en la description que nous avons donnée au Livre precedent, de chacune de ces Iles en particulier. Nous parlerons premierement des Etrangers, ou des Européens, autant qu'il sera necessaire à nôtre dessein. Et puis nous desdendrons, à une ample et particuliere consideration des Indiens, Habitants naturels du País, dont le sujet peu connu, demande une deduction de plus longue haleine, et una recherche plus exacte et plus curieuse.»⁵⁵⁶

Per la seva part, Pere Gil fa servir el terme en el llibre primer quan, en referència a la divisió del territori en comtats, declara que «es conforme al govern temporal que te lo Rey Nostre Sr. en Cathaluña, tractarem enlo llibre segon. Ahont se posara la historia mural [sic] de Cathaluña, y lo bon govern temporal; segons los usos, consuetuts, lleys y constitucions della».⁵⁵⁷ I en la *Història moral de Catalunya* usa la paraula per precisar la diferència de costums entre els *indikets* i els colons grecs: «éran dos naciones tan differentes en lo natural, y moral, y trajo y altres cosas».⁵⁵⁸

---

⁵⁵⁵ *Prólogo libro quinto.*

⁵⁵⁶ Rochefort (1667: tome 2, 1-2).

⁵⁵⁷ Iglésies ([1949a] 2002: 165).

⁵⁵⁸ En les històries que realitzaren els membres de l'orde de predicadors, el terme moral adquireix el sentit de relat de vicis i virtuts. Així ho interpreta el dominic Luis Urreta en la *Historia eclesiastica, política, natural y moral* (Valencia, 1610), escrita per demostrar que els etiòps eren catòlics des dels primers temps de la cristiandat gràcies a la predicació dels dominics. En el prefaci de l'obra, el dominic precisa que «me ha forçado a escribir, el desseo del bien espiritual de los letores, pues se tratan materias morales, se alaban virtudes, se reprehenden vicios, con muchos lugares de escritura que van declarados, acompañandolos con varia lición de santos doctores». I en un altre paràgraf: «Porque ha de parecer mal que yo adorne y atavie esta historia con la Santa Escritura y pensamientos morales siendo cosa

La Història moral de Cathalunya de Pere Gil es divideix en setze capítols. El primer havia de comprendre la història dels reis llegendaris, des de Túbal fins a Geriò, i els seus fills; i el segon la història d'Hèrcules i l'entrada dels grecs a la península, fins a Abidis i la gran secada.⁵⁵⁹ El relat d'aquest període llegendari el trobem ja en la *Historia Gothica* de Ximénez de Rada i, també, en les fabulacions del dominicà Giovanni Nanni –conegut com Annio da Viterbo– als seus *Comentaria super opera auctorem diuersorum de antiquitatibus* (Roma, 1498). Tanmateix, no conservem els dos capítols en qüestió, que constituïen un topos historiogràfic, i per tant podem albirar-ne el contingut a través de les obres d'altres historiògrafs, com és el cas de Florián de Ocampo, de Juan de Mariana, de Ponç d'Icard o d'Antoni Viladamor.⁵⁶⁰

El capítol III comença amb la profecia de Daniel –Dn 2,31-45, la interpretació del somni de l'estàtua del rei Nabucodonosor– i la divisió cronològica en quatre imperis universals que se succeïxen en el temps, fonament històric de la idea de *translatio imperii* segons la qual l'imperi passa, sense que en canviï la substància, d'un poble a un altre.⁵⁶¹ Després de la destrucció de l'estàtua, apareixerà un cinquè imperi,

«lo imperi de Christo, y en particular lo imperi spiritual y universal, domini que té lo papa de Roma que és vicari de Christo en la terra sobre tots los reys del món y tots los hòmens que viuen sobre la terra, la qual suprema potestat del Summo Pontífice no s'acabarà en lo temps, sinó que durarà fins a la fi del món».

---

muy justa que el lector lea los libros a dos hazes. La historia que se escribe, y lo moral que sobre ella se levanta, es bien que ya el entendimiento se recrea y gusta de la curiosidad y cosas raras que trae la historia que la voluntad se enterezca con la moralidad aborezca el vicio reprehendido, y ame la virtud alabada y todo junto le ayude a servir a Dios [...] porque yo no escribo solo para contar consejas e historias secas sino para dar doctrina quando la ocasión lo pidere».

⁵⁵⁹ Pere Gil esbossa aquest primer període de la història en el llibre primer, veg. Iglésies ([1949a] 2002: 273).

⁵⁶⁰ Podem constatar que es tractava d'un topos historiogràfic per la justificació que Juan de Mariana realitza en la *Historia de España* (1950: lib. I, cap. VII): «Esto baste de los reyes fingidos y fabulosos de España, de quien me atrevo á afirmar no hallarse mencion alguna en los escritores aprobados ni de sus nombres ni de su reinado. Pero como es muy ajeno, según yo pienso, de la gravedad de la historia contar y relatar consejas de viejas, y con ficciones querer deleitar al lector, así no me atreveré á reprobar los que graves autores testificaron y dijeron». Per a una interpretació historiogràfica d'aquest origen llegendari, veg. Fernández Albadalejo (2003: 265-288).

⁵⁶¹ Des dels comentaris de sant Jeroni al *Llibre de Daniel*, la profecia ha estat utilitzada, sobretot a partir del s. XII, com una cronologia de la història universal, veg. Pomian (2001: 106-107). Els reformadors també utilitzaren la teoria de les quatre monarquies, sobretot per influència de l'obra de Mélancton Sleidan, *De quatuor summis imperiis in gratiam juventutis*, publicada el 1556.

Amb l'al·lusió a la profecia, Pere Gil inclou la *Història cathalana* dins del pensament escatològic del segle XVI, que anunciava la cristianització total del món abans de l'arribada dels últims temps. Els catòlics utilitzaren aquest argument per refutar la tesi protestant que considerava l'Església de Roma la representació de l'Anticrist. Per això el jesuïta subratlla el paper espiritual i temporal del papa i insereix la seva *Història moral de Cathalunya* dins del sentit providencialista de la història, en un ordre que no és temporal i com a manifestació d'un únic principi que expressa la voluntat divina.⁵⁶² La profecia de Daniel fou emprada copiosament per protestants i catòlics i se'n multiplicaren les interpretacions des de l'últim quart del segle XVI fins a tot el XVII. Com ha observat Claude-Gilbert Dubois,

«le livre devient un instrument d'action par lequel on met Dieu de son côté [...]. Le livre de Daniel est au XVIe siècle un arme de combat idéologique, et par conséquent una arme tout court: c'est la colonne de feu qui guide les cohortes combattant pour la "vraye foy"». ⁵⁶³

El capítol III havia d'acabar amb l'entrada dels romans a la península, però s'interromp abruptament amb el relat de l'establiment dels colons grecs en el golf de Roses, que Pere Gil pren de la *Crónica de España* de Florián de Ocampo.

El capítol quart comprèn des de l'arribada al poder d'Anníbal fins a l'època de Cèsar August, és a dir, fins al naixement de Crist. Per confeccionar-lo, el jesuïta recorre a la *Historiae de rebus Hispaniae libri XX* (Toledo, 1592) de Juan de Mariana i a la *Crónica de España* d'Ambrosio de Morales, encara que a vegades també fa servir directament alguna font clàssica, com Titus Livi o Luci Anneu Florus –sobretot a través de *Flori Gestorum Romanorum epitome*, que Claudi Bornat imprimí a Barcelona l'any 1557. Però si Pere Gil segueix el discurs dels historiògrafs castellans ho fa amb una intenció diferent de la seva, perquè la pretensió del jesuïta és subratllar l'aliança dels naturals del Principat, i concretament dels de Tarragona, amb els romans. Una idea que contrasta amb el criteri d'Ambrosio de Morales (lib. VII, cap. I i s.; lib. VII, cap. I) i de Juan de Mariana (lib. III, cap. XXV; lib. IV, cap. I i

---

⁵⁶² Pocock (2002: 115); Iñurrategui (1998: 25); Miegge (1995).

⁵⁶³ Dubois (1977: 387). Com és obvi, el Nou Món ocupava un paper destacat en aquest projecte evangelitzador, i per això, com ja hem vist (veg. supra p. CLXXXIV), José de Acosta (Lib. VII, cap. XXVIII) també esmenta la profecia amb l'objectiu d'incloure les noves terres descobertes dins de l'ordre providencial de la història.

s.), els quals consideraven els romans –igual que els cartaginesos– uns opressors oposats als íbers. Els íbers eren els habitants naturals de la península que de forma general rebien el nom d'espanyols i, en el cas d'Índibil o Mandoni,⁵⁶⁴ el de catalans. Aquesta concepció fou adoptada pels historiògrafs del Principat.⁵⁶⁵ En canvi, nombrosos exemples mostren l'interès de Pere Gil a afirmar l'aliança dels naturals amb els romans. És el cas de l'amistat que els dos germans Escipió estableixen amb els habitants de Tarragona,⁵⁶⁶ la comparació entre el text ratllat de la pàgina 11 i el definitiu, que mostra la determinació del jesuïta d'incorporar en un primer moment «los tarraconenses y otros catalanes confederados» amb aquells que van ajudar els romans contra les tropes d'Anníbal;⁵⁶⁷ o el silenci sobre la resistència d'Índibil i Mandoni a l'ocupació romana.⁵⁶⁸ Però és després de la narració del setge de Numància quan el jesuïta dóna la prova més evident d'aquest romanisme, en situar la ciutat de Tarragona en un lloc preeminent.⁵⁶⁹

«A Cathalunya Déu Nostre Senyor féu grandíssima misericòrdia en /estas temporadas\ perquè si bé /abans\ y havia guerras (com està dit) entre los cathalans y romans, de tal modo que Marco Pòrcio Cató peleant contra la ciutat de Empúrias féu vot de edificar temple en Roma si la vencia y ayxí edificà un temple y posà en ell moneda de or ab la sua cara y un títol que deya *Victoriae Victrici*, però no foren assí en Cathalunya las guerras dels romans tan llargas ni tant sanguinolentas y la causa fou perquè com

⁵⁶⁴ Sobre la posició dels historiògrafs castellans, veg. Cuatrecasas (1993: 62-87); Wulff (2003).

⁵⁶⁵ Com a exemple podem citar un passatge de la rebel·lió dels capitosts íbers Índibil i Mandoni que recull Viladamor (2007: cap. XXXI): «mostraren en públich que s dolían de la servitut de Espanya, y que per ço desijaven restituyr-la en sa antiga libertat que tenia ans que cartaginesos la senyorejassen, puix no y havia hagut més novedat en ella sinó cambiar la senyoria y restar los espanyols subjectes, y servir als romans com ans solían als cartaginesos».

⁵⁶⁶ El jesuïta ho presenta així: «procuraren ab bonas paraulas persuadir als de Tarragona fossen sos amichs, lo qual no sols ho alcançaren però foren senyors de Tarragona y la feren principal colònia de romans».

⁵⁶⁷ Pere Gil substituï finalment el text per alguns «espanyols, en particular dels que estàvan d'esta part de Hebro en la Seltibèria que és Cathalunya y part de Aragó».

⁵⁶⁸ El jesuïta declara que «tingueren moltes guerres contra los romans». Aquest plantejament difereix del lament públic d'aquests a causa de la submissió dels naturals al jou romà i la seva pretensió de restituir la llibertat perduda, que planteja Ambrosio de Morales (lib. VI, cap. XXXVIII).

⁵⁶⁹ Pere Gil suggereix aquesta idea en el llibre primer, quan relata que el rei fabulós Túbal, iniciant el poblament de Catalunya, «prengue siti en lo llocho ahont (a)vuy es la ciutat de Tarragona». Més tard, «funda altres ciutats y vilas en differents llochs de Cathaluña [...] y molta part de España. Lo qual es alabança, y preeminencia en alguna manera de dit principat; que sia estat lo primer de tota España habitat per homens, y tan propinchs à Noe, y de Temps tan Antich» (Iglésies [1949a] 2002: 273).

Tarragona, que era ciutat grandíssima, fos colònia dels romans per força se havían los naturals de rendir prest, y ayxí fou Tarragona y Cathalunya molt estimada dels romans.»

Un romanisme que també podem copsar en el capítol VI, quan Pere Gil assegura que

«fou en temps dels romans Cathalunya tant per tant més privilegiada que ningun altre regne o província particular de tota Espanya perquè fou la primera que·s confederà y acullí als romans, guardant ab ells gran fidelitat y ajudant-los en todas las ocasiones de pau y guerra».

El capítol acaba amb la profecia de Jacob sobre el naixement de Crist al llibre del Gènesi (Gn49,10), una prova de la consideració de la Bíblia com a text que recull la veritable història i de la valoració de l'Imperi romà com a creació de la providència divina a fi d'estendre el cristianisme.⁵⁷⁰

El capítol V abasta des del resum històric de Cèsar August fins a l'emperador Honori, el moment de l'entrada dels gots a la península. Pere Gil compon aquest apartat a partir de Juan de Mariana i d'Ambrosio de Morales, encara que també hi constatem el recurs a d'altres autors moderns, com Ponç d'Icard i, probablement, Pedro Mexía, Gonzalo de Illescas o Juan de Pineda. D'altra banda, esmenta un repertori molt ampli d'autors clàssics, els quals glossa a partir dels moderns ja esmentats, excepte el cas de Suetoni, que cita, segurament, per la traducció castellana que el canonge de la Seu d'Urgell Jaume Bartomeu publicà de *Las vidas de dos doce Césares* (Tarragona, 1596). En relació al contingut del capítol, crida l'atenció que Pere Gil no aprofiti l'esment a l'arribada de sant Jaume a la península o el record del martiri de sant Pau per al·ludir a la suposada presència de l'apòstol a Tarragona i a la fundació de l'església tarragonina, admesa per la pràctica totalitat dels historíografs de l'època.⁵⁷¹ La qüestió resulta encara més sorprenent si tenim

---

⁵⁷⁰ Val a dir que en el capítol següent de l'obra Pere Gil reitera aquest poder imperial de Crist: «Y encara que en moltes coses (com està dit) fou felicíssim lo imperi de Octaviano Cèsar Augusto, però molt més per esta, és a saber, per haver nat en temps d'ell, /que era lo primer emperador, lo Emperador y rey universal del cel y de la terra, lo qual com està escrit en lo Apocalypsi capítol último *est a et ω, primus et novissimus, principium et finis* de totes les coses criades».

⁵⁷¹ Entre aquests autors destaquen Francesc Tarafa (1553: 58), Beuter (1998: lib. 13, 141), Ambrosio de Morales (lib. IX, cap. XI), Gonzalo de Illescas (1589: lib. 1º, 11-12), Francesc

en compte que Ponç d'Icard esgrimí l'arribada de sant Pau per defensar les prerrogatives de Tarragona com a capital de la província romana i per provar la primacia de l'església de Tarragona sobre la resta d'esglésies peninsulars;⁵⁷² matèries que també són presents en l'obra de Pere Gil.⁵⁷³ Però un comentari inserit a les vides dels *Sants de Espanya* apunta la incredulitat del jesuïta, quan afirma que san Hieroteo «fou convertit per lo apòstol sant Pau quant predicà en España y della lo se'n aportà lo apòstol a Itàlia /si bé assò de ser convertit en Espanya no és tan cert sinó que per ventura fou convertit en Roma o Itàlia!».⁵⁷⁴

Aquesta incredulitat no impedeix que en el capítol X, després de parlar de la restauració de l'església tarragonina en temps de Ramon Berenguer III i de la dedicació quasi simultània de les esglésies de Toledo i de Tarragona –«estas iglésias tan antiguas foren casi en un mateyx temps restauradas y dedicadas»–, Pere Gil contradigui a Zurita, el qual assegurava que Roma declarà l'església de Toledo com a primada d'Espanya: «més diu [Zurita] per lo mateyx papa fou instituit lo arcabisbe de Toledo, primat de las Espanyas, si bé assò may s'és declarat per la Sede Apostòlica». En el capítol XI, en el resum històric de Jaume I, el jesuïta torna a insistir que

«en lo mateyx any 1215 se tingué lo concili lateranense celebèrrimo y en ell demanà don Rodrigo arcabisbe de Toledo la primacia de Espanya.

Diago (1603: lib. II, 169) o Jeroni Pujades (lib. IV, cap. XV). És probable que la causa d'aquesta omisió sigui la consideració que la presència de sant Pau a Tarragona hagués pogut posar en dubte la centralitat romana en un moment de forta tensió amb els protestants, que consideraven l'apostolisme la base de la seva església. De fet, l'església gal·licana utilitzà l'argument de l'apostolisme de sant Pau a fi de reivindicar la seva independència respecte Roma, veg. Tallon (2002).

⁵⁷² Duran (1984: cap. 7bis, 175 i cap. 12, 222-224). Duran (1984: 53) ha apuntat la possibilitat que Ponç d'Icard escrivís la seva obra amb l'objectiu de contrarestar la *Historia o descripción de la imperial ciudad de Toledo* (Toledo, Juan Ferrer, 1554) de Pedro de Alcocer. Sobre la qüestió de la primacia de les esglésies peninsulars, veg. el clàssic estudi de José Godoy Alcántara (1868) i l'estudi preliminar d'Ofelia Rey Castelao a l'edició facsímil (1999). Convè destacar que es tractava d'un tema sensible, com demostra el fet que l'any 1594 l'arxiduc d'Àustria no portà la creu alta en la seva estada a Barcelona per ordre de Felip II per tal de no fer perjudici a la primacia de Tarragona, veg. Garcia de Queralbs (1617: 30) i Bofarull (1876-78: vol. 7, 245).

⁵⁷³ Per un testimoni d'Esteve de Corbera (lib. I, cap. XX, 98) sabem que un membre de la Companyia de Jesús va escriure un llibre defensant la primacia de Tarragona sobre la resta d'esglésies peninsulars: «Otro libro he visto manuscrito de un padre de la Compañía de lesús que con curiosa diligencia y con prudente averiguación de historias y papeles trata de principal este sujeto, y sustenta gallardamente la Primacia de Tarragona. No le nombro por no tener su licencia para publicarle pero basta ser de la Compañía para que todos le miren con respeto pues todos saben que las obras que salen de aquella santa Religión deven estimarse con singular admiración y alabanza».

⁵⁷⁴ BPEB, ms. 235, f. 1r.

Resistiren-li lo arcabisbe de Braga y lo bisbe de Vic en nom de l'arcabisbe de Tarragona y ninguna cosa se declarà per lo Concili, com escriu Çurita, capítol 66, libre 2 [dels] *Annals*».

I en el resum històric de Jaume II, relata el conflicte entre l'arquebisbe de Tarragona i el de Toledo respecte a la primacia de les seves respectives esglésies:

«En lo any 1320 lo infant don Joan, fill 3[r] del rey don Jaume, fou conegrat arcabisbe de Toledo en Leyda assistint en sa consacració don Ximeno de Luna arcabisbe de Tarragona y don Pedro de Luna arcabisbe de Çaragoça ab companyia de molts altres prelats. Y pretenent lo dit infant don Joan aportar la sua creu alta per /preténdrer\ ser primat de las Espanyas li resistiren lo arcabisbe de Tarragona ab sos suffragàneos proceynt contra ell fins a entredit y cessació dels divinals officis. Y pretenent lo mateyx, passant per lo arcabisbat de Çaragoça y bisbat suffragàneos a ell, don Pedro de Luna arcabisbe de Çaragoça procey contra ell /fent un llarc procès\ fins a escomunicar-lo ab sos fauctors y participants, y posar entredit y cessació de officis en los llochs per hont passava. Fou aquest plet enviat al Papa. Foren citats los dits tres arcabisbes. Fou absolt de la censura ab cautela lo arcabisbe de Toledo y no·s declarà en aquest plet. Y restaren los arcabisbes de Tarragona y Çaragoça en sa possessió de proceyr contra lo arcabisbe de Toledo que intentàs aportar creu en los bisbats y arcabisbats de las províncias Tarraconense y Cesaraugustana, com ho escriu Çurita en lo capítol 33 del libre 6 de la 1[a] part dels *Annals*.»⁵⁷⁵

---

⁵⁷⁵ La reacció de l'historiador i heraldista Jaume Ramon Vila a l'aprovació de la reimpressió a Barcelona l'any 1628 del *Compendio Historial* d'Esteban de Garibay demostra que aquesta qüestió era polèmica. Per manament del bisbe Juan Sentís, Jaume Ramon Vila aprova el text, tanmateix advertint que «quando trata de nuestra nación cathalana en los lugares que de palabra he referido a V. S. se muestra poco afecto y versado en lo que ella tan gloriosamente tiene ganado para sus reyes de inmortal memoria. Y así mismo se olvidó de la contradicción que siempre la Iglesia de Tarragona a hecho a la de Toledo en la pretensión de la Primacia, sin embargo desto considero que la verdad de los que escriven en lo uno y otro reparara este descuydo y que por ser esta historia tan universal y útil debe V. S. dar licencia que se buelva a imprimir, en Barcelona a 3 de Enero 1627». No obstant aquestes paraules, convé tenir present una carta del mateix Jaume Ramon Vila al bisbe de Barcelona, anterior a l'aprovació (25 de setembre de 1626), en la qual manifesta un desacord sense pal·liatius amb l'obra de Garibay: «però sens causa tan indignes del que a la fidelitat y llealtat desta nació se deu y al que estava ell obligat en rahó de bo y lleal historiador ha escriurer que no merez ni deu ésser esta Història impressa en Barcelona ni en ninguna altra part de Cathalunya com constan las sobredites faltas en molts llochs de estos 40 llibres, en particular en lo capítol 19 del llibre 10 de la 1ª part en la plana 552 del nº 45 y en lo llibre 27 del 2º V, capítol 13, plana 1192 en las sinch valtes compresas des del nº

Finalment, resol el cas d'una forma amistosa:

«Cerca de l'any 1327, llevant lo rey de Castella a l'infant don Joan arcabisbe de Toledo lo offici de canceller supremo ell renuncià a l'arcabisbat y fou concertat que lo dit infant don Joan prengué lo arcabisbat de Tarragona y patriarcat de Alexandria, y don Ximeno de Luna arcabisbe de Tarragona que prengué lo arcabisbat de Toledo. Y d'esta manera se executà ab molta pau y gran bé de la iglésia de Tarragona que tingués tan sant prelat com fou lo infant don Joan, lo qual en vida y mort féu miracles y son cos és guardat en Tarragona ab molta veneració, com de un sant.»

Podem copsar aquesta actitud temperada del jesuïta –una de les constants al llarg de la seva obra– si la comparem amb la d'altres historiògrafs del Principat que també tractaren el mateix fet històric. És el cas d'Onofre Manescal, que, en el *Sermó vulgarment anomenat del sereníssimo senyor don Jaume segon* (Barcelona, 1602) –predicat a la catedral de Barcelona el 4 de novembre de 1597–, aprofita la polèmica per afirmar la preminència de Tarragona sobre la resta d'esglésies peninsulars, precisament perquè «don Joan dexà lo Archebisbat de Toledo, y prengué lo Archebisbat de Tarragona».⁵⁷⁶ Per la seva banda, el prior del monestir de Santa Madrona, Miquel Quintana, recorre al mateix fet històric en el *Sermó del Rey don Jayme el segon predicat el any 1602* (Barcelona, 1606) per justificar la primacia de l'església de Tarragona: «és de tanta pro eminència que un fil del rey don layme el segon essent archebisbe e Toledo après lo proveiren archebisbe de Tarragona que és argument que era Tarragona el primats de España». D'altra banda Ponç d'Icard, després de subratllar que «lo bisbe de Gerona en lo libre 1 del *Paralipòmenon de Spanya*, en lo capítol de la descripció de Spanya permediterrànea, fa més antich lo metropolità de Tarragona que no lo de Toledo», argumenta que

---

10 fins al 15 las quals y otras muchas cosas que aporta en la Història de Castella són molt perjudicials a las de la Corona de Aragó». L'heraldista i historiador remet a les pàgines que s'ocupaven de la primacia de l'església de Toledo sobre les altres diòcesis peninsulars. Jaume Ramon Vila aprovava finalment el text, però no sense la petició explícita del bisbe, tal com consta en un conjunt de papers sòlts conservats a l'ACA, A.O.M., lligall 282, *Aprobación de Jaime Ramon Vila a la Historia de Garibay por mandato del Obispo de Barcelona*. V. n° 20. Per a les reiterades crítiques de J. R. Vila a l'obra de Garibay, veg. Batlle (1999).

⁵⁷⁶ Manescal (1602: f. 49) afirma això tot i que en pàgines anteriors havia promès no parlar d'aquesta qüestió.

«és ver que don Rodrigo, archabisbe de Toledo, pretengué en son temps que entre altres archabisbats, Tarragona lo avie de obeir dient que ere primat de les Spanyas, emperò lo bisbe de Vic, en nom de l'archabisbe de Tarragona, que ere absent, devant lo papa en lo Concili Lateranense respongué, per si y per los altres sufragàneos de Tarragona, negant que lo archabisbe de Toledo fos son primat y que no tenien obligatió de obeir en res y lo papa sobre assò no y féu declaratió ninguna, que si primat li fos, la aguera feta».⁵⁷⁷

I, per últim, Jaume Ramon Vila (1570-1638), en el *Tractat de armoria* (1602), és encara més concloent:

«Fou antigament tant famosa esta ciutat que della prenia lo nom de Província Tarraconense tota aquella part de Espanya que los antichs digueren Citerior y comprenia los regnes y províncias de Catalunya, Aragó, València, Navarra, Múrcia, Guipúzcoa, Vizcaya, Àlava ab molta part de Castella y las islas de Mallorca y Menorca ab part del regne de França, frontera de Catalunya. De tots los quals regnes y províncias fou absolut primat lo archabisbe de Tarragona y may ha permès que lo archabisbe de Toledo camine per la província ab creu alta devant de si fins a arribar a excomunicar-los com ho féu don Eximeno de Luna ab don Juan fill del rey don Jaume 2º y archabisbe de Toledo.»⁵⁷⁸

Un darrer testimoni, que trobem en la vida de *sant Eugènio* –hagiografia integrada a les *Vidas dels sants de Espanya*–, mostra la insistència del jesuïta reusenc en aquesta qüestió pel fet que omet qualsevol referència a la primacia, tot i que el sant fou el primer bisbe de l'església toledana:

«Sant Eugènio fou de nació grec, creu-se que fou convertit a la religió christiana per sant Pau o per sant Dionysio Aeropagita en Athenas; aporta'l sant Dionysio ab sa companyia des de Athenas a la ciutat de París en sant

---

⁵⁷⁷ Duran (1984: 119). L'argumentació sobre la primacia de Tarragona és objecte de molta més extensió en l'edició castellana de l'obra.

⁵⁷⁸ (BC, ms. 2319, vol. IV, f. 9). En la mateixa obra –*Tractat d'armoria* (1602) (BC, ms. 2321, f. 6)–, J. R. Vila reproduïx l'escut de l'arquebisbat amb la següent inscripció: «Arcabisbe de Tarragona, primat de Hespanya y president del bras ecclesiàstic del Principat de Catalunya».

Eugènio a Espanya predicà en moltes parts della convertint molts a la fe cathòlica, en particular residí lo més temps en Toledo y fou lo primer bisbe de aquella Iglésia que vuy es tan sublime en tota Espanya.»

Fins i tot silencià el tema quan es traslladen les relíquies a l'església de Toledo:

«després en nostres dies lo rey don Philip segon /demanà ab molta sustància\ al rey Henric 3 y a donya Catharina sa mare tot /lo cos de sant Dionysio\ y lo alcançà y fou portat lo sagrat cos per don Pedro Manrique, fill del Adelantado de Castilla y canonge de la Santa Iglésia de Toledo, a dita iglésia y ab grandíssima pompa posat en ella lo any 1565 de la qual translació y pompa per ser tan senyalada se imprimí un llibre particular.»⁵⁷⁹

D'altra banda, en aquest capítol es mostra l'interès del jesuïta en oferir, a més d'un catàleg ordenat i clar dels emperadors romans, també un repertori de notícies susceptibles d'utilitzar, directament o indirectament, com a lliçó per al present. Així, consigna les persecucions de l'Església en un moment que, com assenyala una de les obres teològiques d'Onofre Manescal, considerava l'heretgia protestant com la pitjor de totes.⁵⁸⁰ I refereix la producció agrícola i minera en època romana, copiada directament d'Ambrosio de Morales (lib. IX, cap. XXIII).⁵⁸¹

En el capítol VI, Pere Gil detalla la disposició del govern romà de la península ibèrica i la llengua utilitzada en el període, seguint Juan de Mariana i, bàsicament, Ambrosio de Morales. Amb tot, hi ha diferència entre la posició romanista dels historiògrafs castellans i la del jesuïta reusenc, ja que aquest afirma l'arrel imperial del romanisme.⁵⁸² Així, després d'explicar la divisió peninsular de l'emperador Cèsar August, conclou que «per rahó d'estas tres províncias de Espanya lo emperador se

---

⁵⁷⁹ BPEB, ms. 235, f. 2.

⁵⁸⁰ Manescal (1611: cap. XVII, 73): «Fueron tan grandes estas persecuciones y padeció tanto la Iglesia y fueron tantos los mártires que dicen san Hierónimo que hasta su tiempo por cada día avía sinco mil mártires. Grandes fueron estas pereseuciones pero por mayor tengo la que ha tenido la Iglesia santa de los hereges porque de las persecuciones de los tyranos quedó la Iglesia honrada, esmaltada y matizada con la sangre de infinitos mártires que perdieron la vida por lesu Christo pero en la segunda persecución no perdieron tantos la vida y quedó la Iglesia ofuscada y un poco denegrida».

⁵⁸¹ Al final del capítol VI, extreu de l'historiògraf cordovés (lib. IX, cap. 3) un repertori de paraules que usaven els íbers i la seva equivalència llatina. Benito Sánchez Alonso ja va subratllar la validesa de l'obra de Morales com a repertori vàlid de notícies, veg. Sánchez Alonso (1947: vol. II, cap. VI, 29-30).

⁵⁸² Tradicionalment, la historiografia castellana s'ha caracteritzat pel seu caràcter ambivalent romanista/antiromanista, veg. González (1981) o Fernández Albaladejo (2007: 123-154).

nomenava Emperador de las Espanyas y lo rey vuy se nomena Rey de las Espanyas», establint un paral·lelisme significatiu entre la naturalesa del poder dels emperadors de l'antiga Roma sobre tots els regnes peninsulars i el poder de Felip III. D'altra banda, en el capítol VIII, Pere Gil emfasitza la donació imperial d'Honorio a Ataülf, de manera que legitima el poder dels reis gots:

«al qual [Ataülf] donà lo Emperador que conquistàs y prengué a Espanya /per sua\ y la tragués de mans dels vàndalos, alanos, suevos y silinguos que havían entrat en ella. Y aixy, deyxà Ataülfo a Itàlia y vingué a França y fou senyor de la Gàl·lia Narbonesa. Després, passà en Espanya y prengué bona part de Cathalunya, /de hont se entén que entraren los godos en Espanya no fou per tyrannia sinó per títol de donació feta per lo emperador Honòrio y aixy la pogueren justament posseyr».

I, més endavant, en la biografia de Teodoric, reitera que

«aquest, començant de regnar lo any predit 454 ab consentiment y orde particular de l'emperador occidental, nomenat Flàvio Messílio Avito, y ab concessió y donació que conquistàs a Espanya [...] Y esta fou la segona vegada en que los godos penetraren tota Espanya i·s feren senyors d'ella ab títol de donació».

Una donació imperial que, unida a la conversió al cristianisme de Recared, configura l'ascendència goda del rei i del regne: «De aquest rey Recaredo || 40r proseeñen [sic] y tenen descendència los reys de Espanya fins al rey don Philip 3, lo qual vuy pacíficament ab molta prudència la governa». Aquesta idea es retroba en Ambrosio de Morales (lib, XII; cap.VIII), però esbossada en un altre sentit, ja que l'essencialisme got recau únicament en el regne de Castella:

«Deste glorioso rey Flavio Recaredo, descinden derechamente nuestros reyes de Castilla, hasta el católico rey nuestro señor don Felipe, segundo deste nombre. Y aunque el linaje real de Castilla tenga mucha gloria en proceder de la ínclita sangre gótica: mucho mayor la puede y debe tener por ser su legítima y verdadera descendencia de un príncipe tan señalado y tan excelente entre todos los demás reyes godos.»

Per això podem afirmar que aquest romanisme imperial de l'obra de Pere Gil és transcendent i que té com a objectiu desmarcar-se de l'essencialisme de la historiografia castellana, que considerava el regne de Castella com a pràcticament únic actor de la història peninsular. El jesuïta vol subratllar la història imperial del Principat, que havia contribuït de forma brillant a la història dels reis d'Espanya. Així, quan té l'oportunitat de narrar la història imperial del comtes-reis catalans – com en el cas dels episodis èpics de la conquesta d'Atenes i Neopàtria del capítol XI–, aprofita l'ocasió per fer el relat més extens i prolix de tota la seva obra, cosa que li serveix per emfasitzar l'origen d'aquests ducats, uns títols que ostenta el rei d'Espanya perquè:

«ab legítima successió /se conservaren\ per espay de setanta anys, ço és, des de l'any 1314 fins lo any 138[8] de Nostre Redemptor, cerca del qual any se perderen los dits ducats de Athenas y Neopàtria. Y per quant lo regne de Sicília del qual éran los predits ducats està vuy unit ab los regnes de Aragó y los regnes de Aragó ab los de tota Espanya per esta causa vuy lo rey /de Espanya\ té títol de duc de Athenas y de Neopàtria».⁵⁸³

---

⁵⁸³ La vinculació dels títols dels regnes de la Corona d'Aragó a la corona reial espanyola establerta per Pere Gil resulta encara més significativa si tenim en compte que, en aquest apartat, el jesuïta segueix fidelment Zurita (lib. VI, cap. XII), però que Zurita només esmenta la unió dels ducats d'Atenes i Neopàtria a Sicília. Igualment, una altra iniciativa en què també participa de forma indirecta el jesuïta reusenc, la traducció castellana de la *Historia de las guerras civiles de los romanos* (Barcelona, 1592) d'Apià, obra del prevere tarragoní i canonge de la Seu d'Urgell Jaume Bartomeu, concorda amb aquest romanisme imperial. L'obra s'edita en un moment molt oportú: després de l'enfrontament entre la Generalitat i el Consell de Cent, per una banda, i l'Audiència i el poder virreinal, per l'altra, durant els anys 1587-8 i la sublevació aragonesa de l'any 1591. La traducció posava de manifest la pèrdua de glòria i de poder de Roma en el moment en què començaren les dissensions i s'imposaren els interessos particulars per sobre del bé públic. Desconeixem si existia alguna relació entre Pere Gil i Jaume Bartomeu, però de fet el jesuïta aprova el llibre per comissió de Joan Dimes Loris, destacant que conté «doctrina histórica moral, muy buena, curiosa y deleytable, la qual puede servir y ser provechosa para el buen gobierno de los Reynos, Provincias, Repúblicas y Ciudades, en tiempo de paz y de guerra». Per la seva part, Jaume Bartomeu dedica l'obra a Felip II, tot reconeixent el poder imperial del monarca: «siendo el intento del autor mostrar, el cómo la republica Romana vino a parar en Imperio y Monarchia siendo vuestra Magestad meritamente Monarcha del mundo». La qualificació no està fora de lloc, perquè la successió imperial era una qüestió molt present arran els continus problemes de salut de l'emperador Rodolf II (1576-1612), de manera que, o bé es trobava un candidat entre els membres familiars de la branca austríaca dels Ausburg, o bé el rei d'Espanya havia d'acceptar la candidatura en nom propi. Així, es torna a reviuir la idea d'una unió personal entre Espanya i l'Imperi, veg. Chudoba (1963: 306). Sobre les interpretacions de l'obra d'Apià en el Renaixement, veg. Coroleu (2004: 283-292).

El capítol VII aborda l'origen dels pobles bàrbars i la seva invasió de la península, tot seguint Ambrosio de Morales⁵⁸⁴ excepte en la consideració de l'existència del poble bàrbar dels cats, que l'historiògraf cordovès nega explícitament mentre que el jesuïta reusenc l'afirma.⁵⁸⁵ Aquesta disparitat té a veure amb l'etimologia del nom Catalunya, que Pere Gil ja havia tractat en el *Libre primer*, assegurant que «dels Godos y Alans, se nomena esta província de Cathaluña Gotolània, y los habitantes della Gotolani».⁵⁸⁶ El jesuïta segueix la tesi de Francesc Tarafa (m. 1556), expressada primer en la *Crònica de la província de Catalunya en la Citerior Spanya* i, més tard, en la seva obra més famosa *De origine ac rebus gestis regum Hispanie*. No obstant això, un cop afirmat l'origen got,⁵⁸⁷ Pere Gil precisarà que «se nomena ara Cathalònia, dels francesos que vingueren de França, de la província nomenada Cathalàunia», d'acord amb les noves conjectures expressades per Francesc Calça en el *De Catalonia liber primus*,⁵⁸⁸ tot anunciant que «en lo llibre segon, en son propi lloc més prolixament se apuraran». No conservem aquesta explicació més extensa que promet, ja que en la *Història moral de Cathalunya* deixà en blanc el capítol i el llibre en què havia de tractar el tema.

---

⁵⁸⁴ Encara que al final del capítol Pere Gil desgrana una llarga llista d'autors, tant antics com moderns, a partir dels quals ha confeccionat la seva història, en realitat els cita a través del llibre d'Ambrosio de Morales.

⁵⁸⁵ Ambrosio de Morales (lib. XI, cap. XIII): «Los que dicen que los catos andaban juntos con estos alanos, prosiguen con decir que mezclado el nombre de ambas naciones se hizo el de catalanos, de donde se llamó la provincia de Cataluña. Mas despues de no haber certidumbre de la venida destes catos acá: estas dos naciones poco ó nada poseyeron de aquella provincia, durádoles tambien muy poco tiempo elseñorío, y sin ser sus señores á la larga no tomará dellos el nombre. Y por esta misma razon no ha lugar que se haya tomado este nombre de los godos y de los alanos. Así le queda libre su buena conjetura á Florian de Ocampo en el capítulo sexto del quinto libro, la cual le confirmó despues harto bien el secretario Gerónimo Zurita, de haberse tomado este nombre de unos pueblos llamados castelanes en aquella provincia». Malgrat aquesta declaració, la defensa de Morales dels *Anales de la Corona de Aragón* de Zurita, publicada amb el títol *Apologia y respuesta de Ambrosio de Morales, Chronista del Rey nuestro Señor, al Memorial de Alonso de Santa Cruz* (Saragossa, Diego Dormer, 1610), reconeixeria que «algunos piensan movidos por muy buenas conjeturas que Cataluña se llamó assi de Catos, y Alanos que entraron en ella» (f. 6). Amb certesa, la rectificació de l'historiògraf cordovès té a veure amb la publicació de l'obra de Francesc Calça *De Catalonia liber primus* (Barcelona, 1588), que feia derivar l'etimologia de Catalunya de cats i alans.

⁵⁸⁶ Iglésies ([1949a] 2002: 275).

⁵⁸⁷ Per a la *tesi neo-goda* de la historiografia catalana, veg. Tate (1980: 151-168); Duran (1995: 7-18) i (2003a: 675-693).

⁵⁸⁸ Francesc Calça (1588: cap. 7 i 8). Juan de Mariana (lib. VII, cap. XI) també es féu ressò de les noves conjectures de Francesc Calça: «De donde conviene tomar los principios de los condes de Barcelona y de los catalanes nombrados así de los pueblos catalaunos puestos en la Gallia Narbonense, cerca de Tolosa, que contra los moros hicieron entrada y asiento por aquella parte de España. Esta derivación es más a propósito que la que compone esta palabra de godos y alanos y la que otros siguen de cierto catalán, governador de Aquitania, en el tiempo que Carlos Martelo, como queda arriba tocado, se apoderó por fuerza de aquel ducado y le quitó a los hijos de Eudo».

En tot cas, sembla evident que el jesuïta defuig l'etimologia derivada d'Otger Cataló, en coincidència amb Valla⁵⁸⁹ primer i, més tard, amb P. M. Carbonell (1997: vol. I, 181) o amb Zurita (lib. II, cap. II), els quals negaren aquest origen.⁵⁹⁰ A partir dels testimonis esmentats, podem deduir que la posició de Pere Gil respecte a l'etimologia de Catalunya coincideix amb la d'altres autors finiseculars. Així, en la *Història general de Catalunya* (2007: cap. LXXV), Viladamor afirma l'existència del poble bàrbar dels cats adduint l'autoritat de sant Isidor, un autor que en realitat no els esmenta en cap de les seves obres. D'altra banda, Francesc Comte (1995: 176) reconeix autoritat a una suposada profecia de sant Isidor «que s troba escrit en un llibre molt antic en la casa de Poblet» que demostraria l'existència dels cats.⁵⁹¹

El capítol VIII s'ocupa dels reis gots, des de la seva entrada a la península fins a Roderic, seguint fonamentalment Ambrosio de Morales (llibres XI-XII) i, ocasionalment, a Esteban de Garibay, Tarafa, Juan de Mariana o P. M. Carbonell. Com en els capítols anteriors, Pere Gil estableix un catàleg ordenat de reis en el qual destaca l'absència de Paulo entre els reis gots, tot i que el seu retrat figurava en la galeria dels comtes i comtes-reis de Catalunya-Aragó que la Generalitat havia encarregat al pintor bolonyès Filippo Ariosto l'any 1587 per decorar la sala de govern de la institució. En treballs anteriors ja hem assenyalat els aspectes polèmics que plantejava la inclusió de Paulo en el catàleg de la sèrie icònica.⁵⁹²

---

⁵⁸⁹ Iglésies ([1949a] 2002: 84).

⁵⁹⁰ Sobre el nom de Catalunya, veg. Udina (1961). D'altra banda, Pere Gil tampoc no esmenta el suposat origen epònim de Catalunya dels Camps Catalàunics.

⁵⁹¹ S'ha de dir que altres autors optaren per una via diferent, com és el cas d'Onofre Manescal (1602: f. 26v), que intentà conciliar totes les conjectures.

⁵⁹² La inclusió de Paulo era un fet completament inèdit en la historiografia catalana i també en la peninsular. Paulo, un noble de la Gàl·lia Narbonesa, es revoltà en la Septimània contra l'autoritat del rei got Wamba i la rebel·lió s'estengué a gran part del Principat. Després de la seva elecció, Paulo es coronà amb la corona d'or que Recared havia donat a l'església de Sant Feliu de Girona i s'autoproclamà rei d'Orient. Finalment, Wamba sufocà la rebel·lió i restituí la corona de Recared. No cal dir que una lectura interessada del relat provava la secular independència comtal ja en temps dels gots i plantejava perillous antecedents historiogràfics en uns moments de forta tensió entre les institucions de la terra i les institucions que defensaven el poder de la monarquia al Principat: elecció reial i unió del Principat amb la Gàl·lia Narbonesa des de temps immemorials, coronació reial i proclamació del regne enfront del de Wamba, amb el contrapunt de la rebel·lió. Adonant-se de les implicacions polítiques del personatge, Jeroni Pujades condemnava la rebel·lió de Paulo amb contundència en la seva *Corònica Universal del Principat de Catalunya*. No és estrany, doncs, que el 1617 la Generalitat encarregués al pintor Leandre Altisent la substitució del retrat de Paulo pel de Wamba en la galeria figurada per Filippo Ariosto (1587-1588): «per trobar-se en las scriptura y històrias antigüas ser [Paulo] estat traydor a son Rey y, per çò, d'el à mudat com és dit la effigies y rètol, posant lo natural Wamba». Altisent modificà el rostre de la tela, substituí totes les referències heràldiques de Paulo per les

Queda clar que Pere Gil defuig el debat i que, seguint Ambrosio de Morales, considera Paulo un traïdor i inclou la seva rebel·lió dins la biografia de Wamba. Així, consigna el càstig que Déu envià a Paulo per haver usurpat la corona d'or de Recared i la restitució de la corona.

El capítol IX relata la conquesta àrab de la península basant-se en l'obra d'Ambrosio de Morales, encara que també té en compte altres autors com Ximénez de Rada, Beuter, P. M. Carbonell, Juan de Mariana i Zurita. El capítol arrenca amb la reiteració dels vicis en què «estava tota Espanya, o la major part d'ella, per lo mal exemple de la mala vida del rey Witiza». A causa d'aquests pecats, recau sobre el regne la ira de Déu, prèviament anunciada en forma de profecia. Tanmateix, el nou rei Roderic, «en lloc de convertir-se al Senyor y fer penitència y fer-la fer mediant los prelats a tot son regne, procurant la reformació d'ell para aplacar la ira divina com ho féu lo rey de Nínive [...] se donà a regalo y luxuria». Com a conseqüència, la tragèdia esdevé inevitable: els sarraïns conquereixen la península, acomplint-se la llei de Déu en un fet històric paradigmàtic que remet al model bíblic de pecat, culpa i càstig diví –un model que recorre tota l'obra de Pere Gil. No obstant la conquesta sarraïna, «en los monts Pyrineos que confina Cathalunya ab Aragón y França sempre y hauria alguns christians escondits y alguns llochs o castells en los quals se conservarían», de manera que aquests nuclis essencials garantirien la continuïtat històrica i cristiana del regne. L'esmentada seqüència narrativa de Pere Gil no introdueix cap novetat respecte al relat d'Ambrosio de Morales o de Juan de Mariana –esdevingut proverbial en la historiografia peninsular des de Ximénez de Rada. Però amb l'al·lusió a l'oposició dels cristians en els Pirineus, el jesuïta reusenc opta per la versió de l'historiògraf cordovès que dóna peu a la història particular dels diferents regnes peninsulars, perquè Juan de Mariana presenta Pelagi com el gran heroi a partir del qual es produí la *reconquesta* de la península.⁵⁹³ Així, en els capítols X-XII el jesuïta s'ocupa dels comtes i comtes-reis del Principat i a partir del capítol XIII i fins el XVI explica la resistència dels altres regnes peninsulars i dels seus comtes i reis privatus.

---

corresponents de Wamba i pintà una abella que sobrevolava el cap reial, d'acord amb la llegenda segons la qual un cop mort el rei, en el moment de la seva unció funerària, aparegué un vapor de fum i una abella sortí de la seva boca i s'enlairà volant amb el fum. Les implicacions historiogràfiques del relat de Paulo arriben fins a Soldevila (1963: 28- 29), el qual interpretà la figura de Paulo com la forma més antiga de la llegenda d'Otger Cataló. Sobre aquesta qüestió, veg. Galdeano (2002); (2003: 51-70); (2006: 375-409).

⁵⁹³ En aquest sentit el *Sermó vulgarment anomenat del sereníssimo senyor don Jaume segon...* (Barcelona, 1603), d'Onofre Manescal, és paradigmàtic perquè reaccionà contra la tesi *neogoda* de la historiografia castellana, veg. Miró (2006: 231-245).

Abans d'acabar el capítol, Pere Gil vol deixar manifest el veritable fons teològic de la conquesta sarraïna, ja que malgrat l'incomprensible disseny de la providència divina que la consentí, Déu continua conduïnt el destí dels cristians:

«Cosa verament lamentable y digna de consideració y en la qual admirablement resplandeyx lo secret e investigable judici de Déu omnipotent, lo qual dóna prosperitat y adversitat y ensalsa y humilia del modo que li plau y eternalment té ordenat. Passà Déu Nostre Senyor per los alts secrets de sa divina providència esta ínsigne província de Espanya per lo foc de tan cruel tribulació per a que purgant-la y apurant-la, com se apura lo or en lo crisol, nasqués altra, nova, límpia y resplandent Espanya, tota religiosa, tota sancta y tota posada en lo alt zel y estat de la christiandat, que fos exemplar de la viva fe, perfecta religió y sòlida virtut a moltas províncias de la Sancta Iglésia Cathòlica.»

El paràgraf és una còpia quasi literal d'Ambrosio de Morales (lib. XII, cap. LXXIX),⁵⁹⁴ a qui torna a seguir a l'inici del capítol XIII quan, en ocasió de lamentar-se per la «pèrdua d'Espanya» en el relat dels reis d'Astúries, Galícia, Lleó i Castella, cita un pas del *Llibre dels Salms* (Sl88, 31-35):

«Molt bé complí Déu Nostre Senyor en Espanya y en la nació espanyola lo que per lo real propheta David en lo psalm 88 havia amanaçat y promès dient *Si iustitias mea prophana uerint et mandata mea non custodierint: visitabi in virga iniquitates eorum, et in verberibus peccata eorum.*

---

⁵⁹⁴ Ambrosio de Morales (lib. XII, cap. LXXIX): «Él quiso por rigurosa ejecución de su divina justicia, y por otros altos secretos de su providencia, pasar a ésta insigne provincia por el fuego de tan cruel tribulación: para que purgándola con él de la escoria de sus vicios, saliese de nuevo como de buena fragua, otra España limpia y resplandeciente: toda religiosa, toda santa, y puesta toda en alto celo de cristiandad y verdadera virtud, cual por muchos de los siglos siguientes sabemos que perseveró». Juan de Mariana (lib.VI, cap. XXVII) acaba aquest episodi de la «pèrdua d'Espanya» amb els mateixos arguments providencialistes: «Cayó pues el reino y gente de los godos, no sin providencia y consejo del cielo, no sin providencia y consejo del cielo, como a mí me parece, para que después de tal castigo, de las cenizas y la sepultura de aquella gente naciese y se levantase una nueva y santa España, de mayores fuerzas y señorío que antes era; refugio en este tiempo, amparo y columna de la religión católica, que compuesta de todas sus partes y como de sus miembros termina su muy ancho imperio, y le extiende, como hoy lo vemos, hasta los últimos fines de levante y de poniente». Per al reconeixement del fons teològic de l'esdevenir històric en aquest període, veg. Frankl (1963: 37 i s. i cap. V).

*Misericordiam autem meam non dispergam ab eo, neque nocebo in veritate mea.»*⁵⁹⁵

Francesc Diago (1603: f. 47v) esmenta el mateix salm en el mateix moment històric; el recurs s'havia convertit en un topos historiogràfic que es remunta, almenys, a l'obra de Ximénez de Rada (1989: 161, n. 7). Encara que el Toledà citi un altre *Salm* (SI76,8), el sentit teològic no varia: la manifestació de la misericòrdia i la bondat del Senyor, que manté les seves intervencions salvífiques en la història.

El capítol X està encapçalat amb l'epígraf *Història cathalana moral* que, tot i estar ratllat, fa evident la intenció de Pere Gil d'oferir dins d'un apartat diferenciat els capítols més controvertits de la història de Catalunya. Així, l'accepció moral correspon a un significat completament diferent de l'expressat en el títol d'aquest llibre segon dedicat a la *Història moral de Cathalunya*. A causa d'això i per les seves característiques particulars, que tenen a veure amb el mètode historiogràfic, plantegem un estudi separat de l'apartat que comença en el primer moment de la *reconquesta* i acaba en el relat històric del primer comte Barà. A partir del resum històric d'aquest primer comte, Pere Gil abandona la *Història cathalana moral* i reprèn la *Història moral de Cathalunya* que, en el capítol X, arriba fins a Ramon Berenguer IV.

Per elaborar el capítol X, segueix fonamentalment l'*Epítome de la Genealogia dels comtes de Barcelona*, fins al punt d'articular l'apartat com una ampliació de l'*Epítome*, reproduïnt-ne íntegrament el catàleg comtal, el qual comprèn de forma inèdita en la historiografia catalana els comtes Barà, Salomó i Sunyer. En el cas del primer comte Barà, Pere Gil concilia la cronologia que dona l'*Epítome* amb la tradició historiogràfica, de manera que la presència d'aquest primer comte no pogués contradir-la. Passa el mateix amb Salamó, de qui Pere Gil justifica la seva incorporació al catàleg comtal:

«Alguns historiadors com són Carbonell, Tomich, Çurita y altres no posa a Salamó en lo número dels comptes de Barcelona però puys estos /mateyxos\ historiadores, y tots quants de aquesta història tràctan ab

---

⁵⁹⁵ Ambrosio de Morales (lib. XIII, cap. II) dona aquesta versió dels versets citats del Salm 88: «Visitaré con azote sus maldades, mas no quitaré mi misericordia dellos. Con esta divina confianza, tenemos en poco toda esta muchedumbre de paganos, sin tener ningún temor dellos».

uniformitat, diuen que Salamó governà lo comtat de Barcelona ab títol de compte fins tant que fou mort per don Guifré Pelós, per esta causa apar ser necessari en esta història que sia posat en lo número dels comptes. Y per esta mateixa causa és posat en dit número dels comptes de Barcelona en la història que d'ells està abreviada en lo principi del primer volumen de las *Constitucions de Cathalunya*, impressas en lo any 1588 de Nostre Redemptor.»

Pel que fa a Sunyer, el jesuïta l'inclou en el catàleg perquè consta en l'*Epítome*:

«/Per la qual cosa encara que Tomich y Carbonell no·l pòsan en lo número dels comptes però en lo principi del volumen de las *Constitucions de Cathalunya* és posat en lo número dels comptes, y és lo VIII per haver administrada la tutela del comtat y per ço yo assí lo he posat en número\.»

Pere Gil també s'acull a l'autoritat de P. M. Carbonell, de Tomic, i de Zurita, i recorre a fonts franques com Aimó de Fleury i Regí de Pruïms. D'altra banda, maneja documents d'arxiu i de fet publica, per primera vegada en la historiografia del Principat, la data exacta de la mort de Guifré el Pelós; la consagració de Ripoll pel bisbe Daguí; la data del testament de Ramon Berenguer IV; o l'any de fundació de diversos monestirs, dades que es trobaven «en los archius de dits monestirs per differents actes y per los llibres de visita originals, los quals jo he legits».⁵⁹⁶ Però la novetat potser més sorprenent és la consideració de Sant Miquel de Cuixà com a lloc de sepultura de Guifré d'Arrià. La tradició historiogràfica anterior no n'especificava l'emplaçament, fins arribar a Beuter (1604: lib. 2º, cap. XII, 69), que el situà a l'església de Santa Maria del Puig, i Zurita (lib. I, cap. VIII), que el considerava enterrat en el monestir de Ripoll. Encara que Gil no cita la font concreta de la seva afirmació –es limita a dir que «consta per actes y memòrias y llibres de visitas que estan en lo Archiu del Monastir de Ripoll en los quals se troba diffusament escrita tota esta història del compte don Guifré, y del compte Salamó, y

---

⁵⁹⁶ Per compondre les *Vidas dels sants de Cathaluña*, Pere Gil consultà documents d'arxiu de les esglésies i monestirs del Principat: «Tambe lo que en iglesias antiquissimas de Cathaluña se troba, y en monestirs antiquissims de sants martyrs y confessors /y miracles o cosas adherents als sants\ te molta auctoritat /en historia de sants\. En estas escripturas antiquas /de ditas iglesias y monestirs\ de Cathaluña he feta yo alguna diligencia; y quan en lo progres de las vidas dels sants se offerira occasio, se referira los dits Sanctorals antichs, dels quals ditas cosas seran tretas, pera que desta manera se tinga certitut y auctoritat dellas» (Fàbrega 1958: 12).

de don Guifré Pelós»—, segueix una crònica llatina d'autor anònim de Perpinyà escrita el 1194 sobre els orígens del comtat de Barcelona, que precisa que el d'Arrià fou enterrat a Cuixà. Coneixem la crònica a través de Pierre de Marca, el qual la transcriví⁵⁹⁷ tot assegurant que es trobava en la biblioteca del monestir de Ripoll.⁵⁹⁸ A banda d'aquesta crònica anònima, cap altre testimoni conegut no esmenta el suposat enterrament de Guifré d'Arrià a Cuixà, com ja ha subratllat Stefano Cingolani en l'estudi introductor a l'edició del *Llibre dels reis*.⁵⁹⁹ En tot cas, al llarg del capítol es fa evident la voluntat del jesuïta reusenc de realitzar una història del Principat el màxim d'ajustada als documents d'arxiu i a les cròniques. Per això, quan no pot saber la data d'un fet, ho reconeix: «No·s pot de las històrias ni dels privilegis saber certament lo dia, mes y any en lo qual don Guifré Pelós matà al compte Salamó y per consegüent tan poc se pot saber quants foren los anys que lo compte Salamó governà el comptat de Barcelona». I quan ha d'aprovar la veracitat d'un fet, recorre a l'*Epítome*, perquè el considera un text de «molta diligència» i «de molta auctoritat».

D'altra banda, una lectura acurada del capítol revela el seu urgellisme, que en primera instància prové de l'*Epítome*, però que el jesuïta amplifica.⁶⁰⁰ Així, quan en el resum històric de Guifré el Pelós parla de Sunyer, un dels fills del comte, Gil aprofita per subratllar que es tracta de «lo primer compte de Urgell si bé Tomich y Çurita (als quals en assò don crèdit) diuen que ja abans y havia compte en Urgell», de manera que la seva antiguitat es remuntaria al primer període de la *reconquesta*. A continuació, afegeix: «lo qual comptat era grandíssim y principalíssim y nunca se dava sinó a fills de reys». De fet, Sunyer tutelà el comtat de Barcelona, com consta en el seu resum històric:

«Sunyer, compte de Urgell, succeý a son germà don Mir per rahó de tutela /en los comptats de Barcelona, Basalú [*sic*], Serdanya y Gerona, perquè

---

⁵⁹⁷ «Refert ille Ludovicum pium Barcinonae a Mauris ereptae praefecisse Guifredum Comitem dominum castris Arriani in valle Confluentina ad fluvium Thetim siti, illum vero a legatis regiis Narbonam evocatum, ad eos profectum una cum filio suo Wifredo cognomine piloso, ibique inter rixandum Guifredum gladio peremisse Francum quendam barbam ejus immodeste trahaentem, ac deinde cum ad Regem duceretur, pro libertate certantem interfectum esse apud Podium sanctae Mariae anno DCCCLXXII. Kal. Septembr. sepultumque fuisse in monasterio sancti Michaelis Cuxanensis» (Marca 1688: col. 334).

⁵⁹⁸ S'ha d'afegir que la crònica conté altres informacions que el jesuïta reusenc no recull: la data de la mort de Guifré d'Arrià l'1 de setembre del 872 o la donació del comtat per Lluís el Piadós un cop aquest conquerí Barcelona.

⁵⁹⁹ Cingolani (2008: 33-34).

⁶⁰⁰ Sobre l'urgellisme de l'*Epítome*, veg. Galdeano (2006: 396-398).

com los fills de son germà nomenats\ Seniofredo, y Oliba, y Mir, /éran\ de tan poca edat quant morí son pare don Mir que per força havían de estar debayx de tutela pupil·lar.»

Pere Gil justifica la inclusió de Sunyer en el catàleg comtal perquè

«encara que Tomich y Carbonell no·l pòsan en lo número dels comptes però en lo principi del volumen de las *Constitucions de Cathalunya* és posat en lo número dels comptes, y és lo VIII per haver administrada la tutela del comptat y per ço yo assí lo he posat en número».⁶⁰¹

La situació es torna a repetir amb Borrell, comte d'Urgell, el qual succeí

«en lo comptat de Barcelona a son cosingermà Seniofredo no per dret de línea recta /ni transversa immediata\, sinó per electió y per línea obliqua mediada. Perquè per dret natural al compte don Seniofredo, puys era mort sens fills, havían de succeyr primer algú de sos germans, és a saber, don Oliba Cabreta, compte de Besalú y Serdanya, y don Mir, compte y bisbe de Gerona. Però com don Mir, compte y bisbe de Gerona, fos mort abans de Seniofredo en lo any 934 [...] Y don Oliba Cabreta encara que per sa persona era valerós però com no fos tingut per cathòlic cristià /y fos notablement defectuós en lo parlar y en mòurer lo peu com a cabra\, y no tingués las parts convenients y necessàrias per un govern tan principal com era lo del comptat de Barcelona, aparegué als barons, y cavallers, y hòmens principals del comptat de Barcelona y de tota Cathalunya que en ninguna manera fos compte de Barcelona don Oliba Cabreta sinó que fos elegit com a legítim successor en lo comptat de Barcelona don Borrell, compte de Urgell, fill legítim y primogènit de don Sunyer y cosingermà de don Seniofredo y de don Oliba Cabreta. /Y de fet se executà la electió y fou posat en pacífica pcessió del comptat de Barcelona lo any 964 de Nostre Redemptor\».

---

⁶⁰¹ En realitat, Sunyer no fou comte d'Urgell ni comte de Barcelona; hi ha una confusió d'identitat amb el seu germà Sunifred II (v. 880 - 948), fill tercer de Guifré I i primer comte hereditari d'Urgell, que prové de les *Gesta Comitum*.

Amb aquest relat Pere Gil amplifica l'urgellisme latent de l'*Epítome*, perquè encara que suggereixi l'elecció quan assegura que «lo poble més estimà lo cosingermà», en relació a la prevalència de Borrell respecte d'Oliba Cabreta, la idea no arriba a la claredat amb què Pere Gil l'enuncia i de la qual no trobem antecedents.⁶⁰² Però aquest urgellisme no tindrà continuïtat en l'obra giliana, ja que, davant d'un fet com el resultat del Compromís de Casp, el jesuïta segueix el relat de P. M. Carbonell, favorable a Ferran d'Antequera, i eludeix qualsevol referència conflictiva. Així, per tal d'evitar suspicàcies, Pere Gil concilia la versió de Tomic (cap. XLVII),⁶⁰³ segons el qual la successió de Ferran I es produí per «dret de justícia», i la de l'*Epítome*, que assegura que es produí per «la declaratió feta en la vila de Casp». Pere Gil suma ambdues versions i escriu que «succeý també per dret de justícia y declaració y electió feta per los regnes de Aragó, València y Principat de Cathalunya». Només un breu incís per comentar que el comte d'Urgell fou «molt ben treçtat» en la presó del castell de Xàtiva –una clara referència a *La fi del comte d'Urgell*,⁶⁰⁴ que afirmava l'assassinat del Dissortat per mà dels infants d'Aragó a Xàtiva– pot ser interpretat en un sentit irònic.

El capítol XI s'ocupa dels comtes-reis de Catalunya-Aragó des d'Alfons I el Cast fins a Joan II i es disposa com un resum històric ordenat dels diferents regnats, que Pere Gil manlleua de diverses fonts: els *Anales de la Corona de Aragón* de Jerónimo Zurita, l'*Epítome*, les *Cròniques d'Espanya* de P. M. Carbonell, les *Històries e conquestes* de Pere Tomic, *Les quatre grans cròniques* i el *Catàleg d'arquebisbes de Tarragona* en el cas d'Alfons I el Cast. La voluntat d'oferir al lector un compendi ordenat i clar, la manifesta explícitament en la *Història cathalana moral* el mateix autor, dient

«que no és ma invenció escriurer annals ni fer crònica llarguíssima y cumplidíssima /de Cathalunya\ sinó sols fer una història breu y compendiosa, però clara y en si mateyxa sufficient per a que d'ella se

---

⁶⁰² L'*Epítome* obvia el suposat títol de comte d'Urgell de Borrell que Tomic, Turell, Carbonell, Tarafa i Zurita van afirmar. Aquest fet, l'elecció de Borrell, serà un dels arguments que, en plena Guerra dels Segadors, Francesc Martí Viladamor esgrimirà en la *Notícia Universal de Cataluña* (1995: 73) per reivindicar la naturalesa electiva del regne.

⁶⁰³ P. M. Carbonell (1997: vol. II, 163) i Zurita (lib. XI, cap. I) van seguir la versió de Tomic.

⁶⁰⁴ *La fi del comte d'Urgell* és una crònica anònima escrita vers el 1469 que narra la història de Jaume d'Aragó, comte d'Urgell. El text ha estat editat el 1931 per X. de Salas i Bosch. Per a una lectura historiogràfica d'aquest text, veg. els estudis de Batlle (1999) i Villanueva (2000: 611-635).

enténgan ab claredat, y /bon\ orde, y distinció de temps las cosas de Cathalunya».

Pere Gil pretén la compilació d'una història que satisfaci la necessitat de conèixer el concret específic dels esdeveniments, és a dir, el desenvolupament de les circumstàncies, la precisió de la cronologia i la geografia històrica dels fets. Allò que importa, per damunt de qualsevol altra consideració, és la finalitat pràctica; per això, el jesuïta reusenc transfereix el prestigi d'altres obres –en especial la de Zurita– a la seva pròpia història, de manera que en manlleua quasi literalment pàgines senceres, un fet que no tenia la importància que té en el nostre temps. I encara, en el capítol següent, subratlla la necessitat pràctica d'aquest catàleg ordenat, perquè «d'esta manera se servarà en esta nostra breu història lo orde convenient y compliment degut qual en ella se desitja tot per a major glòria del Senyor y utilitat dels lectors d'ella».⁶⁰⁵

Al llarg del capítol es manifesta també la voluntat d'eludir qualsevol polèmica. Pot servir d'exemple la comparació de la narració del setge d'Almeria en temps de Jaume II amb la d'altres obres del període. Pere Gil narra els fets així:

«Des de l'any 1305 fins lo any 1310 entengué lo rey don Jaume en compondre cosas de sos estats. Anà ab gran exèrcit per mar y terra al regne de Granada; acompanyaren-lo molts titulats y cavallers cathalans, dels quals refereyxen alguns noms Çurita y altres historiadors. Assitjà la ciutat de Almeria. Tingué moltas escaramuças y batallas ab los moros. Finalment, alçant lo cerco d'ella, tornà a Cathalunya.»

Aquest fet té una consideració completament diferent en P. M. Carbonell (vol. II, 119), el qual criticava asprament l'actitud del rei de Castella que signà la pau amb el rei àrab de Granada a canvi de diners:

---

⁶⁰⁵ Juan de Mariana exposa per carta al pare Pablo Ferrer una opinió que il·lustra aquesta manera d'entendre el treball històric: «Yo no pretendí hacer la historia de España, sino poner en estilo lo que otros habían pintado, contentándome con seguirlos sin averiguar todos los particulares, que fuera nunca acabar» (Ciro 1874: 433). I en una altra ocasió: «mi intento no fue hacer Historia, sino poner en orden y estilo lo que otros habían recogido, como materiales de la fábrica que pensaba levantar: sin obligarme a averiguar todos los particulares» (Mariana 1783: t. I, XCIII).

«E aplegada tota sa gent, recullí's e vench-se'n en Catalunya, dolent e despagat en si mateix per lo tractament de les promences que'l dit rey de Castella havia fetes. Mas als castellans no·ls és ara açò de nou, car per privilegi ho han antigament acostumat, e, pus per costum ho han, en natura los és tornat, per què no se'n podrien star.»

Un altre historiògraf, Onofre Manescal (1603: f. 53v), seguia la línia de l'arxiver reial i formulava la mateixa queixa:

«que li fou forçat al Rey de Granada veure si amb molta summa de dines podria acabar ab lo Rey de Castella que lo Rey de Arago dexes lo cerco lo que concerta lo Rey de Granada ab lo Rey de Castella. Lo que pesa summament al Rey de Arago parexentli que nol tractava be lo Rey de Castella. Diu Carbonell que no es cosa nova als Castellans fer destes burles. Agué de fer lo mateix lo Rey don laume çoes de fer pau ab lo Rey de Granada y determinà de tronarsen a la sua terra.»

Que la qüestió era polèmica ho demostra el fet que l'historiògraf castellà Alonso de Santa Cruz ridiculitzés el setge d'Almeria per les tropes catalanes, amb l'argument que els castellans

«hizieron burla de los aragoneses porque les vieron hazer barreras para su defensión, y en aquellos tiempos se tenía por poquedad y cobardía entre gente de guerra cercarse entre barreras yendo a poner cerco sobre algún lugar porque les parecía que ya llevaban el temor consigo».⁶⁰⁶

El capítol XII abraça des de l'any 1479 fins al 1600, és a dir, consigna els resums històrics dels reis posteriors a la unió dinàstica: Ferran el Catòlic, Joana la Boja i Carles V –que numera conjuntament–, Felip II i Felip III. Per a la confecció d'aquest apartat, Pere Gil segueix l'ampliació de l'edició de 1534 de les *Històries e conquestes* de Pere Tomic, P. M. Carbonell, l'*Epítome*, Zurita i, a partir de l'any 1492 –quan acaben els *Anales de la Corona de Aragón*–, utilitza la *Historia Pontifical y Católica* de Gonzalo de Illescas. Com en la resta de l'obra, el jesuïta no

---

⁶⁰⁶ *Apologia* (1610: f. 4r). La crítica de Santa Cruz es produeix en el context de la censura de la historiografia castellana a l'obra de Zurita; veg. Mata (1951: CXCVII-CCIII); Cuat (2004: 103-110).

entra en cap tema polèmic, i quan en sorgeix algun, la seva preocupació és subratllar la fidelitat dels catalans als seus reis. És el cas de l'atemptat del pagès de remença Joan de Canyamars contra Ferran el Catòlic, que el jesuïta relata a través d'una carta de P. M. Carbonell publicada a l'apèndix de les seves *Cròniques de Espanya* (vol. II, p. 260-262). Malgrat que la carta de l'arxiver ja remarca la fidelitat dels catalans, la comparació entre ambdós textos prova aquest interès extrem de Pere Gil, perquè hi afegeix elements que no apareixen en l'obra de l'arxiver. És el cas del lament que el jesuïta incorpora immediatament després que es produís l'atemptat:

«Gran fou esta desgràcia però bé conegueren lo Rey y Reyna y los grans de Castella, y ab ulls veren, y ab mans tocaren lo amor, la fidelitat y sinceritat dels cathalans envés son rey en las llàgrimas que per ell se escamparen, missas, oracions, professons, dijunis, almoynas, romerias y peregrinacions que per ell se feren.»

O bé el silenci del jesuïta respecte a la percepció d'alguns que consideraven el regicida una persona assenyada, com consta en la carta de l'arxiver: «Crehien que u fehie per estúcia, com se digué que los de casa ahont ha posat ací en ciutat han depositat que may han conegut fos foll, ans parlava ab bon seny». En canvi, per a Pere Gil es tractava d'un boig: «També se sabé, per deposicions de alguns que coneyxían al dit traýdor, que sempre estat tota sa vida horat y foll y que moltes voltes estant frenètic havia fets alguns casos de colps que havia donats a hòmens per sas ignocentàrias».

La fidelitat dels catalans es torna a manifestar amb ocasió de la revolta de les comunitats:

«Cathalunya rebé en aquest temps un benefici dels majors que de la mà liberalíssima de Déu ommipotent podia rèbrer, y fou que tota ella estigué per la part del Rey. Y no obstant que en casi tots los regnes de Espanya y hagué ciutats y vilas en las quals entraren las communitats en ninguna ciutat ni vila de Cathalunya, per la divina misericòrdia, entraren, ans en tota ella hagué y se conservà gran quietut y pau y gran fidelitat envés son rey.»

D'altra banda, cal indicar que uns apunts en el f. 145 del manuscrit testimonien que el resum històric de Felip I (II) preveia abastar un repertori més ampli de notícies. De fet, la vida d'aquest rei s'atura abruptament l'any 1573 –just quan acaba la *Historia Pontifical y Católica* de Gonzalo de Illescas– i des d'aquesta data dóna un salt fins a la seva mort.⁶⁰⁷

El capítol XIII conté els resums històrics dels reis d'Astúries, Galícia, Lleó i Castella, des de l'època de Pelagi fins a l'any 1480, «en lo qual Castella se ajuntà ab la corona de Aragó per lo casament que s'féu de don Ferrando rey de Aragó ab donya Isabel reyna de Castella, y fins a l'any 1600». Pere Gil segueix fidelment l'obra d'Ambrosio de Morales, que arriba fins a Beremund III i els jutges i comtes de Castella; i després, quan s'acaba l'obra de Morales, opta per seguir la de Gonzalo de Illescas. A l'inici del capítol i abans de començar la vida de Pelagi, el jesuïta justifica la inclusió d'aquests reis en la seva *Història moral* perquè

«com no /sia propi\ de la present nostra *Història* tractar d'estos reys de Aragó sinó sols /per ocasió\ de l'ajuntament de Castella ab Aragó que per ço la present *Història* serà brevíssima y sols serà una sumària relació dels reys y de las principals cosas que en las conquistas y vidas feren».

Val a dir que, amb la incorporació de la història dels altres regnes peninsulars, l'obra giliana no segueix la tradició historiogràfica catalano-aragonesa, que discorre sobre la història dels regnes peninsulars fins a la invasió musulmana i només de la Corona d'Aragó per a l'època medieval.⁶⁰⁸ Amb aixó, Pere Gil reproduïx el guió de les grans obres historiogràfiques castellanques de l'època de la confessionalització, que havien imposat la seva condició d'història oficial.

El capítol XIII recull els resums històrics dels primers comtes d'Aragó i després reis d'Aragó fins a Ramir II, pare de la reina Peronella, seguint l'obra de Zurita –malgrat que la cronologia dels primers comtes no concorda amb la de l'obra de l'historiògraf aragonès. D'altra banda, cal destacar que, probablement arran d'una interpretació de l'obra de Zurita, el jesuïta incorpora de forma inèdita la figura d'Endregoto Galíndez en el catàleg dels comtes d'Aragó.

---

⁶⁰⁷ Podem reconstruir el contingut sencer del regnat a partir d'aquests apunts, que en l'edició del text incorporem en nota a peu de pàgina.

⁶⁰⁸ Duran (2003a: 683).

El capítol XV s'ocupa dels primers reis de Navarra fins Enric I de Navarra. Per a la confecció d'aquests resums històrics, Pere Gil segueix Gonzalo de Illescas i Zurita. El capítol acaba amb un catàleg dels reis de Navarra, que extreu de Vasaeo, el qual inclogué un *catalogus regum navarrae* en la seva obra *Chronici rerum memorabilium hispaniae* (Salamanca, 1552). Finalment, el capítol XVI és una breu relació dels reis de Portugal des de l'any 1110 fins a l'any 1600, que Pere Gil també extreu de Vasaeo i que justifica perquè «Lo regne de Portugal és lo regne més modern que fou atorgat per lo Papa als reys christians de tota Espanya».

8 El capítol X: la *Història cathalana moral*

En el capítol X Pere Gil aborda els temes més controvertits de la Història del Principat:

«lo pas més difficultós y més ambaraçat y duptós de quants són en tota la història de Cathalunya és aquest de averiguar quantas y quinas y de què manera foren las primeras entradas dels conquistadors y dels barons y reys de França que·s feren a Cathalunya, des de l'any 733 fins a l'any 805 de Nostre Redemptor».

El jesuïta fa referència al període de temps que va des de la llegendària entrada d'Otger Cataló al Principat –l'any 733– fins a la presa de Barcelona per part de Barà, el primer comte. A fi d'ordenar el seu discurs, Pere Gil divideix el capítol en sis punts. En el primer assenyala que a partir d'ara comença la història de Catalunya com a «regne y principat particular», atès que en els capítols anteriors «mai Cathalunya fou regne y província per si separada de las altres sinó que fou part y província de Espanya dependent de altres en lo modo de son govern»; ni tingué «rey ni príncep particular que la governàs»; ni «usatges ni lleys pròpies»; ni «tingué particulars gràcias y privilegis»; ni «llenguatge particular different totalment del llenguatge de las altras províncias de Espanya»; així com «historiadors que sols d'ella escriguessen en particular las cosas». D'aquesta manera, Pere Gil certifica el caràcter històric del dret i fa constar la seva vigència. Qüestió a la qual hagué de recórrer en el tractat *De vectigalibus et eorum jure in Cataloniae principatu* que, com sabem, el jesuïta reusenc compongué a petició dels diputats de la Generalitat (veg. supra p. CXLIII).

Tot i així, en el punt 2 reconeix que es tracta d'una

«història molt més certa y segura que no la història dels setgles passats que en los precedents capítols havem escrita, part per ser esta més pròxima y més moderna y aquella més apartada y antiga [...] Però no obstant que esta història que ve ara sia més certa y més gustosa que la passada totavia no dixerà de tenir algunas difficultats, las quals si bé se considéran són tres en particular».

La primera dificultat té a veure amb «lo què passà en Cathalunya des de l'any 715, en que es perdé, fins a l'any 805, /cerca\ del qual començà de governar lo primer compte de Barcelona»; la segona «no saber-se ab certitut las circumstàncias del temps y lloc de las cosas que han succeÿt»; i la tercera «la repugnància y contrarietat que-s troba en los historiadors dient uns unas cosas y altres contràrias, /o molt differentes\».

Respecte a la primera dificultat, proposa referir «per cert lo que serà cert y per verisímil o probable lo que serà verisímil y probable, y duptós y falç lo que serà duptós y falç». És a dir, anuncia la realització d'un procés lògic o moral –d'acord amb els principis de la filosofia moral d'Aristòtil– sobre els passatges més controvertits i obscurs de la història del Principat, a fi d'esbrinar amb la major versemblança la certesa dels fets. Un procés que només pot aplicar a partir de la data d'entrada d'Otger Cataló en el Principat, perquè amb anterioritat «no-s pot saber notícia certa ni verisímil ni probable lo que passà en Cathalunya». Per solventar la segona dificultat, Pere Gil apunta que «basta que-s senyale tal o tal temps, poc antes o poc després, y ab aquest modo de parlar sovint se vencerà la difficultat de la certitut del dia, mes y any». I en relació a la tercera, decideix seguir

«aquella opinió y sentència que serà més conforme a privilegis y crònicas y escripturas antigas aprofitant-nos de differentes llibres, manuscritos antichs, /que estan\ en differentes archius, /los quals\ havent legit per a que d'esta manera isca esta història més verdadera, certa y apurada».

En el punt 3, i sota l'epígraf «los testimonis de escripturas, llibres y auctors, y altres diligencias dels quals se usarà para la certitut d'esta història», Pere Gil torna a plantejar l'aplicació d'aquest mètode moral a partir del qual «se traurà la aygua cristallina y clara d'esta nostra història».

8.1 El mètode historiogràfic

L'utilització d'un mètode en la historiografia moderna comença paradoxalment amb les invencions del dominicà Giovanni Nanni o Annio da Viterbo (1432-1502), contingudes en l'obra *Commentaria super opera diversorum auctorum de antiquitatibus loquentium; eisdem chronographia etrusca et italica* (Roma, Eucharium Silber, 1498). Nanni ideà unes normes que provaven les fabulacions

d'uns suposats autors caldeus, els quals confeccionaren una història hispànica que es remuntava a una època propera al diluvi. L'objectiu de l'obra del dominicà –un encàrrec de Roderic de Borja– era demostrar que Hispània fou un país civilitzat amb anterioritat a Grècia i Itàlia.⁶⁰⁹ Seguint els treballs de Werner Goetz,⁶¹⁰ Anthony Grafton ha assenyalat la importància de les falsificacions de Giovanni Nanni per al desenvolupament del mètode històric. Arran d'aquests apòcrifs progressà la crítica textual i es buscaren nous camins per a l'avaluació i selecció de les fonts, malgrat que, a la fi, això no es va traduir en un avenç substancial de la tècnica metodològica.⁶¹¹

A partir de les regles de Giovanni Nanni, el prevere i mestre en Sacra Teologia Pere Antoni Beuter (1490/5-1554), en el pròleg a la *Primera part de la Història de València* (València, Joan Mei, 1538), arribava a dues conclusions especialment significatives. La primera, que ni els romans ni els grecs conegueren l'establiment dels descendents de Noé després del diluvi «per no tenir entre si scriptures de tanta antiquitat que plenàriament los informassen». I, la segona, que els historiògrafs de l'edat mitjana –Beuter cita Ximénez de Rada, Tomic o Vagad, és a dir, els historiògrafs que Georges Cirot anomenà *historiens nationaux* responsables de l'aparell mític dels seus respectius regnes–⁶¹² només poden ser tinguts en compte en les coses del seu temps o en aquelles per a les quals recorrien a obres contemporànies als esdeveniments. Per això es podien acceptar les fabulacions dels autors apòcrifs inventats per Annio da Viterbo, com també els mites fundacionals congruents pels autors medievals. En el cas de Pere Tomic, responsable de la difusió de la llegenda d'Otger Cataló i els Nou Barons en el Principat, Beuter declara:

---

⁶⁰⁹ Annio da Viterbo recollí les fabulacions dels suposats autors caldeus en la seva obra *Commentaria*, sota el títol *De primis temporibus et quatuor et viginti regibus primus Hispaniae et eius antiquitate*. Els autors apòcrifs eren, entre d'altres, Archiloco, que escrigué l'obra *De temporibus* en la qual concordava la cronologia grega amb la babilònica; Jenofont, suposat autor del *Liber de aequinocis*, espècie de teogonia que comença amb Saturn i Cronos i arriba fins als herois; Beroso (s. IV i III a. C.), sacerdot de Bel autor d'un text apòcrif grec que recollia la tradició babilònica; Manethon (s. III a.C.), sacerdot egipci; Philon, autor d'un tractat de cronologia que utilitzà Eusebi; o Metastenes que suposadament va escriure el primer discurs sobre el mètode històric. Sobre les falsificacions de Giovanni Nanni, veg. Caro (1992); Grafton (2001).

⁶¹⁰ Per a la consulta dels treballs de Goetz, veg. Grafton (2001: 124).

⁶¹¹ Chabod (1969). Per al mètode en la historiografia catalana, veg. Simón (2004: 93-116); Duran (2003b: 662-664).

⁶¹² Cirot (1905).

«dexarem a mossén Pere Tomic en les coses que scriu de Cathalunya de temps de grechs y de romans, per no tenir-ne la informació verdadera, volent seguir lo popular y dir de la gent de coses que n podia ser informat per llibres autèntichs; y seguir l'em en lo que parla de la conquesta de Cathalunya y de les coses de son temps, per ser persona de auctoritat que tenia lloc per a legir les scriptures dels reals archius de Barcelona y Tarragona y altres parts».⁶¹³

Juan de Vergara en el *Tratado de las ocho questionnes del templo* (Toledo, 1552)⁶¹⁴ i, poc després, el teòleg de l'orde de predicadors Melchor Cano en el tractat *De locis theologicis* (Salamanca, Matias Gastio, 1563)⁶¹⁵ reprovaven les invencions i regles d'Annio da Viterbo. Ens interessa especialment l'obra de Cano, ja que, a banda de la seva importància cabdal per a la sistematització del mètode teològic, el *De locis* té unes implicacions evidents en el camp historiogràfic;⁶¹⁶ com ha subratllat François Laplanche, «c'est par la méthode des lieux que l'histoire entre dans la théologie».⁶¹⁷

En efecte, a partir dels *loci* o llocs aristotèlics, Cano guia al teòleg en la recerca d'arguments que demostrin la veritat de la Revelació.⁶¹⁸ Encara que el concepte de lloc teològic havia estat utilitzat amb anterioritat –entès com a tema o qüestió important per a la teologia– Melchor Cano el transforma en un mètode a fi de

---

⁶¹³ Beuter (1998: 41- 42).

⁶¹⁴ A més de ser el primer en reprovar les fàbules d'Annio da Viterbo, l'obra de Vergara serveix com a exemple de la realització del procés moral –en el sentit de versemblança o probabilitat segons la filosofia moral d'Aristòtil–, a fi d'esbrinar en quin període es construí el temple de Salomó. L'obra no es tornaria a reeditar fins el 1781.

⁶¹⁵ Recentment l'obra ha estat traduïda i editada per Juan Belda Plans. És a partir d'aquesta edició de l'any 2006 per a la BAC que citem el text. L'autor de la traducció va realitzar el seu treball segons el text llatí de l'*editio princeps* que es pot consultar en l'enllaç de l'editorial BAC: www.bac-editorial.com/img/de-locis.zip. Transcrivim el text llatí a partir d'aquesta transcripció llatina de Belda Plans que no numera les pàgines.

⁶¹⁶ Andrés (1981: 201-233) i (1983-1987); Biondi (1973); Gardeil (1926: vol. 9, 712-747); Popan (1958:189-209).

⁶¹⁷ Laplanche (1992: cap. V, 1071).

⁶¹⁸ Text llatí: «quemadmodum Aristoteles in *Topicis* proposuit communes locos, quasi argumentorum sedes et notas, ex quibus omnis argumentatio ad omnem disputationem inveniretur, sic nos peculiares quosdam theologiae locos proponimus, tamquam domicilia omnium argumentorum theologorum, ex quibus theologi omnes suas argumentationes, sive ad confirmandum, sive ad refellendum, invenient». Trad. Belda Plans (2006: 9): «Más bien, así como Aristoteles propuso en sus *Tópicos* unos lugares comunes como sedes y señales de argumentos, de donde se pudiese extraer toda argumentación para cualquier clase de disputa, de manera análogo nosotros proponemos también ciertos lugares propios de la teología, como domicilios de todos los argumentos teológicos, de donde los teólogos puedan sacar todas sus argumentaciones bien para probar bien para refutar».

destriar l'ús de fonts de raonament, que divideix en deu llocs segons el següent ordre jeràrquic:

«Quibus ex rebus intelligitur e decem locis duos primos [Sagrada Escripura i Tradició] propria et legitima Theologiae principia continere, tres postremos [Raó natural, Filòsofs i Juristes, Història humana] externa et aliena, nam quinque intermedii [Església Catòlica, Concilis, Romà Pontífic, Sants Pares, Teòlegs i Canonistes] aut interpretationem principiorum propriorum continent aut eas quae ex his ortae et profectae sunt conclusiones.»⁶¹⁹

Els set primers estan relacionats amb l'autoritat i constitueixen els llocs propis⁶²⁰ de la Teologia, mentre que els altres tenen a veure amb la raó i actuen com a complementaris dels primers. La primera sèrie de set es subdivideix al seu torn de la manera següent: els dos primers –la Sagrada Escripura i la Tradició– contenen tota la Revelació; els tres següents –l'Església, els Concilis i el magisteri del Papa– proporcionen arguments certs a la Teologia; i els dos últims –els Pares de l'Església i l'Escolàstica– aporten raons probables.

La novetat més important és la inclusió de la Història Humana entre els llocs teològics com a criteri racional en la utilització del testimoni de veritat i l'ús de certes fonts d'argumentació.⁶²¹ D'altra banda, Cano reconeix els autors dignes de crèdit i les tradicions orals,⁶²² de manera que atorga a la Història un nou paper lluny de la mera prova d'erudició que la teologia anterior li conferia.⁶²³ En aquest nou paper la

---

⁶¹⁹ Trad. Belda Plans (2006: 692): «de los diez lugares teológicos, los dos primeros [Sagrada Escripura i Tradició] contienen los “principios propios y legítimos” de la Teología, mientras que los tres últimos [Raó natural, Filòsofs i Juristes, Història humana] los “externos y ajenos”, pues los cinco intermedios [Església Catòlica, Concilis, Romà Pontífex, Sants Pares, Teòlegs i Canonistes] contienen bien la interpretación de los principios propios, o bien esas conclusiones que han nacido y salido de ellos».

⁶²⁰ Aquesta divisió ja es troba a sant Tomàs, el qual divideix els llocs teològics o fonts dels arguments en propis (Sagrada Escripura, Tradició apostòlica, Santa Església); propis però probables (Sants Pares, teòlegs) i estranys i probables (autoritat dels filòsofs). Els teòlegs del segle XVI com Francisco de Vitoria, Domingo de Soto o Salazar conservaren la divisió i el plantejament teològic de sant Tomàs, veg. Gardeil (1926: vol. 9, 712-747).

⁶²¹ Popan (1958: 71-94) i (1958: 189-209).

⁶²² Text llatí: «humanae auctoritas historiae, sive per auctores fide dignos scriptae, sive de gente in gentem traditae, non superstitiose atque aniliter, sed gravi constantique ratione». Trad. Belda Plans (2006: 10): «la Historia Humana, tanto la escrita por autores dignos de crédito, como la transmitida de generación en generación, no supersticiosamente y como cuentos de vieja sino de una manera seria y coherente».

⁶²³ Havia passat en el cas de Francisco de Vitoria. Hi ha d'altres autors que seguint un plantejament similar a l'obra de Cano, no van considerar la història com a font de prova i van percebre-la com a mera prova d'erudició. És el cas del jesuïta Juan de Maldonado (1533-

Història subministra arguments certs i probables amb els quals el teòleg pot demostrar els seus raonaments.⁶²⁴ Amb tot, malgrat aquesta nova consideració de la Història com a coneixement útil i necessari, el teòleg no pot extreure arguments completament veraders i, per tant, vàlids:

«Sive igitur pauci, seu plures historici quicquam affirmant, imbecilla ea omnis argumentatio erit, quae in testimonia hominum inclinata recumbit. Quocirca argumentum quodcumque ex humana historia petitum imbecillius est quam ut in Theologia ullam omnino faciat fidem.»⁶²⁵

Excepte els autors sagrats que generen arguments fermes, la Història tan sols pot ser considerada com un instrument d'ajuda a l'exegesi de la Sagrada Escripura a través de la investigació filològica i el coneixement de les històries profanes. És un problema d'autoritat, encara que Cano no planteja la nul·litat gnoseològica de la Història. Proposa, en canvi, la confiança en el testimoni humà, el rebuig de qualsevol prejudici i l'acceptació de la font documental.⁶²⁶ Però aquesta confiança no pot ser cega; el teòleg ha de realitzar un examen crític de l'autoritat de la font que el condueixi a distingir entre allò que és històric i allò que pertany a un altre tipus de discurs (èpica, novel·la...). En aquest escrutini Cano dóna prioritat als

---

1583), el qual, en l'obra inèdita *De Constitutone Theologiae*, plantejava un mètode teològic a partir dels llocs teològics que coincideix pràcticament amb el *De locis*, veg. Telechea (1954 : 183-255).

⁶²⁴ Text llatí: «quod auctoritas humanae historiae aliquando probabilis quandoque etiam certa sit» (lib.XI, cap.IV). Trad. Belda Plans (2006: 567): «La autoridad de la Historia Humana es a veces probable y alguna vez cierta». Cano considera que és certa quan «Si omnes probati ac graves historici in eandem rem gestam concurrant, tunc ex horum auctoritatem certum argumentum promitur, ut theologiae dogmata firma etiam ratione constituentur». Trad. Belda Plans (2006: 569): «Si unos historiadores, todos ellos reconocidos y prestigiosos, coinciden en un mismo suceso, entonces de su autoridad resulta un argumento cierto para establecer dogmas teológicos incluso con un razonamiento firme».

⁶²⁵ Trad. Belda Plans (2006: 567): «Por lo tanto, bien afirmen algo unos pocos historiadores, bien lo afirmen muchos, será carente de fuerza toda argumentación que descansa apoyada en testimonios de los hombres. En consecuencia, cualquier argumento extraído de la Historia humana es lo suficientemente débil como para no tener fuerza argumentativa alguna en Teología».

⁶²⁶ «Humanae itaque vitae necessarium esse, hominum dictis homines sine ulla etiam dubitatione credere». Trad. Belda Plans (2006: 568): «Por consiguiente, para que haya una vida propiamente humana, es necesario que los hombres crean sin titubear en la palabra de los demás hombres». Per això conclou que «Historici graves ac fide digni, quales nonnulli sine dubio et in ecclesiasticis et in secularibus fuere, probabile argumentum Theologo suppeditant, cum ad ea quae sua sunt corroboranda, tum ad falsas adversariorum opiniones refellendas». Trad. Belda Plans (2006: 569): «Los historiadores serios y dignos de crédito, como sin duda hubo algunos tanto entre los eclesiásticos como entre los profanos, suministran al teólogo argumentos probables para demostrar sus razonamientos y para refutar las opiniones falsas de los adversarios».

autors contemporanis quan han estat testimoni de vista dels fets, de manera que un argument més antic només pot ser privilegiat sobre un altre quan hagi estat espectador dels fets.⁶²⁷

A partir d'aquestes consideracions i després d'una crítica radical a les fabulacions de Giovanni Nanni, Cano proposa tres regles simples: responsabilitat dels historiadors com a homes d'honor i per això estableix la necessitat moral de creure en el testimoni dels homes («probitas e integritas»);⁶²⁸ judici crític («veracitas» no és «veritas»);⁶²⁹ i, per últim, si l'Església atribueix autoritat a un historiador, això és motiu suficient per certificar la seva validesa.

8.2 El mètode d'Ambrosio de Morales com a model per a la *Història catalana moral*. El pes de la tradició

Poc després de la publicació del *De locis theologicis*, un deixeble de Melchor Cano a la Universitat d'Alcalà entre 1543-6, el sacerdot jerònim i historiògraf cordovès Ambrosio de Morales (1513-1591), aplicava el concepte de lloc teològic al camp de la historiografia. En el *Discurso sobre los privilegios* –pròleg al llibre XIII de la seva *Crónica General de España* (1574)–, Morales dóna uns criteris per a la selecció de les fonts que justifica «por la gran muchedumbre de privilegios de nuestros reyes y de otras escrituras que se han guardado destes tiempos». En primer lloc situa els privilegis dels quals «se ha de tomar la certidumbre para las historias, y para todo lo

---

⁶²⁷ «Multum enim refert, res gestas qua historici asseueratione narrent. Si enim is ipse, qui primus auctor historiae fuit, rem non ut visam ac certam, sed ut auditam et incertam scripserit: tunc qui simili temperamento rem ceu probabilem referunt, ii quanuis consentiant omnes, non faciunt tamen historiae firmitudinem». Trad. Belda Plans (2006: 573): «En efecto, importa mucho el grado de garantía con el que los historiadores cuentan los acontecimientos, pues, si el que fue el primer autor de la historia no la hubiere contado como vista por sus propios ojos y cierta, sino como oída e incierta, entonces los que con la misma consistencia relatan el suceso como probable, aunque coincidan todos, no confieren firmeza a la historia».

⁶²⁸ «Prima lex ex hominum probitate integritateque sumetur. Quae omnino res locum habet, cum quae narrant historici, ea vel ipsi vidisse testantur, vel ab his, qui viderunt, accepisse». Trad. Belda Plans (2006: 644): «La primera ley se basa en la honradez y en la integridad de los hombres. Esta ley tiene total validez cuando los historiadores afirman que han visto con sus propios ojos los hechos que narran o que los han oído de quienes lo vieron».

⁶²⁹ «Lex vero secunda in historiae iudicio sancitur ut eos historicos reliquis anteferamus qui ingenii seueritati quamdam prudentiam adiunxerunt et ad eligendum et ad iudicandum. Quae lex in iis rebus locum habet, quas res neque scriptores ipsi sunt intuiti, nec a viris fide dignis, qui viderint, audierunt». Trad. Belda Plans (2006: 651): «La segunda ley para juzgar la historia manda que hemos de preferir a aquellos historiadores que sean rigurosos en su razonamiento y además tengan cierta prudencia a la hora de elegir y juzgar. Esta ley tiene cabida en aquellos hechos que los escritores no vieron con sus propios ojos, ni oyeron de varones dignos de crédito que los hubieran visto».

demás: porque en este caso aquél es el origen de la verdad, y como norte y punto fijo á quien ha de seguir todo lo demás». Així, concedeix més crèdit als privilegis que a les cròniques, assegurant que «no se ha de reglar ni enmendar el privilegio por la crónica, sino la corónica por el privilegio». D'altra banda, manifesta la prevalença de la inscripció de les pedres antigues sobre la crònica, encara que per sobre hi situa els privilegis reials i considera «que tanto crédito se les debe dar a algunos anales muy breves que se hallan en libros muy antiguos, y tienen memoria de muchas cosas insignes, y las mas veces con dia, mes y año» ja que «los escribian hombres de aquellos mismos tiempos de que hacen memoria».⁶³⁰

A partir d'aquests criteris, l'historiògraf cordovès segueix un procés lògic d'acord amb la filosofia moral d'Aristòtil que li permet destriar la versemblança o probabilitat dels fets. Un raonament lògic que descriu amb claredat en una altra obra, la *Declaracion con certidumbre por averiguación de Historia para la Santa Iglesia de Santiago de Galicia*, escrita per demostrar la legitimitat dels privilegis de l'església de Santiago concedits pels reis de Castella i Lleó.⁶³¹ En el document, Morales declara els límits del treball de l'historiògraf, que s'ha d'atenir a generar una certesa moral quan no pot donar raons per aconseguir la certesa absoluta dels fets:

«Mas antes que lleguemos al privilegio, y á las razones, es muy bien se entienda, que las que se han de traer, no serán demostraciones de aquellas que llaman los Dialecticos "propter quid y potissimas": así que bastará sean del todo eficaces para concluir con entera evidencia; porque la materia no las tiene, ni es capaz de tenerlas, teniendo muy limitada su certidumbre; sino que harán las razones una buena y entera certidumbre moral, siendo esto lo mas que puede dar la materia, y con estas tales razones es justo y forzoso se convenzan todos, pues no las puede haber en lo que se trata de más fuerza.»

A continuació, Ambrosio de Morales dóna les bases filosòfiques d'aquest procés, assegurant que

«es una doctrina de Aristóteles muy recibida y aprobada por los Teólogos y Juristas. Enseñóla Aristóteles al principio de las Ethicas, amonestando

---

⁶³⁰ Ambrosio de Morales (prólogo lib. XIII).

⁶³¹ Sobre el tema, veg. Rey (1985).

desde luego como en toda la Filosofía Moral (con ser tan alta y excelente) no podia nadie pedir demostraciones, ni razones eficaces, y de total certidumbre; y estimó en tanto Aristóteles esta doctrina, por ser tan necesaria, que no se contentó con señalarla allí, y enseñarla una y dos veces, y así la enseñó de nuevo la tercera. En el capítulo tercero del libro primero se habia bien detenido en enseñar esto de positivo; mas recuerdo luego en el capítulo séptimo, advirtiendo que se debia tener siempre presente en la memoria. Pues no paró aquí su cuidado de asentar esta su doctrina enteramente, como tan necesaria; que después en el capítulo segundo del libro segundo se puso más de espacio á repetirla más a larga, probándola por algunas razones. Entre ellas es muy excelente aquella de que la ciencia moral no es de universales, sino de individuos, que no pueden ser comprendidos, ni enseñados con demostración. Pues no hay ninguna ciencia que tan de veras sea de individuos como la historia, que toda consiste en contar hechos particulares: así requiere más, que todas las razones que aquí se traxeren, sean demostrativas y perentorias, pues son las de mayor fuerza que en la materia puede haber. Aunque habrá muchas aquí de las que los juristas llaman textuales, firmes, evidentes, perentorias, sin el presupuesto de Aristóteles. Lo mismo será de otras razones que sin ser textuales serán irrefragables con su evidencia. Con este presupuesto comencemos a examinar el privilegio».⁶³²

---

⁶³² Ambrosio de Morales (1793: 441-442). En el «Discurso General de las antigüedades de España», que precedeix *Las antigüedades de las ciudades de España* (1792: 2-4), Ambrosio de Morales fa la mateixa advertència: «Mas ántes que comience á tratar otra cosa, es necesario advertir al principio de una, y pedirla á todos los que esto leyeren, como por buen derecho puedo hacerlo. Esta es, que nadie espere de mí tengo traer para probar lo que dixere razones firmes y de tanta fuerza, que hagan entera certidumbre, y averigüen del todo la verdad, sino que se ha de tener en mucho quando pudiere traer buenas conjeturas con que parezca probable lo que dixere. Porque en esta materia no se puede llegar á mas de mostrar algo que sea verisímil y probable, pues ninguna de las razones que pueden en esto traerse no puede mas de hacer alguna buena probabilidad. Y no es mucho que en una cosa tan incierta yo pida esto, pues Aristóteles pide lo mismo al principio de sus *Ethicas*, donde queria escrebir cosas tan grandes como las que allí trata; y Marco Tullio tambien lo pide en el principio de sus *Tusculanas Qüestiones*, que son de las mas excelentes que hay en Filosofía. Ellos lo pidiéron en cosas tan altas como allí profesaban, y juzgan por injusta porfia, y groseria la de quien quisiere pedir mas de lo que así se le puede medianamente dar. Yo lo pido en una cosa que de suyo no puede tener constante certidumbre, y demas desto está enterrada en mucha escuridad de vejez y olvido, donde quando la razon llega á ser buena conjetura tiene todo lo posible, sin que se pueda ni deba esperar mas». Per realitzar «estas averiguaciones» adverteix que utilitza tretze «llocs» que «pueden ayudar para sacar por razon y conjetura algo desto que aquí queremos tratar, y dellas como de lugares propios para esto se toman los testimonios de que habemos de usar, y por ellas me regiré yo».

A partir dels llocs d'Ambrosio de Morales, Pere Gil organitza el seu mètode que, significativament, intitula *Història cathalana moral* en referència a la realització d'aquest procés moral. Així doncs, la *Història cathalana moral* no té res a veure amb el títol d'aquest llibre segon, *Història moral de Cathalunya*, que, com ja hem indicat, correspon a un altre sentit completament diferent. Convé destacar que es tracta d'una de les qüestions més transcendents de l'obra giliana, ja que no existeixen antecedents de l'ús explícit d'un mètode en la historiografia catalana.⁶³³

El jesuïta reusenc concreta les regles del seu mètode en el punt 3 del capítol, però abans d'exposar-les reconeix «que se podían referir assí molts llochs [...] però tots ells se poden reduyr a sis principals dels quals usarem en ell». Igual que Ambrosio de Morales, el jesuïta situa en primer lloc els privilegis, perquè

«dónan molta certitut a la història perquè com los privilegis estígan en los archius guardats y sían fets ab pública auctoritat per mà de notari públic y ab testimonis públicament rebuts és certíssima (parlant moralment la història que·s funda en privilegis)».

i, com aquell, especifica:

«Y sempre que entre crònicas antigüas o modernas y privilegis autèntichs se troba contrarietat o diversitat, lo privilegi és de més certitut y auctoritat que no la crònica y, ayxí, lo privilegi ha /de ser cregut y ha\ de emendar y corregir a la crònica y no la crònica al privilegi.»

Els dos llocs següents: els testaments de les «personas grans, de prelats o prínceps, en los quals a més del temps que s'escriu en lo qual se feren, se notan sovint algunas cosas concernents a història»; i la prova «de epitáfios y títols, y letreros escritos [...] com són las pedras que·s tròban esculpidas dels temps dels romans en algunas parts de Cathalunya», són testimonis directes d'aquells que van viure els esdeveniments, en una nova coincidència amb el criteri d'Ambrosio de Morales. D'altra banda, el quart lloc: el «testimoni de llibres molt antichs escrits de

---

⁶³³ Duran (1981: 84-85) ha subratllat l'existència d'un «corrent erudit romà» format per autors com P. M. Carbonell, Martí Ivarra, Tarafa o Ponç d'Icard que, en base a criteris humanistes a la manera de Biondo, Andrea Fulvio, Valla o Bartolomeo Marliano, buscaven la veritat històrica. Amb tot, aquests autors no van codificar unes normes com en el cas del mètode moral de Pere Gil.

mà», també està relacionat amb les regles de l'historiògraf cordovès. En canvi, Pere Gil afegeix dos últims llocs que no consten en l'obra de Morales: els «llibres impressos de historiadors antichs y moderns»; i el

«testimoni de tradició de memòria de hòmens de mà en mà conservada fins al dia present, és a saber, quant se entén y sab alguna cosa per comuna veu y fama, la qual no·s troba escrita ni impressa autènticament sinó sols se entén per tradició y relació de hòmens. De aquest testimoni serà necessari usar algunas vegadas en esta història però seran pocas y quant ho forçarà la necessitat y falta de papers y scripturas, per no ser aquest testimoni de tanta certitut com són los testimonis dels privilegis, testaments, epitaphios y llibres».

El mètode té la seva correspondència en els set llocs que Pere Gil fixa en la *Vida dels sants de Cathalunya* per dotar les hagiografies de «certitut moral y auctoritat convenient».⁶³⁴ Ens interessa subratllar ara la coincidència en l'apel·lació a

---

⁶³⁴ Fàbrega (1958: 9-10) ha transcrit el fragment complet on es detallen els criteris que Pere Gil va fixar per resoldre la seva obra: «Donchs per a que la historia de las vidas dels sants de Cathaluña, que en lo present llibre (mitjançant la divina gracia y los mèrits dels mateyxos sants) volem escriurer, vaja calificada y ab certitut autentica referida, proposarem assi los modos ab que·s poden y deuen entender, saber y escriurer las vidas dels sants, per a que desta /manera\ la historia tinga certitut moral y auctoritat convenient. Los quals modos encara que sian molts, pero se poden reduyr a set principals, que són los següents: Lo primer, los notaris que antigament en la primitiva Iglesia, tenian lo papa y los bisbes diputats per escriurer autenticament las vidas y martiris dels sants. Lo segon, los procesos originals que es feren contra los sants martirs y quan los tyrans enemichs de la fe catholica los martirizaren y condemnaren /o altres processos fets a favor dels sants o de llurs miracles, per los superiors a qui tocava fer dits processos, com són bisbes, o altres prelats o superiors\. Lo tercer, los sants o doctors o escriptors e historiadors graves que ab molta veritat y diligencia escrigueren las vidas dels sants o algunas cosas suas. Lo quart, lo que las iglesias cadaqual en particular /lo que està en lo\ breviari y missals dels sants y en las festas /y officis\ dells cantan y celebran /en particular lo que esta en lo\ Breviari y Missal de Roma. Lo quint, los martyrologis y santorals antichs dels quals se te gran credito particularment lo Martyrologi roma aprovat per lo Summo Pontifice. Lo sise, lo consentiment comu que te molta part de la Iglesia christiana per que tal consentiment en alguna manera te modo de tradicio ecclesiastica. Lo sete, lo que en la Bulla de la canonitzacio del papa se escriu del sant, perque aquella bulla en las cosas que refereix, te en alguna manera, modo /de que\ de las cosas mes principals del sant canonitzat per la Sede Apostolica, y aixi es de gran auctoritat, y tambe los processos que fan los bisbes en informacions de sants o de sos miracles /y reliquias\. Estos son los llochs principals dels quals se pot traure y entender la certa y verdadera historia de las vidas, martyris y miracles dels sants». A continuació, Pere Gil detalla cadascú dels punts. En particular, en el punt sisè referent a la tradició declara: «Ayxí com la conformitat de la Iglesia en los costums fa certitut en la bondat dells, ayxí la conformitat que tenen algunas iglesias en sentir de alguns sants tals o tals cosas fa alguna certitut que ditas cosas de ma en ma per tradicio /verdadera\ se son conservadas. Particularment quant en

l'autoritat de la tradició, que Pere Gil situa en el lloc sisè de la *Vida dels sants de Catalunya* i que, en aquesta ocasió, defineix com «lo consentiment comu que te molta part de la Iglesia christiana per que tal consentiment, en alguna manera te modo de tradicio ecclesiastica».

El recurs a l'autoritat de la tradició s'havia convertit en un argument teològic de primera importància, ja que era la qüestió que més distanciava els teòlegs catòlics dels protestants –els quals oposaven a la tradició la *scriptura sola*.⁶³⁵ En la quarta sessió del concili de Trento –*De canonicis Scripturis*, de 8 d'abril de 1546– es validà el decret sobre les Tradicions,⁶³⁶ que s'assenten sobre la fe i els costums encara que no siguin escrites. Aquestes es remunten a Crist, i des del temps dels apòstols es transmeteren «de mà en mà» sota la direcció de l'Espirit Sant:

«Sacrosanta Tridentina synodus perspiciens hanc veritatem et disciplinam contineri in Libris scriptis et sine scripto traditionibus, quae ab ipsius Christi ore ab apostolis acceptae, aut ab ipsis Apostolis Spiritu Sancto dictante quasi per manus traditae ad nos usque pervenerunt... omnes libros tam Veteris quam Novi Testamenti, cum utriusque unus Deus sit auctor, nec nom traditiones ipsas, tum ad fidem, tum ad mores pertinentes, tanquam vel oretenus a Christo, vel a Spiritu sancto dictatas et continua successione in Ecclesia catholica conservatas, pari pietatis affectu ac reverentia suscipit et veneratur.»⁶³⁷

---

ditas cosas nos veu clar error /nis veuen\ [15r] cosas improbables o indecents, y los prelatos las permitian, es señal que tienen gran verisimilitud y desta manera se tienen algunas vidas /de sants\ per consentiment de algunas iglesias, de las quals no consta la vera certitud per historias o actes originals o processos o doctors antichs. De asso en particular se fara mencio en algunas vidas dels sants de Catalunya que en lo present libre referirem.»

⁶³⁵ Geiselmann (1968); Willaert, S.I. (1960: 291-314); Vilanova (1989: vol. II); Congar, O.P. (1960) i (1963); Salaverri (1946: 33-61).

⁶³⁶ Tant en les deliberacions del concili, com en la redacció del decret, el terme és utilitzat indistintament en singular i en plural. En tot cas, el seu sentit equival a la designació general de tradicions en plural, veg. Ortigues (1981: 190).

⁶³⁷ Cito per Polman (1932: 306). Juan Belda Plans (2006: 206) traducció castellana: «El Sacrosanto Sínodo Tridentino, viendo que la verdad salvadora del Evangelio y la doctrina de las costumbres se hallan contenidas en los libros escritos y en las tradiciones no escritas de Cristo mismo, las cuales, recibidas por los Apóstoles o transmitidas como de mano en mano por los Apóstoles mismos bajo el dictado del Espíritu Santo, sin solución de continuidad llegaron hasta nosotros: esas mismas tradiciones, pertenecientes no sólo a la fe sino también a las costumbres, en tanto que salidas de los labios de Cristo o bien dictadas por el Espíritu Santo y conservadas mediante una continua sucesión en la Iglesia Católica, las acoge y las venera con el mismo sentimiento de piedad y reverencia que los libros sagrados».

La Tradició es convertia així en un canal més de la Revelació i, per tant, en una norma de fe que té com a punt de partença la predicació de Crist o la Revelació de l'Esperit Sant als apòstols, amb la mateixa importància que l'Escriptura. El concili no definí el seu contingut i es limità a afirmar l'existència d'unes tradicions apostòliques que es remuntarien al temps dels apòstols o, fins i tot, al de Crist. Encara que el concili exclogué les tradicions eclesiàstiques, és a dir, els decrets dels papes i dels concilis, els teòlegs posteriors no distingiren entre unes tradicions i altres. A més, el 1564 Pius IV admetia canònicament les tradicions apostòliques i eclesiàstiques, així com totes les pràctiques i institucions de l'Església.

De tots els ordes religiosos reformats els jesuïtes són els que més se significaren en la defensa de la Tradició, sobretot perquè aquesta premissa estava en la mateixa condició teològica de l'orde. Així, al final dels *Exercicis Espirituals* sant Ignasi afegia 18 regles intitolades «para el sentido verdadero que en la Iglesia militante debemos tener».⁶³⁸ Es tracta d'unes normes concretes que l'exercitant ha de seguir en la seva vida diària, uns criteris segurs d'actuació que tenen a veure amb el compromís que el quart vot dels professors jesuïtes estableix amb l'església i el poder papal. És probable que sant Ignasi compilés les regles a París entre 1524 i 1540, en un moment de forta controvèrsia amb els calvinistes, però al marge de les circumstàncies històriques que indubtablement van influir en la seva composició, els comentaristes de les regles han insistit en el seu caràcter pràctic i transcendent.⁶³⁹ En concret, voldríem centrar l'atenció en la regla 11^a, que estableix els principis teològics de la Companyia de Jesús:

«Undézima. Estimar en mucho la doctrina y letras sagradas, assí las positivas de las scripturas divinas como las scholásticas de las escuelas porque assí como el blanco y fin de los sanctos doctores Hierónimo, Augustino, Gregorio, Ambrosio y los semejantes fue mover los actos para que amen y abracen el divino culto y Iglesia de Dios nuestro Señor, así es propio de s. Thomás, Buenaventura, el Maestro de las Sentencias, y los

---

⁶³⁸ També conegudes com a «Regles de l'ortodoxia», perquè es van transmetre amb aquest títol. Així consta en el ms. 1843 de la B.U.B de finals del segle XVI (f. 98): «Reglas que se deven guardar para sentir con la orthodoxa y Iglesia militante».

⁶³⁹ El pare Pedro Leturia, S.I. (1942b: 141) ha assenyalat que de la seva aplicació pràctica es derivaria una manera d'estar en l'església com a membre actiu i «no sólo "con" la Iglesia obedeciendo sus preceptos e insinuaciones, sino además "en" la Iglesia sintiéndonos en su regazo como hijos y miembros, y asimilando sus sentires y afectos». Sobre el sentit teològic de les regles, veg. Salaverri, S.I. (1957: 139-171); Suquía (1956: 380-395).

otros modernos doctores dar documentos más apurados y ahechados para alcanzar la vida eterna como cosa necesaria en sus tiempos y en los venideros para confundir los errores de los hereges. Pues estos doctores así como son más modernos en el tiempo no solamente tienen inteligencia de las scripturas divinas y se ayudan de lo que los antiguos dexaron scripto, mas aun con el influxo de la divina lumbre se aprovechan dichosamente para nuestra doctrina y salud de las determinaciones de los sanctos concilios, decretos y constituciones eclesiásticas.»⁶⁴⁰

La regla diferencia entre teología especulativa o escolástica, dirigida a la salvación eterna, i teología positiva, centrada en l'estudi de la Bíblia i dels Pares de l'Església amb l'objectiu de promoure l'amor a Déu. No obstant aquesta divisió, l'objectiu de la regla és subratllar la continuïtat teològica de l'església al llarg del temps. La contraposició d'un passatge de l'*Enchiridion* amb la regla 11^a il·lustra blanc sobre negre aquesta idea, atès que, a diferència de sant Ignasi, Erasme avantposa l'autoritat dels Pares de l'Església a la dels escolàstics:

«Las exposiciones de estos antiguos y su doctrina querría más que siguieses y revolvieses, porque aunque no te hagan muy diestro en las disputas de escuelas, enseñarte han a tener recto y sano entendimiento y aficionarte a lo bueno. Y si no alcanzares todas veces los misterios escondidos en la letra, al menos ten por cierto que están allí dentro, y vale más desearlos y tener esperanza de algún tiempo gustarlos, aunque no los

---

⁶⁴⁰ Transcrivim la regla del ms. 1843 de la B.U.B (f. 99-100) de finals del segle XVI que presenta alguna variant respecte a la versió castellana inclosa en les *Obras de San Ignacio* (1997: 304): «Alabar la doctrina positiva y escolástica; porque así como es más propio de los doctores positivos, así como de Sant Hierónimo, Sant Agustín y de Sant Gregorio, etc., el mover los afectos para en todo amar y servir a Dios nuestro Señor, así es más propio de los escolásticos, así como de Sancto Thomás, San Bonaventura y del Maestro de las Sentencias, etc.. el diffinir o declarar para nuestros tiempos de las cosas neccessarias a la salud eterna, y para más impugnar y declarar todos errores y todas falacias. Porque los doctores escolásticos, como sean más modernos, no solamente se aprovechan de la vera inteligencia de la Sagrada Scriptura y de los positivos y sanctos doctores; mas aun siendo ellos iluminados y esclarecidos de la virtud divina, se ayudan de los concilios, cánones y constituciones de nuestra sancta madre Iglesia». En la *versio prima* o *antiqua*: «Undecima: laudanda doctrina scholastica et positiva: quia sicut magis proprium est doctorum positivorum, ut Augustini, Hieronimi, Gregorii etc., excitare affectus ut super omnia diligant Deum et illi inserviant; ita doctorum scholasticorum, ut divi Thomae, Bonavenrurae, Magistri sententiarum etc., magis proprium est definire res neccessarias ad salutem aeternam, et impugnare et propalare (sic) omnem falsitatem et erroneam doctrinam cum suis fallaciis quibus tegitur; quia doctores scholastici, cum sint magis moderni, non solum muniuntur vera intelligentia Sacrae Scripturae et positivorum doctorum doctrina, verum etiam ipsimet, illuminati et illustrati virtute divina, utuntur consilis, constitutionibus et canonibus sanctae matris nostrae Ecclesiae» (Leturia 1942b: 165-168).

entiendas por ahora, que contentarte con sola la letra muerta ni parar en ella.»⁶⁴¹

A mitjans del segle passat el pare Leturia utilitzava aquest passatge per subratllar l'antierasmisme de sant Ignasi,⁶⁴² no és aquest el nostre propòsit, sinó insistir en la idea de continuïtat teològica que manifesta la regla 11^a. De fet, gràcies a aquest encadenament, quasi cinc-cents anys després de l'*Enchiridion* Leturia respon a Erasme amb els mateixos arguments teològics que sant Ignasi esgrimia en la Regla 11^a de l'Església militant:

«Tratar de oponer y de separar ambas series de santos doctores y ambas direcciones de sus espíritus no es sentir en la Iglesia jerárquica. Ambas nacieron de la acción viviente del Espíritu santo en su Esposa la Iglesia, y más que una oposición, significan un progreso y complemento en el organismo docente que avanza y se perfecciona a través de los siglos.»⁶⁴³

Així, Leturia destaca el foment continu de la teologia especulativa de la Companyia de Jesús a partir d'un nou mètode escolàstic que

«debe ir a las fuentes de la Teología que son la Escritura y la Tradición, cual resuena en los escritos de los santos Padres; debe de ayudarse en la confección de su grandiosa síntesis intelectual de los “Concilios, Cánones y Constituciones de nuestra Santa Madre Iglesia”, que no estuvieron a disposición de los Santos Padres; y debe seguir en esa vía la dirección de los grandes maestros de la escuela, porque fueron también ellos “iluminados y esclarecidos de la virtud divina”». ⁶⁴⁴

---

⁶⁴¹ Leturia (1942b: 155).

⁶⁴² Per a Leturia, gran part de les Regles estan pensades per oposar-se a l'esperit de l'*Enchiridion*. Cal assenyalar que la Regla 11ª reacciona fonamentalment contra el criteri dels reformadors, que pretenien apropiar-se de l'autoritat dels primers pares de l'Església per fonamentar la seva doctrina. D'aquesta manera rebutjaven la continuïtat teològica de l'Església, en atribuir als primers pares una autoritat teològica que no tenia la resta, veg. Polman (1932); Quantin (1999).

⁶⁴³ Leturia (1942b: 156).

⁶⁴⁴ Leturia (1942b: 157). La teologia positiva –«que mueve los afectos para en todo amar y servir a Dios»– es preocupa per l'exegesi o estudi de l'Esriptura; la patrística; la patrologia; la història dels dogmes; o la història eclesiàstica. La Companyia de Jesús creà càtedres de teologia positiva en els seus col·legis i universitats, alhora que no oblidava l'ensenyament de la teologia escolàstica. De fet, la Butlla fundacional de la Universitat de Gandia *Copiosus in misericordia Dominus* –la primera universitat dels jesuïtes– distingí per primera vegada en

En aquest sentit, la regla 11^a és la resposta de sant Ignasi a la crítica que l'anomenada Nueva Teologia de Salamanca exercí sobre l'escolàstica tradicional, ancorada en les velles i estèrils disputes dialèctiques. La Universitat de Salamanca experimentà una renovació en el camp teològic basada en l'assumpció dels paradigmes de l'humanisme cultural, que fomentaven el retorn a les fonts, la Bíblia i els Pares. També es promogué la renovació del tomisme primitiu, substituint la vella explicació de Lombardo per sant Tomàs. De les aules de Francisco de Vitoria, Domingo de Soto, Melchor Cano, Ledesma, Chaves, Mancio de Corpus Christi –tots ells dominics– sortiren els membres de la Companyia de Jesús.⁶⁴⁵ En aquest context, la regla 11ª dota la teologia jesuítica d'una identitat pròpia i de «criterios seguros para adoptar una postura perfecta. La regla once y siguientes para sentir con la Iglesia son el mejor exponente de ese acierto».⁶⁴⁶

Tenim un exemple molt valuós de l'aplicació pràctica de la regla 11ª que té com a protagonista Pere Gil. Es tracta d'un comentari del compilador del *Memorial en defensa de las bruxas*, el dominic Gaspar Vicenç, situat al final del text:

«Advierta el lector que el autor [Pere Gil] que responde al memorial no cita ni bullas de pontífices que las ay (como se puede ver en el *Malleus Maleficarum*) ni dichos de los santos ni otros lugares de la santa Iglesia porque para el P. Gil sobredicho, author del memorial, eran la maior efficacia y auctoridad Lesio⁶⁴⁷ y Martín del Río⁶⁴⁸ ambos de la Compañía que todo lo demás. Pruévase esto porque en cierta ocasión que un estudiante le llevó unas conclusiones a corregir para poderlas imprimir no quiso firmarlas por reparar en cierta conchisión y diziéndole el estudiante que era de s. Agustín y s. Thomas le dixo: “si v. m. no me trahe algún author de los modernos no las firmaré”. Díxole entonces el estudiante que Molina y Suárez tenían la opinión de s. Thomás si bien Vázquez era contrario y con esso las firmó.

---

un document pontifici entre teologia positiva i teologia escolàstica, veg. Andrés (1962: cap. VIII, 200-228).

⁶⁴⁵ Els jesuïtes no formaven una escola teològica pròpiament dita, sinó que, com assenyala Vilanova (1986: vol. II), més aviat s'ha de parlar d'una «comunitat d'esperit que els fa adoptar a tots, espontàniament, una mateixa línia teològica», sobretot en el camp moral.

⁶⁴⁶ Andrés (1962: 217).

⁶⁴⁷ Leonard Lessius, S.I. (1554-1623).

⁶⁴⁸ Martín del Río, S.I. (1551-1608).

Esto vaya de passo advertido para que se vea el espíritu de esos padres jesuitas.»

Pere Gil apel·la a l'autoritat d'un autor modern en aplicació de la regla 11^a, símptoma del valor de la Tradició i per extensió de la continuïtat teològica de l'Església. Aquest plantejament el podem traslladar al mètode històric i no ens ha d'estranyar que Pere Gil situï la tradició entre els llocs a partir dels quals cercar la certesa moral dels fets perquè, sens dubte, des de la seva visió de teòleg de la Companyia de Jesús, representaria la prova més evident de la veracitat de la història del Principat i la seva continuïtat al llarg del temps.

9 L'obra de Pere Gil en la historiografia catalana

9.1 La polèmica tomiquista i la seva difusió internacional

A fi de subratllar la continuïtat històrica del Principat i abans d'aplicar el seu mètode, el jesuïta examina les obres de la historiografia catalana en el punt 4 de la seva *Història cathalana moral*. Així, després de consignar la *Crònica de Jaume I* i la *Crònica general* de Pere III, discorre sobre les *Històries e conquestes del realme d'Aragó* de Pere Tomic –autèntic baluard de la tradició historiogràfica–, afirmant que malgrat

«no ser esta història en tot segura, /ni\ certa, /ni\ verdadera, ans bé, té algunas y no poques cosas falças y fabulosas y altres molt incertas y poc seguras, per las quals lo reprèn y li carrega la mà asprement Pere Miquel Carbonell en la sua història que ha escrita de Cathalunya».

Pere Gil fa referència a la polèmica suscitada en la historiografia catalana arran de la publicació de les *Cròniques d'Espanya* –escrites entre 1495/1513 i publicades a Barcelona el 1547– de l'arxiver reial Pere Miquel Carbonell (1434-1517), que desmentia amb duresa la veracitat històrica de la llegenda d'Otger Cataló i els Nou Barons, mite fundacional de la historia del Principat. A continuació, assenyala que «si bé en algunas té rahó de reprendre'l de las falsedats y fàbulas que Pere Tomich compta com si fossen verdaderas històrias, però excedeix Carbonell en assentar-li tant la mà perquè la reprehensió contra la falsedat ha de ser moderada». A més, considera que «y ha moltas cosas en dita història molt verdaderas y ben escritas, || 53 r las quals més no s'han de mòurer per alabança de l'auctor que /no\ las que no són tals per vituperar-lo».

Tot seguit, el jesuïta elogia les *Cròniques d'Espanya* perquè «és la història molt llarga, autèntica y cumplida» quan tracta dels reis d'Aragó i comtes de Barcelona, però critica l'obra per «curta y no ben ordenada» quan parla «dels primers habitants de Espanya, y dels romans, y godos que la governaren, y dels comptes de Barcelona que governaren a Cathalunya». Després, examina la *Crònica* de Ramon Muntaner; la *Crónica de España* de Francesc Tarafa; el *Libro de las grandezasy cosas memorables de la metropolitana insigne y famosa ciudad de Tarragona* de Lluís Ponç d'Icard; el *De Catalonia liber primus* de Francesc Calça; i

els *Anales de la Corona de Aragón* de Jerónimo Zurita, que qualifica de «obra perfectíssima», encara que censura el seu oblit de la Història de Catalunya:

«Veritat és que per lo predit Hierònym Çurita, coronista del regne de Aragó, /se passen ab demasiada brevedat\ moltas cosas de Cathalunya, és a saber: tota la història dels comptes de Barcelona que és llarga y dura cerca de 450 anys, ço és, des de l'any 715 en que se perdè Cathalunya /ab tota Espanya\ fins a l'any 1137 en lo qual se ajuntà Cathalunya ab Aragó per lo casament de don Ramon Berenguer, compte de Barcelona, ab donya Petronil·la o per altre nom /Urraca,\ reyna de Aragón. Y algunas otras cosas semblants de Cathalunya que no tocàvan tant a sa història las passà molt breument sens obrar d'ellas plena notícia.»⁶⁴⁹

I per acabar conclou que «d'estas y otras semblant històrias pendré tot lo que serà necessari y convenient per al cumpliment de aquesta nostra, la qual mitjançant la divina gràcia tinc desitg de finir y perfeccionar».

En el punt 5 del capítol reitera que «des del dit any 715 fins a l'any 733 no·s té notícia de historiador algú que tinga certitut y auctoritat», o sigui que durant aquest període no pot aplicar el seu mètode moral. En canvi, declara que entre el 733 i el 805 hi ha testimonis a partir dels quals pot destriar la certesa moral dels fets, malgrat que

«los pochos que de aquestas cosas escriuen ser tan differentes y contraris en sos parers y fundar tan pocas històrias que apenas se pot saber res que sia clar, evident y cert. Per la qual causa referiré breument lo que alguns escriuen y diré lo que a mi me apar més verisímil deyxant a altres que tindran més alt ingeni y trauran feta més diligència o trobada més clara la veritat de las cosas, lo judici més madur y més cert de todas ellas».

Pere Gil al·ludeix a la polèmica tomiquista i, encara que les crítiques de l'arxiver reial afectaven d'altres llegendes –com la dels ermitans i la multiplicació dels pans, que fonamentaven l'origen del monestir de la Grassa, la participació del papa en la

---

⁶⁴⁹ Miralles (2007: vol. I, 109 i s.) ha assenyalat que Antoni Viladamor (1523-1585) confeccionà la seva *Història general de Catalunya* per reivindicar la història de Catalunya obviada en l'obra de Zurita.

conquesta del Llenguadoc, o l'entrada de Carlemany i Rotllà al Principat–, la pedra de toc de tots els debats se centrava en la veracitat del mite d'Otger Cataló i els Nou Barons.

La llegenda de l'heroi mític s'havia compilat a través de les successives adaptacions catalanes de la *Historia de rebus Hispaniae* de Ximénez de Rada (1170-1274).⁶⁵⁰ En diferents versions havia arribat plenament viva al segle XVI gràcies a les obres de Jaume Marquilles, el *Llibre de les nobleses dels reis* (ms. 487 de la BC), el *Flos mundi* (ms. esp. 11 de la BNP), el *Sumari d'Espanya* (ms. Y-III-4 i Y-III-5 de la Biblioteca de San Lorenzo de El Escorial i ms. 7964 de la BNM) del pseudo-Puigpardines i, sobretot, gràcies a les successives reimpressions de l'obra de Pere Tomic (m. 1448) *Històries e conquestes dels reys d'Aragó e comtes de Barcelona* (Barcelona, Joan Rosenbach, 1495 i 1519; Carles Amorós, 1534). D'altra banda, el mite s'havia transmès en el medi historiogràfic castellà a través de l'obra de Lucio Marineo Sículo (1460-1533) *De primis Aragoniae regibus* (Zaragoza, Coci, 1509), que es traduí amb el títol de *Crónica d'Aragón* (València, Juan Jofre, 1524).⁶⁵¹ En síntesi, el mite fundacional narra la història d'Otger Cataló, governador d'Aquitània per compte del rei de França, que hauria donat nom al Principat. Abans de l'arribada de Carlemany, hauria entrat al Principat amb nou barons d'alt llinatge – origen de les altes cases nobiliàries catalanes– i hauria mort en la conquesta d'Empúries. Després, l'emperador Carlemany hauria confirmat els Nou Barons i dividit el territori en nou comtats. Amb el temps, la llegenda s'amplià: primer, Lucio Marineo Sículo atribuï l'origen de l'escut del Principat a les armes d'Otger Cataló en la *Crónica d'Aragón*; poc després, en el medi historiogràfic castellà, Gonzalo Fernández de Oviedo convertí el personatge en protagonista del mite de les «Quatre barres» en el *Catálogo Real de Castilla*⁶⁵² (autògraf inèdit, 1532). En tot

---

⁶⁵⁰ Sobre aquestes adaptacions, veg. Quer (2000).

⁶⁵¹ Marineo Sículo (1524: f. XVI v). [cit. per l'ed. facs. Barcelona, 1974.]

⁶⁵² Malgrat que l'obra no arribà a la impremta i que es desconeix la difusió que pogué tenir, el text de Fernández de Oviedo és anterior a la *Crónica general de España* (València, 1551) de Pere Antoni Beuter, el qual, fins ara, es considerava el primer a fer-ne esment, quan adaptà la llegenda a Guifré el Pelós. És possible que Beuter conegués el manuscrit i que, amb posterioritat, l'apliqués a Guifré el Pelós. En tot cas, l'obra de Fernández de Oviedo confirma la hipòtesi de Martí de Riquer i d'Armand de Fluvià, en el sentit que no eren gens estranyes les adaptacions de banderes o d'escuts a partir d'accions bèl·liques; veg. Riquer (2000: 13-48); Fluvià (1994: 23). Reproduïm el text de Fernández de Oviedo, atesa la seva importància: «peleando contra los moros el dicho Octoger Golante traya un escudo franco todo dorado e que fue herido en la mano. E así como la tenja sangrienta, queriendo enderesçar el dicho escudo o ponerle a su voluntad, le señaló de alto a baxo con todos çinco dedos sangrientos çinco línias o bastones de sangre sobre lo dorado del escudo. E

cas, la llegenda servia per argumentar la tesi d'un origen propi, anterior a l'arribada dels francs: «los Cathalans no son exits dels Gots: no de alans: axí com alguns dien»;⁶⁵³ i, per un altre lloc, prestigiava la noblesa i, com a conseqüència, el sistema pactista de forma paral·lela a com funcionaven en els furs de Sobrarbe a Aragó.⁶⁵⁴ En lloc d'això, Carbonell remuntava la genealogia dels comtes catalans als reis gots i defensava la derivació etimològica de Catalunya de *Gotalánicos* –unió dels vocables *gots* i *alans*–, i no pas de l'heroi llegendari, seguint la tradició goticista de la historiografia catalana iniciada pel cardenal Joan Margarit i Pau (ca. 1422-1482).⁶⁵⁵

En el seu clàssic estudi sobre la llegenda d'Otger Cataló, Coll i Alentorn ja va observar que un dels temes centrals de la historiografia catalana dels segles XVI i XVII és la polèmica entorn l'heroi llegendari. Coll assenyalava que la majoria d'autors del Principat van acceptar-ne l'autenticitat i que es tractava d'una controvèrsia «més aviat contra algun escriptor no català i es converteix sovint en una simple execració de la malfiança i la fòbia antitomiquista de Pere Miquel Carbonell».⁶⁵⁶ Si bé això és cert, la qüestió és més complexa a causa de les implicacions polítiques de la llegenda, sobretot en els últims anys del segle XVI, quan es produí una renovada ascensió del pactisme en els diferents regnes peninsulars.⁶⁵⁷ No resseguiem el camí recorregut per Coll i Alentorn respecte a la

---

vençida la batalla con mucha prosperidad mandó quel escudo así sestoujessse e de ay adelante puso aquello por armas él e sus subçessoras» (Romano 1992: f. 77 v, 400-401).

⁶⁵³ Pere Tomic (1534: 47). [cit., per l'ed. facs. València, 1970.]

⁶⁵⁴ A més, la llegenda fou utilitzada durant el segle XVI per prestigiar les famílies nobles catalanes, com és el cas dels Centelles, els quals, en *La segunda parte de Orlando* (Zaragoza, 1555) de Nicolás Espinosa, descendeixen de Cotaldo –un dels Nou Barons–, basant-se en una suposada carta llatina tramesa per la cancelleria de Carlemany, segons la qual Cotaldo de Creon rebia de l'emperador el burg i el castell dels Centelles. Un any després de la publicació del *De Catalonia* es publicava en les premses barcelonines la *Descripció de la excellencias de la muy insigne ciudad de Barcelona* de Dionís Jeroni de Jorba, professor de teologia en la Universitat de Barcelona, el qual no dubtà a fer descendir d'Otger Cataló les nissagues dels nobles i cavallers del Principat.

⁶⁵⁵ Tate (1976) i (1980: 151-168).

⁶⁵⁶ Coll (1947-8: 29).

⁶⁵⁷ Arran de les Corts de 1585, es produí una renovada ascensió del pactisme, que va provocar una greu crisi política durant el període 1587-1593, veg. Pérez Latre (2004); Arrieta (1995: 33- 93); Belenguer (1996: vol. III, IX-XLVI). La història es convertí en una arma poderosa, en un context polític comú als tres regnes de la Corona d'Aragó de replegament de la monarquia o, si es prefereix, d'ascensió del pactisme. Així, la monarquia utilitzà la història amb l'objectiu de buscar arguments en defensa dels seus interessos en els regnes, i, per la seva banda, els regnes a fi de reivindicar la pròpia història. En aquesta conjuntura, no importava tant el relat –com havia succeït durant la generació anterior– com la seva versemblança, és a dir, la seva capacitat de situar-se fermament i convincentment respecte ala historiografia promoguda pel poder regi i, també, pels altres regnes peninsulars. Per això, la crítica de Carbonell a Tomic transcendeix els límits historiogràfics per esdevenir una

difusió de la llegenda durant el segle XVI, però, en tot cas, el seu estudi demostra que el mite havia quedat seriosament qüestionat no només entre els historiògrafs peninsulars, sinó entre els foranis. Alentorn donava alguna pinzellada sobre la difusió internacional de la llegenda, en la qual van tenir gran responsabilitat les obres en llatí de Francesc Tarafa *De origine ac rebus gestis regum Hispaniae liber* (Anvers, 1553; Colònia, 1577) –que l’acceptà– i de Jerónimo Zurita *Indices rerum ab Aragoniae regibus gestarum* (Zaragoza, Portonaris, 1578) –que la rebutjà sense embuts. Així, els autors estrangers acceptaren o rebutjaren la llegenda segons la utilització d’una o altra. En el primer cas podem situar l’obra de Wolfgang Lazius *De gentium aliquot migrationibus, sedibus fixis, reliquiis, linguarumque initiis & immutationibus ac dialectis* (Basel, 1557),⁶⁵⁸ o la del teòleg parisenc Gilbert Générard *Chronographie libri quatuor* (París, 1580, p. 283); mentre que el jesuïta André Schott, en el tercer volum de la *Hispaniae illustratae seu rerum in Hispania et praesertim in Aragonia gestarum scriptores varii* (Frankfurt, 1606), reproduí literalment el paràgraf de Zurita en el qual es refusava la llegenda:

«Quae huic loco de Augerio Catalone, & magnis illis, sive germanicae, sive Francorum gentis proceribus in Catalonia transcensis, iusto coacto exercitu sacrum bellum gesturis fabula inseritur, qua ferme res antiqua alia apud vulgus non est insignior, ne incertae, vanae que rei auctor sim, rejici mihi digna visa est: cuius neq; priscis in annalibus, neq; testatis reum gestarum monumentis ulla vestigia apparent. Ne pro certo traderen, cum ipsius rei, de qua agitur dignitas, tum ipsi vetusti rerum Barcinonensium auctores efficiunt: qui nihil eorum gestum prodidere: propagatan que; fabulan ex vana quadam Petri Tomichii ostentatione videm. Scio homines prudentes, & graves, & reum vetustarum gnaros his minime oblectari: & ab iis, qui earum fabularum lenociniis, & illecebris deliniantur mihi vitio verti non posse, aut calumnian adhiberi, si res eas inanes, & fuitiles homo peregrinus reiecerim: quae a

---

qüestió cabdal, atès que el Principat no podia presentar-se davant de la monarquia amb un discurs qüestionable. Així ho reconeixia Jeroni Pujades en la seva *Crònica Universal del Principat de Catalunya* (lib. VII, cap. XV, 56): «Suelen ser los enemigos caseros de mayor consideración que los de afuera; por tanto, Carbonell parece ser más poderoso contra nosotros y el que más daño nos hace, y así será menester armarnos con nueva furia y grandes fuerzas procurando no temer las armas de su pretensión. Y después de desarmado el enemigo, fortificarnos y establecer bien nuestra pretensión y opinión».

⁶⁵⁸ Cito per l’edició de Frankfurt, 1600, p. 587.

Hieronymo Paullo Barcinonensi viro antiquitatis peritissimo, patrum nostrorum memoria, non sine convitio exactae, & explosae feruntur.»⁶⁵⁹

Schott edità l'obra en col·laboració amb el teòleg, jurista, confessor i metge de Rodolf II, Johann Pistorius (1546-1608), el qual dedicà el volum a l'ambaixador reial a Praga Guillem de Santcliment. És significatiu que la dedicatòria de Pistorius assenyali la importància dels dos grans forjadors de la historiografia pactista aragonesa, Jerónimo Zurita i Jerónimo de Blancas –«magnum illos Aragonensium rerum scriptores Çuritam et Blancam»–;⁶⁶⁰ en canvi, no esmenta cap autor de la historiografia catalana quan, com sabem, l'ambaixador reial era barceloní.

Però també hi ha d'altres obres que no seguiren l'estela de Zurita o Tarafa, de manera que optaren per aprofitar les incerteses de la historiografia catalana per tal de confeccionar un discurs proper als seus interessos. És el cas de la *Histoire Générale d'Espagne comprise en XXXVI livres* (Lió, 1587) de l'historiògraf protestant francès Louis Turquet de Mayerne (1573-1654/5), que glossà els dubtes respecte a l'origen del nom del Principat i obvià l'arribada dels Nou Barons, la qual cosa li serví per afegir un major protagonisme a l'actuació dels reis francs:

---

⁶⁵⁹ Jerónimo Zurita (1578: lib. I, f. 4r), trad. de Guillén Cabañero (1984: 31) [edició preparada por Ángel Cañellas López]: «La fábula que se cuenta en este lugar de Otger Catalón y de aquellos grandes próceres venidos de Germania o de los Francos, pasados a Catalonia y que reuniendo un ejército iba a hacer una guerra santa, que constituía el acto más insigne de toda la antigüedad, me parece que hay que rechazarla. No quiero resultar yo transmisor de una cosa incierta y vana. De ella no hay vestigio alguno, ni en los antiguos anales, ni en los monumentos fidedignos de los hechos históricos. Ni puedo darla como cierta, siendo así que la dignidad de este asunto de que tratamos la exponen los antiguos autores de las gestas de Barcelona, y no dicen nada de que realizara tal empresa. La fábula la vemos expuesta en una vana ostentación de Pedro Tomich. Sé que los hombres prudentes y graves, y conocedores de las historias antiguas no se deleitan con estas ficciones y no pueden censurar ni calumniar los que se gozan con estos entretenimientos y atractivos, si yo, hombre lejano, rechazo todo eso que el barcelonés Jerónimo Paulo, varón perito en los tiempos antiguos, que vivió en la época de nuestros padres, rechazó y burló con gracejo irónico». Després d'aquesta crítica radical, la llegenda quedava realment tocada, com Jeroni Pujades (lib. VII, cap. XV, p. 56) assenyalarà anys després: «que siendo de disensión en cosas caseras y de adentro, y no saliendo de los umbrales podían pasarse, pero vistas y leídas a fuera dieron harta ocasión de reir a los vecinos de murmurar á los estrangeros y que notar a amigos y enemigos y particularmente al discreto Jerónimo Zurita, analista de Aragón, a emparejarlas a las fábulas que se forjaron en nombre del arzobispo Turpin negando así esta entrada de los nueve varones con Otger en Cataluña por no haberlo leído en historias antiguas y hallarlo aborrecido y reprehendido en las obras del dicho Carbonell».

⁶⁶⁰ Schott (1603-1608: vol. 3, pref., f. 3r). Cal assenyalar que André Schott formà part del cercle d'Antoni Agustí, veg. Duran (1988: 273).

«Le nom de Cattelogne est tiré diversement par les auteurs, les uns le derivent des anciens Castellans, qui estoient en les marches voisins des Ausetains, les autres d'un capitaine nommé Cathaloz, ou Cattalon: autres des Gots, & Alains, peuples qui habiterent mellez, font le mot de Gottalanie, depuis tiré en Cattalanie: autre nom des Gots, mais des Cattes, peuple Germain, mellez avec les Alains, & autres veulent deriver des peuples Cataloniciens és marches de Toulouse. Les Chrestiens habitans en cette terre, apres celle malheureuse annee 714 que les Maures se firent maitres de l'Espagne, sollicitèrent Charles Martel, qui gouvernoit l'estat des François, & avoit en plusieurs victoires des Maures, de leur ettre favorable, & leur ayder à secoüer les joug de ces infideles, mesmes puis qu'il y avoit quelque forme d'estat dressé par les Chrestiens au mesme pays d'Espagne, aux Asturies & Navarre: ce que Martel leur accorda, & quand l'estat des affaires de France le permit, y envoya un chevalier Alemand nommé Otto, ou Oger Cathazlot, qui estoit gouverneur d'Aquitaine, duquel pays Martel s'estoit faisí, apres la mort de Comte Eude. Ce capitaine accompagné de quelques bandes d'Alemans, & François, ramassa ceux du pays qui estoient propres aux armes, & print sur les Maures quelques places de frontiere.»⁶⁶¹

En canvi, quan Turquet tracta la història del regne aragonès, reprodueix fidelment el catàleg dels reis llegendaris de Sobrarbe, que tant els *Anales de la Corona de Aragón* com l'obra llatina de Zurita difongueren de forma inequívoca, creant la sòlida tradició pactista de la historiografia aragonesa.⁶⁶² Aquesta tradició es veié reforçada per la publicació de l'obra del cronista oficial Jerónimo de Blancas

---

⁶⁶¹ Cito per la tercera edició de París, Samuel Thiboust (1635: 224). La segona edició és de 1608 i la tercera de 1635. Per a un anàlisi del contingut de l'obra, veg. Sánchez (1950: 589-599).

⁶⁶² Els historiògrafs del Principat advertien sobre la feblesa del seu discurs historiogràfic, a comparació amb el de la resta de regnes de la Corona d'Aragó. Així ho expressa Esteve de Corbera (1678: lib. I, cap. I, f. 4-5): «Los aragoneses, nuestros vezinos, siguen prudentíssimamente este camino pues con la hazienda común, con títulos honrosos y con impresiones costossíssimas alientan la virtud y favorecen los trabajos de los que se emplean en honrar su patria con que aquella república es oy una de las más ilustradas con historias propias que aya en España. La de Valencia, a su imitación va ya caminando por los mismos passos. Solo Cataluña a vivido con descuydo en cosa que tanto importa». Tanmateix, és significatiu que quan Joannes Baptista Lambertinus (m. 1625) tracta dels regnes de la Corona d'Aragó en el *Theatrum regium, sive Regum Hispaniae series et compendiosa narratio varias illius regni historias complendens* que conté un *Theatrum regium siue Regnum Aragoniae brevis series et compendiosa narratio varias illius regni historias complectens* (Bruxellae, apud Ioannem Meerbecium, 1628) només consideri la línia del casal aragonès, citant breument la llegenda d'Otger Cataló i la relació dels comtes catalans que utilitza per introduir l'origen del comte Ramon Berenguer IV, espòs de Peronella.

Aragonensium rerum comentarii (Saragossa, 1588), que defensava a ultrança el sistema pactista enllaçant la institució del *Justicia de Aragón* –a qui considera anterior a la pròpia monarquia– amb els mítics Furs de Sobrarbe, cosa que legitimava l'elecció originària del príncep i la naturalesa del pacte fundacional.⁶⁶³ En el discurs de la historiografia aragonesa, els seus *ricosombres* o *magnates* mantenen un protagonisme essencial, ja que després de conquerir el regne als àrabs es donen al rei d'una forma «libre y espontánea» i, a canvi, aquest ha d'observar les lleis fonamentals.⁶⁶⁴

9.2 La resposta de la historiografia catalana: l'*Epítome de la genealogia dels comtes de Barcelona*

En coincidència amb la publicació a Saragossa de l'obra de Blancas, s'imprimí a Barcelona l'obra llatina *De Catalonia liber primus* (Barcelona, Iacobi Cendrat, 1588), del cavaller barceloní i professor de la Universitat de Barcelona Francesc Calça (1519-1603).⁶⁶⁵ Al final del llibre, Calça exposa el motiu pel qual escriu en llengua llatina: «quibus ex omnibus futurum speramus ut haec nostra provincia apud omnes qui latine notunt non minus quam alliae orbis regiones possit ubilibet illa quidem innotescere».⁶⁶⁶ L'obra formava part d'un conjunt de cinc volums, dels quals només s'arribaria a imprimir el primer, tot i que, com Pere Gil assegura, també va escriure els restants:

«[en el llibre primer del *De Catalonia*] tracta de l'origen y nom de Cathalunya y algunas otras cosas concernents a ella. En son gènere és bo, sols se

---

⁶⁶³ N'hi ha traducció castellana de Manuel Hernández (Zaragoza, 1878), amb una edició facsímil (Zaragoza, 1995). L'activitat com a cronista de Jerónimo de Blancas comença el 1576, quan preparà la censura o supervisió de la segona part dels *Anales* de Jerónimo Zurita per encàrrec de la Diputació aragonesa. El 1581, després de la mort de Zurita, fou nomenat cronista oficial, veg. Redondo i Sarasa (1995: 12). A més, redactà les inscripcions llatines que havien d'acompanyar els retrats de la galeria aragonesa, que s'editaren amb el títol *Ad Regum Aragonum, veterumque comitum depictas effigies in Regia Caesaraugustanensi Diputationis Aula positas Inscriptiones* (Zaragoza, 1587) (aquesta obra es reimprimí el 1680, traduïda per Martín Carrillo i ampliada per Diego José Dormer); i, a l'any següent, lliurà a l'impremta l'edició llatina dels *Fastos de los Justicias de Aragon*, que reproduïx el catàleg dels 48 retrats dels *Justicias de Aragón*, pintats el 1578 per Rolan de Moïse per a la *Cámara del Consejo del Justicia de Aragón*, veg. Morte (1998: docs. 201, 202 i 210).

⁶⁶⁴ Veg. Gil (1988); Giesey (1968); Lalinde (1976).

⁶⁶⁵ Per a la biografia, obra literària i historiogràfica de Calça, veg. Molas (1978: 77-95); Figueras (1994a: 87-104); Villanueva (2003: 272); i Galdeano (2006: 375- 409).

⁶⁶⁶ Francesc Calça (1588: 120r). Trad. de Narcís Figueras (1994b: 8): «De tot plegat espero que se'n derivi que aquesta nostra província pugui onsevulla donar-se a conèixer entre tots aquells que saben la llengua llatina, no menys que les altres regions del món».

desitjava que's fossen impressos los altres llibres com yo moltes voltes lo'n supliqué y los quals escrits de sa mà me féu mercè de comunicarme'ls y yo legí. Però per desitjar lo predit il·lustre cavaller una informació certa de algunas cosas de Cathalunya y sent ya de edat de més de setanta-set anys en lo any 1598 quant yo de aquestas cosas ab ell tractava, no ha pogut cumplir la obra que tan bé havia començada y ayxí sols resta imprès lo llibre primer.»

Es tractava d'un llibre de caràcter geogràfico-històric sobre Catalunya que, a través d'una espècie de *quaestiones quodlibetales* en les quals el mestre respon als seus alumnes preguntes referides a la història del Principat, s'adiu al gènere de les il·lustracions amb un rerefons de reivindicació d'Otger Cataló. Així, fa derivar el nom del Principat de l'heroi llegendari,⁶⁶⁷ defensa l'existència històrica d'Otger Cataló pel pes de la tradició –encara que nega l'entrada dels Nou Barons–,⁶⁶⁸ reprova les crítiques de Carbonell a l'obra de Tomic⁶⁶⁹ i, a més, trenca amb el goticisme de l'arxiver reial, identificant l'origen dels catalans amb un suposat poble primitiu –el dels «catalàunics», originaris d'Aquitània– diferent dels gots. Jesús Villanueva ha indicat que aquestes il·lustracions es basaven en conjectures històriques que consistien en «buscar opiniones probables mediante una técnica de disputación que es, como se deja ver, la de la dialéctica enseñada en las universidades de entonces». Així, Calça realitza sobre els textos històrics «una labor de exégesis consistente en “elucubraciones” o “conjeturas”, de la que resultan opiniones “probables” o “verosímiles”». ⁶⁷⁰ Aquestes conjectures afegien aspectes nous a la historiografia anterior, ja que donaven solució als fets immediatament successius a la invasió sarraïna, de manera que si es pretenia crear un discurs comparable a l'aragonés, no calia esperar a l'entrada dels reis francs el 801 per fer protagonistes els catalans del seu autoalliberament. Però aquest discurs no es desenvolupa en el *De Catalonia*, sinó en un poema preliminar de l'obra escrit pel professor de la Universitat de Barcelona Joan Dorda, que incorpora la tesi de l'autoalliberament del

---

⁶⁶⁷ «nostra regio a duce Catalone Catalonia denominaretur» (1588: f. 6v).

⁶⁶⁸ «Etenim cum nihil aliud sit traditum ab antiquis nostris que maioribus sed quasi per manus hec sit inuulgata iam inde a primis nostris authoribus historia» (*ibid.*).

⁶⁶⁹ «Qui vero contra scripsere, videri possunt in ea quidem re non tam cum Tomico volvisse certare quam stylum stringere adversus nostram ipsam antiquitatem. Non enim unus Tomicus, sed universus pene consensus hominum nostratium omnium videtur per eos redarguendus» (1588: f. 7r).

⁶⁷⁰ Villanueva (2004: 37).

Principat.⁶⁷¹ Segons aquest poema, el plantejament nou s'hauria produït arran de la descoberta d'un capitulari carolingi de l'any 844 custodiat a l'arxiu de la Catedral de Barcelona, que suposadament demostraria l'alliberament de Barcelona aconseguit pels seus propis habitants cristians, amb l'ajuda d'uns terrassencs, i la posterior entrega lliure i espontània als reis francs.⁶⁷²

El mateix any de la publicació del *De Catalonia* s'imprimia en les premses barcelonines l'*Epítome de la genealogia dels comtes de Barcelona*, un resum històric que precedeix la compilació constitucional de 1588-89. La publicació de l'*Epítome* coincideix amb l'encàrrec de la Generalitat o Diputació del General, fet l'1 de juliol de 1587 al pintor bolonyès Filippo Ariosto, d'una galeria de comtes i comtes-reis de Catalunya-Aragó. La sèrie icònica havia de decorar la Sala Nova del Consistori Major –l'actual Saló Daurat– del palau de la institució a Barcelona, amb l'objectiu d'enaltir-la i de reivindicar la pròpia història.⁶⁷³ Prèviament a la galeria de la Generalitat i en evident paral·lelisme, el mateix Ariosto havia pintat una altra sèrie per a la Diputació aragonesa, entre l'agost de 1586 i el juny de 1587. A continuació, i arran d'informacions sobre la iniciativa que els diputats aragonesos

---

⁶⁷¹ El passatge diu així: «Non esse externis hanc gentem regibus olim,/ Aut armis victam, comprobata historiis./ Nam Gotii, exactis Saracenis, Caesaris aulam/ Nempe petunt, ut se protegat atque regat./ Hi sese Carolo Magno, nato, atque nepoti/ Sponte sua tradunt, dantque petuntque fidem./ Pacta intercedunt, quae iam, si forte vetusta/ Esse putes nimium, nunc renovata vides./ Hinc ergo est Comitum aut Regum deducta potestas:/ Quos decet ulterius velle parare nihil» (1588: f. VIr). La traducció del poema és la següent: «[el llibre] certifica amb històries que aquest poble no fou vençut antigament per reis estrangers o per les armes. Car els gots, expulsats els sarraïns, apel·len efectivament a la cort del César, per tal que els protegeixi i els governi. Aquests es lliuren espontàniament a Carlemany, al seu fill i al seu nét i es donen una fidelitat recíproca. Es comprometen a uns pactes, els quals, si per ventura et sembla que són massa antics, ara ja els veus renovats. D'aquí, doncs, prové la potestat de comtes i de reis, als quals pertoca de no voler disposar res més enllà d'això» (traducció llatina de Narcís Figueras Capdevila, 1994b). El 3 de novembre de 1588, poc després de la publicació del llibre, el franciscà Masnovell pronunciava el tradicional sermó del rei Jaume II en el qual ja anticipava el contingut del llibre: «con may los Cathalans eren estats conquistats, ans bé ells matexos seren redimits de la subjugatió dels moros y jueus, que eren tots uns y tenien oprimits als crestians, los quals après de haver se levat lo yugo que tenien dells, vehent no eren poderosos de ells matexos mantenir-se, espontàniament y de pròpia voluntat se arrimaren al Emperador nét de Carles Maynes, lo qual los prengué sots son emparo y los féu un acte de notar y tenir en gran memòria, lo qual ab altres coses se imprimirà per mossèn Ff. Calsa» (*Dietari del Antich Consell Barceloní*, 1896: vol. VI, 104). Cal dir que el redactor del *Dietari* confon l'orde al qual pertanyia Masnovell, perquè en aquests anys no consta cap jesuïta amb aquest nom entre els membres del col·legi de Betlem (veg. Vila 2010: ap. 2); en canvi, sabem que fra Miquel Masnovell fou provincial de l'orde de sant Francesc, el qual aprovà el *Memorial de manaments* (v. supra p. XCIII).

⁶⁷² El capitulari fou conegut amb anterioritat per Tarafa i Zurita. Sobre el seu contingut i la polèmica generada per la nova tesi historiogràfica, veg. Villanueva (1994) i (2004: cap. 1 i 2).

⁶⁷³ Per a la sèrie de la Generalitat de Catalunya, veg. Galdeano (2002); (2004: 51-70); (2006: 375-409); i (2010: 31-39).

van trametre als catalans, el pintor rebé el contracte de la sèrie barcelonina, que va resoldre entre el juliol de 1587 i l'agost de 1588. A Saragossa, Ariosto actuà seguint les indicacions del cronista oficial Jerónimo de Blancas, que plantejà una galeria pactista basada en la idea de l'autoalliberament i del fals fur de Sobrarbe, de manera que la galeria quedà organitzada en tres grups: reis de Sobrarbe, comtes d'Aragó i reis d'Aragó.⁶⁷⁴ Per la seva part, la Generalitat catalana encarregà l'ordenació de la sèrie icònica a Francesc Calça, el qual introduí passatges inèdits i certes analogies històriques entre els diferents personatges de la sèrie icònica a fi d'articular, de forma paral·lela a Aragó, una galeria fonamentada en la idea de l'autoalliberament del Principat, amb un urgellisme latent de fons. Convé destacar que la identificació de plantejaments historiogràfics entre l'*Epítome* i la galeria de la Generalitat és absoluta, ja que ambdues iniciatives plantegen el mateix catàleg comtal, amb l'única diferència dels retrats d'Ermessenda, d'Almodis i de Peronella, absents en l'enumeració de l'*Epítome*. Per això cal considerar conjuntament ambdues iniciatives, com a productes d'un mateix projecte de reivindicació pactista en el qual l'*Epítome* il·lustra el discurs historiogràfic de la galeria de retrats.

Les tres compilacions del conjunt de les *Constitucions y altres drets de Catalunya* – 1495, 1588-89 i 1704– van precedides d'un resum històric. En la compilació de 1495 s'assenyalen «los noms e temps de les successions dels reis de Aragó e comtes de Barcelona per los quals son stades fetes los presents usatges e constitucions, privilegis, concòrdies, sentències, ordinacions e prasmàticas». No obstant el títol, l'epítom arrenca amb un comte de Barcelona, Ramon Berenguer III, de qui s'indica que tingué un fill que «hach per muller la filla d'en Ramiro d'Aragó». Així, el document posa de manifest l'arrel dinàstica del casal de Barcelona d'on procedeix la branca del rei d'Aragó i comte de Barcelona. L'epítom històric dóna els anys de regnat de cada comte-rei, la data de successió, el lloc de la mort i del seu enterrament, així com el grau de parentiu amb l'antecessor, fins a Ferran II –«vuy gloriosament regnant»–,⁶⁷⁵ prenent com a base, probablement, la *Crònica General de Pere III el Cerimoniós* dita habitualment *Crònica de Sant Joan de la Penya*.⁶⁷⁶ Encara que la compilació de 1495 no enceta la sèrie de redaccions constitucionals –reprodueix la primera de l'any 1413/22, afegint-hi les constitucions i disposicions dels regnats d'Alfons IV, Joan II i Ferran el Catòlic, fins a l'any 1493 inclusivament–,

---

⁶⁷⁴ Per a la sèrie aragonesa veg. Morte (1990: XI, 19-35); (1991: XII, 19-35); (1996: 12-57); i (1998: doc. núms. 280, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 298, 299, 300, 301 i 305).

⁶⁷⁵ Cit., per l'ed. facs. de 1988.

⁶⁷⁶ Hi ha una edició moderna del text a càrrec d'A. J. Soberanas (1961).

és d'una gran transcendència pel seu caràcter imprès i, a la pràctica, es considera la primera.⁶⁷⁷ En conjunt podem dir que la intenció de l'epítom de 1495 és dibuixar un perfil nítid de la significació històrica de cada monarca des del punt de vista institucional, perquè obvia qualsevol referència personal. La segona de 1588-89 i la tercera i darrera de 1704 també estan encapçalades per un resum històric, que en totes dues edicions rep el mateix títol: *Epítome de la genealogia dels comtes de Barcelona*. No és una coincidència, ja que l'epítom de 1704, que arriba fins a Felip IV (V), reproduïx íntegrament la redacció de l'*Epítome* de 1588-89 fins a Felip I (II) i es diferencia netament de la relació anàloga de 1495 pel seu caràcter més extens i detallat.

Coneixem els responsables de la tasca compiladora de les Constitucions,⁶⁷⁸ però no pas els autors d'aquests epítoms històrics, que conformen un fet singular i únic, exclusiu de l'exíguia tradició historiogràfica del Principat. Les compilacions constitucionals dels altres regnes de la Corona d'Aragó, malgrat que enumeren els monarques que van confirmar els privilegis –característica de les edicions forals, per tal d'esdevenir el fonament d'autoritat de cadascuna de les constitucions–, no anaven encapçalades per cap resum històric.⁶⁷⁹ És probable que a causa d'aquest fet, pel seu caràcter institucional, els epítoms no citin els seus autors. No obstant això, Coll i Alentorn atribuï *l'Epítome* que obre les *Constitucions y altres drets de Catalunya* de 1588-89⁶⁸⁰ a Antoni Viladamor, «o més probablement a Francesc

---

⁶⁷⁷ Veg. J. M. Font (1988).

⁶⁷⁸ Per als responsables de les diferents compilacions constitucionals, veg. Font (1988); (1990: 107-131); Pons (1995); Miralles (2001: 307-318); Oleart (2004: 223-286).

⁶⁷⁹ En el cas aragonès anaven encapçalades per una *prefación* que, des de la compilació constitucional de 1552, es repetirà en totes les edicions dels Furs d'Aragó. La *prefación* tenia un clar caràcter històric i ideològic, ja que comença amb la invasió sarraïna i la conquesta «con propias fuerças, sin ayuda de Principe alguno»; després de la conquesta, els aragonesos instituiren «los Fueros de Sobrarbe. De manera que en Aragón primero hubo Leyes que Reyes», veg. Delgado i Centellas (1989).

⁶⁸⁰ L'edició impresa rebé el títol de *Constitucions y altres drets de Catalunya compilats en virtut del cap. de cort XXIII de las corts per la S. C. y Reyat Maiestat del rey don Philip nostre senyor celebradas en la vila de Montsó any M.D.LXXXV.*, en Barcelona, en casa de Hubert Gotart, volum I (1588), volum II (1589), volum III (1589). Existeix un manuscrit original, que es conserva en l'Arxiu Diocesà de Barcelona. Cal dir que hi ha una primera impressió de les Constitucions que rebé el títol de *Constitucions fetes per la Sacra Catholica Real Magestat del Rey don Phelip Rey de Castella, de Arago... en la segona Cort de Catalunya celebrada en la esglesia de Sancta Maria de la vila de Monço, en lany MDLXXXVI*, Barcelona, Jaume Cendrát a despeses de Damià Bages. Quan aquesta compilació impresa ja circulava per Barcelona, el maig de 1586, el braç militar informà al Consistori de la Diputació de l'adulteració del text: «Les persones del estament militar, vent que les constitucions últimament fetes en les Corts de Montsó eren ja estampades y venien a qui les volie comprar y per Barcelona públicament se deya faltaven algunes fetes per sa magestat decretades, y que en les estampades hi havie alguns errors» (*Dietaris de*

Calça»;⁶⁸¹ posteriorment, només proposà l'autoria de Calça: «Del mateix any [1588] és l'*Epítome de la genealogia dels comtes de Barcelona* que precedeix l'edició de la compilació de les Constitucions de Catalunya i que sembla del mateix Francesc Calça».⁶⁸²

Encara que Coll i Alentorn no explicà les raons de la seva atribució, hem de creure que s'inclinà per Viladamor pel seu pes com a historiador i arxiver de l'Arxiu Reial de Barcelona.⁶⁸³ En el cas de Calça, per les coincidències entre el resum històric que obre les Constitucions i alguns passatges del *De catalonia liber primus*. Concretament, per la correspondència entre el contingut de l'*Epítome*, que en el relat del primer comte –Barà– incorpora un nou rei àrab –Gamir– en la historiografia catalana, i el *De Catalonia*, on Gamir és designat cabdill de Barcelona després que un altre rei àrab –Addo– abandonés la ciutat.⁶⁸⁴ La historiografia anterior ja tractava d'altres tres reis àrabs de Barcelona –Zaet o Zato, Addo o Adolo, i Satis–,⁶⁸⁵ però aquests explicaven el domini sarraí de la ciutat i l'alliberament pels reis francs el 801. Amb Gamir, reinterpretat a partir del nom del carrer de Regomir de Barcelona,⁶⁸⁶ ambdues obres van introduir un episodi inèdit que justificava, en aquesta ocasió, l'autoalliberament del Principat: uns gots del castell de Terrassa, conjuntament amb els que residien a Barcelona, comandats per Barà, van reconquerir la ciutat que estava sotmesa al rei àrab Gamir i després van encomanar-se lliurement i espontàniament al rei franc.⁶⁸⁷ Malgrat aquesta novetat

---

la Generalitat de Catalunya 1996:volum III, 160). Per a més detalls sobre les raons per les quals aquesta primera impressió no reeixí, veg. Iglesias (1989: 611, n. 55). No hem localitzat aquesta primera compilació que, en tot cas, degué ser un extracte breu de la posterior, com podem deduir de la descripció física del llibre, veg. Simón (1980: 14).

⁶⁸¹ Coll (1990: 44).

⁶⁸² Coll (1991c: 303).

⁶⁸³ Miralles (2007).

⁶⁸⁴ Calça (1588: f. 57r-60v).

⁶⁸⁵ J. Zurita (lib. I, cap. 3).

⁶⁸⁶ Beuter és el primer autor que cita el Regomir, «que es una poblacion que se muestra aun fuera de los muros viejos de Barcelona» (Beuter, 1604: 64) [cit. per l'ed. fac. València, 1995]. A través de Beuter, Calça apel·là al record de l'antic rei sarraí que va viure al carrer de Regomir –situat extramurs de la ciutat–, després que Lluís el Bondadós ordenés que la ciutat no fos habitada per sarraïns. De fet, en el *De Catalonia*, descriu un cap de pedra amb el rostre de Gamir que es trobava a la cantonada de la casa del doctor «Çaragossa», en «Lo carrer dels sarraïns» de la ciutat comtal, veg. *De Catalonia liber primus* (1588: f. 60 v). Coll i Alentorn ja va observar que la història del rei sarraí Gamir no té cap fonament històric, veg. Coll (1990: 43). La historiografia romàntica recuperà la figura de Gamir; veg. Balaguer (1886: vol. II, 215); i Bofarull (1885: 59-60).

⁶⁸⁷ L'*Epítome* compilà el relat en el resum històric de Barà, el primer comte: «Barà, hu dels valentissims Godos de la Gàl·lia Narbonense, fonc lo primer Comte Christià creat per Ludovico Pio, Rey de la Equitània, fill de Carlo Magno, Emperador y Rey de França en l'any DCCCV, encontinent que hagué presa per força de armas la ciutat de Barcelona cridat per

de plantejament, ni l'*Epítome* ni el *De Catalonia* no trenquen amb la historiografia anterior, ja que la legitimació de l'alliberament es continuava assignant a Lluís el Bondadós perquè no al·ludia a cap entrega pactada.⁶⁸⁸ La singularitat rau en la consideració de Barà com a nou heroi del Principat i en el protagonisme dels «Godos qui estavan en Barcelona, y en lo castell de Tarrassa», passatges fins aleshores inèdits que obrien la porta a una reinterpretació historiogràfica en clau d'autoalliberament, a desgrat de l'explicació sumària de l'*Epítome*. D'altra banda, la presència de Barà com a primer comte es justifica pel coneixement de fonts franques, en particular per les successives edicions (1514, 1564 i 1588) de la *Historia Francorum* d'Aimó de Fleury, que van tenir una àmplia difusió bibliogràfica al llarg del segle XVI, i pel capitulari carolingi del 844 custodiat a l'Arxiu de la Catedral de Barcelona, al qual feia menció Joan Dorda en el poema preliminar a l'obra de Calça.

Tanmateix, podem decantar la responsabilitat de l'autoria a Francesc Calça per la identitat entre el catàleg comtal que planteja l'*Epítome* i el de la galeria de retrats de comtes i comtes-reis que Calça ordenà. Com ja hem indicat, aquest catàleg comtal és completament inèdit en la historiografia catalana, perquè incorpora per primera vegada els comtes Barà, Salamó i Sunyer.⁶⁸⁹ Hem fet esment a la singularitat de la figura de Barà. Respecte a Sunyer, la seva presència respon a una nova interpretació de l'obra de Tomic el qual havia afirmat que regí el comtat durant 20

---

alguns cauallers Godos qui estàvan en Barcelona y en lo castell de Tarrassa, expel·lint de aquella a Gamir Moro, Príncep y senyor de aquella, cosin germà de Addo, o, com altres lo nomènan Adola, al qual havia Carlo Magno comanada la ciutat de Barcelona ab cert tribut, après de haver-ne expel·lit a Satis Moro, també tributari seu, per trahitió li havia feta. E per quant lo dit Barà fon accusat també de trahitió, y de aquella ne fou conuençut per batalla, fons retingut pres y exil·lat en França, en la ciutat de Roan en lany DCCCXXVI, ahont morí» (*Constitucions y altres drets* 1588-89: f. 2).

⁶⁸⁸ Com ja hem observat, des de les adaptacions catalanes a l'obra de Ximénez de Rada es compilà una crònica que vinculava la legitimitat històrica de l'alliberament autònom amb la figura de Carlemany a través de la llegenda d'Otger Cataló, veg. Quer (2000: 483-491). Tomic continuà el mateix fil historiogràfic amb la substitució de Carlemany per Lluís el Bondadós, el qual el 811 hauria atorgat el regne a Guifré el Pelós. Més tard, malgrat que Carbonell substituís Guifré el Pelós per Bernat en el primer lloc del catàleg comtal i que rebutgés la llegenda d'Otger Cataló, el sentit historiogràfic de la seva crònica tampoc no varià, perquè continuava essent el rei franc Lluís el Bondadós qui atorgà el comtat a Bernat.

⁶⁸⁹ Tradicionalment, el catàleg comtal estava format pels següents comtes, segons consta en el *Rotlle Genealògic de Poblet* (veg. Serra 2002-2003) o en les *Gesta comitum Barcinonensium* (veg. ed. Barrau-Massó 1925): Guifré I; Guifré II; Miró; Seniofred; Borrell; Ramon Borrell; Berenguer Ramon I; Ramon Berenguer I; Ramon Berenguer II; Ramon Berenguer III i Ramon Berenguer IV. Respecte a aquest catàleg, P. M. Carbonell introduí alguns canvis, de manera que el nou catàleg comtal de l'arxiver reial estava integrat per Bernat; Guifré (senyor del castell d'Arrià); Guifré el Pelós; Miró; Guifré (fill de Miró); Borrell, comte d'Urgell i de Barcelona; Ramon Borrell; Berenguer Borrell; Ramon Berenguer I; Ramon Berenguer II; Ramon Berenguer III; Ramon Berenguer IV.

anys, però no l'inclogué en la seqüència comtal. En canvi, l'*Epítome* el situa entre els comtes de Barcelona, tot respectant la cronologia de Calça sense aportar cap altra novetat historiogràfica. El cas de Salamó és similar, ja que el resum històric el considera IV comte de Barcelona a causa del consens que provocava la seva figura entre els historiògrafs del Principat, com Pere Gil glossa en la seva obra:

«tots quants de aquesta història tràctam ab uniformitat, diuen que Salamó governà lo comptat de Barcelona ab títol de compte fins tant que fou mort per don Guifré Pelós, per esta causa apar ser necessari en esta història que sia posat en lo número dels comptes. Y per esta mateyxa causa és posat en dit número dels comptes de Barcelona en la història que d'ells està abreviada en lo principi del primer volumen de les *Constitucions de Cathalunya*, impressas en lo any 1588 de Nostre Redemptor».

Aleshores, la consideració de l'*Epítome* com a il·lustració del discurs historiogràfic de la sèrie icònica i l'urgellisme latent d'ambdues iniciatives –que hem posat de manifest ara, en relació a l'obra de Pere Gil, i en anteriors treballs en relació a la galeria règia de la Generalitat–⁶⁹⁰ condueixen a atribuir a Francesc Calça l'autoria de l'*Epítome*.

D'altra banda, en aquest primer període comtal l'*Epítome* posa en evidència l'expurgació de fonts inèdites que demostren una investigació del fons documental de l'Arxiu Reial. És el cas de la deixa de l'administració del regne de Ramon Borrell a Ermessenda i la venda posterior d'aquests drets al seu nét Ramon Berenguer I i la seva dona Almodis, que cap historiògraf anterior no havia esmentat.⁶⁹¹ O la circumstància de la mort de Ramon Berenguer III, que abans del seu traspàs decidí vestir l'hàbit dels templers i no pas de l'orde de Sant Joan de Jerusalem, com P. M. Carbonell i la resta d'historiògrafs asseguraven. A més, l'*Epítome* reinterpreta les fonts franques, de manera que posa l'any 828 com la data de la donació del comtat de Lluís el Bondadós a Bernat, mentre que P. M. Carbonell assegura que es produí el 830.

---

⁶⁹⁰ Galdeano (2003); (2006); i (2010).

⁶⁹¹ S'ha de tenir en compte que aquests documents avalen la presència de les esmentades reines a la galeria de retrats de la Generalitat, com també l'urgellisme de la sèrie icònica.

Aquests documents inèdits foren utilitzats per Francesc Diago en la *Historia de los victoriosissimos antiguos Condes de Barcelona* (Barcelona, Sebastian de Cormellas, 1603), l'edició de la qual Calça va sufragar del seu peculí.⁶⁹² A més, Diago assumí la nova lectura de les fonts franques i confirmà les tesis del *De Catalonia*, de tal manera que, per exemple, negà l'entrada del Nou Barons amb Otger Cataló i, igual que Calça, rubricà la fundació del vescomtat d'Àger en temps de Ramon Berenguer I (lib. II, p. 123v). Per això no ens ha de sorprendre que Esteve de Corbera afirmés que l'obra de Diago sortia a la llum amb l'aurèola d'una fatigosa recerca documental que l'autor del *De Catalonia* no va poder realitzar:

«Francisco Calça a quien las buenas letras de nuestra Universidad reconocen por padre y maestro; cuya pericia en los dos idiomas latino y griego dio tan señaladas muestras de su erudición en más de diez y seis años de lectura y cuyas diligencias no pudieron lograrse con su muerte y solo sirvieron de fundamentos para la Historia que de los antiguos Condes de Barcelona sacó después el padre Diago.»⁶⁹³

Quan s'imprimí el llibre de Diago, el prestigi de Calça com a historiador devia ser enorme, no només perquè era el responsable del *De Catalonia* o de l'ordenació del catàleg de la galeria règia de la Generalitat, sinó també per la fama que posseïa nobiliaris antics amb escuts pintats i cròniques antigues.⁶⁹⁴ A través del testimoni d'Esteve Corbera, que reproduí unes notes manuscrites trobades en l'edició de Tomic de l'any 1519, sabem que Calça tenia cròniques antigues que validaven l'obra de Tomic: «Aquest Philomena se dubtà que may lo haje llegit en Tomic, sinó que a trobat açò recitat per los passats en sos escrits, com se troba en los coerns de mossèn Zalba, y altres». Textos que, fins i tot, eren més antics que l'obra del bagatà: «Açò se stat tret de la Història que té mossèn Zalba, fet ans de Tomic, y també deu ser en lo llibre d'en Turell, y altres». Aquestes cròniques confirmaven la llegenda dels nou barons: «com o diu lo llibre o coerns de mossèn Zalba»; o l'antiguitat del comtat d'Urgell: «lo comtat d'Urgell era estat de Armengol ans de

---

⁶⁹² Madurell (1951-2: 133-172).

⁶⁹³ Corbera (1678: 383).

⁶⁹⁴ Per un acta notarial de 3 de novembre de 1618 sabem que Francesc Calça posseïa aquests nobiliaris: «nonnullis quaternis vetustissimis que fuerunt ut asserebat magnifici domini Francisci Calça domicelli quondam, Barcinone domiciliati, Philosophie doctor, et universalis in Sacra Teologia, et aliarum facultatem, et signanter in Coronica Cathalonia» (Madurell 1946: 298). D'altra banda, la documentació de la galeria de comtes i comtes-reis el qualifica com una persona «molt entesa en coses de cròniques» (ACA, *Generalitat, Deliberacions*, trienni 1587-1590, part. 2ª, f. 565 i 567, 02/07/1588).

Suñer vel de Arnau de Moncada, com diu la Història que té mossen Zalba del qual crech yo que fonch fill lo Armengol». ⁶⁹⁵

D'altra banda, en un dels poemes preliminars del *De Catalonia*, Calça reclamà al bisbe Joan Dimes Loris el trasllat d'alguns documents custodiats a l'Arxiu de la Catedral, en concret el privilegi de Carles el Calb del 844. ⁶⁹⁶ Diago fou el primer que reproduí íntegrament el privilegi, que es conservava en el llibre primer dels *Libri antiquitatum* de la catedral de Barcelona, de manera que no és difícil imaginar que aquesta recerca documental es traslladés a l'Arxiu Reial, on el dominic valencià treballava amb el seu oficial Pere Benet. ⁶⁹⁷ L'expectació sobre aquesta qüestió degué ser màxima, ja que, a excepció de P. M. Carbonell i Antoni Viladamor, els historiògrafs del Principat pràcticament no havien consultat el fons de l'Arxiu en tot el segle. ⁶⁹⁸ En canvi, a partir de 1585, tenim constància que van consultar l'Arxiu –el fons del qual era obert– el notari i escrivà de manament Bernat Macip i l'antic arxiver Gabriel Olzina, encarregats, entre d'altres, d'inventariar els papers de l'Arxiu entre 1584-1590; ⁶⁹⁹ Gabriel Olzina i Joan Cella per l'estampació de les Constitucions, com veurem; Onofre Manescal ⁷⁰⁰ per a la confecció del seu *Sermó*

---

⁶⁹⁵ Esteve de Corbera (1687: 249/349; 250). Encara que reproduïx les notes amb el nom de Zalba, Corbera reconeix que es tracta de Calça.

⁶⁹⁶ Traducció del llatí de Narcís Figueras (1994b). El text diu: «ex perquan antiquis actis que plurima apud te extant digneris reddere nota aliqua. Naq sumus tenebris o ffusi maxima quae q usq latent non est scribere vera leve. Ex coniecturis venari cuncta necesse est exactis facile est noscere vera tamen. Per te sit notun Carolus quid Calvus honoris contulerit nostris patribus eximiis. Quae q. Ludovicus Balbus de hinc filius huius addiderit nobis reddere nota potes. Antiquis extant haec custodita libellis istorum fiat copia fida precor». Traducció de Narcís Figueras: «de les actes tan i tan antigues que resten a casa teva, tan nombroses, digna't a fer-ne reparèixer alguna cosa notable. Car som aclaparats per les tenebres. Les coses més importants encara resten ocultes. No és pas poca cosa escriure la veritat. Tot s'ha de caçar per mitjà de conjectures, mentre que per mitjà de les actes és fàcil conèixer la veritat. Que hom conegui per mitjà de tu quin honor conferí Carles el Calb als nostres il·lustres avantpassats i què hi afegí després el seu fill Lluís el Tartamud tu ens pots restituir coses notables, que resten custodiades en antics llibres. Que se'n faci, tho prego, una còpia fidel».

⁶⁹⁷ Pels treballs de Diago a l'arxiu, veg. Benet (1999: 24-30).

⁶⁹⁸ Així ho assenyalava l'oficial de l'arxiu Pere Benet (1999: 121).

⁶⁹⁹ Per l'inventari de l'Arxiu, veg. Miralles (2007: 68-71); González Hurtebise (1916: 28). Per a l'activitat de Bernat Macip a l'Arxiu, veg. Toldrà (2002: 169-187).

⁷⁰⁰ Manescal també consultà l'Arxiu de la Catedral, ja que coneixia els *Libri antiquitatum*. Respecte als documents de l'Arxiu Reial, dona el nom de la primera muller de Ramon Berenguer I, que assegura haver trobat en el *Llibre dels Feus*: «yo he trobat en lo llibre dels feus del Archiu Real, fol. 441, pàgi. I» (f. 35r.); o el testament d'aquest comte: «lo qual trobaran en lo Archiu del Rey en lo llibre major dels feus fol. 483». A partir d'aquests documents Manescal pot afirmar, per primera vegada en la historiografia catalana, que Ramon Berenguer II, Cap d'Estopes, era de major edat que el seu germà Berenguer Ramon II, el Fraticida, i que tots dos governaren junts. D'altra banda, cita abans que Diago el document del llegat del regne de Ramon Borrell a Ermessenda, com també la venda posterior al nét Ramon Berenguer I i a Almodis, la seva muller; això li serveix per criticar a

vulgarment anomenat del sereníssim don laume segon (Barcelona, Sebastian de Cormellas, 1602); i l'oficial Pere Benet i Francesc Diago. A causa de la seva enorme transcendència historiogràfica, aquesta recerca documental devia ser una qüestió principal; un treball que, com assenyala Jaume Ramon Vila en l'aprovació a l'obra de Diago, el dominic acomplí «entre verdaders y graves historiadors» i que es traslladà a d'altres arxius del Principat:

«me apar un llibre de molta y verdadera Historia sercada y averiguada ab extraordinari treball entre verdaders y graves historiadors dels quals ab lo estudi y cuydado que ha tingut en mirar actes y escripturas authenticas per molts archius y altres llochs de Cathaluña ha descubertas y tretas a llum moltas cosas que altres autors per faltar-los esta diligència no han fet fins lo dia de vuy. Y encara que en tot lo historial aporta aventatge a molts historiadors axí antichs com moderns però en lo que toca a averiguar anys, actes y autors tinch per cert que poch se li poden ygualar.»⁷⁰¹

Convé subratllar que l'obra de Pere Gil s'emmarca en aquest context historiogràfic, de manera que l'exhumació de documents d'arxiu de la *Història catalana* està en consonància amb l'interès observat per trobar noves proves historiogràfiques del primer període comtal que protagonitzen Calça, Diago o Manescal.

En tot cas, el que ens interessa subratllar ara és que les anteriors identitats decanten indubtablement l'autoria de l'*Epítome* a favor de Calça. Tanmateix, Eulàlia Miralles, tot i reconèixer aquestes evidències, ha tornat a insistir en Antoni Viladamor. Miralles ha argumentat el fet que els esdeveniments històrics que narra l'*Epítome* arriben fins l'any 1583, de manera que no descarta l'autoria de l'arxiver reial perquè morí el 1585. A més, exposa que Viladamor fou testimoni de vista dels

---

Zurita, que en els *Anales* assegurà desconèixer el nom de la dona de Ramon Borrell: «encara que Çurita en los Annals de Aragó lib. I cap. 12 diu que no·s troba ab qui casà don Ramon Borrell però si agués ben registrat y mirat lo archiu de Barcelona aguera trobat [que] casà ab dona Hermisendis».

⁷⁰¹ En la llicència el bisbe de Barcelona, Ildefons Coloma, insisteix en la mateixa qüestió: «puedo certificar aver emprendido el author una ocupación de mucha dificultad en averiguar los tiempos y en que ha avido de revolver los archivos assí desta ciudad como de otras partes deste Principado con tanta fidelidad y verdad que se le debe mucho y merecía ser muy remunerado por los que lo pudieran hazer». Pere Gil degué estar al corrent d'aquesta recerca, perquè en la seva obra informa de la inexistència de privilegis que confirmin la cronologia de Salamó: «no·s pot de las històrias ni dels privilegis saber certament lo dia, mes y any en lo qual don Guifré Pelós matà al compte Salamó y per consegüent tan poc se pot saber quants foren los anys que lo compte Salamó governà el comptat de Barcelona».

episodis que l'*Epítome* relata en els resums històrics de Carles V i Felip II: a França el 1553 en la presa de les ciutats de Théroouanne i Hesdin; a Anglaterra en el casament de Felip II amb Maria I d'Anglaterra; i a Flandes amb Felip II.⁷⁰²

Encara que la coincidència és certa, aquests fets pogueren haver estat compilats a partir de les nombroses edicions de la *Historia Pontifical y Católica* de Gonzalo de Illescas i no pas per la intervenció directa de Viladamor.⁷⁰³ L'obra d'Illescas fou utilitzada abastament com a font indispensable de notícies d'història, sobretot perquè s'havia convertit en una autèntica crònica del seu temps.⁷⁰⁴ Crònica que Gonzalo de Illescas havia aconseguit mitjançant un mètode molt personal, que el portà a entrevistar-se amb els testimonis de vista dels esdeveniments narrats. El mateix Illescas ho expressa així en la *prefación* que obre la segona part de la *Historia Pontifical y Católica*:

«Y que con leer solo este libro sabrá el español en romance lo que no pudiera saber sino reboviendo muchos libros latinos y de otras lenguas. [...] Yo procurare con todo esto de no passar los límites de este propósito y de no dezir nada de lo que buenamente pudiera callar, al fin, ninguno trabajara tanto en leer lo que aquí se dirá que no aya yo trabajado muy mucho más en buscarlo de diversos authores y de testigos de vista para escribirlo.»⁷⁰⁵

---

⁷⁰² Miralles (2001: 307-318).

⁷⁰³ L'obra es publicà a Barcelona el 1584, 1589, 1595 i 1596. Sobre la vida i obra de Gonzalo de Illescas, veg. Roldán (1974: 587-638); i Gacto (1992: 23-40).

⁷⁰⁴ Sobre la recepció de l'obra d'Illescas entre els historiògrafs del període, veg. la ponderació que en fa Joan Binimelis (m. 1616) en el *Prefacio del Autor* que obre la *Història general del Regne de Mallorca*: «Y últimamente en nuestras Españas el Dr. Gonzalo Illescas con su limado estilo nos comunicó en nuestra lengua española las mismas vidas [dels reis] con harta satisfacción y aplauso»; i també la de Jaume Ramon Vila en el procés de beatificació de sant Francesc de Borja (ms. 11 de la BUB, 44r): «y si un home tant docte y eloqüent com fou lo dit Gonçalo de Illescas, que ab tanta fecundia y bon termo ha scrits los dos primers thomos de la Hithoria Pontifical que tant universalment és estada rebuda per tots los hòmens de bon ingenis y lletres, diu de si [sant Francesc de Borja] tals paraules, què direm (diu dit testimoni) los que tant lluny estem y tant faltos de les parts que al dit auctor li sobraren?, com gosarem escriure ni testificar en la present causa de informatió de tant sant y exemplar pare com fonch lo dit pare Francisco de Borja?». D'altra banda s'ha de dir que tant la primera part –que arriba fins a l'any 1304–com la segona de l'obra d'Illescas foren víctimes de la Inquisició. El cas de la segona part és especialment significatiu, perquè fou censurat per motivacions polítiques, ja que els inquisidors van actuar sobre determinats passatges que afectaven la reina d'Anglaterra susceptibles d'ofendre els anglesos. Com ha assenyalat Gacto (1992: 32) «la segunda parte de la *Historia Pontifical* se censura, precisamente, porque ha dejado de ser historia para convertirse en una crónica de su tiempo».

⁷⁰⁵ Illescas (1583: f. 3v).

És probable que Antoni Viladamor fos un d'aquests testimonis que Illescas pogué entrevistar durant els diferents períodes que l'arxiver reial residí en la cort.⁷⁰⁶ Qualsevol persona propera a Viladamor –i hem de suposar que l'autor de l'*Epítome* ho era– sabia que l'historiògraf castellà aplegà a través seu els tres fets històrics que inclou l'*Epítome* i dels quals Viladamor havia estat testimoni de vista. Així, la incorporació d'aquests esdeveniments redundaria en la veracitat d'uns fets que el compilador de l'*Epítome* també pogué escoltar de l'arxiver reial i que, sens dubte, van contribuir a la seva selecció entre el repertori de successos relacionats en l'extensa obra d'Illescas.

Però el redactor de l'*Epítome* no utilitzà únicament la *Historia Pontifical y Católica* per als resums històrics de Carles I i Felip II, ja que relata fets fins a l'any 1583, mentre que la segona part de l'obra d'Illescas arriba fins l'any 1573. Entre aquesta data i l'any 1583, el resum històric sobre Felip II esmenta la presa de Portugal i, en concret, explica la *Batalla de San Miguel* en la qual el juliol de 1582 els galeons del marquès de Santa Cruz van derrotar una flota francesa que donava suport a les ambicions del Prior de Crato de convertir-se en rei de Portugal. Es tractava d'un fet militar transcendent,⁷⁰⁷ que el redactor de l'*Epítome* pogué obtenir d'una font oral o, més probablement, recollí de l'obra *Diálogos del arte militar* (Sevilla, 1583) de Bernardino Escalante de Mendoza, una narració dels fets de la batalla esdevinguda gran èxit editorial⁷⁰⁸.

En el plantejament de la seva hipòtesi, Eulàlia Miralles es preguntava la raó per la qual l'*Epítome* arriba fins a l'any 1583, si l'autor és Calça. Però en realitat, des de l'any 1583 fins al 1588 –any d'impressió de l'*Epítome*–, l'episodi més manifestament rellevant respecte a la història del Principat que no hi consta de forma específica és la celebració de les corts de 1585. De fet, en el guió que Pere Gil elabora per continuar el seu projecte inacabat,⁷⁰⁹ l'únic episodi posterior a la presa de Portugal i la *Batalla de San Miguel* que recull és la celebració de les Corts de l'any 1585. Però hem de considerar aquesta celebració un esdeveniment tan obvi que no necessitaria cap esment particular, ja que la impressió de les Constitucions es produeix, precisament, com a conseqüència de la convocatòria de les Corts.

---

⁷⁰⁶ Miralles (2007: vol. I, 50-63).

⁷⁰⁷ En el discurs inicial de les Corts de 1585, Felip II es referí a aquest fet històric juntament amb la revolta de Flandes, la batalla de Lepant i la presa de Portugal, veg. Coroleu-Pella (1876: 366-370).

⁷⁰⁸ Abans d'acabar el segle l'obra es reedità els anys 1588, 1589 i 1595.

⁷⁰⁹ El guió consta a la plana 145r de la *Història moral de Catalunya*.

Tot i així, una lectura atenta del resum històric de Felip I (II de Castella) mostra una referència indirecta a les Corts de 1585, quan afirma que els braços van jurar al fill del rei –futur Felip II (III de Castella)– com a hereu del regne: «Philip que ja per la gratia de nostre Senyor tenim jurat per immediat successor destos regnes après los felicíssims dies de dit son pare». A més de provar que la redacció de l'*Epítome* és posterior a la convocatòria de les Corts, la frase reforça la idea expressada per Pérez Latre que el jurament del futur rei fou «un dels punts culminants de la convocatòria. Els debats sobre la qüestió s'arrossegaren durant més de tres mesos i van reflectir el descontentament de la terra davant l'absentisme reial». Fins i tot, alguns membres de l'estament reial van interpretar el moment en clau de reivindicació jurisdiccional, tot afirmant que «si dit jurament no-s fora fet, foren redresades moltes coses en bé de la terra». Així, doncs, l'*Epítome* podia presentar el fet com un autèntic esdeveniment que honorava la fidelitat de la terra, però alhora també confirmava la seva potestat d'exercir la lliure elecció.⁷¹⁰

D'altra banda, encara que els resums històrics de Carles V i Felip II recullen notícies d'allò que podríem anomenar la gran política, també insereixen informacions d'àmbit domèstic relacionades amb aquests fets principals que enllacen el discurs. Així, es registra que Carles V es trobava a Molins de Rei quan va rebre la notícia de l'elecció imperial o l'operació singular de la presa de la galera d'Antoni d'Oms en aigües del port de Barcelona: «En l'any MDLI, havent-li rompuda la pau lo rey Henric de França ab la vinguda que féu lo prior de Càpua ab 25 galeras francesas, prenent davant Barcelona la galera de don Anton d'Oms i sinc naus». El *Dietari de l'Antich consell barceloní*⁷¹¹ recull l'episodi, protagonitzat per Antoni d'Oms de Santapau i de Sentmenat, dit el *Vinculador* (m. 1557) perquè creà un vincle agnàtic per unir una gran quantitat de cases nobiliàries al seu patrimoni.⁷¹² Una altra branca de la nissaga d'Oms heretà el títol de senyor de Calça que ostentà Baltasar d'Oms i Saragossa (m. v. 1630).⁷¹³

---

⁷¹⁰ Sobre l'afer del jurament del príncep, veg. Pérez Latre (2001b: XXI- XXIII).

⁷¹¹ *Dietari del Antich consell barceloní* (1892-1975: vol. IV, 232).

⁷¹² *GEC* (1990: vol. 20, 375-378).

⁷¹³ El senyor de Calça, Jaume del Viver, tingué una filla anomenada Constança que escasà el 1526 amb Jaume Saragossa. Una filla d'aquests, Àngela de Saragossa (Sampso), vídua de Joan-Lluís Calser, esposà el 1560 Miquel d'Oms i de Cardona. El fill del primer matrimoni d'Àngela amb Joan-Lluís Calser, hereu dels Calça, fou Jaume Calser i Saragossa, el qual testà a favor de Baltasar d'Oms de Saragossa, de manera que aquesta branca d'Oms es convertí en senyors de Calça, veg. Lazerme, (1975: tome I, 183).

No sabem en quin moment Francesc Calça ennoblí. El seu pare, Joan Llorenç Calça, en la documentació que en conservem no consta com a cavaller, sinó com a notari i escrivà del racional de la Casa de la Ciutat de Barcelona. Tampoc no sembla que l'ennobliment fos a causa de la condició social de la seva mare, Beatriu Joana.⁷¹⁴ És probable, doncs, que fos una conseqüència de l'herència del seu pare, que li llegà el càrrec de drassaner i oficial major dels reials palaus i també el títol de capità de soldats de la ciutat.⁷¹⁵ En tot cas, Francesc Calça no estava directament emparentat amb la branca principal dels senyors de Calça, que provenien del lloc homònim de la comarca que Pere Gil anomena «*Salanca* la qual esta iunt al mar en lo canto y angulo Oriental de Cathaluña; y es partida quadrada, ò casi radona de quatre lleguas de diametro entre Perpinya y Leucata»,⁷¹⁶ pertanyent a la vegueria de Rosselló i sotsvegueria de Vallespir.⁷¹⁷ Sabem que Francesc Calça contragué matrimoni amb Anna d'Àger l'any 1549 i n'enviduà el 1564.⁷¹⁸ No sembla que d'aquesta unió hagués tingut descendència, ja que, en un primer moment, llegà el càrrec de drassaner i oficial major dels reial palaus a Enric de Blanes i de Centelles. Més tard, revocà el testament a favor dels administradors de l'Hospital General de la Santa Creu de Barcelona, provocant amb això un contenciós molt prolongat en el temps.⁷¹⁹ Coneixem el joc de semblances històriques que Calça plantejà en el catàleg de comtes i comtes-reis de la galeria icònica de la Generalitat i les elucubracions històriques del *De Catalonia*, que van ser la causa que passés al refranyer popular com a paradigma dels mentiders.⁷²⁰ Per això no podem descartar que l'al·lusió a la presa de la galera d'Antoni d'Oms tingués com a objectiu

---

⁷¹⁴ AHSCSP, Testaments i llegats, vol. V. inv. 11, llibre 3. Testament de Francesc Calça de 30 de desembre de 1603, f. 40-44.

⁷¹⁵ Joan Llorenç Calça rebé aquesta herència per part del seu oncle Joan Pasqual, el qual, segons un poder amb data de 14 de juny de 1548, li llegà els «officis de obrer maior dels palaus reials de la present ciutat, de vehedor y fabricant de galeres y altres fustes de rem de la dreçana, de scrivà de les obres, guarda de la draçana y capità de soldats en la present ciutat», AHSCSP, Protocols, vol. V. Inv. 3.

⁷¹⁶ Josep Iglésies ([1949a] 2002: 166).

⁷¹⁷ Lluís de Peguera (1632: 227). En el lloc de Calça (o Calce, en francès) existia una església parroquial que pertanyia a l'arxiprestat de Perpinyà, deganat de Ribesaltes i comtat de Rosselló, veg. Monsalvatje (1914: 282). L'obra de Monsalvatje (1914: 283-284) reproduïx un document de l'any 1721 que dóna compte d'una concòrdia entre els habitants de Calça i el senyor del lloc, José de Vivier y de Oms.

⁷¹⁸ AHSCSP, Corresponsions, Vol. II, inv. 5, documents 1/2, data: 1599. En les Corts de 1564 li foren donades 1575 lliures i 8 sous pel seu càrrec d'obrer major dels palaus reials i drassaner. Calça no pogué anar a aquestes Corts «per trobar-se tauler de la taula de la ciutat y viudo».

⁷¹⁹ Sobre el contenciós, veg. Aguirre (1725: 106 i s.).

⁷²⁰ La dita popular ho formula així: «Ésser més mentider que en Calça», veg. Farnés (1997: vol. VI, 61)

prestigiar la posició nobiliària de Calça mitjançant la seva vinculació amb la nissaga d'Oms.

D'altra banda, un treball d'Oriol Oleart ha provat que la impressió de les Constitucions implicà una important investigació d'arxiu.⁷²¹ Així, mossèn Gabriel Olzina –que substituï l'arxiver i historiador Antoni Viladamor a l'arxiu de 1572 a 1584, i de nou el 1593-1594- fou gratificat l'any 1587 per «total satisfacció y paga de sos serveys y treballs a obs de la compilatió, per executió de capítol de la última cort, que a despeses del General se fa, de les constitucions y altres leys de Cathalunya». Un treball que l'obligà a la recerca de

«totes les pragmàtiques, constitucions, capitulacions i actes de corts, que estan posades y continuades en lo cors de les generals constitucions celebrades per diversos reys d'Aragó, de immortal memòria, en diversos locs, y aquelles comprobades, corregides y posades conforme estan en sos originals, recondits en dit real archiu».

Olzina resolgué el treball juntament amb misser Joan Cella, encarregat de l'estampa de la recopilació constitucional, «per spay de més de dos mesos». Aquesta investigació es traslladà a l'àmbit històric, perquè l'arxiver reial recercà

«lo die que los comptes de Barcelona comensaren a regnar y moriren, y lo matex dels dits reys de Aragó, discorrent de l'Ildefonso primer, rey de Aragó y comte de Barcelona, fins al sereníssim senyor rey don Phelip vuy benaventuradament regnant».⁷²²

Hem de pensar que la recopilació d'aquestes dades també havia d'anar destinada a la composició de la genealogia dels comtes-reis, com ja va suposar Oriol Oleart.⁷²³ De fet, una comparació de la cronologia de l'*Epítome* amb la dels historiògrafs del període fa evident que el resum històric que acompanya l'edició de les Constitucions subministra novetats en aquest sentit. És el cas, per exemple, de la data de la mort d'Alfons el Cast, que l'*Epítome* situa el dia 24 d'abril de l'any 1196, mentre que Zurita –l'únic autor que la dóna– assegura que fou el dia 25. La data de

---

⁷²¹ Oleart (2004: 223-286).

⁷²² ACA, Deliberacions, G, N-151, 20-novembre-1587, f. 123v-124, cit. per Oleart (2004: 275- 276, doc. núm. 62).

⁷²³ Al Principat existia una llarga tradició d'arxivers-historiadors, veg. Toldrà (2002: 169-187).

la mort de Jaume I, que l'*Epítome* desplaça al 6 de juliol de 1276 quan, amb anterioritat, P. M. Carbonell i Zurita la van fixar al 27 de juliol. O la data del traspàs de Pere el Gran, que el resum històric estableix l'any 1286 mentre que P. M. Carbonell dóna l'any 1282 i Zurita, ajustant-se a la realitat històrica, situa l'any 1285. D'altres proves manifesten la recerca de documents d'arxiu, com el cas de l'existència d'una filla d'Alfons III el Benigne, Teresa, de la qual només consta la succinta referència de la *Crónica d'Aragón* de Marineo Sículo, de manera que no és improbable que el resum històric l'esmenti a partir d'algun document d'arxiu. O el cas del suposat fill d'Alfons el Cast, Nunyo Sanç, esdevingut en el comtat de Rosselló, quan en realitat aquest fill mai no existí. La confusió probablement deriva d'un error de lectura dels documents, perquè ni Tomic, ni P. M. Carbonell, ni Zurita no esmenten Nunyo Sanç com a fill d'Alfons el Cast, sinó com a nebot del rei, fill del seu germà el comte Sanç I de Provença. Aquests exemples s'estenen al recull de Corts que acompanya el resum històric de cada comte-rei, ja que l'*Epítome* ressenya les de Sant Cugat de 1419-1420 i les de Tortosa de 1422, de les quals no hi ha cap antecedent historiogràfic. D'altra banda, un treball de Montserrat Bajet⁷²⁴ ha mostrat que el volum segon incorpora un abundant material produït abans de la compilació constitucional de 1495 però no recollit a la compilació de 1495, la qual cosa provaria la minuciosa recerca documental empresa en l'Arxiu Reial a fi d'elaborar no només l'*Epítome*, sinó el recull legislatiu de les Constitucions de 1588-89.

El treball d'Oleart suposa que l'*Epítome* s'afegí en l'últim moment, just quan l'obra s'havia d'imprimir, pel fet que el manuscrit original de les Constitucions conservat a l'Arxiu Diocesà de Barcelona no recull la genealogia. A més, un document de l'any 1593 reconeix la inclusió del resum històric com un dels mèrits de misser Joan Cella, encarregat per la Generalitat de la impressió de les Constitucions, per sobre de la seva obligació contractual:

«la qual [la impressió de les Constitucions] és feta a despeses y ab molta indústria y treball de dit micer Cella, y considerada també la indústria y treball que fora lo que era de sa obligatió ha posat e fet, ab molt bon orde y molta perfectió de obra tant necessària a la pública y comuna utilitat de Cathalunya, las descriptions dels comtes de Barcelona, al principi, y les taules y repertoris, al fi del volum y altres coses que sobre tot açò se havien

---

⁷²⁴ Bajet (1998: 123-134).

de considerar, aconsellen als senyors deputats y oïdors que per total paga dels danys de dita detentió de volums y de la indústria y treballs de dites descriptions, taules y repertoris donen y paguen al dit micer Joan Cella y de Tarufer set-centes liures barceloneses.»⁷²⁵

Com a conseqüència d'aquest document, Oleart afirma que

«con la aportación de estos nuevos datos no se resuelve la cuestión de la autoría de la genealogía de los condes y reyes que encabeza la recopilación impresa –de la que se hizo eco Miralles sin resultados concluyentes–, pero sí queda de manifiesto que no tendría por qué tratarse necesariamente de un historiador, sino que, por ejemplo, también podría ser fruto de la labor de un archivero que, como Olzina, tuviera acceso a los documentos y datos necesarios».⁷²⁶

Oleart adduí aquesta consideració en una nota a peu de pàgina, conscient, segurament, que una anàlisi de l'autoria de l'*Epítome* requereix un examen historiogràfic del text. I certament, un escrutini dels resums històrics dels comtes-reis mostra que no presenten cap singularitat historiogràfica, si n'exceptuem els nous elements de cronologia ressenyats abans. El redactor compila servilment els dos autors de la tradició historiogràfica del Principat, Tomic i P. M. Carbonell, i de fet no confronta les seves informacions amb Zurita. Ho demostra la localització de la mort de Ramon Berenguer IV, que l'*Epítome* situa «en lo Burc de Sanct Dalmay, prop la ciutat de Gerona», seguint la tradició historiogràfica iniciada per Tomic i continuada per Tarafa i per Marineo Sículo (1524: lib. III, f. XXVv) –el qual emplaçava la mort «en el arrabal de Sant Daniel cerca de la ciudad de Girona»,⁷²⁷ mentre que, en realitat, el comte morí en el Borgo San Dalmazzo, prop de Cuneo, al Piemont, com recull Jerónimo Zurita (lib. II, XIX).⁷²⁸ O l'afirmació, seguint P. M. Carbonell (1997: vol. II, 50), sobre la regència de «Nuno Sans, comte de Rosselló» durant la minoria d'edat de Jaume I, quan en realitat es tractava del comte Sanç de

---

⁷²⁵ ACA, Deliberacions, G, N-157, 28-juliol-1593, f. 1309-1310, cit. per Oleart (2004: 284, doc. núm. 77).

⁷²⁶ Oleart (2004: 246-247, n. 119).

⁷²⁷ Cal dir que P. M. Carbonell ubicà la mort del comte prop de Gènova, com es repetia erròniament en la historiografia catalana des de les *Gesta Comitum*.

⁷²⁸ Més tard, Diago (lib. II, cap. CLXXIII, 255) coneix el document que, segons declara, es trobava conservat en l'Arxiu Reial «en el primer libro grande de los feudos en el folio quatrocientos y ochenta y siete».

Provença, fill de Peronella i Ramon Berenguer IV, nomenat procurador general d'Aragó i Catalunya, com registra Zurita (lib. II, cap. LXVII).

Altres dades confirmarien la precipitació amb la qual s'inclogué l'*Epítome* en la impressió de les Constitucions. Per exemple, la notícia de l'enterrament de Ferran el Catòlic en «Sancta Fe, capella de los reyes fora los murs de Granada, ahont estava soterrada la dita reyna dona Ysabel sa muller», en comptes de la Capella Reial de la catedral de Granada. O l'enumeració que fa l'*Epítome* dels fills barons del matrimoni d'Anna d'Àustria i Felip II: Ferrando, Ladislao, Jaume i Felip, quan realment foren Ferran (1571-1578), Carlos Lorenzo (1573-1575), Diego Félix (1575-1582) i Felip (futur Felip II). Ambdues errades només són possibles si considerem que el compilador no estava familiaritzat amb les cròniques històriques; que aquestes informacions es van transmetre de forma oral; i que immediatament després de la redacció el text fou imprès sense que ningú tingués l'oportunitat d'esmenar-lo.

Per últim, no podem oblidar que l'*Epítome* era una iniciativa institucional destinada a certificar la naturalesa històrica del regne i assenyalar les seves prerrogatives al llarg de la història, perquè relacionava les «sanctas ordinations per la bona administració de la justícia en los locs y anys» de cada període comtal.⁷²⁹ La seva missió era traçar de forma clara la història del Principat, però al mateix temps podia ser el suficientment imprecís i general perquè les incerteses del primer període comtal quedessin diluïdes. Esteve de Corbera comparà aquest gènere historiogràfic amb el paisatge que es pot veure en el fons d'una pintura:

«Como el pintor que los lexos de las tierras que no puede dibujar distintamente en sus quadros, en el remate dellos los figura, y representa, como en unos montes, y desiertos, con nuves, y çelajes que se apartan tanto de lo demas, que pareçe que por su distancia no bastan a comprenderse bien con la vista. Desto sirven los epitomes, y sumarios con que se proponen los lexos de aquellos tiempos.»⁷³⁰

Com a pintura de «lexos», l'*Epítome* no podia recollir conjectures històriques; el seu discurs havia de ser sòlid, fonamentat sobre documents d'arxiu –com és el cas del

---

⁷²⁹ Aquestes dades no figuren en la compilació constitucional de 1495.

⁷³⁰ Corbera (1678: 136).

privilegi de Carles el Calb de l'any 844– i/o sobre la tradició de velles cròniques – com les fonts franques que demostraven l'existència històrica de Barà o les que posseïa Francesc Calça. Aquestes proves bastarien per avalar el nou discurs i donar sortida a l'atzucac en què havia entrat la historiografia catalana arran de les crítiques de Carbonell a Tomic. El propòsit de l'*Epítome* és l'esbós d'aquest nou relat historiogràfic en el primer període comtal, però topava amb un inconvenient, ja que com a text institucional i central –«de molta auctoritat», va qualificar-lo Pere Gil– calia que defugís qualsevol polèmica. Per això, el seu objectiu era fixar les bases d'un discurs historiogràfic renovat i incontestable, que altres obres podrien desenvolupar de manera més circumstanciada.

Així, doncs, podem concloure que l'*Epítome* és fonamentalment un text de consens, sorgit amb l'objectiu de crear un nou discurs historiogràfic versemblant –igual que també ho fou, en última instància, el catàleg de comtes i comtes-reis de la sèrie icònica encarregada per la Generalitat–; la responsabilitat de la seva redacció hauríem d'assignar-la a Francesc Calça, pel que fa als resums històrics dels primers comtes, bé que amb la col·laboració d'un arxiver com Gabriel Olzina. En canvi, aquesta autoria no apareix tan evident en els epítoms dels comtes-reis, de manera que és probable que l'esmentada col·laboració s'invertís i que finalment fos Gabriel Olzina, o en tot cas una persona propera a l'Arxiu Reial, qui hagués redactat els resums històrics, els quals no s'haurien revisats a causa de la seva precipitada impressió.

Amb tot, el *De Catalonia* i les iniciatives institucionals de l'*Epítome* i de la galeria dels comtes i comtes-reis de la Generalitat no són els únics episodis que van pretendre desfer l'atzucac en què es trobava la historiografia catalana. Onofre Manescal, doctor en teologia i rector de l'església de Sant Andreu de la Selva, en el seu *Sermó vulgarment anomenat del sereníssim senyor don laume segon* (Barcelona, 1602), predicat a Barcelona el 1597, incorporà una nova versió narrativa de l'episodi *De la pèrdua d'Espanya*, extreta de l'obra de Miguel de Luna *Historia de la conquista de España* (Granada, 1592), que explicava els orígens cristians de Catalunya. Però segons declaració del mateix autor en la dedicatòria a l'estament nobiliari del Principat, la seva obra només era «una pintura de carbó grossera, un aver sols apuntat alguna de las moltas cosas que y a que dir de nostra nació y nobleza de cathalans». Per la seva part el franciscà Esteve Barellas, autor de la *Centuria de los famosos hechos del gran Conde Bernardo Barcino* (Barcelona,

1600), va recórrer a un altre mètode per narrar el primer període de la conquesta àrab: l'autoritat d'un apòcrif rabí de Montblanc anomenat Capdevila.⁷³¹ El franciscà justificava la seva obra –ja enllestida l'any 1597, segons consta en una fe de trasllat del bisbe Terés preliminar al llibre– perquè es tractava de salvar l'honra de la pàtria:

«Podrán los curiosos y algo dados a la lición de las antigüedades, averiguar lo que muchos faltaron assí en la computación de los años como en qué tiempo movieron las manos contra la africana gente y el tiempo que mandan y vivieron aquellos primeros padres de la patria, principio de los que oy moran y habitan en este tan antiguo reyno, honra de los siglos passados y opinión en lo por venir con cuyo ánimo y esfuerço dieron comienço y principio a la sangre illustre de que está matizado nuestra provincia de Cathaluña y libertad de la patria. No pude averiguar por más que trabajé los tiempos y años de aquellos progenitores que primero no mirasse el dicho Eusebio y a los Palmerios, cuya authoridad escusara mi atrevida pluma. No han de faltar algunos siguiendo lo que otros refieren y de boca a boca se dize poner mano a lo que trabajé con favor del Capdevila. Para purgar pues mi dicho y parecer quise con acuerdo trabajar como de principio, como fuente de la verdad por la vida de los céssares y emperadores para que desta suerte quede el negocio más llano y sabido remitiendo mi trabajo a otro que más sabe fuera deste orden para sacar la verdad a luz, que no será poca gloria para los naturales cathalanes y para mí particular contento pues hallen otro que trabajase más que lo que trabajé inventando otro mejor método y cuenta para sacar a luz la verdad de lo que se dudavan algunos poco curiosos las historias cathalanas por hypócriphas y fabulosas, pues no hallavan los principios de los tiempos en que fueron. Ahora con mi trabajo de tantos años y destierros voluntarios podrán ser certificados de lo que tanto dudaron los estraños y naturales con el desseo que tengo de me emplear en cosas honrrosas para la patria.»

---

⁷³¹ Igual que Calça, Barellas inspirà la veu *barellada*, que significa explicació extravagant i fantàstica, en evident al·lusió a les fabulacions de la seva crònica.

9.3 L'aportació de Pere Gil: la recerca de la certesa moral

Cal inscriure l'obra de Pere Gil dins d'aquest marc historiogràfic, que ens porta a interpretar la *Història moral de Cathalunya* com un nou esforç per donar resposta a l'atzucac mitjançant l'ampliació del dibuix resolt a l'*Epítome* i la realització d'un procés moral dels capítols 16 al 25 de l'obra de Tomic. Un procés que realitza deixant clars per endavant els límits del seu treball: «diré lo que a mi me apar més verisímil deyant a altres que tindran més alt ingeni y trauran feta més diligència o trobada més clara la veritat de las cosas, lo judici més madur y més cert de todas ellas».

Tot seguit exposa els fets sobre els quals l'historiògraf aplica el seu mètode. Així, en primer lloc narra l'entrada d'Otger Cataló i els Nou Barons. En segon lloc, la mort de l'heroi mític en el siti d'Empúries l'any 735. En el tercer, relata la conquesta de Carcassona per part de Carlemany l'any 790 i l'entrada al Principat del seu exèrcit, i també la llegenda dels ermitans i la multiplicació dels pans feta conjuntament pel papa i l'emperador. En el quart, cita l'entrada de Rotllà l'any 791 i la seva trobada amb els Nou Barons. En el cinquè, glossa la retirada a França de Rotllà i els Nou Barons, que arribaren a la presència de Carlemany. En el sisè, explica el vot de Carlemany, fet en presència del papa, per tal de «retornar la terra a la fe y obediencia y religió christiana». En el setè, recull el vot de Carlemany respecte a la divisió del Principat en vuit bisbats, nou comtats i nou baronies. En el vuitè, conta la conquesta de Carlemany de la Catalunya Vella, en la qual participà el papa. I, per últim, en novè lloc, relata l'entrada del rei Lluís, fill de Carlemany, l'any 811, i la conquesta de Barcelona del 814, com també el nomenament de bisbes, comtes i barons en compliment de les prescripcions del seu pare.

A continuació, Pere Gil remarca que aquests nou punts no es troben en les cròniques franques i que per aquesta raó P. M. Carbonell les considerarà «falças, y apòcrifas, y erròneas, y rondallas, y invencions, y contemplacions follas». A més, subratlla que l'arxiver reial també desautoritzà la crònica de Philomena, secretari de Carlemany, perquè «no·s lig que Philomena (lo qual és auctor al·legat per Pere Tomich) sia estat secretari de l'emperador Carles Maynes y que haja escritas y compostas estas y semblants cosas contràrias a la veritat». Considerant tot això, el jesuïta declara que «apenas se pot dir cosa certa ni encara casi verisímil. Totavia, per a declarar lo que yo de tot lo que he referit judique, diré sumàriament

proposicions que seran com conclusions de tota la present història de las cosas preditas».

Amb tot, Pere Gil conclou exposant quatre proposicions. En la primera, reprova Pere Miquel Carbonell perquè «encara que auctors qualificats no las referyxen ni apunten però tampoc no las reprehen /ni\ riprovan y sovint hacontès auctors molt cèlebres deyxar-se algunas cosas importants de històrias». Aquest argument seria adduït posteriorment per d'altres autors a fi d'admetre l'entrada de l'heroi llegendari. De fet, es convertí en un topos historiogràfic que podem llegir en Jeroni Pujades o Esteve de Corbera:

«Pero a esto responden los que siguen aquella opinion que el argumento que en las escuelas se dize *ab auctoritate* negativa no concluye, pues no es buena razon no esta en las Historias Francesas el nombre de Otger, luego no le huvo. Todas las historias no lo escriven todo, unas publican lo que otras callan».⁷³²

D'altra banda, aquesta presumpció implicava un altre judici: la validesa de la tradició com a font de prova, perquè si la història no estava continguda en els autors aprovats, només la tradició podia validar-la. Amb tot, el jesuïta reclama prudència, ja que únicament és possible recórrer a la tradició «quant ho forçara la necessitat y falta de papers y scripturas, per no ser aquest testimoni de tanta certitut com són los testimonis dels privilegis, testaments, epitaphios y llibres».

A partir de la segona proposició exposa el seu mètode moral d'una forma més pràctica, ja que dirimeix entre allò que és cert, probable, improbable i increïble. Així, explicita la seva incredulitat sobre la llegenda dels ermitans i la multiplicació dels pans, alhora que també dissenteix de la participació conjunta del papa i l'emperador en la conquesta del Llenguadoc. Per al jesuïta reusenc, es tracta de coses «molt difficultosas de ser cregudes», perquè

«los historiadores eclesiàstichs que escriuen la vida y los actes dels papas, y en especial del papa Adriano, no escriuen semblant cosa, ans bé, tots diuen que en aquest temps Adriano estava en Roma. Y lo miracle de saciar ab dos pans deu milia hòmens com a miracle tan gran si fóra ver y hauria d'ell, com

---

⁷³² Corbera (1678: cap. V, 27).

de cosa tan pública, memòria en molts historiadors; y lo mateix dic dels hermitans».

Són els mateixos arguments que havia utilitzat P. M. Carbonell en la seva crítica a Tomic. De fet, a partir de la reprovació de l'arxiver reial, els historiògrafs del Principat ja no van reproduir aquestes llegendes.

En la tercera proposició, Pere Gil considera certa l'entrada de Lluís el Pietós el 801 i la conquesta de Barcelona, cosa que li permet afirmar que «no és improbable que Carolo Magno abans no hagués entrat en Cathalunya».⁷³³ Després cita com a probable la història d'Otger Cataló i els Nou Barons, com també l'entrada de Rotllà al Principat.⁷³⁴ Amb tot, Pere Gil prevé que «no són totes coses certes», en referència a la llegenda del delme enviat per Rotllà en forma de «bous y vaques, y mulas y cavalls, y draps» al monestir de la Grassa. De fet, aquest episodi –igual que la llegenda dels ermitans– ja no es troba en els historiògrafs posteriors a Carbonell.

En la quarta proposició, considera que «no és increyble» el vot de l'emperador de conquerir el Principat i la seva divisió en bisbats, comtats i baronies,

«per a que d'esta manera, en la conquista, ab més pau se dividís y partís. /Y també perquè Catalunya la Vella fou conquistada en lo any 801 y en lo any 802 fou conquistada casi tota Cathalunya Vella y Nova per Ludovico, fill de Carolo Magno. Y pot ser que després de conquistada Carolo Magno fes la predita divisió com la féu en Aquitània instituint en ella nou comptats, conforme escriu Çurita en lo 3 capítol al-legat».

---

⁷³³ Es tracta d'una qüestió certament controvertida. Així, Zurita (lib. I, cap. III) narra l'entrada de Carlemany l'any 778 i la presa de Saragossa i Pamplona, així com la batalla de Roncesvalles; en canvi, no parla de la seva entrada a Catalunya. En la mateixa línia se situa Ambrosio de Morales, encara que negui explícitament l'entrada de Carlemany a Catalunya –seguint Papirio Massó, el qual qualificà com a fàbula l'obra de l'arquebisbe Turpí, i per extensió l'obra de Tomic. Així, en poques paraules, l'historiògraf cordovès –que no cita mai Tomic– el liquida, no sense exculpar-lo abans: «nosotros también los españoles de aquel libro parece lo tomamos, y así no tenemos tanta culpa, pues no fuimos los inventores». En canvi, Beuter, Viciano, Juan de Mariana i Garibay confirmen l'entrada, mentre que Gonzalo de Illescas i Tarafa defugen la qüestió. D'altra banda, la posició dels autors posteriors a Pere Gil és molt semblant. Així, Manescal, Corbera, Pujades i Bosch l'accepten, mentre que Diago no en parla.

⁷³⁴ Malgrat que Zurita no parla de l'expedició de Rotllà, la llegenda s'havia mantingut viva, de manera que arriba fins a Manescal (f. 26) i Pujades (lib. VIII, cap. X), encara que molt desdibuixada.

També considera que,

«no obstant que sia inçerta la entrada dels Nou Barons y la divisió dels comptats y baronias feta per lo emperador Carles del modo que ha referit Pere Tomich, però és cert que los linatges dels Nou Barons són antiquíssims y que o foren de aquell temps de l'emperador Carles Maynes o molt poc després».

Finalment, conclou amb el que podem considerar el corol·lari de la seva *Història cathalana moral*:

«De tal modo que los linatges de la noblesa de Cathalunya en antigüedad, y limpieza, y valor en armas, y en tota cosa pot competir ab la nobleza de qualsevol província y regne de Espanya, y encara de Europa, com del discursç d'esta història se veurà».

Convè adonar-se que el mètode moral està en connexió amb el probabilisme de la Teologia moral, al qual ja al·ludíem en el perfil biogràfic del jesuïta, a propòsit del *Memorial de manaments* (veg. supra p. CXLII). El probabilisme fou acceptat i utilitzat abastament pels jesuïtes, una qüestió que els enfrontà un cop més amb els frares predicadors –que no reconeixien la seva validesa– i que, a la pràctica, restà d'ús exclusiu dels membres de la Companyia de Jesús. Recordem que el probabilisme s'aplicava quan no era possible actuar moralment amb total certesa, és a dir, quan només hi havia opinió. D'acord amb aquesta doctrina, el creient pot optar per l'opinió probable, i no necessàriament per la més probable –podria ser fins i tot menys probable que una altra. Fonamentalment, es tracta d'un mètode pràctic, perquè no s'emeten judicis probables, sinó judicis de probabilitat, és a dir, l'existència de motius per afirmar o per negar la moralitat d'una determinada acció. Extrapolat a l'àmbit historiogràfic, aquest és el mètode que Pere Gil fa servir en la *Història cathalana moral* i que li permet tancar satisfactòriament el debat sobre la veracitat històrica dels fets.

Pere Gil i Estalella

***Història moral de Cathalunya. Libre segon de la
Història cathalana***

E edificare La Compta don Ramon Berenguer, y Alla impresa d'india sa
 muller La Iglesia Cathedral ~~de~~ de Barcelona: y per esta causa
 lo entere de aquest compte fou en lo seu de Barcelona. La qual Iglesia
 en lo que era ala suya ~~de~~ arquitectura es molt principal y gressa. † Fidei se los Monachos
 de Fania lo Any 1060.
 y de Valenciana, lo any
 1061. y altesa y
 pte de este monasterio
 y de suya.
 Suo es la Compta don Ramon Berenguer en los comptes de Besalu, y de
 los d'altres. Los quals abans era ~~de~~ ajuntats ab lo Compta de Barcelona
 despres fons desmembrats y donats a otra labora: y en vida de aquest
 Compta, y ~~de~~ en suya a l'auise ab lo Compta de Barcelona.

Molt deu Catholima a aquest compte; y que la abata de conquisca rta
 Enguilla donat li dot de Beys, Alons, y d'altres. Amplia la ajuntat li
 d'altres d'ins de Franca. En nobilitat y graduat y semblant en ella los peninsulars
 d'altres Comptes, Barons, Vescomtes, Nobles, Veruessos, ^{Canallers} Senyors de Paratge,
 Senyors y Burguesos. Perfeccionala en son governa ~~de~~ ab el las Leys
 d'altres, y donant li leys y confusions d'altres los Burgues molt saludables.
 Finalment en pau y en guerra lo governa ab tanta prudencia que
 meriamet aquest Compta y sa prudencia son nomenat lo Vell.

Lo qual abans de haver viscut de sa edad vuyta anys, y haver governat
 lo Compta de Barcelona per estay de ^{any} 1035 fins lo any 1076. en tanta vellesa, ple de anys y vuyta anys mori en lo
 tenor. Fou sepultat honoratissimament en lo seu de Barcelona: los seus ossos
 repousan en un sepulchre de Marbre situat a la part de dita Iglesia la qual
 sepulchre esta al entranca de la sacristia. Deppa y heren universal del cobar
 de Barcelona, a don Ramon Berenguer fill d'altres segons moltes ~~de~~ ~~de~~
 Alons y d'altres fill nomenat Berenguer Ramon ~~de~~ ~~de~~

Lo se Episcopo del sepulchre de aquest Compta don Ramon

Marino Puri, missionis nulli p'hibere obediens: Quisquis hie regis Agarenis moris suscepit.
 Ad cuius necem semper solent exequium. Hic regis regis moribus omnia procedunt
 etq' m'bet gloriosus Toming Raymunus Berengari, d'altres recedat omnia omnia,
 me princeps de Barcelona; comes y gerenda, et Marchio Ausonia. Hic d'altres
 p'ntor et p'ntor, ac m'ro christiam Populi. Et q' eius videtur cum admittit christi
 d'altres d'altres, d'altres regis Pagum christianorum aduersarij, quos d'altres
 non res anecessos sui conuenit, et fusions y fugas, multos videtur d'altres
 christianorum amplifacunt terminos. Jam vero d'altres gratis, cum ipse comes et
 p'ntor amplifacunt principatum obtinisset in terra; et d'altres omnium bonorum
 d'altres de Ecclesia, qua christi est operta, et m'ra feruor: in se et
 non sui honoris, inra m'ra Barcelona combatis, cum vidisset aulam. Et p'ntor
 sui d'altres reuerentia operis, et ex parte d'altres a Barbaris; in d'altres causa d'altres
 non, et tam honoris, et restituitur fuit, et amittit ^{afundamentis}. Et cum tri:
 pte d'altres p'ntor cepit operis, y re p'ntor d'altres ecclesiam; d'altres
 d'altres fuit p'ntor aulam p'ntor sedis, sui inuocatione S^{ti} Crucis, S^{ti} En:
 id indigena et Maronis christi. Constituitq' d'altres Barcelona. Et fuit multo d'altres
 d'altres: qualis miser non possunt. Prexit autem per quadraginta duos annos. qui
 p'ntor. Caldas Junij anno dominum 1076. cuius anima requiescat in pace.

XIII. Compta.

Críteris d'edició i advertiments

La finalitat de la present edició és la contextualització del text. Per això posem l'emfàsi en el caràcter històric del document, més que no pas en el filològic. Per a l'edició del text, que ha estat revisada per Mercè Comas Lamarca, s'han seguit els criteris següents:

Respecte escrupolós pel text.

Desenvolupament de les abreviatures sense avís.

Els signes tironians es transcriuen sempre, sense avís, per *y*.

Regularització de l'ús de les majúscules. A part dels usos lògics –noms de persona, institucions i llocs–, s'usa la majúscula amb funció singularitzadora en aquests casos:

- per distingir els càrrecs o les persones rellevants; per exemple, els reis o els papes, quan es fa referència a un papa o a un rei en concret.
- per distingir obres –històries, cròniques–, quan es fa referència a una història o crònica determinades.

Regularització de *u/v*, *i/j* i *c/g*; en la grafia de *ll* utilització del punt volat només quan apareix en el català actual; regularització *ñ/ny*.

Adopció de l'accentuació, l'apòstrof i el guionet del català actual i del punt volat per indicar les el·lisions que avui no tenen representació gràfica.

No es mantenen les unions inconnexes de mots (separacions indegudes), excepte en els casos en què la separació assenyala una diferència pertinent.

Allò que va entre claudàtors [ ] vol dir que faltava en el manuscrit i s'ha afegit per deducció. També s'assenyala entre claudàtors la lectura insegura. D'altra banda, els punts suspensius intercalats entre claudàtors marquen llacunes del text.

Els incisos que a l'original apareixen afegits al marge o entre línies estan indicats d'aquesta forma / \. Les anotacions al marge que no tenen relació amb el text es consignen en nota a peu de pàgina, i igualment la transcripció dels textos ratllats.

Excepte les catalanitzacions, no s'accentuen els noms propis i els topònims en llatí.

Les cites en llatí es transcriuen literalment i es posen en cursiva.

La cursiva s'ha aplicat en els casos següents:

- per indicar el canvi d'idioma
- per als títols d'obres
- per a les expressions llatines
- per als sobrenoms
- per als títols honorífics

L'estil directe va entre cometes.

Quan el mot és equivocat o intel·ligible, s'ha indicat [*sic*], per tal que el lector no atribueixi la falta al transcriptor.

Per als textos en altres llengües es respecta la normativa vigent.

S'han emprat els signes de puntuació d'acord amb els criteris actuals, intentant de conciliar-los amb algunes pautes marcades pel manuscrit.

S'han respectat sempre els parèntesis utilitzats per l'autor i s'han indicat els afegits de nou.

La numeració escrita s'utilitza en la forma de l'original.

S'ha modificat l'agrupació de paraules que actualment en formen una sola.

S'han respectat els punts i a part del manuscrit, i també la disposició dels títols i encapçalaments.

Es manté la foliació del text original.

Marquem el foli en números volats, seguits de *r* o *v*, per indicar respectivament el recte o verso.

Les notes explicatives o interpretatives del text són fonamentalment de quatre tipus:

- 1) notes històriques: context, datació, personatges, referències, fragments de textos històrico-literaris anteriors o coetanis que convé confrontar.
- 2) notes geogràfiques: localització, exactitud.
- 3) notes literàries: fonts, relació amb altres textos, construcció narrativa, recursos, etc.
- 4) notes que contextualitzen el text en la historiografia catalana de l'època moderna.

En tots els casos es pretén aclarir els dubtes que el text planteja i il·lustrar les idees que l'obra desenvolupa, car aquestes ens informen sobre la posició ideològica en el moment de l'escriptura del text –en aquest cas el de l'època contrareformista. Per això, en les notes a peu de pàgina, fem servir d'altres obres del període que interpreten els episodis històrics des d'aquesta concepció ideològica.

Per a la identificació i fixació dels noms i la cronologia en general de les notes a peu de pàgina, prenem com a referència el criteri de la *Gran Enciclopèdia Catalana* i de l'*Enciclopedia Universal Ilustrada*. En el cas específic de la història comtal de Catalunya, seguim l'obra d'Armand de Fluvià *Els primitius comtats i vescomtats de Catalunya. Cronologia de comtes i vescomtes* (Barcelona, 1989).

Reproduïm de la forma més fidel possible l'organització del text en l'original manuscrit, de manera que mantenim la distribució dels títols dels apartats i la dels capítols, i igualment les citacions d'altres textos per part de l'autor.

Pere Gil cita els *Anales de la Corona de Aragón* de Jerónimo Zurita per l'edició prínceps de 1562, que és extraordinàriament rara i que, a més, fou corregida i augmentada pel mateix autor l'any 1585. Les impressions modernes de l'obra s'han fet en base a l'estampació de 1585, per això en les notes a peu de pàgina citem per aquesta edició, tot assenyalant les coses del llibre i/o el capítol que no concordin amb la prínceps, quan sigui el cas.

|| 4r [...] ¹ Arrimar esta nostra història ab la dels summos pontífices y fer menció dels papas /que llavors\ governàvan, per /a\ que d'esta manera proceesca esta història ab més claredad, y participe de més llustre, certitut y veritat. Supposada, /donchs\, la dita certitut de la història sagrada y de la història eclesiàstica pontifical, y supposada esta breu summa dels anys que ha és criat lo món y de las edats d'ell, segueyx-se que, començant en particular de referir las cosas de Espanya y Cathalunya, tractem /en lo capítol següent\ dels primers habitants d'ella.

---

¹ El manuscrit conté 2 f. preliminars en blanc. A continuació, la numeració comença en el f. 4 amb l'*incipit* mutilat. Per a una descripció detallada del còdex, veg. Duran (dir.) (2000-2001: vol. II.1, 26-30).

|| 9r CAPÍTOL III. De las quatre monarchias del món y de las naciones que habitaren /en\ Espanya y Cathalunya, y /dels\ reys /o capitans\ que [en] ella governaren des de la gran seca fins a la entrada dels romans /en\ Espanya.

Lo propheta Daniel,² en lo capítol segon de la sua propheta,³ refereyx que Nabuconodosor, rey de Babilònia,⁴ una nit sommià un somni que veyà davant sos ulls una estàtua gran y de statura sublime, la qual tenia un aspecte terrible: lo cap de la qual era de or finíssim; los pits y los braços de argent; lo ventre y cuyxes de coure; las camas de ferro y una part dels peus era de ferro y altre de fanch. Y mirava-la Nabucodonosor fins tant que una pedra tallada de la montanya sensa mans, la qual ferí a la estàtua en los peus de ferro y fanch, y los desmenussà, y en lo mateyx punt juntament lo ferro, coure, argent y or /se desmenussaren\ y se convertiren en favilla⁵ en polç que lo vent se n'aportà ni-s veren més en lloc algú. Però la pedra que ferí a la estàtua fou feta una muntanya gran y umplí tota la terra. Havent tingut Nabucodonosor aquest somni se oblidà totalment d'ell y cercava algun intèrprete y savi que li referís lo somni y li declaràs tot lo que significava. Y sabent Daniel per divina revelació lo somni y la significació d'ell presentà's davant Nabucodonosor; digué-li que li declararia juntament lo somni y la significació. Y, ayxí, li declarà com aquella estàtua y lo or, argent, coure y ferro d'ella significàvan las cosas esdevenidoras y los regnes /y reys\ que havían de succeyr; dient que lo rey Nabucodonosor y son regne era lo cap de or, després de son regne vindria altre menor significat per lo argent, després lo tercer significat per lo coure y, finalment, lo quart significat per lo ferro.⁶ Després dels quals succeyrà un regne que desmenussarà los quatre passats y no serà per altre regne desfet, antes durarà per a sempre.⁷ Per estas quatre cosas d'esta estàtua que són: or, argent, coure y ferro

---

² Daniel, profeta del poble d'Israel, fou portat captiu a Babilònia durant el període de la deportació del poble jueu sota el domini de Nabuconodosor (m. 562 a. de C.), Baltasar (m. 539 a. de C.) i Darius el Mede (522–486 a. de C.).

³ *Libre de Daniel* II, 31-45.

⁴ Nabuconodosor fou rei de Babilònia del 605 al 562 a. de C. Babilònia, anomenada també Babel, era la capital de la regió i del regne del mateix nom, situada a la Baixa Mesopotàmia.

⁵ Llatinisme. La seva traducció és cendra o brasa.

⁶ La interpretació de Daniel mostra la disminució progressiva dels regnes fins arribar a l'últim representat pel ferro. A més de constituir una profecia, la successió de les quatre monarquies és el fonament històric de la idea de la *translatio imperii*, segons la qual l'imperi passa, sense que canviï la seva substància, d'un poble a un altre; veg. Momigliano (1984: 257-264 i 265-286) i (1993: 95-111).

⁷ Segons el comentari del dominic italià Ptolomeu de Lucca (s. XIII), continuador del tractat de sant Tomàs d'Aquino sobre el govern dels prínceps, després de les quatre monarquies succeirà una cinquena, la monarquia de Crist, el primer vicari del qual serà –encara que d'una forma inconscient– l'emperador August; veg. Kantorowicz (2000: 854-855). Durant la

són significadas, segons se trau de la mateyxa escriptura y ensènyan casi tots los doctors, las quatre monarchias que en lo món són, ja fins ara passadas y en la dita prophècia foren figuradas.⁸ Per lo cap de or és figurada la 1ª monarchia dels assirios, la quan [*sic*] començà en lo rey Nino⁹ que visqué en temps de Abraham o poc abans de Abraham;¹⁰ y encara que alguns volen dir que Membrot¹¹ fou lo primer que-s nomenà rey, però la opinió més comuna és que començà la monarchia en Nino y que lo primer que-s nomanà en lo món rey y monarca fou Nino; durà esta monarchia [...] anys, poch més o manco; foren los reys o monarchas d'esta monarchia entre tots [...] y lo últim fou [...]. Per los pits y braços de argent és figurada la 2ª monarchia que fou dels persas; lo primer rey y monarca de la qual se nomenà Siro;¹² durà esta monarchia [...] anys, poch més o manco; foren tots los reys d'ella\ [...]; lo últim rey fou [...].

Per lo ventre y cuyxes de coure és figurada la 3ª monarchia dels grechs; lo primer monarca y rey de la qual se nomena Alejandro Magno;¹³ durà esta monarchia per espay de [...] anys, poch més o manco; los reys que la governaren foren [...]; y lo últim de tots ells fou [...].

Per les cames de ferro y peus, part de ferro y part de fanch, és figurada la 4ª monarchia dels romans la qual si bé tingué principi de Ròmul,¹⁴ però arribà a ser monarchia y governar tot lo món fins tant fou governada per còsols y després per emperadors, Júlio Cèsar¹⁵ y Augusto Cèsar.¹⁶ Y d'estos dos, Augusto Cèsar fou lo primer que-s nomenà pacíficament emperador de Roma y de tot lo món.

---

segona meitat del s. XVI es multiplicaren les interpretacions del *Llibre de Daniel*; veg. Dubois (1977: 387-573).

⁸ Les parts de l'estàtua estan identificades amb els quatre imperis històrics: babilònic, meda-persa, l'imperi d'Alexandre Magne i els seus successors i l'Imperi romà. Amb aquest imperi conclou la història universal, d'acord al *Comentari in Danielem* de sant Jeroni. Tradicionalment, aquests imperis es vinculaven amb les quatre parts del món; veg. Orosi (lib. II, 1).

⁹ Nino: fundador mític de l'imperi assiri i de la ciutat de Nínive vers el 1968 a. de C.

¹⁰ Amb Abraham comença la història d'Israel, que podem situar entre els anys 2000 i 1500 a. de C.

¹¹ Es refereix a Nemrod, personatge bíblic i llegendari, que personifica el poder assiri i babilònic.

¹² Cir el Gran o el Vell, rei de Pèrsia del 550 al 529 a. de C.

¹³ Alexandre Magne, rei de Macedònia del 356 al 323 a. de C.

¹⁴ Ròmul: mític fundador de la ciutat de Roma i el seu primer rei, germà bessó de Rem.

¹⁵ Gai Juli Cèsar (100 a. de C.–44 a. de C.).

¹⁶ August Cèsar (63 a. de C.–14 d. de C.), emperador del 27 a. de C al 14 d. de C.

Per la pedra que derrocà y desmenussà tota la estàtua¹⁷ és figurat lo imperi de Christo, || 9v y en particular lo imperi spiritual y universal, domini que té lo papa de Roma que és vicari de Christo en la terra sobre tots los reys del món y tots los hòmens que viuen sobre la terra, la qual suprema potestat del Summo Pontífice no s'acabarà en lo temps, sinó que durarà fins a la fi del món.¹⁸ Supposada esta breu notícia de las ditas quatre monarchias, la qual he escrita en aquest lloc per a mayor intel·ligència tant del passat com del present y del següent capítol, és de saber [que] los reys que governaren a Espanya des de Túbal fins a Abides,¹⁹ en lo mateyx temps de la primera monarchia dels assírios, /no-s pot saber certament que\ fossen subjectes als monarchas dels assírios per distar molt Espanya dels assírios, ni tampoc los reys que governaren en lo temps de la segona monarchia dels persas que fossen subjectes als reys de Pèrsia, per rahó de la distància. O si foren subjectes la subjectió durà poc de temps y no era del tot perfecta, ni ab tanta rigor, /ni per ventura seria subjectió de tota Espanya sinó de alguna o bona part d'ella\.

Però los que han governat Espanya /després de Abides y després de la gran seca,²⁰ part en temps de las mateyxas monarchias y part després de entrats los

---

¹⁷ La pedra representa el darrer episodi, la clausura apocalíptica de la història universal que dona pas al cinquè i definitiu regne, el regne de Crist. Francesc Diago (1603: lib. III, cap. III, f. 271) identificà la pedra amb sant Ramon de Penyafort: «*una chinita o piedrezita, que ya que desgalgándose por el monte abaxo no tuvo tantas fuerças como la otra para dar consigo en los pies de la fuerte y levantada estatua, y desmenuzarla y convertirla en polvo, las tuvo a lo menos favorecida de la gracia del Señor para despreciar su grandeza, oro, plata, y metales ricos como si toda essa su riqueza fuera polvo y bassura (...) Por este grande menosprecio de las cosas de este siglo fue poco a poco creciendo tanto esta piedrezita que llegó a ser peña tan grande en virtud y santidad que hinche toda la redondez de la tierra y buela su fama por todo el orbe desde que el Vicario de Christo la escribió en el cathálogo de los montes santos. Ya creo entienden todos voy hablando del bienaventurado san Ramon de Peñafort*».

¹⁸ La profecia del *Llibre de Daniel* fou comentada per un gran nombre d'autors (veg. supra n. 7), de manera que es crearen diverses interpretacions. L'exègesi de Pere Gil coincideix amb la de Juan de Pineda a *De la Monarchia Ecclesiastica* (1588: lib. 4, cap. 19). Un altre historiògraf del Principat, Onofre Manescal (1602: f. 9), féu servir la profecia de Daniel per subratllar la desigualtat entre els homes durant la seva vida i la igualtat davant la mort, car, quan l'estàtua cau, tot es converteix en pols.

¹⁹ Túbal i Abidis foren, respectivament, el primer i l'últim dels reis llegendaris de la Península Ibèrica. Túbal, fill de Jàfet i coetani del rei Nino, introduí les lletres, la poesia i la filosofia moral; mentre que Abidis, nét de Gàrgoris, ensenyà als homes a conrear la terra i a domesticar els animals.

²⁰ La tradició d'una gran secada es fonamenta en l'obra de l'historiador de l'antiguitat Marc Junià Justí (s. II o III), que compilà un epítom de la història universal a partir de les *Històries Filipiques* de Pompeu Trogus. Només en conservem un extracte, transmès amb el títol de *Justini Historiarum Philippicarum libri XLIV* (lib. II, 1,6). L'obra fou utilitzada per sant Isidor i tingué una gran importància en la historiografia peninsular, sobretot a partir del s. XV; veg. Tate (1970: 173) i Villamarín (1996: 105-110). Tradicionalment, la secada ha estat utilitzada per justificar el trencament amb l'ordre anterior i, després del seu acabament, l'arribada de diversos pobles. En tot cas, amb la profecia de Daniel i la divisió cronològica en quatre imperis universals, Pere Gil enquadra la seva *Història catalana* en un tot unitari i coherent,

carthaginenses en Espanya\ en temps de la monarchia dels grechs y de la monarchia dels romans, éran los mateyxos /carthaginenses o\ grechs y los mateyxos romans o senyalats y poblats per ells, com ja en lo fi del capítol passat se ha dit y en lo present y en lo següent més llargament se declararà.²¹

Tornant, donchs, al fil y discorç de nostra història, quant plagué a Déu Nostre Senyor apiedar-se de Espanya per sa bonadat [sic] y misericòrdia, finits los vint-y-sis anys de tan gran e maudita seca, envià abundantíssima pluja sobre tota Espanya per medi de la qual los pous y fonts, estanys y rius, tornaren en son [...]. La terra tancà las oberturas que havia fetas y començà de produir plantas y arbres, los animals terrestres y los ocells tornaren a habitar en ella, y finalment los espanyols que d'ella éran eyxits y moltes altres nacions, entenent que ja Espanya se podia ben habitar, cubdiciosos dels tresors, fruyts y altres béns d'ella, anaren per moltes parts per mar y per terra a poblar-la. De França entraren los Seltas²² y habitaren las ciutats que éran rònegas de Cathalunya y de Aragó fins als monts Pyrineos y fins al riu Hebro. Y de aquest nom Selta, y de aquest nom Iberus,²³ nomenaren tota esta parte de Espanya Seltibèria com en lo publicat se ha dit y és verisímil.²⁴ De la isla de Rodas²⁵ (los habitants de las quals són molt versats en navegar) vingueren ab moltas naus gran número d'ells per poblar a Espanya y

---

de manera que la seva obra esdevé la manifestació d'un únic principi, expressió de la voluntat divina (veg. est. intr.).

²¹ En el manuscrit falten els f. 5-8, reservats probablement per als capítols primer i segon.

²² Els celtes ocuparen les terres al nord de la Mediterrània, des de la Península Ibèrica i les illes Britàniques a l'oest fins a Galàcia, al centre d'Àsia Menor. Les tribus celtes assentades a la Gàl·lia s'anomenaren gals.

²³ Iberus: déu mític, fill de Túbal i net de Jàfet, origen de l'etimologia del riu Ebre, segons Justí (XLIV 1,2) o Plini (3, 21).

²⁴ Sant Jeroni fou el primer a situar la Celtibèria a Hispània, malgrat que no n'especificà la ubicació. També fou el primer a afirmar que aquest poble provenia de la fusió dels gals i els ibers, que identificà amb els celtes i els hispans. Més tard, sant Isidor vinculà l'etimologia al riu Ebre, seguint Plini o Justí. A la fi, Ximénez de Rada (I, III) situà la Celtibèria entre l'Ebre i els Pirineus i derivà la seva etimologia de la mescla dels noms Celta i Ebre. Com comprovem, Pere Gil segueix aquesta via que, de fet, coincideix amb el criteri de la historiografia catalana, atès que des de les adaptacions de l'obra del toledà (veg. Quer, 2000), passant per Tomic, Turell, Marquilles, Despuig o Diago, aquests autors reproduïren l'erudició de Ximénez de Rada, malgrat la crítica humanística de Carbonell (1997: vol.I, 176-177). En canvi, la historiografia castellana va prendre una altra via, ja que des de Diodor de Sicília (5, 33) els autors de l'antiguitat afirmaven que l'etimologia de Celtibèria provenia de la fusió dels noms celtes i ibers i situaven la regió a Castella la Vella i al nord i est de Castella la Nova, amb la qual cosa la identificaven exclusivament amb el regne de Castella. Durant el s. XVI, la diferent interpretació etimològica serà un dels arguments esgrimits pels autors del Principat a fi de defensar l'espanyolitat del Regne enfront de l'apropiació castellana del terme Espanya; veg. Duran (1981: 35-39).

²⁵ Illa grega del mar Egeu.

desanbarcaren al port de Rosas,²⁶ que està en Cathalunya. Y agradà-los lo port, determinaren fundar davant d'ell una ciutat la qual nominaren Rhodope.²⁷ Esta ciutat vingué per lo temps a ser molt gran y en temps dels godos tenia bisbe; vuy és una vila petita y poc poblada, té bella muralla ab baluarts y artillaria y estan en lo castell de Rosas guarnició de soldats ab son capità.²⁸ Quatre cosas refereixen los historiadors que ensenyaren los de Roda /als espanyols\ en la ciutat de Roses y algunas otras vilas que fundaren y són de consideració. Primo, los ensenyaren de fer gumanas y cordas, y cordells de espart per a las naus y altres servicis, y estoras també de espart per reparo del fret y altres usos en las cosas. Secundo, los ensenyaren de molirre forment y altres grans ab molins o molí de mà que's nomènan molins de sanc perquè se mouen ab força de hòmens o animals. Tèrtio, los de Rodes que habitaven en Rosas foren los primers de tots los hòmens que introduïren en Espanya lo ús de moneda de coure feta y batuda ab senyal y armas, lo qual al principi fou tingut per gran miracle veent que ab un tros de coure o metall (lo qual abans no estimàvan en res) compràvan aliments, vi y otras cosas necessàrias, lo qual ús de moneda després se introduí per tota Espanya. Quarto, edificaren los de Rodas un temple a la deessa Diana²⁹ y un temple també a Hèrcules,³⁰ en los quals temples sacrificàvan homes y animals y foren tinguts en gran [?].³¹ Poblaren.³²

---

²⁶ Es refereix al port natural, és a dir, al golf de Roses, antic lloc obert a les relacions marítimes.

²⁷ També coneguda amb el nom de Rhode, era una ciutat situada a l'extrem septentrional del golf de Roses sota l'actual església de Santa Maria de Roses. Les troballes arqueològiques més antigues daten del s. V a. de C., encara que no n'ha aparegut cap resta que provi la certesa d'una fundació ròdia.

²⁸ Es tracta del castell de la Trinitat. A partir del punt i fins al final del capítol, Pere Gil segueix Florián de Ocampo (lib. II, cap. IV).

²⁹ Diana: deessa de la lluna, protectora dels boscos i, per extensió, dels animals. Identificada amb Àrtemis en la cultura grega.

³⁰ El culte d'Hèrcules, descendent de Perseu, fou un dels més estesos a Roma i Grècia.

³¹ Continua un mot il·legible.

³² Acaba amb aquesta paraula, sense continuïtat en cap altra pàgina del manuscrit. És evident que el capítol resta incomplet perquè no conclou, com anunciava l'epígraf inicial, amb l'entrada dels romans a la península, és a dir, amb el relat de la Primera Guerra Púnica (264 a. de C.–241 a. de C.).

|| 14r CAPÍTOL IIII. De las grans guerras que y hagué en Espanya /governant Anníbal\, des de la entrada dels romans en ella fins que la subjugaren tota y dels /cònsols o\ governadors romans que governaren a /Espanya y Cathalunya\ fins a la nativitat de Jesuchrist Nostre Senyor.

Veent-se /posat\ Anníbal,³³ fill de Amílcar Barcino,³⁴ en lo govern y presidència de Espanya la primera cosa que féu va ser casar-se ab una nobilíssima y gentil dama, donzella nomenada Himilce /natural de la Andaluzia\, la qual era grandíssima en linage perquè descendia del rey Milico³⁵ y en riquesas era única perquè tenia grandíssims tresors y moltas minas de or y plata. La segona cosa fou donar orde que las minas de or y argent se treballassen y beneficiassen, y tingué moltas d'ellas de tal modo que casi todas a veu comuna éran nomenadas minas de Anníbal, y ayxí fou poderosíssim y riquíssim. Las minas éran abundants perquè alguna y havia que cada dia donava de argent tant quant seria al pes y valor de la moneda de vuy dos mil dos-cents y quaranta ducats, com escriu lo Mariana en lo capítol 9 del llibre 2 de la *Historia de España*. Esta diligència en procurar las minas y alcançar riquesas feya Anníbal per a tenir diners per als gastos de las guerras que pensava fer contra los romans, perquè los diners són la fortaleza de la guerra. La tercera cosa que féu Anníbal va ser ajuntar un gran exèrcit de cent sinquant milia hòmens y posar-se contra la ciutat de Sagunto, que-s vuy Morvedre,³⁶ y la qual estava confederada ab los romans y tenia sa amistat y, ayxí, no estava subjecta als carthaginenses. Y si bé, abans que Anníbal assetjàs a Sagunto, los romans, a instància dels de Sagunto (que ja temían del que-ls succeý), feren ambaixada pública a Anníbal que desistís de fer guerra, y després també de assetjada Sagunto

---

³³ Anníbal (247 a. de C.–187 a. de C.), general cartaginès, conqueridor de la Península Ibèrica. Els autors de l'antiguitat mantenien dues versions sobre l'arribada d'Anníbal a la Península Ibèrica. La primera afirmava que vingué als nou anys amb el seu pare Amílcar i la segona que ho féu als 21 o 22 anys amb Asdrúbal, el seu cunyat. Els autors del s. XVI continuaren amb aquesta dissensió, de forma que Florián de Ocampo (lib. II, cap. VIII i XXI) optà per conciliar-les, mentre que Juan de Mariana (lib. II, cap. VII) només recollí la primera. És possible que, per salvar aquest escull, Pere Gil preferís començar el capítol just en el moment en què Anníbal aconseguí el poder, i no pas quan arriba a la península. En aquest paràgraf i en el següent, Pere Gil segueix l'obra de Juan de Mariana *Historiae de rebus Hispaniae libri XX* (1592: lib. II, cap. IX).

³⁴ Amílcar Barca (m. 229 o 228 a. de C.), general cartaginès, es proposà conquerir la península el 238 a. de C.

³⁵ Milico o Melico i la seva filla Himilce són personatges de llegenda citats per Sili Itàlic (III, 97-107). D'altra banda, cal assenyalar que Juan de Mariana (lib. II, cap. VII) cita una altra reina Himilce, filla d'Amílcar Barca, que es casà amb Asdrúbal.

³⁶ Després que els gots anomenessin la ciutat *Murbiter* o *Murbaiter*, la població fou coneguda amb el nom de Morvedre (Murviedro arran el Decret de Nova Planta) fins que el 1869 tornà a anomenar-se Sagunt.

feren altra ambayxada que desistís y enviaren al Senat carthaginense queyxant-se de Anníbal, tota via Anníbal estigué en sa pretentió de fer y proseguir la guerra contra Segunto y lo Senat carthaginense que havia de preservar la pau consentí (prevalent la major part dels senadors, si bé no la més sana) que·s passàs avant en la guerra.

Y ayxí passà avant esta guerra cruelíssima que en llatí se nomena *Bellum Seguntinum*, Guerra de Sagunto, en la qual de una part y de altra y hagué grans morts y encontres que serían llarchs de contar. Un capità nomenat Halcon Seguntino y un altre capità nomenat Alàrio Espanyol³⁷ aconsellaren als seguntins que·s donassen. Ells, obstinats, no volgueren donar-se, ans bé, molts d'ells, cremaren sas joyas, sos fills y mullers perquè no vinguessen a mans de carthaginenses. La fi d'esta guerra fou que després de vuyt mesos que per lo exèrcit de Anníbal estava assitjada la ciutat de Segunto (perquè lo siti se començà en setembre y la ciutat se prengué en maig) fou presa /passant casi tots los habitants d'ella a tall de espasa;\ fou assolada la ciutat restant pocas parets d'ella. La presa fou en lo mes de maig, com està dit, en lo any 536 després de edificada Roma y en lo any [...] abans de la vinguda de Nostre Redemptor.³⁸

|| 14v D'esta guerra que féu y victòria que alcançà a Anníbal contra Segunto restaren los romans tan sentits que determinaren venjar la injúria que se'ls era feta y enviar exèrcit a Espanya, y fer de propòsit guerra contra los carthaginenses y contra Anníbal, y fer-se senyors de tota Espanya. Y estos foren los principis de la Segona Guerra Púnica³⁹ que en llatí los historiadors grechs y llatins nomenaren *Secundum Bellum Punicum* en respecte de la Primera Guerra Púnica, la qual era estada en Sicília conforme en lo precedent capítol està referit. Y per guardar las lleys de humanitat feren ambayxada pública al Senat carthaginense per medi de Quinto Fàbio⁴⁰ demanant si la guerra y destructió de Sagunto se era feta ab pública auctoritat del Senat carthaginense o ab particular auctoritat de Anníbal, y no responent a la petició clarament lo Senat carthaginense digué lo embayxador dels

---

³⁷ Juan de Mariana (lib. II, cap. IX) cita aquest personatge amb el nom de «Alorco». En tot cas, la font és Titus Livi (XXI, 12).

³⁸ En el següent paràgraf, Pere Gil segueix Titus Livi (XXIII, 12), font clàssica d'aquest període.

³⁹ La Segona Guerra Púnica començà el 218 a. de C. i acabà el 201 a. de C.

⁴⁰ Quint Fabi Màxim Verrugós (275 a. de C.–203 a. de C.), per sobrenom *Cunctator* (Contemporitzador), fou cònsul el 233 a. de C.

romans si volían pau o guerra, respongueren los carthaginenses que elegís lo que volgués y elegí lo embayxador (segons tenia orde) la guerra.⁴¹

Pres a esta determinació de fer guerra y enviada la resposta última al senat de Roma y acceptada per lo Senat romano, encontinent, se començà la guerra y lo aparato d'ella en lo any sinc-cents trenta-set després de edificada la ciutat de Roma y en lo any [...] abans de la nativitat del Salvador. Los romans enviaren tres exèrcits: un exèrcit a Àfrica que peleàs poc a poc contra los carthaginenses, altre exèrcit a Espanya que anàs poc a poc conquistant a Espanya y altre a las parts finítimas [sic] de Itàlia per impedir no entràs Anníbal en Itàlia. Per lo contrari, los phenices, nomenats així per la província o per rahó de la República los carthaginenses,⁴² procuraren fer exèrcit en Àfrica per a obviar als romans, y Anníbal treballà en fer fornir a Espanya molt bé en defensa y ofensa contra los romans. Y lo mateyx Anníbal determinà de anar a Itàlia passant per França y, segons parer de alguns historiadors, entrà en vint-y-sinc mília cavalls y cent mília peons o, segons parer de altres, en sis mília cavalls y vint mília peons /ab intenció de no parar fins a assetjar a Roma\. Referir ara, en aquest capítol, lo succés de aquesta guerra en tots los tres llochs seria cosa llarga y dificultosa y molt fora de nostre intent que solament entenc tractar de las cosas de Espanya y principalment de Cathalunya. Sols diré que aquesta guerra, los primers anys en totes les tres dites províncias, ço és, en Itàlia, Àfrica y Espanya, fou molt duptosa y no-s podia indicar quina part alcançaria victòria y antes se pensava que la victòria seria per los carthaginenses que no per los romans. Però en los anys després, per lo bon govern del Senat romà se veu a la clara que los carthaginenses anàvan decayent, minvant y perdent, y los romans fortificant-se y augmentant-se y guanyant. Perquè primerament Anníbal encara que entrà en Itàlia y féu grandíssims danys, però en lo any 539 després de edificada Roma en un encontre que tingué junt a Càpua⁴³ y Nola,⁴⁴ fugint-li també dos mília soldats, fou vençut y desbaratat, y fugí a la Pulla.⁴⁵ Lo exèrcit que los romans tenían en Àfrica féu gran dany y extenuà molt als carthaginenses.

---

⁴¹ En el següent paràgraf segueix Titus Livi (XXIII, 14 a 19).

⁴² El terme «província» s'ha d'entendre en el sentit ètnic i el de «república» com a organització política.

⁴³ L'antiga Càpua, capital de la Campània, es troba a 5 km. De la població actual.

⁴⁴ Nola, al sud-est de Càpua, equidista 23 km. de Nàpols i de Caserta.

⁴⁵ Púglia: comarca italiana que abarca la zona sud-est de la península, des del riu Tortona fins al cap de Santa Martia di Leuca, comprenent les províncies de Foggia, Bari delle Puglie i Lecce.

|| 15r En Espanya (lo qual toca a nostra història) los dos germans Scipions, nomenats Públio y Cneio Scipions,⁴⁶ arribats a ella feren grans cosas. Primerament prengueren port en Salou;⁴⁷ procuraren ab bonas paraulas persuadir als de Tarragona fossen sos amichs, lo qual no sols ho alcançaren però foren senyors de Tarragona y la feren principal colònia de romans, y la muraren y fortificaren molt de modo que era inexpugnable.⁴⁸ Anaren /per espay de 7 anys\ [as]sediand y guanyant, part ab amor part ab temor, moltas ciutats y vilas y llochs de Cathalunya, y si bé tingueren moltas guerras y succeÿren moltes morts però se feren senyors de bona part o casi tota Espanya seltiberina que és /tota Cathalunya y bona part de Aragó\, des de Ebro fins a França.⁴⁹ Passaren avant en voler-se fer senyors del restant de Espanya; tingueren en differents batallas molts encontres y moltas victòrias /(particularmente alcançaren algunas ciutats y vilas en los regnes de València, Múrcia y en la Andalusia en las quals tenían domini y senyorio o almenys confederació, treva y amistad firmada); finalment foren morts en una batalla la qual volen alguns que contengué cerca de la Nova Carthago, que vuy se nomena Carthagena, /la qual opinió apar la més verdadera.⁵⁰ Altres diuen que moriren cerca de una llegua de Tarragona en un lloc lo qual vuy se nomena lo cap de l'Areny Major, junt al mar, qui va de Tarragona a Barcelona, en lo qual lloc en memòria de la mort dels dos germans Públio y Cneio Scipions fou llavors edificada una torre quadrada, /la qual\ vuy persevera y yo la he vista moltes voltes, y sobre lo portal de dita torre estan esculpidas a mitg relleu las dos estàtuas dels dits Scipions y esta mateyxa torre vuy se nomena la torre dels Scipions.⁵¹ No s'entén bé la veritat

---

⁴⁶ Publi Corneli Escipió (m. 211 a. de C.) fou cònsul el 218 a. de C. i el seu germà Gneu Corneli Escipió Calb (m. 211 a. de C.) ho fou el 222 a. de C. i, a més, exercí el càrrec a Hispània entre el 218 i el 211 a. de C.

⁴⁷ Pere Gil omet el primer desembarcament dels romans a Empúries l'any 218 a. de C. i només ressenya l'esdeingut el 217 a. de C., amb motiu de la batalla naval de l'Ebre durant la Segona Guerra Púnica. La rada de Salou es troba entre la punta de Sant Pere a l'oest i la penya de Porroc a l'est, a cinc milles de la ciutat de Reus. Per la seva fondària era un refugi idoni per a tot tipus d'embarcacions.

⁴⁸ Tarragona fou la base principal dels romans durant les campanyes militars de la Segona Guerra Púnica. Això va implicar la construcció d'un *praesidium* militar a la part alta de la ciutat, d'un recinte emmurallat per garantir-ne la protecció i d'un port.

⁴⁹ Sobre la ubicació de la Celtibèria, veg. supra n. 24.

⁵⁰ Es tracta de l'actual Cartagena (Múrcia). El nom de *Nova Cartago* s'utilitzava per diferenciar-la de l'antiga Cartago, situada al nord d'Àfrica, i per esmenar l'error d'Apià (VI, 13 i 19), que confongué Cartago amb Sagunt, de manera que els autors del s. XVI anomenaren Cartago la Vella a Sagunt per tal de no confondre-la amb Cartagena; veg. el comentari sobre la qüestió d'un autor de l'època com Cascales (1598: f. 4v).

⁵¹ La torre dels Escipions es troba a 6 km. de *Tarraco* en la carretera de Barcelona, a prop de la Via Augusta. És un monument funerari amb forma de mola sòlida de cossos cúbics superposats, construït probablement en la primera meitat del s. I. En un dels costats té dues figures en alt relleu que representen dos *Atis* funeraris. Porta una inscripció on només es pot

a hont contengué llur mort, pot ser que morissen serca de Carthag/ena,\ /en la Andaluzia o cerca de duas ciutats ditas en aquell temps Illiturgi y Càstulo (vuy se diuen Andújar y Caslona despoblada)⁵² y que los romans aportassen las sendras de sos cossos al lloc de dita torre, una llegua cerca de Tarragona, y haguessen allí fabricada la torre y fet lo sepulchre junt a la ciutat de Tarragona que tenían ells per colònia.

Morts que foren los Scipions cobraren gran ànimo los carthaginenses, principalment Asdrúbal,⁵³ y Magon,⁵⁴ /Missinissa⁵⁵ y altres capitans carthaginenses, los quals feren gran estrago en diferents parts contra los romans⁵⁶ || full cosit r y cobraren moltes ciutats y vilas que los romans havían ocupadas. Y perseguint la victòria dividiren-se en dos o tres exèrcits: Asdrúbal tenia un exèrcit, y Magon altre, y Massimissa, /Asdrúbal Guiscon⁵⁷ y altres, altre. Y anàvan matant los romans y maltractant als confederats ab ells. Però Lúcio Màrcio,⁵⁸ /capitúrio o coronel y\

---

llegir el nom de *Cornelius*. La denominació del monument és una invenció popular, sense fonamentació històrica.

⁵² Illiturgi és l'actual Andújar (Jaén). Càstulo, cruïlla de camins en temps dels romans, correspon a l'actual despoblat de Cazlona, a prop de Linares (Jaén).

⁵³ Asdrúbal Barca (m. 207 a. de C.), germà d'Anníbal i fill d'Amílcar Barca.

⁵⁴ Magó Barca (m. 203 a. de C.), fill d'Amílcar Barca i germà d'Asdrúbal. Pere Antoni Beuter (1538: cap. VIII, f. 38r) atribuï a aquest personatge la fundació de la ciutat de Maó (Menorca) sense cap fonament històric.

⁵⁵ Es tracta de Massinissa (v. 238 a. de C.–149 a. de C.), rei de la Numídia Oriental (l'actual Algèria).

⁵⁶ Continua text ratllat: «y cobraren moltes ciutats y vilas que los romans havían ocupadas. Pero Lúcio Marcio y Tito Fonteyo recogieron lo mejor que pudieron la gente de romanos y españoles confederados y por sus jornadas, passando el río Ebro, llegaron a ser buen número, y con ayuda de los tarraconenses y otros cathalanes confederados hizieron buen ejército. Por el contrario, Asdrúbal, y Magón, y Mussimissa, capitán carthaginense, persiguiendo su victoria venían con diferentes ejércitos para del todo borrar el nombre de romanos. Dicen los historiadores como Tito Livio y otros que habiendo todos pasado el río, después de Tortosa quien camina asta Tarragona, estando el campo de los romanos en vista del campo de Asdrúbal, supo Lucio Marcio que estaban descuydados los sintinelas de los adversarios y de noche fue contra ellos, y les mató y desbarató; después contra el otro ejército y también mató y desbarató, salvo que los capitanes Asdrúbal y Magón huyeron. Fue celebrada esta victoria porque murieron cerca de treynta mil carthaginenses. Entre los despojos tomaron un scudo de plata que pesava casi doscientos marcos el qual fue llevado a Roma y presentado en el Capitolio. Fue esta victoria cerca del año [...] de la fundación de Roma y cerca de doscientos [...] de la venida de Christo./ Però en favor dels romans arribaren Lèlio Màrio y Públio Cornèlio Scipió, los quals, ab bon exèrcit, s'oposaren y tingueren moltes y cruels batallas. Foren també senyalats Neró, que fos lloctinent de pretor en Espanya, y Públio Cornèlio, que fos procònsul; y en mort de Neró, que Syllano fos lloctinent de pretor, tots se donaren tan bona pressa, particularment Públio Cornèlio Scipió, que ab gran exèrcit prengueren la nova ciutat de Carthago, vuy dita Cartagena\».

⁵⁷ Asdrúbal Giscó (m. 201 a. de C.), general cartaginès, fill de Giscó, arribà a la península el 212 a. de C.

⁵⁸ Luci Marci Sèptim (finals s. III a. de C.) fou elegit propretor després de la mort dels germans Escipions, però el Senat romà no ratificà l'elecció.

capità principal, y Tito Fontejo,⁵⁹ que era lloctinent de Públio Scipió, recolliren com millor pogueren las relíquias del[s] exèrcits dels romans y ab alguns espanyols, en particular dels que estàvan d'esta part de Hebro en la Seltibèria que és Cathalunya y part de Aragó, feren un bon exèrcit y posaren sos reals ab bon concert esperant als enemichs, /sent per un ínterin Lúcio Màrcio general de l'exèrcit fins tant de Roma se nomenàs altre\. Per lo contrari, Asdrúbal, y Magon, y altres /capitans\ partint-se ab diferents exèrcits vingueren de la Andaluzia per lo regne de València y passant lo Ebro se posaren en vista de l'exèrcit dels romans, de tal modo que lo exèrcit de Asdrúbal si bé estava en vista de l'exèrcit dels romans però estava lluny de l'altre exèrcit de Magon casi una llegua. Veent Lúcio Màrcio que si-s detenia en acometre contra lo exèrcit de Asdrúbal, que després ajustant-se-li los altres exèrcits, no·ls podria vèncer ni manco se podria defençar; entenent que los sintinellas estàvan descuydats y los soldats dels carthaginenses cansats, determinà de investir-los passada la mitja nit ab tal ànimo y fúria que desbaratà y matà casi tota la gent de l'exèrcit de Asdrúbal. Y lo dia següent, immediatament abans que pogués ser avisat lo exèrcit de Magon, anà a gran pressa ab son exèrcit contra lo exèrcit de Magon y lo desbaratà, y matà moltíssima gent. Fou esta victòria grandíssima perquè encara que los capitans Asdrúbal y Magon tingueren ventura y manya de escapar y fugir però dels dos exèrcits refereyx Tito Lívio⁶⁰ que morí gran quantitat de carthaginenses, y si bé en lo número dels morts no quàdran los historiadors però alguns diuen que arribà a trenta-set mília morts. Prengueren los soldats romans grans robas y despullas dels carthaginenses, en especial un escut de plata en mig del qual estava esculpit /Asdrúbal\ Barcino que pesava cerca de dos-cents marchs,⁶¹ lo qual escut envià Lúcio Màrcio a Roma y fou presentat y posat en lo Capitòlio en memòria de tal victòria, alegrant-se tot lo Cenat [sic] del succés de tal victòria. Succey la predita victòria cerca de l'any [...] després de edificada Roma y de l'any dos-cents y nou, 209, abans de la vinguda del Salvador, conforme refereyx extensament Ambròsio de Morales en los capítols 1, 2 y 3 del llibre 6 de la *Historia de España*.⁶²

---

⁵⁹ Titus Fonteju, legat de Publi Corneli Escipió a Hispània en el 212 a. de C., fou substituït per Luci Marci.

⁶⁰ Titus Livi (59 a. de C.–17 d. de C.) escrigué una història de Roma des de la seva fundació (*Ab urbe condita libri*) fins a la mort de Drus (9 a. de C.), dividida en 142 llibres. S'han conservat 35 llibres complets, que amb posterioritat a la mort de Livi s'estructuraren en dècades. L'obra fou traduïda al català per Guillem de Copons vers el 1383.

⁶¹ El marc s'utilitzava per pesar metalls preciosos. A Catalunya equivalia a dos terços de la lliura, és a dir, 267 grams.

⁶² En el següent paràgraf, Pere Gil segueix Ambrosio de Morales (lib. VI, cap. IV a VI).

Pochs mesos després d'esta victòria fou enviat per lo Senat romà a Espanya Clàudio Neró⁶³ per capità general y títol de propietor. Aportà de Itàlia gran exèrcit perquè de peu serían dotze mil y de cavall mil y cent. Arribà a Tarragona y desembarcà en ella. Ajuntà son exèrcit ab lo de Lúcio Màrcio y començà de caminar en demanda de Asdrúbal y apresà'l, però Asdrúbal, ab ardit y manya, ell y son exèrcit se salvà y ayxí no alcançà Clàudio Neró lo que desitjava. Estigué poc temps Clàudio Neró en Espanya per haver de acudir a algunas cosas de Itàlia. Fou aquest Clàudio Neró del qual tingué principi la família dels cèsars, Júlio y Octaviano Cèsar, la qual família acaba hab lo malvat y cruel emperador Domício Neró.⁶⁴

|| full cosit v Per la tornada urgent de Clàudio Neró a Itàlia fou nomenat per lo Senat per capità general de Espanya Públio Cornèlio Scipió,⁶⁵ fill de Públio Scipió que havia mort en Espanya, offerint-se ell ab ànimo generós per tal empresa. Però per ser jove de vint-y-quatre anys,⁶⁶ per lo mateyx Senat, fou senyalat Marco Júnio Silano⁶⁷ per propietor y son conseller principal per ser Silano home de edat y gran experiència y, ayxí mateyx, tingué altre principalíssim sòcio nomenat Cayo Lèlio,⁶⁸ home de grandíssim consell y ànimo del qual se valgués en tot. Donà-li lo Senat deu mil hòmens de a peu y mil de cavall; embarcaren-se'n en Hòstia,⁶⁹ vingueren en pròspera navegació a Espanya; arribaren y desembarcaren en lo port de Rosas en Cathalunya, cerca de Ampúrias;⁷⁰ anà lo exèrcit per terra a Tarragona; en aquella ciutat tingué Públio Cornèlio Scipió molts consells; rebé moltes informacions; ordenà moltes cosas a cerca de la guerra y pau; rebé moltes embayxadas dels carthaginenses; y després de moltes datas y presas en vàrios negocis, que serían llarchs de contar ni són per nostra història necessaris, determinà Públio Cornèlio Scipió de visitar las ciutats, villas y terras pròpias ya de

---

⁶³ Gai Claudi Neró (s. III a. de C.), general romà, fou elegit cònsol el 207 després del seu retorn a Itàlia.

⁶⁴ Luci Domici Neró (37–68), emperador romà de l'any 54 al 68. Encara que Pere Gil segueix Ambrosio de Morales (lib. VI, cap. V), no és improbable que conegués de primera mà la sentència de Suetoni, esdevinguda proverbial: «*progenies Caesarum in Nerone defecit*», és a dir, «l'estirp dels cèsars es va estingir amb Neró». En el paràgraf següent, Pere Gil segueix Ambrosio de Morales (lib. VI, cap. VI-X).

⁶⁵ Publi Corneli Escipió (234 a. de C.–183 o 184 a. de C.), per sobrenom el Primer Africà o Africà el Major, fou nomenat cònsol el 205 i el 194 a. de C.

⁶⁶ Segons el dret civil romà, la majoria d'edat s'aconseguia als 25 anys.

⁶⁷ Marc Juni Silà (m. 196 a. de C.) fou enviat a la península el 216 i exercí el càrrec de propietor des del 211 fins el 206 a. de C.

⁶⁸ Gai Leli (235 a. de C.–d. 170), lloctinent d'Escipió a Hispània entre el 210 i el 206 a. de C.

⁶⁹ L'antiga *Ostium*, fundada en el 634 a. de C., es trobava prop del desguàs del riu Tíber i era la porta de Roma al mar.

⁷⁰ Fundada el 580 a. de C. pels focs de *Massalia*, Empúries estava situada en un extrem de la badia de Roses, a prop del desguàs dels rius Ter i Fluvià.

romans y de espanyols confederats. Guanyà'ls a tots las voluntats ab sa humanitat, bonas paraulas y mercès, exhortant-los que se apercebissen para la guerra. Després [de] la visita /tornà\ a Tarragona, la qual ayxí com de son pare Públio Scipió y /son honcle\ Neyo Cornèlio Scipió era estimada y previligada ayxí de Públio Cornèlio Scipió lo era. Aquest invern estigué en Tarragona reposant però ben ocupat en la empresa que presentia y ayxí solia de dir que nunca estava menys ociós que quant estava sol. Tractà molt en son cor si convenia de /sols anar\ contra Carthagenas, que era colònia de los carthaginenses, para acomèter-la y si la fortuna li ajudava /conquistar-la, y conquistada ella\ causar tal espant en los carthaginenses que dins poc temps los /foragitàs\ de Espanya y subjectàs tota Espanya a los romanos. Y resolgué de posar-ho per obra y sols comunicà aquest pensament ab Gayo Lèlio, y fent en lo invern apercebiment de aliments y monicions per lo exèrcit, al principi de la primavera, posà a punt las galeras. Féu un bell exèrcit per mar lo qual encomanà a Gayo Lèlio donant-li orde que s'entretingués y lo mateyx dia que arribaria lo exèrcit per terra arribàs Lèlio per mar, y que juntament la assetjassen /per mar y per terra\. Y ayxí fou que partí Gayo Lèlio ab son exèrcit per mar y Públio Cornèlio Scipió, ab exèrcit de vint-y-sint mília peons y dos mil cavalls anà per terra, passà lo Ebro y passà que l'hagué ab set o vuyt dias arribà a Carthagenas y la cercà per terra, y Lèlio la cercà per mar ab las galeras y, dins poch dias ab lo primer assalt de propòsit, la prengué. Fou esta victòria en riquesas, número de naus, de esclaus, de monicions y de tota cosa grandíssima, y fou total causa que los romans se fessen senyors de Espanya, com escriuen Tito Lívio, Lúcio Floro,⁷¹ Plíni,⁷² Políbio,⁷³ Apiano Alexandrino⁷⁴ y tots los altres historiadors.

---

⁷¹ Luci Anneu Florus (s. II) fou autor d'un resum d'història romana des de la fundació de Roma fins el seu temps, dividida en quatre edats segons un ordre geogràfic, coneguda com a *Epitome de Gestis Romanorum*, i modernament com a *Gestes dels romans*. En el segle XVI s'edità l'obra en les premses barcelonines amb el títol *Flori Gestorum Romanorum epitome* (Barcinone, Claudium Bornatium, 1557).

⁷² Gai Plini Segon (v. 23–79 d. de C.), conegut amb el nom de Pliniel Vell, autor de *Historia naturalis* o *Naturae historiarum libri*, immensa obra dividida en 37 llibres i dedicada a l'emperador Tit.

⁷³ Polibi (v. 205 a. de C.– v. 125 a. de C.), polític i historiador grec, va ser el primer de concebre una història universal, coneguda amb el títol d'*Història*.

⁷⁴ Apià (v. 95 d. de C.), escrigué una *Història romana* des dels inicis fins a Vespasià, no pas amb un criteri cronològic sinó amb una ordenació regional. Solament s'han conservat onze llibres, dels vint-i-quatre que compongué. Pere Gil fou el censor eclesiàstic de la traducció castellana de l'obra d'Apià, *Historia de las guerras civiles de los Romanos* (Barcelona, 1592), feta des d'una versió llatina per Jaume Bartomeu, canonge de la Seu d'Urgell.

|| 15r Perquè d'esta victòria succey que molts se passaren a la part dels romans, /com foren Indíbil y Mandònio, grans cavallers y senyors cathalans,⁷⁵ los quals després tingueren moltes guerres contra los romans y foren morts per Tèntulo⁷⁶ y Asidino,⁷⁷ capitans romans, com escriu Ambròsio de Morales en lo libre 6 de la *Historia de España* [capítols] 10, 15, 29, 33 y 38\ . Moltes ciutats liberament se'ls donàvan y rendían, d'esta manera anàvan llançant als carthaginenses del domini de molta part de Espanya y en differents batallas vençeren als capitans Asdrúbal, Magon y altres, de tal modo que, quinze anys després la guerra de Sagunto y sinc anys després que Públio Cornèlio Scipió fou nomenat capità general de Espanya, casi tots los carthaginenses o la major part d'ells foren llençats de Espanya en lo any sinc-cents quaranta-vuyt, 548, després de la edificació de Roma y 204 abans de la nativitat del Senyor,⁷⁸ com extensament declara Ambròsio de Morales en lo llibre 6 de la *Historia de España* des del capítol 6 fins al 25.

|| 15v No contents los romans de haver llençats casi tots los carthaginenses de Espanya enviaren ab gran exèrcit a Públio Cornèlio Scipió, /lo qual havia poch anys abans subjugada a Espanya y tornant a Roma ab victòria fou fet cònsol romà y, administrant bé aquell supremo càrrec,\ a Àfrica per a /fer guerra y si fos possible prendre a Carthago y conquistar tota Àfrica\ . Entenent assò los carthaginenses cridaren a Anníbal de Itàlia, lo qual, arribat a Carthago, defensà com pogué la sua República però a la fi la ciutat se donà y Anníbal fugí, y foren los carthaginenses vençuts y tributaris y súbdits als romans, y Públio Cornèlio Scipió entrà victoriós en Roma y li fou posat nom de l'*Africà* perquè vencé a Àfrica. Y aquest fou lo fi de la Segona Guerra Púnica la qual durà per espay de 17 anys perquè se començà en lo any 536 y se finí lo any 553 després de edificada la ciutat de Roma, poc més o manco, y lo any 200 abans de la vinguda de Nostre Senyor.⁷⁹

---

⁷⁵ Indíbil (s. III a. de C.) fou cabdill iber dels ilergetes i Mandoni (m. 204 a. de C.) ho fou dels ausetans. Pere Gil segueix Ambrosio de Morales (lib. VI, cap. XXXVIII), que ja els qualificà com a «*caballeros catalanes*» en el sentit d'habitants naturals. Més tard, Antoni Viladamor (cap. XXXVI), Pujades (lib. III, cap. 23) i Corbera (cap. IX) continuaren aquest camí, de manera que es consolidà la idea de la noblesa natural i l'adscripció catalana d'aquests personatges.

⁷⁶ Es tracta de Luci Corneli Lèntul, que fou pretor el 211 a. de C. i procònsol d'Hispania del 205 al 201 a. de C.

⁷⁷ Luci Manli Acidí fou elegit pretor el 210 a. de C. i nomenat procònsol d'Hispania amb Lèntul.

⁷⁸ La data de la fundació llegendària de Roma era insegura, variava segons els autors de l'antiguitat. D'acord amb aquest còmput, se situaria l'any 752 a. de C.

⁷⁹ Pere Gil reproduïx la data d'Ambrosio de Morales (lib. VI, cap. XL) i, a més, afegix la cronologia en relació a la fundació llegendària de Roma que, en aquesta ocasió, és el 753 a. de C. En el següent paràgraf, segueix Ambrosio de Morales (lib. VII, cap. IV a X).

No bastava als romans per a ser senyors de Espanya llançar als carthaginenses d'ella sinó que era menester subjugar los mateyxos naturals de Espanya y moltas ciutats y vilas d'ella, /per hont ordenà lo Senat romà que Espanya, la qual fins a l'any 559 després de edificada Roma y l'any 194 abans de la vinguda de Christo, fóra declarada província pretoriana, ço és, governada per pretors, fos província consular, és a saber, governada per còsols.⁸⁰ || 16r Y lo primer que lo Senat romano senyalà per còsul de Espanya fou Marco Pòrcio Cató⁸¹ dit per sobrenom *Sensovino*.⁸² Vingué ab gran poder perquè aportà dos legions, que era cada legió 6666, y sinc mil italians, que nomenàvan llatins, y sinc-cents cavalls y vint galeras ab altres vayxells. Desembarcà en Rosas y, en continent, se féu señor de la ciutat de Rosas, que era molt gran, y del port. Posà cerco sobre la gran ciutat de Ampúrias, no molt luny de Rosas, la qual ciutat en aquell temps, segons escriu Tito Lívio, tenia dos poblacions: una de grechs phocenses que éran vinguts de la ciutat de Fòcia de Grècia,⁸³ y esta era a la part envés la marina; altra de espanyols, y esta era envés la terra.⁸⁴ Y sent com éran dos nacions tan differentes en lo natural, y moral,⁸⁵ y trajo y altres coses, per lo bon govern que tenían /entre\ ells vivían junts ab concòrdia. Havia emperò muralla que dividia los uns dels altres, y nit y dia, encara que ab llicència y guardas, entràvan y comunicàvan los uns ab los altres però sempre los de las dos parts tenían guardas. En esta ciutat posà cerco Marco Pòrcio Cató y la tingué molts dies cercada; foren tants los assalts que donaren los romans que la prengueren. Moriren espanyols cathalans més de quaranta mília y dels romans e italians gran número. Prengué Cató grans riquesas de diners y las posà en heràrio para enviar y aportar a Roma. Tres cosas féu cèlebres lo dia que Cató prengué a Empúrias que refereyxen los historiadors: la 1ª que posà los seus soldats en tal part que foren forçats a pelear com desesperats perquè los llevà lo refrigeri del real, y alojament, y naus, que no poguessen retirar-se ni girar les

---

⁸⁰ Malgrat que no hi ha una data exacta del canvi de govern, Pere Gil segueix Ambrosio de Morales (lib. VII, cap. IV), el qual la dedueix a partir de Titus Livi, segons declara ell mateix.

⁸¹ Marc Porci Cató (234 a. de C.–149 a. de C.), a qui diferents autors antics anomenen l'Antic, el Major, el Savi, l'Orador, el Superior o el Censor, per distingir-lo de Cató d'Útica.

⁸² «*Censorino*», a Ambrosio de Morales (lib. VII, cap. IV).

⁸³ La Fòcida és una comarca de l'antiga Grècia, entre el golf de Corint, Beòcia, Etòlia, Dòrida i el mar d'Eubea. Vers el s. VII a. de C. els foceus fundaren colònies a l'Àsia Menor, entre elles Focea, punt de partença de la seva expansió per la Mediterrània occidental.

⁸⁴ L'antiga ciutat grega es trobava sobre un antic illot, actualment unit a la costa, on hi ha la població de Sant Martí d'Empúries. Estrabó (III, 8) i Titus Livi (XXXIV, 8-9) anomenaren amb el gentilici d'*indiket* el poble iber assentat a terra ferma.

⁸⁵ En el sentit de costums. Al llarg del text el terme nació té un significat etimològic o gentilici; veg. Torres (2008).

espallas; la 2ª que donà orde com algunas companias investissen als espanyols per las espallas; la 3ª que sempre guardà una legió sensera que a l'últim de la guerra servís de refresch para acabar de vèncer los enemichs. Y ell, en persona, sempre anava corrent per la batalla animant als covarts y reprimint als demasiadamente atravits y, ayxí, a sa indústria, fortaleza y treball se atribuí tota la victòria. Alcançada la victòria de Empúries que fou sanguinolenta però grandíssima, en continent, sens parar, anà a Gerona y Osona, que vuy és Vic, y altres ciutats las quals si bé en elles tingué algunas peleas però ab més facilitat subjugà. Després subjugà a Barcelona y tota la marina.⁸⁶ Arribà a Tarragona, ciutat molt amada dels romans y perpètua colònia d'ells, y havent pochs dias descansant en Tarragona, passà avant y vencé als turdetans⁸⁷ y bergitans⁸⁸ que habitàvan part en Cathalunya, junt al riu Ebro, y part en lo regne de València y en lo regne de Aragó. Arribà fins a la Andaluzia y a Numància, encara que no la assetjà ni subjugà. Donàs tal diligencia Marco Pòrcio Cató *Censorino* que || 16v ab espay de sis mesos subjugà a l'Imperi romà casi tota o la major part de Espanya perquè los Scipions, y Lúcio Cornèlio Scipió, y los altres, treballaren en llençar totalment los carthaginenses de Espanya, y mes no subjugaren als espanyols però Marco Pòrcio Cató fou lo que subjugà la major part dels espanyols a l'Imperi romà. Y per a tenir major seguretat d'ells y manco perill de motins y guerras, manà que en un mateyx dia fossen derrocadas las murallas de molts ciutats y vilas de Cathalunya y de molts parts de la marina del mar Mediterràneo de Espanya. No acàban Marc Tul·li Ciceró,⁸⁹ y Plutarco⁹⁰ que escrigué la vida de Cató *Censorino*, y Tito Lívio, Júlio Frontino,⁹¹ Anlo Gèl·lio⁹² y altres historiadors de alabar las virtuts de aquest primer cònsul. Era rigurosíssim y parcíssim en lo tracte de la persona: nunca en Espanya tingué més de sinc esclaus

---

⁸⁶ Ambrosio de Morales (lib.VII, cap. VI) no cita Girona, Vic i Barcelona; només diu que «se le dieron los catalanes de Ampurias, y sus comarcas; y muchos otros de otras ciudades mas léjos».

⁸⁷ Habitants de la regió de la Turdetània, que Ambrosio de Morales (lib. VII, cap. VII) ubica a Aragó, fronterera amb Tarragona i València, i que no s'ha de confondre amb l'altra Turdetània del sud de la península, com presica el mateix autor.

⁸⁸ Segons Juan de Mariana (lib. II, cap. XXV), alguns ubicaven els *Bergistanos* a la ciutat de Terol i d'altres a prop de la ciutat d'Osca, en un poble anomenat Bergua.

⁸⁹ Marc Tul·li Ciceró (63–43), el més cèlebre dels oradors llatins, filòsof, moralista, tractadista de retòrica, és autor d'una obra immensa. Sens dubte, Pere Gil es refereix al diàleg *De senectute*, que té per interlocutor principal a Cató el Censor.

⁹⁰ Plutarco (v.50–v.120), escriptor grec, cèlebre per la seva obra *Vides paral·leles*, de la qual conservem 50 biografies de tendència moralitzant.

⁹¹ Sext Juli Frontí (v.41-v. 103), enginyer i escriptor romà; entre les seves obres destaca *Stratagemata*, llibre d'anècdotes de guerra acuradament seleccionades.

⁹² Aulus Gel·li (125–175), gramàtic romà, autor de l'enciclopèdica *Noctium Atticarum*, continguda en 20 llibres, que tracta temes de gramàtica, arqueologia, història, biografia, literatura i ciències. A excepció de Ciceró, Pere Gil cita tots aquests autors a través d'Ambrosio de Morales.

per son servey y la ractió precisament necessària per a ells, y un sol cavall que tenia per sa persona y tornant a Roma vené lo cavall per ahorrar a la República los nòlits y lo gasto d'ell. La vigilància, atenció y diligència sua en lo govern era tan gran que totes las cosas grans y xicas volia vèurer /y tocar\ y trobar-se present en ellas, y no solament manava als altres las fessen però ell mateyx las feya y a ningú manava més rigurosament que a si mateyx, ni suffria que en treballar algú li portàs ventatge. Tenia gran prestesa en proseguir la victòria y, una vegada per pèndrer los enemichs desapercibits, féu en dos dias caminar al exèrcit camí de quatre dies y prenent-los en descuyt, en continent, los vencé. Y alcançada la victòria digué als soldats que quant ab los dos dias de abans caminaren camí de quatre dies llavors alcançaren la victòria. Féu molt rics a sos soldats ab las victòrias que alcançà y ell restà pobre.

Passats sis mesos, en los quals subjuguà bona part de Espanya, se'n tornà a Itàlia y donant al Senat compte de son proconsulat digué que havia subjugadas més ciutats y vilas en Espanya que /no\ havia estat dies en ella, y deya veritat perquè havia subjugat més de quatre-cents llochs y no havia estat més de mitg any en Espanya. Mes digué que los soldats restàvan rics però que ell sols havia guanyat lo menjar y que ell més estimava metre en Roma molts plens de plata que no pochs plens de or, reprenent als altres capitans que tornàvan ells rics y los soldats pobres. Estant en Espanya fou aspre contra los espanyols, en particular contra los cathalans que tan valentment li resistiren, però després estant en Roma sempre fins a la mort fou protector de la nació espanyola /y catalana\.

Estas cosas y moltas altrás que féu Marco Pòrcio Cató *Censorino* en Cathalunya y Espanya succeÿren en lo any 193 abans de la nativitat de Nostre Redemptor, las quals refereyx Ambròsi de Morales des del capítol 4 fins al capítol 11 de libre 7 de la *Historia de España*. Després de Marco Pòrcio Cató *Censorino*, lo qual fou lo primer cònsul y lo qui més se senyalà, foren enviats successivament molts altres cònsuls, que seria cosa llarga referir, los quals, de ordinari, || 15v /residían en Tarragona, la qual era colònia dels romans excepto quant per algunas guerras era necessari que isquessen. Estos procònsuls, ab lo exèrcit dels romans,\ tingueren grans guerras també en subjugar las ciutats de Andaluzia, Castella la Vella y Nova, la qual tota se nomenava en aquell temps Hispània Bètica. Tingueren també guerras en subjugar Portugal y Astúrias y altrás terras veÿnas que llavors se nomenàvan Hispània Lusitànica.⁹³ /En

---

⁹³ Aquesta divisió és anacrònica, perquè aleshores *Hispania* estava dividida en dues províncies, *Citerior* i *Ulterior*, i no fou fins més tard, en època d'August –fins al'any 27 d. de

particular, també en Catalunya, lo any 185 /abans de la nativitat del Salvador\, Terèncio Varró,⁹⁴ ab gran exèrcit, tingué gran treball en subjugar la ciutat nomenada Corbió,⁹⁵ la qual en los ausetanos estava junt a Vic o cerca la ciutat de Vich com escriu Ambròsio de Morales en lo capítol 17 del llibre 7º de la *Historia de España*. Finalment, després molts anys y passats molts procònsols, la subjugaren casi tota y trèyan d'ella cada any grandíssim tribut /de las minas\ de ferro, argent y or, y lo aportàvan a Roma. Succey esta subjugació de casi tota Espanya al poder y domini dels romans en lo mateyx temps que Judas Macabeo⁹⁶ governava y era duc y capità en lo poble de Israel sobre los jueus, com se col·legeyx del capítol 8 del llibre primer de la història dels Macabeos, /lo qual seria cerca de l'any 164 abans de la nativitat de Nostre Redemptor.\⁹⁷ Però ab la /successió de\ temps, cançant-se los espanyols del tribut y subjugació que fèyan als romans y de las insolèncias de alguns d'ells, rebel·laren en algunas parts contra los romans en lo any 601 després de la edificació de Roma /y 155 abans de la mort de nostre Redemptor, poc més o manco.⁹⁸ Y començà de ser\ guerra cruel en dos llocs, és a saber, en Portugal, estant rebel·ladas moltes ciutats, y en Numància,⁹⁹ estant rebel·lada la mateyxa ciutat de Numància y altres ciutats veynas.

La guerra en Portugal se féu per un capità /portuguès\ nomenat Viriato¹⁰⁰ y per ço se nomena *Bellum Viriati*, que vol dir guerra de Viriato. Y fou d'esta manera que aquest Viriato, portuguès de bayx linatge y solar incògnit, de pastor que abans era de ovellas vingué a ser saltejador de camins y tenia gran quadrilla. Veent després que los portuguesos y espanyols patían agravis dels romans, començà de matar y perseguir-los. Fou en esta empresa tant venturós que arribà a tenir un gran || 17r exèrcit contra los romans. Affavoriren-lo moltes ciutats y vilas com Lisboa, Coimbra, Èbora y altres. En moltes batallas que tingué contra los romans féu destrossa

---

C.–, que la Hispània Citerior passà a anomenar-se *Tarraconense* i que la Ulterior es dividí en la *Bètica* i la *Lusitània*. A més, obvia la divisió d'August de l'any 12 d. de C., que integrava els territoris astur-galaic i lleonès a la *Tarraconense*; veg. Montenegro (1982: vol.II, 95).

⁹⁴ Terenci Varró (segona meitat s. III a. de C.), general romà.

⁹⁵ La població és desconeguda.

⁹⁶ Judas Macabeu, fill de Mataties, des del 166 al 160 a. de C. fou cap militar de la sublevació del poble d'Israel contra la dominació Selèucida, que pretenia imposar l'hel·lenització als jueus. No és gens estranya la referència historiogràfica a aquest personatge en els textos històrics de l'època, veg. Torres (2007: 85-107).

⁹⁷ Pere Gil segueix la cronologia d'Ambròsio de Morales (lib. VII, cap. XXXII).

⁹⁸ Coincideix amb la datació de Juan de Mariana (lib. III, cap. I).

⁹⁹ Numància es troba al nord de l'actual Sòria, a 7 km. de distància.

¹⁰⁰ Viriat (m. 139 a. de C.) dirigí la resistència contra el poder de Roma entre el 147 i el 139 a. de C.

grandíssima, tant que tots li tremolaven y un soldat peó dels seus valia per a tres de cavall dels romans y per a deu de peu; sempre succeý a Viriato pròsperament contra los romans. Anant Quinto Sèlio Metello¹⁰¹ contra Viriato ab extraordinari designe fou interrogat per /un centurió\ com anava de aquesta manera, respongué una sentència digna de ell: «jo cremaria ma camisa si sabés que ella ensengués mon consell y secret».¹⁰² Finalment, cançant-se Viriato envià los /tres\ embayxadors al procònsul romà per concertar pau y treva. Lo procònsul rebé y regalà molt als embayxadors; carregà'ls de donatius; persuadí'ls ab premis matassen a traïció a Viriato; ells foren tan pèrfidos y deslleals que, tornant la resposta a Viriato que entendrían en pau y treva, estant de nit Viriato dormint, /al primer somni,\ lo degollaren y fugiren a l'exèrcit dels romans. Lo endemà trobà lo exèrcit a Viriato mort, tingué gran dolor y enterraren-lo honrratíssimament. Anant després los homicidas a Roma per premi, respongué lo Senat que nunca agradà al Sacro Senat que lo capità fos mort a traïció per sos soldats y ayxí lo Senat los envià confusos. Fou Viriato de gran ànimo, /de gran experiència y govern en guerra, home que ab tantas victòrias, honores y riquesas que alcançà, may (segons escriu Lúcio Floro)¹⁰³ mudà armas, ni vestit, ni modo de víurer, ans bé se conservà sempre del modo que estava quant començà de ser capità, de tal manera que qualsevol soldat aparçivia més ric que Viriato\. Fou de tantas parts que bastara ell per deslliurar a Espanya de la subjectió dels romans, si tal traïció dels seus embayxadors y cubdícia no l'agués mort. Durà esta guerra de Viriato contra los romans 14 anys y d'esta guerra fan menció /Appiano\, Ciceró y totas las històrias dels romans, perquè lo temps que durà fou famosa /y refereyx-la Ambròsio de Morales en lo llibre 7 de la *Història de Espanya* des del capítol 44 fins al capítol 53\. La guerra en la ciutat de Numància fou més llarga y més cruel de una part y altra per lo gran número de hòmens que de las duas parts moriren. Estava Numància edificada en un cantó /alt, per tres parts circuïda de montanyas y per una part tenia la entrada cerca dels rius Tera y Duero, y quatre millas de Sòria. En lloc de sa naturaleza, molt fort y casi inexpugnable,\ vuy en dia se veuen los fonaments d'ella que en aquell temps era grandíssima ciutat.¹⁰⁴

---

¹⁰¹ Quint Cecili Metel (m. 105 a. de C.) fou nomenat cònsol el 143 a. de C. i procònsol de l'Espanya Citerior el 142 a. de C.

¹⁰² La frase està reproduïda a Ambrosio de Morales (lib. VII, cap. LI). La font és Juli Frontí (I, 12).

¹⁰³ Encara que Florus (I, XXXIII) tracta amb simpatia la rebel·lió de Viriat –i en general les coses d'Hispania; de fet, se'l suposa d'origen hispànic–, no podem atribuir-li la cita a ell, sinó a Apià, que és la font d'Ambrosio de Morales (lib.VII, cap. LIII).

¹⁰⁴ Durant l'edat mitjana, Numància es considerva emplaçada a Zamora, com indicaven Lucas de Tuy o la *Crónica general de España* d'Alfons X el Savi, perquè van interpretar erròniament una cita de Pau Orosi (V, 7). Pere Gil segueix Juan de Mariana (lib. III, cap. I),

Esta ciutat [se] rebel·là contra los romans; entraren tants espanyols en ella per deffensar-la que fou grandíssim lo número y ayxí fou esta ciutat, verdaderament, en lo que toca a l'ànimo y valor de armas, glòria de Espanya y espant y terror del poble romà. En lo any 601 /després de la edificació de Roma,\ com /se ha\ dit, començà esta ciutat de resentir-se del domini dels romans y mostrà senyals de rebel·lia. Passaren datas y presas, y algunas escaramussas y morts de las duas parts, ço és, dels romans y numantins. Entretingueren-se les coses en ubert y prenyades per rahó de la guerra /referida\ de Viriato, la qual sent finida reverdí y se ensengué en tan gran manera la guerra entre romans y numantins que no pogué més. Los romans, en lo any 614 després de fundada Roma /y en lo any 138, poch més o manco, abans de la nativitat de Nostre Redemptor\,¹⁰⁵ la començaren de assetjar ab grandíssim exèrcit no sent los numantins més de vuyt milia, lo capità dels quals se nomenava Megara.¹⁰⁶ Defensàvan-se ab tanta fortaleza los numantins y ab tanta mortaldat dels romans que tot lo món se espantava. Moltes vegades se tractà de pau y treva per las dos parts y nunca se concordaren.|| 17v Passaren vuyt anys que estàvan assetjats y sempre se deffensàvan y vencían y matàvan als romans. Determinà lo senat de Roma enviar a Públio Cornèlio Scipió, per sobrenom Africà, per donar conclusió al siti. Arribà lo predit Scipió a Numància ab grandíssim exèrcit. /Llevà primerament malas donas, y regalos, y molts abusos de l'exèrcit reduint-lo a bona milícia.¹⁰⁷ Després,\ apretà /a Numància\ per espay de tres anys llevant-li tota provisió, de tal manera que los numantins enviaren a Abaro¹⁰⁸ per embayxador, acompanyat ab altres, proposant a Públio Cornèlio Scipió Africà com ells se donàvan sols los perdonàs. Respongué'ls Scipió que·s donassen y lo que tocava al perdó que u dexassen a son arbitre. Los numantins, oyda la resposta, com a frenètics mataren al seu mateyx embayxador /Abaro\ veent que la porta de la misericòrdia y del perdó los era tancada. Isqueren com a lleons contra lo exèrcit y mataren innumerables romans y moriren dels numantins moltíssims. Finalment, veent-se de fam y set y armas rodejats, sens poder haver remey ni esperar-lo, uns

---

que la ubicà correctament, mentre que Ambrosio de Morales no la localitza. La ciutat fou finalment arrasada el 133 a. de C.

¹⁰⁵ Pere Gil repeteix la cronologia de Juan de Mariana (lib. III, cap. VI) respecte a la fundació de Roma i la d'Ambrosio de Morales (lib. VIII, cap. I) respecte a la nativitat de Crist.

¹⁰⁶ Aquest personatge citat per Juan de Mariana (lib. III, cap. VI) no apareix en d'altres episodis de la guerra de Numància.

¹⁰⁷ La victòria només és possible després de la correcció dels vicis i els mals costums, com també assenyalen Juan de Mariana (lib. III, cap. IX) i Ambrosio de Morales (lib. VIII, cap. VIII). De fet, es tracta d'un topos historiogràfic utilitzat, entre d'altres, per Ribadaneira (1952: 583) o Cervantes (1992: 172).

¹⁰⁸ Un numantí.

a altres, ab foc, ferro, vent y altres medis, no perdonant a vells, dones, minyons, /se mataren tots sens faltar algú,\ cremaren totes les joyes y robes y armes, posaren foc en lo més principal de la ciutat sens restar ningú a[mb] vida. D'esta manera acabà la infelice Numància y, sent vençuda, llevà al vençedor la palma de la victòria. Entrà P. Cornèlio Scipió Africà per Numància; veu la crueltat; restà espantat y féu assolar tota la ciutat. Tornà Scipió a Roma, entrà en triumpho y alcançà altre /cognom\ de Numantíy ayxí se nomenà Públio Cornèlio Scipió *Africà Numantí*. Durà tot lo cerco de Numància per espay de 11 o 12 anys. Fan menció de aquesta singular y cruel guerra tots los historiadors de aquell temps, tant grechs com llatins, y tots los que després han succeyt /com són Tito Lívio, Floro, Oròsio,¹⁰⁹ Apiano, sant Agustí¹¹⁰ libre 3 *de civiti dei* capítol 21, Valèrio Màximo,¹¹¹ Júlio Frontino y altres, com refereyx Ambròsio de Morales del capítol 1 fins al capítol 11 de la *Historia de España*.

A Cathalunya Déu Nostre Senyor féu grandíssima misericòrdia en /estas temporadas\ perquè si bé /abans\ y havia guerres (com està dit) entre los cathalans y romans, de tal modo que Marco Pòrcio Cató peleant contra la ciutat de Empúrias féu vot de edificar temple en Roma si la vencia y ayxí edificà un temple y posà en ell moneda de or ab la sua cara y un títol que deya *Victoriae Victricis*, però no foren assí en Cathalunya las guerres dels romans tan llargas ni tant sanguinolentas y la causa fou perquè com Tarragona, que era ciutat grandíssima, fos colònia dels romans per força se havían los naturals de rendir prest, y ayxí fou Tarragona y Cathalunya molt estimada dels romans.

Acabada la guerra de Numància restà tota Espanya tributària y subjecta als romans, los quals, després de tornat Públio Cornèlio Scipió Affricà Numantía Roma, subjugaren las islas de Mallorca y Menorca per medi de Quinto Secílio Metello, procònsol de Espanya, /los quals procònsols no·s poden ab certitut referir ni és necessari de nostra història que·s referèscan. Los romans, per medi de dits procònsols, ordenaren en Espanya cosas importants per la conservació y govern d'ella, /lo qual per esta victòria tingué sobrenom de *Baleàrico*. Lo any 631 després de edificada Roma /y 120 abans de la nativitat de Christo, poch més o manco,\

---

¹⁰⁹ Pau Orosi (390 - ?), historiador i teòleg, escriví *Adversus paganos*.

¹¹⁰ Agustí d'Hipona (354–430), filòsof romà i pare de l'Església.

¹¹¹ Valeri Màxim (s. I), historiador llatí; només conservem una de les seves obres, la intitulada *De dictis factisque memorabilibus libri IX*. En el s. XIV fra Antoni Canals va traduir-la amb el títol de *Llibre anomenat Valeri Màximo*.

enviaren-se successivament altres procònsols los quals quant algunas ciutats en Portugal, o Andaluzia, o altres llocs se amotinàvan o inquietàvan, ab lo exèrcit de romans y ajuda dels seltiberos los posàvan en pau, orde y subjectió, y assò durà per espay de molts anys en tota Espanya.

|| 18r Cerca de l'any 660 després de edificada Roma /y 80 abans de la nativitat del Redemptor, pochs més o manco, succeý la guerra de /Quinto\ Sertòrio,¹¹² lo qual era italià de nació y en Itàlia y Àfrica peleà contra los romans. Després fou cridat per los portugueses y anà y rebel·là en Portugal sent capità y movent guerra contra los romans, la qual guerra durà nou, 9, anys y en differentes batalles moriren moltíssims dels romans. Foren enviats procònsols a Espanya Quinto Metel·lo¹¹³ y Cneio Pompeyo.¹¹⁴ Finalment fou vençut Sertòrio y fugint y recollint-se en Osca, que vuy se diu Gúesca, ab conjuració de Perpema¹¹⁵ y Antònio,¹¹⁶ en un convit, a punyaladas fou mort. D'esta manera se finí la guerra del capità Quinto Sertòrio, al qual nomenàvan los espanyols Anníbal romà, i realment fou grandíssim capità y se fóran més sas parts mostradas si la malvada /y cruel\ conjuració de sos amichs per llurs interessos no li hagués llevada la vida.¹¹⁷ /Succeý lo fi d'esta guerra y mort de Sertòrio en lo any 70 abans de la vinguda del Salvador, pochs més o manco, com escriu Ambròsio de Morales en lo libre 8 de la *Historia de España*.¹¹⁸ Acabada la guerra de Sertòrio per espay de deu o dotze anys, pochs més o manco, Cneio Pompeyo alcançà moltes victòrias en Espanya, en ciutats y vilas rebel·les, en Navarra, en tots los Pirineos, en las Valls de Aran y Adorra [*sic*] a hont se mòstran vuy vestigis de sas victòrias.¹¹⁹ Foren cerca de vuyt-centes /entre totes\ las ciutats, vilas y llocs que subjugà. Edificà la ciutat de Pamplona, que vuy és metròpolis de

---

¹¹² Quint Sertori (121 a. de C.–72 a. de C.), pretor de la Hispània Citerior en el 83 a. de C. Durant la guerra civil entre Màrius i Sil·la prengué part pel primer.

¹¹³ Quint Cecili Metel Pius (130 a. de C.–63 a. de C.) fou nomenat procònsol d'Hispània en el 81 a. de C.

¹¹⁴ Cneu Pompeu (106 a. de C.–48 a. de C.), general romà, anomenat *el Gran*.

¹¹⁵ Marc Vento Perpenna (m. 72 a. de C) fou pretor i governador de Sicília en el 82 a. de C. El 77 a. de C. arribà a la península amb la intenció de portar la guerra a la Hispània Citerior pel seu compte, sense l'ajut de Sertori.

¹¹⁶ Malgrat que Plutarc i Sal·lusti esmenten aquest personatge, la historiografia no l'ha identificat amb certesa.

¹¹⁷ Pere Gil segueix el criteri de la historiografia castellana, que valorà positivament la rebel·lió de Sertori; veg. Juan de Mariana (lib. III, cap. XII).

¹¹⁸ A partir d'aquest punt, Pere Gil segueix Ambrosio de Morales (lib. VIII, cap. XXIII al L).

¹¹⁹ Segons els autors de l'antiguitat, Pompeu el Gran i Juli Cèsar havien fet construir monuments als Pirineus. Malgrat la seva recerca secular no es van trobar fins a l'any 1984: es van descobrir al vessant francès del coll de Panissars, on passava la via de comunicació entre Hispània i la Gàl·lia; veg. Castellví (1992: 22-25).

Navarra, y de son nom volgué que·s nomenàs Pompeyòpolis.¹²⁰ Anà després a Roma y entrà triuñphador ab Metel·lo de haver donada tota Espanya en lo any 683 després de la edificació de Roma.¹²¹ /Y en lo any 67 abans la vinguda de Nostre Redemptor, Júlio Cèsar fou enviat a Espanya (en ser arribat Cneio Pompeio a Roma)\ per ser qüestor en Espanya, /y donàs tan bona manera la primera y segona vegada que vingué a Espanya que la sabé ya molt bé y guanyà las voluntats de tots de modo que tingué pensaments y fums de ser supremo y emperador, de la qual cosa se resentí molt Cneio Pompeyo en son cor y en algunas paraulas si bé en obras no ho demostrava.¹²² Tornant a Roma /Júlio Cèsar\ la 2ª vegada y succeynt la mort de Júlia¹²³ (la qual sola era causa que las voluntats de Júlio Cèsar y Cneio Pompeio se conservassen en conformitat /y unió)\, en continent, /manifestasen sos intents\: pretenia Júlio Cèsar ser major; Cneio Pompeyo no podia soffrir que li fos igual. Mogués gran guerra civil entre Júlio Cesar y Cneio Pompeio; dividís lo Cenat y tot lo món en dos factions: uns pompeyans, altres cesarians. Succeÿren grans /batallas y\ morts, primerament en Itàlia després en Espanya. Júlio Cèsar llençà de Itàlia a Pompeio, lo qual fugí a Àfrica. Subjugada que hagué Júlio Cèsar a Itàlia vingué a Espanya. En Leyda tingué una llarga y cruel guerra contra los que defensàvan la part de Pompeyo /y fou la més dificultosa, y perillosa, y sanguinolenta que tingué Júlio Cèsar en tota Espanya, com refereyxen tots los antichs historiadores\, y després de molta sanc escampada, Júlio Cèsar vençé. Després passà avant per lo resto de Espanya. Tingué cruels batallas, moriren fills y parents de Cneio Pompeio, finalment se ensenyorajà de tota Espanya y tornant a Roma per gozar de l'imperi, del qual tenia tanta fan y ambició, dins lo Cenat, davant la estàtua de Cneio Pompeio, per uns conjurats contra ell, ab vint-y-tres punyaladas que li donaren, cruelment fou mort /lo any 710 després la fundació de Roma y 42 abans la vinguda de Cristo.¹²⁴ Foren en la mateyxa guerra civil morts molts, altres a traïció y sens lley ni rahó, entre los quals fou M. Júlio Ciceró de edat de 63 anys lo qual fou ab coltell mort per los soldats de Popílio Tribuno,¹²⁵ al qual ell en judici

---

¹²⁰ Pompeu establí el seu quarter a Pamplona l'hivern de l'any 74 i 75 a. de C., durant la guerra sertoriana.

¹²¹ Juan de Mariana (lib. III, cap. XV).

¹²² Al marge dret del manuscrit, entre les línies 20 i 21, trobem l'anotació següent referida a Juli Cèsar: «l'emperador de Roma».

¹²³ Júlia (v. 76 a. de C.–54 a. de C.), filla de Juli Cèsar i de Cornèlia, es casà amb Pompeu l'any 59 a. de C.

¹²⁴ La reducció a la data de la fundació llegendària de Roma coincideix amb Juan de Mariana (lib. III, cap. XXII); mentre que la data de la nativitat de Crist s'ha pres d'Ambrosio de Morales (lib. VII, cap. L).

¹²⁵ Es tracta de Popili Lena, tribú legionari, cabdill de les tropes que van matar Ciceró (43 a. de C.), el cap del qual fou portat per ell mateix a Marc Antoni.

havia defensat del crim de parricida. D'esta gratitut y renumeració usà lo malvat Pupílio llavant la vida al qui la y havia conservada, tant pot lo vici de ingratitut y ambició/. Moltes altres coses particulars se podían assí referir de las quals estan plens los comentaris de Júlio Cèsar y altres historiadors, las quals se déyxan per no ser tan pròprias de la present història\.

|| 18v En lloc de Júlio Cèsar no-s pogué posar en continent emperador que succeyx en lo universal imperi perquè estava tot lo Cenat romà y tot lo món, per rahó de las guerras civils precedents, tan dividit en los de la part de Cneio Pompeyo y en los de la part de Júlio Cèsar, que no-s pogué fer concert ni assentar electió de un emperador. Y ayxí se féu un govern que-s nomenà triumvirato, ço és, que-s dividí en tres las províncias de tot lo món y de tot lo imperi. A /Marco\ Lèpido¹²⁶ fou concedida la Gàl·lia Narbonense¹²⁷ y tota la Espanya; a Marco Antònio¹²⁸ /lo restant de la Gàl·lia\;¹²⁹ y a Octaviano Cèsar /Augusto\, nebot de Júlio Cèsar, és a saber, nét de Júlia germana de Cèsar, fou concedida tota Itàlia, Àfrica, Sicília y Serdenya. Las províncias de Orient tenían Càssio y Bruto /que formen\ los principals conspirats y matadors de Júlio Cèsar.¹³⁰ Però poc temps després Marco Antònio fou vençut y Marco Lèpido, sedint a son dret, donà a Octaviano Cèsar la Gàl·lia Narbonense y tota Espanya, y ayxí Octaviano Cèsar restà emperador universal.

Per rahó de la mort de Júlio Cèsar y la institució del triumvirato se mogueren rebel·lions en Espanya, particularment en la Galícia, y Astúrias, y Navarra, y en especial [a] Biscaya hagué una cruel guerra que durà /sinc\ anys per remey de la qual vingué Octaviano Cèsar de Roma a Espanya, y per sos capitans vencé als gallegos, asturians, navarros y biscaïns. Estigué casi sinc anys en Espanya, poch més o manco, residint lo més temps en Tarragona. /Fundà Cèsar Augusto en Aragó

---

¹²⁶ Marc Emili Lèpid (v. 87 a. de C.–v. 13 a. de C.), pretor i després procònsol a Hispània el 48 a. de C., cònsol el 46 a. de C. i per segona vegada el 42 a. de C. Fou exclòs del triumvirat l'any 36 a. de C.

¹²⁷ La Gàl·lia Narbonesa rebé el nom després que els romans ocuparen el sud de la Gàl·lia, a finals del s. II a. de C. Els seus límits eren al nord i nord-oest el Tarn, a l'oest el Gimone, al sud els Pirineus i la Mediterrània i a l'est una línia quasi recta que anava des del Var fins a Ginebra. Les seves ciutats principals eren Narbona, Tolosa, Carcassona, Besiers, Agde, Nimes, Marsella, Frejús, Antíbol, Arle, Ais, Aurenja, Valença i Viena.

¹²⁸ Marc Antoni (v.82 a. de C.–30 a. de C.), militar i polític romà.

¹²⁹ La Gàl·lia comprenia quatre províncies: la Narbonesa, l'Aquitània, la Lionesa i la Bèlgica.

¹³⁰ Marc Juni Brut (85 a. de C.–42 a. de C.) i Gai Cassi Longí (m. 42 a. de C.), amb altres 68 conjurats donaren mort a Juli Cèsar l'any 44 a. de C. Ambdós foren derrotats en la batalla de Filipos (42 a. de C.) per Octavi August i Marc Antoni.

la ciutat de Çaragoça y la nomenà de son nom;¹³¹ fundà altras ciutats y vilas en differents províncias y llochs de Espanya\; després se'n tornà a Roma y succeý pare universal en tot lo món. En temps de aquest emperador nasqué Jesuchrist Redemptor Nostre /lo any després de edificada Roma 752,\ com en lo següent capítol se dirà.¹³² Sols duas cosas réstan que advertir per conclusió del present capítol.

La primera és que tot lo temps en que començaren los romans de entrar en Espanya y dominar-la, que fou en la vida de Anníbal (des de l'any 536 després de la fundació de Roma fins a l'any 752 de la mateyxa fundació de Roma, en la qual nasqué Jesuchrist nostre Déu y Senyor que foren 224 anys, poch més o manco) tot aquest temps de 224 anys fou lo mateyx en lo qual lo poble de Israel y dels jueus fou governat per los duchs y Macabeos, fins tant que faltant successor y duc de nació jueva, Herodes,¹³³ estranger y alienígena, tyranizà lo sceptre de Israel y ab ajuda de l'emperador Octaviano Cèsar se féu rey de Israel y dels jueus. Y en aquest temps se cumplí la prophesia de Jacob, Gènesis capítol 49: «*Noc auferent sceptrum de Juda, nec duchs de femore lig, donet veniat qui mitendus est*»,¹³⁴ y en aquest temps vingué y nasqué Jesuchrist Salvador Nostre.

La 2ª cosa és que en temps de Octaviano Cèsar Augusto se començà en Roma y en Espanya de contar los anys per eras des de que Cèsar Augusto començà de imperar, que foren trenta-vuyt anys abans de la nativitat de Christo,¹³⁵ y també per eras des de la nativitat de Christo. De manera que lo que és era prima des de la nativitat de Christo és era 38 des de Octaviano Cèsar Augusto, /lo qual compte se ha de advertit per tràurer bé lo número dels anys, com en los següents versos se diu «*Ut sapias Eram domini presentibus annis. Anno ter denos adiungas bisop quaternos. Sic incarnare nosces de virgine natura, et quota fuerit, totam fore noveris*

---

¹³¹ Cesaraugusta.

¹³² És la mateixa data de la fundació llegendària de Roma que consigna Juan de Mariana (lib. IV, cap. I), que, com hem comprovat (veg. supra n. 79), Pere Gil canvia i situa el 753 a. de C.

¹³³ Herodes I el Gran regnà sobre Palestina i alguns territoris veïns des del 37 a. de C. al 4 a. de C.

¹³⁴ Gn 49,10: «El ceptre no serà mai pres de Judà, no mancarà als seus fills el comandament, fins que vindrà aquell a qui pertany».

¹³⁵ La conquesta de la península per August l'any 39 a. de C. donà origen a aquesta era, que comença el primer de gener de l'any següent, és a dir, de l'any 38 a. de C. L'era d'August fou utilitzada a la corona d'Aragó fins el 1358, a Castella fins el 1383, i a Portugal fins el 1415; veg. Covarrubias (1998: 528-529).

eam »\.¹³⁶ Per hont ayxí com en los capítols passats contam los anys des de la creació del món o des del diluvi,¹³⁷ y en lo capítol present haven contat los anys des de la fundació de Roma, ayxí, en tot los capítols següents, contarem des de la era de Octaviano Cèsar Augusto y, més en particular contarem sempre fins a la fi, des de la nativitat de Jesuchrist Nostre Senyor, al qual sia glòria sempiterna. Amén.

---

¹³⁶ P. M. Carbonell reproduëix aquests versos a les *Cròniques d'Espanya* (1997: 73): «*Ut sapias eram Domini annis / Anno ter denos adiungas bisque quaternos / Sic incarnare nosces de virgine natum / Et, quota fuerit, totam fore noveris eam*».

¹³⁷ La datació per l'era de la creació del món o del diluvi era comuna als capítols dedicats als reis llegendaris de la península, que es remuntaven fins a temps immemorials.

|| 19r CAPÍTOL V. Dels emperadors romans que governaren a Espanya y /de las\ cosas que succeÿren en ella, principalment en Cathalunya, des del primer emperador /nomenat\ Octaviano Cèsar Augusto y des /del primer any\ [de la] nativitat del Salvador fins a l'emperador Honòrio, / en lo qual temps foren començats de\ llançar los romans de Espanya y entraren los godos en ella /cerca\ de l'any 420 /de\ la nativitat de Nostre Senyor.

/2\¹³⁸ Octaviano Cèsar Augusto¹³⁹ fou lo primer de tots los emperadors romans lo qual sol governà lo imperi; /y si bé Júlio Cèsar se pot nomenar y en moltes cròniques és nomenat primer emperador, però com tota sa vida peleà per lo imperi y no·l posseï en pau no·s nomena tan pròpiament primer emperador\.¹⁴⁰ Fou Cèsar Augusto mirant las cosas humanas que per ell passaren /en totes elles\ felicíssim, de tal modo que fins al present ni y ha hagut ni per ventura may en lo temps y haurà emperador més felice, perquè havent feta venjança dels conjurats matadors de Júlio Cèsar, honclo seu y pare adoptiu,¹⁴¹ y havent vençut Seyto Pompeyo en Sicília y a Marco Antònio en Actio¹⁴² y havent-se concertat ab Marco Lèpido, ell sol, per espay de quaranta-quatre anys, governà lo Imperi romà y fou senyor absolut de les parts més conegudes del món y als romans subjectà's. Sosçegà y ordenà las cosas de Espanya ab molta diligència y prudència y deyxant-las posadas en bon govern, per espay de sinc anys que estigué en Espanya residint lo més temps en Tarragona,¹⁴³ se'n tornà a Roma com al fi del precedent capítol està dit. Y posadas per sos capitans totes las províncias subjectas als romans en gran subjectió, forma y govern polýtic, gozà /en Roma y\ en tot lo món de grandíssima pau per la qual pau maravellosa fou nomenat de la república romana per sobrenom *Augustus*, que vol dir propício y ple de bé, quietut, pau y felicitat. Fou també nomenat pare de la pàtria y tingué altres epítetos y títols de gran llaor y felicitat. Estant, donchs, com estava tot lo món en grandíssima pau, volent saber /dit emperador\ lo número dels hòmens /que éran\ caps de casas y famílias de son imperi, féu un edicte que tots se registrassen y escriguessen acudint per totes les províncias a certas ciutats

¹³⁸ La numeració indica l'ordre dels emperadors romans.

¹³⁹ Gai Juli Cèsar Octavià August (63 a. de C.–14 d. de C.), emperador romà del 29 a. de C. al 14 d. de C.

¹⁴⁰ La *Primera Crònica General de España* d'Alfons X el Savi, o la *Primera part de la Història de València* de Pere Antoni Beuter, per exemple, consideraren Juli Cèsar primer emperador.

¹⁴¹ August era fill del pretor Gai Octavià i d'Aècia, però restà orfe als quatre anys i fou adoptat pel seu oncle, Juli Cèsar.

¹⁴² Acci: promontori situat al sud de l'Epir, sobre la costa oest de Grècia, on Octavià August derrotà la flota de Marc Antoni i Cleòpatra l'any 31 a. de C.

¹⁴³ August residí a *Tarraco* durant els anys 26 i 25 a. de C., amb motiu de les seves campanyes a la península.

principals per a ser escrits y empadronats, y per pagar cert tribut regoneyxent a Octaviano Cèsar Augusto per son supremo senyor y emperador de tot lo món.¹⁴⁴ Aquest edicte diuen alguns que'l féu lo emperador Cèsar Augusto estant en Tarragona y que allí fou la primera publicació,¹⁴⁵ /si bé passà molt temps abans que no s'executà, \ en testimoni de la qual cosa vuy en dia y ha en Tarragona una torre que's nomena la torre de l'Edicte.¹⁴⁶ Cosa és esta que /apar té alguna probabilitat però no és certa,\ ans bé, me apar a mi que és molt incerta y per ventura falça, com ab unas rahons ho prova Ambrosio de Morales en lo capítol 58 del libre 8 de la *Coronica de España*.¹⁴⁷ Podria ser, /per ventura,\ que lo Emperador manàs fer la primera publicació de dit edicte en Roma y després se fés en Tarragona com a colònia principal dels romans en Espanya, y que's publicàs en dita torre y que, per ço, li restàs fins vuy lo nom de la torre de l'Edicte. En aquest mateyx temps que's cumplia lo edicte y anàvan tots los hòmens a las ciutats || 19v senyaladas per fer-se escriurer, registrar, y empadronar, y regonèyxer a l'Emperador per supremo senyor, succey la cosa més felice que podia succeyr y fou que nasqué Jesuchrist, Nostre Déu y Senyor, del ventre virginal de la gloriosa Verge Maria en la ciutat de Bethlemm, de la qual ditchosíssima nativitat y de les coses que en ella succeyren se tractarà en lo /capítol [?]\ del llibre tercer d'esta història, lo qual serà lloc més a propòsit que no aquest en lo qual solament tractam de la *Història moral de Espanya y Cathalunya*. Y encara que en moltes coses (com està dit) fou felicíssim lo imperi de Octaviano Cèsar Augusto, però molt més per esta, és a saber, per haver nat en temps d'ell, /que era lo\ primer emperador, lo Emperador y rey universal del cel y de la terra, lo qual com està escrit en lo Apocalypsi capítol último «*est a et ω, primus et*

---

¹⁴⁴ Pere Antoni Beuter (1998: lib. I, cap. 1) esgrimí la data de la publicació de l'edicte per a calcular l'era d'August (veg. supra n. 135).

¹⁴⁵ Entre aquests autors destaquen Ponç d'Icard (1984: cap. 9) i Antoni Viladamor (2007: vol. II, cap. LIII). El cas de l'arxiver barceloní és significatiu perquè, malgrat la reprovació d'Ambrosio de Morales, creu en l'autenticitat de l'edicte, basant-se en l'autoritat de Joan Margarit. Viladamor (2007: 484) ataca amb duresa l'historiògraf cordovès amb aquests arguments: «no puch créurer no aparega mal als lectors desapassionats de qualsevol nació que sían, de que en una cosa tant aprovada en todas las tronas y scholas, no sols de Espanya però de las altrás nacions, que ell la haja volguda reprovar ab conjeturas tant poch fundadas y llevas Cathalunya una cosa tant cèlebre y sonada, la qual com a cathalà no puch dexar de sentir, y dir que si fóra scrit de qualsevol ciutat, terra o lloch de Castella, que ell ho haguera sforçat, y que per ser llaor sola de nostra Cathaluña la ha volguda posar en dubte. Lo que sper no serà part per haver ofuscat lo que en totes parts està tant admès». L'edicte és a l'Evangeli de sant Lluc: Lc 2,1.

¹⁴⁶ Es tractava del Palau d'August, construït en forma de torre angular ran de muralla i que segurament fou utilitzat per l'Emperador durant la seva estada a la ciutat. A l'edat mitjana fou conegut amb el nom de castell del Rei.

¹⁴⁷ En realitat és el capítol LIX, amb l'epígraf: «*La falsedad de la opinión que afirma haber dado Augusto César en España, el edicto de empadronarse el mundo*».

novissimus, principium et finis»¹⁴⁸ de totes les coses criades. Visqué Octaviano Cèsar Augusto setanta-sis anys, manco trenta-sinc dies. Governà sol lo imperi quaranta-quatre anys. Morí en Nola a 18 de agost, en lo any 15 de la nativitat de Jesuchrist Nostre Senyor.¹⁴⁹

/3\ Tibèrio,¹⁵⁰ de nació romà, succeí en lo imperi a Octaviano Cèsar Augusto en lo any dècimoquinto de Nostre Salvador y fou lo segon emperador contant lo primer a Octaviano Cèsar Augusto y lo tercer contant lo primer a Júlio Cèsar, conforme lo qual número contarem en tots los emperadors següents. Governà lo imperi per espay de casi 23 anys. En temps de aquest, succeý que la ciutat de Tarragona li demanà llicència per a edificar un temple en memòria de Cèsar Augusto y adorar-lo com a Déu, lo qual fou concedit.¹⁵¹ Per emulació /de assò,\ la Espanya Bètica sabent que Tibèrio havia concedit als de Asia que edificassen temple en memòria del mateyx Tibèrio y de sa mare Lívia,¹⁵² los quals vivían, demanaren per sos llegats al dit Tibèrio que ells poguessen edificar temple en memòria del mateyx Tibèrio y de sa mare Lívia, la qual los fou negat mirant en assò Tibèrio a la honrra de la modèstia que bé veyá no ser costum fer temples als hòmens vius, sinó sols als morts.¹⁵³ Algun temps governà bé y altre temps molt malament lo Imperi. /Desterrà a Júlio Galió,¹⁵⁴ germà de Sèneca Menor¹⁵⁵ y fill de Sèneca lo Vell,¹⁵⁶ féu matar injustament a Sexto Màrio,¹⁵⁷ espanyol també, per confiscar sos béns;

---

¹⁴⁸ Ap 22,13: «Jo sóc l'Alfa i l'Omega, el primer i el darrer, el principi i la fi».

¹⁴⁹ Pere Gil dóna la data de la mort en coincidència amb els autors del segle XVI com Pedro Mexía (1564: f. XXV), Juan de Mariana (lib. IV, cap. I) o Ambrosio de Morales (lib. IX, cap. II), però en realitat l'emperador morí l'any 14.

¹⁵⁰ Claudi Neró Cèsar Tiberi (42 a. de C.–37 d. de C.) fou emperador romà (14 a. de C.–37 d. de C.).

¹⁵¹ L'any 15 a. de C. es construí un temple dedicat a August, situat a l'est de la catedral de Tarragona.

¹⁵² Lívia Drusila (55 a. de C.–29 d. de C.) es casà primer amb Tiberi Claudi Neró i, més tard, amb Octavià August quan estava embarassada d'un fill de Tiberi anomenat Drus Cèsar.

¹⁵³ La font és Tàcit (I,78), però, amb seguretat, Pere Gil segueix Juan de Mariana (lib. IV, cap. II) i Ambrosio de Morales (lib. IX, cap. II), que també qüestionaren la idoneïtat de la decisió d'erigir la pròpia estàtua, prova de vanitat i orgull des d'una perspectiva contrareformista. És significatiu que, abans de Trento, Francesc Tarafa (1562: 38-39) recull l'anècdota i, en canvi, a la seva obra el temple fou construït.

¹⁵⁴ Juni Anneu Novato Galió (s. I), retòric i orador, nasqué a la Bètica. Amic íntim de Marc Anneu Sèneca, adoptà un fill seu, per la qual cosa se'l considerarà germà de Luci Anneu Sèneca.

¹⁵⁵ Luci Anneu Sèneca (v. 4 a. de C.–65 d. de C.), anomenat el Filòsof, prolífic escriptor natural de Còrdova tingué gran influència a Roma, on fou mestre de Neró i se suïcidà per ordre seva.

¹⁵⁶ Marc Anneu Sèneca (54 a. de C.–38 d. de C.), conegut com el *Rhetor*, fou pare del cèlebre filòsof.

¹⁵⁷ Sext Màrio exercí la professió de banquer a Roma; acusat d'incest, fou despenyat per ordre de Tiberi.

confiscà també molts béns de espanyols en Espanya. Vivía en aquest temps com gran orador Tito Lívio y molts espanyols anaren de Espanya a Roma sols per veure'l; vivia, ayxí mateyx, lo poeta Sextílio Hena,¹⁵⁸ cordovès. Trèya's en aquest temps molt profit de las minas de Espanya\ . Succeÿren en temps /de aquest emperador\ algunas perturbacions en Espanya, foren per sos procònsols y presidents /en part\ sossegadas. Succeÿ principalment la mort y passió sanctíssima de Jesuchrist Nostre Senyor en la civitat de Hierusalem, lo qual sent lo verdader Messias promès en la lley, verdader Déu y verdader home, conplint totes les professies que de ell éran escrites, /sent de edat de 33 anys y tres mesos,\ en lo arbre de la Santa Creu fou crucificat per nosaltres /lo Divendres Sant a 25 de març\ escampant tota la sua preciosa sanc en preu de la redemptió de tots los hòmens, /y al tercer dia ressucità de mort a vida, gloriós en sa pròpia virtut per a nunca més morir,\ com en lo capítol 4 del llibre tercer de nostra història més llargament se escriurà. Ans del darrer any de Tibèrio testifican los historiadors Dion¹⁵⁹ y Plínio que aparegué /y fou vist\ per Tibèrio lo ossell nomenat Phènix,¹⁶⁰ lo qual verament apar que significa a l'Emperador y al món, la Santíssima Resurrecció de Jesuchrist segons alguns y ab fonament han volgut interpretar. / Morí Tibèrio lo any 38 de la nativitat de Nostre Senyor.\¹⁶¹

/4\ Caio Cèsar,¹⁶² fill de Germànic (nomenat Calígula perquè aportava sabatas militars), succeÿ a Tibèrio Cèsar. Fou mal emperador; mata'l ab coltell /Càssio\ Cherea¹⁶³ tribuno. Visqué solament en lo imperi cerca de quatre anys; morí lo any cerca de 42 de la nativitat de Nostre Redemptor. En temps de aquest no succeÿren coses memorables ni en Espanya ni en altres parts del món. Sols succehí que sant Jaume Major¹⁶⁴ vingué a Espanya y predicà en ella y convertíts alguns deyxebles.

---

¹⁵⁸ Sextil·li Hena (s. I), orador i poeta cordovès.

¹⁵⁹ Dió Cassi (v. 170–v. 235), historiador grec, anomenat també *Cocceius* o *Cocceianus*. Autor d'una *HistòriadeRoma* en 80 llibres, que arriba fins l'any 229 d. de C. i de la qual només conservem fragments.

¹⁶⁰ Ocell fabulós que, en el simbolisme imperial, representava la perpetuïtat de l'Imperi romà, i en el simbolisme cristià la resurrecció de Crist.

¹⁶¹ La data de la mort coincideix amb Juan de Mariana (lib. IV, cap. I) i Ambrosio de Morales (lib. IX, cap. I, II i IV), que reduïren erròniament, ja que Tiberi morí el 16 de març de l'any 37.

¹⁶² Gai Juli Cèsar Germànic (12–41 d. de C.), Cal·lígula, emperador romà del 37 fins el 41. Per a aquest emperador, Pere Gil segueix Juan de Mariana (lib. IV, cap. II).

¹⁶³ Casi Querea o Quereas (m. 41), un dels assassins de Cal·lígula, fou detingut i condemnat a mort.

¹⁶⁴ Sant Jaume el Major, fill de Zebedeu i germà de Joan.

Arribat a Hierusalem fou martiritzat per Herodes,¹⁶⁵ a 25 de març de l'any 42 de la nativitat del Salvador, com en lo capítol [...] del llibre tercer se dirà; lo qual Herodes, segons alguns auctors, fou desterrat a Leó¹⁶⁶ de França, segons altres, fugí ab Heròdias¹⁶⁷ a Espanya y morí en ella.

|| 20r /5\ Clàudio Cèsar¹⁶⁸ de nació francès, de Lió de França, /succeý-/hìl a Caio Cèsar Calígula\ lo any 42 de Nostre Redemptor. Visqué tretse anys en lo imperi. Succeý-hi-ren en son temps las cosas de Espanya mediocrement. Governaren Espanya Drusillano Rotundo y Umbònio Síllo. /Vivían en aquest temps Sèneca Mayor y Menor, Pompònio Mela¹⁶⁹ y Turamo Gràcula,¹⁷⁰ scriptors espanyols, y Apuleyo Diocles *Lusitano*,¹⁷¹ gran mestre de córrer cavalls, y Lúcio Moderazo Columela¹⁷² de Càdiz, gran letrat, y Pòrcio Ladron¹⁷³ de Còrdova, gran orador\ . Fou mort Clàudio ab verí per Haloto¹⁷⁴ lo qual era son mestre de sala y tenia càrrec de fer la salva de las cosas que Clàudio menjava y bevia. Altres diuen que fou mort ab verí per sa mateyxa muller nomenada Agripina.¹⁷⁵ Fou la mort de Clàudio en lo any 55 de Nostre Redemptor.¹⁷⁶

---

¹⁶⁵ Herodes Agripa I, nét d'Herodes el Gran, regnà del 37 a. de C. al 44 d. de C. sobre Palestina i alguns territoris veïns. L'any 44 féu morir l'apòstol Jaume el Major i va fer empresonar l'apòstol Pere.

¹⁶⁶ Lió.

¹⁶⁷ Herodes Antipas o Antipater, rei de Galilea, fill d'Herodes el Gran i de Maltace, féu decapitar sant Joan Baptista.

¹⁶⁸ Tiberi Claudi Neró Germànic (10 a. de C.–54 d. de C.) emperador del 41 al 54 d. de C. Per a aquest emperador, Pere Gil segueix Ambrosio de Morales (lib. IX, cap. VI) i Juan de Mariana (lib. IV, cap. II).

¹⁶⁹ Pomponi Mela (s. I), geògraf llatí, contemporani de l'emperador Claudi. És probable el seu naixement a Tingintera, a prop d'Algeciras. Escrigué un tractat de geografia, *De situ orbis libri III* o *Chorographia*, en tres llibres.

¹⁷⁰ L'escriptor hispà Turani Gràcil només és citat per Plini (lib. III, IX i XVIII, 3), que l'utilitzà com autoritat.

¹⁷¹ Apuleu Diocles (s. II), destacà com el més gran conductor de carros de tots els temps, probablement començà la seva carrera a *Emérita* (Mèrida).

¹⁷² Luci Juni Moderato Columel·la (s. I), natural de *Gades* (Cadis), amic de Sèneca, escrigué en dotze llibres la seva obra *De re rustica* i en un llibre *De Arboribus*.

¹⁷³ Marc Porci Latró (50 a. de C.–4 d. de C.), retòric i orador llatí.

¹⁷⁴ Ni Juan de Mariana ni Ambrosio de Morales esmenten aquest personatge, de manera que és probable que Pere Gil citi directament per Suetoni (V, 44). Cal destacar que el 1596 el canonge de la Seu d'Urgell, Jaume Bartomeu, publicà una traducció castellana de l'obra de Suetoni.

¹⁷⁵ Agripina (16–59) anomenada *la Menor*, filla de Germànic i d'Agripina la Major, germana de Cal·lígula i mare de Neró, es casà amb el seu oncle Claudi.

¹⁷⁶ Juan de Mariana (lib. IV, cap. III) consigna aquesta data fruit d'una reducció errònia de Suetoni (V, 45), el qual assenyala el 13 d'octubre de l'any 54.

/6\ Domitio Neró,¹⁷⁷ de natió romà, succeí-hi a Clàudio en lo any 55. Imperà 14 anys. Los cinc anys primers, /reprimint y dominant sos mals appetits y desordenats affectes,\ procehí y governà tan bé que a indici de tot era tingut per boníssim y excellentíssim príncep. Després, /donant lloc y soltant las suas desordenadas affections y passions,\ caygué en tants /y tan grans vicis\ que vingué a ser pitjor que un animal /immundo,\ cruel y feroz quant ix de sa cova. Entre los vicis que tingué fou lo /primer\ la luxuria perquè fou luxuriós sobremanera peccant en /donzelles\ casadas, viudas, solteras, parentas, atrevint-se a deshonorar a sa pròpia mare y, lo que és més de meravellar, cometent ab molts jóvens lo crimen nefando y casant-se públicament ab un jove nomenat Flammeo. Lo segon, avarícia ab prodigalitat perquè en los tresors públics del Senat y República romana era pròdic y en los propis avar, y ab totas las manyas y vias injustas [y] cautelosas que podia ocupava los béns de personas particulars. Però lo tercer y més gran vici que tingué Neró fou la crueltat perquè matà injustament al poeta Lucà¹⁷⁸ y a son mestre Sèneca, /lo fill dit Menor natural de Còrdova,\¹⁷⁹ /del qual Sèneca escriuen admirables cosas Cornèlio Tàcito¹⁸⁰ y tots los antichs y moderns historiadors en especial Ambrosio de Morales en lo llibre 9 de la *Història de Espanya*.\¹⁸¹ Matà a sa tia, y a duas suas mullers pròpies, y a sa pròpia mare. Per son dafort féu cremar bona part de Roma arroïnant edificis y matant personas innumerables, y perquè no faltàs res a sa crueltat, volent-se després escusar /de l'incendi que ell havia fet,\ fingí que los christians havian encesa /a Roma\ y, ayxí, en lo onzè any de son imperi, començà cruelíssimament de perseguir-los y martyritzar-los matant innumerables d'ells, no parant fins a posar las mans sobre los beatíssims apòstols sant Pere y sant Pau y martyritzar-los crucificant a sant Pere y escapsant a sant Pau, los quals éran columnas de la Iglésia santa. Y després de la Passió de Jesuchrist y de la mort de sant Esteve¹⁸² y persecució dels christians en Hierusalem, esta¹⁸³ fou la primera

---

¹⁷⁷ Neró (37-68 d. de C.), emperador romà entre el 54 i el 68 d. de C. Llevat de les mencions a Ambrosio de Morales, Pere Gil segueix el relat de Suetoni (VI).

¹⁷⁸ Marc Anneu Lucà (39-65 d. de C.), poeta cordovès, nét de Sèneca el Vell i nebot de Sèneca el Jove. Escrigué una epopeia anomenada *Farsàlia* sobre la guerra civil entre Cèsar i Pompeu.

¹⁷⁹ Es refereix a Sèneca el Jove o el Filòsof. Lucà, Petroni i Sèneca el Jove foren condemnats a mort arran del fracàs de la conspiració de Pisó contra Neró.

¹⁸⁰ Publi Corneli Tàcit (56 o 57 d. de C.-d. 117), historiador romà. Les seves grans obres són les *Històries* (només conservem els quatre primers llibres i part del cinquè) i els *Annals* (tan sols 12 dels seus 18 llibres ens han arribat). Els *Annals* comprenen els regnats de Tiberi, Claudi i Neró; les *Històries* abarquen des de la caiguda de Neró fins a Nerva.

¹⁸¹ Lib. IX, cap. IX.

¹⁸² Sant Esteve (s. I), un dels primers set diaques ordenats pels apòstols i protomàrtir.

¹⁸³ Al marge «1ª persecució». Pere Gil anota el número de cadascuna de les persecucions als cristians que, com veurem, coincideixen amb el relat de Neró, Domicià, Trajà, Marc

universal dels emperadors que mogué aquest /malvat\ emperador Neró, lo qual per sobrenom és dit Cruel y quant de algun home se vol significar que és cruel diuen vulgarment «és un Neró». No podia lo Senat romà ni lo imperi universal sufrir una tan immunda, feroz y cruel bèstia per hont se li alçaren y rebel·laren moltes províncias. Particularment Sèrvio Sulpíció Galba que havia nou anys que governava a Espanya, ajudat de Othó Sýlvio¹⁸⁴ governador de Portugal, féu que·s rebel·là tota Espanya y prengué /tota ella\ al dit Sèrvio Sulpíció Galba per son emperador però ell, per sa modèstia, se volgué nomenar duc del Senat /o poble\ romà, no regoneyxent a Neró. Lo qual Neró, veent-se de molts o casi tots desamparat, ell ab sas cruels mans proprias tanyidas ab la sanc de tants que injustament havia mort, matà || 20v a si mateyx cruel·lissimament, sent de edat de 32 anys. Succedí la sua mort en lo any 69 de Nostre Redemptor¹⁸⁵ i en Neró se acabà la generació de Júlio y Octaviano Cèsar. /Del temps de Neró se tròban algunas pedras ab molts letreros de las quals fa menció Ambròsio de Morales en lo capítol 16 del llibre 9 de la *Historia de España*; també fa menció de la vinguda de Apolònio Tianeó¹⁸⁶ a Espanya, lo qual fou gran philòsop, d'ell fa menció sant Hierònym en lo pròlec de la Bíblia\.

/ 7 \ Sèrvio Sulpítio Galba,¹⁸⁷ de nació romà, governà a Espanya per espai de vuyt o nou anys ab molta satisfacció. Sentia molt las maldats y crueldats que lo emperador Neró cometia en Roma. Othon Sýlvio governava a Luzitània; Júlio Víndice¹⁸⁸

Aureli, Septimí Sever, Maximí, Deci, Valerià, Aurelià i Dioclecià. El jesuïta segueix Pau Orosi (lib. VII, 26-28), el qual en fixà el nombre i les comparà amb les deu plagues d'Egipte; també introduí un element profètic i mil·lenarista, car després de l'última havia d'arribar l'11^a i definitiva –la de l'Anticrist, preludi de la vida eterna. Amb tot, sant Agustí (lib. XVIII, cap. 52-52) qüestionà Orosi i considerà les persecucions un procés continu al llarg de la història, sense limitar-ne el nombre. És possible que Pere Gil, amb l'al·lusió al martiri de sant Jaume en el relat de Cal·lígula –que alguns ja comptabilitzaven com la primera persecució– i els protomàrtirs, pretengués conciliar les dues versions, sobretot després que P. A. Beuter (1998: lib. 1, cap. 13, 147) enviés el nombre i afegís dues persecucions més a les ja fixades per Orosi: una és la dels arrians en temps de Constanci, i l'altra la protagonitzada per Julià l'Apòstata, que Pere Gil també consigna, encara que sense incloure-la en el còmput de les persecucions als cristians. Aquesta tradició que fixava el nombre de persecucions en dotze fou seguida per Onofre Manescal en el capítol XVII la seva obra *Miscellanea de tres tratados* (Barcelona, 1611).

¹⁸⁴ Marc Salvi Otó (32–69 d. de C.), governador de la Lusitània del 58 al 68 d. de C., l'any 69 d. de C. fou nomenat emperador.

¹⁸⁵ Segons Suetoni (VI, 49), morí el 9 de juny de l'any 68.

¹⁸⁶ Apol·loni de Tiana (nascut v 4 a. de C.), filòsof pitagòric, itinerant i místic, fou venerat amb honors divins.

¹⁸⁷ Servi Sulpici Galba (v. 3 a. de C.-69 d. de C.) fou governador d'Hispania oriental des de l'any 60 fins el 69 d. de C. i, més tard, emperador romà l'any 69 d. de C., durant sis mesos.

¹⁸⁸ Gai Juli Víndex (m. 68), governador de la Gàl·lia occidental, es rebel·là contra l'emperador Neró l'any 68 i reconegué a Galba.

governava a França. Tots estos y altres governadors no podían sufrir la crueldat de Neró. Tots ab cartas sollicitàvan a Galba que acceptàs lo càrrec de emperador, ell dissimulava y estava entre la esperança y lo temor: per una part ho desitjava y tenia confiança de ayxir ab son intent per sollicitar-lo tots y los aguarers pronosticar-lo y, per altra part, temia del succés si seria pròspero. Júlio Víndice, governador de França, se determinà de rebel·lar contra lo emperador Neró y escrigué encontinent a Galba se determinàs de acceptar lo imperi. Galba comunicà tot lo negoci ab Othon Sýlvio, Apol·lònio Tiàneo y altres grans de Espanya, y després ab los capitans de l'exèrcit y després ab tot lo exèrcit y, per tots, fou proclamat per emperador, però ell volgué sols ser nomenat per un ínterin duc y capità del Senat y poble romà, negant la subjectió a Neró. Y des de aquest temps, per esta ocasió, començà lo exèrcit pretoriano, que era lo més senyalat del poble romà, de entremetre's y entrar en pcessió de tenir vot en la electió de l'Emperador, lo qual després fou causa de grandíssimas turbacions. Alçat, donchs, Galba en Espanya per emperador o capità del poble romà, en lo any 69 de Nostre Redemptor, féu dels espanyols guarda de peu y de cavall y formà senadors y començà de enténdrer en tot lo govern de pau y de guerra, però no li durà molt la fortuna perquè féu algunas crueltats en fer matar alguns que encontinent no se li rendiren. Mostrà avarícia en confiscar béns de alguns y usurpar de altres, en especial refereyx Ambròsio de Morales en lo capítol 18 del libre 9 de la *Historia de España* una cosa graciosa y que mostra la avarícia de Galba y fou que /los de\ la ciutat de Tarragona, per lisonja, li offeriren a Galba una corona de or que tenían en un temple antich de Júpiter dient-li que pesava quinze lliuras, y Galba la féu fòndrer y que faltaren en ella tres onças del pes manà als de Tarragona que se las pagassen.¹⁸⁹ Y quant sabé Galba com Neró se havia mort estigué content y den de aquell punt se nomenà y tractà com a emperador. Y, encontinent, aportant-se'n ab si la guarda espanyola anà a Roma y en arribar a ella fou mort, durant-li sols lo imperi, després de la mort de Neró, per espay de set mesos com escriuen comunament los historiadors. Vivia en aquest temps Sílio Itàlico,¹⁹⁰ espanyol y gran poeta, lo qual fou cònsul en Roma. Passà assò en lo any 70 y part del 71 de Nostre Redemptor.¹⁹¹

---

¹⁸⁹ Ponç d'Icard (Duran 1984: cap. 1, 101-103) també recull l'anècdota, exposant com autoritat Suetoni i Luci Domiti Brusconi.

¹⁹⁰ Síli Itàlic (26 d. de C.–101 d. de C.), poeta llatí, autor de l'epopeia *Púnica*, en 17 llibres, sobre la Segona Guerra Púnica. Fou cònsol l'any 68. Pere Gil segueix la tradició historiogràfica segons la qual fou natural d'Hispania, com podem comprovar en Ambrosio de Morales (lib. IX, cap. XX).

¹⁹¹ Aquesta cronologia coincideix amb Juan de Mariana (lib. IV, cap. III) i Ambrosio de Morales (lib. IX, cap. XX).

/8\ Othon Sílvio, /de nació romà,\ que havia governat a Luzitània succeý a Galba. Sols li durà lo imperi tres mesos y, per ço, no y ha què escriurer d'ell.

/9\ Vitèl·lio Nocerino¹⁹² succeý a Othon y fou mort en Lombardia per Vespasiano havent imperat poch's dias, de manera que /casì\ dins de un any, /part de l'any 70 y lo any 71 de Nostre Senyor, poc més o manco,\¹⁹³ que y hagué successivament vius y morts tres emperadors que foren Galba, Othon y Vitèl·lio, tal acostuma ser la inconstància y varietat del món, y de aquesta miserable vida.

|| full cosit r Refereyx Plínió algunas cosas particulars de Espanya y entre ellas dos de gran admiració. La 1ª que Còrdova y Carthagena, en aquell temps, éran tan grans ciutats y tan habitada que de carts silvestres y de horta y alcarchofas juntament se fèyan entre las dos ciutats tres-cents mil ducats, y la dècima d'ells per al poble romà valia trenta mil ducats. La 2ª que en las minas de plata que éran cerca de Carthagena treballàvan sols quaranta hòmens y cada dia trèyan de valor vint–y–sinc mil reals; y en Astúrias y Galícia de las minas de or se trèyan cada any vint mília lliures de or, a rahó de dotze onças per lliura que, conforme súman alguns, serían vint-y-vuyt mil marchs de or, y valent mil marchs de or com valen vuytanta mil escuts, lo qual per a Espanya y per als romans era de gran utilitat, de hont se infereyx ser gran lo tresor que cada any trèyan los romans de Espanya.¹⁹⁴

|| 21r /10\ Vespasiano Phalac¹⁹⁵ succeý a Vitèl·lio en lo any 72 de Nostre Redemptor. Posà un poc en pau las cosas de l'imperi y per fer assò féu una gran mercè a tota Espanya y fou que gozassen del privilegi que gozàvan los latins, que éran los pobles veïns a Roma, y ab esta mercè los tingué favorables. Y gozàn de alguna quietut de aquest temps se troban algunas pedras que referyx Ambròsio de Morales en lo libre 9 de la *Historia de España*, /las quals pedras no és necessari se referèscan sols posaré una de la qual fan menció lo mateyx Ambròsio de Morales y Joan Mariana, y altres, per tal que d'ella enténgan los prínceps y governadors ab quanta diligència aquest emperador despedia los negocis. En un lloc de Espanya

---

¹⁹² Aule Vitel·li (15-69 d. de C.) fou nomenat emperador romà l'abril de l'any 69.

¹⁹³ En realitat es tracta de l'any 69, «l'any dels quatre emperadors».

¹⁹⁴ Plini (XXXIII, 76-78). Aquest paràgraf de Pere Gil segueix la disposició narrativa d'Ambròsio de Morales (lib. IX, cap. XXIII), que després de la vida de Vespasià afegeix notícies extretes de Plini sobre «*medicinas halladas en España por este tiempo*».

¹⁹⁵ Tit Flavi Vespasià (9-79 d. de C.), emperador romà del 69-79 d. de C.

nomenat Canyete, y llavors se nomenava Sabora¹⁹⁶ cerca de Màlaga, se trobà una làmina de metall la qual tenia lo següent letrero: «*Imp. Cae. Vespasianus, aug. Pontifex maxumus tribuniciae potestatis VIII Imp. XIIII consul VIII PP. salutem dicit IIII viris et decurionibus saborensium. Cum multis difficultatibus infirmitatem vestram premi indicetis permitto vobis oppidum subnomine meo ut voltis in planum extreure rectigalia quae ab dico Aug accepisse dicitis custodio si qua nova adiicere voltis de his proconsulem adire debebitis ego enim nullo respondente constituere nil possum decretum vestrum accepi VIII ka. August legatos dimisi IIII ka. easdem valete II viri C Cornelius Severus et M. Septimius Severus Pulbica pecunia in aere inciderunt*».¹⁹⁷ En llengua catalana vol dir: «lo emperador Cèsar Vespasiano Augusto, pontífice màxim, que té ja la nona vegada lo càrrec y poder de tribuno del poble || 21v y lo de capità general ha tingut divuyt vegadas y és estat cridat per consentiment públic pare de la pàtria, envia saludar als quatre del govern y als demás regidors del lloc dels saborenses. Havent no feta relació de moltes fatigas que patiu per tenir vostre lloc en lo alt, vos don llicència que pobleu en lo bayx un lloc y hi poseu mon nom com voleu. Las rendas y tributs que dieu que ns concedí lo emperador Augusto Cèsar per a que las poguésseu pèndrer yo las vos conserve en lo mateyx estat y si denou volreu posar alguns altres tributs aureu de anar a consultar lo procònsul que governa aqueyxa província, perquè yo no puc manar en assò cosa alguna puys no y ha assí algú que s'agravie ni reclame. Rebi vostre decret públic als XXV de juliol y despachi vostres embayzadors als XXX del mateyx. Restau en bon hora».¹⁹⁸ Gayo Cornèlio Severo y Marco Septimió Severo que foren los dos que tenían lo càrrec del govern de Sabora, feren gravar esta provisió de l'Emperador en esta taula de bronzo a costa del diner públic. || 21r Fou Vespasiano bon emperador, visqué 9 anys y alguns mesos més en lo imperi. En temps de aquest governà en Espanya Tito Plàucio Sylvano, home de gran ser y govern. Vivia Plíni, lo qui escrigué los llibres de *Natural història*, y trobà en Cathalunya la herba tragontina que serveyx contra verí de serpents y escurçons; y també la herba de escaramujos que serveyx contra mordeduras de serpents; y de la Andaluzia havia

¹⁹⁶ La població romana de Sabora es trobava en una muntanya epònima, a prop de l'actual població de Cañete (Màlaga).

¹⁹⁷ Cita per Ambrosio de Morales (lib. IX, cap. XXV).

¹⁹⁸ Mentre que Ambrosio de Morales dóna la traducció castellana de la inscripció, Juan de Mariana (lib. IV, cap. IV) considera que «no me pareció poner aquí, ni en latín, porque no las entenderían todos, ni en romance, porque perderían mucho de su gracia».

una corneja, /en Roma\ de different color de las otras, y que li havían mostrat de parlar.¹⁹⁹

/11\ Tito Septizònio²⁰⁰ succeý a Vespasiano. Fou bon príncep. Tingué /Tito\ per renom «amor y desitg públic de tot lo linatge humà» lo qual renom ni abans ni després a ningun emperador ja may fou concedit. Refereyx Ambròsio de Morales que en Tarragona y ha algunas pedras ab títols que fan memòria de aquest emperador, en especial en la torre que vuy se nomena la torre Grossa²⁰¹ y ha esta pedra: «C. Egnatuleio. C. F. Gal. Senecae. Tar.nu AED. Q. I1 vir. flam. divi. Titi. equo. Pub. donato. Praef. 1111111. Flamini. P.H.C. Egnatuleia. Sige. Patrono. indulgentissimo»;²⁰² que vol dir: «A Caio Egnatuleyo Sèneca, natural de Tarragona, fill de Caio de la tribu Galèria que fou edil qüestor y hú dels dos del govern y sacerdot de l'emperador Tito, y fou capità, y se li donà del públic manteniment per a un cavall, y fou flamen y sacerdot de la província de Espanya la Siterior, Egnatuleia Sige, sa esclava y llibertada, li posa esta estàtua com a son senyor benigníssim». Y deu-se advertir que aquest Sèneca, del qual en lo present títol se fa menció, no fou lo gran philòsoph Sèneca, mestre de Neró y mort per ell, sinó altre també principalíssim que /després\ succeý y visqué en temps dels emperadors Vespasiano y Tito.²⁰³ Visqué Tito poc temps sol en lo imperi. || 21v En temps de aquests emperadors Vespasiano y Tito se destruí la ciutat de Hierusalem de la qual escriuen llargament Josepho²⁰⁴ y altres.

/12\ Domitiano Romano²⁰⁵ succeý a son germà Tito. Fou mal emperador y no sembla en res a son pare Vespasiano ni a son germà Tito. Aquest visqué molt temps en lo imperi des de l'any 82 fins a l'an 98, poch més o manco, de Nostre

---

¹⁹⁹ Cita per Ambrosio de Morales (lib. IX, cap. XXIII), que recorre a la font de Plini el Vell (X, 124 i XXV, 3).

²⁰⁰ Tit Flavi Vespasià (41-81 d. de C.), fill gran de Vespasià, fou emperador romà entre els anys 79-81 d. de C.

²⁰¹ La torre Grossa formava part del circuit emmurallat de la ciutat antiga; veg. Ponç d'Icard (Duran 1984: cap. 1, 105-106).

²⁰² Ambrosio de Morales (lib. IX, cap. IX).

²⁰³ Des de l'antiguitat existia una gran confusió sobre la personalitat de Sèneca que arriba fins al s. XVI. De fet, Ambrosio de Morales (lib. IX, cap. X) creu que n'existien tres i atribueix la inscripció al filòsof (lib. IX, cap. XXV), malgrat l'evident anacronisme, que Pere Gil aprofita per precisar que es tracta d'un altre Sèneca, apòcrif.

²⁰⁴ Flavi Josep (37- d. del 93 d. de C.), historiador jueu, escrigué *La guerra dels jueus* i *Antiguitats jueves* en 7 i 20 llibres, respectivament, amb el propòsit de defensar i glorificar el seu poble. La destrucció de Jerusalem es troba en el llibre XII; Juan de Mariana (lib. 4, cap. IV) la recull en la seva obra.

²⁰⁵ Tit Flavi Domicià (51-96 d. de C.), emperador romà des de l'any 81 fins a la seva mort, fou l'últim representant de la dinastia flàvia.

Redemptor.²⁰⁶ Aquest mogué la segona persecució contra los christians y féu desterrar a sant Joan²⁰⁷ a la isla de Pathmos²⁰⁸ y féu martiritzar innumerables sants y christians. Succeÿren en temps de aquest moltes coses en Espanya las quals no són tals que sia necessari assí referir-las. Sols referiré tres. La primera és que plantant-se en aquest temps en França y Espanya tantas vinyas que restava poca terra campa per a poder sembrar forment y ayxí no y havia sufficient provisió de aliments, en particular de pa; per a obviar a dit públic dany, féu una lley prohibitiva que ningú pogués de nou plantar vinyas. La 2ª cosa és que en temps de Domiciano fou nomenat procònsul de la Espanya Citerior, dita la Espanya Tarraconense, Públio Romílio, lo qual consta per una pedra que diu Ambròsio de Morales, en lo capítol 25 del libre 9 de la *Historia de España*, estava cerca de Barcelona, en un lloc nomenat antiguament Castro de Octaviano y ara se diu Sant Cugat.²⁰⁹ Lo testament que està esculpit en dita pedra diu d'esta manera: «*Ego .Q. Valerius Castritius. Q.F. hodie. Tertio. Idus, Aug. decedens. Constituo. Q. Valerium. F. meum. ex. asse. heredem. Dummodo. pro .P. Valeria. filia. mihi. charissima. eximatur. si. legitimam. E.P. Fabiano coniuge. sobolem. habebit. et pro. prima. turre. templi. Aesculapi. dei. quod. in. urbe. Barcinonae. est. restauranda. Actum. P. Romulio. Cit. hispa. procos. et. domitiano. Vespasiani. filio. orbi. Imperant*».²¹⁰ En llengua catalana vol dir: «Yo, Quinto Valèrio Castricio, fill de Quinto, vuy, que-s còntan onze de agost, partint de de ma casa o morint-me, fas mon testament y deyx per hereu en tots mos béns a Quinto Valèrio, mon fill, ab tal que-s trague la tercera part per a Públicia || 22r Valèria ma filla, de mí molt amada, si tindrà legitima decendència de Públio Fabiano son marit. Ítem que-s trague la quarta part per a reparar la torre principal del temple de Esculàpio que està en la ciutat de Barcelona.²¹¹ Féu-se aquest testament sent procònsul de la Citerior Espanya Públio Romílio, y sent senyor del món lo emperador Domiciano». La 3ª cosa és que en aquest temps floriren insignes hòmens espanyols, entre los quals foren, en particular, Marcial,²¹² insigne poeta natural de Calatayud; Gayo Cànio,²¹³ poeta natural de Càdiz; Daciano,²¹⁴ poeta

²⁰⁶ Al marge: «2ª persecució». Pere Gil segueix la cronologia de Juan de Mariana (lib. IV, cap. IV).

²⁰⁷ Un dels dotze apòstols, evangelista, fill de Zebedeu i germà de Jaume.

²⁰⁸ Patmos està situada al mar Egeu i sant Joan evangelista va escriure-hi el llibre de l'Apocalipsi.

²⁰⁹ *Castrum octavianum*, l'actual Sant Cugat del Vallès (Barcelona).

²¹⁰ Ambrosio de Morales (lib. IX, cap. XXV).

²¹¹ A Barcelona no hi va haver cap temple dedicat a Esculapi, com demostren les investigacions arqueològiques; veg. Duran i Sanpere (1973: vol. I, 19).

²¹² Marc Valeri Marcial (v. 40–103/104 d. de C.), poeta romà, natural de Bìbilis (Calatayud), famós pels seus *Epigrames*.

²¹³ Cànio Ruf (s. I), poeta llatí, nascut a Cadis, fou molt elogiat per Marcial (lib. III, epig. 20).

natural de Mèrida; Liciniano y Marco Único, poetas naturals de Calatayud; Lúcio,²¹⁵ poeta y orador; Marco Fàbio Quintiliano,²¹⁶ grandíssim orador natural de Calahorra.

/13\ Nerva Narniense²¹⁷ succeý en lo imperi a Domiciano. Imperà en lo any 99 de Nostre Redemptor.²¹⁸ Durà-li poc lo imperi. Adoptà per /fill adoptiu\ y emperador a Trajano espanyol y ayxí li succeý. No-s saben coses notables que succeýssen en lo poc temps que imperà Nerva, /sols se ha de advertir que en Nerva se cumplí lo primer setgle des de la nativitat de Nostre Redemptor, en lo qual setgle en lo qual foren 13 emperadors y 6 papas, és a saber: sant Pere, Línio,²¹⁹ Clement,²²⁰ Cleto o Anacleto²²¹ y Avaristo.²²²

/14\ Trajano²²³ espanyol succeý a Nerva. Començà de imperar en lo any 100 de Nostre Redemptor o poc abans.²²⁴ Fou natural de Espanya, la ciutat o lloc ahont nasqué /era Itàlica,²²⁵ junt a Sivilla\, y lo nom de sa mare se ignora, son avi se nomenà Úlpio y son pare Trajano, sas germanas Mitídia y Màrcia, sa muller Pompeya Potina,²²⁶ son mestre fou Plutarcho Cheronense,²²⁷ philòsoph insigne.

---

²¹⁴ Dacià (s. I), poeta nascut a *Emerita Augusta* (Mèrida), l'any 37 anà a Roma on despertà l'admiració de Marcial.

²¹⁵ Pere Gil segueix Ambrosio de Morales (lib. IX, cap. XXVII), el qual pensa que Luci és un altre poeta, però en realitat es tracta de Luci Licinià; veg. Dolç (1953: 102-103). Coneixem l'existència de Marc Unic (s. I) i Luci Licinià (s. I) a través dels *Epigramas* de Marcial (lib. XII, epig. XLIV; lib. I, epig. LXII).

²¹⁶ Marc Fabi Quintilià (v. 42 d. de C.–v. 118 d. de C.), retòric llatí nascut a Calagurris (Calahorra). La seva obra més important fou *De institutione oratoria*, dividida en 12 llibres.

²¹⁷ Marc Cocceyo Nerva (v. 32–98 d. de C.), emperador romà del 96 fins el 98 d. de C.

²¹⁸ Ambrosio de Morales (lib. IX, cap. XXVIII) i Juan de Mariana (lib. IV, cap. V) consignen la mateixa cronologia.

²¹⁹ Es tracta de Lli, que fou papa del 67 al 76.

²²⁰ Climent I o Climent de Roma (s. I).

²²¹ Clet (s. I), fou papa del 76 al 88. Pere Gil segueix la successió de papes que reporta Cesare Baronio en els *Annales ecclesiastici* (1589: t. 1, 744.16). Baronio identifica en una sola figura les personalitats de Clet i Anacleto dissentint del criteri d'Ambrosio de Morales (lib. IX, cap. XIX) i d'Illescas (lib. I, cap. 5 i 7), els quals, segurament a través de les nombroses edicions de les *Vitae Pontificum romanorum* (Venècia, 1479) de Platina, van considerar que es tractava de papes diferents. Antoni Viladamor (2007: cap. LVIII, 503-505) seguí el criteri de Morales i d'Illescas.

²²² Evarist fou papa en temps de Trajà.

²²³ Marc Ulpi Trajà (v. 53–117 d. de C.), emperador romà entre els anys 98-117 d. de C.

²²⁴ Juan de Mariana (lib. IV, cap. V) i Ambrosio de Morales (lib. IX, cap. XXVIII) donen la data de finals de febrer de l'any 99.

²²⁵ Ciutat de la Bètica fundada per Escipió l'Africà a pocs quilòmetres de la ribera dreta del Guadalquivir (Betis), no lluny d'Híspalis.

²²⁶ Segons Ambrosio de Morales (lib. IX, cap. XXIX), les germanes s'anomenaven Matídia i Màrcia, mentre que la seva mare fou Pompeya Plotina.

²²⁷ Plutarco (v. 46– v. 120 d. de C.), biògraf grec, historiador i filòsof moral, nasqué a Queronea (Beòcia) on passà gran part de la seva vida. Escrigué una sèrie de cinquanta biografies sobre pròcers grecs i romans amb el títol de *Vides paral·leles* i un conjunt de 78 petits tractats sobre temes molt diversos que reben el nom d'*Obres morals*. Des de l'edat

Fou aquest emperador en guerra y pau y govern tan perfet que apar no-s podria trobar millor d'ell: y ha moltas admirables sentèncias. Fou naturalment inclinat a edificar sens que esta inclinació lo impedís un punt del govern de pau y guerra. Fou lo primer que alcançà de la república romana renom de Òptimo, que vol dir excel·lentíssimament bo. Plíni Segon²²⁸ y los historiadors de aquell temps y los successors no-s cansan de referir las virtuts y bonas parts de aquest emperador, apar que naturaleza se era remirada en fer-lo en tot perfet: quant a algú ab paraulas li volían desitjar gran bé dèyan «Déu te faça tant venturós com a Augusto y tant bo com a Trajano».²²⁹ De Trajano se escriu que sant Gregori²³⁰ (vistas y entesas per històrias sas virtuts y obras) pregà al Senyor lo resuscitàs y ayxí resuscità y féu penitència y se salvà. Història és que té alguna probabilitat encara que molts la negan.²³¹ Per haver Trajano fet edificar vàrios edificis en moltas parts del món y en ells estar esculpit son nom fou nomenat herba parietària que és com alfàbega que nayx en paret y, per so, en Espanya se tròban ponts, com és lo de Alcàntara en Castella,²³² y torres, y pedres, y estàtues, ab títols de Trajano. Succey en temps de Trajano que governava en Àfrica un espanyol andaluz ab títol de procònsul nomenat Màrio Prisco y en la Andaluzia com a procònsul governava un africà nomenat Secílio Clàssico; los dos foren mals encara que pitjor lo affricà y dels dos dèyan aquest proverbi: «Doni mal y donaren-me altre tal», y los dos per las províncias foren acusats y los dos foren dignament castigats.²³³ Visqué Trajano en lo imperi casi denou anys; /no tingué fills\; morí en lo any 118 de Nostre

---

mitjana es creia equivocadament que Trajà fou deixeble de Plutarc; veg. la *Primera Crónica General de España* (1977: vol. I, 142).

²²⁸ Plini el Jove (61-113 d. de C), polític i orador romà, nebot de Plini el Vell. La seva obra principal són les *Cartes (Epistulae)* on es posa de manifest la vida romana de l'època.

²²⁹ La dita la reproduex Ambrosio de Morales (lib. IX, cap. XXIX) que, segurament, l'extragué de la *Primera Crónica General de España* (1977: cap. CXCIII): «*más bienaventurado seas que Augusto et mejor que Traiano*». La font és Eutropi (VIII, 5, 3).

²³⁰ Sant Gregori Magne fou papa amb el nom de Gregori I des del 590 fins el 604.

²³¹ Utilitzant com a font Joan Damascè, Sant Tomàs (*Sum. Th.* III, *Suppl.*, 71,5) recollí la llegenda, de manera que fou acceptada com a fet històric. Van fer-se'n ressò Dant (*Par.*, XX, 106), la *Primera Crónica General de España* (1977: 145) i l'obra de Gil de Zamora *De preconiis Hispaniae* (1955: 65). Al s. XVI Pedro Mejía la incorporà a la *Historia imperial i cesàrea* (1545: 88), però ni Ambrosio de Morales ni Juan de Mariana no la citen, perquè segurament van considerar-la incerta, seguint el criteri de Melchor Cano (*De locis theologicis*: lib. XI, cap. 2) el qual utilitzà l'exemple per proposar que els teòlegs havien de tenir coneixements d'Història.

²³² Malgrat l'existència del pont romà d'Alcàntara a Toledo, que dona pas a la ciutat emmurallada, Pere Gil es refereix al pont d'Alcàntara sobre el riu Tajo a Càceres, que fou construït en temps de Trajà. No és improbable la seva ubicació a Castella, perquè el nom d'Extremadura no s'aplicava a un territori ben delimitat.

²³³ La dita es troba a Ambrosio de Morales (lib. IX, cap. XXIX). Màrio Prisco fou processat pel delite de concussió l'any 99-100, i Cecili Clàssic ho fou per les seves actuacions arbitràries i violentes l'any 101.

Redemptor.²³⁴ En son temps visqueren tres papas que foren sant Evarist,²³⁵ sant Alexandre²³⁶ y sant Sixto.²³⁷ Mogueu Trajano la 3ª persecució contra los christians y en son temps acabaren de morir tots los apòstols, /la qual persecució se lliberà y mitigà per una carta que escrigué Plíni 2 a l'emperador Trajano que comença «*solemneest mihi*» y la resposta de Trajano a Plíni comença «*Actum quem debuisti*», las quals cartas estan en las obras de Plíni.²³⁸ /Tota\ Espanya y, /en particular Cathalunya\ y la Espanya Tarraconense, se governaren bé en temps de Trajano y ab molta pau.

|| 22v Aèlio Adriano²³⁹ era parent de Trajano y fou adoptat per fill del mateyx, y ayxí succey a Trajano. Fou natural de Itàlica, junt a Sevilla en la Andaluzia, y ayxí fou espanyol si bé és ver que proceya de italians y per ço alguns lo fan romano. Visità lo imperi, en particular a Espanya, y alterà tot lo govern de ella com se dirà en lo capítol següent. Residí en Tarragona quant visità a Espanya a hont succey que un home orat lo volgué matar /ab una espasa desanbay/da\ estant Adriano pasejant sol en un jardí però los criats nafraren mal a l'orat; y entenent certament Adriano que era orat lo féu curar y manà que no fos justiciat. També succey, com escriu Ambròsio de Morales,²⁴⁰ que un vell li demanà una mercè, ell la y negà, tornà lo vell a demanar-la y havent-se tenyida la barba y feta negra Adriano conegué lo engany y digué-li: «ja digui de no a ton pare». De la memòria de aquest emperador Adriano se tròban moltes estàtuas y pedras en Espanya. Ambròsio de Morales, /en lo capítol 34 del libre 9\, ne refereyx tres en Tarragona y Luýs Ponç de Icart,²⁴¹ en lo capítol 29 de *Las grandezas de Tarragona*, refereyx també algunas. Visqué en aquest Vecònio romano,²⁴² poeta espanyol, lo qual se creu era natural de Morvedre per haver en Morvedre tres pedras que fan memòria d'ell. Tingué Adriano (no obstant que era idòlatra) bona voluntat a Christo y als christians y féu edificar molts temples

---

²³⁴ Segueix la cronologia d'Ambrosio de Morales (lib. IX, cap. XIX).

²³⁵ Sant Evarist fou papa del 97-105.

²³⁶ Alexandre ocupà el soli pontifici del 105 al 115 amb el nom d'Alexandre I, succeint sant Evarist.

²³⁷ Sant Sixt, fou papa amb el nom de Sixt I del 115-125. Al marge: «3ª persecució».

²³⁸ Ponç d'Icard (Duran 1984: cap. 2, 115, n. 13) reproduí les cartes en l'edició castellana de la seva obra; també es troben en la *Historia Pontifical* (1589: lib. 1, cap. 7) de Gonzalo de Illescas.

²³⁹ Publi Aeli Adrià (76-138), emperador romà entre el 117 i el 138.

²⁴⁰ Lib. IX, cap. XXXI.

²⁴¹ Lluís Ponç d'Icard (1518-1578), historiador i doctor en drets, vers el 1564 acabà la versió catalana del *Llibre de les grandeses de Tarragona* que el 1572 fou publicada en castellà a Lleida. La versió catalana l'ha publicat Eulàlia Duran (1984).

²⁴² Gai Voconi (s. II), poeta i orador, nasqué probablement a Sagunt (Morvedre). Plini el Jove li dedicà grans elogis i Ambrosio de Morales reproduí tres inscripcions amb el seu nom.

a honra de Jesucrist Nostre Senyor, però sent reprès per los sacerdots dels ídols no passà avant y axí morí en sa idolatria en lo anys 139 de Nostre Redemptor²⁴³ havent governat lo imperi per espay de vint anys. Fou tingut per bon emperador, si bé /era un poc cruel,\ no arribà en a las parts y virtuts de Trajano. Visqueren en temps de aquest emperador los papas Telesphoro²⁴⁴ y sant Iginio.²⁴⁵ No tingué fills y adoptà per fill a Tito Aurèlio Fúlvio Boiònio²⁴⁶ lo qual li succey en lo imperi.

Antonino Pio²⁴⁷ succey a Adriano. Antes de ser emperador se nomenava Tito Aurèlio Fúlvio Boiònio però com en temps de Adriano fes demostració de molta pietat impedint algunas crueltats de Adriano, y com volgués pèndrer lo nom de Antonino per ço fou nomenat Antonino Pio. Fou natural de Roma. Fou tan bo que no sols per sobrenom se nomenà Pioperò molts emperadors successors per memòria de sa bondat se volgueren nomenar Antoninos. Visqué aquest emperador 22 anys, /segons alguns y segons altres auctors visqué més. Morí cerca de l'any 162 de Nostre Redemptor.²⁴⁸ Espanya fou per ell en pau governada. Tres pedras ab títols refereyx d'ell Ambrosio de Morales en lo capítol 37 del libre 9 de la *Historia de España*. La una en particular se troba en Tarragona en la iglésia de Sant Miquel de la qual consta que Antonino Pio nomenà per archivista en la Citerior Espanya a Atimeto Liberto y és en la forma següent: «*Silvano. Augusto. Sacrum. Pro. Salute. Imp. Caes. Adriani. Antonini Pii D.N. et Liberatorum eius Atimetus. Lib. tabul. P.M.C.*». En català vol dir: «Aquest altar és consagrat al déu Sylvano²⁴⁹ reverenciat de l'Emperador, posat per la salut dels emperadors Adriano y Antonino Pio nostre senyor y de sos fills. Atimeto, son liberto, archivista de la província de la Espanya Citerior».²⁵⁰ En temps de aquest emperador visqueren los papas sant Pio,²⁵¹ sant Aniceto,²⁵² sant Concorder Soter.²⁵³ Aquest emperador Antonino y sos successors Vero /y Aurèlio\ mogueren la 4° persecució contra la Iglésia si bé no fou molt furiosa.

---

²⁴³ La cronologia concorda amb Ambrosio de Morales (lib. IX, cap. XXXVII).

²⁴⁴ Sant Telèsfor fou papa del 125 al 136.

²⁴⁵ Sant Iginio fou papa del 136 al 140.

²⁴⁶ Tit Aureli Fulvo Boioni Antoní, nom autèntic de l'emperador Antoní Pius.

²⁴⁷ Antoní Pius (86-161 d. de C.), emperador romà entre el 138 i el 161.

²⁴⁸ Mentre que Pedro Mexia assegura que imperà durant 23 anys i que morí l'any 163, Juan de Mariana (lib. IV, cap. VI) i Ambrosio de Morales (lib. IX, cap. XXXVII) donen 22 anys i situen la seva mort en l'any 162.

²⁴⁹ Silvà, déu de la terra verge.

²⁵⁰ Al marge «4ª persecució».

²⁵¹ Sant Pius I, papa del 140 al 155.

²⁵² Sant Anicet, papa del 155 al 166.

²⁵³ Sant Soter, papa del 166 al 175.

|| 23r Marco Antonino Vero²⁵⁴ y Marco Aurèlio Antonino²⁵⁵ succeÿren en lo imperi a Antonino Pío y foren estos dos los primers emperadors que juntament tingueren y governaren lo Imperi romà. Morí primer Antonino Vero y restà sol Marco Aurèlio. De Antonino Vero se troba una basa de estàtua en Tarragona; de Marco Aurèlio, /que fou molt bo y gran emperador,\ se tròba[n] més memòrias y pedras en Espanya. En particular havia una en Barcelona en casa de don Berenguer de Requesens, que vuy se nomena lo Palau de la Comptessa,²⁵⁶ las quals dos memòrias referÿs Ambròsio de Morales en lo capítol 38 del libre 9 de la *Historia de España*.²⁵⁷ En temps de aquestos emperadors fou Espanya governada en pau creyent en la cristiandat, com se escriu en lo capítol 7 del libre 2 d'esta història. Sols hagué en la Espanya Luzitània, que vuy se nomena Portugal, un tumulto però ab amor se apaciguà per Marco Aurèlio. També se proveÿ benignament com escriu Capitulino²⁵⁸ a una necessitat en què-s trobà Espanya. Altres cosas per no ser de sustància se déyxan al present. Morí Marco Aurèlio cerca de l'any 181 de Nostre Redemptor.²⁵⁹

Còmodo Laniano²⁶⁰ succeÿ a son pare Marco Aurèlio. Visqué poc perquè fou mal y molt different de son pare. Mataren-lo per sas maldats y d'ell casi ninguna memòria y ha en Espanya. Sols en Tarragona, junt a la ciutat, se troba una pedra la qual posa Ambròsio de Morales en lo capítol 39 del libre 9 de la *Historia de España*. Morí Còmodo cerca de l'any 194.²⁶¹ Visqueren en temps de Marco Aurèlio y Còmodo los papas sant Eleutèrio²⁶² y sant Víctor.²⁶³

---

²⁵⁴ Pere Gil segueix Ambrosio de Morales (lib. IX, cap. XXXVIII) que anomenà aquest emperador «Marco Antonio Vero», però en realitat és Luci Ver (130-169 d. de C.), que corregnà amb Marc Aureli del 161 al 169.

²⁵⁵ Marc Aureli (121-180 d. de C.), corregnà amb Luci Ver mentre aquest visqué. Famós per les seves *Meditacions* –sèrie d'apunts personals–, fou emperador del 161 al 180.

²⁵⁶ Es tracta del Palau Reial Menor, que a finals del s. XV Joan II cedí al noble Galceran de Requesens. Més tard, el 1542, Carles V confirmà la concessió a la família Zúñiga i de Requesens; veg. Ainaud (1947: 261-264).

²⁵⁷ Al marge: «Estas memòrias se poden tràurer de Ambròsio de Morales y traslladar en aquest lloc». Antoni Viladamor (cap. LXI) també reproduïx aquestes inscripcions.

²⁵⁸ Juli Capitolí (s. III-IV), historiador romà, col·laborà amb d'altres autors en la compilació de la *Història Augusta*, conjunt de biografies d'emperadors romans, del 119 al 284.

²⁵⁹ Ambrosio de Morales (lib. IX, cap. XI) i Juan de Mariana (lib. IV, cap. VI) situen la mort en aquest any, mentre que Pedro Mexía dona un any més, l'any 182.

²⁶⁰ Luci Eli Aureli Còmode (161-192) fou emperador del 180 al 192.

²⁶¹ Juan de Mariana (lib. IV, cap. VII) dona l'any 193; Ambrosio de Morales (lib. IX, cap. XLI) i Pedro Mexía calculen un any més, el 194.

²⁶² Sant Eleuteri fou papa del 174 al 189, segons alguns, o del 177 al 190 segons altres.

²⁶³ Sant Víctor I (m. 199), fou papa del 189 al 199.

Aelio Pèrtinax²⁶⁴ succeí a Còmmodo. Visqué manco de un any. Succeïren a Pèrtinax primer Dílio Juliano,²⁶⁵ y dins dos mesos lo mataren, després Pecènio Nigro,²⁶⁶ després Clòdio Albino²⁶⁷ y los dos dins poch dias o pocas semanas acabaren la vida y, per ço, estos tres nomenats Juliano, Nigro y Albino per molts historiadors no són contats entre los emperadors perquè tots moren dins el any 195.

Septímio Severo,²⁶⁸ ab sobrenom de *Pèrtinax*,²⁶⁹ succeí a Pèrtinax en lo any 195. Fou valerós emperador y d'ell se tròban pedras y moltas memòrias en Espanya.²⁷⁰ Mugué la 5ª persecució contra los christians. Dion Càssio escriu que en temps de Severo los soldats pretorians de la guarda de l'Emperador éran italians, espanyols, macedònichs y nòrichs;²⁷¹ y los espanyols, des de que lo emperador Sèrvio Sulpício Galba los aportà de Espanya a Roma, sempre per successió se conservaren en ella. Sparciano²⁷² també refereyx que Septímio Severo tragué molt or de Espanya y enriquí a Roma. /En temps de aquest emperador se acabà lo segon setgle després de la nativitat de Nostre Senyor Jesuchrist. Morí en lo any 212 de la nativitat de Nostre Redemptor.²⁷³

Marco Aurèlio o Antonino Bassian Caracal·la²⁷⁴ succeí a son pare Severo lo mateyx anyo. Posaren-li per sobrenom Caracal·la perquè concedí al poble romà robas llargas que nunca se éran usadas. No fou semblant a son pare sinó molt mal emperador. Algunas memòrias y ha de aquest en pedras y basas de estàtuas en Espanya però no són de molt moment. No féu en Espanya cosas notables. Morí en

---

²⁶⁴ Publi Helvi Pèrtinax (126-193), només fou emperador dos mesos i vint-i-set dies, fins que fou assassinat a Roma el 28 de març de l'any 193.

²⁶⁵ Didi Julià (133 o 137–193) fou emperador dos mesos, del 2 d'abril del 193 al 2 de juny.

²⁶⁶ Gai Pesceni Nigro (m. 194), fou proclamat emperador romà a Antioquia, a la mort de Pèrtinax.

²⁶⁷ Deci Clodi Albí (m. 197) general romà que s'autoproclamà Cèsar de la Gàl·lia l'abril del 193. Més tard, l'any 196, fou proclamat emperador pel seu exèrcit.

²⁶⁸ Luci Septimi Sever (146-211) succeí Pèrtinax el juny de l'any 193 i fou emperador fins a la seva mort.

²⁶⁹ Pertinax.

²⁷⁰ Al marge: «5ª persecució».

²⁷¹ Nòric: una de les províncies de la Germània Romana, situada entre el Danubi, al nord, i la Rètia, a l'oest.

²⁷² Eli Espartià (s. II i III), historiador romà, un dels compiladors de la *Història Augusta*.

²⁷³ La data concorda amb Ambrosio de Morales (lib. IX, cap. XLI).

²⁷⁴ Marc Aureli Antoní Caracal·la (186-217), fou emperador associat del 198 fins al 211 i en solitari del 211 al 217.

lo any 218 de Nostre Redemptor,²⁷⁵ en lo qual temps governava la Iglésia lo papa sant Zepherino.²⁷⁶

Opèlio Macrino Maurúcio²⁷⁷ va succeyr a Caracal-la en lo mateyx any 218. Visqué un any y poch mesos més en lo imperi; morí en lo any 220,²⁷⁸ al qual succey Antonino Diadumeno²⁷⁹ però, en continent, morí aquest emperador Diadumeno. No és posat en lo número dels emperadors.

|| 23v Marco Aurèlio Antonino Eliogàbalo²⁸⁰ fou elegit per successor en lo imperi lo any 220 de Nostre Redemptor. Imperà quatre anys. Morí lo any 224.²⁸¹ Fou aquest un emperador abominable en gola, luxúria y altres vicis.

Alexandro Severo,²⁸² natural de Roma, succey a Eliogàbalo. Aquest emperador fou fill de Mammea,²⁸³ senyora nobilíssima christiana y convertida a la santa fe cathòlica per Orígenes,²⁸⁴ lo qual emperador encara que no s féu cristià, visqué y morí en sa idolatria, però una cosa tingué bona entre altres /y és que no perseguí a la Iglésia. Governà lo imperi en molta pau per espay de 13 anys. Morí lo any 237 de Nostre Redemptor.²⁸⁵ No s lig que en temps d'estos tres últims emperadors succeys cosa notable en Espanya ni menys en Cathalunya perquè Herodiano,²⁸⁶ y Dioni Càssio, y Esparciano, y Lompridio,²⁸⁷ y Júlio Capitulino que escriuen extensament las cosas d'estos temps ninguna cosas referyxen de Espanya. Sols se deu advertir que en temps d'estos governaren la Iglésia los papas sant Calyxto,²⁸⁸ sant Urbano,²⁸⁹ y sant Pontiano,²⁹⁰ y sant Antero,²⁹¹ los quals ordenaren algunas cosas a

---

²⁷⁵ La data concorda amb Ambrosio de Morales (lib. IX, cap. XLI).

²⁷⁶ Sant Zeferí fou papa del 199 al 217.

²⁷⁷ Macrí fou emperador del 217 al 218.

²⁷⁸ La cronologia coincideix amb Pedro Mexía (1564: f. LXXVIII). Juan de Mariana (lib. IV, cap. VII) dóna l'any 219, mentre que Ambrosio de Morales no precisa la data de la mort.

²⁷⁹ Antoní Diadumenià fou emperador l'any 218. Lampridi escrigué la seva vida en la *Història Augusta*.

²⁸⁰ Heliogàbal fou emperador romà del 218 al 222 d. de C.

²⁸¹ La cronologia coincideix amb Pedro Mexía (1564: f. LXXVv).

²⁸² Alexandre Sever fou emperador de l'any 222 al 235 d. de C.

²⁸³ Júlia Mamaea (m. 235), mare d'Alexandre Sever i neboda de Júlia Domna, mare de Caracal-la. Ocupà la regència durant la minoria d'edat del seu fill.

²⁸⁴ Orígenes (185-254 d. de C.) fou el primer gran erudit entre els pares grecs de l'Església, pioner en la crítica textual de la Bíblia.

²⁸⁵ La data de la mort coincideix amb Pedro Mexía (1564: f. LXXXIII).

²⁸⁶ Herodià (170-240), historiador grec, escrigué en el 238 una història dels emperadors romans en 8 llibres, des de Marc Aureli fins a Gordià III.

²⁸⁷ Eli Lampridi (2ª meitat s. IV), historiador romà, un dels compilador de la *Història Augusta*.

²⁸⁸ Sant Calixt I fou papa del 217 al 222.

²⁸⁹ Sant Urbà I fou papa del 222 al 230.

cerca de las iglesias de España y bisbes d'ella com en lo capítol 8 del libre 3 del present, nostra història llargament se dirà.

Júlio Maximino²⁹² natural de Tràcia²⁹³ succeí a Alexandro Severo. Fou malíssim emperador.²⁹⁴ Mogue la 6ª persecució contra la Iglésia en la qual foren martyritzats /alguns\ christians en las províncias de España /y entre ells particularment en Cathalunya. Cerca de Tarragona fou martyrizat sant Màximo, que vuy se nomena sant Magí²⁹⁵ com en lo capítol 8 del llibre 3 y més llargament lo llibre 4 en la vida de sant Magí se referirà.²⁹⁶ Visqué sols dos anys o cerca d'ells. Morí lo any 23[?] /de Nostre Redemptor.\ De aquest emperador; acerca de son govern temporal no y ha cosas senyaladas en España. Succeýren al emperador Maximino Júlio y Pupieno,²⁹⁷ tots dos junts, consortes en lo imperi. Però per quant estos dos sols visqueren un any o cerca d'ell, alguns historiadors no ls cóntan en lo cathòlogo dels emperadors y ayxí dónan casi tres anys a Júlio Maximino. Moriren estos dos, és a saber, Júlio y Pupieno en lo any 240 de Nostre Redemptor.²⁹⁸

Gordiano,²⁹⁹ pare y fill, succeí a estos predits emperadors y a Maximino. Poca o casi ninguna memòria y ha de Gordiano en España y assí no és menester dir més en la vida de aquest emperador, la qual fou curta perquè sols visqué quatre anys y mesos en lo imperi y morí lo any 245 de Nostre Redemptor.³⁰⁰ En lo qual temps, y

---

²⁹⁰ Sant Poncià fou papa del 230 al 235.

²⁹¹ Sant Anter fou papa del 235 al 236.

²⁹² Maximí I (173-238), fou emperador romà del 235 al 238.

²⁹³ Tràcia: regió situada en el sector més oriental dels balcans, repartida entre Grècia, Bulgària i Turquia. Al llarg de la història la seva extensió ha variat molt però a l'antiguitat es considerava que el seu límit nord era el Danubi.

²⁹⁴ Al marge: «6ª persecució».

²⁹⁵ Sant Magí de Brufaganya personatge de llegendari de la contrada tarragonina de Brufaganya. Segons la tradició fou decapitat el 306, després d'evangelitzar la zona.

²⁹⁶ En el ms. 235 de la Biblioteca Pública Episcopal de Barcelona (BPEB), dins de les «vidas dels sants de Cathalunya que foren naturals o visqueren o moriren en ella, o las reliquias principals dels quals se troban en Cathalunya, extensament referidas», Pere Gil glossa la vida de sant Magí (f. 16r–17v). Per a una descripció d'aquesta obra, veg. Fábrega (1958: 5–25). Beuter (1998: 13, 143) i Ponç d'Icart (1573: f. 254v–257) ja glossaren el martiri de sant Magí i, més tard, Ambrosio de Morales (lib. IX, cap. XLIII) interpretà que es referia a «*san Máximo*».

²⁹⁷ Es tracta de Dècim Celi Calví Balbí (178-238) i Marc Clodi Pupietà (s. III d. de C.), que foren emperadors l'any 238, després de la mort dels dos Gordians.

²⁹⁸ La data coincideix amb Ambrosio de Morales (lib. IX, cap. XLIII).

²⁹⁹ Gordià I (v. 158–238), anomenat *Senior* o *Pater*, fou emperador romà amb el seu fill Gordià II durant un mes de l'any 238.

³⁰⁰ Hi ha una confusió d'aquests personatges amb Gordià III (226-244), nét de Gordià I i nebot de Gordià II. A la mort del seu avi fou proclamat emperador pel Senat. En tot cas, la cronologia coincideix amb Ambrosio de Morales (lib. IX, cap. XLIII).

abans imperant Maximino y després de Gordiano en temps del successor Philippo, governava la Iglésia sant Fabiano³⁰¹ papa.

Marco Júlio Philippo³⁰² fou successor de Gordiano. Natural de Aràbia, aquest bon emperador fou lo primer dels emperadors romans que fou cristià y se creu que fou convertit per la conversació y santa predicació del papa sant Fabiano,³⁰³ y ayxí donà a la Iglésia romana tants de trasors per a calzers, y ornaments, y per als pobres com escriuen tots los historiadors que refereyxen las vidas de sant Fabiano papa y dels emperadors Philippos, pare y fill. Foren bons emperadors; visqueren en lo imperi per espay de vuyt anys; affavoriren molt a la Iglésia y als christians d'ella; governaren a Espanya ab quietut; d'ell y hà memòria en algunas pedras en Toledo y Europa. Estant ayxí las cosas de l' || 24r imperi y de la Iglésia lo mal esperit de crueltat y de ambició de imperar y de cubdicia de posseyr entrà en lo cor de Dècio, capità general de l'imperi, que dissimuladament féu matar a Philippo Major en Verona y al Menor en Roma, y tyranitzà lo imperi en lo any 253 de la nativitat de Nostre Redemptor.³⁰⁴

Dècio Budàlio,³⁰⁵ succeint a Philippo, mogué, en continent, la 7° persecució y fou més cruel que ninguna de las passadas. Martyritzà a sant Fabiano papa. Poc li durà lo imperi perquè no imperà més de cerca dos anys. Morí lo any 255.³⁰⁶ De Dècio y ha memòria en dos pedras en València que refereyx Ambròsio de Morales.³⁰⁷ /En esta persecució de Dècio moriren molts martyres y foren martyritzats molts més si Nostre Senyor no hagués abreviada la vida de Dècio\.

Gal-lo,³⁰⁸ ab son fill, succey en lo imperi a Dècio. Alguns pòsan ab Gal-lo Volusiano,³⁰⁹ altres Emiliano.³¹⁰ Tots visqueren poc perquè dins de un any y alguns mesos moriren cerca de l'any 257 de Nostre Redemptor.³¹¹

---

³⁰¹ Sant Fabià, papa i màrtir, començà a governar l'Església el 236 i fou martiritzat l'any 250.

³⁰² Marc Juli Filip I (204-249), anomenat l'Àrab, emperador romà del 244 al 249. L'any 246 associà al seu regnat el seu fill, Filip II.

³⁰³ Sant Fabià fou papa del 236 al 250.

³⁰⁴ Pedro Mexia (1564: f. XC) dona l'any 252.

³⁰⁵ Cai Messi Quint Trajà Deci (v. 200–251), emperador romà del 249 al 251.

³⁰⁶ Pedro Mexia (1564: f. XCIV) porta l'any 254.

³⁰⁷ Lib. IX, cap. XLIV.

³⁰⁸ Trebonià Gal fou emperador del 251 al 253.

³⁰⁹ Volusià fou emperador associat amb Gal del 252 al 253. Pere Gil al·ludeix a Ambrosio de Morales (lib. IX, cap. XLIV), que introduí Volusià en el catàleg d'emperadors.

³¹⁰ Emilià fou emperador romà l'any 253. Pere Gil fa referència a Juan de Mariana (lib. IV, cap. IX), el qual situa Emilià en el catàleg d'emperadors després de la revolta contra Gal.

Valeriano³¹² /y Galieno³¹³ començaren de imperar, succeynt a Gal·lo y als predits emperadors, cerca del principi de l'any 257. Fou /Valeriano\ gran enemic dels christians y no contentant-se de continuar la persecució moguda per Dècio ab sos cruels edictes mogué la octava persecució contra la Iglésia.³¹⁴ En ella moriren /molts\ martyrs en Cathalunya, /en especial sant Fructuós, bisbe de Tarragona, y sant Eulògio y Augúrio, sosdiacas en la mateyxa ciutat de Tarragona³¹⁵ com se declara en lo capítol 8 del libre 3 d'esta nostra història. Imperà Valeriano quatre anys. D'ell poca memòria y ha en Espanya sinó és de la crueltat que per medi de sos presidents contra los christians fou usada. Morí cerca de l'any 270 de Nostre Redemptor³¹⁶ però Galieno que fou /fill\ y sòcio seu en lo imperi, com escriuen molts, succeynt en lo imperi succeý també en la crueltat y si bé fou remís, descuydat, viciós y malmirat en lo governar però fou cruel en perseguir a la Iglésia. En pena dels quals peccats permeté Déu que en trenta differents províncias se li rebel·laren trenta capitans o governadors, que los historiadors de aquell temps los nomènan tyranos y Trebèl·lio Polion³¹⁷ senyala los noms dels capitans y las províncias en que cada qual d'ells tots se alçaren, y com en aquest temps un president nomenat Tètrico³¹⁸ tenia càrrec de president en Espanya diuen que s'alçà en ella o en la major part d'ella.

Per altra part succeý en aquest temps una cosa molt lamentable a tota Espanya, y en especial a Cathalunya, y fou que de Alemanyia isqué un exèrcit de innumerables alemanys, los quals passaren per França y entrant en Espanya y passant per tot lo Principat de Cathalunya, feren gran destrossa y mortaldat en ella destruint algunas ciutats y vilas d'ella, y arribant a Tarragona (que en aquell temps era ciutat potentíssima) y trobant en ella resistència, foren forçats de assitjar-la de propòsit y la entraren passant-la a saco, y a foc, y a sanc, que casi /la bona\ o la major part d'ella

---

³¹¹ Pedro Mexia (1564: f. XCII) dona l'any 256.

³¹² Valerià I fou emperador romà del 253 al 260.

³¹³ Galiè fou emperador associat amb Valerià I i, més tard, en solitari del 260 al 268.

³¹⁴ Al marge: «8ª persecució».

³¹⁵ Sant Fructuós o sant Fruitós (m. 259), bisbe de Tarragona, fou cremat viu amb els seus diaques Auguri i Eulogi. Pere Gil reporta la seva biografia en la «la vida dels sants de Cathalunya» (BPEB, ms. 235, f. 16r i 17v).

³¹⁶ La data no concorda amb cap dels autors citats.

³¹⁷ Trebel·li Polió (s. IV), historiador romà, un dels compiladors de la *Història Augusta*; s'encarregà de la vida dels anomenats 30 Usurpadors, com també dels 2 Valerians, dels 2 Gal·liens i del Diví Claudi.

³¹⁸ Gai Pius Esuvi Tètric (s. III), últim dels anomenats emperadors gals que reganren del 268 al 273.

destruïren. Passaren més avant casi per todas las províncias de Espanya matant y destruint tot quant los feya resistència, y ayxí per esta guerra moriren molts en Espanya com escriuen || 24v Eusèbio,³¹⁹ Paulo Oròsio,³²⁰ Eutròpio³²¹ y altres. Però Tètrico / (o com diuen altres Pòstum)³²² ab bon exèrcit procurà poc a poc fer rostro y resistir als alemanys y ab espay de 9 o 10 anys los tragué de tota Espanya / y procurà se reedificar la ciutat de Tarragona, com actualment fou reedificada\l. De Galieno refereyx Ambròsio de Morales, en lo capítol 48 del libre 9 de la *Historia de España*, algunas pedras en Castella, en lo Camí de la Plata³²³ y en Còrdova, en las quals y ha particular memòria de aquest emperador, lo qual morí lo any 269 de Nostre Redemptor.³²⁴

Clàudio³²⁵ 2 natural de Dardània³²⁶ succey a Valeriano y Galieno en lo any 270 de Nostre Redemptor. Visqué cerca de tres anys. D'ell no-s troba cosa notable feta en Espanya. En Morvedre diu Ambròsio de Morales³²⁷ que y ha dos pedras ab particular memòria de aquest emperador, lo qual morí en lo any 273 de Nostre Redemptor.

Aureliano,³²⁸ natural de Dàcia,³²⁹ en lo mateyx any 273 succey en lo imperi a Clàudio.³³⁰ Aquest mogué la 9ª persecució contra la Iglésia santa, la qual si bé no la proseguí ab fúria perquè no pogué, per durar-li la vida en lo imperi sols 4 anys,

---

³¹⁹ Eusebi de Cesarea (v. 260–340 d. de C.), escriptor cristià i bisbe de Cesarea a Palestina. La seva *Història Eclesiàstica* consta de deu llibres i constitueix la font principal per a la història de l'Església primitiva a Orient. També escrigué un relat testimonial de les persecucions de l'emperador Dioclecià i vers el 303 escrigué una crònica on pretenia demostrar que la tradició hebrea era superior a la grega.

³²⁰ Pau Orosi (s. IV), historiador i teòleg, escriví a petició de sant Agustí una història del món fins als seus dies, anomenada *Adversus paganos*. A vegades s'ha utilitzat aquesta al·lusió d'Orosi a la destrucció de Tarragona (VI, 22, 8) per demostrar la seva filiació a la ciutat.

³²¹ Eutropi (d. 320–d. 387 o 390), historiador d'origen grec, escrigué *Breuiarium ab Urbe condita* des de l'època de Ròmul fins a la mort de l'emperador Jovià, l'any 364. La cita de la invasió germànica d'Hispania i la destrucció de Tarragona es troben a IX, 8.

³²² Marc Cassià Latini Pòstum (s. III d. de C.), un dels usurpadors de l'Imperi romà i primer dels anomenats emperadors gals (259-269). Ambrosio de Morales (lib. IX, cap. XLVIII) raona la confusió d'identitats entre l'un i l'altre.

³²³ El camí de la Plata comprenia la via romana de Mèrida a Salamanca.

³²⁴ Pere Gil segueix la data d'Ambrosio de Morales (lib. IX, cap. XLVIII), que no coincideix amb l'any 270, data de la mort del seu antecessor, l'emperador Valerià (veg. supra n. 316).

³²⁵ Claudi II fou emperador del 268 al 270.

³²⁶ Dardaneus: comarca situada entre Mèsia al nord i Macedònia al sud.

³²⁷ Lib. IX, cap. XLVIII.

³²⁸ Aurelià fou emperador romà del 270 al 275.

³²⁹ Dàcia: província romana situada entre el Theis a l'oest, els Càrpats i el Dnièster al nord, el Danubi al sud i el mar Negre a l'est.

³³⁰ Al marge: «9ª persecució».

poc més o manco,³³¹ però no deyxà esta persecució de arribar a Espanya y specialment a Cathalunya, perquè en esta 9ª persecució foren martiritzats en la ciutat de Gerona del Principat de Cathalunya sant Narcís³³² bisbe y sant Feliu³³³ diaca, com en lo capítol 8 del libre 3 de la present història y en lo capítol [...] del libre [...] en la vida y martiri de dits sants més llargament se escriu.³³⁴

De aquest emperador Aureliano se troba memòria en la ciutat de Barcelona en una gran baza que diuen estava en casa de misser Melgosa³³⁵ y diu ayxí: «*Imp. L. Domitio. Aureliano. Pio. et. Invicto. Aug. Arabico. max. Gotico. max. Partico. Max. Trib. Pot. P.P. Cos. III. Procos. opt. Principi. N. ordo. Barc. Numini. Mayestati. q.e.*».³³⁶ Lo qual títol en llengua catalana vol dir: «Lo senat de Barcelona posa esta estàtua a la divinitat y magestat de l'emperador Lúcio Domício Aureliano Augusto, invincible, piadós, gran vencedor de Aràbia, gran vencedor dels godos, gran vencedor dels parthos, pare de la pàtria, y que tenia en Roma lo poder de tribuno del poble y era estat tres vegades cònsul, y era procònsul y senyor de Espanya, y singular príncep nostre».

Tàcito,³³⁷ successor de Aureliano, no visqué un any perquè en lo any 277 morí Aureliano y en lo any 278 de Nostre Redemptor començà de imperar y lo mateyx any morí y, ayxí, d'ell no y ha cosa que succeys en Cathalunya. /Després de Tàcito refereyxen alguns a Floriano,³³⁸ altres no·l refereyxen per durar-li poc la vida\.

Probo,³³⁹ natural de Dalmàcia,³⁴⁰ succeynt a Tàcito /y Floriano\ en lo mateyx any 278, visqué per espay /de casi 4 anys\ fins a l'any 282 de Nostre Redemptor.³⁴¹ De

---

³³¹ Probablement, Pere Gil segueix la cronologia d'Ambrosio de Morales (lib. IX, cap. XLIX), el qual assegura que Aurelià morí el 276, de manera que concorda amb la data d'inici del seu imperi.

³³² Sant Narcís, màrtir llegendari venerat a Girona, és probable que es tracti d'un desdoblament del bisbe Narcís de Jerusalem (s. III-IV).

³³³ Sant Feliu (m. ca. 303), màrtir cristià de Girona de suposat origen africà, molt popular a Catalunya i a la Narbonesa.

³³⁴ En la vida dels sants de Catalunya, Pere Gil només exposa el títol: «Vida, martyri, miracles y reliquias de sant Narcís, bisbe de Gerona y sant Felix, diaca seu, martyrizats en Gerona» (f. 28r), deixant la resta de la pàgina en blanc.

³³⁵ Ambrosio de Morales (lib. IX, cap. XLIX) cita aquest personatge.

³³⁶ *Ibid.*

³³⁷ Tàcit fou emperador del 275 al 276.

³³⁸ Florià fou emperador dos mesos i vint dies de l'any 276.

³³⁹ Probus, emperador del 276 al 282.

³⁴⁰ Dalmàcia: en època romana era la part meridional de la província d'Il·líria.

³⁴¹ Ambrosio de Morales (lib. IX, cap. XLIX) dona l'any 284.

aquest emperador y ha una memòria en /Granada\,³⁴² la qual refereyx Ambròsio de Morales.³⁴³ Cosas importants no·s saben de aquest emperador.

|| 25r Caro, y Carino, y Numeriano³⁴⁴ successivament succeÿren després de Probo en lo imperi. Visqueren tots tres poch anys en lo imperi /perquè alguns auctors diuen que Numeriano morí lo any 285 y lo mateyx any succeÿ Diocleciano\. D'ells y ha poca memòria ni estos ni los dos passats perseguiren molt als christians per estar ocupats en guerras de l'emperador Caro. Se troba una pedra en Iviça /en\ la qual y ha un letrero de memòria y se posarà assí per pertànyer dita isla al Principat de Cathalunya y ser en tot lo spiritual y en molta part de las dècimas y del temporal subjecta a l'arcabisbat de Tarragona.³⁴⁵ Diu lo títol de la pedra d'esta manera: «*Imp. Caes. M. Aurelio Caro Pio Felici Invicto Aug. Pont. Max. Trib. Pot. P.P. Cos Il Proco Ordo Ebusij .D.N. mer*».³⁴⁶ En català vol dir: «Lo cenat de la isla y ciutat de Iviça posà esta estàtua a l'emperador Marco Aurèlio Caro, piadós, venturós, invincible Cèsar Augusto, pontífice màximo, pare de la pàtria, lo qual tingué lo poder de tribuno del poble y fou procònsul y senyor d'esta isla. Posà-se-li en lo any que fou cònsul la segona vegada y se li posà com a senyor nostre que molt ho mereyxa».

En Tarragona refereyx Ambròsio de Morales en lo capítol 49 del libre 9 de la *Historia de España* que·s tròban altres duas pedras en las quals y ha memòria del mateyx emperador Caro, la una diu que està en la iglésia de Santa Tecla y l'altra en la iglésia de Sant Miquel, de las quals dos pedras se entén que governava la Espanya Tarraconense, en aquell temps, per los emperadors romans Marco Aurèlio [i] Valentiniano. Altres cosas importants en Espanya o Cathalunya no·s saben d'estos emperadors.

---

³⁴² Text ratllat: «en la isla de Iviça, la qual se posa assí per pertànyer dita isla al Principat de Cathalunya y per ser en tot lo spiritual y molta part de las dècimas y temporal subjecta a l'Arcabisbat de Tarragona. La qual memòria en una pedra diu d'esta: *Imp Caes M Aurelio Probo Pio felisi Invicto Aug num Mages que devotus ordo Iliber dedicat D.P.* En cathalà vol dir: Lo cenat de la ciutat de Iliberi molt devot a la deïdad y magestat de l'emperador Marco Aurèlio Probo Cèsar Augusto, piadós, venturós, invincible, li posà y dedicà esta estàtua del diner públic».

³⁴³ Lib. IX, cap. XLIX.

³⁴⁴ En realitat la successió fou Car, emperador el 282-283; Numerià, emperador el 283-284; i Carí, emperador del 283 al 285.

³⁴⁵ Des de la conquesta de l'illa per Jaume I, Eivissa s'associà a la diòcesi de Tarragona (1235). Malgrat que al llarg de la seva història l'illa ha mantingut llargs conflictes per la duplicitat de jurisdiccions, mai no formà part del Principat. Ambrosio de Morales no menciona l'adscripció de l'illa a Catalunya.

³⁴⁶ Ambrosio de Morales (lib. IX, cap. XLIX).

Diocleciano³⁴⁷ succeí a Numeriano y altres (per durar poc lo imperi a Carino y Numeriano) escriuen que succeí a Caro o Varo y no còntan a Carino y Numeriano entre los emperadors. Començà de imperar Diocleciano lo any 285 de Nostre Redemptor com escriu Ambròsio de Morales en lo capítol 1 del libre 10 de la *Historia de España*, si bé altres escriuen different temps però és poca la diferència. Prengué Diocleciano per sòcio seu en lo imperi a Maximiano Hercúleo.³⁴⁸ Los primers anys de son imperi no perseguiren públicament als christians encara que, secretament y tàcitament, perseguian en quant permetian que fossen molts maltractats y martyritzats dissimulant quant vèyan o sabian que los béns de molts christians injustament éran confiscats y llurs personas ab desteros, càrcers, y altres torments éran martyritzadas y mortas.³⁴⁹ Però en los últims anys de son imperi mogueren la 10ª persecució contra la Iglésia que fou la major de totes, com llargament se refereyx en lo capítol 9 del libre 3 d'esta història. Començaren Diocleciano y Maximiano esta 10ª persecució lo any 301 de Nostre Redemptor.³⁵⁰ Fou universal persecució en tota la Iglésia la qual durà ab gran fúria per espay de nou anys, després anà afloyxant y, finalment, cessà del tot quant fou batejat y fet christià lo emperador Constantino Magno.³⁵¹ Deyxaren Diocleciano y Maximiano ab pública renunciació lo imperi cerca de l'any 305, /poc més o menys, y, ayxí, en ells, acaba lo tercer setgle després de la nativitat de Nostre Redemptor.³⁵² Poca memòria o ninguna y ha en Espanya de cosas bonas que fessen estos emperadors. Casi tota la memòria és de las crueltats que per medi de Daciano³⁵³ y altres ministres executaren. || 25v Ambròsio de Morales en lo capítol 26 del libre 10 de la *Historia de España*³⁵⁴ refereyx dos pedras /que-s trobaren en Clúnia o Corunya\ de las quals se entén la crueltat de la persecució. La 1ª diu ayxí: «*Dioclecian Jovius et Maximianus Herculus Caesares Augg. Amplificato per Orientem et Occid. Imp Rom et nomine christianos delecto qui Remp. Evertabant*». Vertida en català vol dir: «Los dos emperadors Cèsars Augustos, Diocleciano Jòvio y Maximiano Hercúleo,

---

³⁴⁷ Gai Aureli Valeri Dioclecian (entre el 239 i 254 – 313), emperador romà del 284 al 305 d. de C.

³⁴⁸ Maximian Herculi compartí l'imperi amb Dioclecian del 286 al 305 i, més tard, fou emperador en solitari el 307 i 308.

³⁴⁹ Al marge: «10ª persecució».

³⁵⁰ Ambrosio de Morales (lib. X, cap. I).

³⁵¹ Flavi Valeri Constantí August (274–337 d. de C.), Constantí el Gran, emperador romà del 306 al 337.

³⁵² Ambrosio de Morales (lib. X, cap. I) dona la data del 304.

³⁵³ Dacian (s. IV) fou prefecte a Hispània durant els últims anys de Dioclecian i Maximian i es caracteritzà per la crueltat amb què perseguí els cristians.

³⁵⁴ En realitat és el capítol XXIX. Les inscripcions són còpies de Ciríac d'Ancona, com assenyala Ambrosio de Morales.

havent estès lo Imperi romà per lo Orient y per lo Occident y havent borrat y consumit lo nom y religió dels christians que destruiàn la República». La 2ª pedra diu d'esta manera: «*Dioclecian Caes. Aug. Galerio in Oriente adopt. superstitione christ. ubiq deleta et cultu. deor. propagato*». Vertida en vulgar diu: «Lo emperador Diocleciano Cèsar Augusto havent-se adoptat per a l'imperi de Orient a Cèsar Galerio y havent desfet y consumit en totas parts la superstició dels christians y augmentada y estesa la religió y culto de sos déus». Altra pedra se troba en la Seu de Tarragona de la qual se entén que en aquest temps era governador de la Espanya Citerior Postumio Luperco y diu lo títol de la pedra, /que seria basa de estàtua,\ d'esta manera: «*Maximiano .P.F. Imp. Pont. Max. Trib. Potest. II. Cos. II. Proconsuli. Posthum. Luperco Praef. Prou. Hisp. cit. devotus. numimi. Magestatique. eu. Vertit*». Aquest títol en llengua catalana diu d'esta manera: «Esta estàtua posà el emperador Maximiano, piadós, venturós, pontífice màxim y que tenia ja la segona vegada lo poder de tribuno del poble y era cònsul la segona vegada y tenia dignitat de procònsul. Postúmio Luperço president de la província de la Espanya Citerior devot y conegrat a sa deïtat y magestat».

Altras pedras se déyxan per abreviar y passar avant en esta història.³⁵⁵

Deyxant los emperadors Diocleciano y Maximiniano lo imperi, succeÿren en lo imperi 4 emperadors casi junts /y estos foren, «*ponant initio linee*», Maximino Galèrio, Constàncio, Maxèntio y Licíno³⁵⁶ y, d'estos,\ cada qual prengué sa part de l'imperi perquè Maximiano Galerio imperà en la Siria; Constàncio imperà en França y Espanya; Maxèntio imperà a Roma y a tota Itàlia y Àfrica; y Licíno imperà a la Tràcia Il·lírica³⁵⁷ y altras províncias. D'estos quatre emperadors Constàncio tenia un fill,³⁵⁸ home de grans esperanças, y havent conjuntament governada a França y Espanya sols per espay de casi dos anys y morint de l'any 307,³⁵⁹ com està dit, /havent\ començat de imperar sols en França y Espanya en lo any 312 armant-se hab lo senyal de la creu, vencè a Maximiniano y fou emperador de Roma y de tota Itàlia y Àfrica. En lo any 313 morí Maximino Galèrio y ayxí Licíno posseÿ a Siria en lloc de Galèrio y juntas posseÿa las províncias de Tràcia Il·lírica y altres. Però després anant Constantino contra Licíno ab exèrcit per espay de alguns anys,

---

³⁵⁵ En el següent paràgraf segueix Ambrosio de Morales (lib. X, cap. XXX).

³⁵⁶ Galeri i Constàncio I foren emperadors d'Orient del 305 al 311 i del 305 al 306, respectivament. Maxenci fou emperador d'Occident del 306 al 312 i Licini del 313 al 324.

³⁵⁷ Província situada a la costa est de l'Adriàtic.

³⁵⁸ Constàncio II, emperador romà del 337 al 361.

³⁵⁹ Ambrosio de Morales (lib. X, cap. XXX) consigna la data d'agost del 306.

finalment en lo any 324 de Nostre Redemptor y denou del principi de son imperi, vencè en Ungria a Licínio y restà universal y pacífic emperador de tot lo món.

Constantino *Magno*,³⁶⁰ donchs, com està referit, succeý en lo imperi als predits emperadors Constàncio, Maximino Galèrio, Maxèncio y Licínio; y estant Constantino malalt (com escriuen molts) de lepra³⁶¹ se volia lavar ab sanc de infants però amonestat per los apòstols sant Pere y sant [...] ³⁶² en somnis que's batejàs y que curaria y que cridés a Sylvestre³⁶³ papa; cridà'l; fou catechizat e instruït en la fee cathòlica; fou batejat y curat; fou causa que sa mare santa Helena³⁶⁴ || 26r se batejàs y fes christiana; fundà las iglésias de Sant Joan de Lateran,³⁶⁵ y de Sant Pere,³⁶⁶ y Sant Pau,³⁶⁷ y altres en Roma y fora de ella; donà tresors inestimables a la Iglésia en moltas parts del món; manà cessar la persecució contra la Iglésia; donà la ciutat de Roma al Papa; ordenà que la Creu fos adorada y que entre los christians ningú pogués morir en creu; fou causa que's congregàs y conclogués lo general Concili Niceno³⁶⁸ contra la heretgia de Àrrio³⁶⁹ y altres; y, ayxí, gozà la Iglésia de una admirable pau.³⁷⁰ Finalment, després de altres obres maravellofes

---

³⁶⁰ Constantí I el Gran governà del 306 al 337.

³⁶¹ La llegenda, recollida per Sant Tomàs (*Summa Th.* III, q. 69, a. 4, ob. 4), fou rebutjada per Platina (1529: *In vita Marci I*, 38) i Joan Lluís Vives (*De disciplinis, De causis corruptarum artium* 2,6), entre d'altres.

³⁶² Segons la llegenda, fou sant Pau; veg. Pineda (1588: lib.12, III).

³⁶³ Sant Silvestre I fou papa del 314 al 335. Els llibres litúrgics de l'Església consideren màrtirs tots els papes fins aquest.

³⁶⁴ Santa Helena (v. 255–v. 330), emperadriu romana, fou concubina de Constanci I del qual tingué un fill, Constantí I el Gran, que també fou emperador. Es convertí al cristianisme en el 313.

³⁶⁵ Sant Joan de Letrà fou la primera seu episcopal de Roma.

³⁶⁶ Constantí edificà el 324 una basílica en forma de creu llatina sobre la tomba de sant Pere, consagrada el 326 pel papa Silvestre.

³⁶⁷ Sant Pau Extramurs o Basílica Ostiense, edificada sobre la tomba de sant Pau.

³⁶⁸ Concili I de Nicea (325), primer concili ecumènic, convocat per l'emperador Constantí I i ratificat pel papa Silvestre I.

³⁶⁹ Arri (256–336), iniciador de l'arrianisme, heretgia que afecta l'Església cristiana.

³⁷⁰ Pere Gil segueix el discurs de la *Historia pontifical* (1589: lib. II, cap. 1) de Gonzalo de Illescas i *De la Monarchia Ecclesiastica* (1588: lib. 12, cap. I-V) de Juan de Pineda, els quals, a partir de la conversió de Constantí recollida en el *Liber Pontificalis* (1982: 47), justificaren els actes de l'Emperador en benefici de l'Església. Durant el s. XVI la vida de Constantí representava un problema historiogràfic, ja que alguns defensaven la seva conversió, enfront d'altres que el consideraven un seguidor de l'heretgia arriana, rebutjaven el seu baptisme i també la donació de Roma a l'Església, seguint la crítica filològica de Lorenzo Valla (*De falso credita et ementita Constantini donatione declamatio*, 1440). Pedro Mexía, en la *Historia imperial y cesárea* (Sevilla, 1545), oferí l'estat de la qüestió i centrà la polèmica que Ambrosio de Morales i Juan de Mariana van defugir. És probable que el silenci d'ambdós historidgrafs s'expliqui per la publicació, a càrrec de Robert Estienne, de la *Vita Constantini* (1544) d'Eusebi de Cesarea, en la qual es demostrava la falsedat de la tradició medieval sobre el baptisme romà del papa Silvestre. De fet, arran de la publicació de l'edició d'Estienne es produí una gran dissensió entre els autors eclesiàstics. Així, Carlo Sigonio

que en son imperi féu tenint com tenia tres fills nomenats Constantino, Constàncio y Valente los volgué ans de sa mort dividir lo imperi y, ayxí, primerament ordenà que y hagués dos imperis universals: lo hú nomenat occidental y que tingués lo cap y assento en Roma, y que tingués subjectas las províncias de Espanya, França, /Itàlia\, Àfrica, Flandes, Alemanya y part de l'Il·lírico; lo altre, que s nomenàs oriental y que tingués per assento y cap a Bizàncio, la qual ell de son nom volgué nomenar Constantinopla³⁷¹ y volgué fos ab tal títol de cap de Imperi oriental nobilitada y que aquest Imperi oriental tingués subjectas las províncias de la Àsia Major y Menor fins a hont Egipte confina ab Àfrica; y en Europa fossen també subjectas Grècia, Dàcia, Mèssia³⁷² fins a encontrar-se per lo Il·lírico. Ordenà que aquestos imperis no fossen dependents la hú de l'altre sinó que fossen supremos, sens dependència y en tot iguals, y ayxí posà en ells novas lleys, nous governs y nous presidents, com consta de moltes lleys del còdigo.³⁷³ També llevà Constantino quinze legions que éran guarnicions y companyias de soldats que residían sempre per guarnició y guarda continua en las riberas dels rius nomenats Rin y Danúbio, las quals servían de defensa y baluards per a que no poguessen entrar per aquellas parts, que éran portas, los enemichs de l'imperi que éran las nacions septentrionals, feroçes y bel·licosas; y estas dos cosas (com nòtan molt bé alguns savis historiadors) foren la total /causa de la\ ruína de l'imperi y de la pèrdua de moltes terras y de grandíssim danys de la cristiandat. Perquè dividit lo imperi foren menors las forces dels dos dividits que no si fóran unidas en un imperi contra los enemichs. Per altre part llevadas las guarnicions de las portas y passos pogueren entrar las /nacions septentrionals\ fàcilment y destruyr lo imperi com de fet lo executaren conforme se dirà en lo progrés d'esta història. En totes les altres cosas o en les més perseverà admirablement Constantino, però en estas dos cosas cometé un grandíssim error de hont se trau quant convenient és que los prínceps tingan lo poder y forces unidas y sempre las guarnicions y guardas ben posadas; y quant se ha de mirar en no alterar lo govern specialment quant d'ell per espay de molts anys se té experiència ser bo o almenys no tenir grans inconvenients, perquè com diu lo proverbi llatí «*Omnis muttatio est odiosa*», tota mutació és difficultosa, y com diu lo

---

(1577: lib. XX) dubtà de la seva veracitat, mentre que Cesare Baronio (1588: vol. 3, 312, 16-30) l'afirmà.

³⁷¹ Constantinoble: nom de l'antiga Bizanci. Constantí el Gran li donà el seu nom l'any 330 d. de C. i la convertí en capital del seu imperi. A la caiguda de l'Imperi d'Occident, l'any 476, fou l'única seu de l'antic Imperi romà.

³⁷² Mèssia: província romana del Baix Danubi, entre la mar de Màrmara i l'Egeu.

³⁷³ Codi de Teodosi.

refrany català «deyxar via vella per nova és modorria».³⁷⁴ Vivian en aquest temps Juvenco,³⁷⁵ poeta spanyol del qual fa menció sant Hieronym, y Ruffofesto Avieno,³⁷⁶ tots dos poetas spanyols. Finalment sent ja Constantino *Magno* de edat anciana morí ple de anys y de obres en lo any 337 de Nostre Redemptor.³⁷⁷ De la memòria de Constantino *Magno* se tròban dos pedras: la una en lo Camí de la Plata, cerca de Mèrida en Castella; la altra en Tarragona, en la iglésia antiga de Santa Tecla la qual pedra era baza de alguna estàtua y diu d'esta manera: «*Piissimo fortissimo felicissimo D.N. Constantino maximo victori semper Augusto Badius Macrinus VPPPH Tarr numini magestatique eius semper devotissimus*».³⁷⁸ La qual vertida en lengua catalana significa lo següent: «Badio Macrino, prefecte de la ciutat de Roma, president de la província Tarraconense de Espanya, posà esta estàtua al religiosíssim, valentíssim y venturosíssim senyor nostre Constantino Màximo, vencedor sempre Augusto, y posà-la com a molt subjecte a sa divinitat y magestat».

|| 26v Constantino, Constante y Constàncio,³⁷⁹ fills de Constantino *Magno*, succeyren a son pare en lo imperi dividint-lo entre si d'esta manera següent: Constantino tingué lo imperi de Espanya, França e Inglaterra ab las islas [...]; Constante tingué lo imperi de Itàlia, Àfrica, Sclanònia³⁸⁰ y part de Grècia; Constàncio tingué Tràcia, Constantinopla y tota la Àsia Menor. Entre estos emperadors, no obstant que éran germans, hagué discòrdias part per las divisions de las terras y part per la religió perquè Constante fou catòlic y Constantino y Constàncio grans arrians heretges, de las quals discordias arribaren a guerres y ayxí Constante matà a son germà Constantino en lo any 340 havent sols imperat tres anys. Restà Constante emperador de Itàlia, y de França, Espanya y de tot lo Occident, y imperà ayxí per espay de deu anys al fi dels quals se li rebel·là Magnèncio, tirà, y lo féu matar en la ciutat de Elna, en lo comtat de Rosselló, que llavors era dins de França y ara és

---

³⁷⁴ «modorria»: per tonteria, estupidesa.

³⁷⁵ Gai Veli Aquilí Juvenco (s. IV) fou qualificat com el Virgili Cristià per haver refós poèticament els evangelis en 4 llibres (*Evangeliorum libri quatuor*).

³⁷⁶ Ruf Fest Aviè (s. IV), geògraf i poeta, la seva obra més coneguda és l'*Ora maritima*, descripció de la costa mediterrània de la península Ibèrica i de l'Atlàntic. Pere Gil cita aquests autors a través d'Ambrosio de Morales (lib. X, cap. XXXIV).

³⁷⁷ La data concorda amb Ambrosio de Morales (lib. X, cap. XXXV).

³⁷⁸ Ambrosio de Morales (lib. X, cap. XXXIV).

³⁷⁹ Constantí II, emperador associat d'Occident els anys 317-337 i d'Orient els anys 337-340; Constant I, emperador associat d'Occident els anys 337-340 i d'Orient els anys 340-350; Constanci II, emperador associat d'Orient els anys 337-340 i d'Occident els anys 350-361.

³⁸⁰ Eslavònia, regió al nord de Croàcia.

dins de Espanya y se compten en Cathalunya.³⁸¹ Fou mort Valente lo any 350 de Nostre Redemptor. Poc li durà a Magnèncio la tyrania de l'imperi perquè sabent Constàncio, emperador de Constantinopla, que Magnèncio havia mort a son germà Constante vingué contra ell des de Constantinopla ab gran exèrcit y lo vencé en França de modo que ell mateyx com a desesperat se matà y ayxí restà Constàncio, fill de Constantino, emperador únic, universal de Orient y Occident en lo any 353, de manera que des de el any 337, en lo qual morí lo emperador Constantino *Magno*, fins a l'any 353, en lo qual fou mort Magnèncio, tingué Espanya successivament per espay de 16 anys sinc senyors que foren Constantino *Magno*, Constantino son fill, Constante, Magnèncio y Constàncio, fill de Constantino.³⁸² Tornant altra volta tot lo imperi a unitat de un emperador, y restant Constàncio per emperador únic, com era son pare Constantino *Magno*, visqueren en aquest temps després de sant Sylvestre, sant Marc,³⁸³ sant Júlio³⁸⁴ y sant Libèrio.³⁸⁵ Perseverà Constàncio sol en lo imperi per espay de alguns anys y com era arrià y gran fautor de la secta y heretgia arriana perseguí molt als bisbes cathòlics: desterrà al papa Libèrio, pervertí a Òsio,³⁸⁶ bisbe de Còrdova, y féu gran estrago y crueltats contra los bisbes cathòlics, com en lo capítol 9 del libre 3 de la present història més llargament se narra. Aportava Constàncio sempre en sa companyia un espanyol nomenat Paulo, lo qual li feya servici de tramari y encadenar bé los negocis y las maldats, y que per sobrenom lo nomenàvan Cadena,³⁸⁷ y com escriu Amiano Marcellino,³⁸⁸ historiador antich, apar que era son secretari però no li durà molt la mà que no rebés son castic perquè succeint Juliano Apòstata en lo imperi lo féu cremar tot viu. És Déu just y vol

³⁸¹ Ambrosio de Morales (lib. X, cap. XXXII) ubica la ciutat d'Elna a la Gàl·lia Narbonesa i, acte seguit, afegeix que «*es ahora sujeta a la corona de España, como las otras tierras vecinas por allí en el condado de Rosellón*». Malgrat que Pere Gil segueix el guió d'Ambrosio de Morales, la seva precisió respecte al fet que la ciutat pertanyia a Catalunya suggereix la idea d'una reacció contrària a l'opinió generalitzada de la historiografia castellana, que considerava el Rosselló una part de la Gàl·lia Narbonesa i, per tant, de França; veg. Tres (1995: 105-11). D'altra banda, cal dir que la tradició historiogràfica de la mort de Constant a Elna arrenca de l'obra *Templum Domini*, del bisbe de Girona Joan Margarit i Pau; veg. Tate (1976: 214).

³⁸² Des de l'inici del paràgraf fins al punt, Pere Gil segueix Ambrosio de Morales (lib. X, cap. XXXV). A partir del punt i fins el final del paràgraf segueix Ambrosio de Morales (lib. X, cap. XXXVI, XXXVII i XXXVIII).

³⁸³ Sant Marc fou papa l'any 336.

³⁸⁴ Sant Juli I fou papa des de l'any 337 fins al 352.

³⁸⁵ Sant Liberi fou papa del 352 fins al 366.

³⁸⁶ Sant Osi (v. 256 – v. 358), bisbe de Còrdova, presidí el Concili I de Nicea.

³⁸⁷ Segons Amià Marcel·lí (14,5,6; 14,5,8; 15,3,4), Paulus fou originari d'Hispania. Degué el sobrenom de Cadena a la seva habilitat a formular preguntes de tal manera que feia culpables a aquells a qui empresonava.

³⁸⁸ Amià Marcel·lí (v. 330–395), historiador d'origen grec, escrigué en 31 llibres i en llatí l'obra *Rerum gestarum libri XXXI*, que havia de continuar els *Annals* de Tàcit i que abarcava des de Nerva fins a Valentinià.

justícia, y enujàs molt dels criats y ministres dels reys y prínceps que són cruels i·ls incítan y encamínan y coopéran en mal, y ayxí permet que estos tals sían castigats àsperament. Morí Constàncio en lo any 361 de Nostre Redemptor.

Juliano Apòstata,³⁸⁹ natural de Constantinopla, succeý en lo imperi a Constàncio; visqué en ell cerca de tres anys. Era christià y, com diuen alguns, monjo y diaca, y de tot apostatà fent-se iodòlatra y gentil y, per ço, se nomena Apòstata. Fou malíssim: perseguí la Iglésia tant quant pogué, cremava los llibres y llevava los estudis perquè restassen los christians sens llibres. Acurçà-li Déu los dies y ayxí morí en lo any 363 de Nostre Redemptor.³⁹⁰

Joviano³⁹¹ succeý a Juliano en lo imperi juntament de Orient y Occident. Visqué sols 8 mesos per ço d'ell no y ha memòria sinó molt poca.³⁹²

Valentiniano³⁹³ succeý en lo universal imperi a Joviniano en lo any 365 de Nostre Redemptor. Aquest per lo bé que volia a son germà Valente³⁹⁴ dividí lo imperi y donà a Valente lo oriental de Constantinopla y ell se restà hab lo occidental de Roma. || 27r Tingué Valentiniano un capità espanyol excelentíssim nomenat Honòrio Theodòsio³⁹⁵ lo qual dominà la isla de Inglaterra que s'era rebel·lada. Y després apassiguà a Àfrica que s'era rebel·lada contra lo imperi. Y estant en Àfrica Valente, emperador oriental, heretge arrià y gran perseguidor dels chathòlics, lo féu matar per temor que no li succeýs en lo imperi. D'esta manera morí aquest valentíssim capità y no·s càncan los historiadors de dir alabanças de aquest christianíssim capità Honòrio Theodòsio com també no·s càncan de encarir la ingratur y crueltat de l'emperador Valente. Y /en\ recompensa de mort tan cruel ordenà Nostre Senyor que succeïzen mal las cosas de Valente perquè prest morí, mort desventurada, y que lo fill de aquest Honòrio Theodòsio, nomenat també Theodòsio,³⁹⁶ dins de poc temps succeýs en lo imperi com se dirà molt prest en lo present capítol. Visqué Valentiniano 10 anys en lo imperi des de l'any 365 fins a l'any 375, en lo qual temps

---

³⁸⁹ Julià l'Apòstata, cèsar del 355 al 361 i emperador del 361 al 363.

³⁹⁰ La cronologia concorda amb Ambrosio de Morales (lib. X, cap. XXXIX).

³⁹¹ Jovià fou emperador el 363-364.

³⁹² La cronologia concorda amb Ambrosio de Morales (lib. X, cap. XXXIX). En el següent paràgraf, Pere Gil segueix Ambrosio de Morales (lib. X, cap. XLIII).

³⁹³ Valentinia I fou emperador d'Occident del 364 al 375.

³⁹⁴ Flavi Valent, emperador romà. El seu germà Valentinia I li associà l'imperi l'any 364 i li encarregà el govern d'Orient, que mantingué fins a la seva mort l'any 378.

³⁹⁵ Honori Teodosi (m. 376), general romà, pare de l'emperador Teodosi I.

³⁹⁶ Flavi Teodosi I (346-395), anomenat el Gran, nascut a Hispània, fou emperador d'Orient del 379 al 392 i d'Occident del 392 al 395.

Màximo³⁹⁷ li tyranitzà las províncias de Espanya y França y executà en ellas moltas crueltats per las quals després de alguns anys, succeint /Theodòsio en lo imperi, prengué a Màximo y públicament lo féu matar\ . Era Valentiniano christianíssim y ab lley ordenà que la idolatria, la qual fins en son temps dels emperadors christians era estada permesa o, per millor dir, no-s era poguda arrancar de las terras de l'imperi, fos totalment llevada y arrancada, la qual determinació ajudà molt per a que poc a poc cessàs en las terras imperials la idolatria. Finalment morí Valentiniano lo any 375 de Nostre Redemptor /del qual foren los\ dos fills /que tenia\ successors en lo imperi. En lo qual temps era papa sant Dàmaso.³⁹⁸

Gratiano y Valentiniano lo Menor,³⁹⁹ dos germans fills de Valentiniano lo Major, succeÿren a son pare en lo imperi, /d'esta manera que Graciano fou elegit per emperador y, encontinent, nomenà a son germà Valentiniano per cèsar y coadjutor seu en lo imperi. Estos dos germans,\ com fossen jóvens y /no de gran\ experiència ab consell com se presum de son pare Valentiniano y de altres zelosos del bé universal de l'imperi, y per a assegurar millor las cosas de son imperi (perquè los godos éran ja ab gran y poderós exèrcit entrats per las províncias de Míssia y Tràssia en Orient y temia's gran mal com de fet esdevingué si no-s posava eficaz remey), determinaren de cridar a Theodòsio, fill de l'excel·lent capità Honòrio Theodòsio, lo qual imitant a son pare era també molt senyalat en govern y militar disciplina y se era retirat a Espanya, a la ciutat nomenada Itàlica que era /en\ la Andaluzia. Sent cridat Theodòsio anà des de Espanya a la ciutat de Sírmio,⁴⁰⁰ de la província de la Míssia, en la qual lo emperador Graciano lo rebé ab gran amor y súbito lo nomenà capità general de l'imperi y pochos dias després lo nomenà cèsar y coadjutor seu en lo imperi donant-li la púrpura y las insignias de cèsar, y lo any 379 de Nostre Redemptor li donà lo Imperi oriental. Era Theodòsio de 33 anys quant començà de ser capità general. Tenia en tot grandíssimas parts. Molt bé se nomenava Theodòsio que vol dir donat de Déu. Féu per espay de molts anys grans guerres contra los godos y los enfrenà y féu retirar. Fou gran defensor de la fe cathòlica y perseguidor dels arrians y altres heretges per lo qual féu congregar dos concilis nacional en Constantinopla a las quals cosas ajudava la emperatriz

---

³⁹⁷ Magne Climent Màxim, emperador usurpador de la Gàl·lia del 383 al 388.

³⁹⁸ Sant Dàmas I fou papa del 366 al 384. En el següent paràgraf, Pere Gil segueix Ambrosio de Morales (lib. X, cap. XLV).

³⁹⁹ Gracià, emperador associat d'Occident del 367-375 i en solitari del 375 al 383. Valentinia II emperador d'Occident del 375 al 392.

⁴⁰⁰ Sírmium, antiga ciutat de la Pannònia inferior.

Placila,⁴⁰¹ sa muller, natural també de Espanya y princesa en tot sanctíssima y perfectíssima. Succey a Theodòsio en Milà que sant Ambròs⁴⁰² no-l volgué deyxar entrar en la Iglésia per haver fet matar sis o set milia personas de tot estament per sos soldats, per castigar un desacato que havían fet de matar al Governador y altres ministres de l'imperi, y Theodòsio féu penitència pública y féu ley que haguessen de passar 30 dias abans de publicar sentència de mort. Perdonà Theodòsio a la ciutat de Antiochia,⁴⁰³ en la qual se era arrestrada [sic] la estàtua de sa muller Placila, ja defuncta, per demanar-los ab llàgrimas per medi del bisbe la mateyxa ciutat. Arrancà Theodòsio casi del tot la idolatria ab lleys efficaces de l' || 27v Imperi oriental. Morí Graciano en lo any 388 de Nostre Redemptor y després morí Valentiniano en Viena⁴⁰⁴ de França lo any 392, y moriren estos dos emperadors sens fills. Succey y restà Theodòsio per emperador únic y absolut en tot lo Imperi oriental y occidental. Venint Theodòsio al Imperi occidental de Roma, alcançà una miraculosa victòria en los Monts Alpes contra dos tirans poderosíssims que s'éran alçats ab tota França y se nomenàvan Eugènio y Arbogasto,⁴⁰⁵ los quals foren després de la batalla victoriosa presos y morts en lo any 394 de Nostre Redemptor y al cap de quatre mesos després, /sent papa sant Siríció⁴⁰⁶ successor de Dàmaso, en lo any 395 de Nostre Redemptor morí Theodòsio en la ciutat de Milà. Per a que-s cumplís la prophesia del Monge, nomenat Joan, que habitava en lo desert de Thebaida en Egipte, lo qual sent consultat de Theodòsio si succeyria bé la guerra contra Eugènio y Arbogasto, li respongué en esperit de prophesia que anàs y que alcançaria victòria y que poc després moriria en Itàlia, y ayxí fou com lo abat Joan havia prophetizat.⁴⁰⁷ Sant Ambrós, Agustí, Sexto Aurèlio⁴⁰⁸ y tots los sants y historiadors de aquell temps no-s cànçan de referir las heroicas virtuts de

---

⁴⁰¹ Gal·la Placídia (388-450), filla de l'emperador romà Teodosi I el Gran, i esposa successivament d'Ataülf i de l'emperador Constanci. Governà l'Imperi d'Orient durant la minoria d'edat de Valentiniana III.

⁴⁰² Sant Ambròs (v. 339-397), bisbe de Milà que convertí sant Agustí. Entre les seves obres destaquen una *Història sagrada* en vint llibres, una *Exposició dels Evangelis* en deu llibres, *Oficis*, himnes, etc.

⁴⁰³ Antioquia era aleshores la capital de Síria i una de les ciutats més grans del món antic.

⁴⁰⁴ Viena antiga capital de les Gàl·lies situada vora el Roine, al sud de França.

⁴⁰⁵ Eugeni es proclamà emperador d'Occident el 392 i fou protector decidit del paganisme. Per la seva part, Arbogast, general d'origen bàrbar al servei de Roma durant l'època de Valentiniana II, es rebel·là contra l'emperador i proclamà Eugeni. Tots dos foren vençuts per Teodosi i Arbogast se suïcidà l'any 394.

⁴⁰⁶ Sant Siríci fou papa del 384 al 399.

⁴⁰⁷ L'anacoreta egipci és citat per Ambrosio de Morales (lib. X, cap. XLV), però la font és sant Agustí (lib. V, cap. XXVI).

⁴⁰⁸ Sext Aureli Victor (v. 320-v. 389), historiador de la província d'Àfrica, escrigué després de l'any 358 la seva obra *De Caesaribus*, on narra la història de l'imperi des d'August fins a l'any 360.

aquest emperador, dels quals historiadors las tragueren los moderns y, en especial, Ambròsi de Morales lo qual galanament en lo capítol 45 del libre 10 de la *Historia de España* narra tota sa vida. Morí Theodòsi /de idropèsia sent\ de edat de 50 anys, si bé altres diuen que visqué sixanta. Deyxà dos fills, Arcàdio y Honòri, los quals li succeÿren en lo imperi.

Arcàdio y Honòri,⁴⁰⁹ /germans,\ succeÿren en lo imperi a son pare Theodòsi d'esta manera: que per manament y donació o últim testament los dividí Theodòsi lo imperi en dos parts com estava dividit per Constantino *Magno* y donà lo Imperi oriental de Constantinopla a Arcàdio, lo qual lo governà bé per espay de onze anys y féu christianíssim emperador y ab lleys y gravíssimas penas llevà del tot la idolatria; morí cerca de l'any 408 de Nostre Redemptor. Lo Imperi occidental de Roma donà a Honòri,\ lo qual si bé fou christianíssim y procurà se llevàs la idolatria de l'Imperi occidental però fou flux y per sa fluxedat se perdé del tot lo Imperi occidental restant-li casi solament lo nom. Y entraren per maldat també, /en particular\ de Stilicon⁴¹⁰ parent y capità de Honòri, los godos en Itàlia, França y se feren senyors de Espanya y entraren també altres nacions septentrionals com foren vàndalos, alanos, suevos, silingos y altres.⁴¹¹ Per la qual entrada casi se mudaren los costums, lo govern y tot lo ser de Espanya, /sent, en aquest temps de tanta mudança, pontífices sant Anastasi,⁴¹² sant Inocenci⁴¹³ y sant Bozímio\.⁴¹⁴ En Honòri acabà Espanya de ser governada per los emperadors romans y, per ço, en Honòri /se dóna fi\ al present capítol en lo que se han posadas las cosas que los emperadors romans feren en Espanya per espay de tants anys que la governaren y en lo següent capítol 6 se posarà una summa del govern que guardaren los romans en Espanya; y en lo 7 capítol se posarà lo origen dels godos y com entraren en Espanya y se feren senyors d'ella ensems ab Cathalunya; y després en lo vuytè se tractarà de la successió dels reys godos en Espanya fins tant fou perduda y per los moros ocupada. Morí Honòri lo any 423 de Nostre Redemptor y ab assò se dóna fi al /present capítol advertint que de assí avant no's farà\ memòria, en esta nostra *Història cathalana* (sinó seran molt raras voltas), de emperadors puys ni Espanya ni

---

⁴⁰⁹ Arcadi (377-408) i Honori (384-423) foren proclamats pel seu pare emperadors d'Orient i d'Occident, respectivament, l'any 395.

⁴¹⁰ Flavi Estilicó (v. 360-408), general romà d'origen vàndal. Li fou confiada la tutoria d'Honori i la regència de l'Imperi d'Occident.

⁴¹¹ Des de l'inici del paràgraf i fins al punt, Pere Gil segueix Juan de Mariana (lib. IV, cap. XXI).

⁴¹² Sant Anastasi I, papa del 399 al 401.

⁴¹³ Sant Innocenci I, papa del 401 al 407.

⁴¹⁴ Sant Zòsim, papa del 417 al 418.

Cathalunya no serà governada per emperadors sinó sols se farà memòria de reys de Espanya y comptes de Barcelona y reys de Aragó, y finalmet de reys de Espanya per los quals és y ab la divina gràcia serà pacíficament governada.

|| 28r CAPÍTOL VI. Summa del temps y del different govern en què fou governada Espanya y Cathalunya per tot lo discorç que estigué debayx del domini dels romans, per espay de 640 anys; y quina llengua en dit temps fou usada en Espanya y Cathalunya.

Sent la major part de Espanya dominada y hispanitzada per los carthaginenses, com en lo capítol 2 y 3 del present llibre està dit per ocasió de la destrucció que féu Anníbal, capità carthaginense, de la ciutat de Segunto que és Morvedre, entraren los romans en Espanya ab gran exèrcit contra los carthaginenses. Los primers capitans que entraren foren los dos germans Scipions nomenats Públio y Cneio Scipions. Estos, prenent port en Salou, /lo qual és principal port en Cathalunya,\ parlaren ab los de Tarragona, /que dista sinca millas de dit port\, y en tal prudència los saberen grangear la voluntat que no sols tingueren entrada en Tarragona, però fou feta Tarragona ciutat principalíssima, pàtria y colònia perpètua dels romans. Esta fou la primera y principal entrada que feren los romans en Espanya, la qual contengué en lo any 217 abans de la nativitat de Jesuchrist Nostre Senyor.⁴¹⁵ Y des de aquest any 217 abans de la nativitat del Salvador fins a l'any 423 després de la nativitat del Salvador, per espay de 640, fou Espanya o en part o en tot governada per los romans. Estos germans Scipions, part en lo poder de son exèrcit y molt més ab sa manya y prudència, ab set anys subjugaren la major part de Cathalunya y tota València, y altres ciutats marítimes y mediterràneas⁴¹⁶ de Espanya als romans. Després, succeynt Lúcio Màrcio y Clàudio Neró, y en especial lo gran Públio Cornèlio Scipió /a Espanya\, fou en la major part subjugada en lo any 200 abans de la nativitat de Nostre Redemptor.

En tot lo temps predit, ço és, des de l'any 217 fins a l'any 200 abans de la nativitat del Salvador, per espay de 17 /anys,\ fou Espanya governada per pretors y era nomenada província pretoriana, és a saber, que lo Senat romà nomenava un governador i l'enviava a Espanya en títol de pretor, lo qual en pau y guerra la governava posant en ella tots los oficials necessaris. Y encara que havían dividida los romans a Espanya per lo riu Ebro /en dos parts:\ una citerior que abraçava a Cathalunya y Aragó y molta part de Castella, des de Ebro fins a França, y altra

---

⁴¹⁵ Pere Gil torna a insistir en Salou com el primer lloc d'entrada dels romans (veg. supra cap. V) i, a més, avança un any la data del desembarcament aportada per Florián de Ocampo (lib. V, cap. I) –l'any 216 a. de C.–, acceptada majoritàriament pels historiògrafs de l'època. D'aquesta manera, suggereix la idea d'una entrada dels romans a la península per la rada de Salou anterior a la d'Empúries.

⁴¹⁶ El terme s'ha d'entendre en el sentit etimològic, és a dir, com la zona interior del país.

ulterior que abraçava tot lo restant de Espanya, || 28v des de Ebro fins al mar Mediterràneo y Ossèano. Però tota era nomenada una província pretoriana governada per un pretor, lo qual si bé acudia a la guerra y visitava las ciutats però tenia la ordinària residència del més temps en la ciutat de Tarragona.⁴¹⁷

En lo any 200 abans de la nativitat del Salvador, veent lo Senat romà que succeya pròspera la conquesta de Espanya li donaren a Espanya títol de província consular, ço és, que fos governada per procònsul. Y era d'esta manera que quant en Roma acabava algun cònsul, lo any de consolat, lo senyalàvan que vingués a Espanya per a ser procònsul, perquè com lo consolat era la suprema dignitat de aquell temps en Roma y era de gran honrra y mando però de poca utilitat, després enviàvan lo cònsul a ser procònsul en Espanya per a que, ab pau y guerra, la governare y se reparàs y enriquís de molts drets y emoluments y venturas que los procònsuls tenían en Espanya. Lo primer procònsul que vingué a Espanya fou Marco Pòrcio Cayo, dit per sobrenom *Sensorino*, després del qual succeyren altres procònsuls en tot lo temps que la República romana fou governada per cònsuls, fins al temps que Júlio Cèsar se usurpà títol de emperador per espay de 160 anys fins a l'any 40 abans de la vinguda del Salvador, com s'és declarat en lo capítol 4 de la present història. Y després, sent governada la República romana per emperadors, des de Júlio Cèsar y Octaviano Cèsar Augusto, lo qual pacíficament posseý lo imperi; y en lo temps de l'imperi, del qual fou la nativitat de Jesucrist Redemptor Nostre fins a l'any 423, en lo qual temps sent emperador Honòrio fou Espanya començada de ser ocupada en part dels reys godos. Y en lo any 480 de Nostre Redemptor foren del tot foragitats los romans y totalment fou Espanya poblada y subjecta als godos. Sempre, en tot aquest temps, per espay de casi 470 anys, fou Espanya nomenada província consular y fou governada com està dit per procònsuls, los quals venían successivament cada any nomenats de Roma y la governàvan en pau y guerra ab molta quietut y policia.

---

⁴¹⁷ La divisió d'Hispania en dues províncies (*Citerior*, o més a prop a Roma, i *Ulterior*, o més allunyada) sembla haver estat efectiva des del s. II a. de C., quan al capdavant de cada una es va situar un pretor, instituït especialment a Roma entorn del 197 a. de C. Encara que fins a l'any 167 a. de C. ambdues províncies estigueren temporalment reunides en una de sola i que els pretors probablement van residir a Tarragona a causa de la situació bèl·lica de la península, no podem parlar amb propietat de la capitalitat de *Tarraco* per a la totalitat d'*Hispania*, ni tan sols per a la *Citerior*. De fet, fou després de l'any 167 a. de C. quan s'elegiren els primers pretors amb poders proconsulars que van residiren a les províncies respectives.

Però és de notar que si bé Espanya per tot lo discorç del predit temps fou dita província consular y governada per procònsuls, totavia en discorç de tants setgles y hagué alguna varietat en lo govern. Primerament, ja està dit com en lo any 200 abans de Nostre Redemptor fou feta província consular y governada per un procònsul, Marco Pòrcio Cató *Censorino*; després, dividint-se Espanya en dos províncias, és a saber, en la Espanya Citerior y Ulterior, éran nomenats dos pretors per las dos províncias ab un procònsul superior o dos procònsuls, segons ho demanava la necessitat del bon govern y de la /bona\ administració convenient en temps de pau o de guerra.

En temps /de l'emperador\ Octaviano Cèsar Augusto, gozant lo món y tota Espanya de gran pau cerca de l'any 1 de la nativitat de Nostre Redemptor, creuen molts historiadors que veent lo Emperador que no-s podia la Espanya Ulterior ben governar per un pretor o procònsul fou dividida la Espanya Ulterior en dos Espanyas, és a saber, en Espanya Bètica y || 29r Espanya Lusitànica, y ayxí foren tres províncias de Espanya: la 1ª Espanya Citerior, per altre nom Espanya Tarraconense; la 2ª Espanya Bètica; y la 3ª Espanya Lusitànica.⁴¹⁸ Y per rahó d'estas tres províncias de Espanya lo emperador se nomenava Emperador de las Espanyas y lo rey vuy se nomena Rey de las Espanyas. Estàvan instituïts en temps de Augusto Cèsar, per estas tres províncias, tres governadors ab títols de legats consulars però no-s pot saber de cert si vingueren may ab dit títol, antes se creu que sempre vingueren ab títol de pretors o de procònsuls. Y estos tres governàvan cada qual sa província y en cada província y havia ciutats particulars de audièncias o cansellerias, en les quals se tractàvan los plets y administrava justícia que-s nomenàvan («*conventus iuridicundo*»), és a saber: convent[s] jurídichs y colònias de romans, ço és, ciutats molt pobladas per los romans, las quals gozàvan de grans privilegis; y municípios que éran ciutats menys privilegiadas que las colònias però de molts privilegis; y poblacions llibres que éran exemptes de pagar tributs y tenían altres privilegis; y vilas que gozàban dels privilegis dels latins, ço és, dels pobles comarcans a la ciutat de Roma; y vilas stipendiàrias o tributàrias que éran las que pagàvan tribut a l'Emperador y a la República romana. Plíni, lo qual governà en Espanya en temps de l'emperador Vespasiano cerca de l'any 80 després de la nativitat de Nostre Redemptor,⁴¹⁹ descriu molt bé tot lo estat y govern y tota la

---

⁴¹⁸ Estrabó (III, 20) explica la divisió d'Hispania a partir de la docilitat dels seus habitants al domini romà.

⁴¹⁹ Vers l'any 74 Plini residí a la província Tarraconense, exercint-hi el càrrec de procurador, tal com ell mateix declara a XIX, 35 o XXXI, 24.

divisió de las tres províncias de Espanya. La qual descripció per ser cosa molt autèntica y aprovada per los antichs y moderns historiadors, /com escriuen Joan Mariana⁴²⁰ en lo capítol 4 del libro 4 y Ambròsio de Morales en lo capítol 31, 32, 33 y 34 del libro 9 de la *Historia de España*,\ serà bo referir en aquest lloc y és en la forma següent:

Tota Espanya (presa des dels monts Pyrineos que divideixen y apàrtan a França de Espanya) és dividida en tres províncias, ço és, en Espanya Tarraconense, y Espanya Bètica, y Espanya Lusitànica.⁴²¹ Estas tres províncias se dividían d'esta manera: la Espanya Bètica abraçava tot lo que és ara Andaluzia y regne de Granada, exceptuadas Úbeda y Baeça y també a Tànjar y Ceuta, y parts comarcanas en Àfrica junt a l'estret de Gibraltar per la ribera del mar Océano des de la boca del riu Guadiana fins a l'estret de Gibraltar y des de l'estret per lo mar Mediterràneo la costa del regne de Granada fins a Almeria. Tenia esta Espanya Bètica quatre cancellerias, /las quals\ éran Càdiz, a la qual acudían los de Tànjar y Çeuta de Àfrica, Sevilla, Ècija y Còrdova. Tenia vuyt ciutats nomenadas colònias de romans y estas éran: 1 Còrdova; 2 Sevilla; 3 Ècija; 4 Attubi,⁴²² vuy se diu Espejo, junt a /Còrdova\; 5 Tucci, vuy se nomena Martos cerca de Jaen; 6 Asta Règia,⁴²³ vuy és despoblada; 7 Ursono,⁴²⁴ vuy Ossuna; 8 Itussi⁴²⁵ vuy despoblada. Tenia vuyt municipios los quals Plíni no refereyx. Tenia dos llochcs confederats principals nomenats Montoro⁴²⁶ y Màlaga. Tenia sis vilas libres de las quals no-s saben certament los noms. Tenia cent y vint y dos vilas estipendiàrias, totes juntas éran en temps de Plíni cent sesanta-sinc, ara en nostre temps són molts més poblacions. || 29v La Espanya Lusitània abraçava tot lo que és ara Estremadura y Portugal y part de Castella la Vella. Tenia esta província tres cancellerias: 1 Mèrida; 2ª Beja; 3ª Santarén. Tenia sinc colònias: 1ª colònia Emèrita,⁴²⁷ /ara\ Mèrida; 2ª colònia

---

⁴²⁰ Pere Gil catalanitza el nom amb la forma «Joan» i, a vegades, fa servir «lo Mariana».

⁴²¹ Aquesta divisió es produí l'any 27 d. de C., amb el precedent del repartiment del territori que van fer els partidaris de Pompeu durant la guerra civil. Així, August dividí Hispània en tres províncies: la Bètica, responsabilitat del Senat romà (província senatorial); i la Tarraconense i la Lusitània, a càrrec de l'Emperador (províncies imperials). Probablement, Pere Gil pren la divisió d'Ambrósio de Morales (lib. IX, cap. XXXII-III), el qual segueix com a font a Plini.

⁴²² Ucubi o *Claritas Iulia*; veg. Plini (III, 12).

⁴²³ Hasta Règia o Hasta, Jerez de la Frontera; veg. Plini (III, 11).

⁴²⁴ Urso, Osuna; veg. Plini (III, 12).

⁴²⁵ Ituci o *Virtus Iulia*, entre Baena i Espejo; veg. Plini (III, 12).

⁴²⁶ Montoro (Còrdova).

⁴²⁷ Emèrita Augusta.

Metahirensis,⁴²⁸ vuy Medellin; 3ª colònia Pacensis, vuy Beja en Portugal; 4ª Norba Cesàrea,⁴²⁹ vuy despoblada; 5ª Scalabis,⁴³⁰ vuy Santarém. Tenia 4 municípios: Ulisipo,⁴³¹ vuy Lisboa; 2[n] Èvora; 3[r] Júlia Martilis,⁴³² vuy Martola; 4[rt] Salàcia, vuy Alcàçar de Sal. Tenia trenta-sis vilas tributàries. Entre totes las ciutats y vilas de la província Lusitània no refereyx Plínió més de quaranta-sinc, las quals vuy sens dupte seran més de quatre-centas. La Espanya Tarraconense que per altre nom abans se nomenava Espanya Citerior y era la més gran de totes, y abraçava en aquell temps tota la costa del mar Mediterràneo des de Carthagen fins a Rosas y Coblliure que era per part de mig dia, per part de /Orient\, tramontana, tenia per los Pyrineos des del mar Mediterràneo fins al mar Océano junt a Fuente Rabia, y per part de ponent abraçava per lo mar Océano a Viscaya, Astúrias, Galícia y un poc de Portugal y de allí una línia fins a la ciutat de Carthagen. Y com esta província era grandíssima, ayxí tenia moltes y grans poblacions. Tenia llavors tota la Espanya Tarraconense entre ciutats y vilas dos-centes y noranta-quatre, segons refereyx Plínió. Lo dia de vuy crec jo que en tota esta província se trobaran moltes més de mil, de part a part, llogarets y parròquias petites que són innumerables. Tenia tantas cancelleries com las dos juntas, és a saber, set cancelleries: 1ª Tarragona; 2ª Carthagen; 3ª Çaragoza; 4ª Clúnia;⁴³³ 5ª Astorga; 6ª Lugo; 7ª Braga. Tenia catorze colònies: 1ª Tarragona; 2ª Barcelona; 3ª Carthagen; 4ª Çaragoça; 5ª Aui,⁴³⁴ vuy Guadix; 6ª colònia Salariense, cerca de Caçorla; 7ª Clúnia, vuy despoblada, junt a la Corunya;⁴³⁵ 8ª Austurica, vuy Storga;⁴³⁶ 9ª Luig, vuy Lugo en Galícia; 10ª Bracara, vuy Braga en Portugal; 11ª Illici, vuy Elche; 12[a] Libisosa,⁴³⁷ vuy despoblada junt a Alcàraz, 13ª València, 14ª Júlia Selsa,⁴³⁸ vuy despoblada, cerca de Velilla en Aragó.⁴³⁹ Tenia tretze municípios: 1[r] Bètulo, vuy Badalona junt a Barcelona; 2[n] Huro,⁴⁴⁰ vuy despoblada en Cathalunya; 3ª Blanda, vuy Blanas;⁴⁴¹ 4[rt] Dertosa, vuy Tortosa; 5[è] Bisgargis, vuy se ignora qual sia; 6[è] Calagurris, vuy

⁴²⁸ *Metelinensis*; veg. Plini (IV, 117).

⁴²⁹ Norbense, l'actual Càceres; veg. Plini (IV, 117).

⁴³⁰ Escàlabis; veg. Plini (IV, 117).

⁴³¹ Olisipó; veg. Plini (IV, 116).

⁴³² Mírtilis, Mèrtola; veg. Plini (IV, 116 i 117).

⁴³³ Peñalva de la Sal, a prop de Coruña del Conde, a l'actual província de Burgos; veg. Plini (III, 18, 26, 27).

⁴³⁴ Acci.

⁴³⁵ Coruña del Conde.

⁴³⁶ Astur a Astorga.

⁴³⁷ Libisosana a Lezuza (Albacete); veg. Plini (III, 25).

⁴³⁸ Júlia Celsa.

⁴³⁹ A diferència de la classificació d'Ambrosio de Morales (lib. IX, cap. XXXIII) Tarragona ocupa el primer lloc, tant en la llista de les cancelleries com de les colònies.

⁴⁴⁰ Iluro a Mataró.

⁴⁴¹ Blanes.

Calahorra; 7[è] Ilerda, vuy Leyda; 8[è] Osca, vuy Güesca; 9[è] Turiasso, vuy Tarassona; 10[è] Belita,⁴⁴² vuy se ignora qual sia; 11[è] Seguntum, vuy Morvedre. Tenia una vila confederada nomenada Terrago,⁴⁴³ la qual era de la cancellaria o jurisdicció de Çaragoça, vuy se ignora qual sia. Tenia deset poblacions que gozàvan de privilegis de italians y latins: 1[a] Lucentum en lo regne de València, vuy se ignora; 2[a] Ause, vuy Vic; 3[a] Cerete, presunte que és Puigserdà en Serdanya; 4[a] Gerunda, vuy Girona; || 30r 5ª Augusta Sedeta; 6ª Gessoria; 7ª Tearo, estas tres poblacions estàvan en Cathalunya, cerca de la ralla de Aragó, vuy són derroÿdas y se ignóran los sitis ahont estàvan; 8[a] Cascantum, vuy Cascante cerca de Tudela en Navarra; 9[a] Granurris en las fronteras de Navarra, cerca de Sòria, vuy se ignora; 10[a] Ercanica, cerca de Sogorp y Albarrazin, vuy se ignora o està en dupte lo siti ahont estava; 11ª Leonico; 12ª Ossigerda, vuy se ignóran estas dos vilas; 13ª Càstulo, cerca de la línea de la Espanya Citerior, vuy se dupta del nom y siti; 14[a] Setabis, vuy Xàtiva; 15ª Aui, vuy Guadix; 16[a] Libisosa, vuy despoblada junt a Alcaraz; 17ª Valària, vuy Valera la Vieja set lleguas de Qüenca, a la part de ponent.

Esta és la divisió y descripció del govern de tota Espanya feta per Plínió en temps de l'emperador Vespasiano, cerca de l'any 80 després de la nativitat de Nostre Redemptor. Acerca de la qual se ha de advertir que sens dupte Plínió deyxà de referir algunas poblacions de las quals ja's té notícia que llavors éran, y mirant bé la magnitud de tota Espanya apar que dicta la rahó ser molt major lo número de las ciutats, vilas y llochs que no és lo que refereyx Plínió, mes se ha de advertir que Vespasiano /(com se ha dit en lo precedent capítol) per tenir a tota Espanya favorable donà a tota la nació espanyola que gozàs dels latins, lo qual fou gran llaor y mercè per tota Espanya\. De la mateyxa descripció se col·legeyx una cosa que és en gran llaor de Cathalunya y és que las principals ciutats y vilas d'ella foren totes privilegiades per los romans perquè Tarragona era juntament cansellaria y colònia principalíssima dels romans; Barcelona era colònia; Tortosa, Leyda, Badalona, Blanes y Huro éran municípios; Gerona, Vic, Puigserdà y /quatre\ vilas de Cathalunya incògnitas, és a saber, Augusta, Sedeta, y Gessoria, y Tearo, éran poblacions que gozàvan de privilegis de italians y latins y, ayxí, fou en temps dels romans Cathalunya tant per tant més privilegiada que ningun altre regne o província particular de tota Espanya perquè fou la primera que's confederà y acullí als

---

⁴⁴² És probable que sigui Velilla de Ebro (Zaragoza), a prop de Celsa.

⁴⁴³ Alguns la identifiquen amb Tàrrega (Urgell); d'altres amb Larraga (Navarra), població de la Merindad d'Olite.

romans, guardant ab ells gran fidelitat y ajudant-los en todas las ocasiones de pau y guerra.⁴⁴⁴

Cerca de l'any 130 /després\ de la nativitat de Nostre Redemptor, lo emperador Aèlio Adriano visitant todas las províncias de son imperi y arribant y visitant a Espanya alterà lo Govern d'ella, perquè sent abans dividida en tres províncias ell la dividí en sis províncias y foren las següents: 1ª Tarraconense; 2ª Galiciana de Galícia; 3ª Lusitana; 4ª Bètica; 5ª Carthaginense; y 6ª Tingitana que abraçava a Tànjar, Ceuta y Fez de Àfrica. Posà en ellas governadors. Volgué que los que governàvan a la Bètica y Lusitànica se nomenassen presidents, si bé assò dels noms, /delegats després,\ ya no s'usa tant perquè comunament se nomenaven presidents. En lo demás de las consellarias, y colònias, y municipios, se guardava la forma predita però la divisió fou different per ser-se multiplicadas las províncias.⁴⁴⁵

Cerca de l'any 258 de Nostre Redemptor, imperant Valeriano y Galieno, se alterà molt lo govern de Espanya per entrar en ella un grandíssim exèrcit de alemanys, los quals casi assolaren a Tarragona y || 30v moltes altres ciutats y vilas de Espanya. Resistiren-los en particular Postúmio y altres presidents y capitans qui estàvan per los romans. Durà la guerra casi deu anys; finalment foren, per los romans y per la gent espanyola, expel·lits tots los alemanys de Espanya y tornà Espanya a tenir son govern ab sas presidèncias, com abans tenia, y gozar de sa acostumada pau; y Tarragona fou reedificada com millor fou possible conservant sempre son nom y ser de consellaria y colònia molt estimada dels romans.⁴⁴⁶

Cerca de l'any 328 de Nostre Redemptor lo emperador Constantino Magno dividí lo universal imperi en dos, és a saber, oriental y occidental, com està declarat en lo capítol passat. Ab esta divisió se alterà en alguna manera lo govern de Espanya perquè ordenà que lo Imperi occidental, lo cap del qual era Roma, tingués dos

---

⁴⁴⁴ Mentre que Pere Gil subratlla l'aliança de la província amb el domini romà, Ambrosio de Morales (lib. VII, cap. I) destaca la defensa aferrissada dels ibers (sobre aquesta qüestió veg. l'est. intr). En el següent paràgraf, Pere Gil segueix Ambrosio de Morales (lib. IX, cap. XXXIV).

⁴⁴⁵ En el següent paràgraf, segueix Ambrosio de Morales (lib. IX, cap. XLVIII).

⁴⁴⁶ En el capítol anterior, Pere Gil ja esmenta la destrucció de Tarragona, amb la novetat d'introduir-hi un element indigenista, car els alemanys foren expulsats pels romans «y per la gent espanyola». En el següent paràgraf, Pere Gil segueix Ambrosio de Morales (lib. X, cap. XXXIII).

prefectos pretòrios, hòmens de grans parts, experiència y competent edat, los quals en pau y guerra fossen generals governadors de l'imperi y fossen senyalats per los emperadors. Lo primer de aquestos que tingués tot lo govern de Itàlia y altres províncias de l'Imperi occidental y lo segon que tingués tot lo govern de França, y de Flandes, y de Espanya. Aquest prefecto pretòrio de França elegia y posava un lloctinent seu en Espanya per a que la governàs y aquest se nomenava vicari de Espanya, y a aquest vicari acudia en todas las difficultats los sis presidents de las sis províncias de Espanya com se ha dit que éran: Tarragonesa, Galiciana, Luzitana, Bètica, Cartaginense y Tingitana. A estas sis províncias ajuntà Constantino la sèptima província Baleàrica que tenia lo govern de las islas de Mallorca, Menorca, Ivissa y Formentera. En lo demás, estàvan estas set províncias administradas en pau y guerra y gobernadas /casì de la mateixa manera que abans, segons la divisió posada per lo emperador Adriano ab alguna poca differència. Tenia lo predit vicari de Espanya alguns pa[r]ticulars oficials com éran un corniculàrio que tenia càrrec de las cornetas de la batalla, dos numeràrios que aportàvan los comptes universals, un commentariense que tenia superintendència sobre las guardas de las càrcers, molts notaris y altres oficials menors. Tenían també dos contadors majors que éran nomenats racionals, de hont és restat en la corona de Aragó los contadors majors del Rey que prenen los comptes nomenar-se mestres racionals /y a imitació de Cathalunya y Aragó lo regne de Sicília vuy usa de mestres racionals,\ lo qual offici en Cathalunya és principalíssim.⁴⁴⁷ També per a cosas de guerra y anar en lo exèrcit era senyalat en Espanya un capità general y aquest tenia títol de compte. Altres coses particulars ordenà Constantino acerca del govern de Espanya, las quals duraren poc de temps perquè poch anys després de la mort de Constantino entraren los godos, vàndalos, alanos, suevos y altres || 31r ab grans exèrcits dins lo Imperi occidental, y prengueren bona part de Itàlia y, passant per França, entraren en Espanya i-s feren senyors de tota ella, com en lo següent capítol se declararà. Y aquest, en summa, fou lo govern que tingué /Espanya y Cathalunya en tot lo temps que fou dominada y governada per los romans\.

Resta ara, per conclusió del present capítol, declarar quina llengua vulgar fou usada en Espanya /y Cathalunya\ per tot lo temps que estigué sots lo imperi dels romans que foren (com està dit) 640 anys, de la qual cosa tràctan los historiadors antichs y moderns de Espanya. Y segons escriu Ambròsio de Morales en lo capítol 3 del libre

---

⁴⁴⁷ Per a aquesta qüestió, veg. Montagut (1987).

9 de la *Història de Espanya*, la comuna opinió és que la llengua latina era introduïda per los romans en tota Espanya y esta llengua era universal a tota Espanya y era entesa en tota ella, almenys entre la gent més principal, del modo que vuy en tota França és entesa la fina francesa y en tota Itàlia la llengua italiana, y en tota Espanya la llengua castellana que vuy se nomena ja espanyola per ser la cortesana que s'usa en la cort del rey de Espanya y la més comuna. Y per esta causa en temps que los romans governàvan a Espanya tots los plets, y tots los actes, y contractes, y testaments, y semblants cosas públicas se escrivían en llengua llatina, y las pedras, y letreros, y títols que·s posàvan tots se escrivían en llengua latina com consta del capítol precedent. A més de la llengua latina, que era universal y comuna a tota Espanya, havia en particulars províncias particulars llenguas perquè lo regne y província de Biscaya y Navarra sempre ha conservada la lengua biscaïna que vuy usa, com escriuen Sèneca y Pompònio Mela, exceptadas algunas y molt poques paraulas las quals se són apegadas a la biscaïna de la llengua llatina o de algunas altres veïnas llenguas. També és molt verisímil que ayxí com ara las províncias de Portugal, Galícia, Andaluzia, Castella la Vella y Nova, Aragó y Cathalunya, tenen differentes llenguas entre si, si bé és veritat que unas són menys y altres són més differentes, com se declararà bayx en lo capítol [...] del present llibre, de la pròpia manera en temps que los romans governàvan a Espanya en las mateixas províncias de Portugal, Galícia, Andaluzia, Castella la Vella y Nova, Aragó y Cathalunya, havia differentes particulars llenguas, de las quals unas éran menys y altres més entre si differentes perquè, com en lo capítol al·legat escriu Ambròsio de Morales, usàvan de differentíssimas paraulas com se veurà dels exemples següents.⁴⁴⁸ A l'home /grosser,\ que en llatí se diu *stolidus* y en cathalà grosser, nomenàvan *gurdo*; lo nom de llança prengueren los romans dels espanyols y nomenaren *lancea*; la púrpura en llatí, que en cathalà significa grana, se nomenava també llavors grana y la planta de la grana cuscúlia; los calàpats se nomenàvan laurices; un cert gènere de formigas verinosas se nomenava en la Andaluzia *salpugas*; los caragols que·s trobàvan en covas éran nomenats en Mallorca canàticos; los ocells peresosos en volar éran nomenats avestardas; las axorcas que aportàvan los hòmens se || 31v nomenàvan *viriles*; los riells de or

---

⁴⁴⁸ Durant el s. XVI continuà la tradició medieval segons la qual el basc fou la primera llengua peninsular. Així, autors com Alonso Venero, Marineo Sículo, Domingo Valtanas, Viciàna, Esteban de Garibay o Andrés Poça van considerar la llengua basca com una de les 72 llengües bíbliques arribades a la península amb el rei mític Túbal; veg. Bahner (1996). Amb tot, Ambrosio de Morales (lib. IX, cap. III) i Juan de Mariana (lib. I, cap. V) rebutjaren aquesta teoria i defensaren la diversitat de les llengües peninsulars abans i després de la dominació romana; un discurs que, com podem comprovar, Pere Gil també segueix.

nomenàvan-se *strigiles* y las barras grans de or nomenàvan-se *palacras* o *palacranas*; las venas de caramida que-s trobàvan en algunas minas de or éran nomenadas *bubbaciones*; las parets de tàpias usadas en Espanya se nomenàvan *hormazos*; lo escut de guerra que ara se nomena *adarga* se nomenava llavors *cerca*; lo arruelo se nomenava *sago*; la cadira feta en certa manera se nomenava *dureta*.⁴⁴⁹ Y lo que-s diu dels noms se podria referir dels verps y altres paraules, com se pot vèurer en Plíni, Cornèlio Tàcito, Quintiliano, Tito Lívio, Aulo Gelio y altres.

Finalment, és verisímil que dels jueus que en temps de Tito y Vespasiano foren cativats y repartits per lo imperi, alguns vingueren a Espanya y habitaren y cresqueren en ella y estos, sens dupte, conservàvan la llengua hebrea o almenys la llengua usada en Palestina que era la siríaca.⁴⁵⁰ De tot lo qual se infereyx y conclou que en lo temps que los romans dominaren a Espanya la llengua universal d'ella era la llatina però en particulars províncias y havia particulars llengües vulgars menys o més differentes entre si, /com està dit,\ conforme als usos del parlar de las províncias.

---

⁴⁴⁹ Les paraules i l'etimologia s'extreuen d'Ambrosio de Morales (lib. IX, cap. III).

⁴⁵⁰ La llengua siríaca era l'arameu. Malgrat que en el capítol anterior Pere Gil esmenta la destrucció de Jerusalem, no al·ludeix a la persecució posterior que Vespasià i el seu fill Tit promogueren contra els jueus. Juan de Pineda (lib.11, cap. X i s.) explica extensament aquesta persecució, que Juan de Mariana (lib. 4, cap. IV) també recull de forma més succinta. És probable que el tema formés part del llibre tercer, reservat a la història eclesiàstica.

|| 32r Capítol VII. Qual sia lo principi y la generació dels godos, vàndalos, alanos, suevos, silingos, y com entraren en Espanya, y dins quant temps se feren senyors /llançant als romans\ de tota ella, y com per estas nacions se mudaren /casí\ totes les coses de Espanya y en special de Cathalunya.

En la part de terra que està més acostada al polo Àrtico o septentrió, dins la zona frígida que vulgament se nomena part septentrional y part més pròxima a la tramontana, y ha una grandíssima província nomenada Scàndia o Scandinàvia, la qual abraça en si tres principals províncies nomenadas Gòthia,⁴⁵¹ Noruègia y Suècia. Estas províncies són més fredas que Alemanya y Dinamarca per declinar més al polo. Són tan fecundas en la generació dels hòmens que no·ls basta la terra per a mantenir-los. La gent és fort[a], bel·licosa y terrible, y per cercar què víurer, moltes vegades, antes de l'emperador Constantino, havían acomès de eyxir de aquelles terres y entrar per lo Imperi. Però los emperadors tenían en certs passos dels rius, nomenats Danúbio y Rin, quinze legions de soldats valentíssims per contínua guarnició que·ls fèyan estar a ralla. Perquè tenint com tenia cada legió 6666 soldats era lo número de quinze legions grandíssim però, llevat Constantino *Magno* ditas legions de soldats, obrí·ls la porta per a que entrassen en lo imperi, com haven dit en lo capítol 5 referint las cosas principals de Constantino *Magno*. De las ditas tres províncies: Gòthia, Noruègia y Suècia, la més gran y més freda y més abundant de gent és la Gòthia perquè té vuy més de vint particulars regions ab molts bisbats y arcabisbats y (lo que és làstima) vuy estan estas regions totes infectionadas de heretgias. Los habitants de la província Gòthia se nomenàvan antiguament getas,⁴⁵² com escriuen Plínió, Strabó,⁴⁵³ Pompònio Mela, Claudiano,⁴⁵⁴ Paulo Oròsio y sant Hierònym; vuy se nomènan godos. També se nomènan ostrogodos, que vol dir godos orientals, per distinció dels visigodos, que vol dir godos occidentals, que vingueren a Espanya. Però nosaltres en lo present llibre a

---

⁴⁵¹ La Gòthia és una vasta regió del sud de Suècia, considerada la veritable terra dels gots.

⁴⁵² Els getes eren un dels pobles tracis assentats tradicionalment en els territoris de la Dàcia (l'actual Rumania). A partir del s. III d. de C., es van fusionar amb els gots que s'havien assentat en els territoris dacis. La confusió entre gots i getes era generalitzada entre els historiadors de l'antiguitat tardana i també entre els d'època moderna.

⁴⁵³ Estrabó (60 a. de C.–v. 25 d. de C.), historiador i geògraf grec. La seva obra fonamental és la *Geografia*, poc coneguda a l'edat mitjana, però molt valorada en el s. XVI, com es desprèn de les nombroses traduccions i edicions de què fou objecte. També compongué unes *Memòries històriques* en 43 llibres que, continuaven la història de Polibi des de la destrucció de Corinti i Cartago (146 a. de C.) fins a la batalla d'Accio (31 a. de C.), avui perdudes.

⁴⁵⁴ Claudi Claudià (m. 365 d. de C.), poeta llatí; les seves principals obres són la *Gigantomàquia* i el *Rapte de Prosèrpina*.

uns y a altres los nomenarem godos.⁴⁵⁵ Estos godos éran en temps de Constantino *Magno* tots idòlatras. Després de la mort de Constantino, veent las portas dels rius Danúbio y Rin ubertas, determinaren de ayxir de la terra y entrar per lo imperi. Y per fer més a son salvo la jornada demanaren a l'emperador Valente, fill de Constantino, que·ls donàs tota la província de la Míssia per llur habitació y que si la·ls donava ells se obligàvan a dos cosas: la primera a acceptar tots la fe y religió christiana; la segona || 32v que en temps de guerra servirían sempre a l'imperi. Lo emperador Valente oynt esta embayxada y entenent lo gran poder dels godos, y veent que no·ls podia resistir y que si no·ls donava la Míssia que ells per força de armas se la pendrían, determinà donar-los la província de la Míssia per sa habitació ab las dos condicions referidas, ço és, que servissen a l'imperi en temps de guerra y que prenguessen la fee christiana. Però com lo emperador Valente fos heretge arrià pertinacíssim, enganyà als godos en lo que tocava a la fee cathòlica y religió christiana perquè envià·ls bisbes y predicadors heretges arrians, los quals a tots los batejaren y ensenyaren la heretgia arriana. Lo qual fou un grandíssim y molt universal dany perquè si fóran ensenyats en la verdadera fe fóran estats bons christians y sent pervertits en la heretgia arriana la conservaren per espay de casi tres-cents anys y martiritzaren molts cathòlics, dominant a Espanya, com en lo següent capítol se declararà.⁴⁵⁶

Isqueren, donchs, una infinita multitut de godos ab sas mullers y fills de la província Gòthia. Aportàvan tres capitans nomenats Fridigermo, Baltheo y Çafra.⁴⁵⁷ Aportàvan per insígnias y armas en las banderas un leó roig sobre camp blau arrapant la terra y mirant girada la cara detràs, posat sobre tres onas blancas y blavas, com escriuen lo arcabisbe Joan Magno y Olao Magno,⁴⁵⁸ son germà, naturals de la Gòthia. Los quals, en aquest nostre temps, han composta una bella història de la Gòthia y altres províncias septentrionals. Marcharen per seis jornadas y arribaren a la Míssia y, tenint diversas escaramuças y batallas, se feren senyors de tota /la Míssia y part de

---

⁴⁵⁵ La distinció s'estableix per la posició respecte al riu Dnièster: els visigots a l'oest i els ostrogots a l'est.

⁴⁵⁶ En aquest paràgraf Pere Gil ha seguit Ambrosio de Morales (lib. XI, cap. I). A partir del punt, n'extracta el llibre XI.

⁴⁵⁷ Aquest cabdills visigots s'anomenen generalment Fritigern (m. 380 o 393), Alateo (m. 386) i Sapace.

⁴⁵⁸ Iohannes Magnus (1488-1544), últim arquebisbe d'Upsala, escrigué una *Gothorum Sueonumque historia* (Roma, 1554) i una *Historia metropolitanae ecclesiae Upsalensis* (Roma, 1447 i 1560). Olaf Magnus (1490-1557), germà de Iohannes, fou autor d'una obra cabdal pel coneixement dels països nòrdics: *Historici de gentibus septentrionalibus... Libri XXII* (Roma, 1555). Pere Gil cita aquests autors a través d'Ambrosio de Morales (lib. XI, cap. I).

Tràcia. Y se batejaren y feren arrians. Y elegiren per son rey a un nobilíssim cavaller de sa nació nomenat Atanarico,⁴⁵⁹ /lo qual fou lo primer d'estos godos que tingué nom y títol de rey. Succey esta aixyda y habitació dels godos en la Míssia y part /de Tràcia\ cerca de l'any tres-cents sixty de la nativitat de Jesucrist Nostre Senyor. Pochs anys visqué Atanarico en la dignitat de rey dels godos, després de la mort del qual, los emperadors Valentiniano⁴⁶⁰ y Graciano⁴⁶¹ que succeyren no suffriren que tinguessen los godos rey sinó que·ls senyalàvan capitans de la mateixa nació Gòthia per a que·ls governassen en pau y per a que en guerra servissen a l'imperi. Y molt més se observa assò mateix en temps de l'emperador Theodòsio que·ls succey a dits emperadors en lo imperi. Però després de la mort de Theodòsio, en temps de sos fills Arcàdio, emperador oriental, y Honòrio, emperador occidental, per maldat de sos curadors Stilicon, Rufino y Gildón,⁴⁶² y més particularment Stilicon que fou home amich de novedats, turbacions y malas intencions, determinaren los godos de no contentar-se de la Míssia y part de la Tràcia que posseyan sinó que elegiren un rey nomenat Alarico,⁴⁶³ que descendia del linatge del capità Baltheo,⁴⁶⁴ y juntant-se ab altre rey godo, idòlatra nomenat Redagaryso⁴⁶⁵ que ab gran exèrcit ayxia de Gòthia, determinaren tots de entrar per Itàlia, com de fet || 32 bis r entraren /cerca de l'any 404 o 406 de Nostre Redemptor.\ Y en ella tingueren grans batallas contra lo exèrcit imperial en una de las quals morí lo rey Redagayso però restant viu lo rey Alarico se conservà y passant avant en sa empresa féu molta destroça en Itàlia. Demanà pau a l'emperador Honòrio ab certas condicions prou acomodadas per al imperi y may lo Emperador (per tenir mals consellers y que miraven poc per lo imperi) la volgué concedir. Assetjà Alarico tres vegadas en differents anys a Roma: la prima no la entrà sinó que per rahó de la pestilència que havia dins Roma alçà lo exèrcit; la segona la entrà ab concert sens fer dany notable; la tercera la entrà a traïció y per força de armas, y féu en ella, com escriuen Oròsio, Pròspero⁴⁶⁶ y altres, gran destrossa. Esta tercera entrada fou cerca dels anys quatre-cents y deu o quatre-cents y dotze de Nostre Redemptor. Y

---

⁴⁵⁹ Atanaric (m. 381), rei dels visigots en temps de l'emperador Teodosi.

⁴⁶⁰ Valentinà III, fill de Gal·la Placídia, fou emperador del 425 al 455.

⁴⁶¹ Flavi Gracià (359-383), fou emperador del 375 al 383.

⁴⁶² Rufi: polític romà nascut a Aquitània vers el 335. Gildó: governador d'Àfrica, es rebel·là contra Arcadi i Honori; morí en el 398.

⁴⁶³ Alaric I (370-410), rei dels visigots entre el 395 i el 410.

⁴⁶⁴ Es refereix a l'estirp goda dels Baltos (visigots), enfrontada a la dels Amals (ostrogots).

⁴⁶⁵ Radagaiso, Radagàs o Rhdodogast, un dels reis dels gots. En el 401 formà part de l'expedició d'Alaric a Itàlia i en el 406 reuní un gran exèrcit per atacar Roma.

⁴⁶⁶ Sant Pròsper d'Aquitània (v. 390–v. 460), escriptor eclesiàstic.

poc temps després morí Alarico y deyxà lo regne dels godos a Ataülpho,⁴⁶⁷ son cunyat, home de gran valor y que s'era casat ab Gala Placídia, senyora gentilíssima y christianíssima, germana de l'emperador Honòrio. Tenint lo regne dels godos Ataülpho, per medi de la germana /de l'emperador Honòrio dita\ Gala Placídia, muller de Ataülpho, se concertà pau entre lo Emperador y Ataülpho donant-li certa part de Itàlia y atorgant-li la província de Espanya, la qual ja en aquest temps los vàndalos, alanos, suevos y silingos /en part havían ocupada\, com encontinent se dirà. Si bé és veritat que molts diuen que nunca Honòrio donà la /província de\ Espanya als godos sinó que ells, per son antojo y cubdícia d'ella, la conquistaren. Però Jornades,⁴⁶⁸ historiador godo y de auctoritat, diu que lo emperador Honòrio los donà la província de Espanya. La una opinió y la altra té probabilitat y qual sia més certa no-s pot determinar. En estos mateyxos /temps en los quals\ los godos alcançaren la Míssia y part de la Tràcia y després entraren en Itàlia y prengueren Roma y se pacificaren ab lo emperador Honòrio, lo qual residia en Ravenna,⁴⁶⁹ altres nacions septentrionals que habitàvan en las províncias de Sarmàcia o Sauromàcia,⁴⁷⁰ Noruega y Suècia, molt veynas a la Gòthia, las quals se nomenàvan vàndalos, alanos, suevos, y silingos,⁴⁷¹ /y alguns historiadors també ab alguna probabilitat refereyxen altres que-s nomenàvan cattos\,⁴⁷² ayxint de sas províncias passaren per la Germània⁴⁷³ y Burgúndia,⁴⁷⁴ a les quals se ajuntaren los burgúndios, nomenats borgonyons, y passant lo riu nomenat Rin un exèrcit innumerable, com diuen alguns de més de tres-cents milia, entraren per França.

---

⁴⁶⁷ Ataülf (m. 415) regnà del 410 o 411 al 415.

⁴⁶⁸ Jordanes, Jornandes, Jordanis o Jordanus (s.VI), va escriure dues obres importants: *De summa temporum vel origine actibusque gentis romanorum* i *De origine actibusque getarum*. L'última obra és una de les fonts més importants pel coneixement dels gots.

⁴⁶⁹ Ravenna, capital de la província italiana de l'Emília.

⁴⁷⁰ País comprès entre el Vístula i el Volga.

⁴⁷¹ Els vàndals ocupaven el territori a l'oest del Vístula, vora l'Oder, fins a l'extrem nord de Bohèmia i Moràvia. Els alans eren un poble d'origen sàrmata que emigrà durant el s. I des de les regions caucàsiques, al nord del mar Caspi, fins a les províncies orientals de l'Imperi romà. La història dels sueus és molt confusa, a causa de la diversitat de fonts, però sembla clar que posseïen la major part de la Germània i que foren dels primers pobles a travessar el Rin. Els silingos habitaven el territori entre l'Elba i l'Oder, al nord de les muntanyes Hermiones.

⁴⁷² Malgrat que Ambrosio de Morales (lib. XI, cap. XIII) nega l'existència d'aquest poble, Pere Gil l'afirma: és l'única dissemblança del capítol entre l'historiògraf castellà i el jesuïta reusenc. Juli Cèsar, a la *Guerra de les Gàl·lies* (I, X), cita el poble dels *caturiges*, que pertanyien a la família dels sueus.

⁴⁷³ Els romans donaren el nom de Germània a la gran planície de l'Europa central, però aquesta mai no fou dominada per Roma. L'única zona sotmesa a un domini efectiu fou la Renània, que al s. I es dividí en dues províncies: la Germània inferior (capital Colònia) i la Germània superior (capital Magúncia).

⁴⁷⁴ La Burgúndia estava situada entre l'Oder i el Vístula.

Los burgúndios se restaren en la part que vuy se nomena Borgonya;⁴⁷⁵ los altres arribaren fins als Pirineos y trobant resistència en los espanyols se estengueren per Lenguadoc⁴⁷⁶ y habitaren allí alguns /pochs\ anys. En lo qual /temps\ un capità nomenat Constantino⁴⁷⁷ tyrantitzà a Espanya y se féu senyor /de alguna part d'ella\; los imperials y los espanyols faels hi resistiren. En aquestas occasions y per conçerts de hòmens mals y deslleals, /y també perquè tenian nova que los godos venían a França, prengueren resolució estas nacions\ de entrar en Espanya. Y, ayxí, cerca de l'any 410, 411, 412 de Nostre Redemptor, començaren de entrar en Espanya y la penetraren casi tota. No·s lig que entre ells tinguessen sinó un rey dels suevos nomenat /per sant Isidoro\ Hermenerico⁴⁷⁸ y Nicephoro⁴⁷⁹ lo nomenà Modigisclo. La part per hont entraren diuen alguns que fou per los Pyrineos y en particular vingueren per la part de Navarra y Guipúscoa.

|| 32 bis v Tingueren grans batallas y encontres ab los romans que governàvan a Espanya y los espanyols naturals que la habitàvan en las quals hagué morts de innumerables hòmens, dels quals molta part éran christians. Succeÿren en lo mateyx temps quatre persecucions juntas en Espanya: la 1ª guerra; la 2ª fam; la 3ª pestilència; la 4ª persecució de animals feroçes, com éran ossos y llops. Los quals, instigats de la fam y convidats de la mortaldat, se tornàvan contra los hòmens y menjàvan carn humana. Una cosa sola y havia bona, però molt trista per a la nació espanyola, y era que si volían ayxir de Espanya, ab poch diners que·ls donassen, estas mateyxas bàrbaras nacions los acompanyàvan y guardàvan fins tant fossen fora de Espanya.⁴⁸⁰ Duraren estas persecucions ab grandíssim scampament de sanc per espay de casi dos anys, fins o cerca de l'any 413 o 414 de Nostre Redemptor. /En lo qual temps, cançats ja tots de las crueltats y forçats per la fam, determinaren de sortejar y partir-se la terra y cultivar-la. Y ayxí (conforme escriu sant Isidoro), los vàndalos y suevos prengueren a Galícia; los alanos a Lusitània; altra part dels vàndalos ab los silingos a la Bètica, de hont vuy se nomena Vandalusia y llevada la lletra «v» s'escriu Andalusia; de alguna part dels cattos y

---

⁴⁷⁵ La Borgonya comprenia la conca del Saona i les muntanyes que l'envolten.

⁴⁷⁶ Lenguadoc: regió del sud-est d'Occitània, colonitzada des de l'antiguitat. Els romans hi fundaren la ciutat de Narbona, que donà nom a la província Narbonesa. Durant el s.V els visigots feren de Tolosa una capital molt important.

⁴⁷⁷ Constantí fou un emperador usurpador, que pretengué fer-se amb la Gàl·lia durant el regnat d'Ataülf, però morí derrotat pels romans l'any 411.

⁴⁷⁸ Hermeneric o Nermanric, rei dels sueus del 412 al 438.

⁴⁷⁹ Sant Nicèfor de Constantinoble (v. 758–829), eclesiàstic bizantí. Escriví diverses obres teològiques i històriques, entre les quals una crònica que abraça des d'Adam a l'any 829.

⁴⁸⁰ La fugida de la península és una manifestació de l'ira de Déu, però també de la seva misericòrdia, atès que atorga una possibilitat de salvació.

alanos se poblà Cathalònia, altres diuen que dels godos y alanos Gotholònia, que és nostra Catalunya. Però assò de Cathalunya quanta probabilitat tinga en lo capítol [...] del libre [...] d'esta nostra història se declara.⁴⁸¹ La Espanya Citerior en algunas parts y altrás províncias y terras de Espanya estàvan debayx del poder dels romans y espanyols. Y en aquest mateyx temps que en la part dels Pyrineos y més mediterrànea de Espanya y Andalusia passava la dita mortaldat, en la part marítima y manco mediterrànea d'ella com éran Cathalunya, /Aragó, València, Carthagen y Granada, no faltàvan dolors y llàgrimas. Perquè a més de la rebel·lió que lo capità Constantino havia feta se rebel·laren Geròncio y Màximo,⁴⁸² y altres, per lo qual succeÿren també batallas y morts. Tot assò passava en Espanya com està dit cerca de l'any 414 de Nostre Redemptor.

En lo mateyx any de 414 de la nativitat de Nostre Redemptor, o /poc antes d'ell, lo rey godo Ataülpho, marit de Gala Placídia, germana de l'emperador Honòrio, ab inductió de la mateyxa Gala Placídia, deyxant a Roma y a Itàlia libre a l'Emperador, se'n passà a França y arribant a Narbona se féu senyor de la Gàl·lia Narbonense y posà en ella son assento tenint sa cort en Narbona. Y per esta residència esta Gàl·lia Narbonense prengué títol y nom particular de nomenar-se Gàl·lia Gòtica. De la qual estada de Ataülpho, rey ab tots sos godos en la Gàl·lia Narbonense, prengué ocasió lo emperador Honòrio de enviar a son capità Constàncio⁴⁸³ ab lo exèrcit imperial secretament contra Ataülpho para forçar-lo que deyxada França y, en especial la Gàl·lia Narbonense, fos forçat de entrar en Espanya, com escriu Paulo Oròssio. Al qual, per ser historiador cathalà /natural de Tarragona\ y de aquest temps segons escriu Ambròsio de Morales en lo capítol 12 del libre 10 de la *Historia de España*,⁴⁸⁴ se ha de donar més crèdit que a altres. Y succeÿ tot conforme lo Emperador desitjava perquè Ataülpho, ab tots sos godos, desamparant del tot a la Gàl·lia Narbonense, passà en Espanya per Cathalunya. Tingué en ella alguns encontres y batalles passant per Girona, Ampúrias y altres. Arribà a Barcelona, prengué-la, en ella posà son assento e allí concertant pau ab lo emperador Honòrio se resentiren los godos de tal manera que mataren a ell y a sis fills seus perquè no restàs d'ell successió que pretengués lo Regne. Succeÿ esta

---

⁴⁸¹ Veg. l'est. intr.

⁴⁸² Geronci, general romà en temps d'Honori, proclamà emperador a Màxim en el 408. Després de la mort de Geronci, Màxim fou ajusticiat l'any 422.

⁴⁸³ Constanci III (m. 421), general romà i emperador d'Occident durant set mesos de l'any 421.

⁴⁸⁴ En realitat és el llibre XI, capítol XII de l'obra d'Ambrosio de Morales, el qual assegura que Orosi «era español y catalán», mentre que Pere Gil concreta la seva filiació tarragonina.

entrada dels godos en Cathalunya cerca de l'any 415 y la mort de Ataülpho y sos fills /cerca\ de l'any 416 de Nostre Redemptor, havent viscut sis anys en son realme. Esta mort de Ataülpho ab sos fills se declara en uns versos que vuy estan en Barcelona y diuen d'esta manera:

*«Bellipotens valida nat de gente Gothos,
Hic cum sex natis Rex Ataulfe iaces
Ausc es Hispanas primus descendere in oras,
Quem comitabantur millia multa virum
Gens tua tunc natos, et te invidiosa peremit
Quem post amplexa est Barcino magna gemens».*⁴⁸⁵

|| 33r Després la mort de Ataülpho, elegiren los godos per son rey a Sigerico.⁴⁸⁶ Lo qual, també desitjant la pau y tractant d'ella, fou mort a traïció per los mateyxos, inquiets godos de son exèrcit. Y havent viscut sols cerca de un any en son realme fou sepultat com se creu en Barcelona. A Sigerico succeý per electió dels godos en son regne Vàlia,⁴⁸⁷ cerca /del principi\ de l'any 418 de Nostre Redemptor. Lo qual, ab ajuda dels naturals, procurà ajuntar bon número de naus y obellas. Ordenà que passàs bona part dels godos en Àfrica per a conquistar-la y poblar-la. Y navegant tingueren tal tempestat que molts d'ells se perderen, altres tornaren als ports de Cathalunya y veent-se un poc destrossats y humiliats, ab comú consentiment, determinaren demanar pau a l'emperador Honòrio la qual alcançaren ab duas condicions. La primera que tornassen a sa germana Gal·la Placídia en mans del mateyx emperador. /La qual ell per no tenir fills volia casar ab Constàncio, capità general y cèsar de l'imperi, com de fet la casà ab ell y lo dit Constàncio tingué de la dita Placídia un fill nomenat Valentiniano, lo qual després fou emperador, com se dirà. La 2ª que fessen guerra per lo imperi en Espanya contra las altras nacions dels vàndalos, suevos, alanos y silingos. Lo qual ells ho acceptaren y ayxí se cumplí la pau cerca de l'any 419 de la nativitat de Nostre Redemptor. Havent,

---

⁴⁸⁵ P. A. Beuter (1998: lib. I, 154) fou el primer que reproduí la inscripció, més tard copiada per Ambrosio de Morales (lib. XI, cap. XIV). Malgrat que es tracta d'una invenció, Antoni Viladamor (2007: cap. LXXVI) també l'anotà, sense precisar el lloc on suposadament es trobava la tomba d'Ataülf. Amb posterioritat, Pujades (lib. VI, cap. IX) traduí l'epitafi així: «Poderoso guerrero Ataúlfo, nacido de la valerosa gente de los Godos, aquí yaces juntamente con seis hijos tuyos. Fuiste el primero que te atreviste a entrar en los términos de España, acompañado de muchos millares de hombres. A ti, y a tus hijos mató tu misma gente envidiosa. Y la grande Barcelona triste y llorosa os abrazó, y dio sepultura».

⁴⁸⁶ Sigeric (m. 415) fou rei set dies.

⁴⁸⁷ Vàlia fou rei visigot del 415 al 418.

donchs, en Espanya, des de l'any 414 fins a l'any que anam referint 419 de Nostre Redemptor, tant differentes nacions, com està dit, de romans y espanyols que abans la posseÿan; vàndalos, alanos, suevos, silingos y godos que eren entradas y esta, en particular, feroces, inquietas, amigas de guerra y de dominar. Differentíssimas en condicions, differentíssimas en religió, perquè molts dels romans eren gentils y molts christians; molts dels espanyols idòlatras y molts cathòlics; los godos tots éran arrians; los vàndalos, alanos, suevos y silingos tots éran o idòlatras o arrians. No podia entre nacions /en naturalesa y costums y religió tant diferents\ ni començar-se ni conservar-se la pau. Per hont sempre entre ellas tenían guerras y batallas cruelíssimas, las quals ni-s poden ab certitut contar ni és necessari per nostra història que-s referèscan. Sols diré lo que més toca al propòsit nostre, és a saber: que havent lo rey dels godos, nomenat Vàlia, conçertada la pau ab Honòrio, súbito prengué las armas y féu guerra contra las altres nacions starangeras. Y succeÿ-li ab tanta prosperitat la jornada que del tot desféu als alanos y destrossà als vàndalos y silingos. Y los tragué de la Andaluzia y província Carthaginense matant innumerables d'ells y los que restaren, arraconant-se a la Galícia, y-ls féu subjectes y com tributaris. Y donà las províncias Carthaginesa y Lusitànica en mans de l'imperi. Per lo qual, lo emperador Honòrio donà a Vàlia y als godos la Gàl-lia Narbonense y part de Cathalunya. Y alcançada esta victòria morí Vàlia cerca de la fi de l'any 419 de Nostre Redemptor. Al qual succeÿ per electió Theodoro, ⁴⁸⁸ per ser parent de Vàlia y part per ser home de valor. Per la mort de Vàlia prengué ocasió Gundèrio, ⁴⁸⁹ rey dels vàndalos, de fer guerra contra Hermenerico, rey dels suevos. Y passant molts encontres y differentes successos de guerra y no podent-los vèncer, alçà son exèrcit y passà en Mallorca, robà y destruí bona part de aquella isla. Després, tornant a Espanya, assitjà a Carthagena y /a força de armas\ la prengué y del tot assolà aquella insigne ciutat que era estada || 33v colònia y amparo dels carthaginenses, y se era conservada sensera per espay de sis-cents cinquanta anys. Y des de aquest temps que anam descrivint, romangué deserta y assolada per espay de mil y sent fins tant que /en aquest nostre setgle\, en lo any 1570, la magestat del rey don Philip la féu en una part reedificar y posar en ella una fortaleza ab artillaria per guarda del port perquè los enemichs no poguessen fer-se senyors de aquell port y danyar a Espanya. ⁴⁹⁰ Y restà Gunderico ab sos vàndalos senyor de

---

⁴⁸⁸ Teodored (m. 451), rei dels visigots.

⁴⁸⁹ Gunderic, rei dels vàndals. Després de la conquesta de la península, els alans també el reconegueren.

⁴⁹⁰ El comentari no és original de Pere Gil, sinó d'Ambrosio de Morales –una demostració més de fins a quin punt el jesuïta reusenc segueix l'obra de l'historiògraf cordovès.

la Espanya Cartaginesa y destruint a Sivilla se féu senyor de la Andaluzia; per altra part los suevos prengueren a la Lusitània. Totas las quals coses succeýren des de l'any 419 fins a l'any 422.

En lo any següent, que fou 422, se alçaren en la Espanya contra lo imperi Màximo y Jovino⁴⁹¹ però prest foren per lo Exèrcit imperial presos /y morts\. En lo any 423 morí Honòrio. Succeý-li en lo imperi Valentiniano, fill de Constàncio, cèsar y capità general de l'Imperi, y de Gal·la Placídia, germana de Honòrio. Però com Valentiniano era de molt poca edat y son pare Constàncio ja era mort, /y sa mare Placídia com a tutora de son fill Valentiniano era la que governava,\ alçàs ab lo imperi Flàvio Juan⁴⁹² y tyrànicament governà dos anys y després fou dins poc temps llançat del govern. Tenia lo Exèrcit imperial dos famosos capitans nomenats lo compte don Bonifàcio y Aècio,⁴⁹³ natural de Míssia, entre los quals havia discòrdia, la qual és causa en prínceps de grans e irreparables danys. Lo predit compte Bonifàcio per sos mals intents sollicità a Genserico,⁴⁹⁴ rey dels vàndalos, gran heretge arrià, que ab tots los vàndalos deyxàs a Espanya y per lo estret de Gibraltar passàs a Àfrica y seria encontinent senyor de tota ella. Lo consell fou bo per a Espanya però perniciosíssim per a tota Àfrica /y per a l'imperi\. Prengué lo consell, passà, y feta en Àffrica la ressenya contà que éran vuytanta mília, sens las donas y criaturas y vells, y ab breu temps se féu senyor de casi tota Àffrica. Y tenint assitjada a la ciutat de Hippona⁴⁹⁵ (de la qual era bisbe sant Agustí) succeý la mort de sant Agustí,⁴⁹⁶ lo qual fou verdaderament llum y defensor incomparable de la Iglésia. Féu Genserico y feren sos successors los reys vàndalos, arrians, grans persecucions y mals contra los cathòlics christians /y contra lo imperi\ en Àffrica, los quals per no ser de nostra història se déyxan en aquest lloc. Passaren estas cosas des de el any 423 fins lo any 430 de Nostre Redemptor.

Reproduim el text de la *Crónica General de España* (lib. XI, cap. XVIII): «Duró despues estar destruida [Cartagena] y asolada mas de mil y cien años, hasta que el católico rey nuestro señor don Felipe, segundo de este nombre, ha mandado restaurar y fortificar este año de mil y quinientos y setenta, en que yo esto escribo».

⁴⁹¹ Màxim, usurpador romà, obtingué el poder imperial l'any 408. Per la seva part, Jovino, personatge de la noblesa gal·la, es proclamà emperador el 413. L'any 422 tots dos foren ajusticiats en Itàlia.

⁴⁹² Joan, emperador d'Occident del 423-425.

⁴⁹³ Bonifaci, general de l'Imperi romà de principis del s. V, governador de la província d'Àfrica. Flavi Aeci (v. 395-454) s'enfrontà a Bonifaci a Àfrica l'any 432 i es convertí en el favorit del jove emperador Valentinian III.

⁴⁹⁴ Conegut també com a Genserico o Geiseric (400-477), rei vàndal entre el 427 i el 477.

⁴⁹⁵ *Hippo Regius*, ciutat de Numídia, a la Mediterrània.

⁴⁹⁶ El setge de la ciutat per Genserico es produí l'any 430 i la mort de sant Agustí fou el 28 d'agost.

En aquest mateix temps /y un poc més després\, ço és, des de l'any 423 fins a l'any 440 de Nostre Redemptor, veent Hermenerico, rey dels suevos (que com havent dit estava arraconat en Galícia), que los vàndalos éran fora de Espanya, volgué fer-se senyor de tota la ribera del mar Océano de Espanya. Y com era vell y /vivia\ malaltís, nomenà a son fill Rechila⁴⁹⁷ per rey dels suevos y son successor. Lo qual Rechila, poc a poc, per espay de /pochs\ anys [anà] conquistant y guanyant terras en aquella part de Espanya. Després, cerca de l'any 438, ab gran exèrcit tingué batalla campal contra lo Exèrcit imperial, del qual era capità, per lo emperador Valentiniano III, Andeboto,⁴⁹⁸ cerca del riu Xenil.⁴⁹⁹ Y matà al capità Andeboto y desféu y matà || 34r tot lo exèrcit, y prengué la riquesa que en son exèrcit tenían los romans, de la qual victòria restà riquíssim. Y passant avant en la victòria, vencé y desféu del tot als silingos que éran restats en la Andalusia. Y féu-se senyor de la Espanya Lusitànica, y Bètica, y Carthaginesa, tenint lo senyorio universal de tota la ribera del mar Ossèano de Espanya fins a l'estret de Gibraltar y mar Mediterràneo fins a Carthagen que, com havem dit, estava assolada. Y morint son pare lo rey Hermenerico, cerca de l'any 440 de Nostre Redemptor, restà Rechila rey absolut de la major part y millor de Espanya. Veent-se tan prosperat Rechila, no obstant que era idòlatra, per gozar de repòs y pau tractà y assentà pau ab los romans. Y alcançada y morint lo any 448, deyxà per successor de son regne dels suevos a Recciàrio,⁵⁰⁰ fill seu. Lo qual era cristià y cathòlic però tan ambiciós y desytjós de regnar /que no content del que posseya de Espanya rompé la treva que son pare Richilla havia feta an los romans y prengué'ls a força de armas moltes terras. De tal manera que era casi senyor de la major part o casi de tota Espanya, lo qual succey cerca de l'any 452 o 453 de Nostre Redemptor\.

Par que m só oblidat de parlar en estos anys dels godos y de son rey però a la veritat no estan /los godos\ fora de la mia memòria, ans bé, per aquesta /present\ ocasió, havia reservat tractar de propòsit d'ells. Sent mort, com està dit en lo present capítol, lo valerosíssim rey godo Vàlia en lo any 419 de Nostre Redemptor y succeynt-li lo mateix any per electió en lo regne dels godos Theodoredó,⁵⁰¹ y posseint bona part de Cathalunya y tota la Gàl·lia Narbonesa y residint en la ciutat de Narbona, des de allí, no li faltava què enténdrer en defensar y conservar son regne y sos súbdits per

---

⁴⁹⁷ Rèquila (m. 448), rei dels sueus entre el 441 i el 448.

⁴⁹⁸ Andevoci.

⁴⁹⁹ Genil.

⁵⁰⁰ Reccari o Requiari (m. 456), rei dels sueus entre el 448 i el 457.

⁵⁰¹ Teodoric II fou rei dels visigots del 453 al 456.

espai de molts anys. Contengué, cerca de l'any 445 de Nostre Redemptor, que Àtila, rey dels hunnos,⁵⁰² home ferós y cruel y per sobrenom nomenat «*Flagellum Dei*», flagell de Déu, isqué de las parts septentrionals ab un exèrcit de innumerables hunnos, gent ferocíssima y bel·licosíssima. Y, poc a poc, per espai de tres o quatre anys, entrà en Itàlia y en França amenaçant voler-se fer senyor de tot lo imperi. Trobant-se lo emperador Valentinia/no\ en tan gran perill, féu posar apunt per son capità general Aècio⁵⁰³ un gran exèrcit imperial y, per altra part, procurà ab lo rey Theodoredó ajuntàs un grandíssim exèrcit de sos godos en lo qual havia també molts catalans.⁵⁰⁴ Y ajuntats estos dos exèrcits y anant en demanda del comun enemic encontraren al rey Àtila ab son exèrcit en los camps nomenats Catalàunics, o per altre nom Maròchios o Maurícios, cerca de Tolosa.⁵⁰⁵ Passava lo número dels soldats de tots los camps de /vuyt\ cents mília /y alguns volen dir que arribaven a un milió\.

Donaren-se la batalla de poder a poder ab tota la fúria, ferocitat y crueltat que's puga pensar. Nunca en lo món s'és vista major batalla campal. Moriren en ella lo rey Theodoredó y de una part y altra més de tres-cents mília, tant que un riu xic que allí estava cresqué notablement ab la sanc dels morts. Y fóran || 34v morts molts més si la nit que sobrevingué no u hagués impedit. Venceren los romans y godos a Àtila y elegint los godos, encontinent, a Thurismundo,⁵⁰⁶ fill de Theodoredó, per son rey. Volia Thurismundo del tot destruyr y acabar a Àtila per venjar la mort de son pare però Aècio, capità general de l'imperi (no's cé [sic] ab quin intent y esperit) lo y desaconsellà. Y ayxí cessà Thurismundo de perseguir llavors a Àtila, si bé després peleà contra ell i-l féu retirar a sa terra. Succeý esta famosa y sanguinolenta batalla cerca de l'any 451 de Nostre Redemptor, governant Thurismundo a los godos. No li durà molt la vida perquè Theodorico y Froderico,⁵⁰⁷ sos germans, cubdiciant lo Regne conjuraren contra ell y-l feren matar. Y fou la mort de Thurismundo lo any 454 de Nostre Redemptor

---

⁵⁰² Àtila fou rei dels huns del 434 al 453 d. de C. Els huns eren un poble nòmada, estès en diverses tribus, que envaí el sud-est d'Europa vers el 370.

⁵⁰³ Flavi Aeci (v. 390-454).

⁵⁰⁴ Ambrosio de Morales (lib. XI, cap. XXV) recull aquesta tradició. Jornades (XXXV, 191) assenyala que Aeci, general romà, reuní una gran quantitat de guerrers procedents de totes les províncies, però sense especificar-ne l'origen.

⁵⁰⁵ Els Camps Catalàunics s'han localitzat a Châlons-sur-Marne, antigament anomenada Catalaunum, la ciutat principal de la tribu cèltica dels catalàunics. Jordanes els anomenà Camp Mauríac, la qual cosa faria possible que la batalla (451) hagués tingut lloc a Méry-sur-Seine; veg. Jordanes (XXXVI, 192). Malgrat que en la seva geografia del Principat Pere Gil fa referència a l'origen etimològic de Catalunya a partir del poble catalàunic d'Aquitània (veg. l'est. intr.), ara obvia la qüestió, segurament perquè Ambrosio de Morales (lib. XI, cap. XXIV) no l'esmenta. Per a l'etimologia del nom de Catalunya, veg. Udina (1961).

⁵⁰⁶ Turismund (m. 453), rei dels visigots.

⁵⁰⁷ Teodorico (v. 426-466), rei dels visigots; amb el seu germà Frederic, assassinà el seu germà Turismund l'any 453.

havent sols viscut cerca de quatre anys en son regne. Succeý a Thurismundo encontinent son germà Theodorico.⁵⁰⁸ Lo qual, en sa persona, virtut, govern, fortaleza, valor, armas y en tot, era excel·lentíssim príncep si no ençusiara estas grans parts que tenia ab la ambició y crim del fratricidi y hab lo vici de la heretgia arriana. Regnant, donchs, Theodorico sobre los godos en la Gàl·lia Narbonesa y bona part de Cathalunya y vivint ab pau ab lo Emperador; entenent que Ricciàrio, rey dels suevos, cunyat seu, anava sempre en Espanya molestant als romans y conquistant terres y volent-se fer senyor de tota Espanya, prega'l mansament /ab ambayxada pública\ no fes semblant cosa. Perquè si perseverava ell com a confederat ab los romans y espanyols, no podia deyxar de affavorir-los y que li pesaria per ser ell son cunyat, casat ab sa germana. Respongué·ll ab supèrbia Ricciàrio ab estas paraules: «Digau a Theodorico que si li pesa del que yo fas en estas parts de Espanya que·m espere en Tolosa, ahont resideyx, y allí, si pot, que·m faça resistència». De la qual resposta, anojat Theodorico, demanà favor als reys veýns de França y Borgonya. Y /sent ja\ mort Valentiniano lo any 455 y havent-li succeýt Anício Màximo,⁵⁰⁹ lo qual sols tingué lo imperi tres mesos; y després de Amício Màximo havent succeýt Flàvio Mecílio Ami,⁵¹⁰ lo qual imperava en aquest temps; y consentint lo emperador Anito⁵¹¹ que anàs a Espanya contra Ricciàrio y que la ocupàs y se la prengués tot per a si y sa gent dels godos en premi del que son pare Theodoro ha fet en bé de l'imperi faent-li donació /plena de la província\ de Espanya si la conquistava. Encontinent, ab grandíssim exèrcit, entrà per Cathalunya, penetrà Espanya anant en demanda de Ricciàrio, encontrà'l cerca de Astorga⁵¹² apercebit ab grandíssim exèrcit. Donaren-se los dos exèrcits la batalla de poder a poder y fou vençut y mort Ricciàrio y casi tot son exèrcit. Y passant avant en la victòria matà los suevos que estàvan en las províncias Carthaginesa, y Bètica, y /part de\ Lusitània. /Retiraren-se los suevos que restaren en Galícia y deyxà'ls estar allí ab un rey que elegiren com a tributaris. Per hont restà Theodorico senyor de la major part de Espanya tenint los suevos la Galícia y los romans part de Castella Vella y Nova, Aragó, Biscaya, València y part de Cathalunya\. Lo qual succeý lo any 456 /de Nostre Redemptor. En aquest temps,\ lo emperador Maximiano,⁵¹³ /que després la mort de l'emperador Aristo⁵¹⁴ governava lo Imperi

---

⁵⁰⁸ Teodoric II (v. 426-466), rei dels visigots del 453 al 466, fill de Teodoric I.

⁵⁰⁹ Petroni Màxim, emperador romà d'Occident l'any 455.

⁵¹⁰ Marc Meceli Avit, emperador romà d'Occident entre el 455 i el 456.

⁵¹¹ Es tracta de l'emperador Avit.

⁵¹² *Asturica Astorga*, l'actual Astorga (Lleó).

⁵¹³ Petroni Màxim (m. 455), emperador romà l'any 455.

⁵¹⁴ Avit.

occidental\, envià certa armada a Carthagen a ab designe de passar ab ella a Àfrica per a conquistar-la però los godos secretament la y cremaren y ayxí desistí de son intent y determinació. Havent donat tan felice fi Theodorico a esta jornada || 35r y havent posàs governadors y capitans en las ditas províncias de Espanya que havia conquistadas per a que en temps de pau y guerra la conservassen /y governassen\, se'n tornà alegre y victoriós a la Gàl·lia Narbonesa y posà sa cort en Narbona ahont abans residia. Però no li durà molt temps la quietut, pau y alegria perquè son germà mateyx de Theodorico, nomenat Eurico,⁵¹⁵ per ambició del regne se conjurà contra ell y·l matà. Permetent Déu fos pagat Theodorico ab la mateyxa moneda que ella havia pagat a son germà /Thurismundo,\ perquè ayxí com Theodorico per ambició del Regne havia mort a son germà Thurismundo ayxí permeté Nostre Senyor que son germà Eurico conjuràs contra ell y matàs a Theodorico, cumplint-se aquella sentència de Déu omnipotent, Gènesis capítol 9: «*Quicumque effuderit humanum sanguinem, fundetur sanguis illius*».⁵¹⁶ Morí Theodorico lo any 467 havent regnat cerca de 13 anys. Succey encontinent per electió y voluntat de tots Eurico en lo regne dels godos. Lo qual, tenint insaciable fam de ser senyor absolut de tota Espanya trencant la pau que son germà havia guardada ab las terras de l'imperi, determinà fer guerra cruel contra las terras que encara posseyan los romans en Espanya. Y ayxí, envià un exèrcit a Çaragoça y Pamplona, lo qual en breu temps prengué las dos ciutats y se féu senyor de tota la terra de Aragó y Navarra y Biscaya. Envià altre exèrcit a la Lusitània, lo qual destruí y robà y conquistà part de Lusitània y subjugà Castella la Vella y Nova. Ell mateix en persona ab gran exèrcit, passant per Barcelona, anà a Tarragona, la qual fins en aquest temps estava per los romans. Y trobant en ella gran resistència la assitjà per algun temps y combatent-la nit y dia, a força de armas, la prengué. Y en pena de la resistència la assolà del tot no restant en aquella nobilíssima, y grandíssima, y antiquíssima ciutat casi pedra sobre pedra. La qual per espay de set-cents anys era estada colònia dels romans y la més gran, la més magnífica y la més privilegiada de tota Espanya que tal acostuma ser lo fi de las cosas d'esta vida. /Però dins de poch anys fou en part reedificada com en lo progrés d'esta història se dirà\.

Conclou esta jornada y conquista del rey Eurico en tota Espanya, foren totalment los romans fora del domini de Espanya sens restar-los un palm de terra en tota ella. /En lo mateyx temps se acabà del tot lo Imperi occidental perquè succeint Valentiniano a Honòrio; y Anício Màximo a Valentiniano; y Flàvio Messècio Avito a Amício Màximo; y Júlio

---

⁵¹⁵ Euric (v. 420–484), rei dels visigots entre el 466 i el 484.

⁵¹⁶ Gn 9,6: «el qui vessi la sang d'un home, un altre home vessarà la seva sang».

Valèrio Maioriano a Anito; y Víbio Severo a Maioriano; y Flàvio Entèmio a Severo; y Olibèrio a Flàvio Entèncio; y Glicèrio a Olíbrio; y Júlio Nepos a Glicèrio; y Augústulo a Júlio Nepos. En temps de /aquest\ Augústulo, Adoacer o Aduro,⁵¹⁷ rey dels hèrulos,⁵¹⁸ gent septentrional, se féu senyor de tota Itàlia. Y ayxí, del tot, se acabà lo Imperi occidental. Lo qual havia començat per Augusto y durat per espay de poc més de sinc-cents anys y acabat en Augústulo.⁵¹⁹ Y ayxí com Aduro restà senyor de Itàlia, ayxí també restà Eurico senyor universal y absolut de tota Espanya, excepto lo que tenían los suevos que éran tributaris a Eurico en la Galícia. Y havent posat Eurico en totas las províncias governadors y assentada tota Espanya com convenia, se'n tornà a França. /Succey esta pèrdua de l'Imperi occidental y domini total dels godos en Espanya y finalment tota esta jornada cerca de l'any 480 de Nostre Redemptor\.

Y no content /Eurico\ de la província Narbonesa que posseya, prengué a Marcella,⁵²⁰ y Arlès,⁵²¹ y casi tota la Proensa,⁵²² perquè tingués port convenient en França. Després de aquestas guerras corporals, mogué /Eurico\ altra guerra espiritual y fou terribilíssima que com era heretge arrià desterrà tots los bisbes cathòlics de la Gàl·lia Narbonesa y de la Proensa no proveint bisbes en ellas per a que restassen las iglésias desertas. Féu lleys y ordinacions escrites y las donà y publicà per a que's guardassen en tot son regne dels godos perquè fins a son temps se éran governats los godos per usos y no per lleys escrites. || 35v Estas lleys fetas als godos per aquest rey Eurico se tròban en un llibre nomenat *Fuero Juzgo*. Després, enfermant Eurico en la ciutat de Arlès, en França, fou la enfermedad tal que li acabà la vida en lo any 483, conforme la més comuna opinió dels historiadors. Al qual per electió succey son fill Alarico, del qual y dels altres successors se tractarà en los següents capítols.

De tot lo discurs del present capítol consta clarament de quina manera y per quinas vias y jornadas arribaren los godos a ser senyors absoluts de tota Espanya, cerca dels anys 480 y 483 que anam tractant. Lo qual en lo present capítol havíam proposat declarar. Prenent tota esta història predita de historiadors antichs en

---

⁵¹⁷ Odoacre (v. 434–493) fou proclamat rei d'Itàlia el 476.

⁵¹⁸ Els hèruls procedien del sud de Suècia; ocuparen la zona del Vístula i s'assentaren definitivament en la desembocadura del riu Don i en la riba oriental del mar d'Azov.

⁵¹⁹ La successió és la següent: Honori 395-423; Valentinià III 425-455; Petroni Màxim 455; Avit 455-456; Majorià 457-461; Libi Sever 461- 465; Antemi 467- 472; Olibri 472; Glicerí 473-474; Juli Nepos 474-475; Ròmul Augústul 475-476.

⁵²⁰ L'antiga *Massilia* romana, a 42 km. a l'E del desguassament del Roine.

⁵²¹ L'antiga *Arlætatum* situada a la riba esquerra del Roine, 28 km al N del seu desguàs.

⁵²² Provença: país d'Occitània, limitat a l'oest pel Llenguadoc, a l'est per la Ligúria i el Piemont, al nord pel delfinat i al sud per la mar Mediterrània.

especial de Paulo Oròsio, historiador català natural de Tarragona, Paulo diàcono,⁵²³ Jornandes, Sidònio Apolinar,⁵²⁴ Vulsa,⁵²⁵ sant Isidoro, Vaseo,⁵²⁶ y Joan Cocleo⁵²⁷ y de alguns moderns espanyols com són Illescas en la *Història Pontifical*,⁵²⁸ Ambròsio de Morales, Joan Mariana y altres en las històries de Espanya. Y com Espanya per molts anys, fins al rey don Rodrigo y entrada dels moros en ella, sia estada governada tota per los reys godos, segueyx-se ara (per guardar bon orde en esta nostra història) que en lo següent capítol se pose una breu summa dels reys godos que fins a Eurico són passats y més llarga relació dels reys godos que des de Eurico fins al rey don Rodrigo, que fou lo últim, succeÿren. Per a que en un mateyx capítol estígan per orde tots los reys godos que regnaren y governaren des de que isqueren de la Gòtia, província oriental, y entraren en Espanya y perseveraren fins tant que acabaren en ella, del modo que en lo capítol 5 del present llibre se posaren los emperadors romans que governaren a Espanya.

Una cosa breument per conclusió de aquest capítol vull advertir y és que per la entrada y domini universal dels godos en tota Espanya se múdan totas las cosas d'ella: 1º se mudà la divisió de las províncias de Espanya; 2º se mudaren /los govern[s] y los noms dels governadors y ministres de justícia civil y criminal de tota ella; 3º se mudaren los noms particulars de hòmens y dones perquè nomenant-se abans Fàbios, Metel·los, se nomenaren Joans, Peres y altres noms; 4º se mudaren los trajos dels vestits; 5º se alterà la religió perquè éran casi tots arrians y ayxí perseguían als naturals cathòlics; 6º se alterà la llengua perquè usaren de different modo de parlar; 7º se llevà la dependència en lo temporal de l'Emperador perquè fou Espanya tota governada per un rey, lo qual vivia en ella sens dependència de

---

⁵²³ Paulo el Diaca (730-796), monjo benedictí, cronista i secretari de Desideri, rei dels longobards, fou autor de l'obra *De gestis longobardorum* i d'una *Història romana*, ampliació fins al regnat de Justinià de la història d'Eutropi.

⁵²⁴ Sant Sidoni Apol·linar (430-489), bisbe i poeta gal·lo-romà. Els seus hexàmetres constitueixen l'única font per a l'estudi del període.

⁵²⁵ A aquest suposat bisbe Vulsa se li atribueix una breu *Crònica de los Reyes Visigodos*, citada per Ambrosio de Morales (prol. lib. XI). L'historiador castellà li concedeix una gran autoritat, perquè «*está señalado día, mes, y año, y hora, y edad de la luna, y concordancia del curso del sol, con tanta particularidad y precisión que obliga se crea lo escribía el mismo día que ello sucedió*».

⁵²⁶ El flamenc Joannis Vasaei o Vaseo (m. 1552) escrigué una *Chronici rerum memorabilium Hispaniae* (Salamanca, 1552), que arriba fins a l'edat mitjana.

⁵²⁷ Es tracta del teòleg alemany Dobneck, més conegut per Joan Cochlaeus (1479-1522), que destacà per les seves crítiques a Luter. Publicà un llibre històric amb el títol *Historia Hussitarum libri XII* (Magúncia, 1549).

⁵²⁸ Gonzalo de Illescas (1521-1573?) escrigué en cinc llibres la primera part de la *Historia pontifical y católica* (Dueñas, 1565), que arriba fins a la mort del papa Benet XI (1304), i una segona part (Salamanca, 1573) constituïda pel llibre sisè, que abarca des del pontificat de Climent V fins a la mort de Pius V l'any 1572.

altre superior. /Y lo mateyx succeý en Itàlia y França per haver-se perdut del tot lo Imperi occidental y haver entrat nous reys en Itàlia y França, com està dit\ Sols en lo spiritual tenia /Espanya\ la dependència del Summo Pontífice romano, com sempre ha tingut y ab la divina gràcia com a nació cathòlica tindrà fins a la fi del món. Todas las quals cosas se entendran dels capítols següents.

|| 36r Capítol VIII. Summa y relació dels reys godos des de que en lo any 360 isqueren de sa terra y després entraren en Espanya, /cerca de l'any 415\, y la governaren perseverant en ella fins a l'any 714 en que per la entrada dels moros/ fou\ mort lo darrer rey nomenat don Rodrigo, y Espanya / ab Cathalunya\ fou lo any 715 perduda.⁵²⁹

Cerca de l'any 360 de la nativitat de Jesuchrist Redemptor Nostre, isqué una innumerable multitud de godos ab sas mullers y fills de la província Gòthia. Estos godos éran governats per tres principalíssims capitans nomenats Fridigermo, Baltheo y Çafra. Arribaren per ses jornadas a la província de Míssia de l'Imperi oriental y tenint diferents escaramuças ocuparen la dita província Míssia y part de la Tràcia. Elegiren de tot son exèrcit un principalíssim cavaller que ab títol y poder de rey los governàs y aquest se nomenava Atanarico y fou lo primer rey, com està declarat en lo precedent capítol.

ATANARICO, rey dels godos, /fou lo primer que per electió los godos alçaren y nomenaren rey\. Visqué pochys anys en lo real govern dels godos, no-s pot saber lo número /cert\, creu-se que no passarían de sis o set anys. Després la mort del qual, Theodòsio emperador no permeté que los godos en el Míssia tinguessen rey sinó volgué que fossen governats per capitans propis, naturals godos, los quals fossen nomenats per los emperadors. Però després de la mort de l'emperador Theodòsio en vida de sos dos fills, Arcàdio, emperador oriental, y Honòrio, emperador occidental, los godos elegiren rey nomenat Alarico. Lo qual proceya del linatge claríssim del capità Baltheo y fou la electió cerca de l'any 404 o 406 /de Nostre Redemptor\.

ALARICO, rey godo, fou lo segon després de alguns anys de la mort de Atanarico. Començà de regnar Alarico cerca de l'any 404 o 406 de Nostre Redemptor. Entrà en Itàlia /y Roma\ y féu grans danys en ella com s'és dit en lo precedent capítol. Regnà casi 8 anys. Morí cerca de l'any 412 de Nostre Redemptor. Succey-li son cunyat Ataülfo.

---

⁵²⁹ En aquest capítol, Pere Gil segueix bàsicament Ambrosio de Morales (lib. XI i XII). Sempre que no s'indiqui el contrari, les cites d'autoritat que Pere Gil fa és a través de l'historiògraf cordovès.

ATAÜLFO, cunyat de Alarico, fou per electió lo 3 rey godó. Començà de regnar en lo any 412. Fou casat ab Gala Placídia, germana de l'emperador Honòrio, al qual donà lo Emperador que conquistàs y prengués a Espanya /per sua\ y la tragués de mans dels vàndalos, alanos, suevos y silingos que havían entrat en ella. Y aixy, deyxà Ataülfo a Itàlia y vingué a França y fou senyor de la Gàl·lia Narbonesa. Després, passà en Espanya y prengué bona part de Cathalunya, /de hont se entén que entraren los godos en Espanya no fou per tyrannia sinó per títol de donació feta per lo emperador Honòrio y aixy la pogueren justament posseyr. Y esta és la 1ª entrada que feren los godos en part de Espanya, ço és, en Cathalunya. Y arribant Ataülfo a Barcelona no passà avant sinó que s detingué passíficament en dita ciutat de Barcelona cerca de l'any 415 de Nostre Redemptor\ . Y perquè conçertava pau de nou hab lo Emperador, los soldats godos se juntaren y mataren a ell y sos fills en Barcelona, en lo any 416, havent regnat cerca de sinc anys. Fou elegit en son lloc Sigerico.

SIGERICO,⁵³⁰ quart rey godó, fou elegit en lo any 416. Visqué sols un any. Mataren-lo los godos perquè era home manso, amic de pau, y perquè la procurava. Morí lo any 417. Succey-li Wàlia.

|| ^{36v} WÀLIA,⁵³¹ fou per electió lo 5[è] rey godó, començà de regnar lo any 418. Féu gran guerra contra las nacions dels vàndalos, suevos, alanos y silingos que tenían apoderada part de Espanya y alcançà d'ells grans victòrias. Visqué sols dos anys o cerca d'ells. Morí en lo any 419 o al principi de l'any 420. Succey-li Theodoredó.

THEODOREDO⁵³² succey per electió a Wàlia /y fou lo 6[è] rey godó,\ cerca del principi de l'any 420 de Nostre Redemptor. Tingué pau ab los romans y per lo imperi acudí a moltas guerras. Últimament se trobà en son gran exèrcit en la batalla tan cèlebre donada contra Àtila, rey dels Unnos, en los Camps Catalàunics, en la qual morí cerca de l'any 451 havent regnat cerca de 22 anys. Succey-li son fill Thurismundo.

THURISMUNDO,⁵³³ succeynt per electió a son pare Theodoredó, /fou lo 7[è] rey y\ sols governà tres anys perquè començant de regnar lo any 451 fou mort per

---

⁵³⁰ Sigeric, fou rei dels gots l'any 416.

⁵³¹ Wàlia, rei dels gots del 416 al 419.

⁵³² Teodored I, rei dels gots del 419 al 451.

⁵³³ Turismund, rei dels gots del 451 al 453.

conjuració de sos germans, Theodorico y Frederico, en lo any 454 y encontinent Theodorico fraticida fou elegit y coronat per rey.

THEODORICO,⁵³⁴ germà de Thurismundo, li succeí per electió en lo regne dels godos /y fou lo 8[è] rey godo\. Aquest, començant de regnar lo any predit 454 ab consentiment y orde particular de l'emperador occidental, nomenat Flàvio Messílio Avito, y ab concessió y donació que conquistà a Espanya y la tragué de mans dels suevos que tenían la major y millor part d'ella ocupada y que la prengué y posseís per a si, féu cruelíssima guerra contra Ricciaro, rey dels suevos, y-l vencé y conquistà la major part de Espanya posant en ella governadors. Y esta fou la segona vegada en que los godos penetraren tota Espanya i-s feren senyors de la major part d'ella ab títol de donació. Restàvan emperò encara algunas ciutats y províncias debayx del domini dels romans. Esta entrada fou lo any 456 y havent Theodorico regnat cerca de 13 anys, en lo any 467 de Nostre Redemptor son mateyx germà Eurico matà a Theodorico per ambició de dominar y encontinent li fou successor en lo Regne.

EURICO,⁵³⁵ germà de Theodorico, en lo mateyx any 467 succeint per electió en lo regne dels godos, /fou lo 9[è] rey\. Y tractant la pau ab los romans entrà ab gran exèrcit y matà o foragità tots los romans de Espanya y se féu senyor absolut de tota ella donant-li lleys, governadors, capitans y altres ministres que en tot la governassen. Y esta fou la 3ª entrada dels godos en Espanya, de la qual restaren senyors absoluts d'ella sens dependència alguna en lo temporal de l'emperador occidental ni de altre príncep temporal. /Y de la mateyxa manera se perdè del tot lo Imperi occidental en Itàlia y França\, com se ha dit cerca de la fi del precedent capítol. Succeí esta entrada y aquest absolut domini dels godos en tota Espanya cerca de l'any 480 de Nostre Redemptor. Y en lo any 483 morí havent regnat 16 anys. Abans de morir pregà Eurico als godos que elegissen per rey a son fill Alarico y ayxí ho feren. Esta relació dels predits nou reys godos està breument cifrada en aquest present capítol per haver-se posada llargament en lo precedent. De assí avant faré més llarga relació dels successors reys godos, segons la història ho suffrirà, fins arribar al rey don Rodrigo en temps del qual se perdé Espanya.

---

⁵³⁴ Teodoric o Teodored II, rei dels gots del 453 al 466.

⁵³⁵ Euric, rei dels gots del 466 al 484.

|| 37r ALARICO II⁵³⁶ succeint a son pare Eurico fou 10[è] rey dels godos. Començà de regnar en lo mateyx any 483 que morí son pare Eurico. Visqué en son regne vint y tres anys. Al dezè any de son regne, que era cerca de l'any 494 de Nostre Redemptor, entraren en Espanya un exèrcit de soldats de Scítia però no·s lig que feren molt dany perquè encontinent o foren morts o se'n tornaren. També en lo any 497 un tirà nomenat Burdinel·lo⁵³⁷ se alçà y tiranitzà a Espanya però dins de un any fou pres y aportat a Tolosa a hont se creu que estaria Alarico. Y fou més dins de un toro de bronzo y ab foc debayx del toro, poc a poc, fou consumit y mort ab aquell turment. Estant pacíficament Alarico en son regne universal de Espanya y bona part de França, perquè era senyor de la Gàl·lia Narbonense, ço ès, de la província de Lenguadoc y també de la Proensa, lo rey de França, nomenat Clodoveo⁵³⁸ (lo qual de gentil que abans era havia pres lo sant baptisme y se era fet cristià ab molta part de son regne), incitat per alguns dels seus, als quals los apareyxa no ser convenient que Alarico y los godos sent per la major part o casi tots arians fossen veïns y tinguessen terres dins de França, determinà de fer guerra a Alarico per pèndrer las províncias de Lenguadoc y Proença. Féu Clodoveo son exèrcit y Alarico en defensa també féu son exèrcit. En aquest mateyx temps, Theodorico, rey dels godos septentrionals, lo qual poc abans se era fet rey universal de Itàlia y se era casat ab una germana del /rey\ Clodoveo y havia casada una filla sua natural hab lo rey Alarico /de Espanya,\ escrigué cartas y envià ambayxadors als reys Clodoveo y Alarico y posats en vista lo un exèrcit de l'altre. Cerca de la ciutat de Carcassona se donaren la batalla ab gran fúria de las dos parts morint moltíssima gent. Però com era major lo número de l'exèrcit de Clodoveo y (com crec yo) per ser los més de l'exèrcit de Clodoveo christians y los més de l'exèrcit de Alarico arrians, fou vençut Alarico y son exèrcit. Y morí Alarico en la mateyxa batalla y cobraren los francesos las ciutats de Carcassona y Tolosa, y altres, /y en elles, molt tresor,\ restant sols per als godos Narbona y algunas pocas altres. Tenia Alarico un fill nomenat Amalarico. Lo qual, per ser de poca edat y no poder encara governar, fou més dins de Espanya y posat en lloc segur. Y fou elegit per a que regnàs Gessaleico. Succeý la jornada de dita batalla y la mort del rey Alarico lo any 506, sinc-cents y sis, de Nostre Redemptor.

---

⁵³⁶ Alaric II, rei dels gots del 484 al 507.

⁵³⁷ Es tracta de Burdunellus, que el 496 acabdillà un moviment indígena contra els gots. Ambrosio de Morales no esmenta aquest personatge, que es troba a Esteban de Garibay (lib. VIII, cap. XII).

⁵³⁸ Clodoveu I (481- 511) rei dels francs.

GESSELAICO,⁵³⁹ succeynt per electió a Alarico lo mateyx any 506, fou /lo 11[è] rey godol. Home molt fluyx, y mal, y covart, y cruel, lo qual com ho entengués Theodorico, rey de Itàlia y avi de Amalarico, prenent la tutoria per son nét y las armas, envià un exèrcit y llançà a Gesselaico de Espanya y cobrà algunas ciutats de França que Gesselaico havia perdudas, y posà las cosas en algun assiento. Poc després /que fou\ llençat Gessaleico morí de enfermedat en lo any sinc-cents y deu y ayxí sols visqué en lo Regne 4 anys. Y li succey Amalarico, fill legítim de Alarico y nét de Theodorico, ostrogodo, rey de Itàlia. Alguns no cóntan a Gessalaico en lo número dels reys. Per major claritat y per seguir alguns que-l cóntan per los 4 anys que regnà, per ço, lo havent possat. Y lo any 510 /començà de\ governar com a tutor Theodorico.

|| 37v AMALARICO⁵⁴⁰ succey a Gesselaico /y fou lo 12[è] rey godol però com encara era de pochys anys y per sa persona no podia governar, son avi Theodorico, rey de Itàlia, com a tutor y curador que era de son nét Amalarico, governava lo Regne per son nét ab gran pau y prudència. Y no s'ha de enténdrer (com diuen y creuen alguns) que Theodorico deyxàs a Itàlia y vingués a regnar per son nét a Espanya, perquè com bé prova Ambròsio de Morales en lo capítol 42 del libre 11 de la *Historia de España* may Theodorico vingué de Itàlia a Espanya sinó que des de Itàlia, per sos governadors, com a tutor y en nom de son nét Amalarico, governava a Espanya fins tant que fos gran. Després, havent ja arribat Amalarico a edat de regnar, prengué lo Regne en son poder. Una de las primeras cosas que féu va ser casar-se ab Crotilda,⁵⁴¹ filla del rey cathòlic Clodoveo de França, lo qual era mort. Y /era Clotilda\ germana de quatre fills de Clodoveo entre los quals com a reys era dividida França. També se casaren molt dels visigodos de Espanya ab los ostrogodos de França y ayxí se mesclaren molt. Començà de governar ell per si Amalarico després la mort de son avi Theodorico, lo qual morí lo any 526 de Nostre Redemptor. Era Amalarico heretge arrià y com se era criat sens pare ni mare se crià ab molta llibertat y molt mal acondicionat. Crotilda, per lo contrari, era cathòlica santa, ben acondionada. Entre los dos començà de haver discòrdias, per culpa de l'heretge Amalarico, las quals arribaren a tractar Amalarico mal a la reyna Crotilda no sols ab paraulas però ab obras posant las mans en ella y maltractant-la. De la qual cosa ella se queyxà a son germà Childeberto,⁵⁴² rey de una part de França, lo

---

⁵³⁹ Gesaleic, rei dels gots del 507 al 511.

⁵⁴⁰ Amalaric, rei dels gots del 526 al 531.

⁵⁴¹ Clotilda (497-531).

⁵⁴² Childebert I (m. 558).

qual per venjar lo agravi de sa germana vingué ab exèrcit /a Espanya\ y se creu que en Barcelona o Tarragona matà a son cunyat Amalarico, morint en batalla, y sequejà molts ciutats de Cathalunya y altres. Y segons alguns arribà fins a Toledo y prengué molta riquesa y se'n tornà victoriós a França. Fou esta mort de Amalarico lo any 531. Visqué Amalarico en lo Regne, si contam des de la mort de son pare Alarico que morí lo any 506 fins a 531, per espay de 25 anys; si contam des de que Gessalaico fou llançat del Regne quatre anys manco, visqué 21 anys. De tot aquest temps ell per sa persona sols governà lo Regne 6 anys, des de el any 526 fins lo any 531, perquè los anys abans governà son avi Theodorico, rey de Itàlia, des de allà com a curador del /predit\ son nét Amalarico. Y d'esta manera se concòrdan moltes cosas que en differents historiadors aparen contràrias, com escriu Ambròsi de Morales en lo capítol 42, 44 y 46 del libre 11 de la *Historia de España* seguint a Procòpio⁵⁴³ y altres antichs historiadors.

THÈUDIO,⁵⁴⁴ succeynt a Amalarico, fou lo 13[è] rey godo. Proceya Thèudio dels ostrogodos de Itàlia y França. Fou nomenat per capità general de Espanya per lo rey Theodorico quant tenia la tutoria de Espanya per son nét Amalarico. En Espanya se casà ab una principalíssima senyora de molts vassalls y ayxí fou molt poderós. Quant morí Theodorico y després Amalarico, fou tan gran son poder que, part per tyrania y part per electió, fou /nomenat de\ tots los godos per rey de Espanya y començà son regne en lo any 431. Tingué guerra ab los ostrogodos francesos que vingueren a Espanya y los vencé. Passà a Àffrica y assitià a Ceuta y perdé molta gent. En aquest temps los vàndalos de Àffrica foren destruïts y restà tota Àffrica a l'Imperi || 38r oriental. També foren trets los godos de Itàlia y bona part de Itàlia era de l'Imperi oriental. Governà Thèudio, conforme lo compte de sant Isidoro, deset anys y sinc mesos. Morí lo any 548. Diuen que era docte en lletras gregas y llatinas y doctrina de Plató. Fou home un poc cruel y ayxí permeté Déu que morí ab una estocada per un home que fingí ser orat per a matar-lo. Fou de secta heretge arrià y morí en la heretgia arriana.

THEDISELO,⁵⁴⁵ o com volen altres Thedisclo, era capità general de Thèudio y després de sa mort, per electió, succeí en lo regne de Espanya y fou lo 14[è] rey godo d'ella. Fou heretge arrià, home de cor enemich dels cathòlics, luxuriós en tal

---

⁵⁴³ Procopi (s. V-VI), historiador bizantí.

⁵⁴⁴ Teudis, rei dels gots del 531-548.

⁵⁴⁵ Teudisel·lo, rei got, 548-549.

manera que per peccar en moltes donas feya matar los marits d'ellas. Per lo qual, fou avorrit /Theudiselo\ dels seus y estant manjant fou ab conjuració mort, havent regnat sols un any y sis mesos. Morí, /em sembla,\ en lo any 550 o cerca de Nostre Redemptor. No ordenà cosas en bé de Espanya ni Cathalunya. /De aquest Theudiselo, per haver viscut poc, no fan menció Carbonell ni altres historiadors\.

AGILA,⁵⁴⁶ per electió, fou successor de Theudiselo /y fou lo 15[è] rey godó\ . Tingué guerra contra Còrdova a hont li mataren un fill. Alçàse-li un capità nomenat Atanagildo y féu-se senyor de Sicília ab intenció de tyranitzar tota Espanya. Per lo qual intent demanà favor de l'emperador oriental y ayxí vingué a Espanya un gran exèrcit dels romans, ço és dels imperials, y entrant en Espanya se concertaren ab Athanagildo y se feren senyors de bona part de la marina del mar Océano y Mediterràneo de Espanya. Los godos, veent assò, determinaren matar al rey Agila per no consumir-se ells ab ells. Y ayxí, havent regnat sols cerca de sinc anys, lo mataren en lo any 554 y elegiren encontinent a Atanagildo. D'esta vegada, com està dit, habitaren governadors romans, o per millor dir imperials, en moltes ciutats y vilas marinas de Espanya, y foren senyors d'ellas lo qual fou causa de grans dissencions y mals, y guerras, com se dirà.

ATANAGILDO,⁵⁴⁷ per electió, com s'és dit, succey a Agila lo any 554 y fou lo 16[è] rey godó. Visqué en son regne. Tingué guerra contra los imperials, dits romans, que ell havia mesos en Espanya. Cobrà algunas ciutats però no·ls pogué /del tot\ llençar. Diuen que encara que en lo exterior era heretge arrià però de cor era cathòlic y ayxí no féu mal ans honrrà y affavorí als cathòlics. Morí en lo any 567 de Nostre Redemptor. Casà dos fillas suas arrianas ab dos reys germans de França y se covertiren y foren molt cathòlicas. La mort del rey Athanagildo fou de enfermetat en la ciutat de Toledo.

En temps de aquest rey o cerca d'ell, succey que Theodomiro,⁵⁴⁸ rey dels suevos que estavan arraconats en la Galícia y eren confederats ab los godos y en alguna manera tributaris /conforme està declarat en lo capítol precedent\, se convertí a la fe cathòlica ab tot son regne deyxant la heretgia dels arrians y priscilianistas, com està escrit més llargament en lo capítol 11 del libre 3 d'esta història.

---

⁵⁴⁶ Agila I, rei got, 549-554.

⁵⁴⁷ Atanagild, rei dels gots (551-568).

⁵⁴⁸ Teodomir, rei dels sueus (559-569).

LIUVA⁵⁴⁹ succeí per electió a Atanagildo. Fou lo 17[è] rey godó de Espanya. Per altres authors se nomena Limba, /o Luiba\ y, per altres, Leuva. Tenia un germà nomenat Leovigildo y lo 2[n] any de son regne lo nomenà per son coadjutor y successor. Governà sinc anys a Espanya. De ell no y ha cosa senyalada. Acabà son regne en lo any 572 de Nostre Redemptor.

|| 38v LEUVIGILDO⁵⁵⁰ fou successor de son germà Liuva y fou lo 18[è] rey godó. En sa persona /fou\ valent, de alts pensaments y altas empresas. Y ayxí, en començar de posseyr ell lo Regne, /en companyia de son germà\, lo any 569 de Nostre Redemptor, la primera cosa que's proposà davant los ulls fou llançar los romans, que éran los imperials de Espanya, y apaciguar algunas terras que en Espanya estàvan inquietas o rebel·ladas contra los godos; y subjugar als suevos que tenían rey y habitàvan en Galícia per a que d'esta manera tota Espanya fos dels godos y de un rey, y no y hagués altre senyor temporal que posseís un palm de terra en ella. Presa esta determinació y començant-la de executar, féu guerra contra los bastetanos⁵⁵¹ que habitàvan en Granada y éran romans y godos rebel·les y los tragué de allí. Passà avant y prengué a Medina Sidònia⁵⁵² y tota la comarca de l'estret de Gibraltar y altres terres veynes. Tot assò féu des de l'any 569 fins lo any 572, en lo qual morint son germà Liuva en la Espanya Citerior restà Leovigildo senyor /sol\ absolut de tota Espanya y de la Gàl·lia Gòtica, que és la Gàl·lia Narbonense. Cobrada la Andaluzia tota, passà Leuvigildo a Biscaya fent molta matansa en ella y se cumplí la profecia de sant Millan de la Cogolla,⁵⁵³ lo qual prophetizà esta guerra. Passà a Galícia y subjectà al rey Miro⁵⁵⁴ ab tots los suevos cathòlics que estàvan en ella. Després, prengué las montanyas Orospedas⁵⁵⁵ y moltas ciutats en Castella de manera que restà casi absolut senyor de tota Espanya, exceptadas algunas /pocas\ ciutats que encara posseyan los romans, ço és, los imperials. Entengué després Leuvigildo en cosas de pau. Féu participants

---

⁵⁴⁹ Liuva I, rei dels gots (568-573).

⁵⁵⁰ Leovigild, rei dels gots (569-586).

⁵⁵¹ Els bastetans eren un poble de la Hispània Bètica que ocupaven les actuals províncies de Jaén, Granada, Almería, Múrcia i Albacete.

⁵⁵² Medina-Sidonia (Cadis) limita al N amb Jerez de la Frontera, a l'E amb San Roque, al S amb Algeciras i a l'O amb Chiclana.

⁵⁵³ L'anacoreta i prevere Emilià, o san Millán de la Cogolla, o de la Cogulla (m. 574), habità el monestir homònim situat a 15 km al S de Nájera (Logronyo). Ambrosio de Morales (lib. XI, cap. LVIII) narra amb detall la profecia.

⁵⁵⁴ Miro, rei dels sueus del 569 al 583.

⁵⁵⁵ La serralada d'Oróspeda comprèn les serres d'Alcaraz, Segura i Baza, amb les seves ramificacions fins a Múrcia i Cartagena.

del Regne a sos dos fills, Ermenegildo y Recaredo. Lo qual [?] de fer participant del Regne començaren Liuva y Leuigildo per a llevar la electió de rey que solían fer los godos y los treballs que en ella succeyan. Edificà la ciutat de Recòpolis,⁵⁵⁶ que vol dir «*civitas Reccaredi*», la qual diuen alguns fou cerca de Toledo; altres diuen que fou Ripoll en Cathalunya, com advertex Ambròsio de Morales en lo capítol 63 del libre 11 de la *Historia de España*. Estos dos fills de Leuigildo, nomenats Ermenegildo y Recaredo, foren de la primera muller que tingué Leuigildo nomenada Theodora o Theodòsia, filla de Severiano capità general dels godos que residían en Sivilla y germana dels quatre sant Leandro, Fulgèncio, Isidoro y Florentina.⁵⁵⁷ Los quals tots eran fills de Severiano y, per consegüent, de part de mare éran honcles dels prínceps Hermenegildo y Recaredo. Després la mort de Theodora casà Leuigildo segona vegada ab la muller que era estada del rey Athanagildo, nomenada Gossuinda, dona fort[a] y de cecta arriana. Y poc després, lo rey Leuigildo casà al príncep Ermenegildo ab la filla del rey de França nomenada Ingunda, la qual era gran cathòlica. Arribada que fou y casada ab Ermenegildo procuraren sos sogres, Leuigildo y Gossuinda, pervertir-la y fer-la de la cecta arriana, però no pogueren. Ans bé ella ab la divina gràcia y juntament ab la ajuda de sant Leandro, lo qual era ja llavors arcabisbe de Sevilla, los dos foren causa que lo príncep Ermenegildo (lo qual tenia ja títol de rey y residia || 39r en Sevilla) deyxada la cecta arriana se batejàs y fes cristià. Lo qual com entengués Leuigildo començà de perseguir a son fill Ermenegildo. Lo fill, per lo contrari, ajudat dels cathòlics ab justa causa de defensió sua, se alçà contra son pare. Hagué entre pare y fill datas y presas y requestas però ni lo fill volia deyxar la santa fe ni lo pare la perversa secta arriana. Succey la conversió de Ermenegildo, lo rompiment entre ell y son pare Leuigildo, cerca de l'any 580 de Nostre Redemptor /en lo qual any escriu Ambròsio de Morales que nasqué Mahoma, si bé altres diuen que nasqué lo any 597 de Nostre Redemptor.⁵⁵⁸ Per espay de tres anys foren las requestas y los apercebiments de guerra per las duas parts. Després dels quals, estant Ermenegildo fortificat en Sevilla, anà contra ell Leuigildo ab gran exèrcit y lo assitjà en Sevilla y no alçà lo serco fins tant que l prengué, y privant-lo del regne y de las

---

⁵⁵⁶ La ubicació de la ciutat de Recòpolis o Recápolis ha estat molt discutida. En l'actualitat se l'emplaça en un despoblat en la confluència del Tajo amb el Guadiela, a prop de Zorita de los Canes (Guadalajara).

⁵⁵⁷ La realitat històrica és una altra, ja que integraven la família d'Isidor el seu pare Severià; la seva mare, de nom desconegut; Leandre (m. 598 o 601), el germà gran; Fulgenci (m. 658), el segon; la tercera, Florentina (m. 612 o 633); i Isidor (m. 636). Pere Gil reproduex la descendència que consigna Ambrosio de Morales (lib. XI, cap. LXIV).

⁵⁵⁸ Ambrosio de Morales (lib. XI, cap. LXXIII).

insígnias y vestiduras reals lo posà en dura càrcer. Sa muller, la princesa nomenada Ingunda, ab un fillet que tenia de Ermenegildo, foren los dos secretament presos per los romans e imperials que afavoriran la part de Ermenegildo y foren passats a Àfrica y ayxí foren deslliurats de la present persecució. /La princesa morí en Àfrica; lo fillet arribà en mans de l'emperador de Constantinopla però poc després morí\.. Estant Ermenegildo en la càrcer, habitan poch mesos en ella perquè lo dia de Pasqua per no voler combregar de mà de bisbe arriano, com son pare li manava per manament del parricida heretge y desdixat /son\ pare, fou lo gloriós màrtir Ermenegildo ab una destrat per un ministre nomenat Sisberto martyritzat llevant-li lo cap. Lo qual martiri succeý /a 14 de abril\ de l'any 584 de Nostre Redemptor com més extensament se diu en sa vida.⁵⁵⁹ En lo temps que durà esta guerra entre /lo rey\ Leuigildo y son fill sant Ermenegildo, succeýren molts miracles que refereyx Ambròsio de Morales.⁵⁶⁰ Després la mort de Ermenegildo lo rey de França, volent venjar la mort de son cunyat Ermenegildo, envià dos voltes gran exèrcit però las duas voltas impedí lo príncep Recaredo (lo qual estava en la Espanya Citerior y havia passat a la Gàl·lia Gòtica fins a Narbona ab gran esforç) que no entràs lo exèrcit desbaratant-lo, que no pogués fer lo que pretenia. Després de haver Leuigildo comès lo parricidi de son fill, anà ab exèrcit contra los suevos, que estàvan en Galícia, contra un tirà que allà se era alçat. Y vencé tota la terra. Y incorporada en sa corona de modo que més no y hagués memòria del regne de suevos, després de haver durat 164 anys. Fou assò en lo any 585 de Nostre Redemptor.

No content Leuigildo de fer tot lo que està dit, se donà després de haver mort a son fill a perseguir los bisbes y sacerdots cathòlics y robar las iglésias de Espanya, com llargament se escriu en lo capítol 11 del libre 3 d'esta història. Per todas las quals maldats Déu Nostre Senyor perseguí a Leuigildo y son regne perquè per espay de sinc anys hagué gran plaga de langostas en Espanya, specialment en lo Regne de Toledo. Succeýren terramotos /en algunas parts de Espanya, specialment\ en los Pyrineos, /dels quals tingué sa part Cathalunya\.. Finalment,

---

⁵⁵⁹ En el ms. 235 de la BPEB, dintre les vides dels «sants de Espanya», hi ha la de «sant Ermenegildo, rey de Espanya y màrtir gloriosíssim» (f. 15v). Pere Gil extreu la data de defunció d'Ambrosio de Morales (lib. XI, LXVII), que la calcula a partir de les fonts medievals. Juan de Mariana (lib. V, cap. XII) realitzà la mateixa operació però consigna l'any 586. La data de la mort es fixà finalment l'any 585 perquè, a petició de Felip II, Sixte V santificà Hermenegild l'any 1585 quan es complien mil anys de la seva mort, veg. Estal (1961: 523-552).

⁵⁶⁰ Ambrosio de Morales (lib. XI, cap. LXVIII).

permeté Déu que Leuigildo perseverant en sa arriana secta, caygué en malaltia en Toledo y regoneyxent que li venia per lo parricidi y persecució dels bisbes, manà alçar lo desterro d'ells y manà a Recaredo que obeys a Leandro y Fulgèncio, sos oncles. Tingué esta coneyxença però per temor, o vergonya, o ceguedat, restà en sa cecta y encara que alguns diuen se convertí de cor y féu set dies penitència però la opinió més comuna és que morí heretge. Regnà aquest rey, juntament ab son germà des de l'any 569 fins lo any 586 en lo qual morí, per espay de 17 anys. Però si contam son regne després la mort de son germà, que morí lo any 572, regnà catorze anys y morí, com està dit, lo any 586 de Nostre Redemptor. Succeint-li son fill Recaredo, lo qual ja era nomenat príncep y participant en son regne, com està dit. Una cosa féu bona Leuigildo y fou corregir las lleys dels godos y fer algunas leys bonas com diu sant Isidoro.

|| ^{39v} RECAREDO,⁵⁶¹ succeint a son pare Leuigildo en lo Regne de Espanya, fou lo 19[è] rey godo. Prengué lo càrrec del regne en lo mateyx any que morí son pare, que fou lo any 586 de Nostre Redemptor. Sant Isidoro alaba ab gravíssimas paraulas las parts naturals de aquest rey que éran grandíssimas, en particular son rostro ab tanta affabilitat y gràcia que ningú per enemic que li fos veent-lo podia fer-li dany. La clemència, mansuetut, prudència, justícia y charitat en grau heroic. Ajudat del Senyor per las oracions dels cathòlics y per indústria de sos oncles sant Leandro, arcabisbe de Sevilla, y sant Fulgèncio, bisbe de /Ècija\, als quals havia manat Leuigildo que obeys, deyxada la heretgia arriana, se féu cristià y procurà que tota Espanya deyxàs la heretgia. Lo qual per la divina misericòrdia dins deu mesos fou fet en tota Espanya que, tota ella o casi tota ella, deyxà la heretgia arriana y fou feta cathòlica. Creu-se, com escriu sant Gregori,⁵⁶² libre 3, diàlogo 3, capítol 31, que la sanc del màrtir sant Ermenegildo, demanant misericòrdia al Senyor, la alcançà tan copiosa per a tota Espanya per a que lo sant fos com lo gra de forment que mort donàs fruit en tanta abundància. Manà fossen tornats tots los bisbes cathòlics a sas iglésias y restituý'ls las rendas y béns que son pare Leuigildo havia confiscats. Tingué lo any 587 guerra contra los francesos per medi de son capità en la Gàl·lia Narbonense, cerca de Carcassona, y alcançà d'ells gran victòria. En lo mateyx any fou lliberat de conjuracions que alguns mateyx li tramàvan y ab los conjurats usà de clemència. En lo any 588 tingué per medi de /un

---

⁵⁶¹ Recaredo I, rei dels gots (568-601).

⁵⁶² Sant Gregori I (m. 604) el Magne, un dels quatre doctors de l'església. Fa referència al llibre tercer dels *Diàlegs*, on es narra la vida de diversos sants.

seu capità general guerra contra los francesos cerca de Carcassona y alcançà d'ells major victòria y tresor que la passada, com escriuen sant Isidoro y lo abad de Valclara⁵⁶³ y altres. En lo any 4 de son regne y 589 de Nostre Redemptor féu celebrar un concili nacional en Toledo del qual se posa llarga relació en lo capítol 11 del libre 3 d'esta nostra història. En lo any 590 se féu altra conjuració contra Recaredo y foren justiciats tots los conjurats y al principal se li donà una gran sentència que fou açotat y li escorcharen lo front y la mollera /sent aportat d'esta manera a cavall en un asse, per deshonrra. La qual sentència en llatí se nomenava «*turpiter de calvari*».⁵⁶⁴ Després, li fou llevada la mà dreta y finalment /fou degollat. Vivía en aquest temps lo papa Pelagio, al qual succeý sant Gregorio papa.⁵⁶⁵ Y encontient que /sant Gregori\ fou elegit, envià Recaredo per /sos\ embayxadors grans presents y la sua obediència /al Papa\. Escrigué lo papa /sant Gregori\ a Recaredo una carta plena de pietat y alabança del Rey y digna de ser legida. /En temps de Recaredo se començaren de introduir las dignitats de duchs, comptes, gardingos y rectors de causas públicas de las quals bayx se dirà\. Procurà aquest gloriós rey, mirant per lo spiritual de Espanya, fer celebrar en ella molts concilis provincials, com havent llargament escrit a la fi del capítol 11 del libre 3 de la present nostra història. Y mirant per lo temporal, governà en temps de pau y guerra admirablement. Tingué guerra ab los romans, que éran imperials, y·ls vencé. Domà en la Gàl·lia Gòtica als gascons, que sempre estàvan inquietos. Fou en totas cosas excel·lentíssim príncep perquè fou germà de un màrtir; nebot de quatre sants principals; restaurador de la fe cathòlica de Espanya; vencedor de França; domador dels gascons y romans; valerós per sa persona; amat per sa bondat; temut per sa grandesa y en tot príncep christianíssim y perfectíssim. /Fou piíssim y devotíssim y per la gran devoció que le tenia al gloriós màrtir sant Fèlix de Gerona⁵⁶⁶ li offerí la sua corona real de or que ell en son cap se havia posada\. Fou casat dos vegadas: la primera ab la reyna Badda, la 2^a ab la reyna Clodosinda. Tingué tres fills nomenats Liuva, Suintila y Geila. De aquest rey Recaredo || 40r proseeÿen [*sic*] y tenen descendència los reys de Espanya fins al rey don Philip 3, lo qual vuy pacíficament ab molta prudència la governa, com ho escriuen Isidoro, bisbe de Beja

---

⁵⁶³ Juan de Valclara o Biçlara (m. 621), primer abat de Valclara i bisbe de Girona, escrigué un *Chronicon* dels anys 567 al 589. Podem trobar la referència en el seu *Chronicon* (23, 2) encara que, com ja hem assenyalat, Pere Gil cita per Ambrosio de Morales (lib. XI, cap. II). Per a l'edició del *Chronicon*, veg. Álvarez (1943).

⁵⁶⁴ Ambrosio de Morales (lib. XII, cap. IV) ho tradueix així: «*haciéndole calva fea y vergonzosa*».

⁵⁶⁵ Pelagi II fou papa del 579 al 590; Gregori I el Magne fou papa del 590 al 604.

⁵⁶⁶ Sant Feliu de Girona (m. 295), diaca de sant Narcís.

en Portugal,⁵⁶⁷ Lucas de Tuy, lo arcabisbe don Rodrigo, Joan Gil de Çamora⁵⁶⁸ y altres. Estant en Toledo caygué en enfermedat; rebé los sacraments ab gran devoció; féu la confessió de la fe cathòlica, com escriu sant Isidoro. Y havent governat des de l'any 586 fins lo any 601, per espay de 15 anys a Espanya, en lo dit any 601 acabà la vida temporal y com piament se creu la conmutà en la eterna.

LIUVA,⁵⁶⁹ /o segons altres Luiba\, fill de Recaredo, fou successor en lo regne de son pare Recaredo per electió o verament perquè son pare en vida lo havia fet participant del Regne. Fou lo 20[è] rey godo. Era de grans parts però visqué poc perquè la ambició y crueltat de Vuitterico fou tal que tirantzà lo Regne y li llevà la mà dreta y després lo matà. Visqué sols dos anys y cumplits. Morí lo any sis-cents y tres de Nostre Redemptor.

WITTERICO,⁵⁷⁰ succeint tyrànicament a Liuva, en lo any 603, /y fou lo 21[è] rey godo\. Fou tirà, mal rey, cruel y tentà de introduir altra vegada la cecta arriana en Espanya. Regnà set anys. Fou mort a coltell per uns conjurats estant menjant y fou arrestrat y vilment sepultat. La sua mort fou lo any 610 de Nostre Redemptor. No y ha de aquest rey cosa bona que ordenàs. /Carbonell y alguns altres se déyxan aquest rey Witterico sens fer d'ell alguna menció\.

GUNDEMARO⁵⁷¹ succey a Witterico, com se creu per electió o verament per poder del rey de França en lo regne de Espanya. /Fou lo 22[è] rey godo\. Tingué dos guerras: una contra los gascons y altra contra los romans; y en las dos vencé. Morí de enfermedat en Toledo havent tan solament regnat 2 anys o cerca d'ells y ayxí la sua mort fou en lo any 612 de Nostre Redemptor. No y ha d'ell cosas notables fetas en Espanya sinó sols que en son temps se celebrà un concili en Toledo y altre provincial en Barcelona, com llargament se refereyx en lo capítol 12 del libre 3 de la present nostra història.

---

⁵⁶⁷ Apringius (m. 540), bisbe de Beja, escrigué un *Comentarius in Apocalypsin*, utilitzat com a font de l'època.

⁵⁶⁸ El franciscà Juan Gil de Zamora (m. v. 1318) escrigué el *Liber de preconiis Hispaniae* miscel·lània de notícies històriques.

⁵⁶⁹ Liuva II, rei dels gots (601-603).

⁵⁷⁰ Viteric, rei dels gots (603-610).

⁵⁷¹ Gundemar, rei dels gots (610-612).

SISEBUTO⁵⁷² per electió fou successor de Gundemaro y lo 23[è] rey godu. Tenia parts y virtuts de gran príncep. En llengua llatina y lletras humanas y divinas era mediocrement versat y escrigué algunas obras. Tingué tan gran avorrició als jueus que féu lleys contra /ells\ manant-los, ab pena de mort, que deyxada la ley de Moysès se convertissen a la fe christiana. Comènçan estas leys la una «*sanctíssimis*» y la altra «*universis populis*» y estan en lo volumen intitulat *Fuero Juzgo*.⁵⁷³ Esta obra, com escriu sant Isidoro, proceÿa de bon zel de Sisebuto però «*non secundum prudentiam, et legis christiane suanitem*».⁵⁷⁴ /En aquest temps, cerca de l'any 617, en Aràbia, comença la fama de Mahoma y de ser seguit y affavorit de molts\ Rebel·laren-se-li a Sisebuto los sturians y los rucones, que estavan veÿns a la terra de Rioja, y a tots los vençé y domà per sos capitans. Tingué guerra ab los romans, que éran alguns imperials que en aquell temps estàvan en alguna part de Espanya, y los vencé y se concertà ab ells. /Introduí en los godos fer guerra per mar que fins a son temps sols la fèyan per terra. Edificà en Toledo la iglésia de Santa Leocàdia\ Regnà vuyt anys y sis mesos. Morí lo any 621 de Nostre Redemptor. Fou sa mort molt plorada per ser estat príncep de grans parts. Deyxà per successor en lo regne de Espanya a un fill seu de poca edat nomenat Recadero II.

|| 40v RECAREDO II,⁵⁷⁵ fill de Sisebuto, succeint en lo Regne després la mort de son pare /fou lo 24[è] rey godu\ No ordenà ni féu cosa alguna perquè visqué sols tres mesos en lo Regne y morí lo mateyx any 621 que morí son pare.

SUINTIL·LA⁵⁷⁶ succeÿ després la mort de Recaredo II per electió dels godos /y fou lo 25[è] rey godu\ Era aquest Suintil·la fill segon per son rey. Fou en sa persona valerós y en la fortaleza de governar en temps de guerra y pau excel·lentíssim. Tingué guerra contra los gascons, gent inquieta, y·ls destrossà del tot. Determinà fer guerra contra los romans que eran los imperials que per part de l'emperador oriental tenían ocupada alguna part de la marina del mar Océano y també

---

⁵⁷² Sissebut, rei dels gots (612-621).

⁵⁷³ Segons Ambrosio de Morales (lib. XII, cap. XIII), es troben en el llibre XII, títol II del *Fuero Juzgo*.

⁵⁷⁴ No es tracta d'una cita literal, sinó d'una versió a partir del text llatí: «*sed non secundum scientiam: potestate enim compulit, quos prouocare fidei ratione oportuit*» (Isidor de Sevilla 1975: 272). Ambrosio de Morales (lib. XII, cap. XIII) no cita el text llatí, però dóna la glossa en castellà: «*los debía convencer con la verdad de la fe christiana, y no forzarlos con miedo y poderío*».

⁵⁷⁵ Recared II, rei dels gots (621).

⁵⁷⁶ Suintil·la, rei dels gots (621-631).

Mediterràneo en Espanya. Y sucey-li tan bé que en una batalla campal los vencé. Y ayxí, cobrà totas las ciutats y vilas sens deyxar-los en Espanya un palm de terra y restant ell senyor absolut y universal de tota Espanya. De aquest rey se troba moneda batuda ab un letrado que diu «*Tarraco Pius*»⁵⁷⁷ lo qual letrado és senyal que aquest Suintil·la havia fet alguna cosa christiana y pia en Tarragona. Tot assò féu Suintil·la en los primers anys de son regne. Després vingué a affloxar y donar-se a vicis que fou avorrit de la gent més calificada dels godos. Lo qual com ho consideràs Sissenando, que era home claríssim y de grans parts y de grans pensaments, demanant favor al rey de França ab exèrcit lo espantà tant que Suintil·la deyxà lo Regne y morí fora de rey havent regnat deu anys, y acabà son regne lo any 631 de Nostre Redemptor. Trau-se esta història part dels sants Isidoro y Ildefonso,⁵⁷⁸ part de Sigiberto Gemblacence⁵⁷⁹ y part de[] 4 Concili Toletano.

SISENANDO⁵⁸⁰ fou successor de Suintil·la per electió dels godos y lo 26[è] rey godo. Dos cosas escriuen d'ell los historiadors. La 1^a /que\ féu celebrar en Toledo lo 4[rt] Concili Toletano del qual se fa més llarga relació en lo capítol 12 del libre 3 d'esta nostra història. La 2^a /que\ féu recopilar las lleys dels godos en un llibre per los mateyxos bisbes que-s trobaren en dit concili. Lo qual libre en llatí se intitula «*Liber Judicum*» y en romanç castellà se intitula *Fuero Juzgo*. Y ayxí, los 70 bisbes que-s troban en aquest concili diuen alguns que foren los qui feren y recopilaren las leys gòticas. Pot ser, com escriu Ambròsio de Morales en lo capítol 20 del libre 12 de la *Historia de Espanya*, que recopilassen algunas y que després los altres reys ajuntassen altres, fins a l'últim rey godo don Rodrigo y aquest llibre fet d'estas leys se intitulà, /com està dit\, *Fuero Juzgo*. Visqué Sisenando cerca de quatre anys o poch més d'ells. Morí de sa enfermedat en Toledo cerca de l'any 635 de Nostre Redemptor.

CHINTILA⁵⁸¹ succeint per electió a Sisenando fou lo 27[è] rey godo. Féu celebrar dos concilis toledans, és a saber, 5° en lo primer any y 6° en lo segon any de son regne que foren los anys 636 y 637 de Nostre Redemptor, dels quals se fa més

---

⁵⁷⁷ Cita per Ambrosio de Morales (lib. XII, cap. XVI).

⁵⁷⁸ Es refereix a sant Ildefons (m. 667), arquebisbe de Toledo, suposat autor d'una crònica que continua la *Historia gothorum* de sant Isidor i arriba fins a Recesvint, inclosa en el *Chronicon Mundi* de Lucas de Tuy. Malgrat que Ambrosio de Morales (lib. XII, cap. XVII) la considerava una obra autèntica, Juan Bautista Pérez ja advertí en el segle XVI que en realitat es tractava d'una falsificació del Tudense; veg. Falque (2003: XLIX i s.).

⁵⁷⁹ Sigebert de Gemblours (m. 1113) escrigué una crònica des del 378 fins al 1112.

⁵⁸⁰ Sisenand, rei dels gots (631-636).

⁵⁸¹ Chintil·la, rei dels gots (636-639).

llarga menció en lo capítol 12 del libre 3 d'esta nostra història. No féu Chintila altre cosa notable. Visqué tres anys. Morí lo any 638 de Nostre Redemptor.

|| 41r TULGA⁵⁸² fou per electió successor de Chintila y en número lo 28[è] rey godó. Era jove y supplían sa joventut las grans parts que tenia. Sols visqué dos anys; en ells poc féu. Fou sa mort plorada. Morí lo any 640 de Nostre Redemptor.

CHINDASVINDO⁵⁸³ succeý a Tulga per art y manya, o alguna força, y part per electió y fou lo 29[è] rey rodo. En lo any 6 de son regne y 646 de Nostre Redemptor féu celebrar en Toledo un concili casi nacional y fou lo 7 en orde, del qual se tracta llargament en lo capítol 12 del libre 3 d'esta nostra història. Fundà lo monestir y abadia de Compludo⁵⁸⁴ en Castella. Nomenà Chindasvindo a son fill Reccesvindo per príncep y sòcio seu en son regne, per a que li fos successor. No féu altres coses notables. Visqué, conforme escriu lo bisbe Vulsa en sa història, deu anys, sinc mesos, vint dies. Morí /en Toledo\ lo derrer de setembre de l'any 650 de Nostre Redemptor. Deyxí Chindasvindo tres fills nomenats Reccesvindo, Theodoffredo, Favila o Fasila, perquè de las dos maneras de nom usàvan los godos distinguint poc la "f" de la "u" quant és lletra consonant, y una filla d'estos tres fills de Chindasvindo. Escriuen lo arcabisbe don Rodrigo, y lo bisbe Pelàgio de Oviedo⁵⁸⁵ y lo de Tuy que preceýren tots los reys que després governaren Espanya fins al rey don Philip 3 que vuy la governa, com escriu Ambròsio de Morales en lo capítol 29 del libre 12 de la *Historia de España* ahont refereyx las genealogias d'estos fills tretas dels predits historiadors y altres.

RECCESVINDO⁵⁸⁶ regnant ja abans ab son pare succeý-li en lo Regne y en las bonas parts y fou lo 30[è] rey godó. Visqué en lo regne vint-y-un anys y 11 mesos en lo qual temps féu coses admirables. Convocà 3 concilis en Toledo, és a saber, lo 8[è] que fou nacional, y lo 9[è] y 10[è] que foren provincials dels quals se tracta extensament en lo capítol 12 del libre 3 d'esta nostra història. Posà orde lo qual se havia de guardar en la casa real a cerca de la persona del Rey y Reyna y fills y

---

⁵⁸² Tulga, rei dels gots (639-642).

⁵⁸³ Chindasvint, rei deld gots (642-653).

⁵⁸⁴ Monestir de San Justo y San Pastor de Compludo (Lleó), fundat l'any 614.

⁵⁸⁵ Ambrosio de Morales (lib. XII, cap. XXX) identifica aquest autor amb Pelagi o Pelai, bisbe d'Oviedo, que «vivió en tiempo del rey don Alonso, el que ganó a Toledo, y a él dirigió la continuación de la corónica de España, prosiguiendo de don Sampiro, obispo de Astorga, la había dejado».

⁵⁸⁶ Recesvint, rei dels gots (649-672).

officials d'ella. Senyalà officials de la casa nomenats palatins; compte de las estàncies, que era majordom; camarers; secretaris; compte dels patrimonis, que era contador major; compte dels spatàrios, que era capità de la guarda; compte dels sagraris, que era lo qui tenia general càrrec de fabricas de iglésias. Posà officis en lo govern públic del Regne com éran rectors de las cosas públicas; ardignes, que éran inferiors als comptes; vicaris; jutges y altres officials inferiors. Posà officis en guerra de duc; capitans; quingentaris; centenaris; decumanos. No y ha menció de banderas en los godos. Refereyx estas cosas extensament Ambròsio de Morales en lo capítol 31 del libre 12 de la *Historia de España*. Fundà la iglésia de Sant Juan Baptista en la vila de Baños,⁵⁸⁷ la qual és sobre Valladolid, cerca de Dueñas.

En temps de aquest rey, lo any 662, entraren los alarbes en Àfrica y la prengueren casi tota y posaren son asiento en Marruecos⁵⁸⁸ com a ciutat més principal. Lo capità alarbe se nomenà Abdal·là⁵⁸⁹ y era lo quart successor de Mahoma. Entraren també los gascons però foren vençuts per lo rey Reccensvinto. || 41v En totes coses fou Reccensvinto rey molt perfet. Corregí las leys dels godos y ne féu algunas molt saludables. Partí de Toledo y caigué malalt en una vila nomenada Gertigas, y vuy Bamba, cerca de Palència.⁵⁹⁰ Y havent viscut en lo Regne 21 anys y 11 mesos allí /mateyx\ morí y fou sepultat. Després, son cos fou trasladat en Toledo ahont vuy està. No tingué fills. La mort de aquest rey /succeý\ lo 1 de setembre de l'any 672 de Nostre Redemptor.

WAMBA⁵⁹¹ per electió uniforme dels godos fou elegit lo mateyx dia y en lo mateyx lloc ahont morí Reciensvinto /y fou lo 31[è] rey godo\. Y aixý, aquell lloc mudà lo nom y vuy se nomena Bamba però lo propri nom de aquest rey és Wamba. Fou coronat en Toledo y ungit a 19 de setembre de 672 de Nostre Redemptor. Y en sa unctió se veu eyxir una columna de fum de son cap y una abella que volà en alt envers lo cel, lo qual significa haver de ser son govern de molta firmesa y dulçurura [sic], /com en sa història escriuen lo arcabisbe don Rodrigo y lo arcabisbe sant Julian\⁵⁹² Rebel·là-se-li la província de Navarra y anà ab gros exèrcit contra ella y la

---

⁵⁸⁷ San Juan de Baños, en la població de Baños de Cerrato (Palència).

⁵⁸⁸ Es refereix a la ciutat de Marrakex o Mrakex, situada al N de la serralada de l'Atlas, a la riba esquerra del Tensift.

⁵⁸⁹ Abdallah Ben Zobair (622-692).

⁵⁹⁰ Recesvint morí a Gérticos, actual Bamba (Valladolid).

⁵⁹¹ Wamba, rei dels gots (672-780).

⁵⁹² Arquebisbe Julián de Toledo (m. 690) escrigué la *Historia Wambae Regis* o *Historia rebellionis Pauli aduersus Wambam*, inclosa en el *Chronicon Mundi* de Lucas de Tuy.

cobrà. Juntament se li rebel·là un capità nomenat Paulo y se alià ab tota la Gàl·lia Gòtica y part de Cathalunya sollicitant a las ciutats de Barcelona, Gerona y Vic, que llavors se deya Ausa o Ausona, /que s'alçassen y elles ho feren. Y prengué la corona real de or que Recaredo y havia presentada a Sant Felip de Gerona y ab ella se coronà rey de la Gàl·lia Gòtica, per lo qual sacrilegi se creu que Déu lo castigà. Però Wamba se donà tan bona manya que en haver cobrada a Navarra vingué ab son exèrcit a Cathalunya y recobrà las ditas ciutats de Barcelona, Gerona y Vic, las quals com estàvan alçadas per complacència y temor de Paulo, fàcilment foren cobrades. Y proseguint la victòria, cobrà a Coblliure y Empúrias y passats los Pyrineos anà en demanda de Paulo que estava en Nimes. Assitjà a Narbona y la prengué y en ella fou pres Wittimizo, que era caudillo de l'alboroto y altres. Després, son exèrcit assitjà a Nimes y prengué la ciutat y a Paulo ab tots los /conjurats\ consortes y traïdors. Apaciguat tot, publicà la sentència contra Paulo y sos sòcios rebel·les que fossen morts o si lo Rey los perdonava la vida que·ls llevassen los ulls. Però lo rey Wamba fou tan clement que·ls perdonà la vida, sols los féu decalvar torpement, ço és, escor/ch\ar lo front y la mollera, y portar ayxí per la ciutat y després encarcerar. Y la corona /de or\ que lo rey Recaredo havia presentada a Sant Felip de Girona y Paulo la havia presa y usan d'ella y se feya nomenar rey, fou tornada a la iglésia de Sant Felip de Gerona. Donada conclusió a esta guerra tornà Wamba victoriós a Toledo. Féu murar y fortificar la ciutat de Toledo. Manà celebrar en ella lo Undécimo Concílio Toletano, com se escriu en lo capítol 12 del libre 3 de la present història. Entraren los alarbes de Àffrica ab gran exèrcit /de barcas y veyxells\ fent gran dany a la costa marítima de Espanya. Però lo rey Wamba ab sa indústria féu cremar la major part de aquells. Tenia Wamba un fill nomenat Theodofredo de poca edat. Lo qual, com ho consideràs Ervígio, home principalíssim y ambiciós del Regne y molt volgut de molts, determinà matar al rey Wamba ab verí, lo qual donà al Rey ab la copa real mesclat ab vi solament. Volgué Nostre Senyor que no·l matà lo verí però desconcertà-li la /imaginació\, de modo que || 41 bis r tragué de /judici\.

Estant ayxí fora o casi fora de judici lo mateyx Ervígio, /ell\, y per terceras personas, persuadí a Wamba que·s moria y que·l nomenàs per rey. Lo rey Wamba ignorant lo cas lo nomenà per rey ab acte públic y renuncià al realme y se vestí hàbit de monjo, y se féu corona. Y després de poch dies cobrant lo judici pensant que era rey se trobà monjo. Entengué com ja /Ervígio\ havia presa la processió y era de tots tingut per rey. Y sent /Wamba de sa condició\ benigne no volgué pelear per regne /ni causar turbacions\ sinó que·s recullí en lo monestir de

Pamplíglia,⁵⁹³ entre Burgos y Valladolid, ahont després de alguns anys morí. Durà-li lo regne nou anys, un mes y catorza dias. Féu algunas leys bonas. Acabà de regnar en lo any 681 de Nostre Redemptor.

ERVÍGIO⁵⁹⁴ succeý al rey Wamba, part per renunciació part per electió, com està dit y fou lo 32[è] rey godo. En temps de aquest rey se celebraren tres concilis en Toledo, és a saber, lo 12[è], 13[è] y 14[è] dels quals se fa llarga relació en lo capítol 12 del libre 3 d'esta història. Altres coses no féu Hermígio notables en lo temps que governà lo regne de Espanya. Tenia Ermígio una filla nomenada Cixilo o Cixilona. Procurà que esta se casàs ab Ègica, nebot del rey Wamba, entenent que tota la noblesa dels godos se n'alegraria y per a que d'esta manera fos segur que Ègica succeyria en lo Regne, com fou. Després del casament, caygué Ervígio en malaltia corporal. Nomenà a son gendre Ègica per successor en lo Regne y veent que la malaltia lo apretava lo féu jurar per rey y ell renuncià y féu absolre als del Regne del jurament de la fidelitat. Y ayxí morí Ervígio havent regnat sis anys y vint-y-sinc dies, a 8 de novembre de l'any 687 de Nostre Redemptor.

ÈGICA,⁵⁹⁵ gendre de Ervígio, succeint del modo pedit a son sogre Hervígio fou lo 33[è] rey godo. Fou bon rey. Féu celebrar tres concilis toletanos nacionals, és a saber, lo 15[è], 16[è] y 17[è], y un concili provincial en Çaragoça de Aragó, com llargament se escriu a la fi del capítol 12 del libre 3 d'esta nostra història. Demanà aquest rey encaridament al Concili Toletano 16º que recopilàs y reduýs totas las leys gòticas en un volumen y diu Ambròsio de Morales en lo capítol 61 de la *Historia de España*,⁵⁹⁶ y ab ell s'entén lo mateyx molts historiadors, que en aquest volumen és nomenat *Fuero Juzgo*. Y és lo mateyx que vuy va imprès lo qual yo he vist y legit y certament és digne de ser legit. Rebel·là-se-li al rey Ègica lo arcabisbe de Toledo nomenat Sisberto⁵⁹⁷ ab alguns conjurats. Fou pres y presentat davant del Concili Toletano 16º y fou excomunicat, privat de l'arcabisbat. Foren-li tots sos béns confiscats y fou per lo concili desterrat de tota Espanya, com se escriu llargament en lo capítol 12 del libre 3 d'esta nostra història. Veent-se Ègica ja vell y tenint molts fills de sa muller, la reyna Cixilona, féu participant a son fill Wittiza, que seria lo primogènit en lo Regne. Y per vèncer ab ell en pau li donà lo regne de Galícia per a

---

⁵⁹³ Monestir de San Vicente de Pampliega (Burgos), a 16 km. de Castrojeriz i a prop de l'Arlanzón.

⁵⁹⁴ Ervigi, rei dels gots (680-687).

⁵⁹⁵ Ègica, rei dels gots (687-702).

⁵⁹⁶ En realitat és el lib. XII, cap. LXIII.

⁵⁹⁷ Sisbert (s. VII), arquebisbe de Toledo fins a l'any 693.

que allí absolutament governàs. En lo qual regne, en la ciutat de Tuid,⁵⁹⁸ posà Wittiza son assento ahont residí quatre anys fins a la mort de son pare Ègica. Lo qual Ègica havent regnat 14 anys de sa malaltia morí en Toledo lo any 701 de Nostre Redemptor succeint-li son fill, com encontinent se dirà.

|| 41 bis v WI/T\TIZA⁵⁹⁹ fou successor de son pare Ègica y lo 24[è] rey godó. Començà de regnar immediatament després de la mort de son pare, en novembre de l'any 701 de Nostre Redemptor. Los primers dias donà esperança de ser bon rey perquè féu celebrar un concili provincial en Toledo en lo qual se ordenaren algunas cosas bonas. No-s poden saber lo número ni los noms dels que-s trobaren en aquest concili ni menys se pot saber la causa perquè aquest concili no fou posat en los tomos del Concili. Mostrà molta clemència fent alçar lo desterro a molts que estàvan desterrats y fent tornar algunas haziendas confiscadas. Y fent cremar los processos en los quals y havia infàmias de molts per a que d'esta manera se sepultassen moltas cosas secretas y estigueren tots més units en charitat y pau christiana. Pochs dias o poch mesos durà a Wittiza aquest bon modo de proceyr en lo govern de son regne perquè poc a poc començà de mostrar sas malas inclinacions y danyadas intencions, caminant per sos passos contats de mal en pitjor fins a ser un rey lo més mal, o dels més mals, en vicis que haja may tingut Espanya. Perquè primerament per enveja y temor per millor assegurar son regne, /se li antojà\ donar-se a perseguir als dos fills del rey godó Cindasvindo, que fou /en tot\ tan senyalat, los quals se nomenàvan Theodoffredo y Favila y éran hòmens de molta edat y casats y tenían fills. Perquè Theodoffredo tenia un fill nomenat Ruderico, que en castellana llengua vuy se nomena Rodrigo, y Favila tenia també un fill nomenat Pelàgio, que vuy se diu Pelayo. A estos dos, o per millor dir a tots quatre, ço és, als dos pares que éran germans y als dos fills que éran cosin germans, perseguí Witiza de tal manera que a Favila matà de sa mà ferint-lo ab un bastó, per la qual ferida dins poch dias morí. A Theodoffredo féu arrancar /y tràurer\ los ulls estant Theodoffredo en Còrdova. A don Pelayo, fill de Favila, y a don Rodrigo, fill de Theodoffredo, volgué fer pendrer y fer ayxí mateyx tràurer los ulls però ells fugiren perquè don Pelayo se retirà a Biscaya. Y alguns diuen que lo temps que visqué Wittiza per estar més luny anà en peregrinació a Hierusalem. Don Rodrigo també se escondí y, com alguns volen, passà a Itàlia y fins a Constantinopla y d'esta manera

---

⁵⁹⁸ Tuy (Pontevedra), situada a la riba del Miño.

⁵⁹⁹ Witiza rei dels gots (700-710).

restaren estos dos infants don Pelayo, fill de Favila, y don Rodrigo, fill de Theodoffredo, sens ser fet cegos.

Després d'esta crueltat passà Witiza a altre vici que fou deshonestat y carnalitat. Perquè no content de sa pròpia muller /que tenia\, nomenada [...], de la qual tingué dos fills nomenats Eba y Sisebut, tingué públicament moltes amigas. Y per millor encubrir son vici donava llicència als altres que las tinguessen y lo que pitjor és, ab públic edicte, manà que los laychs y los eclesiàstichs, bisbes y sacerdots, poguessen tenir tantas mullers y amigas públicament /quantas\ volguessen. Y perquè alguns eclesiàstichs se queyxàvan y /li\ resistían, manà jo[h] desvergonya y maldat estranya!,⁶⁰⁰ sots pena de mort, que ningun ecclesiàstic obeys al Summo Pontífice romano y ayxí de la carnalitat passà a la inobediència y a ser com un schismàtic.

Després d'esta carnalitat e inobediència passà a tenir poc compte en la fe y religió christiana perquè féu tornar los jueus al regne de Espanya concedint-los molts privilegis, de la qual cosa redundà gran dany a la religió christiana.

Y per a que tota Espanya en lo esperit per los peccats, y en lo cos per la carnalitat, y en las ciutats y armas estigués totalment sens deffensa, féu derrocar las || 42r murallas de moltes ciutats y vilas principals y féu desfer totas las armas. /Assò féu ab intent que los vassalls no se lo alçassen y si se li rebel·làvan que no tinguessen deffensa. No considerant que en cas de rebel·lió per a deffensar ell a sa real persona tenia necessitat de ciutats muradas y de armas\. D'esta manera aquest carnal y abominable rey desféu a tota Espanya en lo spiritual y temporal y la posà en vida més bestial que humana. Y li féu major guerra que no los moros quant entraren en ella provocant a Déu Nostre Senyor que escampés la sua ira contra ella. Y cometent altrás cosas particulars que serían llargas de contar, las quals refereyxen los quatre prelats de Espanya, historiadors d'esta història, nomenats Sebastià, Isidoro, don Lucas de Tuid y don Rodrigo, com escriu Ambròsio de Morales en los capítols 64, 65 y 66 del libre 12 de la *Historia de España*.⁶⁰¹ Ab esta llibertat carnal visqué Espanya lo temps que regnà lo deshonest Wittiza, que foren deu anys, després dels quals escriuen lo arcabisbe don Rodrigo y la *Historia*

---

⁶⁰⁰ Al manuscrit l'expressió està dintre d'un parèntesi.

⁶⁰¹ En realitat són els capítols LXV, LXVI i LXVII.

*General*⁶⁰² que lo infant don Rodrigo vingué de Constantinopla y de Itàlia ab gran exèrcit y tragué a Wittiza del Regne y se coronà rey. Però los tres prelat, ço és, Sebastià, Isidoro y don Lucas, diuen que morí en Toledo Wittiza de enfermedat y que havent regnat deu anys lo any 711 de Nostre Redemptor fou en la mateixa ciutat de Toledo sepultat.

Després la mort del rey Wittiza diuen la *Crònica General*,/Carbonell, Taraffa⁶⁰³ y alguns altres que la segueyxen que regnà lo rey Costa o Acosta o Aconsta y que regnà tres anys entre Wittiza y don Rodrigo. Però com ningú dels antichs historiadors faça menció de tal rey se ha de tenir per cosa falsa, com ho prova Ambròsio de Morales en lo capítol 66 del libre 12, Joan Mariana en lo capítol 19 del libre 6 de la *Historia de España* y altres, que ab molta diligència han apurada la veritat.⁶⁰⁴

RUDERICO⁶⁰⁵ /o Rodrigo\ succeý a Wittiza per electió dels godos y fou lo 35[è] rey godo y lo últim dels reys godos. Començà de regnar lo any 711 de Nostre Redemptor. Era fill de Theodoffredo y nét de Cindasvindo. Y recordant-se del que havia fet Wittiza contra son pare Theodoffredo arrancant-li los ulls, determinà perseguir als fills de Wittiza nomenats Eba y Sisebuto. Los quals /encontinent\ fugiren a Àffrica y allà donaren molts queyxas del rey don Rodrigo. Tornà lo infant don Pelay després la mort de Wittiza y assentà en la casa del rey don Rodrigo, que era son cosingermà, en lo offici més honrrat de la casa real segons convenia a persona la més acostada al Rey y que era de linatge y parts tan senyaladas. Casà també lo rey don Rodrigo al principi de son regne ab Agilona, reyna principalíssima. Y habitant en sa casa molts damas criadas de la Reyna y entre ellas una en disposició natural gentilíssima nomenada Cava, filla del compte don Julian,⁶⁰⁶ succeý que lo Rey se enamorà de ella y la forçà y violà. Altres historiadors diuen que la forçà y violà antes de casar-se y que li prometé casar-se ab ella. Y que després, no cumplint la promesa, se casà ab la reyna Agilona. O fos de una o de

---

⁶⁰² Es refereix a la *Primera Crònica General* d'Alfons X.

⁶⁰³ P. M. Carbonell (1997: vol. I, 224) i Tarafa (1562: f. 78v). Ambrosio de Morales no cita aquests autors.

⁶⁰⁴ Ambrosio de Morales (lib. XII, cap. LXIII) nega explícitament l'existència històrica del rei Acosta i Juan de Mariana no el cita.

⁶⁰⁵ Roderic, rei dels gots (710-711). La forma Ruderico és la utilitzada per Ambrosio de Morales (lib. XII, cap. LXIX).

⁶⁰⁶ Entorn d'aquest personatge històric, governador cristià de Ceuta en els primers anys del segle VIII, es creà la llegenda de la «pèrdua» d'Espanya. La seva filla Cava és un personatge llegendari.

altra manera, lo compte don Julià, que era anat de part del Rey per embayxador a Àffrica tornant de la embayxada y sabent lo que havia passat, sentí tant esta deshonrra que determinà venjar-la a costa y dany de tota Espanya. Y ayxí meté los moros en ella y lo rey don Rodrigo || 42v fou en batalla campal vençut lo any 714 de Nostre Redemptor havent sols viscut tres anys en lo Regne. Després los moros perseguint la victòria prengueren a tota Espanya restant sols algunas montanyas a las quals se retiraren alguns christians. Aquest fou lo miserable fi del Regne y dels reys godos. Los quals tots foren 35 reys y des de Ataülpho, que fou lo 3[r], començaren a entrar en Espanya y governaren una part d'ella, ço és, des de Barcelona la mitat de Cathalunya que està veyna en França. Y assò fou lo any 415 de Nostre Redemptor y des de lo rey Eurigo, que fou lo 9[è], fou tota Espanya ocupada per los godos y començada de /governar-se tota\ des de l'any 480 de Nostre Redemptor. Y per tots los anys següents fins a l'any 714 que anam declarant, la regiren y governaren segons en tot aquest capítol està declarat. Però com de aquesta entrada de moros en Espanya y pèrdua d'ella tinga dependència tota la *Història moral y ecclesiàstica* que en lo present y següent libre se ha de referir, en la qual directa o indirectament casi sempre se farà menció de moros /que habitaren en Espanya\, per ço en lo següent capítol se tractarà del modo com entraren los moros en Espanya; quantes voltes entraren en ella; com vençeren lo gran exèrcit de rey /don Rodrigo\; com després prengueren las províncias ciutats y vilas de Espanya fins a fer-se senyors de /casi\ tota ella; y quines terres restaren en Espanya sens ser dels moros ocupadas. Per a que ab la notícia de totas estas cosas estiga esta història ben ordenada y tinga tota ella la claredat y disposició que a una perfecta història és deguda. Advertint al diligent lector que de assí avant ja usarem de història de alguns cathalans los quals des de aquest temps han escrit las cosas de Cathalunya.

|| 43r Capítol IX. Del modo que fou presa Espanya; quantas vegadas entraren los moros en ella; com venceren lo gran exèrcit del rey don Rodrigo; com /prengueren a Cathalunya\; quinas províncias, ciutats y comarcas /ocuparen; fins a hont arribaren\ y quines terras restaren en Espanya ab alguns christians, las quals no foren dels moros ocupadas; qual fou lo fi /de\ don Julian y dels seus; y en quina manera se partiren los moros tota Espanya y en special a Cathalunya.

Estava tota Espanya, o la major part d'ella, per lo mal exemple de la mala vida del rey Wittiza, tan plena de carnalitat y de tota manera de vicis juntament ab poca vergonya dels hòmens y dones, poc temor de Déu, poca obediència al Papa y prelats de la Iglésia, poca devoció y reverència a las cosas divinas y ecclesiàsticas, /que pareyxa que no coneyxien a Déu ni tenia fe ni religió christiana\. Estava sens armas deffensivas tenint las ciutats y vilas principals las murallas desfetas y sens armas offensivas puys totas, per manament del rey /Wittiza,\ o éran desfetas o enviadas fora de Espanya. Finalment, estava tan privada de tota monició y deffensa spiritual y temporal que apar que no podia ser més disposta del que estava per a ser de enemichs entrada y totalment presa, ocupada y perduda. Y per a que esta pèrdua se executàs més prest y millor permeté Déu Nostre Senyor que succeys lo últim rey en Espanya que fou don Rodrigo, fill de Theodoffredo y nét de Cindasvindo, lo qual (com està dit al fi del precedent capítol) perseguí als fills de Wittiza, nomenats Eba y Sisebutto. Y ells, per fugir del rey don Rodrigo, passaren a Àffrica y, part ab querelas part ab manyas, solicitaren lo socors dels alàrabes affricans contra lo rey don Rodrigo perquè desitjassen y procurassen conquistar Espanya. Y per a que fos acusat ab clara profecia, per paraulas y figuras de la perdició que a ell y a tota Espanya havia de venir, /permeté Déu\ que tingués curiositat de fer obrir un palau que estava tancat en Toledo, lo qual may ningun rey antecessor seu havia tingut ànimo de obrir per la veu pública que corria que quant /aquest\ se obriria succeyria algun gran mal a Espanya. A la qual veu vulgar no donant crèdit lo rey don Rodrigo, ans bé ab desordenada cubdícia pensant trobar en aquell palau algun gran tresor amagat del qual ell /gozar\ desitjava (com dit és), lo féu obrir. Y anant ell en persona ab alguns principals sols trobà en lo palau una cayxa tancada, la qual també féu obrir y trobà en ella sols un gran drap plegat. Y manant que·l desplegassen veren lo Rey y los presents en dit drap molts hòmens pintats ab cavalls, los quals tenían rostros, gestos, armas, banderas y devisas de affricans, y de alarbes, y de moros, molt al viu y un letrado en letras llatinas que deya: *«quan aquest palau serà ubert y esta cayxa uberta, y aquest drap serà*

*desplegat, entraran en Espanya nacions de hòmens || 43v /semblants\ als qui assí estan pintats, los quals destruiran la terra y se faran senyors de Espanya».*⁶⁰⁷ Esta escriptura y esta visió de imatges causaren tan gran temor, pena y melancolia a tots los presents y en especial al rey don Rodrigo que no-s pot ab paraulas encarir. Lo rey, tot alterat, manà plegar lo drap y posar en la cayxa y tencar-la com /abans\ estava, y tancar molt bé lo palau de la mateyxa manera que abans estava /tancat\ y anà-se'n trist a sa real casa.⁶⁰⁸

Poc li durà al rey don Rodrigo aquest temor perquè en lloc de convertir-se al Senyor y fer penitència y fer-la fer mediant los prelats a tot son regne, procurant la reformació d'ell para aplacar la ira divina com ho féu lo rey de Nínive.⁶⁰⁹ Per lo contrari, se donà a regalo y luxuria perquè posà los ulls de concupiscència en una gentil dama, nomenada Cava, filla del compte don Julian. La qual entre altras moltas damas estava /en sa casa\ encomanada a la reyna Agilona, muller del rey don Rodrigo. Y tal fou sa desanfrenada concupiscència que la forçà y deshonorà y (com volen dir alguns historiadors) havent donat lo rey don Rodrigo paraula a la dama y al compte don Julian de casar-se ab ella la menysprecià y se casà ab la reyna Agilona. En aquest temps que passà esta maldat estava lo compte don Julian en Àffrica ahont era anat enviat de part del rey don Rodrigo com a embayxador de una important embayxada. Quant fou arribat y hagué donat compte al Rey de sa embayxada y hagué entés la violència y deshonrra per a sa filla se havia feta, fou tan gran lo odi y la ràbia furiosa que en son cor concebé contra lo rey don Rodrigo y son regne que des de aquell punt determinà meter los moros en Espanya y matar d'esta manera al Rey y destruir a tota Espanya.

Para cumplir lo compte don Julian esta cruel intenció procurà tràurer ab algunas excusas a sa muller y a sa filla Cava de Espanya y enviar-los a Àffrica. També conferí secretament ab cartas o de paraula tota sa intenció ab lo arcabisbe /que malament era\ intrús de Toledo, nomenat Oppas,⁶¹⁰ lo qual volia mal mortal al Rey y ab los dos fills del rey Wittiza, nomenats Eba y Sisebutto. Y estos quatre, és a

---

⁶⁰⁷ Amb seguretat, Pere Gil tradueix el text a partir de la versió castellana d'Ambrosio de Morales (lib. XII, cap. LXIX) del text llatí de Ximénez de Rada (lib. III, cap. XVIII).

⁶⁰⁸ Des de l'inici del capítol fins al punt, Pere Gil segueix Ambrosio de Morales (lib. XII, caps. LXVII, LXVIII i LXIX). En els dos següents paràgrafs, també segueix Ambrosio de Morales (lib. XII, cap. LXIX).

⁶⁰⁹ Fa referència a la penitència que ordenà el rei de Nínive després que Jonàs anunciés la destrucció de la ciutat; veg. Llibre de Jonàs 3, 2-7.

⁶¹⁰ Oppas, arquebisbe de Sevilla en els primers anys del s. VIII. Se suposa que era germà o parent molt pròxim de Witiza.

saber: lo compte Julian, lo arcabisbe Oppas, y Eba y Sisebuto, fills de Wittiza, foren los caps y principals conjurats que feren lo lamentable consell de destruir a Espanya. Y d'estos /mateyxos\ quatre lo cap principal fou lo compte Julian.⁶¹¹

Feta esta malvada determinació y havent passat ab tota sa casa lo compte Julian a Àffrica encontinent anà lo compte don Julian a Muça.⁶¹² Lo qual era governador general de tota Àffrica per lo gran Miramamolin,⁶¹³ /fill de Abomelique,\⁶¹⁴ supremo senyor dels alàrabes, lo qual habitava en Àsia. Y li parlà moltas vegadas prometent-li que si enviava un bon exèrcit a Espanya ell lo guiaria y que l'assegurava que l'aria senyor de tota ella dient-li com la nació espanyola per los peccats de carnalitat se era tota tornada efeminada y que estava /la terra\ sens murallas ni armas y que sens dupte prest la dominaria. Muça, que era capità estut y pràtic, obrí las orelles a las paraulas del compte don Julian y tractant per ventura ab Miramamolin Ulid⁶¹⁵ los dos determinaren || 44r de provar la entrada /ab un exèrcit de poco número\ y vèurer lo successo /d'ello,\ y quant succeys bé llavors mètrer major exèrcit ab intenció y apercebiment de no parar fins a conquistar Espanya.

Presa esta determinació nomenaren Ulid y Muça a Tarif⁶¹⁶ (que per sobrenom se deya Abenzarca) per capità y donaren-li dotze mil hòmens de pelea y procurà lo compte don Julian que pasassen poc a poc, dissimuladament, ab naus de mercaders per lo estret /de Gibraltar\. Y passats tots ab companyia del compte don Julian, que com /un altre\ Judas en tot era lo traydor y capità que guiava y executava la trayció, se posaren tots en una montanya antigament nomenada Alpe⁶¹⁷ y per rahó del capità Tarif fou nomenada llavors Gebel Tarif, /que vol dir montanya de Tarif\ y ara corrompuda la paraula se nomena Gibraltar. Esta entrada dels moros en Espanya fou la primera la qual succey lo any 713 de Nostre Redemptor.⁶¹⁸ Entenent esta entrada lo rey don Rodrigo envià per capità a un nebot seu nomenat don Inigo⁶¹⁹ ab un bon exèrcit, lo qual començà de fer rostro als moros y peleà contra ells y ab moltas batallas que tingueren los dos exèrcits sempre don

---

⁶¹¹ En els dos següents paràgrafs, segueix Ambrosio de Morales (lib. XII, cap. LXX).

⁶¹² Muza ben Noseir (640-718), conqueridor de la península.

⁶¹³ Nom genèric que utilitzaven alguns cabdills àrabs i que significa «príncep dels creients», títol que ostentaven els successors de Mahoma.

⁶¹⁴ Al-Walid I (705-715), onzè califa de Damasc.

⁶¹⁵ Al-Walid I.

⁶¹⁶ Tarik o Taric-Aben-Ziyad general musulmà del s. VIII.

⁶¹⁷ Els grecs l'anomenaren Calpe.

⁶¹⁸ Segueix la cronologia d'Ambrosio de Morales (lib. XII, cap. LXX).

⁶¹⁹ És conegut amb el nom d'Íñigo o Sancho.

Inigo fou vençut fins tant que finalment fou mort y son exèrcit en molta part mort y tot desbaratat. De tal manera que restant Tarif ab son exèrcit victoriós començà de córrer per tota la Andaluzia y part de Estremadura saquejant todas las vilas y algunas ciutats sens resistència, anant davant y guiant don Julian als moros. De la qual jornada restaren /los moros\ riquíssims de or, argent, sedes y altres robes, y retirant-se lo exèrcit y assentant-se en lloc segur y fortificat, tornaren lo capità Tarif, y don Julian, y alguns principals a Àffrica ab molta riquesa. Donaren rahó a Muça de tot lo succés; presentaren-li grans riquesas; asseguraren-los de la conquesta si enviava gran exèrcit y tal fou la informació y tant mogueren los cors dels moros que determinaren Ulid y Muça enviar un grandíssim exèrcit.⁶²⁰

Divulgant-se en Àffrica esta nova y esta determinació y volant la fama que Muça volia conquistar a Espanya, acudiren innumerables moros y d'ells se formà un exèrcit grandíssim de cavall y de peu y tornà lo capità Tarif per capità general y don Julian per guia en tot, y proveint molts veyxells ab diferents embarcacions passaren /y entraren\ per lo estret /de Gibraltar en Espanya\. Lo rey don Rodrigo que sabé tot aquest designe dels moros, procurà per mar y per terra impedir la entrada, com escriuen Carbonell,⁶²¹ lo arcabisbe don Rodrigo⁶²² y altres, però no fou poderós per a impedir-la. Esta fou la 2ª entrada dels moros en Espanya, la qual succeý en lo any 714 de Nostre Redemptor. Veent lo rey don Rodrigo los enemichs y en tan gran número dins de son regne ajuntà un grandíssim exèrcit lo major que pogué, y perquè fos grandíssim y potentíssim ell mateix en persona se volgué trobar en él /y ayxí diuen alguns que fou lo exèrcit de més de cent milia soldats entre los de peu y de cavall\. Marchà lo exèrcit del rey don Rodrigo en demanda de l'exèrcit dels moros; ajuntaren-se los dos exèrcits cerca de la ciutat de Xerez de la Frontera, en las riberas del riu Guadalete; descubrint-se los dos exèrcits començaren de donar la batalla; lo primer dia que la començaren fou diumenge. Per espay de vuyt dies, des del diumenge fins al diumenge, pelearen los dos exèrcits de poder a poder y moriren cada dia de las dos parts /moltíssims\ hòmens y era tan porfiada la batalla, per una part y altra, que no-s podia ben discernit per qual seria la victòria. || 44v Lo rey don Rodrigo anava en la batalla en son carro real de vori y ab cavalls poderosos, adornada sa persona ab corona de or y vestidures reals todas sembradas de pedras y perlas preciosas conforme al costum dels reys godos.

---

⁶²⁰ En el següent paràgraf, segueix Ambrosio de Morales (lib. XII, cap. LXXI).

⁶²¹ P. M. Carbonell (1997: vol.I, 227).

⁶²² Ximénez de Rada (lib. III, cap. XX).

Acudia com a valent capità (que realment ho era) a totes las parts de son exèrcit, animant a sos soldats per a la victòria. Lo octau dia de la batalla, que era diumenge, se travà una més dura y fort pelea que ninguna de las passadas, peleàvan los dos exèrcits ab grandíssim mimo y de poder a poder; lo rey don Rodrigo exortava y animava als seus y lo malvat don Julian, per lo contrari, desitjant bèurer la sanc del Rey, animava als moros. Diuen alguns historiadors que en lo més fort de la batalla succeý que una banda dels godos se passà a la dels moros, lo qual quant fou vist y entès per lo exèrcit dels godos començaren de desmayar. Lo rey don Rodrigo veent la cosa tan mal parada, no perdent encara lo ànimo, isqué del carro real y, vestit com estava ab vestiduras reals, pujà sobre un valerós cavall y començà de animar als seus corrent de una part a altra y fent offici no sols de capità però de soldat peleant ell per sa pròpia persona valerosíssimament. Encengué en assò una cruelíssima y molt sanguinolenta batalla morint moltíssims de una part y de altra. Però los moros carregaren tant o desbarataren lo exèrcit dels godos y en ser desbaratat començaren de passar-los tots a tall de espasa, y si bé dels moros, entre tots los vuyt dies, foren los que moriren cerca de setze mil però los godos que moriren foren innumerables. En esta batalla, se apagà /y morí\ la llum de la nobilíssima nació dels godos y acabà la flor de la noblesa de tota aquella nació /gòtica\ per mans de moros infels alàrabes, la qual /nació\ feya tremolar a França y a l'Imperi oriental y occidental. Del rey don Rodrigo /nunca se\ trobà lo cos però trobaren-se las sabatas y alguns ornaments reals ab lo cavall cerca del riu Guadalete. Casi dos-cents anys després d'esta jornada se descubrí en Viseo, ciutat de Portugal, en una iglésia una pedra que mòstran sea aquella la sepultura del rey don Rodrigo perquè tenia aquest títol y letrero: «*Hic requescit Rudericus ultimus rex gothorum*».⁶²³ Gran maldat y crueltat fou la del compte don Julian que per una injúria particular fes destruyr a tota Espanya y ayxí alguns historiadors, llançant malediccions contra don Julian, ajuntan al predit títol estas paraulas: «*Maledictus furor impius Juliani, quia pertinax. Indignatio eius, quia dura Vessamus furia: Animosibus indignatione: imperiosibus furore: oblitus fidelitatis: immemor religionis: cruelis un se: homicida in dominum: hostis in domestica vastator in patriam: reus in omnes: memoria eius in onmi ore aniar et nomen in eternum putrescet*».⁶²⁴

⁶²³ La font és Ximénez de Rada (lib. III, cap. XX), encara que Pere Gil cita per Ambrosio de Morales (lib. XII, cap. LXXI).

⁶²⁴ La cita no es troba a Ambrosio de Morales. P. A. Beuter (1998: 161) recull la inscripció de Ximénez de Rada (lib. III, cap. XX): «*Maldita sea la obcecación de la impía locura de Julián y la crueldad de su rabia, maniático por su ceguera, empujado por su rabia, arrojado por su locura, olvidado de la lealtad, descuidado de la religión, desdeñador de la divinidad, cruel contra sí mismo, asesino de su señor, enemigo de los suyos, aniquilador de su patria,*

Sucey esta lamentable jornada en diumenge a 9 de setembre de l'any 714 de Nostre Redemptor, la qual fou lo principi y casi la total destrucció de Espanya.⁶²⁵ Las causas principals per les quals venceren los moros en esta guerra y batalla campal foren quatre: la primera los peccats de tota Espanya, los quals havían encesa la ira de Déu contra ella; la segona perquè dos anys abans havia hagut en Espanya gran fam y gran pestilència ab la qual estàvan debilitats los cossos de tots los espanyols y, per altra part, no tenían armas; la tercera perquè tenia lo compte don Julian per sa part una gran banda de espanyols, parents, y vassalls, y amichs seus, los quals ajudàvan als /moros\ contra los godos; la quarta perquè molts de la part dels godos se passaren a la part dels moros y ayxí los mateyxos godos foren molt gran part y causa que los moros alcançassen la predita victòria. Sabent Urbano, arcabisbe de Toledo,⁶²⁶ la nova de la rota /de l'exèrcit dels godos\ ab companyia de l'infant don Pelayo (que escapà) y de altres, escondiren en Toledo moltas relíquias y prengueren la sancta cayxa de relíquias y la casulla que la Verge donà a sant Illefonso, y las obras de sant Isidoro, y sant Illefonso, y sant Julian,⁶²⁷ y los concilis toletanos y altres llibres, y relíquias, y las aportaren a las montanyas de las Astúrias a hont fugiren y se salvaren altres christians.⁶²⁸ || 45r Després de haver alcançada lo capità Tarif la predita victòria, anà ab son exèrcit a la ciutat de Ècija y cerca d'ella tingué una batalla contra un exèrcit de godos i·ls destrossà y vencé. Arribà a Ècija y la prengué y entrà y saquejà deyxant en ella guarnició, y martyrizà las monjas del monestir de Santa Florentina.⁶²⁹ Y de consell de don Julian partí son exèrcit en dos parts: la una donà a un capità nomenat Magued,⁶³⁰ la altra, de major número, se retengué ell. Lo capità Magued ab son exèrcit anà a Còrdova y la prengué y a altres ciutats y vilas veynas. Lo capità Tarif prengué a Màlaga y Granada, y Múrcia, y Toledo; la ciutat de Leon fou presa per fam. Des de Toledo passà Tarif ab son exèrcit a Guadalajara y la prengué y a una vila molt coneguda, vuy nomenada

---

culpable contra todos. Que su recuerdo amargue cualquier boca y que su nombre se pudra para siempre» (trad. de Fernández 1989: 148).

⁶²⁵ La data concorda amb Ambrosio de Morales (prel. lib. XII i lib. XII, cap. XXIII). Juan de Mariana (lib. VI, cap. XXIII) creu que fou el 9 de novembre i Esteban de Garibay (lib. VIII, cap. XLVIII) l'11 de setembre. La dissemblança s'explica perquè la font d'aquests autors –el Toledà– calcula el temps segons el calendari àrab i l'era hispànica.

⁶²⁶ Urbano, arquebisbe de Toledo (719-737).

⁶²⁷ Julián Pomerio, primat de Toledo (680-690).

⁶²⁸ A partir del punt i fins al final del paràgraf, Pere Gil segueix Ambrosio de Morales (lib. XII, cap. LXXI, LXXII i LXXIV).

⁶²⁹ Santa Florentina (s. VI), germana de sant Leandre, sant Isidor i sant Fulgenci, es retirà a un monestir de religioses emplaçat a Ècija (Sevilla), que rebé el seu nom.

⁶³⁰ Segons Ambrosio de Morales (lib. XII, cap. LXXI), Magued era un «*christiano renegado*».

Medina Celi,⁶³¹ y també la prengué, en la qual trobà una taula de pedra verda de marbre o esmeralda fina, tota de una pessa de admirable grandària y gentileza /y valor\ per la qual nomenà Tarif aquella ciutat en /llengua\ aràbiga Medina Talmeyda, que vol dir ciutat de la taula. De allí pujà Tarif a Castella la Vella y assitjà una gran ciutat nomenada Amaya, que estava cerca de la vila y monestir que vuy és de Sahagun, en Terra de Campos,⁶³² en la qual havia molta gent y molta riquesa la qual per la gran fam que los assitjats patien ab certs pactes la prengué. Passà a Astorga y la prengué y destruí. Entrà algun poc en las montanyas de las Astúrias y prengué la ciutat de Guijon en la marina, quatre leguas luny de Oviedo. Subjectada que hagué Tarif a Castella y posats en ella governadors per las ciutats que havia presas en nom del gran Miramamolín, se'n tornà a Toledo ahont volgué resistir per refer son exèrcit. Tement Muça, governador de Àfrica, la gran victòria de Tarif y com passava avant ab intenció de conquistar Espanya, tingué gran enveja y li pesà com ell no havia empresa tan gran jornada per alcançar en ella honrra, nom y riquesa, y, ayxí, se determinà ell en persona passar a Espanya. Esta fou la 3ª vegada que los moros entraren en Espanya y en lo any 715 de Nostre Redemptor y entraren dotze mil hòmens triats hab lo capità Muça.⁶³³ Desanbarcaren a Algira,⁶³⁴ que era la senyoria y terra del compte don Julian, a hont se procurà de trobar lo malvat don Julian y se offerí lo traydor enemich de Déu y de sa pàtria a guiar a Muça, com de fet lo guià. Anà Muça a Sidònia y a força de armas y ab pactes la prengué dexant en ella estar los christians ab son bisbe; volgué que-s nomenàs Medina Sidònia com vuy se nomena. De Medina Sidònia passà a Carmona⁶³⁵ y entenent que era fortíssima prengué-la a traïció d'esta manera: que don Julian y altres fingiren fugir dels moros y voler-se recullir dins la ciutat, los ciutadans los reculliren y ells la nit següent mataren las sintinel·las,⁶³⁶ y obriren las portas, y meteren los moros dins la ciutat, y, ayxí, fou presa. De Carmona anà Muça a Sevilla; assitjà-la y fugint los christians restaren sols los jueus y poblà-la de jueus y moros. De Sevilla anà a Beja, en Portugal,⁶³⁷ ahont se havían recollit los de Sevilla y la conquistà. Anà a Mèrida, que llavors era gran ciutat, y la prengué. Rebel·laren-

---

⁶³¹ Medinaceli (Sòria), en la conca del Jalón, a prop del límit amb la província de Guadalajara.

⁶³² Amaya (Burgos) està situat a 20 km. de Villadiego. El Real Monasterio de San Benito de Sahagún (Lleó) s'ubica a la població homònima, entre el Cea i Valderachay, a 60 Km de Lleó.

⁶³³ La data i el nombre de combatents coincideixen amb Ximénez de Rada (lib. III, cap. XXIII), font d'Ambrosio de Morales.

⁶³⁴ Algeciras (Cadis).

⁶³⁵ Carmona (Sevilla) limita al N amb Lora del Ríu; a l'E amb Écija; i al S amb Marchena.

⁶³⁶ La conversió del substantiu en femení indica italianisme.

⁶³⁷ Beja situada al Baixo Alentejo (Portugal).

se los christians de Beja y anant a Sevilla mataren los moros y se alçaren ab la ciutat. Envià Muça un bon exèrcit y cobrà a Beja y Sevilla y matà als christians que éran estats rebel·les.⁶³⁸

Havent Muça conquistadas todas las preditas ciutats y deyxant en ellos christians y havent || 45v posat en las mateyxas /ciutats\ governadors moros, prengué lo camí envés Toledo lo que quant ho entengué lo capità Tarif isqué molt /y abans\ a rebre'l. Tractaren los dos, y Muça, per la enveja que tenia a Tarif, se queyxava d'ell y li demanava un estret compte dels tresors. Lo capità Tarif regoneyxent a Muça per son superior affluxà, donà-li llarc compte y ayxí restaren amichs y los dos anaren a Çaragoça de Aragó y la prengueren. Era Muça molt vell; tenia un fill nomenat Abdalazis,⁶³⁹ lo qual demanà a son pare Muça que-l fes capità y li donàs un bon exèrcit per a que ell conquistàs y alcançàs nom y honrra; son pare lo y donà. Veent-se capità Abdalazis y ab bon exèrcit anà al regne de València, prengué a Oriola, Alicante, Dènia. Arribà a la ciutat y prengué la ciutat ab tota la terra, ab tal condició que los christians poguessen víurer ab sa lley /y iglésias,\ y tinguessen sas terras y d'ellas pagasen tant de tribut cada any, segons las terras que tindrían y collitas que farían, y ayxí se capitulà, y Abdalazis fou senyor del regne de València.

Lo gran Miramamolin Olid, entenent en Àsia las victòrias y conquistas de Muça y Tarif, los cridà. Ells /y anan com se'ls manava\ per obeyr, consultaren qui restaria per capità general de tota Espanya y ab comun parer de molts capitans se acordaren que fos /capità general\ lo fil de Muça, nomenat Abdalaziz. Y ayxí lo nomenaren per tal y Muça féu ajuntament dels governadors y principals moros y christians confederats, y tots li prestaren jurament y homenatge. Y deyxant Muça y Tarif a Abdalaziz per universal governador de Espanya anaren los dos al gran Miramamolin, al qual aportaren /alguns\ y principals dels godos esclaus y aportaren tresors en pedres, y or, y argent, de inestimable quantitat y valor. Fou assò en lo any 716 de Nostre Redemptor.⁶⁴⁰

Restant Abdalaziz governador universal per lo gran Miramamolin Olid en tota Espanya, sabent que la reyna Egilona, muller del rey don Rodrigo, vivia y era esclava, procurà haver-la y quant la veu se enamorà tant de ella que encontinent se

---

⁶³⁸ En els dos següents paràgrafs, Pere Gil segueix Ambrosio de Morales (lib. XII, cap. LXXVI).

⁶³⁹ Abd-el-Aziz Ben Muza (m. 717).

⁶⁴⁰ En el següent paràgraf, segueix Ambrosio de Morales (lib. XII, cap. LXXVII).

casà ab ella y prengué títol de rey de tota Espanya y se posà corona y vestiduras reals. Assentà sa casa real en Sevilla ahont edificà un sumptusíssim palàcio y des de allí governà a Espanya. Enviava exèrcits per passificar algunas ciutats si los /christians\ rebel·làvan en ellas contra los moros, y altres exèrcits per passar avant en la conquesta y ocupar tots los racons de tota Espanya. Y per alcançar millor son intent escrivia sovint cartas y enviava correus y embayxadors a Àffrica, convidant als moros alàrabes que vinguessen a gozar dels delits y riquesas de Espanya, y quant venían los distribuïa y repartia las terras fent-los grans favors y donant-los governs. Y d'esta manera creyxían los moros y anavan conquistant y poblant tota la terra.

Lo modo com fou presa y per quins capitans en particular fou /ocupada\ dels moros Cathalunya no·s pot saber ab clara y certa història però com conste per alguns historiadors (segons escriu Joan Mariana en lo capítol 24 del libre 6 *de las cosas de Espanya*)⁶⁴¹ /que\ en lo any 715 de Nostre Redemptor fou presa per los moros la ciutat de Narbona /y moltas altres ciutats de França, com escriuen Anònio⁶⁴² y Regino,⁶⁴³ historiadors francesos, als quals referyx Çurita en los capítols 2 y 3 del libre 1 de la 1ª part dels *Annals de Aragó*. Consegüentment, és cosa certíssima que lo mateyx any 715 de Nostre Redemptor dels grans || 46r exèrcits que tenían los capitans Tarif, y Muça, y Magued, y Abdalazis, y de altres moros que sempre acudirían de Àffrica prenent de alguns de dits exèrcits alguna part, en particular del de Abdalaziz que havia conquistat a València, se faria un bon exèrcit lo qual entrà en Cathalunya y prengué a Tortosa, y Fraga, Leyda, Balaguer, Tarragona, Barcelona, /Manrressa\, Ausona, que vuy és Vic, Cardona, Solsona, Gerona, Empúrias, Coblliure, Elna, Perpinyà, los comptats de Rosselló y Serdanya y passant quant prengueren a Narbona y Carcassona y casi tota la Gàl·lia Gòtica, qu·és la Gàl·lia Narbonense, de manera que casi no resta res de las províncias que posseÿa el rey de Espanya que no fos tot pres, conquistat y ocupat per los moros. Y ayxí,

---

⁶⁴¹ Aquesta traducció literal de l'obra de Juan de Mariana *Historiae de rebus Hispaniae libri XX* (Toledo, 1592) fa pensar que el jesuïta cita per l'edició llatina i no per la posterior edició castellana, que s'imprimí amb el títol de *Historia general de España* (Toledo, 1601).

⁶⁴² Aimó de Fleury (v. 960–d. 1010), monjo del monestir de Fleury, escrigué una *Historia Francorum* o *Libri IV de gestis Francorum* des del començament dels temps fins a l'any 16 del regnat de Clodoveu II (654). L'obra fou editada a París el 1514 amb el títol *De regum procerumque: Francorum origine gestisque clarissimusque ad Philippum Augustum: libri quinque* (reeditada l'any 1567). A més, Pierre Pithou la inclogué en la seva edició conjunta de totes les cròniques franques (1588).

⁶⁴³ Regí de Prüm (m. 915) escrigué una crònica del món des de la nativitat de Crist fins l'any 906. Més tard, aquesta crònica fou continuada i s'imprimí per primera vegada a Magúncia l'any 1521 i a Frankfurt l'any 1566.

tota Cathalunya fou presa y ocupada per los moros /en lo dit any 715 de Nostre Redemptor\ . Ver és que en los monts Pyrineos que confina Cathalunya ab Aragó y França sempre y hauria alguns christians escondits y alguns llochs o castells en los quals se conservarian alguns christians.

Las terras en particular ahont fugiren y se reculliren molts christians en Espanya, las quals terras nunca ocuparen los moros, foren las més senyaladas quatre, és a saber: las montanyas de las Astúrias ahont se edificà la ciutat de Oviedo; una part de las montanyas y terras de Galícia; las montanyas de Viscaya y Guipúscua; y las montanyas dels Pyrineos que júntan Aragó ab Navarra, ab algun poc dels monts Pyrineos de Cathalunya. En estas may entraren los moros. Las serras de l'Alpujarra en lo regne de Granada encara que en aquest temps no foren conquistadas però poch anys després foren /per los moros\ presas y ocupadas. [...]

Pels christians que a estas parts se reculliren després, per espay de molts anys, se vingué poc a poc a conquistar Espanya⁶⁴⁴ perquè en las Astúrias se recolliren Urbano, arcabisbe de Toledo, ab lo príncep don Pelayo y molts altres nobles dels godos y molta gent plebaya que pogueren fugir, y estos conquistaren los regnes de Leó, de Castella y altres en Espanya, ajudant també per sa part los gallegos a la mateixa conquesta. En las montanyas de Biscaya y Guipúscua habitaren los biscaïns y conservaren sa llengua biscaïna y a ells se reculliren molts de terra bayxa de Espanya que fugiren a aquelles aspres montanyas. En las montanyas de Navarra y Aragó habitaren molts aragonesos y navarros y alguns que de València y Cathalunya allà se reculliren. Y tots estos, poc a poc, conquistaren los regnes de Navarra y Aragó. Cathalunya fou prest conquistada per lo exèrcit del rey de França y altres barons que de Flandes y parts particulars de França ajudaren a la conquesta, com en lo progrés d'esta història se dirà. Ara, de present, sols estas cosas se apúntan per donar llum al discurs [sic] y orde que en la present història mediant la divina gràcia desitjam guardar.

|| 46v Lo compte don Julià, auctor de la perdició de Espanya, sa muller, fill, casa, y Eba y Sisebutto, fills de Vuittiza, y altres malvats que·s conjuraren en la mateixa perdició y pensàvan alcançar grans premis no alcançaren res, ans bé, tots, com mereyxían, moriren mort deshonrrada y miserable perquè don Julian per manament dels moros /fou\ encarcerar en una dura càrcer /y, confiscats sos béns, fou per los

---

⁶⁴⁴ Ratllat: «com en lo discurs d'esta història se dirà».

moros mort\l. La muller de don Julian fou públicament apedregada y debayx de un grandíssim munt de pedras en sepultura affrentosa y miserable sepultada. Lo fill de don Julian fou llençat y desplomat de una torre en lo mar de Àffrica, /ahont se\l ofegà. Eba y Sisebutto, fills de Wittiza, foren privats de tots sos béns y morts, com refereyxen las històrias de l'arcabisbe don Rodrigo,⁶⁴⁵ y de don Lucas de Tuid,⁶⁴⁶ y de Joan Mariana en lo capítol últim del libre 6 de la *Historia de España* ⁶⁴⁷ y lo mateyx se creu dels altres malvats que a la destrucció de Espanya cooperaren perquè és Déu /just\l y avorreyx a l'impio y a la llur impietat, y no deyx a bé que no sia renumerat ni mal que no sia castigat. Y hòmens pitjors que tigres y leons que contra tota ley de humanitat havían comès tan gran mal contra tota Espanya clara cosa és que per la humana y divina justícia havían de ser asprament castigats.⁶⁴⁸

Restaren molts christians en Espanya després de la destrucció d'ella perquè los moros no éran bastants per a poblar-la; y lo conrrear la terra los era necessari per a tenir tributs y manteniments per a si y per als governats y reys que la governàvan. Però fou molt different y mudat lo modo de víurer que tingueren los christians /en Espanya\ després de la destrucció del que tenían abans /que fos destruïda\l. Y si bé se considéran estos modos de víurer dels christians se poden tots reduyr a tres conforme del discursç d'esta història se entendrà y molts historiadors clarament ho refereyxen.

Lo primer modo de víurer dels christians en Espanya era de aquells que havían fugit y escapat dels moros y estàvan retirats en las quatre parts referidas, ço és, en las Astúrias, en part de Galícia et Biscaya y Guipúscoa, y los monts Pyrneos de Navarra y Aragó, y algun poc de Cathalunya. Estos christians nunca perderen sa llibertat, éran senyors de aquellas terras y las conreàvan, y en ellas y d'ellas vivían lo millor que podían. Elegiren son governador y superior en lo temporal que en pau y guerra los governàs. Alguns dels bisbes de las ciutats que s'éran perdudas y havían pogut escapar, los quals en lo principal los governàvan y ordenàvan facer y fèyan alguns concilis, com en lo capítol 13 y següents del libre 3 d'esta història se declara y ho escriuen sant Eulògio,⁶⁴⁹ màrtyr, y Jonàs, bisbe de Orlens,⁶⁵⁰ y altres,

---

⁶⁴⁵ *De rebus Hispanie* (III, XXII).

⁶⁴⁶ *Chronicon Mundi* (III, LXIII).

⁶⁴⁷ Capítol XXVII. Pere Gil cita els autors per Juan de Mariana.

⁶⁴⁸ En els tres paràgrafs següents, Pere Gil segueix el guió d'Ambrosio de Morales (lib. XII, cap. LXXIX).

⁶⁴⁹ San Eulogio de Córdoba (m. 859), bisbe de Toledo (858-859).

⁶⁵⁰ Jonàs d'Orléans (m. 843).

/y ayxí, com quant moria un governador, per electió o herència succeý a altre, ayxí també quant moria un bisbe succeýa altre per electió y consecració legítima\ . D'esta manera passàvan la vida estos christians libres en estas terras libres casi del mateyx modo que antes, excepto que estàvan molt libres y apretats y en terres molt aspres.

Lo segon modo de víurer dels christians en Espanya era de aquells los que éran estats presos y cativats per los moros en la mateyxa guerra a poder || 47r de armas, sens ningun precedent, concert, ni pacte. Estos éran molt mal tractats per los moros perquè éran tractats com a esclaus y estos no foren molts perquè part d'ells los passaren los capitans Muça y Tarif a Àffrica, altres procuràvan en fugir, y ayxí foren estos molt poch y los que éran procuràvan son rescat. Y entre tant, servint a sos amos moros, vivían christianament guardant los manaments de la lley de Déu y de la Iglésia, oynt la missa y rebent los sacraments del modo que podían, y en lo temps se vingueren estos esclaus breument a acabar.

Lo tercer modo de víurer dels christians en Espanya era de aquells los quals en sas ciutats, vilas y castells se deffensaren y, veent que no podían deyxar ab la continuació de la /guerra\ de ser presos, se domaren als moros ab algunas condicions y alguns partits y pactes molt ben capitulats. Los pactes casi ordinàriament éran tres. Lo primer que /los moros los\ deyxassen víurer llibrement en la fe y religió christiana deyxant-los tenir algunas iglésias senyaladas y bisbe o almenys sacerdots en ellas y deyxant-los dir sos officis divinals y rèbrer los sacraments, y fer obras de christians en ellas. Lo segon qu'els deyxassen tenir sas casas y sas terras que abans posseýan. Lo tercer que dels fruyts de las terras pagarían cada any tanta o tanta quantitat per tribut o alguna quantitat de diners, y que en lo demás guardarían fidelitat y llealtat, y juràvan ab públic jurament de guardar-la. Estos tres pactes éran ordinaris y ab ells se donaren moltíssimas ciutats y vilas principals y ayxí en las històrias de Castella se refereyxen, com escriu Ambròsio de Morales en lo capítol 77 del libre 12 de la *Historia de España*⁶⁵¹ que en Toledo havia set iglésias de christians, que foren Sant Luc, Santa Eulàlia, Sant Torquato, Santa Justa, Sant Marc, Sant Sebastià y Santa Maria de Altizen, ab sos sacerdots, y havia també monjos y monjas retiradas que servían al Senyor. En Còrdova y havia iglésias y monestirs de monjos y monjas. En València ja s'és dit que restaren algunas iglésias. En Çaragoça diuen los historiadors en particular [...]

---

⁶⁵¹ Els pactes es troben en el capítol LXXIX.

que en la capella de Nostra Senyora del Pilar, per espay de [...] anys que Çaragoça fou de moros, nunca faltaren sacerdots que la conservassen y guardassen y christians que la frequentassen y en ella oÿen las missas y rebían los sacraments de la Santa Mare Iglésia. En las iglésias de Cathalunya, en special en [...].

|| 47v Veritat és que estos tres pactes de víurer com a christians ab sas iglésias y posseyr sas terras y pagar sos tributs no eren iguals en tots los christians que eren tributaris, ans bé, molt desiguals segons se podían avenir ab los moros y fer sas capitulacions perquè uns tenían més iglésias que altres, uns tenían més terres que altres y uns pagàvan més tributs que altres, segons estàvan acordats. També que encara que al principi los moros que feren las capitulacions procuraren guardar-las però després molts dels successors o en tot o en part no las guardarían, ans bé, los mateyxos moros com anàvan més multiplicant y tenían menys necessitat dels christians per a las terras tant més y més los oprimían y agravàvan de tributs. Estos christians tributaris que vivían ayxí entre los moros per víurer mesclats ab ells se nomenaren primerament Mixtiarabes o Mytàrabes y després, corrompent lo vocable, foren nomenats Moçàrabes y de aquí és que lo offici que vuy se canta en la capella dels moçàrabes en la santa iglésia de Toledo se nomena moçàrabe que és lo mateyx del missal y breviari de sant Isidoro ab algunas cosas que després ab progrés de temps foren ajuntadas, /com escriu Ambròsio de Morales en lo capítol últim del libre 12 de la *Historia de España*.⁶⁵² Estos, en summa, són los tres modos en que vivían los christians en Espanya després que fou miserablement com està referit destruïda y dels moros ocupada.

Resta ara que declarem en quina manera governaren los moros y se dividiren tota Espanya, la qual si s'hagués de dir extensament seria menester un grandíssim llibre però com assí sols tingam intenció de apuntar y cifrar lo govern que tingueren per donar un poco de claredad a la història que's segueyx, per ço, sols posaren una brevíssima summa la qual fou y passà d'esta manera.

Després de conquistada Espanya foren las ciutats principals totas encomanadas a governadors moros y fou senyalat un governador general nomenat Abdaluzís ab nom del gran Miromamolin Ulid que residia en Àsia. Ab succés de temps hagué-y contiendas entre los mateyxos governadors moros y molts d'ells se alçaren en sas governacions per reys, y ayxí se multiplicaren molts regnes que casi cada ciutat

---

⁶⁵² Capítol LXXIX.

tenia son rey. Però per a que y hagués en Espanya un cap /y superior\ dels moros, ordenaren que lo governador de Còrdova fos lo cap de tots y que tots en tot lo regoneguessen y d'esta manera se conservaren molts anys fins tant que·s /desuniren y rebel·laren fent-se tots reys independents la un de l'altre, cerca de l'any 1020, y després se conquistà Còrdova y los altres regnes\ com del discurs d'esta història se entendrà. Foren tants los reys moros en Espanya que eren innumerables y ayxí y havia rey de Sevilla, de Granada, de Còrdova, de Toledo, de Múrcia, de València, de Çaragoça y altres; y en Cathalunya, particularment, y havia rey de Tortosa, de Tarragona, de Barcelona, de Leyda, de Gerona, [...] com de la història dels comptes de Barcelona y reys de Aragó clarament se entendrà. Aquest, en summa, fou lo govern dels moros y esta la divisió que entre si feren de tota Espanya.

|| 48r Una sola cosa falta per conclusió de aquest capítol y és que havent los moros començat de entrar la primera vegada en España lo any 713 y havent entrat la segona vegada en grandíssim exèrcit lo any 714, y alcançada la victòria en batalla campal /lo capità Tarif\ contra lo rey don Rodrigo y la flor de tots los godos, a 9 de setembre del mateyx any 714, y /passant avant\ la victòria lo mateyx any y entrant lo any següent 715 lo capità Muça (que fou la tercera entrada) y proseguint la victòria differents /capitans,\ com és lo capità Tarif, lo capità Maguet, lo capità Muça, y lo capità Abdalaziz y altres ab differents exèrcits, lo mateyx any 715 o molt poc després en lo any 716 /de Nostre Redemptor,\ conquistaren tota Espanya; de manera que la fortíssima província de Espanya que tants anys costà als cartaginenses de ser conquistada y may pogué ser del tot vençuda, com en lo capítol 3 del present libre està declarat, y la mateyxa Espanya que tants anys costà als romans de ser dominada, en los quals era /major\ lo /major\ saber y poder de tot lo món com en los capítols 4 y 5 del present llibre està escrit, /y la que tants /anys\ costà als godos per a senyorajar-la y tràurer-la del poder dels romans, com en los capítols 7 y 8 se ha mostrat\; esta mateyxa no per carthaginenses ni romans ni gent nobilíssima y política sinó per alàrabes y moros infells no en molts anys sinó sols (com diuen alguns historiadors dels quals ho tragué [...])⁶⁵³ en espay de [...] mesos, fou presa, conquistada y ocupada, y la mateyxa que com està dit en [...] mesos fou per los predits moros conquistada, tardà a acabar-se de cobrar tota per los christians des de l'any 716 fins a l'any 1492 de Nostre Redemptor, en lo qual

---

⁶⁵³ El tancament del parèntesi no és al manuscrit.

any fou cobrada la última província que fou Granada. De manera que a [...] mesos en los quals fou perduda corresponen 770 /anys\, poch més o manco, en /los\ quals fou /del tot\ cobrada. Cosa verament lamentable y digna de consideració y en la qual admirablement resplandeyx lo secret e investigable judici de Déu omnipotent, lo qual dóna prosperitat y adversitat y ensalsa y humilia del modo que li plau y eternalment té ordenat. Passà Déu Nostre Senyor per los alts secrets de sa divina providència esta ínsigne província de Espanya per lo foc de tan cruel tribulació per a que purgant-la y apurant-la, com se apura lo or en lo crisol, nasqués altra, nova, límpia y resplendent Espanya, tota religiosa, tota sancta y tota posada en lo alt zel y estat de la christiandat, que fos exemplar de la viva fe, perfecta religió y sòlida virtut a moltas províncias de la Sancta Iglésia Cathòlica.

|| 49v «*Ate principium, tibi desinet IHS. Hinc principium, huc refer exitum. Dulce mihi nihil esse precor, si nomen JESU Dulce absit, cum sit hoc sine dulce nihil*». ⁶⁵⁴

---

⁶⁵⁴ Aquest lema llatí pertany a Ambrosio de Morales i encapçala l'edició de *Los otros dos libros undecimo y duodecimo de la Coronica General de España que continuava Ambrosio de Morales* (Alcalá de Henares, Íñiguez de Lequerica, 1577), com també l'edició posterior de *Los cinco postreros libros de la coronica general de España que continuava Ambrosio de Morales* (Córdoba, Gabriel Ramos Bejarano, 1586).

Universitat de Girona

TESI DOCTORAL

La *Història moral de Cathalunya* de Pere Gil (1550-1622) i la Historiografia catalana de l'època moderna

VOLUM SEGON
EDICIÓ I APÈNDIX

Rodolfo Galdeano Carretero

2013

TESI DOCTORAL

La *Història moral de Cathalunya* de Pere Gil (1550-1622) i la Historiografia catalana de l'època moderna

VOLUM SEGON
EDICIÓ I APÈNDIX

Rodolfo Galdeano Carretero

2013

Programa de doctorat Ciències Humanes i de la Cultura

Director i tutor de la tesi: Dr. Xavier Torres Sans

Codirector: Dr. Joaquim Garriga i Riera

Memòria presentada per optar al títol de Doctor per la Universitat de Girona

Capítol X. Del modo com fou conquistada Cathalunya per los conquistadors, en especial per los comptes de Barcelona; quants y quins comptes foren los que la conquistaren y governaren; y quinas cosas principals feren des de l'any 715 en que fou perduda fins a l'any 1137 en lo qual se ajuntà Cathalunya ab Aragó per lo casament de don Ramon Berenguer IV, compte de Barcelona, ab donya Petronil·la y per altre / nom Urraca\, reyna de Aragó, y / fins\ lo any 1162 en lo qual dit compte morí.

Des de que Cathalunya començà de ser habitada per Túbal, nét de Noè, y sos successors, després del diluvi y ab successió de temps, fou dominada y regida per los carthaginenses, y romans, y godos (com en los capítols precedents està declarat), mai Cathalunya fou regne y província per si separada de las altres sinó que fou part y província de Espanya dependent de altres en lo modo de son govern. Y encara que fou molt estimada y privilegiada per las ciutats tan antigues que ha tingudas y vuy té, com foren Tarragona y Barcelona que foren colònies de romans, y Leyda, Tortosa, Vic, y Gerona, Empúries y altres que foren totes antiquíssimas, però los privilegis éran de las ciutats particulars y no li donàvan a ella particular govern different de las altres províncies. Y ayxí, sempre era⁶⁵⁶ y governada com a part de Espanya y no era regne ni província per si mateixa, sola, independent de las altres. Y si bé Ataülpho, rey godo, habità y morí en Barcelona, com està dit en los capítols 7 y 8 d'esta història, però no féu a Cathalunya regne y província per si /independent de altres\, ans bé, sempre fou governada com a part de Espanya. Mes ara, en aquesta història veurem com Cathalunya, de assí avant, és regne y principat particular;⁶⁵⁷ y ayxí, de assí avant, serà la història molt particular y pròpia⁶⁵⁸ y molt different de la història que fins assí se és referida de la mateixa Cathalunya per tenir molts differentes modos⁶⁵⁹ que antes tenia, com en lo progrés de aquesta història se veurà.

---

⁶⁵⁵ El títol està ratllat en el manuscrit. Com a conseqüència de la importància d'aquest apartat i a diferència d'altres textos corregits que consten en les notes a peu de pàgina, hem optat per reproduir l'epígraf en l'edició del text. Per a la interpretació d'aquest títol i la significació que la paraula moral pren en aquest capítol, veg. l'est. intr.

⁶⁵⁶ Ratllat: «part de Espanya».

⁶⁵⁷ Ratllat: «ab particular govern sens dependència de altre govern».

⁶⁵⁸ Ratllat: «de Cathalunya y casi sola d'ella».

⁶⁵⁹ Ratllat: «casi en tot lo govern temporal d'él».

Diferències entre la història passada y la història que·s segueyx de Cathalunya

Entre moltes diferències que·s poden en aquest lloc referir, en particular las més principals apar que són las sis següents. La primera perquè Cathalunya antes, en tots los setgles passats, nunca fou regne ni província per si different y distincta de las altras y, ayxí, no tingué different govern de las altras sinó sempre fou computada com a part de Espanya || 50v Citerior, que per altre nom se deya Espanya Tarraconense, y sempre tingué lo mateyx govern o poc different de las altres províncias de Espanya. Però de assí avant Cathalunya començà de ser regne y província per si different de las altras ab different govern y sens dependència en lo temporal de las altras províncias.

La 2ª perquè fins ara no tingué rey ni príncep particular que la governàs. De assí en avant tindrà prínceps particulars que foren los comptes de Barcelona que la governaren y després los que foren juntament reys de Aragó y comptes de Barcelona y vuy los que són reys de tota Espanya, com se veurà en lo progrés de aquesta història.

La 3ª perquè en los setgles precedents fins ara no tingué Cathalunya usatges propis ni lleys pròpias particulars per a ella sola, differentes de las altres províncias. De assí en avant començà Cathalunya de tenir particulars usatges y leys differentes de las altras fetas per lo príncep y senyor d'ella, y per los braços en las Corts particulars que se són després en successió de temps celebrades y tingudas. Y encara que vuy lo mateyx rey, que és de /tota\ Espanya, és rey y supremo senyor /y príncep\ de Cathalunya y compte de Barcelona (lo qual és estada gran misericòrdia del Senyor perquè ayxí lo poder de tota Espanya unit en un rey sia major y la unió y pau devant de un supremo senyor se conserve millor) però los Usatges y las lleys, las quals se governa Cathalunya, són pròpias d'ella y no depende en lleys de altre regne de Espanya. Y és governada Cathalunya /ab ditas leys\ per lo Rey quant està dins d'ella y quant està fora d'ella és governada per un virrey y lloctinent del Rey o en absència de rey y de virrey per lo governador de Cathalunya, lo qual se nomena ordinari ministre real de Cathalunya.⁶⁶⁰

---

⁶⁶⁰ Sobre la institució virreinal a Catalunya, veg. Lalinde (1964).

La 4ª perquè en los setgles passats encara que moltes ciutats de Catalunya foren molt privilegiades, com està dit en los capítols 5, 6, 7 y 8 de aquest llibre, en temps que los /carthaginenses,\ romans /y godos\ governàvan a Espanya però tot lo Regne no fou priverligiat ni tingué particulars gràcias y privilegis. De assí avant veurem en aquesta història com tot lo regne de Catalunya és molt privilegiat y té particulars gràcias y privilegis que no tenen altres regnes.⁶⁶¹

La 5ª perquè Catalunya en los setgles passats fins ara no sabem que tingués llenguatge particular different totalment del llenguatge de las altras províncias de Espanya, com se ha dit en lo capítol 6 del libre present. Però de assí en avant veurem com tindrà y vuy té llenguatge particular que és la llengua vulgar catalana, la qual és differentíssima de la castellana, biscaïna, morisca, portuguesa y altras de Espanya. Y esta llengua catalana des de Catalunya se és comunicada en Mallorca, Menorca, Iviça, Serdenya y part de Aragó, com vuy en dits llocs és usada.⁶⁶²

La 6ª perquè Catalunya no ha tinguts fins ara particulars historiadors que sols d'ella escriguessen en particular las cosas per ser part de Espanya, dependent de las altras, sinó que los historiadors que han escrit en general de tota Espanya, en algunas occasions y cosas particulars que succeÿren en Catalunya, han || 51r escrit juntament algunas cosas y no todas las que-s podían escriürer sinó per molt poques cosas d'ella. Però de assí avant ha tingut alguns particulars historiadors naturals y starangers [sic], los quals han escritas senyaladas històrias d'ella. De todas estas principals y particulars diferencias se entén en general la gran differència que és entre la història passada fins al present y la història que de assí en avant se segueyx de Catalunya.

---

⁶⁶¹ Sobre el dret català, veg. Ferro (1987) i Brocà (1918).

⁶⁶² Sorprèn que Pere Gil no esmenti València. És probable que sigui conseqüència dels plantejaments historiogràfics de Beuter, per a qui «*parece claro en la lengua nuestra valenciana que, naciendo de la catalana, parece diversa de ella, y mucho más la mallorquina, que también de ella nació, y aun la mesma catalana, que de la franca nació*» (Rafanell 1991: 55). Durant el s. XVI s'afirmava la manca d'unitat de la llengua, de manera que el català, el valencià o el mallorquí serien llengües diferents que tindrien un mateix origen en l'antiga llengua provençal emprada pels trobadors al s. XV, anomenada llemosí, diferent de la moderna; veg. Nadal (1983: 89-125); Rafanell (1991). Amb tot, pot tractar-se d'un oblit, perquè Pere Gil reconeix la unitat de la llengua en el pròleg de la seva obra *Modo de ajudar a ben morir* (Barcelona, 1605): «essent la llengua catalana usada en los regnes de Catalunya, València, Serdenya, Mallorca y altras islas, y entesa en tres o quatre províncias de las fronteras de França y en las fronteras de Aragó».

Difficultats ocorrents en la història que's segueyx de Cathalunya

De las differèncias referidas se infereyx una cosa que en la present història que ara començam dóna contento y és que serà esta història molt més certa y segura que no la història dels setgles passats que en los precedents capítols havem escrita, part per ser esta més pròxima y més moderna y aquella més apartada y antiga, perquè la molta antigüedad fa olvidar y pèrdrer la memòria de las cosas passadas, y part per tenir en aquesta història testimonis de privilegis, llibres, y auctors que testificaran las cosas de la història. Los quals testimonis no són tants ni tan particulars en la història passada, de la qual certitut se seguirà una altra cosa y serà ser esta història molt gustosa /per la veritat d'ella\ per rahó de referir-se en ella cosas principalíssimas y obras heroicas de aquells prínceps, y prelats, y cavallers, que entengueren en la conquesta y en lo govern de Cathalunya. Dels quals veem vuy los successors conterràneos y contemporàneos nostres que descendeyxen de aquells y han heretat no sols la /llur\ sanc, y noblesa, y hazienda, però la virtut y lo valor y procuran imitar-los en vida christiana molt exemplar y obras dignas de tal nobleza.

Però no obstant que esta història que ve ara sia més certa y més gustosa que la passada totavia no dixerà de tenir algunas difficultats, las quals si bé se considéran són tres en particular.

La primera és no saber-se bé lo principi de la conquesta quant començà, ço és, no saber ab certitut lo què passà en Cathalunya des de l'any 715, en que es perdé, fins a l'any 805, /cerca\ del qual començà de governar lo primer compte de Barcelona, nomenat /Barà\. Y no saber-se ab certitut las entradas dels exèrcits dels francesos per a la conquesta perquè si bé del predit temps se saben y se presumen y se conjetúran algunas cosas mes no són ab tanta certitut quanta en la història yo sempre he desitjada y procurada.

La 2^a no saber-se ab certitut las circumstàncias del temps y lloc de las cosas que han succeÿt y se han de referir en la present història, ço és, lo dia, mes y any, y lo lloc en particular en lo qual succeÿren. Lo qual fa difficultosa la història y és estat gran descuyt dels antichs historiadors y també se ha causat assò per negligència dels que escrigueren ab lletra de mà las històrias y dels impressors que després las

imprimiren, los quals foren negligents en posar bé los números dels dias, mesos y anys.⁶⁶³

|| 51v La 3^a és la repugnància y contrarietat que·s troba en los historiadors dient unas cosas y altres contràrias, /o molt differentes\, uns en un temps y lloc y altres en altre temps y lloc fetas. Y essent /pochs\ com són los historiadors que han escrita la història de Cathalunya són mal avinguts y poc conformes. Las quals tres difficultats donaran algun treball en lo progrés de esta nostra història però procurarem, mediant lo auxili divinal, vèncer-las. És a saber, la primera referint per cert lo que serà cert y per verisímil o probable lo que serà verisímil y probable, y duptós y falç lo que serà duptós y falç. La segona, apurant lo millor que podrem la veritat y certitut del dia, mes y any, y del lloc en particular, advertint emperò al lector que quant no·s sabrà certament e indivisiblement lo dia llavors senyalarem lo mes o lo any, y quant no·s podrà saber de cert lo mes ni lo any senyalarem ab una incertitut lo temps, dient ayxí: cerca de tal any o casi en tal any; o tants anys poch més o manco; o en temps de tal rey o papa, o compte, o emperador; o en lo invern o en lo estiu, sens senyalar lo mes. Perquè segons lo ús dels historiadors diligents per a la certitut y veritat y perfectió de la història, basta que·s senyale tal o tal temps, poc antes o poc després, y ab aquest modo de parlar sovint se vencerà la difficultat de la certitut del dia, mes y any. Y quant a la tercera difficultat de la contrarietat que·s troba en los historiadors, procurarem seguir aquella opinió y sentència que serà més conforme a privilegis y crònicas y escripturas antigues aprofitant-nos de differentes llibres, manuscritos antichs, /que estan\ en differentes archius, /los quals\ havent legit per a que d'esta manera isca esta història més verdadera, certa y apurada.

3

Los testimonis de escripturas, llibres y auctors, y altres diligencias dels quals se usarà para la certitut d'esta història.

Y encara que se podían referir assí molts llocs dels quals com de unas fonts se traurà la aygua cristallina y clara d'esta nostra història, però tots ells se poden reduyr a sis principals dels quals usarem en ell.

---

⁶⁶³ A fi d'evitar aquestes errades, Pere Gil assenyala la data amb números i també amb lletres en nombroses ocasions. Ambrosio de Morales (prel. lib. XI) i, també, Pujades (1830: vol. VI, 282) expressen la mateixa queixa.

Lo primer y més calificat és testimoni de privilegis concedits per emperadors, reys, prínceps, comptes de Barcelona y altres personas grans o concedits per los sumos pontífices, arcabisbes, bisbes o altres prelats. Los quals privilegis dónan molta certitut a la història perquè com los privilegis estígan en los archius guardats y sían fets ab pública auctoritat per mà de notari públic y ab testimonis públicament rebuts és certíssima (parlant moralment la història que s funda en privilegis). Y sempre que entre cròniques antigues o modernes y privilegis autèntichs se troba contrarietat o diversitat, lo privilegi és de més certitut y auctoritat que no la crònica y, ayxí, lo privilegi ha /de ser cregut y ha\ de emendar y corregir a la crònica y no la crònica al privilegi.⁶⁶⁴ D'estos privilegis y actes públichs de donacions y mercès fetas a ciutats, vilas, iglésias, monestirs, ospitals y personas particulars se tròban moltíssims en Cathalunya, principalment en lo Archiu Real que està en Barcelona || 52r és de totas las cosas importants de tots los regnes compresos en la corona de Aragó, lo qual és un archiu dels principals que tinga tota Espanya. També se tròban en los archius de las ciutats, en special de la ciutat de Barcelona y de la Diputació, y en los archius de las iglésias cathedrals de Cathalunya, y en los archius de monestirs de sant Benet y sant Bernat y altres molt antichs, y també en mans de algunas casas particulars que y ha molt nobles y antigues en Cathalunya. Dels quals privilegis se usarà en lo progrés d'esta història y són importantíssims estos privilegis para lo que toca a saber lo temps, ço és, lo dia, mes y any en la història.

Lo segon lloc, igual al passat és testimoni de testaments fets per las preditas personas grans, de prelats o prínceps, en los quals a més del temps que s'escriu en lo qual se feren, se notan sovint algunas cosas concernents a història.

Lo tercer lloc és /testimoni\ de epitáfios y títols, y letreros escrits sobre portals o en /iglésias, torres, muralles\, parets o columnas, o sobre tumbas y sepulcres de personas principals defunctas. Los quals epitáfios per ser fets ab consideració y estar públicament esculpits per a la memòria venidora són de molta auctoritat, com

---

⁶⁶⁴ La prevalència dels documents d'arxiu sobre el testimoni dels escriptors antics concorda amb el criteri d'Ambrosio de Morales (prel. lib. XI), però difereix significativament de P. A. Beuter, el qual, en el pròleg a la *Primera part de la Història de València* (València, 1538), declara que «si dos scriptors són eguals en ser de una terra y en la antiquitat y no s'aparten del que està contengut en les scriptures públiques, a aquell se ha de dar crèdit que porta més probables y versemblants rahons» (Beuter 1998: 41). En el rerefons d'aquesta qüestió metodològica hi ha les fabulacions mitològiques d'Annio da Viberbo, el qual atribuí a suposats autors caldeus una història hispànica que P. A. Beuter acceptà i inclogué en el seu llibre. Sobre aquesta qüestió, vegeu l'est. intr.

són las pedras que s tròban esculpidas dels temps dels romans en algunas parts de Cathalunya, specialment en Tarragona, com en lo capítol 5 de la present història moltes vegadas se ha referit.

Lo quart lloc és testimoni de llibres molt antichs escrits de mà dels quals y ha molts en los predits archius y en moltes llibrerias de iglésias, cathedrals, y de monestirs antichs, y de casas antigues de Cathalunya, dels quals se farà menció en lo progrés d'esta història.

Lo quint lloc és testimoni de llibres impressos de historiadors antichs y moderns, los quals han escritas històrias de Cathalunya y, estos, segons las occasions, en la present història se allegaran.

Lo sizè y últim lloc és testimoni de tradició de memòria de hòmens de mà en mà conservada fins al dia present, és a saber, quant se entén y sab alguna cosa per comuna veu y fama, la qual no s troba escrita ni impressa autènticament sinó sols se entén per tradició y relació de hòmens. De aquest testimoni serà necessari usar algunas vegadas en esta història però seran pocas y quant ho forçarà la necessitat y falta de papers y scripturas, per no ser aquest testimoni de tanta certitut com són los testimonis dels privilegis, testaments, epitàfhios y llibres. De tots estos llochs y testimonis pertahent al Senyor usarem en esta /breu\ història per a que isque certa y apurada qual convé.

4

Historiadors cathalans que han escrit de històrias de Cathalunya ab la calificació d'ellas

Si Cathalunya haguera tingut en aquesta història que haven de cifrar dels comptes de Barcelona y reys de Aragó algun historiador famós, com tingué || 52v antigament a Paulo Oròsio que fou oriündo y natural de Tarragona y deyeble de sant Agustí.⁶⁶⁵ /Lo qual, a petició del mateyx sant Agustí, escrigué aquells set llibres elegantíssims y eruditíssim de història contra los pagans.⁶⁶⁶ Sens dupte haguera il·lustrat molt aquesta història puys las cosas que en ella se diran foren tals y tan senyaladas que qualsevol famós historiador poguera ben emplear sa ploma en

---

⁶⁶⁵ Ratllat: «y historiador famosíssim».

⁶⁶⁶ *Historiarum adversum paganos libri septem*.

ellas. Però és estada la desgràcia no ser-se trobats tan cabals historiadors que en son estil y modo de llenguatge, y en lo disposar y parlar ygualse algun poc a las cosas tan heroicas que ha/vían de escriurer\ . Totavia són estats alguns que han escrit del modo que han pogut y sabut, als quals se deu molt y se'ls ha de fer gràcias particulars perquè de son trasor tragueren las cosas novas y bellas que tingueren, y si ells no fóran estats restaran molt sepultadas las il·lustres, admirables y prodigiosas hazanyas de la nació cathalana. Las quals històrias /y obras\ escrites per dits historiadors referirem en aquest lloc per son orde, calificant-las y declarant lo temps en lo qual y los auctors per los quals foren escrites.

Primerament, la història del rey en Jaume I⁶⁶⁷ de aquest nom de gloriosa memòria, escrita en llengua cathalana per mà del mateyx rey. Lo qual de dia governava y peleava y feya obras heroicas y de nit, de la pròpria mà, escrivia en bella y real història que havia fet y obrat sent com un altre Júlio Cèsar historiador en dos maneras, ço és, en obras obrant y en ploma escrivint. És història molt autèntica y molt verdadera sent tota de mà real, en la qual no's deu pensar que hagués falsedat, ni incertitut, ni manco dupte d'ella. Però fàltan a dita història dos cosas: la una lo estil y llenguatge, lo qual per ser limosí com en aquell temps se usava no té la propietat y pompa que tal obra requeria;⁶⁶⁸ la altra que és història curta perquè solament tracta de las cosas /(y aquellas breument)\ que lo mateyx rey féu en son propri temps. Totavia és història verdaderíssima, gustosa y graciosa, y digna de ser legida.

/La crònica que ha composta en llengua cathalana lo rey en Pere III, cognomenat del Punyalet (la qual, paraula per paraula, refereyx Carbonell en la sua crònica y va dividida en sis llibres y cada llibre té sos capítols)⁶⁶⁹ és història molt bona y molt verdadera com a cosa feta per mà del Rey. Però és història molt curta perquè sols tracta de la vida y actes del rey Alfons, son pare, y del mateyx rey don Pedro III; també lo llenguatge és limosí o cathalà antich. Veritat és que la dita història és molt

---

⁶⁶⁷ *Crònica de Jaume I*, coneguda també com a *Llibre dels feits*, editada íntegrament a València el 1557.

⁶⁶⁸ Un dels llocs comuns més habituals respecte al català, consisteix a remarcar els continus canvis als quals havia estat sotmès al llarg de la història. Pere Gil insisteix en la mateixa idea, com comprovarem en la valoració de les següents obres històriques; qüestió que també es repeteix en el pròleg a la seva traducció catalana del *Contemptus Mundi* (Barcelona, 1621). Sobre aquesta qüestió, veg. l'est. intr.

⁶⁶⁹ P. M. Carbonell incorporà la transcripció literal de la *Crònica general* de Pere III en les seves *Cròniques d'Espanya fins ací no divulgades* (Barcelona, 1547).

graciosa y digna de ser legida per ser estat lo rei don Pedro III home curiós y destre, y inclinat a escriurer y compòndrer las cosas que empenia\.

La història que ha escrita en llengua catalana lo il·lustre cavaller Pero Tomich en la vila de Bagà a 10 de novembre de l'any 1448 és molt curta y per ço lo mateyx auctor la nomena memorial, dividit en 71 capítols.⁶⁷⁰ Lo estil d'ella és bayx; no té mèthodo sinó és quant tracta dels comptes de Barcelona y reys de Aragó /fins al rey cathòlic don Ferrando\;⁶⁷¹ lo llenguatge és molt curt, sec y rudo perquè és en part llimosí y no propri ni elegant sinó impropri y molt comú. I lo que causa major desgust és no ser esta història en tot segura, /ni\ certa, /ni\ verdadera, ans bé, té algunas y no poques cosas falças y fabulosas y altres molt incertas y poc seguras, per las quals lo reprèn y li carrega la mà asprement Pere Miquel Carbonell en la sua història que ha escrita de Cathalunya.⁶⁷² Y si bé en algunas té rahó de reprende'l de las falsedats y fàbulas que Pere Tomich compta com si fossen verdaderas històrias, però excedeyx Carbonell en assentar-li tant la mà perquè la reprehensió contra la falsedat ha de ser moderada. De tal manera y ab tals paraules que se evite la falsedat y se entenga la veritat y no·s pique ni mordique ni se desautorize y deslustre la persona, particularment que y ha moltas cosas en dita història molt verdaderas y ben escritas, || 53r las quals més no s'han de mòurer per alabança de l'auctor que /no\ las que no són tals per vituperar-lo. Y puys lo il·lustre cavaller Pere Tomich escrigué lo que pogué y sabé y ab bona voluntat son treball ha de ser estimat y agrayt y son defecte ha de ser ab gran amor y respecte escusat.⁶⁷³

---

⁶⁷⁰ Pere Tomic (primera meitat s. XV). La vila de Bagà (Bergadà) era cap de la baronia de Pinós. La data de 1448 és una errada de la primera edició (Barcelona, 1495) que es repeteix en les edicions posteriors. La data correcta és l'any 1438, com consta en els manuscrits. L'error ja fou detectat per Massó (1906: 114). L'obra portava el títol *Històries e conquestes del realme d'Aragó e Principat de Catalunya* (Barcelona, Joan Rosembach, 1495). Durant el s. XVI es va reeditar dues vegades, el 1519 i el 1534, i en cap cas no es divideix en «71 capítols». Potser no es tracta d'una errada de Pere Gil, sinó d'una referència a alguna còpia manuscrita amb afegits posteriors; veg. Duran (1992: 32-34 i 51-53). D'altra banda, cal assenyalar que Tomic va descriure la seva obra com un «petit memorial de algunas històrias e fets antics los quals en moltes parts he oÿts e legits».

⁶⁷¹ Els capítols corresponents als regnats d'Alfons el Magnànim i de Joan II en les edicions de 1495 i 1519 són obra d'un altre autor no identificat. En l'edició de 1534 s'afegeix el regnat de Ferranel Catòlic, atribuït per Massó (1906: 602) a Martí de Ivarra, autor explícit de l'Epístola introductòria d'aquesta edició.

⁶⁷² P. M. Carbonell dedicà fins a vint-i-dos capítols de la primera part de les seves *Cròniques d'Espanya* a refutar Pere Tomic. Tot al·legant l'autoritat del seu cosí Jeroni Pau, Carbonell denuncia els errors de l'obra de Tomic respecte a la història antiga i als orígens llegendaris de Catalunya; veg. Alcoberro (1991:18-21); (1994: 537-554); i (1997: 5-170).

⁶⁷³ No és exagerada l'opinió de Pere Gil sobre les crítiques de P. M. Carbonell, perquè van ser demolidores; fins i tot és probable que l'obra de Tomic provoqués la reacció de Carbonell, ja que les *Cròniques d'Espanya* s'iniciaren el 1494, la mateixa data de la publicació de les *Històries e conquestes...*

La història que ha composta y ordenada /en llengua cathalana\ lo honorable y discret mossèn Pere Miquel Carbonell,⁶⁷⁴ escrivà y archiver del Rey y notari públic de Barcelona, lo qual acabà de escriurer en lo any 1513 de Nostre Redemptor. És bona y prou cumplida perquè /pren lo principi\ des de Túbal, que començà de habitar Espanya després del diluvi, y va discorrent per los successors que la habitaren, en especial per los carthaginenses, romans y godos. Després tracta dels comptes de Barcelona y finalment dels reys de Aragó fins al rey don Joan deyxant de escriurer las obras heroycas del rey don Ferrando, /y tota esta història és dividida en sis llibres\.⁶⁷⁵ Lo estil /d'ella\ és prou clar; lo llenguatge és bayx y poc elegant; és curta y no ben ordenada /des del\ principi fins a la mitat del primer llibre quant tracta dels primers habitants de Espanya, y dels romans, y godos que la governaren, y dels comptes de Barcelona que governaren a Cathalunya, /però\ després, quant tracta dels que foren juntament reys de Aragó y comptes de Barcelona,⁶⁷⁶ és la història molt llarga, autèntica y cumplida. Deu-se molt al dit Carbonell per haver escrita esta història y (com ell testifica a la fi de l'últim capítol) per haver-la treballada per espay de 18 anys interpolats y per haver posat en ella molts actes y privilegis trets de l'Archiu Real, lo qual com era archiver ho pogué molt ben fer.

La història que ha escrita en llengua cathalana antiga, casi limosina, lo magnífic y valerós Ramon Muntaner,⁶⁷⁷ natural de la vila de Paralada y després ciutadà de València, la qual començà de escriurer en lo any 1325 y finí als darrers anys de sa vida. És història molt bona y en estil, orde, llenguatge, certitut y veritat molt perfecta y acabada per ser estat lo dit Ramon Muntaner home de gran ingeni, cortesà que seguia la cort del rey en Jayme y haver-se trobat present (com ell ho testifica en lo pròlec) en trenta-duas batallas servint en pau y /en\ guerra sempre al Rey. Y ayxí, com a testimoni de vista /en moltes cosas,\ escriu perfectíssimament tota la història

---

⁶⁷⁴ Pere Miquel Carbonell (1434-1513) escrigué les *Cròniques d'Espanya* entre 1495 i 1513, però l'obra no va ser publicada fins el 1546.

⁶⁷⁵ Les *Cròniques d'Espanya* es dividiren en set parts. Es probable que Pere Gil es confongués amb la divisió en sis llibres de la *Crònica general* de Pere III inclosa en l'obra de P. M. Carbonell.

⁶⁷⁶ Ratllat: «després la unió feta entre Aragó y Cathalunya per casament del compte don Ramon Berenguer ab donya Petronilla o Urraca, Reyna de Aragó».

⁶⁷⁷ Ramon Muntaner (1265–1336) escrigué la seva *Crònica* des de l'any 1325 fins el 1328. Durant el segle XVI fou editada a València l'any 1558 i a Barcelona l'any 1562.

dels reys⁶⁷⁸ /don Pedro, des del capítol 1 fins al capítol 6; don Jaume Conquistador, del capítol 6 fins al capítol 27; don Pedro II, del capítol 27 fins al capítol 146; don Alonso, del capítol 146 fins al capítol 174; don Jaume II, del capítol 174 fins al capítol 292; y de don Alonso II, des del capítol 292 fins al capítol 298, que és lo últim de tota la dita història. Durà esta història per espay de 132 anys, és a saber, des de l'any 1196, en lo qual /començà de regnar\ lo rey en Pere, fins a l'any 1328, en lo qual fou coronat per rey de Aragó y València Namphos, ço és, lo rey don Alonso III. En esta història estan las admirables conquistas de Mallorca, València y dels ducats de Athenas y Neopàtria, y altres cosas prodigiosas. És lo llenguatge d'ella molt mesclat de limosí però limat y elegant, y lo millor que en aquell temps se usava. La història⁶⁷⁹

|| 53v *La*⁶⁸⁰ *Crónica de España* que en llengua castellana ha escrita lo molt reverent e il·lustre senyor Francisco Tarapha⁶⁸¹ canonge de [...].⁶⁸² És tan breu y en ella se fa tan poca menció de cosas de Cathalunya y dels comptes de Barcelona y reys de Aragó que apenas d'ella pot tràurer concepte ni notícia del que passà en Cathalunya.

Lo llibre que ha compost en llengua castellana *De las grandezas y cosas memorables de la ciutat de Tarragona* lo il·lustre cavaller micer Luýs Ponç de Icart,⁶⁸³ doctor en lleys. En son gènere de las cosas que tracta és bo però sols precisament tracta de las cosas de Tarragona.

Lo llibre /primer\ que ha escrit en llengua llatina lo il·lustre cavaller Francesch Calça,⁶⁸⁴ home en llengües y lletras humanas y en philosophia y altres scièncias

---

⁶⁷⁸ Ratllat: «en Jaume fins a la mort y un poc escríu també les coses que féu son successor y fill [...] infant Namphos de Aragó y València [...]».

⁶⁷⁹ El text s'interromp.

⁶⁸⁰ Ratllat: «història».

⁶⁸¹ Francesc Tarafa (1495-1556), arxiver de la catedral de Barcelona, publicà el 1553 a Anvers una història de la península intitulada *De origine ac rebus gestis regum Hispaniae liber*, reeditada a Colònia el 1577 i a Frankfurt el 1602. Pere Gil fa referència a la versió castellana d'Alonso de Santa Cruz (Barcelona, 1562), gens respectuosa amb l'original.

⁶⁸² Ratllat «Barcelona».

⁶⁸³ Lluís Ponç d'Icard (1518-1578), doctor en drets, enllestí cap el 1564 la versió catalana del *Llibre de les grandeses*, que restà inèdita fins a l'edició moderna d'Eulàlia Duran el 1984. La traducció i ampliació castellana fou publicada el 1573 a Lleida amb el títol de *Libro de las grandezas y cosas memorables de la metropolitana insigne y famosa ciudad de Tarragona*.

⁶⁸⁴ Francesc Calça (1519-1603), historiador, poeta i professor d'arts i filosofia a la Universitat de Barcelona des del 1545, nomenat catedràtic de grec el 1557. La seva tasca com a historiador es centrà en l'ordenació del catàleg de la sèrie icònica dels comtes i comtes-reis de Catalunya-Aragó per al Palau de la Generalitat, que la Diputació encarregà el 1587 al

doctíssim, en lo qual tracta de l'origen y nom de Cathalunya y algunas otras cosas concernents a ella. En son gènere és bo, sols se desitjava que's fossen impressos los altres llibres com yo moltes voltes lo'n suppliqué y los quals escrits de sa mà me féu mercè de comunicarme'ls y yo legí. Però per desitjar lo predit il·lustre cavaller una informació certa de algunas cosas de Cathalunya y sent ya de edat de més de setanta-set anys en lo any 1598 quant yo de aquestas cosas ab ell tractava, no ha pogut cumplir la obra que tan bé havia començada y ayxí sols resta imprès lo llibre primer.⁶⁸⁵

Los *Annals de la Corona de Aragó* que ha compost en llengua castellana Hierònymo Çurita coronista del regne de Aragó, los quals van dividits en [...] parts y la 1ª abraça cinc llibres, la 2^a [...].⁶⁸⁶ Són los predits *Annals* una obra perfectíssima y en ells se tracta diffusament las cosas que han passadas en dita corona des de la perdició de Espanya, que fou lo any 715 y de Nostre Redemptor, fins a l'any [...] en lo qual era rey de tota Espanya [...]. Veritat és que per lo predit Hierònym Çurita, coronista del regne de Aragó, /se passen ab demasiada brevedat\ moltes cosas de Cathalunya, és a saber: tota la història dels comptes de Barcelona que és llarga y dura cerca de 450 anys, ço és, des de l'any 715 en que se perdè Cathalunya /ab tota Espanya\ fins a l'any 1137 en lo qual se ajuntà Cathalunya ab Aragó per lo casament de don Ramon Berenguer, compte de Barcelona, ab donya Petronil·la o per altre nom /Urraca,\ reyna de Aragón. Y algunas otras cosas semblants de Cathalunya que no tocàvan tant a sa història las passà molt breument sens obrar d'ellas plena notícia. La història que [...]

|| 54v D'estas y otras semblant històrias pendré tot lo que serà necessari y convenient per al cumpliment de aquesta nostra, la qual mitjançant la divina gràcia tinc desitg de finir y perfectonar avisant sempre al lector (com ja en altres parts he

---

pintor bolonyès Filippo Ariosto; i en la redacció del llibre *De Catalonia liber primus* (Barcelona, Jaume Cendrath, 1588), que formava part d'una obra més extensa composta en cinc volums on s'abordaven aspectes geogràfics, literaris o històrics de Catalunya, d'acord amb el gènere de les il·lustracions i amb una voluntat evident d'enaltiment patriòtic. Li és atribuïda la redacció de l'*Epítome de la genealogia dels comtes de Barcelona*, que precedeix la compilació constitucional de 1588-89 (veg. l'est. intr.). Per a la sèrie icònica, veg. Galdeano (2003: 51- 70) i (2006: 375- 409); per a la seva biografia, obra literària i historiogràfica, veg. Molas (1978: 77-95); Figueras (1994: 87-104); i Villanueva (2003: 272).

⁶⁸⁵ Aquest testimoni de Pere Gil és la prova més evident que Calça acabà finalment l'obra.

⁶⁸⁶ Jerónimo Zurita y de Castro (1512–1580), cronista oficial del Regne d'Aragó des de 1548, escrigué els *Anales de la Corona de Aragón* (1562-79), que abarquen des de la invasió dels àrabs fins a la mort de Ferran II. L'edició prínceps és de 1562 i fou publicada per Pedro Bermuz a Saragossa; l'edició definitiva, corregida per Zurita i publicada després de la seva mort, s'imprimí també a Saragossa el 1585 per Simon de Portonariis.

apuntat) que no és ma invenció escriurer annals ni fer crònica llarguíssima y cumplidíssima /de Cathalunya\ sinó sols fer una història breu y compendiosa, però clara y en si mateyxa sufficient per a que d'ella se enténgan ab claredat, y /bon\ orde, y distinció de temps las cosas de Cathalunya. Y ajude esta *Història moral* a la altra *Història ecclesiàstica y de sants de Cathalunya* a la qual yo tinc /y dec\ particular affectió y devoció.

5

Las cosas que passaren en Cathalunya des de que fou ocupada per los moros, en lo any 715, fins que entraren los conquistadors en ella, en lo any 733 de Nostre Redemptor.

En la fi del precedent capítol resta diffusament declarat com se perdé Espanya y ab ella Cathalunya y alguna part de França en lo any 715 de Nostre Redemptor. Des del dit any 715 fins a l'any 733 no·s té notícia de historiador algú que tinga certitut y auctoritat que·s conquistàs cosa alguna en Cathalunya perquè fou tanta la fúria dels moros que en haver lo dit any 715 ocupada tota Espanya y Cathalunya, no contents de posseyr a Espanya, entraren ab innumerable exèrcit contra França y ocuparen la Gà·lia Gòthica, que tenia en aquell temps la Gà·lia Narbonense y abraçava moltes ciutat y vilas principals. Y estigueren en aquest temps los francesos tan ocupats en pelear contra los moros y resistir per a que no passassen avant que no pogueren fer entradas en Cathalunya. Per la qual causa no·s té memòria certa que des de l'any 715 fins a l'any 733 se conquistàs cosa alguna de Cathalunya y ayxí lo que·s pot conjecturar y presumir que passaria en aquest temps en la miserable Cathalunya és lo que·s presum que passava en totas las parts de Espanya ocupadas per los moros, és a saber: assolar-se alguns castells per los infels; cremar-se las iglésias; robar-se totas quantas riquesas y cosas de valor podían los moros trobar; oprimir als christians que vivían entre ells en totas las maneres que podían tractant y no guardant los pactes que ab ells havían firmats; y exercitant en ells y en sas iglésias, ciutats, vilas, casas y haziendas tots gèneros de inhumanitat y crueltat /que podien exercir\. Estas cosas se creu passarían en Cathalunya des de l'any 715 fins a l'any 733 de Nostre Redemptor.⁶⁸⁷

---

⁶⁸⁷ En aquest punt, Pere Gil segueix Zurita (lib. I, cap. II), el qual remarca la manca d'informació abans del 733, data de l'entrada d'Otger Cataló al Principat, segons Pere Tomic.

6. Las cosas que⁶⁸⁸

|| 55r

6

La entradas dels conquistadors y barons y reys de França en Cathalunya des de l'any 733 fins a l'any 805, en lo qual començà de governar a Barcelona Barà⁶⁸⁹ que fou lo 1 compte /o governador\ de Barcelona.

Lo pas més difficultós y més ambaraçat y duptós de quants són en tota la història de Cathalunya és aquest de averiguar quantas y quinas y de què manera foren las primeras entradas dels conquistadors y dels barons y reys de França que-s feren a Cathalunya, des de l'any 733 fins a l'any 805 de Nostre Redemptor. Y tota la difficultat nayx de no trobar-se privilegis o actes o epitáfios o esculturas o altras memòrias /autènticas\ fetas en Cathalunya de aquest temps, y de haver-hi pochs historiadors espanyols y francesos que tracten de las cosas que en aquest temps se feren en Cathalunya y lo que més és: los pochs que de aquestas cosas escriuen ser tan differentes y contraris en sos parers y fundar tan poc sas històrias que apenas se pot saber res que sia clar, evident y cert. Per la qual causa referiré breument lo que alguns escriuen y diré lo que a mi me apar més verisímil deyxant a altres que tindran més alt ingeni y trauran feta més diligència o trobada més clara la veritat de las cosas, lo judici més madur y més cert de totas ellas.

Pere Tomich en son memorial y breu història que ha composta des del capítol 16 fins al capítol 25 d'ella diu nou punts prin/ciàpals de cosas que passaren en aquest temps, los quals referiré sumats per orde.⁶⁹⁰

Primo. En lo capítol 16 diu que en la província de Guiana en França y havia un príncep nomenat Otger Golant, lo qual era de nació alemany y de gran valor. Aquest governava la dita província de Guiana per Pepí rey de França y per quant habitava en un castell de dita província nomenat Cataló lo nomenàvan tots per sobrenom Otger Cathaló⁶⁹¹ y als soldats y súbdits seus los nomenàvan cathalons. Aquest, com era de gran ànimo y alts pensaments, /tractà⁶⁹² ab nou barons que estàvan partits ab tres ternas y eren nomenats ab aquest orde. Primera terna:

---

⁶⁸⁸ La frase s'interromp i no té correspondència amb el punt següent.

⁶⁸⁹ Transcrivim el nom amb l'accent gràfic tal com Pere Gil l'escrigué en el manuscrit.

⁶⁹⁰ A partir d'aquí, Pere Gil resumeix l'obra de Tomic. A causa del seu caràcter llegendari, no seguim la norma general d' anotació.

⁶⁹¹ Sobre la llegenda d'Otger Cataló, veg. Coll (1947-48: 1-47).

⁶⁹² Ratllat: «concertà».

Napifer de Montcada ab Galceran Guerau de Pinós y Ugo de Mataplana. Segona terna: Jou de Servera ab Guerau Ramon de Servelló y Pere Alemany. Tercera terna: Ramon de Anglasola ab Gispert de Ribelles y Berenguer Roger de Aril. Y concertà ab tots ells que fessen un exèrcit y entrassen a conquistar part de Espanya. Lo concert tingué effecte perquè en lo any 733 feren un exèrcit de vint-y-sinc milia combatents, entre soldats de cavall y de peu, los quals molts d'ells aportaven sas mullers y infants sent general de l'exèrcit lo dit Otger Golant, per sobrenom Cathaló, y capitans particulars los dits nou barons. Entraren en terra de Cathalunya per la Vall de Aran; conquistaren las Valls de Aran, Àneu, la terra de Pallàs y Ribagorça, ahont tingueren moltes batallas ab los moros; prengueren lo castell de València, || 55v en Pallàs, y altres castells; passaren per Serdanya y Capsir y conquistaren aquella terra y edificaren en tota ella moltes torres per poder-se guardar y defensar dels moros; y feren algunas iglésias y capellas per oyr los divinals officis y rebre los sacraments; y deyxaren allí sas mullers y sos infants ab gent de guarda y l'altra part major y més expedida de l'exèrcit passà avant /en\ la conquesta.

Secundo. Diu en lo mateyx capítol 16 que Otger Cathaló ab sos barons y exèrcit marchà envés Gerona y sabent que lo rey moro de Gerona ab los moros de aquella terra havían ajuntat gran número de moros per a resistir a l'exèrcit de Otger Cathaló, deyxant lo camí de Gerona, anà dret a Empúrias y la assitjà. Y tenint-la assitjada morí de malaltia lo dit Otger Cathaló /lo primer de octubre de l'any 735 de Nostre Redemptor\ nomenant abans per general de son exèrcit, ab consentiment de tots los barons, al baró Napifer de Moncada. Lo qual, acceptant dit càrrec, perseverà en lo siti sobre Empúrias y entenent que los reys moros de las principals poblacions de Cathalunya, ço és, lo rey de Fraga, lo rey de Tortosa, lo rey de Roda, lo rey de Tarragona, lo rey de Barcelona y lo rey de Gerona ab gran exèrcit venían contra ell, açà son exèrcit del siti que tenia sobre Empúrias y se'n tornà a las montanyas y valls, y terres de Serdanya, Capsir, Pallàs, Andorra, Carol [y] Àneu.⁶⁹³ Y se feren forts, y habitaren allí a despit dels moros /molts anys\ fins a la vinguda de Carolo Magno, anomenat Carles Maynes, a Cathalunya.

Tèrtio. En lo capítol 17 diu que lo any 790 lo emperador Carles Maynes conquistà la ciutat de Carcassona y de l'exèrcit de Carles Maynes partí una gran cavalcada y passà los monts Pyreneus y entrà fins a Gerona, y sequejà moltes viles y cases de

---

⁶⁹³ Ratllat: «y habitaren».

la terra cerca Gerona. Prenent y cativant molts moros y tornant a França /y passant\ una vall estreta, nomenada Vall Magre, trobaren set hermitans christians molt flachs y a/rribada la cavalcada al lloch ahont estava lo emperador Carles Maynes, juntament ab lo Papa, referiren com havían vist los set hermitans. Lo Papa y Emperador anaren a veure'ls; demanaren-los si tenían pa; un ermità nomenat Thomàs mostrà dos pans; lo Papa li digué que·ls beneýs y havent-los beneýt lo Papa y lo Emperador los partiren y d'ells (diu Pere Tomich) que se saciaren deu mília hòmens com si haguéran menjar deu mília pans. Y féu /fer\ en aquella vall lo Emperador castells y allí se posaren las tendas de l'exèrcit, en especial féu edificar un monestir ab títol de Nostra Senyora, de l'orde de sant Benet, y un castell nomenat de Montagut. /Estas cosas diu Pere Tomich que escriu Filumena,⁶⁹⁴ secretari de l'emperador Carles Maynes, en una història que compongúe lo any 795\.

Quarto. En lo capítol 18 diu que lo any 791 lo Papa y lo emperador Carles Maynes enviaren al capità Roldan, ab molts altres principals barons y un gran exèrcit de vint mília de cavall y vint y sinc mília de peu, y manà que entrassen per les muntanyes de Capsir y Serdanya, y anassen envés Balaguer y Leyda, y per lo Pla de Urgell y arribassen fins a Barcelona y se'n tornassen per Gerona, Empúries y Elna no detenint-se lo exèrcit en ninguna part sinó que robassen y talassen y cativassen lo que poguessen; /y que lo delme de las cosas que pendrían donassen al monestir que se edificava en la vall Magre\.

Y cumplint Roldan aquest manament y entrant per Capsir y Serdanya, encontrà als nou predits barons y, sabut lo que per ells era estat fet, se alegrà || 56r y los prengué a tots nou en sa companyia ab un bon exèrcit dels mateyxos barons. Y marchant conquistaren los plans de Capsir y Serdanya, y passant tot lo exèrcit de Roldan y dits barons per Balaguer y Leyda, en lo Pla de Urgell, encontrà en un gran exèrcit de moros ahont y havia tres reys, ço és: Alfár rey de Segòvia, y Feregan rey de Toledo, y Spartin rey de Fraga. Travaren gran batalla y vencé lo exèrcit de Roldan matant al dits tres reys y restant mília moros, /ahont prengueren grans riquesas,\ y passant avant fins a Barcelona feren allí una grandíssima presa. Y arribant a Gerona y després a Empúries, posà Roldan siti sobra Empúries y des de allí envià lo delme de las cosas que havia lo exèrcit presas

---

⁶⁹⁴ Segons Tomic (cap. XVII), Filomena (Philomena) fou suposadament secretari de Carlemany. Existeix un text llatí, datat probablement entre els segles XIII i XIV, que relata la fundació del monestir benedictí de La Grassa (Carcassès), a la riba de l'Orbieu, que malgrat la manca de títol i d'autor s'atribueix tradicionalment a *Philomena* o *Pseudo-Philomena*; veg. l'edició de Fr. E. Schneegans, amb el títol *Gesta Karoli Magni ad Carcassonam et Narbona* (Halle, 1898).

a l'Emperador per al monestir de Nostra Senyora. Lo qual delme era trenta milia, entre bous y vaques, entre rocins y mulas quatra-cents milia, nou milia pesants de or y noranta milia draps, entre draps de or y seda. De la qual cosa se alegrà lo Emperador y en special de saber com Roldan havia encontrat ab los nou barons y que·ls aportava en son exèrcit. Y per ser aquest delme, que fou donat al monestir de Nostra Senyora, tan gran se nomena aquella vall de allí avant no Vall Magra sinó Vall Grassa y lo monestir se intitula de Nostra Senyora de la Grassa.

Quinto. En lo capítol 20 diu que no podent Roldan ab son exèrcit conquistar la ciutat de Empúrias que tenia assitjada y sabent que venia un exèrcit de innumerable multitut de moros contra ell, alçà lo siti y se'n tornà a França y arribant ab son exèrcit a l'Emperador li mostrà los nou barons dels quals alguns, /però poch,\ éran los mateyxos vius que lo any 733 éran entrats; los altres, y los més, éran los fills de aquells primers nou barons en la vista dels quals se alegrà molt Carles Maynes.

Sexto. En lo capítol 22 diu que havent Roldan referit al Papa y a l'emperador Carles Maynes los mals que los moros havían fet en Espanya y lo que havían ja començat los nou barons y altres coses, ab consell delliberat y madur y ab llicència del Papa, /Carolo Magno\ féu vot /a Nostre Senyor Jesuchrist y en reverència de la Verge Maria y dels nou coros dels àngels\ de passar los monts Pyrineus y retornar la terra a la fe y obediencia y religió christiana, y que en memòria dels nou coros dels àngels y dels nou barons totas /las\ ordinacions que faria serían en novenas. Y com lo príncep Cathaló fou lo primer que entrà volgué que la terra se nomenàs Principat de Cathalunya y los habitants cathalans, en memòria del príncep Cathaló y dels seus que foren los primers que entraren en ella y se nomenaven cathalons.

Sètimo. En lo capítol 23 diu que estant lo Papa y emperador Carles Maynes en la Gàl·lia Narbonense per compliment del vot fet per lo emperador Carles Maynes, havent preceyt madur consell lo 1 de novembre de l'any 791, feren divisió ab ordinacions del Principat de Cathalunya las quals se poden reduir a 3 caps. Lo 1 que y hagués en lo Principat de Cathalunya vuyt bisbats hab lo arcabisbat en las ciutats següents: arcabisbat de Tarragona, bisbat de Barcelona, de Tortosa, de Vich, de Urgel, de Gerona, de Elna y de Roda, que després se mudà en Leyda, y que quant se conquistassen estas ciutats encontinent se posassen en elles bisbes. Lo 2 que y hagués en Cathalunya nou comptats que tinguessen sos límits en los quals se dividís Cathalunya y que estos tinguessen dins sos límits nou vescomptats,

y nou nobles, y nou vervessors, los quals se tinguessen en feu per ells regoneyxen tots fidelitat a l'Emperador. Y la divisió y nominació fou la següent:

|| ^{56v} Primer. Comptat de Rosselló; vescontat de Castellnou; noble de Canet y vervessor de Muntestoch, los quals vuy són dits Olius.

Segon. Comptat de Serdanya; vescomptat de Quer Foradat; noble de Vrig;⁶⁹⁵ vervessor d'en Veig.

Tercer. Comptat de Pallars; vescomptat de Vilamur; noble de Ballera; vervessor de Toralla.

Quart. Comptat de Empúries; vescomptat de Rocabertí; noble de Servià; vervessor de Foyxà.

Quint. Comptat de Besalú; vescomptat de Bar;⁶⁹⁶ noble de Porqueres, que són dits Sancta Pau; vervessor de Besora.

Sisè. Comptat de Osona; vescomptat de Cabrera; noble de Santellas; vervessor de Vilademany.

Setè. Comptat de Barcelona; vescomptat de Cardona; noble de Munt Clús; vervessor de Buyxadós.

Vuytè. Comptat de Urgell; vescomptat de Àger; noble de Tèrmens; vervessor de Guimerà.

Novè. Comptat de Tarragona; vescomptat de Scornalbou; noble de Castellet; vervessor de Mediona.

Lo 3 que y hagués nou baronias magnades, ço és, francas en alou y que no estiguessen subjectas als nou comptats sinó que los barons fossen prínceps en llurs baronias ayxí com los comptes éran nomenats potentats en los comptats, sinó que sols tinguessen la fidelitat per lo Emperador. Y que las ditas nou baronias

---

⁶⁹⁵ «Durig» a Tomic; Urtx, en realitat.

⁶⁹⁶ «Bas» a Tomic.

fossen donadas als dits nou barons qui entraren primers en Cathalunya y fóssan intitulas per los noms dels mateyxos barons segons lo orde y forma y segons los títols següents: primera baronia de Montcada; 2^a de Pinós; 3^a de Mataplana; 4^a de Servera; 5^a de Servelló; 6^a de Alamany; 7^a de Anglasola; 8^a de Ribellas; 9 de Erill. Esta (diu Pere Tomich) fou la divisió de Cathalunya feta per Carles Maynes.

Octavo. En lo mateyx capítol 23 diu que en haver ordenada lo emperador Carles Maynes tota la precedent divisió dels bisbats, comptats y baronias de Cathalunya, passà ab son exèrcit los monts Pyrineos y conquistà en breu temps tota Cathalunya la Vella, que és des de França fins al /riu\ Lobregat y fins al riu nomenat Noguera Ribagorçana. Mes diu que assitjà a la ciutat de Gerona y que estava lo Papa en lo exèrcit de l'emperador Carles Maynes, y que lo siti durà molt temps y que per fam agué lo exèrcit de alçar-se y que lo Emperador hab lo exèrcit se'n tornà la volta de França. Y en aquesta entrada y tornada de dit exèrcit escriu Pere Tomich que lo emperador Carles Maynes manà edificar la seu de Vic, la granja de Ripoll, que després fou monestir de monjos /de sant Benet,\ y en lo comptat de Roselló féu edificar los monestirs de Sant Miquel de Foyxà y lo monestir de Arlès y lo monestir de Sant Genís de Roselló, y en la Vall de Mer lo monestir de Mer. Y que en la Vall Carola tingué una gran batalla ab los moros y los vencé, la qual vall vuy se nomena Vall de Carol, y se'n tornà en França y després de algun temps diu que entrà Carles Maynes en Espanya per Navarra, per lo pas de Roncesvalles, y allà moriren los dotze pares de França y una infinitat de francesos. || 57r Y finalment tornat lo emperador Carles Maynes a França se emmalaltí en la vila de Grigi, cerca de Alamanya, y deyxà a son fill y successor Luýs que acabàs la conquesta de Cathalunya y morí lo 1 de setembre de l'any 803 de Nostre Redemptor, conforme diu que s llig en lo testament del dit emperador escrit per Philomena, secretari del mateyx emperador.

Nono. En lo capítol 24 diu Pere Tomich que lo any 811 de Nostre Redemptor entrà lo rey Luís, fill de Carles Maynes, en Cathalunya avisant primer als christians, los quals estàvan molt oprimits y se éran fets tributaris als moros, que s rebel·lassen. Y havent entrat conquistà a Gerona y posà en ella bisbe. Després, posà siti sobre Barcelona y la tingué assitjada bon temps y la conquistà lo any 814 y posà en ella bisbe. Després,⁶⁹⁷ féu compte de Tarragona lo fill de Otger de les Marques, y compte de Urgell lo fill de Arnau de Montcada, y nomenà vescomptes, y nobles, y

---

⁶⁹⁷ Ratllat: «conquistà a Tarragona».

vervessors, y posà per execució en Cathalunya tot lo que son pare lo emperador Carles Maynes havia votat y ordenat. Y aturàs lo rey Luís per a si lo comptat de Barcelona, lo qual llavors se estenia fins a Sarrateyx y a Moyà y a la Guàrdia de Montserrat y a Castell de Fels y a Cabrera, y aquest comptat encomanà lo rey Luís a un cavaller nomenat Grifa que era del castell de Arià, en la terra de Conflent cerca del riu de la Tet. Lo qual Grifa fou pare de Grifa Pelós y lo any en lo qual li encomanà lo rey Luís al dit Grifa lo comptat de Barcelona fou lo any 843 de Nostre Redemptor, com escriu lo mateyx Pere Tomich en lo capítol 25 de la sua història. Y diu lo mateyx autor en lo capítol 24 que lo rey Luís als christians tributaris qui no·s volgueren rebel·lar contra los moros (com ell havia avisat) manà que fossen sotmesos als senyors christians pagant los mateyxos tributs com abans estàvan sotmesos y pagàvan als moros. Y aquestos escriu que·s nomènan hòmens de remensa que són en Cathalunya la Vella, des de Lobregat fins a França, ço és, hòmens obligats a pagar los tributs /que abans en temps dels moros pagàvan\ estos nou /punts y\ caps principals de las preditas nou casas. Escriu Pere Tomich en sustància y en lo mateyx orde que yo he referit des del capítol 16 fins al capítol 25 inclusivament, /ajuntant en los capítols 19 y 21\ altres coses tocants a França (las quals yo per no pertànyer a nostre /propòsit\ scientment he deyxades y sols he escritas las cosas que pertanyen a nostra història de Cathalunya).⁶⁹⁸

|| 57v Contra estos nou punts y caps principals de cosas que escriu Pere Tomich que succeÿren en las primeras entradas dels conquistadors de Cathalunya, des de l'any 733 fins a l'any 843 de Nostre Redemptor, se pot objectar que los historiadors francesos qui escrigueren las vidas y los actes de Martel·lo, y Pepino, y Carolo Magno, fill de Pepino, y Ludovico, fill de Carolo Magno,⁶⁹⁹ poques o ningunes coses diuen de totes aquells que referyx Pere Tomich. Y no és de créurer que tots los historiadors francesos deyxassen de escriurer totas estas cosas tan principals si fóran fetas per los dits reys de França.⁷⁰⁰ Y los historiadors francesos, los que yo he vists y són de gran auctoritat y no fan menció de ditas cosas, són los següents: [...].⁷⁰¹

---

⁶⁹⁸ Al marge hi ha una anotació il·legible. Ni Zurita ni l'*Epítome* no mencionen la llegenda dels pagesos de remença. Per al seu sentit historiogràfic, veg. Freedman (1988: 3-28).

⁶⁹⁹ La successió dels reis carolingis és la següent: Carles Martel (m. 741); Pipí el Breu (751-768); Carlemany (768-814); Lluís el Piadós (814-840).

⁷⁰⁰ Aquesta és la mateixa crítica exposada per P. M. Carbonell (1997: vol. I, 183).

⁷⁰¹ Continua unes línies més avall.

Per esta rahó Pere Miquel Carbonell en lo principi de la sua crònica que escriu de Espanya y en special de Cathalunya, des del capítol 17 fins al capítol 22, ab parer particular de l'il·lustre doctor Misser Hierònym Pau,⁷⁰² canonge de la [...], reprèn asprement totas aquestas cosas compresas en aquestos nou punts y caps principals que he referit dient que totas estas cosas són falças, y apòcrifas, y erròneas, y rondallas, y invencions, y contemplacions follas e «inèpcias de scriptors ignorants y presumptuosos»;⁷⁰³ y que no-s lig que Philomena (lo qual és auctor al·legat per Pere Tomich) sia estat secretari de l'emperador Carles Maynes y que haja escritas y compostas estas y semblants cosas contràrias a la veritat. I la rahó principal en que se funda Carbonell per a indicar y tenir las preditas cosas per falsas és perquè historiadors graves que han escrit las vidas y los actes de Pepino, y Carles Maynes, y Ludovico, dels quals al·lega a Alcuyno,⁷⁰⁴ Anastàsio,⁷⁰⁵ Paulo Diàcono,⁷⁰⁶ y Blondo,⁷⁰⁷ ninguna de las preditas cosas refereyxin, y no és de creure que historiadors tan graves las aguessen deyxadas si fóran passadas realment y fóran veras.

Per esta tan gran varietat de historiadors he dit yo ser aquest pas de història lo més difficultós y ambaraçat y duptós de quants y ha en tota la història de Cathalunya y en lo qual apenas se pot dir cosa certa ni encara casi verisímil. Totavia, per a declarar lo que yo de tot lo que he referit judique, diré sumàriament proposicions que seran com conclusions de tota la present història de las cosas preditas.

La 1ª proposició és que /no\ apar bé ni açertat⁷⁰⁸ lo que fa /y escriu\ Carbonell, ço és, condemnar com a⁷⁰⁹ falças las cosas referidas de Pere Tomich sols fundant-se en esta rahó perquè no són referidas per auctors aprovats y calificats. Perquè encara que auctors calificats no las refereyxen ni apunten però tampoc no las reprehen /ni\ riprovan y sovint hacontès auctors molt cèlebres deyxar-se algunas cosas importants de històrias.

---

⁷⁰² Jeroni Pau (1458?-1497), humanista i eclesiàstic; la seva obra més important és *Barcino* (Barcelona, 1491).

⁷⁰³ Afegim les cometes, car és una cita literal de P. M. Carbonell (1997: vol. I, 182).

⁷⁰⁴ Alcuí (735–804) dirigí l'escola palatina d'Aquisgrà.

⁷⁰⁵ Anastasi (v. 815–v. 878), conegut amb el sobrenom del Bibliotecari; fou cardenal, escriví una *Chosmografia tripartida* i durant molt de temps va ser-li atribuït el *Liber pontificalis*.

⁷⁰⁶ Pau Diaca (v. 720–v. 799), nom amb el que és conegut Pau Warnefrid, historiador, poeta i monjo.

⁷⁰⁷ Flavio Biondo (1392–1463), historiador, arqueòleg i humanista.

⁷⁰⁸ Ratllat: «ni cert».

⁷⁰⁹ Ratllat: «cosas».

|| 58r La 2ª proposició és que algunas cosas referidas per lo dit historiador Pere Tomich me aparen molt difficultosas de ser cregudas, com són lo miracle dels dos pans que saciaren deu mília hòmens; la vinguda del papa Adria/no⁷¹⁰ a Lenguadoc y la conquesta de Lenguadoc estant present lo Papa; y que lo Papa y Carles Maynes entrassen y conquistassen a Rosselló, perquè los historiadors eclesiàstichs que escriuen la vida y los actes dels papas, y en especial del papa Adriano, no escriuen semblant cosa, ans bé, tots diuen que en /aquest\ temps /Adriano\ estava en Roma.⁷¹¹ Y lo miracle de saciar ab dos pans deu mília hòmens com a miracle tan gran si fóra ver y hauria d'ell, com de cosa tan pública, memòria en molts historiadors; /y lo mateyx dic dels hermitans\ . Y ayxí, todas estas cosas que escriu del Papa /y del miracle y hermitans\ tinc yo per molt duptosas de ser veràs.

La 3ª proposició és que la història de Otger Cathaló y dels Nou Barons, y la història de la entrada de Carles Maynes y de Roldan en Cathalunya, si bé no són /totes coses\ certes però no tenen tanta repugnància y contrarietat y ayxí se poden tenir en alguna manera per probables. Perquè no apar tanta contrarietat que no poguessen entrar los dits barons y Roldan ab cavalcada prompta per regonèyxer la terra y lo emperador Carles Maynes per lo mateys efecte. /Puys és cert que lo mateyx any que Carolo Magno fou coronat emperador en Roma, que fou lo any 801, son fill Ludovico entrà en Cathalunya y conquistà la ciutat de Barcelona y altres ciutats y vilas, que són des de Lobregat fins a França. La qual part de Cathalunya se nomena Cathalunya la Vella, com escriuen Anònio y Regino dels quals ho tracta Çurita y ho escriu en el capítol 3 de[ ] libre 1 dels *Annals de la Corona de Aragó*.⁷¹² Y ayxí no és improbable que Carolo Magno abans no hagués entrat en Cathalunya.\ Veritat és que haver Roldan enviat aquell delme de tants de bous y vaques, y mulas y cavalls, y draps, /com diu Pere Tomich\, apar cosa difficultosa de ser creguda.

La 4ª proposició és que la història del vot de l'emperador Carles Maynes de conquistar Cathalunya y la divisió d'ella en bisbats, comptats y baronias, com està dit, /si bé té alguna\ difficultat però per altra part té un gènere de pietat y no és increyble que fes esta divisió abans de conquistar-la per a que d'esta manera, en la conquesta, ab més pau se dividís y partís. /Y també perquè Catalunya la Vella fou conquistada en lo any 801 y en lo any 802 fou conquistada casi tota Cathalunya

---

⁷¹⁰ Adrià I (772-795).

⁷¹¹ P. M. Carbonell (1997: vol. I, 181-182) expressa la mateixa crítica.

⁷¹² El terme Catalunya Vella es coneix des del segle XIII. Zurita no recull aquesta divisió territorial.

Vella y Nova per Ludovico, fill de Carolo Magno. Y pot ser que després de conquistada Carolo Magno fes la predita divisió com la féu en Aquitània instituint en ella nou comptats, conforme escriu Çurita en lo 3 capítol al·legat\ . Y en lo que toca als bisbats cert és que en temps dels godos y dels romans /casì\ totas las preditas vuyt ciutats /o las més\ ya éran caps de bisbats y ayxí no era molt que lo Emperador ordenàs que quant se conquistassen fossen bisbats.

La 5ª proposició és que no obstant que sia inçerta la entrada dels Nou Barons y la divisió dels comptats y baronias feta per lo emperador Carles del modo que ha referit Pere Tomich, però és cert que los linatges dels Nou Barons són antiquíssims y que o foren de aquell temps de l'emperador Carles Maynes o molt poc després. Y no sols estos linatges foren de aquell temps antich però molts altres claríssims y nobilíssims linatges /com foren Cruïllas, Folchs, dits Cardonas,\ que vuy encara dúran y se consérvan en Cathalunya foren del mateyx temps, com escriu Hierònymo Çurita en lo capítol 2 del libre 1 de la primera part dels *Annals de Aragó*. De tal modo que los linatges de la noblesa de Cathalunya en antigüedad, y limpieza, y valor en armas, y en tota cosa pot competir ab la nobleza de qualsevol província y regne de Espanya, y encara de Europa, com del discurs d'esta història se veurà.

Y de la mateyxa manera dic que haver en Cathalunya comptats, y vescomptats, y nobles, y vervessors, y barons és des del temps de l'emperador Carolo Magno, o molt poc després. Perquè Çurita, en lo capítol 4 del libre 1 dels *Annals de Aragó*, escriu que en lo any 820 era compte de Urgell Seniofredo⁷¹³ y compte de Empúrias Armengando.⁷¹⁴ Y vuy en dia || 58v se troben actes y privilegis antiquíssims que mòstran des del temps de Carolo Magno, ço és, cerca de l'any 800 o poc després, haver costum en Cathalunya de nomenar-se alguns comptes, com consta [...]. Assò és lo que per ara, salvat sempre millor parer, apar més verisímil.

---

⁷¹³ Sunifred I d'Urgell-Cerdanya (v. 800- 848), comte d'Urgell i Cerdanya (v. 834-848).

⁷¹⁴ Ermenguer I (s. VIII-d. 816), primer comte d'Empúries.

Governador /o compte 1\ de Barcelona
Barà⁷¹⁵

Supposat lo que resta dit, és a saber, que des de l'any 715 en lo qual fou per los moros ocupada Cathalunya fins a l'any 733 no-s pot saber ab notícia certa ni verisimil ni pro/ba\ble lo que passà en Cathalunya; y des de l'any 733 fins a l'any 805, /o cerca de dit any,\ si bé se poden saber algunas cosas que passaren, las quals refereyxen /Anònio, Regino\, Tomich, Çurita, y alguns altres, però com totes aquelles coses, o les més d'elles com està apuntat, sían oscuríssimas y /no molt\ fundadas apar que réstan /en alguna manera\ incertas y duptosas.

Sols advertiré lo que escriuen Carbonell en lo capítol 18 reprenent a Pere Tomich, y [...], y altres, que havent Carolo Magno alcançada una gran victòria dels moros en la Gàl·lia Gòtica y en especial en la Vall de Corbera,⁷¹⁶ cerca de Cathalunya, los moros se atemorizaren tant que /molts dels\ qui restàvan en Lenguadoch y en la Gàl·lia Gòthica y molts de la Espanya Citerior, /ço és, de Cathalunya y Aragó,\ prometeren de estar debayx lo poder de Carolo Magno y de sos successors y ser-los tributaris. Lo qual passat molt poc temps no ho compliren, ans bé, rompudas las paus y trevas se rebel·laren y feren guerra als christians quanto pogueren. Però en aquest mateyx temps, ho cerca d'ell, un moro nomenat /Zaet o\ Zato,⁷¹⁷ lo qual per los moros tenia lo govern de Barcelona, se alçà contra los moros y posà la ciutat en títol nom y poder de Carolo Magno⁷¹⁸ y sos successors, y alguns christians qui en ella estàvan li ajudaren y succeÿren. Després, alguns moros nomenats Gamir, y Addo /o Adola,\ y Satis, los quals si bé foren tributaris però feren traÿcions, com és cosa ordinària entre moros ser poch lleals.

Para apaciguar la terra /de Cathalunya\ y posar en ella persona christiana y de la qual se tingués més confiança, Ludovico Pio, rey de Aquitània y fill de l'emperador

⁷¹⁵ Ratllat: «6»; «Barà cristià». Els dubtes en la numeració, així com el número 7 que encapçala la biografia, indiquen que Pere Gil pretenia incloure un nou punt a les proposicions anteriors i que la biografia de Barà forma part de la *Història cathalana moral*. Barà I (v. 775–d. 820), comte de Barcelona (801–820). Per a la cronologia i la certitud històrica del personatge, veg. Ponsich (1980: 51-69).

⁷¹⁶ La vall de Corbera està situada al Rosselló, entre els Aspres i el Riberal.

⁷¹⁷ Segons Zurita (lib. I, cap. 3), s'anomenava Zaet; segons Carbonell (1997: vol. I, 183) i segons l'*Epítome de la genealogia dels comtes de Barcelona* que precedeix les *Constitucions* de 1588-89, era Zato.

⁷¹⁸ Pere Gil ha seguit fins aquí P. M. Carbonell (1997: vol. I, 181); a partir de la present nota a peu de pàgina, segueix Zurita (lib. I, cap. III).

Carolo Magno, en lo any 801, /que fou lo mateyx, com diu Çurita en lo capítol 3 del libre 1 dels *Annals de Aragó*, en que son pare fou coronat en Roma emperador, entrà ab son exèrcit en Espanya y conquistà a Gerona, Barcelona, Vic y arribà fins a Leyda. De manera que·s féu senyor de tot lo que és en Cathalunya, des de lo riu Lobregat fins a França, la qual terra se nomena Cathalunya la Vella, y deyxà algunas ciutats encomanadas a moros tributaris. Lo any 802 tornà Ludovico ab exèrcit y conquistà a Tarragona y son camp, Leyda y pla de Urgell; Tortosa no la pogué conquistar y tornà-se'n a Guiana, que és en Lenguadoc.⁷¹⁹ De l'any 803 fins lo any 809 no y ha de Ludovico cosa senyalada feta en Cathalunya per sa persona si bé se té per cosa certa o molt verisímil que lo any 805 envià Ludovico a Barcelona un valerós y principalíssim cavaller de la nació dels godos, natural de la Gàl·lia Narbonense dita Gàl·lia Gòthica. Lo qual ab bon exèrcit y major valor y fortaleza prenent /ab molta manya la pcessió de\ la ciutat de Barcelona y ab ajuda de alguns godos qui estàvan dins de ella y /altres que li ajudaren\ del castell de Tarrassa, se féu senyor || 59v de dita ciutat expel·lint d'ella a Gamir Moro. Lo qual era senyor de Barcelona y cosin germà de Addo o, segons altre nom, Adola al qual Carolo Magno ab certs pactes y tributs havia encomanada dita ciutat de Barcelona havent abans expel·lit de ella a Satis moro, també tributari per certa trahició que havia fet.⁷²⁰ Cobrada que hagué dit capità Barà la predita ciutat de Barcelona en lo any 805, poch més o menys, la governà per algun temps ab molta fidelitat y satisfacció.⁷²¹ /Entretant que Barà governava la ciutat de Barcelona, any 809 conforme la crònica de Regino y Çurita,⁷²² Ludovico Pio entrà en Cathalunya ab gran exèrcit y apacigant alguns tumultos y algunas rebel·lions dels moros arribà per sas jornadas fins a Tortosa. La assitjà y ab gran força la combaté y finalment la prengué a força de armas, de la qual presa restant los moros molt atemorits y pujant per Leyda y assitjant en Aragó la ciutat de Güesca no la pogué pèndrer. Y tormant en França després passat tres anys, ço és, lo any 813 de Nostre

---

⁷¹⁹ En aquell moment, les terres del Migdia de la Gàl·lia, la Gascunya i Tolosa conformaven el regne d'Aquitània. El nom de Guiana era la deformació popular d'Aquitània. A partir d'aquest punt, Pere Gil segueix l'*Epítome de la genealogia dels comtes de Barcelona*. Hem de subratllar que P. M. Carbonell (1997: vol. I, 183) rebutja l'entrada del rei franc.

⁷²⁰ Fins a la publicació de l'*Epítome de la genealogia dels comtes de Barcelona* i el *De Catalonia liber primus* (1588: f. 57r–60v), aquesta successió de capitosts musulmans era inèdita en la historiografia catalana. De fet, l'aparició d'un rei àrab inèdit –Gamir– introduïa el nou episodi del castell de Terrassa que justificava l'autoalliberament del Principat. Per a la qüestió de l'autoalliberament, veg. Villanueva (2004); per a la successió de reis àrabs, veg. Galdeano (2006: 389-392).

⁷²¹ A partir del punt i fins el final del paràgraf, Pere Gil segueix Zurita (lib. I, cap. III).

⁷²² Encara que Pere Gil suggereix la idea que Zurita cita Barà, s'ha de remarcar que l'historiògraf aragonès no l'esmenta, com el mateix Gil reconeix més endavant. D'altra banda, cal dir que la cita a Regí es fa a través de Zurita.

Redemptor, morint son pare lo emperador Carolo Magno en Aquisgran, li succey encontinent en lo regne de França y poc després en lo imperi de Alemanyà.⁷²³

Tornant ara a la història de Barà, /governà\ per espay de molts anys en pau y en guerra molt bé. Després, com los moros són de sa naturalesa inquiets y tumultuosos y sovint en unes parts y altres se rebel·làvan y se tornàvan a subjectar, descuydan-se Barà del temor de Déu y de la fe que devia a son rey y començant de ser tocat\ de ambició y avarícia,⁷²⁴ caygué en mals tractes y vingué a ser deslleal per hont sent acusat de traïció y convençut de aquells per batalla com en aquell miserable temps algunas voltas se usàvan, fou privat del govern y encarcerat en dura càrcer y exiliat o bandejat a la ciutat de Roan⁷²⁵ en França, en lo any 826, ahont morí. Acabà sos dies ab molta infàmia.

Aquest Barà fou lo primer capità cristià⁷²⁶ que governà a Barcelona després que fou Cathalunya ocupada dels moros y regí-la casi per espay de 21 anys, ço és, des de l'any 805 fins a l'any 826 de Nostre Redemptor. Aquesta breu historia de Barà la càllan Tomich, y Carbonell, /y Çurita\, y altres historiadors.⁷²⁷ Y estos historiadors que no fan menció de aquest Barà diuen que Ludovico Pio conquistà a Barcelona, que fou en lo any 801 de Nostre Redemptor, encomanà lo govern de la ciutat de Barcelona a Bernardo y consegüentment diuen que la governà per espay de 28 anys, ço és, des de l'any 801 fins lo any 828 de Nostre Redemptor.⁷²⁸ Y /affirman\ que aquest fou lo primer compte de Barcelona y de aquest Bernardo y ha molta mentió en la crònica de Ludovico Pio, rey de França,⁷²⁹ la qual opinió és molt probable y verisímil y per ço també se nomena governador o compte de Barcelona.

Però per quant alguns historiadors com són [...] y per quant en lo principi del primer tomo de las *Constitucions de Cathalunya*, las quals se són impressas ab molta

---

⁷²³ En el següent paràgraf segueix l'*Epítome*.

⁷²⁴ Ratllat: «fou Barà acusat de trahició».

⁷²⁵ Rouen, situada en la confluència del Sena i el Robec.

⁷²⁶ L'*Epítome* el qualifica com el «primer comte cristià».

⁷²⁷ Ratllat: «però per alguns altres és referida los quals segueyxen als historiadors Aniano y Regino que són de auctoritat y està impressa al principi del primer tomo de las *Constitucions de Cathalunya* impressas /ab molta diligència\ en Barcelona lo any 1588 y per ser dita impressió de auctoritat és escrita en aquest lloc». En efecte, el coneixement de Barà en la historiografia catalana es produí a través d'aquests autors francs.

⁷²⁸ Pere Gil intenta conciliar la cronologia de Barà que pren de l'*Epítome* amb la tradició historiogràfica, de manera que la seva presència no la contradigui. P. M. Carbonell (1997: vol. II, 13) assenyala que la donació tingué lloc l'any 830.

⁷²⁹ Probablement es refereix a la *Vita Ludowici* de l'Astrònom, que estava inclosa en forma d'apèndix anònim en la crònica d'Aimó de Fleury (1514) (veg. supra cap. IX, n. 642).

diligència en lo any 1588 està cifrada esta història de Barà per ser dita impressió de molta auctoritat⁷³⁰ me ha aparegut posar-la més difusa en aquest lloc per a que lo lector entenent la varietat de las opinions dels historiadors prenga la que més li acontentara.

En aquest temps no sols Barcelona era comptat y tenia compte en Cathalunya però Urgell, Rosselló, Serdanya, Osona y Ampúrias éran comptats y tenían compte, com escriu Çurita en lo capítol 4 del libre 1 dels *Annals de Aragó* y trau-ho de Aniano y altres historiadors. Y diu que Seniofredo era compte de Urgell y Armengaudó compte de Ampúrias, lo qual Armengaudó resistí valerosament al capità moro Abderramen que ab un exècit anava per la costa de Cathalunya talant y cremant las comarcas de Barcelona, Gerona y altres, y alcançà senyaladas victòrias d'ell. Però no obstant que los comptats éran molts en Cathalunya lo més privilegiat y principal era lo comptat de Barcelona y tots los predits comptats y comptes eren subjectes y feudataris al rey de França.

|| 60r

2

Governador /o compte\ de Barcelona
Bernardo⁷³¹

Després de la justa privació y condemnació de Barà fou elegit y creat /Bernardo\ compte o governador de Barcelona per Ludovico rey de França y emperador, fill de Carolo Magno. Del qual Bernardo encara que no's poden certament saber⁷³² sos pares ni sa pàtria però molt bé se entén per històrias d'ell que fou del linatge /principal\ dels godos de la Gàl·lia Narbonense y baró molt senyalat y de gran valor.⁷³³ Essent-lo, donchs, al predit Berna/rdo\ encomanat lo govern de Barcelona en lo predit any 826 de Nostre Redemptor, la principal cosa a la qual tingué ull va ser en remediar y vèncer la trayció y conjuració que Barà havia tramada.⁷³⁴ Y com tingués notícias per medi de un bon y fael abat nomenat Elisacar, /com escriu Carbonell,\ que lo governador de Aquitània y en especial del regne o província de

---

⁷³⁰ Per a la qüestió de l'autoria de l'*Epítome*, veg. l'est. intr.

⁷³¹ Bernat I de Tolosa (v. 804-844), dit també Bernat de Septimània, comte de Tolosa (835/836-844), de Narbona (828-832 i 835/836-844) i de Barcelona (826-832 i 835/836-844).

⁷³² Ratllat: «de qui fou fill».

⁷³³ Bernat de Septimània fou fill de Guillem de Tolosa i Dhuoda (m. d. 872), membres de l'aristocràcia franca emparentats amb la dinastia carolíngia.

⁷³⁴ Fins al punt, Pere Gil ha seguit l'*Epítome*; a partir d'aquest, segueix el relat de P. M. Carbonell (1997: vol. II, 13-14), però amb la cronologia de l'*Epítome*.

Guiana nomenat Aymó o Aysó⁷³⁵ entenia en la trayció y se volia alçar en tot lo que tenia lo rey Ludovico en Cathalunya, y que ho havia ja posat per obra y se era alçat ab la ciutat de Osona, que vuy és Vich, y que tenia pensament, ab ajuda de christians conjurats y de Abderaman⁷³⁶ rey moro, de passar avant y cumplir son intent de fer-se senyor de Barcelona y tiranitzar tot lo restant de Cathalunya, procurà lo dit Bernardo ab grandíssima diligència, com dita urgent necessitat requeria, ajuntar un competent exèrcit. Y posant sa esperança principalment en Déu Nostre Senyor y confiant més en la justícia que defensava que no en las humanas forças de son poc exèrcit, anà ab ànimo valerós contra lo traïdor /a son rey\ y enemich de la pau del Regne y peleà contra ell y lo expel·lí de la dita ciutat de Osona y de tots los castells del pla de Osona ahont estava fortificat. Y restà la terra de Cathalunya a devoció y subjectió (com abans de la trayció estava) de Ludovico, rey de França, gozant tots de pau y alegrant-se de tenir tan bon y tan valerós governador. Entengué estas hazanyas de Berna/rdo\ lo emperador Ludovico y no volgué que persona tan cabal y valerosa estigués apartada de sa imperial persona y ayxí lo cridà y remunerà creant-lo son cubiculari o camarer major de sa imperial persona. Tingué Bernardo lo govern del comptat de Barcelona per espay de dos anys y sis mesos, ço és, en lo any 826 y 827 y part de l'any 828 de Nostre Redemptor. De la persona y grans parts de aquest Berna/rdo\ fan menció Blondo⁷³⁷ en las suas dècades y Plàtina⁷³⁸ en la vida del papa Eugènio II y altres.

Deu-se advertir assí que per haver alguns historiadors que no fan menció de Berrà [sic] y Bernardo y altres que si'n fan menció no·ls nomènan comptes però yo (encara que·s podían nomenar comptes) no·ls nomen comptes sinó governadors /o comptes\ de Barcelona per confirmar-me en la opinió més certa y més comuna dels historiadors.

---

⁷³⁵ La revolta d'Aissó o Aizó (s. IX) es produí el 826-827. P. M. Carbonell és el primer a introduir en la historiografia catalana la revolta d'Aissó i, també, a situar Bernat en el catàleg comtal. Sobre la revolta d'Aisó, veg. Abadal (1986a: vol. I, 309-321).

⁷³⁶ Abderrahmàn II (790-852), quart emir independent de Còrdova.

⁷³⁷ Flavio Biondo (1392-1463), historiador, arqueòleg i humanista. En les *Historiarum ab inclinatione Romanorum decades*, imita l'estil de Titus Livi.

⁷³⁸ Bartolomeo Sacchi, dit Battista Platina (1421-1481), humanista italià, és l'autor de les *Vitae Pontificum* que es publicà arreu d'Europa nombroses vegades a partir de la segona meitat del segle XV. Onofrio Panvinio, Cicarelle i Cicconius continuaren l'obra de Platina en el segle XVI. Pere Gil cita aquest autor, igual que Flavio Biondo, a través P. M. Carbonell (1997: vol. II, 13-14). Per a la influència de Platina en la historiografia catalana, veg. Coll (1991b: 417-427).

Compte de Barcelona

Guifré⁷³⁹

Guifré, o per altre nom Jofré,⁷⁴⁰ o Guifredo, o Wifredo,⁷⁴¹ o Janfredo⁷⁴² (que ab estos noms sol per diferents historiadors ser nomenat) succeí a Bernardo per nominació y previsió particular de Ludovico, rey de França y emperador /de Alemanyà,\ en lo govern del comptat de Barcelona y de tot lo que de Cathalunya estava debays lo domini del rey de França. Y per quant aquest Guifré fou en tot home singularíssim y de raríssimas parts y d'ell com de rael y tronc tingueren descendença los comptes de Barcelona,⁷⁴³ y tots los historiadors convenen ab unimitat de nomenar-lo compte de Barcelona y dels dos passats que foren Barà y Bernardo alguns ho duptan, no obstant que a mi me apar que los predits Barà y Bernardo se podían y devían nomenar comptes però per llevar tot dupte los he nomenats governadors /o comptes\ del comptat de Barcelona. Y a Guifré, del qual començam de tractar, lo nomen y nomenaré verdaderament compte y és lo primer compte de Barcelona del qual ningú dupta sinó tots diuen que fou compte de Barcelona.

Qual sia lo linatge y quins los /noms dels\ pares y la pàtria de aquest Guifré no-s pot certament de las històrias averiguar. Alguns historiadors moderns (com escriu Carbonell)⁷⁴⁴ diuen que aquest Guifré fou natural del ducat de Baviera en Alemanyà

⁷³⁹ Guifré de Rià o d'Arrià, suposat pare de Guifré el Pelós. Des de la versió primitiva de les *Gesta comitum Barcinonensium* (s. XII), es produí una recíproca confusió de personalitats entre Guifré I i el seu fill Guifré II, que fins i tot originà la creació fantàsica d'aquest Guifré d'Arrià, pare del Pelós; veg. Coll (1990). Pere Gil fa servir el mateix antropònim que utilitza P. M. Carbonell (1997: vol. II, 14-15).

⁷⁴⁰ L'anomenen així la *Crònica d'Espanya* (1268) (ms, esp. 13 de la BNP, f. 68-80, cit. per Coll 1990: 24), de Pere Ribera de Perpinyà, i la *Cronica d'Aragón* (1524: lib. II, f. XVIv), de Lucio Marineo Sículo.

⁷⁴¹ Tant l'antropònim Guifredo com Wifredo són transposicions de documents originals llatins de les formes Wifredus o Guifredus; veg. Udina (1951). D'altra banda, Esteban de Garibay (1628: lib. XXXI, 16), Jerónimo Zurita (lib. I, cap. 8) o l' *Epítome* optaren per l'antropònim Wifredo.

⁷⁴² Amb aquest nom figura en la traducció d'Alonso de Santa Cruz de l'obra de Francesc Tarafa (1562: 127)

⁷⁴³ La representació de la nissaga comtal com a branca d'un mateix tronc era comuna en els manuscrits i en les edicions libràries de l'època. Com a exemple de manuscrit, veg. el *Llibre de Privilegis y Ordenances del Gremi d'hortolans del Portal de Sant Antoni* (A.H.C., sec. Gremis, sèrie núm. 1-2). Per a l'edició impresa, veg. l'obra de Luci Marineo Sículo *De genealogia regum Aragonie* (Saragossa, Coci, 1509).

⁷⁴⁴ P. M. Carbonell (1997: vol. II, 14).

y de principalíssim linatge, y que sent de poca edat, /després⁷⁴⁵ que Carolo Magno fou coronat emperador y passà en Alemanya, assentà en son servey. Y després de la mort de Carolo Magno serví a son fill Ludovico Pio, rey de França y emperador, y havent conquistat Carolo Magno y Ludovico Pio la Gàl·lia Gòthia, en especial lo comtat de Rossalló, donà Ludovico /a\ Guifré lo castell y vila de Arrià, que està en dit comtat en terra de Conflent,⁷⁴⁶ y cridant lo emperador Ludovico a Bernardo per son camarer major nomenà a Guifré⁷⁴⁷ compte de Barcelona.

Altres historiadors com Tomich y Carbonell y [...] diuen que aquest Guifré era natural del castell y vila de Arrià de Conflent y que era senyor de dit castell;⁷⁴⁸ proceya de linatge principalíssim dels godos de la Gàl·lia Narbonense y que per sa virtut y singulars parts fou proveyt per compte de Barcelona.⁷⁴⁹ Qual de les dos opinions sia la verdadera no-s pot ab evidència provar, lo çert és que Guifré era senyor del castell de Arrià en Conflent y home de grandíssimas parts y digne de qualsevol govern y per esta causa meritament fou creat compte de Barcelona en lo predit any de 828 de Nostre Redemptor.⁷⁵⁰

Tenint, donchs, Guifré la pcessió del comtat de Barcelona procurà en totas sas forças /aplicar-se tot⁷⁵¹ al govern de la terra y, ayxí, en temps de pau || 61r la conservava y perfectionava ab bons costums y en temps de guerra la defensava dels enemichs y encara dilatava procurant sempre, ab los christians naturals y ab ajuda de exèrcit y companyias que li venían de soldats de França, alcançar senyaladas victòrias dels moros.

Casà Guifré ab una nobilíssima senyora (de la qual⁷⁵² se ignora lo nom)⁷⁵³ ab la qual visqué honestíssimament y ab molta concòrdia y bon exemple de tots los

---

⁷⁴⁵ Ratllat: «en lo temps».

⁷⁴⁶ Arrià o Rià, municipi del Conflent a la vall del Tet.

⁷⁴⁷ Ratllat :«per sas parts».

⁷⁴⁸ La filiació de Guifré a la vila d'Arrià és a les principals obres historiogràfiques medievals, com Tomic (cap. XXV), la *Crònica de Sant Joan de la Penya* (cap. XXII) o les *Gesta Comitum Barcinonensium* (1925: 355).

⁷⁴⁹ S'ha d'advertir que Tomic (cap. XXV) obvia la filiació goda de Guifré i només afirma que era un cavaller «exit del castell de Arià qui és en la terra de Conflent pres lo riu de la Tet en los límits del comtat de Cerdanya». Per la seva part, Carbonell el fa alemany. La versió d'origen got concordà amb Francesc Calça (1588: f. 59v): «*Wifredus Gotus comes Barcinonis*» i amb l'*Epítome*, que assegura que era un «valentíssim Godo natural del loc de Ria en la Gallia Narbonense».

⁷⁵⁰ La cronologia concorda amb l'*Epítome*.

⁷⁵¹ Ratllat: «donar-se».

⁷⁵² Ratllat: «com també dels pares de Guifré».

vassalls. D'ella tingué un fill al qual per tenir cabells y pèls en lloch /y part\ de son cos en la qual los altres hòmens comunament no ls solen tenir per ço lo anomeno Guifré Pelós.

Volava la fama de las virtuts, y bon govern, y santas obras, y /parts\ senyaladíssimas⁷⁵⁴ de Guifré per tota Cathalunya, y Llenguadoc, y França, fins a arribar a orelles del rey Ludovico Pio y, després de sa mort, de Carolo Calvo, fill de Ludovico Pio y successor seu en lo regne de França. Per la qual singular fama de Guifré era únicament amat de sos vassalls, temut de sos contraris, respectat /y estimat\ de altres comptes y prínceps y grans senyors de França, y tingut en gran compte y gràcia davant lo conspecte del rey Carolo Calvo. /Y ayxí se creu que per sa intercessió y per sos bons serveis, cerca de l'any 844 (com escriu Çurita en lo capítol 6 del libre 1 dels *Annals de Aragó*), atorgà lo rey Carolo Calvo als habitants del comptat de Barcelona un privilegi que gozassen de totas las exempcions, ymmunitats y prerogativas que usàvan los seus, nomenats francos, per lo qual també Guifré era molt amat de tot lo comptat de Barcelona.⁷⁵⁵ Tant quant creyxia la fama y lo nom de Guifré tant creyxia la enveja de alguns ambiciosos los quals ab entranyas danyadas no podían suffrir que Guifré en nom, gràcia y estima, davant del Rey, los aportàs tant notable aventatge.

Entre⁷⁵⁶ aquestos fou un cavaller nomenat Salamó lo qual, sembrant discòrdias, començà de denigrar davant del rey Carolo Calvo la fama de Guifré dient (com escriuen Tomich,⁷⁵⁷ Carbonell⁷⁵⁸ y Çurita)⁷⁵⁹ que Guifré no era home segur en la fidelitat y que era molt lluny de la presència del Rey y que segons era estimat en

---

⁷⁵³ Segons el *Flos mundi* (s. XV), Guifré d'Arrià s'esposà amb la comtessa Almira, emparentada amb el rei franc Lluís *el Bondadós*; veg. Coll (1990: 40). En el s. XVI, P. A. Beuter (1604: 64) i Esteban de Garibay (lib. XXXI, cap. XXVIII) recolliren aquesta tradició que, tanmateix, no es troba a Tomic ni tampoc a P. M. Carbonell.

⁷⁵⁴ Ratllat: «parts».

⁷⁵⁵ El privilegi es custodiava a l'arxiu de la catedral de Barcelona. Precisament, l'arxiver de la seu, Francesc Tarafa, fou el primer a utilitzar-lo en el *De vitis Pontificum Barchinonensium* (ACB, còdex 122, 1546). Més tard, Zurita interpretà el precepte amb el mateix sentit que ho fa Pere Gil. En canvi, Joan Dorda, professor de gramàtica de la Universitat de Barcelona, en un poema preliminar a l'obra de Francesc Calça *De Catalonia liber primus* (1588), l'esgrimí com un argument per defensar la tesi de l'autoalliberament de Catalunya; veg. Villanueva (2004: 53-66). Abadal (1926-1952: vol. II, 422-425) edità el privilegi. Per a aquesta qüestió, veg. l'est. intr.

⁷⁵⁶ Ratllat: «molts alguns de».

⁷⁵⁷ Cap. XXV.

⁷⁵⁸ 1997: vol. II, 15-16. La figura de Salamó en l'obra de P. M. Carbonell està molt desdibuixada.

⁷⁵⁹ Lib. I, cap. VI.

Cathalunya perillaven no fes alguna novetat, y que per algunas rahons o conjecturas (las quals éran falças) convenia fos cridat per lo rey Carolo Calvo. Tant pogué la enveja /d'estos\ que bastà per a que Carlo Magno lo cridàs dient-li que posàs en son lloc governador y encontinent acudís que era de son real servey veure'l y parlar-li /de\ cosas importants a sa real corona. Obeý encontinent Guifré y aportant en sa companyia a son fill Guifré Pelós, lo qual era de edat sols de sis anys,⁷⁶⁰ arribà per sas jornadas a Narbona, ahont ajuntant-se ab los embayxadors francesos que tornaven al rey Carolo Calvo, succeý que un cavaller francès dels embayxadors tingué certas differèncias y paraules ab lo compte don Guifré en las quals se vingué a descomedir tant que s'atreví a pendre per la barba a dit compte y ultrajar-lo de paraulas. Per lo qual affront, encès lo compte don Guifré en gran còlera, desambaynà de sa espasa y donà tan gran coltallada al cavaller francès que encontinent morí. Los altres embayxadors vehent al cavaller francès mort prengueren al compte don Guifré y pres ensemps ab son fill lo aportàvan al rey Carolo Calvo. Succeý per lo camí que arribant cerca de Nostra Senyora del Puig de França, la qual està en la província de Ahvèrnia,⁷⁶¹ uns parents || 61v del cavaller francès al qual don Guifré havia mort isqueren al encontre y investint y ferint al /compte\ don Guifré ab colps mortals lo mataren en lo any 858 de Nostre Redemptor.⁷⁶² Los embayxadors reservant y guardant molt bé lo fillet don Guifré Pelós, arribant per sas jornadas a la cort, referiren al rey Carolo Calvo la verdadera història de tot lo que era passat y presentaren al Rey lo fill que restava per a que sa magestat tingués paternal cuydado d'ell.

Fou esta mort del compte don Guifré molt sentida de tots los prínceps, grans senyors y cavallers que habitàvan en la cort. Però molt més fou sentida y lamentada en Cathalunya per la comptessa muller /de\ don Guifré, y mare de don Guifré Pelós, y universalment de tots los christians que habitàvan Cathalunya, los quals amàvan y reverenciàvan al compte don Guifré com a pare y senyor digne de tota amor y reverència.

Lo rey Carolo Calvo sentí, ayxí mateyx, la mort del compte don Guifré, com era justa rahó /que sentís,\ y aconsolà a la comptessa que restava viuda ab carta de

---

⁷⁶⁰ A excepció de l'*Epítome*, no hem trobat cap altre antecedent que assenyali l'edat del Pelós en aquest moment.

⁷⁶¹ El santuari de Nòstra Dòna de Lo Puèi està situat a la ciutat d'Alvèrnia, Occitània.

⁷⁶² El relat de la mort sembla extret de l'*Epítome* o de Beuter (f. 68-69), car en la narració de P. M. Carbonell (1997: vol. II, 15) Guifré és mort pels mateixos ambaixadors. En tot cas, la cronologia coincideix en tots tres.

favors y mercès particulars, y envià al fill don Guifré Pelós a⁷⁶³ la comtessa de Flandes, /germana de l'Emperador,\ casada ab /lo\ compte Balduino⁷⁶⁴ lo qual (com escriu Çurita en lo capítol 6 del libre 1 dels *Annals de Aragó*)⁷⁶⁵ fon lo primer que tingué títol de compte de aquell comptat de Flandes, manant que miràs molt en sa criança per a que després succeys en lo govern del comptat de Barcelona.

També ordenà lo rey Carolo Calvo que entretant que·s criava don Guifré Pelós en lo palau de la comtessa de Flandes que Salamó (al qual alguns nomènan compte y és cert que era cavaller principalíssim de la cort del Rey) tingués lo govern y càrrec del comptat de Barcelona /ordenant, conforme sa voluntat, que dit Salamó governàs lo comptat en nom de l'infant don Guifré Pelós y que lo dit ynfant, quant fos gran, succeyx en lo dit comptat de Barcelona en lo mateyx modo com son pare lo havia tingut y governat\ . Lo qual tot se executà del modo que era ordenat conforme en lo progrés de aquesta història clarament se veurà.

Succey, com dit és, la mort de don Guifré,⁷⁶⁶ compte de Barcelona, en lo any 858 de Nostre Redemptor havent abans governat lo comptat de Barcelona ab molta satisfacció per espay de 30 anys, ço és, des de l'any 828 fins lo any 858. Veritat és

---

⁷⁶³ Ratllat: «sa germana».

⁷⁶⁴ Coll i Alentorn (1990: 19) informa que es tracta de Balduí Braç de Ferro, l comte de Flandes, i de Judit, filla de Carles el Calb. Així és que la llegenda del comte Guifré i la comtessa de Flandes –compilada en la primera versió de les *Gesta comitum*– té un substrat històric.

⁷⁶⁵ Per a Zurita (lib. I, cap.VI), la comtessa de Flandes era filla de Balduí «*el primero que tuvo título de aquel condado [de Flandes]; y afirman que casó [Guifré el Pelós] con su hija y que fue recibido por conde en el condado de Barcelona, y quedó confirmado en aquel estado y gobierno por el rey de Francia*». En el relat de Zurita no hi ha cap relació de parentiu entre la comtessa de Flandes i l'Emperador, de manera que és necessària la confirmació de Carles el Calb perquè Guifré el Pelós s'intituli comte de Barcelona. En canvi, Pere Gil segueix la versió de l'*Epítome*, que considera la comtessa de Flandes germana de l'Emperador, suggerint la idea que l'acte de confirmació és innecessari, ja que el comtat es transmet per línia genealògica. Una nota marginal del manuscrit 3663 de la Biblioteca de Catalunya de començament del segle XVII, que reproduueix l'*Epítome* fins al regnat de Joan II, demostra que la qüestió era controvertida. La nota, escrita per una segona mà coetània – la primera copia l'*Epítome* –, al·lega que «ha de dir filla y no germana», refermant, així, la idea de transmissió del comtat per línia genealògica. A més, l'anotació coincideix amb les cròniques franques, que afirmaven que la comtessa era, en efecte, filla de Carles el Calb. Coll i Alentorn (1990: 19) ja va assenyalar la presència d'aquestes cròniques en els monestirs del Principat. De fet, a través segurament d'una crònica franca, Francesc Diago (1603: f. 61v-62r) en dóna una versió més circumstanciada, conclouent que els comtes de Barcelona descendien dels carolingis: «*Y adviertan esto los que dessean saber de qué manera descenden los Condes de Barcelona de la ilustríssima sangre del invictíssimo Emperador Carlo Magno. Que pues este cavallerito Wifredo el velloso llegó a casar (como presto se verá) con una hija de Balduino y de esta señora, la descendencia se funda en ser la muger de Balduyno, hija del Emperador Carlos Calvo, y por la misma razon nieta del Emperador Ludovico Pio, y bisnieta del Emperador Carlo Magno*».

⁷⁶⁶ Ratllat: «primer».

que en lo temps del govern de 30 anys no convenen tots los historiadors perquè Carbonell⁷⁶⁷ diu que don Guifré començà de ser compte de Barcelona en lo any 840 y Tomich⁷⁶⁸ diu que començà en lo any 843 de Nostre Redemptor y segons estos sols hauria governat per espay de 14 o 18 anys. Però yo, seguint en lo que toca als anys la història dels comptes que està cifrada al principi del primer tomo de las *Constitucions de Cathalunya*⁷⁶⁹ ahont se diu que Bernardo deyxà de ser compte de Barcelona per ser elegit camarer del rey de França en lo any 828 y que don Guifré succeý per compte de Barcelona en lloc de Bernardo y que governà lo comptat de Barcelona fins lo any 858 en lo qual morí, per ço dic que don Guifré fou compte de Barcelona per espay de 30 anys.⁷⁷⁰

Fou don Guifré sepultat ab molta honrra primerament en lo monestir de Sant Miquel /de Cuyxà conforme se troba en scripturas antigues en lo monestir de Ripoll\ y després de alguns anys fou per son fill don Guifré Pelós transferit des del lloc al monestir de Ripoll⁷⁷¹ en Cathalunya ahont fou honratíssimament posat un sepulcre fet de [...] en lo qual vuy està y dit sepulcre té un epitaphio que diu d'esta manera: «*Hic* [...]».

|| 65r

IIII

Compte de Barcelona

Salamó⁷⁷²

Havent ordenat (com està dit) Carolo Calvo, rey de França, que Salamó, cavaller francès y de principal linatge, succeýs en lo govern del comptat de Barcelona al compte don Guifré; y que fos lo dit Salamó compte de Barcelona ab feudo y debayx del domini del rey de França fins tant fos gran /don Guifré Pelós, fill del compte don Guifré, per poder-lo governar\. Vingué lo predit Salamó a Cathalunya y prengué la possessió del comptat de Barcelona /en lo any 858 o 859\ y lo governà per espay de alguns deu o dotze anys. No·s lig ni·s té certa notícia que Salamó fes en tot lo

---

⁷⁶⁷ P. M. Carbonell (1997: vol. II, 14).

⁷⁶⁸ Cap. XXV.

⁷⁶⁹ És a dir, l'*Epítome de la genealogia dels comtes de Barcelona*.

⁷⁷⁰ A més de l'*Epítome*, la data de la mort coincideix amb P. M. Carbonell (1997: vol. II, 15), Beuter (1604: lib. 2º, cap. XIII, 69), Manescal (1602: f. 29r) i Diago (1603: lib. II, cap. VI, f. 62v).

⁷⁷¹ Sobre el lloc d'enterrament de Guifré d'Arrià, veg. l'est. intr.

⁷⁷² Salamó I de Cerdanya-Urgell (v. 810-868/870), comte de Cerdanya, Urgell, Conflent i Berga per concessió de Carles el Calb (v. 848-868/870). Salamó no fou comte de Barcelona; per a la veracitat històrica d'aquest personatge, veg. Abadal (1983: 29-39).

temps que governà lo comptat de Barcelona cosas algunas molt exemplars y senyaladas ni en temps de guerra ni en temps de pau. Antes /bé,\ de las històrias de Tomich,⁷⁷³ Carbonell,⁷⁷⁴ Çurita⁷⁷⁵ y altres se pot col·legir o almenys presumir que ningunas cosas féu que fossen senyaladas. Y que per haver ell tinguda enveja contra don Guifré y ser estat en alguna manera sembrador de falsas informacions y discòrdias, y causa que don Guifré fos estat cridat per lo rey de França y juntament ocasió que li succeýs la desgràcia de la rinya en Narbona y de sa injusta mort cerca de Nostra Senyora del Puig de França, per totas estas causas y rahons /no\ era ben quist dels altres comptes y dels cavallers y gent comuna de Cathalunya. De la qual cosa se seguia lo que escriu Tomich que no feya contínua residència en Barcelona ni en lo comptat d'ella, sinó que sovint anava al comptat de Serdanya y lo qual comptat per haver mort lo compte de Serdanya sens fills estava juntament hab lo comptat de Barcelona unit a la corona real de França.⁷⁷⁶ Y ayxí, lo compte Salamó tota la sua residència feya en Serdanya y molt poca o casi ninguna feya en Barcelona. De la poca residència que feya lo compte Salamó en Barcelona consegüentment se seguia que los moros de terra bayxa y de riberas del mar de Cathalunya estàvan inquietos y fèyan algunas ayxidas, y altres se rebel·laven tot ab gran dany de la corona real de França y dels habitants cathalans que debayx del feu y protectió del rey de França estàvan en Cathalunya.

Entretant que lo compte Salamó governava del modo pedit lo comptat de Barcelona, residia lo bon don Guifré Pelós, fill del compte don Guifré, en Flandes y se criava molt bé debayx la protectió del compte y comtesa de Flandes. Y havent estat allí deu o dotze anys sent de edat de 16 o 18 anys,⁷⁷⁷ tornà don Guifré Pelósa Barcelona y en un aplec de barons y cavallers, entre los quals estava present lo compte Salamó, /succeý que\ matà al dit compte Salamó y || 65v /prengué possessió\ del comptat de Barcelona, com encontinent se dirà. No·s pot de las històrias ni dels privilegis saber certament lo dia, mes y any en lo qual don Guifré Pelós matà al compte Salamó y per consegüent tan poc se pot saber quants foren los anys que lo compte Salamó governà el comptat de Barcelona.⁷⁷⁸ Però pot se

---

⁷⁷³ Cap. XXVI.

⁷⁷⁴ 1997: vol. II, 15.

⁷⁷⁵ Lib. I, cap.VI.

⁷⁷⁶ En realitat el comte Sunifred I (v. 800-848), comte d'Urgell i Cerdanya (834-848) i de Barcelona, Girona i Narbona (844-848), era el pare de Guifré el Pelós.

⁷⁷⁷ Les dates concorden amb l'*Epítome*, el qual reporta l'edat de sis anys quan Guifré el Pelós fou encomanat a la comtessa de Flandes (veg. supra n. 760).

⁷⁷⁸ Ni l'*Epítome* ni la resta d'historiògrafs informen sobre la cronologia de Salamó.

presumir, segons las circumstàncies o conjecturas, que estaria don Guifré Pelós en Flandes deu o dotze anys, poch més o manys, y estos mateyxos deu o dotze anys lo compte Salamó governà lo comptat de Barcelona, és a saber, des de l'any 858, en lo qual fou mort lo compte Guifré, fins lo any 868 o 870 de Nostre Redemptor, en lo qual començaria de governar lo comptat de Barcelona don Guifré Pelós.⁷⁷⁹

Alguns historiadors com són Carbonell, Tomich, Çurita y altres no posa a Salamó en lo número dels comptes de Barcelona però puys estos /mateyxos\ historiadors, y tots quants de aquesta història tràctan ab uniformitat, diuen que Salamó governà lo comptat de Barcelona ab títol de compte fins tant que fou mort per don Guifré Pelós, per esta causa apar ser necessari en esta història que sia posat en lo número dels comptes. Y per esta mateyxa causa és posat en dit número dels comptes de Barcelona en la història que d'ells està abreviada en lo principi del primer volumen de las *Constitucions de Cathalunya*, impressas en lo any 1588 de Nostre Redemptor.⁷⁸⁰

|| 66r

V

Compte de Barcelona
don Guifré Pelós II⁷⁸¹

Estant-se criant don Guifré Pelós, /II de aquest nom\,⁷⁸² per manament de Carolo Calvo rey de França en lo palau y debayx de la protectió del compte y comptesa de Flandes, creyxa en molta sanitat y moltes forçes corporals y gentil disposició de sa persona. Y /en\ sa criança, generositat, y costums creyx/ia\ tal que de tots era estimat y a tots era amable y donava grans esperanças de son valor, y lo compte y comptesa de Flandes lo amàvan com pares a fill. Tenían los comptes una filla,

⁷⁷⁹ Pere Gil segueix el relat de Tomic.

⁷⁸⁰ L'*Epítome* introduí Salamó en el catàleg comtal barceloní per primera vegada en la historiografia catalana.

⁷⁸¹ Guifré I de Barcelona o Guifré el Pelós (v. 840–897), comte d'Urgell i Cerdanya (870-897) i de Barcelona i de Girona (878-897), fill de Sunifred I i Ermessenda. Des de les adaptacions de la *Crònica de España* de Jiménez de Rada (veg. Quer, 2000), fins a Pere Antoni Beuter, passant per Tomic, Marineo Sículo o Tarafa, Guifré el Pelós era considerat el primer comte. I, a més, en les sèries icòniques medievals, que obeïen als ambiciosos plans historiogràfics de Pere el Cerimoniós i de Martí l'Humà –com el rotlle genealògic de Poblet, la sèrie escultòrica de comtes de Barcelona i reis d'Aragó del Tinell, la decoració de la beina d'espasa per a la coronació dels comtes-reis o la *Genealogia regum Navarre et Aragonie et comitum Barchinone*–, Guifré encapçalava el catàleg, format per onze comtes: Guifré I, Guifré II, Miró, Seniofré, Borrell, Ramon Borrell, Berenguer Ramon I, Ramon Berenguer I, Ramon Berenguer II, Ramon Berenguer III i Ramon Berenguer IV-Peronella, més la successió dels comtes-reis del casal de Barcelona.

⁷⁸² En realitat, Guifré I.

donzella /nomenada Ametilda, com compta per scripturas de l'archiu del monestir de Ripoll,⁷⁸³ casi de la mateixa edat que don Guifré Pelós y com se criaven /don Guifré Pelós y Amatilda\ juntament y frisàvan las complexions se apegaren los amors /deshonestos\ entre los dos que no apartant-se ells de las occasions, las quals per la quotidiana conversació éran moltes (y las quals és totalment necessari que sían fugidas per a fugir lo peccat de la deshonestedat y conservar la castedat) vingueren a restar cegos de l'amor deshonest. Y olvidava ella de la honra de sa persona y de sos pares, y ell /olvidat\ de la lealtat y fidelitat que al compte y comptesa y llur filla devían com a jóvens. Cegos, de poca virtut y de /menys\ experiència, caygueren y la filla restà prenyada. La pobre filla, veent-se tal, descubrí tan solament a sa mare demanant-li /rahó,\ misericòrdia y remey. La mare, com a senyora honestíssima, fou feta una leona per sé el peccat comès y de /la\ honrra perduda però com a mare prudentíssima y misericordiosíssima, ja que a impedir lo peccat y conservar la virginitat de sa filla no y havia remey puys lo peccat era comès y la virginitat y honra perduda, tement que si's descubria tal cosa don Guifré Pelós encontinent no perdés la vida y que sa filla no vingués a afollar-se y abortir y no's perdés la ànima de l'infant; y /també\ que sa filla de pena no morís y que juntament no's perdés la vida y honra de tots, usà la sàvia comptessa de un medi prudentíssim y fou que prengué ella sola apart a don Guifré Pelós y entenent d'ell la veritat (la qual com a jove cavaller verdader y generós no la pogué negar) li donà paraulas sentidíssimas una aspríssima y secretíssima reprehensió qual tal atreviment y peccat mereyxa. Després, prengué la paraula, y (com diuen alguns) lo jurament de don Guifré Pelós, que en lo punt que hauria cobrat lo comptat de Barcelona y tindria la pcessió d'ell encontinent demanaria als compte y comptessa de Flandes la dita filla per muller. Y presa que hagué la comptessa esta seguríssima paraula de don Guifré Pelós, aconsolà a la filla y ab sas manyas y prudència procurà de tal manera escondir lo prenyat y part de la filla que ningú ho sabé sinó sols la dita comptessa sa mare. Y parí la filla de dita comptesa un infant,

---

⁷⁸³ A l'acta de la primera consagració de l'església de Ripoll (abril de 888, *Marca Hispanica*, doc. 45) hi figura amb el nom de «Widinilles» i al document de consagració i dotació de l'església (maig de 888, *Marca Hispanica*, doc. 46) hi és anomenada «Winildis». El primer que dóna en la historiografia catalana el nom de la muller de Guifré el Pelós és Francesc Tarafa, el qual a *De origine ac rebus gestis regum Hispaniae liver* (1553: 128) l'anomena «Guidelvindim» i, abans, a la *Crònica de cavallers catalans*, redactada entre 1546 i 1550 i amb una notable difusió manuscrita, l'anomena *Amatildis* o *Guinidilda* (veg. Coll, 1990: 41). En realitat, l'esposa de Guifré I era Guinedilda, probablement descendent del comte Borrell I de Cerdanya-Urgell-Osona (veg. Fluvià, 1989: 26) o d'un Sunifred (veg. Aurell, 1991: 306-307). En tot cas, no era filla del comte de Flandes.

lo qual fou nomenat Rodulfo,⁷⁸⁴ y fou donat secretíssimament a criar a una persona secretíssima y de grandíssima confiança. En aquest mateyx temps que assò passava en la filla dels comptes y comptessa de Flandes, procurà la mateyxa comptesa que don Guifré Pelós fos proveyt de diners y que anàs a Barcelona ab hàbit de pelegrí, o molt dissimulat, en companyia de una o dues dones molt ancianas, com escriuen || 66v Tomich⁷⁸⁵ y Carbonell,⁷⁸⁶ /y de un criat o dos criats per als ocorrents necessaris, serveys del camí. Los quals\ arribant per sas jornadas a Barcelona, trobà don Guifré Pelós a sa mare, la comptessa viva, y manifestant-se-li qui era hab lo senyal dels cabells que tenia y altres senyals y cartas que abans mare y fill se havían escritas, rebé la comptesa tal alegria qual de tal vinguda se pot y deu considerar.

Estigué don Guifré Pelós alguns dias secret, ratirat y dissimulat, y avisant la comptessa secretíssimament a molts barons y cavallers amicíssims del compte don Guifré mort y desitjíssims que don Guifré Pelós vingué y governàs lo comptat de Barcelona. Un dia, estant ajuntat con gran aplec de barons y cavallers y estant juntament ab ells lo compte Salamó (que acostumat sempre residir en lo comptat de Serdanya en aquell temps per sa desgràcia era anat a Barcelona), isqué don Guifré Pelós y en presència de tots, apareyent-li que no podia pacíficament posseyr lo comptat de Barcelona que justament li era degut sinó matava al compte Salamó, /travà ab ell de rahons y pres\ de una terrible còlera y furiosa y sobrada yra, desambaynà de sa espasa y donà tan terrible y mortal coltallada al compte Salamó que encontinent o dins molt poc temps morí.

No-s pot saber lo dia, mes y any en que fou esta mort però creu-se que don Guifré Pelóstenia llavors per lo menys /setze o devuyt⁷⁸⁷ anys, y com don Guifré Pelós nasqué lo any 852 y lo any 858 fos mort son pare en lo qual any tenia⁷⁸⁸ sis anys segueyx-se que esta mort del compte Salamó seria en lo any 868 o 870, en lo qual comptà don Guifré Pelós setze o devuyt anys, poch més o manco.

---

⁷⁸⁴ Radulf, bisbe d'Urgell (914-942). No hi ha coincidència en el nom d'aquest personatge, car Tomic (cap.XXVII) l'anomenà Rolf; Turell (1950: 101, 103 i 107) Raolf; i P. M. Carbonell (1997: vol. II, 17) Raolfo o Radulfo. Aquí (veg. infra n. 813) Pere Gil ha pres el nom de l'*Epítome*, on figura amb l'antropònim de Rodulf. La disparitat arriba fins a Soldevila (1963: 67) que l'anomena Raül.

⁷⁸⁵ Cap. XXVI.

⁷⁸⁶ 1997: vol. II, 16.

⁷⁸⁷ Ratllat: «setze o vint».

⁷⁸⁸ Ratllat: «don Guifré Pelós com està dit».

Feta esta mort del compte Salamó, després que fou enterrat, encontinent los barons y cavallers, y hòmens rics, y tota la gent principal del comptat de Barcelona prengueren a don Guifré Pelós per son compte y escrigueren al rey de França per la confirmació d'ell en dit càrrec. També lo mateyx don Guifré Pelós recordant-se de la paraula dada a la comptessa de Flandes, dissimuladament, com si res no fóra passat /entre ells/, envià embayxadors als compte y comptessa de Flandes fossen servits donar-li a sa filla /Amatilda/ per muller y juntament pregar al Rey /li/ confirmàs la ynvestidura del comptat de Barcelona. Succeý tot com de boca se demanava y podia desitjar y demanar perquè los compte y comptesa de Flandes foren contentíssims de donar-li sa filla y escrigueren al Rey li perdonàs la mort (que per còlera havia comesa) y li confirmàs la ynvestidura del comptat de Barcelona. Y lo rey de França oýda llarga informació de tots li perdonà lo delicte de l'homicidi comès del compte Salamó y li atorgà lo govern del comptat de Barcelona creant-lo compte⁷⁸⁹ /ab tal condició emperò que dit comptat estigués debayx de feu,\ y alou, y vassellatge, y subjectió a la corona real de França, com a sos antecessors se era atorgat y per ells era estat governat.

|| 67r Ayxí mateyx, los compte y comptessa de Flandes enviaren sa filla ab honrratíssim acompanyament a Barcelona per a ser desposada y casada ab lo compte don Guifré Pelós y fou celebrat lo desposori y casament ab gran alegria de tota Cathalunya, y en especial del comptat de Barcelona. Y vivint lo compte don Guifré Pelós ab la comptessa sa muller en lo sant matrimoni ab molta pau y concòrdia tingueren quatre fills legítims. Lo primer Rodulfo, que nasqué en Flandes /y fou monjo de Ripoll y després bisbe de Urgell/; lo 3er Humir, o Mir, o Miró, que succeý en lo comptat de Barcelona /a son germà don Guifré/; lo 2n Guifré, que morí molt jove /y succeý a son pare en lo comptat per espay de 2 anys/; y lo 4rt Sunyer, que fou compte de Urgell /y com diu Carbonell⁷⁹⁰ fou aquest lo primer compte de Urgell si bé Tomich y Çurita⁷⁹¹ (als quals en assò don crèdit) diuen que ja abans y havia compte en Urgell, al qual succeý aquest compte Sunyer y després aquest mateyx Sunyer per rahó de tutela succeý en lo comptat de Barcelona, com en lo progrés d'esta història se dirà.⁷⁹²

---

⁷⁸⁹ Ratllat: «ab feu emperò».

⁷⁹⁰ 1997: vol. II, 18.

⁷⁹¹ Tomic (cap. XXVI); Zurita (lib. I, cap. IX-X).

⁷⁹² En realitat, foren cinc fills: Guifré II Borrell, comte de Barcelona (897-911); Miró II comte de Cerdanya-Besalú (897-927); Sunifred II, comte d'Urgell (897-948); Radulf monjo de Ripoll i bisbe d'Urgell (914-942); i Sunyer I, comte de Barcelona amb Guifré II (897-911) i en solitari (911-947).

Governà lo compte don Guifré Pelós en temps de guerra y de pau admirablement lo comptat de Barcelona. Fou home molt senyalat en tot gènere de virtut perquè en respecte de Déu Nostre Senyor y dels sants mostrà gran devoció y religió; instituint y renovant moltes yglésias; donant orde que per personas ecclesiàsticas fossen ben administradas. En respecte de sos pares mostrà gran pietat honrant molt a sa mare la comptessa y donant-li bona vellesa; y fent transferir lo cos del compte Guifré, son pare, des del monestir de Sant Miquel de Cuyxà ahont estava enterrat y aportant-lo al monestir de Ripoll ahont està /y vuy se conserva\ en sumptuós sepulchre sepultat.⁷⁹³

En respecte de sos vassalls administrà rectíssimament la justícia sens moure's en res per amor ni temor sinó sols per los mèrits de justícia mesclant emperò sempre la justícia ab la misericòrdia. En respecte de tots mostrà sempre gran affabilitat, magnetut y charitat, usant ab los pobres de gran misericòrdia no donant ocasió a algú de molèstia ni escàndol. Fou també lo compte don Guifré Pelós senyalat en forçes, armas, valor y ànimo no sols en sa persona però /en\ regir y governar exèrcits en /temps de\ guerra. Y juntament fou ditchós y venturós /en totes ses coses\ perquè encontinent que posseý-hi pacíficament lo comptat de Barcelona y hagué celebradas las núpcias en sa muller la comptessa y assentadas las cosas de son palau y del bon govern de la ciutat de Barcelona, començà de propòsit de enténdrer en la guerra contra los moros los quals per descuyt y culpa del compte Salamó se éran rebel·lats y havían presas algunas vilas y castells, y taladas moltes⁷⁹⁴ terras. Y /tal diligència se donà\⁷⁹⁵ contra ells /que no sols\ cobrà tot lo perdut /però\ prengué molt del que ells tenían y los atemorizà de modo que no gosant pèndrer las armas contra ell, tots procuràvan sa amistat y la treva ab ell. Y d'esta manera se /engrandí y\ prosperà molt lo comptat de Barcelona en los primers anys del govern del compte don Guifré Pelós. Totas estas cosas sonàvan no sols per Cathalunya però encara per França fins a arribar a la notícia y a las orelles de Carolo Calvo, rey de França, lo qual tenint guerra contra los normandos y altres nacions inquietas y trobant-se apretat, /desitjava tenir prop de si y\ en son favor al compte don Guifré Pelós. Lo qual en companyia de /alguns\ barons y /cavallers\ marchà || 67v y arribant a la cort de França se congracià molt ab lo Rey donant-li

---

⁷⁹³ Sobre el lloc d'enterrament, veg. l'est. intr.

⁷⁹⁴ Ratllat: «casas y».

⁷⁹⁵ Ratllat: «de tal manera se hagué».

llarguíssima informació del govern de son comptat de Barcelona. Després, anà a la guerra contra los normandos y serví a la corona real de França molts anys en la guerra senyalant-se molt en moltas jornadas y batallas, del qual lo Rey ne rebia gran servey y contento.⁷⁹⁶

Entre tant que don Guifré Pelós servia en las guerras de Normandia al rey de França, los moros veÿns que habitàvan en València y Aragon, y part encara de Cathalunya, veent que Barcelona no tenia cap, servint-se de la ocasió, començaren de fer corradorias y talar la terra, y pèndrer vilas y castells, y tornar a ocupar molta /part\ del que havían perdut en Cathalunya. Lo qual vist per la comptessa, sa muller, y per la ciutat de Barcelona /enviaren\ solemne embayxada a França, al Rey, y particularment al compte don Guifré Pelós, dient-li lo mal que los moros havían fet y fèyan y que si no-s donava pressa en venir era tant lo poder y orgull dels moros que estava en perill de perdre's Barcelona y tota la terra de Cathalunya.

Haguda esta embayxada anà lo compte don Guifré Pelós en persona al Rey y referí-li menudament tot lo que en Cathalunya passava, demanant-li llicència per anar a ella y juntament ajuda de un competent exèrcit per a resistir al poder dels moros y recobrar la terra que s'era perduda per sa absència. Lo Rey desitjava donar-li gent però per estar ocupada en altres guerras no podia y ayxí lo féu desanganyar que no y havia remey de donar-li gent. Lo compte don Guifré Pelós ab consell de son sogre lo compte de Flandes, (com escriu Tomich)⁷⁹⁷ qui estava present en la cort, demanà de gràcia al rey Carolo Calvo que attentos los serveys que ell en Normandia havia fets, per los quals havia perduda bona part del comptat de Barcelona, y attento que sa magestat sols hi donava llicència per anar a Barcelona y no li donava favor ni ajuda de dinés ni de soldats per cobrar lo perdut, y que arribant ell en Barcelona passava perill de pèdrer tota la hazienda y la vida /y si conquistava la terra no tenia com premiar als barons y cavallers qui ab sanc li ajudaven\. Attentas totas estas cosas que supplicava a sa magestat li donàs lo

---

⁷⁹⁶ Encara que Tomic i Carbonell consignen la marxa de Guifré a la «cort del rey de França», no citen la participació del comte en la guerra contra els normands. En canvi, Beuter (1604: lib. 2º, cap. XIII, 70) l'aprofita per introduir la llegenda de les quatre barres de sang, amb la particularitat que el rei franc és Lluís el Piadós. Més tard, Francesc Diago (1603: f. 63v) canvia l'emperador per Carles el Calb, amb l'objectiu de concordar la cronologia de la font franca, que cita la guerra contra els normands a través del relat de Beuter. D'altra banda, l'*Epítome* al·ludeix a la guerra, però sense esmentar-ne la llegenda, segurament perquè Aimó de Fleury –la font franca que en parla– no relata l'episodi mític.

⁷⁹⁷ Cap. XXVI.

domini del comptat de Barcelona y de tota Cathalunya, tant lo que encara era de christians /feudataris a França\ com lo que s'era perdut y se havia de cobrar en fin franc alou ab tots los drets y pertinèncias, /remetent-li lo feu y enfranquant lo\ infeudat y ab domini supremo sens regoneyxensa del rey de França ni altre senyor temporal.

Lo Rey vista esta supplicació tan justa y consideradas /bé\ todas las circunstàntias ab molta liberalitat y de pleníssim poder li féu la donació del modo que en la súplica la havia demanada despachant de aquesta liberal, y plena, y soberana donació, las /lletras\ patents reals. La qual donació Carbonell⁷⁹⁸ diu que·s féu lo any 874; Tomich⁷⁹⁹ posa onze anys més dient que·s féu lo any 885 de Nostre Redemptor.⁸⁰⁰ Y des de aquest temps restà lo compte de Barcelona ab supremo domini sens regoneyxensa de altre senyor y ayxí se pot /dir\ que lo compte don Guifré Pelós fou lo primer compte natural y senyor de Barcelona des de aquest temps, perquè los antecessors mes éran governadors del comptat que comptes però aquest començà de ser verdader, natural, y supremo, /y absolut\ senyor y compte del comptat de Barcelona y de tota Cathalunya.

|| 68r /Després de\ obtinguda lo compte don Guifré Pelós esta tan singular /mercè\ y fetas per ella grans gràcias al Rey y despedit de sa magestat, lo compte de Flandes, son sogre, procurà que alguns barons y cavallers de Flandes, principals en linatge y destres en armas y sobretot de molta virtut y confiança, lo acompanyassen a Barcelona y si·ls aparegués se repatriassen en Cathalunya. Entre los quals, com escriu Carbonell, foren G. de Mediona, lo qual era cavaller francès y després fou compte; Pere Alemany, cavaller y natural de Alemanya; Gibert de Belloc; Berenguer, nomenat de Barcelona; G., cavaller natural de Inglaterra; y altres.⁸⁰¹

Arribat lo compte don Guifré Pelós ab tal companyia y ab las patents reals de son supremo domini que tenia de compte, rebé la ciutat de Barcelona y lo comptat y tota Cathalunya /grandíssima alegria y ab ella cobrà un nou ànimo y esforç contra los moros, enemichs de la santa fe cathòlica, y per lo contrari\ los moros cobrasen gran/díssim\ temor. Y fet ab ajuda dels barons y cavallers de Cathalunya un bon

---

⁷⁹⁸ 1997: vol. II, 17.

⁷⁹⁹ Cap. XXVI.

⁸⁰⁰ Al marge: «còstan memòrias d'esta donació en».

⁸⁰¹ Reprodueix els noms de P. M. Carbonell (1997: vol. II, 17). Més tard Beuter, en la *Segunda parte de la Crónica General de España* (València, 1551), també els cita (1604: lib. II, cap. XIII, 71).

exèrcit, començà de perseguir/-los y fer guerra contra ells\ y donàs tal manya y tanta de pressa que ab pochys anys foragità tots los moros no sols del comptat de Barcelona però encara de tota Cathalunya la Vella, ço és, des de Lobregat fins a França, y gozaren los christians que habitàvan en Cathalunya de grandíssima pau y seguretat, qual fins llavors no havían tinguda.

Gozant, donchs, de dita pau tota la terra de Cathalunya /posà son cuydado\ lo compte don Guifré Pelós en fer edificar iglésias novas y reedificar las derroydas y procurar se posassen en ellas personas ecclesiàsticas senyalant-los rendas. En especial, edificà de fonaments y fundà lo monestir de Ripoll y lo dotà de moltas terras y rendas, /lo primer abat del qual fou Dagino.⁸⁰² Y Rodulfo, /fill de don Guifré Pelós,\ prengué lo hàbit y fou monge en dit monastir /de Ripoll\ y després bisbe de Urgell. És aquest monestir de l'orde de sant Benet antiquíssim, riquíssim, privilegiadíssim y en lo qual estan sepultats casi tots los comptes de Barcelona com en lo progrés d'esta historia se dirà y més llargament en lo capítol [...] del libre [...] de la *Història ecclesiàstica*, en lo qual se tracta dels monestirs de sant Benet que /són en\ Cathalunya. Esta fundació del predit monestir de Ripoll fou feta en lo any 888 de Nostre Redemptor com apar en lo Archiu Real de Barcelona, segons refereyx Carbonell⁸⁰³ que fou archiver, y consta per actes y memòrias y llibres de visitas que estan en lo Archiu del Monastir de Ripoll en los quals se troba diffusament escrita tota esta història del compte don Guifré, y del compte Salamó, y de don Guifré Pelós, y moltas altrás cosas que en lo discurç se referiran. Ajudà lo mateyx compte don Guifré Pelós als altres monestirs que estàvan fundats en Cathalunya ab especials favors y rendas, particularment al monestir /de Amer, fundat per Carolo Magno;\⁸⁰⁴ al de Banyolas de l'orde de [...],⁸⁰⁵ que fou fundat lo any 815; al monestir de Campradó de monjos de sant Benet,⁸⁰⁶ que fou fundat lo

---

⁸⁰² El 20 d'abril del 888 l'abat Daguí (v. 879-902) consagra l'església de Santa Maria de Ripoll (*Marca Hispànica*, ap. 45). Pere Gil cita per primera vegada en la historiografia catalana l'abat Daguí, perquè degué conèixer el document de primera mà.

⁸⁰³ P. M. Carbonell (1997: vol. II, 17). Alcoberro, en la seva edició de l'obra de l'arxiver barceloní, apunta que a l'ACA (memorial 70) existeix una còpia de la donació feta per P. M. Carbonell.

⁸⁰⁴ Santa Maria d'Amer, monestir benedictí fundat vers l'any 820 per Deodat. La seva suposada fundació per Carlemany és llegendària, encara que fou una fundació imperial de Lluís el Piadós; veg. Abadal (1961: 165-177).

⁸⁰⁵ Sant Esteve de Banyoles, monestir benedictí fundat vers l'any 812; veg. Abadal (1926-1952: vol. II, 40-46).

⁸⁰⁶ Sant Pere de Camprodon, abadia benedictina fundada per la transformació, abans del 3 de febrer de 952, d'una antiga església parroquial; veg. Abadal (1926-1952: vol. II, 75-76).

any 840; al monestir de Arles de sant Benet,⁸⁰⁷ que fou fundat lo any 846 y augmentat lo any 876; al monestir de Sant Miquel de Cuixà⁸⁰⁸ de l'orde de sant Benet, que fou fundat lo any 800; al monestir de Sant Joan sas Badessas⁸⁰⁹ de canonges seglars de sant Augustí, que fou fundat lo any 887 de Nostre Redemptor com consta en los archius de dits monestirs per differentes actes y per los llibres de visita originals, los quals jo he legits. Y axí, lo bon /compte\ don Guifré Pelós féu grans cosas en lo spiritual y temporal, en grandíssim bé de /tota\ Cathalunya.

Visqué don Guifré Pelós per espay de 60 anys, ço és, des de l'any 852, en lo qual || 68v nasqué, fins lo any 912, en lo qual morí, si bé alguns diuen que visqué manco però aquest /número de anys\ que yo fins al present he guardat és conforme a la història breu dels comptes de Barcelona que està cifrada en lo primer volum de las *Constitucions de Cathalunya*. D'estos 60 anys de vida /que tingué\ governà lo comptat de Barcelona per espay de casi 40 anys, és a saber, des de l'any 870, poc més o menys (en lo qual se pressum que matà al compte Salamó) fins a l'any 912. Y d'estos 40 anys que governà, los 15 /primers,\ ço és, des de l'any 870 fins lo any 885, governà lo comptat no com a senyor absolut sinó com a governador y que tenia lo comptat en feu del rey de França; però los 27 derrers governà lo comptat com a compte natural y absolut, y supremo senyor d'ell sens regoneyxensa de altre senyor temporal superior. Y havent en tot cumplit perfectament son càrrec ple de anys y bonas obras, en santa vellesa morí de edat de 60 anys a 11 del mes de agost de l'any 912 de Nostre Redemptor.⁸¹⁰ Fou honradíssimament sepultat en lo monestir de Ripoll que havia fundat. Lo seu sepulchre està [...] y en lo mateyx sepulchre y ha un epitaphio que diu d'esta manera [...].

---

⁸⁰⁷ Santa Maria d'Arles, antiga abadia benedictina del Vallespir, fundada vers l'any 785. És l'únic monestir del Principat que rebé un precepte de Carlemany i, a més, entre els anys 820 i 881, obtingué diversos preceptes carolingis d'immunitat; veg. Abadal (1961: 165-177).

⁸⁰⁸ Sant Miquel de Cuixà, monestir benedictí constituït jurídicament amb l'acta de 29 de juny 879; veg. Abadal (1954-1955: 125-337). En el seu imprescindible treball sobre el monestir de Cuixà, Ramon d'Abadal informa que dos documents falsos, datats probablement a mitjans del segle XII i compilats en el Cartulari major de Cuixà, demostraven la fundació del monestir l'any 800. Aquests instruments foren publicats per Pujades (1829: vol. V, 151-156).

⁸⁰⁹ Monestir de Sant Joan de les Abadeses, abadia de monges benedictines i més tard canònica augustiniana. El 24 de juny de l'any 887 tingué lloc la dotació i consagració de l'església del monestir, de manera que Pere Gil fa referència a aquest document; veg. Junyent (1976).

⁸¹⁰ Guifré el Pelós morí, en efecte, l'11 d'agost, però de l'any 897; veg. Abadal (1989: 94). Tradicionalment, hi ha una confusió entre la data de la mort de Guifré el Pelós i la del seu fill Guifré II, que tampoc no correspon exactament a l'any 912, sinó al 911. Una nota del Martirologi de Ripoll (s. XI) i una altra del Necrologi del monestir coincideixen en el dia i el mes de la mort del comte (l'11 d'agost); veg. Coll (1990: 12). Pere Gil coneixia aquestes fonts, perquè cap autor anterior no dóna la data exacta (dia i mes) de la mort del Pelós.

Deyxà lo compte don Guifré Pelós a son successor /no sols\ lo comptat de Barcelona però encara los comptats de Basalú, Rosselló y Serdanya, los quals tres comptats per ser morts los comptes d'ells sens fills se éran units a la corona real de França y, ayxí, succe/hí en ells\ legítimament don Guifré Pelós per rahó de la donació que lo rey de França li havia feta. Y consegüentment don Guifré Pelós deyxà los predits comptats a son successor com ho escriu Tomich y altres.

Resta advertir per conclusió de aquesta història de don Guifré Pelós que tots los historiadors ab uniformitat convenen que don Guifré Pelós morí en lo any 912 de Nostre Redemptor. Lo qual se ha de advertir per la bona continuació d'esta història quant al que toca en senyalar lo dia, mes y any, perquè de assí avant serà esta història més certa quant a la certitut del temps que no és estada fins al present.

|| 69r

VI

Comte de Barcelona

Guifré III⁸¹¹

Guifré III de aquest nom fou (com està dit) lo segon fill de don Guifré Pelós y com lo fill primogènit⁸¹² nomenat Ardulfo⁸¹³ hagués pres lo hàbit de sant Benet en lo monestir de Ripoll y fos nat de Ametilda abans que don Guifré Pelós fos compte y casat ab la mateixa Ametilda, comptessa filla del compte de Flandes,⁸¹⁴ per esta causa succey en lo comptat de Barcelona lo fill segon⁸¹⁵ nomenat don Guifré y és lo tercer de aquest.

Començà de governar lo mateix any 912 /y governà sols dos anys, fins lo any 914\.⁸¹⁶ No féu cosa de importància ni memorable per haver-li durat lo govern sols per espay de dos anys. Morí enmetzinat ab varí com escriuen Tomich, Carbonell y Çurita.⁸¹⁷ No tingué fills y ayxí lo comptat de Barcelona succey a son germà don Mir, lo qual era lo 3er fill de don Guifré Pelós. Fou sepultat don Guifré III en lo monestir

---

⁸¹¹ Anomenat Guifré Borrell o Guifré II (v. 874–911), comte de Barcelona, Girona i Osona (897-911).

⁸¹² Ratllat: «de don Guifré Pelós».

⁸¹³ Vegeu supra n. 784.

⁸¹⁴ Vegeu supra n. 783.

⁸¹⁵ Ratllat: «de don Guifré Pelós».

⁸¹⁶ La cronologia coincideix amb l'*Epítome*.

⁸¹⁷ Tomic (cap. XXVI); P. M. Carbonel (1997: vol. II, 18); Zurita (lib. I, cap.VIII). La tradició de la mort per enverinament arrenca de les *Gesta Comitum Barcinonensium*.

de⁸¹⁸ /Sant Pau de Barcelona o en Ripoll, conforme se troba en memòrias de dit monestir\, y son sepulchre vuy està en [...] y té aquest lletrero [...].

Alguns historiadors com són Tomich, Carbonell, Tarafa y altres ninguna menció fan que aquest Guifré III sia estat comte de Barcelona⁸¹⁹ ans diuen que després la mort de don Guifré Pelós, que fou lo any 812 [sic], lo mateyx any li succey don Mir, son fill 3er, per ser /lo primer\ Ardulfo frare de sant Benet y lo segon don Guifré mort ab verí. Altres historiadors entre los quals és Çurita,⁸²⁰ /lo qual en assò parla un poc escasament,\ y lo qui ha sumada la història dels comptes que va impresa al principi del 1 tomo de las *Constitucions de Cathalunya*, diuen que don Guifré III, qui era segon fill de don Guifré Pelós, succey a son pare en lo comptat de Barcelona y que morí lo any 814 [sic] y fou sepultat en lo monestir de Sant Pau de Barcelona, com consta per dit lletrero de son sepulchre lo qual està davant la porta de la iglésia antiga de Sant Pau de Barcelona gravat en una pedra de marbre y serveyx per cavalcador.⁸²¹ La qual opinió me apar a mi que té més verisimilitut y probabilitat y per ço la he escrita en aquest lloc y he posat a don Guifré III en lo número dels comptes de Barcelona.

|| 69v

VII

Compte de Barcelona

Mir⁸²²

Mir, tercer fill del comte don Guifré Pelós, succehí en lo comptat de Barcelona y fou lo setè en número per morir don Guifré III, son germà, sens fills. És nomenat

---

⁸¹⁸ Ratllat: «Ripoll».

⁸¹⁹ En el *De origine ac rebus gestis regum Hispaniae liver* (Anvers, 1553), Tarafa no recull l'existència de Guifré III –fill de Guifré II–; en canvi, introdueix un altre Guifré III, fill de Miró i no de Guifré II. En una altra obra seva, la *Crònica de cavallers catalans*, li atribueix la làpida funerària conservada a l'església de l'antic monestir de Sant Pau del Camp de Barcelona. La inscripció dona erròniament l'any 914 com el de la mort del comte, de manera que Tarafa interpretà que Guifré III havia regnat des del 912 al 914. Coneixem aquest text a través d'una còpia de 1603 de Jaume Ramon Vila, el qual podia haver interpolat la inscripció, com ja va advertir Coll i Alentorn (1990: 41-42). És probable que per aquesta causa Pere Gil no faci referència a l'obra de Tarafa.

⁸²⁰ Ratllat: «diuen que Guifré Pelós».

⁸²¹ Zurita (lib. I, cap. VIII) coneix la làpida, en dona la traducció i l'atribueix a Guifré el Pelós. Per la seva part, l'*Epítome* situa Guifré III en el catàleg comtal consignant només l'existència de la inscripció i la data de la seva mort, que correspon a l'any 914.

⁸²² Miró II el Jove (v. 878-927), comte de Besalú (Miró I) (a. 920-927) i de Cerdanya (897-927), fill segon de Guifré I i Guinedilda. A la mort de Guifré el Pelós, els fills governaren conjuntament, però cada un es responsabilitzà d'un comtat determinat, per això Miró II no rep el títol de comte de Barcelona.

comunament Mir y ayxí lo nomenarem nosaltres en esta història no obstant que altres lo nomènan Humir⁸²³ y altres Miró.⁸²⁴ Començà don Mir de governar lo comptat de Barcelona lo mateyx any 814 [sic] en lo qual morí son germà don Guifré III. Governà'l per espay de 15 anys ab molta pau, rectitut, justícia y satisfacció de tots. Gozà en son temps de quietut; no tingué guerras ab los moros y ayxí no augmentà lo comptat conquistant terras dels moros però tampoc no perdé vila, ni castell, ni terra alguna de son comptat y augmentà'l en béns temporals y en lo spiritual ajudant a las iglésias, cathedrals, a las personas ecclesiàsticas y en special als monestirs de sant Benet y de canonges seglars que y havia en Cathalunya.

Casà lo compte don Mir ab una principal senyora de la qual tingué de legítim matrimoni tres fills.⁸²⁵ lo primogènit /nomenat\ Seniofredo, o Sinfredo, o Sifré⁸²⁶ y aquest li succey en lo comptat de Barcelona; lo 2n Oliba, lo qual fou compte de Besalú y Serdanya, y aquest tingué per sobrenom Cabreta⁸²⁷ per quant estava irat y tenint la yra parlava sovint, movia un peu com a cabra de modo que pareyxa que cavava /y apenas may podia començar de parlar sens que no mogués lo peu,\ segons /escriuen Carbonell y Tomich⁸²⁸ y\ se troba en memòrias de l'archiu de Ripoll; lo 3er Mir o Miró,⁸²⁹ lo qual fou compte de Gerona⁸³⁰ y bisbe de la mateyxa ciutat de Gerona.

Després de haver viscut sanctament lo predit compte don Mir en lo govern del comptat de Barcelona per espay de 15 anys, ço és, des de l'any 914 fins lo any 929 de Nostre Redemptor,⁸³¹ /morí en dit any\ sent de edat, com escriu Carbonell,⁸³² de 35 anys. Deyxà los tres fills predits de molt poca edat debayx la tutela de son germà don Sunyer, compte de Urgell, com encontinent se dirà. Son cos està sepultat en la

---

⁸²³ No hem trobat antecedents historiogràfics d'aquest nom.

⁸²⁴ Tomic (cap. XXVIII) o Carbonell (1997: vol. II, 18) l'anomenen així.

⁸²⁵ En realitat, va tenir 4 fills: Sunifred II, comte de Cerdanya i de Besalú; Guifré II, comte de Besalú (927-962); Oliba Cabreta, comte de Cerdanya; i Miró II Bonfill, comte de Besalú.

⁸²⁶ Ratllat: «y no Wifredo ni Guifré».

⁸²⁷ Oliba I, dit Cabreta (v. 920–990), fill tercer de Miró II de Cerdanya-Besalú i Ava, i nét de Guifré el Pelós. Fou comte de Besalú (984-988) i de Cerdanya (965/966-988). Sobre el seu sobrenom i la seva llegenda, veg. Cortadellas (2001: 15-17).

⁸²⁸ P. M. Carbonell (1997: vol. II, 19); Tomic (cap. XXIX).

⁸²⁹ Miró II de Besalú, dit Bonfill (v. 928–984), comte de Besalú (965/966-984) i bisbe de Girona (970/71–984).

⁸³⁰ Una tradició historiogràfica que arrenca de les *Gesta Comitum* i arriba fins a Zurita (lib. I, cap. IX) feia aquest personatge comte de Girona. En realitat, el comtat de Girona s'incorporà al de Barcelona amb Guifré el Pelós; veg. Fluvià (1998: 74).

⁸³¹ La cronologia coincideix amb l'*Epítome*.

⁸³² P.M. Carbonell no inclou Guifré III en el catàleg comtal, car considera que des del 912 Miró ja regnava.

iglésia del monestir de Ripoll, en la part de la iglésia, junt [...]. En lo sepulcre està aquest letrero o epitaphio [...].

|| 70r

VIII

Compte de Barcelona Sunyer⁸³³

Sunyer, compte de Urgell,⁸³⁴ succey⁸³⁵ a son germà don Mir per rahó de tutela /en los comptats de Barcelona, Basalú [*sic*], Serdanya y Gerona, perquè com los fills de son germà nomenats⁸³⁶ Seniofredo,⁸³⁷ y Oliba, y Mir, /éran\ de tan poca edat quant morí son pare don Mir que per força havían de estar debayx de tutela pupil·lar. Aparegué al mateyx compte don Mir, ans que morís, y als principals de son comptat, que la dita tutela fos encomanada a don Sunyer, compte de Urgell, per ser germà carnal del compte don Mir y honcle lo més acostat dels infants, y home de grans parts per al govern del comptat de Barcelona. Y ayxí, lo compte don Sunyer prengué la tutela de dits infants y dels comptats com a curador de don Seniofredo, primogènit, /y dels altres\. Y si bé las expedicions /per ventura\ se fèyan en nom de Seniofredo però don Sunyer era nomenat compte y era lo qui traçava, encaminava y governava totas las cosas. /Per la qual cosa encara que Tomich⁸³⁸ y Carbonell⁸³⁹ no·l pòsan en lo número dels comptes però en lo principi del volumen de las *Constitucions de Cathalunya* és posat en lo número dels comptes, y és lo VIII per haver administrada la tutela del comptat y per ço yo assí lo he posat en número\. La qual cura y tutela, tant dels infants com del comptat, administrà don Sunyer perfectíssimament ab gran aplauso y satisfacció de tots /fent moltes cosas senyaladas, en especial restaurà y dedicà, segona vegada, lo monestir de Ripoll en

---

⁸³³ Sunyer I de Barcelona (890/892-950), comte de Barcelona, Girona i Osona (911-947), quart fill baró de Guifré el Pelós i de Guinedilda. L'*Epítome* situa aquest comte en el catàleg comtal per primera vegada en la historiografia catalana; la cronologia de l'*Epítome* concorda amb Tomic (cap. XXVII).

⁸³⁴ En realitat Sunyer no fou comte d'Urgell; hi ha una confusió d'identitat amb el seu germà Sunifred II (v. 880-948), fill tercer de Guifré I i primer comte hereditari d'Urgell. Aquesta confusió ja prové de les *Gesta Comitum*, però és probable que en el segle XVI no sigui innocent, atès que un comte d'Urgell tutela el comtat de Barcelona. Com veurem, aquest cas es repeteix amb Borrell. Per a aquest urgellisme latent, veg. l'est. intr.

⁸³⁵ Ratllat: «Seniofredo».

⁸³⁶ Ratllat: «Seniofredo, o Sinfredo, o Sifré succey a son pare don Mir en lo comptat de Barcelona al qual alguns nomènan Wifredo y altres Guifré però conforme se traue de scripturas antigues son propi nom és Seniofredo o, sincopant-lo com alguns ho fan, Sinfredo o Sifré. Éran».

⁸³⁷ Ratllat: «y sos germans».

⁸³⁸ Cap. XXVIII.

⁸³⁹ P. M. Carbonell (1997: vol. II, 19).

lo any 935 y altres semblants.⁸⁴⁰ Tot lo temps que governà que fou per espay de 20 anys, ço és, des de l'any 929 en lo qual morí lo compte don Mir fins lo any 949 en lo qual lo infant don Seniofredo eyxint de pupil·lar edat prengué lo govern del comptat de Barcelona; y Oliba Cabretalo govern dels comptats de Besalú y Serdanya; y Mir lo govern del comptat de Gerona y després fou bisbe d'ella conforme lo compte don Mir havia ordenat en son testament. Y havent lo dit compte don Sunyer entregat a sos nebots los dits comptats y donat molt bon compte y rahó d'ells, en lo predit any 949 se retirà a son propri comptat de Urgell en lo qual visqué algun temps. Fou lo compte don Sunyer casat ab una principalíssima y christianíssima senyora nomenada [...],⁸⁴¹ de la qual tingué en special dos fills. Lo primer don Borrell, lo qual fou successor seu en lo comptat de Urgell y després fou compte de Barcelona, com se dirà. Lo segon, don Armengol⁸⁴² que fou bisbe de Urgell, home sanctíssim y claríssim en miracles en vida y després de mort.⁸⁴³ Lo qual és sant confessor, pontífice singular, patró y advocat de la ciutat de Urgell, canonizat per la Santa Sede Apostòlica.

Finalment, després de haver viscut sanctament don Sunyer, compte de Urgell, y com a curador compte de Barcelona, morí lo any 951. Fou sepultat en la iglésia del monestir de Ripoll; lo sepulcre està [...]; té aquest epitàphio [...].⁸⁴⁴

|| 70v

IX

Compte de Barcelona

Seniofredo⁸⁴⁵

Seniofredo per alguns és nomenat Wifredo y per altres Guifré⁸⁴⁶ però son propri nom, segons observa /molt bé Çurita en lo capítol 9 del libre 1 dels *Annals de Aragó*, és Seniofredo o sincopant-lo (com alguns ho fan) Sinfredo o Sifré. Aquest,

---

⁸⁴⁰ La *Brevis historia monasterii Rivipullensis, a quondam monacho rivipullense scripta anno Christi MCXLVII (Marca Hispanica, doc. 404)* assenyala que l'any 935 els comtes Sunyer de Barcelona, Miró de Cerdanya i Sunyer d'Urgell van consagrar l'església del monestir de Santa Maria de Ripoll. Aquesta notícia es troba també a P. M. Carbonell (1997: vol. II, 19). Fins al final del paràgraf, segueix Carbonell.

⁸⁴¹ El comte Sunyer es casà en segones núpcies amb Riquilda.

⁸⁴² Sant Ermengol (m. 1035), bisbe d'Urgell (1010-35).

⁸⁴³ Pere Gil segueix la descendència de Sunyer que dona Tomic (cap. XXVIII).

⁸⁴⁴ La cronologia correspon a l'*Epítome* que, al seu torn, segueix Tomic.

⁸⁴⁵ Sunifred II de Cerdanya (v. 915-967/968), comte de Cerdanya (941-967/968); Sunifred I de Besalú (957/962-967/968), fill de Miró II el Jove i Ava.

⁸⁴⁶ P. M. Carbonell (1997: vol. II, 19) l'inclou en el catàleg comtal amb el nom de Guifré, fill de Miró, però l'anomena Sinofré en la narració històrica.

com a primogènit del compte don Mir, succeí en lo comptat de Barcelona però per ser de poca edat ordenà lo compte don Mir en son testament que son germà don Sunyer,⁸⁴⁷ compte de Urgell, governàs lo comptat y prengués la tutela d'ell. Lo qual, després de haver-lo governat vint anys, com està dit, lo entregà en poder de don Seniofredo, son nebot, y ayxí don Seniofredo per rahó de dita tutela succeí a son honcle don Sunyer.

Començà don Seniofredo de governar lo comptat de Barcelona en lo any 949 de Nostre Redemptor; casà ab la infanta donya Maria, filla de don Sancho *Abarca*, rey de Navarra.⁸⁴⁸ En tot lo temps que governà lo comptat gozà de molta pau y lo regí ab molta satisfacció de tots /y encara que no guanyà terras però pocas o ningunas no perdé\. Durà-li lo govern per espay de 15 anys, és a saber, des de l'any 949 fins lo any 964, en lo qual /morí\ sent de edat de 50 anys y fou sepultat en la iglésia del monestir de Ripoll.⁸⁴⁹ Son sepulcre està [...] y en ell se llig lo següent epitaphio [...].

Morí don Seniofredo sens infants y ayxí li havia de succeyr en lo comptat son germà don Oliba Cabreta y no li succeí sinó son cosingermà don Borrell, com encontinent se dirà.

|| 71r

X

Compte de Barcelona

Borrell⁸⁵⁰

Borrell fill primogènit de don Sunyer,⁸⁵¹ compte de Urgell, y germà del gloriós sant Armengol succeí en lo comptat de Barcelona a son cosingermà Seniofredo no per dret de línea recta /ni transversa immediata\, sinó per electió y per línea obliqua mediada. Perquè per dret natural al compte don Seniofredo, puys era mort sens fills, havían de succeyr primer algú de sos germans, és a saber, don Oliba Cabreta, compte de Besalú y Serdanya, y don Mir, compte y bisbe de Gerona. Però com don Mir, compte y bisbe de Gerona, fos mort abans de Seniofredo en lo any 934 y

---

⁸⁴⁷ Zurita (lib. I, cap. IX-X) l'anomena «*Seniofredo*».

⁸⁴⁸ P. M. Carbonell (1997: vol. II, 19) afirma aquest casament, però Zurita (lib. I, cap. IX), després de recollir l'aportació de Carbonell, precisa que «*los autores a quien se debe dar crédito no dicen con quién casó*».

⁸⁴⁹ La cronologia concorda amb l'*Epítome*, que, a la vegada, reproduceix la que dóna P. M. Carbonell (1997: vol. II, 19).

⁸⁵⁰ Borrell II de Barcelona (a. 934–992 o 993), comte de Barcelona, Girona i Osona (947–992) i d'Urgell (948–992), fill de Sunyer I de Barcelona.

⁸⁵¹ En realitat, fou el fill segon de Sunyer I i Riquilda.

sepultat en la iglésia del monestir de Ripoll, ahont està son sepulcre ab aquest epitaphio: «*Hic [...]*» no podia succeyr en lo comptat. Y don Oliba Cabretaencara que per sa persona era valerós però com no fos tingut per cathòlic christià /y fos notablement defectuós en lo parlar y en mòurer lo peu com a cabra\, y no tingués las parts convenientes y necessàrias per un govern tan principal com era lo del comptat de Barcelona, aparegué als barons, y cavallers, y hòmens principals del comptat de Barcelona y de tota Cathalunya que en ninguna manera fos compte de Barcelona don Oliba Cabreta sinó que fos elegit com a legítim successor en lo comptat de Barcelona don Borrell, compte de Urgell, fill legítim y primogènit de don Sunyer y cosingermà de don Seniofredo y de don Oliba Cabreta. /Y de fet se executà la electió y fou posat en pacífica pcessió del comptat de Barcelona lo any 964 de Nostre Redemptor\ y restà don Oliba Cabretasols en lo g/o\vern dels /seus\ comptats de Besalú y Serdanya. /Lo qual deyxà'ns tres fills nomenats Bernardo⁸⁵² que fou compte de Besalú, y Guifré⁸⁵³ compte de Serdanya, y Oliba⁸⁵⁴ que fou monjo de Ripoll y després fou bisbe de Vich. Y havent fundat lo monestir de Sant Benet de Bages⁸⁵⁵ morí finalment lo predit Oliba Cabreta\ en lo any 990 y fou sepultat en la iglésia del monestir de Ripoll⁸⁵⁶ en son sepulcre /en lo\ qual està lo següent epitaphio [...].

Començant de governar don Borrell lo comptat de Barcelona succey que los moros, qui des de la mort del compte don Guifré Pelós que fou lo any 912 per espay de 52 anys havían estat quiets, començaren de pèndrer las armas contra los christians y fer-los cruel guerra. Don Borrell també que de sa condició era valerosíssim y de grans parts féu bon exèrcit no sols per defensa però encara per offensa. Tingué ab los moros molts encontres y moltas batallas per ser molts en número y per ser ajudats ab socorro particular dels moros de Mallorca, las quals batallas seria llarga y difficultosa cosa en particular referir-las. Principalment, tingué una cruel batalla /contra\ los moros en lo Vallès, no molt luny del castell de Montcada, en lo pla nomenat de Matabous,⁸⁵⁷ /ahont\ moriren moltíssims de las duas parts, en especial

---

⁸⁵² Bernat I de Besalú (v. 970-1020), comte de Besalú (994-1020), anomenat Tallaferro.

⁸⁵³ Guifré II de Cerdanya (v. 967-1050), comte de Cerdanya amb Conflent (988-1035) i de Berga (1003-35).

⁸⁵⁴ Oliba (971-1046), tercer fill d'Oliba el Cabreta i Ermengarda. El 1002-1003 ingressà com a monjo a Santa Maria de Ripoll, d'on fou elegit abat el 1008. Fou elegit bisbe de Vic el 1018.

⁸⁵⁵ El monestir fou consagrat el 972.

⁸⁵⁶ En realitat, fou sepultat a Montecassino (Itàlia), on es retirà com a monjo (988-990).

⁸⁵⁷ Pere Gil segueix Zurita (lib. I, cap. IX), que, al seu torn, adopta el relat de Tomic (cap. XXIX). El castell de Montcada estava situat al capdamunt d'un turó, dominant les valls del

moriren molts cavallers de la part de don Borrell, lo qual veent la mortaldat de son exèrcit y la gran multitud y fúria dels enemichs se retirà del modo que millor pogué dins la ciutat de Barcelona. Los moros seguint al compte Borrell assitjaren la ciutat y la apretaren terriblement. Lo compte veent que no la podia defensar y que tots havían de morir procurà ab lo millor modo possible desamparar la ciutat y recullir-se a las montanyas y a la ciutat de Manresa, || 71v com de fet la desamparà y se retirà a Manresa y los moros la entraren y se feren senyors de la ciutat de Barcelona a 6 de juliol de l'any 986.⁸⁵⁸ Fou esta pèrdua de Barcelona, entre moltas otras que fou presa per los moros y cobrada per los christians, de gran llàstima per morir molts en ella. Lo compte don Borrell estant en Manresa encontinent ajuntà tots los barons y cavallers que pogué y ab son consell (per haver gran falta de gent de guerra) atorgà llibertat y franquesa y títol militar a qualsevol que vingués ab cavall y armas per seguir la guerra. La qual publicació fou causa que acudiren molts peons, y en especial nou-cents de cavall molt ben armats dels quals tingué lo compte don Borrell gran alegria y manà que estos nou-cents gozassen de privilegi militar y fossen nomenats hòmens de paratge, és a saber, hòmens pars e iguals als cavallers y militars, y las casas dels mateyxos fossen nomenadas casas de paratge, sent abans masos y casas de plebayos. Esta és la causa que per los predits nou-cents cavallers en Cathalunya y sos descendents són nomenats hòmens y cases de paratge com se entén de escripturas antigues y ho nòtan Tomich⁸⁵⁹ y Çurita en lo capítol 10 del libre 1 dels *Annals de Aragó*. Tenint, donchs, lo compte don Borrell un bon exèrcit de gent valentíssima de peu y de cavall, partí ab ànimo valerós des de Manresa per a cobrar a Barcelona. Assitjà y donà-li rèzios combats y en pochos dias la prengué y cobrà no sols la ciutat però tots los llochs que los moros havían presos del comptat de Barcelona. Y esta fou la última vegada que fou presa y cobrada Barcelona /en lo mateyx any 986\⁸⁶⁰ y sempre és estada fins vuy y, ab la ajuda del Senyor, sempre serà de christians.

Ab esta victòria restaren los moros atemorizats /de modo que no tingueren ànimo\ vivint lo compte don Borrell /de\ atrevir-se /a\ fer-li guerra de propòsit. Y així, en lo restant del temps que governà, gozà de molta pau, reedificà moltas iglésias, ajudà a

---

Besòs i del Ripoll i del camí que baixava a Barcelona. El pla de Matabous està situat a prop del Besòs.

⁸⁵⁸ Reprodueix la cronologia de Jerónimo Zurita (lib. I, cap. IX).

⁸⁵⁹ Cap. XXIX.

⁸⁶⁰ La cronologia concorda amb Zurita (lib. I, cap. IX-X), el qual, a la vegada, dóna la data segons «*escritura original de aquellos tiempos del monesterio de Ripoll*». És probable que Pere Gil doni la data pel seu coneixement personal del document a l'Arxiu de Ripoll.

molts monestirs, millorà las iglésias cathedrals, en especial en lo any 977 dedicà tercera vegada y augmentà molt lo monestir de Ripoll, en antigas escripturas de dit monestir se troba escrit.⁸⁶¹ De las quals cosas restava la glòria al Senyor y lo augment en las cosas espirituals, ecclesiàsticas y temporals, y gran satisfacció en tots.

Fou casat lo compte don /Borrell⁸⁶² dos vegadas. La 1^a ab la comptessa Lethgarda /o Leongarda⁸⁶³ de la qual tingué un fill nomenat don Ramon Borrell y aquest li succeý en lo comptat de Barcelona. La 2^a ab la comptessa Aymerudis⁸⁶⁴ de la qual tingué un fill nomenat don Armengol⁸⁶⁵ y aquest li succeý en lo comptat de Urgell. Lo qual comptat era grandíssim y principalíssim y nunca se dava sinó a fills de reys. Fou aquest don Armengol cap dels /comptes\ Armengols sos successors los quals foren senyaladíssims comptes de Urgell /per successió; per spay de més de tres-cents anys se nomenaren Armengols, com en lo progrés d'esta història se dirà.\ Còstan estas cosas del testament que féu lo compte don /Borrell⁸⁶⁶ a 24 de setembre de l'any 993.⁸⁶⁷

Finalment, havent /viscut lo predit comte don Borrell 80 anys y havent\ molt bé en temps de pau y guerra governat lo predit comptat de Barcelona per espay de 28 anys, ço és, des de l'any 964 fins lo any 993 en lo qual se li acabà la vida, morí en Barcelona⁸⁶⁸ y fou aportat a sepultar /son cos\ al monestir de Ripoll, ahont en son sepulcre lo que està [...] se llig un epitaphio de las següents paraules «*Hic [...]*».

---

⁸⁶¹ En efecte, el monestir es consagrà per tercera vegada l'any 977 (*Marca Hispànica*, doc. 123). Tomic (cap. XXIX) dóna la data del 976, mentre que Carbonell, Tarafa i Zurita no esmenten aquesta consagració.

⁸⁶² Ratllat: «Sunyer».

⁸⁶³ Ledgarda de Roergue (m. 977/988), filla de Ramon II, marquès de Gòtia.

⁸⁶⁴ Aimeruda (m. d. 992) pertanyia probablement a la mateixa família que Ledgarda, la seva primera muller.

⁸⁶⁵ Ermengol I d'Urgell (v. 975-1011), fill segon de Borrell II i Ledgarda de Roergue, fou comte d'Urgell associat 989-992 i sol 992-1011.

⁸⁶⁶ Ratllat: «Sunyer».

⁸⁶⁷ La data del testament es troba a Zurita (lib. I, cap. IX-X).

⁸⁶⁸ La cronologia coincideix amb l'*Epítome* i P. M. Carbonell (1997: vol. II, 21).

Compte de Barcelona

Ramon Borrell⁸⁶⁹

Ramon Borrell, fill primogènit de don Borrell, succeí en lo comptat de Barcelona començant de governar-lo en lo any 993 de Nostre Redemptor. Fou home de grandíssimas parts, valerosíssim en armas y en tot venturós. En lo primer any de son comptat, /que era lo mateyx any 993\ com escriu Carbonell,⁸⁷⁰ fundà lo monestir de las monjas de Sant Pere de Barcelona de la religió de sant Benet, nomenat vulgarment de Sant Pere de las Puelas,⁸⁷¹ /mudant-lo de la montanya de Montjuïc, ahont abans estava, al pla y lloc ahont vuy està. Al qual /monestir\ dotà de moltes y molt bonas rendas procurant /que tingués molts privilegis com los té.\ Y en ell posà a sa germana nomenada Borrella⁸⁷² per monja, la qual fou la primera abadessa del mateyx monestir i·l governà molts anys ab molta religió. /Aquest monestir llavors era fora de la muralla antiga de Barcelona, vuy està dins la muralla que després de aquell temps se edificà. En los primers anys de aquest compte don Ramon Borrell, escriu lo mateyx Carbonell, que los moros de Mallorca, Leyda, Fraga y Tortosa feren un exércit y repentinament vingueren a Barcelona y, trobant-se lo compte don Ramon Borrell fora, la entraren, y sequejaren, y prengueren, y, dins poc temps, la deixaren. Pot ser que assò succeís d'esta manera però Tomich, Çurita y altres historiadors no fan de assò memòria ans bé tots posan la presa y cobrança de Barcelona per una o duas voltas en temps del compte don Borrell, pare de aquest compte don Ramon Borrell, com està referit.⁸⁷³

Féu aquest compte don Ramon Borrell grans hazanyas en tot lo temps que visqué contra los moros. Alcançà d'ells moltes victòrias y conquistà moltes terras en Cathalunya amansant lo llur orgull que tenían /fent tributaris casi a tots los reys moros que vivían en Tarragona, Tortosa, Leyda y Fraga, y posant\ la terra ab molta pau. Y no content de las hazanyas fetas en Cathalunya a petició de don Alonso

⁸⁶⁹ Ramon Borrell I de Barcelona (972-1018), comte de Barcelona associat (986-992) i sol (992-1018), fill de Borrell II i Ledgarda.

⁸⁷⁰ P. M. Carbonell (1997: vol. II, 22). L'*Epítome* també dóna aquesta cronologia.

⁸⁷¹ Sant Pere de les Puel·les, abadia de monges benedictines, situada originalment extramurs de la ciutat de Barcelona enfront de la porta de Sant Sadurní. Fou fundat amb la major probabilitat abans de l'any 945. L'any 985 fou destruït i, posteriorment, l'1 de gener de 992, el comte Borrell el va refer; veg. Abadal (1926-1952: vol. II, 72-73).

⁸⁷² Adelaida Bonafilla (Borrella) fou abadessa del 945-949 i del 986-994.

⁸⁷³ El criteri de Tomic i Zurita s'ajusta a la veritat històrica.

V,⁸⁷⁴ rey de Leó y Castella, y del rey moro Almoahadí,⁸⁷⁵ passà ab un bell exèrcit (en lo qual anàvan Arnulfo,⁸⁷⁶ bisbe de Osona; Èthio,⁸⁷⁷ bisbe de Barcelona; Hotho,⁸⁷⁸ bisbe de Gerona, y son germà don Armengol,⁸⁷⁹ compte de Urgell, y molts barons y molta cavallaria cathalana que refereyx Tomich)⁸⁸⁰ fins al regne de Còrdova y allà tingué una /senyalada\ batalla contra Çulema⁸⁸¹ moro, lo qual havia tyranizat lo regne de Còrdova. Y si bé en la batalla mori/ren\ son germà don Armengol, compte de Urgell (per lo qual lo nomènan los historiadors don Armengol de Còrdovaperquè morí en Còrdova), y alguns dels prelats, barons y cavallers però ell alcançà victoria contra lo rey moro Çulema y lo llençà del regne y posà al legítim rey, nomenat Hyssen,⁸⁸² en lo regne de Còrdova. Y cumplida la jornada, lo rey Hissen donà al valarós compte don Ramon Borrell y a son exèrcit moltes riquesas, y richs y victoriosos per sas jornadas se'n tornaren a Barcelona. Fan menció de aquesta /victoriosa\ jornada Tomich,⁸⁸³ Carbonell,⁸⁸⁴ Çurita⁸⁸⁵ y altres, y en especial Ambrosio de Morales en lo capítol 31 del libre 17 de la *Historia de España*.⁸⁸⁶ Y alguns d'estos historiadors diuen que succeý esta jornada lo any 1001,⁸⁸⁷ y altres lo any 1010,⁸⁸⁸ /y altres en lo any 1012,\⁸⁸⁹ y no és de maravellar que y haja esta varietat en lo temps perquè cosa és ordinària /trobar-se\ entre historiadors varietat en lo compte dels dies, mesos, anys. En aquest temps /de don Ramon Borrell\ era compte de Besalú lo fill de don Oliba Cabreta, || 72v nomenat don Bernat, al qual per sobrenom lo nomenàvan Trencaferro perquè era de grandíssimas forças y de sa persona valarósíssim. Lo qual, passant lo Royne com escriu Tomich, se offegà y fou sepultat en lo monestir de Ripoll.

---

⁸⁷⁴ Alfons V (994-1027), rei d'Astúries i Lleó.

⁸⁷⁵ Al-Wadih.

⁸⁷⁶ Arnulf (s. X i XI), bisbe de Vic (933-1010).

⁸⁷⁷ Aeci, bisbe de Barcelona (995 - 1010).

⁸⁷⁸ Ot (m. 1010), bisbe de Girona (995-1010).

⁸⁷⁹ Ermengol I.

⁸⁸⁰ Cap. XXX.

⁸⁸¹ Suleiman-ben-Alhaquem. Es tracta de la batalla d'Akbat-al-bakar (Acbatalbacar).

⁸⁸² Mohamed-ben-Hixem.

⁸⁸³ Cap. XXX.

⁸⁸⁴ 1997: vol. II, 21.

⁸⁸⁵ Lib. I, cap.IX.

⁸⁸⁶ Lib. XVII, cap. XXXV.

⁸⁸⁷ Tomic.

⁸⁸⁸ Zurita i Juan de Mariana (lib. VIII, cap. X) donen aquesta data.

⁸⁸⁹ Ambrosio de Morales (lib. XVII, cap. XXXV).

En aquest mateix temps vivia don Guifré,⁸⁹⁰ comte de Serdanya, fill de don Guifré, nét de don Oliba Cabreta, lo qual edificà lo monestir de Sant Martí de Canigó,⁸⁹¹ /com escriu Tomich\.⁸⁹² Per esta rahó tenia un nebot al qual encomanà la gent de guerra que estava per guarda del comptat de Serdanya. Succey que los moros entraren en Serdanya y lo nebot de Guifré, sens special orde y comissió de son honcle, /presentà y donà una\ batalla contra los moros y reysqué-li tan mal que alguna de sa gent fou morta y tota desbaratada. Però volgué Nostre Senyor que lo comte Guifré fou avisat y sobrevenint contra los enemichs los revencé y anà al alcanç d'ells y·ls foragità de son comptat. Y arribant dit comte a un castell anomenat Sant Martí dels Castells⁸⁹³ entrà en la iglésia y trobà que s'era allí recullit son nebot y estava escondit, abraçat a un crucifici. Y /estant dit comte encès y\ pres dit comte de la yra, en la mateixa iglésia y del modo que estava abraçat ab lo crucifici, lo matà. Del qual peccat y detestable sacrilegi, tenint-ne després dolor y /contricció\ y demanant al Papa remissió y penitència, sa santedat donà en penitència que edificàs un monestir a invocació de sant Martí y ayxi fundà y dotà dit comte don Guifré lo monestir de Sant Martí de Canigó i·l dotà de molta renda. Y morint després fou sepultat en lo mateix monestir de Sant Martí de Canigó, en lo any 1025 de Nostre Redemptor.⁸⁹⁴

Fou casat lo comte don Ramon Borrell ab una nobilíssima senyora /nomenada Ermisendis\⁸⁹⁵ de la qual tingué un fill que fou son successor en lo comptat de Barcelona nomenat don Berenguer. Y havent viscut lo predit comte fins a la edat de 50 anys y governat molt bé lo comptat de Barcelona per espay de 25 anys, ço és, des de l'any 993 fins a l'any 1017 en /aquest any,\ ple de bonas obras, morí y ab universal sentiment de tota Cathalunya.⁸⁹⁶ Y fou sepultat en la iglésia del monestir

---

⁸⁹⁰ Guifré II de Cerdanya (970-1050), comte de Cerdanya (988-1035). Fill d'Oliba Cabreta i Ermengarda.

⁸⁹¹ L'abadia benedictina de Sant Martí del Canigó està situada a la muntanya del Canigó, damunt del poble de Castell de Vernet (Conflent). El monestir fou fundat entre el 1001 i el 1007 pel comte Guifré de Cerdanya, el qual va retirar-s'hi fins a la seva mort, l'any 1035.

⁸⁹² Cap. XXX.

⁸⁹³ El castell es situava l'extrem occidental del municipi de Bellver de Cerdanya (Baixa Cerdanya).

⁸⁹⁴ Pere Gil extreu de Tomic (cap. XXX) la llegenda de la fundació de Sant Martí del Canigó. La data concorda amb Tomic.

⁸⁹⁵ Ermessenda de Carcassona (v. 975-1058) fou regent dels comtats (992-1057).

⁸⁹⁶ La cronologia coincideix amb l'*Epítome* que, a la vegada, concorda amb P. M. Carbonell (1997: vol. II, 22).

de Ripoll,⁸⁹⁷ lo sepulcre del qual està [...] y en ell se llig un epitaphio de molta honrra en esta manera: «*Hic iacet* [...]».

|| 73r

XII

Compte de Barcelona

Berenguer IV⁸⁹⁸

Berenguer, fill de don Ramon Borrell, començà de succeyr en lo govern del comptat de Barcelona lo mateyx any que morí son pare, és a saber, lo any 1017 de Nostre Redemptor. Fou aquest compte, /considerant-lo\ en si com a home particular, molt bon home, manso, benigne, devot, simple, que no era per a pensar mal ni fer dany a un mosquit. Però quant a compte fou molt inútil, danyós y pernicios, no peccant per comissió sinó per omissió perquè fou home pusil·lanime, remís, ociós, descuydat, flux, sens tenir més compte en son estat que si no fou compte, en lo qual del tot degenerà del valor de son pare. /Y havent conegut son pare ans de morir esta inutilitat y simpleza de son fill, ordenà en son últim testament que sa muller y mare de dit fill, nomenada Ermessendis, restàs en tota sa vida perpètua administradora de tot lo comptat, la qual prevenció fou utilíssima però no del tot sufficient per ser dona y no poder ella manejar las armas.⁸⁹⁹ Y ayxí, de la pusil·lanimitat y fluxedat /que tingué don Berenguer succeý que\ perdé totas las terras,⁹⁰⁰ des de Llobregat fins al /riu\ Ebro y fins al riu Sinca, que son pare havia conquistadas. Las quals terras se nomènan Cathalunya la Nova perquè éran fetas estas terras per son pare tributàrias al comptat de Barcelona. Y los moros, veent la remissió del compte don Berenguer, tots se li rebel·laren y negaren lo tribut y encara se atrevían a amujar-lo y fer entradas en Cathalunya la Vella, que és des del riu Lobregat fins a França. Y ayxí, aquest compte don Berenguer per sa floxedat y pusil·lanimitat fou molt pernicios y danyós a tota Cathalunya.⁹⁰¹ Dos cosas sols

---

⁸⁹⁷ En realitat fou enterrat en el claustre vell de la catedral de Barcelona.

⁸⁹⁸ Berenguer Ramon I de Barcelona (v. 1006–1035), comte de Barcelona (1018-1035).

⁸⁹⁹ Abans de l'*Epítome*, la historiografia d'Ermessenda és bastant escassa. De fet, només comptem amb el precedent de Francesc Tarafa (1553: 138), el qual tan sols informava que Ermessenda era la muller del comte Ramon Borrell, tot i que, posteriorment, Zurita (lib. I, cap. XII) advertia que «*por ningún autor de los antiguos ni de los postreros modernos se escribe con quien casó el conde Ramón Borel*». Hem d'esperar fins a l'*Epítome* per trobar un altre antecedent; en particular, el resum històric cita la deixa de l'administració del regne de Ramon Borrell a Ermessenda i la venda posterior d'aquests drets al seu nét Ramon Berenguer I. Aquest últim document es pot llegir a *Marca Hispanica*, doc. 245. Pere Gil segueix la redacció de l'*Epítome*.

⁹⁰⁰ Ratllat: «de Cathalunya la nova que són».

⁹⁰¹ Des de les *Gesta comitum* la valoració d'aquest comte ha estat molt negativa.

tingué bonas: la una ser home manso sens fer agravi ni injustícia a ningú administrant justícia però aquella fluxament; y ser juntament home pio y devot y ayxí féu molt bé a las iglésias, en especial en son temps fou la quarta dedicació del monestir de Ripoll y fou feta la iglésia magnífica y lo altar que vuy té, y fou lo monestir dotat de majors rendas que antes y enrriquit de molt argent, or y pedras preciosas.⁹⁰² La altra cosa fou ser casat ab una honrratíssima y nobilíssima senyora⁹⁰³ de la qual tingué tres boníssims y principalíssims fills: lo 1[r] Ramon Berenguer, lo qual li succey en lo comptat de Barcelona; lo 2[n] Guillem Berenguer,⁹⁰⁴ lo qual fou compte de Manresa y morí sens fills; lo 3[r] Sancho Berenguer,⁹⁰⁵ lo qual fou prior de Sant Benet de Bajes perquè llavors no era abadia y morí y fou sepultat en lo monestir mateyx. Havent, donchs, lo predit compte don Berenguer governat descuydadament lo comptat de Barcelona per espay de 18 anys, ço és, des de l'any 1017 fins lo any 1035, morí en lo mateyx any 1035 /sobrevivint encara sa mare Ermisendis com a administradora en lo comptat\,⁹⁰⁶ y fou sepultat en lo monestir de Ripoll y en son sepulcre està aquest epitàphio «*Hic [...]*».

|| 73v

XIII

Compte de Barcelona

Ramon Berenguer I lo Vell⁹⁰⁷

Ramon Berenguer, fill del compte don Berenguer, succey en lo comptat de Barcelona lo mateyx any que morí son pare, és a saber, lo any 1035 de Nostre Redemptor. Fou per sobrenom particular cognomenat Vell no sols perquè fou lo primer dels comptes dits Ramons Berenguers ni tan sols per haver viscut molt temps, ço és, fins a edat de 80 anys, sinó particularment per ser estat des de poca

---

⁹⁰² P. M. Carbonell (1997: vol. II, 23) cita aquesta quarta consagració que tingué lloc el 15 de gener de 1032. D'altra banda, Tomic (cap. XXXII) també la cita, però amb data del 1036. És probable que Pere Gil conegués el document, car es tracta de l'última i definitiva consagració a càrrec de l'abat Oliba. El document està compilat a *Marca Hispanica*, doc. 208.

⁹⁰³ El comte es casà amb Sança de Castella (m. 1026/1027) i en segones núpcies amb Guisla de Lluçà (m. d. 1079).

⁹⁰⁴ Guillem I d'Osona (v. 1028-1064), comte d'Osona (1035-1054), fill del segon matrimoni amb Guisla de Lluçà.

⁹⁰⁵ Sanç Berenguer fou nomenat prior de Sant Benet de Bages per l'abat Miró (1045-1074), fill de Sança de Castella. Cal dir que Pere Gil reproduïx la descendència consignada l'*Epítome*, que no s'ajusta a la veritat històrica.

⁹⁰⁶ La cronologia coincideix amb l'*Epítome*, que, a la vegada, segueix P. M. Carbonell (1997: vol. II, 23).

⁹⁰⁷ Ramon Berenguer I de Barcelona, dit el Vell (v. 1023–1076), comte de Barcelona (1035-76), fill de Berenguer Ramon I i de Sança de Castella.

edat fins lo últim de sa vida ho/me\ de gran consell, discreció, maduresa y prudència, ajuntada ab una /tan gran\ longanimitat, firmesa y companyia de ànimo en totas las cosas que sa vida y sas obras admiraren en son temps a tots los qui d'ell tingueren notícia. Y encara que fou de estatura corporal bayxa però en tot son cos fou molt ben proporcionat y amostrava una vivacitat y generositat ajuntada ab amor, mansuetut, affabilitat y gràcia tan perfecta que a tots convidà a amar-lo y reverenciar-lo.

Entrant, donchs, don Ramon Berenguer en lo govern del comptat de Barcelona y considerant que sa àvia Armissendis (la qual encara sobrevivia després la mort de son pare) tenia la general administració de tot lo comptat de Barcelona per la disposició testamentèria de don Ramon Borrell, son avi, determinà de emplear sa persona ab totas las forçes y modos possibles en guerra contra los moros. Y, ayxí, ajudat dels prelats, comptes y barons, y dels vescomptes, nobles, vervessors, cavallers y hòmens de paratge de Cathalunya, ab exèrcit competent, empengé de propòsit la guerra contra los moros y reisqué-li tan bé que ab breu temps no sols recobrà totas las terras de Cathalunya la Nova, que són des del riu Lobregat fins los rius Ebro y Sinca y monts Pyrineos las quals terras en temps de son pare (com està dit) se éran perdudas però passant avant en la conquesta, subjugà y vencé molts regnes de moros ab gran temor de tots ells. De tal modo que (com diuen totas las històrias) féu subjectes /y tributaris\ a si y a sos successors dotze reys moros de España⁹⁰⁸ que éran casi tots o los més reys que en Espanya regnàvan, los quals tot lo temps que ell visqué li pagaren tribut. Cosa verdaderament (segons advertex Çurita)⁹⁰⁹ la més admirable y senyalada que's lija de príncep algú cristià de tot aquell temps, en lo qual habitaren reys moros en Espanya.

Alcançadas que hagué estas tan glori/osas\ victòrias repartí molta part dels castells, vilas, llochs y terras que havia conquistadas en Cathalunya entre los /prelats, comptes, barons, vescomptes, /nobles, vervessors\, cavallers y hòmens de paratge que li havían ajudat en las guerras conforme a llurs mèrits y serveys que li havían fet reservant-se en molts d'estas terras lo feu y alou per a si y sos successors. De las quals cosas y dels cavallers entre los quals se distribuixen, refereyx los noms y fa de molts particular menció Tomich en los capítols 32 y 33 de la sua història. Totas las quals particularitats se verifícan per los llibres de registres, instruments y

---

⁹⁰⁸ Ratllat: «los quals tot lo temps que visqué li pagaren tributs».

⁹⁰⁹ Zurita (lib.I, cap. XVI).

scripturas que estan en lo Archiu Real⁹¹⁰ y en lo Racional de Barcelona || 74r senyaladament en dos llibres escrits en pergamins, de lletra antiga, intitulats «*Primus liber et secundus liber feudorum*»⁹¹¹ com ho testifica Carbonell,⁹¹² archiver de dit archiu y historiador cathalà, en lo capítol de la vida de don Ramon Berenguer lo Vell, y en altres llochs de la sua història.

Fou casat don Ramon Berenguer dos vegadas. De la primera muller tingué dos fills, lo primer nomenat Pere Ramon y lo segon Berenguer Ramon, los quals foren de maligne condició y casi com de natura de víperas perquè lo primer matà o fou causa de la mort de sa madrastra. Lo segon matà a son germà del segon matrimoni y per ço tots dos moriren sens fills, com se dirà. De la segona muller nomenada Almodis tingué un fill al qual nomenà de son nom Ramon Berenguer y fou son successor en lo comptat.⁹¹³ Esta segona muller nomenada Almodis quant casà hab lo compte don Ramon Berenguer era comptessa de Carcassona y juntament de gran ser, nobleza y riquesa, y com veyà que Ermisendis, àvia del compte don Ramon Berenguer son marit, encara era vividora y que totavia perseverava en administrar lo comptat de Barcelona no podia suffrir que la àvia Ermisendis tingués tal administració. Per lo qual, don Ramon Berenguer, son marit, y ella procuraren que la predita àvia Ermisendis los renunciàs dita administració com de fet la renuncià ab contracte de venda que·ls ne féu per certa suma de diners que li'n donaren, de la qual venda se troba lo acte en lo Archiu Real de Barcelona en lo *Llibre dels feus*.⁹¹⁴ Y d'esta manera, lo compte don Ramon Berenguer y la comptessa Almodis, sa muller, governaren ab molta pau, y prudència y plena administració lo comptat de Barcelona y los dominis y senyorias a ell annexas. Lo

---

⁹¹⁰ Ratllat: «de Barcelona».

⁹¹¹ El *Liber Feudorum Maior* conté els principals documents referents als dominis i drets de la casa de Barcelona.

⁹¹² P. M. Carbonell (1997: vol. II, 25).

⁹¹³ Des de les *Gesta Comitum Barcinonensium*, passant per la *Crònica de Sant Joan de la Penya*, Tomic i P. M. Carbonell, la historiografia catalana confongué els fills de la primera muller –Isabel (m. 1050)– amb els de la tercera muller –Almodis de la Marca (1020-1071)– (el comte casà una segona vegada amb Blanca, a la qual repudià). Malgrat que aquesta confusió fou esmenada per Zurita (lib. I, cap. XXVI), l'*Epítome* la reproduí, de manera que, com comprovem, Pere Gil encara la prolonga. De fet, el primer matrimoni de Ramon Berenguer I amb la comtessa Isabel o Elisabet tingué tres fills: Berenguer, Arnau i Pere Ramon, el qual efectivament assassinà Almodis, la seva madrastra, l'any 1071. El segon matrimoni amb Almodis de la Marca tingué quatre fills: Ramon Berenguer II, Cap d'Estopa; Berenguer Ramon II, el Fratricida; Agnès; i Sanxa. A més, encara que Pere Gil no ho recull, cal afegir una altra confusió des que Marineo Sículo (1524: lib. 2, f. XX-XXI) i, més tard, Tarafa (1562: f. 112v) van assegurar que fou Almodis qui assassinà amb verí Pere Ramon.

⁹¹⁴ El document està datat el 4 de juny de 1056 (*Marca Hispanica*, doc. 245). Vegeu n. supra 899.

qual domini, per rahó dels dotza reys moros de Espanya que tenia tributaris, era un estat dels més grans y principals que tinguessen los altres reys christians qui regnàvan llavors en Espanya. Y ayxí, los altres reys de Leó, Castella, Navarra, Aragó y Algarbe que en aquell temps regnàvan en differentes províncias de Espanya se alegràvan de tenir particular amistat y correspondència ab don Ramon Berenguer, compte de Barcelona, com diuen los historiadors Tomic,⁹¹⁵ Carbonell,⁹¹⁶ Çurita⁹¹⁷ y altres /y està en los archius de Barcelona y Ripoll\l. Veent-se lo compte don Ramon Berenguer ab esta puxansa de sos estats perquè a més de ser senyor universal de Cathalunya y tenir per tributaris als predits dotze reys moros de Espanya entrava son domini en moltas terras de França per rahó dels casaments que ell y sos antecessors havían fets en differentes damas y senyoras de França, en especial en lo comptat de Rodés⁹¹⁸ y vescomtat de Cosserans,⁹¹⁹ y Comenge,⁹²⁰ y comptat de Carcasona,⁹²¹ Narbona,⁹²² Minerva⁹²³ y Tolosa. Y considerant com a príncep christianíssim que segons la experiència que tenia en guerra y en pau no-s podían ben governar Cathalunya y las altras terras suas ab lleys dels godos, conforme se governàvan, per ser moltas de aquellas || 74v poc conformes al govern convenient /dels christians\ segons las circumstàncias de las personas, temps, llochis que llavors concorrian; y algunas /ser\ ocasionadas a mal y no molt conformes la perfectió de /la\ vida que professa la ley y religió christiana, determinà, ab madur paper y consell dels principals de sos estats, celebrar Corts Generals en Barcelona per fer en ellas lleys particulars per lo bon govern de sos estats. Y ayxí, en lo any [...] de Nostre Redemptor convocà Corts Generals en Barcelona /en las quals se trobà un legat apostòlic nomenat Ugo, cardenal,\ y a las quals acudiren e intrevingueren los bisbes, abats y prelats, los comptes, barons y vescomptes, los nobles, /vervessors\, cavallers, ríchs hòmens y homes de paratge, y los sindichs de las ciutats y vilas. Y en ditas Corts lo compte don Ramon Berenguer y sa muller Almodis /ab lo clegart Ugo,\ y las personas de dits braços ecclesiàstichs, y militar, y real, /aboliren las leys gòticas\ y ordenaren y establiren leys y constitucions molt

---

⁹¹⁵ Cap. XXXII.

⁹¹⁶ 1997: vol. II, 24.

⁹¹⁷ Lib. I, cap. XVI.

⁹¹⁸ La ciutat de Rodés (Llenguadoc, Occitània, actual capital del departament francès de l'Avairon) constituïa el centre del vescomtat de Rodés.

⁹¹⁹ El vescomtat de Cosserans se situava a la regió de Gascunya, a la conca del Salat.

⁹²⁰ El comtat de Comenge es formà al s. X a les vores de la Garona, entre el Tolosà i la Vall d'Aran.

⁹²¹ El comtat de Carcassona se situava a la Septimània, al voltant de la ciutat homònima.

⁹²² El comtat de Narbona se situava a la Septimània, al voltant de la ciutat homònima.

⁹²³ El comtat de Minerve se situava al Llenguadoc, en la confluència dels rius Lézignan i Brian.

saludables, las quals vuy d'uran y estan posadas en los volúmenes de las *Constitucions de Catalunya* y se nomènan los Usatges de Barcelona.⁹²⁴ Estas lleys en summa foren cent setanta quatre, 174, los principis de las quals en català y en llatí estan al principi del primer volumen de las *Constitucions de Catalunya* immediatament després de la vida del compte don Ramon Berenguer lo Vell.

En estos usatges se pòsan saludables lleys per al bon govern de /tots los\ hòmens en temps de pau y guerra tant en respecte /de\ coses civils quant /en respecte\ de coses criminals, tant en penas per delictes comesos quant en premis y remuneracions per mèrits y bons servicis. En especial, se gradúan y declàran los privilegis de que gòzan los comptes y barons, /magnats,\ y los vescomptes, y nobles, y vervessors, y cavallers, y hòmens de paratge, /y ciutadans,\ y burgesos, per lo qual advertex Çurita en lo capítol 16 dels *Annals de Aragó* que és molt verisímil que la divisió de bisbats, comptats, baronias, vescomptats, nobles, vervessors /de tot lo Principat de Catalunya, de la qual escriuen molts historiadors,\ fou feta en temps de aquest compte don Ramon Berenguer en lo qual tota Catalunya era pacíficament posseÿda, y no en temps de Carolo Magno, /com escriu Tomich,\⁹²⁵ en lo qual encara no estava del tot posseÿda. /Y encara més, apar que lo mateyx Tomich en lo capítol 32 de la sua història significa que fou feta dita divisió y graduació per lo compte don Ramon Berenguer lo Vell\ . Per estos usatges com a leys municipals se governa vuy Catalunya juntament ab altres moltas constitucions que després per los successors, comptes de Barcelona y reys de Aragó, se són ajuntadas, com en lo progrés d'esta història se dirà.

Després de fets y establits y posats en execució los dits usatges, governà encara lo compte don /Ramon Berenguer lo comptat de Barcelona perquè visqué fins a edat de 80 anys. Per la qual causa succeÿren y se feren en Catalunya en son temps cosas molt notables de las quals ne referiren en aquest lloc algunas. Primo, en aquest temps Cardona era vescomptat⁹²⁶ y Barcelona, no obstant que tenia compte, juntament tenia vescompte y vescomptessa⁹²⁷ com consta en lo 1r *Llibre dels feus*,

---

⁹²⁴ *Antiquiores Barchinonensium leges quas vulgus Usaticos appellat, cum commentariis supremorum jurisconsultorum Jacobi a Monte-Judaico, Jacobi, et Guillelmi a Vallesica, et Jacobi Callicii, cum indice copiosissimo non antea excusso* (Barcelona, 1544). L'edició conté el text dels Usatges i els comentaris de Montjuïc, Guillem i Jaume de Vallseca, i Callís.

⁹²⁵ Cap. XXIII.

⁹²⁶ El vescomtat de Cardona –abans vescomtat d'Osona– s'inicia pels volts del 1062 amb Ramon Folc I.

⁹²⁷ El darrer vescomte de Barcelona fou Berenguer I (v. 1115-1187).

fòlio 344, segons ho testifica Carbonell.⁹²⁸ Mes lo noble baró Arnau Miró de Tost⁹²⁹ conquistà lo vescomtat de Àger⁹³⁰ ab llicència de don Armengol, compte de Urgell, nomenat per sobrenom de Barbastre,⁹³¹ perquè's /senyalà en la conquesta de Barbastre; y després de haver conquistat dit vescomtat fundà en Àger lo monestir de canonges reglars dotant-lo de bonas rendas, la qual fundació fou cerca de l'any 1065.⁹³² Cerca de l'any 1070 de Nostre Redemptor don Bernat Roger,⁹³³ compte de Pallars, fundà y dotà lo monestir de Nostra Senyora de Mur,⁹³⁴ com consta per escripturas de dit monestir y del monestir de Gerri⁹³⁵ conforme ho testifica Pere Thomich en lo capítol 33 de la sua història.⁹³⁶

|| 75r Edificaren lo compte don Ramon Berenguer y la comtessa Almodis sa muller la iglésia cathedral de Barcelona⁹³⁷ y per esta causa lo enterro de aquest compte fou en la seu de Barcelona, la qual iglésia en lo que toca a la sua arquitectura és molt principal y perfecta.⁹³⁸ /Fundaren-se los monestirs de Fluvià,⁹³⁹ lo any 1060, y

---

⁹²⁸ P. M. Carbonell (1997: vol. II, 25-26). El document ha estat editat modernament a *Liber feodorum maior* (1945-47: vol. I, doc. 325), com indica Agustí Alcoberro en la seva edició de *les Cròniques d'Espanya*.

⁹²⁹ Arnau Mir de Tost (m. v. 1071) mai no va ser instituït vescomte d'Àger. El primer vescomte d'Àger fou Guerau Ponç Cabrera, Guerau I (m.1131).

⁹³⁰ El vescomtat d'Àger pertanyia a l'antic comtat d'Urgell; el seu territori comprenia des de la Noguera Pallaresa fins a la Noguera Ribagorçana i del Segre al Montsec, fins a Corbins.

⁹³¹ Ermengol III, comte d'Urgell (1038-1066), dit el de Barbastre.

⁹³² L'acta de donació del monestir d'Arnau de Tost i de la seva muller Arsendis és de l'any 1068; es troba entre els documents de *Marca Hispanica* (doc. 270). Cal dir que Francesc Calça (1588: cap. XXI) utilitzà la creació del vescomtat d'Àger per demostrar que la divisió del Principat no es realitzà en temps de Carlemany, tal com afirmava Tomic. Amb anterioritat, Zurita (lib. I, cap. XVI) ja va assenyalar que la divisió del Principat es produí en el regnat de Ramon Berenguer el Vell: «*lo cual es más verisímil que fuese en este tiempo que lo que se afirma de Carlo Magno*».

⁹³³ Es tracta de Ramon V (1030-1098), comte de Pallars Jussà (1047-1098).

⁹³⁴ Monestir de Santa Maria de Mur, situat prop del castell de Mur, al municipi de Guàrdia de Noguera (Pallars Jussà). El monestir fou fundat vers el 1098; el temple havia estat consagrat l'any 1069; veg. Dalmasas (1990: vol. I, 78).

⁹³⁵ Santa Maria de Gerri, abadia benedictina situada a la població de Gerri de la Sal (Pallars Sobirà).

⁹³⁶ Encara que Tomic (cap. XXXIII) cita la fundació del monestir, no en dóna la data.

⁹³⁷ L'acta de consagració de la catedral de Barcelona és del 19 de novembre de l'any 1058 (*Marca Hispanica*, doc. 248).

⁹³⁸ Ratllat: «succey lo compte don Ramon Berenguer en los comptats de Besalú y de Serdanya, los quals abans éran ajuntats hab lo comptat de Barcelona després foren desmembrats y donats a Oliba Cabreta y en vida de aquest compte tornaren a unir-se hab lo comptat de Barcelona».

⁹³⁹ Abadia benedictina de Sant Miquel de Fluvià (Alt Empordà). Els terrenys foren dedicats el 26 de juliol de 1045 i el temple es consagrà el 14 d'octubre de 1066; veg. Dalmasas (1990: vol. I, 99).

de Villabertran,⁹⁴⁰ lo any 1069, y altres se prosperaren en lo spiritual y temporal. Molt deu Cathalunya a aquest compte perquè la acabà de conquistar tota; engrandí-la donant-li dotze reys moros tributaris; amplià-la ajuntant-li estats dins de França; ennoblí-la graduant y senyalant en ella los privilegis dels comptes, barons, vescomptes, nobles, vervessors, /cavallers\, hòmens de paratge, ciutadans y burgesos; perfeccionà-la en bon govern abolint las leys gòticas y donant-li leys y constitucions ditas los Usatges, molt saludables. Finalment, en pau y en guerra la governà ab tanta prudència que mèritament aquest compte per sa prudència fou nomenat lo Vell, lo qual après de haver viscut de sa edat vuytanta anys y haver governat lo comptat de Barcelona per espay de 42 /anys,\ çò és, des de l'any 1035 fins lo any 1076, en santa vellesa, ple de anys y bonas obras, morí en lo Senyor.⁹⁴¹ Fou sepultat honrratíssimament en la seu de Barcelona; los seus ossos repòsan en un sepulcre de marbre situat a la paret de dita iglésia, lo qual sepulcre està a l'entrant de la sacristia. Deyxà per hereu universal del comptat de Barcelona a don Ramon Berenguer, fill de la segona muller nomenada Almodis, y a l'altre fill nomenat Berenguer Ramon, que era de la primera muller, deyxà competent porció. Lo epitáfio del sepulcre de aquest compte diu d'esta manera:

«Marchio Raymundus nulli probitate secundus. Quem lapis iste tegit agarenos marte subegit. Ad cuius nutum semper solvit tributum. Hic requies detur moriturus quisque praecetur.

Hic requiescit gloriosus dominus Raymundus Berengarii diuae recordationis comes sine princeps 10 Barcinonae comes quae Gerundae et Marchio Ausoniae Hispaniae subjugator et propugnator ac murus christiani populi et per eius victorias cum adiutorio Christi facti sunt ei tributarii duodecim reges pagani christianorum adversarii quos plus quam omnes antecessores sui comprimens et faciens profugos multos victoriae fecit triumphos et christianorum amplificavit terminos. Jam vero divina gratia cum ipse comes et marchio ampli honoris principatum obtinisset in terra largitoris omnium bonorum recognovit beneficia. Et pro tanto honore rependens ei multa servitia iuste et pia consideravit de Ecclesia quae Christi est sponsa et mater nostra. Unde in principali throno sui honoris intra maenia Barchinonae civitatis cum vidisset aulam episcopalis sedis defficere vetustate operis et ex

⁹⁴⁰ Santa Maria de Vilabertran (Alt Empordà) fou fundat per en Pere Rigall el 9 de març de 1069. L'acte de consagració tingué lloc l'11 de novembre de l'any 1100; veg. Dalmases (1990: vol. I, 129-130).

⁹⁴¹ La cronologia coincideix amb l'*Epítome*.

*parte destructam a barbaris indoluit causa divini amoris et eam renovare et restaurare fecit et annuit a fundamentis. Et cum vidiisset desideratam perfectionem cepti operis pro praemiis aeternae retributionis dotavit et consecrare fecit praedictam aulam praesentis sedis sub invocatione santa crucis, santa Eulaliae indigena et martiriis christi constituit quo Usaticos Barcinona. Et fecit multa alia bona vita sua quae hic inseri non possunt. Rexit autem per quadragintaduos annos qui obiit 6 calendas junii anno domini 1076 cuius anima requiescat in pace».*⁹⁴²

---

⁹⁴² Reproduïm la inscripció tal com es disposa formalment en el manuscrit. Així, les primeres línies corresponen a l'encapçalament que coincideix amb l'epitafi copiat per P. M. Carbonell d'un sarcòfag que hi havia a la seu de Barcelona i que atribuï a Ramon Berenguer I el Vell. L'arxiver barceloní recull la notícia en un volum miscel·lani (Girona, Arxiu Capitular, ms. 1492, f. 145), segons la informació del seu cosí Jeroni Pau. Més tard, Jeroni Pujades (lib. XV, cap. XLII) va copiar l'epitafi directament del sarcòfag que aleshores era a Alella, on feia de pica d'una font. Segons l'autor de la *Crònica Universal*, cal atribuir el trasllat a l'ardiaca de Barcelona Lluís Desplà, que havia regit la parròquia d'aquesta població del Maresme. A continuació, s'organitza el cos del text que, com en l'original de Pere Gil, ocupa un ample de marge més gran. Llevat del començament i de la cronologia final, la inscripció calca un fragment de l'acta de consagració de la catedral, amb la particularitat que aquesta no fa menció del número dotze, en referència als reis àrabs tributaris. Pròsper de Bofarull (1836: vol. II, 105) ja s'adonà d'aquesta circumstància a propòsit d'una altra inscripció que també copia un fragment de l'acta i que no correspon amb la que ara ens ocupa. Francesc Tarafa (1553: 146) va copiar encara aquest epitafi, tot indicant que es trobava dins del sepulcre de Ramon Berenguer I. Bofarull se serví d'aquest motiu per demostrar que la inscripció no es realitzà en temps del comte, sinó posteriorment, quan l'anònim autor de les *Gesta comitum Barcinonensium* concretà que els reis àrabs tributaris eren dotze. Tornant a la nostra inscripció, cal dir que l'any 1627 Rafael Cervera (AHCB, ms. B-111, f. 70r) també la copià. Segons el cronista barceloní, l'epitafi estava escrit sobre «una tabla» i es trobava a la catedral «*entrando en la sacristia do solían estar estas sepulturas*» –en relació a Ramon Berenguer I i Almodis. A més, Cervera detalla que les tombes eren «*arcas de terciopelo carmesí con clausón dorada y con su adorno de columnas y arcos pintados*». Aquesta descripció correspon a l'estat i disposició de les tombes després la reforma que el capítol de la catedral emprengué el 1545, quan traslladà els ossos dels comtes a dues caixes de fusta cobertes amb vellut grana i setí carmesí amb decoracions de tatxes daurades. Les sepultures es fixaren sobre permòdols en la paret on el pintor Henrique Fernandes compongué una pintura imitant un monument arquitectònic de marbre; veg. Mas (1911: 58-61). Així ho havia de veure Pere Gil, però estranyament el jesuïta reusenc declara que el cos del comte estava «en un sepulcre de marbre». D'altra banda, Manescal (1602: f. 36r) també assegura que fou sebollit «*en la església major en un sepulcre de marbre que està junt a la sacristia*» i Francesc Diago (1603: f. 129v) reitera que el comte fou enterrat amb «*estraña magestad y pompa en un grande y hermoso túmulo de mármol en la capilla mayor*». La nova dada de Diago respecte al lloc d'enterrament a la capella major acumula un altre element de confusió sobre la inhumació del comte i la comtessa Almodis. A més, cal afegir que Francesca Español (1998–1999: vol. I, 107-116) creu que, en realitat, aquestes tombes pertanyen a Ramon Borrell i Sanxa de Castella, en coincidència amb l'opinió de Pròsper de Bofarull (1836: vol. II, 229-242). Per últim, hem d'assenyalar que l'epitafi que transcriu Pere Gil –i també Rafael Cervera– no coincideix amb el que Francesc Tarafa reporta a la seva *De vitis Pontificum Barchinonensium* (ACB, còdex 122, any 1546) i amb el que encara es pot llegir al peu de l'urna de Ramon Berenguer I, no obstant la reforma del panteó comtal l'any 1786.

Compte de Barcelona

Ramon Berenguer II Cap de Stopa⁹⁴³

Ramon Berenguer II de aquest nom, fill del compte don Berenguer I lo Vell /y de la comptessa Almodis,\ començà de succeyr en lo govern del comptat de Barcelona lo any 1076 en lo qual morí son pare.

Fou nomenat per sobrenom Cap de Estopa per tenir los cabells en son cap espessíssims y molt /prions de color,\ rossos y gentils, que pareyían ser una finíssima estopa.

Era home molt manso, benigne, misericordiós, de gran estatura y molt ben agestat. Era de gran ànimo y en sos principis del govern permetia haver de ser un gran príncep, imitador en tot de son pare, y en la /mansuetut\ y corpulència semblant a sa mare, la comptesa Almodis. De part de la qual, per ser estada abans casada ab lo compte de Puytiers⁹⁴⁴ y tenir d'ell un fill, era lo compte don Ramon Berenguer Cap de Stopa mitg germà de aquest fill de Almodis, lo qual era compte de Tolosa y estava molt aparentat.⁹⁴⁵

Casà don Ramon Berenguer Cap de Stopa ab una nobilíssima senyora nomenada Mahaltis,⁹⁴⁶ filla del valerosíssim capità normando nomenat Roberto Viscardo que fou gran conquistador en Calàbria y Sicília, lo qual era duc de la Pulla y de Messina. D'esta senyora, muller sua, tingué un fill nomenat de son nom don Ramon Berenguer lo qual li succey en lo comptat. Governava don Ramon Berenguer Cap de Stopa lo comptat de Barcelona ab tanta prudència y satisfacció que tots lo amàvan com a pare y reverenciàvan com a senyor. Tenia un mitg germà de part de pare, fill de la primera muller, nomenat Berenguer Ramon (com està dit).⁹⁴⁷ Aquest germà mogut per enveja de vèurer a son germà menor en tot tan prosperat y que ell

⁹⁴³ Ramon Berenguer II de Barcelona, dit Cap d'Estopes (1053-1082), comte de Barcelona (1076-1082).

⁹⁴⁴ Almodis s'havia casat dues vegades abans de maridar-se amb Ramon Berenguer II. La primera, amb el senyor de Lusignan, i la segona, amb el comte Ponç III (v. 992–v. 1060), comte de Tolosa (v. 1037–1060).

⁹⁴⁵ Ramon IV (1045-1105), comte de Tolosa (1088-1096).

⁹⁴⁶ Mahalta o Mafalda de Puglia-Calàbria (1059/1060-1107), filla de Robert Guiscard, senyor normand de Sicília, i de Sikelgaita de Salern.

⁹⁴⁷ Berenguer Ramon II el Fratricida, fill d'Almodis de la Marca, comte de Barcelona, Girona, Osona, Carcassona i Rasés (1076-1096).

que era en edat major no se li igualava, ans hi era en bondat, honrra y béns menor. Tocat també del vici de la ambició de dominar y pensant que si son germà moria ell li succeyria en lo comptat, quant /més se manifestava y resplandia\ la bondat y honrra en son germà tant més en ell per sa maldat se anconava y creyxia la enveja y ambició y lo desitg de veure'l fora d'esta vida. Per hont cego d'estos affectes desordenats y tentat de l'esperit maligne, anant /camí de Barcelona a Gerona\ ab lo compte y passant los dos sols per un lloc secret en dit camí real, antiguament nomenat la Pèrtica o Percha de l'Estor,⁹⁴⁸ se alçà lo traýdor malvat contra lo compte, son germà, y secretament lo matà y des de aquell temps /lo lloc\ en lo qual succeý dit cas és nomenat aquell lloc lo «gorch del compte». En haver comesa dita mort, (com escriu Carbonell)⁹⁴⁹ per a dissimular /lo cas, començà de cridar y\ fingia que plorava, que feya plant, dient /que altres li\ havían mort a son germà. Fins tant que arribà la molta gent que·ls acompanyava y veent tots al compte mort, començaren a plorar y lamentar-se y després de moltes làgrimas pensant tots que altri lo havia mort ab particular parer del germà Berenguer Ramon, lo aportaren lo cos a Gerona per a sepultar-lo honrratíssimament en la iglésia major de aquella || 76r ciutat. Però com Déu omnipotent sia justíssim y abomine semblants crueltats y la sanc de l'innocent defunct cridàs y demanàs justícia y ninguna cosa grave y cruel y haja secreta que no sia manifestada, succeýren duas cosas /admirables y verdaderament miraculosas\ (com escriuen Tomich, Carbonell, /Çurita⁹⁵⁰ y altres) ab las quals Déu manifestà lo auctor de tan cruel homicidi y castigà al mateyx fratricida. La 1ª fou que celebrant-se las exèquias del defunct y volent lo cabiscol entonar aquella antíspфона /o responç\ que comença «*Subuenise Sancti dei*», occurrí que may /lo\ pogué dir ni cantar. Ans bé, voltant-se-li al mateyx cabiscol la imaginació y llengua, antonà estas paraulas en lloc de responç «*Ubi est Abel Frater tuus act dominus ad Caim*».⁹⁵¹ La 2ª fou que lo malvat fratricida restà com atònit y mut, sens cobrar més plenament la paraula. Per las quals dos cosas prodigiosas entenent los prelats, comptes, barons, nobles, cavallers y tots quants éran en Cathalunya com lo germà del compte era estat lo auctor de tan cruel fratricidi ajuntant Consell General determinaren en ell que Berenguer Ramon, com a cruel fratricida, fos depositat [sic] del comptat /de Barcelona\ ni-l pogués gozar ans bé, encontinent y per a sempre, fos llençat y expel·lit de totas las terras y dominis de dit

---

⁹⁴⁸ Pertica o Perxa de l'Astor, al terme de Gualba (Vallès Oriental).

⁹⁴⁹ P. M. Carbonell (1997: vol. II, 26).

⁹⁵⁰ Tomic (cap.XXXIII); P. M. Carbonell (1997: vol. II, 26-27); Zurita (lib. I, cap. XXVI).

⁹⁵¹ Pere Gil extreu l'anècdota de P. M. Carbonell (1997: vol. II, 26), el qual transcriu l'antífona així: «*Succurrite sancti Dei, occurrite angeli*».

comptat. Y declararen juntament que fos tingut per legítim successor de dit comptat un fill que restava de l'innocent compte mort, /nomenat Ramon Berenguer\, ab convenient tutela. Y encontinent fou aquesta justa determinació executada. Y lo desventurat fratricida Berenguer Ramon depositat, expel·lit y mut se'n anà com un altre Caïm fugitiu per lo món y arribà peregrinament a la terra sancta de Hierusalem y allà morí. Y lo fill del defunct, nomenat Ramon Berenguer, ab convenient tutela succeý en lo comptat.

La comptesa restant vídua relictada de dit compte Ramon Berenguer Cap de Estopa son marit y ab molta soledat y tristesa fundà dos monestirs de monjas de sant Benet. Un monestir en lo /Ves\comptat de Cabrera, en la Vall de Maria,⁹⁵² lo qual vuy [...]. Altre /monestir\ molt prop de la ciutat de Gerona intitulat de Sant Daniel⁹⁵³ en lo qual se recullí dita comptessa perseverant en vida exemplar y sancta fins que morint en ell fou aportada a la benaventurança.

En temps de aquest compte don Ramon Berenguer Cap de Stopa, lo compte de Urgell, nomenat don Armengol de Jerp,⁹⁵⁴ ab ajuda del bisbe de Urgell que llavors era [...] y de molts cavallers los noms dels quals refereyx Tomich en lo capítol 34 de la sua història, conquistà la ciutat de Balaguer y las vilas de Sanahüja,⁹⁵⁵ Guissona y moltas altres vilas, castells, y llochs, /y terras\ en las riberas dels rius Segre y Sió. De las quals, repartí moltas entre los cavallers que li ajudaren reservant-se per a si lo feu. Y en especial, al bisbe de Urgell y sos successors en lo bisbat donà las vilas de Guissona y Sanahüja. En aquest mateyx temps⁹⁵⁶ en lo comptat de Serdanya, en les parts de Baridà⁹⁵⁷ y de Urgellet⁹⁵⁸ /y de Andorra,⁹⁵⁹ succeý que habitaven heretges de la secta arriana contra los quals feren los comptes /de Serdanya y Urgell,\ ab ajuda de molts cavallers, justa guerra y part los mataren y part los foragitaren. Y restant || 76v llurs terres per als christians, foren repartidas moltas d'ellas entre los cavallers que·s senyalaren en dita conquesta, com escriu Tomich en lo capítol al·legat particularitzant los noms de aquells.

---

⁹⁵² Valldemaria, monestir cistercenc femení situat a Maçanet de la Selva (la Selva), que fou centre d'una batllia del vescomtat de Cabrera.

⁹⁵³ Abadia benedictina de monges situada a la vall de Sant Daniel, dins del municipi de Girona (el Gironès). El 1550 es fusionà amb el monestir de Valldemaria.

⁹⁵⁴ Ermengol IV (v. 1054–1092), dit el de Jerp, comte d'Urgell (1066–1092).

⁹⁵⁵ Sanaüja, situada a la dreta del Llobregós, a 25 km. de Calaf.

⁹⁵⁶ Ratllat: «com escriu Tomich».

⁹⁵⁷ La regió de Baridà pertanyia al comtat de Cerdanya, entre l'estret d'Isòvol i els banys de Sant Vicenç.

⁹⁵⁸ L'Urgellet és el nom tradicional de l'Alt Urgell.

⁹⁵⁹ Les Valls d'Andorra estan formades per l'alta conca de la Valira.

Finalment, havent viscut /christianament\ lo predit compte don Ramon Berenguer Cap de Stopa sols vint-y-sinc anys de sa vida y havent governat satisfactòriament lo comptat de Barcelona per espay de 7 anys, ço és, des de l'any 1076 fins lo any 1083 en lo qual morí del modo sobredit,⁹⁶⁰ succeý-li son fill del seu mateyx nom en lo comptat. Fou sepultat honoríficament en la seu de Gerona; lo seu sepulchre està en [...] y en ell està esculpit un epitaphio del tenor següent [...].

|| 77r

XV

Compte de Barcelona

Ramon Berenguer III⁹⁶¹

Ramon Berenguer III, fill de Ramon Berenguer II Cap de Stopa, fou successor de son pare en lo comptat de Barcelona y tots sos estats. En lo principi de sa successió foren grans los tumultos y dissensions en Cathalunya, part per la cruel mort de son pare causada de son propri germà y part per ser encara infant y de poch dias de edat quant morí son pare. Perquè conforme escriu Çurita en lo capítol 26 /del libre\ 2 dels *Annals de Aragó* nasqué dia de sant Martí a 11 de novembre y son pare fou mort a 6 de dezembre del mateyx any 1083 de Nostre Redemptor.⁹⁶² Dels quals tumultos resultaren mols danys a sos estats no sols en respecte de govern, lo qual no havent-hi cap y pau no podia anar bé, però en respecte de la conservació dels estats succeýren molts treballs. Perquè en França, la ciutat de Carcassona, que estava debayx lo domini y protectió del comptat de Barcelona ab moltas altres vilas y terras casi del tot se perdé /si bé després se alçaren los de Carcassona contra lo tyrà y se tornaren debayx lo poder del mateyx compte de Barcelona; y després, altre vegada fou tyratnizada y finalment fou donada ab tal pacte que estigués en feu al comptat de Barcelona, com escriu Çurita en los capítols 35 y 37 del libre 1 dels *Annals de Aragó*.⁹⁶³ En Cathalunya molts reys moros veent la ocasió no sols se rebel·laren negant lo tribut que donàvan, però fent guerras contínues ocuparen algunas terras. Y, ayxí, per alguns anys,

---

⁹⁶⁰ Pere Gil segueix la cronologia de P. M. Carbonell i l'*Epítome*, car Tomic assenyala que morí l'any 1082, coincidint amb la veritat històrica.

⁹⁶¹ Ramon Berenguer III de Barcelona, dit el Gran (1082–1131), comte de Barcelona associat (1089/1093-1097) i sol (1097-1131), nebot de Berenguer Ramon II i fill de Ramon Berenguer II i de Mafalda.

⁹⁶² Zurita (lib. I, cap. XXVI) declara que és l'any 1082.

⁹⁶³ Zurita (lib. I, cap. XXXV).

foren molts treballs temporals de guerres en lo comptat de Barcelona y en tota Cathalunya.

Entre tant que assò passava, lo infant don Ramon Berenguer III se criava debays de la tutela y bona educació de sa prudentíssima, nobilíssima y devotíssima mare Mahaltis, la qual per medi de principalíssimas personas lo féu criar en tanta virtut y temor del Senyor y lo féu exercitar /tan bé\ en cosas de armas y de govern que quant fou de edat de poder governar reisqué en tot un perfectíssim príncep. Era molt disposat y ben agestat, manso, misericordiós, affable, prudent, de gran valor y ànimo, de moltas forçes corporals y molt exercitat en armas. Totas las quals parts lo fèyan sobremanera amable y ayxí governava ab gran satisfacció de tots.

Tant com era valerós, esforçat y guerrer, era juntament compassiu y no podia vèurer ni sentir que ningun innocent patís injustament, per lo qual li contengué un cas senyalat y fou que sabent que la emperatriz de Alemanyà nomenada [...], muller de l'emperador nomenat Federic Anobarba, era falsament acusada de adulteri y no podent ella deffensar-se ab testimonis estava la prova reduida a duello que prengué algú la part de la Emperatriz peleant cos a cos contra los testimonis. Anà en persona lo compte don /Ramon\ Berenguer III y peleà contra los testimonis, y los vençé, y deslluirà a la Emperatriz.⁹⁶⁴

|| 77v Casà ab donya Dolça,⁹⁶⁵ filla de don Gispert /o Giberto,\ compte de Proença y de /Aymillan\⁹⁶⁶ per lo qual casament hagué los dits comptats de Proensa y de

---

⁹⁶⁴ La llegenda del Bon Comte de Barcelona i de l'emperadriu d'Alemanyà fou compilada per primera vegada en la *Crònica* de Bernat Desclot (cap. VII-X), que la relaciona amb la donació de Proença. Llevat de *Los col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa* (1996: 81), que asseguraven que es tracta de l'emperador Enric II i la seva muller «Matildis», cap altra obra posterior dóna més dades de l'emperadriu ni de l'emperador, fins arribar a l'*Epítome*, el qual declara que es tracta de «la Emperatriz muller de Phederic Aenobarba», format segurament a partir de l'eufònica amb Frederic I Barba-Roja. Posteriorment, Francesc Diago (1603: f. 256v i s.) donà a conèixer una lletra de l'emperador, datada a Torí el 18 d'agost de 1162, que demostrava que es tractava de Richilda, neboda de l'emperador. Coll i Alentorn (1991a: 184) interpretava el document com l'elogi fúnebre de Ramon Berenguer IV per Frederic Barba-Roja. La llegenda de l'emperadriu d'Alemanyà ha estat utilitzada tradicionalment per legitimar la donació sobre Proença; veg. Rubió (1987: 317-332); Ferrando (1996: 209-210); o Aguilar (2005: 63-76). Zurita (lib. I, cap. XL) ja dubtà de la seva veracitat. Cal assenyalar que des de Desclot és freqüent en la historiografia catalana la confusió d'identitats entre Ramon Berenguer III i IV.

⁹⁶⁵ Dolça I (m. v. 1129), comtessa de Proença a Arle i de Gavaldà, vescomtessa de Millau, filla de Gilbert I (m. 1110/12), comte de Gavaldà i vescomte de Millau (1080/97 – 1110/12), i de Geberga I, comtessa de Proença a Arle.

⁹⁶⁶ Millau, feu occità. Pere Gil reproduïx el nom de Zurita (lib. I, cap. XL).

Aymillan perquè morint don Gispert sens fill legítim en lo any 1112 succeí donya Dolça, sa filla, en los dits comptats.

Fou un gran guerrer y emprengué la conquesta de Mallorca y Menorca y ab don Armengol, compte de Urgell, y altres comptes, barons, vescomptes y cavallers catalans, de alguns dels quals Tomich en lo capítol 35 de sa història refereyx los noms en particular y ab naus cathalanas y particularment ab galeras de genovesos y pisans (los quals en aquell temps éran molt poderosos en la mar), féu un florit exèrcit y florida armada y anant sobre Mallorca després de molts assalts /y moltes batallas\ prengué la ciutat. /Moriren en estas batallas alguns cathalans y entre ells don Armengol, compte de Urgell, lo qual per ser mort en Mallorca es cognominat Armengol de Mallorca.⁹⁶⁷ Al qual succeí son fill nomenat Armengol de Castella⁹⁶⁸ perquè fou criat en Castella y succeí la jornada de Mallorca cerca de l'any 1102 de Nostre Redemptor.⁹⁶⁹ Y venint-li nova que los moros en Cathalunya se éran alçats y havían sitiada a Barcelona, no pogué passar avant en la jornada sinó que deyxà encomanada la ciutat als genovesos acceptant-los per sòcios en las armas y donant-los crit de sant Jordi y armas de una creu de sant Jordi, perquè abans los genovesos no tenían crit y per armas aportàvan un castell. Y tornant don Berenguer ab son exèrcit a Barcelona y desembarcant donà contra los moros als quals fugint /de son exèrcit los correngué tras de ells y alcançà\ cerca la vila de Martorell y allí matà molts d'ells y los desbaratà a tots, alcançant /de aquells moros\ una senyalada victòria ab molta alegria dels christians. Però no durà molt esta alegria perquè poch dies després vingué avís de Mallorca que los genovesos, no guardant fidelitat, havían venut als moros la ciutat de Mallorca per gran quantitat de diners, de la qual cosa començà y després se és continuada enemistat entre catalans y genovesos. Esta història dels genovesos refereyx Tomich⁹⁷⁰ en dit capítol però no's troba en històries de la senyoria de Gènova.

---

⁹⁶⁷ Ermengol V d'Urgell (1092-1102), dit el de Moyeruca, lloc que ha estat identificat amb Mollerussa o bé amb Mayorga del regne de Lleó, i no pas amb Mallorca com suposa el text.

⁹⁶⁸ Ermengol VI d'Urgell, dit el de Castella (1096/1098-1153 o 1154), comte d'Urgell (1102-1153 o 1154).

⁹⁶⁹ L'expedició a Mallorca va partir del juny de 1114.

⁹⁷⁰ Tomic (cap. XXXV) relata la maledicció que Ramon Berenguer III llançà contra els genovesos després de la seva traïció. Cal recordar que el 1591 els genovesos foren expulsats de Barcelona, de manera que l'aversion continuava viva. Poch anys després de l'obra de Pere Gil, el monjo servita i teòleg de la Universitat de Barcelona Miquel Quintana, després de consignar la maledicció de Ramon Berenguer III, declarà que la qüestió estava superada, atès que es tractava d'una república cristiana, en una prova de la valoració contrareformista de la comunitat cristiana per sobre de les nacions: «Però ya és passat aquell temps y vuy en Gènova hi a molt verdadera christiandat, fe y doctrina; molta justícia;

Deyxant a part moltas guerras que /aquest compte don Ramon Berenguer\ tingué en França per rahó dels comptats de Carcassona, Proensa, Aymillan, Tolosa y altres estats y terras, las quals guerras com escriu Çurita en los capítols 37 y 46 del 1 libre dels *Annals de Aragó*⁹⁷¹ tingueren fi per intervenció de personas principal/íssimas,\ los quals concordaren ditas dissencions, com consta per actes de concòrdias fets en lo any 1125 de Nostre Redemptor.⁹⁷²

Tingué moltas guerras en Cathalunya y parts veýnas d'ella contra los moros y si bé és veritat que en algunas batallas perdé molta gent però en totas alcançà victòria. Recobrà las terras que en son temps, quant era de pueril edat per rahó dels tumultos y discòrdias de sos estats, se éran perdudas. Féu tributaris alguns reys moros veýns, en especial lo de València, Tortosa y Leyda los quals li pagaren tribut tota sa vida.

Per haver viscut lo compte don Ramon Berenguer molts anys succeýren en son temps cosas molt senyaladas en Cathalunya, de las quals se referiran en aquest lloc algunas.

La ciutat de Tarragona sent conquistada per lo compte don Ramon Berenguer y estant casi deserta per tantas y tan cruels guerras com per ella havían passadas, volgué lo papa Urbano II,⁹⁷³ que llavors sanctíssimament governava la universal Iglésia, que fos en lo spiritual restaurada. Y ayxí (com escriu Çurita en lo capítol 28 y ho refereyx de la *Historia* de l'arcabisbe don Rodrigo)⁹⁷⁴ ordenà a Bernardo,⁹⁷⁵ lo

---

govern admirable y misericòrdia; gran freqüència de sacraments; culto de Déu y devoció singular sustentant molts monestirs de religiosos y religiosas, y tenen molt particular cuydado en acudir ab almoynes. Y, en resolució, tenen totes las qualitats de excelent república y axí lo cel lo-s és favorable en dar-los riqueses y prosperitat. Pus ab gent de tanta cristiandat y de tan bon ingeni y condició afile serà molt just preciar-se de sa amiatat y olvidar-se de la enemiatat que manà lo compte tinguessen ab aquella república, que pus ella és tal qual yo la pinte (com cosa vista y experimentada) no és rahó tenir-li odi, sinò amor. Y yo tinch per a mi que si bé lo compte manà que los cathalans tinguessen per enemichs los genovesos però essent ell príncep tan christianíssim antes de morir és verisimil revocaria aquell mandato ordenant que aquell odi se convertís en amor. Assò tinch per molt cert». Per a una altra prova de l'antigenovesisme de l'època, veg. Pujades (1975-1976: vol. I, 221).

⁹⁷¹ Zurita (lib. I, cap. XLVIII).

⁹⁷² Fa referència al pacte entre Ramon Berenguer III i el comte de Tolosa Alfons Jordà pel repartiment de la Provença, recollit per Zurita (lib. I, cap. XLVIII).

⁹⁷³ Urbà II (1042-1099), papa (1088-1099).

⁹⁷⁴ Zurita (lib. I, cap. XXVIII); Ximénez de Rada (lib. IV, cap. XI). Pere Gil cita Ximénez de Rada per Zurita.

qual llavors /residia\ en Roma y era lo primer arcabisbe de Toledo després de perduda Espanya, que restauràs la antiquíssima Iglésia Metropolitana de Tarragona. || 78r Lo qual, venint a Cathalunya y passant per Tolosa, celebrà en ella, com a legat del Papa que era, un concili provincial en lo qual assistiren lo arcabisbe de Narbona y los bisbes de la Gàl·lia Gòtica. Y arribant a Tarragona dedicà aquella iglésia y després arribant a Toledo també dedicà la iglésia toletana y ayxí estas iglésias tan antigas foren casi en un mateyx temps restauradas y dedicadas. Y lo mateyx papa Urbano II nomenà per arcabisbe de Tarragona a don Berenguer,⁹⁷⁶ lo qual era bisbe de Osona. Mes diu que per lo mateyx papa fou instituit lo arcabisbe de Toledo, primat de las Espanyas, si bé assò may s'és declarat per la Sede Apostòlica. Després, succeynt Eolegàrio, que és sant Auleguer,⁹⁷⁷ bisbe de Barcelona, en lo arcabisbat de Tarragona lo compte don Ramon Berenguer 3 féu donació de la ciutat de Tarragona al arcabisbe de Tarragona. Lo acte de aquesta donació refereyx Carbonell⁹⁷⁸ en sa història que s troba en lo Real Archiu de Barcelona en lo primer *Llibre dels feus*, fol. 273.⁹⁷⁹ Si bé després, lo arcabisbe /Bernardo\⁹⁸⁰ renuncià /en part\ a esta donació /com consta per acte fet an en agost de l'any 1151, lo qual acte refereyx Carbonell⁹⁸¹ en lo capítol del compte don Berenguer IV.\ Y vuy lo Rey y lo arcabisbe tenen jurisdicció en Tarragona y ayxí és governada per dos veguers: un veguer per part del Rey y altre per part de l'arcabisbe.

Vivia en aquest temps Guillem Jordà,⁹⁸² compte de Serdanya, lo qual ab molta gent sua, pròpria, anà a la conquesta de Hierusalem quant per Godofré de Billó, /alias Gotifredo de Bullon,\⁹⁸³ fou conquistada. Y en aquella jornada fou molt nomenat per fer en ella hazanyas de valerosíssim capità. Edificà lo castell de Archas, prop de Trípol,⁹⁸⁴ y en aquella guerra, ferit de una setgeta, morí mort gloriosa. Succeý-li en

---

⁹⁷⁵ Bernat de Cluny (1086-1124), primer arquebisbe de Toledo després de la conquesta d'Alfons VI de Castella.

⁹⁷⁶ Berenguer Sunifred de Lluçà (m. 1099), bisbe de Vic (1078-99) i arquebisbe de Tarragona (1090-99).

⁹⁷⁷ Oleguer (v. 1060-1137), bisbe de Barcelona (1116-1137) i arquebisbe de Tarragona (1118-1137).

⁹⁷⁸ 1997: vol. II, 28.

⁹⁷⁹ Document 245 de l'edició moderna del *Liber Feudorum Maior*.

⁹⁸⁰ Bernat Tort, arquebisbe de Tarragona (1146-1163).

⁹⁸¹ 1997: vol. II, 34.

⁹⁸² Guillem II de Cerdanya (v. 1079-1109), dit Guillem Jordà, comte de Cerdanya i Berga (1095-1109).

⁹⁸³ Godofred o Jofré de Bouillon (v. 1060-1100), un dels Nou cavallers de la Fama.

⁹⁸⁴ A l'actual Líban.

lo comptat don Berenguer Guillem⁹⁸⁵ lo qual morí sens fills y per ço tornà lo comptat de Serdanya a unir-se en lo comptat de Barcelona, cerca de l'any 1097 de Nostre Redemptor.

Don Bernat Guillem,⁹⁸⁶ comte de Besalú, visqué en aquest temps y havent governat son comptat per espay de 60 anys y morint sens fills, de la mateixa manera tornà lo comptat de Besalú a unir-se hab lo comptat de Barcelona.

Per la llarga vida del comte don Ramon Berenguer III y per las successions de senyories que li previnguren y victòrias que alcançà, vingué a tenir molts y molt grans estats y intitular-se ab molts títols perquè se intitulava en los privilegis y patents que donava compte de Barcelona, marquès de la Proença y marquès de las Espanyas, com consta en lo Archiu Real per molts actes de privilegis que concedí.⁹⁸⁷

Tingué lo comte don Ramon Berenguer de sa muller donya Dolça moltes fillas. Una, nomenada donya Berenguera, la qual casà ab don Alonso, rey de Castella,⁹⁸⁸ lo qual després se intitulà emperador de Espanya, nét de don [...],⁹⁸⁹ rey de Castella, que conquistà la ciutat de Toledo; altra filla casà hab lo comte de Foix;⁹⁹⁰ altres fillas casaren en diferents senyors de França. Fills sols tingué dos. Lo primer nomenat de son nom Ramon Berenguer; lo segon dit Berenguer Ramon, entre los quals dividí en vida sos estats en la forma y modo següent [...].

Vent-se ja lo comte don Ramon Berenguer /que entrava en vellesa y que estava cançat de las guerras,\ entenent que sos dos fills eren de grans parts y esperanças per a ben governar, desijant-se ell retirar a vida particular, quieta y religiosa, determinà, ab madur consell dels grans de sos estats, renunciar en vida a sos estats y partir-los entre sos dos fills y passar lo restant de la vida ab quietut, pias y

---

⁹⁸⁵ Bernat I de Cerdanya (v. 1080-1117/1118), comte de Cerdanya en propietat (1109-17).

⁹⁸⁶ Bernat II de Besalú (v. 1020- v. 1110), comte de Besalú associat (1052-1066), sol (1066-1085), associat (1085-v. 1110).

⁹⁸⁷ Amb anterioritat només P. A. Beuter (1604: lib. 2º, cap. XVII, 89) al·ludeix al títol de «marquès de las Espanyas», de manera que és versemblant que Pere Gil el citi per coneixement directe dels documents de l'Arxiu Real. En tot cas, aquesta dignitat cal interpretar-la en el seu sentit literal, és a dir, com a comte que governava en territori de marca.

⁹⁸⁸ Berenguera Berenguer (1108-1149) es casà el 1128 amb Alfons VII de Castella-Lleó, dit l'Emperador (1104-1157).

⁹⁸⁹ Alfons VI de Castella.

⁹⁹⁰ Roger III de Foix (m. 1148).

sanctas obras, y consolació de sa ànima. || 78v Y ayxí, al fill major féu renunciació y donació del comptat de Barcelona, Tarragona, Osona, ab la vila de Servera, dels comptats de Manrresa, Gerona, Besalú, Vallespir, Perapertusa, Serdanya, Conflent y Berga, y de tots los drets de las marcas y conquistas que en Espanya li pertènyan, y juntament li donà en França los comptats de Carcassona y de Rodes. Al fill menor féu renunciació y donació del /marquesat\ de la Proença y /comptat\ de Aymillan, los quals éran de sa mare, y del comptat de Gavaldà y de Carladès.

Feta esta donació en vida per a servir al cor ab mes perfectió y desapropiar-se més de totes les coses se féu religiós de la Religió del Temple de Hierusalem, los religiosos de la qual vulgarment éran nomenats templaris, y se posà /en Barcelona\ en lo Ospital de Santa Creu per a servir (conforme a sa religió) als peregrins y pobres ahont ab molta humilitat y pobresa servia al Senyor. Comunicà-li Déu en dita religió moltes consolacions y gracias spirituals. En especial, una que li fou revelada la jornada y hora de la sua mort. Y, ayxí, apparellant-se molt per a ella y rebuts tots los sacraments de edat sua de 48 anys y havent governat lo comptat de Barcelona /entre ell y los qui tenían sa tutela per espay dels mateyxos 48,\ ço és, des de l'any 1083 fins lo any 1131 de Nostre Redemptor,⁹⁹¹ /morí en Barcelona\ canviant esta vida terrena ab la celestial. Celebraren-se en la mateyxa ciutat sas exèquias ab moltes llàgrimas y ab molta honor. Son cos fou aportat a Ripoll y posat en un sepulcre lo qual està [...] de la iglésia de Ripoll. En son sepulcre està escrit aquest epitaphi «*Hic* [...]».

|| 79r

XVI

Compte de Barcelona y príncep de Aragó
Ramon Berenguer IV⁹⁹²

/Ramon\ Berengu/er\ quart de aquest nom, havent començat de governar lo comptat de Barcelona /abans la mort de son pare, com està dit,\ fou lo 16 y últim dels comptes de Barcelona y /un príncep\ dels més avantetjats en tot que haja tingut lo món. Perquè quant al cos era de disposició gran, en tots sos membres ben proporcionat, de rostro gentil, alegre, manso y agradable, de forças grans, en lo parlar molt acertat, comedit y alegre, y affable; quant a la ànima, home generós, de

⁹⁹¹ La data de la mort concorda amb P. M. Carbonell (1997: vol. II, 29) i l'*Epítome*.

⁹⁹² Ramon Berenguer IV de Barcelona (v. 1113-1162), dit el Sant, comte de Barcelona associat (v. 1126-1131), sol (1131-1162).

alts pensaments y /altas\ empresas, de gran magnanimitat y constància, gran fortaleza, mansuetut y justícia y, sobretot, /de\ gran zel, fe, /charitat\ y religió christiana, y gratitut en tots los que li fèyan serveys.⁹⁹³

En todas las quals parts dignas verdaderament de un príncep era no sols amat y reverenciat de tots sos súbdits y vassalls però tingut en molta /estima\ per tots los estranys. Y ayxí, los potentats /de Europa\, y en especial de Espanya que tenían fillas, desitjàvan aparentar ab ell. /En aquest mateyx temps\ succeý que don Ramiro 2, rey de Arago⁹⁹⁴ (lo qual sent religiós /profés, sacerdot y elegit per rey,\ per particular dispensació del Papa se casà per donar successor legítim a son regne), tenint una sola filla nomenada primerament donya Petronil·la,⁹⁹⁵ y després per altre nom donya Urraca,⁹⁹⁶ la qual era successora legítima y natural del Regne y de tan poca edat que, com escriu Çurita en lo capítol 53 del libre 1 dels *Annals de Arago*,⁹⁹⁷ /no tenia\ dos anys.⁹⁹⁸ Veent las parts del compte don Ramon Berenguer procuraren ell y los aragonesos casar-la ab dit compte. Y lo rey don Ramiro renuncià lo govern del Regne per recullir-se altra volta a la religió y don Ramon Berenguer prengué lo govern del regne intitulant-se compte de Barcelona y príncep de Arago, lo qual casament o per millor dir promesa de casament se féu a 11 del mes de agost de l'any 1137.⁹⁹⁹

Concorregueren en aquest casament tres cosas todas dignas de ser consideradas. La primera que·s féu a petició del rey don Ramiro y dels aragonesos perquè desitjant don Ramiro com a bon religiós tornar a la vida particular y quieta de la religió, per poder renunciar lo govern en cap del compte, lo procurà. Y los aragonesos, /de la mateyxa manera,\ veent que don Ramiro no reeyxia en lo govern també com pensàvan perquè ni era apte per a guerras ni era justicier y no sabia negar res, que fàcilment donava lo que li demanàvan, desítjant ser governats per príncep del qual se tenia experiència de sas parts, valor y bon govern, procuraren ab moltas veras lo mateyx casament.

---

⁹⁹³ Des de les *Gesta comitum Barcinonensium* (1925: 38-39 i 130- 131), passant per Tomic (cap. XXXVI) i Carbonell (1997: vol. II, 30), el personatge és descrit així.

⁹⁹⁴ Ramir II d'Aragó (v. 1080-1157), dit el Monjo, rei d'Aragó i comte de Ribagorça (1134-37).

⁹⁹⁵ Peronella I d'Aragó (m. 1174), reina titular d'Aragó, comtessa titular de Ribagorça, filla de Ramir II i d'Agnès d'Aquitània-Poitou.

⁹⁹⁶ S'anomenà així després del projecte de matrimoni amb Sanç III de Castella.

⁹⁹⁷ Zurita (lib. I, cap. LVI).

⁹⁹⁸ Ratllat: «don Ramiro fou elegit dels aragonesos per rey y se casà y tingué de sa muller la dita filla nomenada Petronilla y».

⁹⁹⁹ Aquesta data correspon a les esposalles de futur. El casament es consumà l'agost de 1150.

La segona, que lo medi per fer-se dit matrimoni fou aquest: estava recullit en Aragó don Galceran de Pinós,¹⁰⁰⁰ lo qual com escriu Tomich en lo capítol 36 de sa història se era absentat de Cathalunya per ser cridat per enemic del compte per haver mort lo arcabisbe de Tarragona, si bé Çurita y altres diuen que estava en Aragó per altre delicte, /sens nomenar en particular lo delicte,\ y no per haver mort lo arcabisbe perquè en aquest temps era arcabisbe sant Auleguer, lo qual no fou mort per ningú || 79v sinó que morí sa mort sancta, natural, molts anys després de aquest temps.¹⁰⁰¹ Y esta opinió apar /algun tant\ verisímil. Estant, donchs, don Galceran de Pinós en Aragó y tenint molta amistat ab los principals aragonesos, ells feren sos embayxadors per tractar y clòurer lo dit casament hab lo compte. Y volgueren que lo dit don Galceran de Pinós fos juntament ambayxador ab ells, lo qual ho acceptà don Galceran y quant féu dita ambayxada alcançà perdó de son delicte y se donaren las paraulas del casament.

La tercera, que en dit casament y hagué sis pactes los quals ab conformitat de les parts, ço és, del rey don Ramiro y del compte, y dels aragonesos y cathalans, se admeteren.

Lo primer, que don Ramiro restàs tota sa vida ab títol y nom de rey de Aragó puys era verdader y natural rey, part per ser /germà legítim y natural\ del rey don Alonso y fill de don Sancho, rey de Aragó,¹⁰⁰² y part per ser elegit del regne per rey y ser dispensat per lo Papa, que no obstant que fos religiós profés y sacerdot, /pogués regnar y\ se pogués casar.

Lo segon, que don Ramiro renunciàs tot lo govern en cap del compte y que no pogués alienar res del regne sens consentiment y /sentència o\ firma del compte, y que no pogués entremetre en res de govern sens consentiment del compte y si per sort ordenaria alguna cosa com a rey sens son consentiment que tot fos de ningun valor.

---

¹⁰⁰⁰ Galceran II de Pinós (m. d. 1143).

¹⁰⁰¹ Tal i com assegura Zurita (lib. I, cap. LVI), es tracta d'una errada cronològica de Tomic, que confongué aquest assassinat amb el que 60 anys més tard perpetrà Guillem Ramon de Montcada contra Berenguer de Vilademuls, arquebisbe de Tarragona. A més, la realitat històrica desmenteix Tomic, ja que va ser Oleguer, arquebisbe de Tarragona, qui viatjà a Saragossa per arranjar el matrimoni; veg. Soldevila (1963: 150).

¹⁰⁰² Es refereix a Alfons I el Batallador i Sanç IV.

Lo tercer, que lo compte en tota sa vida no·s nomenàs rey de Aragó sinó que·s nomenàs compte de Barcelona y príncep de Aragó. Però sa muller, la filla legitima del rey don Ramiro, que·s nomenàs reyna de Aragó.

Lo quart, que lo fill o filla que nayxeria de dit matrimoni se nomenàs rey de Aragó y compte de Barcelona.

/Lo quint, que en las guerras aportàs lo estendart real un ric home de Aragó\.

Lo sissè, que lo compte encontinent prengué la possessió del regne de Aragó y todas las terras, senyorias y pertinèncias d'ell. Y ayxí, fou fet tot segons estos pactes y lo compte prengué dita possessió, ab gran contento de tots, jurant conservar tots los privilegis, fent moltas mercès y governant-/los\ ab molta satisfacció.¹⁰⁰³

En lo que toca a l'ús de armas o de insígnias y de crit, lo compte don /Ramon\ Berenguer y sos successors, los reys de Aragó, usaren de las armas pròpias dels comptes de Barcelona que són quatre barras vermellas o fogajants sobre camp de or, com escriu Çurita en lo capítol 1 del libre 2 dels *Annals de Aragó*. Si bé lo mateyx Çurita diu que ha vistas ell alguns /segells\ y devisas del temps del rey don Pedro, nét de aquest compte don Ramon Berenguer, en las quals estàvan las armas de Aragó, ço és, creu colorada ab camp de argent y quatre caps /de reys moros\. Las quals prengueren després la batalla de Alcoraz¹⁰⁰⁴ /en la qual aparegué sant Jordi ab un cavall peleant y venceren quatre reys moros sent don Pedro I rey de Aragó lo any 1096, com diu Çurita en lo capítol 32 del libre 1 dels *Annals de Aragó*.¹⁰⁰⁵ Y encara que Carbonell¹⁰⁰⁶ /probablement\ diu que estas armas donà lo compte de Barcelona al regne de Aragó per haver llevat lo cap a 4 reys moros, però lo que tinc referit de Çurita apar molt /més\ verissímil. Quant al crit sempre se ha

---

¹⁰⁰³ No conservem cap vestigi documental d'aquests pactes, que foren compilats per d'altres historiògrafs del període, com Martí Vicianà, veg. Perarnau (1983: 357- 361).

¹⁰⁰⁴ La batalla d'Alcoraz es produí el 1096 prop d'Osca.

¹⁰⁰⁵ El cert és que Zurita (lib. II, cap. I) dubtà que, entre els pactes, constés la concessió de les armes del Principat al regne d'Aragó, car segons l'historiògraf aragonès «*desde el tiempo del rey don Pedro nieto del conde de Barcelona, que eran de las armas que tuvieron los reyes sus antecessores; y se dice haberlas tomado después de la batalla de Alcoraz*», encara que per a Zurita les armes de Catalunya eren les principals «*por descender los reyes por línea de varón de aquellos príncipes*». Més tard, Jerónimo de Blancas (1995: 142) afirmà que, entre els acords, es declarava que les armes del Principat havien de figurar en primer lloc en les armes dels reis d'Aragó. Francesc Diago (1603: f. 64r) criticà Zurita perquè «*es certissimo que Aragon tiene de Cathalunya las barras bermejas en campo dorado. Çurita no quiere conceder que se hubiesse establecido quando se hizo el casamiento*».

¹⁰⁰⁶ 1997: vol. II, 32-33.

usat en lo regne de Cathalunya, y Aragó, y València, després de aquest casament, que lo crit és estat de sant Jordi, /advocat\ particular de aquesta corona en todas las batallas.

Tingué lo compte don /Ramon\ Berenguer de donya Patronil·la, sa muller, després, ab progrès de temps, dos fills y dues filles. Lo 1r fill se nomenà don Alonso, lo qual succeý en lo regne de Aragó y comptat de Barcelona. Lo 2n don Sancho,¹⁰⁰⁷ al qual donà per herència los comptats de Rosselló y Serdanya. La 1ª filla se nomenà donya Dolça, la qual casà ab don Sancho, rey de Portugal.¹⁰⁰⁸ La 2ª donya Eleonor, que casà ab don Armengol /de Castella\, compte de Urgell.¹⁰⁰⁹

|| 80r Per ser llarc lo temps que visqué lo compte don Ramon Berenguer féu en ell coses molt alabades de les quals referiré en aquest lloc algunas que són més principals. L'any 1137, presa la possessió de Aragó, assentà pau y concòrdia ab son cunyat /lo rey de Castella\, don Alonso, lo qual se intitulà emperador de Espanya y fou aquell any notable per morir vell lo rey de França, nomenat don Luís lo Gros, al qual succeý son fill nomenat Luýs lo Menor.¹⁰¹⁰ Y per morir en lo mateyx any sant Euleguer, bisbe de Barcelona y arcabisbe de Tarragona, lo qual si bé no és canonizat però és tingut y reverenciat per sant. L'any 1140 féu concòrdia ab lo patriarca de Hierusalem y los del Temple, nomenats templaris, acerca de plet que y havia per terras de Aragó /pretenent los templaris que·ls pertanyia lo regne de Aragó per rahó del testament que en son favor havia fet lo emperador don Alonso Sánchez,¹⁰¹¹ germà de don Ramiro rey de Aragó\, la qual /concòrdia\ fou després donada per lo papa Adriano 4.¹⁰¹²

---

¹⁰⁰⁷ Sanç I de Rosselló-Cerdanya (v. 1160– v. 1223), comte de Cerdanya (1168– v. 1123) i de Rosselló (d. 1185- v. 1223).

¹⁰⁰⁸ Dolça d'Aragó (m. 1198) es casà amb Sanç I de Portugal, dit el Repoblador (1154-1211).

¹⁰⁰⁹ L'existència històrica de Lionor és problemàtica. Així, Zurita (lib. II, cap. XX) la nega i considera que es tracta d'una confusió amb Dolça, la seva germana casada amb el comte d'Urgell, la qual, després de la mort del comte, es casà amb Sanç I de Portugal. D'altra banda, P.M. Carbonell (1997: vol. II, 33), Jerónimo de Blancas (1995: 143) i l'*Epítome* confirmen l'existència de Lionor i el seu casament amb el comte d'Urgell. Cal dir que en el testament de Ramon Berenguer IV hi figura un altre fill, anomenat Pere, que canvià el nom pel de Ramon Berenguer IV de Provença. Cap autor dóna referències d'aquest personatge, probablement perquè morí prematurament. Per al testament, veg. Udina i Abelló (2001: 103-106).

¹⁰¹⁰ Es tracta de Lluís VI el Gros (1108-1137) i Lluís VII el Jove (1137-1180).

¹⁰¹¹ Alfons VII de Castella-Lleó, dit l'Emperador (1126-57).

¹⁰¹² Adrià IV (1154-59).

L'any 1141¹⁰¹³ sabent lo compte don Ramon Berenguer que /uns corsaris\ havían mort a son germà Berenguer Ramon,¹⁰¹⁴ /marquès\ de la Proensa y /compte de\ Aymillan, en lo port de Melgòrio,¹⁰¹⁵ anà allà ab son exèrcit y recobrà tot[e]s les terres; amparà a son nebot, fill de son germà,¹⁰¹⁶ assentà com convenia totas sas cosas; assolà algunas vilas contràrias y rebel·les, /entre elles a la ciutat de Arles\.

Després, per successió de temps, casà aquest nebot seu ab una néta de l'emperador de Alemanyia y se concertà que lo marquesat de la Proensa fos de aquest nebot seu y de sos successors sempre.¹⁰¹⁷ Y fet aquest casament no tingué més guerres lo compte don Ramon Berenguer en França. L'any 1147, /a 17 de octubre,\¹⁰¹⁸ anà ab gran exèrcit juntament ab galeras genovesas a la Andaluzia al servici de l'emperador don Alonso y conquistà la ciutat de Almeria y posà-/la\ en mans de l'Emperador. Los genovesos a son sou anaren ab galeras a la mateixa jornada y d'ella tingueren aquella esmeralda /gran\ com una escudella que és de infinit preu y valor, si bé alguns diuen que la tingueren de la conquesta de Hierusalem, que la prengueren en la ciutat de Cesàrea.¹⁰¹⁹ En aquesta guerra succeí aquell gran miracle en que sent pres don Galceran ab un criat /nomenat Santserní\¹⁰²⁰ y volent d'ell un rescat grandíssim invocant don Galceran a sant Esteve y lo criat Santserní a sant Genís per los dos sants foren deslliurats y portats a Cathalunya com està referit per els historiadors Tomich, Carbonell, Çurita y en lo capítol 17 del libre 3 de la *Història Ecclesiàstica* /és apuntat\¹⁰²¹ Lo any 1149, a 5 /de octubre\, tornant lo compte don Ramon Berenguer victoriós de la armada de Almeria, assitjà ab ajuda de las galeras y veixells de Gènova y de la ciutat de Tortosa y després de molts assalts la entrà y prengué y donà una part d'ella als genovesos, però despres la cobrà /comprant-la per 16.000 maravadís marroquins

---

¹⁰¹³ Malgrat que l'*Epítome* relata l'episodi, no fixa la data; en canvi, Zurita (lib. II, cap. V) dona l'any 1144.

¹⁰¹⁴ Berenguer Ramon I de Provença (1115-1144).

¹⁰¹⁵ Magalona, ciutat de la Septimània o Gàl·lia gòtica.

¹⁰¹⁶ Ramon Berenguer III de Provença (m. 1166) estava sota la tutela de Ramon Berenguer IV de Barcelona, II de Provença.

¹⁰¹⁷ Ramon Berenguer IV proposà a Frederic Barba-Roja el matrimoni de la seva neboda Riquilda, vídua d'Alfons VII de Castella i filla del rei de Polònia, amb Ramon Berenguer III de Provença. L'emperador acceptà i el comtat de Provença es convertí en feu de l'emperador sota el domini de Ramon Berenguer IV i Ramon Berenguer III de Provença, oncle i nebot respectivament. Probablement, aquests fets històrics contribuïren a la formació de la llegenda de l'emperadriu d'Alemanya (veg. n. supra 964).

¹⁰¹⁸ La data concorda amb Zurita (lib. II, cap. VI).

¹⁰¹⁹ Ciutat situada a l'antiga Palestina, a la riba de la Mediterrània, prop del desguàs del Cherseo. Zurita (lib. II, cap. VI) narra aquest episodi.

¹⁰²⁰ Sant Serni.

¹⁰²¹ Tomic (cap. XXXVI); P. M. Carbonell (1997: vol. II, 30-31); Zurita (lib. II, cap. VI).

marins, com escriu Çurita en lo capítol 14 del libre 2 dels *Annals de Aragó*,¹⁰²² y tota fou sua y de sos successors. Després d'esta victòria se intitulà lo compte marquès de Tortosa y féu edificar la iglésia episcopal; consignà rendas; procurà se nomenàs /en ella\ bisbe y és iglésia rica. En haver guanyada Tortosa lo mateyx mes y any, sens parar un punt, marchà ab son exèrcit envés Leyda y Fraga y posà cerco sobre las dos juntament y las conquistà a 24 de octubre de l'any 1149. Esta victòria fou molt gloriosa per ser Leyda ciutat fort, antiga y molt celebrada per aquella notable victòria que Júlio Cèsar en ella alcançà de Afrànio y Petreyo;¹⁰²³ y Fraga ser nomenada també per la mort de l'emperador don Alonso¹⁰²⁴ en ella. Féu lo compte moltas mercès als que·s senyalaren en esta jornada. Senyalà rendas a la iglésia cathedral; nomenà bisbe en ella, /lo qual\ fou don Guillem Pérez¹⁰²⁵ que fou bisbe de Roda y endavant se intitulà ell y alguns successors seus bisbe de Leyda y de Roda, com escriu Çurita en lo capítol 8 del libre 2 dels *Annals de Aragó*.¹⁰²⁶

Des de l'any 1152 fins lo any 1154 conquistà las vilas de Miravet, Mechinensa, Alcanyís, Aytona, Siurana y altres vilas y castells feent d'ellas moltas mercès als cavallers que·s senyalaren. Y restà tota Cathalunya de christians sens restar en ella moros, sinó éran molt poch en las riberas de Ebro y Sinca. Trobaren-se en totes estas conquistas molts comptes, barons, vescomptes y cavallers cathalans molt senyalats, los noms dels quals refereyxen Tomich, Çurita¹⁰²⁷ y altres historiadors.

|| 80v Entre /totas\ las preditas victòrias que lo compte don Ramon Berenguer alcançà contra los moros, refereyx Tomich y Carbonell que·s restauraren y reedificaren en Cathalunya la Nova, ço és, des de Lobregat fins als rius Ebro y Sinca, més de tres-centas iglésias a les quals se donaren per rendas posant en ellas sacerdots. Y ayxí, en temps de aquest compte, cresqué lo temporal y lo espiritual dels bisbats y de las iglésias y de las religions en Cathalunya perquè foren creats los dos bisbats de Tortosa y de Leyda, y foren a ellas aplicadas rendas y

---

¹⁰²² Zurita (lib. II, cap. VIII).

¹⁰²³ Es refereix al llibre II dels *Comentarios sobre la guerra civil*, que tracta sobre les campanyes de Juli Cèsar contra Afrani i Petreyo a Lleida.

¹⁰²⁴ Alfons I el Bataller o l'Emperador (1073-1134), rei d'Aragó i de Pamplona (1104-1134), morí en el setge de Fraga.

¹⁰²⁵ Guillem Pere de Ravidats, bisbe de Roda (1143-1176) i de Lleida (1149-1176).

¹⁰²⁶ Zurita (lib. II, cap. IX).

¹⁰²⁷ Tomic (cap. XXXVI); Zurita (lib. II, cap. XIV).

senyalats bisbes y són los més rics bisbats de Cathalunya, y las iglésias /d'estos dos bisbats\, després de la de Tarragona, són de las més ricas de Cathalunya.¹⁰²⁸

Lo monestir de Gerri de monjos de sant Benet fou fundat lo any 1149;¹⁰²⁹ lo monestir de Sanctas Creus /de l'orde de Sístel¹⁰³⁰ fou fundat per don Guillem Ramon de Moncada, y Galceran de Pinós, y Pere Alemany, lo any 1152, per penitència /(com escriu Tomich)\ que lo Papa per haver mort lo arcabisbe de Tarragona o conforme diuen (y a mi me apar més verisímil) per altre delicte o per vot particular que féu.¹⁰³¹ Y fundàs aquest monestir en vida de sant Bernat y lo mateyx any morí /y tenen los predits allí las suas sepulturas\.

Lo monestir de Poblet, /de orde de Sístel\, fundà lo compte don Ramon Berenguer en lo any 1154, /a set de\ setembre, com escriu Carbonell,¹⁰³² y lo donà moltas rendas. Lo qual monastir després fou sepultura de casi tots los reys de Aragó, com se dirà en lo progrés de aquesta història.

Lo monestir de Roda¹⁰³³ en lo regne de Aragó de l'orde de Sístel fou fundat lo any [?].¹⁰³⁴ Lo monestir de Varda¹⁰³⁵ en lo regne de Aragó del mateyx orde se fundà lo any 1146.

---

¹⁰²⁸ Després d'aquest punt i en paral·lel amb P. M. Carbonell (1997: vol. II, 34), Pere Gil consigna una relació de monestirs fundats en aquesta època. La llista i la cronologia concorda amb l'arxiver reial, a excepció dels monestirs de Santa Maria de Gerri de la Sal i de Sant Salvador de Breda.

¹⁰²⁹ El 25 de setembre de 1149 es consagrà la nova església del monestir de Santa Maria de Gerri de la Sal; veg. Baraut (1986: 15, doc. 82 i 170-172). És la primera vegada en la historiografia catalana que es dóna la data de consagració d'aquesta església, prova que Pere Gil pogué tenir un coneixement directe de l'arxiu del monestir.

¹⁰³⁰ Císter.

¹⁰³¹ Pere Gil resumeix de Tomic (cap. XXXVI) el relat llegendari de la fundació del monestir, amb la diferència que el bagatà dóna l'any 1153. Malgrat que la família Montcada intervingué en la fundació del cenobi, aquesta llegenda no té cap base històrica. En realitat, el monestir fou fundat el 1158; veg. Dalmases (1985: vol. II, 70).

¹⁰³² De fet, P. M. Carbonell (1997: vol. II, 33) dóna l'any 1153. Aquesta data correspon a l'acabament de les construccions més indispensables del monestir, que l'arxiver barceloní adjudica erròniament al moment d'inici de les obres. La historiografia catalana ha reproduït tradicionalment aquesta data com la fundacional de Poblet; veg. Soldevila (1963: 195, n. 98). El cert és que Ramon Berenguer IV feia donació de l'abadia el 1150 o el 1151 i que el 1153 s'instal·len els primers monjos i s'esmenta ja el primer abat pobletà; veg. Dalmases (1985: vol. II, 63).

¹⁰³³ Monestir cistercenc de Rueda (Saragossa). La primera pedra de l'església es col·locà l'any 1200; veg. Lampérez (1908-1909: vol. II, 464).

¹⁰³⁴ La data és il·legible a causa del relligat del manuscrit. P. M. Carbonell (1997: vol. II, 34) dóna el 1152.

¹⁰³⁵ Pere Gil repeteix el nom del monestir que dóna P. M. Carbonell (1997: vol. II, 34), el qual anota al marge del text «Verola», com oportunament assenyala Alcoberro en la seva edició. La data s'ajusta a la veritat històrica; veg. Lampérez (1908-1909: vol. II, 461).

Lo monestir de Santa Maria de la Pedra¹⁰³⁶ en Aragó de dit orde se fundà lo any 1195.

Lo monestir de Valldigna¹⁰³⁷ /de l'orde de Sístel\ en lo regne de València se fundà lo any 1298.

Lo monestir de Santa Fe¹⁰³⁸ en Aragó de dit orde se fundà lo any 1344.

Los quals monestirs vuy duran en los tres regnes de Cathalunya, Aragó y València y tots són de l'orde de Sístel, de molta antiquitat, qualitat, renda y religió.

Lo vescompte de Cabrera reedificà lo monestir de Sant Salvador de Breda, lo qual està en son vescomptat, lo any 1152, per la mateixa rahó que Guillem Ramon de Montcada, y Galceran de Pinós, y Pere Alamany, fundaren lo de Santes Creus.¹⁰³⁹ Los vescomptes de Cabrera solían tenir la sua sepultura en dit monestir de Sant Salvador de Breda.

Finalment, després de haver viscut lo compte don Ramon Berenguer 50 anys de sa vida com a príncep christianíssim y haver governat lo comptat de Barcelona per espay de 33 anys, ço és, des de l'any 1132 fins lo any 1162, y lo regne de Aragó com a príncep d'ell per espay de 26 anys, és a saber, des de l'any 1137 fins lo any 1162 de Nostre Redemptor,¹⁰⁴⁰ anant per Lombardia a la cort de l'Emperador ab son nebot don Berenguer Ramon, marquès de la Proença, y ab gran acompanyament per a tractar hab lo Emperador de l'assento /de l'estat\ de son nebot /a cerca\ de dit marquesat de la Proença, caygué en malaltia y parant en un

---

¹⁰³⁶ Monestir de Nuestra Señora de la Piedra (Saragossa). La data coincideix amb l'inici de la construcció de l'edifici; veg. Lampérez (1908-1909: vol. II, 466).

¹⁰³⁷ Monestir cistercenc de Santa Maria de Valldigna, a l'antiga vall d'Alfàndec (València). L'any de la fundació citat coincideix amb la realitat històrica, ja que el monestir fou fundat per privilegi de Jaume I el 15 de març de 1298; veg. Dalmases (1985: vol. II, 85-86).

¹⁰³⁸ El monestir cistercenc de Santa Fe (Saragossa), a la riba del Cinca, fou creat a conseqüència del trasllat el 1341 dels monjos del monestir de Fonclara, fundat per Jaume I el 1223.

¹⁰³⁹ Tomic també incorpora la construcció de Sant Salvador de Breda a la narració llegendària de la fundació de Santes Creus. En realitat, el monestir de Sant Salvador de Breda (Selva) fou fundat el 1038 pel vescomte de Cabrera i el 1068 fou consagrat el seu temple; veg. Pladevall (1968: 186-192).

¹⁰⁴⁰ La cronologia coincideix amb l'*Epítome*.

burgo nomenat /de Alerch,¹⁰⁴¹ cerca de Gènova\ de Sant Dalmàcio,¹⁰⁴² volgué Nostre Senyor que havent rebuts los sacraments y fet testament /a 4 de agost¹⁰⁴³ y ben ordenadas sas cosas, donà la ànima en las mans de son criador a 6 de agost del dit any 1162 de Nostre Redemptor.¹⁰⁴⁴ Fou la sua mort de universal llanto /no sols\ en tots sos estats però en tots los prínceps que·l conegueren per falta en esta vida un príncep dels més senyalats que haja tingut lo món y puys en ell se acabaren los comptes y sos successors /després\ se intitularen reys de Aragó y comptes de Barcelona per ço en ell se acabarà lo present capítol y en lo següent se tractarà dels reys. Son cos fou ab gran honrra aportat a Cathalunya y fou sepultat en la iglésia de Ripoll. Lo seu sepulcre està [...] y en ell se llig lo següent epitàphio «*Hic [...]*».

---

¹⁰⁴¹ El nom prové d'una lectura errònia de P. M. Carbonell (1997: vol. II, 33), ja que l'arxiver escrivé «en lo burch o alberch de Sanct Dalmau, prop de la ciutat de Gènova», mentre que Pere Gil interpreta «alberch» com el topònim de la població.

¹⁰⁴² Borgo San Dalmazzo (Burg de Sant Dalmau), prop de Cuneo, al Piemont, i no pas a prop de Gènova, a desgrat que la historiografia catalana ho repeteixi erròniament des de les *Gesta Comitum*, com ja va advertir Bagué (1950: 132-133). Singularment, l'*Epítome* situa la població «prop la ciutat de Gerona», seguint el criteri de Tomic, Tarafa i Marineo Sículo (1524: lib. III, f. XXVv), segons el qual el comte havia mort «*en el arrabal de Sant Daniel cerca de la ciudad de Girona*».

¹⁰⁴³ Pere Gil cita de primera mà, atès que és el primer autor en la historiografia catalana que dóna la data del testament. Més tard, Francesc Diago (1603: lib. II: f. 254v) també cita el document.

¹⁰⁴⁴ P. M. Carbonell (1997: vol. II, 33) dóna la data de la mort segons el sistema de kalendació.

Dels reys de Aragó y comptes de Barcelona des de l'any 1162, en lo qual començà de regnar don Alonso qui primerament se intitulà rey de Aragó y compte de Barcelona, fins a l'any 1479, en lo qual /començà de regnar don Ferrando II y\ per lo matrimoni del dit don Fernando rey de Aragó ab donya Elisabet reyna de Castella se ajuntà Aragó ab Castella, intitulant-se rey de Castella y de Aragó.

Havent tractat en lo precedent capítol¹⁰⁴⁵ de las principals cosas que han succeïdas en Cathalunya per espay de 447 anys, ço és, des de l'any 715, en lo qual fou /perduda Cathalunya\ juntament ab Espanya y dels moros ocupada, fins lo any 1162.¹⁰⁴⁶ Y en especial de setze comptes de Barcelona los quals per espay de 358 anys, és a saber, casi des de l'any 805 fins lo any 1162 la han conquistada, /governada\ y augmentada, y finalment per lo casament de don Ramon Berenguer IV ab donya Petronila, filla del rey de Aragó, ajuntada y agermanada ab lo regne de Aragó. Segueyx-se ara que en lo present capítol tractem de las cosas que són passadas en Cathalunya per espay de 317 anys, ço és, des de l'any 1162 fins lo any 1479 en lo qual la començà de governar don Ferrando II, lo qual casà ab donya Isabel reyna de Castella y per son casament se uniren los regnes de la corona de Aragó ab los regnes de Leon, Castella, Toledo y altres de Espanya. Y en especial de 13 reys de Aragó y comptes de Barcelona, los quals en tot lo predit temps successiynt [sic] un rey després de altre per línea masculina recta o col·lateral la han governada ab gran augment de las cosas spirituales, ecclesiàsticas y temporals de tota ella, com en lo progrés de la història se veurà.

I

Rey de Aragó y compte de Barcelona

Alonso I lo Cast¹⁰⁴⁷

Alonso, fill legítim y natural de don Ramon Berenguer IV compte de Barcelona y príncep de Aragó y de donya Petronil·la reyna de Aragó, succeynt a son pare y mare en dit regne del modo que a la fi del precedent capítol està explicat, fou lo primer que juntament se intitulà rey de Aragó y compte de Barcelona. Lo modo de la sua successió fou en la forma següent.

¹⁰⁴⁵ Ratllat: «de setze comptes de Barcelona los quals per espay de [...] anys».

¹⁰⁴⁶ Ratllat: «en lo qual».

¹⁰⁴⁷ Alfons I el Cast (1157-1196), comte de Barcelona (1162-1196) i rei d'Aragó (1164-1196).

Morint lo compte, son pare, don Ramon Berenguer en lo burch de Sant Dalmàcio cerca de Gènova¹⁰⁴⁸ y des de allà aportat son cos a sepultar en lo monestir de Ripoll, la reyna de Aragó sa muller, donya Petronil·la, ajuntà corts dels cathalans y aragonesos en la ciutat de Huesca a las quals acudiren dels braços ecclesiàstic, y militar, y real, tots los prelats, barons, cavallers, ciutadans y síndichs de vilas que havían de acudir, /dels quals refereyx alguns noms Çurita en lo capítol 19 del libre 2 dels *Annals de Aragó*.¹⁰⁴⁹ Y ajuntats que foren en presència de la Reyna y del jutge nomenat Miron, Guillem de Moncada,¹⁰⁵⁰ || 81v y Albert de Castellvell,¹⁰⁵¹ y Ugo de Servelló¹⁰⁵² sacristà de Barcelona, y lo maestre Guillem capellà de don Ramon Berenguer, los quals se trobaren presents a sa malaltia y mort, declararen y juraren ab solemne jurament lo que en son últim testament havia ordenat lo compte don Ramon Berenguer acerca de la successió de sos estats. /Dient que havia ordenat¹⁰⁵³ que lo infant primogènit, nomenat don Ramon, era lo successor en lo regne de Aragó y comptat de Barcelona; y al fill segon, don Sancho,¹⁰⁵⁴ /havia senyalat\ per herència los comptats de Rosselló y Serdanya. Y per quant vivint lo compte lo infant successor se nomenava don Ramon, volgué la reyna donya Petronil·la que en avant sempre fos nomenat Alonso. Y ayxí, tots los que se trobaren en ditas corts tingueren de allí avant al dit infant per son príncep y senyor, y lo nomenaren Alonso. Al qual, alguns dels historiadors cathalans nomènan Amphòs, altres Alfòs, altres Ildefonso, però segons lo ús comú que vuy en la llengua cathalana se platica nosaltres lo nomenarem Alonso y és lo primer de aquest nom rey de Aragó y compte de Barcelona. Y per quant lo infant don Alonso quant morí son pare estava encara en edat pupil·lar, aparegué a la Reyna y a la cort que estigués debayx la tutela de la Reyna y en especial de son cosingermà don Ramon Berenguer¹⁰⁵⁵ marquès de la Proença, al qual cridaren. Y per espay de dos anys /y mesos\ governà lo regne de Aragó y Principat de Cathalunya ensenyant a l'infant don Alonso lo modo que havia de guardar en lo Govern. Y tenint lo dit infant dotse anys cumplits, la reyna donya Petronil·la ab consell dels prelats y principals,

---

¹⁰⁴⁸ Veg. cap. X, n. 386.

¹⁰⁴⁹ Lib. II, cap. XX.

¹⁰⁵⁰ Guillem Ramon de Montcada (m. 1173), anomenat el Gran Senescal, fou senescal de Barcelona, senyor de Tortosa, Clarà, Peníscola i Carles, castellà de Lleida.

¹⁰⁵¹ Albert II de Castellvell (m. v. 1173/77), senyor de Castellvell de Rosanes.

¹⁰⁵² Hug de Cervelló (m. 1171).

¹⁰⁵³ Ratllat: «y fou declarat».

¹⁰⁵⁴ Sanç I de Rosselló-Cerdanya (v. 1160- v. 1223), comte de Provença (1181-1185) i de Rosselló i Cerdanya (d. 1185- v. 1223).

¹⁰⁵⁵ Ramon Berenguer III de Provença (m. 1166), comte de Provença (1144-1166).

trobant-se en Barcelona, féu donació del regne de Aragó en vida en cap de son fill don Alonso. Y de allí avant començà de governar y se intitulà rey de Aragó /y compte de Barcelona\. Fou feta esta donació a 14 de juny de l'any 1163;¹⁰⁵⁶ després, en lo any 1165, se'n tornà don Ramon Berenguer a son marquesat de la Proença deyant a don Alonso, son cosingermà, rey de Aragó y compte de Barcelona /instruït\ en lo bon govern de sos estats. /En lo any 1166 morí sens fills lo dit don Ramon Berenguer marquès de Proença y succeý-li don Alonso rey de Aragó en lo marquesat, intitulant-se marquès de la Proença\¹⁰⁵⁷

En lo any 1169 se conquistaren moltes vilas en Aragó, en special Favara, Maella, Monroig, Penya Roja¹⁰⁵⁸ y altres, dilatant-se molt la Iglésia per aquelles parts. En lo any 1170 fou aportat lo cap de sant Valero¹⁰⁵⁹ de la iglésia de Roda¹⁰⁶⁰ a la de Çaragoça. Cerca de l'any 1172 fou conquistada la ciutat de Teruel y lo any següent foren llençats los moros de las montanyas de Pradas y foren presas Móra, Falset, Siurana, Entença y altres vilas.¹⁰⁶¹ Tomich, en lo capítol 37 de sa *Història*, diu que lo rey moro que s'era fortificat en las montanyas de Prades se deya Entença y que s convertí a la fe christiana, y lo rey don Alonso li donà las baronias de Falset, Móra y se nomenà Guillem de Entença, y per son nom se nomenan las baronias de Entença y lo linatge de Entença. Però Çurita, en lo capítol 29 del libre 2 dels *Annals de Aragó*,¹⁰⁶² diu que lo linatge de Entença és més antich y que ve dels cavallers habitants de la torre de Entença en Ribagorça.

Havent lo compte don Berenguer III feta donació de la ciutat de Tarragona a l'archebisbe sant Euleguer,¹⁰⁶³ cerca de l'any 1090 de Nostre Redemptor,¹⁰⁶⁴ y poc

---

¹⁰⁵⁶ Pere Gil segueix Zurita (lib. II, cap. XXIII), però l'historiògraf aragonès dóna la data del 14 de juny de 1164. És probable que no sigui una errada, sinó la reducció a l'any de la Nativitat feta pel jesuïta reusenc, interpretant que la data de Zurita es referia a l'any de l'Encarnació. En tot cas, la renúncia de Peronella es produí el 18 de juny de 1164; veg. Cabestany (1985: 66).

¹⁰⁵⁷ Com ja assenyalava P. M. Carbonell (1997: vol. II, 36-37), existia una confusió entre alguns que «apellen comtat, altres marquesat, la terra de Provença». Aquesta confusió també la reproduïx Zurita (lib. II, cap. XXV).

¹⁰⁵⁸ Favara, Maella, Mont-roig (de Tastavins) i Pena-roja (del Matarranya) són poblacions situades a la ribera del riu Matarranya.

¹⁰⁵⁹ Sant Valeri (m. 315), bisbe de Saragossa.

¹⁰⁶⁰ Roda d'Isàvena (Osca).

¹⁰⁶¹ Les muntanyes de Prades i les poblacions de Móra d'Ebre, Falset, Siurana i Entença pertanyien a la baronia d'Entença, que tingué com a centre el castell homònim.

¹⁰⁶² Lib. II, cap. XXX.

¹⁰⁶³ Sant Oleguer (1060-1137), arquebisbe de Tarragona (1117-1137).

després ab consell y consentiment del mateyx compte havent sant Euleguer instituït a Robert de Aguiló per príncep de Tarragona retenint-se las dècimas y dominis de las iglésias ab /algunes\ altres condicions.¹⁰⁶⁵ La qual investidura després se confirmà al dit Robert Aguiló per Bernardo,¹⁰⁶⁶ arcabisbe de Tarragona, y successor de sant Euleguer. Després, en lo any 1151, || 82r lo dit Robert de Aguiló ab consentiment de donya Agnès,¹⁰⁶⁷ sa muller, y de son fill Guillem Aguiló¹⁰⁶⁸ y consell de sos amichs, féu donació y sessió de tot lo dret que tenia en Tarragona en cap de l'arcabisbe Bernardo. Lo arcabisbe Bernardo, lo mateyx any, per obviar a perills y lliurar-se de inquietuts, ab consentiment del clero y del papa Eugènio III,¹⁰⁶⁹ féu donació de Tarragona a don Ramon Berenguer IV compte de Barcelona y príncep de Aragó. La qual donació fou feta, firmada y jurada estant encara Robert Aguiló en la possessió, no obstant que per la donació feta se era despullàs del dret. Després, lo any 1157, féu Robert Aguiló actual donació y entrego de las dos parts de Tarragona al compte don Ramon Berenguer en presència de l'arcabisbe don Bernardo, reservant-se la tercera part que ell havia de tenir en feu per lo Príncep. Sobre esta varietat hagué grans pendèncias entre Roberto y lo arcabisbe Bernardo:

---

¹⁰⁶⁴ P. M. Carbonell (1997: vol. II, 28) i Ponç d'Icard (Duran 1984: 168) reproduïren parcialment el document, datat a X de les calendes de febrer de l'any 1117 de l'Encarnació. La donació està reproduïda a *Marca Hispanica* (doc. 358).

¹⁰⁶⁵ Robert d'Aguiló era el nom que es donava al cavaller normand Robert Bordet o d'Acuelley o de Culley (m. 1154/57), suposat fill bord del rei Enric I d'Anglaterra i d'Amícia de Montfort. Ostentà el títol de comte i príncep de Tarragona de 1129 a 1154/57. Ponç d'Icard confirma en el *Catàleg dels arquebisbes de Tarragona* (1954: 63) i en el capítol I del *Llibre de les Grandeses de Tarragona* la donació del títol de príncep de Tarragona a Robert d'Aguiló. D'altra banda, en la versió castellana (Lleida, 1573) la donació figura al capítol VII amb aquest epígraf: «\Donde parece como Tarragona ha sido condado, y después principado, y como V:S.C.R.M. se puede llamar príncipe o rey de Tarragona, porque en la historia siempre se ha dicho rey de Tarragona» (Duran 1984: 97-99). La qüestió degué ser polèmica, car Antoni Agustín, als *Diálogos de las armas y linajes de la nobleza de España* (1734: 64), assegura que: «nunca he hallado memoria de ningun Conde de Tarragona (...) Tarragona estuvo deshabitada mucho tiempo después de la pérdida de España; i quando se comenzó (sic) a poblar, se dió al arzobispo; i el arzobispo hizo un feudatario, que se llamó Roberto, Príncipe de Tarragona, i después tornó a cobrarla, i se concertó con el rei de Aragón, el qual le hizo homenaje por la parte que le dejó común con el arzobispo». D'acord amb aquest plantejament, el títol només es reserva a Robert d'Aguiló. Aquest és el criteri de Zurita (lib. X, cap. XXXIX) que, com comprovem, Pere Gil segueix. En les *Vides dels sants de Cathalunya* (BPEB, ms. 235, f. 43v), Pere Gil reitera el mateix: «ab consentiment y parer del comte de Barcelona y altres feu al illustre cavaller nomenat Robert de Aguiló príncep de Tarragona donat-li en feu la ciutat y lo camp de Tarragona ab títol de príncep reservant per a si y sos successors en lo arcabisbat los delmes de la terra y del mar».

¹⁰⁶⁶ Bernat de Tort, arquebisbe de Tarragona (1146-1163).

¹⁰⁶⁷ Agnès o Sibil·la (1157– v. 1170) conservà fins a la seva mort el títol de comtessa de Tarragona. A la *Crònica universal de 1427* (BNM, ms. 17711), la comtessa és protagonista d'una llegenda que té com a objectiu legitimar l'expoli a què fou sotmès Robert Bordet; veg. Cortadellas (2000: 7-39).

¹⁰⁶⁸ Guillem Aguiló (v. 1120-1168), príncep de Tarragona associat (1140-1154/1157), sol (1154/1157). Morí assassinat, probablement per instigació de l'arquebisbe.

¹⁰⁶⁹ Eugeni III (1145-53).

si se havia de estar a la primera donació feta a l'arcabisbe o a la segona feta al compte ab lo entrego y reservació. Las quals pendèncias pararen en que lo arcabisbe don Bernardo /patint molts treballs per aquest plet, finalment morí. Succeý-li en lo arcabisbat don Ugo de Servelló,¹⁰⁷⁰ home de gran linatge y major valor, lo qual, defensant las parts\ del rey don Alonso, fill del compte don Ramon Berenguer, contra los moros en certa tyrania que-s féu, fou mort, com se escriu en lo *Cathàlogo dels arcabisbes de Tarragona*.¹⁰⁷¹ /Però Çurita clarament diu que\ don Ugo de Servelló, successor immediat de don Bernardo, defensant ab gran ànimo /la immunitat de la Iglésia\ son dret que pretenia de la Iglésia, fou mort per don Guillem Agulló, fill de don Robert Agulló, ajudant-li sos germans a 20 de abril de l'any 1171. Per la qual mort se seguiren grans alteracions en Cathalunya enviant lo papa Alexandre III¹⁰⁷² al rey Alonso sos legats mostrant gran sentiment de tal mort. Y foren los matadors molt castigats, com escriu lo predit Çurita en lo capítol 30 del libre 2 dels *Annals de Aragó*.¹⁰⁷³

A 13 de octubre de l'any 1173 morí la reyna donya Petronil·la en Barcelona y fou sepultada en la iglésia cathedral si bé de son sepulcre no y ha memòria, com escriu Çurita en lo capítol 31 del libre 2 dels *Annals de Aragó*.¹⁰⁷⁴ /En lo mateyx any 1173 se començà de fundar lo monestir de monjas de Vallbona de l'orde de sant Bernat per un heremita nomenat Pere de Vallbona.¹⁰⁷⁵ La primera abadessa se nomenà donya Orga y entraren en ell grans senyoras, en especial donya Ermessen de Rubrós, donya Berenguera de Servera, donya Elvira de Àger, donya Ermessen de Fontanes, les quals successivament foren abadesses, com escriu Carbonell.¹⁰⁷⁶ Cerca de l'any 1177 anà lo Rey ab gran exèrcit a ajudar al rey de Castella contra los

---

¹⁰⁷⁰ Hug de Cervelló, arquebisbe de Tarragona (1163-1171).

¹⁰⁷¹ Lluís Ponç d'Icard fou autor d'un *Catàleg dels arquebisbes de Tarragona* que es conserva en la BUB, ms. núm. 19; veg. Duran (1984: 32-40). L'obra fou publicada a Tarragona per J. Sánchez Real l'any 1954.

¹⁰⁷² Alexandre III (1159-1181).

¹⁰⁷³ Lib. II, cap. XXXI. Cal dir que Zurita (lib. X, cap. XXXIX) declara que l'arquebisbe fou mort pels fills de Robert d'Aguiló, però sense citar Guillem –mort amb anterioritat l'any 1168 (veg. supra n. 1067)–, aproximant-se així a la realitat històrica, ja que Hug de Cervelló fou assassinat per un germà de Guillem.

¹⁰⁷⁴ Lib. II, cap. XXXII.

¹⁰⁷⁵ Reprodueix el nom citat per P. M. Carbonell (1997 : vol. II, 40), però es tracta en realitat de Ramon de Vallbona o d'Anglesola, eremita itinerant que fundà diversos eremitoris a les terres de l'Urgell, les Garrigues, el Montsant i el Priorat; veg. Gonzalvo (2003: 16-20).

¹⁰⁷⁶ P. M. Carbonell (1997: vol. II, 40). El catàleg d'abadesses està format per Òria Ramírez (1176-1180), «donya Orga»; Ermessenda de Rubió (1191-1229); Eldiarda d'Àger (1232-1242); i Ermessenda de Fontanes (1242–1246), segons l'abaciologi d'abadesses perpètuas de Vallbona; veg. Piquer (1978: 411-414). D'altra banda, Berenguera de Cervera, filla de Berenguer Arnau d'Anglesola i casada el 1164 amb Guillem II de Cervera, és considerada la veritable fundadora del cenobi. A partir del punt, Pere Gil segueix Zurita (lib. II, cap. XXXVI).

moros que teníen la ciutat de Qüenca. Y fou guanyada per los christians la dita ciutat y després féu guerra contra los moros de Múrcia. En lo any 1179 morí sens fills Gerardo¹⁰⁷⁷ comte de Rosselló y succeý- li lo rey don Alonso. Y prenent la possessió se intitulà rey de Aragó, comte de Barcelona y Rosselló, y marquès de la Proença.

Cerca de l'any 1180 féu lo Rey gran guerra en França contra lo comte de Tolosa¹⁰⁷⁸ per haver mort a Bertran de Albaus,¹⁰⁷⁹ vassall molt estimat del Rey. Y durà dos o tres anys aquella guerra de la qual fan menció Tomich, Carbonell,¹⁰⁸⁰ y Çurita;¹⁰⁸¹ y en special Tomich, en lo capítol 37, refereyx alguns cavallers que en esta guerra se trobaren.¹⁰⁸² A 7 de setembre de l'any 1190 se confederà lo rey de Aragó hab lo rey don Sancho de Navarra¹⁰⁸³ y després succeýren guerres entre Aragó y Castella, com abans també y havia hagudas guerres entre los mateyxos regnes.

A 16 de febrer de l'any 1194, escriuen alguns y consta de antigüas memòrias, que don Guillem Ramon de Moncada¹⁰⁸⁴ matà a don Berenguer de Vilademuls¹⁰⁸⁵ arcabisbe de Tarragona, com ho testifica Çurita en lo capítol 45 del libre 2 dels *Annals*¹⁰⁸⁶ y quadra assò hab lo que està escrit en lo *Cathàlogo dels arcabisbes de Tarragona* a hont se diu: «*Berengarius per defensione Ecclesia Martyrium passius est*». ¹⁰⁸⁷ A 18 de juliol de l'any 1195 fou vençut y mort lo rey de Castella don Alonso per un exèrcit de innumerables moros cerca la vila de Alarcos,¹⁰⁸⁸ la qual mort donà pena al nostre bon rey de Aragó don Alonso.

---

¹⁰⁷⁷ Girard II (v. 1164-1172), comte de Rosselló associat (1149-1164), sol (1164-1172).

¹⁰⁷⁸ Alfons II de Tolosa (1148- d. 1183).

¹⁰⁷⁹ Bertran de Baus (1167-1181). Zurita (lib. II, cap. XXXIX) el nomena Beltrán de Baucio. ¹⁰⁸⁰ 1997: vol. II, 38.

¹⁰⁸¹ Lib. II, cap. XXXIX.

¹⁰⁸² Fins el final del paràgraf, Pere Gil segueix Zurita (lib. II, cap. XLIII).

¹⁰⁸³ Sanç VI de Navarra, dit el Savi (m. 1194), rei de Navarra (1150-1194).

¹⁰⁸⁴ Guillem Ramon I del Bearn (1215-1223).

¹⁰⁸⁵ Berenguer de Vilademuls, arquebisbe de Tarragona (1174-1194).

¹⁰⁸⁶ Lib. I, cap. LVI.

¹⁰⁸⁷ La cita no es troba recollida ni en la carta llatina del papa Celestí III, que narra les circumstàncies de la mort de Berenguer de Vilademuls, ni en la inscripció llatina de la tomba de l'arquebisbe a la seu de Tarragona, reproduïdes al *Catàleg d'Arquebisbes de Tarragona* (1954: 85 i s.).

¹⁰⁸⁸ El rei Alfons VIII de Castella (1158-1214) no morí en la batalla d'Alarcos. És probable que Pere Gil, seguint Zurita (lib. II, cap. XLVI), malinterpreti aquest passatge que fa referència a la valentia del rei en la batalla: «habiendo determinado de morir en el campo peleando». Alarcos dista 4 km. de Ciudad Real.

En aquest any de 1195 o cerca d'ell començaren sant Domingo y sant Francesch de servir al Senyor y tenir alguns deyxebles y donar principi a las suas dos religions. || 82v Casà lo bon rey don Alonso quant tingué edat competent ab donya Sancha,¹⁰⁸⁹ filla de don Alonso rey de Castella, de la qual tingué tres fills y tres filles: lo primer don Pedro, lo qual li succey en lo regne de Aragó y comptats de Rosselló, Serdanya y Pallàs; lo 2[n] don Alonso,¹⁰⁹⁰ al qual féu hereter del marquesat de la Proença y comptats de Aynidan, Gaveldan y Redon en França; lo 3[r] don Ferrando,¹⁰⁹¹ al qual dedicà per monjo de Poblet y fou abat de Mont de Aragó. En lo compendi dels reys de Aragó que va imprès al principi de las *Constitucions de Cathalunya* se ajunta [un] 4[rt] fill nomenat don Nunyo /Sanç o don Sancho¹⁰⁹² lo qual se diu que succey en lo comptat de Rosselló. De les tres fillas, la 1ª dita donya Constança¹⁰⁹³ casà primer ab Emerico rey de Ungria y restant viuda se casà després ab Federico rey de Sicília; la 2^a, dita donya Eleonor,¹⁰⁹⁴ y la 3^a, nomenada donya Sancha,¹⁰⁹⁵ casaren successivament ab pare y fill /nomenats Ramons,\ comptes de Tolosa. Çurita, en lo capítol 46 del libre 2,¹⁰⁹⁶ ajusta [una] 4ª filla nomenada donya Dolça,¹⁰⁹⁷ la qual fou monja del monestir de Xixena de l'orde /militar\ de sant Joan.¹⁰⁹⁸ Lo qual monestir és real y fundat per lo rey don Alonso y sa muller la reyna donya Sancha; és de molta religió y de molta nobleza y de molta renda.

Fou don Alonso rey valerosíssim, de grans parts y senyalat en moltas virtuts. Principalment, se senyalà en la castedat sent en sa joventut honestíssim y després de casat guardant ab sa muller castedat conjugal per lo qual té per sobrenom don Alonso lo Cast. També se senyalà en la devoció ab los sants, y charitat gran, y pacificador dels discordes. Lo qual entenent lo papa Selestino III¹⁰⁹⁹ li escrigué que posàs pau entre los reys christians de León, Castella, y Navarra y altres prínceps de

---

¹⁰⁸⁹ Sança de Castella (m. 1157), infanta de Castella, germana d'Alfons VII de Castella i Lleó.

¹⁰⁹⁰ Alfons II de Provença (m. 1209), comte de Provença (1185-1209).

¹⁰⁹¹ Ferran d'Aragó (m. d. 1242), abat del monestir cistercenc de Montaragó situat 5 km a llevant de la ciutat d'Osca.

¹⁰⁹² En realitat, aquest fill no existí. El comte Sanç de Provença, germà d'Alfons el Cast (veg. supra n. 1053), fou pare de Nunó Sanç, el qual heretà els comtats de Rosselló i Cerdanya (1212-41/42).

¹⁰⁹³ Constança d'Aragó (m. 1223) es casà amb Eimeric I d'Hongria, de qui enviduà el 1204, i el 1208 amb el rei de Sicília i després (1220) emperador del Sacre Imperi, Frederic II.

¹⁰⁹⁴ Elionor es casà el 1204 amb Ramon VI de Tolosa.

¹⁰⁹⁵ Sança d'Aragó (m. d. 1241) es casà el 1211 amb el comte Ramon VII de Tolosa.

¹⁰⁹⁶ Lib. II, cap. XLVII.

¹⁰⁹⁷ Dolça d'Aragó.

¹⁰⁹⁸ El monestir de Sixena, prop de Sariñena, fou fundat vers el 1183 per la reina Sança de Castella, muller del rei Alfons I.

¹⁰⁹⁹ Celestí III (1191-1198).

Espanya. Y lo obedientíssim rey, encontinent, féu vot de anar en peregrinació a Sant Jaume de Galícia, com de fet y anà y, com escriu Carbonell,¹¹⁰⁰ posà en pau y concòrdia a dits reys.

Ayxí mateyx, se senyalà en la pietat ab los pobres perquè havent grans fams en Espanya y en Cathalunya anava visitant sas terras feent grans almoynas y remediand grans necessitats. Y succeynt en lo novembre grans inundacions en Cathalunya y ploent sanc en lo territori de Urgell y en la vila de Servera,¹¹⁰¹ animava a tots a la paciència y penitència ajudant als pobres per todas las vias que podia.

No res menys se senyalà en la religió y zel y devoció de augmentar las iglésias donant moltas rendas a ellas, en special al monestir de Poblet /en Cathalunya\ al qual perfeccionà y enriquí. Y volgué ser en ell sepultat /per a\ que fos sepultura en lo esdevenidor dels /successors\ reys de Aragó /en Cathalunya,\ com Sant Joan de la Peña ho era estat dels antecessors en Aragó. /Finalment, havent viscut 48 anys de sa edat y regnat 36 anys, ço és, des de l'any 1163 fins lo any 1196\,¹¹⁰² trobant-se lo predit rey don Alonso en /la vila de\ Perpinyà, caygué en una gran malaltia de la qual rebuts los sacraments y fet testament, en lo qual ordenà molt bé las successions de sos estats, morí a 25 de abril de l'any 1196.¹¹⁰³ Allí se li feren solemníssimas exèquias. Son cos fou aportat al monestir de Poblet. Està son sepulcre en la iglésia en [...]. En son sepulcre y ha un epitaphio del tenor següent «*hic [...]*».

Féu saludables constitucions per lo bon govern de sos estats en los llochs, dies y anys devall escrits:¹¹⁰⁴

---

¹¹⁰⁰ 1997: vol. II, 39.

¹¹⁰¹ Pere Gil cita aquesta notícia al *Libre primer de la història cathalana* ([1949] 2002: 285-86), utilitzant com a font P. M Carbonell (1997: vol. II, 39-40). D'altra banda, Manescal (1602: f. 44v) també la ressenya, afirmant que «eran tants los senyals que's veyan que pensaren molts ser arribat ya lo temps de Antichrist».

¹¹⁰² És evident que aquest còmput no concorda, ja que situaria al 1160 el primer any de regnat.

¹¹⁰³ Pere Gil segueix Zurita (lib. II, cap. XLVII), ja que l'*Epítome* declara que la mort es produí el dia 24.

¹¹⁰⁴ A continuació, Pere Gil dóna a conèixer el lloc i la data en què se celebraren Corts, com també les constitucions aprovades en cada una, seguint el criteri de l'*Epítome*. En efecte, després de l'explicació històrica de cada monarca, reporta els primers termes dels textos de les constitucions i capítols de cort, segons l'ordre d'aprovació a les Corts, i, a continuació, el llibre, títol i pàgina. Aquesta relació es repetirà en cadascun dels comtes-reis, amb la diferència respecte a l'*Epítome* que Pere Gil indica només el número quan les constitucions són nombroses. Sobre el contingut jurídic de la compilació de 1588/89, veg. Bajet (1999: vol. II, 657-685).

En Fontdaldara,¹¹⁰⁵ lo any 1173, «de las divinals» libre 10, títol 8, pàgina 546.

En Balbastro,¹¹⁰⁶ any 1192, «Alfons per la gràcia de Déu» libre 10, títol 8, pàgina 544.

|| 83r

II

Rey de Aragó y compte de Barcelona

Pedro I lo Cathòlic¹¹⁰⁷

Pedro I, fill de don Alonso, succeint a son pare en lo regne de Aragó y comptat de Barcelona ab consentiment de sa mare donya Sancha, celebrant corts en Daroca¹¹⁰⁸ lo mes de setembre de l'any 1196 de Nostre Redemptor, prengué possessió del regne de Aragó.¹¹⁰⁹ Y havent alguna discòrdia entre mare y fill en novembre de l'any 1201 se concordaren.¹¹¹⁰ En lo any 1204 anà lo rey don Pedro a Roma per ser coronat de mà del papa Innocèncio III¹¹¹¹ y fou coronat de la mà de sa beatitut /en Sant Pancràcio¹¹¹² a 21 de novembre del dit any 1204, dia de la Presentació de Nostra Senyora.¹¹¹³ Y en la iglésia de Sant Pere, /lo mateyx dia,\ fou armat cavaller y allí offerí son regne als apòstols sant Pere y sant Pau, ab acte, fent-lo sensatari perpètu cada any de donar dos-cents sinquanta masmodins. /Y renuncià al patronat que tenia de presentar las dignitats ecclesiàsticas y beneficis\ per la mercè rebuda de ser coronat de la mà /de Sa Santedat.\ Y lo Papa li concedí que quant los reys de Aragó se volguessen coronar, demanant primer la coronació al Papa per /concessió\ y manament special, fossen coronats en Çaragoza per lo arcabisbe de Tarragona com a metropolitano que era dels bisbats de Aragó y Cathalunya.¹¹¹⁴ Cumplida esta festa se'n tornà don Pedro a Aragó y se resentiren molt los de sos estats que sens dar rahó en corts hagués assentat son regne. /Y responent lo Rey que ell sols havia renunciat a son dret y no al dret d'ells; encontinent, ells prestaren y llevaren actes de las prestacions, los quals estan en

---

¹¹⁰⁵ Fondarella, prop d'Anglesola (Segrià).

¹¹⁰⁶ Barbastre (Osca).

¹¹⁰⁷ Pere I el Catòlic (v. 1177-1213), comte-rei de Catalunya-Aragó (1196-1213).

¹¹⁰⁸ Daroca (Saragossa).

¹¹⁰⁹ La data està a Zurita (lib. II, cap. XLVIII).

¹¹¹⁰ La notícia està a Zurita (lib. II, cap. XLIX).

¹¹¹¹ Innocenci III (1198-1216).

¹¹¹² Mentre que P. M. Carbonell (1997 : vol. II, 43) afirma erròniament que fou coronat a l'església de Sant Patrici; Zurita (lib. II, cap. LI) assenyala correctament que ho fou al monestir romà de Sant Pancraci, situat al Transtèvere.

¹¹¹³ En realitat, la coronació es produí el dia 11 de novembre; veg. Zurita (lib. II, cap. LI).

¹¹¹⁴ Pere Gil segueix Zurita (lib. II, cap. LI), que creu que el Rei volgué coronar-se a Roma per tal que els comtes-reis posteriors poguessin coronar-se a mans de l'arquebisbe de Tarragona.

Sant Joan de la Penya y en lo Archiu Real de Barcelona.¹¹¹⁵ Y després de molts anys fou assò ocasió que en temps del rey don Pedro, son nét, procey lo Papa contra ell a privació de son regne com contra vassall y súbdit de la Iglésia, conforme ho escriu extensament Çurita en lo capítol 50 del libre 2 dels *Annals*.¹¹¹⁶

En lo any 1204 se casà don Pedro rey de Aragó ab donya Maria,¹¹¹⁷ senyora y princesa de Montpeller, la qual per ser mort son pare lo any 1202 restava ella absoluta senyora de dita ciutat y terras d'ella. Era dama ja de edat y havent lo Rey consumat lo matrimoni y intitulant-se senyor de Montpeller, poc després, mostrà repentir-se de haver fet dit casament y no feya ab ella vida marital com devia. De la qual cosa estava la Reyna /ab molt justa rahó sentida perquè exceptà sols\ que era dona /ja de molta edat\ en lo /demés\ era una dama en tot la més perfecta que-s pogués trobar en tota la cristiandat. Escriuen los historiadors cathalans Montaner,¹¹¹⁸ Tomich,¹¹¹⁹ Carbonell,¹¹²⁰ y també Çurita en lo capítol 58 del libre 2 dels *Annals de Aragó*¹¹²¹ que tots los historiadors, tant ecclesiàstichs com seculars de Montpeller, desitjaven que la reyna donya Maria tingués fruyt de benedició del matrimoni fet ab lo Rey per a posar pau entre los dos y per lo bon govern de las terras. Per esta causa fèyan professons, dejunis, almoynas, vots y contínues pregàrias y oracions. Usaren juntament de una prudent indústria perquè sabent que lo Rey /tenia\ amors deshonestes ab una dama de Montpeller conçertaren ab un ric home de Aragó nomenat Guillem de Alcalà, lo qual ser/via de\ camarer /y era\ molt privat del Rey, que procuràs en tota manera algun modo com lo Rey tingués tracte carnal ab la Reyna. Y lo predit Guillem de Alcalà donant a enténdrer al Rey que dormiria ab la dama la qual festejava féu-lo dormir ab sa pròpia muller la Reyna, ab la qual, tenint tracte carnal, restà la Reyna per voluntat de /Déu Nostre\ Senyor y obra del cel prenyada. Lo Rey sabent lo que passava donà gràcias al Senyor. Feren-se de assò instruments y actes públichs y estant la Reyna molt ben guardada, després de nou mesos, parí un bell infant /la nativitat del qual fou a [...]

---

¹¹¹⁵ Aquest paràgraf està extret de P. M. Carbonell (1997: vol. II, 44). L'arxiver barceloní (1997: vol. I, 259-261) reproduí els documents conservats a l'Arxiu Reial (ACA) que corresponen als doc. 5 i 18 (vol. I) de l'edició moderna del *Liber feudorum maior*.

¹¹¹⁶ Lib. II, cap. LI.

¹¹¹⁷ Maria de Montpeller (v. 1181–1213), filla d'Eudòxia Comnè de Bizanci i Guillem VIII de Montpeller.

¹¹¹⁸ *Crònica* (cap. 3-6).

¹¹¹⁹ Tomic (cap. XXXVIII).

¹¹²⁰ 1997: vol. II, 42-43.

¹¹²¹ Lib. II, cap. LIX.

de l'any 1205.¹¹²² Manà la Reyna que lo infant encontinent fos aportat a la iglésia de Santa Maria y de Sant Fermí¹¹²³ per preservar-lo allà y || 83v donar gràcias al Senyor. Tornant lo infant al palàcio manà la Reyna encéndrer dotze siris, tots de un mateyx tamany y pes, /en\ los quals se posassen los noms dels dotze apòstols y que-s posàs a l'infant lo nom de l'apòstol de la candela que duraria més, y com duràs més la candela de sant Jaume li fou posat nom Jaume. Fou la conceptia /y nativitat\ de aquest infant don Jaume miraculosa, alcançada per pregàrias com la del propheta Samuel. Fou la criança de aquest infant prodigiosa, guardant-lo Déu de perills; en special, estant un dia lo infant en lo bressol, caygué una grandíssima pedra de sobre la qual no danyant ni tocant a l'infant partí y féu trossos del bressol. Y ayxí, sa vida fou llarga y tota admirable, com se dirà.¹¹²⁴

Son pare lo rey don Pedro, no obstant que tenia fill successor, amant (que no devia) a altres damas y no tenint son cor y amor ab sa pròpia muller, procurava apartar-se d'ella y desfer lo matrimoni. Posà lo negoci en tela de justícia; anà la causa davant lo papa Innocèncio III y anà la mateyxa reyna a Roma. Fou la causa remesa a cardenals y vistas totas las cosas ab madur consell sentencià lo Papa, en lo mes de janer de l'any 1213, que lo matrimoni entre lo rey don Pedro y la reyna donya Maria era verdader y que no-s podia desfer. Y manà y exhortà al Rey que visqués com a verdader marit vida conjugal ab la Rayna [sic] cometent als bisbes de Carcassona y Avinion¹¹²⁵ [sic] que si no obeÿa ab censuras lo compel·lissen. Lo Rey procurà ab tèrmens jurídichs dilatar la execució d'esta justa sentència y la Reyna se entretingué en Roma per vèurer la fi del negoci. Tot assò passà en lo sobredit plet entre lo rey don Pedro y la reyna donya Maria.¹¹²⁶

Entretant, lo infant don Jayme se criava molt bé /estant sobre ell\ la mà del Senyor. Tornant ara a referir algunas cosas que succeÿren en temps del rey don Pedro.

En lo any 1208 succeÿ la mort de la reyna donya Sancha, mare del rey don Pedro, la qual morí monja y professa en lo monestir de Xixena y allí està sepultada. En lo mateyx any y següent, hagué discensions en Cathalunya per la successió del

---

¹¹²² El futur Jaume I nasqué el 2 de febrer de 1208.

¹¹²³ Santa Maria de les Taules i Sant Fermí, esglésies de Montpeller.

¹¹²⁴ La narració de la llegenda de l'engendrament del rei Jaume I està extreta de Zurita (lib. II, cap. LIX).

¹¹²⁵ Avinyó.

¹¹²⁶ En aquest paràgraf, Pere Gil ha seguit Zurita (lib. II, cap. LXII).

comptat de Urgell¹¹²⁷ y lo rey don Pedro assentà pau ab don Sancho¹¹²⁸ rey de Navarra. En lo any 1210 féu don Pedro guerra contra los moros de València prenent alguns castells. En lo any 1212 anà don Pedro ab exèrcit de 3500 cavalls y 20000 peons a socórrer al rey don Alonso de Castella y fou rebut ab professó la octava de Pentecostés. /Tomich¹¹²⁹ refereyx molts noms dels titulars, barons y cavallers que anaren a esta jornada. També anà a la mateixa jornada lo rey don Sancho de Navarra ab bon exèrcit. Publicà lo papa Innocèncio III la cruzada per la mateixa jornada a petició de don Rodrigo Ximènez,¹¹³⁰ arcabisbe de Toledo. Passava lo exèrcit dels christians de més de cent milia y tants, però lo dels moros era innumerable. /Escriuen Çurita y altres que cometeren los reys a un cavaller capità cathalà nomenat Dalmau de Crexell,¹¹³¹ natural de Ampurdà, que ordenàs lo exèrcit y donàs los llochs.¹¹³² Y ell ordenà que per ser la batalla en terra del rey de Castella que la davantguàrdia\ la tingués lo rey de Castella /y en mitg lo de Portugal y Navarra\ y la retraguàrdia don Pedro, rey de Aragó. Ajuntaren-se'n los dos exèrcits cerca de Úbeda, en un lloc nomenat las Navas de Tolosa. La batalla se donà. La creu de l'arcabisbe de Toledo passà dos vegadas per lo exèrcit dels moros sens ser ferit lo qui la aportava. A la vista de una imatge de la Verge Maria de temor quèyan los moros. Lo rey moro ab 4 cavallers se salvà. Dels christians sols moriren vint-y-sinc /entre los quals morí lo dit Dalmau de Creyxell y fou sepultat en Úbeda\; dels moros moriren dos-cents milia. Lo rey don Pedro fou ferit de una llançada però no fou la ferida mortal. De aquesta tan gran victòria, la qual succey a 16 de juliol de l'any 1212, se instituí festa en Espanya en dit dia del Triumphi de la Creu. Y de present se fa festa en tota Espanya per breu particular de Pio V¹¹³³ y Gregòrio XIII¹¹³⁴ ab offici particular en lo qual se refereyx la predita història, la qual diffusament relàtan totas las històrias de Espanya. Y Tomich, en lo capítol 38 de sa

---

¹¹²⁷ Amb la mort d'Ermengol VIII (1209) s'extingí la línia masculina del casal d'Urgell, que derivà en una crisi successòria; veg. Monfar (1852-1853: vol. I, 429 i s.).

¹¹²⁸ Sanç VII de Navarra dit el Fort (1154-1234), rei de Navarra (1194-1234).

¹¹²⁹ Cap. XXXVIII.

¹¹³⁰ Rodrigo Jiménez de Rada (1170/80–1247), arquebisbe de Toledo (1208-1247). Escrigué per encàrrec de Ferran III de Castella la *Historia gòthica*.

¹¹³¹ Dalmau de Creixell (m. d. 1219), probablement fill de Pere Creixell i nebot del bisbe de Girona Arnau de Creixell.

¹¹³² Zurita (lib.II, cap.LXI) pren la notícia de Tomic (cap. XXXVIII), però no sembla que tingui versemblança històrica. Argote de Molina (1588: f. 27v-28r) també recull l'ordenació de l'exèrcit per Dalmau de Creixell.

¹¹³³ Pius V (1566-1572).

¹¹³⁴ Gregori XIII (1572-1585).

Història, y Çurita, en lo capítol 60 del libre 2 dels *Annals*,¹¹³⁵ refereyxen molts cathalans que en dita jornada se senyalaren.

En aquest temps predicava sant Domingo en Tolosa y Lenguadoc contra los heretges y sant Francesch y los seus frares en Itàlia, y se començàvan de fundar monestirs de las duas religions. Y se creu que /cerca de\ aquest temps se fundaren los monestirs de Sant Francesch y de Sant Domingo de Barcelona.¹¹³⁶ || 84r Tornant don Pedro victoriós ab son exèrcit de la dita batalla de Úbeda feta en las Navas de Tolosa al Principat de Cathalunya, y entenent en lo any 1113 que son cunyat lo compte de Tolosa¹¹³⁷ estava apretat de l'exèrcit y guerra que feya lo compte de Montfort¹¹³⁸ contra ell y contra lo compte de Foyx,¹¹³⁹ y contra algunas terras que estàvan en feu del comptat de Barcelona, a petició dels dits comptes y barons de ditas terras anà allà per fer-los socorro. No gens per defensar alguns heretges contra los quals peleava lo exèrcit del compte Montfort, /perquè lo Rey era molt cathòlic,\) sinó per defensar sas terras y que no patissen dany los cathòlichs.¹¹⁴⁰ Los pretexts y causas y rahons que passaren y lo modo com vingueren a batalla lo exèrcit del rey don Pedro ab lo del compte Montfort no·s poden ben saber per ser vàrios los historiadors. Lo fi de la batalla que s'entén fou aquest: que lo Rey desamparat dels comptes y gent francesa de son exèrcit, usant més de ànimo que no de circumspectió y modo militar en lo pelear, peleant ell per sa persona en la espasa en la mà valerosament, morí un dijous a 13 del mes de setembre, vigília de la Exaltació de la Creu, de l'any 1214.¹¹⁴¹ Lo cos fou aportat per los cavallers de l'Espital de Hierusalem al monestir de Xixena, ahont sa mare estava sepultada, y allí fou honradament sepultat en un sepulcre que està [...], y en son sepulcre se lig lo següent epitàphio [...].

---

¹¹³⁵ Lib. II, cap. LXI.

¹¹³⁶ El convent de Sant Francesc, de frares franciscans, fou fundat l'any 1229 i el de Santa Caterina, de frares dominics, l'any 1219.

¹¹³⁷ Ramon VI de Tolosa es casà el 1204 amb Elionor, germana del Rei.

¹¹³⁸ Simó de Montfort (v. 1150–1218).

¹¹³⁹ Ramon Roger I de Foix (m. 1223).

¹¹⁴⁰ Aquesta interpretació contrasta amb la de Ribadeneira (1950: lib. II, cap. XLII, 581), per al qual el rei defensava els heretges i la victòria de Simó de Montfort es produí gràcies a la intervenció divina: «¿Quién pudo desbaratar y deshacer el ejército tan poderoso de los herejes albigenses con tan poco número de soldados que tenía Simón de Monforte, y matar al rey don Pedro de Aragón, que los favorecía, y dar a los católicos una tan señalada victoria, sino el Señor de las vitorias?». De fet, per a Ribadeneira (1950: lib. II, cap. XXXVIII, 573), Simó de Montfort formava part de la nòmina «*De los soldados y capitanes valerosos que ha producido la religión cristiana*».

¹¹⁴¹ El rei morí a Muret el dia 12 o 13 de setembre de 1213, veg. Soldevila (1963: 239).

Tingué aquest rey per cognom nomenar-se Cathòlic perquè fou fidelíssim y defensor de la fe christiana y obedient fill de la Iglésia. Fou liberalíssim y larguíssim en fer mercès y ayxí se empenyà molt y no podia negar mercès als qui li fèyan servicis. Visqué aquest rey de sa edat [...] anys; governà Aragó y Cathalunya per espay de 18 anys, ço és, des de l'any 1196 fins lo any 1214.¹¹⁴² Deyxà un fill, és a saber, lo infant don Jaume per successor seu universal. Féu saludables ordinacions per lo bon govern de sos estats, en los llochs, dies y anys devall escrits:

En Barcelona, any 1199,¹¹⁴³ «aquesta és la pau» libre 10, títol 8, pàgina 552.

En Barcelona, any 1200, «de las divinals» libre 10, títol 8, pàgina 554.

En Cervera, any 1202, «en l'any de Nostre Senyor» libre 10, títol 8, pàgina 559.

En Puigcerdà, any 1207, «si algú dels magnats» libre 10, títol 8, pàgina 560.

En Barcelona, any 1210, «car dignament» libre 4, títol 28, pàgina 374.

En Leyda, any 1210, «en nom de Jesuchrist» libre 1, títol 9, pàgina 30.

|| 84v

III

Rey de Aragó y compte de Barcelona

Jaume I lo Conquistador¹¹⁴⁴

Jaume I, fill únic y unigènit del rey don Pedro y de la reyna donya Maria princessa de Montpeller, fou successor y hereu universal en tots los estats de son pare y de sa mare. Tingué cognom de Sant perquè féu obras sanctíssimas y acabà ab mort sancta; tingué cognom de Venturós perquè en totas sas empresas y guerras /lo affavorí la pròspera ventura; y tingué cognom de Conquistador perquè conquistà ell sol més que ningun altre rey de Aragó o compte de Barcelona de sos antecessors, com se dirà.¹¹⁴⁵ Quant morí son pare, lo rey don Pedro, estava lo infant don Jaume en Carcaçona en poder del compte Simon de Montfort. Los cathalans y aragonesos demanaren al papa Innocèncio III los fos donat son infant y rey natural. Lo Papa envià al legat Pedro Benaventano,¹¹⁴⁶ diàcono cardenal que estava en Montpeller, que prengué lo infant y lo aportàs a sos regnes. Lo legat lo prengué y aportà en

---

¹¹⁴² La cronologia concorda amb l'*Epítome*.

¹¹⁴³ A l'*Epítome* l'any és el 1198.

¹¹⁴⁴ Jaume I el Conqueridor (1208-1276), comte de Barcelona i rei d'Aragó (1213-1276), de València (1239-76), comte de Rosselló i Cerdanya (1241/1242–1276) i de Mallorca (1229-76).

¹¹⁴⁵ A partir del punt, Pere Gil segueix Zurita (lib. II, cap. LXVI).

¹¹⁴⁶ Pietro di Benevento, cardenal de Santa Maria in Aquiro.

companyia de son cosingermà don Ramon Berenguer marquès de la Proença¹¹⁴⁷ fins a la ciutat de Leyda ahont convocant corts en nom de l'infant fou jurat per son príncep /y rey\ de tots, tenint-lo en sos braços Asparagó¹¹⁴⁸ arcabisbe de Tarragona. Y per las corts fou determinat que lo infant don Jaume fos encomanat a Guillem de Montredo¹¹⁴⁹ mestre del Temple, natural de Osona, lo qual prengué lo infant y lo posà en companyia de son cosingermà en lo castell de Montsó. Era, /a la fi\ de l'any 1214, lo infant de edat de 8 anys y /mesos\ y son cosingermà don Ramon Berenguer de edat de nou anys. Y allí fou criat y guardat fins edat de 10 anys /y mitg\. Y en lo any 1215 fou encomanada a don Sancho /o Nunyo Sanç\¹¹⁵⁰ compte de Rosselló y honcle de l'infant la procura general dels regnes de Aragó y Cathalunya. /En lo mateyx any 1215 se tingué lo concili lateranense celebèrrimo y en ell demanà don Rodrigo arcabisbe de Toledo la primacia de Espanya. Resistiren-li lo arcabisbe de Braga y lo bisbe de Vic en nom de l'arcabisbe de Tarragona y ninguna cosa se declarà per lo Concili, com escriu Çurita, capítol 66, libre 2 [dels] *Annals*\.¹¹⁵¹ Estigué lo Rey en lo castell de Montsó 2 anys y cerca de sis mesos, y en lo any 1217 fou per los principals de son regne tret per pacificar algunas cosas del Regne. Y sent de edat de deu anys y mesos,¹¹⁵² fou rebut en Çaragoça per los prelats y principals de Aragó y Cathalunya ab gran alegria. /En lo mateyx any 1217 escriu Carbonell¹¹⁵³ al fi de la vida del rey don Pedro, fill de aquest don Jaume, que-s donà principi al monestir de Predicadors de Barcelona\.¹¹⁵⁴ En setembre de 1218 tingué corts en Leyda als cathalans y aragonesos. Lo mateyx any 1218, /dia de sant Llorens a 10 de agost,\ estant lo Rey en Barcelona en sa presència /y a sa instància,\ se instituí y donà principi a la religió de la Mercè per devoció de Pedro de Nolasco¹¹⁵⁵ natural de França y prengué lo hàbit de mà de fray Ramon de Penyafort¹¹⁵⁶ frare de sant Domingo, fen-se tot en la seu de Barcelona. Lo hàbit fou blanc ab escut de las armas del Rey y la creu de plata en cap vermell que és las armas de la seu de Barcelona, com escriuen Çurita en lo capítol 70 del libre 2 dels

---

¹¹⁴⁷ Ramon Berenguer V de Provença (m. 1245), comte de Provença (1209-45).

¹¹⁴⁸ Aspàreg de la Barca (m. 1233), fou bisbe de Pamplona (1212-1215) i arquebisbe de Tarragona (1215-1233).

¹¹⁴⁹ Guillem de Mont-rodon (v. 1170–v. 1230), mestre del Temple.

¹¹⁵⁰ Nunó I de Rosselló-Cerdanya (v. 1190-1241/1242), comte de Cerdanya (v. 1223-1241/42) i de Rosselló (v. 1223-1241/1242).

¹¹⁵¹ Lib. II, cap. LXVII.

¹¹⁵² En el *Llibre dels feits* (13) declara que tenia 9 anys.

¹¹⁵³ 1997: vol. II, 98.

¹¹⁵⁴ Es refereix al monestir de Santa Caterina.

¹¹⁵⁵ Sant Pere Nolasco (m. 1256).

¹¹⁵⁶ Sant Ramon de Penyafort (v. 1185-1275).

Annals,¹¹⁵⁷ /y Carbonell¹¹⁵⁸ y altres\ . La qual religió després se confirmà per lo papa Gregòrio IX, /a 17 de janer de 1230\, entrevenint en tot sant Ramon de Penyafort. En lo any següent, 1219, hagué gran sequedat y fam en tota Espanya y Cathalunya morint la major part dels animals.¹¹⁵⁹ Y lo mateyx any 1219 morí donya Maria, mare de rey don Jaume, en Roma y fou sepultada en la iglésia de Sant Pare.¹¹⁶⁰

Fou lo rey en Jaume casat moltes voltes y de differentes mullers y dones; tingué molts fills y filles. Primerament, /sent lo Rey de edat de cerca de 16 anys\, a 6 de febrer de l'any 1221, casà y consumà matrimoni ab donya Eleonor,¹¹⁶¹ filla del rey de Castella, de la qual tingué un fill nomenat Alonso.¹¹⁶² Però havent després alguna discòrdia entre lo Rey y Reyna y trobant-se impediment de consanguinitat en grau prohibit per la Iglésia, fou enviat per lo papa Gregòrio IX¹¹⁶³ lo bisbe de Santa Sabina¹¹⁶⁴ com a legat apostòlic al Rey y ajuntant dit legat los arcabisbes de Toledo y Tarragona y molts bisbes de Castella, || 85r y Aragó, y Cathalunya, en la ciutat de Tarragona ab pública sentència, declarà en abril de l'any 1229 la nul·litat del matrimoni /manant\ que fossen separats. Y juntament per la bona fe en la qual se casaren, lo Rey declarà per legítim y successor en Aragó a son fill don Alonso y lo núncio declarà y confirmà la mateyxa legitimació. Després, en progrés de temps creyent, don Alonso en edat fou governador en Aragó y tractant de son casament y sent ja conclòs abans de consumir-lo morí cerca de l'any 1258.¹¹⁶⁵

Segonament se casà lo Rey a 20 de febrer de l'any 1234 ab donya Andicena, la qual après se nomenà donya Violant,¹¹⁶⁶ filla de don Andreu rey de Ungria, de la qual tingué tres fills:¹¹⁶⁷ lo 1[r] se nomenà don Pedro, lo qual li succey en los regnes de Aragó, Cathalunya y València; lo 2[n] don Jaume,¹¹⁶⁸ lo qual fou lo primer rey de

---

¹¹⁵⁷ Lib. II, cap. LXXI.

¹¹⁵⁸ 1997: vol. II, 60.

¹¹⁵⁹ La notícia, extreta de Zurita (lib. II, cap. LXXII), també és al *Libre primer de la història catalana* ([1949] 2002: 286).

¹¹⁶⁰ Pere Gil reproduceix la data de Zurita (lib. II, cap. LXXII), però, en realitat, Maria de Montpeller morí el 1213.

¹¹⁶¹ Elionor de Castella (m. 1244), filla d'Alfons VIII de Castella i d'Elionor d'Anglaterra.

¹¹⁶² Alfons d'Aragó (1222/28-1260).

¹¹⁶³ Gregori IX (1227-1241).

¹¹⁶⁴ Jean Halgrin d'Abbeville (m. d. 1247).

¹¹⁶⁵ El paràgraf està extret de Zurita (lib. III, cap. III).

¹¹⁶⁶ Violant d'Hongria (m. 1251), de nom Andreua, era filla del rei Andreu II i de Violant de Courtenay de Constantinoble. El casament se celebrà el 8 de setembre de 1235.

¹¹⁶⁷ Ratllat: «y dues filles».

¹¹⁶⁸ Jaume II de Mallorca (1243-1311), rei de Mallorca, comte de Rosselló i Cerdanya i senyor de Montpeller (1276-1311).

Mallorca; lo 3[r] don Sancho,¹¹⁶⁹ lo qual fou arcabisbe de Toledo. /Çurita ajusta 4[rt] fill que fou don Hernando\.¹¹⁷⁰ També tingué 4 fillas: la 1ª Violant,¹¹⁷¹ la qual casà ab don Alonso, fill primogènit del rey de Castella; la 2ª Constança,¹¹⁷² la qual casà ab don Emanuel germà de don Alonso, rey de Castella;¹¹⁷³ la 3ª Elisabet,¹¹⁷⁴ la qual casà ab don Philip, fill primogènit y delfí del rey Luís de França; la 4ª Maria, la qual no fou casada sinó que morí donzella.

Tercerament tingué lo rey don Jaume dos fills de la nobilíssima senyora donya Teresa¹¹⁷⁵ ab la qual si bé ell públicament en fas de Santa Mare Iglésia no contrectà matrimoni però ella procurà en Roma, davant lo Papa, ser estada verdadera muller del rey don Jaume y los fills seus ser legítims, /com escriuen Tomich,¹¹⁷⁶ y Carbonell,¹¹⁷⁷ y Çurita en lo capítol 100 del libre 3 dels *Annals de Aragó*.\.¹¹⁷⁸ Lo primer fou nomenat don Jayme de Xèrica que li donà lo Rey en sa herència la baronia de Xèrica,¹¹⁷⁹ ab moltas vilas; lo 2[n] fou nomenat don Pedro de Ayerbe perquè li donà lo Rey en sa /herència\ la baronia de Ayerbe,¹¹⁸⁰ ab moltas vilas. Consta de estas donacions testimoni clar en lo testament que féu lo rey don Jayme en Montpeller a 27 de agost de l'any 1272, lo qual testament com escriu Carbonell està en lo Archiu /Real\ de Barcelona.¹¹⁸¹ També de altres dones tingué lo rey en

---

¹¹⁶⁹ Sanç d'Aragó (m. 1275), arquebisbe de Toledo.

¹¹⁷⁰ Segons Zurita (lib. III, cap. XLII i XLVI), Ferran (m. v. 1250) heretà els comtats de Rosselló, Conflent i Cerdanya.

¹¹⁷¹ Violant d'Aragó (m. 1300), reina de Castella i Lleó.

¹¹⁷² Constança d'Aragó (1239-1275) concertà matrimoni el 1256 amb l'infant Manuel, fill menor de Ferran III de Castella.

¹¹⁷³ Ratllat: «que després fou elegit emperador de Alemanya».

¹¹⁷⁴ Elisabet d'Aragó (m. 1271).

¹¹⁷⁵ Teresa Gil de Vidaure (s. XIII).

¹¹⁷⁶ Cap. XXXVIII

¹¹⁷⁷ 1997: vol. II, 51-52.

¹¹⁷⁸ Lib.III, cap.CI. Tomic, Carbonell i Zurita no esmenten l'episodi de la delació de Berenguer de Castellbisbal, bisbe de Girona (1245-1254), respecte als amors de Jaume I amb Teresa de Vidaure, fet pel qual el rei manà que li fos tallada la llengua. A conseqüència d'això, Innocenci IV excomunicà el monarca. (Cal precisar que Zurita recull el càstig del rei en l'edició prínceps dels seus *Anales*, editada per Pedro Bernuz l'any 1562, si bé la història desapareix en la segona edició, de Portonariis, del 1579). Amb tot, Beuter (1604: lib. II, cap. XXIII, 134) reporta el cas que, més tard, Martí de Viciano (2002: 80-84), Juan de Mariana (lib. XIII, cap. VI) i Gómez Miedes (1584: cap. XIX i XX, 321-323), entre d'altres, relaten des d'una posició contrareformista, subratllant les mostres de penitència i arrepentiment del monarca, raó per la qual Jaume I obtingué finalment la reconciliació amb el papa.

¹¹⁷⁹ Jaume de Xèrica o Jaume Peres (1255/57-1285). La baronia de Xèrica s'ubicava a la riba esquerra del Palància, en l'actual província de Castelló.

¹¹⁸⁰ Pere d'Ayerbe (m. 1318). La baronia d'Ayerbe se situava a la província d'Osca.

¹¹⁸¹ Carbonell (1997: vol. II, 57) dóna la data de «*XII calendas setembris anno domini MCCLXII*». D'altra banda, Zurita (lib. III, cap. LXIII) assegura que el testament s'atorgà el 21 d'agost de 1262 i, en un altre moment, assenyala la data del 26 d'agost (lib. III, cap. CI). El cert és que el 26 d'agost de 1272 Jaume I redacta un testament (ACA, perg. Jaume I, 2126)

Jaume dos fills. Lo primer, /de una dona de Antillon,¹¹⁸² fou nomenat don Ferrando Sàncnez¹¹⁸³ /al qual donà en casament y herència la baronia de Castro y per ço se nomenà don Ferrando Sàncnez de Castro.¹¹⁸⁴ Lo segon, /de donya Berenguer Fernàndez,¹¹⁸⁵ fou dit don Pedro Ferràndez¹¹⁸⁶ /al qual també per herencia donà en casament la baronia de Íxar y per ço fou nomenat don Pedro Fernàndez de Íxar.¹¹⁸⁷ Los quals foren bastants y en ninguna manera legítims. Estos són los fills y filles que lo rey don Jaume tingué en lo progrés de sa vida.

Segueyx-se ara que se escrígan en aquest lloc las guerras y batallas y las obras heroicas que aquest valerós y victoriós rey féu en sa vida. Las quals escriu /llargament lo mateyx rey en lo libre que féu de sos actes y diffusament escriu Ramon Montaner en lo volum que escrigué dels actes de aquest rey /y tres altres successors, com a testimoni de¹¹⁸⁸ /propina de aquell temps y que serví a don Pedro, fill de aquest don Jaume, y a don Alfonso y don Jaume, néts de aquest, y se trobà en trenta-dues batalles.¹¹⁸⁹ També las escriu Çurita, en part de 2 y en tot lo libre 3 dels *Annals de Aragó*. Primerament, lo rey don Jaume des de que fou tret del castell de Monsó lo any 1217 y fou casat ab donya Eleonor lo any 1221 fins lo any 1228, tingué molts y grans treballs y li fou necessari fer alguns apercebiments de guerras per apaciguar sos estats y terras. Las quals, per rahó de la menor edat sua, havían estadas inquietas. En totes las quals cosas mostrà /tenir grandíssimas parts per a governar y un incomparable valor de ànimo per a vèncer totes las difficultats. De las quals cosas escriu Çurita des del capítol 67 fins lo capítol 85 que és lo últim del libre 2 dels *Annals de Aragó*.¹¹⁹⁰ En desembre de l'any 1228 tingué lo rey don Jaume Corts en Barcelona; en ellas proposà son desitg de conquistar a Mallorca. Los prelats y tots los titulats de Cathalunya || 85v offeriren-lo donatiu que era del bovatge, /lo qual era que tothom, tant ecclesiàstichs com

---

que ratificà més tard, en el moment de la seva mort, el 22 d'agost de 1276; veg. García-Gallo (1966: 31).

¹¹⁸² Blanca d'Antilló (s. XIII).

¹¹⁸³ Ratllat: «de Castro».

¹¹⁸⁴ Ferran Sanxis de Castre (m. 1275). La baronia de Castre s'estenia al sud del comtat de Ribagorça.

¹¹⁸⁵ Berenguera Ferrandis (s. XIII).

¹¹⁸⁶ Ratllat: «de Íxar».

¹¹⁸⁷ Pere Ferrandis d'Híxar (1245/1249– v. 1297). La baronia d'Híxar s'estenia pel nord de l'actual província de Terol.

¹¹⁸⁸ Ratllat: «que assistí en totes las cosas y specialment en trenta grans batallas que aquest rey tingué y en totes elles alcançà gloriosas victòrias».

¹¹⁸⁹ Ramon Muntaner ho declara en el pròleg de la *Crònica*.

¹¹⁹⁰ Des del capítol LXVI fins al LXXXVI, que és l'últim del llibre II. A partir del punt, Pere Gil segueix Zurita (lib. III, cap. I).

seculars, pagàvan certa moneda tatxonada per las juntas de bous que tenían y caps de bestiar, major y menor, y per los béns mobles, y qui tenia més paga més y qui tenia manco pagava manco, conforme la taxa posada. Offeriren molts /bisbes, titulats y cavallers\ particulars serveys y grans números de soldats per a la guerra. Determinaren que la armada /fos feta\ en maig de l'any 1229 y donant-se la pressa possible prelat, titular, y cavallers de Cathalunya tingueren en maig a punt entre naus grans, y jaridas, y galeras, y galeotas, cent y cinquanta y cinc velas carregadas de cavalleria y infantaria cathalana ab las monicions necessàries. Los noms de molts que anaren a esta jornada refereyxen Tomich,¹¹⁹¹ Aclot,¹¹⁹² Muntaner,¹¹⁹³ /Carbonell,¹¹⁹⁴ Çurita¹¹⁹⁵ y lo mateyx rey en sa història.¹¹⁹⁶ Feren-se a la vela /un\ dimecres de setembre de l'any 1229; entrà /la armada\ en lo port de la Palomera¹¹⁹⁷ /lo\ divendres del /mateyx\ mes de setembre. Y després de molts encontres y moltas batallas y offerim los moros partit y no concedint-los partit ningú, fou presa la ciutat de Mallorca /dia de sant Silvestre\, lo derrer de desembre de l'any 1229. /Y en la entrada fou vist sant Jordi, patró de la corona de Aragó, pelear contra los moros.¹¹⁹⁸ En los mesos següents fins a octubre de l'any 1230, conquistà lo Rey /la major part de las\ vilas y castells de la isla. Y dia de sant Simon y Judas, a 28 de octubre /de l'any 1231,¹¹⁹⁹ havent instituïda iglésia cathedral y deyant governador se embarcà lo rey don Jaume ab sos galeras y se'n tornà victoriós a Cathalunya. De manera que ab catorze mesos y tornà y conquistà /casi\ tota la isla de Mallorca deyant-la poblada de christians, /casi tots cathalans. Y com lo bisbe de Barcelona, nomenat don Berenguer de Palou,¹²⁰⁰ en persona y soldat y valor hagués molt ajudat a dita conquesta li donà lo Rey una baronia, /dita de Andraig,\ la qual vuy posseyx lo bisbe de Barcelona y val més de mil ducats de renda.¹²⁰¹ A 2 de febrer, dia de la Purificacio de Nostra Senyora, de l'any 1231 a petició de don Sancho¹²⁰² rey de Navarra, estant don Jaume rey de Aragó y don Sancho rey de

---

¹¹⁹¹ Cap. XXXVIII.

¹¹⁹² Desclot, *Llibre del Rei En Pere d'Aragó* (XIV - XLVIII).

¹¹⁹³ *Crònica* (7-8).

¹¹⁹⁴ 1997: vol. II, 53.

¹¹⁹⁵ Lib. III, cap. IV.

¹¹⁹⁶ *Llibre dels Feits del rei en Jaume* (56 -106).

¹¹⁹⁷ La Palomera era una població de Mallorca, avui inexistent.

¹¹⁹⁸ La font d'aquesta llegenda és el *Llibre dels feits* (84).

¹¹⁹⁹ En realitat, el rei estigué a l'illa des de setembre de 1229 fins a l'octubre de 1230; veg. Miret (1918: 81-89).

¹²⁰⁰ Berenguer de Palou (m. 1241), bisbe de Barcelona (1212-41).

¹²⁰¹ La baronia d'Andratx també rebia el nom de baronia del Pariatge o dels Bisbes de Barcelona.

¹²⁰² Sanç VII de Navarra (m. 1234), rei de Navarra (1194-1234).

Navarra en lo castell de Tudela se adoptà un rey a altre, y refereyx lo acte de la adopció Çurita en lo capítol 11 del libre 3 dels *Annals de Aragó*.

En juliol y agost de l'any 1232 /se acabà de conquistar del tot\ la isla de Mallorca y se acabaren de matar o rendir alguns moros que restàvan en algunas montanyas de Mallorca.¹²⁰³ A 17 del mes de dezembre /de 1232\ estant lo rey don Jaume en la vila de Alnanýz,¹²⁰⁴ frontera del regne de València, determinà /ab consell madur\ de empèndrer la conquesta del regne de València.¹²⁰⁵ Y offerint los cathalans lo donatiu del bovatge hab lo qual tingué moneda per fer la guerra y concedint lo papa Gregòrio IX la bulla de la cruzada per a dita empresa, /començà la guerra\ y prengué encontinent a Morella¹²⁰⁶ y a Ares¹²⁰⁷ que foren los dos primers llochs de València. Després, lo mes de juliol de l'any 1233, conquistà la vila de Burriana;¹²⁰⁸ després, molts llochs del pla de Sant Matheu¹²⁰⁹ y Peníscola,¹²¹⁰ la ribera del /riu\ Xúcar y Almassora,¹²¹¹ y per la orta de València anava lo camp del Rey talant los camps perquè no tinguessen los moros aliments. /Succeý particularment que estant lo exèrcit en Santa Maria del Puig,¹²¹² cerca de València, se donà una gran batalla y en ella fou vist sant Jordi pelear a favor dels christians, com escriu Carbonell.¹²¹³ Entretant que lo Rey conquistava moltes vilas del regne de València succeý /també\ en lo any 1235 que don Guillem de Mongriu,¹²¹⁴ sacristà de Gerona y elet arcabisbe de Tarragona, ab don Bernardo de Santaeugènia¹²¹⁵ ajudant-los don Pedro de Portugal¹²¹⁶ y don Nunyo Sánchez¹²¹⁷ ab competent armada de veyxells y particular llicència del rey don Jaume, anaren a Iviça y conquistaren las islas de Iviça y de la Formentera y restà aquella isla des de llavors en lo temporal subjecta al Rey y en lo

---

¹²⁰³ Sabem que el 22 de juliol de 1232 Jaume I ja era a Lleida; veg. Soldevila (2007: 216, n. 910).

¹²⁰⁴ Alcanyís (Terol).

¹²⁰⁵ Pere Gil pren la data de l'atorgament del bovatge pels catalans (Zurita, lib. III, cap. XV), que no correspon amb la data històrica en que es decidí la conquesta de Mallorca, d'altra banda bastant problemàtica; veg. Soldevila (2007: 218-219, n. 922).

¹²⁰⁶ Morella, capital del Maestrat.

¹²⁰⁷ Ares del Maestrat.

¹²⁰⁸ Borriana fou la capital de la Plana, anomenada també Plana de Borriana.

¹²⁰⁹ El pla de Sant Mateu, al Baix Maestrat.

¹²¹⁰ Peníscola, Baix Maestrat.

¹²¹¹ Almassora, a la Plana Alta.

¹²¹² Santa Maria del Puig és un pujol situat 19 km. al N de la ciutat de València.

¹²¹³ 1997: vol. II, 57-58.

¹²¹⁴ Guillem de Montgrí, arquebisbe de Tarragona (1234-1237); germà de Bernat de Santaeugènia.

¹²¹⁵ Bernat de Santaeugènia (m. 1269), senyor de Torroella de Montgrí i senyor de Pals.

¹²¹⁶ Pere de Portugal era fill de Sanç I de Portugal i de Dolça, filla de Ramon Berenguer IV. Pere es casà amb Aurembaix d'Urgell (m. 1231), que en virtut del seu testament li llegà el comtat d'Urgell i per això s'intitulà Pere I d'Urgell (1229-31).

¹²¹⁷ Nunó I de Rosselló-Cerdanya.

spiritual a l'arcabisbe. En la qual isla tenen lo arcabisbe y lo ardiaca de Sant Fructuós de Tarragona¹²¹⁸ molt bona renda de delmes y coses particulars.

Cerca de l'any 1237 de Nostre Redemptor, lo papa Gregòrio IX y las ciutats de Lombardia enviaren al rey don Jaume que anàs ab exèrcit a Itàlia per a /pèndrer\ la defensa y protectió de l'estat de la Iglésia contra lo emperador Federic,¹²¹⁹ que feya guerra. Y lo Rey, ab consell dels prelats y titulats de Cathalunya y Aragó, prometé de anar però destorbàs la anada per no forçar /tant la necessitat de aquella\ guerra y per orde de Nostre Senyor particular que volia se conquistàs València, la conquistà. De la qual (després del siti llarc que-s posà y tingué sobre la ciutat) y després de molts assalts finalment /se cumplí y\ fou entrada y conquistada la dita ciutat de València, vigília de sant Miquel, a 28 de setembre de l'any 1238. Féu-se repartició de heretats y sense los hòmens rics foren heretats 380 cavallers y fou poblada València casi tota de cathalans y de moltes donas de Leyda.¹²²⁰ Fou instituïda y dotada la iglésia cathedral y lo primer bisbe d'ella fou fra Ferrer,¹²²¹ confessor del rey y frare de sant Domingo. || 86r Manà lo Rey se fessen particulars leys per governar lo regne de València, las quals foren recopiladas per lo arcabisbe de Tarragona¹²²² y Ramon Folc¹²²³ vescompte de Cardona y Galceran de Pinós.¹²²⁴ Foren aprovadas per lo Rey y segelladas hab lo segell del Rey y dels predits, y estan en lo Archiu de la ciutat de València, com escriu Tomich en lo capítol 39 de la sua *Història* y per ellas se governa /lo regne de València ab altres que després, en differents corts, se són fetes\.

Assentadas las cosas de València anà lo Rey a Montpeller y entrà en aquella ciutat dijous a 2 de juny de l'any 1239. Lo divendres immediat, a 3 de juny, fou un gran eclipse del sol que-s veren las estelas, com escriu lo mateyx rey en sa

---

¹²¹⁸ L'església de Sant Fructuós de Tarragona es trobava extramurs de la ciutat. Fou destruïda el 1640.

¹²¹⁹ Frederic II de Hohenstaufen (1194-1250).

¹²²⁰ Beuter (1604: lib. II, 218) reporta la llegenda de les donzelles lleidatanes que repoblaren la ciutat de València. Malgrat que Pere Gil segueix Zurita (lib. III, cap. XXXIV), aquest només esmenta que la ciutat «*fue poblada la mayor parte de catalanes que fueron a ella de la ciudad de Lérida y de otros lugares, y del reino de Aragón*». Sembla evident que el jesuïta reusenc coneixia la llegenda.

¹²²¹ Ferrer de Pallarès, bisbe de València (1240-1243).

¹²²² Ramon Guillem de Montcada, arquebisbe de Tarragona (1233-1251).

¹²²³ Ramon Folc IV de Cardona (v. 1180 - 1241), vescomte de Cardona (1225-1241)

¹²²⁴ Galceran de Pinós, dit el Vell (m. 1277). Des del començament del paràgraf fins a aquest punt, Pere Gil ha seguit Zurita (lib. III, cap. XXXII-III-IV).

història.¹²²⁵ Ajusta Bernardo Guido¹²²⁶ en sa història que lo juliol següent, dia de sant Jaume, a 25 de juliol del mateyx any, se eclypsà lo sol però no tant com en lo juny, lo qual apar cosa rara com a tal lo nota Çurita en lo capítol 36 del libre 3 dels *Annals de Aragó*. Y en lo mateyx /capítol escriu que tornant lo rey de Monpeller a Cathalunya se embarcà ab un veyxell, que era de Monpeller, y tenia vuytanta rems y se nomenava lo bus, ab lo qual arribà y desembarcà en Coblliure\ . En aquest temps cerca del castell de Chio¹²²⁷ alcançaren los christians una senyalada victòria contra los moros y llavors, a [...] de l'any [...], succeý aquell admirable miracle dels sants corporals de Daroca.¹²²⁸

Després, dins poc temps, se conquistà la ciutat de Xàtiva y castell de Bihar.¹²²⁹ Y tot lo restant del regne de València fou acabat de conquistar en lo any 1253. Mogueren-/se\ rebel·lions dels moros de València y algunas differèncias y guerras entre lo rey don Jaume y los reys de Castella y Navarra las quals, hab lo temps, part en guerras part en tractes, se apaciguaren. Cerca de l'any 1260 enprengué don Jaume la conquesta del regne de Múrcia y conquistant abans las vilas de Elcha, Alicante, ciutat de Oriola, Villena¹²³⁰ y altres finalment, en febrer de l'any 1266, conquistà la ciutat de Múrcia; /Carbonell diu lo any 1264.¹²³¹ La qual ciutat y lo regne de Múrcia donà lo rey don Jaume a sa filla Violant, la qual havia casada ab lo rey de Castella.¹²³² Y per tocar dita conquesta al rey de Castella, com escriuen Montaner,¹²³³ Çurita¹²³⁴ y altres,\ rebé lo rey en Jaume embayxadas del gran Chaam¹²³⁵ y de Michael Paleòlogo¹²³⁶ emperador de Constantinopla, per las quals proposà de anar en persona ab gran exèrcit a la expedició y conquesta de la Terra Sancta. Y, de fet, en setembre de any 1269 se ambarcà y féu a la vela ab número de 30 naus grossas y moltas galeras, y altres vayxells, y ab molta infantaria. Però tenint sempre grans tempestats y temps molt contraris, no pogué cumplir son sant

---

¹²²⁵ *Llibre dels feits* (305).

¹²²⁶ Bernat Guido, inquisidor de Tolosa el 1307 i autor d'una història papal que dedicà al papa Joan XXII. Pere Gil cita aquest autor a través de Zurita (lib. III, cap. XXXVI).

¹²²⁷ És el castell de Xiu, situat al municipi de Llutxent (Vall d'Albaida). Pere Gil utilitza el nom donat per Zurita (lib. III, cap. XXXVII), el qual, per la seva part, segueix P. A. Beuter.

¹²²⁸ Entre aquest punt i el següent paràgraf hi ha un espai en blanc de 5 o 6 línies.

¹²²⁹ Castell de Biar, situat al municipi de Biar (Alcoià), a la serra homònima.

¹²³⁰ Villena està situada al NO de la província d'Alacant, a la riba del Vinalopó.

¹²³¹ P. M. Carbonell (1997: vol. II, 54). Múrcia capitulà el febrer de 1266, com assenyala Zurita (lib. III, cap. LXX); Pere Gil extreu la notícia de l'historiògraf aragonés.

¹²³² Violant es casà amb Alfons X de Castella.

¹²³³ *Crònica* (38).

¹²³⁴ Lib. III, cap. LXX.

¹²³⁵ El títol turc-mongol de Khan equival a príncep o cap.

¹²³⁶ Andrònic II Paleòleg, emperador de Constantinoble.

desitg y ayxí desistí de tan sancta empresa, com escriu Çurita en lo capítol 73 del libre 3 dels *Annals de Aragó*.¹²³⁷

|| 86v Celebrant-se concili general en Leon¹²³⁸ de França y anant lo Rey a Montpeller determinà anar al concili, /en lo qual presidia lo papa Gregòrio X,¹²³⁹ com de fet y anà lo març¹²⁴⁰ de l'any 1274 y fou rebut dels cardenals y cort romana ab grandíssima honor. Tractant ab Sa Sanctedat cosas de la expedició que-s feya per a la guerra sancta, donant en tot son consell, conforme Sa Sanctedat demanava com a /rey\ que era lo més experimentat y victoriós que llavors tingués la christiandat. Y demanant lo Rey al Papa que-l coronàs, y demanant-li lo Papa que assentàs y obligàs son regne com son pare lo rey don Pedro ho havia fet y que pagàs las anyadas caygudas, respongué que no podia agravar sos regnes y estats y que per sas victorias més mereyxían que fossen sos regnes llibres que no que fossen agravats. Y ayxí, despedint-se ab molta cortesia de sa sanctedat, tornà a Montpeller y de allí a Cathalunya, com escriu Çurita en los capítols 85 y 86 del libre 3 dels *Annals de Aragó*.¹²⁴¹

Dia de la Epiphania de l'any 1275 /escriu\ Çurita en lo capítol 93 del libre 3 dels *Annals* que morí sant Ramon de Penyafort en lo monestir de Santa Catherina, màrtir de l'orde de sant Domingo /de Barcelona.\ Trobaren-se en sas exèquias los reys don Jaume de Aragó y don Alonso de Castella ab gran número de gent nobilíssima.

Finalment, per donar conclusió a la vida y actes de aquest gloriosíssim y victoriosíssim rey don Jaume y per cifrar en breu summa lo que ab molts llibres no-s podria extensament referir, ayxí com sa concepció, nativitat, y criança fou casi miraculosa, ayxí tota sa vida fou admirable y prodigiosa.

En tots /los anys de\ sa vida contínua/ment\ peregrinà perquè, acceptats los dos anys y mitg que estigué guardat en lo castell de Monsó, casi nunca estigué quiet en

---

¹²³⁷ Lib. III, cap. LXXIV. Ratllat: «En temps del rey don Jaume visqué molt /llarga vida\ un gran capità /cathalà\ almirant de las galeras del rey nomenat Roger de Llúria, lo qual per mar y per terra féu cosas prodigiosas que llargament refereyx Montaner en la història del rey don Jaume. En particular [...]». Més avall: «*nihildeest*».

¹²³⁸ Lió.

¹²³⁹ Gregori X (1271-1276).

¹²⁴⁰ En realitat, el rei entrà a Lió el maig de 1274; veg. Miret (1918: 500).

¹²⁴¹ Lib. III, cap. LXXXVI i LXXXVII.

un lloc per espay de un any que no·s mudàs de un lloc a un altre, visitant sos regnes y estats o entenent en algunas jornadas de guerras o cosas importants. No tenint pares que l'ensenyassen ni als quals tingués temor y respecte (per ser-li mort abans que usàs de plena discreció) fou per sa inclinació natural tan amic de pèndrer y seguir consell de personas principals, bonas y sàvias com foren prelats y titulats y religiosos doctes, com si per sos pares fos /estat\ instruït en ben aconsellar-se. No tenint mestres, ni temps per poder ab sociego y quietut estudiar, ell, per si mateyx, fou tan amich de legir llibres de històrias, y de sants, y las divinas escripturas que las entenia bé. Y quant era menester ensenyava, exhortava, y predicava ab gràcia particular y discursos tan savis que admirava a tots.

Era de estatura un poc més que mediana, ben agestat y proporcionat en tots sos membres, sa cara blanca, gentil, alegre, serena, affable, y tenia tal gràcia en sas paraulas y en sos gestos que ningú lo veyá ni oya una volta que no·l desitjàs sempre veure'l y oyr-lo.¹²⁴² Tantas éran las suas parts y tanta la affectió y amor que a tots /de totas nacions y\ de totas maneras de estats¹²⁴³ appegava y, ayxí, fou vist y visitat dels reys de Castella, Navarra, França, /Sicília\, en differents llochs y temps. Rebé embayxadas del Papa, dels estats de Itàlia, del gran Chaam, de l'emperador oriental Paleòlogo y tots desitjàvan sa vista y son facion. Veu-se hab lo summo pontífice Gregòrio IX en la ciutat de Leó de França, de vista del qual lo Papa y cort romana y lo concili general que allí estava congregat tots ne tingueren particularíssima consolació y alegria.

|| 87r Tenia cerca de /vuyt\ anys de sa edat, més o manco, quant fou jurat per rey. Y tota sa vida sempre estigué en contínuos traballs causats no sols per guerras que féu contra los moros però per moltas y differents discòrdias que·s mogueren entre alguns comptes y vescomptes y barons de Cathalunya entre si mateyxos y ab lo mateyx rey y entre hòmens richs de Aragó, en las quals se mostrà la magnanimitat y prudència de aquest rey. Com algunas vegadas dissimulava, altres fàcilment concordava, altres punia en los béns privant-los d'ells y altres quant ho requerían los delictes punint y castigant las personas. Trenta batallas campals tingué en sa vida contra moros y en totas ellas fou vencedor y en algunas se veu sant Jordi

---

¹²⁴² Des que Bernat Desclot va realitzar la prosopografia del rei en el *Llibre del rei en Pere* (cap. XII), aquesta es convertí en una part indispensable en la semblança del monarca. A partir del punt fins al final del paràgraf, Pere Gil segueix P. M. Carbonell (1997: vol.II, 55-56).

¹²⁴³ Sinònim d'estament o orde.

peleant ab un cavall en son favor, per hont meritament és nomenat per los historiadors lo Conquistador.

Conquistà la isla y lo regne de Mallorca ab las islas adherents, tot lo regne de València y lo regne de Múrcia. Fundà e instituí las iglésias cathedrals de Mallorca, València y Múrcia, y en totas estas terras que conquistà y algunas de Cathalunya y Aragó se fundaren per aquest rey dos mil iglésias, /com escriuen Carbonell¹²⁴⁴ y Çurita,¹²⁴⁵ cosa verdaderament que admira y engrandeyx la devoció de aquest rey. En son temps y a instància /y en presència\ sua se instituí la religió en sos regnes de frares de Nostra Senyora de la Mercè,¹²⁴⁶ en la ciutat de Barcelona. /Pere Tomich¹²⁴⁷ diu que instituí la orde de Montesa y que en son temps se desféu la orde dels templaris però en estas dos coses Tomich reb engany perquè succeÿren estas dos coses en temps de don Jaume II, nét de aquest, y no en temps de aquest, com consta clarament de esta història nostra y de totes les altres¹²⁴⁸. De la /qual\ se fundaren en vida sua algunas casas y encomendas ab gran fruyt. Los monestirs de l'orde de sant Benet y de sant Bernat, ço és, de Sístel¹²⁴⁹ [*sic*] que ja estàvan fundats en Cathalunya foren en son temps en spiritual y temporal augmentats. Però de las religions mendicants que en son temps per la sancta sede apostòlica se confirmaren, ço és, de sant Domingo, sant Francesch, sant Augustí, y del Carmen, /y Trinitat\, se edificaren en son mateyx temps molts monestirs en Cathalunya, Aragó, Mallorca y València ajudant lo Rey ab diners per als edificis y ab algunas rendas y favors per a la sustentació dels religiosos.

Visqué vida molt llarga, gloriosa y sancta perquè arribà a edat de 72 anys /començats\ nayxent lo any 1205 y morint lo any 1276. De aquestos, regnà 63 anys, ço és, des de l'any 1214 fins lo any 1276 y mesos, y per la llarga edat que tingué veu sos fills i filles tots col·locats y de alguns pogué vèurer sos néts.¹²⁵⁰ En sa vida, segons los fills que li nayxían y regnes que conquistava, féu alguns testaments. Un testament vuy en dia se troba /seu\ en lo Real Archiu de Barcelona fet «12° Calend.

---

¹²⁴⁴ 1997: vol. II, 55.

¹²⁴⁵ Lib. III, cap. C.

¹²⁴⁶ S'instituí l'any 1260.

¹²⁴⁷ Cap. XXXVIII.

¹²⁴⁸ Entre la nota al marge i el text hi ha una línia ratllada i il·legible. Segueix tal i com reproduïm.

¹²⁴⁹ Císter.

¹²⁵⁰ Pere Gil segueix la cronologia de Zurita (lib. III, cap. CI), perquè P. M. Carbonell (1997: vol. II, 59) assegura que morí amb 82 anys i l'*Epítome* amb 83. Cal dir que la data de la mort coincideix amb la que donen Carbonell i l'*Epítome*, els quals no van fixar la data del naixement ni la del començament del regnat.

Septembris anno domini 1262», com testifica Carbonell.¹²⁵¹ A tots sos fills y fillas donà en vida sas parts de haziendas y sas herèncias. En particular, a don Pedro, fill primogènit del segon /matrimoni ab la reyna donya Violant, filla del rey de Ungria, féu hereu dels regnes de Aragó, Cathalunya y València; y a don Jaume, fill segon, féu hereu del regne de Mallorca, comptat de Rosselló y principat de Montpeller. La qual divisió no fou açertada perquè d'ella resultà emulació, /discòrdia\ y guerra entre los dos germans. Y fóra /estat\ millor que fóra /instituit un sol hereu\ universal de tots los quatre regnes per la pau dels germans y millor conservació dels mateyxos regnes.

Havent-se mogut un motí /y una rebel·lió\ dels moros en lo regne de València anà lo Rey en persona a Alzira. Allí, /com era vell de 72 anys\ y per tants treballs cançat, lo || 87v prengué una enfermedat y veent que creyxia cridà a l'infant y príncep don Pedro y davant dels prelats y titulats de sa cort lo exhortà al bon govern dels regnes y a la charitat ab son germà don Jaume, príncep de Mallorca. Y en presència de tots féu renunciació de sos estats ab la divisió y manera, com està dit entre los dos germans y prínceps. Y ab gran devoció, deyxant las vestiduras reals, demanà (y li fou atorgat) lo hàbit de sant Bernat, que és de l'orde sisterciencia, ab proposició de viurer com a religiós en dita religió en lo monestir de Poblet, si lo Senyor li donava vida. Però lo Senyor lo volgué prest coronar de sa glòria perquè malalt com estava fou aportat a la ciutat de València y rebuts moltas vegadas en dita enfermedat los sacraments de la confessió y sagrada comunió. Y finalment rebuda la extrema unctió a 27 de juliol de l'any 1276 donà la ànima en las mans de son Criador.¹²⁵² Feren-se-li allí solemníssimas exèquias. Després, son cos fou aportat a la iglésia del monestir de Poblet ahont està en un sepulcre a la part [...] y en son sepulcre està aquest epitàfio: «*hic [...]*».¹²⁵³

Tingué aquest rey moltas vegadas corts y en ellas féu molt saludables constitucions per lo bon govern de sos estats, en los llochs, dies y anys devall escrits:

En Villafraca, any 1218, «a honor de Déu» libre 10, títol 3, volum 3.

En Barcelona, any 1218, «com en la cèlebre cort» libre 5, títol 2, pàgina 385.

En València, any 1219, «Jacme per la gràcia» libre 5, títol 1, pàgina 386.

---

¹²⁵¹ Veg. supra n. 1180.

¹²⁵² Pere Gil pren la data de Zurita (lib. III, cap. CI).

¹²⁵³ Pere Gil segueix Zurita (lib. III, cap. CI) en aquest paràgraf.

En Tortosa, any 1225, «en nom de Jesuchrist», libre 10, títol 3, volum 3.

En Barcelona, a 12 de las calendas de janer any 1228, «en nom de Jesuchrist» libre 10, títol 8, pàgina 560.

En Barcelona, a 11 de las calendas de janer any 1228, se ordenaren quinze constitucions les quals estan en lo libre 1 del volumen 3 de las *Constitucions de Cathalunya*.

En Tarragona, any 1234, se ordenaren vint-y-tres constitucions las quals estan en los llibres 14 y 10 de las *Constitucions de Cathalunya*.

En Tarragona, a 16 de las calendas de abril any 1234, «en nom de Jesuchrist» libre 10, títol 8, pàgina 564.

En Gerona, any 1240, «Jacme per la gràcia de Déu» libre 4, títol 6, volum 3.

En Gerona, any 1242, «açò és la forma» libre 1, títol 5, volum 3.

En Leyda, any 1242, «sàpian tuyt» libre 1, títol 1, pàgina 7; «statuim» libre 9, títol 15, pàgina 4; «volem encara» libre 1, títol 1, volum 3.

En Barcelona, any 1251, se ordenaren nou constitucions que estan en diferents llibres de las *Constitucions de Cathalunya*.

En Leyda, any 1257, «en nom de Jesuchrist» libre 1, títol 3, pàgina 12.

En Tarragona, any 1260, «com al ofici reyal» libre 6, títol 2, pàgina 392.

|| 88r

IIII

Rey de Aragón y compte de Barcelona

Pedro II Magno dels Francesos¹²⁵⁴

Pedro II succey en los regnes de Aragón, Cathalunya y València poch dies abans de la mort de son pare, lo rey don Jaume I,¹²⁵⁵ en vida del qual (com està dit) se havia don Pedro casat ab donya Constança, filla de Manfredo rey de Sicília,¹²⁵⁶ de la qual tingué quatre fills, és a saber: Alonso y Jaume, los quals succeyren en sos regnes com se declararà; Federic,¹²⁵⁷ lo qual fou després rey de Sicília y /conservà lo Regne\ ab molts treballs; y Pedro,¹²⁵⁸ lo qual [...].

¹²⁵⁴ Pere II de Catalunya-Aragó (1240-1285), dit el Gran, rei de Catalunya-Aragó (1276–1285).

¹²⁵⁵ Pere Gil extreu la informació de Zurita (lib. III, cap. CI), perquè ni Tomic, ni Carbonell, ni l'*Epítome* no ho fan. Miret (1918: 537) precisa que el 21 de juliol de 1276 Jaume I abdicà a favor del seu fill.

¹²⁵⁶ Constança de Sicília (1247-1302), reina de Catalunya-Aragó (1276-1302). Manfred I de Sicília, rei de Sicília (1258-66).

¹²⁵⁷ Frederic II de Sicília (m. 1337), rei de Sicília (1296-1337).

¹²⁵⁸ L'infant Pere es casà amb Guilema de Montcada.

També tingué de la mateixa duas fillas, ço és, Isabel,¹²⁵⁹ que casà ab lo rey de Portugal, y Violant,¹²⁶⁰ que casà ab Roberto rey de Nàpols. Per rahó de aquest matrimoni que contractà don Pedro ab donya Constança, filla de Mamfredo rey de Sicília, obtingué don Pedro lo dit regne de Sicília després la mort de son sogre Mamfredo, si bé passaren molts anys com en lo discurs del present capítol se dirà.

La primera cosa que féu don Pedro després la mort de son pare don Jaume fou coronar-se en la iglésia major de Çaragoça ab gran solemnitat de mà de don Bernardo Olivella¹²⁶¹ arcabisbe de Tarragona, ab gran serimònia, conforme a la concessió que lo papa Innocèncio III havia atorgada protestant que no la rebia com a vassall de la Iglésia romana ni tributari d'ella y que no la rebia de mà de l'arcabisbe en nom de la Iglésia romana, ni per ella ni contra ella. Y també fou coronada sa muller donya Constança y son fill don Alonso fou jurat per príncep y senyor després la mort de son pare. /Aquesta festa fou en octubre del mateix any 1276 en lo qual morí don Jaume,¹²⁶² son pare, /com escriu Çurita en lo capítol 2 del libre 4 dels *Annals*. En lo any següent, 1277, vencé lo Rey los moros que s'éran rebel·lats en Montesa y altres partes del regne de València posant en bon orde las cosas de dit regne. En lo mateix temps que estava ocupat lo rey don Pedro en apaciguar los moros de València y hagué en Cathalunya una alteració moguda per los comptes de Foyx, y Pallàs, y Urgell. Foren assitjats per lo Rey ab un exèrcit en la ciutat de Balaguer y finalment se donaren a mercè y tot se apaciguà /en lo mes de juny de l'any 1280. Previngué al rey don Pedro lo regne de Sicília per legítima successió per rahó de ser donya Constança, muller sua, filla del rey Manfredo de Sicília, /y per donar-se los sicilians a ell y fer-se vassals seus ab una manera maravellosa e impensada, y fou la següent.¹²⁶³

Carles,¹²⁶⁴ /honcle del rey de França, vencé al rey Mamfredo y se apoderà de tot lo regne de Sicília cerca de l'any 1265. Y per estar la isla dividida en tres valls o parts

---

¹²⁵⁹ Elisabet o Isabel de Portugal (1271-1336), dita *A Rainha Santa*, es casà amb Dionís I de Portugal.

¹²⁶⁰ Violant d'Aragó (m. 1302), duquessa de Calàbria, es casà el 1297 amb Robert I de Nàpols.

¹²⁶¹ Bernat d'Olivella, arquebisbe de Tarragona (1272-1287) i abans bisbe de Tortosa (1254-1272).

¹²⁶² Com assenyala Zurita (lib. IV, cap. II), la coronació se celebrà el dia 16 de novembre de 1276.

¹²⁶³ A partir del punt, Pere Gil segueix Zurita (lib. IV, cap. XVII).

¹²⁶⁴ Carles I de Nàpols o Carles d'Anjou (1226-1285), rei de Sicília (1266-82) i de Nàpols (1266-85), comte d'Anjou i del Maine (1264-85).

que són com a províncies: /la 1ª envers mitgdia,\ la vall de Noto,¹²⁶⁵ en la qual està lo promontori nomenat antiguament Pachino y vuy cabo Pàssaro,¹²⁶⁶ y las ciutats Augusta,¹²⁶⁷ Lentini,¹²⁶⁸ Çaragoça,¹²⁶⁹ Terranova¹²⁷⁰ y altres; la 2^a /a la part de ponent\, la vall de Mazara,¹²⁷¹ en la qual estan lo promontori nomenat antiguament Lilibeo, ahont vuy està la ciutat de Marçala y per causa d'ella la vall se diu de Mazara¹²⁷², y las ciutats de Tràpana,¹²⁷³ Palermo,¹²⁷⁴ /Montreal\¹²⁷⁵ y altres; la 3[a] a la part de Tramontana y de Orient, /la vall de Emina\,¹²⁷⁶ en la qual se comprenen lo promontori nomenat antiguament Peloro¹²⁷⁷ y vuy || 88v lo faro de Messina que admirablement divideyx a Sicília de Calàbria y las ciutats de Messina,¹²⁷⁸ Catània¹²⁷⁹ y altres. Posà lo rey Carles en estas tres parts ho províncies de Sicília tres governadors generals y molts altres particulars per lo bon govern d'ella.¹²⁸⁰ Però los ministres /se aportaren tan malament en lo govern\ y los francesos que en tota Sicília habitàvan foren tan mals que lo govern se era convertit en tirania, y la supèrbia y avarícia y luxúria y crueltat dels francesos era tal que los sicilians havent suffrit un jugo tan insufrible per espay de 13 o 14 anys no·l pogueren ja més suffrir.¹²⁸¹ Veent-se, donchs, tan opprimits sent medianer en tot Joan de Pròxita,¹²⁸² criat antich del rey Mamfredo, lo qual per espay de tres anys, ço és, des de l'any 1277 fins lo any 1280, tractà la confederació entre lo rey don Pedro y lo papa Nicolao III¹²⁸³ y lo emperador Michael Paleòlogo¹²⁸⁴ contra Carles, y juntament concertà ab los sicilians que donarían tota la isla en mans del rey don Pedro. Entretant, lo rey don Pedro aparellà una bellíssima armada de /naus\, galeras, y

¹²⁶⁵ La vall de Noto, limitada a l'oest pel Salso i al nord pel Giaretta.

¹²⁶⁶ Cap Pàssero, a l'extrem meridional del golf di Noto.

¹²⁶⁷ Augusta, a l'extrem septentrional del golf d'Augusta.

¹²⁶⁸ Lentini o Leontinoi, a 35 km. al NO de Siracusa.

¹²⁶⁹ Saragossa de Sicília nom que rebé Siracusa a l'època de la dominació catalana.

¹²⁷⁰ Terranova di Sicília, l'actual Gela.

¹²⁷¹ La vall de Mazara, a la província de Tràpani.

¹²⁷² La ciutat de Marsala es construí sobre l'antiga ciutat de Lilibea, damunt del promontori anomenat Lilibeo.

¹²⁷³ Tràpani, a 100 km. a l'oest de Palerm.

¹²⁷⁴ Palerm, capital de la província.

¹²⁷⁵ Monreale, a 8 km. de Palerm.

¹²⁷⁶ Vall de l'Etna, formada al vessant del mar Jònic.

¹²⁷⁷ Monti Peloritani, a la província de Messina.

¹²⁷⁸ Messina, capital de la província.

¹²⁷⁹ Catània, capital de la província.

¹²⁸⁰ Pere Gil segueix la descripció de Zurita (lib. IV, cap. XVII), que correspon a la divisió geogràfica de l'època en tres províncies, com es pot comprovar a l'obra d'Ortelius *Epitome du Theatre du monde* (Anvers, 1590).

¹²⁸¹ A partir del punt, segueix Zurita (lib. IV, cap.XIII, XVI, XVII i XIX).

¹²⁸² Joan de Pròxida (m. 1299).

¹²⁸³ Nicolau III (1277-1280).

¹²⁸⁴ Miquel VIII Paleòleg, emperador d'Orient.

fustas, y altres veyxells, entre grans y medians cent y cinquanta entre tots, los quals tots éran plens y armats de soldats cathalans, aragonesos y valencians, sens haver ningun altre home ni manco veyxell de altra nació. Havia comptes, vescomptes, barons y cavallers de la corona moltíssims, /alguns\ noms dels quals refereyxen Montaner,¹²⁸⁵ Tomich,¹²⁸⁶ Carbonell¹²⁸⁷ y Çurita.¹²⁸⁸ Y no obstant que morí lo papa Nicolao III y li succeý lo papa Martí III,¹²⁸⁹ lo qual era /francès y\ molt confederat ab Carles, no desistí però /lo Rey\ de sa empresa; antes, ab gran secret, sabent sols ell y Joan de Pròxita lo negoci y donant entenent com passava a Àfrica, /procurava estar apercebit\. Y respon/gué\ als ambayxadors de França que li digueren de part de son rey que /havia entès\ feya armada y si la feya per a infels que li ajudaria, però si la feya contra son honcle Carles rey de Sicília no podia deyxar de defensarlo. Respongué que sa voluntat era cumplir lo que havia determinat segons Nostre Senyor ho encaminaria a son sanct servey. Y demanant Arnau Roger¹²⁹⁰ compte de Pallàs en gran secret al Rey li declaràs la jornada que entenia fer, respongué que si entengués que la sua mà esquerra volgués saber lo que havia de fer la sua dreta se la tallaria.¹²⁹¹ Tota la armada se ajuntà en port Fangós que era un port cerca dels Alfachs, lo qual era molt acomodat y per las avingudas del riu Ebro se és cegat y cubert.¹²⁹² Féu lo Rey donació de sos estats a son fill lo infant don Alonso y despedint-se de la Reyna y d'ell se féu a la vela y anà la armada al port de Mahó [?]¹²⁹³ de l'any 1282. De allí, passà a Àfrica y entrà en lo port de Alcoy, que és entre Búgia y Bona,¹²⁹⁴ desembarcà la gent en terra y començà de fer guerra contra los moros. Entretant que la armada de don Pedro estava junta en port Fangós fou la rebel·lió dels sicilians contra los francesos, la qual començà en Palerm /per ocasió que un official del rey francès volgué regonèyxer públicament, lo dia de Pasqua, a una nobilíssima y gentilíssima senyora. La qual anava a visitar la iglésia de Sant

---

¹²⁸⁵ *Crònica*, XLVI.

¹²⁸⁶ Cap. XXXX.

¹²⁸⁷ 1997: vol. II, 77-78.

¹²⁸⁸ Lib. IV, cap. XX.

¹²⁸⁹ En realitat, succeí Martí IV (1281-1285).

¹²⁹⁰ Arnau Roger I de Pallars (v. 1236-1288), comte de Pallars Sobirà (1256-1288), fill de Roger II i Sibil·la de Saga.

¹²⁹¹ El secretisme amb el qual el rei preparà la presa de l'illa es convertí en paradigmàtic i fou esgrimit per Botero (1590: lib. II, «*Della segretezza*») com exemple de la reserva que ha d'observar el sobirà en les seves accions.

¹²⁹² El port Fangós era l'antic port de Tortosa, al delta de l'Ebre. Després del seu ensorrament, a la fi del s. XIV, es formà al sud el port nou dels Alfacs.

¹²⁹³ Ni Muntaner, ni Desclot, ni Zurita no citen el dia i el mes de l'arribada al port de Maó, que segurament es produí els últims dies de maig o els primers de juny de l'any 1282, ja que l'armada arribà al port d'Al-Coll el 28 de juny de 1282; veg. Soldevila (2008: 172, n. 607).

¹²⁹⁴ És el port d'Al-Coll, situat al golf de Philipeville, entre les actuals ciutats algerianes de Bône i Bougie.

Spíritus¹²⁹⁵ y la tocà deshonestament\ y de allí se estengué per tota la isla. De tal manera que havent los francesos sols per espay de 17 anys governada a Sicília, ab espay de un mes a penas restà ningun francès sens distinció de sexo ni de edat a vida, ni restà /en tota Sicília\ palm de terra que fos de francesos sinó sols lo cap de Sperlinga,¹²⁹⁶ del qual ab proverbi se diu «que sola Sparlinga volgué lo què a tota Sicília no plagué».¹²⁹⁷ /Alguns historiadors referyxen que los sicilians conçertaren que tal cert dia, quant tocarían a vespres, que tots los de tota la isla se alçassen y matassen als francesos. Y ayxí fou executat, no perdonant a ningun home ni dona que fos de nació francesa, de hont és eyxit lo proverbi «guardau-vos de les vespres sicilianas».¹²⁹⁸ Havent-se alçats los sicilians\ a 27 de abril del dit any 1282 enviaren los de Palerm /a Cathalunya\ al rey don Pedro que /anàs\ a prendre possessió del regne de || 89r Sicília. Després, sabent que lo rey don Pedro estava en Berberia, li feren solemne embayxada firmada dels barons y de las ciutats requerint-li vingués y, ayxí, anà y prengué port en Tràpana.¹²⁹⁹ Y fou rebut com a rey y legítim senyor lo derrer de agost de l'any 1282.¹³⁰⁰ De allí passà a Palerm y ajuntant-se tots los síndichs de las ciutats tots lo juraren per legítim rey y senyor seu y, encontinent, se intitulà rey de Aragó y de Sicília. Y sabent que Messina estava assitjada /y apretada\ per Carles, ab gran exèrcit de gent /casi\ innumerable, li envià embayxadors /requerint-li\ que isqués de son regne, lo qual tyrànicament havia alcançat y governat. Respongué Carles que Sicília era de la Iglésia y que ell la havia /posseÿda y tenia dret per posseyr-la en nom\ de la Iglésia.¹³⁰¹ Però sabent /Carles\ que la armada del rey de Aragó venia no la volgué esperar sinó que alçant lo cerco y son exèrcit /de Messina\ se'n passà en Calàbria. Arribà lo rey de Aragó a Messina; fou rebut y jurat ab gran alegria. Las galeras del Rey se donaren tal

¹²⁹⁵ Església del Sant Esperit, situada a 3'5 km. del port de Palerm, extramurs de la ciutat, vora del vell cementiri.

¹²⁹⁶ Sperlinga, situada a 4 km. de Nicòsia, a la província siciliana d'Enna.

¹²⁹⁷ Zurita (lib. IV, cap. XVII) també reproduïx en castellà la dita que en llatí és proverbial: «*Quod Siculis placuit sola Sperlinga negavit*».

¹²⁹⁸ La revolta és coneguda amb el nom de Vespres Sicilianes, ja que va començar en coincidència amb la pregària de vespres de Pasqua 30 de març de 1282 a l'església de l'Esperit Sant de Palerm. Muntaner, Tomic, Carbonell i Zurita no recullen el proverbi. En canvi, el trobem a Jerónimo de Blancas (1995: 159). A partir del punt, segueix Zurita (lib. IV, cap. XX a XXV).

¹²⁹⁹ Trapani, situat en la part més nordoccidental de Sicília.

¹³⁰⁰ Segons Soldevila (1963: 358), arribà el dia 30 d'agost de 1282; Compagna (1990: 155) assenyala que l'arribada es produí el dia 29 i que el 4 de setembre fou coronat rei de Sicília.

¹³⁰¹ Malgrat que Carles d'Anjou actuava amb el suport del papa Martí IV, Ribadeneira (1950: lib. II, cap. XIX, 548) justifica la derrota per la seva actitud tirànica. Així, els sicilians determinaren «*dejarse antes abrasar y asolar que rendirse a rey tan inhumano, y salieron sus gentes a pelear con el ejército del Rey, y le vencieron y desbarataron, y la ciudad quedó libre, y fue principio que todo el reino lo quedase, y el rey Carlos por esta temeridad le perdiere, y viniese a manos del rey don Pedro de Aragón*».

pressa que prengueren vint galeras, /a 14 de octubre\, al rey Carles y cativaren molta gent y cremaren moltas galeras que Carles feya en lo dra canal del port de Messina. Y visitant lo rey don Pedro y rodeant la isla ab sa armada /en lo octubre de l'any 1282\ restà pacíficament rey, y molt amat, de Sicília. Al principi de l'any 1283 passà lo rey don Pedro en Calàbria y prengué la ciutat de Regio, dita Ripoles,¹³⁰² la qual està en vista de Messina, y altres llochs y castells. A 22 de abril del mateix any 1283 arribà la reyna donya Constanza a Messina ab son fill 2[n], nomenat don Jaume, la qual fou rebuda /ab extrema alegria\ com a reyna natural. Y lo infant don Jaume fou declarat per successor en lo regne de Sicília /y leyxant lo Rey a sa muller y a l'infant don Jayme en Sicília y a Roger de Làuria¹³⁰³ per almirant de la mar, lo qual ab las galeras féu cosas que admiraren a tot lo món, se n'anà lo Rey a sos regnes de Aragó, Cathalunya y València\. Per /haber\ alcançat lo rey don Pedro ab lo predit modo lo regne de Sicília fou desafiat del rey Carles y acudint ell al lloc del desafi, /que era Burdeus,¹³⁰⁴ /que\ era primer de juny\ lo dia senyalat, no acudí Carles. /Lo acte llarc del desafi en llatí refereyx Carbonell y és tret de l'archiu de Barcelona.¹³⁰⁵ Tingueren ell y sos successors moltes y molt freqüents guerres ab los reys de França. Fou lo rey don Pedro excomunicat per lo papa Martino¹³⁰⁶ y ab sentència declarat per privat de sos regnes. La qual sentència fou donada a 21 de març de l'any 1283 en la iglésia de Orbiato,¹³⁰⁷ ab entredit general [y] local en Sicília y en los regnes de Aragó, Cathalunya y València. Y donà lo Papa investidura /a Carles de Valoys, fill 2[n] del rey de França, dels regnes de Aragó y València y Principat de Cathalunya\. Durant estos treballs, tingué lo Rey corts en Taraçona als aragonesos y en Barcelona als catalans. Enviant sempre lo Rey al Papa embayxadors y apel·lant de tots los proceïments, demanant sempre ser oït, per una part humiliant-se y per altra part defensant lo dret que pretenia en totes les cosas que havia fetes. També se confederà ab lo emperador oriental /y ab lo rey de Castella contra lo rey de França\. Entretant que lo Rey estava en los regnes de Aragó, València y Cathalunya, Roger de Làuria almirant de la mar ab las galeras catalanas que tenia en Messina féu cosas admirables perquè lo any 1283 ab

---

¹³⁰² Reggio de Calàbria, al costat peninsular de l'estret de Messina. Tomic (cap. XXXX) anomena la ciutat «Rijols» i Zurita (lib. IV, cap. XLVIII) la castellanitza i esdevé «Rijoles».

¹³⁰³ Roger de Lloria (v. 1250-1305).

¹³⁰⁴ Burdeus era la capital de les possessions franceses del rei Eduard d'Anglaterra.

¹³⁰⁵ P.M. Carbonell (1997: vol. II, 93-97). Agustí Alcoberro (1997: vol. II, n. 182) assenyala que el document es guarda a l'ACA, pergami 387. A partir del punt, segueix Zurita (lib. IV, cap. XXXVII i ss.).

¹³⁰⁶ Martí IV (1281-1285).

¹³⁰⁷ Pere Gil confon una carta d'admonició del papa Martí IV, reproduïda per Zurita (lib. IV, cap. XXXI) i datada a Orviato –ciutat de l'Úmbria–, amb l'acte d'excomunicació, datat el 9 de novembre de 1282 i també assenyalat per Zurita (lib. IV, cap. XXVI).

divuyt galeras vencé a vint y d'ellas ne prengué deu y las 12 escaparen fugint. Fou la batalla en Malta y prengué la isla de Malta y la isla de Lípari.¹³⁰⁸ A 23 de juny de 1284 Roger de Làuria ab 28 galeras /cathalanas\ esperà a 70 galeras francesas y travà ab ellas batalla, y alcançà victòria y prengué al príncep de Salerno¹³⁰⁹ y altres barons, y deu galeras, y ab triumpho tornà a Messina. En juliol, y agost y setembre del mateyx any, prengué Roger de Làuria moltes ciutats, vilas y castells de Calàbria y las islas dels Gerbes.¹³¹⁰ /En octubre de 1285 prengué cerca del port de Rosas 13 galeras francesas, una nau y 2 navilis de moneda y monicions\. Alcançà altras prodigiosas victòrias que seria demasiadament llargà esta història /si se aguessen de\ referir totas. Estant lo rey don Pedro en dits regnes de Aragó entrà lo rey de França per lo regne de Navarra (del qual després la mort de Henrico¹³¹¹ rey se n'era apoderat) y féu molt dany ab son exèrcit en moltes vilas y terras de Aragó, cerca de l'any 1284. Després, al principi de l'estiu de l'any 1286, entrà Philippo rey de França¹³¹² /ab lo rey de Navarra son fill dit [...],¹³¹³ ab exèrcit de dotze mil de cavalls y setanta mil peons per lo comptat de Rosselló. Y se apoderà de la || 89v vila de Perpinyà y després de la ciutat de Elna.¹³¹⁴ Y entrant per Cathalunya y per lo Ampurdà, assitjà a la ciutat de Gerona. Y després de molts combats, la prengué ab certs partits.¹³¹⁵ Feren los soldats francesos grans crueltats contra los habitants de Gerona, en special violaren las iglésias y lo sepulcre de sant Arcís,¹³¹⁶ del qual prengueren moltes joyes y feren altres sacrilegis. Per los quals peccats posà Déu pestilència en lo exèrcit. Y isqueren eyxams de moscas del cos de sant Arcís, las quals moscas éran com unas glams, /de una part de color morat y d'altra vert ab mescla de color vermell\, de different manera que las ordinàrias. Y picant als cavalls y francesos /en totes parts dels cossos, però specialment en los forats del nas y de les orelles\, los enverinàvan de tal manera que encontinent morían. Ab aquest càstic de la pestilència y de las moscas moriren més de quaranta mil francesos y quatre mil cavalls de gran preu y vint mília cavalls dels ordinaris.¹³¹⁷ Caygué

---

¹³⁰⁸ Lípari és l'illa més gran de les Eòlies, a la mar Tirrena.

¹³⁰⁹ Carles II de Nàpols (m. 1309), rei de Nàpols (1285-1309), comte de Provença (1285-1309), comte d'Anjou i del Maine (1285).

¹³¹⁰ Illa de Gerba, al golf de Gabes. Zurita (lib. IV, cap. XLIX) l'anomena «*isla de Los Gerbe*».

¹³¹¹ Enric I de Navarra (1270-1274).

¹³¹² Felip III de França dit l'Ardit (1270-1285).

¹³¹³ Felip I de Navarra (1284-1305).

¹³¹⁴ Elna (Rosselló), situada a la riba esquerra del Tec.

¹³¹⁵ Pactes. A partir del punt i fins al final del paràgraf, segueix Zurita (lib. IV, cap. LXIX).

¹³¹⁶ Sant Narcís.

¹³¹⁷ Pere Gil mescla elements de la llegenda de P.M. Carbonell (1997: vol. II, 87) i Zurita (lib. IV, cap. LXIX). La història es convertí en proverbial des que Baronio la utilitzà en les seves

Philippo rey de França en malaltia encontinent féu /alçar\ y retirar lo exèrcit que restava, y ell juntament se retirà en Rosselló y França. Lo rey don Pedro ab son exèrcit volgué pèndrer-li los passos, lo qual com ho sabé lo rey de Navarra requerí al rey don Pedro que son pare Philippo rey de França estava malalt per morir y que puy se'n tornava y deyxava la terra libre no li impedís lo pas. Respongué lo rey don Pedro que de molt bona gana de sa part no impediria però que y havia molts esquadrons de almogàvares escampats y que no era sufficient per impedir-los y detenir-los. Finalment, ayxint lo rey de Cathalunya y arribant a Rosselló, y entrant en Perpinyà lo següent dia, en lo mes de octubre de l'any 1286, morí.¹³¹⁸ Lo rey don Pedro encontinent, lo mateyx mes de octubre, recobrà a Castelló,¹³¹⁹ y Empúrias, y Torroella de Mongriu, y Gerona, y aquest fou lo fi de aquesta jornada.¹³²⁰

Prengué lo rey don Pedro tanta còlera de que son germà don Jaume rey de Mallorca hagués dada entrada a l'exèrcit de França en Cathalunya per son comptat de Rosselló que encontinent lo mateyx mes de octubre arribant en Barcelona donà orde a Roger de Làuria, son almirant, que apercebís armada en Salou per anar a conquistar Mallorca. Y partint para Tarragona volgué Nostre Senyor que serca de Vilafranca de Panedès caygué malalt reparant en la Vila/franca\ de Panadès. Y acudint allí lo arcabisbe de Tarragona, don Bernardo de Olivella, y los bisbes de València y Huesca, y molts cavallers y titulats, la malaltia cresqué de modo que lo Rey davant dels dits arcabisbe y bisbes féu un llarc y humil rahonament humiliant-se a la Iglésia y jurant en mans y poder de l'arcabisbe de anar personalment al Papa y fer tot lo que seria justícia y rahó.¹³²¹ Y que, ayxí, demanava la absolució de las censuras, la qual absolució la atorgà lo arcabisbe prestada la deguda caució y cautela. Confessà dos vegadas ab lo guardià de Sant Francesch de Vilafranca y ab Galceran [de] Tous, monjo de Sanctas Creus; ab los dos juntament prometé per major humilitat sua. Donà llibertat als presos. Féu tot quant li ordenaren que devia fer. Rebé la sagrada comunió y la extremaunctió y molt conforme y ab grans

---

anotacions al martirologi romà, com indica Ribadeneira (1950: lib. I, cap. XXXVII, 516). D'altra banda, el jesuïta castellà la utilitza per exemplificar «*el recato que deben usar los príncipes en aprovecharse de los bienes de la Iglesia*». Sobre l'origen de la llegenda i la seva evolució en la historiografia catalana, veg. Cortadellas (1998: 44-47) i Valsalobre (2003: 67-100).

¹³¹⁸ És una errada de Pere Gil, ja que Felip III de França morí l'any 1285, com assegura Zurita (lib. IV, cap. LXIX).

¹³¹⁹ Castelló d'Empúries (Alt Empordà).

¹³²⁰ A partir del punt, segueix Zurita (lib. IV, cap. LXXI).

¹³²¹ Ribadeneira (1950: lib. I, cap. XXXI, 506-7) fa servir aquest passatge per a mostrar «*que la religion cristiana enseña a los príncipes lo que deben hacer cuando, por algún pecado grave, son castigados de la Iglesia*».

senyals de salvació, sent de edat de 46 anys, la vigília de sant Martí, a 10 de novembre, morí.¹³²² Fou aportat son cos al monestir de Santas Creus y allí està son sepulcre entre lo cor y altar major a la part [...] de l'altar major. En son sepulcre està aquest epitaphio [...].

Fou aquest rey en tot de parts de gran /ser\ perquè en lo cos era sobremanera ben agestat. En lo ànimo de altíssims pensaments y grans empresas, com de sos actes consta y per ço és /cog\nomenat don Pedro lo Magno. També és cognomenat don Pedro dels Francesos per haver tingudas grans victòrias per mar y terra contra francesos. Deyxà sos regnes de Aragó, València, Cathalunya y lo que li pertenyia de Mallorca a son fill primogènit don Alonso y lo regne de Sicília a son fill don Jaume. Governà sos estats per espay de 10 anys, ço és, des de l'any 1276 fins lo any 1286,¹³²³ lo qual any fou molt senyalat per morir en ell lo papa Martino y los reys de Aragó y França, y Carles que abans era rey de Sicília. Ordenà molt sanctas constitucions en lo lloc y any devall escrits:

En Barcelona, any 1283, foren ordenades per lo rey don Pedro, en Corts, 65 constitucions las quals estan repartidas en diferents llibres de las *Constitucions de Cathalunya*.

|| 90r

V

Rey de Aragó y compte de Barcelona

Alonso II lo Franc¹³²⁴

Alonso, fill primogènit del rey don Pedro, succeí en lo plen govern dels regnes de Aragó, València y Principat de Cathalunya lo mateyx dia y any que morí son pare, a 10 de novembre de l'any 1286. Fou cognomenat Franc per ser tan lliberal que no sabia negar cosa que li fos demanada. Solia dir que més cavalls havia donats que no havia regnat dies. Y per ser estada tan gran sa franquesa y liberalitat, havent disminuït molt de son real patrimoni, a petició de las corts que celebrà en Montsó féu una constitució «*septimo Idus novembris an 1290*» per recobrar y conservar las

---

¹³²² Pere Gil reproduex el dia de la mort que aporten Desclot (CLXVIII) i Zurita (lib. IV, cap. LXXI). Amb tot, Muntaner (CXLVI) situa la mort el dia 11 de novembre.

¹³²³ Pere Gil data el traspàs l'any 1286, en coincidència amb l'*Epítome*, un any després de la realitat històrica.

¹³²⁴ Alfons II de Catalunya, III d'Aragó, I de València, dit el Franc o el Liberal (1265-1291), rei de Catalunya-Aragó (1285-1291).

cosas no ben alienadas, la qual constitució refereyx Carbonell.¹³²⁵ La 1ª cosa que féu lo rey don Alonso va ser passar a Mallorca ab la armada que havia feta aparellar son pare a l'almirant Roger de Lauria ab moltes companyias de soldats cathalans y molts titulats y cavallers que l'acompanyaren, los noms dels quals refereyx Tomich.¹³²⁶ Y passat que fou ab molta facilitat la conquesta y tragué de las mans y poder de son honcle don Jaume, conforme son pare abans que morís lo y havia manat, gustant los mallorquins molt més en ser vassalls del rey de Aragó que no tenir particular rey de Mallorca. /Y poc després conquistà a Menorca, que era de moros, ab 40 galeras, com extensíssimament refereyx Carbonell y està en Menorca lo original.¹³²⁷ De la isla de Mallorca passà lo Rey a la isla de Iviça y en ella, ab molta alegria, fou rebut com a rey y senyor natural. De Iviça anà a València y desembarcà en Alicante; visità todas las fronteras dels regnes de València y Aragó, /todas las quals coses foren fetes des del dezembre de 1286 fins al març de 1287. Arribant a Çaragoça Dijous Sant a 12 de abril, lo dia de Pasqua, que fou a 15 de Abril, fou coronat de mà de don Jaume bisbe de Huesca¹³²⁸ en la iglésia /major\ de Sant Salvador¹³²⁹ per ser absent lo arcabisbe de Tarragona y vacar la iglésia de Çaragoça. Protestà lo Rey en dita coronació que no rebia ni era sa intenció rèbrer la corona de mà del bisbe en nom de la Iglésia romana, ni per ella ni menys contra ella, per no perjudicar-se en la regoneyxença del tribut y cens que lo rey don Pedro I havia regonegut al papa Innocèncio III feent son regne sensetari, sent com era abans totalment exempt. Protestà també que per rèbrer-la en aquell lloc no entenia causar perjudici a ell ni a sos successors que /no\ la poguessen rèbrer en altre lloc del Regne. Coronat que fou lo rey don Alonso entengué en concordar algunas differèncias que y havia entre alguns titulats de sos /estats\. Procurà se posassen a punt y ab bona defensa todas las fronteras de sos regnes. /També se ensenyorí del comptat de Rosselló contra del rey don Jaume, son honcle\. Rebé y féu differents embayxadas al Papa, y rey de Castella, y rey [de] França y de Inglaterra y se veu ab los reys de Castella, França y Inglaterra per a concertar pau, todas las quals cosas passaren des de l'any 1287 fins lo any 1290.

---

¹³²⁵ 1997: vol. II, 99.

¹³²⁶ Cap. XXXX.

¹³²⁷ P. M. Carbonell (1997: vol. II, 103-110) reproduïx una crònica anònima de la conquesta de Menorca que assegura haver trobat a l'illa. Sobre aquesta crònica, veg. Alcoberro (1997: 73-74). A partir del punt i fins al final del paràgraf, Pere Gil segueix Zurita (lib. IV, cap. LXXVI, LXXVII i LXXVIII).

¹³²⁸ Jaume de Roca o Sarroca, bisbe d'Osca (1273-1289).

¹³²⁹ L'església de Sant Salvador és la seu de Saragossa.

Acerca del regne de Sicília, del qual era reyna sa mare y rey son germà don Jaume,¹³³⁰ passaren dos cosas dignas de ser en aquest lloc escritas. La 1ª que en lo mateyx novembre de l'any 1286, que començà de regnar don Alonso, capitulà ab lo almirant Roger de Làuria anàs ab 40 galeras a Sicília per la deffensa de aquell regne y ajudar a son germà per a que's coronàs y-l posseýs ab major seguretat. Y succeý que a 12 de dezembre arribà Roger de Làuria¹³³¹ a Sicília, y a 2 de febrer fon coronat en Palerm ab grandíssima alegria. Y armà quatre-cents cavallers y se intitulà rey de Sicilia y del ducat y principat de Càpua || 90v prenent per armas la àguila que pertany a Sicília y las 4 barras que pertanyen a Aragó. Un any després de coronat tingué guerra ab lo compte Artoes¹³³² sobre lo castell de Augusta,¹³³³ lo qual després de ser pres, encontinent, lo recobrà. Y lo almirant Roger de Làuria alcançà per mar una gran victòria davant de Nàpols guanyant 44 veyxells, entre galeras y taridas, en particular las galeras capitanas dels francesos en las quals prengueren los comptes de Brenda¹³³⁴ y de Montfort,¹³³⁵ y altres gran del Regne. La 2[a] cosa fou que havent-se fet concert entre lo rey don Alonso de una part y los reys de França y de Inglaterra de altre part, que lo rey don Alonso donàs al príncep de Salerno¹³³⁶ (lo qual des del temps de son pare don Pedro havia tres o quatre anys que tenia pres y lo guardava en gran custòdia y molt ben tractat en lo castell de Barcelona) y que la dita donació fos ab certs pactes. Lo rey don Alonso fou content y lo donà però després, quant se havían de executar tots los pactes promesos y jurats, estant lo príncep de Salerno en França, li digueren que la cessió que havia feta del regne de Sicília en persona del rey don Jaume y los pactes promesos que no l'obligàvan. Y ayxí, se intitulà rey de Sicilia y fou coronat per lo Papa rey de Sicília, de la qual cosa resultaren novas passions y novas guerras alcançant sempre Roger de Làuria grans victòrias en la costa de Calàbria y de Berberia, tant que era la persona més temuda per mar que y hagués en tot lo universal món.¹³³⁷

---

¹³³⁰ Jaume I de Sicília (1285-1295), futur Jaume II de Catalunya-Aragó.

¹³³¹ Roger de Lloria (m. 1305).

¹³³² Robert II d'Artois, comte d'Artois.

¹³³³ El castell d'Agosta (antigament Augusta) es troba a la costa oriental de l'illa de Sicília, en el golf de Catània.

¹³³⁴ El comte de Brenda era Gualter o Gautier de Brienne, que més tard fou duc d'Atenes (1309-1311).

¹³³⁵ Possiblement es tracta de Guiu de Montfort, que acompanyà Carles d'Anjou a Itàlia i rebé el comtat de Nola el 1269.

¹³³⁶ Carles II d'Anjou, rei de Nàpols (1285-1309).

¹³³⁷ En aquest paràgraf, Pere Gil ha seguit Zurita (lib. IV, cap. LXXXI). En el següent paràgraf, segueix Zurita (lib. IV, cap. CXX).

Estant las cosas de Sicília del modo predit y pretenent encara Carles de Valois¹³³⁸ general del rey de França lo dret que la Iglésia per sentència particular del papa Martino li havia donat dels regnes de Aragó, y València, y Principat de Cathalunya; després de fetas moltes embayxadas per una part y altre, volgué Nostre Senyor que al principi de febrer de l'any 1291 se concertà pau en Tarascó¹³³⁹ de França entre la Iglésia y lo rey de França y Carles de Valois son germà de una part, y lo rey de Aragó de part altra. Y en particular se concertà lo casament del rey don Alonso de Aragó ab donya Eleonor,¹³⁴⁰ filla del rey de Inglaterra, de la qual pau y hagué universal alegria en los regnes de Aragó, València, Mallorca y Principat de Cathalunya, si bé los sicilians estàvan sentits que no-s fos assentada la pau en respecte de Sicília.

Fèyan-se los aparells en Barcelona per a la vinguda de la Reyna y lo Rey; ab justas se exercitava per a tal jornada y tota la corona de Aragó estava en alegria. Però Nostre Senyor, que mescla la tristesa ab la alegria, per sos secrets judicis permeté que-s féu un bony en la cuyxa del Rey, lo qual alguns diuen que fou mala bua o glànola.¹³⁴¹ Y rebent tots los sacraments com un cathòlic rey devia /y ordenant de sos estats en favor de don Jaume y compte seu, de don Federic y de don Pedro, sos germans, dins tres dias acabà sa vida. Era aquest rey de grans esperanças y com d'ell escriu lo poeta Dante «si haguera viscut besfora vista que passava lo valor de vas en vas y que igualara ab son pare».¹³⁴² Morí molt jove perquè sols tenia quant morí 27 anys. Regnà des de l'any 1286 fins lo any 1291, sols cinc anys y mesos. La sua mort succey en Barcelona a 18 de juny del dit any 1291.¹³⁴³ Fou sepultat en lo monestir de Sant Francesch y son sepulcre està a la part dreta de l'altar major. En ell se llig lo següent epitàfio [...].

Féu saludables ordinacions en lo lloc, dia y any devall escrits:

---

¹³³⁸ Carles I de Valois (1270–1325), comte de Valois (1285–1325). Fill segon de Felip III de França i d'Elisabet d'Aragó.

¹³³⁹ En realitat la pau es signà a la localitat de Brignoles, tal i com assegura Soldevila (1963: 385). Des de Ramon Muntaner (CLXXIII), la historiografia repeteix el nom de Tarascó.

¹³⁴⁰ Elionor d'Anglaterra (m. 1298), filla d'Eduard I d'Anglaterra i d'Elionor de Castella.

¹³⁴¹ En aquest paràgraf, Pere Gil segueix l'*Epítome* que, a la vegada, probablement utilitza com a font la *Crònica General de Pere III el Cerimoniós* (cap. XXXVII).

¹³⁴² Dant (Purg. VII, 112-118). Encara que es tracta d'una cita proverbial, és probable que Pere Gil la prengui de Zurita (lib. IV, cap. CXXII).

¹³⁴³ La cronologia coincideix amb Zurita (lib. IV, cap. CXXII) i l'*Epítome*.

En la cort de Montsó, any 1289, foren ordenades per lo rey don Alonso II en las corts de Montsó 34 constitucions, las quals estan repartidas en differents llibres de las *Constitucions de Cathalunya*.

|| 91r

VI

Rey de Aragó y compte de Barcelona

Jaume II cognomenat Justicier¹³⁴⁴

Jaume II, germà de don Alonso II, succey en los regnes de Aragó, València, Principat de Cathalunya, Mallorca y Sicília en lo modo següent. Entesa que hagué /don Jaume rey de\ Sicília la mort de son germà don Alonso, /deyxant a son germà don Federique¹³⁴⁵ per lloctinent general de dit regne,\ partí de Sicília hab lo almirant Roger de Làuria y bona armada de galeras. Y passant per Mallorca desambarcà en Barcelona a 16 de agost de l'any 1291 /ahont fou rebut com a compte de Barcelona y senyor natural d'ella. Y, encontinent, lo almirant Roger de Làuria se'n tornà a Sicília ab bona part de las galeras. Després, lo rey don Jaume\ anà a Çaragoça y a 4 de setembre jurà y se coronà rey ab la mateyxa protestació que son germà y son pare. Y més protestà que no prenia la possessió dels regnes com a hereu de son germà don Alonso sinó com a fill primogènit, al qual li pertenyán per lo vincle de son pare. Perquè son intent era restar-se hab lo regne de Sicília y no donar-lo a son germà don Federique, conforme el rey don Alonso havia disposat en son testament.¹³⁴⁶

Mudà la pacífica possessió; visità sos regnes; provey las fronteras; assentà ab la senyoria de Gènova y desitjant assentar pau ferma hab lo rey de Castella tractà y de fet concertà matrimo/ni\ entre ell y la infanta donya Isabel,¹³⁴⁷ filla del rey de Castella. Però desfen-se aquest matrimoni, que era tractat y conclós entre el Rey y dita infanta, per haver entre ells parantiu de consaguinitat y no haver volgut lo papa Celestino¹³⁴⁸ en lo any 1294 donar la dispensació.

---

¹³⁴⁴ Jaume II de Catalunya-Aragó, dit el Just (1267-1327), rei de Sicília (1285-95), comte de Barcelona i rei d'Aragó i de València (1291-1327) i de Mallorca (1291-95), germà d'Alfons II i fill de Pere II i Constança de Sicília.

¹³⁴⁵ Frederic III de Sicília (1296-1337).

¹³⁴⁶ En aquest paràgraf, Pere Gil ha seguit Zurita (lib. IV, cap. CXXIII). En el següent i en el posterior, segueix Zurita (lib. V, cap. X i s.)

¹³⁴⁷ Isabel de Castella (1283-1328), filla de Sanç IV de Castella.

¹³⁴⁸ Celestí V (1294).

Entre los anys 1294 y 1295 y 1296 succeý que lo rey don Jaume, ab consentiment del papa Bonifàcio VIII¹³⁴⁹ que succeý a Selestino, assentà pau y concòrdia ab lo rey de França y Carles de Valoys, son germà, ab moltas condicions, las principals de las quals éran quatre: 1ª que lo rey don Jaume se casàs ab la infanta donya Blanca,¹³⁵⁰ filla de Carles II rey de Nàpols; la 2ª que renunciàs lo regne de Sicília a favor de la Iglésia; la 3ª que tornàs lo regne de Mallorca a son honcle, lo rey don Jaume; y la 4ª que pogués conquistar las islas de Serdenya y de Còrcega que encara no éran conquistadas. Effectuàs dit casament y venint la infanta donya Blanca des de Montpeller per França y Rosselló y Empurdà, acompanyada del rey Carles y del cardenal de Sant Clement,¹³⁵¹ nuncio apostòlic, arribaren a Villabeltran.¹³⁵² Y allí, /lo 1 de novembre\ en el monestir de Villabeltran, se casaren y velaren. Y /havent\ lo rey don Jaume renunciat lo regne de Sicília y la Calàbria en favor de la Iglésia romana y del rey Carles, son sogre, /encontinent\ fou llevat lo entredit de tots los regnes de Aragó, València y Principat de Cathalunya per lo nuncio apostòlic. La qual cosa encara que fou molt bona per los dits regnes però d'ella restaren molt sentits donya Constança reyna de Sicília y don Federique, germà del rey don Jaume, y universalment tots los sicilians. Y ayxí, feren moltas embayxadas y succeýren /per dita concòrdia\ moltes guerres. A 15 de janer de l'any 1296 ajuntats los titulats y síndichs de Sicília en la iglésia de Catània, determinaren que lo infant don Federique fos rey de Sicília puys que ayxí ho havia ordenat lo rey don Alonso en son últim testament. Y lo primer que parlà y fou de aquest vot escriuen los historiadors que fou lo gran almirant Roger de Làuria, honrra de la nació cathalana, al qual parer seguiren tots de comun consentiment /no sols sicilians però cathalans y aragonesos que·s trobàvan en la isla y galeras de Sicília\. Y a 5 de març fou coronat en Palerm¹³⁵³ ab gran aplauso de tots los sicilians y fou nomenat per son almirant en sa defensa Roger de Làuria, si bé després se passà en servey de don Jaume rey de Aragó, ab tal condició que ell ni sas galeras no farían guerra contra Sicília. Y /lo\ rey de Aragó acceptà dita condició dient que ho feya com a bon cavaller, si bé després féu gran guerra /contra Sicília per haver los sicilians sentenciat a un nebot seu nomenat Joan de Làuria¹³⁵⁴ y per haver fet grans crueltats contra soldats y mariners cathalans.\ A la fi de març de l'any 1297 arribà lo rey don Jaume a Roma ahont trobà sa mare la reyna donya Constança, que de

---

¹³⁴⁹ Bonifaci VIII (1294-1303).

¹³⁵⁰ Blanca d'Anjou (1283-1310), filla de Carles II d'Anjou i de Maria d'Hongria.

¹³⁵¹ Guillem de Ferreres.

¹³⁵² Vilabertran (Alt Empordà).

¹³⁵³ En realitat, fou coronat el 25 de març de 1296; veg. Zurita (lib. V, cap. XIX).

¹³⁵⁴ Joan de Lloria (m. 1298).

Sicília era passada a Roma, y a la infanta sa germana y a l'almirant Roger de Llàuria y a Juan de Pròxida. Fou rebut de la cort romana ab gran honrra. Rebé del Papa la investidura del regne de las islas de Serdenya y Còrçega, segons en la concòrdia estava concertat. || 91v /Y prenent\ don Jaume rey de Aragó de la mà del Papa lo estandart de la Iglésia, anà ab grossa armada, /en la qual anaven molts titulats y cavallers cathalans los noms dels quals refereyx Tomich en lo capítol 42 de la sua *Història*,\ des de Nàpols contra Sicília per dominar-la y posar-la en poder del Papa. Y assitjant a Çaragoça¹³⁵⁵ no la pogué pèndrer. Entrant lo invern alçà lo cerco y se'n tornà a Nàpols, la qual tornada fou en lo any 1298.

Després, lo any 1299, en lo estiu, anà ab grossa armada lo rey don Jaume contra Sicília y contra son germà don Federique, rey d'ella. Lo qual, apercehint-se ab armada per mar molt bona, se encontraren las dos armadas en lo cabo de Orlando, costa de Sicília, en la marina de Sant Marc y en la ribera de Figuera de la Vall de Emina.¹³⁵⁶ En la qual marina peleant las dos armadas de poder a poder vençé la armada del rey don Jaume a la armada del rey don Federique, si bé lo rey don Federique ab consell per salvar sa vida se escapà ab sis galeras. Fou esta jornada a 4 de juliol de l'any 1299. Haguda esta victòria, deyxant lo rey don Jaume la empresa de Sicília, se'n tornà a Cathalunya aportant en sa companyia sa mare donya Constança. Y arribant /a Barcelona\ lo mes de dezembre estigué /en dita ciutat\ fins al febrer de l'any 1300. /La reyna donya Constança se retirà en Barcelona y perseverant en vida sancta morí lo any 1202 [sic] y està sepultada en lo monestir de Sant Francesch\.

En juny de l'any 1300 fou lo rey en Jaume rebut y jurat per senyor de Albarrazin,¹³⁵⁷ la qual cosa fou causa de gran quietut y pau en lo regne de Aragó. En aquest mateyx any 1300 ordenà lo rey don Jaume, intervenint també la auctoritat del Papa, que en Leyda se fundàs la universitat de totas scièncias per estar Leyda casi en mitg dels regnes de Aragó, València y Cathalunya. Y procurà fossen cridats mestres doctíssims. Y des de aquell temps Leyda és universitat per auctoritat pontificia y

---

¹³⁵⁵ Saragossa de Sicília (Siracusa).

¹³⁵⁶ Pere Gil utilitza els mateixos topònims de Zurita (lib. V, cap. XXXVIII), que els extreu lògicament de la *Crònica* de Ramon Muntaner (cap. CXCII). El cap d'Orlando es troba al nord de l'illa, a 90 km. de Messina, prop de Naso. La marina de Sant Marc pertany a San Marco d'Alunzio, població situada a 10 km. l'oest del cap d'Orlando. Figuera pot identificar-se amb la població de Ficarra, situada a uns 7 km. a l'est del cap d'Orlando.

¹³⁵⁷ Albarrassí (Terol).

real. Y és universitat la més antiga o de las més antigüas de tota Espanya, com escriu Çurita en lo capítol 44 del libre 5 dels *Annals de Aragó*.

Des de l'any 1300 fins lo any 1303 tingué lo rey don Jaume corts en differents llochs de sos regnes y assentà moltes coses tocants al bon govern d'ells. Per lo contrari, don Federique, son germà, rey de Sicília des de l'any 1299 fins dit any de 1303 tingué moltes guerres contra los francesos defensant son regne de Sicília y en moltes batalles alcançà grans victòries. Però ordenà Nostre Senyor que lo últim de agost de l'any 1303 féu pau y concòrdia perpètua ab lo rey Carles per medi del compte de Valoys ab moltes condicions, las quals extensament refereyxen los historiadors sicilians y las suma Çurita en lo capítol 56 del libre 5 dels *Annals*. La qual pau fou confirmada per lo papa Bonifàcio VIII.¹³⁵⁸ Concloues que foren las preditas paus entre lo rey don Federique y lo rey don Carles contengué, en lo mateyx any 1303, que Andrònic¹³⁵⁹ emperador de Constantinoble trobant-se apretat dels turcs demanà socorro a don Federique /rey de Sicília\ offerint pagar los soldats. Lo rey don Federique envià a l'Emperador 20 galeras y altres veyxells de les quals era general fra Roger de Flor de Brindez¹³⁶⁰ y en ellas anàvan quatre mil almogàvares, casi tots cathalans, gent molt exercitada des del rey don Pedro en las guerres de Sicília y Calàbria, y molts cavallers /també cathalans\. Y tots se nomenàvan la Companyia dels Cathalans, los quals feren en levant coses prodigiosas que escriuen extensament Muntaner¹³⁶¹ /y altres historiadors\, y bayx en aquest mateyx capítol se referiran.¹³⁶²

Tornant ara a las coses tocants al rey don Jaume, en febrer de l'any 1304 se veren junts lo rey don Jaume de Aragó y lo rey de Castella y lo rey de Portugal en la vila del Campillo, que està entre Àgreda y Tarassona, entre los quals se assentaren moltes coses de pau y concòrdia, en special se senyalaren los llímits y la divisió entre los regnes de Múrcia y de València.

---

¹³⁵⁸ Es tracta de la pau de Caltabellota, signada el 9 d'agost de 1302, per la qual Frederic fou reconegut com a rei de Tinàcria. A partir del punt, Pere Gil segueix Zurita (lib. V, cap. LXIV).

¹³⁵⁹ Andrònic II Paleòleg (1258-1332), emperador de Bizanci (1282-1328).

¹³⁶⁰ Roger de Flor (m. 1305). Zurita (lib. VI, cap. I) creu que era fill d'un cavaller alemany «*que fue heredado en la ciudad de Brindez*».

¹³⁶¹ Muntaner qualifica sovint els fets que narra com «prodigiosos» o «meravellosos».

¹³⁶² En els dos paràgrafs següents, Pere Gil segueix Zurita (lib. V, cap. LXVI).

A 17 de janer de l'any 1305 morí lo almirant Roger de Làuria que fou lo més famós capità que antes y després se sàpia que sia estat algú en cuydado, vigilància, paciència, astúcia, celeritat y prestesa de ànimo, y sobretot en consell. Era de estatura mèdia, ben proporcionat, de grans forçes corporals, acostumat a treball y sobretot de ànimo generós y invencible. Nunca fou vençut en més de 20 anys que li durà ser almirant y fer guerra ans alcançà moltes y senyaladas victòrias. Deyxà ab bona col·locació tres fills y quatre fillas. Està sepultat en la iglésia del monestir de Santas Creus, debayx la sepultura¹³⁶³ del rey don Pedro II com a persona la més amada que aquell rey tingué de sas empresas. En son sepulcre està aquest epitàphio [...].

|| 92r A 5 de juny de l'any 1305 fou elegit lo papa Clement V.¹³⁶⁴ Després, a 13 de octubre de l'any 1307, foren presos per manament de don Philip¹³⁶⁵ rey de França lo /gran\ mestre y tots los cavallers templaris de França y sos béns confiscats. Lo mateyx se féu en Aragó, Cathalunya y València en lo any 1308 per manament del rey don Jaume. Y lo mateyx se féu en Itàlia y altres parts de tota la cristiandat. /Esta captura se féu per ser acusats dits templaris dels crims de idolatria, heretgia, sodomia y altres. Y Carbonell¹³⁶⁶ escriu trobar-se de llurs delictes alguns processos en lo archiu de Barcelona.¹³⁶⁷ Y després de fetas grans informacions y fets molts processos y conferits tots de totas nacions entre si, /se convocà y\ celebrà per manament del papa Clement V concili general en la ciutat de Viena,¹³⁶⁸ /en lo qual se veren los processos dels templaris y se miraren de propòsit totas\ las ditas diligèncias /fetas\ en tot lo món per lo dit summo pontífice. Y vistas y conferidas las causas y los processos en dit general concili per manament de sa sanctedat, en la 2ª cession de dit concili, lo Papa qui present estava ab aprobació del concili, a 10 de abril de l'any 1312, declarà sentència en la qual la religió militar dels templaris fou tota reprovada, desfeta, abolida, prohibint que en avant ningun·s poguessen professar en aquella religió ni aportar son hàbit ni nomenar-se templaris. Fou esta religió abolida després de 184 anys que havia que s'era començada. Quant als

---

¹³⁶³ Pere Gil utilitza la mateixa expressió que Zurita (lib. V, cap. LXVI) per referir-se a l'enterrament als peus de la tomba del Rei, i no «debayx», una prova més de fins a quin punt el jesuïta reusenc segueix l'historiògraf aragonès.

¹³⁶⁴ Climent V (1305-1314).

¹³⁶⁵ Felip IV de França, dit el Bell (1268–1314), rei de França (1285–1314).

¹³⁶⁶ 1997: vol. II, 131.

¹³⁶⁷ Alcoberro (1997: vol. II, n. 253) assenyala que el procés contra els templers es troba a l'ACA amb el núm. 291 (registres de la Cancelleria). A partir del punt i fins el final del paràgraf, Pere Gil segueix Zurita (lib. V, cap. XCIX, CIX).

¹³⁶⁸ Concili de Viena (1311-12).

béns se ordenà que las rendas fossen donadas a la religió militar de sant Juan ab certas condicions, acceptant los regnes de Portugal, Castella, Aragó y Mallorca, dels quals /se\ reservà la determinació a la sede apostòlica. Quant a las personas dels religiosos templaris remeté que fossen castigats o deslliurats en cada província conforme al judici dels concilis provincials y dels bisbes ordinaris dels bisbats en los quals se trobarían. D'esta manera se acabà aquella religió militar dels templaris, la qual per espay de 184 /anys, ço és, des de l'any 1104 fins lo present any 1312,\ se era estesa per tota la christiandat y se era feta riquíssima. Y per la relaxació dels que la governaven y vicis gravíssims de molts particulars d'ella parà en ser totalment desfeta.

Des de l'any 1305 fins lo any 1310 entengué lo rey don Jaume en compondre coses de sos estats. Anà ab gran exèrcit per mar y terra al regne de Granada; acompanyaren-lo molts titulats y cavallers cathalans, dels quals refereyxen alguns noms Çurita¹³⁶⁹ y altres historiadors. Assitjà la ciutat de Almeria. Tingué moltes escaramuças y batallas ab los moros. Finalment, alçant lo cerco d'ella, tornà a Cathalunya.¹³⁷⁰ Y estant en Barcelona ab companyia de donya Blanca, sa muller, fou servit Nostre Senyor que la dita reyna donya Blanca, a 14 de octubre de l'any 1310, morí. De la qual li restaren sinc fills y sinc filles. Los fills foren 1[r] don Jaume,¹³⁷¹ que renuncià al /dret de la primogenitura que tenia als regnes y se féu religiós de l'hàbit militar de l'Espital de Sant Joan. Carbonell¹³⁷² refereyxo loa de la renunciació, lo qual està en el Archiu Real de Barcelona.¹³⁷³ 2[n] don Alonso, que succeý en los regnes. 3[r] don Joan,¹³⁷⁴ que fou primer arcabisbe de Toledo y després de Tarragona y patriarca de Alexandria. Lo 4[rt] don Pedro,¹³⁷⁵ /lo qual fou compte de Ribagorça y Empúries, y se casà y col·locà sos fills, y morta sa muller de edat de 54 anys, a 12 de setembre de l'any 1358, se féu frare de Sant Francesch en Barcelona\. Lo 5[è] don Ramon Berenguer,¹³⁷⁶ /lo qual fou compte de Prades\. Ses

---

¹³⁶⁹ Lib.V, cap. LXXVIII.

¹³⁷⁰ Sobre la diferent consideració d'aquest episodi entre la historiografia catalana i castellana, veg. l'est. intr.

¹³⁷¹ Jaume d'Aragó (m. 1334).

¹³⁷² 1997: vol. II, 119.

¹³⁷³ Alcoberro assenyala que el document es conserva a l'ACA, pergami 3574 dels de Jaume II.

¹³⁷⁴ Joan d'Aragó, arquebisbe de Tarragona (1327-1334).

¹³⁷⁵ Pere I d'Empúries (1305-1381), comte de Ribagorça (1322-1358), Empúries (1325-1341) i Prades (1341-1358).

¹³⁷⁶ Ramon Berenguer I d'Empúries (1308- d. 1366), comte d'Empúries (1341-1364). El 1341 permutà amb el seu germà Pere el comtat de Prades pel d'Empúries.

filles foren donya Maria,¹³⁷⁷ donya Constança,¹³⁷⁸ donya Isabel,¹³⁷⁹ donya Blanca¹³⁸⁰ y donya Violant,¹³⁸¹ totas /foren casadas\ excepto donya Blanca que fou monja y priora de Sixena.

En lo any 1311 celebrà lo Rey corts en Çaragoça als aragonesos. Envià sos embayxadors al concili de Viena.

En lo any 1312 lo rey de França restituí la Vall de Aran al rey don Jaume de Aragó y los aranesos prestaren lo jurament de fidelitat y homenatge. Y fou presa per part del Rey possessió de dita vall y des de llavors fins vuy dita vall és del Principat de Catalunya. Y a 9 de juliol del dit any 1312 don Sancho,¹³⁸² fill de don Jaume rey de Mallorca, vingué a Barcelona per prestar los homenatges al rey don Jaume de Aragó conforme a la concòrdia que s'era capitulada, de la qual en aquest capítol s'és feta menció /y còstan estas cosas per actes en lo Archiu Real de Barcelona.¹³⁸³ En lo mateyx any se mogué guerra entre don Federique rey de Sicília y Roberto rey de Nàpols, y durà algun temps. Conquistà don Federique moltes ciutats y vilas de Calàbria.¹³⁸⁴

En lo any 1313 succeí que la Companyia dels /mil y sinc-cents ab armas de cavall\ y quatre mil cathalans, almogàraves peons, de la qual éran generals fra Roger de Flor de Brindez y Berenguer de Entença,¹³⁸⁵ /y capitans particulars cavallers cathalans. Y,\ la qual, com està dit, lo any 1303, fou enviada per don Federique rey de Sicília a l'emperador oriental Andrònico per fer-li socorro ab sou de l'Emperador. /Alcançà dita companyia\ ab just títol y conquista los ducats de Athenas y de Neopàtria¹³⁸⁶ en lo modo següent: arribant dita companyia a Constantinopla lo dit any 1303 pagà lo Emperador las pagas de dita companyia per quatre mesos. Y partint de Constantinopla en demanda de l'exèrcit dels turchs anaren al /regne\ de Natòlia¹³⁸⁷ y al cap del Tarquin¹³⁸⁸ ahont, encontrant en lo exèrcit dels || 92v turchs

---

¹³⁷⁷ Maria d'Aragó (1297-1347), infanta de Castella.

¹³⁷⁸ Constança d'Aragó contragué matrimoni amb Joan Manuel de Castella.

¹³⁷⁹ Elisabet d'Aragó (1301/1302–1330), es casà amb Frederic III, rei de Romans.

¹³⁸⁰ Blanca d'Aragó (m. 1348)

¹³⁸¹ Violant d'Aragó (1310- v. 1353), comtessa de Luna.

¹³⁸² Sanç I de Mallorca (m. 1324), rei de Mallorca (1311-24).

¹³⁸³ Alcoberro (vol. II, 122, n. 233).

¹³⁸⁴ A partir del punt, Pere Gil segueix Zurita (lib. VI, cap. I–XII).

¹³⁸⁵ Berenguer d'Entença i de Montcada (m. 1307).

¹³⁸⁶ El ducat d'Atenes comprenia la Beòcia i l'Àtica, que s'uní al de Neopàtria quan la Companyia conquistà la part meridonal de la Tessàlia.

¹³⁸⁷ Anatòlia.

que era de més de vuyt o deu milia de cavall y més de trenta mil peons, travà la Companyia de Cathalans contra ells, en octubre de dit any, tan gran batalla que durà moltas horas. Y los turchs foren desbaratats y morts tres mil de cavall y deu mil de peu, y prengueren molts esclaus y molta riquesa. Y tornant-se'n a Tarquin invernà en aquella terra. Y en lo abril de l'any 1304 passant avant contra los turchs penetrant sens resistència las províncias de Natòlia, y Phrìgia, y Meònia,¹³⁸⁹ y marchant envés Filadèlphia,¹³⁹⁰ encontrà la Companyia ab un exèrcit de turchs de vuyt mil de cavall y dotze mil de peu. Y donant-se cruel batalla des del matí fins al mitgdia, dels vuyt mil de cavall no escaparen mil y dels dotze mil de peu no escaparen sinc-cents. Y de la Companyia de Cathalans moriren vuytanta de cavall y cent de peu. Alcançada esta victòria se reculliren en Filadèlphia ahont foren molt ben rebuts. De allí, després alguns dies, passaren a la ciutat de Kiff o Nyssa¹³⁹¹ ahont tingueren reconte y batalla ab turchs alcancant d'ells victòria. Passaren cerca de Smirna;¹³⁹² anaren a Dània¹³⁹³ y a Èpheso.¹³⁹⁴ En Dània, peleant ab un exèrcit de turchs, mataren cerca de mil turchs de cavall y dos mil de peu. Travessaren las províncias de Licaònia,¹³⁹⁵ Pamphília¹³⁹⁶ y Silícia,¹³⁹⁷ que comprenen en lo regne de Natòlia, fins a un pas de montanya nomenat la Porta del Ferro, lo qual pas divideyx lo regne de Natòlia del regne de Armènia.¹³⁹⁸ En lo qual pas travaren batalla ab un exèrcit de turchs de deu mil de cavall y de vint mil de peu y mataren cerca de sis milia de cavall y deu milia de peu. La qual victòria causà en los turchs tal temor per molt espay de temps que no tingueren ànimo de pelear contra la Companyia dels Cathalans ni esperar-los en camp. Y restà casi tot lo regne de la Natòlia conquistat per la dita Companyia dels Cathalans. Després, deyxant dit regne ab defensa per manament de l'Emperador, tornà la Companyia dels Cathalans a Constanti/no\pla y lo Emperador féu al general Roger, /que estava casat ab sa neboda,\¹³⁹⁹ son cèsar, y al general don Berenguer de Entença li donà un gran estat de las islas de l'imperi.

---

¹³⁸⁸ Artaki, península de la mar de Màrmara, l'antiga Artàcia.

¹³⁸⁹ Zurita (lib. VI, cap. II) l'anomena «*Frigia Meonia*» per assenyalar que marxaven cap al sud d'Artaki. Frígia és la regió occidental de l'Àsia Menor. Meònia, nom antic de la Lídia (Àsia Menor)

¹³⁹⁰ Filadèlfia és l'actual Alasheher (Àsia Menor).

¹³⁹¹ Nisa correspon a l'actual Nazili, a la riba del Menderes o Meandre.

¹³⁹² Esmirna (Izmir) situada a la costa de la mar Egea, al golf homònim.

¹³⁹³ Anea, a la costa de la mar Egea, prop de l'illa de Khios.

¹³⁹⁴ Efes (Selçuk), a la costa de la mar Egea.

¹³⁹⁵ Licaònia, regió més interna de l'Anatòlia central.

¹³⁹⁶ Pamfília, situada a la part meridional d'Anatòlia.

¹³⁹⁷ Lícia, regió situada al sud-oest de l'Àsia Menor.

¹³⁹⁸ La muntanya anomenada Porta de Ferro o Porta de Cilícia dóna pas a Armènia i la Síria.

¹³⁹⁹ La princesa Maria, neboda d'Andrònic II i filla del tsar de Bulgària.

Invernà lo any 1305 en Galípoli.¹⁴⁰⁰ En lo abril del dit any 1305, demanant los soldats de la Companyia a l'Emperador las pagas y ell no volent-los pagar fins que arribassen y fossen entrat al regne de Natòlia, se amotinaren los cathalans. Prometé lo Emperador de donar-los en feu lo regne de Natòlia y de pagar-los cada any certa quantitat. Y féu fer certa moneda falsa y féu-los pagar en part. Y Michael Paleòlogo,¹⁴⁰¹ fill de l'emperador Andrònico (lo qual era ja jurat per emperador), mogut de enveja que los generals Roger y Berenguer de Entença [sic] fossen tan estimats, conjurà en fer matar a Roger a traïció. Y de fet, estant en Andrinòpoli¹⁴⁰² Roger repentinament entrà un exèrcit de vuyt mília hòmens per sa casa y mataren a Roger y tots los cavallers y soldats cathalans de sa casa, que serían cent y trenta; sols fugi/ren tres\ cathalans nomenats Ramon Alquer,¹⁴⁰³ Ramon de Tous¹⁴⁰⁴ y Bernat Raudor.¹⁴⁰⁵ Lo mateyx dia manà lo Emperador matar dins de Constantinopla tots quants cathalans se trobaren de la Companyia. Encontinent, envià lo Emperador un exèrcit de cerca de deu mil de cavall y trenta mil de peu a Galípolo, ahont estava casi tota la Companyia, /ab intent de passar a tall de espasa tota la Companyia\. Ab tanta celeritat y fúria arribaren que trobant desapercebuts als cathalans de la Companyia mataren més de mil hòmens y los prengueren casi tots los cavalls, exceptos dos-cents cavalls. Los de la Companyia veent-se tan cruelment enganyats (no obstant que cada dia los combatents /se defensaren\ y tancaren y fortificaren dins de Galípoli com millor pogueren) y deyxant gent sufficient en dita ciutat de Galípoli, lo general d'ells, don Berenguer de Entença, isqué ab deu galeras que tenia per fer dany a la costa y ajudar y proveyr als de Galípoli. Y juntament al conducto va enviar embayxadors ab una barca de vint remes a desafiar a l'Emperador de la traïció que havia feta. Y publicat dit desafiament y demanant als embayxadors salvoconducto, abans de arribar a Galípoli, foren cruelment morts y trossejats contra tota lley que s'ha de guardar als embayxadors. Veent don Berenguer de Entença tan gran crueltat declarà guerra ab tota la Companyia dels Cathalans contra lo Emperador y contra son imperi intitulant-se senyor de Notòlia [sic]. /Y alçà banderas y estandarts de la Iglésia y del rey de Aragó y de don Federique rey de Sicília\. Y, encontinent, donà ab embayxada de tot avís a don Federique rey de Sicília y a don Jaume rey de Aragó supplicant/-los\ que

---

¹⁴⁰⁰ Gal·lípoli, a la península homònima, situada a l'entrada des de la mar de Màrmara a l'estret dels Dardanelos.

¹⁴⁰¹ Miquel IX Paleòleg (1277-1320), emperador d'Orient (1295-1320).

¹⁴⁰² Andrinòpolis o Adrianòpolis, nom antic de la ciutat d'Edirne.

¹⁴⁰³ Ramon Alquer (s. XIII-XIV), cavaller.

¹⁴⁰⁴ Ramon de Tous (s. XIII-XIV), cavaller.

¹⁴⁰⁵ Bernat de Roudor (s. XIII-XIV), cavaller.

enviassen socorro a la Companyia y offerint ab poc socorro (conforme era la ocasió podían, en special don Federique)¹⁴⁰⁶ || 93r conquistar lo Imperi oriental /que era de grechs schismàtichs\ . Començà don Berenguer de Entença de fer guerra ab sas galeras contra los llochs de la marina de Constantinopla, que tot ho passava a tall de espasa. Lo Emperador, per lo contari, fen un exèrcit de cerca de vuyt mil de cavall y quaranta mil de peu, la qual cosa arribant a notícia de don Berenguer de Entença considerant que la Companyia no tenia forçes per resistir a tan gran exèrcit, féu treva ab los turchs per defensar-se de l'Emperador. Feta esta treva arribaren setze galeras de Gènova y lo general d'ellas, ab falsa pau, convidà a don Berenguer de Entença. Lo qual, fiant-se d'ell, pujà a la galera capitana de Gènova; manjà y dormí en ella y lo dia següent las galeras de Gènova, a traÿció, prengueren a las /galeras\ de la Companyia. Mataren més de dos-cents hòmens y prengueren tot lo tresor. Y no volent donar a don Berenguer per ningun rescat /feren vela y lo se n'\aportaren a Gènova restant la Companyia dels Cathalans, que estava en Galípoli, tan desfeta y casi consumida, sens general, ab quatre solas galeras y dotze lenys, y algunas poques barques que ls restaven /en lo port de Galípoli\ . Determinaren que Bernat de Rocafort¹⁴⁰⁷ fos (com era) mariscal y cap de l'exèrcit, y que morissen tots en Galípoli en defensa de sas vidas. Y perquè ningú pogués fugir cremaren las galeras y los lenys y barques. Alçaren un estandart ab la imatge de sant Pere sobre la torre maestra del castell de Galípoli. Feren tres banderas de camp, una de sant Jordi y dos ab las armas de Aragó y Sicília, y deyxant en Galípoli la gent sufficient per las torres y guarda /de la ciutat\ , confessats y combregats tots los de la Companyia dels Cathalans /los quals tots /junts\ a penas arribaven quatre mil, los primers de juny de l'any 1305\ se posaren en un camp, ab ànimo invincible y orde admirable, per esperar a l'exèrcit de l'Emperador que era de vuyt mil de cavall y quaranta mil de peu. Y travant los dos exèrcits batalla, fou desbaratat lo exèrcit de l'Emperador y començant de fugir los de la Companyia anaren a l'encanç tras d'ells, per espay de camí de vint-y-quatre millas. Y atropellant-se los enemichs ells mateyxos, uns a altres, moriren en dita batalla sis mil de cavall y vint milia de peu y de la Companyia dels Cathalans sols moriren un home de cavall y dos de peu. Esta victòria fou reputada per miraculosa y ab ella tingué la Companyia molts y bells cavalls, y molta riquesa, y experimentant tan gran favor del cel cobrà nova confiança contra sos enemichs. Anujat y espantat lo emperador Paleòlogo de dita

---

¹⁴⁰⁶ Per fer llegible el text, aquesta vegada no respectem la posició del parèntesi que figura així en el manuscrit: «y offerint ab poc socorro (conforme era la ocasió) podían, en special don Federique, conquistar (...)».

¹⁴⁰⁷ Bernat de Rocafort (m. 1309).

victòria, determinà ell en persona anar ab exèrcit de més de dotze mil de cavall y innumerable de peu. Lo qual sabut per los cathalans de la Companyia, deyxant sols cent hòmens en guarda del castell de Galípoli ab las donas y fills los altres ab sos esquadrons isqueren a encontrar hab lo Emperador. Y travant batalla los dos exèrcits fou lo Emperador ferit y llançat del cavall, y son exèrcit desbaratat y morts deu mil de cavall y innumerable de peu. Y de la Companyia dels Cathalans moriren sols onze de cavall y vint-y-set de peu. Y collint tota la riquesa, que fou grandíssima, se'n tornà tota la Companyia dins de Galípoli donant gràcias al Senyor de tan sobradas misericòrdias. Ab estas victòrias fou tan gran lo temor que cobrà tota la terra a la Companyia dels Cathalans que en sentir nomenar nom de cathalans fugían. Prengué la Companyia las ciutats de Rodiscó y Panidó¹⁴⁰⁸ en la mateixa província de Tràcia y estava la Companyia repartida en estas tres ciutats, és a saber: Galípoli, Rodiscó y Panidó. Y de allí, fèyan guerra y corrían la costa y tingueren moltes victòrias contra los grechs de l'imperi y /contra\ genovesos, y se conservaren y preservaren fins lo any 1308. Després dels quals /anys\ se mogueren passions entre don Berenguer de Entença (lo qual a petició del rey de Aragó era estat llibertat de mans dels genovesos y era tornat a Galípoli dende Cathalunya ab una nau y sinc-cents soldats de socorro) y Bernat de Rocafort, sobre qual dels dos seria general. Y arribaren a tant que en una refega /o rebato\ que·s mogué uns soldats de part de Rocafort mataren a don Berenguer. Y travant-se batalla entre turchs y los mateyxos de la Companyia entre si foren morts en dit rebato cent cinquanta de cavall y sinc-cents de peu de la dita companyia, de la qual cosa restaren resentits molts de la Companyia. Y veent Rocafort que estava en desgràcia dels reys de Aragó y de Sicília y de Mallorca, no sols per lo dit homicidi però encara per no haver volgut acceptar per general de tota la Companyia dels Cathalans¹⁴⁰⁹ en nom del rey de Sicília a l'infant don Ferrando,¹⁴¹⁰ fill del rey de Mallorca y cosingermà del rey de Sicília. Determinà de confederar-se ab los francesos, y en special ab Tibaut,¹⁴¹¹ general dels francesos, que estava en Negropono.¹⁴¹² Lo qual Tibaut per esta || 93v ocasió tenint queyxas de molts de la Companyia y molt justas contra Rocafort, prengué moltes riquesas de dit Rocafort y al mateyx Rocafort y a son germà Albert Rocafort.¹⁴¹³ Y de nit, ab sas galeras, sens despedir-se de la Companyia, passà y se n'anà a Nàpols y donà als dos germans Rocaforts en mans

---

¹⁴⁰⁸ Redestó i Panidó, ambdues ciutats situades a la costa europea de la mar de Màrmara.

¹⁴⁰⁹ Ratllat: «a l'infant don Fernando»

¹⁴¹⁰ Ferran de Mallorca (m. 1316), conegut com Ferran de Morea.

¹⁴¹¹ Thibault de Chepoy (s. XIV).

¹⁴¹² Negropono és l'actual illa d'Eubea, a la mar Egea.

¹⁴¹³ Asbert Rocafort (s. XIV).

del rey Carles, lo qual los posà en aspre y dura càrcer, ahont moriren de fam y desventura. Veent-se la Companyia del modo que està dit, dessabuda, sens general, elegiren dos cavallers que la governassen ab un adalid y un almocaten, y dotze consellers per consell dels quals los dits dos cavallers se regissen. Estas cosas sobreditas de treballs, y discòrdias, y rebatos, passaren des de l'any 1308 fins cerca de l'any 1313, y estava en aquest temps la Companyia dels Cathalans en lo cap de Cassàndria.¹⁴¹⁴ Succey cerca de aquest temps que Guelter de Brena¹⁴¹⁵ de nació francès, duc de Athenas, tenin /grans guerras\ en sas fronteras y no podent conservar sos estats cridà a la Companyia dels Cathalans offerint-los gran sou y salari. Fou contenta la Companyia y passant per las províncias de la Valàchia,¹⁴¹⁶ Thesàlia¹⁴¹⁷ y Morea,¹⁴¹⁸ arribant a Athenas feren valerosament guerra als enemichs, de tal manera que dins poch mesos tots los enemichs ab molta ventatge del duc se conçertaren ab ell. Quant vingué lo temps de pagar lo sou /que dit duc havia promès\ als cathalans de la Companyia, lo duc no sols no·ls volgué pagar però urdí ab secreta traïció de matar casi a tots los de la Companyia ab un exèrcit de francesos y grechs que secretament féu ajuntar. La qual traïció entesa per los cathalans de la Companyia posaren-se tots en camp ras ab sos esquadrons y venint lo duc ab son exèrcit contra la Companyia mogueren los cathalans almogàraves tan gran crit que los cavalls se espantaren y anaren envés una lacuna o estany. Y anant los cathalans de cavall y de peu en son alcançe, entre morts ab armas y atropellats y offegats moriren més de vint milia y los demés fugiren. Y entre ells morí lo mateyx Gualter de Brena duc de Athenas. Llavors, la Companyia dels Cathalans elegí per son general a Roger de Eslauro,¹⁴¹⁹ cavaller cathalà de Ampurdà. Y entraren en la ciutat de Athenas y la prengueren, y lo mateyx feren del ducat de Neopàtria. Posaren guardas en tots los castells de las fronteras; posaren governadors de las ciutats y vilas, com si hagués molt temps que éran senyors de la terra. Y fou assò en lo any 1313.

Però considerant los cathalans de dita Companyia que no·s podían conservar sens protecció del rey de Aragó o Sicília y que los francesos procurarian ab lo Papa (com de fet procuraren) que fossen llançats de la terra ab tots los medis possibles,

---

¹⁴¹⁴ Cassàndria, a la península Calcídica.

¹⁴¹⁵ Comte de Brenda.

¹⁴¹⁶ Valàquia, regió al sud dels Carpats Meridionals.

¹⁴¹⁷ Tessàlia, regió situada al damunt de la Grècia Central, encerclada pràcticament de muntanyes.

¹⁴¹⁸ Morea, nom amb el qual era conegut el Peloponès.

¹⁴¹⁹ Roger Deslaur, duc d'Atenes (1311-1312).

enviaren ambayxada a don Federique rey de Sicília que ls enviàs un fill que l pendrían per duc y senyor de la terra. Y lo rey don Federique fou content que Manfredo,¹⁴²⁰ fill segon seu, fos jurat duc de Athenas y Neopàtria. Però entretant que no tenia sufficient edat per governar envià per governador en nom de l'infant Mamfredo a un cavaller, Bernat Estanyol,¹⁴²¹ després a un fill seu natural nomenat don Alonso Federic de Aragó,¹⁴²² al qual per temps succeý Guillermo,¹⁴²³ fill de don Federic, y altres. Ab legítima successió /se conservaren\ per espay de setanta anys, ço és, des de l'any 1314 fins lo any 138[8] de Nostre Redemptor, cerca del qual any se perderen los dits ducats de Athenas y Neopàtria. Y per quant lo regne de Sicília del qual éran los predits ducats està vuy unit ab los regnes de Aragó y los regnes de Aragó ab los de tota Espanya per esta causa vuy lo rey /de Espanya\ té títol de duc de Athenas y de Neopàtria.¹⁴²⁴ Esta, en suma, és la història de la Companyia dels Cathalans en lo Imperi oriental y ducats de Athenas y Neopàtria, las obras y victòria de la qual més són prodigiosa y miraculosas que humanas, semblants a las dels Macabeos. Y són tals que fora las dels Macabeos no s ligen en històrias haver semblants succeýdas.¹⁴²⁵ Escriu esta història extensament || 94r Ramon Muntaner, cathalà natural de Paralada y ciutadà de València, lo qual se trobà, /o las més\, en todas las batalles de dita Companyia des de l'any 1303 fins lo any 1320 y cerca d'ell. Y lo qual, en lo pròlec de dita història, la qual comença des de don Pedro I rey de Aragó fins a don Alonso II, fill de don Jaume II, testimonia de si mateyx que entre mar y terra se trobà en trenta-dues batalles. També escriuen esta història Joan Vilano,¹⁴²⁶ grave historiador; un religiós de sant Domingo sens posar son nom¹⁴²⁷ [...]; Hierònym Çurita en los primers vuyt capítols del libre 6 de la 1ª part dels *Annals de Aragó*;¹⁴²⁸ y altres.¹⁴²⁹

¹⁴²⁰ Manfred I d'Atenes (m. 1317), duc d'Atenes (1312-17).

¹⁴²¹ Berenguer d'Estanyol (m. 1316), fou nomenat el 1312 vicari general dels ducats d'Atenes i Neopàtria.

¹⁴²² Alfons Frederic d'Aragó era fill natural del rei Frederic de Sicília. Fou vicari general dels ducats de 1317 a 1330.

¹⁴²³ Guillem II d'Atenes (m. 1338), duc d'Atenes (1317-18) i de Neopàtria (1319-38).

¹⁴²⁴ És significatiu que, mentre Zurita (lib. VI, cap. XII) només indica la unió dels ducats d'Atenes i Neopàtria a la corona de Sicília, en canvi Pere Gil vincula els títols als regnes de la corona d'Aragó i, a través d'aquesta, a la corona reial (veg. l'est. intr.).

¹⁴²⁵ Aquesta al·lusió bíblica als Macabeus no és a Zurita.

¹⁴²⁶ Es refereix a Giovanni Villani (m. 1348), autor d'una crònica de la ciutat de Florència, des dels temps bíblics fins al s. XIV. Pere Gil cita Villani a través de Zurita (lib. VI, cap. XI).

¹⁴²⁷ Pere Gil cita a través de Zurita (lib. VI, cap. XI), el qual assenyala que l'autor d'aquesta obra «*fue un religioso de la orden de santo Domingo que no se nombra, que compuso cierto discurso en latin en el año de 1332 y lo dedicó a Filipo de Valois rey de Francia*». Massó Torrents (1906: 576) –citant Dormer– ja s'adonà que l'historiògraf aragonès posseïa un exemplar anònim sobre la història de Sicília escrit l'any 1337.

¹⁴²⁸ La narració dels fets de la Companyia abasta fins el capítol XI.

En lo any 1314 se féu guerra contra la isla dels Gerbes, en la qual se perderen molts soldats de Cathalunya, Aragó y València. Y restaren las islas dels Gerbes y Querques¹⁴³⁰ unidas al regne de Sicília y lo Rey y regne de Túnez fou fet tributari del Rey y regne de Aragó, tot lo qual se féu per lo valor de Ramon Muntaner. Restant /don Federic rey de Sicília algun temps ab pau però després tingué guerra ab lo rey Roberto.¹⁴³¹ Y finalment, succeý a don Federic son fill don Pedro¹⁴³² en lo regne de Sicília\ . A 7 de novembre de l'any 1315 don Jaume rey de Aragó estant en la ciutat de Gerona se casà y consumà matrimoni ab donya Maria,¹⁴³³ germana del rey de Chipre, de la qual per ser en dies no tingué fills. Y morí la dita donya Maria als últims de març de l'any 1318 en la ciutat de Tortosa y fou sepultada en lo monestir dels Frares Menors de dita ciutat.¹⁴³⁴

A 7 de abril de l'any 1317 estant lo papa Joan XXII¹⁴³⁵ en la ciutat de Avinion de França canonizà a sant Luýs¹⁴³⁶ confessor y bisbe de Tolosa, germà de donya Blanca muller diffunta que era estada del rey don Jaume II, de la qual cosa escrigué lo papa Joan XXII una carta al dit rey don Jaume per sa consolació feta a 15 de abril. Refereyx Çurita paraula per paraula esta carta en lo capítol 19 del libre 6 de la 2[a] part dels *Annals*.¹⁴³⁷ A petició del rey don Jaume fou instituyda /lo any 1317\ en la vila de Montesa del regne de València, la religió militar dels cavallers de Montesa ab vestit negre y creu vermella llisa. Y foren applicadas part de las rendas dels templaris a la religió /de sant Joan y part a la dita religió de Montesa\, y lo primer mestre de dita religió de Montesa fou un cavaller cathalà nomenat Guillem de Eril.¹⁴³⁸ Y a 14 de març de l'any 1320 fou instituïda en Portugal la religió dels cavallers de Christus per lo papa Joan XXII. A 14 de juliol de l'any 1318 lo papa Joan XXII a petició del rey don Jaume y ab consentiment de don Ximeno de

---

¹⁴²⁹ A partir del punt, segueix Zurita (lib.VI, cap. XVI-XVIII, XXIII, XXVI, XXVII).

¹⁴³⁰ Illes Kerkenna al golf de Gabès, prop de l'illa de Jerba.

¹⁴³¹ Robert I de Nàpols (1278-1343), rei de Nàpols i comte de Provença (1309-43).

¹⁴³² Pere II de Sicília (1305-1342), rei de Sicília (1337-42).

¹⁴³³ Maria de Xipre (m. 1322), germana d'Enric II de Xipre i filla gran del rei Hug III i d'Isabel d'Íbelin. Zurita (lib. VI, cap. XVIII) assegura que la boda se celebrà el 27 de novembre de 1315.

¹⁴³⁴ Segons Zurita (lib. VI, cap. XXXVIII), la reina morí el mes de març de 1319, però en un altre moment explica un fet ocorregut l'abril de 1321 entre els jueus de Barcelona i els criats de la reina. Antoni de Bofarull (1876: vol. 4, 181) ja s'adonà d'aquest anacronisme. En realitat, la reina morí el 1322 i fou enterrada al monestir de franciscans de Barcelona.

¹⁴³⁵ Joan XXII (1316-1334).

¹⁴³⁶ Sant Lluís de Brignoles (1274-1297), bisbe de Tolosa (1296-97).

¹⁴³⁷ Lib. VI, cap. XXIII.

¹⁴³⁸ Guillem IV d'Erill i de Castellvell (m. 1320), senyor de Castellvell, baró d'Erill i primer mestre de Montesa (1319).

Luna¹⁴³⁹ arcabisbe de Tarragona, fou desmembrada la iglésia cathedral de Çaragoca, que era suffragànea de Tarragona. Y fou feta iglésia metropolitana archiepiscopal y foren fets sinc bisbats, és a saber: Huesca, Tarassona, Pamplona y Calahorra, suffragàneo de Çaragoça. Y ayxí, tingué Çaragoça sinc bisbats suffragàneos y lo arcabisbat de Tarragona restà ab set bisbats suffragàneos, los quals abans tenia, és a saber: Barcelona, Leyda, Gerona, Tortosa, Vic, Urgel y València. Y ayxí, tenint abans dotze bisbats suffragàneos y lo de Albarrasin ab plet, restà llavors ab set bisbats predits suffragàneos. Lo últim bisbe y primer arcabisbe de Çaragoça fou don Pedro de Luna¹⁴⁴⁰ parent de don Ximeno de Luna arcabisbe de Tarragona y los dos naturals de Çaragoça.¹⁴⁴¹

A 23 de dezembre de l'any 1319 estant lo rey don Jaume II en lo monestir dels Frares Menors de Tarragona en presència del mateyx rey y de l'infant don Joan, elet arcabisbe de Toledo, y de don Ximeno de Luna arcabisbe de Tarragona, y de don Berenguer bisbe de Vich,¹⁴⁴² y de fra Ramon de Empúrias¹⁴⁴³ prior de la religió militar de sant Juan, lo infant don Jaume, fill primogènit del Rey, emancipat, ab plena deliberació, renuncià al dret que tenia als regnes y estats del Rey son pare, y /se vestí y prengué lo àbit de la religió militar de sant Juan. Y, encontinent, féu la professió en dita iglésia, en la missa, en presència de moltíssims altres comanadors de dita religió y cavallers seculars. Fou esta cosa de edificació però no correspongué lo infant don Jaume després en lo progrés de sa vida a tal principi per viurer ab llibertat y no ab tanta honestedat quanta son hàbit y professió requeria. ||
94v Feta dita renunciació súbito fou jurat per príncep don Alonso, fill 2[n], per los prelats y cavallers qui presents estàvan, los quals per dit efecte estàvan ajuntats en corts en Tarragona. Lo mateyx any nasqué un fill al príncep don Alonso de sa muller donya Teresa¹⁴⁴⁴ y fou nomenat don Pedro, lo qual li succey en lo Regne.¹⁴⁴⁵

En lo any 1320 lo infant don Joan, fill 3[r] del rey don Jaume, fou consecrat arcabisbe de Toledo en Leyda assistint en sa consacració don Ximeno de Luna arcabisbe de Tarragona y don Pedro de Luna arcabisbe de Çaragoça ab companyia

---

¹⁴³⁹ Ximeno Martines de Luna y d'Alagon, arquebisbe de Tarragona (1317-1327).

¹⁴⁴⁰ Pedro Lopes de Luna i Ximenes de Urrea (m. 1345), fou elegit bisbe de Saragossa (1314) i arquebisbe de Saragossa (1318-45).

¹⁴⁴¹ A partir d'aquest punt, Pere Gil segueix Zurita (lib. VI, cap. XXXII).

¹⁴⁴² Berenguer de Saguàrdia, bisbe de Vic (1306-1328).

¹⁴⁴³ Ramon d'Empúries (m. 1339), vescomte de Bas (1323-31) i primer gran prior de Catalunya de l'orde de l'Hospital (1319-23)

¹⁴⁴⁴ Teresa d'Entença.

¹⁴⁴⁵ A partir del punt, Pere Gil segueix Zurita (lib. VI, cap. XXXVII).

de molts altres prelats. Y prenent lo dit infant don Joan aportar la sua creu alta per /preténdrer\ ser primat de las Espanyas li resistiren lo arcabisbe de Tarragona ab sos suffragàneos proceynt contra ell fins a entredit y cessació dels divinals officis. Y prenent lo mateyx, passant per lo arcabisbat de Çaragoça y bisbat suffragàneos a ell, don Pedro de Luna arcabisbe de Çaragoça proceý contra ell /fent un llarc procés\ fins a escomunicar-lo ab sos fauctors y participants, y posar entredit y cessació de officis en los llochs per hont passava. Fou aquest plet enviat al Papa. Foren citats los dits tres arcabisbes. Fou absolt de la censura ab cautela lo arcabisbe de Toledo y no·s declarà en aquest plet. Y restaren los arcabisbes de Tarragona y Çaragoça en sa possessió de proceyr contra lo arcabisbe de Toledo que intentàs aportar creu en los bisbats y arcabisbats de las províncias Tarraconense y Cesaraugustana, com ho escriu Çurita en lo capítol 33 del libre 6 de la 1[a] part dels *Annals*.¹⁴⁴⁶ /En lo any 1322 estant lo rey don Jaume en Tarragona lo dia de Nadal se casà ab donya Elisen de Moncada,¹⁴⁴⁷ dama nobilíssima y de gran virtut, la qual no tingué fills y sobrevivint al Rey fundà lo monestir de Pedralbes,¹⁴⁴⁸ ahont se recullí y morí\ . En /juny\ de l'any 1323 executant lo rey don Jaume la conquesta de Serdenya envià a dita /conquista\ al príncep son fill don Alonso, ab exèrcit de 60 galeras, 24 naus y altres /veyxells, que tots éran 300 velas\, y de moltíssims cavallers cathalans, aragonesos y valencians, los noms dels quals referyxen Tomich,¹⁴⁴⁹ Çurita¹⁴⁵⁰ y altres historiadors. Lo número de tots los soldats seria /mil de cavall y\ més de dotze mil soldats /de peu\, gent de valor y exercitada. Arribant a la isla foren moltas las batallas que·s donaren en Càller¹⁴⁵¹ y en la vila de Iglésias¹⁴⁵² y en lo castell de Càller y altres parts de la isla. Y apegant-se gran malaltia en lo exèrcit, dos vegadas en dos batallas se trobà lo exèrcit ab gran apreto; fou necessari enviar dos vegadas socorro. Finalment, lo any 1324, ab certas condicions tingué fi la guerra y Serdenya fou del rey de Aragó. Y embarcant-se don Alonso, a 18 de juliol, partint de Serdenya arribà a Barcelona a dos de agost de 1324. Cerca de l'any 1327, llevant lo rey de Castella a l'infant don Joan arcabisbe de Toledo lo offici de canceller supremo ell renuncià a l'arcabisbat y fou conçertat que lo dit infant don Joan prengué lo arcabisbat de Tarragona y

---

¹⁴⁴⁶ Lib. VI, cap. XXXVII.

¹⁴⁴⁷ Elisenda de Montcada (m. 1364), filla del senescal Pere de Montcada i d'Elisenda de Pinós.

¹⁴⁴⁸ Elisenda de Montcada fou fundadora del convent de les clarisses a l'antic mas de Pedralbes l'any 1326.

¹⁴⁴⁹ Cap. XLII.

¹⁴⁵⁰ Lib. VI, cap. XLIII.

¹⁴⁵¹ Càller, capital de Sardenya situada a la desembocadura del Flumini Mannu.

¹⁴⁵² Esglésies, ciutat del sud-oest de Sardenya.

patriarcat de Alexandria, y don Ximeno de Luna arcabisbe de Tarragona que prengué lo arcabisbat de Toledo. Y d'esta manera se executà ab molta pau y gran bé de la iglésia de Tarragona que tingués tan sant prelat com fou lo infant don Joan, lo qual en vida y mort féu miracles y son cos és guardat en Tarragona ab molta veneració, com de un sant.¹⁴⁵³

Casi en aquest mateyx temps, succeý la mort de don Sancho¹⁴⁵⁴ rey de Mallorca y duptant-se de la successió en lo Regne concordà lo rey don Jaume que fos rey don /Jaume,¹⁴⁵⁵ nebot de don Sancho,\ y per ser de menor edat que don Philippe¹⁴⁵⁶ fos son curador y tutor, y ayxí fou executat.¹⁴⁵⁷

Estava lo rey don Jaume casi ordinàriament en Barcelona ab sa muller la reyna donya Elizen de Moncada, part per governar des de aquella ciutat per mar y per terra millor sos regnes y estats y part per estar los últims anys y mesos de sa edat ab freqüents y casi cotidianas indisposicions corporals. Finalment, sent ja de edat de 66 anys, lo apretà || 95r molt la malaltia y coneyxent que se li acercava la mort, rebé ab molta devoció los sacraments de la confessió, communió y extremaunçió. Y havent regnat /37\ anys, ço és, des de l'any 1291 fins lo any 1327 morí a 2 de novembre del dit any 1327 de Nostre Redemptor. Feren-se-li en Barcelona solemníssimas exèquias y son cos fou aportat al monestir de Sanctas Creus de l'orde sisterciense ahont està en un bell sepulcre a la part de la capella major, entre lo cor y la capella major de dita iglésia. En lo qual sepulcre està un epitàphio del tenor següent [...].

Fou aquest rey de grans virtuts y parts, en special fou cognomenat Justicier per ser estat en sa vida home rectíssim y de gran justícia /tant que bandejà /de sos estats\ a un jurista de grans lletres nomenat Ximen Àlvarez de Rada¹⁴⁵⁸ per ser home que donava mals consells, defensava causas injustas, empobria a molts y era perniciosíssim a la República, la qual cosa en aquell temps fou de gran exemple\. Succeý-li son fill don Alonso. Fou casat, com està dit, 4 vegades. La 1^a ab la infanta donya Isabel, filla del rey de Castella, ab la qual no consumà lo matrimoni /ans se

---

¹⁴⁵³ En el proper paràgraf, segueix Zurita (lib. VI, cap. LVII).

¹⁴⁵⁴ Sanç I de Mallorca morí el 1324.

¹⁴⁵⁵ Jaume III de Mallorca (1315-1349), rei de Mallorca (1315-49).

¹⁴⁵⁶ Felip de Mallorca (1288-1340), infant de Mallorca.

¹⁴⁵⁷ En el proper paràgraf, segueix Zurita (lib. VI, cap. LXXV).

¹⁴⁵⁸ Zurita (lib. VI, cap. LXXV) i Mariana (lib. XV, cap. XIX) citen aquest personatge, que no identifiquem.

desféu lo matrimoni per no haver volgut lo papa Celestino V dispensar en la consanguinitat que entre los dos havia. La 2^a ab donya Blanca, filla de Carles II rey de Nàpols, de la qual tingué sinc fills y sinc filles que tots arribaren a ser col·locats y tenir estat convenient. La 3^a ab donya Maria, germana del rey de Chipre, ab la qual visqué cerca de 3 anys y d'ella no tingué fills. La 4^a ab donya Elizen de Moncada, de la qual no tingué fills. Y havent fundat la dita donya Elizen de Moncada lo monestir de monjas de sant Francesch, cerca de la vila de Sarrià tres millas de Barcelona, nomenat Pedralbas, y sobrevivint al Rey se recullí en dit monestir ahont perseverant en vida religiosa sancta y exemplar, morí a [...] de l'any 13 [...].¹⁴⁵⁹ Està sepultada en un sepulcre de marbre en la part de l'altar major, en lo qual està lo següent epitaphio [...].

Celebrà aquest rey moltes vegades corts y en ellas féu molt saludables constitucions per lo bon govern de sos estats en los llochs, dies y anys devall escrits:

En la 1^a cort de Barcelona, any 1291, se ordenaren 42^a constitucions las quals estan repartidas en diferents llibres de las *Constitucions de Cathalunya*.

En la 2[a] cort de Barcelona, any 1299, se ordenaren 37 constitucions las quals estan repartidas en diferents llibres de las *Constitucions de Cathalunya*.

En Leyda, any 1300, «a tots sia manifest» libre 4, títol 16, pàgina 311.

En Leyda, any 1301, se ordenaren 17 constitucions las quals estan repartidas en diferents llibres de las *Constitucions de Cathalunya*.

En Montblanc, any 1307: 1. «havent supplicat» libre 10, títol 8, pàgina 571; 2. «a supplicació» libre 1, títol 18, pàgina 58.

En la 3[a] cort de Barcelona, any 1311, se ordenaren 18 constitucions las quals estan repartidas en diferents llibres de las *Constitucions de Cathalunya*.

En la cort de Gerona, any 1321, se ordenaren 30 constitucions las quals estan repartidas en diferents llibres de las *Constitucions de Cathalunya*.

---

¹⁴⁵⁹ La reina morí el 19 de juliol de 1364.

Rey de Aragó y compte de Barcelona

Alonso III cognomenat Benigne¹⁴⁶⁰

Alonso III, fill segon de don Jaume II, succeý en los regnes y estats de son pare per haver son germà primogènit, nomenat don Jaume, renunciat a la primogenitura y pres lo hàbit de la religió militar de sant Juan.¹⁴⁶¹

En vida de son pare lo rey don Jaume havia casat don Alonso ab donya Teresa,¹⁴⁶² filla de don Gombau de Entença,¹⁴⁶³ de la qual tingué sinc fills y dues filles, ço és: lo 1[r] don Alonso, lo qual visqué sols un any; lo 2[n] don Pedro, lo qual li succeý en sos estats; lo 3[r] don Jaume,¹⁴⁶⁴ lo qual fou compte de Urgell y vescompte de Àger; la 4[a] donya Constança, que casà ab don Jaume rey de Mallorca;¹⁴⁶⁵ lo 5[è] don Federich, que visqué poc temps; la 6[a] donya Isabel, que visqué poch dies; lo 7[è] don Sancho, que també /no\ visqué /molt\. Alguns diuen que tingué altra filla 3ª nomenada donya Teresa la qual visqué molt poc.¹⁴⁶⁶ Y morint la predita reyna donya Teresa de Entença sinc dies abans de la mort del rey don Jaume era don Alonso viudo quant morí don Jaume /y sent don Alonso viudo succeý als estats de son pare\¹⁴⁶⁷

La primera cosa que féu don Alonso després de haver sepultat honrratíssimament y ab molta dolor sent-se trobat en las exèquias /de son pare\ en lo monestir de Santas Creus, va ser /que sos regnes y estats lo jurassen per rey. Y ayxí, primerament,\ anà a Barcelona /ahont\ per las festas de Nadal fou jurat per compte y senyor legítim, y ell jurà los usatges y las constitucions del Regne. /Després, anà a Çaragoça\ y lo dia de Pasqua /de Resurrectió\, a 3 de abril de l'any 1328, se coronà en /la iglésia major de\ Çaragoça ab grandíssima solemnitat. La qual descriuen molt bé Muntaner en los capítols /297 y 298, que són los últims de tota la

¹⁴⁶⁰ Alfons III de Catalunya, dit el Benigne (1299-1336), rei de Catalunya-Aragó (1327-1336).

¹⁴⁶¹ En aquest paràgraf, Pere Gil segueix l'*Epítome*. En el següent, segueix Zurita (lib. VI, cap. LXXV).

¹⁴⁶² Teresa d'Entença (m. 1327), comtessa d'Urgell i vescomtessa d'Àger (1314-1327).

¹⁴⁶³ Gombau d'Entença (m. 1309).

¹⁴⁶⁴ Jaume I d'Urgell (1320-1347), comte d'Urgell, vescomte d'Àger i baró d'Alcolea de Cinca, Entença i Antillón (1328-1347).

¹⁴⁶⁵ Constança d'Aragó (m. 1346) es casà el 1336 amb Jaume III, rei de Mallorca.

¹⁴⁶⁶ Pere Gil al·ludeix a l'*Epítome*, que inclou aquesta filla, de la qual només trobem una breu referència a la *Cronica d'Aragon* (1524: lib. IV, fol. XLVIII v) de Marineo Sículo. És possible que l'*Epítome* l'esmenti a partir d'un document d'arxiu (veg. l'est. intr.).

¹⁴⁶⁷ Teresa d'Entença morí el 28 d'octubre de 1327.

sua història, y Çurita en lo capítol 1 del libre 7 de la 1ª part dels *Annals de Aragó*. Tingué corts als aragonesos. Visità sos regnes. Ordenà en particular ab un real seu decret que los regnes de Aragó y València y lo Principat de Cathalunya no's poguessen /dividir ni\ separar sinó que sempre estiguessen units y agermanats en una corona, imitant en assò a son pare lo rey don Jaume. Lo qual havia fet lo mateyx decret y real estatut, cosa convenientíssima per la conservació de dits regnes.¹⁴⁶⁸

Després, considerant lo rey don Alonso que era jove y viudo y que li era cosa convenient casar-se, ab consell de sos germans y altres personas grans de sos estats, prengué per muller a la infanta donya Eleonor, germana de /don Alonso\ rey de Castella.¹⁴⁶⁹ /La qual, primer com està dit, fou desposada ab son germà lo infant don Jaume però no consumà ab ella lo matrimoni per renunciar y fer-se religiós militar de l'hàbit de sant Joan, celebrant las bodas en Tarassona a 5 de febrer de l'any 1329. Del qual matrimoni resultà concòrdia y confederació entre lo rey de Aragó y don Alonso rey de Castella, lo qual, ab la reyna donya Maria¹⁴⁷⁰ sa muller, se trobà en Tarassona en las preditas bodas. Tingué don Alonso de la reyna donya Eleonor dos fills: lo 1[r] don Ferrando,¹⁴⁷¹ al qual heretà del marquesat de Tortosa y de la ciutat de Albarrazin; lo 2[n] don Joan, lo qual restà sens títol.

Abans que don Alonso fos rey, en vida de son pare, féu aquella gran jornada de conquistar la isla de Serdenya de la qual se ha escrit en la precedent vida de son pare. En lo temps que fou rey /encara que tingué algunas guerras ab genovesos per la defensió y conservació de la isla de Serdenya\ però no féu jornadas que fossen importants, part per no offerir-se ocasió y part per tenir la salut curta y estar sovint malalt. Però no l'impedí la salut que no governàs sos regnes ab molta prudència procurant se conservàs en ells tota justícia y pau.

Ordenà que la senescalia /de Cathalunya,\ la qual vacà en son temps, que fos donada a l'infant don Pedro son germà y a sos successors hereters y habitants en Cathalunya. Lo qual || 96r offici de senescal era lo més preeminent en Cathalunya que y havia després del compte de Barcelona y del Rey, perquè tenia particular

---

¹⁴⁶⁸ En el següent paràgraf, Pere Gil segueix Zurita (lib. VII, cap. VII).

¹⁴⁶⁹ Elionor de Castella (m. 1359), germana d'Alfons XI de Castella i filla del rei Ferran IV i de Constança de Portugal.

¹⁴⁷⁰ Maria, filla d'Alfons VI, rei de Portugal.

¹⁴⁷¹ Ferran d'Aragó (1329-1363).

poder y tribunal en lo Principat de Cathalunya tant en cosas de pau quant en cosas de guerra, segons lo modo y ús del senescal de França. Y corresponia aquest offici a l'offici de majordom major del Rey que significa ser lo major home després del Rey y corresponia també a l'offici de condestable, com ho declara Çurita en lo capítol 12 del libre 7 de la 1[a] part dels *Annals de Aragó*.

Féu don Alonso ambayxada a son honcle don Federique rey de Sicília requerint-li que s'apartàs de la amistat que havia feta ab lo duc de Baviera,¹⁴⁷² que era schismàtich, representant-li los perills que de tal confederació y amistat li podían succeyr.¹⁴⁷³ La qual embayxada fou de utilitat y per ventura en càstic de dita confederació permeté Déu que cerca de l'any 1332 se perdés la isla dels Gerbes, la qual estava devall lo poder del rey y regne de Sicília. Escriu Carbonell¹⁴⁷⁴ en la vida del rey don Alonso que recordant-se don Federique de sa obligació y considerant que convenia al regne de Sicília ser unido ab la corona de Aragó, ordenà en son últim testament que heretava a don Pedro,¹⁴⁷⁵ fill seu, primogènit del regne de Sicília; y si moria sens fills mascles que succeýs don Joan, fill segon; y si don Joan morís sens fills mascles succeýs don Guillem, fill tercer; y si don Guillem moria sens fills mascles que succeýs lo rey de Aragó, que seria quant dita successió tingués lloc.¹⁴⁷⁶ De la qual substitució don /Pedro\ ne féu traure còpia autèntica y la deyxà per memòria del temps esdevenidor.¹⁴⁷⁷ Y ayxí, /don Federique morí cerca de l'any 1338 quant governava ja don Pedro, després la mort de don Alonso\.¹⁴⁷⁸ Casà lo rey don Alonso a l'infant don Pedro, fill primogènit de la 1ª muller dita donya Teresa, lo qual li havia de succeyr en los regnes ab la infanta donya Joana, filla del rey Philip de Navarra,¹⁴⁷⁹ a 23 de janer de l'any 1334. Lo qual don Pedro feya ja offici de governador general ab molta satisfacció dels regnes. Y tenint temor que la reyna

---

¹⁴⁷² Lluís IV, dit el Bavarès (m. 1347), duc de l'Alta Baviera (1294-1347).

¹⁴⁷³ Des del començament del paràgraf fins aquest punt, segueix Zurita (lib. VII, cap. VI). A partir del punt fins al proper, segueix Zurita (lib. VII, cap. XXV).

¹⁴⁷⁴ 1997: vol. II, 132.

¹⁴⁷⁵ Pere II de Sicília (1305-1342), rei de Sicília (1337-42).

¹⁴⁷⁶ Joan Frederic d'Aragó (a. 1366) i Guillem Frederic d'Aragó (s. XIV-XV) formaven part de la línia il·legítima de la casa reial de Sicília i branca del casal de Barcelona, iniciada per Frederic III de Sicília (m. 1337).

¹⁴⁷⁷ Ratllat: «Alonso». Carbonell (1997: vol. II, 132) afirma que fou el comte-rei Alfons qui tragué la còpia del document per «demonstratió de son dret tota hora, e quant lo dit vicle o substitutió hagués loch en la sua persona del dit rey Alfonso o de sos successors». Pere Gil segueix Zurita (lib. VII, cap. XXXIX), defensor de la política unionista del Cerimoniós.

¹⁴⁷⁸ Aquest passatge de la successió dinàstica se subratlla amb la següent anotació al marge: «millor estarà assò en la vida següent de don Pedro III». A partir del punt, Pere Gil segueix Zurita (lib. VII, cap. XXI, XXIII, XXVI i XXVII).

¹⁴⁷⁹ En realitat fou Maria de Navarra (m. 1347), filla del rei Felip III de Navarra. Pere Gil segueix Zurita (lib. VII, cap. XXXV), que confon el nom de la reina amb el de Joana.

donya Eleonor, sa madrastra, procurava que lo Rey donàs algun títol y estat a don Joan,¹⁴⁸⁰ fill 2[n] seu, lo qual havia dos anys que era nat, envià una embayxada al papa Benedicto a títol de visitar a Sa Santedat y donar-li lo parabien de la nova creació. Y secretament féu informar a Sa Santedat que no relaxàs lo jurament de son pare lo rey don Alonso que tenia de no poder alienar estats y desunir-los, y per esta causa a l'infant don Joan no li fou donat en herència títol ni estat. Y estant lo rey don Alonso als últims dias de sa vida en gener de l'any 1335 per inductió de la reyna donya Eleonor, ordenà que los castells de Verdejo¹⁴⁸¹ y de Somet¹⁴⁸² fossen donats a personas del rey de Castella. Lo qual entenen-ho lo príncep don Pedro procurà impedir ab molt secret sens donar pena a son pare. Finalment, estant lo rey don Alonso en Barcelona desamparat dels metges y rebuts tots los sacraments de la confessió, comunió y extremaunxió, la reyna donya Eleonor per desgust que tenia ab son fillastre y antenat lo infant don Pedro, abans de la mort del Rey, isqué dels regnes y /se n' anà a Castella. Y lo Rey, un dimecres a 24 de janer /de dit any\ vigília de la conversió de sant Pau, donà la ànima en las mans del Senyor.¹⁴⁸³ Foren-li fetas en Barcelona solenníssimas exèquias. Son cos fou sepultat en la iglésia del monestir de Sant Francesch de Leyda, /si bé Tomich¹⁴⁸⁴ diu que fou sepultat en la iglésia del monestir de Poblet.\ Lo sepulcre està en [...] y en son sepulcre està aquest epitàfio [...].

Fou aquest rey dotat de tota virtut en special de mansuetut y benignitat, per la qual causa es cognomenat Benigne. Era de edat de 37 anys quant morí. Regnà 8 anys, ço és, des de l'any 1327 fins lo any 1335, en lo qual temps féu saludables constitucions en lo lloc, dia, y any devall escrits:

En la cort de Mont Blanc, any 1333, se ordenaren 36 constitucions las quals estan repartidas en differentes llibres de las *Constitucions de Cathalunya*.

---

¹⁴⁸⁰ Joan d'Aragó (1330-1358).

¹⁴⁸¹ El castell de Berdejo es troba a la població homònima situada prop d'Ateca, província de Saragossa.

¹⁴⁸² El castell de Somet és al terme municipal de Carenas, a 12 km de la població d'Ateca (Saragossa).

¹⁴⁸³ Pere Gil segueix la cronologia de l'*Epítome*, que reproduïx la tradició historiogràfica catalana que des de la *Crònica* (cap. I, 54) del Cerimoniós, Tomic (cap. XLIII) i P. M. Carbonell (1997:vol. II, 133) daten d'acord a l'any de l'Encarnació. Zurita (lib. VII, cap. XXVII), adonant-se'n, reduí a l'any de la Nativitat, de manera que dóna la data de 24 de gener, però de l'any 1336.

¹⁴⁸⁴ Cap. XLIII. Com recull Zurita (lib. VII, cap. XXVII), el rei fou sepultat al monestir de franciscans de Barcelona. Més tard, a la segona meitat del segle XIV, fou traslladat al monestir de franciscans de Lleida.

Rey de Aragó y compte de Barcelona

Pedro III cognomenat del Punyalet y Serimoniós¹⁴⁸⁵

Pedro III, fill legítim del primer matrimoni /que contragué\ lo rey don Alonso III ab donya Teresa de Entença, succeý als regnes y estats de son pare. Lo qual, sent nat lo any 1319 de sa mare donya Teresa lo setè mes de la sua concepció y tement-se que tindria poca vida, poca salut y pocas parts, per acostumar los infants que nayxen lo setè mes dits vulgarment setmesons ser en tot desmedrats. Aquest infant, per lo contrari, fou en tot lo predit tan aventajat que poch de sos antecessors y successors /són estats\ que en vida sana, corporal y parts per governar li igualassen, y ninguns o poquíssims que en les predites coses li fessen ventatja. /Perquè si bé en lo cos era de statura bayxa y complexió corporal flaca però en lo ànimo era de un valor invidiable y de una vivesa y efficàcia en sas empresas que admirava, com en lo progrés de sa vida se veurà\.

Tenia don Pedro 17 anys quant per mort de son pare lo any 1335 començà de pèndrer lo govern de sos regnes. Y estant en Çaragoça y requerint-li sos honcles, los infants don Pedro¹⁴⁸⁶ y don Berenguer,¹⁴⁸⁷ y lo arcabisbe de Tarragona / don Ferrando Sescomes\,¹⁴⁸⁸ que primer anàs a Barcelona a jurar com a compte y després se coronaria en Çaragoça com a rey. Volgué primer coronar-se en Çaragoça, de la qual /cosa\ resentint-se los cathalans no·s trobaren en sa coronació sinó don Ot de Moncada¹⁴⁸⁹ y don Ramon de Peralta¹⁴⁹⁰ però després, anà lo Rey a /Cathalunya\ y tot se apaciguà. Si bé, antes que anàs a /Cathalunya\ ja envià las provisions de officis /y se executaren\ en Cathalunya y en València, y governà dits regnes. Fou coronat lo rey don Pedro la «*dominica in albis*» de l'any 1335 y tingué corts als aragonesos.¹⁴⁹¹ Després, anà /a Leyda y en part de juny y juliol tingué corts als cathalans y fou jurat y ell jurà los usatges, constitucions y privilegis de

¹⁴⁸⁵ Pere III el Cerimoniós, o el del Punyalet (1319-1387), rei de Catalunya-Aragó (1336-1387).

¹⁴⁸⁶ Pere I d'Empúries.

¹⁴⁸⁷ Ramon Berenguer I d'Empúries.

¹⁴⁸⁸ En realitat és Arnau Sescomes (m. 1346), bisbe de Lleida (1327-1334) i arquebisbe de Tarragona (1334-1365).

¹⁴⁸⁹ Ot de Montcada i de Montcada (m. 1354), senyor de les baronies d'Aitona, Mequinensa i Seròs.

¹⁴⁹⁰ Ramon de Peralta (m. 1349), primer comte de Caltabellotta, baró de Peralta.

¹⁴⁹¹ En realitat fou coronat a Saragossa el 13 d'abril de 1336; veg. *Crònica de Pere el Cerimoniós* (cap. 2, 8) i Soldevila (1971: 1172).

Cathalunya. Després, anà a València\ per fer guerra contra los castells y terras de don Pedro de Exèrica¹⁴⁹² y posar guardas y forças a las fronteras de Castella, y tingué corts als valencians.¹⁴⁹³ Lo matrimoni del rey don Pedro ab la infanta donya Joana, filla del rey Philippo de Navarra¹⁴⁹⁴ (lo qual per ser la infanta de menor edat no s'era pogut fer per paraulas de present), fou fet y consumat en la vila de Alagon¹⁴⁹⁵ en lo any 1337 o cerca d'ell.¹⁴⁹⁶ Y en lo any 1338 escriu Carbonell en la vida del rey don /Alonso III, a 25 de març, que s donà principi a la iglésia parroquial que vuy és de Santa Maria de la Mar de Barcelona, la qual és una de las millors iglésias parrochials que tinga tota Espanya.¹⁴⁹⁷ Cerca lo any 1339 de Nostre Redemptor don Jaume rey de Mallorca¹⁴⁹⁸ prestà los homenatges acostumats a don Pedro rey de Aragó en Barcelona. Y en la mateixa ciutat se celebrà concili provincial de tots los bisbes y prelats de Cathalunya y València. Y a 10 de juliol del predit any estant presents don Pedro rey de Aragó y don Jaume rey de Mallorca, /y lo cardenal de Rodés¹⁴⁹⁹ legat del Papa,\ y los infants don Pedro, y don Ramon Berenguer, y don Jaume, y lo infant don Fernando germà del rey de Mallorca, y las reynas de Aragó y de Mallorca, y la reyna donya Elisen de Moncada ab los bisbes, prelats y barons que s trobaren, fou solemnísimament celebrada la translació del cos de santa Eulària, verge, y màrtir, y patrona de Barcelona.¹⁵⁰⁰ Y fou lo sant cos posat en la capella y sepulcre que està devall la capella major de la iglésia cathedral de Barcelona.¹⁵⁰¹ Era en aquest temps arcabisbe de Tarragona don Ferrando Sescomes¹⁵⁰² y bisbe de Barcelona don Ferrer.¹⁵⁰³

---

¹⁴⁹² Pere de Xèrica i de Lloria (m. 1362)

¹⁴⁹³ Ratllat: «y després anà a Barcelona y li foren prestats los homenatges conforme a l'ús y costum y lo Rey jurà guardar los usatges y constitucions de Cathalunya».

¹⁴⁹⁴ Malgrat que Zurita (lib. VII, cap. XLIII) rectifica (veg. supra n. 1478) i dóna el nom correcte de la Reina, Pere Gil persisteix en l'errada.

¹⁴⁹⁵ Alagón (Saragossa).

¹⁴⁹⁶ La boda se celebrà el 25 de juliol de 1338.

¹⁴⁹⁷ P. M. Carbonell (1997: vol. II, 133). Onofre Manescal (1602: 55) també inclou la notícia de la construcció de Santa Maria del Mar a la vida de Pere el Cerimoniós, declarant –com Pere Gil– l'errada de Carbonell, el qual la inclogué erròniament a la vida d'Alfons el Benigne.

¹⁴⁹⁸ Jaume III de Mallorca (1315-1349), rei de Mallorca (1315-1349).

¹⁴⁹⁹ Bernat d'Albí (m. 1350), bisbe de Rodés (1336-1338).

¹⁵⁰⁰ La nòmina de personatges presents en la translació difereix de la *Crònica* (cap. II, 35) i concorda exactament amb la reportada per Zurita (lib. VII, cap. XLVII).

¹⁵⁰¹ Després d'acabada la cripta de la cathedral de Barcelona, l'any 1339, es traslladà el cos de santa Eulària des de la sagristia de la cathedral mateixa fins a la cripta en una solemne processó que el mateix Rei descriu a la seva *Crònica* (cap. II, 35). En tot cas, Pere Gil segueix fidelment el relat de Zurita (lib. VII, cap. XLVII).

¹⁵⁰² Arnau Sescomes, arquebisbe de Tarragona (1334-1346).

¹⁵⁰³ Ferrar d'Abella, bisbe de Barcelona (1334-1344). En el següent paràgraf, Pere Gil fa una síntesi a partir de Zurita (lib. VII, caps. XLVIII, LIV, LV, LX, LXIII, LXVI, LXVII, LXVIII, LXXIV).

Lo mateyx any /1339\ partiren los reys de Aragó y Mallorca per a la ciutat de Avinió, en França, per prestar la obediència. Y, en special, per fer lo rey de Aragó lo jurament de regoneyxensa al papa Benedicto XII,¹⁵⁰⁴ que tenia la cort en Avinió, del regne de Cerdenya y Còrcega. Y foren rebuts ab dos pà·lios y gran honrra. Y prestat lo jurament se'n tornaren per terra sent rebuts per totas las ciutats ab molta festa y honrra com a tals personas convenia. Y tornant don Jaume a sos estats del comptat de Rosselló y del regne de Mallorca, don Pedro se applicà de propòsit al govern y augment de sos regnes.

Després, en temps de altre papa, anà don Pedro altra volta a Avinió per prestar lo mateyx jurament. || 97r Tingué don Pedro casi tot lo temps que /governà\ guerras y treballs per differentes occasions dins de sos regnes y ab differentes reys veÿns y comarcans de sos regnes. Principalment, en lo any 1341, se mogueren certas alteracions entre lo rey de França¹⁵⁰⁵ y lo rey de Mallorca acerca de l'estat de Montpeller, que era del rey de Mallorca, lo qual estat de Montpeller fou ocupat per lo rey de França en lo any 1342. En lo mateyx any 1342 entre don Pedro rey de Aragó y don Jaume rey de Mallorca, /lo qual era cosí seu y cunyat¹⁵⁰⁶ y feudetari, se mogueren passions y se prengueren algunas informacions contra lo rey de Mallorca, per las quals\ fou citat lo /dit\ rey de Mallorca per lo rey de Aragó, /en special\ perquè batia moneda en Perpinyà contra los usatges de Cathalunya. Y acudint lo rey de Mallorca ab salvoconducto a Barcelona fou descubert que secretament volia pèndrer al rey de Aragó y als infants don Pedro y don Jaume, y per mar aportar-los a Mallorca. Y si bé lo rey de Mallorca negà sempre que tal cosa fos veritat, però lo procés fou fet y ab testimonis provat. Per las quals cosas a 21 dia de febrer de l'any 1343 lo rey de Aragó, ab pública sentència, privà al rey de Mallorca del regne de la isla de Mallorca e islas adherents a ella, y dels comptats de Rosselló y Serdanya, y de tot lo que tenia en Cathalunya. Y posant-se lo rey de Mallorca en la sua isla en armas contra lo rey de Aragó se publicà la guerra entre los dos reys. En abril del mateyx any lo rey de Aragó posà hòmens de guarnició en las fronteras de Rosselló y Serdanya per a que de dits comptats no fessen dany a Cathalunya los vassalls del rey de Mallorca. En maig se embarcà lo rey de Aragó en una armada de 22 /galeras\ y vint naus y altres veyxells, que tots feyen número de cent y setze velas, en las quals anava un poderós exèrcit de aragonesos y

---

¹⁵⁰⁴ Benet XII (1334-1342)

¹⁵⁰⁵ Felip VI de França (1293-1350), rei de França (1328-50).

¹⁵⁰⁶ Jaume III de Mallorca casà el 1336 amb Constança, filla d'Alfons III de Catalunya.

valencians, y en special catalans, y molts titulats y cavallers principals, alguns noms dels quals refereyx lo mateyx rey en la història que ell escrigué de tota sa vida y de sas obras, y refereyxen Tomich,¹⁵⁰⁷ Çurita¹⁵⁰⁸ y altres. Arribà a Mallorca a 23 de maig y com molts de Mallorca desitjàvan ser del rey de Aragó no peleant de bona gana, determinà lo rey de Mallorca de desemparar la isla. Y ayxí, fugí ab las galeras que tenia a terra ferma a sos comptats de Rosselló y Serdanya, y se fortificà en ells. Lo rey de Aragó entrà per la isla y se li donàvan totas las vilas. Y arribant a la ciutat ab son exèrcit, ab certs pactes se donà la ciutat y li prestaren los homenatges y jurament de fidelitat, y lo Rey jurà guardar los certs privilegis y pactes. Y enviant sinc galeras a Menorca y a Iviça també los habitants d'estas islas prestaren jurament de fidelitat. De manera que don Pedro rey de Aragó a 20 de juny /del dit any 1343\ fou rey y senyor de las islas de Mallorca, Menorca y Yviça.¹⁵⁰⁹ Y a 26 partí de Mallorca (deyxant las islas en son govern) y anà a Barcelona. Pochs dies després de arribat a Barcelona y pagada la infantaria, marchà ab son exèrcit per conquistar los comptats de Rosselló y Serdanya, y demanant-li lo rey de Mallorca, que estava en Perpinyà, salvoconducto per posar-se en sa mercè no lo y volgué atorgar. A 29 de juliol entrà per lo comptat de Rosselló, conquistà la vila de Canet¹⁵¹⁰ y altres castells. Després, sobresegué /lo rey de Aragó\ a la guerra a petició de un legat del Papa, però havent hagut servey de diners y feta resolució de proseguir la guerra a 29 de març de l'any 1344 lo rey de Aragó féu un estatut || 97v y decret ab acte públic de perpètua unió de las islas de Mallorca, Menorca y Yviça, y dels comptats de Rosselló y Cerdanya, Conflent, Vallespir y Coblliure ab los regnes de Aragó, València y Principat de Catalunya, y que nunca ja més per ell ni per sos successors no-s poguessen dividir ni desmembrar. Després, anà lo rey de Aragó y poc a poc ab son exèrcit conquistà las vilas y castells de dits comptats y finalment, donant-se lo mateyx rey de Mallorca en mans y mercè del Rey, se prengué la possessió de Perpinyà. Y dia de santa Magdalena, a 23 de juliol de l'any 1344, se publicà la unió feta de dits comptats y regne de Mallorca a la corona de Aragó, la qual publicació (com escriu lo mateyx rey)¹⁵¹¹ confirmà molt a tots los habitants del regne de Mallorca y comptats de

---

¹⁵⁰⁷ Cap. XLIII.

¹⁵⁰⁸ Lib. VII, cap. LXVI.

¹⁵⁰⁹ En realitat fou el 22 de juny de 1343 quan es va fer pública l'annexió i unió en un acte a la seu de Mallorca; veg. Soldevila (1963: 462).

¹⁵¹⁰ Canet de Rosselló, vila emplaçada a la costa, entre la Tet (nord) i l'estany de Sant Nazari (sud).

¹⁵¹¹ *Crònica* (cap. III, 169). És probable que citi per Zurita (lib. VII, cap. LXXVIII).

Rosselló y Cerdanya a estar molt de bona voluntat debays del domini y poder del rey de Aragó.¹⁵¹²

Senyalà lo rey /de Aragó\ al rey de Mallorca deu mil lliuras de renda y no volent-las acceptar se recatà d'ell. Y tenint modo lo /rey de Mallorca\ com anar-se'n, entrà en lo comptat de Serdanya y pensant secretament apoderar-se de Puigserdà, hagué de ayxir cassi fugint y affrontosament del dit comptat de Cerdanya. Y valent-li alguns y confederant-se hab lo rey de França, consentí en fer conspiració secreta contra lo rey de Aragó. Després, intentà entrar en Coflent sens reyxir-li son intent y molestava sempre los comptats de Rosselló y Çerdanya y no podia alcançar res. Finalment, ab favor de donya Joana reyna de Sicília¹⁵¹³ féu lo rey de Mallorca una armada de 14 galeras y algunas naus y altres veyxells, en la qual se embarcà ab quatre-cents de cavall y tres mil soldats, y ab esta armada anà a Mallorca ab intent de recobrar-la. Y en una batalla campal resistint los governadors cathalans que en dita isla tenia lo Rey posats, lo venceren en batalla y fou mort en ella a 25 de octubre de l'any 1349. Y ab sa mort hagué quietut en lo regne de Mallorca y comptats de Rosselló y Cerdanya ab la perpètua unió a la corona de Aragó, com fins vuy gràcias al Senyor persevera.¹⁵¹⁴

Veritat és que estant lo infant don Jaume,¹⁵¹⁵ fill primogènit del rey de Mallorca, en la càrcer en lo castell Nou de Barcelona¹⁵¹⁶ ab guardas de vista de nit y de dia, lo 1 de maig de l'any 1362, fou ab claus falsas deslliurat de la càrcer y posat en llibertat. Y anant a Nàpols se casà ab la reyna Juana, viuda relictada del rey de Nàpols, y se intitulà rey de Mallorca. La qual cosa donà algun cuydado al rey de Aragó però volgué Déu que per sa llibertat no succey cosa alguna adversa contra Mallorca ni contra Rosselló ni Cerdanya. /Y encara que ab exèrcit per França vingué a Cathalunya cerca de l'any 1374 però poc després morí, com escriuen lo rey don Pedro en sa història¹⁵¹⁷ y Çurita en lo capítol 17 del libre 10 de la 1[a] part dels *Annals*.¹⁵¹⁸ Esta és la suma de la guerra y conquista de Mallorca y Rosselló y

---

¹⁵¹² En el següent paràgraf, segueix Zurita (lib. VIII, cap. XXXIV).

¹⁵¹³ Joana I de Nàpols (m. 1382), reina de Nàpols i comtessa de Provença (1343-81).

¹⁵¹⁴ En el següent paràgraf, segueix Zurita (lib. IX, cap. XXXIX).

¹⁵¹⁵ Jaume de Mallorca (m. 1375), rei titular de Mallorca amb el nom de Jaume IV (1349-75).

¹⁵¹⁶ El castell Nou formava part del portal romà de l'antiga ciutat, prop dels carrers de la Boqueria, d'Avinyó, dels Banys Nous i del Call. Es tractava d'una torre robusta, integrada al sistema defensiú que protegia el portal. Un sector del castell Nou s'enrunà el 1553 i fou enderrocat completament el 1846; veg. Duran (1973: vol. 2, 178).

¹⁵¹⁷ *Crònica* (ap. 2).

¹⁵¹⁸ Lib. X, cap. XVIII.

Cerdanya. Tingué també don Pedro rey de Aragó moltas y grans guerras per la defensa y conservació dels regnes de Sardenya y Còrcega, perquè cerca de l'any 1342 confederant-se los de Gènova y de Piza¹⁵¹⁹ ab Luchino¹⁵²⁰ vicecomte senyor de Milan feren guerra en la isla de Serdenya per llevar-la de mans del rey de Aragó. /Mesclàs en estas alteracions, y casi fou lo principal, un home inquietíssim nomenat lo jutge de Arborea¹⁵²¹ per las quals cosas celebrà lo Rey Corts Generals. Posa Carbonell la proposició que lo Rey féu en las corts que és digna de ser legida.¹⁵²² Fetas las corts, envià\ lo Rey a Sardenya socorro y en special per governador a don Guillem de Cervelló.¹⁵²³ Y en agost de l'any 1348 fou una gran batalla en la qual foren vençuts los de la part del rey de Aragó per los Òrias¹⁵²⁴ y provey lo Rey que lo any següent anàs un bon socorro. En lo any 1353 se féu armada per mar de bon número de galeras contra los genovesos, || 98r de la qual era capità don Bernat de Cabrera.¹⁵²⁵ Y presentant la batalla cerca de l'Alguer a 55 galeras genovesas foren vençudas las genovesas, de las quals sinc foren esfondradas y trenta presas y las altres fugiren. Encontinent, se rendí la ciutat de l'Alguer al rey de Aragó y poc després se rebel·là. Y en maig de l'any 1354 lo rey don Pedro passà ab armada a Sardenya y prengué algunas plaças y concordà algunas cosas y, ayxí, sobresegué la guerra en Sardenya. Tornat de Sardenya lo Rey a Barcelona, en juliol de l'any 1356, envià a Sardenya una bona armada contra los genovesos y contra Mattheo de Oria.¹⁵²⁶ Y estant algun temps quieta Sardenya, cerca de l'any 1367, lo jutge de la Arborea y Salebrós de Òria¹⁵²⁷ mogueren guerra en Sardenya contra los officials del rey de Aragó, per lo qual envià lo Rey una bona armada ab socorro y altres dos vegadas envià després socorro, fins tant que·s sossegaren las cosas de Sardenya.

Tingué lo rey de Aragó don Pedro també alguns treballs per entrar en la possessió del regne de Sicília, y foren del modo següent. Cerca de l'any 1374 havent mort los /dos germans reys\ de Sicília don Luís y don Federique¹⁵²⁸ sens fills, pretenia don Pedro rey de Aragó que ell succeya en lo Regne per la substitució feta en lo últim

---

¹⁵¹⁹ Pisa.

¹⁵²⁰ Luchino I Visconti (1292-1349), senyor de Milà (1339-49).

¹⁵²¹ Marià IV d'Arborea, dit el Gran, jutge d'Arborea (1345-76).

¹⁵²² P. M. Carbonell (1997: vol. II, 249-250).

¹⁵²³ Guillem de Cervelló i de Banyeres (m. 1347), governador de Sardenya (1341-47).

¹⁵²⁴ Doria.

¹⁵²⁵ Bernat II de Cabrera (1298-1364), vescomte de Cabrera (1328-43 i 1349-50) i de Bas (1335 i 1352-1354), fill de Bernat I i Leonor de Aguilar.

¹⁵²⁶ Mateu Doria (m. 1358).

¹⁵²⁷ Brancaleó Doria (1357-1409).

¹⁵²⁸ Lluís I de Sicília (1337-1355), rei de Sicília (1342-55) i Frederic III de Sicília (1342-1377), rei de Sicília (1355-77), fills de Pere II de Sicília.

testament del rey don Federique,¹⁵²⁹ pare de aquestos don Luýs y don Federique, los quals li succeÿren en lo regne y ducats de Athenas y Neopàtria. Tractà lo rey de Aragó ab lo Papa de entrar en possessió de Sicília y lo Papa li resistí. Finalment, se determinà de fer donació del regne de Sicília a son /nét, nomenat Martí,¹⁵³⁰ fill de l'infant don Martí que era lo fill 2[n] gènit del rey don Pedro\ reservant-se para si títol de rey, y que lo infant don Martí se intitulàs vicari general de son pare en Sicília. Y actualment fon feta dita donació en Barcelona a 11 de juny de l'any 1380.¹⁵³¹ Y la infanta donya Maria,¹⁵³² filla del rey de Sicília, fou casada ab lo infant don Martí, /fill de /don Martí y nét\ del Rey\. Y en temps del rey /nomenat com està dit\ don Joan /anà a Sicília lo dit\ infant don Martí /ab sa nora la\ infanta, muller /de son fill, per\ posar en la possessió del Regne /a la infanta y a son fill\, com se dirà en la vida del rey don Joan.

Tingué ayxí mateyx don Pedro /rey\ de Aragó grandíssima y /llarga\ guerra ab don Pedro rey de Castella, cognomenat lo Cruel,¹⁵³³ des del setembre de l'any 1356 fins lo any 1375 en lo qual /any\ mort ja don Pedro rey de Castella se concertà la pau ab moltas condicions. Y una particular fou que casàs lo infant de Castella don Joan¹⁵³⁴ ab la infanta de Aragó donya Eleonor¹⁵³⁵ y ayxí se assentà la concòrdia, /de manera que\ durà esta guerra así per espay de 20 anys. En ella se encrueliren tant los dos Pedros que si la hú fou cognomenat Cruel lo altre no se'n llunyà molt. Pareyxían dos leons pelegant la hú contra l'altre, y si bé don Pedro rey de Castella sens justas y forçosas causas /fou lo primer que\ provocà y desafia a don Pedro rey de Aragó, però lo de Aragó, després, en lo discurs de la guerra, per certa treva que lo de Castella havia trancada, lo féu reptar y desafiar davant lo Papa per don Bernat Galceran de Pinós.¹⁵³⁶ Y (com escriu Tomich)¹⁵³⁷ cada dia per espay de un any, llevant-ne cada dia acte, durà protestar aquest raptament davant del Papa, de manera que no-s pot més encarir lo || 98v que los predits dos Pedros se éran encruelits. Redundaren aquestas passions d'estos dos poderosos caps en los membres perquè entre los de la corona de Aragó y los dels regnes de Castella,

---

¹⁵²⁹ Frederic IV de Sicília (m. 1377). En la numeració dels reis sicilians, seguim el criteri de Soldevila (1963: 483, n. 140), que no coincideix amb el compte d'altres historiadors.

¹⁵³⁰ Martí I de Sicília, dit el Jove (m. 1409), rei de Sicília (1390-1409).

¹⁵³¹ La notícia està extreta de Zurita (lib. X, cap. XXV).

¹⁵³² Maria I de Sicília (1362-1401), reina de Sicília (1377-1401). Filla de Frederic IV de Sicília i Constança, filla de Pere III.

¹⁵³³ Pedro I de Castella, dit el Cruel (1350-1369), fill d'Alfons XI.

¹⁵³⁴ Joan I de Castella (1358-1390), rei de Castella i de Lleó (1379-90).

¹⁵³⁵ Elionor d'Aragó (1358-1382).

¹⁵³⁶ Bernat Galceran de Pinós i de Fenollet (m. 1421).

¹⁵³⁷ Cap. XLVIII.

Leon y Andaluzia, nasqueren tan grans enemistats que no pensàvan ni treballàvan en altre cosa sinó com los unos poguessen danyar als altres. Y lo que succeý pitjor va ser que lo germà il·legítim de don Pedro rey de Castella, nomenat don Federique compte de Trastàmara,¹⁵³⁸ /y don Tello,¹⁵³⁹ y don Sancho,¹⁵⁴⁰ y alguns parents y poderosos de son regne, passant-se al servey de don Pedro rey de Aragó en la mateixa Castella y fora d'ella, prengueren las armas y feren guerra contra son propi rey. Las quals rebel·lions lo encengueren a fer grans crueltats contra sa pròpia sanc y /contra\ molts de sos regnes /matant a la reyna de Aragó, sa tia, germana de son pare y viuda relictà de don Alonso III rey de Aragó, y al maestre de Santiago,¹⁵⁴¹ y a l'infant don Joan, y volent matar a don Tello y a don Sancho. Y per altra part los infants don Hernando\ y don Joan, germans de don Pedro rey de Aragó, affavoriren al rey de Castella. Y don Joan morí (com està dit en Castella) y don Hernando deyxant al rey de Castella tornà al servey del rey de Aragó. Y havent-lo servit algun temps per algunas causas que refereyx lo mateyx rey en sa història,¹⁵⁴² lo any 1363 lo féu pèndrer y, no rendint-se ni deyxant-se pèndrer, lo féu matar. Y per altras causas féu justiciar a don Bernardo de Cabrera, com extensament diu lo mateyx rey en sa història y d'ell la refereyx Çurita en los capítols 47 y 57 del libre 9 de la 1[a] part dels *Annals de Aragó*.¹⁵⁴³ No·s sentían en la corona de Aragó y en Castella sinó brugit de armas. Las fronteras y bona part sercana d'ellas dels regnes de València y Aragó foren presas y arruïnadas. Estava en ellas la terra deserta y com no·s sembrava havían en la terra grans carestias y patían los hòmens gran fam. Molts prínceps emprenían de concordar-los y no y havia remey. Los summos pontífices, que en los dits vint anys de guerra visqueren, enviaren legats y nuncios apostòlics y si bé algunes vegadas fèyan parar un poc la guerra però no era remey efficaz ni durava. Quatre o més vegades se feren trevas y sempre se romperen y casi sempre la culpa se atribuÿa al rey de Castella. Una vegada, en special per Guillmo cardinal de Santa Maria in Còs/medin\,¹⁵⁴⁴ legat apostòlic, fou posada treva y trencant-la lo rey de Castella declarà lo legat sentència de excomunió contra lo rey de Castella y posà entredit en tots sos regnes, com escriu Çurita en lo capítol 12 del libre 9 de la 2ª part dels *Annals de Aragó*.

---

¹⁵³⁸ Enric II de Castella (m. 1379), dit el Fraticida.

¹⁵³⁹ Tello I de Biscaia (m. 1370), senyor de Biscaia (1353-58 i 1366-70), germà d'Enric II.

¹⁵⁴⁰ Sanç, germà d'Enric II de Castella.

¹⁵⁴¹ Fadrique de Trastàmara (1334-1358), cinquè fill d'Alfons XI i Elionor de Guzmán.

¹⁵⁴² *Crònica* (cap. VI, 35).

¹⁵⁴³ Ribadeneira (1950: lib. II, cap. XXVIII, 559) empra l'exemple de Bernat de Cabrera per assenyalar «*que cualquiera consejo es vano sin Dios, y la privanza de los príncipes frágil*».

¹⁵⁴⁴ Guillem de la Jugie, ardiaca de París, nomenat per Climent VI cardenal-diacon de Santa Maria de Còsmedin (1342).

Finalment, després de haver presas moltes ciutats, vilas y castells, lo rey de Castella en los regnes de Aragó y València, y lo rey de Aragó en los regnes de Castella la Nova y Vella, y Andaluzia, /després de fetas uns contra altres moltes batallas per mar, en special una en la qual don Hugo Folc bescompte de Cardona y almirant de las galeras del Rey¹⁵⁴⁵ socorregué a València y prengué vuyt galeras del rey de Castella, per la qual hazanya don Pedro rey de Aragó li donà títol de comte de Cardona y llavors Cardona començà de ser títol de comptat a 4 de setembre de l'any 1375, com scriu Tomich en lo capítol 44\.

Després de escampada molta sanc humana per las duas parts, don Henrrique comte de Trastàmara, lo qual des del principi de la guerra /prengué las armas\ contra lo rey de Castella del qual era germà il·legítim, vingué a conquistar tantas vilas y ciutats en Castella que tingué última batalla ab ell cerca de Montiel, no molt luny de Toledo, y lo vencé. Y nou dies després tenint-lo enclòs en lo castell de Montiel, lo matà a punyaladas. D'esta manera acabà sos dies don Pedro, cognomenat lo Cruel, rey de Castella¹⁵⁴⁶ a 23 de març de l'any 1369. || 99r Ab la mort de don Pedro rey de Castella, començà de affluxar la guerra entre los regnes de Aragó y Castella. Y succeynt don Henrrique (no obstant que fos bastart) en los regnes de Castella y tenint un fill nomenat lo infant don Joan, y per altra part tenint don Pedro rey de Aragó una filla nomenada donya Eleonor, fou firmada concòrdia entre don Henrrique rey de Castella y don Pedro rey de Aragó ab molts pactes. Y entre ells fou lo principal que lo infant don Joan de Castella se casàs ab la infanta donya Eleonor de Aragó.¹⁵⁴⁷ Y fet dit casament se posà pau y concòrdia perpètua entre dits regnes, cerca de l'any 1375. Aquesta és la summa de la predita guerra entre Aragó y Castella, en la qual per usar brevedat se són deyxadas moltíssimas cosas particulars. Las quals escriuen lo mateyx rey don Pedro de Aragó en la història propícia que ell de si mateyx y de sas cosas pròpias escrigué;¹⁵⁴⁸ Pero López de Ayala;¹⁵⁴⁹ Çurita en tot lo libre 9 y fins al capítol 18 del libre 10 de la 1[a] part dels *Annals de Aragó*; y los historiadors castellans, aragonesos y cathalans.

---

¹⁵⁴⁵ Hug de Cardona (1328-1400), vescomte de Cardona (1334-75), primer comte de Cardona (1375-1400), fill d'Hug I i Beatriu d'Anglesola.

¹⁵⁴⁶ Ratllat: «y succeynt don Henrrique en lo regne de Castella».

¹⁵⁴⁷ Joan I de Castella i Elionor, filla de Pere III i Elionor de Sicília, contragueren matrimoni el 10 de maig de 1375.

¹⁵⁴⁸ *Crònica* (cap. VI).

¹⁵⁴⁹ Pedro López de Ayala (1332-1407?) escrigué, entre d'altres, *La Crònica del rey don Pedro* (Sevilla, 1495) i traduï del llatí les *Décadas I, II i IV* de Titus Livi (1497).

Tingué també lo rey de Aragó don Pedro gran treballs en respecte de sos regnes mateyxos per preténdrer lo regne de Aragó que lo Rey no guardava sos fueros y privilegis. Per la qual pretenció se féu una unió dels aragonesos ab querelas contra lo Rey, a la qual unió consentí lo regne de València y ayxí salvà la fidelitat al Rey. Firmaren los dits dos regnes unió /en lo any 1346\,¹⁵⁵⁰ la qual afavorí molt lo infant don Jaume compte de Urgell,¹⁵⁵¹ germà del Rey, per la qual cosa se dupta que don Jaume o de pena o de metzines vingué a morir en Barcelona cerca de l'any 1348.¹⁵⁵² Esta unió inquietà molt al Rey y regnes de la corona. Lo Principat de Catalunya no entrevingué ni consentí en ella. Durà des de l'any 1346 fins a octubre, novembre y dezembre de l'any 1350. En lo qual temps, en Aragó y València, lo Rey no sols abolí del tot la dita unió però en València sentencià a mort molts que éran estats los principals promovedors d'ella y a alguns, antes de la mort, los manà per sentència llançar dins la boca bronze ardent, fus y derretit de la campana de la unió que estava en casa de la ciutat de València. Y fou fusa per executar ab ella dita sentència terrible. Y executadas ditas sentències restaren en pau los regnes de Aragó y València, y ab perfecta obediència del rey don Pedro, sens gosar més mòurer alteracions.¹⁵⁵³

Tingué, ayxí mateyx, don Pedro rey de Aragó pendèncias y guerras ab sos propis parents, las quals resultaren de ser /ell\ ardent y prompte, y aspre de condició y demasiat amic de son nom y reputació, y en alguna manera de ambició. Y fou causa de la mort de alguns d'ells perquè Tomich¹⁵⁵⁴ diu, y fou pública sospi/ta\, que féu enmetzinar a son germà carnal y legítim lo infant don Jaume compte de Urgell y féu matar a l'infant don Hernando, germà seu, de part de pare. Y per ocasió de la guerra entre ell y lo rey de Castella matà lo rey de Castella a sa tia donya Eleonor, reyna de Aragó y madrastra del rey don Pedro de Aragó, y a l'infant don Juan, germà de part de pare del rey de Aragó /y fill de dita reyna donya /Eleonor,\ de las quals /dos\ morts dóna Tomich alguna culpa al rey de Aragó\.

Totas las quals cosas nasqueren de la demasiada asperesa del rey de Aragó y de la guerra entre ell (com està referit) y lo rey de Castella. Totas estas guerras tingué lo Rey lo temps que governà.

---

¹⁵⁵⁰ La unió es concordà el 1347; veg. Zurita (lib. VIII, cap. XII).

¹⁵⁵¹ Jaume I d'Urgell (1320-1347), comte d'Urgell (1328-47), fill d'Alfons I i Teresa d'Entença.

¹⁵⁵² L'infant Jaume morí el 19 de novembre de 1347.

¹⁵⁵³ Aquest fet es narra a la *Crònica* (cap. IV, 60), encara que és probable que Pere Gil el citi per Zurita (lib. VIII, cap. XXXIII).

¹⁵⁵⁴ Tomic (cap. XLVIII) acusa Pere III de la mort de Jaume d'Urgell i l'anomena «segon Neró».

|| 99v Fou casat don Pedro III rey de Aragó quatre vegades successivament en lo temps que li durà la vida. La 1^a ab donya Maria, filla de don Philip y donya Joana reyna de Navarra, de la qual hagué quatre infants, ço és, tres fillas: donya Constança,¹⁵⁵⁵ donya Joana¹⁵⁵⁶ y donya Maria,¹⁵⁵⁷ y un fill nomenat don [...],¹⁵⁵⁸ dels quals infants /se tracta assí per no succeyr en los estats\. La 2^a ab donya Eleonor,¹⁵⁵⁹ filla de don Alonso rey de Portugal, de la qual no hagué fill ni filla. La 3^a ab donya Eleonor,¹⁵⁶⁰ filla del rey don Pedro de Sicília, de la qual hagué tres infants, ço és: don Joan, /lo qual en vida de son pare casà dos voltas y tingué títol de duc de Gerona y aquest\ li succeý en los regnes y comptats de Barcelona, Rosselló y Serdanya; y don Martí, /que després la mort de don Joan son germà, succeý a dits estats\; y don Alonso, que morí en edat de infàntia; y una infanta nomenada donya Eleonor,¹⁵⁶¹ la qual casà ab don Joan rey de Castella, y d'ella nasqué don Ferrando que fonc après rey de Aragó y compte de Barcelona per mort del rey don Martí, com se dirà en son lloc quant tractarem de la vida y actes del rey don Martí. La 4^a ab donya Sibil·la de Forcià,¹⁵⁶² [*sic*] filla de un simple cavaller de Ampurdà nomenat Bernat de Fortià¹⁵⁶³ de la qual hagué dos infants, ço és, la infanta donya Isabel,¹⁵⁶⁴ que casà ab don Jaume darrer compte de Urgell,¹⁵⁶⁵ y lo infant don Alonso,¹⁵⁶⁶ que fonc compte de Morella y morí molt jove.

Fou aquest rey de Aragó don Pedro (com dalt està apuntat de estatura corporal bayxa y de complexió flaca però de subtileza y vivesa de ingeni estremada que apar que quant li faltava en lo corporal tant era més avantetjat en lo ingeni spiritual). Fou de sa condició amicíssim de ocupació y nunca podia estar ni víurer que no fes alguna cosa. Naturalment, fou inclinadíssim a saber tota manera de scièncias tant divinas com humanas y en ellas féu estudi, però sobremanera se avantatjà en las

¹⁵⁵⁵ Constança d'Aragó (1340-1363), reina de Sicília (1361-63). El 1347 fou proclamada hereva de la corona catalano-aragonesa.

¹⁵⁵⁶ Joana d'Aragó (1344-1384), comtessa d'Empúries.

¹⁵⁵⁷ Morta quan era una nena.

¹⁵⁵⁸ Pere, mort al cap de poques hores de néixer.

¹⁵⁵⁹ Elionor de Portugal (1328-1348), filla d'Alfons IV de Portugal i de Beatriu de Castella.

¹⁵⁶⁰ Elionor de Sicília (1325-1375), filla de Pere II de Sicília i d'Elisabet de Caríntia.

¹⁵⁶¹ Elionor d'Aragó (1358-1382).

¹⁵⁶² Sibil·la de Fortià (1350-1406) fou filla de Berenguer de Fortià i de Francesca de Vilamarí.

¹⁵⁶³ En realitat Bernat de Fortià (m. d. 1424) fou germà de Sibil·la.

¹⁵⁶⁴ Isabel d'Aragó (1376-1424).

¹⁵⁶⁵ Jaume II d'Urgell, dit el Dissortat (1378/1380-1433), comte d'Urgell (1408-14), fill de Pere II i Margarida de Montferrat.

¹⁵⁶⁶ Alfons d'Aragó, comte de Morella (1376-1377).

mathemàticas y, specialment, en la estrologia y en la philosophia moral, y part del govern que és la part política. Compongué ell per si mateyx moltes obras ab estil y llenguatge català, conforme al ús de aquell temps admirable. Algunas d'estas obras en los originals d'ellas estan en lo Real Archiu de Barcelona y algunas escritas totas de sa mà y molt legibles perquè deya se preciava de fer molt bona y molt legible lletra; altres, escritas de mà agena y postiladas o corregidas de mà sua pròpia, las quals vuy són en lo Real Archiu y testifica Carbonell,¹⁵⁶⁷ archiver, que las ha legidas.

En special, compongué la història y actes de son pare lo rey don Alonso y són de tota sa vida. La qual és llarga, que té duas mans de paper, y de paraula en paraula fidelíssimament la trasladà Carbonell¹⁵⁶⁸ y va impressa ab sa *Crònica* debayx de la autoritat /y nom\ de don Pedro, dividida emperò /en\ sis llibres y en sos títols de capítols per major claredat de la mateyxa història. Compongué altre llibre intitulat *De las ordinacions de la real casa de Aragó*,¹⁵⁶⁹ en lo qual llibre /estan moltes y molt bones\ ordinacions per ell compostas y altres tractats curiosos, ab tan bon orde y estil que diu Carbonell¹⁵⁷⁰ que ha excedit en assò a tots sos antecessors reys de Aragó. Fou aquest rey molt justicier. Fou amic de pagar molt bé sos salaris y de fer-los pagar. Enfranquí molt sos regnes y estats. Llevà d'ells molts abusos y drets, y gabellas y gravesas, posant-los ab prosperitat. Fou cognomenat per cognom don Pedro del Punyalet per ço sempre aportava en la sua cinta penjat un punyal molt petit, com escriu Carbonell¹⁵⁷¹ en sa *Crònica*.

|| 100r Fou també cognomenat don Pedro lo Serimoniós perquè sent naturalment inclinat en guardar molt concert en sa casa real, y en las corts, y en cosas tocants a las serimoniás y als respectes de sa real persona, no obstant que los reys sos antecessors tenían en assò posada alguna particular forma, ell volgué molt de propòsit assentar totas estas cosas perquè se usassen en lo temps de sa vida y poguessen servir per a sos successors en sos estats y regnes. Y per fer assò ab major experiència, envià hòmens versats y doctes per totes les cases dels emperadors, reys, y prínceps grans de tota la cristiandat, perquè li aportassen

---

¹⁵⁶⁷ 1997: vol. II, 140.

¹⁵⁶⁸ Veg. supra n. 669.

¹⁵⁶⁹ *Ordenacions fetes per lo molt alt senyor En Pere terç, rey d'Aragó, sobre lo regiment de tots los oficials de la sua cort*, segurament redactades per Mateu Adrià l'any 1344; veg. l'edició de Pròsper de Bofarull (1850).

¹⁵⁷⁰ 1997: vol. II, 143.

¹⁵⁷¹ *Ibid.*, 141.

totas las serimònias y modo de govern y de vida que en sas casas, en los títols, y en tot lo demás usaven. Y tenint totas estas diligèncias, conferí las unas ab las altres y de totes prengué lo que li aparegué millor y més a propòsit conforme las condicions y complexions dels regnes, estats, terres, y personas de sos vassalls. Y en lo any 1343, com escriu Carbonell,¹⁵⁷² sent lo rey don Pedro de edat de 27 anys, publicà en ple consell las constitucions dels officis y noms dels oficials de la casa real y los títols que als hòmens, segons sos estats, /graus y dignitats/, se havían de dar abraçant totas las serimònias y cosas consernents, des de las més grans fins a las més mínimas. Las quals cosas y constitucions de cathalà se tralladaren en llatí y se publicaren per lo món y foren posadas en execució en tot lo temps que durà la vida del rey don Pedro guardant-se ab una observança inviolable. Y la usaren los reys de Aragó sos successors don Joan, don Martí y don Ferrando I, fins al rey don Alonso en temps del qual se començaren algunas de deyxar.

Per esta inclinació que tenia aquest rey a las cosas de govern y de serimònias tingué més vegades corts que ningú de sos antecessors y successors. Féu un llibre de la cavallaria de sant Jordi, que era com una congregació dels cavallers més principals. Los quals, sobre vestit negre, aportàvan una creueta vermella y havían de guardar certas cosas, las quals ell en dit llibre tenia ordenadas. Y los dissaptes, per particular devoció que tenia a la Verge Maria, Mare de Déu y Senyora Nostra, usàvan de cert hàbit y certas devocions. Los originals d'estos llibres, com escriu Carbonell, estan recòndits en lo Real Archiu de Barcelona.¹⁵⁷³

En lo any 1385 fou fundat lo monestir de Vall de Christo¹⁵⁷⁴ de la religió de monjos carthuxos en lo regne de València y bisbat de Sogorp, en lo lloc nomenat Cànoves en la horta del lloc de Altura, com consta per acte en lo Real Archiu de Barcelona.¹⁵⁷⁵

Considerant que havia 50 anys que regnava, volgué celebrar una festa universal per tots sos regnes en actió de gràcias a Nostre Senyor per haver-li atorgat 50 anys de govern en son regne, a imitació de l'any del sant jubileu que en aquell temps era de 50 en 50 anys, consta per carta escrita del Rey /al pabordre de Tarragona, la

---

¹⁵⁷² *Ibid.*

¹⁵⁷³ Agustí Alcoberro (1997: vol. II, 144, n. 27) indica que el text es conserva a l'ACA, registre 1529.

¹⁵⁷⁴ Cartoixa de Valldecríst, situada al municipi d'Altura (Alt Palància).

¹⁵⁷⁵ P. M. Carbonell (1997: vol. II, 134-5). Segons Alcoberro (1997: vol. II, 135, n. 2), el document es conserva a l'ACA, registre 946, f. 45v i s.

qual refereyx Carbonell y és treta del Real Archiu de Barcelona.¹⁵⁷⁶ Celebraren-se en temps del rey don Pedro III o 4 concilis provincials tarraconenses, en los quals se ordenaren coses molt saludables.

Cerca de dos anys abans que morís lo rey don Pedro succey una competència entre lo Rey y lo arcabisbe de Tarragona, y fou d'esta manera: tenia lo Rey domini útil sobre la ciutat de Tarragona y vilas del camp de Tarragona || 100v ab certas limitacions, y lo arcabisbe tenia lo domini directe. Pretenia lo Rey que los de la ciutat y camp de Tarragona éran obligats a servir-lo en la guerra com a vassalls; /lo arcabisbe pretenia que no éran obligats. Ab estas datas y presas passà temps. Lo Rey estant fort en sa pretenció y passant avant en ella\ de fet los féu prestar sacrament y homenatge de propietat que-s tinguessen per sos vassalls, y nomenà procurador reyal que defensàs los drets reals. Esta cosa repugnava a las capitulacions y may se era feta. Y ayxí, don Pedro Clasquerí,¹⁵⁷⁷ que era arcabisbe de Tarragona, repugnava ab gran ànimo a tal cosa proceint ab censuras contra lo procurador y oficials reals. Sentís lo Rey y envià exèrcit volent-se apoderar ab domini absolut de la ciutat y camp de Tarragona y jurisdictions y rendas ecclesiàstiques. Féu lo exèrcit dels soldats gran destroça y grans danys en las personas y terras de la dita ciutat y camp de Tarragona. Lo arcabisbe y personas ecclesiàstiques de la ciutat y camp de Tarragona recorregueren a Déu Nostre Senyor y a la benaventurada sancta Thecla que proveys en aquella necessitat y persecució. Succey que lo príncep don Joan, fill primogènit del Rey, caygué malalt si bé després, /poc a poc,\ millorà y cobrà salut. Lo Rey /també\ caygué malalt en Barcelona y la causa de la malaltia diuen que fou, /conforme ajunta Çurita en lo capítol 38 del libre 10 de la 1[a] part dels *Annals*,¹⁵⁷⁸ que li aparegué en visió santa Thecla. La qual lo reprengué de la persecució que havia feta contra la iglésia de Tarragona, de la qual la santa és patrona. Y ab sa mà donà al rostro del Rey una bofetada de la qual cosa rebé lo Rey tan gran espant que s'enmalaltí y tingué grandíssim dolor de haver moguda dita persecució. Y davant de l'arcabisbe de Sàcer,¹⁵⁷⁹ son confessor, y dels bisbes de Barcelona y Tortosa, y altres cavallers, ab acte públic desistí y restituí a santa /Thecla\, debayx de la protecció de la qual està Tarragona, tot quant ell hagués adquirit ordenant que la iglésia de Tarragona

---

¹⁵⁷⁶ P. M. Carbonell (1997:vol. II, 141-142). Les cartes del jubileu de la coronació es conserven a l'ACA, registre 1476; veg. Alcoberro (1997: vol. II, 146, n. 29).

¹⁵⁷⁷ Pere Clasquerí, arquebisbe de Tarragona (1357-1380).

¹⁵⁷⁸ Cap. XXXIX.

¹⁵⁷⁹ Sàsser (Sardenya).

estigués ab la mateyxa pacífica possessió que abans tenia.¹⁵⁸⁰ De aquí és restat que los de Tarragona quant se tròban en alguna necessitat solen dir «santa Thecla». Y proveesca /veritat és que lo mateyx Çurita, en lo següent capítol 39,¹⁵⁸¹ diu que las malalties del rey don Pedro y de l'infant don Joan foren causadas ab alguns hechizos o algunas metzinas. Y per esta causa, després la mort del rey don Pedro, fou presa la reyna Forciana¹⁵⁸² y foren justiciats alguns y a la reyna Forciana fou atorgada la vida y libertat\l. Veent, /donchs,\l lo Rey que la malaltia lo apretava y la mort se li acostava, ab gran edificació y contrició rebé tots los sacraments de la confessió, comunió y extremaunció. Y després de haver-los rebuts ab molta consolació, tenint 67 anys y 4 mesos de edat y havent regnat 51 anys y 11 mesos, /19 dies\, ço és, des de /24 de janer\ de l'any 1335 fins a 5 de janer de l'any 1387, morí la vigília de la Epiphania, a 5 de janer del dit any 1387.¹⁵⁸³ Feren-se-li en Barcelona solemníssimas exèquias y son cos fou sepultat en la iglésia del monestir de Poblet. En son sepulcre està esculpit lo següent epitàfio: «*Hic [...]*».

Féu aquest rey moltas y sanctas ordinacions per la bona administració de la justícia en los llochs, dies, y anys devall escrits:

En la cort de Perpinyà, any 1351, se ordenaren 39 constitucions las quals estan repartidas en differentes llibres de las *Constitucions de Cathalunya*.

En la cort de Cervera, any 1359, se ordenaren 26 constitucions las quals estan repartidas en differentes llibres de las *Constitucions de Cathalunya*.

En la cort de Montsó, any 1363, se ordenaren 39 constitucions las quals estan repartidas en differentes llibres de las *Constitucions de Cathalunya* y 2 Capítols de Cort.

Eleonor consort y loctinent general de Pere III en la cort de Leyda, any 1364, «Reprehensible» libre 1, títol 6, volum 3.

En la cort de Tortosa, any 1365, se ordenaren 6 constitucions las quals estan repartidas en differentes llibres de las *Constitucions de Cathalunya*.

---

¹⁵⁸⁰ Com en el cas de la llegenda de les mosques (veg. supra n. 1316), Ribadeneira (1950: lib. I, cap. XXXVII, 516) fa servir la història de santa Tecla per mostrar la consideració dels béns de l'església. D'altra banda, Juan de Mariana (1880: 211) assenyala que «*es fama que Pedro de Aragón, cuarto de este nombre, murió a los seis días de haber recibido una ejemplar bofetada que le dio santa Tecla en castigo de haber violado los derechos de la iglesia de Tarragona*».

¹⁵⁸¹ En realitat cap. XL.

¹⁵⁸² Sibil·la de Fortià.

¹⁵⁸³ La data de la mort ja es consigna a la *Crònica General de Pere III* (cap. XL, 184).

Lo mateyx Pere III en la cort de Tortosa any 1365 «vós Senyor» libre 1, títol 10, volum 3.

|| 101r En la primer [sic] cort de Barcelona, any 1365, se ordenaren 8 constitucions las quals estan repartidas en differents libres de las *Constitucions de Cathalunya*.

En la segona cort de Barcelona, any 1369, «vós Senyor» libre 1, títol 21, pàgina 65.

En la tercera cort de Barcelona, any 1373, se ordenaren 5 constitucions las quals estan repartidas en differents libres de las *Constitucions de Cathalunya*.

En la cort de Leyda, any 1375, «com las penas» libre 9, títol 29, pàgina 521.

En la quarta cort de Barcelona, any 1382, se ordenaren 6 constitucions las quals estan repartidas en differents libres de las *Constitucions de Cathalunya*.

En Fraga «com segons» libre 1, títol 23, volum 3.

|| 101v

IX

Rey de Aragó y compte de Barcelona

Joan I cognomenat Amador de Gentileza¹⁵⁸⁴

Joan I, fill primogènit del rey don Pedro III, succey en los regnes y estats de son pare lo mateyx dia que morí /del modo que està dit.¹⁵⁸⁵ Fou aquest rey en son cos ben agestat y proporcionat, amich de donar-se a phahers y regosijos, músicas y caças de tota manera d'ellas. Y ayxí, tingué sa casa més pomposa: ell de titulats y cavallers, y /la\ Reyna, sa muller, de damas tituladas y nobilíssimas que ningun rey de sos antecessors havia tingut, per la qual cosa fou cognomenat Amador de Gentileza com escriu Tomich en lo capítol 45 de la sua *Història*. Molt different de son pare don Pedro III, lo qual may estava ociós ans sempre ocupat en govern o guerras o exercicis de lletres; aquest, per lo contrari, ociós, donat a plaers, amic de caça y olvidat dels negocis, guerras y governs de sos regnes y estats, per lo qual patiren molt totes ses coses.

Visqué en lo govern de sos regnes 9 anys, 4 mesos y 15 dies, ço és, des del 5 de janer de l'any 1387, en lo qual dia morí son pare, fins a 18 de maig de l'any 1395, en lo qual /dia\ ell desgraciadament morí, com se dirà.¹⁵⁸⁶ Estava don Joan malalt

---

¹⁵⁸⁴ Joan I de Catalunya-Aragó, dit el Descurat, el Caçador o l'Amador de la Gentilesa (1350-1396), rei de Catalunya-Aragó (1387-96).

¹⁵⁸⁵ Ratllat: «ço és a 5 de janer de l'any 1387». Com l'*Epítome*, Pere Gil insisteix en la idea de la successió instantània de Pere III.

¹⁵⁸⁶ Pere Gil reproduueix la data de P. M. Carbonell (1997: vol. II, 154) i de l' *Epítome*. Cal dir que Alcoberro, en la seva edició de les *Cròniques d'Espanya*, corregeix la data impresa de l'edició prínceps de 1547, que és l'any 1395, i reporta l'any 1396 d'acord amb la *Crònica del*

en Gerona quant sabé la mort de son pare y, encontinent, se féu ab litera aportar a Barcelona ahont, en ser arribar per haver entès que se duptava que lo rey don Pedro son pare y ell éran estats hechizats o enmatzinats, y per haver-se absentada la reyna Forciana sa madrastra ans de la mort del Rey son pare, féu pèndrer a la dita reyna y a molts altres cavallers y hòmens criats y plebeyos. Y perdonant la vida a sa madrastra, privant-la de sos béns, /li\ donà vint-y-sinc mília sous cada any per sa vida de renda; a molts dels altres donà /en discurç de temps\ pena de mort rigurosíssima. En las quals sentèncias escriu Carbonell¹⁵⁸⁷ que mostrà molta crueltat y si no fou del tot cruel almenys a penas se pot escusar de demasiada promptitut, asperesa y rigor.¹⁵⁸⁸

Donà, encontinent, a l'infant don Martí son germà /la vila de Montblanc\ títol de duc de Montblanc y féu-lo governador general de tots sos regnes y estats a 10 de janer¹⁵⁸⁹ de l'any 1387. Y entretingué's tot aquest any en Cathalunya. Prestà-li tota Cathalunya lo jurament y homenatges; ell també jurà de guardar los usatges y privilegis de la terra. En juny se trobà notablement millor y lo mateyx any ajuntant gran número de gent docta en Barcelona per tractar a qual papa dels dos se devia prestar la obediència, a Clement VII¹⁵⁹⁰ o a Urbano VI,¹⁵⁹¹ fou declarat que a Clement VII.¹⁵⁹²

Lo any 1388 anà lo Rey a Çaragoça y se coronà no ab tanta serimònia com los passats. Convocà Corts Generals para Montsó a las quals acudiren aragonesos, cathalans, valencians y mallorquins. En ellas se reformà un poc la Casa Real perquè lo Rey ab plahers, seraus, danças, aparato de casa y caça, dissipava lo patrimoni real y se descuydava de las guerras y del govern. Celebraren-se ditas corts en lo fi de l'any 1388 y casi per tot lo any 1389, y entrant per Rosselló companyias de França las corts se desferen y prorogaren fins tant que fos remediada la guerra y lo rey anà a Barcelona. En aquest any de 1389, a 12 de

---

regnat de Joan I, la qual, a la vegada, segueix l'arxiver barceloní. D'altra banda, Zurita (lib. X, cap. LVI) dóna el 19 de maig de 1395 en base a «*unos anales de aquellos tiempos*». Antoni de Bofarull (1877: vol. 5, 53) ja s'adonà de l'errada de l'historiògraf aragonès i, mitjançant fonts de l'ACA, assenyala correctament que la mort es produí el 19 de maig de 1396.

¹⁵⁸⁷ 1997: vol. II, 149.

¹⁵⁸⁸ En el següent paràgraf, Pere Gil segueix Zurita (lib. X, cap. XL i XLII).

¹⁵⁸⁹ Segons Zurita (lib. X, cap. XL) fou el dia 16 de gener.

¹⁵⁹⁰ Climent VII (1378-1394).

¹⁵⁹¹ Urbà VI (1378-1389).

¹⁵⁹² En el següent paràgraf, Pere Gil segueix Zurita (lib. X, cap. XLIII) .

març, se trobaren los cossos de santa Engràcia y sos devuyt companyons,¹⁵⁹³ y las relíquias dels innumerables màrtirs en Çaragoça.

|| 102r A la fi de l'any 1389 entrà don Bernat de Armanyac,¹⁵⁹⁴ germà del compte Armanyac,¹⁵⁹⁵ ab moltas companyias de francesos de peu y de cavallo per Rosselló, y entraren en Ampurdà. No entràvan per orde del rey de França ni per fer jornada /sinó per certas differèncias que y havia entre dit compte, que era estat sogre del rey don Joan per rahó del primer casament,¹⁵⁹⁶ y ab intenció de robar y ocupar terras. Prengueren en Ampurdà la vila de Bàscara. Envià lo Rey companyias de cathalans contra ells y en lo any 1390 tingueren moltas escaramuças contra ells y en una batalla prengueren als francesos quatre-cents cavalls y, en altre, un valerós capità nomenat Martí. Y, ayxí, foren llançats de Cathalunya y del comptat de Rosselló. Y entrant los cathalans per França, feren grans danys en las terras del compte de Armanyac.¹⁵⁹⁷ /Tomich¹⁵⁹⁸ y Çurita¹⁵⁹⁹ nomènan alguns que anaren y se senyalaren en aquesta guerra. Tot lo any 1390 se detingué lo Rey /en Cathalunya\ després de finida la guerra contra Armanyac donant-se a plahers y caças. A la fi de l'any anà a Çaragoça per visitar aquell regne. En febrer de l'any 1391, estant lo rey don Joan en Çaragoça, entengué que y havia grans alteracions en Sardenya y que Brancalion de Oria se era rebel·lat y apoderat de la ciutat de Sàcer y altres vilas y castells importants de Sardenya. Envià allà, encontinent, quatre-cents de socorro, però com aquest socorro fos poc y lo Rey se descuydàs y passassen los governadors cathalans que defensàvan la terra en Sardenya grans pobresas, misèrias, treballs y apretos intolerables, los rebel·les se apoderaren casi de tota la isla, per lo qual publicà lo Rey de passar en persona ab gran exèrcit a Sardenya lo any 1393. Y venint de Sicília embayxador que convenia enviar allà socorro, lo Rey no passà sinó que envià un bon socorro a Sardenya y socorro /també\ a Sicília, en lo any 1394. Y lo Rey, al principi y bona part de aquest any, se entretingué en Barcelona y Cathalunya. Tomich¹⁶⁰⁰ y Çurita¹⁶⁰¹ refereyxen los noms de molts que passaren a Sicília y Sardenya.¹⁶⁰²

---

¹⁵⁹³ Segons el martirologi romà, santa Engràcia i els seus companys foren martiritzats el 16 d'abril del 304.

¹⁵⁹⁴ Bernat VII d'Armanyac (1391-1418).

¹⁵⁹⁵ Joan III d'Armanyac (1384-1391).

¹⁵⁹⁶ Joan I es casà el 1373 amb Mata d'Armanyac (m. 1378), filla del comte d'Armanyac Joan I i de Beatriu de Clermont, néta del rei Joan I de França.

¹⁵⁹⁷ El comtat d'Armanyac formava part del ducat de Gascunya, a la conca d'Aquitània.

¹⁵⁹⁸ Cap. XLV.

¹⁵⁹⁹ Lib. X, cap.XLIV.

¹⁶⁰⁰ Cap. XLV.

Havent lo rey don Pedro III (com està dit) feta donació del regne de Sicília a l'infant don Martí y ordenat que la infanta donya Maria, filla del rey de Sicília, que estava en Barcelona, se casàs ab lo infant don Martí comte de Exèrica,¹⁶⁰³ fill de l'infant don Martí duc de Monblanc y germà del rey don Joan. Aquest matrimoni se posà en execució ab expressa llicència y dispensació del papa Clement VII en maig de l'any 1390. Y llavors se declarà que lo infant don Martí, germà del rey don Joan, passaria ab son fill y nora ab gran exèrcit a Sicília per cobrar aquell regne, lo qual estava tiranizat dels barons y personas particulars, y per posar en possessió a son fill y nora, als quals se devia legítimament la possessió de dit regne. Y ayxí, en lo mateyx any, se començaren de fer apercebiments de guerra per dita jornada. Los quals apercebiments se feren per tot lo any 1391 a la fi del qual, envià lo infant don Martí dos cavallers catalans, nomenats don Berenguer de Cruyllas¹⁶⁰⁴ y don Guerau de Queralt,¹⁶⁰⁵ ab grandíssims poders y títols de governadors y lloctinents de la Reyna per a juntar los que serían de la obediència de la Reyna. Los quals, arribant a Sicília per las festas de Nadal y principi de l'any 1392, negociaren també que reduÿren als més principals titulats, barons y universitats de Sicília a prestar lo jurament de fidelitat a l'infant don Martí y a la Reyna. Ab aquest apercebiment que s feya en Sicília, partí lo infant don Martí ab son fill y nora, la reyna de Sicília, del port Fangós ab grossíssima armada en la qual anava la flor de la cavallaria catalana y alguns aragonesos y valencians, los noms dels quals refereyxen Tomich¹⁶⁰⁶ y Çurita,¹⁶⁰⁷ y altres. En /març\ de l'any 1392 arribaren a Sicília ab pròspera navegació. Foren rebuts de las ciutats y titulats ab gran contento y encara que y hagué algunas contradiccions, però dins poch mesos, en lo mateyx any 1392, tota Sicília fou debayx de la obediència del rey don Martí y de la reyna donya Maria. Poc durà esta felice entrada perquè lo any següent se rebel·là casi tota la isla contra lo infant don Martí y contra son fill y nora, que éran reys legítims. /Tant que sols restaren en Sicília que s tinguessen per lo Rey Messina, Çaragoça y Tèrmini,¹⁶⁰⁸ y los castells de Cathània, Augusta, Licata¹⁶⁰⁹ y Castrojoan\,¹⁶¹⁰ per lo qual fou enviat

---

¹⁶⁰¹ Lib. X, cap. LI.

¹⁶⁰² En el següent paràgraf, segueix Zurita (lib. X, cap.XLIX i L).

¹⁶⁰³ Martí I de Sicília, dit el Jove (m. 1409), rei de Sicília (1390-1409). Dugué els títols de comte de Xèrica i de Luna.

¹⁶⁰⁴ Berenguer de Cruïlles i de Mosset (m. 1402).

¹⁶⁰⁵ Guerau Queralt i de Rocabertí (m. 1393/1397).

¹⁶⁰⁶ Cap. XLV.

¹⁶⁰⁷ Lib. X, cap. L.

¹⁶⁰⁸ Tèrmini Imerese, a la costa nord de l'illa, a mig camí entre Palerm i Cefalú.

¹⁶⁰⁹ Licata, a la costa sud de l'illa, a 218 km. de Siracusa.

/a gran pressa\ de Sicília don Berenguer de Cruïlles per socorro. Y || 102v com lo Rey dilatava dar prompte socorro a cosa tan important, don Bernat de Cabrera¹⁶¹¹ empenyà son estat de Cathalunya en cent y cinquanta mil florins y ab ells féu moltas companyias cathalanas, los noms dels capitans cathalans de las quals refereyxen Tomich y Çurita.¹⁶¹² Y ab número de las galeras necessàrias, promptament, com un llamp, passà en Sicília y donà socorro. Y després lo Rey envià socorro y, ayxí, en lo any 1394 y 1395, se apaciguaren y assentaren las cosas de Sicília.

En setembre de l'any 1394 morí lo papa Clement VII y succeý-li en Avinió lo cardenal de Aragó, nomenat don Pedro de Luna.¹⁶¹³ Lo qual prengué nom de Benedicto XIII y fou tingut en Aragó per verdader Summo Pontífice y lo mateyx feren lo Rey y regnes de Castella. Offerí Benedicto XIII alguns medis per a remey de que cessàs la schisma però no cessà, antes se encengué més, lo qual donà gran inquietut a tota la cristiandat, com escriuen tots los historiadors de cosas ecclesiàsticas y en lo capítol 19 de nostra *Història ecclesiàstica de Cathalunya* sumàriament és referit.

Hagué en temps del rey don Joan en la ciutat de València y en las ciutats de Barcelona, Leyda y alguns altres llocs de Cathalunya y València, un gran avalot a modo de cedió contra los jueus habitants de ditas ciutats y llocs, matant los christians molts dels jueus y robant-los sos béns mobles. Però fou remediat per los ministres de justícia y lo Rey manà fossen asperament castigats los principals promovedors de ditas cedicions, com de fet foren molt castigats. Introduí també lo rey don Joan que la festa de la Immaculada Concepció de la gloriosa Verge Maria, Mare de Déu y Senyora Nostra, fos guardada y solemníssimament celebrada en tots sos regnes de Aragó, Cathalunya, València y Mallorca, y comptats de Rosselló y Cerdanya. Y, ayxí, dita festa, que és a 8 de dezembre, és celebrada y festejada ab extraordinària solemnitat y alegria.¹⁶¹⁴

---

¹⁶¹⁰ Castrogiovanni és l'actual Enna, al bell mig de l'illa.

¹⁶¹¹ Bernat IV (1352-1423), vescomte de Cabrera (1373-1423) i de Bas (1381-1423) i comte de Mòdica (1393-1423).

¹⁶¹² Lib. X, cap. LII.

¹⁶¹³ Pedro Martines de Luna, papa amb el nom de Benet XIII (1394-1417).

¹⁶¹⁴ Es tracta de la *Pragmàtica* de 1394, per la qual el rei ordenava celebrar de forma solemne la festivitat de la Immaculada Concepció, alhora que prohibia als religiosos, sota la pena d'expulsió del Regne, predicar l'opinió contrària.

Ordenà sinc o sis ordinacions molt bones per son Palau Reyal, las quals foren publicadas a 17 de febrer de l'any 1388 y refereyx-las Carbonell en sa *Crònica*, testificant que originalment estan en lo Real Archiu de Barcelona.¹⁶¹⁵

Fou casat lo rey don Joan duas vegadas. La 1ª vivint son pare lo rey don Pedro ab donya Mata,¹⁶¹⁶ filla del compte de Armanyac de França, de la qual hagué una filla apel·lada Joana,¹⁶¹⁷ la qual casà ab don Matheu compte de Foyx. Morint dita donya Mata casà 2ª vegada, en vida també del rey don Pedro son pare, ab donya Violant,¹⁶¹⁸ filla del duc de Barri y neta del rey de França, de la qual hagué un fill nomenat don Jaume que l'intitularen delphí de Gerona¹⁶¹⁹ però no li visqué molt. També hagué una filla nomenada donya Violant,¹⁶²⁰ la qual casà ab don Luýs rey de Nàpols.

En lo any 1395 estant los regnes y estats del rey don Joan I de Aragó del modo predit, ço és, lo regne de Sardenya en armas y ab molts tumultos, si bé se anava mitigant; lo regne de Sicília en guerras y rebel·lions, si bé lo infant don Martí germà de don Joan anava poc a poc ab armas y pactes component las cosas y procurant que son fill don Martí y sa nora donya Maria estiguessen en pacífica possessió de dit regne; /y en la Iglésia y havia schisma, la qual havia alguns anys que durava\ . Lo rey don Joan tot se donava /a plaers y\ a música, /fent-se fer\ cada dia tres vegadas música de instruments y veus y molts dias també anant a caça. La qual caça li costà la vida perquè venint de Rosselló envés Gerona se posà a cassar en lo bosch de Foxà,¹⁶²¹ qui és en lo Empurdà, y corrent darrera los cans en seguiment de la caça caygué de cavall y encontinent morí sens deyxar fill mascles. Era quant morí de edat de [...] anys. Havia regnat 9 anys, 4 mesos, 15 dies, ço és, des de 5 de janer de l'any 1387 fins a 18 de maig de l'any 1395, en lo qual dia succeý sa

---

¹⁶¹⁵ P. M. Carbonell (1997: vol. II, 154-155). El document que aporta Carbonell es troba a l'ACA, Cancelleria, Processos de Corts, núm. 10; veg. Alcoberro (1997: vol. II, 154, n. 23).

¹⁶¹⁶ Mata d'Armanyac (m. 1378), filla del comte Joan I i de Beatriu de Clermont.

¹⁶¹⁷ Joana d'Aragó (1375-1407), comtessa de Foix, es casà el 1392 amb el comte Mateu I de Foix, vescomte de Bearn i de Castellbò.

¹⁶¹⁸ Violant de Bar (m. 1431), filla del duc Robert I de Bar i de Maria, germana de Carles V de França.

¹⁶¹⁹ P. M. Carbonell (1997: vol. II, 148-149) i l'*Epítome* citen aquest títol de delfí de Girona que el rei atorgà el 1387 a l'infant Jaume d'Aragó (1384-1389); veg. Riera (1987: 105-128).

¹⁶²⁰ Violant d'Aragó (1381-1442). El 1390 es concertà el matrimoni amb Lluís II de Nàpols, duc d'Anjou i comte de Provença.

¹⁶²¹ Foixà, població del Baix Empordà, a la dreta del Ter. El Rei morí prop del castell de la vila.

mort.¹⁶²² Fou son cos depositat en la iglésia cathedral de Barcelona y després sepultat en la iglésia del monestir de Poblet. En son sepulcre està aquest epitàphio «*Hic [...]*». No-s tròban de aquest rey constitucions algunas; sols se tròban pregmàticas, saccions y privilegis, las quals en lo 2[n] volum estan continuadas.¹⁶²³

|| 103r

X

Rey de Aragó y compte de Barcelona

Martí I cognomenat lo Gort y lo Ecclesiàstich¹⁶²⁴

Martí, fill segon del rey don Pedro III per la mort sobredita de son germà lo rey don Joan y per no deyxar dit rey don Joan fills mascles, succeý en los regnes y estats de son germà en la forma y modo següent. Vivint lo rey don Pedro III casà lo infant don Martí, fill 2[n] seu (del qual anam tractant), ab donya Maria de Luna filla y heretera del compte de Luna en Aragó,¹⁶²⁵ de la qual hagué un infant nomenat també don Martí. Després la mort del dit rey don Pedro III, lo rey /don\ Joan, fill primogènit de don Pedro y germà de don Martí, féu al dit son germà duc de Montblanc y féu que s'executàs lo matrimoni de l'infant don Martí menor, fill de don Martí major duc de Montblanc, ab donya Maria filla y hereva de Federic rey de Sicília.¹⁶²⁶ Y per quant durant la menor edat de la predita donya Maria quatre barons se alçaren ab lo Regne (si bé ab apellido solament de vicaris), ço és: Artal de Alagón,¹⁶²⁷ mestre justicier en la vall de Notho; don Barthomeu de Aragó¹⁶²⁸ en la vall de Mena;¹⁶²⁹ mestre Cheremont¹⁶³⁰ y lo compte Guillem de Peralta¹⁶³¹ en la vall de Matzara. Fou necessari que lo dit don Martí duc de Montblanc pare de l'infant don Martí menor posàs a son fill y sa nora donya Maria en pacífica possessió de dit regne de Sicília. Y ayxí, en lo any 1392, passà a Sicília ab gran stol y exèrcit y

---

¹⁶²² La cronologia coincideix amb l'*Epítome*.

¹⁶²³ Fa referència al segon volum de les constitucions, com l'*Epítome* assenyala.

¹⁶²⁴ Martí I de Catalunya-Aragó, dit l'Humà o l'Eclesiàstic (1356-1410), rei de Catalunya-Aragó (1396-1410) i de Sicília (Martí II) (1409-10).

¹⁶²⁵ Maria de Luna (1357-1407), filla de Lope de Luna, primer comte de Luna i senyor de Sogorb, i de Brianda de Got.

¹⁶²⁶ Es refereix a Maria I de Sicília (1363-1401), reina de Sicília (1377-1401), filla del rei de Sicília Frederic IV i Constança, filla de Pere III el Cerimoniós.

¹⁶²⁷ Artal d'Alagó (m. 1388).

¹⁶²⁸ En realitat, es tracta d'Antonio di Ventimiglia e Lauria (m. 1415).

¹⁶²⁹ Vall d'Etna.

¹⁶³⁰ Manfredo Chiaramonte e Palizzi (m. 1388).

¹⁶³¹ Guillem de Peralta i Sclafani (m. 1395/96).

domà la insolència de dits barons y posà en possessió de dit regne a son fill y nora. Y si bé tingué contradiccions però en succés de temps alcançà son intent.¹⁶³²

Estant, donchs, lo infant don Martí /duc de Montblanc\ en Sicília /ocupat\ en las preditas cosas y estant sa muller donya Maria de Luna duquesa de Montblanc en Barcelona, succeý (com està dit) impensadament la mort del rey don Joan en la caça del bosch de Foxà. La qual mort en ser /divulgada\ lo dia següent en Barcelona encontinent per los diputats de Cathalunya foren congregats braços y en ells /ajuntadas\ moltas personas doctíssimas. Y fou declarat que per los testaments dels reys antecessors y per las substitucions en ells fetas, que lo infant don Martí, germà del rey don Joan, succeya en sos estats y regnes primer que las fillas del rey don Joan. Feta esta declaració súbito fou declarada donya Maria duquesa de Montblanc, muller de l'infant don Martí, per reyna y tinguda per tal y posada en lo Palau Real. /Y com a governadora de son marit governava sos regnes\. Feren també una embayxada a l'infant don Martí supplicant-lo fos servit venir a Cathalunya per pèndrer la possessió de sos regnes. /Rebé don Martí la embayxada ab molta amor. Assentà las cosas de Sicília y despedint-se lo mes de dezembre de son fill y nora, dexant-los com a reys en son regne de Sicília, anà lo dit infant\ don Martí a Avinió de França per visitar lo papa Benedicto XIII /y donar la obediència al Papa per son fill rey de Sicília. Ahont se detingué los mesos de març y abril de l'any 1396. Y ayxí,\ tardà sa vinguda que no arribà a Barcelona fins al maig següent del /dit\ any 1396. Don Matheu compte de Foyx¹⁶³³ estava casat (com està dit) ab donya Joana filla primogènita del rey don Joan, lo qual en saber la mort del dit rey /don Joan\ envià embayxadors a Çaragoça y Barcelona estimant com a ell, per rahó de sa muller filla primogènita, tocava lo dret de la successió en los regnes de Aragó, València y Principat de Cathalunya. Y juntament feya exèrcit de soldats per entrar per armas en dits regnes. Respongueren los de Aragó y Cathalunya que a don Martí tocava la successió y dende Barcelona enviaren lo mateyx testament de don Joan, lo qual ho /disponia\. No obstant esta resposta entrà ab exèrcit lo compte de Foyx per Aragó però ab companyias que-s feren de soldats contra ell fou llançat de Aragó per tot lo mes de dezembre de l'any 1395. A 11 de maig de l'any 1396 arribà don Martí dende Avinió a Barcelona y fou rebut ab extraordinària alegria prestant lo

---

¹⁶³² Seguint el criteri de Tomic i de l'*Epítome*, Pere Gil inclou la rebel·lió dels vicaris de Sicília a la vida d'aquest rei, a diferència de P. M. Carbonell, que la inclou a la vida del seu germà Joan. A partir del punt, a excepció dels fragments de Tomic i de P. M. Carbonell indicats al text, el relat segueix el fil de Zurita (lib. X, cap. LVIII i s.).

¹⁶³³ Mateu I de Foix (v. 1360-1398), vescomte de Castellbò (1381-1398), comte de Foix (1391-1398), fill de Roger Bernat IV i Geralda de Navalhas.

Principat de Cathalunya a ell los homenatges y jurant ell los usatges y privilegis de la terra. Y a 28 de juny /següent\, publicà en son sòlio real solemne || 103v sentència en Barcelona contra lo compte de Foyx declarant-lo per rebel·le y reo de crim de lesa magestat. Y confiscaren-se a la corona real lo bescomptat de Castellbò¹⁶³⁴ y totas las vilas, castells y llochs que dit compte de Foyx tenia en Cathalunya. Veritat és que morint don Matheu compte de Foyx sens fills /lo any 1385\ y succeynt-li en lo comptat de Foyx Archimbaudo,¹⁶³⁵ fou feta pau y concòrdia entre lo rey don Martí y lo dit Archimbaudo en lo any 1399. Y ayxí, per rahó de dit comptat, no-s féu més guerra contra los regnes de la corona de Aragó.

Acabadas que hagué lo rey don Martí las cosas convenientes per al Principat de Cathalunya passà ab la Reyna sa muller lo mes de setembre de l'any 1396 per a Çaragoça. Entrà en ella en octubre. Tingué corts als aragonesos lo any 1397 en las quals son fill don Martí rey de Sicília fou jurat per successor en los regnes de la corona de Aragó. Y differint-se la coronació per ocupacions del Rey, per espay de un any y mesos, a 13 de abril de l'any 1399, lo Rey y Reyna juntament foren coronats en la iglésia major de Çaragoça, ab la major pompa que may se fos celebrada altra coronació per algú dels reys sos antecessors. Y lo mateyx dia armà lo Rey a molts cavallers y donà /a don Alonso\ marquès de Villena títol de duc de Gandia,¹⁶³⁶ y des de aquell punt començà Gandia de ser títol de ducat. /Refereyx esta coronació, dividida en onze capítols, Carbonell¹⁶³⁷ en la sua *Crònica* després de la vida del rey don Ferrando I y és digna de ser legida\.

Continuà's en aquest temps la schisma grandíssima y llarguíssima de la qual, en temps dels reys don Pedro III y don Joan I, se ha feta menció. Y en temps del papa Benedicto XIII se cerraren molts medis en França y Espanya per la fi d'ella y apar que quant més la volían remediar més creyxia. Fou Benedicto XIII tingut per verdader papa en tot França y Espanya, després en França lo deyxaren, després en la Proença lo tornaren a adorar per papa, després lo tornaren a deyxar. En Espanya, també ab lo temps, lo deyxaren com en lo progrés de aquesta història se

---

¹⁶³⁴ En el s. XIV, el vescomtat de Castellbò s'estenia per la part oriental de l'actual Pallars Sobirà, l'Alt Urgell i els comtats de Rosselló i Cerdanya.

¹⁶³⁵ Mateu de Foix morí sense descendència, de manera que els seus estats van passar a la germana Elisabet (1361-1426), muller d'Arquimbald de Grailly, el qual heretà amb el nom d'Arquimbald I de Foix (m. 1413).

¹⁶³⁶ Alfons de Gandia i de Foix, dit el Vell (m. 1412), fill de Pere comte de Ribagorça i Provença, germà del rei Alfons III.

¹⁶³⁷ 1997: vol. II, 178-190.

dirà. Començà en aquest temps de mostrar-se la sanctedat del gloriós pare sant Vicent Ferrer,¹⁶³⁸ natural de la ciutat de València de la religió de sant Domingo, ab la sanctedat de vida que tenia y gràcia de predicar, y de fer miracles, y convertir almas, la qual gràcia ab gran abundància li era comunicada.

Per esta calamitat de la schisma en què estava la Iglésia¹⁶³⁹ y guerras que y havia entre los christians y heretgias que s'innovaren, se mogueren a fer-se per tota Itàlia gran[s] companyias de hòmens ecclesiàstichs y seculars, y donas, y minyons y minyonas. Las quals discurrían per tota Itàlia ab número de molts milanars y anaven ab vestiduras blancas fins als peus fent penitència. Procuraren los prínceps reprimir esta novedat. Passaren gran cantitat d'ells en Sicília tenent lo rey don Martí alguna novedat en aquell regne. Envià companyias y molt bon socorro de soldats cathalans y tot se remedià. Succey assò lo any 1399 y 1400. /En aquest mateyx any 1400 tingué lo rey don Martí corts als cathalans\ . Nasqué /cerca de aquest temps\ al rey de Sicília un fill y fou nomenat don Pedro,¹⁶⁴⁰ lo qual dins poc temps morí. Després morí la mare de dit infant, donya Maria reyna de Sicília. /La qual, com escriu Carbonell,¹⁶⁴¹ deyxà en son últim testament a don Martí son marit hereu universal del regne de Sicília\ per la mort de la qual se concertà matrimoni ab don Martí rey de Sicília y donya Blanca,¹⁶⁴² filla del rey de Navarra. Passà la dita reyna donya Blanca en Sicília lo any 1402 en la qual isla no fàltan en aquest temps algunas passions però totes se apaciguaren. Tingué lo dit rey de Sicília de la dita donya Blanca, per discurç de temps, /solo\ un fill, al qual nomenà Martí¹⁶⁴³ y sols li visqué nou mesos.

Des de l'any 1400 fins lo any 1405 don Martí rey de Aragó, com era ple de cos y impedit de sas camas per humor mal que tenia en ellas, casi lo més temps vivia malaltís en Barcelona y poc podia visitar sos regnes perquè sols tingué unas corts breus en Maella,¹⁶⁴⁴ des de 26 de juliol fins a 2 de agost de l'any 1404 y, encontient, se tornà a Barcelona.

---

¹⁶³⁸ Sant Vicent Ferrer (1350-1419).

¹⁶³⁹ Anomenat *Gran Cisma d'Occident* (1378-1418).

¹⁶⁴⁰ Pere d'Aragó (m. 1400).

¹⁶⁴¹ 1997: vol. II, 157.

¹⁶⁴² Blanca I de Navarra (1385-1441)

¹⁶⁴³ Martí d'Aragó (m. 1407).

¹⁶⁴⁴ Maella (Terra Alta), al límit amb el Matarranya i amb Aragó.

En aquest mateix any 1404 succeí un miracle que obrà lo gloriós sant Sever¹⁶⁴⁵ en la persona del rey don Martí: que havent-se-li feta una gran nafra casi incurable en la cama, vingué poc a poc a enmalignar-se tant la nafra que s'posà foc en la cama y tots los cirurgians y metges digueren al Rey que era necessari llevar-li la cama lo dia següent per a salvar la vida. Lo Rey sentí molt esta nova si bé procurava conformar-se ab la voluntat del Senyor. || 104r En la nit, pensant lo Rey com sa cama havia de ser tallada, començà de endolcir-se-li lo cor y de plorar ab vivas llàgrimas y de invocar al gloriós màrtir sant Sever bisbe de Barcelona /al qual tenia particular devoció\. Y supplicar-lo ab gran fervor /y humilitat, y ab\ suspirs que li nayxían de son cor contrit y humiliat que li alcançàs gràcia de sanitat en la sua cama per a major glòria de Déu y del sant y bé de sa ànima y de sos regnes. Y, poc a poc, ab esta tristesa se adormí y en somni veu a sant Sever que vingué y li tocà la cama faent la senyal de la Santa Creu sobre ella. Y encontinent desaparegué lo sant y lo Rey despertà y sentint-se curat cridà lo camarer que li aportàs llum, desanbenà la cama y trobà-la llista y sana. Féu, encontinent, grans al Senyor y al sant y tornà's a dormir. Y lo dia següent arribant los metges y cirurgians ab tots los aparells per tallar la cama, contà'ls lo Rey lo miracle en presència de la Reyna; veren la cama curada; alabaren tots al Senyor y al sant que tan miraculosa misericòrdia havia usada /y atorgada\ en la persona del Rey y bé del Regne. Y lo devot rey, en memòria de aquest benefici, alcançant llicència del papa Benedicto XIII, procurà que lo cap y ossos del cos del dit sant Sever se aportassen del monestir de Sant Cugat de Vellès a la iglésia cathedral de Barcelona ab gran professó, en la qual assistí lo mateix rey. /També assistí son fill don Martí rey de Sicília lo qual havia 4 mesos que era arribat a Barcelona. Y per gratificar al monestir de Sant Cugat alguna cosa per desposseyr-se del dit cos, ordenà que al dit monestir\ de Sant Cugat fos donada jurisdicció civil y criminal del lloc y de alguns castells veïns. Fou feta esta translació de dites relíquias de sant Sever des del monestir de Sant Cugat a la seu de Barcelona a 4 de agost de l'any 1405 y consta per actes que estan en lo Real Archiu de Barcelona, com ho testifica Carbonell archiver en la sua *Crònica* de la qual translació se fa festa en Barcelona.¹⁶⁴⁶

---

¹⁶⁴⁵ Sant Sever (s. VI- ca. 633/6), bisbe de Barcelona.

¹⁶⁴⁶ P. M. Carbonell (1997: vol. II, 160-162). Alcoberro (1997: vol. II, 161, n. 52) localitzà una còpia d'aquest document a l'ACA, registre 2202, f. 65 i s. La processó de trasllat del cos de sant Sever des del monestir de Sant Cugat fins a la catedral de Barcelona està representada en les tres taules del bancal del retaule de sant Sever, que pintaren Pere Nunyes i Henrique Fernandes per a l'Hospital de Clergues de Barcelona. Segons les capitulacions contractuals de 1541, s'indicava l'analogia amb les pintures del retaule de la capella de Sant Sever de la catedral –d'entorn 1442 i ara perdut. Duran i Sanpere (1929:

/A vint-y-nou de dezembre de l'any 1406 morí la reyna donya Maria, muller de don Martí rey de Aragó, en Villa real, cerca de la ciutat de València.¹⁶⁴⁷ La qual mort fou molt sentida del Rey lo qual vivia casi ab continua gota o indisposició corporal. En aquestos anys y següents anava sempre creyent la schisma de haver-y molts papas. Lo papa Benedicto XIII anà de uns llochs en altres perquè anà a Niça y a Gènova. La universitat de París se apartà altra vegada de la obediència de Benedicto XIII. En lo any 1306 [sic] morí lo papa Innocèncio¹⁶⁴⁸ en Roma y fou elegit en son lloc Gregòrio 12°.¹⁶⁴⁹ Tractà's de la unió de Benedicto y Gregòrio. Fou celebrat un concili en Perpinyà per los prelats espanyols y francesos que éran de la obediència de Benedicto. Després, fou començat lo concili de Pisa y no y havia remey de posar los dits papas en concòrdia y unió de la Iglésia si bé comunament se mostrava en la part de Benedicto més pertinàcia que en la altra part de Gregòrio.

Anant ara a tractar dels dos Martins pare y fill, reys lo pare de Aragó y lo fill de Sicília. Entenent don Martí menor rey de Sicília que en Sardenyia havia rebel·lions y considerant que son pare /don Martí major rey de Aragó\ per viurer ab contínues indisposicions corporals en Barcelona, en la torre de Bellesguart¹⁶⁵⁰ (la qual ell féu edificar per estar lo estiu en ella y per ser mitja llegua luny damunt de Barcelona, y la nomenà Bellesguart per ser de bella vista), no podia en sa persona anar a Sardenyia, demanà-li llicència per anar allà, la qual llicència son pare li atorgà de bona voluntat. Anà, donchs, don Martí rey de Sicília ab bell número de galeres, naus y altres veyxells, no sols de Cathalunya però també de Sicília, en los quals veyxells entre gent de cavall y de peu /passaren\ cerca de deu o dotze mília combatents, los noms de alguns senyalats capitans y cavallers refereyren Tomich,¹⁶⁵¹ Carbonell¹⁶⁵² y Çurita.¹⁶⁵³ Arribat lo dit rey de Sicília ab dit stol y exèrcit

---

383-389 i 419-427) ja va assenyalar el probable valor retratístic de la fesomia del Rei i del seu fill. De fet, Esteve Gilabert Bruniquer (1561-1641), escrivà major de la ciutat, en la *Relació sumària de l'antiga fundació y cristianisme de la ciutat de Barcelona* (1630) (1885: 42-23) assegura aquest extrem. El primer testimoni historiogràfic de la guarició del rei Martí és l'aportat per P. M. Carbonell, que en les *Cròniques* reconeix que el seu relat correspon a la predicació escoltada a la trona de la seu de Barcelona.

¹⁶⁴⁷ P. M. Carbonell (1997: vol. II, 158) i Zurita (lib. X, cap. LXXXIV) assenyalen que la reina morí el 29 de desembre de 1407, en coincidència amb la realitat històrica.

¹⁶⁴⁸ Innocenci VII (1404-1406).

¹⁶⁴⁹ Gregori XII (1406-1415).

¹⁶⁵⁰ La residència reial de Bellesguard es trobava a la part alta de l'actual barri de Sant Gervasi de Barcelona.

¹⁶⁵¹ Cap. XLVI.

¹⁶⁵² 1997: vol. II, 158-9.

¹⁶⁵³ Lib. X, cap. LXXXVII.

en Sardenya lo any 1409, després de haver fetas corregudas y presos alguns llochs, se presentaren la batalla lo predit exèrcit del rey de Sicília ab lo dels sarts, que seria de set mília combatents, davant la vila de Santluri.¹⁶⁵⁴ Y travant-se la batalla fugiren los sarts y moriren cerca de sis mília d'ells y fou presa la vila de Luri¹⁶⁵⁵ y la ciutat de Càller y la isla tota se posà bayx la obediència del rey de Aragó. Fou la dita batalla lo darrer dia de juny de l'any 1409 y havent lo rey de Sicília ab sas galeras rodejada la isla y presas quatre galeras de genovesos, arribant a Càller se enmalaltí de una maligne febra. Ordenà son testament en que deyxà son regne de Sicília a son pare. Y rebuts los sacraments a 25 de juliol de l'any 1409 donà la ànima en las mans del Senyor. Fou sa mort molt plorada per no deyxar fills legítims. Sols deyxà dos fills bastarts de dos damas sicilianas: un fill nomenat don Federic¹⁶⁵⁶ y una filla nomenada donya Violant.¹⁶⁵⁷ || 104v Sabent don Martí rey de Aragó la mort de son fill rey de Sicília y veent que no deyxava infants legítims ni ell tampoc los tenia y que la Reyna sa muller li era morta anys atràs, estava en la major pena y dolor que's pot imaginar. Havia determinat no casar-se per viurer malaltís; per altra part, com no restava successor seu, estava ab perplexitat. Finalment, ab consell dels principals de sos regnes se casà segona vegada ab una dama nomenada donya Margarita,¹⁶⁵⁸ hermosíssima en gentilesa corporal y de gran virtut que se era criada en companyia de sa muller la reyna donya Maria y era filla del /compte\ de Prades, a 19 de setembre de l'any 1409.¹⁶⁵⁹ En la qual visqué vida conjugal cerca de un any y d'ella no tingué infants.

Apretàvan-lo al rey don Martí las indisposicions corporals y temia's molt la sua mort. Y ell nunca, ni en públic ni en particular, ni ab testament, ni per codicil, volgué declarar sa intenció a qui pertanya la successió de sos regnes, per estar ell mateyx perplex e indeterminat y per parer-li per ventura que era millor deyxar-ho a la electió de sos estats y regnes. Finalment, bayxant malalt de la casa de recreació de Bellesguart se aposentà en lo monestir de Valldonzelles,¹⁶⁶⁰ per haver en Barcelona llavors salut. Sobrevingué-li una febra mortal y intervingué davant de notaris y

---

¹⁶⁵⁴ Sanluri, prop de Càller (Sardenya).

¹⁶⁵⁵ Sanluri.

¹⁶⁵⁶ Frederic d'Aragó i de Sicília (1402-1438).

¹⁶⁵⁷ Violant, filla d'Agatuzza de Pesci.

¹⁶⁵⁸ Margarida de Prades (m. 1429), filla de Pere de Prades i de Joana de Cabrera.

¹⁶⁵⁹ P. M. Carbonell (1997: vol. II, 159) i Zurita (lib. X, cap. LXXXIX) asseguren que la boda se celebrà el 17 de setembre, en coincidència amb la realitat històrica.

¹⁶⁶⁰ El monestir de monges cistercenques de Santa Maria de Valldonzella fou fundat el 1237 a Santa Creu d'Olorda. Es traslladà el 1309 al pla de Barcelona, prop de la Creu Coberta. Fou destruït el 1652.

testimonis per los consellers de Barcelona si era sa voluntat que succeýs en sos regnes aquell al qual de dret li competia. Respongué que tal era sa voluntat y no volgué declarar la persona y rebuts tots los sacraments morí en dit monestir de Valldonzelles a 31 de maig de l'any 1410. /En aquest rey, com advertex molt bé Tomich,¹⁶⁶¹ se acaba la línea masculina dels comptes de Barcelona perquè havent succeýt sempre en lo comptat de Barcelona per espay de 582 anys, ço és, des de l'any 828 en lo qual començà de governar don Guifré fins lo present any 1410 en lo qual morí lo rey don Martí, per línea masculina fill o germà de legítim matrimoni procreat ara començà de entrar per línea femenina, ço és, per don Ferrando, fill de la germana de don Martí, com se dirà en la següent vida de don Ferrando I, fill de donya Eleonor, germana de don Martí.

Fou aquest rey don Martí bayx de statura corporal però molt corpulent y gras, y tenia humors radundants que pareyxa estava inflat o enbotornat per ço [tingué] en sa vida freqüents y casi contínues indisposicions corporals y esta es la causa perquè fou cognomenat don Martí lo Gros o Gort y lo Gotós.

Fou també (com escriu Carbonell)¹⁶⁶² cognomenat don Martí lo Ecclesiàstic perquè era molt amic se diguessen bé los officis ecclesiàstichs y tenia la sua capella real molt adreçada. Oÿa cada dia tres missas y deya cada dia las horas canòniques y divinals officis, com si fos un prevere o persona ecclesiàstica. Fou home molt recto y justicier. Des del principi de son regnat llançà los mals consellers dels quals havia usat son germà lo rey don Joan y prengué consellers de gran edat, ser, sciència y experiència y ayxí son govern fou ab molta justícia y gran satisfacció de tots.

Visqué en tot lo temps de sa edat cerca de [...] anys. Regnà y governà los regnes de la corona de Aragó 15 anys y 13 dies, ço és, des de 18 de maig de l'any 1395, en lo qual dia morí son germà lo rey don Joan, fins a 31 de maig de l'any 1410, en lo qual dia (com està dit) ell morí.¹⁶⁶³ Son cos fou depositat en la iglésia cathedral de Barcelona ahont se li feren solemníssimas exèquias. Després, fou aportat a Poblet y sepultat en la iglésia de aquell monestir y en son sepulcre se lig lo següent epitàphio: «*hic* [...]».

---

¹⁶⁶¹ Cap. XLVI.

¹⁶⁶² 1997: vol. II, 155-156.

¹⁶⁶³ La cronologia coincideix amb P. M. Carbonell i l'*Epítome*.

Féu aquest rey molt bonas y santas ordinacions en lo lloc y any devall escrits:

En la cort de Barcelona, any 1409, se ordenaren 16 constitucions, las quals estan repartidas en differents llibres de las *Constitucions de Cathalunya*.

|| 105r

XI

Rey de Aragó y compte de Barcelona

Ferrando I¹⁶⁶⁴

Ferrando I, fill de don Joan rey de Castella y de donya Eleonor filla del rey don Pedro III de Aragó y germana legítima carnal dels reys don Joan y don Martí de Aragó, succeý en los regnes, comptats y estats de la corona de Aragó /per línea femenina havent abans succeýt per línea masculina per espay de 582 anys per los comptes y reys de Aragó antecessors, ço és, des de l'any 828, en lo qual començà de governar lo comptat de Barcelona don Guifré pare de don Guifré Pelós, fins a l'any 1410 en lo qual morí lo rey don Martí. Y, en especial, succeý també per dret de justícia y declaració y electió feta per los regnes de Aragó, València y Principat de Cathalunya del modo y en la forma següent.¹⁶⁶⁵

Després de haver mort don Martí a 31 de maig de l'any 1410 (com està dit) sens fills successors de legítim matrimoni y no havent declarada sa voluntat de la persona /particular\ que li havia de succeyr en sos regnes y estats, ans bé, havent dit davant de testimonis als consellers de Barcelona que sa voluntat era que li succeýs aquella persona a la qual de justícia y dret pertanya. Encontinent, los regnes de Aragó, y València, y lo Principat de Cathalunya tenint parlament o braços cada qual per si determinaren que's posassen presidents per regir dits regnes y principat fins tant se declaràs per los mateyxos regnes qual era la persona a la qual de justícia y dret tocava la successió. Y axí, lo parlament de Aragó posà son president en /lo regne de\ Aragó; y lo Parlament de València son president en lo regne de València; y lo Parlament de Cathalunya posà son president en lo Principat

---

¹⁶⁶⁴ Ferran I de Catalunya-Aragó, dit d'Antequera (1380-1416), rei de Catalunya-Aragó (1412-16), nebot de Martí I, fill segon de Joan I de Castella i d'Elionor d'Aragó.

¹⁶⁶⁵ Tomic (cap. XLVII) –al qual segueixen Carbonell (1997: vol. II, 163) i Zurita (lib. XI, cap. I)– manifesta que la successió de Ferran I es produí per «dret de justícia»; no així l'*Epítome*, que només reconeix «la declaratió feta en la vila de Casp». Com podem comprovar, Pere Gil concilia ambdues versions.

de Cathalunya que fou lo il·lustre don Guerau de Servelló.¹⁶⁶⁶ Y governaren-se los dits regnes y principat per espay de 30 mesos /que\ tardà a declarar-se la justícia de la successió en dits regnes y estats de la corona de Aragó. /En lo qual temps, per faltar rey natural, no faltaren tumultos. En special don Anton de Luna¹⁶⁶⁷ matà a l'arcabisbe de Çaragoça per lo qual sacrilegi fou desterrat y desheredat sens altres penas ecclesiàsticas y censuras ab las quals fou punit com son crim mereyxia\.¹⁶⁶⁸

Assentat lo govern per dits presidents en dits regnes de Aragó y València y Principat de Cathalunya, concordaren los mateyxos regnes y principat que los tres parlaments se posassen en tres llochs veyns en los quals dits parlaments fàcilment se poguessen entre si conferir y comunicar. Y fou conçertat que lo parlament dels aragonesos se tingués en la vila de Vallderoures,¹⁶⁶⁹ y dels valencians en la vila de Traiguera,¹⁶⁷⁰ y dels cathalans en la ciutat de Tortosa,¹⁶⁷¹ celebrant-se dits tres parlaments en dits tres llochs y comunicant-se molts dies entre si los uns als altres. Elegí cada parlament tres personas a las quals donà pleníssim poder per declarar ab resoluta, última y peremptòria sentència qual era la persona a la qual convenia per dret y justícia la successió de dits estats y regnes. Y lo Parlament de Aragó elegí lo reverendíssim bisbe de Huesca, nomenat Domingo Rams, y Berenguer de Baradaxí, y Francesch de Aranda. Lo de València elegí lo molt reverent pare mestre Vicent Ferrer, y lo don de carthuxa,¹⁶⁷² y misser Gener Rabassa. Lo qual Rabassa per no donar son parer fingí ser foll y fou substituït en son lloc misser Pere Bertran. Lo Parlament de Cathalunya elegí lo il·lustríssim arcabisbe de Tarragona, nomenat don Pedro de Çagarriga, y misser Guillem de Vallseca, y misser Bernat de Gualbes.¹⁶⁷³

---

¹⁶⁶⁶ Guerau Alemany de Cervelló i de Queralt (m. 1418), governador de Catalunya (1404-18).

¹⁶⁶⁷ Antonio de Luna y de Xèrica (m. 1419), cap del partit aragonès favorable al comte d'Urgell, fou inculpat de la mort el 31 de maig de 1411 de l'arquebisbe de Saragossa García Fernández de Heredia.

¹⁶⁶⁸ Pere Gil segueix el relat de P. M. Carbonell (1997: vol. II, 162-173). L'incís sobre la mort de l'arquebisbe pretén rectificar el desordre cronològic de l'arxiver barceloní, que situa el crim després del traspàs de Ferran I.

¹⁶⁶⁹ Vall-de-roures, cap de la comarca del Matarranya.

¹⁶⁷⁰ Traiguera, al Baix Maestrat.

¹⁶⁷¹ Tortosa, municipi del Baix Ebre.

¹⁶⁷² En el sentit de prior dels cartoixans.

¹⁶⁷³ Pel regne d'Aragó, foren jutges Domènec Ram, bisbe d'Osca; Francesc d'Aranda, cartoixà de Portaceli; i Berenguer de Bardaixí. Pel regne de València, Vicent Ferrer; el seu germà Bonifaci, prior de Portaceli; i Genís Rabassa (substituït pel jurista Pere Bertran). Per Catalunya, Pere de Sagarriga, arquebisbe de Tarragona; Bernat de Gualbes, conseller de Barcelona; i Guillem de Vallseca.

Feta la electió de ditas nou personas y ordenat per dits parlaments que s'ajuntassen en lo castell de la vila de Caspe en Aragó y que allà declarassen súbito, se desferen los parlaments y ditas nou personas se ajuntaren en lo castell de Caspe. || 105v Y publicaren ab públic decret que /totes\ qualsevol personas que pretengués té dret de successió a dits regnes y estats de la corona de Aragó acudissen a ells que se'ls faria justícia. Acudiren sinc pretensors o competidors, los quals pretenían succesió y foren los següents: lo 1[r] lo infant don Ferrando fill de don Joan rey de Castella y de donya Eleonor filla del rey don Pedro III rey de Aragó y germana carnal y legítima de don Joan y de don Martí, reys de Aragó. Lo qual infant don Ferrando /se opposà per ser\ per línea femenina de part de mare, nét de don Pedro III y nebot de don Joan y don Martí. Lo 2[n] don Jaume de Aragó comte de Urgell¹⁶⁷⁴ lo qual se opposà «*iure proprio*» per ser besnét del rey don Alonso III per línea masculina et «*iure uxoris*» per ser casat ab donya Isabel /mitja\ germana/, ço és, de part de pare\ dels reys don Joan y don Martí y, ayxí, era ell cunyat del rey don Martí perquè sa muller /era, com dit és, germana de dits reys\. Lo 3[r] don Alonso de Aragó duc de Gandia, fill de l'infant don Pedro que fou germà del rey don Alonso III y, consegüentment, per línea masculina era honcle valencià del dit rey don Martí, per lo qual títol se opposà y pretengué successió. Lo 4[rt] don Luýs rey de Nàpols¹⁶⁷⁵ lo qual era fill de donya /Violant\ que casà ab son pare lo rey de Nàpols, la qual donya Violant era filla del rey don Joan I de Aragó y per consegüent lo dit don Luýs rey de Nàpols era per línea femenina nét de don Joan rey de Aragó y nebot carnal del rey don Martí, per lo qual títol se opposà y pretengué la successió a sos estats y regnes. Lo 5[è] don Federic de Aragó duc de Luna, fill bastart de don Martí rey de Aragó, lo qual no obstant que fos bastart però per ser fill del últim rey don Martí y per ser de línea pròxima masculina se opposà y pretengué successió com los altres. Tots estos sinc enviaren sos advocats y procuradors ab sos processos y memorials en dret y en fet, ab totas las rahons, provas y diligèncias possibles.¹⁶⁷⁶ Y vists per ditas 9 personas tots los processos dels dits sinc pretensors y competidors, declararen ab sentència última, peremptòria e irrevocable que los regnes y estats de la corona de Aragó éran deguts per rahó de dret y justícia a l'infant don Ferrando fill de don Joan rey de Castella y de donya Eleonor filla del rey don Pedro III y germana carnal de part de pare y mare dels reys don Joan y don

---

¹⁶⁷⁴ Jaume II d'Urgell, dit el Dissortat (1378/1380-1433), comte d'Urgell i vescomte d'Àger (1408-14). Es casà el 1407 amb Isabel, filla de Pere III.

¹⁶⁷⁵ Lluís III d'Anjou (m. 1434).

¹⁶⁷⁶ En aquesta ocasió Pere Gil segueix l'*Epítome*, ja que la coincidència en la redacció d'ambdós textos és total. A més, en la nòmina dels candidats de Casp, Carbonell no esmenta Frederic, fill bastart de Martí el Jove.

Martí. Està lo procés original y sentència original ab altres coses concernents preditas en lo Archiu Real de Barcelona, com escriu /Carbonell\ archiver en la sua *Crònica*.¹⁶⁷⁷

Publicada la predita sentència a [...] de l'any [...]¹⁶⁷⁸ los regnes de Aragó y València y Principat de Cathalunya feren una solemne embayxada a l'infant don Ferrando supplicant-lo vingués a pèndrer la possessió de dits regnes y estats de la corona de Aragó. Lo qual, rebent la embayxada ab molta amor y cortesia, se posà títol de rey de Aragó y compte de Barcelona ab tots los títols que sos antecessors los reys de Aragó usaven.

Vingué al Principat de Cathalunya, jurà los privilegis, y fou jurat segons lo costum de la terra. Tingué corts en Barcelona als cathalans lo any [...].¹⁶⁷⁹ Estigué cerca de un any y mitg en Cathalunya y per quant lo compte de Urgell no content de la sentència se rebel·là y se féu fort en Servera¹⁶⁸⁰ fou dit compte pres. Y lo rey don Ferrando I usant ab ell de misericòrdia lo féu portar pres al castell de Xàtiva y declarà sentència contra ell de confiscació de son comptat y béns a la corona real. Y perdonà-lo la vida ab tal que estigués inclús en dit castell ahont, molt ben tractat,¹⁶⁸¹ acabà sos dies. Consta de dita sentència en lo Archiu Real de Barcelona, com testifica Carbonell¹⁶⁸² archiver, la qual sentència fou feta a [...] de l'any [...]. Acabadas estas cosas en Cathalunya anà lo rey don Ferrando a Aragó a la ciutat || 106 r de Çaragoça ab la Reyna y sos sinc /infants\ y dues infantas. Los /infants\ se nomenaven don Alonso, don Joan, don Henric,¹⁶⁸³ don Sancho¹⁶⁸⁴ y don Pedro;¹⁶⁸⁵ las infantas se dèyan donya Maria¹⁶⁸⁶ y donya Eleonor.¹⁶⁸⁷ Y ab companyia de molts prelats, titulats y cavallers de Castella, Aragó, València y Cathalunya y en la iglésia

---

¹⁶⁷⁷ P. M. Carbonell (1997: vol. II, 165). Alcoberro indica que els documents es conserven a l'ACA amb la signatura actual: Cancelleria, Processos de Corts, vol. 22-23.

¹⁶⁷⁸ El 28 de juny de 1412 fou publicada la sentència davant l'església de Casp; veg. Soldevila (1963: 611).

¹⁶⁷⁹ Es tracta de les corts dels anys 1412-1413.

¹⁶⁸⁰ En realitat, el comte d'Urgell es féu fort a Balaguer (Noguera).

¹⁶⁸¹ Es tracta d'una referència a *La fi del comte d'Urgell* (1931), atès que segons aquesta obra el Dissortat morí assassinat pels infants d'Aragó a la presó de Xàtiva. Sobre l'urgellisme del text, veg. l'est. intr.

¹⁶⁸² 1997: vol. II, 165. Segons Alcoberro (1997: 165, n. 61), el document es troba a l'ACA, Cancelleria, Processos de Corts, vol. 22-23.

¹⁶⁸³ Enric d'Aragó (m. 1445).

¹⁶⁸⁴ Sanç d'Aragó (1410-1416).

¹⁶⁸⁵ Pere d'Aragó (1406-1438).

¹⁶⁸⁶ Maria d'Aragó (1396-1441), casada amb Joan II de Castella.

¹⁶⁸⁷ Elionor d'Aragó (1400-1445), casada amb Eduard I de Portugal.

metropolitana de dita ciutat de Çaragoça foren coronats lo Rey y Reyna, conforme los reys sos antecessors solían ser coronats a 10 de febrer de l'any 1415.¹⁶⁸⁸

En dita coronació lo rey don Ferrando 1º armà a si mateyx cavaller (cosa que ningun rey havia feta) y en ser ell armat cavaller, després, /2[n]\, féu cavaller a son primogènit lo infant don Alonso y donà-li títol de príncep de Gerona y compte de Cervera; 3º féu cavaller a son fill 2[n] lo infant don Joan, donant-li títol de duc de Montblanc; 4º féu cavallers als /altres\ fills: /a l'infant\ don Henrric, que era mestre de Santiago; a l'infant don Sancho, que era mestre de Alcàntara y Calatrava; y a l'infant don Pedro. Y /féu\ moltas mercès a molts, en special [...].

Anà després lo rey don Ferrando a Morella ahont se veu ab don Pedro de Luna, que era papa Benedicto XIII de Avinió, y lo qual era causa que duràs la schisma en la santa Iglésia. Tractà ab ell del remey de la schisma y de la unió y concòrdia de la Iglésia. Feren lo Papa y lo Rey solemne embayxada a l'Emperador per posar remey en la schisma. Fou per la embayxada concordat que lo papa Benedicto XIII y lo Emperador, nomenat Sigismundo,¹⁶⁸⁹ y lo rey don Ferrando se vessen junts en Perpinyà, ab gran número de cardenals, prelats y titulats, y que·s donàs conclusió a la schisma.

Entretant que los embayxadors anàvan a l'Emperador y se tractava dit negoci y se acostava lo temps de dita junta, /convocà\ lo rey don Ferrando corts en Montblanc per als catalans, si bé no·s conclogueren com se desitjava per dissencions que en ditas corts sobrevingueren. Convocaren-se ditas corts de Montblanc a [...] de l'any [...].¹⁶⁹⁰

També casà lo rey don Ferrando a son fill primogènit don Alonso ab la infanta primogènita de Castella, nomenada donya Maria,¹⁶⁹¹ filla de don Henrric germà /seu\ major y rey de Castella, la qual aportà en dot dos-centes mil dobles castellanés. Cosa que /may se\ era acostumada en Aragó perquè com escriu Carbonell¹⁶⁹² sols prenían los reys de Aragó o quant casàvan fillas donàvan cent

---

¹⁶⁸⁸ Pere Gil segueix la cronologia de P. M. Carbonell (1997: vol. II, 165). Zurita (lib.XII, cap. XXXIV) assegura que la coronació tingué lloc el dia 11 de febrer de 1414.

¹⁶⁸⁹ Segimon I (1368-1437), emperador romano-germànic (1433-37).

¹⁶⁹⁰ Les corts començaren l'octubre de 1414.

¹⁶⁹¹ Maria de Castella (1401-1458), filla d'Enric III de Castella.

¹⁶⁹² 1997: vol. II, 167.

mília florins. Fou fet dit casament a [...] de l'any [...] ¹⁶⁹³ y consta de dit dot per èpocas originals que estan en lo Real Archiu de Barcelona en un llibre cubert de cuyro groc pretitulat «*Regina Mariae*», com escriu Carbonell en la sua *Crònica*. ¹⁶⁹⁴

Arribat lo temps de la junta del papa Benedicto XIII y de l'emperador Sigismundo y del rey don Ferrando, se veren tots tres junts en la vila de Perpinyà y se feren a tots tres grans y sumptuosíssims recebiments. Havia ab lo papa Benedicto XIII 6 cardinals de sa part y molts bisbes y abats y altres prelats de Espanya, en special de la corona de Aragó; ab lo Emperador molts titulats; ab lo rey moltíssims titulats y cavallers, molts noms dels quals refereyxen Tomich, ¹⁶⁹⁵ Carbonell, ¹⁶⁹⁶ Çurita ¹⁶⁹⁷ y altres historiadors. Acudiren també a Perpinyà, a dita junta, lo gran mestre de Rhodas, lo compte de Armanyach y molts embayxadors casi de tots los reys y prínceps de la cristiandat. || 106v Tractaren molt de propòsit de llevar la schisma y posar unió en la universal Iglésia, lo qual no-s podia ben fer si lo papa Benedicto XIII no renunciava, però ell estava tan fort en sa pretenció que no y havia remey d'obrar-lo. Proposaven-se-li pactes, fèyan-se-li partits molts convenients per induir-lo y ablanir-lo, los quals ell no sols devia admètrer però encara procurar y demanar attenant al bé universal de la Iglésia y particular d'ell y de sos fautors. Però ell apar que quant més se parlava del negoci més se enduria y quant més se desitjava que fos privat de la dignitat y del nom de Benedicto XIII tant ell més se la apropiava y perseverava en son nom de Benedicto XIII. Y que havia casi [...] any y [...] que debatían en lo negoci sens conclòurer cosa alguna, prestaren-li de negar-li tots la obediència y desamparar-lo. Y no ablanint-se Benedicto ab tals amanaças, tots los prínceps christians, en special lo rey don Ferrando, y tots los ecclesiàstichs /ab actes públichs y ab particular parer y consell del prebere sant Vicents Ferrer, que llavors vivia\, li negaren la obediència y lo desampararen, /excepto sols lo rey de Scòcia y lo compte de Armenyac, los quals encara lo tingueren per papa y lo afavoriren\.

Y Benedicto /XIII y\ alguns cardenals y sos parents y fautors schismàtichs que-l seguiren se embarcaren en una o duas galeras. /Estant embarcat Benedicto XIII en Coblliure li envià lo rey don Ferrando una embayxada per reduir-lo y respongué Benedicto que diguessen al Rey estas paraules: «*me qui*

---

¹⁶⁹³ P. M. Carbonell tampoc no dóna la data d'aquest casament, que se celebrà a València el 12 de juny de 1415.

¹⁶⁹⁴ Alcoberro (1997: vol. II, 167, n. 67) assenyala que probablement es tracti del registre 3276 de l'ACA, intitulat *Regestrum Speciale*.

¹⁶⁹⁵ Cap. XLVII.

¹⁶⁹⁶ 1997: vol. II, 167-171.

¹⁶⁹⁷ Lib. XII, cap. LI.

te feu misistim desertum», las quals refereyxen Tomich¹⁶⁹⁸ y Carbonell.¹⁶⁹⁹ Ab esta rotura, se n'anà Benedicto XIII en companyia de sos sequaces\ al castell de Peníscola, /que està\ en lo regne de València, ahont estigué deseparat de tot lo món, en sos tretze, fins a la mort. Y sent elegit Benedicto papa en Avinió lo any [...], per espay de 30 anys, perseverà en sa duresa inquietant a tota la cristiandat fins tant que morí a [...] de setembre de l'any 1424.¹⁷⁰⁰ Y sobrevivint [...] cardinals qui estaven ab Benedicto, perseverant encara en sa duresa, elegiren per antipapa a un cardinal dels [...] nomenat [...].¹⁷⁰¹ Però després, sent amonestats per lo papa Martino V,¹⁷⁰² coneixent son error, se reduyren y adoraren al verdader papa Martino V y lo Papa féu a l'antipapa [...] bisbe de Mallorca¹⁷⁰³ y li atorgà privilegi de [...] y als [...] cardinals [...]. Y d'esta manera tingué fi aquella schisma que per espay de 40 anys havia inquietada tota la Iglésia.

Tornant ara a tractar de l'emperador Sigismundo y del rey don Ferrando. Després de partit d'ells [sic] Benedicto XIII, lo Emperador, y rey, y tots los prínceps ecclesiàstichs y seculars que en dit parlament y junta se trobaven en Perpinyà, havent negada la obediència a Benedicto y havent-lo del tot desamparat, determinaren que·s /tingués, com estava concertat,\ concili general en la ciutat de Constança¹⁷⁰⁴ en Alamanya. Y que en ell se elegís lo Papa y que d'esta manera tota la Iglésia fos posada en unió. /Feta esta determinació se desféu lo Parlament de Perpinyà y se despediren lo Emperador, y rey, y altres grans senyors ab molta cortesia. Y lo Emperador se'n tornà a Alemanya y procurà se congregàs lo Concili constansiense\ y ayxí, en lo any 1414, fou començat de congregar concili general en Constança. Y en ell fou elegit lo papa Martino V y fou clos dit Concili constansiense a 22 de abril de l'any 1418 y fou la sancta Iglésia posada en pau y unió com convenia.

Lo rey don Ferrando partí de Perpinyà y anà camí de Barcelona ab la Reyna sa muller y los infants. Arribant a Barcelona se detingué en ella poch dies. Tenia lo rey don Ferrando febre quartana que havia alguns mesos que·l maltractava y lo

---

¹⁶⁹⁸ Cap. XLVII.

¹⁶⁹⁹ P. M. Carbonell (1997: vol. II, 171).

¹⁷⁰⁰ Zurita (lib. XIII, cap. XXIII) afirma que Pedro de Luna, Benet XIII, morí el 23 de maig de 1423.

¹⁷⁰¹ Es refereix a Gil Sánchez Muñoz, Climent VIII (1423-1429).

¹⁷⁰² Martí V (1417-1431).

¹⁷⁰³ Climent VIII fou bisbe de Mallorca (1429-1446) fins a la seva mort.

¹⁷⁰⁴ El Concili de Constança se celebrà entre 1414-18.

impedia en lo govern. Anant camí de Çaragoça, en la vila de Igualada que dista 9 lleguas de Barcelona, lo apretà la febra y se-li féu contínua de modo que dins poch dies havent rebuts tots los sacraments, ab molta devoció, donà la sua ànima en son criador.¹⁷⁰⁵ Era lo rey don Ferrando home en lo cos molt ben agestat. Molt affable y cortès. Amic de justícia. En sa casa real molt concertat, cuydadós que's guardassen inviolablement los manaments de la Sancta Mare Iglésia, en special féu un decret que tots los oficials de sa real casa complissen lo manament de confessar cada any y combregar per Pasqua de Resurrecció. Y que no mostrant albarans auctèntichs de la confessió y comunió encontinent, sens altre declaració, los fos llevada la ració y fossen irremissiblement privats de sos officis. Està dit decret registrat en lo Real Archiu de Barcelona, lo qual paraula per paraula refereyx Carbonell¹⁷⁰⁶ en sa *Crònica*. Era lo rey don Ferrando príncep de gran mansuetut, clemència /y misericòrdia\, la qual mostrà en perdonar la vida a don Jaume de Aragó, compte de Urgell, com està escrit. || 107r Era de condició magnànim y liberal però per altra part molt remirat y limitat en gastos públichs dels regnes y ciutats sens justa, rahonable y urgent causa. Y si haguera viscut haguera enfranquit y augmentat molt lo patrimoni real, com consta per los registre de son temps recòndits en lo Archiu Real de Barcelona. Però per nostres peccats, foren privats los regnes de la corona de Aragó de tan gran rey y per ço sa mort fou universalment molt plorada.

Deyxà quant morí 5 infants y 2 infantas tots de son legítim y únic matrimoni ab la Reyna donya [...],¹⁷⁰⁷ filla del [...].¹⁷⁰⁸

Lo 1[r] fou lo infant don Alonso, lo qual li succey en tots sos regnes y estats.

Lo 2[n] lo infant don Joan que tingué lo títol de duc de Montblanc y fou rey de Navarra y succey en los regnes y estats de Aragó després la mort de son germà, per morir lo rey don Alonso IV, son germà, sens fills de legítim matrimoni.

Lo 3[r] lo infant don Henric que fou mestre de la religió militar de Santiago.

Lo 4[rt] lo infant don Sancho que fou mestre de las religions militars de Alcàntara y Calatrava.

---

¹⁷⁰⁵ Pere Gil obvia els fets del vectigal, que van tenir lloc per la negativa del Rei a pagar un impost sobre queviures, origen de la llegenda del conseller barceloní Joan Fivaller; veg. Grau (1996: 53-99). Cal subratllar que P. M. carbonell (1997: vol. II, 172) –a qui Pere Gil segueix– recull el mite.

¹⁷⁰⁶ 1997: vol. II, 173-174.

¹⁷⁰⁷ Elionor d'Alburquerque (m. 1435), filla i hereva de Sanç de Castella, comte d'Alburquerque, i de Beatriu de Portugal.

¹⁷⁰⁸ Comte Sanç d'Alburquerque, germà d'Enric II de Castella.

Lo 5[è] lo infant don Pedro.

Las fillas éran: la 1^a la infanta donya Maria que casà ab don [...] ¹⁷⁰⁹ rey de Castella; la 2^a la infanta donya Eleonor que casà ab don [...] ¹⁷¹⁰ rey de Portugal.

Tota esta progènie real sobrevisqué al rey don Ferrando I després de sa mort, lo qual visqué fins a edat de [...]. Regnà quatre anys y [...], ço és, des de [...] del mes de [...] de l'any [...], en lo qual dia per las nou personas eletas fou declarat y publicat ab sentència pública que a ell tocava per justícia la successió en los regnes y estats de Aragó (perquè los 30 /mesos\ ho dos anys y mig abans, ço és, des de 31 de maig de l'any 1410 fins a [...] de l'any [...], en lo qual dita sentència fou publicada, governaren los presidents posats per los mateyxos regnes com està dit) fins a 2 de abril de l'any 1416 en lo qual dia morí en la vila de Igualada. ¹⁷¹¹ Feren-se-li en Igualada, y Poblet, y Barcelona, y altres ciutats de Cathalunya solemníssimas exèquias. Son cos està sepultat en la iglésia del monestir de Poblet. En son sepulcre esta esculpit lo següent epitàphio «*Hic [...]*».

Féu molt santas ordinacions per al bon govern de sos estats en lo lloc y any devall escrits:

En la cort de Barcelona, any 1413, se ordenaren 37 constitucions las quals estan repartidas en differents llibres de las *Constitucions de Cathalunya*; també se ordenaren 11 capítols de cort.

|| 108r

XII

Rey de Aragó y compte de Barcelona

Alonso IV ¹⁷¹²

Alonso 4, fill primogènit del rey don Ferrando 1 y de la reyna donya [...], ¹⁷¹³ succeý a son pare en los estats y regnes de la corona de Aragó. Era don Alonso /de edat

---

¹⁷⁰⁹ Joan II de Castella.

¹⁷¹⁰ Eduard de Portugal.

¹⁷¹¹ La cronologia concorda amb P. M. Carbonell i l'*Epítome*.

¹⁷¹² Alfons IV de Catalunya (1396-1458), dit el Magnànim, rei de Catalunya-Aragó (1416-1458) i de Nàpols (1442-1458).

¹⁷¹³ Elionor-Urraca d'Alburquerque (m. 1436).

cerca\ de 20 anys quant morí lo rey don Ferrando son pare.¹⁷¹⁴ Y perquè pogués governar bé sos estats prengué per sos consellers tres personas /de gran confiança y en noblesa\, edat, experiència, virtut y lletres molt senyaladas, y estas foren: don Pedro Çagarriga arcabisbe de Tarragona,¹⁷¹⁵ don Guerau Alemany de Servelló¹⁷¹⁶ y don Pedro Bardaxí.¹⁷¹⁷ Ab consell dels quals, després de haver celebrades ab molta honrra las exèquias del rey don Ferrando son pare en lo real monestir de Poblet, prengué lo camí para Barcelona ahont en la sala gran de son Palau Real, en presència dels prelats, titulats, barons y síndichs de ciutats y vilas de Cathalunya, jurà guardar los usatges y constitucions de Cathalunya y li fou prestat lo jurament de fidelitat, conforme lo ús de Cathalunya y de la ciutat de Barcelona.

Envià una solemne ambayxada al concili general de Constança instant que·s llevàs la schisma y se efectuàs la unió de la santa Iglésia, conforme son pare lo rey don Ferrando ho havia assentat ab lo emperador Sigismundo. Los embayxadors de la qual embayxada foren lo compte de Cardona, nomenat [...],¹⁷¹⁸ lo il·lustre Philip de Malla,¹⁷¹⁹ canonge y ardiaca major de la seu de Barcelona, y misser Miquel de Naves,¹⁷²⁰ donant-los plenas procuras e instructions, las quals estan en lo Archiu Real de Barcelona.¹⁷²¹ Estas cosas féu lo rey don Alonso IV des de 2 de abril de l'any 1416 fins a [...] de l'any 14[...].

Finidas las preditas cosas en Cathalunya anà lo rey don Alonso al regne de València ahont posà en orde sa casa real conforme los altres reys sos predecessors havían acostumat tenir-la ajustant, emperò, algunas cosas en dita real casa. Las quals desagradaren als consellers de Barcelona y a moltas personas il·lustres, ecclesiàsticas y seculares de Cathalunya per haver ajustadas ordinacions que no éran convenientes. Per lo qual, feren los cathalans una ambayxada al rey don Alonso supplicant-lo fos del servey de Sa Majestat llevar aquellas constitucions

---

¹⁷¹⁴ P. M. Carbonell (1997: vol. II, 191) comptabilitzà erròniament 15 anys. En tot cas, llevat de les interpolacions de Zurita i de l'*Epítome* que s'indiquen, Pere Gil segueix el relat de P. M. Carbonell (1997: vol. II, 191-208).

¹⁷¹⁵ Pere de Sagarriga i de Pau, arquebisbe de Tarragona (1407-1418).

¹⁷¹⁶ Guerau Alemany de Cervelló (m. d. 1079), senyor de la baronia de Carol i del castell de Subirats.

¹⁷¹⁷ Berenguer de Bardaxí (v. 1365-1432), senyor de Saidí.

¹⁷¹⁸ Joan Ramon Folc de Cardona (1375-1441), comte de Cardona (1400-1441), fill d'Hug II i Beatriu de Luna.

¹⁷¹⁹ Felip de Malla (m. 1431)

¹⁷²⁰ Miquel de Navés (m. v. 1423).

¹⁷²¹ Per a la localització d'aquests documents, veg. Alcoberro (1997: vol. II, 192, n. 109).

ajustadas que no éran convenients. Y lo Rey ho féu y restaren tots sos regnes y los cathalans, en particular, molt contents.

En lo any [...],¹⁷²² sent lo rey don Alonso de edat de [...] anys, se casà ab la infanta donya Maria cosina germana sua (ab dispensa del Papa), filla de don Henrric rey de Castella.¹⁷²³ La qual donya Maria aportà en dot dos-centas mília dobles de or, las àpocas del qual dot estan en un llibre cubert ab cuyro leonat pretitulat *Regine Mariae* en lo Real Archiu de Barcelona, com diu Carbonell archiver.¹⁷²⁴ De aquesta reyna donya Maria no tingué lo rey don Alonso fill ni filla.

En lo any [...] anà al regne de Aragó. Tingué corts als aragonesos. Fou coronat en gran pompa a [...] de l'any [...] de Nostre Redemptor.¹⁷²⁵ Després entenia en visitar y governar sos regnes ab gran prudència y satisfacció de tots celebrant corts en sos regnes y en ellas ordenant constitucions molt bonas, en special lo any 1419 tingué corts en la vila de Sant Cugat de Vallès que dista 2 lleguas de Barcelona.¹⁷²⁶

|| 108v Lo any 1420 passà lo rey don Alonso ab gran exèrcit a Sardenya per cobrar bona part de la isla que s'era rebel·lada y en sa companyia passaren molts cavallers cathalans, aragonesos y valencians, alguns noms dels quals refereyxen Çurita en lo capítol [...] del libre [...] de la 2[a] part dels *Annals*¹⁷²⁷ y altres historiadors. Y dins poch dies reduý tota aquella isla a la sua obediència y posà en ella bons governadors. Antes que partís lo rey don Alonso para Sardenya, deyxà a sa muller la reyna donya Maria (la qual era persona de gran prudència y ser) per governadora general de tots sos estats y regnes y ella governava ab tal modo que no y feya falta lo Rey. Y ayxí, en lo any 1422, tingué corts als cathalans en

---

¹⁷²² Alfons IV es casà el 1415 amb Maria de Castella.

¹⁷²³ Maria de Castella (1401-1458), filla primogènita d'Enric III de Castella i de Caterina de Lancaster.

¹⁷²⁴ Alcoberro (1997: vol. II, 192, n. 113) assenyala que probablement es tracti del registre 3276 de l'ACA, intitulat *Regestrum Speciale*.

¹⁷²⁵ Fabricio de Vagad (1499: f. CLXIV) és l'únic autor que recull aquest viatge a Aragó, on – segons el cronista aragonès– el Rei jurà els furs i privilegis a Saragossa, però no al·ludeix a la coronació. De fet, aquesta no se celebrà.

¹⁷²⁶ Tomic, Carbonell i Zurita no parlen d'aquestes corts, que, amb tot, són ressenyades per l'*Epítome* i efectivament es van celebrar entre maig de 1419 i abril de 1420; veg. Coroleu (1876: 2ª part, cap. III, 233-239).

¹⁷²⁷ Lib. XIII, Cap. I.

Barcelona, en las quals corts se ordenaren cosas molt útils per al Principat de Cathalunya.¹⁷²⁸

|| 109r Lo any 1432 estant lo rey don Alonso IV en Cathalunya tingué lo mateyx any corts als cathalans en la ciutat de Barcelona. Y conclusas ditas corts passà ab un bell estol y florida armada de naus, galeras, navilis y altres vayxells a Itàlia, en special al regne de Nàpols. En la qual armada anàvan molts cavallers aragonesos, valencians, y en special cathalans, molts noms dels quals refereyxen Çurita¹⁷²⁹ y altres historiadors. Y tenint lo rey don Alonso guerra contra França per ocasió del regne de Nàpols, com està dit, arribant ab son stol a Marcella trancà la cadena del port y entrà en la ciutat. Y per tres dies la saquejà y prengué d'ella lo cap de sant Luýs bisbe¹⁷³⁰ y lo féu aportar a la ciutat de València.

En lo regne de Nàpols tingué moltas guerras /y batallas\ per mar y per terra des de l'any [...] fins lo any [...].

En lo any 1435 la armada de naus y galeras, en la qual anàvan lo Rey ab sos tres germans, ço és, don Joan rey de Navarra,¹⁷³¹ y don Henrric, y don Pedro, y ab gran exèrcit de soldats, se encontrà davant la ciutat de Garet¹⁷³² ab una armada de naus y galeras y veyxells de genovesos. Los quals, affavorint al rey de França y als francesos, fèyan guerra contra lo Rey. Y donant-se las duas armadas batalla, permeté Nostre Senyor que lo /veyxell\ en lo qual anaven juntament lo rey don Alonso y sos germans don Joan, don Henrric y don Pedro, estigués molt apar de las altres /galeras y naus\ y faltant lo vent no pogué anar a las altres ni pogué ser socorreguda. Y carregant moltas galeras y naus dels genovesos sobre ella, fou presa y fou pres lo rey don Alonso y juntament sos tres germans, de la qual presa sentiren los de la armada y tots los estats y regnes del rey don Alonso la tristesa que-s pot pensar. Foren aportats lo rey don Alonso y los tres germans seus al duc de Milà,¹⁷³³ lo qual leshores era senyor de Gènova. Foren tractats per lo duc molt

---

¹⁷²⁸ Només l'*Epítome* esmenta aquestes corts, convocades a Tortosa el maig de 1421 i que el juliol es traslladaren a Barcelona, on es van prorrogar fins al febrer de 1423; veg. Coroleu (1876: 239-243).

¹⁷²⁹ Lib. XIV, cap. X.

¹⁷³⁰ Sant Lluís, bisbe de Tolosa, mort a Brinhòlas, prop de Marsella, el 1297.

¹⁷³¹ Joan II de Catalunya i Aragó, rei de Navarra (1425-1479).

¹⁷³² La ciutat de Gaeta es troba a la província de Latina, al golf de Gaeta.

¹⁷³³ Felip Maria I de Milà (1392-1447), duc de Milà (1412-47).

honrradament y dins poc temps los donà llibertat y tornaren lo rey y sos germans a Cathalunya.

Per moltes altres coses que contra cathalans de molt temps atras havían comesas los genovesos /contra cathalans\ en Mallorca, Sardenya, Itàlia, Sicília y parts orientals, las quals en la història passada en part se son referidas y en particular per esta presa, foren tan encesos los cors del Rey y de sos vassalls, en special dels cathalans contra los genovesos, que lo any 1436 tornà lo Rey en persona a Nàpols ab major armada y féu guerra contra genovesos. Y en la Toscana y en Calàbria, per espay de molts anys que serían casi [...] anys [...]. Y a 2 de juny de l'any 1442 prengué la ciutat de Nàpols. Tingué molts mesos siti sobre Gaieta y volgué-la pendre per fam per no escampar sanc humana perquè era de sa condició príncep clementíssim y misericordíssim. Finalment se féu senyor de tot lo regne de Nàpols, de tal manera que des de l'any [...], en lo qual començà la guerra, fins lo any [...] li durà fer guerra. Y en dit any [...] ¹⁷³⁴ restà senyor pacífic y absolut del regne de Nàpols. Escriuen de aquesta guerra y de aquest rey don Alonso los historiadors Bartholomeo Fàcio, ¹⁷³⁵ Leonardo Aretino, per altre nom nomenat Antònio de Bologna, ¹⁷³⁶ y molts altres. || ^{109v} Alcançada que hagué lo rey don Ferrando pacífica possessió del regne de Nàpols y gozant en ell de quietut, sent de edat de 50 anys, se determinà donar-se a l'estudi de las lletres. Cridà mestres en llengua llatina /y rhetòrica,\ los mes cèlebres que en aquell temps florían que foren Leonardo Aretino, Bartholomeo Fàccio, Laurèncio Valla, ¹⁷³⁷ Joan Joviniano Pontano, ¹⁷³⁸ Francisco Philelpho ¹⁷³⁹ y altres. Després, se donà /algun poc\ a la philosophia y donà grans salaris a personas doctas. Féu traduyr molts llibres de grec, hebraic y aràbic en lengua latina. Comprà molts y principalíssims llibres, los quals, en aquell temps, costàvan molt per no haver-se inventada encara la estampa. De aquesta manera, casi passà lo rey don Alonso ab estos exercicis des de l'any 1442 fins a l'any 1458 en lo qual morí. Veritat és que en lo any [...]; y en lo any [...]; y en lo any [...]; y en lo

---

¹⁷³⁴ Alfons IV féu la seva entrada triomfal a Nàpols el 26 de febrer de 1443.

¹⁷³⁵ Bartolomeo Facio (v. 1400-1457), autor de *De rebus gestis ab Alphonso Neapolitanum rege* (Lió, 1460).

¹⁷³⁶ És una confusió de Pere Gil, perquè Leonardo Aretino (v. 1370-1444) era conegut amb el nom de Leonardo Bruni, autor d'una *Historia florentina* i de les biografies de Dant i de Petrarca, i no pas amb el nom d'Antonio de Bologna, que correspon a Antonio Beccadelli (1394-1471), *El Panormita*, autor d'una biografia d'Alfons V intitulada *Dels fets e dits del gran rey Alfonso*; veg. Duran (1990).

¹⁷³⁷ Lorenzo Valla (1407-1457), autor d'una biografia del rei Ferran I intitulada *Historiarum Ferdinandi regis Aragoniae*.

¹⁷³⁸ Giovanni Pontano (1422/26-1502), humanista i poeta, fou secretari d'estat d'Alfons V.

¹⁷³⁹ Francesco Filelfo (1389-1481), humanista i poeta.

any [...];¹⁷⁴⁰ y en lo any 1453 tingué y féu guerra en Toscana.¹⁷⁴¹ Lo capità de la qual guerra era un fill bastart que tenia lo rey don Alonso nomenat don Hernando de Aragó,¹⁷⁴² lo qual si bé era bastart, fill del dit rey y de [...], però per altra part era un príncep ben ensenyat en lletres y en armas, y de grans parts quals se requerían en un príncep. Després, en lo any 1455, se assentà concòrdia en tota Itàlia per a fer una liga y expedició universal de tots los prínceps christians contra lo turc. Y sent elegit per summo pontífice don Alonso de Bòrgia¹⁷⁴³ cardenal de València, lo qual se nomenà Calixto III, y no volent dit papa Calixto III donar la investidura del regne de Nàpols al rey don Alonso, se resentí molt lo rey de aquesta cosa però després fou donada la investidura per lo papa Pio,¹⁷⁴⁴ successor del papa Calixto, a don Ferrando successor en lo regne de Nàpols /y fill\ del rey don Alonso, com en lo progrés de aquesta història se dirà.

Entretant que lo rey don Alonso féu totas las preditas cosas en Itàlia y Nàpols, des de l'any [...] en què començà de ayxir dels regnes de Aragó y passar a Itàlia fins a l'any 1458, en lo qual dit rey don Alonso morí, deyxà com està dit per governadora general dels regnes y estats de Aragó a sa muller la reyna donya Maria y compte seu a son germà don Joan, rey de Navarra. Los quals governaren molt bé los predits regnes però succeÿren en dits regnes moltas cosas que són dignas de memòria. Primerament, [...]¹⁷⁴⁵

|| 111r A 10 de març de l'any 1452 nasqué lo infant don Ferrando en la vila de Sos¹⁷⁴⁶ en Aragó, fill del rey don Joan y de la reyna donya Joana, lo qual després casant-se ab donya Isabel, /germana de don Federic rey de Castella\, vingué a ser rey de tota Espanya, excepto Portugal, y tingué particularment cognom de Cathòlic.

Lo mateyx any fou presa de mà dels cathalans y del tot destruÿda y assolada la ciutat de Athenas per Amurath,¹⁷⁴⁷ emperador dels turchs. Y ayxí no posseÿ més la Companyia dels Cathalans ni lo rey de Sicília los ducats de Athenas y Neopàtria perquè en aquest any 1452, com està dit, se perderen com escriu Çurita en lo

¹⁷⁴⁰ En el manuscrit hi ha un espai buit de quatre o cinc línies entre cadascun dels anys.

¹⁷⁴¹ A partir del punt fins al final del paràgraf, Pere Gil segueix Zurita (lib. XVI, cap. XXXI-II).

¹⁷⁴² Ferran I de Nàpols (1423-1494), rei de Nàpols (1458-94).

¹⁷⁴³ Alfons de Borja (1378-1458), papa amb el nom de Calixt III (1455-1458).

¹⁷⁴⁴ Enea Silvio Piccolomini (1405-1464), papa amb el nom de Pius II (1458-64).

¹⁷⁴⁵ El text es talla així, sense continuar en un altre foli.

¹⁷⁴⁶ És l'actual població de Sos del Rey Católic, situada a la vall de l'Onsella, a la regió de les Cinco Villas.

¹⁷⁴⁷ Mehmet II (1432-1481), setè soldà otomà (1444-46 i 1451-81), fill de Murat II.

capítol 7 del llibre 16 de la 2[a] part dels *Annals de Aragó*.¹⁷⁴⁸ En aquest mateix any 1452 escriu Carbonell¹⁷⁴⁹ en la vida del rey don Alonso IV que s'alterà lo govern dels consellers de la ciutat de Barcelona perquè abans eren cinc y tots éran ciutadans honrrats y hòmens rics y feyen-se per electió. Y los últims cinc ciutadans honrrats éran estats: 1[r] Francesch Carbó; 2º Miquel Desplà; 3[r] Joan de Gualbes; 4[rt] Phelip de Ferrera; y 5[è] Jaume Casavasses. Aquest govern se començà de alterar d'esta manera: que fou limitat lo número dels ciutadans que no poguessen ser sinó /un ciutadà o\ dos y que y entrassen un mercader y un artista y un menestral, y hagut lo privilegi del Rey fou ayxí executat. Després, en temps del rey don Ferrando, fou ordenat que y hagués 2 ciutadans, y un cavaller, y un mercader, y un artista o menestral, de modo que un any fos menestral y altre any artista, y aquest govern se guarda vuy en la casa de la ciutat de Barcelona.¹⁷⁵⁰

/A 29 de maig de l'any 1453 fou presa la ciutat de Constantinopla, després que havia 54 dias que estava assitjada. Fou mort lo emperador Constantino en ella y acabà la noblesa de l'Imperi oriental y tot lo imperi fou presa per traïció de Joan Longo,¹⁷⁵¹ genovès, lo qual donà entrada als turcs per una porta de la ciutat que li estava encomanada\.

Havent preceyda molts anys y continuada guerra entre lo rey de Castella y don Joan rey de Navarra, lo qual era governador general en los regnes de Aragó per son germà don Alonso rey de Aragó, lo qual (com està dit) residia en Nàpols. Finalment lo any 1454 se assentà y confirmà concòrdia entr'ells, la qual fou causa de gran quietut en Espanya.¹⁷⁵²

A 8 de abril de l'any 1455 fou elegit en Sumo Pontífice, /com està dit,\ don Alonso de Bòrgia, lo qual era arcabisbe y cardenal de València, fou nomenat Calixto III.¹⁷⁵³

---

¹⁷⁴⁸ Pere Gil interpreta erròniament un passatge de l'historiògraf aragonès que fa referència a la destrucció de la ciutat d'Atenes per «*Mahomet hijo de Amurath emperador de los turcos, y asolada hasta los fundamentos; de cuyo dominio y conquista tanta honra y gloria había resultado de la nación catalana en los tiempos antiguos, de la cual queda perpetua memoria en el título de los reyes de Sicilia*». En realitat, encara que la casa comtal catalana, a través de la seva branca siciliana, ostentà fins a Martí el Jove el títol de duc d'Atenes i Neopàtria, l'Acrópolis caigué el 2 de maig de 1388 i el castell de Neopàtria el 1390.

¹⁷⁴⁹ P. M. Carbonell (1997: vol. II, 201).

¹⁷⁵⁰ Sobre la insaculació dels consellers barcelonins, veg. Vicens (1936-1937); Torras (1983).

¹⁷⁵¹ Pere Gil pren la notícia d'aquest personatge de Zurita (lib. XVI, cap. XVI).

¹⁷⁵² El paràgraf està extret de Zurita (lib. XVI, cap. XVIII).

¹⁷⁵³ Calixt III (1455-1458).

Al qual don Alonso rey de Aragón prestà la obediència ab solemníssima ambayxada y lo supplicà que canonizàs a sant Vicent Ferrer. Y lo Papa remeté que-s fes lo procés en orde a canonizació a molts y gran prelats en diferents parts ahont sant Vicent havia habitat, predicat y fets miracles. Y cumplidas las diligèncias necesàrias, a 13 de juny, declarà que-s devia canonizar y a 29 de juny, lo dia de sant Pere y sant Paulo, canonitzà manant que la sua festa de sant confessor no pontífice se celebràs a 6 de abril. En lo qual dia lo dit sant morí y lo procés de la canonizació fou posat en lo monestir de Santa Maria de la Minerva de Roma.¹⁷⁵⁴ Y per quant la bulla de la canonizació no fou despedida per lo papa Calixto III, lo papa Pio II, que fou son successor, la despedí lo any primer de son pontificat, com escriu Çurita en lo capítol 32 del libre 16 dels *Annals*. Fou cosa de notar, y de la qual fan mentió molts historiadors, que lo papa Calist III tingué amistat molt íntima ab sant Vicent Ferrer y /lo sant\ li prophetizà que seria papa y se nomenaria Calisto y que-l canonizaria. Y en lo mateyx punt féu vot de fer (quant seria papa) contínua guerra contra los turchs. Y quant fou elegit papa mostrà als cardenals la prophecia de sant Vicent /Ferrer\ y lo vot que havia fet. Y féu armar deu galeras y tota sa vida féu y procurà fer guerra contra los turchs. Y tot se cumplí conforme sant Vicent Ferrer li havia prophetizat.

|| 111v Havent pau en Itàlia y en Espanya y prosperant-se las cosas dels christians, los quals casi estàvan units contra lo turchs per inductió del papa Calisto III, cerca del principi de l'any 1458, aparegué un gran cometa a la part de Orient, en la regió dels signes de Cancro y Leó. Lo qual se estenia per tan gran espay que ab sos raigs y cabells ocupà de llarg distància casi de dos signes del cel.¹⁷⁵⁵ Lo qual cometa apar que fou senyal y amenaça de la mort del Rey y de las grans guerres que-s seguiren en lo regne de Nàpols, perquè poc temps després de aquest cometa, a 8 de maig del dit any 1458, caygué lo rey don Alonso malalt ab fret y febra. Estant en lo castell Novo de Nàpols, a 14 de Juny, se sentí molt agravat y se mudà al castell de l'Ovo.¹⁷⁵⁶ Entengué en lo que tocava a sa ànima y disposició de sos estats. Rebé ab molta humilitat, devoció y contrició de sos peccats los sacraments de la penitència, comunió y extremaunció. Ordenà son testament, en lo qual deyxà a don Ferrando son fill bastart y sos successors lo regne de Nàpols y a

---

¹⁷⁵⁴ Santa Maria Sopra Minerva, temple gòtic de Roma, construït sobre un temple dedicat a Minerva.

¹⁷⁵⁵ La notícia està extreta de Zurita (lib. XVI, cap. XLVII).

¹⁷⁵⁶ El castell Nou (castel Nuovo) fou edificat entre el 1279 i el 1289 per Carles I d'Anjou i reformat per Alfons el Magnànim. El castell de l'Ou (castello dell'Ovo) es troba en un illot on antigament s'ubicava la vil·la romana de Luci Licini Lucul·le.

son germà don Joan rey de Navarra los regnes y estats de Aragó, València, Cathalunya, Mallorca, Sardenya y los demás. Y aparellant-se molt de veres com a cathòlic príncep per a la mort, a 27 de juny de l'any 1458 en dit castell de l'Ovo de la ciutat de Nàpols, morí.¹⁷⁵⁷

Fou, com està dit, un príncep en dons corporals y de la ànima en scièncias y en armas molt aventatjat. /Y de aquest rey escrigué un llibre Leonardo Aretino, dit per altre nom Antonio de Bologna,¹⁷⁵⁸ pretitulat «*De dictis et factis Alphonsi Regis 4 Aragonia*», en lo qual particularment refereyx un sermó ple de molta doctrina que féu aquest rey a un gran amic seu nomenat Gabriel ajudant-li a ben morir, lo qual posa en llengua cathalana Carbonell¹⁷⁵⁹ en sa *Crònica*. Ajudà molt a posar las bonas lletras en sos estats y regnes y ayxí tingué asalariats molts y grans doctors en totas facultats. Ajudà a l'exercici de armas y ayxí, donant molta honrra y bons premis a soldats, tingué molts y molt senyalats capitans per las quals cosas deven molt sos regnes a aquest príncep. Una cosa sols lo deslustrà: haver viscut algun temps ab llibertat carnal ab una gentilíssima dama nomenada donya Lucrècia.¹⁷⁶⁰ En lo demás fou un príncep dels més senyalats que haja tingut la corona de Aragó. No deyxà fill ni filla de legítim matrimoni com està dit sinó sols un fill bastart nomenat don Ferrando,¹⁷⁶¹ al qual y a sos successors deyxà lo regne de Nàpols. Visqué aquest rey fins a edat de 64 anys. Regnà 42 anys, ço és, des de l'any 1416 fins a 27 de juny de l'any 1458, en lo qual dia y any acabà sa vida.

Foren-li fetas en Nàpols, Barcelona y en tots sos regnes solemníssimas exèquias. Son cos fou aportat y sepultat en la iglésia del monestir de Poblet. En son sepulcre se lig lo següent epitàphio [...].

---

¹⁷⁵⁷ La data concorda amb P. M. Carbonell i l'*Epítome*.

¹⁷⁵⁸ Torna a confondre's (veg. supra n. 1735).

¹⁷⁵⁹ P. M. Carbonell (1997: vol. II, 205-206) escriví la seva pròpia traducció catalana del sermó, inclòs en el capítol 36 de la tercera part de l'obra d'Antonio Beccadelli el *Panormita*. En la versió castellana de Juan de Molina de la *Crònica d'Aragón* (1524, f. LVIIv i s.) de Marineo Sículo, també s'incorpora aquest sermó i d'altres, però sense esmentar-ne l'autor. Més tard, el mateix Juan de Molina fou autor de la versió castellana de l'obra en qüestió, editada a València el 1527. A més, Gabriel Turell, en la seva obra *Recort* (1950: 206), cita l'elogi a Alfons el Magnànim, cosa que en provaria l'àmplia difusió, tant en còpies manuscrites com en edicions impreses; veg. Duran (1990).

¹⁷⁶⁰ Lucrècia d'Alagno (s. XV).

¹⁷⁶¹ Ferran I de Nàpols (1423-1494), rei de Nàpols (1458-94).

Féu en son temps en sa presència per si y en sa absència per sos governadors molt santas ordenacions per lo bon govern de sos estats, en los llochs y anys devall escrits:

En Sant Cugat, any 1418,¹⁷⁶² se ordenaren 3 constitucions que van repartidas en differents llibres de las *Constitucions de Cathalunya*; també se ordenaren 3 capítols de cort.

Maria, consort y loctinent general de Alfons IV, en la cort de Barcelona, any 1422, ordenà 30 constitucions que van repartidas en differents llibres de las *Constitucions de Cathalunya*; també se ordenaren 2 capítols de cort.

Lo mateyx Alphons IV en la cort de Barcelona, any 1432, ordenà 21 constitucions que van repartidas en differents llibres de las *Constitucions de Cathalunya*.

Joan rey de Navarra, loctinent de Alphons IV son germà, en la cort de Barcelona, any 1456, ordenà 6 constitucions que van repartidas en differents llibres de las *Constitucions de Cathalunya*.

|| 112r

XIII

Rey de Aragó y compte de Barcelona

Joan II¹⁷⁶³

Joan II, rey de Navarra per ser mort lo rey don Alonso IV, son germà, sens fills legítims, succeý en los regnes de Aragó, València, Mallorca y Sardenya, y comptats de Barcelona, Rosselló y Cerdanya tenint ja de donya Blanca¹⁷⁶⁴ reyna de Navarra, primera muller sua, un fill nomenat don Carles príncep de Viana¹⁷⁶⁵ y duas fillas, ço és: donya Blanca,¹⁷⁶⁶ que fou casada ab don Henric rey de Castella; y donya Elonor,¹⁷⁶⁷ que casà ab lo compte de Foix. Aprés mort de la qual reyna donya Blanca /tornà a\ casar lo rey don Joan ab donya Joana,¹⁷⁶⁸ filla de don Federic Henriques almirant de Castella,¹⁷⁶⁹ del qual segon matrimoni foren procreats lo

---

¹⁷⁶² A l'*Epítome* és l'any 1419.

¹⁷⁶³ Joan II de Catalunya-Aragó (1398-1479), rei de Catalunya-Aragó (1458-79) i de Navarra (1425-1479), germà d'Alfons IV.

¹⁷⁶⁴ Blanca I de Navarra (1385-1441).

¹⁷⁶⁵ Carles d'Aragó (1421-1461), anomenat Carles de Viana, perquè fou proclamat el 1422 príncep de Viana i, com a conseqüència, hereu de Navarra.

¹⁷⁶⁶ Blanca II de Navarra (1424-1464), reina de dret de Navarra (1461-1464), es casà amb Enric IV de Castella.

¹⁷⁶⁷ Elionor I de Navarra (1425-1479), reina de Navarra (1470), es casà el 1436 amb Gastó IV de Foix.

¹⁷⁶⁸ Joana Enríquez (1425-1468).

¹⁷⁶⁹ Fadrique Enríquez y de Ayala (1354-1429), almirall de Castella.

infant don Ferrando, la infanta donya Joana,¹⁷⁷⁰ que casà ab son cosingermà don Ferrando rey de Nàpols, y donya Marina, la qual morí en edat pueril, /de infància\. Per ocasió de aquest segon matrimoni /nasqué discòrdia\ entre lo dit rey don Joan y lo predit don Carles, fill seu nomenat príncep de Viana. /De tal manera que don Carles se apartà del rey don Joan son pare y se mogué guerra y divisió en lo regne de Navarra, al qual regne succeÿa don Carles. Y lo dit don Carles passà al regne de Nàpols y estigué en companyia del rey de Aragó don Alonso IV per algun temps, fins que morí lo dit rey don Alonso que era son oncle\. La qual discòrdia causà grans danys en tota la corona de Aragó y specialment en lo Principat de Cathalunya,¹⁷⁷¹ com en lo progrés de aquesta història se dirà.

Quant morí don Alonso IV rey de Aragó y de Nàpols estava allí lo príncep don Ferrando, fill seu bastart però legitimat y heretat en son testament per successor del regne de Nàpols. /Retirat (com és dit)\ estava en Nàpols lo infant y príncep don Carles, nebot del rey don Alonso defunct y fill del rey don Joan.¹⁷⁷²

Lo príncep don Ferran/do\ procurà encontinent dar rahó per embayxadas de tot lo testament de son pare y de la sua successió al rey don Joan, son honcle. Y juntament prengué la possessió de son regne y féu embayxada al Papa per la investidura y lo papa Calisto III la y negà. Però morint lo papa Calisto III, a 6 de agost del mateyx any 1458, que fou un mes y 10 dies després la mort del rey don Alonso son pare y succeynt-li a 19 de agost lo papa Pio II, lo qual ab molta amor li donà la investidura del Regne. Y tenint dita investidura y possessió del Regne, fou coronat rey de Nàpols en Bari, ciutat de la Pulla, a 3 de dezembre del mateyx any 1458. Y d'esta manera cessà la differència y guerra que podia ser entre don Ferrando rey de Nàpols y la Iglésia. Mes no li faltaren a don Ferrando rey de Nàpols guerra contra molts de son regne y altres veÿns, las quals no-s tràctan assí per no ser tan pròprias de nostra història.¹⁷⁷³

---

¹⁷⁷⁰ Joana d'Aragó (1455-1517).

¹⁷⁷¹ Ratllat: «Tarragona». Aquesta rectificació de Pere Gil indica la manifestació dels plantejaments historiogràfics de Ponç d'Icard respecte a la intitulació del Principat (veg. nota supra 1064).

¹⁷⁷² Ratllat: «lo qual estava ratirat en Nàpols per diferències que havia entre ell y son pare lo rey don Joan». Fins al punt, Pere Gil ha seguit l'*Epítome*. En el següent paràgraf, segueix Zurita (lib. XVI, cap. L).

¹⁷⁷³ En el paràgraf següent, Pere Gil elabora una síntesi de Zurita a partir dels següents llibres i capítols: lib. XVI, cap. XLVIII i s.; lib. XVII, cap. I i s.

Lo infant don Carles, fill del rey don Joan, en ser mort lo rey don Alonso IV, son honcle, passà al regne de Sicília y anà a la ciutat de Palermo ahont fou rebut ab molta honrra y amor, com convenia a un fill primogènit del rey don Joan que ja era rey natural de dit regne y dels estats y regnes de Aragó. Des de Sicília envià una embayxada al rey don Joan, son pare, humiliant-se-li molt y desitjant posar-se en sa gràcia. Y per altra part feya confederació secreta ab lo rey de Castella y duc de Bretanya en cas que no pogués tornar en gràcia del Rey son pare. Son pare lo rey don Joan en saber la mort de son germà lo rey don Alonso IV, la qual mort sabé estant en Tudela de Navarra a 15 de juliol, anà encontinent a Çaragoça y jurà los privilegis y fou jurat per rey. Estigué en Çaragoça los mesos següents fins al novembre (y a 4 de setembre del dit any 1458 succeý que morí la reyna donya Maria, muller del rey don Alonso IV, en lo Palau Real de València). || 112v A 22 de novembre de l'any 1458 entrà lo rey don Joan II en la ciutat de Barcelona y fou rebut ab grandíssima festa. Y a 29 de novembre jurà guardar los usatges, constitucions y privilegis del Principat de Cathalunya y fou jurat per los braços, prelats, titulats y síndichs del Principat com a rey y senyor legítim. Al principi de l'any 1459 passà lo rey al regne de València y de la mateixa manera jurà y fou jurat per rey. Y en lo abril del dit any 1459 tingué corts als valencians. Fetas que hagué lo rey don Joan las preditas cosas, responnent a las embayxadas del príncep don Carles son fill, li donà llicència que vingués des de Sicília a Mallorca y des de Mallorca se tractaria de la concòrdia entre pare y fill. Vingué lo príncep don Carles a Mallorca /ab 7 galeras\ però tocà primer (sens special licència del Rey son pare) en Cathalunya, specialment al port de Salou, y des de allí envià una embayxada a son pare demanant sa /gràcia\. Y anà a Mallorca y allà esperava la resposta del rey don Joan, son pare. Passaren estas cosas en agost de l'any 1459. Y des de Mallorca sempre lo Príncipe solicitava y escrivia a una y a altres prínceps, las quals cosas desgustaren molt al rey don Joan, son pare. Però després de moltas datas y presas se féu concòrdia ab certas condicions y capitulacions, las quals jurà lo Rey per sa part y los procuradors del Príncipe las juraren per part del Príncipe a 29 de janer /de l'any 1460.\ Y anà-se'n lo rey don Joan a Navarra y lo Príncipe, sens orde particular de son pare, vingué de Mallorca a Barcelona y se aposentà en lo monestir de Valdonzellas. Y fou rebut ab alegria de la ciutat de Barcelona com a fill primogènit del Rey y que havia de ser successor en los regnes. Les quals coses pasaren en març de l'any 1460 y per fer-se sen[s] haver lo Rey donat orde alguna de assò al Príncipe ni a la ciutat, donaren gran desgust al Rey. Y procurà lo Rey confederar-se ab alguns grans de Castella y lo Príncipe procurà confederar-se hab lo rey de

Castella. Y venint lo rey don Joan y la Reyna sa muller a Barcelona los isqué lo príncep don Carles a l'encontre /a Igualada\ y besà las mans a son pare, demanant-lo perdó, postrant-se a sos peus, y lo mateyx acatament féu a la Reyna sa madrastra. Y des de Igualada vingueren /tots\ y entraren junts en Barcelona ab gran alegria de la ciutat y universalment de tots los regnes perquè amàvan molt al príncep don Carles. En aquest temps, ço /és, en lo\ any 1460 se celebrava concili en Màntua¹⁷⁷⁴ al qual assistí lo papa Pio II y se tractà de fer los prínceps de la cristiandat liga contra lo turc, lo qual (després de presa la ciutat de Constantinopla) anava en lo Imperi oriental guanyant cada dia novas terras, ciutats y províncias. En aquest any 1460 celebrà lo rey don Joan corts als aragonesos en Fraga y als catalans, juntament, en Leyda. Proposaren /los braços de\ las corts al Rey que lo príncep fos jurat per primogènit y successor, y lo Rey ho differia. Estava lo príncep don Carles en lo monestir de Montserrat esperant que·l cridassen per ser jurat y entenent que lo Rey ho recusava tingué grandíssima tristesa y melancolia. Lo Rey, en ditas corts de Leyda y Fraga, jurà y fou jurat y del Príncep no·s parlava. Estant lo Rey en Leyda en ditas corts, cridà al Príncep, lo qual (si bé fou avisat que no anàs) però nunca se pogué persuadir que lo Rey son pare lo prengué y, ayxí, anà. Arribà a 2 de desembre del dit any 1460 acabant lo Rey de donar fi a las corts de Leyda. En arribar lo prengué lo Rey per la mà y manà que fos tingut pres y guardat. Los tres braços dels catalans que estàvan ajuntats en ditas corts veent tal novetat y no tenint temps per deliberar en conformitat, dits braços donaren poder als diputats del Principat de Cathalunya de elegir personas de son consell para procurar la llibertat del Príncep. Y conforme a aquest poder los diputats elegiren en Barcelona 27 personas principalíssimas hab lo consell de las quals se feren moltes embayxadas al Rey que donàs llibertat al Príncep. Y aportant-se'n lo Rey des de Leyda pres al || 113r Príncep a Çaragoça, lo manà tenir guardat en la Aljafaria¹⁷⁷⁵ y de allí lo envià al castell de Morella. Los del Principat de Cathalunya veent que lo Rey no·s doblava /ab tantas ambayxadas, unas majors que altres com havían fetas ab moltes requestas y protestacions,\ determinaren fer exèrcit de gent y traure'l de la torre de Morella a força de armas. Y lo títol que tenían era apellidar «visca lo Rey y muyran mals consellers»¹⁷⁷⁶ perquè pensàvan que per mals consells y falsos testimonis lo Príncep era pres y que·ls tocava a ells deslluïrar-lo puys se era pres en

---

¹⁷⁷⁴ No és un concili ecumènic, sinò una reunió (congrés) de prínceps a Màntua (1459/60).

¹⁷⁷⁵ Aljaferia (Saragossa), castell àrab i palau dels prínceps cristians.

¹⁷⁷⁶ El lema està extret de P. M. Carbonell (1997: vol. II, 211).

sas corts.¹⁷⁷⁷ Assí començaren los tumultos y treballs grandíssims de Cathalunya contra lo rey don Joan y la Reyna sa muller, madrastra del Príncep, y del Rey contra Cathalunya que duraren des de dezembre de l'any 1460 /fins al octubre de l'any 1472\ . Y seria llarguíssima y tristíssima història comptar-los menudament, particularizant totas las cosas que per una part y altra passaren. En summa, lo succés fou aquest:¹⁷⁷⁸

|| 115r Los diputats de Cathalunya ab las 27 personas elegidas y senyaladas per aconsellar lo govern en pau y guerra de tot lo Principat de Cathalunya, feren un exèrcit de soldats pagats ab diners del General de Cathalunya ab son capità general y capitans particulars. Ordenaren sas companyias ab sas banderas y en las banderas anàvan pintadas las armas del rey y del General de Cathalunya y la

---

¹⁷⁷⁷ Els ambaixadors de la Generalitat denunciaren al Rei que a les corts «*debía gozarse completa seguridad*»; veg. Coroleu (1876: 277). L'obligació de la Generalitat d'alliberar el príncep de Viana, perquè havia estat «pres en sas corts», introdueix un nou element pactista al qual no al·ludeixen ni Despuig, ni Carbonell, ni Zurita, però que, en canvi, esmenten d'altres.

¹⁷⁷⁸ Ratllat: «Los diputats de Cathalunya ab las 27 personas senyaladas feren un exèrcit y ab banderas reals, las quals tenían las armas del Rey y de Cathalunya, anaren appellidant «sometent y visca lo Rey y muyran mals consellers» fins a Leyda y Fraga. Lo rey don Joan se retirà a Çaragoça. Anaren lo camí de Moreda y veent lo Rey que per totas parts tenia guerra, determinà que la Reyna sa madrastra donàs llibertat al Príncep y lo donàs en mans dels cathalans per a que lo Príncep restàs més agrayt a la Reyna. Féu-se ayxí que lo Príncep, lo 1 de març de l'any 1461, fou posat en sa llibertat y entregat en mans dels cathalans. Los quals lo aportaren a Barcelona y tingueren molt guardat y honrat en dita ciutat. Y a 2 de juny, dia de sant Juan Baptista, se féu un atreviment estrany que sens orde ni consentiment del Rey fou jurat per príncep de Cathalunya y primogènit del Rey y successor en sos regnes. Y lo Príncep ho admeté y armà a dos cavallers de las quals cosas estava lo Rey (com era rahó) sentidíssim. Finalment, veent-se lo Príncep posat en tantas angústias carregà sobre ell tanta melancolia y sobrevingué-li febra maligne, ab dolor de costat, que havent rebuts tots los juraments dins poch dies acabà la vida de edat de 40 anys, 3 mesos y 26 dies, a 23 de setembre de l'any 1461. Y fou sepultat en Poblet. /En temps que morí lo Príncep en Barcelona, celebrant lo rey don Joan corts en Calatayud als aragonesos y en saber la sua mort féu lo rey que lo príncep don Ferrando fos jurat per primogènit y successor y príncep en los regnes de Aragó. Y fou jurat per tal a 7 de octubre de l'any 1461 y a 21 de novembre, entrant la Reyna ab lo Príncep, don Ferrando fou jurat per príncep y successor en lo Principat de Cathalunya. Y la Reyna com a tutora era general governadora per ser lo Príncep de menor edat. Veritat és que alguns cathalans se sentían que la Reyna fos governadora però no tenían rahó ni causa justa\ . En la mort /del príncep don Carles\ per a ell se li acabaren los treballs d'esta vida però no s'acabaren per a Cathalunya los tumultos, avalots y treballs perquè los diputats y las vint-y-set personas y molts altres veent que havían affavorit al Príncep y agraviat al Rey, tomant de la justa pena que·ls era deguda, perseveraren contra lo rey don Joan fent moltes insolèncias y cosas inauditas, atrevint-se a perseguir la Reyna, madrastra del Príncep, /no volent que fos governadora\ y lo assitjaren en Gerona y altres cosas semblants nunca oídas. Y fou assò en maig de l'any 1462. Para obviar a tan grans atreviments determinà lo rey don Joan confederar-se ab lo rey de França y prengué gent francesa per fer guerra. Y lo rey de França li donà gent y emprestà diners per dita guerra, /que foren dos-cents mil escuts\ . Y lo rey don Joan empenyà al rey de França los comptats de Rosselló y Cerdanya, lo qual també fou després ocasió de molts mals y moltes guerres en Cathalunya. Y començà lo rey don Joan guerra terrible contra Cathalunya».

imatge de sant Jordi. Y anant dit exèrcit en demanda del príncep don Carles per traure'l de càrcer y posar-lo en libertat apellidant y dient: «visca lo rey don Joan de Aragó y lo príncep don Carles son fill, y sia dit príncep liberat y muyran los mals consellers».¹⁷⁷⁹ D'esta manera marchava lo exèrcit poc a poc per lo camí de Leyda y Fraga y després envés Morella. Lo rey don Joan (lo qual ja quant las ambayxadas foren tan grans y ab tan gran número de gent se era retirat a Çaragoça y havia prorrogada las corts dels aragonesos des de Fraga a Çaragoça) veent tan gran novetat y que tot lo principat estava tan alterat y que si se oposava a la fúria de l'exèrcit ab altre competent exèrcit se havia de escampar molta sanc humana de sos vasalls;¹⁷⁸⁰ veent-se per altra part en guerras que tenia en lo regne de Navarra y de Castella y que perillava no cresquessen molt los mals, determinà, ab molta clemència y prudència, donar al príncep don Carles en mans dels cathalans. Y perquè era opinió de molts que las differèncias entre lo rey don Joan y lo príncep don Carles son fill havían tingut ocasió y principi de la Reyna sa madrastra, ordenà que la reyna donya Joana sa madrastra anàs al castell de Morella y lo tragués y lo aportàs ab competent acompanyament fins a Barcelona, y lo donàs en mans dels diputats y dels 27 que representàvan lo principat.¹⁷⁸¹ Fou feta la liberació del Príncep y executada per la Reyna a 1 de març.¹⁷⁸² Y la Reyna, camí tirat, aportava a son fillastre lo príncep don Carles a Barcelona. Sabent los del General de Cathalunya que venían lo Príncep ab la Reyna feren retirar tot lo exèrcit y tornar a Barcelona y a las vilas y ciutats de las quals se era fet. Y enviaren a 6 de març los consellers de Barcelona una embayxada y de 4 principals ciutadans a l'encontre de la Reyna y del Príncep agraynt molt la vinguda y a la Reyna lo treball que prenia supplicant a la Reyna que per evitar alguns inconvenients fos servey de Sa Magestat de no entrar en Barcelona. Y que juntament fos de son servey y del Príncep que·ls acompanyassen y que no perdessen al Príncep de vista, que tal orde tenían dels consellers y consell de la ciutat de Barcelona. Lo mateyx dia feren

---

¹⁷⁷⁹ Si comparem aquesta versió amb la del text ratllat («sometent y visca lo Rey y muyran mals consellers»), ens adonem que Pere Gil, en el text definitiu, intenta emfasitzar la culpabilitat dels consellers en incloure el víctor del príncep Carles vora al del Rei.

¹⁷⁸⁰ L'al·lusió a la benevolència del Rei, en aquest moment històric, no existeix a la resta d'autors.

¹⁷⁸¹ En el text ratllat, Pere Gil no esmenta la culpabilitat de la Reina. De fet, Tomic i P. M. Carbonell no hi fan referència i Zurita (lib. XVII, cap. II) cita la intercessió de la Reina contra el príncep de Viana només un cop. En tot cas, és evident que existia una tradició historiogràfica que culpabilitzava la Reina, com ho demostren Cristòfol Despuig (1996: 169 i s.), l'*Epítome* i Manescal (1603: f. 58). D'altra banda, des de la seva posició anticatalana, la *Crònica del rey don Joan de Aragon* (València, 1541) defensa la Reina; per a l'edició moderna d'aquest text, veg. Baranda (1987: 267-288).

¹⁷⁸² A partir d'aquest punt i fins a la mort del Príncep, el text no té correspondència amb la part ratllada.

los diputats de Cathalunya y los 27 de son consell altra embayxada different que arribàs après y que diguessen los embayxadors de part de la Diputació lo mateyx. Feta per estos embayxadors dita embayxada acompanyaren tot lo restant del camí a la Reyna y al Príncep fins cerca de Barcelona; nunca perdent de vista al Príncep. Arribant cerca de Barcelona, veent la Reyna que ella /no podia entrar y que no era\ possible doblar las voluntats, deyxà al Príncep en mà dels cathalans y ella se n'anà y aposentà de propòsit en Vilafranca de Panadès para tractar de allà (conforme la procura general que tenia de son marit lo rey don Joan) tot lo que convenia per a l'assento de la concòrdia entre lo Rey y lo Principat de Cathalunya. Y lo príncep (/conforme\ escriu Carbonell¹⁷⁸³ com a testimoni de vista) fou rebut ab lo major regosijo que may príncep sia estat rebut, la qual entrada fou a 12 de març de l'any 1461. Des de 12 de març fins a 21 de juny estigué sempre lo príncep en Barcelona y se feren moltes embayxadas de part del Príncep y ciutat de Barcelona y General de Cathalunya al Rey, que estava en Çaragoça, y a la Reyna, que estava en Vilafranca de Panadès. Y se feren cerca de trenta capítols tocants a la concòrdia y foren tots cada qual per si firmats per lo protonotari y tots en general ab una firma firmat /y jurats\ per la Reyna, com a procuradora del Rey, de la qual concòrdia rebé gran alegria Barcelona y tot lo Principat de Cathalunya. Carbonell en la sua *Crònica* refereyx paraula per paraula tots los capítols de la dita concòrdia.¹⁷⁸⁴

|| 115v A 25 de juny del dit any 1461 fou jurat lo príncep don Carles en Barcelona per tots los braços del principat ab grandíssima solemnitat, com a primogènit y príncep y successor en los regnes de Aragó després la mort de son pare.¹⁷⁸⁵ Y ell jurà tots los usatges, constitucions y privilegis de la terra y armà cavallers a Bernat Çapila, Fiveller y altres. Jurats dits capítols y prestat lo jurament al príncep don Carles, apar que s'havia de seguir pau y quietut al Príncep però no la alcançà perquè veent-se que estava /enclòs\ en Barcelona y que lo Rey son pare y la Reyna sa madrastra no acabava de resoldre son casament que ell tant desitjava, sent /lo dit príncep\ de tanta edat que passava de quaranta anys, lo carregà tanta melancolia y tristesa que no podia alegrar-se. A esta tristesa sobrevingué-li lo setembre següent una febre maligne ab dolor agut de costat que (rebut com a cathòlic príncep ab molta

---

¹⁷⁸³ 1997: vol. II, 218-219. La concòrdia de Vilafranca fou signada el 21 de juny de 1461.

¹⁷⁸⁴ 1997: vol. II, 225-244.

¹⁷⁸⁵ Segons P. M. Carbonell (1997: vol. II, 223) i Zurita (lib. XVII, cap. XIX), el Príncep jurà el dia 24.

devoció tots los sacraments) dins de poch's dies li acabà la vida.¹⁷⁸⁶ Era lo príncep don Carles quant morí de edat de 40 anys, 3 mesos y 26 dies. Morí dia de santa Thecla a 23 de setembre de l'any 1461. Feren-se-li en Barcelona solemníssimas exèquias y fou sepultat en la iglesia del monestir de Poblet.¹⁷⁸⁷

En lo mateyx temps que morí lo príncep don Carles en Barcelona celebrava lo rey don Joan, son pare, corts als aragonesos en Calatayud. Y sabent la nova de la mort del dit príncep, ordenà que en ditas corts fos jurat lo infant don Ferrando fill seu y de la reyna donya Joana per primogènit príncep y successor després son òbit en sos estats. Y, encontinent, fou jurat per los aragonesos en ditas corts /a 7 de octubre de l'any 1461\. Després, ordenà que la reyna donya Joana vingués ab lo príncep don Ferrando a Barcelona per a que don Ferrando fos jurat per príncep en Cathalunya y que la Reyna restàs en Barcelona com a tutora del Príncep, general governadora del Principat de Cathalunya /per ser lo infant de menor edat\, conforme estava ordenat en un capítol de aquells que s' feren y juraren en la concòrdia de Vilafranca del Panadès. Y, ayxí, fou tot executat que la reyna donya Joana vingué ab son fill, lo infant don Ferrando, a Barcelona, y lo infant don Ferrando fou jurat per primogènit, príncep y successor en los regnes, y la Reyna restà en Barcelona com a general governadora del Principat de Cathalunya. Lo qual jurament fou fet a 21 de novembre del dit any 1461 y ab assò lo Principat de Cathalunya gozà de pau, y la Reyna lo governava.

Governant la reyna donya Joana dit Principat de Cathalunya alguns mesos, aparegué a molts que son modo de govern no anava pla y cenzillo y que no guardava los capítols jurats en Vilafranca de Panadès. Conceberen contra la Reyna y la Reyna contra los cathalans mala voluntat, de aquí començaren queyxas y /molts\ embayxadas de una part y de altra, y també al rey don Joan /ab molts protestacions y requestas. Y no s' posava remey efficaz\; cresqueren molt estas dissensions. Lo dimoni, enemic de la humana naturaleza, encenia los cors de molts en gran odi y feya aparèixer los agravis molt més grans del que éran. Alguns mals

---

¹⁷⁸⁶ Tomic i P. M. Carbonell obvien la causa de la mort del Príncep, que segons la versió popular fou enverinat per la seva madrastra. Així, en *Los col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa* (1996: 175), Lúcio acusa Joana Enríquez, qui «determinà's, o per una via o per altra, de fer matar el príncep don Carlos, i, així, de fet, li féu donar metzines, de les quals, dins tres dies, morí»; mentre que la *Crónica del Rey don Joan de Aragon segundo* afirma que és «*ficción de catalanes*» (Baranda 1987: 280). En tot cas, Pere Gil segueix Zurita (lib. XVII, cap. XXIV).

¹⁷⁸⁷ En el paràgraf següent, Pere Gil segueix Zurita (lib. XVII, cap. XXV i XXVI).

hòmens inquietos que en las turbacions fetas en vida del príncep don Carles havían excedit desitjavan novedats y rompiment. D'esta manera, poc a poc, se encengueren tant las discòrdias que se aplegaren a moltes ciutats y vilas. De tal manera cresqueren y cegaren los enteniments de la major part del principat que romperen, y com diu Carbonell¹⁷⁸⁸ ab crida pública publicaren al rey don Joan, a 9 de juny de l'any 1462, per enemic de la pau pública y a la Reyna, a 11 del mateix, per enemiga de la pau pública. /Fomentà y encengué molt estos tumultos fra Joan Christòfol Gualbes,¹⁷⁸⁹ de l'orde de sant Domingo, lo qual públicament predicava que fèyan bé y que ayxí se havia de fer. Y predicava que lo príncep don Carles difunt era sant y que havia fet miracles y mereyia ser canonizat. Y ayxí, semblava falsa doctrina la qual després fou obligat a retractar, com escriu Çurita en lo capítol 42 dels *Annals de Aragó*.¹⁷⁹⁰ Fou esta cosa tal que causà admiració a tota Espanya, França e Itàlia y a molts hòmens cathalans bons causà tanta tristesa que /alguns\ d'ella moriren, altres se absentaren, altres no podent fàcilment eyxir desitjavan (si Déu fos servit) acabar la vida. Y retirant-se || 116r la Reyna a la ciutat de Gerona anà un exèrcit contra ella y la assitjà, /del qual exèrcit era capità don Ugo Roger comte de Pallàs¹⁷⁹¹ home molt inquiet y de condició terrible. Però ordenà Nostre Senyor que la Reyna\ no fou presa, antes ab lo príncep don Ferrando fou liberada.

Passant de un mal en altre cridaren a prínceps que governàs al principat. Primerament cridaren a don Henric rey de Castella que vingués a defensar y governar lo principat, lo qual no mostrà la voluntat prompta que ells desitjavan y veent que no acceptava bé la oferta cridaren don Pedro de Portugal,¹⁷⁹² lo qual era nèt del comte de Urgell que proceya de la casa de Aragó. Aquest don Pedro entrà en Barcelona a 21 de janer de l'any 1464 y prestat lo jurament governà y féu guerra

---

¹⁷⁸⁸ 1997: vol. II, 220.

¹⁷⁸⁹ Joan Cristòfor de Gualbes i Setantí (s. XV), frare dominicà del convent de Lleida. Hom li atribueix un *Tractat de les turbacions o revolucions de Catalunya* que Zurita utilitzà, però que està perdut. Elías de Tejada (1950: 246) opinà que el tractat degué ser cremat després que Gualbes es retractés del seu llibre, arran de la condemna del tiranicidi feta al concili de Constança.

¹⁷⁹⁰ Zurita (lib. XVII, cap. LXII) pren la notícia de P. M. Carbonell (1997: vol. II, 201), qui en la vida d'Alfons el Magnànim transcriu un sermó de Gualbes que el mateix arxiver havia «vist e ohit» en el monestir de Predicadors de Barcelona. Al sermó, el frare reprèn asprament la reina Joana –que es trobava present– i el Rei. Fins al final del paràgraf, i també al següent, Pere Gil segueix P. M. Carbonell (1997: vol. II, 211).

¹⁷⁹¹ Hug Roger III de Pallars (v. 1430-1503), comte de Pallars (1451-1481), fill d'Arnau Roger IV i Joana de Cardona.

¹⁷⁹² Pere IV de Catalunya-Aragó, dit el Conestable de Portugal (1429-1466), fill de l'infant Pere de Portugal, duc de Coïmbra i d'Elisabet, filla de Jaume II d'Urgell. Regnà efectivament només a Catalunya entre 1463-1466.

/dos anys\, y en todas las jornadas y batallas era desbaratado /perquè no era voluntat de Déu que la part del Rey natural fos vençut.¹⁷⁹³ Y per desorde que féu en lo menjar caygué en malaltia, de la qual morí, en la vila de Granolles a 29 de juny de l'any 1466 y fou sepultat en Barcelona. Després, a 31 de juliol del dit any 1466 cridaren a Reyner rey de la Proença,¹⁷⁹⁴ lo qual no vingué mes envià ab poder bastant a son fill nomenat lo duc don Joan.¹⁷⁹⁵ Lo qual entrà en Barcelona a 31 de agost de l'any 1467 y jurà y fou jurat per lloctinent y procurador general del rey Reyner, son pare. Aquest en pau y guerra governà lo principat cerca de 4 anys y a 16 de dezembre de l'any 1470 morí en Barcelona. Després la mort del duc don Joan, envià lo rey Reyner a Barcelona per a que governàs lo principat en pau y guerra un fill bastant del duc don Joan, nomenat don Joan de Lothoríngia.¹⁷⁹⁶ Lo qual governà poc y com escriu Carbonell,¹⁷⁹⁷ testimoni de vista, escondidament hagué de eyxir y absentar-se de Barcelona. Perquè fou servit Nostre Senyor apiedar-se dels pecats de alguns y oyr las oracions de molts y, oynt-las, posar pau entre lo Principat de Cathalunya y son rey verdader y natural que era lo rey don Joan. La qual pau fou posada en juny de l'any 1472 com en aquest capítol se dirà.

Passa tot aquest mateyx temps, /ço és, des de l'any 1462 fins lo any 1472\ que en Cathalunya y, en especial en la ciutat de Barcelona, foren todas las sobreditas alteracions y guerras y que foren cridats los predits reys y prínceps per governar-la: 1º don Henric rey de Castella; 2º don Pedro de Portugal; 3º Reyner rey de Proença, lo qual envià primer a son fill lo duc don Joan y compte seu; al duc de Lotharíngia fill bastant del dit duc don Joan, los quals del modo que està dit en pau y guerra ab contínuos tumultos la governaren. Lo rey don Joan féu las diligèncias a ell possibles com a rey verdader y natural de posar a la dita ciutat de Barcelona y Principat de Cathalunya debayx de son domini y obediència. Y per tenir guerras en los regnes de Navarra y per trobar-se sens diners y sens gent natural de sos regnes per obviar a tan grans danys y perills com se li representàvan, y appareyent-li que si-s considerava ab lo rey de França y li demanava gent francesa y diners, podria breument posar a Cathalunya debayx sa obediència, determinà de confederar-se ab

---

¹⁷⁹³ El rei és natural perquè és hereditari i, per tant, legítim, per la qual cosa la voluntat de Déu l'empara. A partir d'aquest punt, Pere Gil insisteix en la qüestió del rei natural perquè, com veurem, pretén justificar l'aliança de Joan II amb Lluís XI de França. Per a la qüestió del rei natural, veg. Torres (2001: 221-240).

¹⁷⁹⁴ Renat I de Proença, dit el Bo (1409-1480), rei de Catalunya i pretès d'Aragó (1466-72), fill segon del duc Lluís II de Proença i de Violant d'Aragó, filla del rei Joan I.

¹⁷⁹⁵ Joan II de Lorena (1427-1470).

¹⁷⁹⁶ Joan de Calàbria (m. 1504). Lotaríngia era el nom antic de Lorena.

¹⁷⁹⁷ 1997: vol. II, 224.

lo rey de França. Ayxí, a 3 de maig de l'any 1462, se veu hab lo rey /Luís\ de França en un camp cerca de Salvatierra,¹⁷⁹⁸ que està en /lo comptat de Bearn, dins de França,\ y se concordà entre los dos que lo rey de || 116v França emprerà al rey don Joan dos-cents mil escuts ab los quals socorregué al dit rey don Joan ab set-centas llanças, conforme a l'ús de França, lo temps que li durà la guerra en Cathalunya. Y per ser ben pagats los dits do-cents mil escuts, obligà lo rey don Joan al rey de França los comptats de Rosselló y Çerdanya manant al thesorier real que de las rendas de dits comptats pagàs al rey de França los dits do-cents mília escuts, /ab alguns altres particulars y condicions\.¹⁷⁹⁹ Y pensant lo Rey que d'esta manera reduyria a Cathalunya a sa obediència reisqué-li al contrari perquè los de Cathalunya, com està dit, cridaren altres prínceps que·ls governassen y duraren los tumultos y las guerras deu anys. Aquesta cosa de obligar los comptats fou en alguna manera un cert gènere de empenyorament per lo qual entraren dits comptats (si bé ab tyrania) en poder de francesos y fou assò causa en molts anys de moltas y molt sanguinolentas guerras.

Feta, donchs, la dita confederació, entrant la predita gent francesa en Cathalunya començà lo rey don Joan de fer ab dita gent gran guerra contra Cathalunya. Y apoderant-se los francesos de la vila y castell de Perpinyà y dels comptats de Rosselló y Cerdanya contra la forma de las capitulacions fetas, entraren per Ampurdà y assitjaren a la ciutat de Gerona y fou posada en obediència del Rey. || 113r Foren també posadas en obediència del Rey Vilafranca, Tarragona y moltas ciutats. Fou posat siti sobre Barcelona però no tingué efecte. Estàvan los cathalans molt sentits que lo rey don Joan hagués empenyats los comptats de Rosselló y Cerdanya contra lo jurament de la unió /feta\ de dits comptats /a la corona\.¹⁸⁰⁰ Y estàvan queyxosos contra lo rey don Joan que hagués mesos francesos en Cathalunya contra los cathalans, cosa que may príncep ni rey havia feta. Per altra part, lo Rey responia que no·s podia posar en obediència a Cathalunya sinó era ab gent francesa tenint ell guerra contra Castella y Navarra. Però experimentant lo Rey que los francesos no guardàvan fidelitat y éran cruells, que fèyan tant mal als amichs com als enemichs, determinà ell mateix en sa persona fer la guerra /y ab soldats solament de sos regnes\ . Y ayxí, ajudant-se del mestre de Montesa,¹⁸⁰¹ y

---

¹⁷⁹⁸ L'actual Sauveterre de Béarn, prop de Bayonne.

¹⁷⁹⁹ Pacte de Baiona, del 9 de maig de 1462.

¹⁸⁰⁰ Ratllat: «y al Principat de Cathalunya».

¹⁸⁰¹ Lluís Despuig, mestre de l'orde de Montesa (1453-1482), avi patern de Cristòfol Despuig, autor de *Los col·loquis de l'insigne ciutat de Tortosa* (1557).

dels arcabisbes de Tarragona¹⁸⁰² y Çaragoça,¹⁸⁰³ y del compte /de Cardona, y\ de Prades, y cardenal de Cardona¹⁸⁰⁴ y altres, part ab monestacions y tercerias part ab armas, reduý a Leyda, Manresa, /Tortosa\ y moltes || 113v vilas a la sua obediència. Totes les quals coses passaren des de l'any 1462 fins l'any 1472 en lo qual any fou Nostre Senyor servit per sa misericòrdia que estant la ciutat de Barcelona /per mar y terra més de doce anys\ assitjada y molt apretada, y lo rey don Joan estant en /lo monestir de\ Pedralbes, se tractà de pau, concòrdia y perdó.¹⁸⁰⁵ Escrigué lo Rey als de Barcelona y a tots los de Cathalunya que en ella habitàvan una carta /plena\ de gran clemència convidant-los a la concòrdia y perdó, la qual carta refereyx Çurita en lo capítol 43 del libre 18 dels *Annals de Aragó* y és digna de ser legida. Entenían en la concòrdia un religiós nomenat lo pare Gaspar¹⁸⁰⁶ /y altres\. Feren-se electió de personas que posassen los capítols de la concòrdia; posaren-se y fou feta la concòrdia y entre los capítols havia 3 principals. Lo 1 que la ciutat de Barcelona y principat, y los cathalans, no fossen ni haguessen ser tinguts per rebel·les ni desleals al Rey y ni /haver\ comès crim de lesa magestat, antes fels y leals com abans puys tot ho havían fet per /lo\ amor que tenían al Príncep y al mateyx Rey per rahó de son fill. Y que assò fos publicat en tots sos estats ab pública y real crida. Lo 2 que fes perdó general a tots y que per lo passat en dita guerra ni en civil ni en criminal se pogués fer pesquisa ni persecució. /Lo 3 jurar de nou tots los usatges, constitucions y privilegis de Cathalunya y de Barcelona\, y altres /capítols semblants\ en bé y honra dels cathalans. Tots los quals capítols foren aprovats y jurats per lo Rey y executats. Y los consellers donaren al Rey las claus de la ciutat y entrà ab gran regocijo a 22 de octubre en Barcelona de l'any 1472. Y en la sala del palau jurà tots los privilegis y fou jurat per rey y natural senyor. Y la tristesa fou mudada en alegria havent passat deu anys de contínua guerra. Fou tanta en aquell dia la alegria en Barcelona quanta ja més fos estada, y féu lo rey un acte /heroic\ de la major misericòrdia y clemència que rey haja fet. Aquest fou lo ditchós y felice fi de la desditchada y infelice guerra.¹⁸⁰⁷

---

¹⁸⁰² Pedro de Urrea, arquebisbe de Tarragona (1446-1489).

¹⁸⁰³ Juan de Aragón, arquebisbe de Saragossa (1458-1475).

¹⁸⁰⁴ Ratllat: «y de l'exèrcit de don Pedro contestable de Portugal». Joan Ramon Folc II de Cardona (1400-1471), comte de Cardona (1441-1471), fill de Joan Ramon Folc I i Joana de Ribagorça.

¹⁸⁰⁵ La Capitulació de Pedralbes se signà el 16 d'octubre de 1472.

¹⁸⁰⁶ Zurita (lib. XVIII, cap. XLIII) cita aquest personatge.

¹⁸⁰⁷ En el següent paràgraf, Pere Gil compon una síntesi a partir dels cap. XXXI, XXXIV, XLVIII, LIII, LIV i LVIII del llibre XVIII dels *Anales* de Zurita.

Entretant que passà tota esta infelice guerra en Cathalunya /succeÿren algunas cosas dignas de memòria. Primerament, a 19 de maig de 1468, lo príncep don Ferrando fou sublimat en Çaragoça per son pare lo rey don Joan y declarat rey de Sicília. Lo any següent fou lo príncep don Ferrando casat ab la princessa donya Isabel y a 19 de octubre de l'any 1469 se velaren. A 2 de octubre de l'any 1470 nasqué la infanta donya Isabel de sa mare la reyna princesa de Castella. També passaren tots estos anys grans tumultos y parcialitats y guerras en Castella, Portugal y Navarra. Però la major desgràcia que succeÿ\ per la cristiandat en las parts de levant /fou\ que a 12 de juliol de l'any 1470 fou entrada y presa per Mahomet, gran Turc, la ciutat y isla de Negropono.¹⁸⁰⁸ Y per ser presa dita isla moltas islas de l'arcipièlago se donaren al turc y /se\ feren tributaris. En estar la ciutat de Barcelona y tot lo Principat de Cathalunya ab pacífica obediència del Rey, segons las capitulacions referidas, determinà lo rey don Joan anar en persona a cobrar los comptats de Rosselló y Cerdanya. Los quals lo rey /don Luÿs\ de França tyrànicament havia ocupats contra las capitulacions fetas entre lo rey don Joan y lo rey de França. Y, ayxí, a 29 de dezembre de l'any de la nativitat del Senyor 1473 anà ab bon exèrcit y los mateyxos cathalans llançaren als francesos o los mataren. De tal manera que a 3 de febrer lo Rey fou senyor de tot lo comptat de Rosselló, exceptos los castells de Perpinyà, Coblliure /y alguns altres castells\, a hont los francesos se éran fets forts, los quals castells /conservaren molt\ temps los /francesos\. Estant lo Rey en Perpinyà vingué un gran exèrcit de França y assitjà la vila de Perpinyà y al Rey dins d'ella, però lo príncep /don Ferrando\, fill del Rey, ab socorro gran que acudí féu alçar lo camp dels francesos y eyxir de tot lo comptat de Rosselló. Fou assò en lo abril, maig y juny de l'any 1473 /restant dit comptat de Rosselló en poder de cathalans y deyxant a Perpinyà guarnició competent per sa defensa\. Y tornant de la conquesta de /Rosselló,\ en octubre de l'any 1473, entrà lo rey don Joan ab carro triumphal com a victoriós de tal victòria per la porta de Sant Daniel de Barcelona,¹⁸⁰⁹ la qual victòria /y triumpho\ per a Barcelona y tota Cathalunya fou de increÿble alegria.¹⁸¹⁰

En lo any 1474 /poc després de haver triumfar lo rey don Joan y de ser-se'n tornat son fill, lo rey don Ferrando, a Castella\ /se mogué\ gran rompiment de guerra entre

---

¹⁸⁰⁸ Negrepono, l'actual illa grega d'Eubea.

¹⁸⁰⁹ El portal de Sant Daniel, o d'en Carles, o d'en Campderà, o de Sant Damià, o de les Menorettes, estava situat a llevant, a la segona muralla, prop de l'església de Santa Eulàlia del Camp, on es veneraven unes relíquies d'aquest anacoreta provençal.

¹⁸¹⁰ En el següent paràgraf, segueix Zurita (lib. XIX, cap. I i III).

lo rey de França y lo rey don Joan de Aragó sobre los comptats de Rosselló y Cerdanya. Pretenent lo rey de França que li éran deguts per rahó de empenyorament fet y pretenent lo de Aragó que no li éran deguts per no haver-se guardadas las capitulacions substancials que en dit empenyorament se éran fetas. De tal manera que en /agost\ entrà un gran exèrcit per lo comptat de Rosselló y assitjà a Elna /y a Perpinyà\ . /Lo exèrcit era¹⁸¹¹ [...]

|| 114r Lo siti de Perpinyà fou més llarg perquè durà 8 mesos. En lo qual patiren tanta fam los de Perpinyà que després de acabats los manteniments se menjaven los cavalls y mulas y àsens que tenían, y los gats y gossos y ratas fins a menjar-se la carn dels francesos que podían matar, y dona y hagué que en parir se moria la criatura. Finalment, no podent ja més sufrir la fam los de Perpinyà se donaren ab bons partits. Y a 14 lo exèrcit era de nou-centas llançes y deu mil archers ab artilleria grossa y tota la munició que·s pogués desitjar, y com si fos per pèndrer tot lo Principat de Cathalunya. Y a 5 de dezembre la ciutat de Elna veent que estava ja sens esperança /de defensa\ se donà als francesos, per hont los francesos a més de tenir alguns castells y fortalesas en /Rosselló\ tingueren també la ciutat de Elna. A 14 de març de l'any 1475 se apoderaren /los francesos\ de la vila de Perpinyà /y ayxí se apoderaren de gran part de Rosselló. Des de lo que succeý en aquest siti acostúman dir los francesos als cathalans per injuriar-los «cathalans menja-ratas»,¹⁸¹² lo qual no és injúria sinó glòria dels cathalans\ . Estant don Ferrando príncep de Aragó y rey de Sicília en Segòvia ab sa muller, la princessa donya Isabel, fou jurat ell rey de Castella y ella per reyna de Castella, ab certas capitulacions, a 15 de janer de l'any 1475, com escriu Çurita en lo capítol 16 del libre 19 dels *Annals de Aragó*. Però no cessaren per ço las guerras en Castella, antes perseveraren y foren molt grans en tots los anys 1475 y 1476. Estant lo rey don Ferrando ocupat en ellas, o contents los francesos de la bona o major part que tenían del comptat de Rosselló, a 19 de setembre de l'any 1476 entraren ab moltes y grans companyias per lo comptat de Ampúrias a hont feren gran dany y guerra. Y a 23 de novembre del mateyx any 1476 entraren per lo Ampurdà y donaren molts danys y prengueren algunas vilas. En Gerona se tractà molt de lo remey. Acudiren companyias de soldats per a impedir. Procuraren-se trevas per alguns mesos y d'esta manera se entretingueren un poc los francesos que no fessen tant mal com

---

¹⁸¹¹ S'acaba així, sense continuïtat en altre foli. En el següent paràgraf, Pere Gil segueix Zurita (lib. XIX, cap. XVI, XX, LV i LX).

¹⁸¹² La dita no es troba a Zurita.

se temia. Després, retirant-se poc a poc los francesos, deyxant a Ampurdà y Ampúrias, se'n tornaren per Rosselló a França. Però restà Rosselló tan ocupat dels francesos en los llochs principals que molt poch restàvan que fossen del rey don Joan de Aragó. Y lo mateyx era del comptat de Cerdanya, de manera que estos dos comptats casi tots éran ocupats per los francesos. La qual cosa donava molta pena al rey de Aragó don Joan per haver ell en alguna manera estat ocasió de assò per lo empenyorament que tractà de dits comptats ab los francesos y per haver mesos soldats francesos dins de Espanya contra lo Principat de Cathalunya, com està referit. Però lo demás del Principat de Cathalunya y los regnes de Aragó, València, Mallorca, /y Sicília\ tenían quietut. En Castella, com està dit, tenia lo rey don Ferrando, príncep de Aragó y rey de Castella y Sicília, guerras y treballs, /si bé se anaven las cosas ja acomodant\. També en Sardenya féu /lo Rey\ guerra contra lo marquès de Oristan¹⁸¹³ perquè se era rebelat. Y fou privat de son marquesat y dit marquesat fou unit a la corona /real\ de Aragó.

Estant las cosas de Castella y de Navarra, y en special dels regnes y estats de la corona de Aragó, del modo que està referit y trobant-se don Ferrando, /fill del rey don Joan\, príncep de Aragó y rey de Castella, en lo monestir de Nostra Senyora de Guadalupe y deprés en Trujillo y lo rey don Joan, son pare, trobant-se en Barcelona molt vell y de edat madura y ab algunas indisposicions, però la major era de la vellesa perquè passava de 80 anys, caigué malalt lo dit rey don Joan en una febre mansa. La qual lo anà /poc a poc\ consumint y veent-se que la vida se li acabava demanà y rebé com a príncep cathòlic los sacraments de la confessió, comunió y extremaunçió. Tenia ordenadas las cosas de sos estats en un testament fet en Çaragoça a 17 de març de l'any 1469. Ordenà últimament algunas altras cosas que li aparegueren convenientes. Escrigué lo dia abans que morís a son fill don Ferrando príncep de Aragó y rey de Castella una carta plena de amor y de bons consells y documents, despedint-se d'ell y donant-li en ella la sua benedictió. La qual carta envià per un correu particular. Esta carta refereyx Carbonell¹⁸¹⁴ paraula per paraula en la sua *Crònica* y és digna de ser legida. Lo dia següent, que fou dimars a 19 de janer a las 7 horas antes de migdia de l'any 1479, lo rey don Joan ple de dias y de santas obras donà son esperit en las mans de son criador. Fou aquest rey don Joan II home ben apersonat, de complexió robusta, y per ço visqué tants de anys. Y

---

¹⁸¹³ Leonard d'Alagó (m. 1478), marquès d'Oristany.

¹⁸¹⁴ 1997: vol. II, 247-8.

gustava molt en cavalcar y exercici corporal. || 114v Fou de ànimo invincible que veent-se carregat de treballs y circuyt de grans guerras en Castella, Navarra, Cathalunya, França y Sardenya, sent com era de edat anciana, als majors treballs y major edat y major pobresa de diners, hi creyxían lo ànimo y las forças acudint ell en persona moltes vegadas a las guerras que tenia en Navarra, França y Cathalunya. Sent pobre com era per rahó de las guerras, fou liberalíssim de sa condició, renumerador dels serveys que se li fèyan. Y usant de /la\ grandesa y liberalitat possible naturalment tingué compassió, vehemència y misericòrdia. Volia més que sos vassalls lo amassen com a pare que no que l temessen com a senyor: si alguns havien delinquit y se li rendían o ab partits rasonables tractaven de concòrdia, fàcilment los escoltava y si judicava ser convenient concedia la concòrdia, perdonava los delictes no recordant-se més d'ells y amant als delinqüents després de la concòrdia com si may haguessen delinquit. Esta clemència y misericòrdia li resultava de amor paternal que tenia a sos vassalls. Lo qual amor misericordiós mostrà envés la ciutat /de Barcelona\ y Principat de Cathalunya que tenint-la un any per mar y terra assitjada se concordà ab la ciutat y hab lo principat del modo y ab los pactes que volgué Cathalunya, perdonant generalment a tots y conservant-los tots sos usatges, constitucions y privilegis, com si may entre Cathalunya y lo rey don Joan hagués passada cosa alguna. Del qual gran amor resultà que després fou amat més del Principat de Cathalunya que no fos amat ningun rey de sos antecessors. Fou rey cathòlic y devot y tingué gran respecte a las iglésias. Ordenà que dos iglésias, a las quals en vida tingué devoció, fossen donadas a la religió de sant Hierònym. La 1^a de santa Engràcia¹⁸¹⁵ /de Çaragoça\ que era de monjos de sant Benet, la qual per lo rey don Ferrando son fill fou donada als religiosos de sant Hierònym. La 2^a de Nostra Senyora de Bellpuig de las Avellanas¹⁸¹⁶ que està en Cathalunya, en lo bisbat de Urgell, la qual no fou unida a la religió de sant Hierònym, la causa no la scé. Estas cosas nota Çurita en lo capítol 27 del libre 20 dels *Annals*.

Visqué lo rey don Joan II com està dit 82 anys. Regnà 20 anys, 6 mesos, 22 dies, ço és, des de 27 de juny de l'any 1458, en lo qual /dia\ morí son germà lo rey don Alonso IV sens fills legítims, fins a 19 de janer de l'any 1479, en lo qual dia y any morí (com està dit) en Barcelona ahont se li feren las més solemnes exèquias

---

¹⁸¹⁵ L'església de Santa Engràcia fou transformada en monestir jerònim el 1493.

¹⁸¹⁶ Santa Maria de Bellpuig (Noguera) sempre fou una abadia de canonges premostratencs.

(/com\ refereyx Çurita)¹⁸¹⁷ que a ningun rey fossen fetas. Son cos fou portat al monestir de Poblet y sepultat en la iglésia de Boblet¹⁸¹⁸ [*sic*] ahont estava ja sepultada la reyna nostra Joana, sa muller. En lo sepulcre del rey don Joan està lo següent epitàphio [...].

Ordenà lo rey don Joan algunas saludables ordinacions en lo lloc y any devall escrits:

En la cort de Montsó any 1470 foren ordenadas 55 constitucions que van repartidas en differents llibres de les *Constitucions de Cathalunya*.

---

¹⁸¹⁷ Lib. XX, cap. XXVII.

¹⁸¹⁸ Ratllat: «y en son sepulcre se lig lo següent epitàphio».

Dels reys de Aragó y comptes de Barcelona y juntament reys de Espanya des de l'any 1479 en lo qual comença de ser rey de tota Espanya, excepto Portugal, lo rey /cathòlic\ don Ferrando II fins lo any 1600 en lo qual lo cathòlic rey don Phelip / II de Aragó y III de Castella\ ab molta felicitat governa y és rey universal de tota Espanya, de todas las Índias y altres grans regnes y estats.

Com per lo casament de l'infant don Ferrando, príncep de Aragó y rey de Sicília, ab la infanta donya Isabel, reyna de Castella, se sían ajuntats los regnes de Castella, Leon y altres ab los regnes de la corona de Aragó, de tal manera que lo rey don Ferrando II després de la vinguda dels moros a Espanya és estat lo primer que s'és nomenat rey de tota Espanya, excepto Portugal. Apar que lo orde de aquesta nostra història demana que ayxí com en los precedents capítols havem tractat dels prínceps que governaren a Cathalunya ab differentes maneres: primerament [...];¹⁸¹⁹ després dels emperadors romans fins als godos; després de [...] reys godos, que foren senyors de Cathalunya, fins a la entrada dels moros en tota Espanya; de catorze comptes de Barcelona que la governaren fins que Cathalunya se uní ab lo regne de Aragó; de tretze reys de Aragó que la han governada fins que Aragó se és unit ab Castella y lo resto de Espanya, excepto Portugal. De la mateixa manera, en aquest últim capítol, tractem dels reys de Aragó y comptes de Barcelona que juntament foren reys de tota Espanya, excepto Portugal. Los quals foren tres, és a saber: don Ferrando II; donya Joana, sa filla, muller de don Philip I; don Carles I, rey y emperador. Y don Philip II y don Philip III, los quals foren /dos reys\ absoluts y universals de tota Espanya abraçant Portugal y todas las Índias orientals y occidentals, /y islas del mar oceano\, ab altres regnes y estats en Itàlia y en las islas de Sicília, Sardenya, Mallorca y altres islas adhesents a estas las quals estan en lo mar Mediterràneo, fins a l'any 1600 de Nostre Redemptor /en lo qual preservaran los dits regnes de todas las Espanyas debayx del poder y monarchia del predit cathòlic rey don Philip III\ . Y d'esta manera se servarà en esta nostra breu història lo orde convenient y compliment degut qual en ella se desitja tot per a major glòria del Senyor y utilitat dels lectors d'ella.

---

¹⁸¹⁹ 4 línies en blanc.

Rey de Aragó y compte de Barcelona y juntament rey de tota Espanya, excepto Portugal, Ferrando II cognomenat Cathòlic.¹⁸²⁰

Ferrando II, fill del rey don Joan II y nét del rey don Ferrando I y fill de la reyna donya Joana, filla de don Federich Henríquez almirant de Castella, començà de succeyr en los regnes de Aragó y València y comtats de Barcelona, Rosselló y Cerdanya lo mateyx dia que morí lo rey don Joan, son pare, que fou (com està dit) a 19 de janer de l'any 1479. De aquest cathòlic rey per ser estat cerca de nostres anys y haver en part governat en aquest nostre setgle y haver fetas /algunas cosas de las\ més grans que ningun rey de Castella ni de Aragó de sos antecessors haja fet, tractarem un poc més llargament que dels altres hajam tractat declarant primer los matrimonis que contragué y fills que tingué, y després las obras heroicas /dignas\ de eterna memòria que en los molts anys que visqué en bé de la Iglésia universal y augment de sos regnes y estats obrà.

Nasqué lo infant don Ferrando dels dits reys don Joan y donya Joana en la vila de Sos, que està en lo regne de Aragó, frontera de Navarra, a 10 de març de l'any 1452. Fou criat per sa mare la reyna donya Joana ab gran cuydado. Mostrà des de sa infància y puerícia gran obediència als Reys sos pares y prometé grans parts y esperanças quals després tingué per mestres y ayos bons. Fou ensenyat en virtut, lletres, criança y tracte cortès, y en cosas de armas y cavalleria com convenia. Després la mort de son mitg germà lo príncep don Carles (lo qual com està dit en lo capítol passat morí a 23 de setembre de l'any 1461) sent lo infant don Ferrando de edat de poc més de onze anys, fou jurat per los aragonesos en las Corts que celebraren en Calatayud a 7 de octubre de l'any 1461 per fill primogènit del rey y príncep de Aragó. Y a 21 de novembre del mateyx any 1461 fou jurat en Barcelona per fill primogènit y príncep y successor, després de son pare, en los estats de son pare.

Tenint lo infant y príncep don Ferrando /poc més\ de 16 anys, tractant-se matrimoni entre ell y la infanta donya Isabel, princesa de Castella y germana de don Henrich rey de Castella, fou fet y sublimat lo príncep don Ferrando per lo rey don Joan son

---

¹⁸²⁰ Ferran II de Catalunya-Aragó (1452-1516), dit el Catòlic, rei de Catalunya-Aragó (1479-1516), de Castella (Ferran V) (1475-1504), de Navarra (Ferran I) (1512-1515), de Sicília (1468-1516) i de Nàpols (Ferran III) (1503-1516).

pare /en\ rey de Sicília. Lo qual títol de rey de Sicília li fou donat en Çaragoça a 19 de maig de l'any 1468 y lo any següent se efectuà dit matrimoni. Y ayxí, /lo predit don Ferrando,\ príncep de Aragó y rey de Sicília, se casà y velà ab donya Isabel, princesa de Castella,¹⁸²¹ a 19 de octubre de l'any 1469. La qual princesa donya Isabel era cridada y jurada per successora de don Henrric, son germà, rey de Castella, per quant lo dit don Henrrich rey de Castella era estèril y no tingué fills no obstant || 118r que sa muller la Reyna hagués una filla.¹⁸²² Per ço que no la tenia per filla en aquellas horas que·s féu lo matrimoni del dit don Ferrando, príncep de Aragó y rey de Sicília, ab la dita donya Isabel sa germana, princesa de Castella. Però après de fet y consumat dit matrimoni entre lo rey don Ferrando y la princesa donya Isabel, lo rey don Henrrich rebé (que no devia) a la filla de la Reyna, sa muller, en compte de filla y la casà ab [...]¹⁸²³ rey de Portugal, la qual cosa fou causa de grans /y llargues\ guerres en Castella entre don Ferrando y donya Isabel, muller sua, de una part, y los portuguesos de part contrària, tant en vida del dit don Henrric rey de Castella com després de la sua mort. Mes per lo favor del Senyor y ajuda particular que li féu lo rey don Joan, son pare, obtingué dels portuguesos victòria y restà pacíficament rey de Castella. Y a 15 de janer de l'any 1475 fou servit Nostre Senyor que ab certas capitulacions que /lo rey don Joan, y\ don Ferrando, y donya Isabel, y los *Grandes* de Aragó y Castella judicaren ser convenients per la pau, concòrdia y bon govern de tots los regnes, fou jurat don Ferrando, príncep de Aragó y rey de Sicília, en rey de /Castella\, y donya Isabel fou jurada reyna de Castella. Y morint lo rey don Joan, com està dit a 19 de jener de l'any 1479, en lo mateyx punt don Ferrando que, ja era príncep de Aragó y rey de Sicília y Castella, fou intitulat rey y senyor absolut de tots los regnes y estats de la corona de Aragó y de tota Espanya, excepto Portugal.¹⁸²⁴

Tingué lo rey don Ferrando de la reyna donya Isabel, primera muller sua, un fill nomenat lo infant don Joan lo qual casà ab donya Margarita de Àustria, filla de l'emperador Maximiliano,¹⁸²⁵ y morí sens infants en vida de don Ferrando y donya Isabel.

---

¹⁸²¹ Isabel I de Castella (1451-1504), reina de Castella (1474-1504), filla del rei Joan II i d'Isabel de Portugal.

¹⁸²² Joana *La Beltraneja* (1462–1530), filla d'Enric IV de Castella i Joana de Portugal.

¹⁸²³ Alfons V de Portugal.

¹⁸²⁴ A partir d'aquest punt, segueix l' *Epítome*.

¹⁸²⁵ Joan (1478–1497) es casà l'abril de l'any 1497 amb Margarida d'Àustria (1480-1530). El matrimoni durà només sis mesos, perquè el príncep morí a l'octubre del mateix any. Maximilià I (1459-1519), arxiduc d'Àustria i emperador (1508-1519).

Mes tingué don Ferrando de la dita reyna donya Isabel, primer muller sua, quatre fillas. La 1ª nomenada donya Isabel fou primer casada ab l'infant don Miquel, fill de don Joan rey de Portugal. Y morint don Miquel fou après casada ab don Emanuel, rey de Portugal. La qual infanta donya Isabel premorí als Reys son pare y mare.¹⁸²⁶

La 2ª filla dita donya Joana¹⁸²⁷ casà ab don Philip de Àustria,¹⁸²⁸ archiduc de Àustria y compte de Flandes, fill del dit emperador Maximiliano. Y aquesta donya Joana, juntament ab son marit don Philip, després la mort de sa mare la reyna donya Isabel, succeý en vida del rey don Ferrando, son pare, en los regnes de Castella. Y morint son marit don Philip abans que morís lo rey don Ferrando, del qual li restà un fill nomenat don Carles, y després morint lo rey don Ferrando y sobrevivint ella vídua y son fill lo infant y príncep don Carles, succeýren ella y lo príncep don Carles en los regnes y estats de la corona de Aragó, com bayx se dirà.

La 3ª filla, apel·lada donya Maria,¹⁸²⁹ après la mort de la primera germana sua nomenada donya Isabel, casà ab lo mateyx don Emanuel, son cunyat, rey de Portugal.

La 4^a, dita donya Catherina,¹⁸³⁰ fou primerament casada ab don Aduardo, rey de Inglaterra, y morint don Aduardo fou segonament casada ab don Henrric, germà y successor en dit regne del rey don Aduardo. /Lo qual Henrric, després molt temps, injustament féu divorci y se separà d'ella y esta separació fou principi de la sua schisma y heretgia en la qual morí. Aquestos fill y quatre fillas tingué lo rey don Ferrando de la reyna donya Isabel, primera muller sua. || 118v També tingué un fill bastart nomenat don Alonso de Aragó,¹⁸³¹ lo qual fou arcabisbe de Çaragoça y de Montreal.

---

¹⁸²⁶ En realitat, Isabel de Portugal (m. 1498) es casà el 1490 amb Alfons, hereu de la corona portuguesa; el 1496 restà vídua i l'any següent tornà a casar-se amb el seu cunyat Manuel. Morí en el moment del part del seu fill Miquel (1498-1500), de manera que hi ha una confusió que Pere Gil reproduceix, seguint el criteri de l'*Epítome*.

¹⁸²⁷ Joana la Boja (1479-1555)

¹⁸²⁸ Felip I de Castella, dit el Bell (1478-1506), arxiduc d'Àustria, duc de Borgonya, fill de Maximilià I.

¹⁸²⁹ Maria d'Aragó (1482-1517) es casà l'any 1500 amb Manuel I de Portugal.

¹⁸³⁰ Caterina d'Aragó (1485–1536) es casà l'any 1501 amb Artur de Gal·les i l'any 1509 amb Enric VIII d'Anglaterra (1491-1547).

¹⁸³¹ Alfons d'Aragó (1470–1520), arquebisbe de Saragossa (1478-1520) i Montreal.

Després de morta la reyna donya Isabel, primera muller del rey don Ferrando, havent lo dit rey don Ferrando tingudas moltes guerras y batallas ab don Luýs¹⁸³² rey de França (com se dirà), per regraciarse y concordarse ab ell, se casà sent ja de [...] anys, a [...] de l'any [...],¹⁸³³ ab una neboda del dit don Luýs rey de França, filla de una germana sua, muller del vescomte de Narbona que après fou compte de Foix, neboda del dit rey Luýs. Era nomenada donya Germana¹⁸³⁴ y ayxí se nomenà la reyna Germana, la qual sobrevisqué al rey don Ferrando com en lo progrés de aquesta història se dirà.

Assò és lo que toca als dos matrimonis y a la real progènie del cathòlic rey don Ferrando.¹⁸³⁵

Segueyx-se ara tractar de sos actes, y de las suas virtuts, y obras heroicas, y de las grans misericòrdias que Déu omnipotent comunicà a ell y a tota Espanya, las quals, si llargament se haguessen de referir, tindrían necessitat de un llibre y volum grandíssim però com en esta història conforme a nostre intent se sia promesa summa brevedat se procuraran referir las més principals cosas de aquest cathòlic rey. De tal modo que ninguna principal falte y ni la brevedat escuresca ni la claredat allargue la història, ans juntament sent la present història breu y clara cause gust a tots dels quals serà legida.

Primerament, lo rey don Ferrando des de l'any 1469, en lo qual casat ab la reyna donya Isabel, fins lo any 1479 en lo qual morí son pare lo rey don Joan II, per espay de deu anys contínuos, tingué moltes, grans y contínuas guerras en lo regne de Navarra contra los navarros y francesos, y en las fronteras del regne de Portugal contra los portugueses, y en los regnes de Castella contra alguns *Grandes* de Castella y algunas ciutats y vilas que no-s volían reduyr a la obediència de la reyna de Castella donya Isabel, muller sua, com està apuntat en la vida del rey don Joan, son pare. En las quals guerras, lo rey don Ferrando y la reyna donya Isabel tractaren las cosas de la guerra ab tanta prudència y cristiandat que poc a poc se reduyren los regnes de Castella casi tots a sa obediència, de manera que quant

---

¹⁸³² Lluís XII de França (1462-1515).

¹⁸³³ La boda se celebrà el 18 de març de 1506 a la vila de Dueñas.

¹⁸³⁴ Germana de Foix (1488-1536) era filla de Joan de Foix, vescomte de Narbona, i de Maria d'Orleans.

¹⁸³⁵ Fins a aquest punt, Pere Gil ha seguit l'*Epítome*.

morí lo rey don Joan, son pare, tenia lo rey don Ferrando casi la possessió pacífica dels regnes de Castella y Leon.

Després la mort del rey don Joan, son pare, /que fou a 19 de janer de l'any 1479,\ en haver celebrades ab molta honor las degudas /suas\ exèquias /y haver dins poch mesos assentadas en Castella algunas cosas necessàrias\ restant la reyna donya Isabel en Castella, vingué lo rey don Ferrando als regnes de la corona de Aragó per a jurar y ser jurat en ells conforme a l'ús y costum dels reys de Aragó, sos antecessors. Y ayxí, a 26 de juny del dit any 1479, entrà en pàl·lio ab gran acompanyament en la ciutat de Çaragoça y jurà y fou jurat per los aragonesos en ella.¹⁸³⁶

Lo primer dia de setembre de l'any 1479 entrà en pàl·lio y grandíssima pompa en la ciutat de Barcelona y jurà y fou jurat rey per los cathalans en ella. En Barcelona ordenà de quina manera estiguessen proveïdas y guardadas las fronteras dels comtats de Rosselló y Cerdanya en Cathalunya perquè se /conservàs\ la pau y treva que y havia entre || 119r Espanya y França.¹⁸³⁷ Y ordenat molt bé lo que tocava a Cathalunya, anà a València ahont havent jurat y sent jurat per lo Regne, com en Aragó y Cathalunya, encontinent tornà a Castella ahont per tot lo mes de novembre de l'any 1479 fou assentada pau entre Castella y Portugal. Y al principi de l'any 1480 se tractà del perdó del compte de Pallàs¹⁸³⁸ y del marquez de Villena,¹⁸³⁹ si bé no-s conclogué lo del compte de Pallàs.

Los reys de Castella, antecessors del rey don Ferrando, éran vinguts en coneyxença de las islas Canàrias que-s nomenaren fortunadas de molts anys atràs y des de l'any 1345, ab particular orde y consentiment del papa Clement VI,¹⁸⁴⁰ se tingué particular cuydado de aquellas islas. Y en lo any 1393, en temps de don Henrrique III rey de Castella, anaren naus de biscains y castellans /y entraren en ellas\ y en los anys següents se entengué en la conquesta d'ellas fins tant que volgué Nostre Senyor que la final conquesta fos en temps del rey don Ferrando. Y ayxí, a 24 de octubre de l'any 1480, se alcançà la última victòria y foren acabadas de conquistar las islas Canàrias, las quals són sinc posadas en una filera y se

---

¹⁸³⁶ Aquest paràgraf s'ha extret de Zurita (lib. XX, cap. XXXII).

¹⁸³⁷ Fins aquest punt, ha seguit Zurita (lib. XX, cap. XXXIII). A partir del punt, Pere Gil segueix Zurita (lib. XX, cap. XXXIX-V).

¹⁸³⁸ Hug Roger III.

¹⁸³⁹ Diego López Pacheco (m. 1529), II marquès de Villena.

¹⁸⁴⁰ Climent VI (1342-1352).

nomènan: 1ª Lanzerote; 2ª Fuerteventura; 3ª Canària; 4ª Infierno perquè en una montanya té un vulcà com a boca de foc o per altre nom Tenerife; la 5ª Gomera. Cerca de aquestas 5 islas y ha altres dos nomenadas isla del Ferro y isla de La Palma, las quals després se conquistaren.¹⁸⁴¹

La armada del turc prengué la ciutat de Òtranto,¹⁸⁴² en la Pulla, a 13 del mes de agost de l'any 1480 però volgué Nostre Senyor que en setembre de l'any 1481 se cobrà. En lo mateyx any 1480 tingué lo rey don Ferrando corts als aragonesos y anant la reyna donya Isabel a Cathalunya /hab lo Rey\ foren rebuts /los dos\ ab la major festa que may rey fos rebut. Y tingueren corts als cathalans /en las quals lo infant don Joan fou jurat per príncep y successor en sos regnes.\ Y estigueren en Barcelona, en special los mesos de juliol y agost y part de setembre, y després anaren a València y tornant a Castella determinaren emprèndrer molt de propòsit la conquesta dels moros del regne de Granada, la qual conquesta se /començà\ lo any 1482. En lo principi de dit any, y a 27 de febrer, se prengué la ciutat de Ahama.¹⁸⁴³ Durà esta guerra de Granada deu anys y en ella se passaren gran treballs y feren moltas batallas /en moltas parts del dit\ regne de Granada, com bayx se dirà.¹⁸⁴⁴

Havent lo rey don Ferrando donat principi a dita conquesta dels moros del regne de Granada juntament se aplicà molt de propòsit en assentar, ab molt bon govern, no sols las cosas temporals però encara las cosas de la fe y religió christana y bons costums de tota Espanya, estant sempre molt ben persuadit que en tant sos regnes temporals se conservarían bé en quant la fe y religió christiana estigués en ells ab més puritat y perfectió /conservada\. Y considerant molt attentament que en Espanya havia innumerables jueus que tenían sas sinagogas y vivían en sa perfídia guardant la ley de Moysès y esperant lo Messias en moltas o casi en totas las ciutats de Espanya; considerant també que en Aragó y València, /y algunas parts de Castella,\ y havia moros tributaris en innumerables vilas y algunas ciutats, los quals librement y públicament guardàvan la cecta de Mahoma; y que en los regnes de Granada y Múrcia los moros que no estàvan subjectes també guardàvan la cecta de Mahoma y tots los moros subjectes y no subjectes tenían sas mesquitas guardant sas supersticions; y advertint lo dit rey /que molts jueus y alguns moros

---

¹⁸⁴¹ Tot el paràgraf està extret de Zurita (lib. XX, cap. XXXIX).

¹⁸⁴² Òtranto, ciutat de la Pulla, a la província de Lecce.

¹⁸⁴³ Alhama de Granada limita al nord amb Loja, a l'est amb Orjiva i Santa Fe, al sud amb Motril i a l'oest amb Colmenar.

¹⁸⁴⁴ El paràgraf està extret de Zurita (lib. XX, cap. XL-I-II).

que s'éran convertits perseveràvan en son judaisme y morisme sens ser castigats; y que los\ christians que habitàvan en Espanya de fora havían de tractar ab dits pèrfidos jueus y pagans moros, y del tracte ab ells ne resultava o podia resultar gran dany per las ànimas y per los regnes si no-s posava || 119v algun remey que fos permanent y molt efficaz. Tractant assò per espay de molts dies ab molta diligència y madur consell ab las personas més doctas en theologia y dret civil y canònich que tenia en sos regnes, entre los quals se senyalà molt fra Thomàs de Torquemada¹⁸⁴⁵ de l'orde de sant Domingo, prior del monestir de Santa Creu de Segòvia y confessor del Rey y de la Reyna. Y després de molts consultas determinà lo Rey, ab parer del dit fra Thomàs Torquemada y de las altres personas doctíssimas, de demanar al Papa, lo qual era llavors [...], un breu pleníssim en lo qual se posàs lo Tribunal de la Santa Inquisició en los regnes de Castella y Leó y Aragó, lo qual tribunal tingués son inquisidor general ab son consell supremo de la Santa Inquisició y que lo inquisidor general senyalàs los inquisidors en los regnes particulars de Espanya del modo que vuy està. Y fou dit breu concedit /a 17 de octubre de l'any 1483\ y dit tribunal fou assentat y lo primer inquisidor general fou lo predit fra Thomàs de Torquemada, prior de Santa Creu de Segòvia, com aquell qui era estat promotor de dita cosa y com a persona que era de grans lletras y parts per assentar dit tribunal com convenia. Fou posat lo tribunal ab tota la solemnitat y potestat que cosa tan gran, ço és, la conservació de la fe y religió christiana requeria. Donaren-se a tots los delinqüents los térmens /convenients\ de gràcia y perdó si-s presentàvan y reconciliàvan com éran obligats després dels quals se procey per via de justícia, conforme als sagrats cànon /de la Iglésia\ y estil del dit Tribunal de la Santa Inquisició. Y des de /que passats del tot los térmens de gràcia\ se començà de proceyr per justícia, /que era lo any 1484,\ se trobaren tants contaminats y delinqüents en la fe y religió christiana que en sola la inquisició de Sivilla, des del predit any 1484 fins lo any 1520, foren cremadas més de quatre mil perçonas y reconciliadas més de trenta mil, /las quals judayzàvan\. Y molts dels que estàvan obstinats en sos errors y judaisme fugiren a las províncias de Portugal, y Navarra, y a Itàlia, y Avinió, y a Àfrica, a terres de turchs y de moros, y Çurita, en lo capítol 49 del libre 20 dels *Annals*, escriu haver memòria certa de ser estat en dit temps molt major lo número dels condemnats per lo Santo Offici en dita inquisició de Sevilla. A 4 de maig de l'any 1484 se senyalaren per lo inquisidor general dos inquisidors en

---

¹⁸⁴⁵ Tomás de Torquemada (v. 1420-1498), prior de Santa Cruz, inquisidor general dels regnes de Castella, Aragó, València i Principat de Catalunya. El seu nomenament pels regnes de la corona d'Aragó fou fet per Sixt IV en butlla del 17 d'octubre de 1483.

lo regne de Aragó que foren fra Gaspar Inglar,¹⁸⁴⁶ de l'orde de sant Domingo, y Pedro Arbués de Èpila,¹⁸⁴⁷ canonge de la iglésia metropolitana de Çaragoça. Lo qual canonge exercitant lo offici de la Santa Inquisició com era obligat ab gran rectitut y justícia per rahó de la fe y per exercitar rectament dit offici de inquisidor, fou martirizat per conjuració de uns malvats hòmens dins de la mateyxa iglésia metropolitana de Çaragoça en lo mateyx lloc ahont vuy son cos sant està sepultat. Y encara que no sia canonizat però és tingut ab gran veneració /y làntia encesa\ com a sant màrtir del Senyor. Son martyri fou a 14 de setembre de l'any 1485.¹⁸⁴⁸

En lo any 1483 hagué en Cathalunya, specialment en lo Empurdà, un motí dels hòmens o pagesos de remença los quals se alçaren contra los barons que éran sos senyors y succeÿren algunas morts. Y a 30 de agost del mateyx any 1483 morí lo rey Luýs de França, lo qual (com escriu Çurita en lo capítol 53 del libre 20 dels *Annals*) per escrípol de consciència y per inductió de un sant home nomenat fra Francisco de Paula¹⁸⁴⁹ (lo qual crec yo era sant Francisco de Paula, fundador de la religió dels frares Mínims) manà restituir, ans de sa mort, los comptats de Rosselló y Çerdanya. Y cometé al bisbe de Lombes¹⁸⁵⁰ que vingués a Cathalunya per fer la restitució y ab ell liberava als qui tenían los castells y fortalezas del jurament y homenatge que li havían fet. Y estant lo rey Luýs

|| 120r de França per a morir envià al senyor de Dunoys per a que lluiràs y entregàs a Perpinyà y las suas fortalezas en mans del rey de Aragó. Y per morir dit rey /Luýs\ ans de arribar dit senyor Dunoys /a Cathalunya\ (manant lo consell de França que se'n tornàs) no·s cumplí lo mandato real.¹⁸⁵¹

Des de lo any 1483 fins lo any 1486 se feren algunas batallas contra los moros de Granada y se prengueren algunas ciutats y vilas suas y posaren en mans dels christians. En Empurdà y en los comtats de Ampúrias, Rosselló y Cerdanya y havia moltas casas de pagesos los amos de las quals de molt temps atràs, ço és, des dels comptes de Barcelona éran nomenats hòmens de remença. Los quals,

---

¹⁸⁴⁶ Pere Gil extreu el nom de Zurita (lib. XX, cap. LXV), però sembla que en realitat s'anomenà Gaspar Juglar (m. 1485).

¹⁸⁴⁷ Pedro Arbués de Èpila (1441-1485).

¹⁸⁴⁸ El paràgraf s'ha extret de Zurita (lib. XX, cap. XLIX-X i LXV).

¹⁸⁴⁹ Sant Francesc de Paula (1416-1508) fou canonitzat el 1519 per Lleó X.

¹⁸⁵⁰ Lombes.

¹⁸⁵¹ El paràgraf està extret de Zurita (lib. XX, cap. LII-III).

conforme escriuen Tomich¹⁸⁵² y altres, y en lo capítol [...] del libre [...] de la present nostra història està declarat, eren nomenats ayxí per ço que sos antecessors pagaven certs tributs grandíssims als moros y sent convidats que s'alçassen contra los moros no·s volgueren alçar contra ells. Y ayxí, sent conquistadas las terras dels moros, foren forçats a pagar los mateyxos tributs als senyors christians que abans pagàvan als moros. Los dits tributs que pagaven éran en particular sis grans los quals per altres noms éran dits los sis mals usos y éran los següents: lo 1 [...].

A estos sis mals usos se obligàvan los pagesos de remença als barons, senyors /seus temporals,\ a pagar-los ab sacrament y homenatge de la paga dels quals se seguían tan grans mals e inconvenients que a duras penas se podían executar en rigor sens gran escrúpol y gran càrrec de consciència. Y ayxò per rahó de la execució de dits sis mals usos havían succeÿdas grans dissencions entre los pagesos de remença y los llurs senyors barons. Per rahó de las quals dissencions y tumultos dits sis mals usos foren renovats per lo rey don Alonso IV, honcle del rey don Ferrando I, y per lo rey don Joan, pare del rey don Ferrando II, y per los príncep don Carles com a loctinent general del rey don Joan II, son pare, y pare del dit rey don Ferrando. Però [a] la renovació de dits sis mals usos se derogà en las corts tingudas en Barcelona per lo rey don Joan II y foren restituïts los barons en la mateyxa sua antiga possessió sobre los dits pagesos de remença. Y després de ditas corts durant sempre las dissencions entre los dits barons y sos súbdits nomenats pagesos de remença.¹⁸⁵³ Fou deyxat aquest negoci en mans y líbera declaració del rey don Ferrando que estarían las dos parts en tot allò que Sa Magestat declararia. Y lo dit rey don Ferrando haguda llarga informació y ab sos consells feta madura deliberació, estant en Castella en la casa de Nostra Senyora de Guadalupe,¹⁸⁵⁴ declarà ab declaració y sentència real perpètua de plenitud de poder que los predits sis mals usos fossen perpètuament abolits y extincts y eternament may en ningun temps se poguessen usar. Mes en recompensa dels dits mals usos, en respecte del bé dels senyors, ordenà que tots y cada qual de dits pagesos /de remença\ fossen obligats a carregar-se sobre sos béns y personas obligació de pagar sixtyanta sous de cens cada any als barons y senyors seus, des del dia de la publicació de la sentència, declarant, emperò, que poguessen quitar dits 60 per sempre que volguessen a rahó de vint mília per mil, que són a 5 per 100,

---

¹⁸⁵² Pere Gil cita Tomic (cap. XXIV) a través de Zurita. De fet, aquest paràgraf i part del següent estan extrets dels *Anales* (lib. XX, cap. LII).

¹⁸⁵³ A partir d'aquest punt fins al final del paràgraf, segueix Zurita (lib. XX, cap. LXVII).

¹⁸⁵⁴ Monestir de Santa Maria de Guadalupe (Extremadura).

y ab esta sentència se revocà || 120v lo dret que pretenían tenir los barons sobre los dits pagesos de remença de poder-los maltractar. Declarant que los vassalls, en tots los agravis pretesos de causas civils y criminals, poguessen acudir al Rey y que los senyors fossen obligats a comparèyxer davant lo Rey. Juntament se declarà en dita sentència que los dits pagesos de remença prestassen a sos barons y senyors sacrament y homenatge que tenían sas terras per sos llurs senyors però sens càrrec de rescat personal y sens los dits sis mals usos. Y juntament se posà silèncio als plets y agravis e insultos passats per posar-los a tots en pau perpètua. Esta sentència fou donada a 21 del mes de abril de l'any 1486 sent vicicanceller Alonso de Lacavallaria. De la qual sentència ha redundat gran pau no sols en lo Empurdà y comptats de Empúrias, Rosselló y Çerdanya però en tots los altres llochs de Cathalunya, ahont se trobàvan los dits pagesos de remença.

Lo 1 de janer de l'any 1488 se posà en Aragó la Germandat,¹⁸⁵⁵ després, en las corts que lo Rey celebrà als aragonesos lo any 1495, se suspengué la Germandat per espay de deu anys com escriu Çurita en lo capítol 77 del libre 20 dels *Annals*.¹⁸⁵⁶ En lo any 1488 estava /Hugo Roger\ compte de Pallàs (lo qual se havia tant mostrat rebel·lat contra lo rey en temps de la turbacions entre Cathalunya y lo rey don Joan II) en son comptat y may se era reconciliat ab lo Rey, ans bé, estava en sos castells dins los Monts Pyrineos no sols deffensant-se però encara fent danys als del Principat de Cathalunya. Feya guerra contra ell, per comisió del rey don Ferrando, don Joan Ramon Folc,¹⁸⁵⁷ compte de Cardona y de Prades, lo qual era també condestable de Aragó y valent-se lo compte de Pallàs de gent de França, la qual li donà lo rey Carles de França, fou necessari que·s posàs major força contra lo dit compte de Pallàs puys lo rey de França se havia declarat en son favor.¹⁸⁵⁸ Y ayxí, lo predit don Joan Ramon Folc, compte de Cardona, ab gent pròpria y del Rey féu estreta guerra contra lo dit don Ugo Roger, compte de Pallàs, y acabà /de\ llançar-lo de tots los castells y districte de son comptat y li prengué tot

---

¹⁸⁵⁵ La Santa Hermandad era un tribunal que perseguia els delictes comesos en zones despoblades.

¹⁸⁵⁶ A partir d'aquest punt, segueix Zurita (lib. XX, cap. LXXVI).

¹⁸⁵⁷ Joan Ramon Folc IV (1446-1513), comte de Cardona (1486-1491) i de Prades (1486-1513), gran conestable i almirall dels regnes (1486-1513), fill de Joan Ramon Folc III i Joana d'Urgell, i per tant nét del Dissortat. El 1491 seria fet marquès de Pallars i primer duc de Cardona.

¹⁸⁵⁸ A partir d'aquest punt i fins al proper punt i a part, segueix Zurita (lib. XX, cap. XCI).

lo comtat.¹⁸⁵⁹ Quant foren lo compte y comtesa de Pallàs llançats de son comtat passaren a França y a 12 de dezembre de l'any 1491, ab sentència real donada en Barcelona per lo infant don Henrric, loctinent general, foren declarats per traïdors y lo comtat de Pallàs recaygué al compte de Cardona y de Prades y a sos hereus, ab títol de marquès, y al mateyx compte de Cardona fou donat títol de duc de Cardona. Y des de aquest any 1492 té Cardona títol de ducat. Y finalment lo desventurat compte de Pallàs vingué en mans del rey en lo castell Nou de Nàpols y fou pres y aportat al castell de Xàtiva ahont vellíssim de edat, casi decrepito, acabà sos dies com escriu Çurita en lo capítol 91 del libre 20 dels *Annals de Aragó*.

Lo 1 de janer de l'any 1492 se donà conclusió a la conquesta de Granada, la qual conquesta fou començada de propòsit lo any 1482 y en ell se prengué la ciutat de Alhama y Loxa;¹⁸⁶⁰ lo any 1483 se féu gran destroça en la Exarquia¹⁸⁶¹ y en la comarca de Lucena¹⁸⁶² y se prengué Tàjara¹⁸⁶³ y Zadra;¹⁸⁶⁴ lo any 1484 fou talada la vega de Granada¹⁸⁶⁵ y presa Àlhora;¹⁸⁶⁶ en lo any 1485 se prengueren Ronda, Marbella, Cambil¹⁸⁶⁷ y Alhabar;¹⁸⁶⁸ en lo any 1485 se conquistaren Loxa, y Illora,¹⁸⁶⁹ y Moclín,¹⁸⁷⁰ y altres llochs; en lo any 1487 se prengueren la ciutat y fortalezas de Màlaga; en lo any 1488 se conquistaren algunas /vegas\ del regne de || 121r Múrcia com /las de\ Baça y Guadix;¹⁸⁷¹ y en lo any 1490 se conquistaren Baça, y Almeria, y Guadix, y se talà segona vegada la vega de Granada. En lo any 1491 se posà lo siti sobre la ciutat de Granada y cerca d'ella edificà lo rey don Ferrando la vila de Santa Fe¹⁸⁷² y en ella posà son real contra Granada; y lo mateyx any concertà Boabdili,¹⁸⁷³ rey de Granada, de entregar al Rey la ciutat y fortalezas de Granada. Y fet dit

---

¹⁸⁵⁹ Ratllat: «y després vingué dit compte de Pallàs a parar en mans del Rey en lo castell Nou de Nàpols y fou aportat al castell de Xàtiva ahont de edat vellíssima, casi decrepita, pres acabà sa vida».

¹⁸⁶⁰ Loja està situada a l'oest de la província de Granada, entre les províncies de Còrdova i Màlaga.

¹⁸⁶¹ Axarquia, comarca més oriental de la província de Màlaga.

¹⁸⁶² La comarca de Lucena es troba en la província de Còrdova, entre Aguilar, Cabra, Rute i la província de Sevilla.

¹⁸⁶³ Huétor-Tájar està situada a 8 km al nord-est de Loja, a la dreita del Genil.

¹⁸⁶⁴ Zagra, pedània de Loja.

¹⁸⁶⁵ La vega de Granada està situada entre Sierra Nevada i la mar Mediterrània.

¹⁸⁶⁶ Àlora, està situada 37 km al nord de la ciutat de Màlaga.

¹⁸⁶⁷ Cambil, població situada a Sierra Mágina (Jaén).

¹⁸⁶⁸ Alhabar, antiga població situada a prop de Cambil; avui inexistent.

¹⁸⁶⁹ Illora, situada al sud de la Sierra Parapanda (Granada).

¹⁸⁷⁰ Moclín, situada al nord de la província de Granada.

¹⁸⁷¹ Regades pel Guadiana, aquestes vegues reben el nom d'Hoya de Baza i Hoya de Guadix (Granada).

¹⁸⁷² Santa Fe, situada a 11 km a l'oest de Granada.

¹⁸⁷³ Boabdil, rei de Granada (1485-86).

concert, lo 1 de janer de l'any 1492, envià lo rey Boabdili de Granada 400 moros per rehenes ab dos cavalls y una sposa en senyal de regoneyxença y vassallatge que feya al rey don Ferrando y a la reyna donya Isabel. Y lo dia següent, a 2 de janer del dit any 1492, entraren lo rey don Ferrando y donya Isabel ab gran triumpho en Granada sens escampar sanc, y en la fortalesa de la Alambra¹⁸⁷⁴ foren posadas las banderas reals. Aquest fou lo felice fi de la conquesta de Granada de manera que sent-se perduda Espanya en espay de dos anys tota, /ço és,\ en lo any 714 y 715, per espay de 773 anys se tardà a acabar-la de conquistar, ço és, des de l'any 715 fins lo dit any 1492 en lo qual acabant-se de conquistar Granada se donà fi a tota la conquesta y subyugació de tots los moros que havia en Espanya, la qual cosa no sols per a Espanya però per a tota la cristiandat féu de universal alegria.¹⁸⁷⁵

A més de la predita conquesta de Granada féu lo mateyx cathòlic rey don Ferrando a [...] del mes de [...] ¹⁸⁷⁶ de l'any 1492 altra cosa no menys, antes més útil universalment a tota Espanya, y fou promulgar una general y real pregmàtica que tots los jueus de Espanya o se fessen christians o buydassen la terra y isquessen de tota Espanya y los térmens d'ell sots gravíssimas penas. Fou esta cosa un /benefici\ dels més principals que's pogués fer ni imaginar en tota Espanya. Feta la dita pregmàtica molts jueus se convertiren los descendents dels quals vuy se nomènan covessos;¹⁸⁷⁷ altres se n'anaren a differents parts del món com foren a Portugal, a Itàlia, en special a Venècia y a Roma, a Avinió de França, al regne de Fes y a moltas parts de Berberia, a Constantinopla y fins a Hierusalem y a Salònique y Egipte, y altres parts de la Àsia. Los quals jueus y sos descendents vuy tots o casi tots pàrlan entre ells la llengua castellana, la qual tenen ells per llengua vulgar sua conforme yo he vist en molts jueus ab los quals he parlat en Roma, Sicília y altres parts, los quals éran esclaus y venían de Constantinopla, Salònique, Hierusalem, Damietta¹⁸⁷⁸ y altres parts. Y demanant-los yo com parlàvan en tan bona y tal limada lengua castellana estant entre moros, turchs, scismàtichs y altres infels, me respongueren perquè era la llengua castellana la més comuna, y

---

¹⁸⁷⁴ L'Alhambra no només estava formada per l'alcassaba militar, sinó que també formaven part del conjunt un palau reial i la residència de cortesans i funcionaris.

¹⁸⁷⁵ El paràgraf s'ha extret de Zurita (lib. XX, cap. XLIV i s.). A partir d'aquí, Pere Gil segueix Gonzalo de Illescas, ja que els *Anales* de Zurita només arriben fins a l'any 1492.

¹⁸⁷⁶ 31 de març.

¹⁸⁷⁷ S'ha de llegir «convertos».

¹⁸⁷⁸ Damietta, situada a la riba dreta del braç oriental del Nil, a 15 km del seu desguàs.

materna, y més universal entre tots los jueus de tot lo món.¹⁸⁷⁹ Y las causas perquè sia la lengua castellana més comuna vuy en los jueus me apar a mi que han pogudas ser duas: la 1ª perquè foren moltíssims los jueus que per la dita pregmàtica anaren a totas las parts preditas y a moltas parts del món, y ayxí alegaren la llengua als altres; la 2ª perquè diu-se que moltíssims dels jueus de Espanya proceyan de la tribu de Judà y Leví, y com esta tribu fou sempre la més estimada per ço los jueus universalment se han donat a parlar y saber la llengua castellana.¹⁸⁸⁰ Després de feta la dita pregmàtica contra los jueus, succeynt per espay de 7 anys que molts jueus secretament tornàvan a Espanya y judayzàvan en ella, lo cathòlic rey don Ferrando a [...] del mes de [...]¹⁸⁸¹ de l'any 1499 féu la 2ª pregmàtica contra los jueus desterrant lo[s] jueus que éran tornats y posant pena de mort contra tots y qualsevols del jueus que vinguessen a habitar en Espanya. || 121v Finalment, a [...] del mes de [...] de l'any 1502, féu promulgar la 3ª pregmàtica contra los moros¹⁸⁸² que tots los que no-s volguessen convertir isquessen de Espanya, y ayxí fou netejada Espanya dels moros y dels jueus, com en dits anys se apuntarà, y gozà Espanya de quietut y seguretat.¹⁸⁸³

Altra gran misericòrdia comunicà Déu a Espanya en aquest mateyx any 1492 que fou descobrir-se en ell las Índias del mar Occidental,¹⁸⁸⁴ lo qual descobriment

---

¹⁸⁷⁹ Reproduïm el fragment de Gonzalo de Illescas (1589: lib. VI, cap. XX, II) que Pere Gil segueix, perquè il·lustra la seva manera de treballar: «*Fuéronse muchos dellos a Portugal de donde después ace también los han echado. Otros se fueron a Francia, Italia, Flandes y Alemania. Y aun conosci en Roma alguno que avía sido vezino de Toledo. Passáronse muy muchos a Constantinopla, a Salonique o Tessalónica, al Cayro, y a Berbería. Llevaron de acá nuestra lengua y todavía la guardan y usan della de buena gana y es cierto que en las ciudades de Salonique, Constantinopla, Alexandria, y en el Cayro, y en otras ciudades de contratación, y en Venecia, no compran ni venden ni negocian en otra lengua sino en español. Y yo conosci en Venecia iudíos de Salonique hartos que hablaban castellano con ser bien moços también y mejor que yo.*»

¹⁸⁸⁰ L'atenció especial a les tribus de Judà i de Leví per part del llibre de les *Cròniques* de l'Antic Testament està a la base de la tradició de la seva superioritat respecte a les altres deu tribus d'Israel. Segons Esteban de Garibay (lib. VII, cap. X), deprés de l'atac de Vespasià a Jerusalem la tribu de Judà s'establí a la península. Amb anterioritat, la *Crònica anònima de 1427* (ms. 17711 de la BNM) recull l'embarcament dels jueus deprés de la destrucció de Jerusalem i l'arribada de la novena barca a Catalunya; veg. Cortadellas (2001: 78).

¹⁸⁸¹ Fa referència a la Provisió Real –aclaridora de la primera Pragmàtica– datada a Granada el 5 de setembre de 1499.

¹⁸⁸² Fa referència a la Pragmàtica Real de 14 de febrer de 1502, per la qual s'anul·laven els privilegis dels musulmans de Granada.

¹⁸⁸³ El paràgraf s'ha extret de Gonzalo de Illescas (lib. VI, cap. XX, II).

¹⁸⁸⁴ El mar Occidental designa l'oceà Atlàntic.

conforme refereyx Illescas en lo capítol 22 del libre 6 de la *Historia Pontifical*,¹⁸⁸⁵ Çurita¹⁸⁸⁶ y tots los historiadors que escriuen las cosas de Espanya y de Índia, passà d'esta manera: un pilot o patró de una nau /(lo nom¹⁸⁸⁷ del qual se ignora)\ molt versat en la navegació del mar Occidental navegant en sa nau /molts anys atràs\ se mogué tan gran tempestat en lo mar Occidental que aportà la sua nau fins a la Índia occidental; en tota la navegació borrascosa anà notant y escrivint las alturas y las estelas. Arribant allà prengué aygua y los aliments que pogué, /notà las montanyas, y puntas, y promontoris, y sins y altres senyals que pogué, y tornant del modo que li fou possible conforme a la anada havia observat observant també a la tornada tot lo camí y notant-lo per escrit volgué Nostre Senyor que tornà a Espanya. Aquest pilot (del qual nom com està dit se ignora lo nom) caigué malalt en la isla de la Madera.¹⁸⁸⁸ Estava en sa enfermedat aposentat en casa de Christòphol Colon,¹⁸⁸⁹ de nació genovès, lo qual era també gran pilot y estava leshores en dita isla de la Madera. Lo dit pilot (del qual se ignora lo nom) veent que sa enfermedat era gran y perillosa informà de la navegació que havia feta y de la Índia que havia descobert y deyxà-li tots sos papers y tots los punts, caps y advertèncias que en dita navegació havia observadas y escritas, y morí y fou sepultat en dita isla de la Madera. Després la mort de dit pilot, Christòphol Colon tractà y conferí de la dita navegació de Índia contenguda en dits papers ab fray Juan Pérez de Marchena,¹⁸⁹⁰ gran cosmògrapho, y ab Martin Hernandes Pinçon,¹⁸⁹¹ gran pilot. Y de haver molt pensat en lo negoci com era Cristòphol Colon curiós en art de navegar y de gran ànimo y de alts pensaments, determinà de emprendre dita navegació de la Índia. Y com lo gasto que en ella se havia de fer era molt, demanà favor y ajuda de costa al rey de Portugal, y al rey de Inglaterra, y al duc de Medinaceli, y altres, y tots se burlàvan de sas imaginacions pensant que era gasto en va, sens ningun fruyt. Finalment, demanà favor al rey don Ferrando (al qual ordenà Déu que cabés esta ditxosa sort) y lo Rey lo oy y després de molt madur consell lo Rey li donà setze mil

---

¹⁸⁸⁵ El llibre VI forma la segona part de la *Historia Pontifical*, que abarcava des del papa Climent V fins a la mort de Pius V (1572); fou publicada per primera vegada a Salamanca l'any 1573.

¹⁸⁸⁶ No hi ha als *Anales* de Zurita cap referència a Colom ni al descobriment d'Amèrica, car l'obra acaba amb la presa de Granada.

¹⁸⁸⁷ Segons la tradició historiogràfica i cronística, el seu nom era Alonso Sánchez, però és conegut com el Pilot Anònim. Sobre la historicitat d'aquest personatge, veg. O'Gorman (1977: 20, n. 10, 11 i 12); i Manzano (1989, 69-73).

¹⁸⁸⁸ Illa de Madeira, principal illa de l'arxipèlag homònim situat a l'Atlàntic, al nord de les Illes Canàries.

¹⁸⁸⁹ Cristòfor Colom (1451-1506).

¹⁸⁹⁰ Juan Pérez de Marchena (2ª meitat del s. XV).

¹⁸⁹¹ Es refereix a Martín Alonso Pinzón (v. 1440-1493). Pere Gil reproduïx el nom emprat per Gonzalo de Illescas (1589: lib. VI, cap. XXII, f. 164v).

ducats y ab ells armà tres calaveras; de las dos éran capitans dos germans Pinçons, de la 3ª era capità Berthomeu Colom¹⁸⁹² y de totes tres era capità general Christòphol Colom. Estant ben en orde ditas tres calavelas, partí lo dit capità Christòphol Colom y féu vela a 3 de agost de l'any 1492. Y fou tota la divina misericòrdia en bé dels indians y tal la ditcha y ventura de Christòphol Colom que a 11 del mes de octubre següent del mateix any 1492 descobrí la Índia y altras islas adjacents a la Índia. Notà y observà en escrit totes las cosas que convenían considerar y posar en memòria de dita navegació y escrigué-las y encontinent tornà a Espanya ab la felice nova del predit descobriment de las Índias.¹⁸⁹³ Lo any 1493 tornà altre vegada a la Índia; y lo any 1497 féu tercera; y lo any 1503 féu quarta navegació a la Índia; y lo any 1506 morí en Espanya. Aquest fou lo felice descobriment de las Índias y des de aquest temps se començà la navegació y aprengueren molts de navegar a la Índia. Després, en los anys següents, se descobriren altras Índias y se conquistaren com en son lloc y temps se dirà. Totes las preditas tres cosas, ço és, conquistar la ciutat de Granada, de llançar los jueus de Espanya y de trobar las Índias, succeÿren en diy any de 1492.

|| full cosit r Havent Déu Nostre Senyor fetas las preditas tres misericòrdias en bé de Espanya y venint los cathòlics reys don Ferrando II y donya Isabel, finida la guerra de Granada, a visitar los regnes de Aragó, en particular lo Principat de Cathalunya, y estant en la ciutat de Barcelona, succeÿ un cas lo més grave, impensat, horrible y endemoniat que pogués succeyr ni's pogués imaginar y fou lo cas de la coltellada que per un foll fou donada al rey don Ferrando lo qual passà d'esta manera:¹⁸⁹⁴ divendres, a 7 de dezembre de l'any 1492 a 12 hores del dia, bayxant lo cathòlic rey don Ferrando de la sala del Palau Major Real en la qual assentat en son sitial havia tinguda audiència verbal per als pobres conforme lo estil de dit principat, un malvat ignocent y endemoniat home, nomenat Joan Canyamà,¹⁸⁹⁵ ab una espasa curta y ampla que tenia se acostà tras del Rey com bayxava y li donà un colp entre lo cap y coll de dit rey. Los qui estàvan presents prenent lo bras de dit traÿdor y abraçant-se ab ell li donaren tres punyaladas. Lo clementíssim rey digué en llengua castellana: «¡No le matéys!» y ayxint molta sanc de la coltallada, lo Rey, ab gran esforç ajudat

---

¹⁸⁹² Bartomeu Colom (v. 1437-1514/5), germà de Cristòfor Colom.

¹⁸⁹³ Gonzalo de Illescas (lib. VI, cap. XXII, f. 164v) recull el viatge de Colom a Barcelona després del descobriment; sorprèn que Pere Gil no se'n faci ressò.

¹⁸⁹⁴ A partir d'aquest punt, Per Gil extracta una carta de Pere Miquel Carbonell, publicada a l'apèndix de les seves *Cròniques* (1997: vol. II, 260-262), en la qual relata l'atemptat contra Ferran II.

¹⁸⁹⁵ Joan de Canyamars, pagès de remença.

de alguns, se posà un mocador en la nafra y anà al palau y al mateyx aposento en lo qual lo rey don Joan, son pare, fou aposentat; y acudint los millors metges y cirurgians de Barcelona y descubrint la nafra trobaren que si bé era llarga però no entrava molt ni era perillosa perquè fou ventura que la espasa prengué una part del cap y altre part envés la orella, y determinaren que fos dita nafra curada apuntant-la y foren-li donats set punts. Lo dol, lo brugit, la confusió, los plors y plants que y hagué en Barcelona en aquella hora y en bona part de aquell dia no·s pot escriurer ni ab paraules encarir. Estava la ciutat tota posada en armas: uns dèyan que lo Rey era mort, altres que no era y hòmens y donas ploràvan amarguíssimament com si a cada qual haguessen mort son pare. La reyna donya Isabel, quant sabé lo cas, anà a peu corrent al Rey pensant que era mort y quant li digueren que lo Rey vivia y que la nafra no era mortal resuscità com de mort a vida. Gran fou esta desgràcia però bé conegueren lo Rey y Reyna y los grans de Castella, y ab ulls veren, y ab mans tocaren lo amor, la fidelitat y sinceritat dels cathalans envés son rey en las llàgrimas que per ell se escamparen, missas, oracions, professons, dijunis, almoynas, romerias y peregrinacions que per ell se feren.¹⁸⁹⁶ Lo traïdor malvat que féu tan gran crim de lesa magestat, lo qual és en Vallès prop lo castell de la Roca, era pagès de remensa.¹⁸⁹⁷ Aquest malfactor fou pres per los ministres de justícia y encarcerat. Fou interrogat per la mateyxa reyna que·l volgué vèurer e interrogar, fou interrogat per lo vicicanceller, thesorier y molts altres jutges y ministres del Rey, fou ab molts turmens athurmentat y tots conegueren clarament que era insensat, foll, orat y endemoniat, y que ningun home del món lo y havia fet fer sinó que·s creu que lo dimoni tenint enveja del bé que lo rey cathòlic havia fet y volent impedir lo bé que havia de fer, posà en lo servell de dit traïdor || full cosit v que matàs al Rey. Per sempre digué que lo Sperit Sant li havia dit que matàs al Rey y seria rey y per ço desitjava haver-lo mort. També se sabé, per deposicions de alguns que coneixían al dit traïdor, que sempre estat tota sa vida horat y foll y que moltes voltes estant frenètic havia fets alguns casos de colps que havia donats a hòmens per sas innocentàrias.¹⁸⁹⁸ Lo clementíssim rey cathòlic sabent totas las preditas deposicions, mogut de pietat, digué que ell per amor de Déu y de la Verge Maria, mare sua, de bon cor li perdonava y que·l traguessen de la càrcer y que·l vestissen. Però al real consell aparegué (no sabent de assò res la magestat del Rey) que tal

---

¹⁸⁹⁶ Manifestacions de pietat que no són al text de Carbonell (veg. l'est. intr.).

¹⁸⁹⁷ Era originari del veïnat de Canyamars, a Dosrius, població situada entre el Vallès i el Maresme.

¹⁸⁹⁸ Segons Carbonell: «Crehien que u fehie per estúcia, com se digué que los de casa ahont ha posat ací en ciutat han depositat que may han conegut fos foll, ans parlava ab bon seny».

traïdor no obstant que foll y endiablât era cosa justa que morís mort cruelíssima y fou la següent: posaren-lo en un carratò desnú y en la plaça del Rey, ahont havia fet lo cas, li llevaren un puny y un tros del bras; després, anant per los carrers per los quals va la professó del Corpus en un carrer li tragueren un ull, després en altre carrer altre ull, després en altre carrer li llevaren lo altre bras, en altre lo peu y ayxí lo anaren tot desmembrant, finalment li tragueren lo servell y lo traïdor may digué res, com si fos una pedra. Finalment, lo tragueren per lo portal Nou fora la ciutat y aportant lenya lo cremaren a ell y al carratò fins tant que tot fos convertit en cendra, de modo que de tal traïdor may y hagués més memòria.

Lo rey cathòlic don Ferrando fou /curat\ ab molta diligència y com se creu, per medi de tantas missas, oracions, professós, dijunis, almoynas, y peregrinacions que per ell se feren dins poch dies estigué sa y bo y entengué en son govern com si no fos estat ferit. Y després, en acte de gràcias de la sua íntegra salut, foren fetas professons y alegrias com a la magestat de rey tan cathòlic era degut.

Succeÿren en aquest cas tres cosas, las quals juntament foren miraculosas y grans misericòrdias per a Barcelona y per a tot lo Principat de Cathalunya. La 1ª fou en la persona del Rey: com no morí que si fóra mort com estava la ciutat ab armas se fora seguit algun gran mal. La 2ª fou en la persona del traïdor: com no-l mataren y feren troços allí mateyx, hont féu lo cas, perquè si l'haguessen mort, com no-s fóra poguda saber la veritat del motiu que havia tingut per donar la coltallada al Rey, fóra estada la terra tatchada de deslleal a la persona del Rey. La 3ª fou en las deposicions y torments y justícia del traïdor: com se entengué que ab follia o ab instigació del mal esperit havia comés tan enorme delicte y no obstant sa follia com fou cruelíssimament sentenciat. Per las quals tres misericòrdias Déu donà a Barcelona y tot lo Principat de Cathalunya, sempre immortals, gràcias al Senyor que ab ulls de tanta misericòrdia ha mirat per ella al qual sia glòria per a sempre. Amén.

Esta breu relació de dit cas es treu de una llarga epístola que a misser Verí,¹⁸⁹⁹ regent de la Cancelleria, escrigué Carbonell. Lo qual, com a testimoni de vista y autor molt fael, pintà llargament tot lo cas y va dita carta impressa a la fi de la sua crònica que ha composta.¹⁹⁰⁰

---

¹⁸⁹⁹ Bartomeu de Verí i Desbac (s. XV) fou armat cavaller per Joan II el 1463 i ocupà el càrrec de regent de la Cancelleria l'any 1476.

¹⁹⁰⁰ A partir d'aquí, segueix Illescas (lib. VI, cap. XXI, I-II).

|| 122r Lo any 1494 Carles VIII rey de França¹⁹⁰¹ convençut per los prechs y per las rahons de un frare de sant Francesch que era estat confessor de sa germana la duquesa de Lorena y per las persuasions del bisbe Ambienne¹⁹⁰² que era estat confessor del rey Luís son pare, restituí al rey don Ferrando la vila de Perpinyà y tot lo comptat de Rosselló. Y se assentà pau y liga perpètua entre lo dit /don\ Carles VIII rey de França y don Ferrando rey cathòlic de Espanya, la qual liga fou declarada a [...] del mes de [...] de l'any 1494. Després, lo any següent 1495, entrant lo dit rey de França ab poderosíssim exèrcit per Itàlia ab intenció de alterar-la tota y fer-se senyor del regne de Nàpols, y entrant en Roma de pau se retirà lo Papa en lo castell de Sant Àngel.¹⁹⁰³ Y després de molts pactes havent entrat lo embayxador del cathòlic rey don Ferrando, nomenat Antonio Fonseca,¹⁹⁰⁴ en pública audiència se queyxà al rey de França per què volia fer guerra al rey don Carles de Nàpols, tan acostat al rey cathòlic, havent feta liga perpètua ab lo rey cathòlic. Y veent que no y havia remey en dissuadir-li la empresa, ab ànimo valerós y libertat grandíssima, rompé davant lo rey de França la concòrdia firmada per lo rey cathòlic y per lo rey Carles declarant la guerra que seria entre Espanya y França. No obstant assò, entrà Carles VIII ab son exèrcit en lo regne de Nàpols y en un moment se féu senyor de tot lo Regne. Durà-li poc la ventura perquè lo 1 de abril de l'any 1495 lo Papa, /y lo Emperador\, y lo rey cathòlic don Ferrando, y Venècia, y altres potentats de Itàlia feren liga per temps de 25 anys per defensió de la pau pública contra lo rey de França Carles VIII. Lo rey don Ferrando, per guarda de Sicília, envià a ella a Gonzalo Hernandes de Còrdova,¹⁹⁰⁵ nomenat per sas hazanyas lo Gran Capità, ab sinc mil infants y sis-cents de cavall y contribuint tots los sobredits prínceps en formar un exèrcit se començà la guerra contra Carles VIII rey de França, de tal modo que lo rey don Ferrando II, natural rey de Nàpols¹⁹⁰⁶ que s'era retirat a la isla de Iscla,¹⁹⁰⁷ cobrà a Nàpols /y morí poc temps després. Y li succey don Federique,¹⁹⁰⁸ son germà, però no tingué lo Regne ab pau y prest fou privat d'ell. Y lo rey de França no sols isqué de Nàpols però encara de tota Itàlia y

---

¹⁹⁰¹ Carles VIII de França (470-1498), rei de França (1483-98), fill de Lluís XI.

¹⁹⁰² Possiblement es refereix al bisbe d'Ambiani o Ambiano, nom antic de l'actual Amiens.

¹⁹⁰³ Castel de Sant' Angelo, cap del pont homònim on se situa la porta de Sant Pere que uneix el castell amb el Vaticà.

¹⁹⁰⁴ Antonio de Fonseca (s. XV- XVI), Contador Major, Senyor de Coca i Alaejos.

¹⁹⁰⁵ Gonzalo Fernández de Córdoba (1453-1515), anomenat *Gran Capitán*.

¹⁹⁰⁶ Ferran II de Nàpols (1423-1494), rei de Nàpols (1458-1494).

¹⁹⁰⁷ Illa d'Ischia, situada a la mar Tirrena, entre el golf de Nàpols i el de Gaeta.

¹⁹⁰⁸ Frederic I de Nàpols (1452-1504), rei de Nàpols (1496-1503), no fou germà sinó nebot de Ferran II de Nàpols.

tornà a França y després, a 7 de abril de l'any 1498, en un lloc nomenat Ambuosa¹⁹⁰⁹ ab una beguda de un jarro de aygua, lo prengué una apoplèxya que sens poder parlar súbitament morí. Succeý-li en lo regne Ludovico, II duc de Orliens,¹⁹¹⁰ per no tenir Carles VIII fill que li succeýs. D'esta manera y ab esta incertitut e inconstància pàssan las cosas del món y las vidas dels prínceps de la terra.

A [...] del mes de [...] de l'any [...] ¹⁹¹¹ casà lo rey don Ferrando a sa filla, la infanta donya Joana, ab Philippo compte de Flandes, /fill de l'emperador Maximiliano,\ per lo qual casament se uní lo comptat de Flandes a la corona real de Espanya. De don Philippe y de donya Joana nasqué un fill nomenat Carles en la ciutat de Gante en Flandes a 24 de febrer de l'any 1500, lo qual Carles fou després no sols rey de Espanya però emperador y dels més senyalats que haja tingut lo món, com en son lloc se dirà.

Casi en lo mateyx temps y any 1500 apparegueren en Alemanyia creus vermellas y negras sobre las capas dels hòmens ab gran admiració dels hòmens qui las vèyan, las quals se creu que foren pronòstic de la pestilència que poc després succeý y de la pestilència spiritual, ço és, de la heretgia de Luthero que després començà.¹⁹¹²

Lo any [...] ¹⁹¹³ alcançà lo rey Luís XII de França la possessió del ducat de Milà y poc després, cerca de l'any [...], ¹⁹¹⁴ se féu senyor lo rey Luís XII de França de la mitat del regne de Nàpols y lo Gran Capità Gonzalo Hernández, per part del rey don Ferrando, /de l'altra mitat. Y després, al partir del Regne, se mogué tan || 122v gran guerra entre s espanyols y francesos que durà tres anys però ab lo valor del Gran Capità, vencent los espanyols als francesos, fou lo regne de Nàpols conquerit per los espanyols y unit en la corona de Aragó restant lo rey cathòlic don Ferrando absolut senyor del regne de Nàpols. Fou esta conquesta lo any [...] ¹⁹¹⁵ de Nostre Redemptor.

---

¹⁹⁰⁹ Amboise, ciutat de la Turena (França), vora el Loira.

¹⁹¹⁰ Lluís XII de França (1462-1515), rei de França (1498-1515), Lluís II duc d'Orleans (1465-98). Es casà amb Joana de França, filla de Lluís XI.

¹⁹¹¹ 21 d'octubre de 1496.

¹⁹¹² Aquest paràgraf i el següent s'han extret d'Illescas (lib. VI, cap. XXII, V).

¹⁹¹³ 1499.

¹⁹¹⁴ 1501. Es refereix al tractat de Chambord-Granada, signat l'octubre del 1500 però que no es féu efectiu fins a l'any 1501.

¹⁹¹⁵ Gonzalo Fernández de Córdoba aconseguí la victòria militar al final del 1503, encara que el Rei no obtingué el ple reconeixement internacional fins un temps després.

A [...] del mes de [...] de l'any [...] ¹⁹¹⁶ alcançaren los reys cathòlics don Ferrando y donya Isabel Breu particular del papa Alexandre VI per reformar las religions de Espanya y, ayxí, foren enviats particulars delegats del Papa per reformar-las los quals, specialment, foren lo abat de Sant Benet del Real de Valladolid y lo abat de Nostra Senyora de Montserrat. Y foren reformadas moltes casas de religions, en special de monjas, ab gran glòria de Déu omnipotent y utilitat de las personas y casas religiosas de las mateyxas religions. ¹⁹¹⁷

A [...] del mes de [...] de l'any [...] ¹⁹¹⁸ casà lo príncep don Joan, fill del rey don Ferrando y de la reyna donya Isabel, ab donya Margarita de Àustria, filla de l'emperador Maximiliano, lo qual, mitg any després de las bodas restant ella prenys y no vivint lo part, morí en Salamanca. ¹⁹¹⁹ Y fou lo primer príncep que s sepultà en Granada a hont se era trobat infant de menor edat en la guerra y conquesta d'ella. ¹⁹²⁰ Fou esta mort de gran dol però ensenyà després Nostre Senyor ser esta la sua voluntat per a succeyr en los regnes de Espanya lo infant don Carles que era ja nat, lo qual havia /de ser\ un rey y emperador dels més senyalats que haja tingut lo món. ¹⁹²¹

A [...] del mes de [...] ¹⁹²² de l'any 1503 lo rey Luýs 12 de França movent guerra contra Spanya, en special contra Cathalunya, assitjà ab grandíssim exèrcit lo castell de Salsas ¹⁹²³ novament edificat per lo cathòlic rey don Ferrando com a clau y propugnàculo importantíssim de Cathalunya. ¹⁹²⁴ Era capità de dita fortalesa don Sancho de Castella lo qual havia tingut càrrec de fabricar-la y sabia los secrets d'ella. Durà lo siti y lo combàtrer nit y dia, sens parar ab molta y gran artillaria dita fortalesa de Salsas, per espay de 40 dies. Assolaren una part de dita fortalesa y entrant gran número de francesos meteren los del castell barrils de pólvora en unas

---

¹⁹¹⁶ 27 de març de 1493.

¹⁹¹⁷ Aquest paràgraf s'ha extret d'Illescas (lib. VI, cap. XXIII, f. 170v).

¹⁹¹⁸ 3 d'abril de 1497.

¹⁹¹⁹ Infant Joan de Castella (1478-1497), es casà el 1497 amb Margarida d'Àustria (1480-1530), filla de Maximilà I.

¹⁹²⁰ L'infant Joan fou enterrat al monestir de Sant Tomàs d'Àvila.

¹⁹²¹ En el següent paràgraf, segueix el capítol L de les *Històries e conquestes* de Pere Tomic, però un fragment que no correspon a l'autor bagatà, sinó a una ampliació posterior de Martí Ivarra inclosa a l'edició de 1534.

¹⁹²² Segons Zurita (lib. V, cap. L), fou el 16 de setembre.

¹⁹²³ El castell de Salses està emplaçat al nord de la vila de Salses (Rosselló).

¹⁹²⁴ En el capítol L de les *Històries e conquestes* (1534: f. LXXIII): «y sent posat siti sobre lo castell de Salsas novament per dit rey Ferrando edificat y ab gran cautela feta fortalesa per propugnàculo e clau de Cathalunya inexpugnable».

minas que y havia devall del lloc per hont entraven y posant foc en ells volaren per lo ayre y moriren innumerables francesos. Finalment, arribant lo exèrcit de Espanya y Cathalunya no sols per socórrer però per scometre contra lo exèrcit dels francesos, lo capità general dels francesos, nomenat mussur de Sant Andreu, alçant lo siti se retirà y se'n tornà a França. Y anant lo exèrcit de Espanya a l'alcañ de l'exèrcit de França se encaminava per a fer grans danys contra los francesos y vilas de aquells, però lo arcabisbe de Sevilla, confessor del rey don Ferrando, ab un crucifici en las mans supplicà a la magestat del rey don Ferrando usàs de clemència, y puys los francesos éran fora de Cathalunya no volgués ni permetés que s'escampàs sanc christiana. Y d'esta manera se'n tornà lo exèrcit de Espanya y la fortalesa de Salsas fou libre del siti y Cathalunya deslliurada de l'exèrcit dels francesos que s'era fet contra ell.¹⁹²⁵

Donada conclusió a la predita guerra anà lo cathòlic rey don Ferrando a Castella y volgué Nostre Senyor que s'enmalaltí sa muller la reyna donya Isabel de una enfermedad llarga que li durà sinquanta dies. Y rebuts tots los sacraments ab molta devoció, morí a 4 de novembre de l'any 1504 sent de edat de 55 anys. Fou sepultada en la capella real de Granada y ab ella fou sepultada la honrra de las donas heroicas que la fama celebra perquè fou en tota virtut y perfectió una de las acabadas y perfectas reynas que haja tingut lo món. Sentí lo rey don Ferrando sa mort en gran manera per haver 30 anys que los dos éran casats y havían viscut ab summa concòrdia y amor conjugal.

|| 123r Per haver alguns anys que lo príncep don Joan, fill dels reys cathòlics, era mort succeya en los regnes de Castella y Leó la infanta donya Joana, filla primogènita dels reys cathòlics, la qual estava en Flandes ab son marit don Philippe, compte de Flandes,¹⁹²⁶ del qual tenia ja un infant nomenat don Carles. Y ayxí, los grandes de Castella juraren per sa reyna y senyora a donya Joana y juraren al rey don Ferrando per son lloctinent general fins tant que arribàs la reyna donya Joana ab son marit, lo rey don Philip primer. Los quals tardaren a arribar dos anys y en aquest temps lo rey don Ferrando usant de sa moderació y gran prudència governà ab molta satisfacció com sempre havia fet a tota Espanya, excepto Portugal.

---

¹⁹²⁵ A partir del punt, segueix Illescas (lib. VI, cap. XXIII).

¹⁹²⁶ Felip el Bell (1478-1506), arxiduc d'Àustria, duc de Borgonya, fill de Maximilià I.

Arribaren lo rey don Philip y la reyna donya Joana a 13 de abril de l'any 1506 ab gran flota de naus a la Corunya¹⁹²⁷ ahont estava lo rey cathòlic don Ferrando per posar-los en la possessió dels regnes ab gran número dels grandes de Castella. Y posats en la possessió y arribant tots a Valladolid veent lo rey don Ferrando que tots los grandes festejaven al rey jove y a ell lo deyxàvan sinó sols lo duc de Alva, capitulant algunas cosas per conservació de la pau entre ell y sa filla y son gendre, vingué a sos regnes de Aragó aportant ab sa companyia sols al duc de Alva y alguns dels grans y titulats de Aragó, València y Cathalunya.

Poc després de morta la reyna donya Isabel estant lo rey cathòlic en Dueñas,¹⁹²⁸ a [...] de [...] de l'any 1505,¹⁹²⁹ per congraciarse ab lo rey Luýs XII de França, se casà ab donya Germana, neboda del rey de França, filla de una germana del rey Luýs y del vescompte de Narbona y de Foyx, de la qual procreà un fill que dins poch dies morí y fou sepultat en lo monestir de Poblet.¹⁹³⁰ Ab companyia de sa muller la reyna Germana vingué lo cathòlic rey don Ferrando dende Castella a sos regnes de Aragó y visitant-los y arribant a Barcelona lo mateyx any 1506, a [...] de [...],¹⁹³¹ aportant en sa companyia a la Reyna alguns grans, passà a Nàpols per visitar-lo puys en son nom, per lo valor del Gran Capità, se era alcançat.¹⁹³²

Molt poc durà al rey don Philip I governar juntament ab sa muller los regnes de Castella y Leon, y altres, perquè havent arribat com està dit a 13 de abril de l'any 1506, estant en Burgos, lo prengué una calentura y a 5 de setembre de l'any 1506 morí ab grandíssima dolor de sa muller la reyna donya Joana y de tots los Grans de Castella. Restaren de don Philippe I y donya Joana 2 fills, és a saber: don Carles y don Ferrando,¹⁹³³ los quals foren emperadors successivament, y 3 fillas: donya Eleonor que casà ab don Emanuel rey de Portugal, y després ab don Francisco rey de França;¹⁹³⁴ donya Catherina que casà ab don Joan III rey de Portugal;¹⁹³⁵ y donya Maria que casà ab Ludovico rey de Ungria.¹⁹³⁶ La reyna donya Joana de la gran pena que tingué de la mort de son marit, lo rey don Philip I, se enserrà en

---

¹⁹²⁷ L'arribada es produí el 22 d'abril; veg. Fernández (2000: 123).

¹⁹²⁸ Dueñas, a la comarca de Tierra de Campos (Palència).

¹⁹²⁹ El casament se celebrà el 18 de març de 1506.

¹⁹³⁰ A partir del punt, segueix l'edició de 1534 de Tomic (cap. L).

¹⁹³¹ El Rei salpà de Barcelona el 4 de setembre de 1506; veg. Zurita (lib. VII, cap. XIV)

¹⁹³² A partir d'aquí, segueix Illescas (lib. VI, cap. XXIII, I, II i III).

¹⁹³³ Ferran I (1503-1564), elegit emperador el 1531.

¹⁹³⁴ Elionor (1498-1558), es casà el 1519 amb el rei Emanuel de Portugal, i després de la seva mort (1521) es casà amb Francesc I de França (1529).

¹⁹³⁵ Caterina (1507-1578), es casà el 1524 amb el rei de Portugal Joan III (1502-1557).

¹⁹³⁶ Maria d'Hongria (1505-1558), es casà el 1522 amb Ludovic II d'Hongria (1506-1526).

Tordesillas¹⁹³⁷ ahont estigué sens poder enténdrer en negocis y de edat de 50 anys morí, com en lo progrés desta història se dirà. En ser mort lo rey don Philip I escrigueren la reyna donya Joana y los Grans de Castella, ab embayxada solemne, al rey cathòlic don Ferrando supplicant-lo que vingués a pèndrer la administració dels regnes de sa filla donya Joana y de son nét don Carles, y respongué lo rey cathòlic que en despachar los negocis del regne de Nàpols ho faria. Y despachant-los a pressa tornà a Espanya ab sa muller y passant per Sahona¹⁹³⁸ se veu ab lo rey de França y manjaren los dos que abans éran estats enemichs /juntament en presència de la reyna Germana, neboda del rey de França, y del Gran Capità, de la vista dels quals rebé lo rey de França particular alegria\ . Y arribà lo rey cathòlic a Barcelona a [...] ¹⁹³⁹ de juliol de l'any 1507 ahont estàvan molts Grans de Castella als quals rebé ab molta amor no recordant-se de la sequedat y poca correspondència que havían abans usat ab ell deyxant-lo y seguint al rey don Philip I. Anà a Castella y per espay de 9 anys tingué la administració de tots los regnes governant-los ab grandíssima prudència com sempre havia fet y en lo progrés se declararà.

|| ^{123v} En aquest temps intermedi que lo rey cathòlic estigué en Nàpols y trigà a tornar a Espanya, fou encomanada la administració dels regnes de Castella y Leon al cardenal don Francisco Ximènez, ¹⁹⁴⁰ arcabisbe de Toledo, y a don Alonso Suàrez, ¹⁹⁴¹ bisbe de Jaen. Lo qual cardenal de sos propis diners de l'arcabisbat de Toledo féu una armada de dos-centas velas y en ella se embarcaren catorze mil soldats, lo general dels quals fou lo compte Pedro Navarro. ¹⁹⁴² Anaren ab navegació pròspera a Berberia y començaren la conquesta de Àffrica en nom de la Reyna y príncep del rey cathòlic y conquistaren a Massalquevir¹⁹⁴³ y Oran¹⁹⁴⁴ y després la ciutat de Trípoli¹⁹⁴⁵ y Bogia. ¹⁹⁴⁶ /Per esta conquesta de Orà feta per medi del cardenal Francisco Ximenes arcabisbe de Toledo y per haver dit arcabisbe instituida la insigne Universitat de Alcalà y feta imprimir la Bíblia dita Complutense

---

¹⁹³⁷ Tordesillas (Valladolid), a la riba del Duero.

¹⁹³⁸ Savona, ciutat de la Ligúria (Itàlia).

¹⁹³⁹ El 14 de juliol arribà a Barcelona; veg. *Dietari del Antich Consell barceloní* (1892: III, 204).

¹⁹⁴⁰ Francisco Jiménez de Cisneros (1436-1517).

¹⁹⁴¹ Alonso Suárez de la Fuente del Sauce, bisbe de Jaén (1500-1522), ocupà el càrrec de President del Consell de Castella durant la regència de Cisneros.

¹⁹⁴² Pedro Navarro (1460-1528).

¹⁹⁴³ Massalquivir (El Marsa el Kevir), situat a l'extrem occidental del golf d'Orà.

¹⁹⁴⁴ Orà (Wahran), a l'Oest d'Algèria vora de Massalquivir.

¹⁹⁴⁵ Trípoli (Tarabulus), capital de Líbia.

¹⁹⁴⁶ Bugia (Bejaia), a la Petita Cabília, vora el golf homònim.

fou aquest prelat home dels més senyalats prelats que haja tingut Espanya\l. Y haguéran passat més avant si no fora succeÿda dissenció entre los grans de Itàlia, y França, y Venècia, per la qual fou necessari deyxar la empresa de Berberia y ayxí lo rey cathòlic féu tornar lo exèrcit de Berberia a Espanya deyxant companyias de soldats y capitans convenients per conservar las plaças que s'éran guanyadas. Succeÿren estas cosas de Àffrica en los anys 1507 y 1508 y 1509 de Nostre Redemptor.

En aquest mateyx any 1509 havent discensió entre lo Papa de una part y alguns cardenals y los venecians y francesos de part altra; y los cardenals publicaren un concilià/bulo\ en Pisa contra lo Papa lo qual després mudaren de Pisa a Milà y de Milà lo mudaren a França. /Lo papa Júlio II, per lo contrari, publicà un verdader concili en Roma en Sant Joan de Lateran\ per las quals discòrdias trobant-se lo papa Júlio II ab necessitat de favor temporal comunicà sa necessitat hab lo rey cathòlic, lo qual tingué gran contento de ajudar a Sa Santetat enviant-li companyias y manant a don Ramon de Cardona virrey de Nàpols¹⁹⁴⁷ que affavorís la causa del Papa en totas las cosas possibles. Y en esta conjuntura lo papa Júlio II donà al rey cathòlic la investidura del regne de Nàpols ab gran contento de tot lo Regne. Succeÿren estas cosas en los anys 1510 y 1511 de Nostre Redemptor. Y lo fi de aquestes cosas fou que los francesos foren expel·lits de Milà y de tota Itàlia, y los venecians cobraren algunas cosas que havían perdudas, y lo Papa cobrà també algunas cosas de la Iglésia y d'esta manera hagué pau en Itàlia y lo rey cathòlic tingué pacíficament tot lo regne de Nàpols.

Havent lo Summo Pontífice publicat al rey de França y a sos fautors per schismàtic y havent-lo ab sas bullas apostòlicas enviadas per tota la cristiandat privat de sos regnes /per causa que deffensava y mantenia primerament en Milà y després en Leó de França, lo conciliàbulo dels cardenals que estàvan congregats contra lo Papa\ veent que lo rey de Navarra, nomenat lo rey don Joan de la Brit¹⁹⁴⁸ que era parent molt conjunt de la casa de França, era clarament fautor del rey de França proceÿ contra ell ab censuras fins a escomunicar-lo y declarar-lo per schismàtic, y privar-lo del Regne y declarar que pertanyan al rey cathòlic dit regne de Navarra o altre qualsevol que per armas lo privàs de la injusta detenció que de ell tenia, la

---

¹⁹⁴⁷ Ramon III Folc de Cardona-Anglesola i de Requesens (m. 1522), virrei de Sicília (1507-1509) i de Nàpols (1510-1522) i capità general de la Santa Lliga (1511-13).

¹⁹⁴⁸ Joan III d'Albret (m. 1516), rei de Navarra (1491-1516).

qual declaració fou feta a [...] de l'any [...].¹⁹⁴⁹ Ab títol de la qual (y per competir dit regne de dret al rey cathòlic) formà lo rey cathòlic don Ferrando un bell exèrcit y féu guerras contra lo rey de Navarra entrant per son regne y faent-se senyor d'ell, conquistant la ciutat de Pamplona y tot lo regne de Navarra. Fou donat fi a dita conquesta del regne de Navarra a [...] de l'any [...].¹⁹⁵⁰ y ab ella dit regne fou unit a la corona de Aragó y tota Espanya excepto Portugal fou posada debayx del poder de un senyor, cosa utilíssima y causadora de gran pau en tota Espanya.

Lo any 1513 mugué lo rey Luýs XII de França guerra contra Itàlia per cobrar a Milà però no succeyent-li son intent determinà reconciliar-se hab lo Papa y desfer lo conciliàbulo que contra lo Papa se era abans començat en Pisa y transferit a Milà, y perseverava en França com consta en la 8ª sessió del concili lateranense celebrada los últims dies de l'any 1513. Y fou reconciliat y absolt per lo Papa y lo 1 de janer de l'any 1514 dit rey Luís 12 de França morí. || 124r A Luýs, rey XII de França, succeý en lo regne de França son gendre nomenat Francisco Valèsio o Valués¹⁹⁵¹ lo qual encontinent féu un exèrcit y passà a Itàlia y anant sobre Milà prengué a Milà a [...] ¹⁹⁵² de l'any 1514 si bé no posseí dit estat pacíficament molts anys, com se dirà.

Gonzalo Hernandes, nomenat per sobrenom lo Gran Capità, morí en la sua vila de Loxa a 2 de dezembre de l'any 1515.

Per aquestos mateyxos anys lo cathòlic rey don Ferrando, vell y carregat de anys, entenia sempre en lo govern dels regnes de Espanya visitant-los y ordenant lo que convenia per a son bon govern y augment.¹⁹⁵³ Y anant a Sevilla caygué malalt en la vila de Madrigalejo¹⁹⁵⁴ que és una aldea de Nostra Senyora de Guadalupe; ordenà sas cosas, rebé tots los sagraments ab gran devoció y dins de 50 dies després la mort del Gran Capità, ço és, a 22 de janer de l'any 1516, ple de anys y bonas obras passà d'esta vida a la eterna havent governat a Aragó 37 anys y 3 dies. Las virtuts de aquest singularíssim rey foren tantas y tan heroicas y senyaladas que serían menester molts llibres per a relatar-las. En la fee se senyalà en sos regnes y en las

---

¹⁹⁴⁹ Pere Gil fa referència a la butlla «*Pastor ille coelestis*», publicada per Juli II el 21 de juliol de 1512, per la qual s'excomunicava a aquells que donessin suport al rei de França en les seves aspiracions sobre el regne de Navarra.

¹⁹⁵⁰ Juliol de 1515. La guerra començà el 1512.

¹⁹⁵¹ Francesc I de França (1494-1547), rei de França (1515-1547).

¹⁹⁵² Es refereix a la batalla de Marignan, que tingué lloc el 13 i 14 de setembre de 1515.

¹⁹⁵³ El paràgraf s'ha extret d'Illescas (lib. VI, cap. XXIV, IIII).

¹⁹⁵⁴ Madrigalejo (Càceres) està situada a la riba del Ruecas, en el límit amb la província de Badajoz.

Índias en dilatar-la. En la esperança tenint en todas sas acciones y grans empresas posada sa confiança, principalment en lo Senyor. En la charitat amant a Déu sobre totes les coses y a las ànimas de sos pròxims y specialment vassalls, ab amor entrenyable de pare en ses fills. En la prudència tant en sas paraulas com en sas actions y en son govern fou de estranya prudència. En la fortaleza invincible y en sos bons propòsits perseveratíssim y per ço conquistà tants regnes y alcançà tan senyaladas victòrias. En la justícia tingué sempre una grandíssima y perpètua rectitut netejant tota Espanya de gent mala y establint en ella lo Tribunal de la Inquisició y la Germandat. En la templança tant en lo vestit y manjar quant en la castedat conjugal fou rey de vida exemplaríssima. Fou humilíssim, piíssim, y clementíssim y per ço Déu li donà tan larga vida y li concedí tan senyaladas victòrias. Fou zelosíssim de las cosas ecclesiàsticas y de la religió christiana y augment d'ella, per lo qual zel (no obstant que altres reys de Espanya tingueren cognom de cathòlics) però ell en particular per prístimament és nomenat y vuy se nomena y sempre se nomenarà per excel·lència lo rey cathòlic;¹⁹⁵⁵ per haver acabat de conquistar a Espanya y deslliurar-la de poder dels moros; per haver instituïda la Santa Inquisició en Espanya; per haver trets los jueus y moros de Espanya; per haver reformadas las religions de Espanya; y per haver descubert las Índias y sembrar la fee [sic] y religió cristiana en ellas.

Tingué amor universal a tots sos regnes de Espanya, los quals en ell (casant-se ab la reyna cathòlica donya Isabel) se ajuntaren, però en particular als de la corona de Aragó y més en particular a Cathalunya y, ayxí, concedí més privilegis a Cathalunya y a Barcelona que molts reys dels antecessors. Visqué edat de 64 anys y governà part com a rey y part com a general governador los regnes de Castella y Leó per espay de 42 anys, ab la major felicitat que may rey christià ni de altra ley los haja governat. Governà los regnes de Aragó com rey natural d'ells pert espay de 37 anys y 3 dies, ço és, des de 19 de janer de l'any 1479, en lo qual dia morí lo rey don Joan II son pare, || 124v fins a 22 de janer de l'any 1516 en lo qual dia ell morí. Dexà per hereva universal de tots sos regnes y estats a sa filla la reyna donya Joana y a son nét lo infant don Carles, de las hazanyas del qual encontinent se tractarà. Son cos fou aportat a Granada y sepultat en la Capella Real ahont sa muller la Reyna, en novembre de l'any 1504, se era sepultada. En son sepulcre està un epitaphio del tenor següent: Hic [...].

---

¹⁹⁵⁵ Per la Butlla «*Si convenit*» de l'any 1496, Alexandre VI atorgà el títol al rei i la reina. Per a la creació i evolució del títol, veg. Fernández Albaladejo (1995: 109-120).

Ordenà lo rey don Ferrando II moltas y molt sanctas ordinacions en los lochs y anys devall escrits tant per si mateyx com per dita donya Germana última muller sua, ço és:

En la primera cort de Barcelona, any 1481, foren ordenadas 22 constitucions que van repartidas en differents llibres de las *Constitucions de Cathalunya* y 3 capítols de cort.

En la segona cort de Barcelona, any 1493, foren ordenadas 69 constitucions que van repartidas en differents llibres de las *Constitucions de Cathalunya* y 1 capítol de cort.

En la tercera cort de Barcelona, any 1503, foren ordenadas 45 constitucions que van repartidas en differents llibres de las *Constitucions de Cathalunya* y 1 capítol de cort.

En la cort de Montsó, any 1510, foren ordenadas 62 constitucions que van repartidas en differents llibres de las *Constitucions de Cathalunya* y 9 capítols de cort.

Germana, consort y lloctinent general del rey don Ferrando II, en la cort de Montsó any 1512. En estas corts foren ordenadas 20 constitucions que van repartidas en differents llibres de las *Constitucions de Cathalunya* y dos capítols de cort.

|| 125r

XV

Donya Joana, filla del rey cathòlic don Ferrando II, y don Carles, fill de donya Joana y nét de don Ferrando, reys de Aragó y comptes de Barcelona y de tota Espanya, excepto Portugal.

Donya Joana¹⁹⁵⁶

Joana reyna, muller relicta de don Philip de Àustria, compte de Flandes, mort lo rey cathòlic don Ferrando II son pare. Essent ja abans reyna de Castella, des de la mort de sa mare la reyna donya Elisabet, que fou a 4 de novembre de l'any 1504, succey en los regnes y estats de la corona de Aragó lo mateyx dia de la mort del Rey son pare, que fou a 22 de janer de l'any 1516. Encontinent cridà a son fill don Carles de Àustria, lo qual era nat y se era criat sempre y residia en Flandes y en aquest temps

---

¹⁹⁵⁶ Joana I de Castella, dita la Boja (1479-1555), reina de Castella i Lleó (1504-16; titular 1516-55) i titular de Catalunya-Aragó (1516-55) i de Nàpols-Sicília (Joana II, 1516-1555). Joana fou jurada pels aragonesos el 1502 i pels catalans a les corts de Barcelona de 1503.

tenia 16 anys, y arribant don Carles a Espanya, a 17 de setembre de l'any 1517, governà donya Joana juntament ab son fill don Carles tots sos regnes fins al temps de sa mort. Si bé és veritat que donya Joana de la gran pena que havia tinguda de la mort de don Philip son marit, no volgué enténdrer en res del govern ni manco tingué força per governar sinó que sempre volgué estar retirada fins a la mort en la vila de Tordesillas però lo govern sempre fou en nom de la reyna donya Joana y del rey don Carles, son fill, fins a 12 de abril de l'any 1555 en lo qual morí en la mateixa vila de Tordesillas y fou sepultada la reyna donya Joana en [...].¹⁹⁵⁷

Tingué donya Joana de son marit, don Philip, dos fills y tres fillas. Los fills foren don Carles, primogènit que li succeý en los regnes de Espanya y en lo comptat de Flandes; don Ferrando que fou rey de Boèmia. Las fillas foren donya Eleonor¹⁹⁵⁸ que primer fou muller de don Emanuel rey de Portugal, y després de don Francisco /Valués\ rey de França; donya Catherina¹⁹⁵⁹ que fou muller de don Luýs, rey de Ungria. Tots estos 2 fills y tres fillas li sobrevisqueren a la reyna donya Joana quant ella morí y acabà sos dies. Y per no haver fetas donya Joana cosas senyaladas ella per si sola en lo temps de son govern dels regnes de Aragó per ço d'ella al present no s'escriuen cosas particulars per guardar la brevedat que en la present obra nostra tenim promesa y també per haver donya Joana governats sempre los regnes de Aragó en vida y companyia de son fill lo rey don Carles per ço, en lo present capítol, no fem en lo número dels reys que han governat different reyna a donya Joana de rey son fill don Carles sinó que diem que donya Joana y don Carles foren lo rey XV que governaren als regnes y estats de la corona de Aragó.¹⁹⁶⁰ Segueyx-se ara, consecutivament, que diguam del rey don Carles.

---

¹⁹⁵⁷ Fou sepultada en el convent de Santa Clara de Tordesillas i traslladada el 1574 a la capella reial de Granada.

¹⁹⁵⁸ Elionor (1498–1558), es casà el 1519 amb el rei Manuel de Portugal. Després de la mort d'aquest (1521), tornà a casar-se el 1529 amb el rei Francesc I.

¹⁹⁵⁹ En realitat, Caterina (1507–1578) es casà el 1524 amb el rei de Portugal, Joan III. Lluís II (1506–1526), rei d'Hongria i Bohèmia, es casà el 1522 amb Maria (1505–1558), una altra filla de Joana la Boja i Felip el Bell, que Pere Gil no esmenta, malgrat que admet l'existència de tres filles.

¹⁹⁶⁰ Pere Gil segueix el criteri de l'*Epítome*, que afirma que governà el Regne «ensemps» amb el seu fill Carles. D'altra banda, s'ha de dir que l'*Epítome* no assenyala la numeració comtal d'ambdós; en canvi, Pere Gil opta per numerar-los conjuntament.

Carles, fill de don Philip I y de donya Joana y nét de part de pare de l'emperador Maximiliano y de part de mare dels reys catòlics don Ferrando y donya Isabel, nasqué en Gante,¹⁹⁶² ciutat de Flandes, a 24 del mes de febrer de l'any 1500. Estigué sempre y fou criat en Flandes fins a edat de 16 anys en lo qual temps fou son mestre en lletres /y llengües\ lo decano de Lovànya, nomenat Adriano¹⁹⁶³ que després, sent bisbe de Tortosa y cardenal, fou en absència elegit papa y nomenat Adriano VI; y son ayo y mestre en criança y cavalleria Mosiur de Gevres;¹⁹⁶⁴ y son gran privat un nobilíssim cavaller espanyol nomenat Francisco de los Covos,¹⁹⁶⁵ son secretari. Morint, donchs (com està dit), lo rey cathòlic don Ferrando a 22 de janer de l'any 1516 encontinent fou cridat don Carles que estava en Flandes per a que vingués a regnar y governar sos regnes y estats, com a rey legítim y natural d'ells. Y partint lo rey don Carles de Flandes ab competent flota de naus vingué ab pròspera navegació per lo mar ossèano a Espanya y desambarcà en Villaviciosa¹⁹⁶⁶ a 19 de setembre de l'any 1517. Estigué lo rey don Carles en Espanya y visità los regnes d'ella lo restant de l'any 1517 y tot lo any 1518 y part de l'any 1519. En lo qual temps demanant lo rey don Carles alguns servicis per pagar gastos que havia fets y esperava fer y fent los criats de l'Emperador, y entre ells senyaladament Mosiur de Gevres, algunas cosas per codícia de haver dinés que no devían fer, estàvan moltas ciutats y vilas y molts senyors de Espanya ab descontento no tant per lo Rey quant per sos ministres.¹⁹⁶⁷

A 12 de janer de l'any 1519 succeý la mort de l'emperador Maximiliano, avi del rey don Carles, y los electors elegiren al rey don Carles per emperador en absència a [...] del mes de [...] ¹⁹⁶⁸ de l'any 1519. Enviaren los electors la embayxada al nou emperador Carles, de aquest nom V, lo qual rebé dita embayxada y acceptà dit títol

¹⁹⁶¹ Carles I (1500-1558), emperador romano-germànic (Carles V) (1519-56), rei de Castella (Carles I) (1516-56) i de Catalunya-Aragó (1516-59), de Nàpols (Carles IV) (1516-56) i de Sicília (Carles II) (1516-56).

¹⁹⁶² Gant (Bèlgica), a la regió de Flandes Oriental.

¹⁹⁶³ Adrià d'Utrecht (1459–1523), bisbe de Tortosa (1516-22), cardenal (1517) i inquisidor general de la corona d'Aragó (1517-22); fou papa amb el nom d'Adrià VI (1522-23).

¹⁹⁶⁴ Guillaume de Crou, senyor de Chièvres (1458–1521).

¹⁹⁶⁵ Francisco de los Cobos y Molina (v. 1477-1547).

¹⁹⁶⁶ Villaviciosa (Astúries), situada a 42 km al nord-est de la ciutat d'Oviedo. En concret, el desembarcament tingué lloc al port de Tazones, terme de Villaviciosa, el dia 17 de setembre; veg. Fernández Álvarez (2004: 140-141).

¹⁹⁶⁷ A partir del punt, segueix Gonzalo de Illescas (lib. VI, cap. XXIV, IX-X).

¹⁹⁶⁸ La votació imperial es realitzà el 28 de juny de 1519.

de emperador ab gran alegria de tota Espanya y de tot lo món estant en la vila de Molin de Rey¹⁹⁶⁹ en Cathalunya, mitja jornada de Barcelona, a [...] del mes de [...] ¹⁹⁷⁰ de l'any 1519. Y encontinent tractà de demanar als regnes y a las ciutats nous serveys de diners que hi éran necessaris per son camí a Flandes y Alemanyà. /Y cumplint que hagué en Barcelona y Cathalunya lo que havia de fer tornà a Castella y determinà ajuntar parlament o corts en la Corunya ahont se havia de embarcar per ser ajudat de algun servici de diners\ . Y concedint los síndichs de las ciutats y universitats un gran servey de diners, contra del que pensàvan consentir, restaren de assò las ciutats y comunitats molt resentidas per haver de pagar grans drets, y vestigals, alcàbalas, gabel·las y impositcions que éran novament imposadas. Finalment, lo emperador Carles V deyxant per governador de Espanya al bisbe y cardinal de Tortosa Adriano, y deyxant sos consells assentats en Madrid y sos virreys en Aragó, Cathalunya y València y tots sos estats en bon orde, se embarcà en la Corunya ab bona flota de naus. Y fent vela anà a Flandes y de Flandes, que era sa terra y son comptat, passà ab gran acompanyament a Alemanyà y anà a la ciutat de Aquisgran¹⁹⁷¹ y se coronà de la primera corona imperial, que és de ferro, en Aquisgran a 24 de febrer de l'any 1520. Lo qual dia era lo propi en que nasqué y en lo qual cumplia 20 anys. Y lo mateyx dia /y any\ fou coronat en Constantinopla Soliman,¹⁹⁷² fill únic y successor del gran turc Salim¹⁹⁷³ que era mort poc havans, lo qual fou com un pronòstic de la guerra perpètua que entre si tingueren estos dos grans emperadors.

En aquest temps que estava lo Emperador en Flandes y Alemanyà, governant y prevenint com convenia las cosas de l'imperi, succeÿren dos cosas: una molt pròspera y felice para Espanya y la altra molt adversa y infelice para la mateyxa Espanya.¹⁹⁷⁴

La cosa pròspera y felice para Espanya fou la conquesta de la Índia occidental, en special del regne de Mèxic y altres grans terres, la qual, en summa, passà d'esta manera: Hernando Cortés,¹⁹⁷⁵ hidalgo honrratíssim natural de Medalín,¹⁹⁷⁶ fill de

---

¹⁹⁶⁹ Molins de Rei, vila del Pla de Llobregat.

¹⁹⁷⁰ 6 de juliol; veg. Fernández Álvarez (2004: 110).

¹⁹⁷¹ Aquisgrà, situada a Renània del Nord i Westfàlia; capital de l'imperi germànic.

¹⁹⁷² Solimà I el Magnífic (1495–1566), soldà otomà (1520-1566).

¹⁹⁷³ Selim I (1467-1520), soldà otomà (1512-1520).

¹⁹⁷⁴ A partir del punt, segueix Illescas (lib. VI, cap. XXIV, VIII).

¹⁹⁷⁵ Hernán Cortés (1485–1547).

Martín Cortés de Monrroy y de Catherina Piçarro Altimarano, lo qual Hernando Cortés nasqué lo any 1485 y passant a las || 126r Islas Canàrias estigué en la nomenada Espanyola¹⁹⁷⁷ y fou escrivà y thesorero; y donàs a criar bestiar major y menor de tota manera; y se féu ric; y se casà ab Catherina Xuàrez,¹⁹⁷⁸ natural de Granada, germana de Joan Xoràez que habitàvan allí. Y entenent de Juan Grijalva¹⁹⁷⁹ y de molts altres que s'era descubert Yucatan¹⁹⁸⁰ en Índia y que era terra riquíssima en la qual los habitants anaven vestits, sent de edat de 33 anys lo any 1518, alcançà licència de fra Luýs de Figueroa y fra Alonso de Sant Domingo y fra Bernardino Mançanedo,¹⁹⁸¹ los quals tenían la governació de las islas per a anar a la Índia a descubrir y conquistar en nom del rey de Espanya y de convertir. Armà veixells y en ells, tenint 550 hòmens de pelea ans de partir, féu una prestació davant de notari y testimonis que ell anava a sas pròpias costas y que Diego Velazques¹⁹⁸² (ab lo qual ell abans tractava fer companyia) no tenia part alguna en aquell negoci. Y tenint una bella informació dels patrons que des de l'any 1492, en lo qual se éran descubertas las Índias, fins a l'any 1518 havían navegat a ellas y descubert moltas cosas, ab onze veixells que tenia y ab ells los dits 550 hòmens espanyols de pelea, féu vela y anà a la isla Cuba y a Macaca.¹⁹⁸³ Després, anà a la isla Guaniganico¹⁹⁸⁴ y saltant en terra y fent ressenya de sos 550 soldats los partí en onse banderas, sinquanta per banderas en totas las naus, y en ellas posà sas armas que éran uns fochs blanchs y morats¹⁹⁸⁵ y en mitg una creu vermella ab un letrero que deya ayxí: «*Amici sequamur crucem si enim fidem habuerimu in hoc signo vincemus*»¹⁹⁸⁶ y donà als soldats per contrasenya lo nom de l'apòstol sant Pedro, en lo qual tenia particular devoció. Lo any 1519 partint de la isla Guaniganico

---

¹⁹⁷⁶ Medellín (Badajoz), a la riba esquerra del Guadiana, a prop de la confluència amb l'Ortigas.

¹⁹⁷⁷ Espanyola és el nom donat per Colom a l'illa d'Haití. Haití era el nom indígena, que prevaldria finalment.

¹⁹⁷⁸ Catalina Juárez Pacheco (m. 1522), dita *La Marçayda*, es casà amb Cortés el 1514.

¹⁹⁷⁹ Juan de Grijalba (m. 1527).

¹⁹⁸⁰ Yucatán: península d'Amèrica Central, entre el golf de Campeche i el mar Caribe.

¹⁹⁸¹ Tres religiosos jerònims governadors de l'Espanyola entre 1516-19.

¹⁹⁸² Diego de Velázquez de Cuéllar (1465–1522 o 1524).

¹⁹⁸³ Macaca: muntanyes de Cuba oriental constituïdes per Sierra Maestra.

¹⁹⁸⁴ Guaniganic: un arxipèlag adjacent a la costa nord-oest de l'illa de Cuba.

¹⁹⁸⁵ A Illescas (lib. VI, cap. XXIV, VIII), l'estendard és de color blau. De fet, hi ha discrepàncies sobre els colors de l'estendard; veg. Thomas (1994: 754).

¹⁹⁸⁶ La inscripció llatina deia: «*Amici, sequamur crucem, et si nos fidem habemus, vere in hoc signo vincemus*»; segons la traducció d'Illescas (lib. VI, cap. XXIV, VIII, f. 200): «*Amigos sigamos la cruz porque si fe tenemos en esta señal venceremos*». El lema feia referència a l'aparició de la creu a l'exèrcit de Constantí, en lluita contra Magenci, abans de la batalla del pont Milvio; veg. Thomas (1994:190).

arribà ab rezió y gran temporal en terra de Acusamil¹⁹⁸⁷ isla, y convertí Cortés aquella isla rompent los ídols y posant creus y ymatges de la gloriosa Verge Maria. Allí arribà una canoa, que és una barca petita com una pastera de una pessa, en la qual anaven 4 hòmens nus y dels quatre hú era Hierònymo Aguilar,¹⁹⁸⁸ /natural de Ècija), lo qual des de l'any 1511 era esclau de índios. Y veent-lo Cortés, agenollant-se en terra, donà gràcias al Senyor. Y aquest Hierònymo de Aguilar serví de llengua y ajudà molt a la conquesta de tota la isla de Acusamil y de altres. Partint de la isla Acusamil prengué Cortés terra en la Índia, en lo riu Trabasco que abans se deya riu de Grigalva,¹⁹⁸⁹ y anant riu amunt arribaren al lloc nomenat Potoncan.¹⁹⁹⁰ Y no volent-los acullir ab pau conquistà Cortés aquell lloc y fou lo primer de la Índia conquistat, y posada una creu en ell tots la adoraren y se tingueren per vassalls del rey de Espanya. Convertiren-se 20 donas indianas y foren las primeras baptizadas; d'ellas una se nomenà Marina la qual sabia molts llenguas, en special la de Mèxico, ab esta se casà Hierònymo de Aguilar y serviren los dos de intèrpretes. Veu-se Cortés hab lo gran Masuma,¹⁹⁹¹ rey del Mèxico. Fundà Cortés la ciutat de Veracruz.¹⁹⁹² De allí, anà a Mèxico en la qual ciutat entrà a 8 de novembre de l'any 1519 ab títol de pau y amistat. Després, rompent-se la pau y matant los índios molts espanyols de Cortés ajudat ab los pochos espanyols que tenia y molts índios de pau que se li ajuntaren, prengué a Tresialan¹⁹⁹³ y lo any 1520 tornà a Mèxico. Y succeynt alborot y destrossa en lo any 1521 tornà y assitjà a la ciutat de Mèxico y després de tres mesos que li durà tenir-la assitjada, mort lo Rey y vençuts los enemichs dia de sant Hypòlit a 13 de agost de l'any 1521, fou presa y conquistada en nom del rey de Espanya la ciutat de Mèxico /havent succeÿt a Cortés en esta jornada cosas miraculosas y molts favors del cel que seria cosa llarga referir-los. Avisà de assò Cortés a l'emperador Carles V y lo Emperador donà a Cortés lo títol y senyoria de marquès del Valle y fou riquíssim y enriquí a tots los espanyols que restaren vius. Esta fou la felice cosa en bé de Espanya que en aquest nostre setgle succeÿ. Y des de aquest any lo emperador Carles se nomena rey de la Índia

---

¹⁹⁸⁷ Amb aquest nom era coneguda l'illa de Cozumel, a les Antilles, a l'estat mexicà de Quintana Roo.

¹⁹⁸⁸ Jerónimo de Aguilar (m. 1526 o 1527).

¹⁹⁸⁹ Illescas diu: «*se llamava*», mentre que Pere Gil interpreta «abans se deya», cosa que no vol dir que el riu Grijalva ja no s'anomenés així. El riu Grijalva està situat a la regió de Tabasco, al golf de Mèxic.

¹⁹⁹⁰ Potonchán (anomenada també Champotón), població situada a la costa occidental de la península del Yucatàn, a la vora del riu Grijalva.

¹⁹⁹¹ Moctezuma II (v. 1466-1520), VI emperador (1502-1520).

¹⁹⁹² Villarrica de la Veracruz, situada a la costa del golf de Mèxic.

¹⁹⁹³ Tenochtitlán, antiga capital dels asteques, sobre les ruïnes de la qual es construí l'actual ciutat de Mèxic.

occidental, dita per altre nom la Nova Espanya, y la Índia mexicana en la qual y ha infinits regnes y grans riquesas. Y anaren religiosos per a convertir aquella gentilitat y després de aquest temps sempre se són descoberts y conquistats y convertits a la fe, fins vuy, molts regnes.¹⁹⁹⁴

|| 126v La altra cosa que succey en Espanya, molt infelice per ella, fou la rebel·lió que diuen de las communitats, ço és, que molts hòmens inquietos apareyent-los que las ciutats y vilas estàvan demasiadament carregadas de drets per los servicis fets al Rey y que los càrrechs y dignitats se donàvan a estranys, movent-se en lo exterior ab aquesta color però en lo secret y interior movents-se per ambició y cubdícia pròpia, y per ser hòmens de si vans e inquietos foren causa que moltas ciutats se rebel·laren contra lo Rey apel·lidant «libertat», las quals foren 13, pocas més o manco, y innumerables vilas en los regnes de Castella, Leon y altres. Éran los comuners comunament gent plebeya; que la noblesa (exceptos molt poch) tota fou de part del Rey. Los governadors del Rey procuraren offerir als comuners molt bons y honrrats partits de pau però ells cegos ab la cubdícia y ambició pròpia no volgueren oyr lo que·ls convenia. Parà lo negoci en guerra y succeyren moltas insolèncias, molts robos y moltas morts que feren los comuners.¹⁹⁹⁵ Començaren estas comunitats en¹⁹⁹⁶ Castella. Apegàre-se /a algunas ciutats y vilas\ de Aragó y València fins a arribar a Mallorca ahont foren las comunitats cruelíssimas y guerra cruelíssima. Féu-se exèrcit de part dels governadors del Rey en Castella contra los comuners y foren presos alguns principals y morts molts d'ells en batalla y sentenciats també molts d'ells. Y d'esta manera cessà la dita rebel·lió de las comunitats tornant totas las ciutats y vilas que éran estadas rebel·les a la obediència de son rey y senyor. Duraren estas comunitats casi per espay de onze mesos, ço és, des de maig de l'any 1520 fins a l'abril de l'any 1521. Ver és que en Mallorca duraren més las comunitats però també per la divina misericòrdia ab càstichs que·s feren exemplars foren apaciguadas.

Cathalunya rebé en aquest temps un benefici dels majors que de la mà liberalíssima de Déu ommipotent podia rèbrer, y fou que tota ella estigué per la part del Rey. Y no obstant que en casi tots los regnes de Espanya y hagué ciutats y vilas en las quals entraren las communitats en ninguna ciutat ni vila de Cathalunya, per la

---

¹⁹⁹⁴ A partir del punt, segueix Illescas (lib. VI, cap. XXIV, X, f. 214 i s.).

¹⁹⁹⁵ A partir del punt, no segueix Illescas.

¹⁹⁹⁶ Ratllat: «la ciutat de Segòvia».

divina misericòrdia, entraren, ans en tota ella hagué y se conservà gran quietut y pau y gran fidelitat envés son rey. Ajudà molt a assò la ciutat de Barcelona y, en special, los consellers y lo Consell de Cent de ella, perquè sabent los consellers de Barcelona lo que passava en los regnes de Castella, y Leó, y Toledo y altres, y en Aragó, y València, y Mallorca, procuraren ab lo governador y veguer se fessen encontinent oficials fidelíssims que ab gran vigilància fessen pesquisa si y havia alguns inquietos que parlassen paraules no degudas per a encontinent capturar-los. També cridaren alguns hòmens dels quals duptàvan o temían que no fossen leugers y inquietos als quals pregaren y avisaren que los encomanaven la quietut y fidelitat, dient-los que mirassen per son honor, vida, y salut, y de la ciutat, y quant de ells se sabés alguna cosa contra la obediència y fidelitat que al Rey se devia que la ciutat los seria contrària. Ab estas prevencions que·s feren en Barcelona y altres ciutats y vilas se conservà tot lo principat ab la fidelitat a son rey deguda, sens entrar per la divina misericòrdia en tota Cathalunya ni rastre ni olor ni sospita de communitats.¹⁹⁹⁷

|| 127r En aquest mateyx espay de temps de onze mesos que·s trobà Espanya ocupada y alterada en la predita rebel·lió de las communitats, lo rey Francisco de França, valent-se de la ocasió, féu un poderós exèrcit. Y entrant per lo regne de Navarra se apoderà de Fonterabia y assitjant a Pamplona, dins pochos dias, la prengué y ab breu temps fou senyor de tot lo regne de Navarra. Y passant avant posà siti sobre la ciutat de Logronyo, però los governadors de l'emperador Carles V, havent donat fi a la rebel·lió de las communitats ajudats de las mateyxas ciutats y vilas que éran estadas comuneras, feren un bell exèrcit contra lo común enemich. Y marchant dit exèrcit en demanda de l'exèrcit dels francesos, més prest del que ells se pensàvan, travaren ab ells batalla y romperen son exèrcit y cobraren la ciutat de Pamplona y tot lo regne de Navarra matant a molts dels francesos y als qui restaren a vida fent-los retirar a més de pas a França. Y restà tota Navarra (com abans era) subjecta al rey de Espanya. Succey esta victòria y cobrança del regne de Navarra en lo mes de [...] de l'any 1521 de Nostre Redemptor.

En aquest meteyx [sic] temps que·s mogueren y remediaren las comunitats en Espanya y los francesos prengueren lo regne de Navarra y los espanyols foragitant

---

¹⁹⁹⁷ A la Corona d'Aragó, la revolta rebé el nom de Germanies i entre 1519 i 1523 afectà pràcticament tots els regnes; veg. Duran (1982). A partir del punt, segueix Illescas (lib. VI, cap. XXIV, X-XI).

als francesos lo tornaren a cobrar, estava lo emperador Carles V en Alemanya y des de allà proveïa lo millor que podia estas cosas.

Celebrà lo Emperador una dieta en Vormez¹⁹⁹⁸ per remediari las heretgias de Luthero¹⁹⁹⁹ y los insultos y danys que en los estats de Alemanya per causa d'ellas éran resultats. En la qual dieta ab solvoconducto comparegué lo malvat Martin Luthero y mostrà bé lo cathòlic emperador son valor y sa fe cathòlica, fent la confessió de la fe cathòlica que féu y ordenant las cosas que ordenà ab gran prudència y satisfacció de tots los estats.

També, havent Francisco rey de França com està dit rompuda la pau, lo Emperador en lo mateyx temps féu liga secreta ab lo papa Leó X contra Francisco rey de França per a cobrar lo Papa algunas terras de la Iglésia que los francesos tenían ocupadas. Y lo Papa ab son exèrcit (del qual era general Frederico Gonzaga²⁰⁰⁰ duc de Màntua) féu guerra per cobrar las /ciutats de Parma y a Placència,²⁰⁰¹ y las cobrà. Per altra part lo Emperador manà fer un gran exèrcit de espanyols y grisons,²⁰⁰² y si bé Pròspero Colona²⁰⁰³ era capità general de tots los exèrcits però lo marquès de Pescara²⁰⁰⁴ era casi com a igual y en particular superintendent de l'exèrcit dels espanyols. Lo qual marquès ab son exèrcit haguda una victòria contra lo exèrcit francés en Veprio.²⁰⁰⁵ Y havent lo dia de sant Pere, a vint-y-nou de juny (sent lo dia serè), caygué foc del cel en Milà sobre molts barrils de pólvora que estàvan en la porta del castell, lo qual foc cremà y derrocà una torre y moltas casas y matà més de 500 personas. Anà dit marquès ab son exèrcit des de Veprio de improvís ab gran velocitat sobre Milà y prengué la ciutat. Y dins pochs dies tot lo ducat de Milà fou a devoció de l'Emperador y fou esta victòria a [...] del mes de [...] de l'any 1521. Lo papa Leó X se alegrà molt de aquesta nova però no li durà molts dies esta alegria perquè morí a [...]²⁰⁰⁶ de novembre de l'any 1521. Fou aquest papa un valerós pontífice y de grans parts y del qual escriuen los historiadors

---

¹⁹⁹⁸ Worms, antiga ciutat imperial i seu episcopal, situada a la riba esquerra del Rin a l'est de Hesse.

¹⁹⁹⁹ Martí Luter (1483-1546).

²⁰⁰⁰ Frederic II Gonzaga (1500–1540), duc de Màntua (1530-1540) i marquès de Montferrato (1536-1540).

²⁰⁰¹ Parma i Piacenza es troben situades a l'Emília-Romanya.

²⁰⁰² Grisons: naturals d'un cantó suís situat a les fonts del Rin.

²⁰⁰³ Pròsper Colonna (m. 1523).

²⁰⁰⁴ Fernando Francisco de Àvalos (1490–1525), marquès de Pescara.

²⁰⁰⁵ Vaprio (Llombardia), a la riba dreta de l'Adda.

²⁰⁰⁶ El Papa morí el 2 de desembre de 1521.

ecclesiàstichs grans alabanças y morí de edat de 45 anys.²⁰⁰⁷ || 127v Al papa Leó X, després de la vacant de 1 mes y set dies, succeí en lo summo pontificat lo bisbe y cardenal de Tortosa Adriano, /que era estat mestre de l'Emperador y era governador de Espanya\, lo qual, en absència, estant en Espanya, fou elegit /a 27 de janer de l'any 1522\. Y quant li vingué la primera nova que era papa estava en Victòria²⁰⁰⁸ y després, arribant la carta ab lo segell dels cardenals y embayxada que anàs a Roma, llavors se dexà adorar com a papa. Y dexant las cosas de la governació de Espanya en lo modo convenient rebé grans festas y embayxadas y presents, en special li fou dada en Çaragoça la barra de sant Lamberto²⁰⁰⁹ del qual ell era devotíssim. Y entretenint-se en Espanya en differents ciutats, per espay de 8 mesos de la electió, arribant a Tarragona, se embarcà en galeras en Tarragona a 6 de agost de l'any 1522. Y de Tarragona anà a Gènova y de Gènova arribà a Roma a 29 de agost. Y a 30 de agost del mateyx any 1522 fou celebrada en Roma, ab gran alegria, la sua coronació. Però foren tants los treballs que tingué y tants los negocis que-l carregaren y tanta la pobresa que tenia de diners la sede apostòlica que Sa Sanctedat començà de tenir molta pena. Finalment, havent governada la Iglésia sanctíssimament 1 any, 8 mesos y 6 dies, del qual temps estigué 8 mesos en Espanya y 1 any y 6 dies en Roma, morí a 18 de setembre de l'any 1523. Y succeí-li en lo summo pontificat Clement VII y fou elegit²⁰¹⁰ a 19 de novembre de l'any 1523.

Lo any 1521 prengué lo gran turc Soliman en las parts de Ungria²⁰¹¹ a la ciutat de Belgrado.²⁰¹² Lo any 1522 féu Soliman una gran armada de 450 velas entre galeças, galeras y altres veyxells y en ellas passats de dos-cents mília hòmens. Y envià dita armada sobre la isla de Rodas,²⁰¹³ que era lo assiento dels comanadors de sant Juan, y després de molts terribles y cruels assalts per espay de sis mesos anà Soliman des de Constantinopla en persona ab exèrcit contra Rodas. Y després de molta bataria y molts assalts, determinaren-li gran mestre y los cavallers de donar-se ab partit y particulars capítols, los quals jurà Soliman públicament y

---

²⁰⁰⁷ A partir del punt, segueix Illescas (lib. VI, cap. XXV, I-II-III).

²⁰⁰⁸ Vitòria, capital d'Àlaba.

²⁰⁰⁹ El mateix any 1522, Adrià VI autoritzà la construcció d'un monestir trinitari en honor de sant Lambert, que seria destruït durant la guerra del francès. La fama i llegenda del sant es perllongà al llarg del segle. Felip II visità el monestir l'any 1585, durant el seu viatge als regnes de la corona d'Aragó; veg. Cook (1876: 66).

²⁰¹⁰ Giulio de Mèdici fou papa amb el nom de Climent VII (1523-1534).

²⁰¹¹ S'identificava amb les terres de la Pannònia.

²⁰¹² Belgrado, situada en la confluència del Save i el Danubi.

²⁰¹³ L'illa de Rodas, situada a la mar Egea, forma part de l'arxipèlag del Dodecanès.

després no ls guardà, que los infels y deleals [sic] a Déu molt més infels y desleals són als hòmens. Fou esta pèrdua de Rodas a 25 del mes de dezembre de l'any 1523 y lo any següent fou donada al maestre y cavallers de Malta per lo emperador Carlos V la isla de Malta²⁰¹⁴ que pertany al regne de Sicília y dista de Sicília 60 millas, y una altra isla sercana que s nomena la isla del Gozo.²⁰¹⁵ Y des de l'any 1524 fins al dia de vuy tenen los comanadors de sant Juan lo assento principal en dita isla de Malta y en ella resideyx lo gran mestre.

Lo any 1522 havent fet lo emperador Carlos V tot lo que convenia fer en los estats de Flandes y Alemany a [...] del mes de [...] ²⁰¹⁶ del /dit\ any 1522 tornà a Espanya y visità sos regnes y los aconsolà ab sa /imperial\ presència. Y si restàvan algunas relíquias de la rebel·lió de las comunitats passadas tot se apaciguà estant tots los regnes de Espanya alegríssims ab la presència de tal rey y emperador. Y per quant des de que fou elet emperador, y després de sa electió, lo rey Francisco de França rompé la pau que ab ell tenia, li havia feta guerra en Navarra lo any 1521, des de aquest any començà tan brava guerra entre França y Espanya que per espay casi /de\ nou anys, sempre entre estos prínceps, durà la guerra. Y ayxí, en tots los anys 1522 y 1523 y 1524, tingué lo Emperador son exèrcit en Itàlia contra França per conservació del regne de Nàpols y del ducat de Milà, del qual exèrcit era capità lo marquès de Pescara. Y deyxant Carles de Borbó²⁰¹⁷ al rey de França y passant al servey de l'Emperador, fou causa dit Carles de Borbó que estant el Borbó present se posàs siti sobre la ciutat de Marcella lo any 1524. Però no podent-se guanyar tornaren-se'n Carles de Borbó y lo Marquès ab son exèrcit en Itàlia per entèndrer /lo rey Francisco\ volia reforçar son exèrcit y entrar en Itàlia.²⁰¹⁸ Fou la jornada ayxí com temían perquè a la fi de l'any 1524 entrant en persona lo rey Francisco de França ab grandíssim exèrcit y gran fúria anà contra Milà y encontinent || 128r prengué la ciutat de Milà sens resistència.²⁰¹⁹ Havent-la presa y sabent que lo exèrcit de l'Emperador se era partit y que la part dels tudescos²⁰²⁰ ab espanyols

---

²⁰¹⁴ L'illa de Malta està situada al centre de la Mediterrània, uns 90 km al sud de Sicília.

²⁰¹⁵ Gozzo, al nord-oest de l'illa de Malta.

²⁰¹⁶ 16 de juliol de 1522; veg. Fernández Álvarez (2004: 275).

²⁰¹⁷ Carles III de Borbó (1490-1527), duc de Borbó i conestable de França.

²⁰¹⁸ A partir del punt, segueix Illescas (lib. VI, cap. XXVI).

²⁰¹⁹ Nota al marge, sense correspondència amb el text: «cerca de aquest mateyx temps, és a saber, a [...] de l'any [...] se casà lo Emperador ab donya Isabel, filla del rey don Manuel de Portugal, de la qual li nasqué en Valladolid don Philip, lo 1 de maig de l'any 1527; després nasqué don Hernando que morí de poca edat; donya Maria que fou muller de Maximiliano, rey de Ungria, y després emperador; y donya Joana que fou muller del príncep de Portugal».

²⁰²⁰ Segons Covarrubias (1998: 981), és sinònim d'alemany.

estava en Pavia²⁰²¹ y la altra part ab lo marquès de Pescara estava en Lodi,²⁰²² posà serco sobre Pavia. Estant cercada Pavia musiu de Borbó anà a Alamanya per socós de tudescos; per altra part de Itàlia acudiren /molta gent\; la infanteria espanyola era molta y valentíssima; usant lo marquès de gran manya, procurà de venir a batalla contra lo exèrcit de França tenint sempre compte en la persona del Rey que no escapàs. Fou tal la batalla, y manya, y diligència, que lo rey de França fou pres y lo rey don Henric²⁰²³ de Navarra també fou pres y molts altres principalíssims capitans foren presos. Fou esta victòria dia de sant Mathias, a 24 de febrer de l'any 1525, en lo mateyx dia que era nat lo emperador Carlos V y tenia 25 anys de edat. En ser pres lo rey Francisco de França fou tractat /de Carles de Borbó, y del virrey Carles Lanoy,²⁰²⁴ y del marquès de Pescara y de tots los capitans espanyols ab grandíssima cortesia, charitat, y amor, com a rey christianíssim y tan gran rey convenia, y tenia d'ell particular càrrec y cuydado Carles de Lanoy. Fou aportat lo rey Francisco ab galeras per Lanoy a Espanya lo any mateyx 1525, desembarcà en [...].²⁰²⁵

Fou festejat per don Diego de Mendosa,²⁰²⁶ duc de l'Infantazgo, ab tantas festas y regalo quant se patia desitjar. Entrà lo rey Francisco en Madrid a[...];²⁰²⁷ veu-se ab lo Emperador; tractaren differentes voltes de la pau y assento de las cosas. Entretant que estava lo rey Francisco en Madrid lo marquès de Pescara fortificà en Itàlia de soldats tot lo regne de Nàpols y cobrà a Milà per a que fos de l'Emperador y moltas plaças en Itàlia. Succey tot assò en lo any 1525 en lo qual any, a 30 de novembre, morí de edat de 35 anys lo marquès de Pescara en Milà tenint assitjat lo castell de Milà, la mort del qual fou molt plorada. A [...] del mes de [...]²⁰²⁸ de l'any 1525 fou assentada pau entre lo emperador Carles V y lo rey Francisco de França ab condició renunciàs al dret que pretenia tenir als estats de Borgonya, Flandes, Milà y Nàpols, y de casar-se ab donya Eleonor, germana de l'Emperador, /que era viuda relictà per mort de son marit don Emanuel, rey de Portugal\, y de ajudar a l'Emperador sempre que tendria guerra en Itàlia ab sis mil infants y sis-cents cavalls. Y lo rey de França se casà ab la dita donya Eleonor y ab acte públic y

---

²⁰²¹ Pavia (Lombardia), situada a la plana del Po, a 30 km. al sud de Milà.

²⁰²² Lodi (Lombradia), a la vora del riu Adda.

²⁰²³ Enric II de Navarra (1517-1555).

²⁰²⁴ Charles de Lannoy (1488-1527), virrei de Nàpols (1522-1523 i 1523-1527).

²⁰²⁵ Barcelona, el 19 de juny de 1525; veg. Fernández Álvarez (2004: 318).

²⁰²⁶ Diego Hurtado de Mendoza y Luna (1461-1531), anomenat el Gran, III duc de l'Infantado.

²⁰²⁷ 12 d'agost de 1525; veg. Fernández Álvarez (2004: 318).

²⁰²⁸ El Tractat de Madrid fou signat el 14 de gener de 1526.

jurament renuncià als dits estats de Borgonya, Flandes, Milà y Nàpols y fet assò, despedint-se ab molta cortasia de l'Emperador, Lanoy lo aportà al regne de França y posà en llibertat. Y poc temps després de posat en llibertat no cumplí los pactes que havia jurat y ayxí tornà a mòurer guerra contra lo Emperador, com se dirà. En lo any 1526 estant en son regne y en llibertat Francisco, rey de França, feren lo Papa y los reys Francisco de França y Henrric de Inglaterra,²⁰²⁹ y alguns de Itàlia, liga contra lo Emperador per deslluir del siti a Francisco Sfòrcia²⁰³⁰ que per lo camp imperial estava assitjat en lo castell de Milà. Y lo succés de aquesta lliga y guerra fou que lo exèrcit de l'Emperador entrà en Roma sens fer dany als particulars y Don Ugo de Moncada,²⁰³¹ un capità dels principals, se veu hab lo papa Clemente VII y concertà pau y amistat entre lo Papa y lo Emperador, si bé succey una batalla entre lo exèrcit dels francesos y de l'Emperador cerca de Gubernulo, en partidas de Màntua,²⁰³² en la qual morí un senyalat capità nomenat Joan de Mèdici.²⁰³³

En lo any 1527 movent-se guerra entre lo papa Clement VII y Pompeyo Colona²⁰³⁴ passà la guerra tan avant que lo exèrcit de l'Emperador (del qual era capità general Carles de Borbó) affavorí la part de Pompeyo Colona contra lo Papa. Veent-se lo Papa ab tan gran perill concertà pau ab lo virrey Carles de Lanoy y fou assentada la pau ab algunas capitulacions. Y venint envés Roma Carles de Borbó ab un exèrcit de quaranta mil hòmens, entre tudescos y espanyols, tomant moltes ciutats per las quals passàvan, lo virrey Carles de Lanoy isqué fora de Roma a l'encontre de Borbó y son exèrcit donant-li rahó de la pau feta y que no entràs. Respongueren Borbó y son exèrcit que no pararian fins a sequejar a Roma, perquè Borbón era ja tan poc estimat que sols tenia nom de capità || 128v general y no era poderós per a detenir son exèrcit. En conclusió, a 4 de maig de l'any 1527 baté Borbó ab artillaria /lo pany\ de la muralla de Roma per la part de mitgdia, a las espallas de la basílica de Sant Pedro. Començà de escalar la muralla y dels primers que assomaren fou Carles Borbó al qual tiraren de dins de Roma ab un arcabuç y lo asertaren tan bé

---

²⁰²⁹ Enric VIII (1491-1547), rei d'Anglaterra (1509-1547).

²⁰³⁰ Francesco II Sforza, duc de Milà (1529-1535).

²⁰³¹ Hug de Montcada i de Cardona (1478-1528), virrei de Sicília (1509-16), Trípoli (1510) i Nàpols (1527-28). El setembre de 1526 s'entrevistà amb el Papa, per tal de fer-lo desistir de la seva actitud favorable als francesos; a conseqüència de la negativa del Papa, formà un exèrcit amb el duc de Sessa i Pompeo Colonna, que no es retirà de Roma fins aconseguir que Climent VII cedís. Durant el saqueig de la ciutat, Montcada era a Nàpols.

²⁰³² Governolo, lloc on el riu Mincio desguassa les aigües al Po.

²⁰³³ Giovanni Mèdici (1498-1526), dit *Delle Bande Nere*, pare del gran duc Cosme I de Toscana.

²⁰³⁴ Pompeo Colonna (1479-1532), virrei de Nàpols (1530-1532), cardenal (1517), arquebisbe de Mont-real de Sicília i bisbe d'Aversa.

que encontinent caigué y morí. Lo exèrcit no per ço desistí sinó que tot entrà y sequejà la sancta ciutat y se prengué la persona del Papa. Però entrant després Pompeyo Colona entengué en posar en libertat la persona de Sa Santedat y fou posada en libertat y fou assentada pau entre lo Papa y lo Emperador. Lo qual, quant sentí la nova del sacco de Roma, tingué gran pena del que havia passat com tot realment se era fet contra voluntat de l'Emperador. Morí Carles de Lanoy /virrey de Nàpols\ en Roma y succeý-li en lo càrrec de virrey /de Nàpols\ don Hugo de Moncada. Assentaren-se bé las cosas de la Iglésia y passa tot assò en los anys 1527 y en part de l'any 1528.

En lo mateyx any 1528 musieur de Lutrer,²⁰³⁵ capità general de l'exèrcit dels francesos, proseguint y renovant la guerra en Itàlia contra lo Papa y contra lo Emperador, ab nova liga que havia feta ab Henrrico rey de Inglaterra y altres, assitjà y sequejà a Pavia. Y anant envés lo regne de Nàpols assitjà a la ciutat. Lo succés de aquesta guerra en aquest any fou que topant-se unas galeras de Gènova que estàvan per França encontraren en galeras de l'Emperador y prengueren a la capitana, y en ella mataren a don Hugo de Moncada virrey de Nàpols, al qual succeý per virrey lo príncep de Orange,²⁰³⁶ y esfondraren dos de las altras y mataren moltes principals personas. Musieur de Lutrec morí de malaltia en lo siti de Nàpols. Lo exèrcit dels francesos tenint grans malalties se alçà y tornà des de Nàpols envés França. Andrea Dòria²⁰³⁷ se isqué del servey que feya al rey Francisco de França y se passà a servir a l'Emperador, y son passar fou causa que Gènova isqué del poder dels francesos y fos llibre d'ells y posada en sa libertat. Y Pavia fou cobrada, de manera que apar que tot era a favor de l'Emperador y contra lo rey de França, lo qual considerat per lo rey Francisco de França començà de desitjar la pau. Lo papa Clement VII y lo emperador Carles V també la desitjàvan y per medi de madama Ludovica,²⁰³⁸ mare del rey Francisco, y madama donya Eleonor, germana del cèsar y muller del mateyx rey Francisco, se assentà pau entre lo emperador Carles V y lo rey Francisco de França, ab algunas condicions. Una era que lo rey de França tragués de Itàlia totas sa gents; la altra que donàs dos-cents mil ducats en diners y que li restituýs lo Emperador los dos fills que tenia en rehenes en Castella y algunas altras semblants. Lo qual fou fet y restà assentada

---

²⁰³⁵ Odet de Foix Lautrec (1485-1528).

²⁰³⁶ Philibert de Chalons (1502-1530), príncep d'Orange, virrei de Nàpols (1528-1530).

²⁰³⁷ Andrea Doria (1466-1560).

²⁰³⁸ Lluïsa de Savoia (1476-1531), regent de França (1515).

esta pau en juliol de l'any 1524 havent durat la guerra per espay de nou anys casi contínuos entre Espanya y França.²⁰³⁹

Assentada la pau del modo predit entre lo Emperador y lo rey de França y havent estat lo emperador Carles V casi per espay de 8 anys, ço és, des de l'any 1522 fins a l'any 1529 en Espanya, entenent en visitar-la y governar-la prudentíssimament, y entenent també des de Espanya en la conquesta y conversió de la gentilitat de las Índias occidentals, y proveint (com està /dit\) en las guerras que en dit temps foren en Itàlia, determinà Sa Magestat partir-se de Espanya para Itàlia per a coronar-se y per a visitar las terras suas de Itàlia y passar a Flandes y a Alemanya. Y ayxí, a lo fi de l'estiu, ço és, a [...] del mes de [...] ²⁰⁴⁰ de l'any 1529, se embarcà lo Emperador en Barcelona ab gran número de galeras y fent vela desambarcà en Gènova, anà a Bolonya ahont era lo Papa (per haver pestilència o mala salut en Roma); fou rebut ab summo amor. Estigué /apossentat lo Emperador\ en lo mateyx palàcio del Papa molts mesos tractant molts ratos los dos a solas. Publicà's pau universal entre tots los prínceps christians en Bolonya /lo 1 de janer de l'any 1530\.

|| 129r Després de publicada esta pau universal entre los prínceps christians encontinent se entengué en la coronació del cèsar y per quant és costum que lo Emperador reb tres coronas: una en Aquisgran, en senyal del domini de l'imperi de Alemanya; altra en Monsa, ciutat de Lombardia, en senyal del regne de Lombardia; altra en Roma, de or, en senyal de l'Imperi Supremo. Com lo Emperador se era ja coronat en Aquisgran a 24 de febrer de l'any 1520, conforme està dit, ²⁰⁴¹ perquè esta serimònia se fes ab compliment vingueren los magistrats de Monça a Bolonya y aportaren la corona de ferro ab la qual se havia de coronar lo Emperador. Y celebrant-se missa davant del Summo Pontífice, lo dia de la càthedra de sant Pare a 18 de janer del dit any 1530, fou coronat de dita corona ab todas las altres insígnias imperials lo dia de [...] del dit any 1530. Fou coronat lo emperador Carlos V /ab corona de or\ en la missa dita per lo Summo Pontífice en la qual serví lo Emperador de diaca en la iglésia de Sant Petrònio de Bolonya y de mà del mateyx papa Clement VIII estant presents los més grans de l'imperi y ab la major magestat pompa y festa que emperador se sia coronat. ²⁰⁴²

---

²⁰³⁹ A partir del punt, segueix Illescas (lib. VI, cap. XXVI, X).

²⁰⁴⁰ 28 de juliol; veg. Fernández Álvarez (2004: 410).

²⁰⁴¹ El dia de la coronació a Aquisgrà fou el 23 d'octubre de 1520; veg. Fernández Álvarez (2004:132).

²⁰⁴² Carles V rebé la corona de ferro de Lombardia el 22 de febrer i la definitiva corona imperial dos dies després –el 24 de febrer. En el següent paràgraf, segueix Illescas (lib. VI, cap. XXVI, XI).

Cumplida esta coronació de l'Emperador succeý la guerra contra Florència, la qual feren los capitans imperials per contemplació del papa Clement VII. Y de la dita guerra resultà que foren assentadas las cosas de Florència com convenia y foren castigats los florentins rebel·les y fou fet duc de Florència Cosme de Mèdici, al qual succeý Alexandro de Mèdici.²⁰⁴³ Assentaren-se estas cosas de Florència en lo any [...] ²⁰⁴⁴ de Nostre Redemptor.²⁰⁴⁵

Lo gran turc Soliman²⁰⁴⁶ en tot aquest temps que lo Emperador estigué en Espanya ocupat ab las guerras de Itàlia y hab lo govern de Espanya, no dormia, antes, aprofitant-se de la ocasió, féu algunas jornadas. Perquè després de haver pres la isla de Rhodas lo any 1522, com està dit, després, lo any 1526, /anà ab\ un gran exèrcit contra lo regne de Ungria. Y venint a batalla contra lo exèrcit del rey de Ungria, nomenat Francisco,²⁰⁴⁷ vencè lo exèrcit de Soliman a l'exèrcit del Rey, de tal manera que lo rey Francisco fou mort y los més de son exèrcit foren morts. /Y fou presa Buda²⁰⁴⁸ y perderen los christians en aquella batalla vuytanta peçes /grossas\ de artillaria y sinc mil mosquets y deu mil arcabuços. Fou esta jornada de gran llanto per a tot aquell regne de Ungria. Y tornant-se'n lo exèrcit /ab\ Soliman victoriós a Constantinopla succeý al regne de Ungria don Ferrando,²⁰⁴⁹ rey de Bohèmia y germà de l'emperador Carlos V. Lo qual, peleant contra Joan Sepúcio Bayvoda de Transilvània²⁰⁵⁰ que·s volia apoderar del regne de Ungria, vencé a l'exèrcit del dit Joan Sepúcio y ell se escapà fugint. Y recobrà lo rey don Ferrando la ciutat de Buda y en ella se coronà ab gran alegria y solemnitat rey de Ungria, y ayxí, juntament, fou rey de Bohèmia y Ungria.

Lo any 1529, estant lo Emperador en Itàlia ocupat en pacificar-la y en la sua coronació, partí Soliman en persona ab un grandíssim exèrcit contra don Ferrando

---

²⁰⁴³ En realitat, la successió anà a l'inrevés, és a dir, primer fou el govern d'Alessandro de Mèdici, nomenat duc de Florència (1532-37), i, més tard, el de Cosme I de Toscana, duc de Florència (1537-74), fill de Giovanni Mèdici.

²⁰⁴⁴ Desembre de 1529.

²⁰⁴⁵ A partir d'aquí, segueix Illescas (lib. VI, cap. XXVI, XII).

²⁰⁴⁶ Solimà I, dit el Magnífic (1494-1566), soldà otomà (1520-1566).

²⁰⁴⁷ El rei d'Hongria era Lluís II d'Hongria, mort el 1526 a la batalla de Mohacs contra els turcs. Cal atribuir l'errada a Pere Gil, i no pas a Illescas.

²⁰⁴⁸ Buda, antiga ciutat a la riba dreta del Danubi.

²⁰⁴⁹ Ferran d'Àustria s'havia casat el 1521 amb Anna d'Hongria, germana del rei Lluís II. Després de la mort del Rei el 1526, Ferran reclamà la successió.

²⁰⁵⁰ János Szapolyav (1487-1540) regnà amb el nom de Joan I d'Hongria (1526-38) i també fou príncep de Transsilvània (1538-40).

rey de Ungria ab intenció de matar-lo o llençar-lo de son regne y posar en ell a Joan Sepúsio Bayvoda de Transilvània. Assitjà la ciutat de Viena; apretà-la molt y donà-li molts assalts però ella se defensà ab tant ànimo que morint molts turchs y venint lo ivern y las neus, fou forçat alçar lo siti y tornar-se'n ab poca honrra y reputació a Constantinopla, de la qual cosa reberen lo Papa y lo Emperador y tota la cristiandat gran alegria. || 129v Lo mes de [...] ²⁰⁵¹ de l'any 1530 havent lo Emperador donada conclusió a la sua coronació y algunas cosas de Itàlia passà a Flandes y Alemanya per a visitar los estats, ahont tingué dieta en Augusta ²⁰⁵² ab los estats de l'imperi sobre la causa del malvat heretge Martin Luthero. Després, ajuntant-se tots los estats ab forma jurídica per a declarar rey de romans y successor en lo imperi (a imitació dels antichs cèsars), elegiren de comú consentiment a don Ferrando, germà de l'Emperador, lo qual era rey de Boèmia y Ungria. Anaren los dos germans a Aquisgran per a que /fos\ coronat allí don Ferrando rey de romans ab la espasa y ab las insígnias imperials que foren de Carlo Magno y se guàrdan en dita ciutat. La qual coronació fou celebrada ab extraordinària alegria dels dos germans a [...] ²⁰⁵³ de l'any 1530.

Apenas fou cumplida esta coronació del rey de romanos que estant lo emperador Carlos V en Ratisbona ²⁰⁵⁴ entengué, per nova certa de venecians y del Papa, que lo gran turch Solyman lo any 1531 feya gran exèrcit y que sa intenció era pèndrer a Viena y passant avant no parar fins tant que prengué la persona de l'Emperador (al qual ell nomenava rey de Espanya y no emperador, tenint-se ell sol per emperador). Per esta ocasió envià lo Emperador correus a Itàlia, Espanya y a tots los estats de Alemanya, y Flandes, y al Papa per a que tots acudissen, y tots acudiren exceptos los reys de França y de Inglaterra. Partí Solyman de Constantinopla en ser passadas las neus y los frets y marchant envés lo regne de Ungria quant arribà allà tenia número de sinc-cents mília combatents entre gent de peu y de cavall. A l'Emperador acudiren de differentes parts tantas companyias que feren número de noranta mil infants y trenta mil /de son\ cavall, sensa la gent de las guarnicions y la gent natural. Y lo número de la gent que en lo exèrcit imperial haguera presas armas quant fora estat menester diuen los historiadors que era de dos-centas setanta mil personas, sense los naturals habitants de Viena. Posà lo Emperador son exèrcit en lo camp junt a Viena. Arribà Solyman a 3 jornadas de

---

²⁰⁵¹ Carles I marxà de Bolonia el 21 de març, veg. Fernández Álvarez (2004: 425).

²⁰⁵² Augsburg, ciutat de Baviera situada entre les valls del Lech i del Wertach.

²⁰⁵³ 24 de febrer.

²⁰⁵⁴ Ratisbona (Baviera), a l'Alt Palatinat, vora el Danubi.

Viena y sabent la flor de la cavalleria y infantaria que estava en lo exèrcit imperial tingué tanta temor que no gozà acomètrer, antes, perdent algunas companyias de cavalls, se'n tornà retirant-se y casi fugint y talant totas las ciutats, vilas, y llochs, y cativant y matant innumerables christians. Y consebé Solyman tant de temor de l'Emperador que de molts anys no gozà pèndrer las armas ni fer exèrcit contra lo Emperador. Succeý esta jornada /y tornada\ a la fi de l'any 1531.²⁰⁵⁵

Lo any 1532 se veren lo papa Clement VII y lo emperador Carles V en Bolonya. Assentaren pau universal en Itàlia. Isqueren los exèrcits imperials de Lombardia y restà Itàlia molt quieta. Tractaren de lo divorsi que havia fet Henrric VIII rey de Inglaterra, lo qual havia deyxada a sa legítima muller donya Catherina filla dels reys cathòlics don Ferrando y donya Isabel, y se era casat ab Anna Bolona²⁰⁵⁶ y poc a poc vingué a ser heretge schismàtich y a martyrizat molts cathòlics y fer que casi tota Inglaterra sia herètica y schismàtica. Finalment, apuntadas algunas altras cosas, despedint-se lo Emperador del Papa, anà a Pavia y despres a Milà y finalment || 130r a Gènova ahont se embarcà ab gran número de galeras. Y vingué a Espanya y se embarcà en [...] ahont se li féu grandíssima festa y entrada.

Estigué esta vegada lo Emperador en Espanya des de lo any 1533 fins lo any 1535 en lo qual temps visitava sos regnes tenint corts y alegrant y consolant a tots ab sa imperial magestat y presència. /Y en aquest temps, ço és, a 26 de setembre de l'any 1534 morí lo papa Clement VII, al qual després de la vacant de 17 dies succeý lo papa Paulo III. En aquest temps y abans d'ell y despres /d'ell\ se entenia en conquistar molts terras en la Índia occidental del Mèxico de la qual conquesta dalt se ha feta menció. També se entenia en la conquesta y conversió de la Índia occidental del Perú la història de la qual abreviada de son descubrimet y de sa conquesta y conversió passà d'esta manera.²⁰⁵⁷

Lo any 1513 lo alcalde major de la vila de Antigua, en la Índia y província del Darién,²⁰⁵⁸ lo qual alcalde se nomenava Blasco Nuñez de Balboa,²⁰⁵⁹ /natural de Badajoz,\ per medi de un índio cassique que's nomenava Panquiaco y després fet

---

²⁰⁵⁵ A partir del punt, segueix Illescas (lib. VI, cap. XXVI, XIII).

²⁰⁵⁶ Anna Bolena (1507-1536).

²⁰⁵⁷ A partir del punt, segueix Illescas (lib. VI, cap. XXVI, XIII).

²⁰⁵⁸ El golf i l'istme del Darién es troba al mar Carib, a la costa septentrional del departament de Cauca (Colòmbia). La ciutat de Santa María la Antigua s'ubicava a la costa occidental del golf d'Urabà que forma la porció més meridional del Darién.

²⁰⁵⁹ Vasco Núñez de Balboa (1475-1517).

christià se nomenà Carlos, descobrí la mar del Sur caminant des de la vila de Antígua per unas aspríssimas muntanyas fins a Panamà. Descubrí la dita mar de un altíssim serro, a 25 de setembre de l'any 1513, y estigué 4 dies a bayxar des de aquell serro fins a la mar. Y per arribar a 29 de dit mes, dia de sant Miquel, a la mar nomenà aquel golfo lo golfo de Sant Miquel.²⁰⁶⁰ Esquantrinyà la terra y veu que y havia grans riquesas de or y pedras preciosas.²⁰⁶¹ Travà amestat ab molts casiques de la terra y si bé tingué guerras en quatre mesos que estigué en la terra del mar del Sur no li mataren ningú de sos soldats. Y enriquí a si en més de cent mil pesos de or y enriquí a sos soldats, y tornant-se'n rich y victoriós a la sua vila de Antiga fou rebut en professó. Y donà relació de tot al rey cathòlich don Ferrando y fou fet per ells titulat de títol de Adelantado del mar del Sur. A 17 de maig de l'any 1514 fou enviat Pedrarias de Àvila,²⁰⁶² cavaller de Segòvia, ab 42 veyxells y mil sinc-cents hòmens a la província del Darién per governador d'ella. Aportà en sa companyia a fray Joan Quebedo²⁰⁶³ de l'orde de sant Francesch per bisbe de la vila de Antígua de la província del Darién y fou lo primer bisbe de Índias en terra ferma. Aquest Pedrarias fundà en lo mar del Norte la vila nomenada el Nombre de Dios²⁰⁶⁴ per a que servís de escala a las naus que van de Espanya y en la mar del Sur fundà la ciutat de Panamà, la qual dista del Nombre de Dios 18 lleguas y d'estas, las 13, se poden caminar per un riu. Y per aquest camí se apòrtan las mercaderias des del Nombre de Dios, que està en la mar del Norte, fins a Panamà, que està en la mar del Sur.²⁰⁶⁵

Lo any 1519 Hernando Magallanes²⁰⁶⁶ y Ruy Falero,²⁰⁶⁷ portuguesos y grans mariners y pilots, demanaren al Rey armada per trobar estret per a entrar al mar del Sur sens haver de desambarcar en la escala del Nombre de Dios y de Panamà. Lo Rey los concedí en Sevilla sinc naus y dos-cents hòmens; quant se posàvan las naus en orde morí Ruy Falero. Hernando Magallanes, a 20 de setembre de l'any 1519, se embarcà ab sa gent y féu vela per lo mar del Norte; passà la línea equinocial; descobrí lo altre polo nomenat Antàrtico. De las sinc naus, la una,

---

²⁰⁶⁰ Al golf de Sant Miquel (Panamà) desguassa el riu homònim.

²⁰⁶¹ Ratllat: «y tornant-se'n a la sua vila donà relació de tot als Reys Cathòlics don Ferando y donya Isabel».

²⁰⁶² Pedro Arias Àvila (m. 1531).

²⁰⁶³ Juan Quevedo (m. 1519), nomenat el 1513 bisbe de Santa María la Antigua.

²⁰⁶⁴ Nombre de Dios, antic nom de l'actual San Felipe de Portobelo (Panamà), a la província de Colón.

²⁰⁶⁵ L'istme del Darién dividia el mar del Nord (el Carib i les Antilles) i el mar del Sud (Ocea Pacific).

²⁰⁶⁶ Fernao Magalhaes (m. 1521).

²⁰⁶⁷ Ruy Faleiro (m. 1523).

havent perduda a las altres de vista, se'n tornà a Espanya. || 130v Hernando Magallanes seguint son camí ab las 4 naus per espay de molts dies ab esperança de trobar lo estret, quant manco se acatà se trobà embocat dins lo estret, lo qual en algunas parts té dos lleguas, y altres legua y mitja, y en altres tres y quatre y més lleguas. Y navegant per ell cent y deu leguas, poc més o menys, isqué de dit estret y entrà en lo mar spaciosíssim del Sur. És lo dit estret de terres fredíssimas y fragosas y se creu que deu estar situat en las antípodes de Flandes o de Pol·lònia. Veent-se Magallanes en lo mar del Sur navegà en busca de las islas Malucas²⁰⁶⁸ y després de haver navegat 40 dies encontrà en la isla Jubacana²⁰⁶⁹ y d'ella descubrí infinitas islas. Isqué a la nomenada zebut o Subo,²⁰⁷⁰ allí predicà Magallanes y féu un miracle sanant a un nebot del Rey. Y lo rey nomenat Amabar se convertí y en lo baptisme fou nomenat Carlos y la reyna fou nomenada donya Joanna, y molts del Regne se convertiren y foren baptizats cerca de vuyt-cents. Y volent anar a la isla nomenada Calipulapo²⁰⁷¹ un islengo cavaller principal lo cridà anant a ell Magallanes; estàvan escondits uns islengos y envestint-lo y peleant ab ell lo mataren a 27 de abril de l'any 1521. Esta fou la mort de Magallanes però son nom y fama durarà per a sempre. Y de son nom se nomena vuy lo estret encara que per ser perillós no serveyx però gran glòria fou de Magallanes que per ell fos trobat.

Mort que fou Magallanes tots los de las quatre naus elegiren a Joan Serrano pilot major per capità general, lo qual fou pres a traïció per lo rey Hamaba. Lo qual, convidant a Joan Serrano y a trenta ab ell, matà als trenta y prengué al Serrano per medi de un traïdor morisco²⁰⁷² nomenat Henrique, lo qual servia de lengua. /Y tots los vuyt-cents islengos que seran fets christians apostataren de la fe y tornaren a sa idolatria\ . Los que restàvan de las quatre naus, que ja no éran més de cent y cinquanta, adreçaren y reforçaren las duas naus millors desfent las altres duas. Y ab ellas feren vela y anaren a una isla de moros y entraren en lo port nomenat de Borney,²⁰⁷³ y foren rebuts y tractats molt bé del rey Syripada del qual entengueren

---

²⁰⁶⁸ L'arxipèlag de les Moluques està situat a l'oceà Pacífic, entre les Cèlebes, Nova Guinea i Timor.

²⁰⁶⁹ Hem d'identificar-la amb l'illa de Puka-Puka, a l'arxipèlag de Tuamotu, primera illa d'Oceania vista pels europeus.

²⁰⁷⁰ Illa de Cebu, a l'arxipèlag de les Filipines, a la regió de Visayas Central.

²⁰⁷¹ L'eufonia d'aquest nom amb el cap de la tribu (Cilapulapu) de l'illa de Mactàn, de l'arxipèlag de les Filipines, a l'estret de Bohol on Magallanes fou assassinat, fa pensar en una confusió d'Illescas reproduïda per Pere Gil.

²⁰⁷² A Illescas (lib. VI, cap. XXVI, XIII, f. 312): «perro morisco».

²⁰⁷³ Borneo, illa de l'arxipèlag malai.

que las Malucas que cercàvan las deyxàvan molt a la part del ponent. Partint-se de allí navegaren envés las Malucas y toparen ab una isla Maluca, nomenada Tidorre,²⁰⁷⁴ de la qual era rey moro Almançor,²⁰⁷⁵ a 8 de novembre de l'any 1521. Allí foren ben tractats; estigueren 5 mesos; carregaren de especiaría que·ls donà Almançor. La una nau nomenada Victòria donant volta a tot lo món y caminant molts mesos arribà en salvament al port de Sant Lucas de Barramedo,²⁰⁷⁶ /que està en Espanya y fou a 6 de setembre de l'any 1523\, ab solas denou personas que totas las altres de mort natural o violenta /ja éran mortas\. Lo pilot d'esta nau se nomenava Sebastian de Cano natural de Guetaria en Viscaya.²⁰⁷⁷ Digué que havia caminadas catorze mil leguas y voltat lo globo del món, per lo qual prengué per armas un mot ab aquest letrado: «*Primus circumdetistim*»,²⁰⁷⁸ la altra nau que·s nomenava la Trinitat anà a Panamà y no tornà a Espanya. Esta fou la navegació de las cinc naus de Magallanes, la qual se començà lo any 1519 y finí lo any 1523.

Lo any 1525 tres hòmens rics veÿns de la ciutat de Panamà nomenats Francisco Piçarro,²⁰⁷⁹ natural de Trujillo, y Diego Almagro,²⁰⁸⁰ y Hernando Luque,²⁰⁸¹ determinaren fer companyia de sos béns y descobrir, per lo mar del Sur, la costa de Índia. Durà tres anys a Piçarro y Almagro, particularment a Piçarro, anar y tornar y patir molts treballs dels indians y dels mateyxos espanyols fins tant que Piçarro descobrí la terra de Cusco²⁰⁸² y riquesa de ella. Descuberta que la hagué lo any 1529, vingué a Espanya y alcançà mercè de l'Emperador de conquistar la província del Perú per a l'Emperador ab || 131r títol de capità general y adelantado del Perú. Prengué 4 germans seus, ço és: Hernando,²⁰⁸³ Joan²⁰⁸⁴ y Gonzalo²⁰⁸⁵ Picarros y Martin de Alcantar²⁰⁸⁶ germà de part de mare, y anà a Índia y desembarcà al Nombre de Dios. Y arribant Piçarro a Panamà trobà a Almagro molt trist perquè ell venia ab títols y honrra y no s'era recordat de Almagro. Aquí començaren las

---

²⁰⁷⁴ Tidore o Todore, illa del grup de les petites Moluques, al subgrup de Giolo Ternate.

²⁰⁷⁵ Al-Mansur regnà a Tidore del 1512 al 1526.

²⁰⁷⁶ Sanlúcar de Barrameda (Cadis), situat a la costa atlàntica, a la desembocadura del Guadalquivir.

²⁰⁷⁷ Juan Sebastián de Elcano (v. 1476-1526) fou natural de Getaria (Guipúscoa).

²⁰⁷⁸ L'heràldica estava formada per un globus terraquí amb la divisa «*Primus circumdedisti me*» (vas ser el primer que em rodejà).

²⁰⁷⁹ Francisco Pizarro (v. 1475-1541) nasqué a Trujillo (Càceres), població situada a l'est de la ciutat de Càceres.

²⁰⁸⁰ Diego de Almagro (1475-1538).

²⁰⁸¹ Fernando de Luque (m. 1532).

²⁰⁸² Cuzco (Perú), situada en un altiplà dels Andes orientals.

²⁰⁸³ Hernando Pizarro (m. 1578).

²⁰⁸⁴ Juan Pizarro (1489-1541).

²⁰⁸⁵ Gonzalo Pizarro (1502-1548).

²⁰⁸⁶ Francisco Martín de Alcántara (m. 1537).

passions entre los dos las quals fins vuy dúran en los parents y en los estranys, de modo que ayxí com en Itàlia son los bàndols de Güelfos y Gebalinos y en Viscaya Giles y Negretes, ayxí en lo Perú Piçarristas y Almagristas. Y si bé se reconciliaren algunas vegadas però després rompían restant sempre Almagro molt agraviat del Piçarro. En conclusió: Piçarro començà la conquesta en lo Perú y en lo gran y riquíssim regne del Cuzco matà en diferents batallas innumerables índios. Prengué al rey del Cuzco, nomenat Atabaliba²⁰⁸⁷ del qual ell y los seus espanyols hagueren innumerables tresors en or, argent y pedras preciosas, y després lo rey Atabaliba sent cristià y batejat fou justiciat. Havent conquistat Piçarro tot lo regne del Cuzco, a cerca de la divisió entre ell y Almagro y hagué grans dissensions y vingueren a guerra /lo any 1536\ . Y partint-se en dos parcialitats succeÿren morts, de tal manera que Almagro prengué a dos germans Piçarros en una batalla y després per pregàries de alguns los soltà y se apaciguà un poc la guerra. Després, lo any 1538 tornant ab fúria la guerra fou pres Almagro y fou ab sentència pública justiciat donant-li un garrot y degollant-/lo ab molta infàmia\ . Y dia de sant Joan de juny de l'any 1541 fou mort a coltelladas lo marquès Francisco Piçarro en venjansa de la mort que havia donada a Almagro. Fundà Francisco Piçarro la ciutat de Lima que per nom propi se nomena Ciutat de Los Reyes.²⁰⁸⁸ Finalment lo Emperador, sabent estas guerras que en lo Perú passaven, envià un virrey al Perú lo qual apaciguà las cosas castigant als culpables y se prosperaren las cosas temporals y espirituals de aquellas províncias del mar del Sur y del Perú. Y /després, gozant de pau,\ sempre se són conquistats regnes y se /són\ converti/das\ ànimas al Senyor. Y vuy en dia y ha bisbes y religiosos de moltas religions y la fe christiana és molt dilatada en totas aquellas grandíssimas y spaciosíssimas províncias.²⁰⁸⁹

Estant lo Emperador en Espanya des de l'any 1533 fins lo any 1535 y havent succeÿt cerca de l'any 1534 que lo gran turc Solyman havia fet capità general de sas galeras a Hadriadeno Barba-rossa,²⁰⁹⁰ lo qual ab vuytanta galeras havia tyranizat lo regne de Túnez y se intitulava rey de Túnez ab nom de Solyman y havia fet gran mal en tota la Calàbria y amanaçava de conquistar lo regne de Nàpols o de Sicília, determinà Sa Magestat fer un exèrcit per mar para oposar-se a Barba-rossa. Y ayxí, lo any 1535 féu un exèrcit per mar grandíssim de naus, galeras,

---

²⁰⁸⁷ Atabalipa o Atahualpa (1500-1533), rei de Quito i últim rei inca del Perú.

²⁰⁸⁸ Lima (Perú), a la riba del Rímac, a 10 km del seu desguàs i a 12 km del port del Callao. El 18 de gener de 1535 Pizarro fundà l'actual Lima amb el nom de «*Ciudad de los Reyes*».

²⁰⁸⁹ A partir del punt, segueix Illescas (lib. VI, cap. XXVII, I).

²⁰⁹⁰ Barba-rossa (m. 1546), nom amb què és conegut el pirata turc *Hayr al.Din*.

galeons, calavelas, galeotas y saèties que entre veyxells grans y petits arribàvan || 131v a set-sentas velas. Lo Emperador se embarcà a Barcelona y anà a Càller de Serdenya, altres capitans ab altres veyxells se embarcaren en differents parts y tots los veyxells se ajuntaren en Càller, de allí partí tota la armada para Túnez. Veent Barba-rossa tan gran número de belas y sabent que venia lo Emperador en persona tingué temor. Assitjà lo Emperador la Goleta²⁰⁹¹ y a 12 de juliol de l'any 1535 per mar y terra donaren la última bateria de la artillaria del matí fins a passat mitg dia, de tal manera que encontinent donaren lo assalt. Y guanyà'n lo exèrcit la Goleta y tota la artillaria d'ella y todas las galeras de Barba-rosa, las quals havia tretas en terra seu. Presa la Goleta anà lo camp envés la ciutat de Túnez; donà batalla campal a Barba-rossa; destrossà-li tot lo exèrcit y féu-lo fugir dins la ciutat. Posà lo Emperador lo exèrcit en lo lloc que Barba-rossa tenia abans lo seu ab intenció de bàtrer la ciutat; sis mil christians que estàvan en los fossos hagueren las claus para poder ayxir /dels fossos\; estos se armaren en la fortalesa y feren fort en ella. Veent Barba-rossa lo que passava determinà fugir a Bona²⁰⁹² ahont tenia catorze galeras de respecte encontinent los magistrats isqueren de Túnez y donaren las claus a l'Emperador; entrà lo exèrcit; durà alguns dies sequejar la ciutat y matar y cativar alguns moros que's defensàvan; prengué també lo Emperador a Bona; donà lo regne de Túnez al rey moro Muleases,²⁰⁹³ al qual li pertanya per dret ab tal condició que fos leal vassall y que pagàs cada any tal tribut a Sa Magestat. Féu fortificar Sa Magestat la Goleta y posà en ella guarnició espanyola y també en la fortalesa de Bona. Y tornant-se'n victoriós anà a Palermo y de allí a Nàpols en las quals ciutats fou rebut ab grandíssima festa y regosijo. Causà esta felice jornada de Túnez gran alegria a tota la cristiandat.²⁰⁹⁴

En aquest mateyx any que lo Emperador conquistà a Túnez y a la Goleta y Bona, tingué guerra y batalla lo exèrcit de Soliman contra lo exèrcit del Gran Sophi, nomenat Ismael,²⁰⁹⁵ y Soliman hagué lo pitjor y son exèrcit fou destrossat. Estant lo Emperador en Nàpols com fos mort un poc abans Francisco Sfòrcia duc de Milà sens fills y en son testament hagués instituït a l'Emperador per duc de Milà, si bé sentí lo Emperador sa mort però alegràs del testament per a que lo ducat de Milà,

---

²⁰⁹¹ La Goleta, illa i fortalesa que tanca la badia de Tunis.

²⁰⁹² Bona, cala a ponent del port de l'Alguer.

²⁰⁹³ Muley Hasan, rei de Tunis.

²⁰⁹⁴ En el següent paràgraf, segueix Illescas (lib. VI, cap. XXVII, II).

²⁰⁹⁵ En realitat, Solimà derrotà les tropes de Tahmasp I de Pèrsia (1514-1576), i no pas –tal i com assegura el text– les del seu pare el Shah Ismail (1487-1524), fundador de la dinastia safàvida.

que per altres títols li éran degut, li competís també per testamentària disposició. Y sabent que lo rey Francisco de França volia denou mòurer guerra contra sos estats, apercebint-se per a ella dende Nàpols, partí a la fi de març de l'any 1536 per a Roma y tractant ab Sa Sanctedat del que convenia aquella mateyxa primavera. Y lo estiu se trancà la pau y començà guerra entre lo Emperador y lo rey Francisco en la part de Flandes y de Lombardia. Y deyxant lo Emperador las cosas dels exèrcits ordenadas y la guerra travada, a la fi de novembre passant per Gènova, arribà ab bon temps a Barcelona ahont fou rebut ab gran honrra y estremada alegria de aquella ciutat.²⁰⁹⁶

A 26 de janer de l'any 1536 morí la reyna donya Catherina, muller legítima del rey Henric VIII de Inglaterra, la qual era filla legítima dels reys cathòlics don Ferrando y donya Isabel, avis de l'Emperador. Y havent lo rey Henric fet divorci ab ella per casar-se ab Anna Bolona fou ocasió dit divorsi de la schisma, heretgia y perdició de dit rey y del regne de Inglaterra. La vida de dita donya Catherina reyna fou exemplar y ayxí la mort fou santa. No morí ayxí la concubina reyna Anna Bolona perquè per sos incestos y deshonestats ab molts, per pública justícia, li fou llevat lo cap davant las portas de la principal torre de Londres.²⁰⁹⁷

|| 132r Lo any 1537 estant lo Emperador en Espanya, apar que s'encengué guerra per tot lo món perquè en Lombardia y havia guerra dels imperials y francesos sobre Turin, lo rey de romans y los venecians romperen las trevas que tenían ab lo gran turc Solyman. Y lo rey Francisco y lo gran turc Solyman feren liga contra lo Emperador, per la qual liga féu la armada de Solyman alguns danys en Itàlia si bé Andrea Dòria vencé y prengué a dotze galeras turquescas. Manà també Solyman fer guerra en lo mar Vermell contra los portuguesos per a impedir y guanyar-los la navegació de la Especiària,²⁰⁹⁸ però no alcançà lo que pretenia. Lo camp de Solyman que estava en Ungria, del qual era capità Mahometes, alcançà victòria y féu gran dany en aquell regne. Y a la fi de dit any 1527 se concertà pau entre lo Emperador y lo rey de França, la qual no durà molts dies com se dirà.²⁰⁹⁹

---

²⁰⁹⁶ En el següent paràgraf, segueix Illescas (lib. VI, cap. XXVII, III i IIII).

²⁰⁹⁷ En el següent paràgraf, segueix Illescas (ll. VI, cap. XXVII, V i VII).

²⁰⁹⁸ Nom amb què també eren conegudes les Moluques, car d'aquelles illes provenien les espècies.

²⁰⁹⁹ El següent paràgraf s'ha extret d'Illescas (lib. VI, cap. XXVI, VIII i IX).

Juntament se concertà liga entre los prínceps christians contra lo turc, la qual liga entesa que fou en Constantinopla se donà pressa lo turc de armar galeras. Y lo any 1538 topant-se la armada de las galeras de l'Emperador, de la qual era general Andrea Dòria, y la de las galeras del turc, de la qual era general Barba-rossa, cerca de la Previsa²¹⁰⁰ estigueren a la mira la una armada de la altre y no-s féu jornada sinó sols guanyà Andrea Dòria a Castellnovo en la costa de Sclanònia,²¹⁰¹ lo qual poc temps fou de christians perquè lo any 1539 los turchs lo cobraren.²¹⁰²

Tres mesos abans que-s perdès Castellnovo, és a saber, lo 1 de maig de l'any 1539, morí la emperatriz donya Isabel,²¹⁰³ filla de don Emanuel rey de Portugal, la qual era muller de l'emperador Carles V, ab gran dol de l'Emperador y de tota Espanya per ser estada una de las principals princesas que haja tingut lo món.²¹⁰⁴

Pochs mesos després de morta la emperatriz, anà lo Emperador a Flandes per terra a la posta per remediari las insolèncias de Gante y algunas altres ciutats de Flandes que se li éran rebel·ladas. Aquest viatge de l'Emperador fou en los mesos de [...] ²¹⁰⁵ de l'any 1539; fou acompanyat per lo delfí de França,²¹⁰⁶ veren-se lo Emperador y lo Rey; foren fetas a l'Emperador (lo qual anava vestit de dol y molt a la leugera) en tota França las majors festas que a príncep christià estrany se podían fer. Arribat a Flandes apaciguà sos estats y estigué allà part de l'any 1540 de Nostre Redemptor.²¹⁰⁷

En agost de l'any 1541 se apoderà lo gran turc Solymán de Buda y de bona part del regne de Ungria alcançat victòria de l'exèrcit dels tudescos y matant moltíssima gent de aquell regne.²¹⁰⁸

Part dels anys 1540 y 1541 se entretingué lo Emperador en apaciguar sos estats de Flandes y en concertar una dieta en Ratisbona, en la qual assistí lo Emperador. La

---

²¹⁰⁰ Prèbeza, port important a la regiò de l'Epir, a la mar Jònica.

²¹⁰¹ Castelnuovo o Castelnovo, a Dalmàcia, situat a l'entrada septentrional del golf de Cattaro. El nom d'Eslavònia es refereix a l'antiga Pannònia romana, que comprèn, entre d'altres regions, la Illírica Superior o Dalmàcia.

²¹⁰² El següent paràgraf s'ha extret d'Illescas (lib. VI, cap. XXVI, X).

²¹⁰³ Isabel de Portugal (1503-1539), filla del rei Manuel I de Portugal i de Maria d'Aragó i néta dels Reis Catòlics.

²¹⁰⁴ En el següent paràgraf, Pere Gil segueix Illescas (lib. VI, cap. XXVI, XI).

²¹⁰⁵ Carles I marxà a mitjans de desembre de 1539; veg. Fernández Álvarez (2004: 597).

²¹⁰⁶ Enric II de França (1519-1559), rei de França (1547-59).

²¹⁰⁷ En el següent paràgraf, segueix Illescas (lib. VI, cap. XXVI, XII).

²¹⁰⁸ En el següent paràgraf, segueix Illescas (lib. VI, cap. XXVI, XIII).

qual sent cumplida passà a Itàlia y se veren lo papa Paulo III y lo emperador en Luca²¹⁰⁹ y tractaren de fer-se concili universal y prometé lo Papa que faria ajuntar concili. /Y per quant tenia intent y conçertar Sa Magestat de fer la jornada de Alger y convenia donar-se pressa després,\ despedint-se lo Emperador del Papa, partí des de Luca ab trenta-sinc galeras y alguns veyxells de càrrega para Menorca en lo mes de [...] ²¹¹⁰ de l'any 1541; patí tempestat; donà en Còrcega, || 132v de Còrcega anà a Sardenya ahont trobà gran número de veyxells, ab tots ells passà des de Sardenya a Menorca y després a Mallorca ahont estava concertat que s'havia de ajuntar tota la armada per anar a la jornada de Alger.²¹¹¹

Estant ajuntada la major part de la armada de galeras, naus, galeons, y veyxells de càrrec, partí lo Emperador ab tota la armada de Mallorca per a Alger en lo mes de octubre de l'any 1541. Y arribant en vista de Alager detingués dos dies a desambarcar lo exèrcit per no haver encara arribada infantaria y cavallaria espanyola que venia ab naus y, ab ellas, molta artillaria. Després, desambarcà lo exèrcit que seria tot fins a vint mília hòmens pagats sens altres que éran molts entre espanyols, italians y tudescos. Y estant desambarcant las vituallas y artillaria la vigília de sant Mathias y lo dia del sants /Simon y Judas\, a 28 de octubre, fou tanta la tempestat de pluja fredíssima y vents que pareyxa que tots los elements se éran conjurats per esfondrar la armada. Estava lo exèrcit dels de terra tots banyats ab fanchs, fins a mitja cama; los veyxells del mar ab la major tempestat que s'hagués vista; en manco de dotze horas se perderen davant de Alger més de cent y quaranta veyxells, entre grans y petits, casi tots plens dels bastiments y de artillaria y monicions; moriren en ells moltíssims hòmens y forçats; perderen-se algunas galeras, encara que poques. Perderen los bastiments tant que venían a menjar carn de cavalls y restant poch los veyxells para embarcar-se la gent de l' exèrcit fou necessari llançar los cavalls en la mar. Finalment, fou esta jornada de gran làstima per a tota la christiandat ordenant Nostre Senyor que los vents y la mar peleassen contra /la armada\. Lo Emperador /tingué\ en esta jornada tant ànimo y paciència y constància en animar y esforçar a tots, quant fou la tempestat que mostrà /no menys\ son valor en sufrir ab rostro sereno y ànimo invincible los treballs y aconsolar a tots, que l'haguera mostrat en pelear per alcançar la victòria si Nostre Senyor fos estat servit que·s fóra alcançada. Succeyren després altres tempestats

---

²¹⁰⁹ Lucca, ciutat de la Toscana al nord-est de Pisa.

²¹¹⁰ Últims dies de setembre o primers d'octubre; veg. Fernández Álvarez (2004: 611).

²¹¹¹ A partir d'aquí, segueix Illescas (lib. VI, cap. XXVI, XIII).

als veyxells que restaren per rahó de las quals uns anaren a uns ports y altres a altres ports. Lo emperador ab bona part de galeras de Andrea Dòria anà a Búgia y de Búgia a Mallorca y de Mallorca a Carthagenahont desambarcà ab gran alegria de Espanya en vèurer a l'Emperador fora de perill y ab salut en ella.²¹¹² /Havent succeÿda esta desgràcia a l'Emperador, en la qual com està dit se perdé la major part de la armada peleant lo vent y mar contra ella, féu Francisco rey de França una cosa nunca feta per rey christià, y fou fer lliga ab lo turc y cridar galeras y exèrcit de turchs contra lo Emperador. Y juntament lo mateyx rey lo any 1542\ mogué guerra contra lo Emperador per /tres\ parts: una per part de Lombardia y altra per part de Flandes y tercera per part de Cathalunya assitjant la vila de Perpinyà; en ella y en todas las tres guerras antes perdè que no guanyà. Lo siti de Perpinyà²¹¹³ lo posà lo delfí Henrrico, fill major de Francisco rey de França, a [...] ²¹¹⁴ de l'any 1542. Era lo exèrcit dels francesos número de [...] ²¹¹⁵ entre gent de cavall y de peu. Era excessiu per la poca gent que y havia dins Perpinyà però lo capità Servelló y altres defensaren tan bé la vila que no·s podia més desitjar. Deyxan-se particularitats per abreviar lo fi de aquest siti, fou que lo delfí veent que los cavalls se li morían de fam y no confiava ayxí ab son intent alçà lo siti y se tornà a França.²¹¹⁶

|| 133r Lo any 1543 en lo mes de [...] ²¹¹⁷ passà lo Emperador de Espanya a Itàlia ab cavallaria y infantaria espanyola; embarcà's en Barcelona ab 40 galeras; desambarcà en Gènova. Ven-se en Buxeto²¹¹⁸ ab lo papa Paulo III ahont en particular digué al Papa y en pública audiència als cardenals las justas queyxas que tenia contra Francisco rey de França y las justas causas de fer-li guerra. Y ayxí anà a Dura²¹¹⁹ y la assitjà y prengué y cremà, a 25 de agost de l'any 1543, executant ab tal rigor la victòria que lo duc de Clèves²¹²⁰ encontinent se rendí a Sa Magestat. Y passant avant lo camp imperial fins a Landresi,²¹²¹ vingué lo rey Francisco ab son exèrcit en vista de l'exèrcit de l'Emperador; sent ja tart no·s donà aquell dia la batalla; en la nit, lo rey Francisco se retirà y ayxí no·s donà batalla de poder a poder y com ja entrava lo ivern los camps se desferen. /Pochs dies després, ayxit lo

---

²¹¹² A partir del punt, segueix Illescas (lib. VI, cap. XXVI, XV).

²¹¹³ Nota al marge: «siti de Perpinyà».

²¹¹⁴ 27 d'agost de 1542; veg. Casals (2000: 437).

²¹¹⁵ 40.000 francesos, amb 50 peces d'artilleria; veg. Casals (2000:437).

²¹¹⁶ En el següent paràgraf, Pere Gil segueix Illescas (lib. VI, cap. XXVI, XVII, XIX).

²¹¹⁷ Març; veg. Fernández Álvarez (2004: 637).

²¹¹⁸ Busseto (Itàlia), a la província de Parma.

²¹¹⁹ Düren, ciutat de la Renània Septentrional-Westfàlia, a prop del Ruhr.

²¹²⁰ Guillem, duc de Clèves.

²¹²¹ Landshut, a Baviera, a la riba dreta de l'Isar.

emperador de Espanya a [...] ²¹²² de l'any 1543 se casà lo príncep don Philip, fill primogènit de l'Emperador, ab donya Maria, filla del rey don Joan de Portugal, y se feren las bodas ab molt regosijo. ²¹²³

En aquest mateyx any 1543 féu Solyman guerra contra Ungria y Barba-rossa, cridat per lo rey Francisco de França, isqué ab cent y deu galeras y quaranta galiotas; costajà la Calàbria y cativà molts calabresos; prengué la ciutat de Rijoles y cremà bona part d'ella; passà lo faro y costajà la Calàbria; prengué port en Hostia però no féu mal allí perquè Polino, ²¹²⁴ embayxador francès, anava ab Barba-rossa y tenia orde Barba-rossa de fer sols lo que Polino de part del rey de França li ordenaria, y Polino tenia orde del rey de França de no danyar a terras del Papa. Y ayxí, havent pres refresch en Hostia, anà la dita armada turquesca a Marsella de allí anà a Villafranca de Nissa ²¹²⁵ y la prengué mes no pogué pèndrer la fortalesa. Entrà en lo port de Toló ²¹²⁶ y envià lo cossari Saleco ab 25 galeras las quals, passant per la costa de Cathalunya, feren grans danys. Y anaren a Alger y Barba-rossa estigué ab tot lo restant de la armada tot lo invern en Toló; veu-se ab Andrea Dòria y fou festejat dels francesos com si fóra la persona del gran turc /Solyman\. Donà-li lo rey de França tots los turchs /y moros\ que tenia en las galeras francesas que serían casi quatre-cents. Donà-li molts presents de pessas de seda y altres coses y despedí-l per a que se'n tornàs a Constantinopla. Lo qual, a la fi de maig de l'any 1544, no fent mal a la ribera de Gènova perquè ho havia promès, després féu mal y sequejà la costa de Sena y Pisa y moltas islas veýnas. Anà a Salerno, ²¹²⁷ féu allí poc dany; anà a la isla de Lipar ²¹²⁸ y prengué més de set mil christians; y anà-se'n finalment carragat de esclaus a Constantinopla. ²¹²⁹

En aquest any 1544 hagué mutacions en lo regne de /Túnez\ rebel·lant-se y matant-se uns contra altres y vingué a càurer lo regne de Túnez en mans de different rey moro del que abans era. ²¹³⁰

---

²¹²² El 30 de març Carles V embarca rumb a Gènova; veg. Fernández Álvarez (2004: 637).

²¹²³ En el següent paràgraf, segueix Illescas (lib. VI, cap. XXVI, XVIII, XX i XXI).

²¹²⁴ Antoine Polin de la Garde, general de les galeres franceses.

²¹²⁵ L'actual Villefranche-sur-Mer, situada entre el cap de Niça i el cap Ferrat, a la Provença.

²¹²⁶ Toló, Provença, capital del Var.

²¹²⁷ Salern, ciutat de la Campània, al golf homònim.

²¹²⁸ Lipari, la més gran de les illes Eòlies, a la mar Tirrena.

²¹²⁹ En el següent paràgraf, segueix Illescas (lib. VI, cap. XXVI, XXI).

²¹³⁰ *Ibid* (lib. VI, cap. XXVI, XXII).

En aquest mateix any 1544, proseguint lo Emperador la guerra contra lo rey y regne de França, marchà envés París talant moltes parts per las quals passava. Posaren-se moltes principalíssimas personas entre lo Emperador y rey y volgué Nostre Senyor que ab algunas condicions se féu la pau a 18 de setembre del predit any 1544, y d'esta pau se seguí pau universal entre tots los prínceps de la Iglésia.²¹³¹

Lo any 1542 a instància y petició de l'Emperador manà congregar lo Summo Pontífice Paulo III lo concili general en la ciutat de Trento; /donà's principi a dit concili tridentino a la fi de l'any 1545\ . La 1ª sessió fou celebrada dia de santa Lúcia, a 13 de dezembre /de dit\ any. Fou començat aquest concili en temps del Papa Paulo III, proseguí-lo Júlio III, conclogué-lo Pio IV, com se dirà.²¹³²

|| 133v /Lo any 1545 se descobriren públicament molts heretges lutherans, sacramentaris²¹³³ y zuinglians²¹³⁴ en França. A 8 de juliol de l'any 1545 nasqué lo príncep don Carles, fill del príncep Philip y sa mare la princesa donya Maria; morí 4 dies després del felice part de son fill don Carles. A 30 de març de l'any 1546 morí lo rey Francisco de França; succeí-li en lo regne son fill Henrico.²¹³⁵

Los anys 1546 y 1547 féu lo Emperador aquella tan llarga, felice y senyalada guerra en los estats de Alemanya contra los heretges lutherans y prínceps defensors, caps y fautors de aquells, en particular contra lo duc de Saxònia²¹³⁶ y contra Lansgrave,²¹³⁷ los quals dos prínceps foren presos per lo Emperador. Estigué dit emperador estos anys ab estas guerres per castigar los heretges enemichs de la Iglésia y per guardar y donar calor al sagrat concili tridentino, lo qual era començat y perseverava en gran bé decretant cosas importantíssimas contra los lutherans y altres malvats heretges. Contengueren en esta llarga guerra cosas miraculosas dignas de memòria: anava lo exèrcit de l'Emperador sempre tras lo exèrcit dels heretges consumint-los; passaren balas per la tenda de l'Emperador y cercà sa persona y nunca lo tocaren, que fou tinguda per particular misericòrdia del Senyor y

---

²¹³¹ *Ibid* (lib. VI, cap. XXVI, XXIII).

²¹³² *Ibid* (lib. VI, cap. XXVI, XXV).

²¹³³ Amb aquest nom es designava els reformadors que negaven la presència real de Crist a l'Eucaristia.

²¹³⁴ Seguidors del reformador suís Huldrych Zwingli (1484-1531).

²¹³⁵ Illescas (lib. VI, cap. XXVI, XXIII).

²¹³⁶ Joan Frederic III de Saxònia, dit el Magnànim (1532-47).

²¹³⁷ Felip I de Hessen (1504-1567), Landgravi de Hessen-Kassel (1509-67).

cosa casi miraculosa. Lo dia de la gran batalla y de la victòria trobant al matí /lo exèrcit cristià un vado en un riu per a passar contra lo exèrcit dels heretges, a la tarde, ni allí ni a la part alta ni a la part bayxa del riu, no·s pogué més trobar vado per passar-lo no havent /lo riu\ crescut. Quant la infantaria espanyola passava lo riu anava una àguila volant demunt ab gran mancesa, casi pronosticant la victòria. Antes que la àguila se perdés de vista isqué un llop del bosch y a cegas se meté per lo exèrcit y a coltelladas fou mort. Lo sol aquell dia tingué color de sanch y esta color aparegué no sols en Alemanyia, ahont era la guerra, sinó en Saxònia,²¹³⁸ França y Lotària.²¹³⁹ Estigué lo sol parat un bon espay de temps per a que se alcançàs la última victòria y fou assò considerat per molts que tingueren compte en lo molt que durà aquell dia. Y ayxí com Josué detenint-se lo sol alcançà la victòria dels enemichs que tenían la terra de promissió, ayxí lo emperador cathòlic detenint-se lo sol alcançà la victòria dels enemichs de la Santa Iglésia Cathòlica. Per esta singular victòria, lo papa Paulo III envià un breu a l'Emperador ab embayxada solemne donant-li lo parabien. En lo qual breu usant de son poder supremo pontifical concedí a l'emperador Carlos V que de allí avant se nomenàs Carolo, Màximo, Augusto, Cèsar, Invictíssimo, Germànico, Fortíssimo y verdaderament Cathòlich. Fou la predita memorable victòria a 24 de abril de l'any 1547 y durà 8 hores, ço és, des de las onze, ans de mitg dia, fins a las 7 de la tarde. Moriren molts heretges; cathòlics poquíssims. Foren presos moltas pessas de artillaria y molta riquesa y los principals caps y prínceps dels heretges. Y la ciutat de Constància²¹⁴⁰ poc després vingué en poder de l'Emperador. Los mateyxos anys 1546 y 1547 hagué tumultos y conjuracions en Nàpols, y en Gènova, y en Placència²¹⁴¹ y Parma però a la fi se quietaren totas las cosas en bé y augment dels estats de l'Emperador.²¹⁴²

En lo principi de l'estiu de l'any 1547 vingué a Espanya lo príncep Maximiliano, fill de don Ferrando rey de romanos y germà de l'Emperador, y haguda dispensa se casà ab la filla de l'Emperador, nomenada la infanta donya Maria, y restà per governador general de tota Espanya.

---

²¹³⁸ Saxònia, regió centroriental d'Alemanya travessada per l'Elba.

²¹³⁹ Lotaríngia, nom antic de Lorena, al nord-est de França, a la frontera amb Alemanya.

²¹⁴⁰ Constança (Alemanya), a la sortida del Rin del llac Constança.

²¹⁴¹ Piacenza, capital de la província d'Emília-Romanya.

²¹⁴² A partir d'aquí, segueix Illescas (lib. VI, cap. XXVI, XXV).

Y don Philip príncep de Espanya, viudo, sent ja jurat per tots los regnes com a príncep de Espanya, vingué de Castella a Barcelona y a 22 de octubre de l'any 1548, per orde de l'Emperador que estava en Alamanya, se embarcà ab una armada de 80 galeras. Y anant a Gènova desambarcà en ella; anà després a Milà, Trento, Augusta, Bruxellas, Anvers y altras ciutats principalíssimas. Del qual /viatge/, com a cosa singular, y ha un llibre compost per Christòfol Calvete de Estella,²¹⁴³ home doctíssim y mestre que fou del mateyx príncep. Durà aquest viatge casi /fins tant que lo Príncep tornà a Espanya, que fou a [...] del mes de [...] de l'any [...].²¹⁴⁴ Lo papa Paulo III morí a 10 de novembre de l'any 1549 de edat de 82 anys al qual, després de haver vacat la sede apostòlica 2 mesos y 29 dies, succey lo papa Júlio III.²¹⁴⁵ || 134r En ser feta la electió del Summo Pontífice, Júlio III /instà lo Emperador ab Sa Santedat que-s fes la reassumpció del concili tridentino. Y Sa Sanctedat, a 31 de dezembre de l'any 1551, despedí la bulla de la reassumpció para que a l'1 de maig de l'any 1552 trobant-se los prelatos en Trento continuassen dit concili. Y ayxí fou continuat ab gran bé de la christiandat.²¹⁴⁶

Estant com està dit lo Emperador en Flandes estos anys que anam proseguint, ço és, lo any 1550 y 1551, contengué en los mateyxos anys que Dragut,²¹⁴⁷ lo qual era /gran corsari\ del turch per haver mort Barba-rossa, feya des de la ciutat de Àfrica que està cerca de Túnez en Berberia grans danys ab sas galeras y galiotas a las islas de Sicília y Malta y a la costa de la Calàbria. Lo qual entenent-ho lo Emperador ordenà a Joan de Vega,²¹⁴⁸ virrey de Sicília, que ab las galeras de Andrea Dòria y hab lo tèrcio de infantaria de Sicília y altra gent que fos menester, procuràs que dita ciutat de Àfrica fos presa. Cumplí lo dit Joan de Vega lo que Sa Magestat manava y en lo dit any 1551 conquistà la dita ciutat de Àfrica y posà en ella guarnició espanyola. Però experimentant que dita ciutat de Àfrica no-s podia conservar sinó ab grandíssim gasto de diners y perills de las vidas dels habitants, y considerant que de dita ciutat o poca o casi ninguna utilitat redundava a la christiandat de conservar-la ab madur y molt açertat consell, lo any següent, 1552, fou dita ciutat

---

²¹⁴³ L'obra de Joan Cristòfor Calvet d'Estrella (v. 1505-1593), *El felicíssimo viaje del muy alto y muy poderoso Príncipe don Phelippe* (Anvers, 1552), descriu el viatge que des de 1548 realitzà el futur Felip II a través d'Itàlia, Alemanya i els Països Baixos. El bisbe de Barcelona Joan Dimes Loris (m. 1597) acompanyà el Príncep en aquest viatge, com afirma Jaume R. Vila en el seu *Dietari* (AHCB, ms. B-100, f. 167).

²¹⁴⁴ Felip II retornà el maig de 1551.

²¹⁴⁵ A partir del punt i fins el final del paràgraf, segueix Illescas (lib. VI, cap. XXVIII, II).

²¹⁴⁶ A partir del punt, segueix Illescas (lib. VI, cap. XXVIII, I).

²¹⁴⁷ Torghud Reis, conegut com Dragut (m. 1565).

²¹⁴⁸ Juan de Vega, virrei de Sicília (1547-1557).

tota assolada que no restàs d'ella pedra sobre pedra. Y tota la guarnició y roba y bé que-s pogué pèndrer se aportà a Sicília y a altres terres de l'Emperador. De aquesta presa de Àfrica, resentint-se lo turc, envià lo mateyx any a Synam Bassa²¹⁴⁹ ab cent y vint-y-sis galeras ab las quals assitjà la isla de Malta, però los cavallers de l'hàbit de sant Joan se defensaren ab tanta valor que li destroçaren sis o ses galeras y li mataren més de sinc-cents hòmens, per lo qual alçant lo serco se'n tornà a Constantinopla.²¹⁵⁰ En aquest any de 1552, /o cerca d'ell,\) succeý la mort del schismàtich y heretge Henrric VIII rey de Inglaterra al qual succeý son fill Aduardo.²¹⁵¹ Però com era jove de 15 anys, poc més o manco, hagué-y grans tumultos y morts en Inglaterra per la ambició de molts que volían pruiar hab lo rey Aduardo que era cathòlic y desitjàvan dominar. Y com éran heretges lutherans feren grans insolèncias y crueltats y posaren las mans en son rey donant-li metzinas que poc a poco lo matassen, de manera que a 21 de juliol de l'any 1553 morí. Succeý en lo Regne, després de molts treballs y traïcions y crueltats que-s seguiren, la germana del rey Aduardo filla del rey Henrrico VIII y de la reyna donya Catherina tia de l'Emperador y filla dels reys cathòlics, don Ferrando y donya Isabel. La qual en ser posada en pacífica possessió a 30 de juliol de l'any 1553 féu justiciar a molts titulats y barons de Inglaterra que li éran estats rebel-les y traïdors. Y soltà de la càrcer tots los cathòlics y féu públicament cantar las missas y los officis divinals y predicar públicament la fe cathòlica christiana ab gran alegria dels christians y tristesa dels heretges lutherans.

En aquest mateyx any 1553 se tractà lo matrimoni entre lo príncep de Espanya don Philip y la reyna de Inglaterra donya Maria²¹⁵² per a lo qual casament renuncià lo Emperador en cap y poder de son fill, lo príncep don Philip, a lo regne de Nàpols. Y conclòs dit casament partí lo rey don Philip (que estava en Espanya) en juliol de l'any 1554 des del port de la Corunya ab 120 vayxells y gran acompanyament per a Inglaterra y desambarcant al port de Ancona²¹⁵³ de Inglaterra anà a la ciutat de Uncheshcé²¹⁵⁴ ahont estava la reyna donya || 134v Maria. /Allí\, com a cathòlics reys, celebraren las bodas a 25 de juliol dia de sant Jaume del dit any 1554 sens festa notable, part per ser lo Rey viudo y part perquè encara lo Regne no estava reconciliat ab la Santa Iglésia Cathòlica Romana. Cumplidas las bodas anaren los

---

²¹⁴⁹ Sinan Bajà (m. 1596).

²¹⁵⁰ A partir d'aquest punt, segueix Illescas (lib. VI, cap. XXVIII, IIII).

²¹⁵¹ Eduard VI (1537-1553), rei d'Anglaterra i d'Irlanda (1547-53).

²¹⁵² Maria I Tudor (1516-1558), reina d'Anglaterra i d'Irlanda (1553-1558).

²¹⁵³ El príncep Felip desembarcà al port de Southampton, al litoral de la Mànega.

²¹⁵⁴ Winchester, situat al sud-oest de Londres.

dos, rey y reyna, a Londres. Ajuntaren parlament en lo qual tots los titulats y síndichs de las ciutats y vilas abjuraren de la heretgia y rebelió a la Iglésia romana, en la qual havían encorregut tot lo Regne per espay de 2[?] anys atrás. Y féu-se lo acte de la reincorporació y obediència a la Iglésia dia de sant Andreu, a 30 de novembre de l'any 1554, davant lo cardenal Polo²¹⁵⁵ legat apostòlich y en presència del Rey y de la Reyna en la placa [sic] de Londres, davant la iglésia major. De la qual reconciliació universal del regne de Inglaterra tot lo temps que visqué la reyna donya Maria, que foren poc més de tres anys, procurà lo Rey se posàs lo regne de Inglaterra en pau. Féu ab la reyna donya Maria que perdonàs madama Isabella,²¹⁵⁶ que era germana sua de part de pare, la qual després fou contrària al Rey y causa de la total perdió y rebel·lió y heretgia de Inglaterra. Estant lo rey don Philip en Inglaterra y descontentant-li lo tracte dels inglesos, deyxà a molts dels que tenia en son servici y prengué la guarda y lo servey de la gent espanyola. Tingué Sa Magestat alguns cuydados y perills y treballs lo temps que allà estigué perquè hagué de passar dos o tres vegades de Inglaterra a Flandes per acudir al servey de son pare lo Emperador, y per guerras, y altres coses, y volgué Nostre Senyor que poc més de 3 anys després de fet dit casament, a [...] ²¹⁵⁷ de l'any 1558, morí la reyna de Inglaterra donya Maria sens fills, com se dirà.²¹⁵⁸

Tornant ara a l'Emperador, lo qual estava en Alemanya ab indisposicions ordinàries de gota o puagra que l'impedián molt, no deyxava /Sa Magestat\ dende allà de enténdrer en guerras y governs de sos estats. Perquè havent feta lliga lo rey Henrric de França ab altres senyors de Alemanya contra lo Emperador y fent contra ell guerra en los estats de Flandes y Lombardia, lo any 1552 procurà lo Emperador concertar-se ab los prínceps de Alemanya. Ab lo qual concert se desféu la liga que tenían ab lo rey Henrric contra los prínceps de Alemanya. Y cridant lo rey Henrric de França las galeras del turc y venint ellas y estant en Tarracina²¹⁵⁹ algun temps volgué Nostre Senyor que no feren danys notables y que dins poc temps se'n tornaren a Constantinopla.

---

²¹⁵⁵ Cardenal Reginald Pole (1500-1558), llegat de l'església per a la reincorporació d'Anglaterra a l'Església romana.

²¹⁵⁶ Elisabet I d'Anglaterra (1533-1603), reina d'Anglaterra i d'Irlanda (1558-1603).

²¹⁵⁷ 17 de novembre.

²¹⁵⁸ En el següent paràgraf, segueix Illescas (lib. VI, cap. XXVIII, III).

²¹⁵⁹ Terracina, al Laci, a la província de Latina.

/Lo any 1553 lo exèrcit de l'Emperador, que estava en Picardia²¹⁶⁰ contra França, prengué y assolà a las vilas principals de Teroana²¹⁶¹ y Hedin.²¹⁶² Cerca de aquest mateyx temps, o poc abans, passant lo prior de Càpua²¹⁶³ ab 25 galeras francesas davant de Barcelona prengué la galera de don Anton Doms²¹⁶⁴ y 5 naus en las quals havia part de la recàmara de Maximiliano rey de Boèmia. Lo qual, ab sa muller donya Maria filla de l'emperador Carlos V, se'n volia tornar a Boèmia. De la qual presa se mogué un gran sobresalt en tota Barcelona. Volgué Nostre Senyor que no feren ditas galeras altre mal sinó aquest, lo qual no fou poc.²¹⁶⁵ Lo /dit\ any 1553 prengueren los de Sena²¹⁶⁶ als genovesos la isla de Còrcega però després, lo any [...],²¹⁶⁷ ab favor del rey don Philip, fou cobrada y vuy és dels genovesos. Lo any 1554, en lo mes de agost, lo exèrcit de l'Emperador prengué a Sena y en ella usà Sa Magestat de clemència, la qual ciutat de Sena, després, lo any [...],²¹⁶⁸ la donà lo rey don Philip al duc /de Florència\ Cosme de Mèdicis.²¹⁶⁹ En lo mateyx any 1555 no podent lo Emperador assistir en persona a la dieta de Augusta ordenà que son germà don Ferrando rey de romanos assistís en son nom y en ella se ordenaran algunas cosas en bé dels estats de Alemanya. Pochs dies després de concluïda la dieta de Augusta enfermà y morí lo summo pontífice Júlio III a 23 de març de 1555 havent governada la sede apostòlica 5 anys, 1 mes y 16 dies, y vacant la sede apostòlica 17 dies.²¹⁷⁰ Succey-li Marcello Papo II lo qual sols visqué en lo pontificat 21 dias y morint a 31 de abril en la nit de l'any 1555, després de la vacant de 22 dies, li succey en la sede apostòlica lo papa Paulo IV.

A 11 de Abril de l'any 1555 morí en Tordesillas la reyna donya Joana filla dels reys cathòlics don Ferrando y donya Isabel y muller del rey don Philip, y mare dels emperadors Carles V y Ferrando I y de las reynas de Portugal, França y Ungria. ||
135r Lo mateyx any 1555 continuant-se un poc la guerra entre lo Emperador y lo rey

²¹⁶⁰ Picardia, regió del nord de França.

²¹⁶¹ Théroanne, al districte de Saint Omer i a 10 km a l'oest d'Aire-sur-la-Lys, afluent esquerre de l'Escalda.

²¹⁶² Hesdin, al districte de Montreuil, a la riba del Canche. En aquestes dues línies, Pere Gil segueix Illescas (lib. VI, cap. XXVIII, IIII). A partir del punt, segueix l'*Epítome* (explicació històrica de Carles V), encara que la font és el *Dietari del Antich Consell barceloní* (1892: IV, 232) (veg. l'est. intr.).

²¹⁶³ Leone Strozzi (1515-1554) fou capità general de les galeres de l'orde de Malta i de França (1547) i lloctinent d'Enric III a Itàlia.

²¹⁶⁴ Antoni I d'Oms de Santapau i de Sentmenat (m. 1557), dit el Vinculador.

²¹⁶⁵ A partir del punt, segueix Illescas (lib. VI, cap. XXVIII, IIII).

²¹⁶⁶ Siena (Itàlia).

²¹⁶⁷ 1553.

²¹⁶⁸ 1555.

²¹⁶⁹ A partir d'aquí, segueix Illescas (lib. VI, cap. XXVIII, V).

²¹⁷⁰ A partir d'aquest punt, segueix Illescas (lib. VI, XXIX, I).

Henrric de França volgué Nostre Senyor que començant-se de retirar lo camp del rey de França, tornant-se'n des de la vila de Rentin²¹⁷¹ envés França, també lo camp de l'Emperador se retirà. Y tractant-se de pau entre los dos, a la fi de setembre de l'any 1555, fou assentada pau la qual durà algun poc de temps com se dirà.²¹⁷²

Lo predit mes de setembre del mateyx any 1555 prengué lo turc la ciutat y port de Búgia ab un exèrcit de sinquanta mil hòmens, la qual havia 47 anys que era de christians.

Lo emperador Carles V en lo predit any veent-se carregat de indisposicions corporals y tan impedit que no podia bé acudir al govern de tants y tan grans regnes y estats com tenia a càrrec, consultant primer y tractant-ho ab madur consell ab son germà don Ferrando rey de romans y sas germanas la reyna donya Eleonor y la reyna donya Maria, que las dos éran viudas y estàvan en los estats de Flandes, determinà de fer una obra la més heroica que en sa vida havia feta que era de renunciar tots sos regnes y estats, ayxí los que havia hereditat com los que havia conquistat en cap y persona de son fill unigènit lo rey don Philip, y de renunciar lo imperi en cap de son germà rey de romans, al qual li pervenia. Y ayxí, a 28 de octubre del predit mateyx any 1555 estant en Bruxel·las ahont estàvan las dos reynas sas germanas y lo rey don Philip son fill, després de haver celebrat capítol ab los cavallers del Tuson de la qual congregació fou fundador don Philip duc de Borgonya lo qual posà determinat número, ço és, de trenta-hú y només y lo emperador Carlos V lo havia crescut fins a número de sinquanta-hú, féu fer una junta com a parlament de tots los estats de la corona de Brabantia y Flandes y altres províncias de aquell senyorio.²¹⁷³ Y estant tots junts ab presència de la reyna donya Maria y del rey don Philip, son fill, y del duc de Savoya, son nebot, y del president de Flandes y dels titulats y síndichs de dits estats, ab paraulas graves los proposà la determinació que tenia de fer dita renunciació dient-los que ho tinguessen per bé puys ell, segons las enfermedats que tenia, no podia ja ben governar. Foren grans las llàgrimas que en dit rahonament se escamparen y

---

²¹⁷¹ Renti, al departament de Pas de Calais, districte de Saint-Omer.

²¹⁷² A partir d'aquí, segueix Illescas (lib. VI, XXX, I).

²¹⁷³ L'orde del Toisó d'Or fou creada pel duc Felip III de Borgonya el 1430. En els seus orígens, el nombre de cavallers del Toisó es fixà en vint-i-quatre, però a partir del capítol de Tournai, convocat per Carles V el 1531, s'amplià a cinquanta-un. El 1519, del 5 al 8 de març, Carles V presidí el XIXè capítol de l'orde a Barcelona, el primer celebrat fora dels territoris del ducat de Borgonya.

passant datas y respostas de gran amor entre Sa Magestat /y lo rey don Philip\ y lo procurador que responia per los estats, foren /dits estats\ contents. Y encontinent féu lo Emperador la renunciació de aquells estats a favor de son fill lo rey don Philip, lo qual prengué la investidura ab las serimònias y entengué en lo govern de aquells estats de Brebància y Flandes.²¹⁷⁴

Closa dita junta y feta dita renunciació després, a 17 de janer de l'any 1556, /creyent sempre las indisposicions de l'Emperador\ féu Sa /Magestat\ solemne renunciació de tots sos regnes, estats, y senyorios que li restàvan sens aturar-se un palm de terra en la persona de son fill lo rey don Philip. Lo qual, prenent lo càrrec de tots los regnes, entengué en lo govern d'ells. || 135v Després, encontinent, en la mateixa vila de Bruxel-las en un lloc nomenat lo parque,²¹⁷⁵ féu pública renunciació de l'imperi en son germà don Ferrando rey de romans escrivint als electors de l'imperi que·l rebessen per son emperador de la mateixa manera que·l rebrían si lo imperi vacara per sa mort. Lo qual se féu tot ab compliment del modo que Sa Magestat ordenà y des de llavors començà don Ferrando de usar de l'offici y títol de emperador. Y pochys anys després fou elegit per rey de romans Maximiliano, son fill, lo qual tenia títol de rey de Boèmia y era gendre de l'emperador Carles V casat ab sa filla, la infanta donya Maria.

Tota la primavera y estiu següent se detingué Sa Magestat en Flandes, fins a l'agost, en lo qual mes se ambarcà juntament ab sas dos germanas, las reynas donya Eleonor y donya Maria, y ab pròspera navegació arribaren a pendre port en la vila de Laredo en Espanya, al principi de setembre. En haver desembarcat anà lo cathòlic emperador a recullir-se en lo monestir de /Sant\ Just, en la Vera de Placència,²¹⁷⁶ per ser lloc apacible y de ayre templat ahont estigué recullit servint al Senyor ab molta quietut y consolació de sa ànima poc més de dos anys, després del qual temps morí a 21 de octubre de l'any 1558 deyxant tres fills legítims de sa muller la Emperatriz, és a saber, lo rey don Philip, donya Maria, muller de Maximiliano que després fou emperador com se dirà, y la princesa donya Joana,

---

²¹⁷⁴ Carles V abdicà del govern dels Països Baixos el 25 d'octubre de 1555, a la Sala Gran del Palau Reial de Bruxel-las.

²¹⁷⁵ El 16 de gener de 1556 Carles V abdicà de la resta dels seus regnes, en un acte senzill celebrat en una caseta del parc del Palau Reial de Brussel·les. En relació a la corona imperial, Carles V anuncià la seva cessió al seu germà Ferran el 12 de setembre de 1556, malgrat que no es féu efectiva fins a la Dieta de Frankfurt de març de 1558; veg. Fernández Álvarez (2004: 791).

²¹⁷⁶ El monestir jerònim de Yuste (Càceres) està situat al municipi de Cuacos, a la comarca de la Vera, en una vall formada per un petit afluent del Tiétar a 45 km a l'est de Plasència.

viuda relictada del príncep de Portugal; y deyxant un fill natural (que hagué de una senyora alemanya) nomenat don Joan de Àustria.

En estos mateyxos dies o cerca d'ells moriren també las duas germanas de l'Emperador, és a saber, la reyna donya Eleonor cerca de Badajoz venint de vèurer la infanta sa filla a [...] ²¹⁷⁷ de l'any 1558; y la reyna donya Maria en la vila de Sigales ²¹⁷⁸ a [...] ²¹⁷⁹ de l'any 1558. Que finalment la mort a ningú perdona des dels més bayxos fins als més alts senyors, reys, monarcas y emperadors.

Fou Carles V un emperador dels més valerosos y en tot avantajat que haja tingut la Iglésia. La sua fortaleza y magnanimitat se mostrà en tantas y tan grans guerras que tingué contra turchs y moros, contra heretges y contra lo rey de França sent sempre per ell provocat. Lo zel de conservar y augmentar la fe y religió christiana, no sols en sos regnes però en tots los estats de l'imperi, fou incomparable. Tenint com tingué tantas dietas per remediar las heretgias; fent com féu tantas guerres contra los heretges y instant com instà ab tantas veres que·s celebràs lo concili de Trento fins que ho alcançà en temps dels papas Paulo III y Júlio III; passant com passà tantas vegadas de Espanya a Flandes y Alemanya per bé de l'imperi y de la christiandat; no perdonant a treballs; caminant y peregrinant per mar y terra casi lo més temps de sa vida fins tant que per los treballs, frets, calors, y cuydados contínuos, carregaren sobre ell tantas indisposicions, en especial de la gota o puagra en las mans y en los peus, que casi estava impotent per mòurer-se y entèndrer en lo govern de sos regnes. Y si mirant en las cosas temporals, lo emperador Carlos V justament prengué la || 136r devisa de las duas columnas de Hèrcules ab aquesta lletra «*Plus Ultra*» ²¹⁸⁰ per haver conquistat las islas y índias novas y haver passat ab son senyorio y ab sas hazanyas més avant a parts ahont los altres antecessors seus no havían pogut arribar. Però en la última hazanya que féu abans de acabar sos dies en renunciar sos estats en son fill y lo imperi en son germà ab molta més veritat y glòria sua se pot dir que és verdaderament emperador Màximo y que justíssimament li convé aquest letrero «*Plus Ultra*» per haver en dita renunciació sobrepujat a tots los reys y emperadors sos antecessors. Perquè si de alguns se lig que renunciaren lo imperi fou o per temencor o per demasiat ancor o

---

²¹⁷⁷ 18 de febrer.

²¹⁷⁸ Cigales (Valladolid), situada a les estribacions orientals de les muntanyes de Torozos.

²¹⁷⁹ 18 d'octubre.

²¹⁸⁰ La divisa de les columnes d'Hèrcules amb el mot llatí «*Plus Ultra*» fou ideada pel metge italià Luigi Marliano el 1516. Per al significat de la divisa i el lema, veg. Rosenthal (1971: 204-228).

per vellesa o per /força y\ necessitat, o per altre fi particular, però aquest nostre emperador Carolo Màxim no·s mogué a donar los regnes a son fill per amor que li tingués, encara que lo amava entranyablement, ni per assegurar-li los regnes que ben segurs los y deyxava després la mort, ni per fugir càrrega y pesadumbre dels negocis ni de mala gana, ni per força ni per vanaglòria y presumció sinó solament per pensar que la sua renunciació era per a major glòria de Déu y per major bé universal de tots sos regnes y estats. Perquè tenia temor que sas pocas forçes y ordinàries indisposicions no fossen ocasió y causa de algun gran dany universal en lo món. Y ayxí, en esta renunciació que féu posà lo segell a totas sas obras y actions heròicas de tota sa vida.²¹⁸¹ Visqué lo Emperador 58 anys y 8 mesos menys tres dias, /perquè nasqué a 24 de febrer de l'any 1500 y morí a 21 de octubre de l'any 1558\). Fou rey de Espanya per espay de 40 anys poc manco, ço és, des de 22 de janer de l'any 1516 fins a 17 de janer de l'any 1556 en lo qual renuncià sos regnes y estats a son fill lo rey don Philip. Fou emperador per espay de 37 anys poc més o manco, és a saber, des de [...] del mes de [...] ²¹⁸² de l'any 1519 en lo qual fou elegit fins a 17 de janer de l'any 1556 en lo qual renuncià lo imperi a son germà don Ferrando I, que ja era rey de romanos. Aparellà's lo emperador Carles per tenir quietíssima mort per espay de dos anys y alguns mesos, /ço és, en\ tot lo temps que estigué recullit en lo predit monestir de Sant Hierònym de Ajusta, exercitant-se en paciència dels treballs de la enfermedat y en oracions y freqüència de sacraments y obres de pietat y misericòrdia y almoynas. Poc abans que morís rebé tots los sacraments de la penitència, comunió y extremaunció. Y ple de anys y santas obras morí com esta dit a 21 de octubre de l'any 1558. Feren-se-li solemníssimas exèquias en tots sos regnes y estats. Son cos fou sepultat [...].²¹⁸³ En son sepulcre esta aquest letrero hic [...].

Féu aquest emperador moltas y molt santas ordinacions per lo bon govern de sos estats en los llochs y anys devall escrits:

En la cort de Barcelona any 1520 foren ordenadas 34 constitucions que van repartidas en differents llibres de las *Constitucions de Cathalunya* y denou Capítols de Cort.

---

²¹⁸¹ A partir del punt, no segueix Illescas.

²¹⁸² 28 de juny.

²¹⁸³ En el monestir de jerònims de Yuste a Cuacos (Càceres); el 1584 fou traslladat al monestir d'El Escorial.

En la segona cort de Montsó any 1534 foren ordenadas 15 constitucions que van repartidas en diferents llibres de las *Constitucions de Cathalunya* y 18 Capítols de Cort.

|| 136v En la tercera cort de Montsó any 1536²¹⁸⁴ foren ordenadas 16 constitucions que van repartidas en diferents llibres de las *Constitucions de Cathalunya* y 10 Capítols de Cort.

En la quarta cort de Montsó any 1542 foren ordenadas 56 constitucions que van repartidas en diferents llibres de las *Constitucions de Cathalunya* y 24 Capítols de Cort.

Philip, lloctinent general de Carles en la 1ª cort de Montsó, any 1546.²¹⁸⁵ En aquesta cort se ordenaren 73 constitucions que van repartidas en diferents llibres de las *Constitucions de Cathalunya* y 48 Capítols de Cort.

En la segona cort de Montsó, any 1553, foren ordenadas 31 constitucions que van repartidas en diferents llibres de las *Constitucions de Cathalunya* y 29 Capítols de Cort.

|| 137r

XVI

Rey de Aragó y compte de Barcelona y juntament rey de Portugal y de tota Espanya y de las Índias.

Philip I de Aragó y II de Castella²¹⁸⁶

Philip, fill de l'emperador Carles V y de la emperatriz donya Isabel filla del rey don Emmanuel de Portugal, fou successor /universal\ de l'Emperador son pare en tots sos regnes, estats y senyorios. Nasqué don Philip en Valladolid lo 1 de maig de l'any 1527. Fou criat per la Emperatriz sa mare en la infància ab gran custòdia y diligència. En la puerícia y adolescència tingué mestre y ayo que li ensenyassen lletres y virtud, y cosas de guerra y de govern, donant sempre lo príncep don Philip mostras de gran ser, prudència, maduresa y parts exquisitíssimas per a governar.

A [...] ²¹⁸⁷ de l'any 1543 fou casat lo príncep don Philip ab la infanta donya Maria, filla del rey don Joan III de Portugal, ²¹⁸⁸ de la qual li nasqué un fill nomenat lo

---

²¹⁸⁴ A l'*Epítome* és l'any 1537.

²¹⁸⁵ A l'*Epítome* és l'any 1547.

²¹⁸⁶ Felip I de Catalunya-Aragó (1527-1598), rei de Castella (Felip II) (1556-98), de Catalunya-Aragó (1556-98) i de Portugal (Felip I) (1580-1598).

²¹⁸⁷ 15 de desembre.

²¹⁸⁸ Es casà el 1543 amb Maria Manuela de Portugal (1527-1545), filla de Joan III de Portugal (1521-1557) i de Caterina d'Àustria.

príncep don Carles a 8 de juliol de l'any 1545. Y sa mare la dita infanta y princessa donya Maria havent tingut felice part morí 4 dies després de haver-lo parit. La mort de la qual causà gran dolor a tota Espanya. /A 22 de octubre de l'any 1548 se ambarcà lo príncep don Philip ab vuytanta galeras y féu aquell cèlebre viatge en lo qual passà per Gènova, Milà, Trento, Augusta, Bruxel·las, Envers y altres ciutats, y tornà a Espanya lo any [...].²¹⁸⁹ De aquest viatge y ha un llibre imprès.²¹⁹⁰ El dia de sant Jaume, a 25 de juliol de l'any 1554, havent passat lo príncep don Philip a Inglaterra /per lo mar ossèano\ se casà ab donya Maria reyna de Inglaterra, filla del rey Henrric VIII y de la reyna donya Catharina filla dels reys cathòlics don Ferrando y donya Isabel. Y per rahó de dit matrimoni donà lo emperador Carles al príncep don Philip lo regne y títol de rey de Nàpols y ayxí se nomenava rey de Nàpols, y per rahó del regne de sa muller se nomenava també rey de Inglaterra. Estigué lo rey don Philip esta vegada entre Inglaterra y Flandes tres anys y alguns mesos. A 28 de octubre de l'any 1555 estant lo Emperador y lo rey Philip son fill en Bruxel·las, féu lo Emperador la renunciació en vida dels estats de Brabància y Flandes en públic parlament que havia ajuntat, en lo qual estàvan presents los titulats y síndichs de tots aquells estats, y los donà a son fill lo rey don Philip. Y des de aquell dia fou absolut senyor d'ells y governà tots aquells estats.

A 17 de janer de l'any 1556 lo Emperador féu solemne renunciació de tots sos regnes, estats y senyorios que li éran romasos sens aturar-se un palm de terra en la persona del rey don Philip, son fill. Y des de aquell punt fou lo rey don Philip senyor universal dels regnes, estats y senyorios de l'Emperador son pare.

Encontinent també féu lo Emperador renunciació de l'imperi que li restava en la persona de son germà don Ferrando rey de romanos y des de aquell punt fou don Ferrando emperador. Estas renunciacions en vida féu Sa Magestat per estar impedit de moltes y graves indisposicions corporals, en special de gota que no's podia mòurer, y per aparèyxer-li que ayxí convenia per a major glòria de Déu y per major bé del govern universal de sos regnes. Y venint a Espanya se recullí en un monestir ahont tingué dos anys y mesos de vida celestial y morí a 21 de octubre de l'any 1558. || 137v Sent, com està dit, lo rey don Philip a 17 de janer de l'any 1556 rey y senyor absolut de tots los regnes, estats y senyorios de l'Emperador son pare, estant en Flandes des de allí entengué en tot lo govern de tots sos regnes, estats y

---

²¹⁸⁹ 1551.

²¹⁹⁰ Veg. supra n. 2142.

senyorios. Féu treva ab lo rey de França y tots los prínceps christians que duràs per espay de 5 anys.²¹⁹¹

Permeté Déu que dita pau y treva durà poc perquè movent-se guerra entre lo papa Paulo IV²¹⁹² y lo rey, demanant lo Papa favor al rey Henrric de França, fou rompuda la pau. Y fent lo rey de França guerra al rey don Philip per la part de Flandes acometent de pèndrer Duay²¹⁹³ (si bé no isqué ab la sua). Restà de assò lo rey don Philip tan resentit que determinà de anar ab gran exèrcit sobre Sant Quintin²¹⁹⁴ ahont en una batalla campal moriren poch manco de deu mil francesos y foren presos lo condestable de França y son fill, y altres hòmens principalíssims, y dels espanyols moriren poquíssims, /sols vint\. Succéy esta batalla dia de sant Lorens, a 10 de agost de l'any 1557, y per ser estada la 1ª que féu lo rey don Philip féu vot de edificar la iglésia y lo monestir de Sant Lorens de l'Escorial, cerca de Madrid,²¹⁹⁵ que és una fàbrica de las més nomenadas y magníficas que tinga lo món. Haguda dita victòria posà siti sobre Sant Quintí y a 27 de agost prengué dita ciutat y la sequejà lo exèrcit.

Lo any 1558 havent entrat exèrcit de França en Flandes acudí lo exèrcit de rey don Philip; quant se'n tornava lo exèrcit francès travaren una batalla²¹⁹⁶ en la qual fou vençut lo exèrcit francès y pres Musiur de Thermes,²¹⁹⁷ y morts més de 1500 y los altres casi tots presos.

En lo agost del mateyx any isqué lo rey don Philip ab son exèrcit y isqué també lo rey Henrric de França ab son exèrcit. Vingueren a vista y tingueren algunas escaramuças però carregant las plujas no-s féu jornada y retirant-se los dos exèrcits cada qual a sa terra no succéy dany notable. A [...] ²¹⁹⁸ de aquest mateyx any 1558 morí en Inglaterra la reyna donya Maria muller del rey don Philip, y com lo rey d'ella no tingué fills y morí sens fill los més del Regne contaminats ab la heretgia, desitjosos de llibertat, carnalitat y maldat procuraren que succeys en lo Regne la filla bastarda del rey Henrric VIII, a la qual lo rey don Philip féu perdonar la

---

²¹⁹¹ A partir del punt, segueix Illescas (lib. VI, cap. XXX, II).

²¹⁹² Gian-Pietro Caraffa, papa amb el nom de Paulo IV (1555-1559).

²¹⁹³ Douai (França), a la riba del Scarpa i vora del canal de Sensée.

²¹⁹⁴ Saint Quentin, departament d'Aisne, al nord-oest de Laon, a la riba del Somme.

²¹⁹⁵ Monestir de San Lorenzo de El Escorial, al nord-oest de Madrid.

²¹⁹⁶ Coneguda com la batalla de les Gravelines.

²¹⁹⁷ Senyor de Thermes (1482-1562), mariscal de França.

²¹⁹⁸ Maria Tudor morí el 17 de novembre de l'any 1558.

vida, nomenada madama Isabella. Esta succey y fou tan mala que assentà de propòsit la schisma y heretgia calvínica en Inglaterra. És herètica si bé en lo secret y ha moltas personas cathòlicas. Y com lo govern és de heretges per ço se han martiritzats moltíssims cathòlics seculars y religiosos, en especial de la nostra Companyia de Jeshús.²¹⁹⁹ /Lo mes de agost de l'any 1558 succey que don Martin de Còrdova comte de Alcaudete²²⁰⁰ anant de Orà a Mostagan²²⁰¹ ab un exèrcit de dotze mil hòmens fou vençut y mort, y tot son exèrcit foren morts o presos. Cerca de aquest mateyx temps, ço és, a 21 de octubre de 1558 morí²²⁰² lo emperador Carles V en Espanya y ayxí restà lo rey don Philip sens pare y sens muller. Alguns escriuen que la tristesa que rebé lo Emperador de ser estat vençut lo exèrcit del comte de Alcaudete y haver-se en ell perduts dotze mil hòmens entre morts y presos ab tanta culpa del comte ajudà a que fos la mort de l'Emperador accelerada.²²⁰³

Restant lo rey don Philip viudo, com s'és dit, y estant en Flandes lo dit any 1558 havent ja cessada la guerra que era en Itàlia entre lo Papa y lo Rey, procurà lo papa Paulo IV que·s tractàs y conclogués la pau entre lo rey de Espanya y França la qual, al principi de l'any 1559, fou conclosa ab algunas condicions. Y las dos principals foren que las terras que de una part y altre foren presas fossen tornadas y las personas presas fossen posadas en libertat; y que la filla major del rey Henrric de França, nomenada madama la infanta donya Isabel,²²⁰⁴ se casàs hab lo rey don Philip de Espanya. Y ayxí, se firmà la pau ab gran alegria del Papa y dels dos reys y de tota la christiandat, la qual pau²²⁰⁵ fou publicada en Bruxel·las a 5 de abril de l'any 1559. || 138r Per causa de aquesta pau y casament concertat entre lo rey don Philip y la filla major del rey Henrric de França se feren en moltas ciutats de França alegrias y festas regosijadíssimas. En particular, ordenà lo rey Henrric que en sa cort se celebràs una justa copiosíssima en la qual volgué ell en persona /ayxir a justar\ no obstant que la Reyna sa muller lo supplicà encaridament que no isqués. Tal fou la eyxida que havent lo Rey trencat moltas llanças, volent trencar una ab

---

²¹⁹⁹ A partir d'aquest punt, segueix Illescas (lib. VI, cap. XXX, III).

²²⁰⁰ Martín de Córdoba y Velasco (m. 1558), I conde de Alcaudete, governador d'Oran (1534-1545 i 1546-1558).

²²⁰¹ Mostaganem (Mestghanem), situada a 72 km al nord-est d'Oran.

²²⁰² En realitat, morí el 21 de setembre.

²²⁰³ A partir del punt, segueix Illescas (lib. VI, cap. XXX, II).

²²⁰⁴ Isabel de Valois (1546-1568), filla de Caterina de Mèdicis i Enric II de França.

²²⁰⁵ Pau de Cateau-Cambrésis.

monsieur de Lotges compte de Montgòmeri²²⁰⁶ y capità de sa guarda, fou ferit ab la llança de Lotges en los pits. Y una squerda de dita llança desenllaçà lo elm del Rey y entrà per lo ull dret y li féu tal dany que després de deu dies de dita ferida lo rey Henrric morí a 10 de maig de l'any 1559. Fou la sua desgraciada mort molt plorada y tingué en ella lo Rey culpa perquè no convé a persona real posar-se en cosas perillosas y la justa encara que·s faça ab molta cautela sempre és estada tinguda per burla pesada. Per lo qual un turc principal nomenat Gemes veent justar als christians agudament digué: «la justa per a guerra de veras és poc però per a guerra fingida apar que sobra de burla».²²⁰⁷ Volgué Nostre Senyor ab la sobredita mort desgraciada amargar la alegria que de la pau y casament se era rebuda perquè en esta vida, com escrigué Sèneca, lo plaher y lo pesar van a la par y majors sens comparació són las tristesas que las alegrías perquè·s verifique ser esta vida desterro y vall de llàgrimas. Succey al rey Henrric son fill major nomenat Francisco que ja estava casat ab la reyna de Escòcia.²²⁰⁸

Quatre o sinc mesos després d'esta infelice mort, deyxant lo rey don Philip ben ordenadas las cosas dels estats de Flandes, ab bona flota de naus en lo mes de setembre de l'any 1559 passà en Espanya. Desambarcà en [...].²²⁰⁹ Anà a Valladolid ahont se detingué alguns dies.

En estos anys y alguns atràs se apegà la maleyta y pestilencial heretgia de Martin Luthero y sos sequaces /en algunas personas dels regnes de Castella la Vella y de Toledo y de la Andaluzia y altres de aquellas parts de Espanya. Y fou la ocasió perquè lo emperador Carlos V passant tantas voltas de Espanya als estats de Flandes y Alemanyà féu anar allà alguns espanyols a Alemanyà, y de Alemanyà y Flandes aportà alguns tudescos y flamenchs a Espanya. Estos, comunicant ab moltas personas dels dits regnos de Castella, Toledo y Andaluzia, sent hòmens ambiciosos, superbos y carnals, començaren secretament de pervertir los cors de alguns. Los principals dogmatistas d'estos foren lo doctor Augustin Caçalla, /sacerdot\ predicador que era estat de l'Emperador; don Carlos de Seso, secular; lo maestre Pérez; Constantino, sacerdot; y Egídio, canonge de Sevilla.²²¹⁰ Estos

---

²²⁰⁶ Gabriel de Lorges (1530-1574), comte de Montgomery.

²²⁰⁷ La cita és a Illescas (lib. VI, f. 419v). A partir d'aquest punt, no segueix Illescas.

²²⁰⁸ Francesc II de França (1544-1560), rei de França (1559-60), es casà el 1558 amb Maria I d'Escòcia. A partir d'aquí, segueix Illescas (lib. VI, cap. XXX, IIII).

²²⁰⁹ Laredo (Cantàbria).

²²¹⁰ Agustín de Cazalla (1510-1559); Carlos de Seso (m. 1559); Constantino Ponce de la Fuente (m. 1559); Maestro Alonso Pérez, clergue de Palència; Juan Gil o Egidio (m. 1556).

pervertiren moltes ànimes de persones ecclesiàstiques y seculares, de donas donzellas, casadas, viudas, monjas y beatas. Encengué aquest foc secretament en tal manera que perillava no fes notabilíssim dany a tota Espanya. Volgué Nostre Senyor que fou descobert als pares del || 138v Sant Tribunal de la Inquisició los /quals,\ ab lo zel de la glòria de Déu y /de la\ conservació y augment de la santa fe cathòlica y del bé universal de Espanya, ab lo secret y prestesa y diligència possible, feren pèndrer en totes las parts ahont sabían era entrada dita pestilencial heretgia totes las personas notadas d'ella. Feren-se molt de propòsit totes sas causas y successivament se feren molts actes de inquisició en los quals ditas personas herètiques foren justificadas. A 21 de maig de l'any 1559 se féu un acte en Valladolid en lo qual foren cremats Caçalla, y lo mestre Pérez, y altres, fins quinze, poch més o manco,²²¹¹ entre hòmens y donas y monjas. Y a las altres personas deliçients foren donadas altres penitències conforme a sos delictes. Presidiren en dit acte lo príncep don Carles, fill del rey don Philip, y la princesa donya Joana, sa tia, la qual era governadora de Espanya per estar lo rey don Philip encara en Flandes. A 8 de octubre del mateyx any 1559 havent arribat lo rey don Philip des de Flandes a Espanya y estant en Valladolid ahont en aquell temps residia la cort del Rey, se féu acte de la inquisició en lo mateyx lloc de Valladolid presidint en ell lo mateyx rey don Philip. En lo qual acte estigueren en lo catafal poch més o manco de quaranta, entre hòmens y donas. Molts hòmens y moltes donas entre casadas y monjas y beatas se cremaren y entre estas personas fou cremat viu don Carlos de Sesa per estar endurit en sa pertinàcia. Altres actes se feren en Valladolid lo any següent y altres anys los quals no's refereyxen per usar de brevedat en la present història. En Sevilla de la mateyxa manera en estos anys o cerca d'ells se feren actes de inquisició de molta importància. Foren cremadas cerca de quaranta o sinquantena persones herètiques, penitenciadas moltes, altres conforme a sos delictes. En special foren cremats los ossos de Constantino y los ossos de Egídio que moriren en la càrcer y eren estats heretges dogmatistas. Ab la sobredita diligència y ab los predits càstichs exemplars, fou deslliurada Espanya del gran perill en que estava de contaminar-se moltes persones d'ella, però volgué Nostre Senyor per sa misericòrdia que per medi del Tribunal de la Santa Inquisició se posà a tot remey. Y restà neta y pura de dita pestilencial cecta lutherana /tota Espanya,\ la qual de Nostre Senyor per sa misericòrdia la vulla conservar en la fe y religió christiana ab tota enteresa y perfectió, com vuy està, fins a la fi del món. Amén.

---

²²¹¹ Ratllat: «y a molts altres hòmens y de». Per als processos de Valladolid de 1559, veg. Alonso (1983).

A 11 de agost de l'any 1559 morí lo papa Paulo IV al qual, després de la vacant de 4 mesos y 7 dies, /succeý\ lo papa Pio IV.²²¹² Y fou cosa digna de ser advertida que casi dins de un any o poc més moriren las personas més principals y potentadas de la christiandat. Perquè després la mort de l'Emperador moriren sas duas germanas, la reyna donya Eleonor y donya Maria; la reyna de Inglaterra; dos reys de Dinamarca; la reyna de Polònia; lo rey de França; lo duc de Venècia; lo duc de Ferrara; y últimament lo papa Paulo IV. Y lo que més és de maravellar que en todas las províncias de la christiandat havia salut entre la gent popular.²²¹³

A [...] del mes de [...] ²²¹⁴ de l'any 1560 venint des de França a Espanya la infanta donya Isabel, filla major del rey Henrric de França, per casar-se ab lo rey don Philip de Espanya arribà a Guadalajara ahont se féu lo casament y se consumà lo matrimoni entre Sa Magestat y dita reyna ab molta festa. Y d'ella tingué Sa Magestat dos fillas: la major, la infanta donya Isabel || 139r Clara /Eugènia,\ la qual lo any 1598 fou casada ab [...] ²²¹⁵ y en lo any 1599 consumà ab ell lo matrimoni.²²¹⁶ La 2^a, la infanta donya Catalina Franca de Àustria, la qual lo any 1585 fou casada hab lo duc de Savoya, ²²¹⁷ com se dirà en lo progrés de aquesta història.

A 21 de setembre, dia de sant Mattheu, de l'any 1561 se encengué un foc tan gran en la vila de Valladolid que abrasà en espay de 30 horas més de quatre-centas casas de las més principals y ricas de aquella vila. Tornaren-se a reedificar los carrers ab tal proporsió y casas tan vistosas que pochi carrers y ha en Espanya vuy tan vistosos com aquells que foren cremats.

Lo any 1560 per orde del rey don Philip se féu una armada en Nàpols para la isla dels Gerbes; succeý tan mal que s perderen molts milanars de christians y juntament se perderen 27 galeras y set o vuyt naus de càrrega. Foren presos don

---

²²¹² Pius IV (1559-1565).

²²¹³ A Illescas (lib. VI, f. 423r): «Y lo que más es de maravillar que en todas las províncias de la christiandat uvo salud universal entre la gente vulgar».

²²¹⁴ La boda se celebrà el 29 de gener de 1560.

²²¹⁵ Albert d'Àustria.

²²¹⁶ Isabel Clara Eugènia d'Àustria (1566-1633) es casà per poders a Ferrara amb el seu cosí Albert d'Àustria el 15 de novembre de 1598; l'abril de 1599 el matrimoni es confirmà a València. Els arxiducs Albert i Isabel Clara Eugènia foren governadors independents dels Països Baixos (1598-1633).

²²¹⁷ Caterina Micaela (1567-1597) es casà el 1585 amb Carles Manuel I de Savoia (1562-1630).

Alvaro de Sandi²²¹⁸ y don Sancho de Leyva,²²¹⁹ cavallers principals, don Berenguer de Requesens,²²²⁰ general de las galeras de Sicília, y don Joan de Cardona,²²²¹ estos dos últims éran catalans. Foren tots quatre rescatats per medi y favor de l'emperador don Ferrando.

En aquestos mateyxs anys 1560 y 1561 havent mort abans com està dit lo rey Henrric de França y havent succeyt son fill lo rey Francisco /passaren\ en França molts tumultos y moltas sedicions causadas per las heretgias de Luthero y Calvino²²²² que éran entradas en França. Los principals auctors de dits tumultos y de traïcions y conjuracions foren Hugo, del qual los sequaces se nomènan Hugonots o Huganaus,²²²³ y Calvino, del qual se nomènan calvinistas, y Theodoro Besa.²²²⁴ Y estos juntament foren sediciosos y herasiarcas y volent lo rey Francisco y los cathòlics remediare estos mals no pogueren. Lo negoci vingué a armas;²²²⁵ feren-se algunas batallas. La heretgia era ja tant entrada per descuyts dels ministres de justícia y prelats que s'alçaren moltas ciutats y vilas importants contra lo Rey y contra los cathòlics. Feren los heretges matar a traïció a /molts\. En lo mateyx temps o poc abans sent mort lo rey de Escòcia tota la isla de Escòcia se rebel·là contra la Iglésia y se féu herètica imitant la maldat de la isla veyna de Inglaterra. De las quals cosas rebent pena lo rey Francisco de França, dins poc temps, havent regnat cerca de tres anys, poch més o manco, vingué a morir. Succey-li son fill lo rey don Carlos,²²²⁶ lo qual era de poca edat. Y com la part del cathòlic se descuydava cresqueren tant y se feren tan poderosos los heretges en los anys 1562 y 1563 que tingueren dos y tres camps numerosíssims de soldats contra lo Rey y contra los cathòlics. Lo rey don Philip ajudà a la part dels

---

²²¹⁸ Álvaro de Sande (s. XVI), governador interí de Milà (1571-1572).

²²¹⁹ Sancho de Leiva (s. XVI).

²²²⁰ Berenguer de Requesens i Tagliavia d'Aragona (m. v.1557), capità de les galeres de Sicília.

²²²¹ Joan de Cardona i de Requesens (m. 1610), baró de Sant Boi, capità de les galeres de Nàpols i Sicília, virrei de Navarra (1595-1610) i conseller d'estat.

²²²² Joan Calví (1509-1564).

²²²³ L'apel·latiu Hugonots no designa pas els seguidors d'un reformador protestant específic, sinó genèricament els luterans francesos. Es tractaria, doncs, d'una confusió comuna a l'època, ja que també la trobem en d'altres autors, com Marc Antoni Camós (1592: 106). En concret, l'etimologia prové dels ginebrins que, en lluita contra els savoians l'any 1526, van formar un grup anomenat dels «juramentats» o «*Eidgenossen*», esdevenint «*Eidgenots*», és a dir, Hugonots.

²²²⁴ Théodore de Bèze (1519-1605), teòleg calvinista. Autor prolífic, entre les obres del qual destaquem *Les vrais portraits des homes illustres* (Gèneve, 1581), on cita com a màrtirs de l'església reformada els ajusticiats per la inquisició a Sevilla i Valladolid l'any 1559.

²²²⁵ Ratllat: «lo rey don Philip de Espanya ajudà contra los heretges ab tres mil espanyols».

²²²⁶ Carles IX de França (1550-1574), rei de França (1560-74).

cathòlics ab tres mil espanyols los quals, ajuntats ab los francesos cathòlics, tingueren algunas batallas importants però fou tan poderosa la part dels heretges que lo Rey féu ab ells partits molt vergonjosos y danyosos. D'esta manera, creyent la heretgia, no sols secretament però públicament fins a l'any 1600 és arribada França a tanta desventura que la major part d'ella és herètica y en moltes ciutats y vilas lo govern és de heretges. Déu per sa misericòrdia ho vulla remediar.

|| 139v A instància de l'emperador don Ferrando y del rey don Philip de Espanya, lo any 1562 despedí lo papa /Pio IV\ las bullas de la reassumpció del concili de Trento. Lo janer de 1562 se proseguí y lo any 1563 se conclugué ab grandíssima alegria y utilitat de tota la Iglésia christiana.

Lo any 1562 succey que estant don Joan de Mendoza²²²⁷ capità general de las galeras de Espanya ab sas galeras en lo port de la Ferradura,²²²⁸ que està en la costa de Màlaga de Espanya, se mogué tan gran tempestat en la mar que·s perderen 20 galeras y molta infanteria en ellas. La qual pèrdua considerant-la lo rey de Alger servint-se de la ocasió y veent que las fortalesas de Massalquevir y Orà no podrían ser socorregudas per falta de galeras, anà ab gran exèrcit y posà siti sobre Orà lo any 1563, però volgué Nostre Senyor que los de Orà se defensaren ab tal valor que los moros perderen molta gent y molta artillaria y alçaren lo siti y se'n tornaren ab poca honrra y menor número a sas casas. Sia la glòria al Senyor que ajuda als qui confían en sa misericòrdia.

Lo dia de l'apòstol sant Jaume a 25 de juliol de l'any 1564 morí en Viena de Àustria lo emperador don Ferrando, germà de l'emperador Carolo Màximo V y honcle del rey don Philip. Havent imperat després de la renunciació que féu de l'imperi lo emperador Carolo Màximo set anys, 6 mesos y alguns dies, succey-li en lo imperi son fill Maximiliano,²²²⁹ lo qual ja era rey de romanos y fou juntament emperador y rey de Boèmia y de Ungria, y és lo 2[n] emperador dels que·s nomènan Maximilianos.

---

²²²⁷ Juan de Mendoza (s. XVI).

²²²⁸ La badia de la Herradura està situada entre la punta de Mona, a llevant, i el Cerro Gordo a ponent, al terme d'Almuñécar (Granada), al límit amb l'actual província de Màlaga.

²²²⁹ Maximilià II (1527-1576), rei de Bohèmia (1562) i d'Hongria (1563), i emperador d'Alemanya (1564-76).

A 6 de setembre de l'any 1564 fou presa per orde de Sa Magestat ab bon número de galeres y de infantaria en ellas la fortaleza del Peñón de Vélez Màlaga,²²³⁰ /Berberia\, la qual fortaleza fins a l'any 1600 està en poder del rey de Espanya. Aquest mateyx any 1564 lo emperador Maximiliano prengué la vila de Togga²²³¹ en los confins de Transilvània y Ungria batent-la per espay de sinc horas ab artillaria plantada /sobre un riu gelat que corre\ junt a dita vila, cosa verdaderament raríssima y digna de consideració que fos tan gran lo glas del riu que sobre ell se pogués plantar y desparar artillaria grossa y ab ella entrar y conquistar dita vila.

En lo estiu del predit mateyx any 1564 hagué pestilència en algunas vilas de Cathalunya y en Çaragoça y moltas vilas de Aragó y en algunas parts de Castella la Vella.²²³² Lo any 1565 resentit lo gran turc Solyman de que lo Rey hagués lo any atràs conquistada la fortaleza del Penyó féu un gran exèrcit de cent y trenta galeras reals y moltas naus de càrrega y galeotas, que entre totas las velas éran 200 velas en las quals havia fins a trenta mil hòmens, y envià dita armada a Malta.²²³³ Fou Malta assitjada per espay de cerca de 4 mesos, és a saber, des de 18 de maig fins als derrers de agost o primers de setembre. Prengueren los turchs lo castell de Sant Elmo.²²³⁴ Morí Dragut gran cossari. Donaren los turchs assalts bravíssims y fortíssims. Don Joan de Cardona secretament ab 4 galeras posà sis-cents hòmens de socorro; don García de Toledo²²³⁵ ab 60 galeras donà lo últim socorro hab lo qual, desconfiant los turchs y veent que havían morts de innumerables, alçaren lo siti. Los soldats del socorro anaren a l'alcanç tras de ells. Moriren com està dit moltíssims turchs. Dels cavallers de Malta entre tots moriren cerca de tres-cents. D'esta manera fou deslliurada Malta per lo bon socorro que li donà lo rey de Espanya ab gran alegria de la cristiandat.²²³⁶ En aquest any 1565 Pedro Méndez

---

²²³⁰ En realitat, es tracta de l'illot de Vélez de la Gomera o illa de Sant Antoni, situat a la costa del Rif, a 85 metres del continent.

²²³¹ Tokaj o Tokai, a la riba dreta del Tisza o Theiss (conca del Danubi) i del seu afluent dret el Bodrog, al peu oriental de la muntanya Tokaj. En realitat, la presa de Tokaj tingué lloc l'any 1565.

²²³² Pere Gil recull la notícia al llibre primer de la seva història (f. 80v).

²²³³ Illa mediterrània, entre Sicília i Àfrica.

²²³⁴ La fortalesa de Sant Telm es troba situada al sud de la capital de Malta, a la vila fortificada de Vittoriosa.

²²³⁵ García de Toledo (1514-1578), virrei de Sicília (1564-1566).

²²³⁶ Els fets de Malta tingueren una immediata repercusió a les premses barcelonines amb la traducció castellana de l'obra de Pietro Gentile *El successo de la guerra de la potentissima armada del gran Tyrano Turco, Ottoman Solyman, venida sobre la isla de Malta en la qual se cuenta particularmente lo que en esta passo con la victoria que los Christianos huuieron en ella* (Barcelona, Claudi Bornat, 1566); veg. Baró (2009: 56-66).

de Avilés²²³⁷ anà ab deu naus y en ellas ab mil y sinc-cents hòmens a la Índia nomenada Florida²²³⁸ /ab títol de adelantado de ella\ y matà al capità Juan Riba,²²³⁹ || 140r francès heretge, y ab ell més de sinc-cents heretges lutherans los quals havían tyranizat aquella terra y ensenàvan als índios la heretgia lutherana. Matà tots los heretges sens deyxar-ne ningú a vida. Edificà tres o quatre fortalezas. Fortificà també las islas de Cuba y de Sant Domingo y, deyxant aquellas terras com convenia, tornà victoriós a Espanya.

També en aquest mateyx any 1565 foren aportats los ossos del cos del benaventurat bisbe y màrtyr sant Eugènio, deyxeble de sant Dionís, /a Toledo\ lo qual fou lo primer bisbe de Toledo enviat allà per sant Dionís Aeropagita que estava en París. Y després de haver dit sant residit en Espanya y en Toledo y convertidas moltas ànimas a la santa fe cathòlica, tornant a França, fou martiritzat cerca de París y son cos estava en la iglésia real de Sant Dionís.²²⁴⁰ Desitjant, donchs, la iglésia de Toledo gozar de ditas relíquias supplicà al rey don Philip fos de son real servey. Attenta la cojuntura de la pau entre Espanya y França y de haver Sa Magestat casat ab la infanta donya Isabel, filla del rey Henrric de França, de procurar ditas relíquias, lo Rey las procurà ab molta devoció. Foren aportadas a Toledo. Féu-se la festa en presència del Rey, Reyna, príncep don Carles, dos infants fills de l'emperador Maximiliano, vuyt bisbes y dels més *Grandes* de Espanya y gent innumerable. Y fou tal la solemnitat qual no se ha vista igual en Espanya. Y perquè dita translació fou solemizada en Toledo a 18 de novembre de l'any 1565 se instituí la festa de dita translació que fos celebrada /a 18 de novembre\ cada any ab molta solemnitat. Y Sa Magestat dotà a la Santa Iglésia /de Toledo\ de renda per celebrar dita festa y féu acte públic de donatió a la /dita\ iglésia de Toledo de ditas sanctas relíquias del gloriós bisbe y màrtyr sant Eugènio.

A 9 de dezembre del dit any 1565 morí lo papa Pio IV /després de haver governada la Iglésia 5 anys, 11 mesos, 13 dies\ al qual després de vacant de 28 dies, succey

---

²²³⁷ Pedro Menéndez de Avilés (1519-1574).

²²³⁸ Florida, península del sud-est de l'Amèrica del nord, entre l'Atlàntic i el golf de Mèxic.

²²³⁹ Jean Ribault (1520-1565).

²²⁴⁰ Dionisi l'Aeropagita és un personatge dels Fets dels Apòstols (17, 34) que es convertí al cristianisme després de la predicació de sant Pau a l'Aeròpag d'Atenes. En el s. V foren publicats amb el seu nom diversos escrits filosòfics i místics que influïren decisivament en el pensament cristià medieval. Més tard, una llegenda compilada a França en el s. VIII i que arribà a la península en el s. XII identificà el personatge amb el primer bisbe de París; veg. Godoy (1868: 140). Pere Gil reproduïx la llegenda del martiri de sant Eugeni a través d'Illescas.

lo papa Pio V.²²⁴¹ D'esta electió rebé lo cathòlic rey don Philip incomparable alegria per ser Pio V una persona /de\ las més dignas del sumo pontificat que-s trobàs no sols entre los cardenals però encara en la Iglésia.

Al principi de l'estiu de l'any 1566 Solyman, gran turch, restant estomacat del mal que li havia reeyxit lo siti que lo any abans havia fet a la isla de Malta, féu un exèrcit de dos-cents mília hòmens hab lo qual anà en persona a Ungria y Buda, y posà siti sobre Jula²²⁴² y apretà molt aquella plaça. Envià Nostre Senyor tantas plagas que fou forçat alçar lo camp y retirar-se, quant se ratirava isqueren los de Jula y mataren a moltíssims turchs y prengueren molta artillaria y roba. Isqueren també los de Ciguet,²²⁴³ que és ciutat imperial, y matant molts turchs prengueren un gran número de càrregas de moneda que anàvan a l'exèrcit per a pagar los soldats. De aquesta presa restà tan colèric Solyman que al principi de agost de aquest mateyx any 1566 assitjà ab poch menys de dos-cents mília hòmens la ciutat de Cignet ab propòsit de abans morir que alçar lo siti d'ella fins tant que la prengué. /Cumplí's com havia proposat perquè\ Solyman la prengué y ell morí en dit siti de edat de 66 anys, a 5 de setembre de l'any 1566. Succey-li son fill únic nomenat Selim.²²⁴⁴

|| 140v A 11 de agost del mateyx any 1566 nasqué la infanta donya Isabel Clara Eugènia,²²⁴⁵ filla dels cathòlics reys don Philip y donya Isabel. Després de un any y 3 mesos, és a saber, a 10 de octubre de l'any 1567 nasqué la segona infanta donya Catherina Franca de Àustria,²²⁴⁶ filla de dits cathòlics reys, ab gran regosijo de tota Espanya. Y per quant diu lo savi «*In die bonorum menor sis malor*» perquè de ordinari bé y mal, alegria y tristesa, corren a la par.²²⁴⁷

A 24 de juliol, antes del dia de l'any 1568, morí lo príncep don Carles²²⁴⁸ fill primogènit del rey don Philip y de la reyna donya Maria,²²⁴⁹ filla del rey don Joan III de Portugal, de edat de 23 anys y 20 dies. Y a 3 de octubre del mateyx any 1568

---

²²⁴¹ Pius V (1565-1572).

²²⁴² Gyula, al comitat de Békés, a la riba del Körös i a 18 km. a l'est de Csaba.

²²⁴³ Szigeth (Hungria), al sud de Budapest, en la confluència de l'Iza amb el Theis (afluents esquerres del Danubi).

²²⁴⁴ Selim II (1524-1574), soldà otomà (1566-1574).

²²⁴⁵ Isabel Clara Eugènia (1566-1633).

²²⁴⁶ Caterina Micaela d'Àustria (1567-1597).

²²⁴⁷ Aquesta cita del Siràcida o Eclesiàstic (Sir 11,27) no és a Illescas. A partir del punt, continua amb Illescas (lib. VI, cap. XXX, IIII).

²²⁴⁸ Carles d'Àustria (1545-1568).

²²⁴⁹ Maria Manuela de Portugal (1527-1545), filla de Joan III de Portugal i Caterina d'Àustria.

morí la reyna donya Isabel,²²⁵⁰ muller del cathòlic rey don Philip. La mort de las quals reals personas causà universalment molta tristesa en Espanya.

En los predits anys 1567 y 1568 succeÿren grans moviments, avalots, y tumultos en los estats de Flandes moguts per la heretgia lutherana que era entrada en aquells estats. Procurà madama Margarita duquesa de Parma²²⁵¹ y germana natural del rey cathòlic don Philip, la qual era governadora de dits estats, remedià dits tumultos en tots los modos possibles. Cresqueren tant que la cosa arribà a rompiment y a tenir los heretges un grandíssim exèrcit y rebelar-se no sols contra Déu y contra la Iglésia però contra son rey, senyor natural. Lo rey don Philip envià de Espanya a Flandes a don Hernando Àlvarez de Toledo²²⁵² duc de Alva, lo qual prengué a tres o quatre comptes y alguns secretaris de la lliga y cerca de 20 o 25 cavallers los més principals de la rebel·lió. Y a tots, ab pública justícia, los féu llevar lo cap lo any 1568. Y com éran molts los rebel·les continuà dit compte de Alva la guerra en alguns anys següents, la qual /després\ ha durat molts anys y dura encara com en lo progrés de aquesta història se dirà.

En estos propis anys 1567 y /1568\ cresqué també tant lo poder dels heretges en França contra lo rey Carlos IX que ab públic exèrcit lo volgueren matar. Fou necessari que lo rey Carlos se retiràs y sempre en França fins vuy ha crescut la heretgia.

Espanya en estos anys fins lo any 1570 gozava de pau y tot se multiplicava en ella en bé. Permeté Nostre Senyor que havent fet lo rey Philip una justa pregmàtica cerca dels moriscos de Granada en que los manava deyxassen la llengua morisca y lo vestit morisco. Prengueren tanta còlera /de assò los moriscos\ que conçertant-se abans secretament ab los turchs y moros de Àffrica se alçaren contra lo Rey y apostataren de la fe cathòlica, cremaren iglésias y imatges, mataren /los propis curats\, religiosos, sacerdots y christians vells, grans y petits, hòmens y dones. Fou la primera rebel·lió la nit de la Nativitat de Nostre Senyor, principi de l'any 1570. Alçaren son rey nomenat don Hernando de Valor²²⁵³ que era un morisco principal. Lo rey don Philip manà se fes guerra contra ells y com la guerra no-s prenia de

---

²²⁵⁰ Isabel de Valois (1546-1568).

²²⁵¹ Margarida d'Àustria (1552-1586), filla natural de l'emperador Carles V i de Margarida van der Gheist.

²²⁵² Fernando Álvarez de Toledo (1508-1582), III duc d'Alba, virrei de Nàpols (1555-1558), governador dels Països Baixos (1567-1573).

²²⁵³ Fernando de Córdoba y Valor, conegut amb el nom d'Aben Humeya (1520-1568).

propòsit no podían los moriscos ser vençuts antes ells mataren moltíssims christians. Finalment, Sa Magestat prenent la guerra de propòsit /determinà de anar a Sevilla y Còrdova y de allà proveyr a la guerra. Anà de Cathalunya don [...] Sarriera²²⁵⁴ coronell ab més de mil soldats cathalans, dels quals molts éran bandolers y ab aquest medi se netejà Cathalunya.²²⁵⁵ Envià lo Rey per capità general\ a son germà natural lo senyor don Joan de Àustria,²²⁵⁶ lo qual ab un sufficient exèrcit fent contra ells moltes batallas y assitjant moltes vilas, las quals valentment || 141r (com a desesperats) los moriscos deffensàvan, foren cobradas todas las vilas en las quals se éran alçats. Y retirant-se molts d'ells a la Sierra Nevada y montanyas y deserts, escondint-se en los boschs y covas, foren com a conills tots caçats y presos. Molts foren justiciats, altres fets esclaus, altres restaren llibres però pobríssims y privats de sos béns. Tots foren trets del regne de Granada y de tota la Andalusia y los qui restaren llibres foren mesos en las parts mediterràneas dels regnes de Castella. Las terras que los dits moriscos posseyan en lo regne de Granada y Andalusia foren pobladas per gent de Astúrias y de Galícia y concedí Sa Magestat moltes gràcias y molts privilegis a tots los qui poblaren aquella terra. D'esta manera se posà fi a dita rebel·lió y guerra de Granada la qual durà dos anys començant la nit de la Nativitat del Senyor dels anys 1570 y finint-se del tot lo any 1571 de Nostre Redemptor.

Lo mateyx any 1570 lo gran turc Selim rompent la pau y treva que tenia ab los venecians los demanà la isla de Chipre dient que si no la donàvan a bonas la pendria ab armas. Los venecians responent que la defenserían ab armas, enviaren a ella socorro y ab embayxada supplicaren al papa Pio V se fes liga entre lo Papa, Espanya y Venècia contra lo turc Selim. La liga se féu. La armada del turc assitjà y prengué lo mateyx estiu de l'any 1570 la ciutat de Nicòsia en Chipre²²⁵⁷ y la fortalesa d'ella deyxant allí molt bella guarnició de gent y provisions. Y la armada turquesca tornant-se'n féu molts danys a terras de venecians. Lo any següent 1571 aportant al principi de la primavera la armada turquesca gran gent a Chipre lo capità de terra posà siti sobre Famagosta²²⁵⁸ y la prengué de modo que restà lo turc senyor absolut de tota la isla de Chipre. La qual fou acabada de pèndrer per lo turc

---

²²⁵⁴ Antic Sarriera (s. XVI). Sobre la participació d'aquest personatge en la guerra contra els moriscos, veg. Mármol de Carvajal (1852: lib. VII, cap. I, II i III).

²²⁵⁵ La menció a Antic Sarriera no és a Illescas. A partir del punt, segueix Illescas (lib. VI, XXX, IIII).

²²⁵⁶ Joan d'Àustria (1545-1578), fill il·legítim de Carles V amb Bàrbara Blomberg.

²²⁵⁷ Nicòsia: situada a l'interior de l'illa, a la plana de Messaria.

²²⁵⁸ Famagusta (Xipre), a la badia homònima.

lo mes de setembre de l'any 1572 havent cent anys justs que era estada posseïda de la senyoria de Venècia. Feta, com està dit, la liga entre lo Papa, rey de Espanya y venecians, y sent lo capità general de ella lo senyor don Joan de Àustria, germà del rey don Philip, y en sa absència son lloctinent Marco António Colona²²⁵⁹ lo qual era capità general de las dotze galeras del Papa, partí don Joan de Àustria lo mes de agost de Barcelona²²⁶⁰ ab 40 galeras en las quals anvarcà molta gent principalíssima de Espanya y de Cathalunya, en particular anava molta gent nobilíssima com se dirà. Arribant lo senyor don Joan de Àustria a Messina ahont se havia de ajuntar la armada, trobà ja tota la armada casi junta.²²⁶¹ Féu-se ressenya de ella y era tota la armada sis /6\ galeaças,²²⁶² dos-centas y quatre, /204,\ galeras; vint-y-sinc, 25, naus grossas; y quaranta-sinc, 45, fragatas de servici. De Messina partí la armada en demanda de la armada turquesca casi a mig setembre; passà per lo cap de Spartivento,²²⁶³ que és lo últim tèrmini de tota la Itàlia; de Spartivento partí a 19 de setembre, anà al cap de las Colínias²²⁶⁴ y a la isla del Fano²²⁶⁵ y a Corfú²²⁶⁶ ahont arribà a 26 de setembre. No /arribaren\ las 25 naus per no haver tingut vent. De allí despachà /lo senyor don Joan\ al capità Gil de Andrada²²⁶⁷ ab 30 galeras per saber nova de la armada lo qual descubrint-le digué que estava en Lepanto /y que serían 300 velas, però que las 40 se n'éran tornadas y que restaria la armada ab cent cinquanta, pocas més o manco\. Féu lo senyor don Joan ressenya de tota sa gent y trobà éran deu mil, 10.000, espanyols dels quals éran vuyt-cents cavallers; dotze mil, 12000, italians; sis mil, 6000, tudescos; y dos mil, 2000, venturers. Feta la ressenya a 3 de || 141v octubre anà la armada junta al cap Blanc de Sant Francesch;²²⁶⁸ estigué per allí fins a 6 de octubre, que era dissapte, ab intenció de acometre jornada contra la armada turquesca. Fou descuberta nostra armada per lo cossari Caracosa²²⁶⁹ sens saber-ne los nostres de aquest descubrimet cosa alguna. Y lo dit cossari Caracosa digué al general de la armada

²²⁵⁹ Marcantoni II Colonna (1535-1584), capità de la flota pontifícia (1570) i virrei de Sicília (1577-1584).

²²⁶⁰ En realitat, el gruix de la flota salpà de Barcelona el 18 de juliol de 1571; veg. Braudel (1976: vol. II, 597).

²²⁶¹ La flota arribà a Messina el 24 d'agost.

²²⁶² La galeaza, d'origen venecià, era la més gran de les embarcacions mixtes de rem i vela, amb un pes de 1500 tones; en canvi, les galeres oscil·laven entre les 300 i 500 tones de pes.

²²⁶³ Cap Spartivento, a 25 km. a l'oest de Melito di Porto Salvo, punt més meridional de la península.

²²⁶⁴ Cap Colonna, a 11 km al sud-est de Crotona.

²²⁶⁵ Illa de Fano, situada al mar Jònic, al nord-oest de Corfú.

²²⁶⁶ Corfú, la més septentrional de les illes Jòniques.

²²⁶⁷ Gil de Andrada o de Andrade (s. XVI), cavaller de l'Orde de Malta.

²²⁶⁸ El cap Blanc està situat prop de Cefalònia, illa a l'entrada del golf de Patres.

²²⁶⁹ Karah Kodja.

turquesca nomenat Alí²²⁷⁰ que nostra armada era poca, ço és, cent-sinquanta velas, pocas més o manco. Permetent Nostre Senyor que s'igualassen las novas falsas y que una armada pensàs de la altre manco del que era per a que's donàs la batalla. /Lo general del turc tingué consell; Uchalí era de vot que's retiràs y no donàs batalla, los altres foren de parer que's donís la batalla. Y prevalent estos la armada turquesca isqué del canal de Lepanto²²⁷¹ en demanda de la armada christiana y surgí cerca dels castells Dardinel·los.²²⁷² La mateixa hora\ a 7 de octubre que era diumenge partint /sa altesa ab\ nostra armada del port de Alexandria en la isla Cephalònia²²⁷³ camí de Lepanto que dista 40 millas, passà entre las islas Escorçoleras²²⁷⁴ y entrà en lo canal de Lepanto y dos horas després de ayxit lo sol se descubrí la una armada a la altra y encontinent se presentà y se féu senyal de la batalla /ab una peça de artillaria de la una part y de altra part de las armadas\ . Anà lo senyor don Joan ab una fragata per todas las galeças y galeras de una en una exortant a tots a la batalla; tornà a sa galera real ab gran alegria veent todas las galeras y tota la gent ab tan gran orde y ab tant de ànimo de pelear /quant se podia desitjar\ . La armada turquesca era de dos-centas trenta, 230, galeras reals y moltras altras galiotas,²²⁷⁵ fustas²²⁷⁶ y fregatas²²⁷⁷ plenas de gent innumerable. Anava en contra la armada christiana ab un poc de vent en popa; estava ordenada a modo de mitja luna ab tres esquadrons: en lo mitg estava lo capità general nomenat Alí Baxà ab vuytanta-quatre galeras; al corn dret estàvan los bayxans Mahomet²²⁷⁸ governador de Negropont y Sirot²²⁷⁹ virrey de Alexandria, ab vuytanta galeras; al corn esquerra estava Uchalí rey de Alger, ab altras vuytanta galeras; y detràs, en socorro de estos tres esquadrons, havia moltras galeras, galeons,²²⁸⁰ bergatins²²⁸¹ y fregatas.

²²⁷⁰ Alí Bajà (v. 1518/19–1587), també conegut amb els noms d'Euchalí, Uchalí o Euch Alí, fou un renegat calabrès, governador de Trípoli (1565-68) i d'Argel (1568-71).

²²⁷¹ El canal o estret de Lepant comunica la badia de Patres amb el golf de Corint o Lepant.

²²⁷² S'anomenaven així dues fortaleses venecianes situades a l'entrada del golf de Lepant.

²²⁷³ Illescas (f. 442v) precisa que «*Partió nuestra armada del puerto del valle de Alexandria en la isla de Cephalonia*». De fet, l'armada ancorà al port Phiskardo del canal de Cefalònia, entre aquesta illa i la d'Ítaca; veg. Bennassar (2000: 119).

²²⁷⁴ Illes Curçolàries (en l'Antiguitat Equinades), a l'est de Cefalònia, a l'entrada del golf de Corint, prop de la costa de l'Acarnania meridional.

²²⁷⁵ Galeres petites, amb setze o vint remes per banda i un sol home per rem.

²²⁷⁶ En el sentit d'embarcacions en general.

²²⁷⁷ Les fragates, més petites que les galeres i els bergantins, amb o sense coberta, estaven dotades d'entre 6 a 12 remes i una sola vela.

²²⁷⁸ Mohamet Bey, nét de Barba-rossa, rei d'Argel (1567-68), governador de Negropont (1575).

²²⁷⁹ Mehemed Sciuluk (anomenat Scirocco pels cristians), bey d'Alexandria.

²²⁸⁰ El galió estava dotat amb tres o quatre pals de veles, generalment quadres, i no tenia remes.

La armada christiana era com està dit de 6 galeaças, 204 galeras y 45 fragatas perquè las 25 naus no éran arribadas ni-s trobaren en la batalla. Anava contra la armada turquesca poc a poc a rem, ab vent en contra. Estava ordenada ab tres esquadrons en la forma següent: en mitg anava lo senyor don Joan de Àustria capità general ab 66 galeras que totes tenían gallardets azuls y feya ab son esquadró cos de armada; a la mà dreta anava Joan Andrea Dòria ab 53 galeras que fèyan un esquadró y ab gallardets verts; a la mà esquerra anava Barbarrigo²²⁸² venecià, capità general de las galeras de Venècia, ab 55 galeras y gallardets grochs. Davant de aquestos tres esquadrons anàvan sis galeaças, molt artilladas, dos davant lo esquadró del senyor don Joan, y dos davant lo esquadró dret, y dos davant lo esquadró esquerra. En la retraguada detràs anava lo marquès de Santa Cruz²²⁸³ ab trenta galeras /y gallardets blancs\. Las galeaças anàvan cerca de una milla davant los /tres\ esquadrons; lo marquès de Santa Cruz en la retraguada /anava\ cerca de una milla detràs. Quant estigueren las armadas ya a cerca de tir, per investir, manà sa altesa enarborar una gran imatge del crucifici en sa galera real ab moltas imatges de la Verge gloriosíssima. Sa Altesa se agenollà y tots se agenollaren, feren oració al Senyor /los\ donàs victòria. Digueren la confessió general y dita los comissaris del papa ab nom de Sa Santetat publicaren la indulgència plenària a tots los que morirían en aquella jornada. ¡O cosa maravellosa! En lo mateyx punt que-s féu esta oració cessà lo vent, /lo qual fou dany de la armada turquesca per haver de maynar y ligar velas y usar de rems ab lo qual espay tingué la armada christiana temps de posar-se en millor orde y estar més apunt\. Lo mar estigué /fet\ com un estany de oli, lo cel un poc nuvolat però quietíssim luny de terra de modo que-s podían ben vèurer, apar que estàvan los elements a mira com se faria la batalla. Al punt del mitgdia cesant las /sis\ galeaças a tyr començaren ab estremada fúria de desparar tota la artillaria contra la armada turquesca, las quals feren tal effecte que obriren los esquadrons de la armada turquesca desfent la forma que tenían de mitja luna, y desbarataren orde della || 142r y vogaren las galeças de modo que no impedissen la armada christiana. Encontinent se ajuntaren las dos armadas y pelearen ab tanta fúria de poder a poder quanta se podia desitjar. Donàren-se de cara y proa las dos capitanas ab gran fúria, ço és, la del senyor don Joan ab la de Alí gran baxà.²²⁸⁴ La capitana

---

²²⁸¹ Els bergantins eren unes naus lleugeres, de dos pals.

²²⁸² Agustí Barbarigo (s. XVI).

²²⁸³ Álvaro de Bazán (1526-1588), I marquès de Santa Cruz de Marcenado.

²²⁸⁴ El títol de bajà s'aplicava als alts dignataris civils o militars.

turquesca per ser més alta meté lo esperó per la proa de la capitana del senyor don Joan fins al segon banc. La capitana turquesca tenia 300 arcabucers geníçaros²²⁸⁵ y 100 archers y sis galeras que sempre estàvan prevenint-la de gent per popa. La capitana del senyor don Joan tenia 400 arcabucers ben repartits; en la esquadra que tenia en proa estàvan don Lope de Figueroa,²²⁸⁶ don Bernardino de Càrdenas²²⁸⁷ y don Miguel de Moncada;²²⁸⁸ en la esquadra del fogó²²⁸⁹ estava don Pedro Çapata²²⁹⁰ per guarda de la persona del senyor don Joan, en popa estàvan cavallers principalíssims, arcabuçers valentíssims; y per popa tenia la galera del comanador major; y a la part dreta²²⁹¹ y esquerra altrás principalíssimas galeras per a que li valguessen. Anava resíssima la batalla d'estas dos galeras capitanas y de todas las altres del cos y de la part dreta y esquerra dels dos exèrcits, per espay de dos horas /de batalla\ no s podia conèixer de qui era la victòria. A la major fúria de la pelea manà Alí Baxà que una galera turquesca investís per popa a la capitana del senyor don Joan per divertir la batalla que se li donava per proa. Lo qual vehent-ho lo marquès de Santa Cruz arremeté /contra\ aquella galera y la rendí antes que ella arribàs a la popa de dita nostra capitana. Lo comanador major ab sa galera discurria per todas parts ab gran sollicitut animant a las galeras christianas. Després de dos horas de batalla sent ja morts en la galera capitana de Alí Baxà més de 400 hòmens, se començà de conèixer en los /turchs\ de la sua galera flaquesa de tal manera que alguns se llançàvan en mar pensant escapar nadant. Y ayxí se començà de guanyar la major part de la galera capitana turquesca. Don Lope de Figueroa derrocà lo estandart turquesch; un soldat seu donà una estocada a Alí Baxà sens coneyxer-lo y sabent que era ell li llevà lo cap y·l posà en una pica y se començà de apel·lidar: «¡Victòria!, ¡victòria!». Y encontinent posaren los christians un crucifici en lo lloch ahont estava lo estandart turquesch, lo qual quant veren /los\ turchs y veren juntament que lo senyor don Joan proseguia la batalla en todas las altrás galeras talment desmayaren. Lo comanador major prengué una galera en la qual anàvan dos fills de Alí gran Baxà; estàvan presas 17 galeras venecianas y una de Malta, de la qual Uchalí havia pres lo estandart y morts casi tots los comanadors,

---

²²⁸⁵ Els geníssers eren captius cristians educats en l'islamisme.

²²⁸⁶ Lope de Figueroa (1520-1595).

²²⁸⁷ Bernardino de Càrdenas (m. 1571) morí a Lepant.

²²⁸⁸ Miquel de Montcada i Bou (d. 1587), virrei de Mallorca (1575-1578) i virrei de Sardenya (1578-1584 i 1586-1590).

²²⁸⁹ Es refereix a la fognadura: obertura a la coberta de la galera que permet el pas del pal. De fet, es tracta d'una zona de la coberta, propera als pals.

²²⁹⁰ Pedro Zapata de Càrdenas (s. XVI).

²²⁹¹ Ratllat: «la de M. Antònio Coloma capità general de las galeras del Papa y a la esquerra».

las quals /galeras\ dins poc espay foren cobradas y dins de altres dos horas se donà fi a la batalla. Uchalí se escapà ab [...].

Foren presas en esta senyaladíssima batalla sent y setanta, 170, galeras de las quals las trenta-nou éran de fanal y vint, 20, galiotas grossas y altres fregatas y veyxells de poca importància. Lo que-s prengué de diners, joyas, artillaria y armas fou de inestimable valor. De las galeras christianas se perdé sols una galera. Dels christians moriren sis mil, 6.000, foren ferits cerca de quinze mil. Dels enemichs moriren, segons se creu, més de tretze mil; romperen-se y llançaren al fondo cerca de 40 galeras turquescas. Posaren-se en llibertat quinze mil esclaus christians que éran remers de las galeras turquescas los quals en temps de la batalla desferrant-se uns a altres ajudaren a la victòria. Prengueren-se vius tres mil quatre-cents y setanta, 347 [sic], entre turchs y moros, sens los dos fills de Baxà Alí y altres turchs de gran rescat. Moriren molts baxans principalíssims; de la armada christiana moriren pocas personas senyaladas, en particular morí Agustí Barbarrigo proveedor de Venècia ab un colp de fletcha en lo ull; don Bernardino de Càrdenas en la galera del senyor || 142v don Joan; los cavallers de Malta en sa galera y poch's altres que fossen principals. Donat fi a la victòria y sent tart entretingueren-se las galeras dos o tres ores en aquells ports y arrimos veÿns. Després, passant per algunas islas tractaren en consell si seria acertat /proseguir la victòria y\ conquistar algunas terras o sequejar algunas ciutats y vilas y veent tan cerca lo invern, determinaren differir per lo estiu següent. Y axí, tornant-se'n per sas jornadas, a 25 del mateyx mes de octubre, arribaren a Corfú ahont se féu la divisió de la presa. Al Papa li tocaren vint galeras, 29 peças de artillaria y altras armas, y 1.200 /esclaus\; al rey don Philip 81 galeras, 68 peças de artillaria y altras armas, y 1.400 esclaus, y de tota esta quantitat se donà la dècima al senyor don Joan de Àustria, conforme a las capitulacions fetas. Acabada esta partició dia de Tot[s] Sants, primer de novembre de l'any 1571, arribà lo senyor don Joan triufant en sa armada al port de Messina del qual havia quaranta-sinc dies que era eyxit. Los dos fills de Alí Baxà, nomenats lo major de 18 anys Mahamet Bey, lo menor de 13 anys Mahamut Bey, foren aportats a Roma. Lo major morí turc en Roma, lo menor fou enviat a Turquia.²²⁹² Aquest fou lo fi de aquesta ditchosa batalla y victòria per ella alcançada. Cavallers cathalans senyalats se trobaren en esta victòria los següents:

---

²²⁹² A partir del punt, no segueix Illescas.

Don Luýs de Requesens y Súñiga,²²⁹³ comanador major de Sant Yago, home de gran experiència en govern y en guerra y tan preeminent que després de la persona del senyor don Joan de Àustria era home dels més importants de tot lo exèrcit.

Don Joan de Cardona, capità general de las galeras de Sicília, home de gran experiència y valor en guerra lo qual després fou capità general de las galeras de Nàpols y després del consell supremo de guerra y finalment virrey de Navarra.

Don Miquel de Moncada²²⁹⁴ lo qual en sa esquadra tenia la defensa de la proa de la galera capitana del senyor don Joan de Àustria y la guardà ab tanta valor que nunca entraren en ella turchs, ans bé, féu saltar gent en la capitana turquesca y fou bona part en que fos guanyada. Pochs anys després de esta jornada fou fet virrey de Sardenya.

Don Henrric de Cardona, fill de don Pedro de Cardona²²⁹⁵ governador de Cathalunya, al qual després sa magestat per sos servicis féu governador juntament ab son par y li donà una encomenda de Santyago y vuy és de la boca de Sa Magestat.

Don Dymas de Buxadós, germà de don Bernat de Buxadós compte de Savella,²²⁹⁶ lo qual després de la jornada renunciant al món y delits carnals ab sa renda patrimonial se retirà y oý lo curç de Philosophia y Theologia, y se féu sacerdot secular y fugim dignitats ecclesiàstiques persevera vuy en lo estat sacerdotal en estat particular y vida exemplaríssima.

|| 143r Altres cavallers y soldats particulars cathalans deyx de referir los quals en esta jornada ab ànimo y valor se senyalaren per no fer la història demasiat llarga. En memòria d'esta victòria y en actió de gràcias de la gran misericòrdia que Déu Nostre Senyor atorgà a tota la Iglésia cathòlica d'ella lo sanctíssim pare Pio V instituí en Roma la festa de Santa Maria de la Victòria, manant que cada any

---

²²⁹³ Lluís de Requesens y Zúñiga (1528-1576), comanador major de Sant Jaume (1546), ambaixador a Roma (1563-1567), governador de Milà (1572-1573) i governador dels Països Baixos (1572-1576).

²²⁹⁴ Miquel de Montcada i Bou (m. d. 1590), virrei de Sardenya (1578-1584 i 1586-1590).

²²⁹⁵ Enric de Cardona i Erill (1575-1603), governador de Catalunya i cavaller de l'orde de Sant Jaume (1576), fill de Pere de Cardona i Requesens (1543-1593), cavaller de l'orde de Sant Jaume (1557) i governador de Catalunya.

²²⁹⁶ Dimes de Boixadors i Requesens, germà de Bernat Guerau de Boixadors i d'Erill (m 1606), I comte de Savallà (1589).

perpètuament fos celebrada y que fos posada en lo martyrològio romano a 7 de octubre. Y axí, està posada ab estas paraulas «*Eodem die conmemoratio Stae. Mariae de Victoria, quam Pius V pont. Max. Ab insignem victoriam à christianis, bello manali eiusdem dei Genitricis auxilio hac ipsa die de Turcis reportatam, quotammis fieri instituit*».

Lo mateyx dia a 7 de octubre se fa grandíssima festa en la iglésia del Palau de la Comtessa, edificada, dotada y engrandida ab 18 ricas capellanies per los senyors don Luýs y don Joan de Requesens,²²⁹⁷ comanadors /majors\ de Santyago y de sos antecessors, en la qual iglésia y ha moltas banderas de turchs presas en dita jornada.²²⁹⁸ Y a petició del dit don Luýs de Requesens concedí Sa Sanctedat jubileu y pleníssima indulgència en dit dia en lo qual és gran la estació y número de gent que en dit dia visitan dita iglésia. En memòria de la mateyxa singular victòria la nobilíssima ciutat de Messina féu fónrer de bronso una estàtua del senyor don Joan de Àustria, el qual està a cavall sobre un cavall també de bronso en mitg de la plaça de Messina que està cerca de l'admirable port de mar /del Salvador, en lo qual se ajuntà la armada christiana\ davant del palau del Rey.²²⁹⁹ Està dit cavall ab dita estàtua sobre una bella base y en la base /està esculpit un insigne epitàphio en prosa\, també estan esculpits vuyt versos llatins los quals yo he vists y llegits moltes vegades y per ser elegants, sentenciosos y a propòsit los he traslladats per tenir-los

---

²²⁹⁷ Juan de Zúñiga i de Requesens (1536-1586), germà de Lluís de Requesens i de Zúñiga, el 1543 prengué l'hàbit de sant Jaume, virrei de Nàpols (1579-1582).

²²⁹⁸ Des que Joan II cedís el Palau Reial Menor a la família Requesens, l'edifici fou conegut amb el nom de Palau del Governador, càrrec vinculat a la família. Amb el temps, el palau passà a Estefania de Requesens, que es casà el 1526 amb Juan de Zúñiga y Avellaneda. El matrimoni reformà el palau, malgrat que passaren a residir a la cort. Després que Carles V confirmés la cessió (1545) i de la mort de Juan de Zúñiga, Estefania retornà al palau el 1546. Des d'aleshores, l'edifici fou conegut com a Palau de la Comtessa, atès que els Requesens tenien el títol de comtes de Palamós. La capella, totalment reformada, fou consagrada novament l'any 1547; veg. Ainaud (1947: 261); i Cahner (1978: vol. II, 13).

²²⁹⁹ En realitat, Joan d'Àustria figura a peu dret. L'estàtua fou emplaçada a la plaça de Nostra Senyora del Piller, davant del Palau Reial, a prop del port que defensava la fortalesa de San Salvatore. Després de moltes vicissituds, el monument es conserva a l'actual confluència de la via Cesare Battisti i la piazza Catalani, a l'inici de la Via Lepanto i enfront de l'església de Santa Annunziata dei Catalani. L'escultura, obra d'Andrea Calamech (1524-1589) feta per encàrrec del senat de la ciutat de Messina de l'any 1572, fou completada el 1573 i serví com a model per a l'encunyació de monedes, veg. Campos (2001: 3-24). La talla representa Joan d'Àustria amb espasa i bastó de comandament, que esclafa el turc amb els peus. L'estàtua reposa sobre un pedestal decorat amb un panell de bronze a cadascuna de les quatre cares. El panell frontaler porta la inscripció celebradora de la victòria de Lepant, transcrita per Pere Gil; el segon (a esquerra) representa el combat; el tercer la derrota turca; i el quart l'homenatge de la ciutat a l'armada, amb una vista aèria de Messina i el seu port. Dessota d'aquests panells es poden llegir els versos llatins de Francesco Maurolico (1494-1575) que Pere Gil també transcriu.

y posar-los en lo present lloc. Y són tant lo epitaphio quant los versos del tenor següent:²³⁰⁰

«*Philippus Hispaniarum et Siciliae Rex invictus iuxta a Cathol. cum S Pio V. Pont. max. Christ.*²³⁰¹ *nominis hostem immaniss. foedus componit.*

*IOANNES Austrius Caroli V.*²³⁰² *Phil. Regis fr. totius Classis imperat summa omnium confensione declaratur. Is in hoc portu Mamer. longarum navium VI Q maiorum totius foederis classe coacta ad XVI. cal. octob. è freto soluit. Ad Echinadas insu. hostium Tur. naves Ion. CCXC animo invicto Non. Octob. aggreditur inaudita celebritate, incredibili virtute tetri remes CCXXX. Cupit XX partim flammis absumit, partim mergit, reliquae vix euadere potuerunt. Hostium ad XV M caedit, totidem capit. Christ. captivorum ad XV M in libertatem asserit, et metum hostibus immisit, Christo semper auspice Remp. Christ. liberavit. Ann. MDLXXI.*²³⁰³ *omnium laetitia triumphans excipitur. Ad gloriam ergo et aeterni nominis Philipp. Regis, tantaeque victoriae memoriam sempit. Ioanni Austrio FR BM fortiss. Foeliciss. Q principi*

S. H. AE.²³⁰⁴

Patribus Conscriptis:

Christophoro Piscio, Io Francisco Balsamo, Don Gaspare Leonio, Antonio Acciarello, Don Thoma Marcheto, Francisco Regitano. MDLXXII».

Ad partem anteriorem:

«*Gesta fidem superant Zanclae ne longa vetustas
deleat hoc vultus finxit in aere tuos».*

Ad partem posteriorem:

«*Iam satis ostensum est, quo sis genitore creatus,
Africa regna, parens, ipse Asiana domas».*

|| ^{143v} *Ad dexteram:*

«*Hostem ooris binis superas, datur aere colossus
Nunc eat, & factis obstrepet invidia».*

Ad sinistram:

---

²³⁰⁰ Utilitzem la còpia de les inscripcions de Lorenzo Vander Hammen y Leon a *Don Iuan de Austria. Historia* (Madrid, Luis Sánchez, 1627), que comparem amb la transcripció de Pere Gil. Les inscripcions encara es conserven. Vander Hammen descriu la forma de l'epitafi (f. 149v): «*vese también de medio relieve esculpida la Vitoria, en la parte principal, con este epitafio tallado con una bizarra targeta de bronce con letras de oro*».

²³⁰¹ A la transcripció de Van der Hammen, entre aquesta última paraula i la següent, podem llegir: «*S. Q. Venet. In Selinum Turcarum Princ. Orientis Tyrannum*».

²³⁰² A Vander Hammen, entre aquesta última i la següent: «*Imp. FILIUS*».

²³⁰³ A Vander Hammen, entre aquesta última i la següent: «*Messanam iijj. Non. Novemb. Victor revertitur ingentique*».

²³⁰⁴ A Vander Hammen, a sota: «*S.P.Q. Messanensis P*».

«*Non satis unus erat, tanto victo hoste triumphus,
Esse triumphator semper in aere pote*». ²³⁰⁵

En lo any 1570 veent-se lo rey don Philip viudo y ab duas fillas infantas sens príncep, ab consell madur dels grans /de sos estats,\ se casà quarta vegada ab la infanta donya Anna, ²³⁰⁶ filla major de l'emperador Maximiliano y de donya Maria germana del mateyx rey don Philip. Vingué la dita infanta donya Anna de /Alemanya\ y Flandes, arribà a Espanya en octubre y en novembre consumaren sas magestats lo matrimoni en la ciutat de Segòvia lo any 1570. Y lo any següent, a 4 de dezembre de l'any 1571, nasqué a sas magestats un fill, príncep nomenat don Ferrando, ab gran regosijo de tota Espanya. Ajuntant-se aquest felice part ab la felice /nova\ de la victòria de la armada christiana contra la armada turquesca per las quals dos novas se feren alimàrias y grans alegrias en tota Espanya. /Després nasqueren de aquest matrimoni altres tres fills nomenats don Ladislao, don Jaume y don Philip, com en lo progrés se dirà. ²³⁰⁷ En lo mateyx any de 1571 succey que los vassalls del marquès del Final, ²³⁰⁸ que està en la costa del mar Mediterràneo cerca de terra de Gènova, se rebel·laren contra son senyor. Y se entengué que los heretges uguonaus volían ocupar aquell estat, lo qual entenen-ho don Gabriel de la Cueva, ²³⁰⁹ duc de Alburquerque y governador de Milà, envià allà un exèrcit de set mil italians y quatre companyias de espanyols y féu-se senyor de la terra y del castell ab nom del rey de Espanya. Y d'esta manera està vuy aquella terra en poder de cathòlics que si assò no·s fóra fet seria de heretges.

/A 1 de maig de l'any 1572 morí lo papa Pio V ab gran dol de tota la cristiandat al qual després succey lo papa Gregòrio XIII. ²³¹⁰ A 24 de agost de l'any 1572 volent lo rey Carles IX de França castigar los heretges, fent gent en moltas parts, cridà a tots los grans de França, heretges y cathòlics, amichs y enemichs, donant-los molts premis y officis perquè /ab més seguretat\ anassen a París ahont lo Rey estava. Tenint-los junts declarà son pensament als cathòlics, en special al duc de

---

²³⁰⁵ A partir del punt, segueix Illescas (lib. VI, cap. XXXI, f. 445v-454).

²³⁰⁶ La boda amb l'arxiduchessa Anna d'Àustria (1549-1580), neboda de Felip II, se celebrà després d'obtenir la dispensa papal.

²³⁰⁷ L'incís és de Pere Gil, que copia els noms de l'*Epítome*; tanmateix, no es corresponen amb la veritat històrica, ja que en realitat foren cinc fills, anomenats: Fernando (1571-1578), Carlos Lorenzo (1573-1575), Diego Félix (1575-1582), Felipe (futur Felip II) i Maria (1580-83).

²³⁰⁸ Alfons II Caretto, marquès de Finale.

²³⁰⁹ Gabriel de Cueva, duc d'Alburquerque, governador de Milà (1564-1571).

²³¹⁰ Gregori XIII (1572-1585).

Guisa²³¹¹ y a mosiur de Chaveller,²³¹² son germà bastart, los quals avisaren als ministres cathòlics de justícia y dia de sant Barthomeu, a 24, donaren /assalt\ los cathòlics contra los heretges y mataren a l'almirant de França,²³¹³ gran cap y fautor dels heretges, y a molts altres titulats y a quants heretges trobaren dins París; creu-se per cosa certa que moriren cerca de vuyt mília heretges. De la qual nova rebé lo rey don Philip de Espanya y la christiandat gran alegria y lo rey don Carlos IX de França tingué un poco de més seguretat y pau en son regne si bé poc a poc tornaren los heretges a cobrar forçes y danyar als cathòlics com vuy danyan en França. Aquest tumulto de fer gent en França fou causa que la armada de la liga del Papa, Rey y venecians se ajuntà molt tart per temor que no·s rompés la pau entre França y Espanya. Quant fou junta en Messina era ja lo mes de [...] ²³¹⁴ en lo qual se trobaren entre tota la armada [...]. Determinaren anar a Navari [...]. Veu la armada christiana a la armada turquesca que era de sols galeras reals y galiotas y fregata. Per a investir-la y pèndrer-la havían de passar las galeras christianas davant de unas fortaleras de turchs, las quals ab artillaria havían de fer notable dany. Tingueren consell; hagué-y diferents parers; resolgueren-se de no aventurar la armada christiana, era ja tart, passà la ocasió. Los venecians com era mort lo papa Pio V començaren de desitjar desfer la liga y fer treva hab lo gran turc Solim, d'esta manera en lo mes de [...] de l'any [...] ²³¹⁵ se desféu la liga. Permetent Nostre Senyor que·s perdés la major ocasió per conquistar la Grècia y Constantinopla y lo Imperi oriental que may haja tinguda la christiandat no perseguint ni sabent usar de la victòria. Apar que || 144v en aquest cas se pogué verificar y dir als christians lo que fou dit al gran capità cartaginès, nomenat Anníbal: molt bé sabé vèncer Anníbal mes no sabé usar de la victòria. Tornà lo senyor don Joan de Àustria a Espanya, veu-se ab sa magestat del rey don Philip, son germà, estigué poc temps perquè fou necessari que passàs a Flandes.

Perseverant los tumultos y rebelions de Flandes de mal en pitjor, los anys [...], fou forçat lo rey don Philip enviar allà al senyor don Joan de Àustria, son germà natural, y a don Luýs de Requesens, comanador major de Santyago, per remey de aquells estats [...]. ²³¹⁶

---

²³¹¹ Enric I de Guisa (1550-1588), III duc de Guisa.

²³¹² No identiquem aquest personatge.

²³¹³ Gaspard II de Coligny (1519-1572), almirall de França (1552).

²³¹⁴ Agost de 1572.

²³¹⁵ 7 de març de 1573.

²³¹⁶ Acaba així, de manera que només ocupa nou línies de la plana. Al full següent hi ha uns apunts que corresponen a un guió de l'autor. A la plana 145r: «A la pàgina. Jornada de

|| 147r Tingué lo rey don Philip, com està dit, en tot lo progrès de sa vida una vida molt santa, quieta, virtuosa y exemplar com a rey y /tan gran\ monarca convenia. Arribà fins a edat perfeta y anciana perquè visqué 71 anys, 4 mesos y 13 dies, des de l'1 de maig de l'any 1527, en lo qual dia nasqué, fins a 13 de setembre /de l'any 1598\, en lo qual dia morí. Fou rey de Espanya per espay de 42 anys, 7 mesos y 26 dies, ço és, des del 17 de janer de l'any 1556, en lo qual dia lo emperador Carolo Màximo V son pare li renuncià sos regnes, estats y senyorios, fins a 13 de setembre de l'any 1598, en lo qual dia morí. Fou rey de Portugal y de las islas Índias y senyorios a dit regne pertanyents per espay de [...] anys, ço és, des de l'any 1580, en lo qual li pertangué lo dret y se féu senyor de dit regne, fins lo any 1598 en lo qual any (com està dit) morí. Fou la seva mort com de un sant mostrant en tota sa malaltia, que fou llarga y escarosa, molta paciència y gran conformitat en la voluntat del Senyor. Demanà y rebé tots los sacraments ab tots sos sentits y ab extraordinària devoció /estant lo príncep Philip, son fill, present quant los rebia\.

Tingue ús de judici y sentits casi fins a l'últim badall. Morí a [...] horas de la [...] ²³¹⁷ de dit dia de 13 de setembre de l'any 1598. Feren-se-li en tots sos regnes solemníssimas exèquias; son cos fou sepultat en la iglésia de Sant Lorens de l'Escurial. Sa ànima (com piament se creu) està en lo cel gozant de la benaventurança. En son sepulcre està lo següent epitaphi [...]

Ordenà lo rey don Philip molt sanctas y saludables constitucions per lo bon govern del Principat de Cathalunya en dos voltas que sent rey tingué corts en los lloch y anys devall escrits:

Flandes y mort de don Joan de Àustria y del comanador major. Nativitat dels fills del rey y don /Philip III\.

Pèrdua de la Goleta de turcs. Jornada del rey don Sebastian y sa mort succeý-li lo cardenal, rey Henrric, son honclo.

Jornada del rey don Philip com prengué a Portugal. /Corts de Catalunya y casament lo any 1585\.

Mort del rey Henrric de França y guerras en ella.

Tumultos de Zaragoza y exèrcit del rey don Philip en ella.

Jornada de Inglaterra. Guerra entre França y Espanya per tres anys; pau feta lo any 1598. (Ratllat: «mort del rei don Philip»).

Casament del príncep don Philip. Mort del rey don Philip y successió del Príncipe.

Bodas del rey don Philip en València.

Corts en Cathalunya y mercès fetas a cathalans». A la plana 145 v: «Lo any 1582 se alcaren las islas Zoras. 1ª guerra naval lo marquès de Santa Cruz, any 1582. 2ª guerra, lo any següent, per cobrar las Zoras. Vt. in 1º tomo *Constitucioni Cathalonis*».

²³¹⁷ Segons José de Sigüenza (m. 1606) (1927: 261), Felip II morí «a las cinco de la mañana, cuando el alba rompía por el Oriente, trayendo el Sol la luz del domingo».

En la cort de Barcelona, lo any 1564, foren ordenadas 42 constitucions que van repartidas en differents llibres de las Constitucions de Cathalunya y 30 Capítols de Cort.

En la cort de Montsó, any 1585, foren ordenadas 117 constitucions que van repartidas en differents llibres de las Constitucions de Cathalunya y 27 Capítols de Cort.

|| 148r

XVII

Rey de Aragón y comte de Barcelona y juntament rey de tota Espanya y de todas las Índias.

Philip II de Aragón y III de Castella²³¹⁸

Philip, fill del rey don Philip y de la reyna donya Anna filla legítima de l'emperador Maximiliano y de la emperatriz donya Maria, succeý en los regnes, estats y senyorios de son pare en lo dia de la sua mort que fou a 13 de setembre de l'any 1598 de Nostre Redemptor. Nasqué aquest rey a [...]²³¹⁹ y tenia [...] anys [...] mesos y [...] dies quant començà de regnar. Assistí a la enfermedat del Rey son pare, y a la hora que rebé los sacraments, y a las exèquias ab molta devoció com a tan gran príncep fill de tan gran rey convenia. Y donada conclusió a las reals honrras començà de enténdrer en lo govern de sos estats y per quant en vida del Rey son pare estàvan conçertats los matrimonis entre ell y la infanta donya Margarita, filla legítima de l'archiduc de Àustria y de [...],²³²⁰ y entre la infanta sa germana donya Isabel Clara Eugènia y lo infant [...],²³²¹ fill de l'emperador Maximiliano y la emperatriz donya Maria, procurà Sa Magestat encontinent després la mort del Rey, son pare, enviar galeras a Gènova y donar orde que dita infanta donya Margarita se embarcàs en Gènova y vingués a Espanya.²³²²

---

²³¹⁸ Felip II (1578-1621), rei de Catalunya-Aragó (1598-1621), rei de Castella (Felip III) i de Portugal (Felip II) (1598-1621).

²³¹⁹ El 14 d'abril de 1578.

²³²⁰ Maria de Baviera.

²³²¹ Albert d'Àustria.

²³²² El doble matrimoni entre Felip III amb Margarida d'Àustria (1584-1611), filla de l'arxiduc Carles i de Maria de Baviera; i Isabel Clara Eugènia amb Albert d'Àustria, se celebrà per procuració a la catedral de Ferrara el 15 de novembre de 1598 i el 18 d'abril de 1599 fou ratificat en persona a la catedral de València.

Estava en aquest temps lo papa Clement VIII en Ferrara per haver succeÿt lo ducat de Ferrara a la Iglésia.²³²³ Fou ordenat que passaren per Ferrara la dita infanta donya Margarita ab companyia de sa mare donya [...] ²³²⁴ y ab lo infant [...] ²³²⁵ que s'havia de casar ab la infanta, germana de Sa Magestat. Y en la dita ciutat de Ferrara, en presència de Sa Sanctedat y fent Sa Sanctedat offici de supremo pastor, fou fet matrimoni /per paraules de present\ per medi de procurador entre lo rey /don\ Philip y la reyna donya Margarita fent lo infant [...] ²³²⁶ offici de procurador del rey don Philip, y entre lo infant [...] ²³²⁷ y la infanta donya Isabel Clara Eugènia fent [...] ²³²⁸ offici de procurador de dita infanta donya Isabel Clara Eugènia. Foren estos dos matrimonis dels cèlebres que y haja hagut en lo món per rahó del summo vicari de Christo, lo papa Clement VIII que assistí en dits matrimonis, y per las personas contrahents que son de las més grans que tinga la christiandat. Ambarcaren-se la dita reyna donya Margarita y lo dit infant ab la mare de la Reyna y ab gran acompanyament en Gènova ab [...] galeras anant lo capità general Joan Andrea Dòria per acompanyar la Reyna y guiar-las. Desambarcà Sa Magestat en Vinarós a [...] ²³²⁹ de l'any 1599. Entrà en València ab grans festas a [...] ²³³⁰ del mateyx any. Oÿren sas magestats la missa nupcial en València a [...]; ²³³¹ celebraren allí las bodas ab gran regosijo de aquella ciutat y dels majors *Grandes* de Castella que éran vinguts a València per regosijar ditas bodas. || 148v Sent molt supplicat de part del Principat de Cathalunya y de la ciutat de Barcelona per solemníssimas embayxadas fetas a Sa Magestat [?] que-s dignàs venir a la ciutat de Barcelona per tenir en ella corts y jurar y ser jurat com a rey y alegrar ab sa real presència a dit principat. Plagué a Sa Magestat venir. La vinguda fou per mar ab galeras en lo mes de [...] ²³³² de l'any 1599. La sua entrada en Barcelona fou a [...] ²³³³ de dit any. Feren-se li festas per mar y per terra quals nunca iguals en Barcelona a rey ser éran fetas. Tingué Sa Magestat corts en Barcelona als cathalans, las quals duraren per espay de [...]. Féu-se lo sòlio y foren ditas corts

²³²³ Climent VIII (1591-1605). En extingir-se la branca principal dels Este (1597), Climent VIII recuperà el feu del ducat i Ferrara passà a ser ciutat de l'Església.

²³²⁴ Maria de Baviera.

²³²⁵ Albert d'Àustria.

²³²⁶ Albert d'Àustria.

²³²⁷ Albert d'Àustria.

²³²⁸ El duc de Sessa, Fernàndez de Còrdova i Cardona; veg. Mocante (1599: f. 10v).

²³²⁹ 28 de març de 1599.

²³³⁰ 18 d'abril de 1599.

²³³¹ La boda se celebrà el 18 d'abril de 1599.

²³³² Maig.

²³³³ 14 de maig; veg. *Dietaris de la Generalitat de Catalunya* (1996: vol III, 341).

closas a [...] del mes de [...].²³³⁴ Donà lo principat en donatiu a Sa Magestat un milió y cent mília lliures per los greuges. Féu Sa Magestat en lo comun y particular de Cathalunya grandíssimas mercès y majors que ningú de sos antecessors haya may fetas perquè concedí [...].²³³⁵

---

²³³⁴ El 2 de juny de 1599 s'obriren les corts, que es clausuraren el 7 de juliol de 1599.

²³³⁵ Per a les concessions reials i el donatiu de la Generalitat, veg. Reglà (1987: 102). El relat del regnat de Felip III s'interromp així i, en els propers capítols, Pere Gil s'ocupa de la història dels altres regnes peninsulars des de l'entrada dels àrabs.

Dels reys que són estats de /Astúrias, Galícia\, Leon y de Castella des de la perdició de Espanya en lo any 715 y des del primer que fou lo príncep y rey don Pelayo fins a l'any 1480, en lo qual Castella se ajuntà ab la corona de Aragó per lo casament que s féu de don Ferrando rey de Aragó ab donya Isabel reyna de Castella, y fins a l'any 1600.

Molt bé complí Déu Nostre Senyor en Espanya y en la nació espanyola lo que per lo real propheta David en lo psalm 88 havia amanaçat y promès dient «*Si iustitias mea prophana uerint et mandata mea non custodierint: visitabi in virga iniquitates eorum, et in verberibus peccata eorum. Misericordiam autem meam non dispergam ab eo, neque nocebo in veritate mea*».²³³⁶ Perquè si bé lo Senyor veent los grans peccats de tota Espanya y usant contra ella de justícia volgué fos castigada, presa y ocupada dels moros, però usà ab ella de misericòrdia reservant alguns en los monts Pyrneos de Cathalunya per a que ab ajuda dels francesos poc a poc la cobrassen, com està dit en lo capítol [...] d'esta *Història moral*; y reservant altres en las montanyas de Jaca en Aragó y de Navarra, com està escrit en lo capítol [...] d'esta *Història*. Y principalment en las Estúrias reservant de la mateixa manera bon número de espanyols y alguns il·lustres dels godos per a que cobrassen los regnes de Leon, Castella y altres, com se dirà en lo present capítol²³³⁷ /prenent lo principi\ des del príncep don Pelayo, lo qual /fou lo primer que\ començà de alçar-se contra los moros y regnar lo any 717. /Y discorrent los altres reys de Leó y Castella, successors seus, fins a l'any\ 1480 en lo qual se ajuntà Castella ab la corona de Aragó per lo casament de don Hernando rey de Aragó ab donya Isabel reyna de Castella. Advertint al lector que com no /sia propri\ de la present nostra *Història* tractar d'estos reys de Aragó sinó sols /per ocasió\ de l'ajuntament de Castella ab Aragó que per ço la present *Història* serà brevíssima y sols serà una sumària relació dels reys y de las principals cosas que en las conquistas y vidas feren. Y com don Pelayo fou lo primer d'ell se tractarà primerament y després per orde de tots los successors. Seguint en esta sumària relació la història més segura y certa,

²³³⁶ Llibre dels Salms o Salteri (Sl 88, 31-35; correspon al salm 89 del text hebreu). Pere Gil cita per Ambrosio de Morales (lib. XIII, cap. II), el qual dóna aquesta versió: «*Visitaré con azote sus maldades, mas no quitaré mi misericordia dellos. Con esta divina confianza, tenemos en poco toda esta muchedumbre de paganos, sin tener ningún temor dellos*». Francesc Diago (1603: f. 47v) esmenta el mateix salm en aquest moment històric. El recurs al *Llibre dels Salms* en l'episodi de Pelagi era un topos historiogràfic, que es remunta almenys a l'obra de Ximénez de Rada.

²³³⁷ Ratllat: «discorrent sumàriament per tots los reys».

conforme a las cosas que escriuen los historiadores antichs de Espanya:²³³⁸ Sebastiano, bisbe de Salamanca;²³³⁹ Isidoro, bisbe de Beja;²³⁴⁰ Sampiro, bisbe de Astorga;²³⁴¹ Pelayo, bisbe de Oviedo;²³⁴² don Rodrigo, arcabisbe de Toledo;²³⁴³ don Lucas, bisbe de Tuid;²³⁴⁴ la *Crónica General de España* escrita per manament del rey don Alonso lo Sant;²³⁴⁵ Ambrosio de Morales; Illescas; Garibay; Mariana; y altres.

|| 156v Don Pelayo /o Pelàgio\²³⁴⁶ fou de nació godo y linage real perquè fou fill legítim del príncep Fàvila y nét legítim del rey godo Sindasvindo, lo qual fou tan nomenat y de vida tan exemplar com està escrit a la fi dels capítols 8 y 9 de la present *Història moral*. Aquest príncep estava casat ab una princesa nomenada Gaudiosa de la qual tingué un fill en particular nomenat Fàvilla, /lo qual fou després casat ab una dama nomenada Frayliuba y també tingué una filla nomenada Ermissenda, la qual fou casada ab Alfonso duc de Biscaya,²³⁴⁷ lo qual descendia per línia recta del linatge del rey Recaredo\. Succieint la pèrdua de Espanya se retirà a las Estúrias ab molts altres christians lo any 715 de Nostre Redemptor. En lo any 717 per las grans oppresions que los moros fèyan a ell y als altres christians tractà secretament de rebel·lar-se y fer guerra /contra\ los moros. Sabut assò per los moros lo volgueren pendre's y matar però sent ell avisat fugí y a unglas de un /valerós\ cavall que tenia; pogué escapar. Arribat a un riu que venia /mol\ gros y veent-se acossat dels moros determinà passar lo riu a nado, nadant lo cavall, y ayxí se salvà /per divina providència\ no atrevint-se los moros de passar lo riu ni de seguir-lo. Retiràs don Pelayo a las Astúrias; se li ajuntaren molts ab determinació de deffensar-se dels moros /y de comun consentiment tots lo alçaren per son príncep y

---

²³³⁸ La nòmina d'aquests autors està extreta d'Ambrosio de Morales (pròleg lib. XIII).

²³³⁹ Es refereix al *Cronicón de Sebastián o Crónica de los reyes godos*, atribuït per alguns al rei Alfons III i, per d'altres, al bisbe de Salamanca Sebastián, que governà aquella seu poc abans de l'any 1000. L'obra comença amb el rei got Wamba i arriba fins a Ordoni.

²³⁴⁰ Isidoro de Beja, dit el Jove o *El Pacense*, és autor d'una *Crónica* que comprèn des del any 611 fins al 754. L'obra narra la història dels sarraïns, des de la invasió de Síria, Aràbia i Mesopotàmia en el 618 fins al govern de l'emir Yusuf sobre la península Ibèrica.

²³⁴¹ Sampiro (m. 1041), bisbe d'Astorga, composà una *Crónica* dels reis asturians, des del 866 fins al 982, continuació de l'obra de Sebastián de Salamanca.

²³⁴² *La crónica de Pelayo*, bisbe d'Oviedo, és de principis del s. XII; comença amb el regnat de Bermudo II i acaba amb el d'Alfons VI, conqueridor de Toledo.

²³⁴³ Jiménez de Rada (v. 1170-1247), historiador i arquebisbe de Toledo, escrigué la *Historia gothica, vel de rebus Hispaniae*, des de la invasió goda fins a l'any 1243.

²³⁴⁴ Lucas de Tuy (v. 1160-1249) escrigué el *Chronicon mundi* l'any 1236.

²³⁴⁵ La *Primera crónica general o estoria de España* s'acaba vers l'any 1274. Els capítols que arriben fins a la invasió sarraïna són obra del rei Alfons X; veg. Campa (2000: 83-106).

²³⁴⁶ Pelagi I d'Astúries (v. 718-737).

²³⁴⁷ Alfons I el Catòlic, rei d'Astúries (v. 730-756).

rey\l. Sabut assò per Tariff, rey de Còrdova, envià de differentes parts un exèrcit de moros que éran dos-cents mília ab intenció de acabar del tot los christians de las Astúrias. Anava per general de l'exèrcit dels moros un capità nomenat Alçaman.²³⁴⁸ Don Pelayo, ab companyia de cerca de mil hòmens, y altres diuen /que sols éran\l cerca de tres-cents, se retirà per una vall molt estreta y llarga y se'n pujà per camins aspríssims, en los quals ni cavalls ni hòmens a penas de dos en dos podían caminar, y se escondí en una cova nomenada llavors y vuy en dia Covadonga.²³⁴⁹ Los moros tots se atreviren seguir-lo y posar-se en evident perill y ab fúria lo conbateren ab sagetas, y ballestas, y fonas ab pedras, /ab tan gran alarit y força y ab tanta multitut que era terror y espant vèurer, oyr y sentir tan gran batalla\l. Però mostrà Déu en aquesta furiosa pelea un miracle tan gran que quantas pedras y sagetas tiràvan totas rebotàvan y tornàvan en tanta fúria contra los moros que matàvan encontinent los moros. Y dins poc temps se véran molts soldats de moros morts, lo qual com fos vist que don Pelayo y los seus /soldats\l cobraren ànimo y com a leons isqueren de la Covadonga y feren càurer grans pedres y mataren innumerables. /Y travà's la pelea y durà tant\l de modo que de dos-cents mília que éran los moros moriren cent y vint-y-quatre mília, y fugint més de setanta mília per la falda de una montanya, cerca del riu nomenat Deva, se partí y esfondrà aquella falda /de montanya\l y se anegaren sixanta mília serca de uns llochs que vuy són nomenats /Cangas\ Onís y Casagadia.²³⁵⁰ Alcançada esta miraculosa victòria²³⁵¹ se posà tan gran espant en los moros que fugiren del contorn de las Astúrias y usant lo valerós príncep Pelayo de la ocasió, ab successió de temps, se féu senyor de las Astúrias de Oviedo y de Sintillana y còbran algunas vilas per espant de terra de llarc de més de 40 lleguas y de ample més de dotze. Y alguns diuen que conquistà la ciutat de Leon y se intitulà y coronà rey de Leon.²³⁵² Ambròsio de Morales en lo capítol 3 del libre 13 de la *Historia de España*²³⁵³ || 157r escriu lo contrari. No-s pot de assò saber certament la veritat. Lo que-s té per cert és que fou rey de las Estúrias y terras comarcanas; que fou un gran príncep y governà sanctíssimament; que en memòria de la miraculosa victòria de Covadonga féu edificar una iglésia de Santa

---

²³⁴⁸ Alkamah, lloctinent de Tarik.

²³⁴⁹ La cova de Covadonga està situada al terme municipal de Cangas de Onís (Astúries), a la muntanya Auseba, al peu del riu Deva.

²³⁵⁰ Es refereix a la contrada de Cosgaya, al terme municipal del Valle de Camaleño (Cantàbria).

²³⁵¹ La majoria dels historiadors daten la batalla de Covadonga l'any 718 o el 722.

²³⁵² Es refereix a Esteban de Garibay (lib. IX, cap. I) i Juan de Mariana (lib. VII, cap. III).

²³⁵³ En realitat és el capítol V.

Eulàlia de Emèrita,²³⁵⁴ cerca de una legua de Covadonga, ahont alcançà la última victòria; que regnà denou anys cumplits y morí lo any 737. Y se té comunament que ab sa muller Gaudiosa fou sepultat en dita iglésia de Santa Eulàlia, al qual succeý son fill Fàvila, com encontinent se dirà.

Garivai²³⁵⁵ ha volgut afirmar que al rey Pelayo succeý lo rey Froylano. Esta opinió apar singular ni memòria de tal rey no-s troba entre los reys de Castella, conforme als historiadors espanyols com ho explica Ambròsio de Morales en lo capítol 8 del libre 13 de la *Historia de España*.

Don Fàvila o Fàfila,²³⁵⁶ fill legítim del rey don Pelayo, succeý en son regne lo mateyx any 737 y se creu que fou la sua successió per electió, /y fou lo segon rey de Estúrias\. Era ja casat ab una princesa nomenada Froyliuba²³⁵⁷ y d'ella tenia fills. Edificà la iglésia de Santa Creu, cerca de Cangas.²³⁵⁸ Visqué sols dos anys. No-s troba d'ell cosa memorable que fes sinó la dita iglésia. Estant caçant se posà en perill de esperar a un osso (lo qual no havia de fer perquè los reys y prínceps han de fugir los perills de sas personas) y lo dit osso arremeté al Rey y lo matà en lo any 739 de Nostre Redemptor. Los cossos del rey don Fàvila y sa muller Frayliuba estan sepultats en dita iglésia de Santa Creu, cerca de la vila de Cangas, com se prova per una pedra la qual refereyx Ambròsio de Morales en lo capítol 9 del libre 13 de la *Historia de España*.

Don Alonso o Alfonso I^o,²³⁵⁹ cunyat de Fàvila per estar casat ab sa germana Ermisenda, succeý (com se creu) per electió en lo Regne /lo any 739\ y fou lo tercer rey. Tingué aquest rey y ab rahó renoms y epítetos de Magno, Victoriós, y en especial Cathòlic del qual los reys de Espanya se nomènan Cathòlics. Començà contra los moros la conquesta per Galícia y Portugal, y los sinc anys primers de son regne cobrà las ciutats de Lugo, Tuid, Orense, Braga, Viseo, Chanes,²³⁶⁰ Beja,

---

²³⁵⁴ En realitat és l'església de Santa Eulalia de Abamia, situada al poble de Corao, a 8 km. de Cangas de Onís. Les restes de Pelagi i Gaudiosa foren traslladades a mitjans del s. XVII a la cova de Covadonga.

²³⁵⁵ És probable que Pere Gil citi Esteban de Garibay (lib. IX, cap. VIII) a través d'Ambrosio de Morales (lib. XIII, cap. VIII).

²³⁵⁶ Fàfila I d'Astúries, o Fàvila (737-739).

²³⁵⁷ Froiliuba o Froleba.

²³⁵⁸ Església de Santa Cruz de Cangas de Onís, desapareguda durant la Guerra Civil (1936-1939).

²³⁵⁹ Alfons I d'Astúries (739-757).

²³⁶⁰ Es tracta de la vila de Chaves (Portugal), situada a la vall del Tamega, a 10 km de la frontera amb Espanya.

restant casi senyor de tota Galícia y Portugal procurant se poblassen y fortificassen. Entrà després per Castella; conquistà las ciutats de Salamanca, Ledesma, Çamora, Àvila, Segòvia, Leon, Astorga, Osma, y moltes altres grans vilas, castells, y llocs comarcans a las ciutats referidas. Lo modo que tenia en conquistar era matar tots los moros y poblar de christians las ciutats, vilas y fortalezas que éran més a propòsit per deffensa; las altres derrocava part de muralla d'ellas y las dexava desertas, d'esta manera se féu rey de Galícia, Portugal, Leon y de la major part de Castella. Y fou gran providència de Nostre Senyor que en aquest temps hagués guerres y || 157r discensions entre los moros de Andaluzia entre sí y ab los de Àfrica per lo qual no enviaren socorro als moros de Castella y Portugal. Y ayxí, gozant lo cathòlic rey d'esta ocasió, pogué ab breu temps y poc número de gent, ajudat del favor divinal, conquistar tantas províncias. /Posà bisbe en algunas ciutats y féu redressar moltes coses ecclesiàsticas y sagradas per lo qual justament se li dóna títol de Cathòlic\.

Tingué don Alonso de sa muller Ermisenda o Erimenesenda tres fills nomenats Froyla, y Vimerano,²³⁶¹ y una filla dita Adossinda²³⁶² /la qual fou casada ab Silo,²³⁶³ y un fill bastart agut de una esclava nomenat Mauregato. Tingué un germà nomenat Fruela, home de gran ser, lo qual tingué dos fills de legítim matrimoni nomenats Aurèlio y Bermudo, del qual germà se serví per capità en totes las guerras. Regnà lo rey don Alonso 19 anys 1 mes y un dia; morí lo any 757 de Nostre Redemptor.²³⁶⁴ Està sepultat juntament ab sa muller en lo monestir de Santa Maria en lo territori de Cangas que vuy se nomena lo monestir de Covadonga.²³⁶⁵

/4\ Don Froylà o Fruelà /o Froylano²³⁶⁶ succey lo mateyx any 757 a son pare don Alonso y fou lo 4[rt] rey. Peleà contra los moros y en la primera batalla campal en Galícia matà d'ells cinquanta-quatre mil ab lo capità, los altres moros fugiren. Rebelaren-se-li los vascones que estàvan en los Pyrineos y part de Navarra. També se li rebelaren los gallegos però ell ab bon exèrcit tot ho apaciguà. Fundà aquest

---

²³⁶¹ Vímara.

²³⁶² Odisinda.

²³⁶³ Silo, rei d' Astúries (774-783).

²³⁶⁴ Respecte a la data de la mort del rei, Ambrosio de Morales (lib. XIII, cap. XIV) reporta dos còmputos: el primer, segons la crònica del bisbe de Salamanca (veg. supra n. 2338), per al qual regnà divuit anys; i, l'altre, segons «*los anales muy breves mas muy antiguos, pues se hallan en el libro de los concilios de San Millan de la Cogulla, y en otros originales de mas de seiscientos años*», on s'afirma que regnà dinou anys, un mes i un dia. Pere Gil opta per aquest últim, aplicant el seu mètode històric en el qual dóna prioritat als documents antics enfront de les cròniques (veg. l'est. intr.).

²³⁶⁵ Alfons I d'Astúries edificà a mitjans del s. VIII la capella de la cova i un monestir benedictí dedicat a santa Maria de Covadonga.

²³⁶⁶ Fruelà I d'Astúries (757-768).

rey la ciutat de Oviedo ab sa iglésia major y monestir de Sant Vincèncio de Oviedo²³⁶⁷ y de Samos,²³⁶⁸ que està en lo principi de la Galícia. Casà ab una vascona nomenada Mússia²³⁶⁹ de la qual tingué /per legítim matrimoni un fill nomenat don Alonso y una filla dita donya Ximena\. Tingué en sas guerres per capità son germà Vimerano lo qual fou príncep bo y valerós, per lo contrari lo rey Fruelà luxuriós y mal. Lo qual fou causa que Vimerano era amat del Regne. Lo qual com ho ves lo rey Fruela mogut per enveja, ell ab sas mans fou fratricida matant a son germà Vimerano. Però los parents y principals del Regne lo pagaren ab la mateixa moneda matant-lo /a ell\. Durà-li lo regne onze anys; fou mort lo any 768 de Nostre Redemptor y ab sa muller fou sepultat en lo monestir de Samos que havia edificat.

5. Don Aurèlio²³⁷⁰ succeý (com se creu per electió) al rey Fruelà per ser son fill don Alonso de poca edat, y fou lo 5[è] rey. Era Aurèlio cosin germà del rey Fruela per ser fill de Fruelà germà de /son pare\ don Alonso. Tingué gran guerra ab los esclaus y los subjugà. Altra cosa memorable no féu en tot lo /temps\ que li durà son regne, que fou per espay de sis anys cumplits. No's fa menció que tingués muller ni fills; morí lo any 7 de son regne y lo any 774 de Nostre Redemptor. Està sepultat en la iglésia de Sant Martí, en la vila de Langreo que està en las Astúrias, cerca de Oviedo.²³⁷¹

6. Don Silo succeý a don Aurèlio /y fou lo sisè\ (com se creu per electió) part per ser persona digna y part per ser gendre del rey cathòlic don Alonso per ser casat ab Adossinda, filla del rey don Alonso y germana de Froylà y Vimerano. || 158r Féu guerra ab los gallegos y los subjugà. En temps de aquest rey, lo infant Adelgostero o Adelgastro y sa muller donya Brunilda fundaren lo real monestir de Santa Maria de la Real de Obona,²³⁷² de sant Benet, en Astúrias, dotze lleguas luny de Oviedo. Ambrosio de Morales en los capítols 23 y 24 del libre 13 de la *Historia de España* escriu que en aquest temps succeý la guerra y rota de Roncesvalles²³⁷³ y diu que

---

²³⁶⁷ Monestir benedictí de San Vicente de Oviedo.

²³⁶⁸ Monestir de San Julián de Samos, situat a la riba del Sarria, entre la muntanya de Meda i la serralada de l'Oribio, a la província de Lugo.

²³⁶⁹ Múnia de Navarra.

²³⁷⁰ Aureli I d'Astúries (768-774).

²³⁷¹ Per aquest rei, Pere Gil segueix Ambrosio de Morales (lib. XIII, cap. XXI-XXII).

²³⁷² El monestir fou fundat l'any 780 i es troba situat a 7 km a l'oest del municipi de Tineo (Oviedo).

²³⁷³ Batalla que el 15 d'agost del 778 van lliurar als Pirineus navarresos les tropes de la reraguarda de Carlemany al retorn de la seva fracassada expedició de Saragossa.

no fou guerra entre espanyols y francesos, com molts pènsan y se enganyaren per una història falsa del bisbe Turpin,²³⁷⁴ sinó que fou entre los francesos y vascones /y en lo any 778 de Nostre Redemptor\`. Y fou d'esta manera: que havent passat Carlo Magno ab gran exèrcit en Espanya contra los moros per inductió de un rey moro, a la tornada a França, los vascones en la estratura de Roncesvalles feren una gran amboscada y arribant cançats, y ab fam y set, y carregats de armas y desapercebuts, tots los de l'exèrcit donaren contra ells y mataren un grandíssim número; entre ells particularment moriren Egnarto, mestresala de l'Emperador; Anselmo, compte del palàcio; Roldan, capità general; y altres senyalats. Al·lega per auctors de aquesta història Eginartha,²³⁷⁵ secretari de l'emperador Carlo Magno; los annals de un monjo de sant Benet que visqué en aquest temps;²³⁷⁶ Amonino;²³⁷⁷ Regino;²³⁷⁸ y Adon;²³⁷⁹ y Papírio Masono,²³⁸⁰ historiador modern francès; i si assò és verdader tot lo que s diu de aquella història serà fàbula y no cosa verdadera, com també ho significa lo arcabisbe don Rodrigo en la *Historia General de España*.

També en lo dit capítol 24 posa Ambròsio de Morales una pedra en la qual, ab invenció maravellosa, estan posadas las lletras d'esta sentència: «*Silo princeps fecit*» /ab tal orde y concert\` que la mateixa sentència, conforme escriu Vaseo,²³⁸¹ se lli-g dos-centas y setanta vegadas y Ambròsio de Morales creu que pàssan de tres-centas.²³⁸² Regnà don Silo nou anys cumplits; morí lo any 783 de Nostre

---

²³⁷⁴ L'única referència històrica de Turpí, arquebisbe de Reims, correspon al poeta i historiògraf Flodoard (894-966), que ens informa que Adrià VI el féu arquebisbe l'any 774 i que morí entre els anys 789 i 791. Res no fa versemblant la seva participació a la batalla de Roscivalles, on hauria mort, segons el relat llegendari. Li ha estat atribuïda una crònica llatina que relata les fabuloses i llegendàries campanyes de Carlemany a la península, titulada *Historia Karoli Magni et Rotholandia* (llibre quart del *Liber Sancti Iacobi*), que data del s. XII. Conservem una versió catalana de la primera meitat del s. XV, compilada al *Libre de les nobleses dels Reys* (ms. 487 BC), del barceloní Joan Francesc, que edità Riquer (1960). Pere Gil cita Turpí a través d'Ambrosio de Morales (lib. XIII, cap. XXIII).

²³⁷⁵ Eginhard (v. 775–840) escrigué la *Vita Karoli Magni imperatoris*, entre els anys 829 i 836. Al capítol IX, el secretari de l'Emperador narra els fets de la batalla de Roncesvalles.

²³⁷⁶ Es tracta dels *Annales regni Francorum*, que durant un temps s'atribuïren a Eginhard, com assenyala Ambrosio de Morales (lib. XIII, cap. XXIII).

²³⁷⁷ Aimó de Fleury.

²³⁷⁸ Regí de Prüm (m. 915), monjo benedictí, escrigué una *Crònica* des del naixement de Crist fins a l'any 906.

²³⁷⁹ Es refereix a l'arquebisbe de Viena (França), Adó (799-874).

²³⁸⁰ Jean Papiere Masson (1544-1611) escrigué una història dels reis francs intitulada *Annalium libri IV, quibus res gestae Francorum explicantur a Clodione ad Francisci I obitum* (Paris, 1577).

²³⁸¹ Cita aquest autor a través d'Ambrosio de Morales (lib. XIII, cap. XXIV).

²³⁸² Interliniat: «aquí se pot dita pedra posar». Al marge: «*hic imprimat*».

Redemptor; fou sepultat en lo monestir de Sant Juan de Pravia²³⁸³ ahont després també fou sepultada sa muller Adossinda.

En aquest temps se havían conquistadas y anàvan conquistant moltes vilas en Cathalunya ab ajuda de Carlo Magno y dels francesos, com està declarat en lo capítol [...] d'esta *Història* y lo mateyx se feya en Aragó y Navarra, com també està dit en lo capítol [...] de aquesta *Història*.

7. Mauregato,²³⁸⁴ fill bastart del cathòlic rey don Alonso, tyranizà lo Regne perquè com havia de succeyr don Alonso lo Cast, fill del /rey\ don Fruelà, després la mort de don Silo y entronizant-se ja lo dit don Alonso en lo Regne, lo malvat Mauregat ab ajuda dels moros als quals prometé donar cada any en tribut cent donzellas christianas, las cinquanta de pares nobles las altras cinquanta de plebeyos, tyranizà lo Regne llançant a don Alonso y se féu rey.²³⁸⁵ /Y fou lo setè dels reys de Astúrias, Leó y Castella\ y pagà lo dit malvat tribut de las cent donzellas al rey moro Abderramen,²³⁸⁶ primer de aquest nom de Còrdova. Regnà lo malvat Mauregato sis anys; no féu en ells cosa de llustre; morí lo any 788 de Nostre Redemptor; fou sepultat en lo monestir de Sant Joan de Pravia, en las Astúrias.

|| 158v 8. Don Bermudo,²³⁸⁷ que en lengua latina se nomena Veremundo, era de grans parts y de sanc real y honcle o molt parent del príncep don Alonso. Després la mort de Mauregato fou per electió elegit en rey y en número fou lo 8[è] dels reys. Era casat ab Ozendo o Ussenda de la qual tingué un fill nomenat don Ramiro, que després fou rey, y altre dit don Garcia y una filla nomenada donya Christiana. La sua electió fou en lo any 788; governà 3 anys /y mesos\. Era diaca y desitjant retirar-se y coneyxent que lo Regne era degut a son nebot don Alonso, de pròpia

---

²³⁸³ El monestir de San Juan de Pravia, edificat entre el 774 i 783, està situat a Santianes, a 2 km. de Pravia (Astúries).

²³⁸⁴ Mauregat I d'Astúries (783-788), fill il·legítim d'Alfons I.

²³⁸⁵ Ribadeneira, al seu *Tratado del príncipe cristiano* (1952: lib. I, cap. XVI, 480), utilitza el tribut del rei Mauregat com exemple de «*la falsa razón de estado*». Així, segons el jesuïta: «*Toda razón de estado, considerada por sí, sin respeto a la religión, debía persuadir a nuestro Rey don Ramiro que, teniendo los moros tantas fuerzas como tenían, y él tan pocas, no rompiese los conciertos que había hecho con ellos el rey Mauregato, y que le diese las cien doncellas que él les había prometido; pero no quiso, porque juzgó que era cosa indignísima de rey cristiano entregar al lobo infernal las inocentes corderas, y confió que el Señor, cuya era aquella causa, la defendería, como lo hizo por medio del apóstol Santiago, patrón de España, dando con evidente milagro la vitoria a los cristianos en aquella memorable batalla de Clavijo*».

²³⁸⁶ Abderrahman I, emir de Còrdova (788-796).

²³⁸⁷ Beremund I d'Astúries (788-791).

voluntat y ab consentiment del Regne, renuncià lo Regne y corona real en cap de don Alonso, nebot seu, y ell li ajudà en lo govern lo temps que visqué. Fou esta renunciació en lo any 791 de Nostre Redemptor. Sobrevisqué fins a l'any 797, en lo qual morí, y fou sepultat ab sa muller y filla en una iglésia cerca de Branya y Ciela,²³⁸⁸ després traslladat al monestir de Sant Joan de Corias, cerca la vila de Tines.²³⁸⁹

9. Don Alonso II /lo Cast²³⁹⁰ per renunciació ab consentiment del Regne succeí al rey don Bermudo y començà de regnar a 14 de setembre de l'any 791. Fou aquest rey en tot perfet. Nomenà's don Alonso lo Cast perquè tenint muller nunca la conegué carnalment, guardant perpètua castedat. Posà son assiento en la ciutat de Oviedo y la reedificà y se intitulà rey de Oviedo. Tingué en particular tres vegades guerra campal ab los moros y alcançà d'ells victòria: la primera en Astúrias lo any 794 ab un exèrcit de vuytanta mil moros y matà los sixanta mil, los altres fugiren; la segona y tercera en Galícia si bé no's pot saber lo número dels exèrcits dels moros ni dels que foren vençuts. Féu una sobre embayxada y envià un gran present a Carolo Magno per mans de dos cavallers nomenats Fruela y Basílio. Lo any 798 apaciguà algunas rebelions. Edificà la ciutat de Oviedo y la iglésia major /y la dotà, y volent fer una creu de or los àngels la fabricaren. Edificà també la iglésia de Nostra Senyora en Oviedo y la Cambra Santa²³⁹¹ ahont se posaren las relíquias. Així mateyx edificà las iglésias de Sant Tyrso màrtir y Sant Julian màrtir.²³⁹² Rebel·là contra lo rey don Alonso un moro nomenat Mahamut²³⁹³ y ell lo vencé y matà en Galícia y apaciguà la terra. La consecració de la iglésia de Oviedo fou en lo any 832 y en aquest temps o cerca d'ell se celebrà un concili en Oviedo. En lo any 835 se trobà lo cos de l'apòstol sant Jaume, patró de Espanya, per aquest rey. També lo any 840 succeí lo martyri de las santas verges y màrtirs Nunilo y Alodra

---

²³⁸⁸ Ambrosio de Morales (lib. XIII, cap. XIX) situa Brañalonga i Ciela a «*dos leguas de la villa de Tineo*».

²³⁸⁹ Monestir de San Juan de Corias, situat entre Cangas de Onís i Tineo, a la riba del Narcea.

²³⁹⁰ Alfons II d'Astúries, dit el Cast (791-842), fill de Fruelà I i de Múnia.

²³⁹¹ Es refereix a l'actual catedral d'Oviedo, que Alfons II reconstruí sobre un primitiu edifici del s. VIII i que amplià afegint-hi la capella de Sant Miquel o Cambra Santa. L'antiga església edificada pel Rei és l'actual capella de la catedral, anomenada del rei Cast, on es troba el panteó dels reis asturs.

²³⁹² Església de San Tirso i de San Julián o Santullano de los Prados, situada extramurs de la ciutat d'Oviedo.

²³⁹³ Mahamut, un dels caps de la rebel·lió de Mèrida sufocada per Abderramàn II el 833.

cerca de la ciutat de Nàjara.²³⁹⁴ Nunca aquest rey pagà ni volgué pagar lo malvat tribut de las cent donzellas que Mauregato havia promès y introduit. Vivía en temps de aquest rey son nebot o molt parent nomenat Bernardo del Càrpio²³⁹⁵ lo qual li ajudà en las guerras y del qual y ha tantas cosas escritas, si bé algunas són fabulosas y altras veras, com ho declara Ambròsio de Morales en lo capítol 47 del libre 13 de la *Historia de España*. En lo mateyx temps, escriuen lo arcabisbe don Rodrigo, y don Lucas de Tuid, Villegas²³⁹⁶ y molts altres, que succeý la batalla de Roncesvalles en esta manera: que vent-se don Alonso vell y sens successor offerí a l'emperador Carolo Magno que vingués ab exèrcit para conquistar Espanya y fer-se senyor d'ella, de la qual embaxada resentirent-se los grans y senyors, y tota la nació. Tornà a fer embaxada don Alonso a Carolo Magno que no vingués. Lo Emperador volgué venir y pèndrer per força lo que de grat se n'era offert. Lo rey don Alonso se posà al pas ab son exèrcit y desbaratà la davantguàrdia ahont moriren molts, en especial Roldan y casi /tots\ los dotze pares de França. Esta història la té per falsa y || 159r fabulosa Ambròsio de Morales y diu que fou una escaramuça que tingueren los gascons contra lo exèrcit y que llavors ni y havia dotze pares ni vivia lo traýdor Galalon ni altres que en dita fàbula se refereyxen, y que dita escaramuça succeý /molt abans y no\ en aquest temps /sinó\ cerca de l'any 778 de Nostre Redemptor. També declara perquè usan los francesos per armas la flor de liri y algunas altres coses breument en los capítols 23, 24, 48 y 49 del libre 13 de la *Historia de España* y refereyx molts auctors als quals li segueyxen també Joan Mariana.²³⁹⁷

En temps de aquest rey escriuen molts que foren martyrizats los màrtirs sants Adulpho y Joan en Còrdova;²³⁹⁸ sant Victor màrtir.²³⁹⁹ També visqué lo arcabisbe de Toledo Wistremiro²⁴⁰⁰ al qual alaba molt sant Eulògio,²⁴⁰¹ màrtir de Còrdova. Havent viscut don Alonso en lo govern de son regne sinquanta dos anys, és a saber, des de l'any 791 fins al any 842 morí en dit any 842 de Nostre Redemptor.

---

²³⁹⁴ Segons la tradició, santa Alodia i santa Nunita, Nunila, Nunilona, Nuvihona o Nunilón (s. IX) foren germanes –de pare musulmà i mare cristiana– i van patir martiri juntes. Nàjera (Logronyo) està situada a la riba esquerra del Najerilla, al nord de la província.

²³⁹⁵ Bernardo del Carpio, personatge llegendari.

²³⁹⁶ Probablement, Pere Gil es refereix a Alonso de Villegas (1534-1615), que publicà un *Flos sanctorum* (Toledo, 1580). Ambrosio de Morales no cita aquest autor.

²³⁹⁷ Juan de Mariana (lib. VII, cap. XI).

²³⁹⁸ San Adulfo (s. VIII-IX) era germà de san Juan i santa Àurea, els quals foren martiritzats per ordre d'Abderrahman II a Còrdova l'any 856.

²³⁹⁹ San Víctor Cerezano (s. IX).

²⁴⁰⁰ Wistremiro (m. 858), metropolità de Toledo.

²⁴⁰¹ Sant Eulogi de Còrdova (s. IX), arquebisbe electe de Toledo (858-59).

Està sepultat en Sancta Maria del Rei Casto de la ciutat de Oviedo²⁴⁰² ahont cada any lo dia de son òbit se li fan y, ab justíssima rehó, solemníssimas exèquias.

10. Don Ramiro I²⁴⁰³ succey per electió a don Alonso II lo Cast y fou lo 10[è] rey y fill del rey don Bermurdo y nét de don Fruela, germà del rey don Alonso I lo Cathòlic descendent del rey Recaredo y no de Pelayo, la qual descendència de don Pelayo se finí en don Alonso lo Cast.²⁴⁰⁴ Era vell don Ramiro quant començà de governar. Tingué guerra ab los normandos que de Normandia vingueren a sequejar Galícia y los vencé y foragità. Vencè la rebel·lió del compte Nepociano²⁴⁰⁵ lo qual se era rebel·lat ab las Astúrias y li llevà los ulls tenint-lo inclús en un monestir fins a la mort. Alcançà una famosíssima victòria contra los moros cerca la vila de Clavijo, en la qual se mostrà y aparegué sant Jaume, patró de Espanya, com batallava contra ells.²⁴⁰⁶ Per la qual victòria féu vot y donà privilegi a la iglésia de Sant Jaume de pagar certa paga a l'apòstol.²⁴⁰⁷ Apaciguà algunas rebel·lions que se li feren. Edificà una iglésia de Nostra Senyora en la falda de la montanya de Naranjo,²⁴⁰⁸ mitja llegua de Oviedo, altra de Sant Miquel Arcàngel.²⁴⁰⁹ Fou casat don Ramiro ab donya Urraca; d'ella tingué un fill nomenat don Ordoño. Fou aquest rey lo últim que·s féu per electió perquè després d'ell tots sos successors foren per descendència y successió de fills o nèts o germans o parents. Fou lo primer lo qual en son sepulcre tingué epitáfio. Morí 1 de febrer de l'any 850 de Nostre Redemptor; visqué en lo Regne poc més de set anys. Estan sepultats don Ramiro y donya Urraca en la iglésia de Santa Maria de Rei Casto en Oviedo. Lo epitàphio del seu sepulcre diu d'esta manera «*Obiit divae memoriae Ranimirus Rex die Calend. Februarii. Era*

---

²⁴⁰² Al panteó reial construït per Alfons II el Cast.

²⁴⁰³ Ramir I d'Astúries (842-850).

²⁴⁰⁴ Ambrosio de Morales (lib. XIII, cap. LIII) justifica la descendència de Recaredo així: «*Habiéndose averiguado atrás como el rey don Bermudo no fue hijo del rey don Fruela, ni de su hermano Vimarano, sino de Fruela el hermano del Católico: hase de notar mucho aquí como habiendo vuelto a entrar en el reino la descendencia del rey don Pelayo en el Casto (como se dijo), ahora volvió a salir en este rey, sin que ya de aquí adelante más volviese a entrar. (...) Mas aunque faltó ya aquí la descendencia del rey don Pelayo, no faltó la gloriosa y digna de grande estimación del rey Recaredo, pues el abuelo deste rey fue hermano de don Alonso el Católico*».

²⁴⁰⁵ Nepociano (s. IX).

²⁴⁰⁶ Segons la tradició, la batalla tingué lloc a la muntanya Laturce, al terme municipal de Clavijo (Logronyo), l'any 844.

²⁴⁰⁷ Durant els segles XVI i XVII s'entaulà una dura pugna historiogràfica entre l'església de Sant Jaume –que reclamava el cobrament del vot basant-se en un privilegi del rei Ramir de l'any 834– i les ciutats de l'arquebisbat de Toledo; veg. Rey (1985).

²⁴⁰⁸ Santa Maria del Naranjo, edificada extramurs de la ciutat d'Oviedo entre el 842 i el 850.

²⁴⁰⁹ San Miguel de Lillo o Liño fou fundada l'any 848, probablement per servir de capella al conjunt palatí de Santa Maria del Naranjo.

*DCCCLXXXVIII Obtestor vos omnes qui haec lecturi estis ut pro requie illius orare non desinati ».*²⁴¹⁰

11. Don Ordoño²⁴¹¹ I, fill de don Ramiro, successí per parent de primogenitura y mayorazgo a son pare don Ramiro en lo Regne lo 2[n] dia de febrer de l'any 850 de Nostre Redemptor y fou en número 11 rey. Soscegà la rebel·lió dels vascones que se li rebel·laren en Calahorra²⁴¹² y parts veynas. Tingué una || 159v batalla contra un gran exèrcit de moros, del qual era capità Muça, y matà més de deu mília moros de la qual victòria atemorizats los moros procuraren pau y ayxí per algun temps la tingueren ab lo rey Ordoño. En aquest temps Còrdova era lo cap del regne dels moros de Espanya en ella estava la mesquita major y la universitat major. Havia y moltas iglésias de christians y monestirs de monjos y monjas de sant Benet y celebràvan-se los divinals officis y alguns concilis. Florian lo abat, nomenat Speraindeo;²⁴¹³ sant Eulògio;²⁴¹⁴ Àlvaro;²⁴¹⁵ lo comte Servando;²⁴¹⁶ lo abat Sampsó;²⁴¹⁷ Leovigildo sacerdot;²⁴¹⁸ Cypriano arcipestre;²⁴¹⁹ Joan²⁴²⁰ y altres molt senyalats en sanctedat y lletras. Regnava Abderragraman o Abdarramen II²⁴²¹ de aquest nom en Còrdova y mogué una cruel persecució contra los christians martyrizant a molts, la qual se renovà y continuà per /Mahomad²⁴²² y\ altres reys moros sos successors en temps del rey Ordoño. Los martyris dels quals màrtyrs escriuen sant Eulògio y altres y refereyx Ambròsio de Morales en lo libre 14 de la *Historia de España* des del capítol 4 fins al capítol 33 de dit llibre. Morint, /donchs\, lo predit rey Abderramen (que per espay de alguns anys, /ço és, conforme molts historiadors per espay de 31 anys\ tanta sanc cristiana havia escampada en Còrdova) cerca de l'any 852 de Nostre Redemptor li succeý en lo regne de Còrdova son fill Mahomad, gran enemich dels christians. Contra aquest Mahomad se alçà lo rey Lope, moro de Toledo, lo qual era subjecte abans al rey Abderramen. Affavorí'l

---

²⁴¹⁰ Traducció d'Ambrosio de Morales (lib. XIII, cap. LVI): «*Murió el rey Ramiro de santa memoria el primer dia de febrero en la era ochocientas y ochenta y ocho. Pido a todos los que esto leyéredes que no ceséis de rogar por su descanso perdurable*».

²⁴¹¹ Ordoni I d'Astúries (850-866).

²⁴¹² Calahorra (Logronyo), als límits amb Navarra.

²⁴¹³ Esperaindeo (s. IX), abat i mestre de san Eulogio.

²⁴¹⁴ Eulogio de Córdoba (m. 859), arquebisbe electe de Toledo.

²⁴¹⁵ Àlvaro de Córdoba (m. 861), deixeble d'Esperaindeo.

²⁴¹⁶ El comte Servando de Córdoba (s. IX).

²⁴¹⁷ Samson (s. IX), conegut amb el nom de *El Abad Samson*.

²⁴¹⁸ Sant Leovigild (m. 852), monjo.

²⁴¹⁹ Cipriano (s. IX), escriptor.

²⁴²⁰ Juan de Córdoba (m. 824 o 825).

²⁴²¹ Abderrahmàn II (790- 852), quart emir independent de Còrdova (822-852).

²⁴²² Muhammad I (852-886).

lo rey Ordoño ab bon exèrcit però després de algunas victòrias que alcançà Lope, anant Mahomad en persona contra Toledo, féu una emboscada; los de Toledo, moros y christians, isqueren y foren vençuts y moriren vuyt mil christians y dotze mil moros. Y finalment Toledo fou subjectada a Mahomad, rey de Còrdova, cerca de l'any 854 o 856 de Nostre Redemptor. Perseguí lo malvat Mahomad en gran manera als christians /des de l'any 854 fins a l'any 866\ y fou tan cruel la persecució que si bé molts patiren martyri però molts més foren los qui renegaren; /altres fugiren com foren Offilon abat, Vicèncio presbítero y Maria monja, los quals arribaren a Galícia y restauraren lo monestir de Samos com ho prova Ambròsio de Morales en lo capítol 32 del libre 14 de la *Historia de España* per un privilegi del rey don Alonso Magno\.

Entre los màrtirs fou martyrizat sant Eulògio lo martyri del qual en los /al·legats\ capítols extensament refereyx Ambròsio de Morales. Cerca de l'any 862 no sols hagué /persecució\ en Còrdova dels christians contra los moros però molt /més\ gran dels christians entre sí per la maldat de Hostigèsio,²⁴²³ bisbe de Màlaga, y Sernando, compte dels christians de Còrdova, heretges antropomorphitas que negàvan la divinitat de Christo /Nostre Déu y Senyor\ y altres dos nomenats Romano y Sebastiano sequaces de la mateixa heretgia. Per la qual persecució se tingué un concili en Còrdova com llargament escriu Ambròsio de Morales en lo capítol 31 de la *Historia de España*²⁴²⁴ y /se refereyx\ en lo capítol 14 de nostra *Història Ecclesiàstica*. Tingué lo rey don Ordoño moltes guerras /y batallas\ contra los moros; /en\ unas vençé, /en\ altres fou vençut si bé ell sempre escapà. En lo any 859 de Nostre Redemptor alcançant Mahomat victòria contra lo rey don Ardoño li prengué moltes ciutats y /entrà\ per Navarra y passà y arribà fins a Tolosa,²⁴²⁵ y a la tornada fou per los christians desbaratat lo exèrcit de Mahomad que fugint se hagué de retirar a Còrdova. Los normandos (que són nomenats ayxí perquè isqueren del norte y poblaren a una part de França /la qual\ nomenaren Normandia) en aquestos temps ab naus vingueren a Espanya y robaren y feren dany a christians, molt major als moros de la Andaluzia. || 160r Fou casat lo rey don Ordoño ab /Mumiadona\, donya Mussia,²⁴²⁶ de la qual tingué sinc fills nomenats Alonso, Bermudo, Nuño, Adoàrio y Froylà y una filla dita Aragonto la qual corrompent lo vocable fou nomenada Urraca. Atorgà aquest rey alguns privilegis a las iglésias de Sant Jago de Galícia, de Oviedo, de Samos y altres. En los últims

---

²⁴²³ Hostegesis, bisbe de Màlaga (854-864).

²⁴²⁴ Lib. XIV, cap. XXXI.

²⁴²⁵ Es refereix a l'actual Toulouse (França).

²⁴²⁶ Momadomna.

anys de sa edat féu poblar las ciutats de Leon, Tuid, Astorga, Amaya²⁴²⁷ y altres. Havent governat 16 anys, 3 mesos y 27 dies ple de bonas obras morí de puagra en Oviedo lo any 866 de Nostre Redemptor. Està sepultat en la iglésia del *Casto*. Lo epitàfio de la sua sepultura /conforme refereyx Ambròsio de Morales en lo capítol 36 del libre 14 de la *Historia de España* diu d'esta manera\: «*Ordonius ille princeps quem fama loquetur cuique reor similem secula nulla ferent. Ingens consiliis et dexteræ belliger actis Omnipotens que tuis non reddat debita culpis. Obiit sexto Kalend. Junii Era D/CCCCIII*».²⁴²⁸

12. Don Alonso III /Magno\,²⁴²⁹ de aquest nom fill de don Ordoño, succeý a son pare per dret de successió y no per electió. Fou en número lo 12[è] rey. Començà de regnar a 28 de maig de l'any 866 de Nostre Redemptor y nomenà's per sobrenom Magno perquè féu cosas dignas de gran rey. Apaciguà ab gran admiració de tots la rebel·lió que mogué un cavaller gallego nomenat Fruelà Bermúdez.²⁴³⁰ Poblà la ciutat de Leon; féu treva ab los reys de Navarra y França. En lo any 871 alcançà una victòria contra los moros trobant-se en ella lo famós capità y cavaller Bernardo del Càrpio. Casà ab la reyna Amelina, que era de la casa real de França y se nomenà després Ximena, en lo any 8 de son regne y 874 de Nostre Redemptor; d'ella tingué sis fills nomenats Garcia, Fruelà, Ordoño, Ramiro, Gonzalo y Bermudo, y aquest /Bermudo\ morí prest, los altres sinc visqueren molts anys. També tingué tres fillas. Cerca de l'any 875 se restauraren los antichs monestirs de Sahagun²⁴³¹ y de Sant Miquel de Escalada²⁴³² per monjos que /novament\ en ell habitaren. Tancà y circuý aquest rey la ciutat de Oviedo ab bella muralla. Donà una gran creu de or a la santa càmara de las relíquias de la iglésia de Oviedo, la qual creu té aquest lletrero escrit en los braços y parts d'ella. En lo braç alt: «*Susceptum placide maneat hoc in honore Dei quod offerunt famulus Christi Adefonsus Princeps et Scemena Regina*». En lo braç dret: «*Quisquis auferre haec donaria nostra presumpserit, fulmine divino intereat ipse*». En lo braç esquerra: «*Hoc opus*

---

²⁴²⁷ Amaya (Burgos), a 20 km de Villadiego, al peu meridional de la muntanya homònima al nord-est de la província.

²⁴²⁸ Traducció d'Ambròsio de Morales (lib. XV, cap. I): «*Aquel príncipe Ordoño, de quien siempre habla la fama. Al cual no pienso que darán otro semejante ningunos siglos, fue grande en sus consejos, y en los hechos de su mano derecha en la guerra. Dios Todopoderoso no te dé lo que tus culpas merecieron. Murió a los veinte y siete de mayo, en la era novecientos y cuatro*».

²⁴²⁹ Alfons III d'Astúries, dit el Gran (866-910).

²⁴³⁰ Probablement, la rebel·lió de Fruelà Vermúdez –germà del Rei– tingué lloc cap a l'any 872.

²⁴³¹ Monestir de San Benito de Sahagún (Lleó), a la riba del Cea.

²⁴³² San Miguel de Escalada (Lleó), a la riba de l'Esla.

perfectum est concessum est Sancto Salvatore Ovetensis sedis. Hoc signo tuetur pius hoc signo vincitur inimicus». En lo braç bayx: «*Et operatum est in Castello Gauzon. Anno regni nostri XVII. Discurrente Era DCCCCXVI*».²⁴³³

Fundà lo monestir de Sant Pedro de Rocas;²⁴³⁴ transferí los cossos de sant Eulògio y santa Leocàdia²⁴³⁵ a la iglésia de Oviedo; atorgà molts privilegis y moltes rendas a las iglésias; y edificant la iglésia de Sant Jaume y desitjant-la sublimiar ençà solemne ambayxada al papa Joan VIII²⁴³⁶ en la qual demanà facultat per consagrar la iglésia de Sant Jaume, y per fer metropolitana a la iglésia de Oviedo, y per celebrar un concili casi nacional dels prelats de Espanya, || 160v lo Papa li atorgà tot lo que demanà enviant-li dos breus apostòlics, un breu per mans dels mateyxos dos embayxadors y altre per mans de un embayxador que lo Papa envià al Rey nomenat Raynaldo; /fou estat embayxador cerca\ de l'any 881 de Nostre Redemptor. En temps de aquest se poblà la ciutat de Burgos; se fundà la abadia de Tunyón,²⁴³⁷ lo monestir de Vall de Dios,²⁴³⁸ se restaurà lo monestir de Sant Pedro de Montes;²⁴³⁹ se consagrà la iglésia de Sant Jaume, se féu metropolitana la de Oviedo; se celebrà un concili provincial o casi nacional en Oviedo²⁴⁴⁰ al qual acudiren [...].

Poblà aquest gloriós rey moltes ciutats y vilas renovant moltes iglésias. Alcançà moltes y molt senyaladas victòrias contra los moros /que seria llarc referir-las\. Alguns se rebel·laren y conjuraren contra ell, particularment sos germans se conjuraren per matar-lo y ell los prengué y los tragué los ulls y ayxí se apaciguà. Ermenegildo se alçà contra lo rey y fou apaciguada prest sa rebel·lió. Bernaldo del Càrpio demanant al Rey a son pare que estava en càrcer des del temps del rey Alonso II lo Cast y entretenint-lo lo Rey, se rebel·là contra lo Rey. Finalment se

---

²⁴³³ Traducció d'Ambrosio de Morales (lib. XV, cap. IX): «*Permanezca esto recibido benignamente para honra de Dios, lo cual ofrecen el siervo de Dios rey Alonso y la reina Jimena. Cualquiera que se atreviere a tomar estos nuestros dones perezca con rayo del cielo. Esta obra siendo acabada fue ofrecida a la iglesia catedral de San Salvador de Oviedo. Con esta señal se defiende el cristiano y con ella se vence el enemigo. Y fue labrada esta cruz en el castillo de Gauzon el año diez y siete de nuestro reino, andando la era de novecientos y diez y seis. En el año de nuestro Redentor ochocientos y setenta y ocho*».

²⁴³⁴ San Pedro de Rocas es troba al municipi d'Esgos (Ourense).

²⁴³⁵ Sant Eulogi de Còrdova (s. IX) i santa Leocàdia (s. III).

²⁴³⁶ Joan VIII (872-882).

²⁴³⁷ Monestir de Santo Adriano de Tuñón, al municipi de Santo Adriano (Astúries).

²⁴³⁸ Monestir de San Salvador de Val-de-Dios, a la vall de Bogies, a prop de Villaviciosa (Astúries).

²⁴³⁹ Monestir de San Pedro de Montes, a la vall d'Oza (Lleó).

²⁴⁴⁰ La versemblança històrica d'aquest concili és molt discutible.

concertà y lo Rey li donà lo cos de son pare defunct per lo qual passà Bernaldo a França. Finalment tornant a Castella morí cerca de l'any 886 de Nostre Redemptor y son cos està sepultat en lo monestir de Agilar del Campo arrimat a la gran roca nomenada Peña Longa.²⁴⁴¹ Witiza en Galícia se rebel·là y durà sa rebel·lió per espay de 7 anys y fou pres y fou apaciguada tota la terra de Galícia.

Conquistà lo Rey la ciutat de Coimbra en lo any 897 o 898 de Nostre Redemptor. Un cavaller nomenat Adàrnio²⁴⁴² se rebel·là y volgué matar al Rey però fou descuberta sa traïció y fou pres y fou justiciat com son delicte mereyxa. Finalment en totas las cosas spirituales y temporals de son regne fou aquest rey gloriós, victoriós, felice y magno. En una cosa fou infelice, /és a saber, en\ sa casa perquè en sos últims dias sos fills²⁴⁴³ se li rebelaren y don Garcia, lo fill primogènit, que ja era casat ab instigació de sa mare, /de\ son sogre y sos germans, se alçà contra son pare fent-li guerra per ambició del Regne. Lo pare piadosíssim que fins aquella hora havia vençut tants enemichs y alcançadas tantas victòrias veent que si feya guerra contra son fill se escampava sanc christiana y se davan forçes als moros, determinà fer per grat lo qual havia de fer per força y alcançar la última y major victòria de sa vida que era vèncer-se a si mateyx. Y ayxí, cerca de l'any 910 de Nostre Redemptor féu pública renunciació del Regne en son fill primogènit don Garcia. Feta esta renunciació anà en romeria a Sant Jaume /de Galícia\ per offerir-li sos mèrits y traballs y /son\ regne. Tornat d'ella demanà a son fill un exèrcit contra los moros y anà contra ells y alcançà gloriosa victòria. Tornant d'ella y havent regnat 45 o 46 anys, abraçant los dos últims en los quals havia renunciat son regne, morí lo any 912 de Nostre Redemptor. Fou sepultat en Astorga, en la iglésia de Sant Cosme y Sant Damià. Després, morint la reyna Ximena sa muller, foren los dos cossos del rey don Alonso III y de la reyna Ximena sepultats en la iglésia de Oviedo. En la porta de la qual iglésia se troba un títol ab una creu y sobre la sepultura /y ha\ una creu que té lo títol mateyx ab las paraulas següents: || 161r «*Signum Salutis pone domine in domibus istis; et non permittas*». Y ab estas dos líneas acaba lo títol de la porta y de la creu que esta damunt la sepultura; després, en la sepultura, se acaba lo perfet sentiment del títol sobre la qual sepultura estan

---

²⁴⁴¹ Segons la llegenda, Bernardo del Carpio fou enterrat al monestir de Santa Maria La Real d'Aguilar de Campoo (Palència), a la riba esquerra del Pisuerga.

²⁴⁴² Adanio.

²⁴⁴³ Ratllat: «ab ajuda secreta de sa mare».

estas paraulas: «*Introire Angelum percutientem*».²⁴⁴⁴ Sobre lo sepulcre de la reyna Ximena estan estos dos vorços [sic] del sculptor: «*Inclisit tenerum praetioso marmore corpus. Aeternam in sedem, nominis Itaci*».²⁴⁴⁵ Tota esta història del rey don Alonso III per sobrenom Magno que yo he cifrada escriu curiosament Ambròsio de Morales des del capítol 1 fins al capítol 34 del libre 15 de la *Historia de España*.

13. Don Garcia²⁴⁴⁶ fill primogènit del rey don Alonso III succeint en son regne del modo que està referit lo any 912 de Nostre Redemptor /fou en número lo 13[è] rey\. Era abans de regnar casat; creu-se que no tingué fills puys d'ells no s troba menció. Visqué sols tres anys y /de\ aquells los dos disminuïts regnant part de l'any 912 y part de l'any 914 perquè no era digne de regnar aquell que a son propi pare /y tal pare\ havia llevat lo Regne. Tingué una batalla contra los moros y en ella prengué un rey moro nomenat Ayolà y molta riquesa. Fundà lo monestir de Sant Isidoro,²⁴⁴⁷ cerca de Dueñas, y en son temps se fundà lo monestir de Sant Pere de Arlança.²⁴⁴⁸ En lo mateyx temps començà de regnar en Còrdova Abderramen III,²⁴⁴⁹ lo qual fou cruel adversari y guerrer contra los christians fent-se nomenar Almanco Ledin Alla²⁴⁵⁰ que vol dir «defensor de la lley de Déu». Morí lo rey don Garcia en Çamora; fou sepultat en la iglésia de Oviedo. Estas cosas de aquest rey refereyx Ambròsio de Morales des del capítol 34 fins al capítol 38 del libre 15 de la *Historia de España*.

14. Don Ordoño²⁴⁵¹ II de aquest nom y 2[n] fill del rey don Alonso III succey en lo Regne per la mort de son germà don Garcia y per no haver altre successor més legítim que ell y fou en número lo 14[è] rey. Governà lo Regne per espay de deu anys, ço és, des de l'any 914 fins a l'any 924 en lo qual morí.

Fou rey de grans parts, virtuts, valor y fortaleza. Lo primer y segon any de son regne, que fou en lo any 815 y 816 de Nostre Redemptor, alcançà dos grans victòrias contra los moros. En lo 817 possà lo assento y cadira real en la ciutat de Leon y posà la iglésia cathedral dins la muralla; després, en los anys 819 y 820,

---

²⁴⁴⁴ Traducció d'Ambrosio de Morales (lib. XV, cap. XXXII): «*Pon, Señor, señal de salud en estas casas, y no permitas entrar el ángel matador*».

²⁴⁴⁵ Traducció d'Ambrosio de Morales (lib. XV, cap. XXXII): «*Encerró aquí en este precioso mármol el cuerpo delicado para perpetua morada el artífice llamado por nombre Itaci*».

²⁴⁴⁶ Garcia I de Lleó (910-914).

²⁴⁴⁷ L'abadia de San Isidoro de Dueñas està situada entre les poblacions de Dueñas i Venta de Baños (Palència).

²⁴⁴⁸ El monestir de San Pedro de Arlanza està situat al terme d'Hortigüela (Burgos).

²⁴⁴⁹ Abderrahman III (891-961), vuitè emir independent de Còrdova i primer Califa (912-961).

²⁴⁵⁰ A Ambrosio de Morales (lib. XV, cap. XXXVI): «*Almanzor Ledin Ala*».

²⁴⁵¹ Ordoni II de Lleó (914-924).

tingué dos batallas en la 1ª matà vint-y-sinc mília moros, en la segona fou tan renyda la batalla y matansa que sens alcançar ningun exèrcit victòria lo exèrcit dels moros se'n tornà a Còrdova y lo del rey Ordoño a Leon. En temps de aquest rey floriren los sants Atillano²⁴⁵² y Gemàdio.²⁴⁵³ Comunicaren-se lo Rey y lo bisbe Sisnando²⁴⁵⁴ ab lo papa Joan X²⁴⁵⁵ ordenant-se cosas importants en bé de las iglésias y en lo mateyx temps se restaurà lo monestir de Sant Esteve de Riba de Sil.²⁴⁵⁶

En lo any 921 demanant lo rey de Navarra, nomenat Garcia Sànchez,²⁴⁵⁷ favor al rey don Ordoño se ajuntaren los exèrcits dels dos reys Garcia Sànchez y Ordoño en Valdejunquera²⁴⁵⁸ y tingueren batalla campal contra los moros y moriren moltíssims christians y altres presos. Y si bé los moros no alcançaren plena victòria però feren gran aventatja y moriren en esta batalla més christians que en ninguna batalla de todas las passadas exceptant aquesta en que se perdé Espanya. || 161v Però lo any següent 922 volent don Ordoño venjar-se de la /pèrdua\ passada, ajuntà un bell exèrcit y anant a las parts de Andalusia alcançà una grandíssima victòria en la qual prengué molts y molt senyalats castells. Tornant (perquè no fos la alegria cumplida) trobà a sa muller la reyna donya Elvira morta, de la qual tenia sinc fills. Casà lo mateyx any ab la reyna Aragonta, natural de Galícia, la qual morint se casà tercera vegada ab donya Sancha, filla de don Garcia Sànchez rey de Navarra. Governàvan-se las terras, /en special las de Castella y algunas altres, las quals éran\ del Rey y en aquest temps per comptes, y per algunas causas que aparegueren al Rey féu matar alguns d'ells, /principalment Almendar Blanco, don Diego Almandarin, son fill Nuño Fernàndez y Fernan Anxúrez.²⁴⁵⁹ Las quals causas de la mort escriuen alguns que no foren aquestas y per ço lo rey don Ordoño fou avorrit dels castellans. Finalment, havent viscut lo rey Ordoño en son regne deu anys morí en lo any 924 com escriu Ambròsio de Morales en lo capítol últim del libre 15 de la *Historia de España* ahont des del capítol 38 fins al capítol 55, /que és lo últim\,²⁴⁶⁰ refereyx las

---

²⁴⁵² Sant Atilà (939-1009), bisbe de Çamora.

²⁴⁵³ Sant Genadi d'Astorga (s. IX), monjo benedictí.

²⁴⁵⁴ Sisnando, bisbe d'Íria.

²⁴⁵⁵ Joan X (914-928).

²⁴⁵⁶ Monestir de San Esteban de Ribas de Sil, al terme de Nogueira de Ramuín (Ourense).

²⁴⁵⁷ Garcia Sanxes I, rei de Navarra (925-970).

²⁴⁵⁸ Valdejunquera, vall situada entre els termes de Muez i d'Irujo (Navarra).

²⁴⁵⁹ Els comtes de Castella eren: Almondar Albo; Diego, fill d'Almondar Albo; Nuño Fernàndez; i, Fernando Ansúrez.

²⁴⁶⁰ Capítol LVI.

principals cosas que en temps de aquest rey en Astúrias, Galícia y regne de Leon y part de Portugal y Castella succeÿren.

15. Don Fruelà,²⁴⁶¹ germà del rey don Ordoño y fill del rey don Alonso III, succeÿ a son germà don Ordoño; /fou en número lo 15[è] rey\ y no-s pot enténdrer bé dels historiadors per què fou esta successió. No féu guerra contra los moros per víurer poc temps. Vingué en aquest temps lo famós capità Almançor Alabib²⁴⁶² de Àfrica lo qual en lo temps que visqué molestà molt los christians. En aquest mateyx temps se introduÿren los jutges de Castella /rebelant-se los castellans contra don Fruelà per haver mort son antecessor lo rey don Ordoño als comtes de Castella\. Matà lo rey don Fruelà los fills /seculars\ de don Olmundo y a Fortúnio,²⁴⁶³ que era bisbe de Leon, lo féu desterrar la qual cosa fou reputada per injusta y cruel. Fou don Fruelà ferit de lepra y havent regnat poc més de un any, havent començar de regnar en juny de l'any 924 morí cerca de la fi de l'any 925 y fou sepultat en la iglésia de Leon, com escriu Ambròsio de Morales en los primers quatre capítols del libre 16 de la *Historia de España*.

16. Don Alonso²⁴⁶⁴ IV fill major del rey don Ordoño II succeint al Regne com li era degut /fou lo 16 rey y\ començà de regnar en lo any 925. Alçà's contra ell en lo Regne don Ramiro, son onclo, fill de don Alonso III lo Magno y regnà en lo any 926 però prevalgué son nebot lo rey don Alonso IV y ayxí restà pacíficament en lo Regne. Era casat; morí sa muller, donya Ximena, de la qual tingué un fill nomenat don Ordoño que per ser rey lo nomenàvan don Ordoño lo Mal.²⁴⁶⁵ Determinà don Alonso IV fer-se monjo de sant Benet en lo monestir de Sahagun y públicament renuncià son regne en cap de son germà lo infant don Ramiro. En aquest temps fou martyrizat lo infant don Pelayo²⁴⁶⁶ /en Còrdova\ y cerca de aquest temps vivia Aben Ruy que comunament se nomena Averrois²⁴⁶⁷ en Còrdova, gran philòsoph. La renunciació del regne en cap de l'infant don Ramiro fou en lo any 827 de Nostre Redemptor conforme la més apreuada història y ho nota Ambrosio de Morales en lo libre 16.

---

²⁴⁶¹ Fruelà II de Lleó (924-925).

²⁴⁶² Almançor (939-1002). El cognom *Alabib* és una corrupció de l'apel·latiu *al-hagih*, que no es refereix a un nom, sinó al càrrec de primer ministre.

²⁴⁶³ Olmundo, pare de Fronimio o Frunimio, bisbe de Lleó.

²⁴⁶⁴ Alfons IV de Lleó (925-931).

²⁴⁶⁵ Ordoni IV *El Malo*, rei de Lleó (958-960).

²⁴⁶⁶ Pelayo o Pelagio (911-925).

²⁴⁶⁷ Averroes (1126-1198), nom llatí d' *Ibn-Rosckd*.

17. Don Ramiro²⁴⁶⁸ 2 succeint en lo Regne per renunciació de son germà don Alonso IV començà de regnar en lo any 927 /y fou en número lo 17e rey\. Però don Alonso IV penedint-se de ser monjo isqué y volgué cobrar lo Regne; prengué'l don Ramiro y posà'l en càrcer y després de temps li féu arrencar los ulls, com se dirà. || 162r També se /li\ rebel·laren los tres infants, Alonso, Ordoño y Ramiro, fills del rey don Fruela y cosin germans seus y ell los prengué y encarcerà en la càrcer ahont estava son germà. Y a tots quatre juntament los féu tràurer los ulls y edificà un monestir dos lleguas luny de Leon y allí los féu posar que tinguessen lo necessari per sa vida ahont morí son germà don Alonso IV, lo any 932 y després los altres. En temps de aquest rey cessaren los jutges de Castella y fou molt affavorit lo compte Fernan Gonzàlez.²⁴⁶⁹

Tingué lo rey don Ramiro moltas guerras y batallas contra los moros y d'ells alcançà molt /senyaladas\ victòrias. La 1ª fou en lo regne de Toledo /en la qual\ prengué a Madrid, lo any 932. La 2[a] cerca de Osma ahont moriren molts millars de moros. La 3ª en Çaragoça y lo rey /d'ella\ se donà en vassallatge en los any 935 y 937. La 4ª en Simancas lo any 938 en la qual moriren vuytanta mília moros. La 5ª fou en lo regne de Toledo, en Talavera, ahont matà dotze mil moros en lo any 949 de Nostre Redemptor. Tingué lo Rey alguna differèntia /e\ inquietut ab lo compte Fernan Gonzàlez. Finalment, havent regnat 23 anys morí a 5 de janer de l'any 950; fou sepultat en la iglésia de Leon. Estas y otras cosas de aquest rey escriu Ambròsi de Morales des del capítol 7 fins al capítol 20 de la *Historia de España*.

18. Don Ordoño III²⁴⁷⁰ de aquest nom, fill de don Ramiro II, succey a son pare en lo Regne lo mateyx any 950 y fou lo 18 rey. En lo principi de son regne se poblaren Osma y moltas poblacions en Castella per indústria del compte Fernan Gonzàlez. Tingué los tres primers anys algunas rebel·lions, totas las apaciguà. Tingué un fill nomenat don Bermudo lo Gotós perquè tenia puagra. En son temps se renovà lo monestir de Sant Martí de Castañeda.²⁴⁷¹ Havent viscut cerca de 5 anys en lo Regne y havent tingut en ell treballs per rahó del compte Fernan Gonzàlez, morí als derrers de juliol o primers de agost de l'any 955.

---

²⁴⁶⁸ Ramir II de Lleó (931-951).

²⁴⁶⁹ Fernán González, comte de Castella (923-970).

²⁴⁷⁰ Ordoni III de Lleó (951-956).

²⁴⁷¹ El monestir de San Martín de Castañeda està situat al municipi de Galende (Zamora).

19. Don Sancho I,²⁴⁷² de aquest nom /lo Gort\, succeý en lo Regne /lo mateyx any\ no obstant que don Ordoño 3 tenia fill nomenat don Bermudo y fou lo 19 [è] rey. Nomenàs don Sancho lo Gros perquè era molt gros y com diuen alguns era idròpic però fent treva ab lo rey Abderramen fou curat en Còrdova. Alçà's lo compte don Vela²⁴⁷³ contra don Fernan Gonzàlez que governava a Castella y sa rebel·lió fàcilment se remedià. Alçà's contra don Sancho lo infant don Ordoño lo Mal, fill de don Alonso IV, que·s féu monjo. Però don Sancho ab exèrcit que féu contra ell, ajudat del rey de Còrdova Abderramen, lo tragué de tot lo regne de Leon y acabà desventuradament sa vida entre los moros. Casà don Sancho ab donya Theresa de la qual /tingué un fill nomenat don Ramiro\ . Féu aportar des de Còrdova a Leon lo cos de sant Pelayo. Des del temps del rey don Ordoño començaren diferències entre los del regne de Leon y de Castella y si bé en temps del rey don Sancho estigué Castella subjecta a ell però en los últims anys ell la féu exempta y que fos comptat subjecta al compte Fernan Gonzàlez, sens dependència del rey de Leon. Finalment /don Sancho,\ donant fi a una guerra que tingué en Galícia, havent regnat 12 anys, / morí any\ 967. Fou sepultat primerament en un monestir nomenat Castrillo²⁴⁷⁴ y després en la iglésia de Leon.

Don Ramiro III,²⁴⁷⁵ fill de don Sancho de edat de sinc anys, succeý en lo Regne /lo mateyx any\ per no haver altre que legítimament pogués ser rey y fou lo 20[è] rey. Sa mare, la reyna donya Theresa, governava per ell ab consell dels principals del Regne. Los normandos en lo any 968 ab gran flota de naus entraren per la costa de Galícia fent molt mal però don /Gonzalo\ Sanches, compte de Galícia, isqué ab exèrcit contra ells y posant foc || 162v en las naus ab ajuda de l'apòstol sant Jaume, casi del tot los destruí. En lo any 970 morí lo compte Fernan Gonzàlez, primer compte de Castella y dels més senyalats que en ànimo y armas haja tingut lo món. Succeý-li son fill don Garcia Fernàndez.²⁴⁷⁶ Havia lo rey don Ramiro feta pau ab los moros; vivían y moriren cerca de aquest temps sant Rudesindo,²⁴⁷⁷ bisbe de Íria, y sant Pelayo,²⁴⁷⁸ bisbe de Leon. Los moros trancant la paraula /que havían donada de la pau\, mogueren guerra contra lo rey don Ramiro y li prengueren a Gormaz,

---

²⁴⁷² Sanç I de Lleó, dit el Gras (956-958 i 960-966), i Galícia (960-966).

²⁴⁷³ Comte Vela o Vigila.

²⁴⁷⁴ Es refereix al monestir de San Pedro de Cardeña, situat al municipi de Castrillo de Val (Burgos).

²⁴⁷⁵ Ramir III de Lleó (966-984).

²⁴⁷⁶ García Fernández, comte de Castella (970-995).

²⁴⁷⁷ San Rosendo (907-977).

²⁴⁷⁸ Pelayo, bisbe de Lleó (1065-1075).

Çamora, Sepúlveda, Simancas, Dueñas y altres vilas. Lo any 980 tenint don Ramiro 19 anys se casà ab donya Urraca y com era mal inclinat y de poc sosiego y havia privada a sa mare del govern, los gallegos alçaren a don Bermudo, fill illegítim de don Ordoño, per rey. Durà la guerra entre los dos reys tres anys ab grans morts de las dos parts per lo qual los moros (usant de la ocasió) feren grans batalles y prengueren moltes ciutats y vilas en los regnes de Leó, Castella y Galícia dels christians, fins lo any 985 /en lo qual morí don Ramiro\ y cerca de /aquest any\ se fundà la abadia de Husillos.²⁴⁷⁹ Succey en aquest temps la mort dels /set\ fills de don Gonzalo Gústios y de sa muller donya Sancha, /nomenats los\ set infants de Lara los noms dels quals foren Fernan Gonçález, Diego Gonçález, Martin Gómez, Suero Gústios, Ruy Gómez, y los dos últims nomenats Gonçalo Gonçález.²⁴⁸⁰ Los quals, havent varonilment peleat, a traïció foren morts com escriu Ambròsio de Morales en lo capítol 45 del libre 16 de la *Historia de España*.²⁴⁸¹ No /féu\ aquest rey don Ramiro guerra contra los moros y havent viscut en lo regne 18 anys, morí en lo any 985 de Nostre Redemptor y fou sepultat en Sant Miquel de Destriana.²⁴⁸² Las cosas d'estos tres reys: don Ordoño III, don Sancho I y don Ramiro III escriu Ambròsio de Morales des del capítol 20 fins al 46 que es lo últim del libre 16 de la sua *Historia de España*.²⁴⁸³

21. Don Bermudo II /lo Gotós\,²⁴⁸⁴ lo qual com està dit se era alçat contra lo rey don Ramiro III en lo regne de Galícia per no tenir fills don Ramiro III, succey en lo regne de Galícia y Leon lo mateyx any 985 y fou en número lo 21[è] rey. En lo any 986 foren martyrizats en Còrdova sant Domingo Sarracino²⁴⁸⁵ y altres, /y com fossen molts los martyrizats en la persecució aràbica prengueren martiri en Còrdova y se ignoràs lo lloc ahont estàvan. Volgué Nostre Senyor que lo any 1575 se trobaren en la iglésia antiga de Sant Pedro de Còrdova los caps y ossos casi de 17 màrtirs\ y de la invenció, averiguació, consultas, declaracions y altres coses particulars de /ditas relíquias\, escriu Ambròsio de Morales des del capítol 2 fins al 12 del libre 17 de la *Historia de España*. Començà lo rey don Bermudo II de donar mostrars de bon príncep en lo principi de son regne però després no reisqué tal qual se esperava

---

²⁴⁷⁹ Abadia de Santa Maria de Husillos (Palència).

²⁴⁸⁰ Sobre aquesta llegenda, veg. Menéndez (1896).

²⁴⁸¹ Capítol XLVI.

²⁴⁸² Destriana, prop de La Bañeza (Lleó).

²⁴⁸³ És el capítol XLVII.

²⁴⁸⁴ Beremund II de Lleó, dit el Gotós (984-999).

²⁴⁸⁵ San Domingo Sarracino Yáñez (s. IX).

perquè féu pèndrer al bisbe de Sant /Jaume\, nomenat Ataülpho,²⁴⁸⁶ que era home innocentíssim com se mostra que saltant un toro contra ell per a que·l matàs vingué lo toro y donà los corns en mans del bisbe y deyxà'ls en ses mans y vist lo miracle lo Rey lo /rematà\. Després, féu pèndrer y tenir encarcerat a Gudesteo, bisbe de Oviedo, per espay de tres anys per lo qual, com diuen los historiadors, envià Déu gran /sequedat\ y fam per tota Espanya, /y deslliurant-lo de la càrcer y enviant-lo ab honra lo Rey en son bisbat encontinent ploqué y vingué abundància, cessant la sequedat y la fam\. En temps de aquest rey Mudarra Gonçàlez, fill il·legítim de Gonzalo Gústios y de una mora (quant lo dit Gonzalo Gústios estigué injustament pres en Còrdova y foren morts los 7 infants de Lara), vingué de Còrdova a Castella a venjar la injusta presó de son pare y la injusta mort de sos germans. Y de fet /visità y\ se veu ab son pare, que encara vivia en Salas,²⁴⁸⁷ y venjà /la mort\ y se batejà y sa madrastra, donya Sancha, lo adoptà per fill. Y la serimònia de adoptar era que tenia una camisa de mànagas molt || 163r amples y lo adoptat entrava per la mànaga y ayxia per lo cabés y la mare lo besava y adoptava, de hont és nat lo proverbí castellà «*Metelde por la manga y salirseos ha por el cabeçon*».²⁴⁸⁸ Contengué assò en lo any 994 /o poc abans\. En aquest Mularra Gonçàlez, com en tronc, comença lo nobilíssim linatge dels Manríquez de Lara²⁴⁸⁹ com escriuen tots los historiadors dels quals ho refereyx Ambròsio de Morales en lo capítol 16 del libre 17 de la *Historia de España*.²⁴⁹⁰

En aquest temps, com lo regne de Leó era dividit del comptat de Castella y lo rey Bermudo no era ben quist, feren los moros grans batallas contra Castella, y Leon, y Galícia, y prengueren en differents anys moltas ciutats fins a pèndrer la mateixa ciutat de Leon. Y entrant lo capità moro ab gran exèrcit per Galícia /y arribant a la iglésia de Sant Jaume ab intenció de saquejar lo sant sepulcre, ab trons y llamps del cel ab los quals se atemorizaren los moros\ fou lo sepulcre de sant Jago miraculosament deslluïrat que no fos pres. En lo any 998 féu una cosa bona lo rey don Bermudo y fou que veent que per las discòrdias dels castellans, leonesos y navarros se perdían las terras y los moros comuns enemichs anaven cada dia conquistant, procurà que los tres reys fessen lliga y feta se ajuntà dels tres un bell

---

²⁴⁸⁶ Ataulfo, bisbe de Compostel·la durant els regnats de Ramir I i Ordoni I.

²⁴⁸⁷ Salas (Oviedo), a l'esquerra del Narcea i al nord de Belmonte.

²⁴⁸⁸ Ambrosio de Morales (lib. XVII, cap. XX).

²⁴⁸⁹ Probablement, la menció a aquest llinatge no és casual, ja que María Manrique de Lara, filla del duc de Nàjera –virrei del Principat (1586-90)–, dotà generosament el col·legi de Betlem de la Companyia de Jesús, del qual Pere Gil fou rector (veg. l'est. intr.).

²⁴⁹⁰ Capítol XX, en l'edició de 1852.

exèrcit. Per altra part, Almançor venia ab un exèrcit sens comparació major perquè tenia sixanta milia de cavall y cent mil de peu. Totavia trobant-se lo rey Bermudo (no obstant que era puagrós) en persona /en lo exèrcit\, cofiant en lo Senyor, donà la batalla cerca de Osma²⁴⁹¹ /la qual durà\ per espay de un dia de poder a poder y alcançà victòria lo exèrcit dels christians, de la qual restà tan trist Almançor que morí de pesar. Casà don Bermudo primerament ab donya Velazquita de la qual no tingué fills, després casà ab donya Elvira de la qual tingué un fill nomenat don Alonso y una filla nomenada donya Teresa. Tingué tres fills il·legítims, és a saber: don Ordoño, donya Elvira, donya Christina. Havent regnat 14 anys, morí lo any 999; està sepultat en Sant Isidoro de Leon²⁴⁹² y en son sepulcre se lig aquest epitaphio: «*H.R. Rex Veremundus Ordni Iste in fine vitae suae dignam deo paenitentiam obtulit, et in pace requievit. Era MXXXVII*»,²⁴⁹³ que són 999 de Nostre Redemptor.

Estas cosas del rey don Bermudo y muchas dels comptes de Castella y reys de Navarra y reys moros de Còrdova extensament escriu Ambròsio de Morales des del capítol 1 fins al capítol 25 del libre 17 de la *Historia de España*.

/22\ Don Alonso²⁴⁹⁴ V fill legítim de don Bermudo, de edat de 5 anys, succeí en lo Regne governant-lo per ell la reyna donya Elvira, sa mare, y /tambè\ lo compte don Mendo Gonçàlez²⁴⁹⁵ a la tutela del qual estava encomanat y fou lo 22[è] rey. Cerca de l'any 1003 don Sancho,²⁴⁹⁶ fill major del compte don Garci Fernàndez de Castella, se alçà en lo comptat de Castella contra son pare y los moros mataren al compte don Garci Fernàndez.²⁴⁹⁷ Feren los moros guerra contra Castella succeint en ella miracles. Féu-se lo casament de donya Teresa, germana del rey don Alonso, hab lo rey moro de Toledo nomenat Abdal·la. Ella, recusant tal matrimoni y sent portada a Toledo per força, digué a Abdal·la que no la tocàs y que si se atrevia /a tocar-la\ Christo, en lo qual ella creya, lo castigaria. No fent cas de assò Abdal·la la força y violà y encontinent fou ferit de mortal malaltia. Y sentint-se molt mal féu tornar a donya Theresa a Toledo ab molts camells carregada de riquesas y ella se

---

²⁴⁹¹ Osma (Sòria).

²⁴⁹² Reial Col·legiata de Sant Isidor. Als peus del temple es troba el panteó dels reis, on està enterrat Beremund II, entre d'altres.

²⁴⁹³ Traducció d'Ambrosio de Morales (lib. XVII, cap. XXVI): «*Aquí reposa el rey don Bermudo hijo del rey don Ordoño. Éste al fin de su vida ofreció a Dios digna penitencia y murió en paz*».

²⁴⁹⁴ Alfons V de Lleó (999-1028).

²⁴⁹⁵ Mendo o Menendo González, comte de Galícia.

²⁴⁹⁶ Sancho García (995-1017), comte de Castella.

²⁴⁹⁷ Ratllat: «succeint un gran miracle en la batalla».

entrà monja en lo monestir de Sant Pelayo, y Abdal·la pagà ab mort justa lo estupro que havia /injustament\ comès. || 163v En aquest temps cerca de l'any 1012 /succeý una cosa particular dels cathalans y fou²⁴⁹⁸ que lo rey moro Almohadi,²⁴⁹⁹ ab socorro dels christians de Cathalunya per cap y capità dels quals anava lo valarós don Ramon Borrell compte de Barcelona, llançà del regne de Còrdova a Çulema²⁵⁰⁰ y posà al legítim rey nomenat Hiscen.²⁵⁰¹ Y cumplida la jornada, lo rey Hissen, donant molts y molt rics presents al compte don Ramon Borrell y a son exèrcit, los envià rics a Cathalunya com escriu Ambròsio de Morales en lo capítol 31 del libre 17 de la *Historia de España*. Però després fou llançat Hissen y posat Çulema y finalment fou mort Çulema. /En aquest rey Çulema acaba la monarchia dels moros en Còrdova y foren creats moltíssims reys moros en España ab nom y títol de rey sens dependència entre sí la hú de l'altre y sens dependència del rey de Còrdova.\ Y foren fetas moltes divisions de las terras de moros, lo qual desféu las forçes d'ells y fou assò principi per a que los moros ab successió de temps millor fossen conquistats. Cerca de l'any 1014 succeý que donya Oña,²⁵⁰² viuda comdessa de Castella mare del compte don Sancho, volgué enmetsinar a son fill ab una beguda de vi. Lo fill, sabent la maldat y estant assentat en taula ab sa mare, li féu bèurer lo vi per força y encontinent caygué morta per lo qual diuen que restà consuetut en Castella de bèurer primer las donas que los hòmens. Morí lo compte de Castella don Sancho molt vell lo any 1022 de Nostre Redemptor. Tornant ara a tractar del rey don Alonso V, sent ja de edat per a contràurer matrimoni, /lo any 1015\ se casà ab donya Elvira, filla del compte don Mendo,²⁵⁰³ sota tutela del qual dit rey se era criat d'ella. Tingué dos fills, ço és, lo infant don Bermudo y la infanta donya Sancha. En lo any 1020 reparà y poblà la ciutat de Leon donant-li molts privilegis. Lo any 1026 nasqué lo Cid Ruyz Dias, nomenat per son propi nom Rodrigo Díaz de Bivar; Rodrigo per son avi Díaz, per lo patronímico de son pare y de Bivar per ser nat en la vila de Bivar, dos lleguas de Burgos, y ser sos pares senyors de dita vila del qual bayx se tractarà.²⁵⁰⁴ En lo any de 1027 féu lo rey guerra en Portugal contra los moros y tenint assitjada la ciutat de Viseo, regoneyxent-la un dia y anant desarmat, assestaren de la muralla los moros y tiraren-li ab una fletcha y feriren-lo en las

---

²⁴⁹⁸ Ratllat: «succeïren algunas guerras entre /Cathalunya\ y Castella y los moros perquè».

²⁴⁹⁹ Almohadi és Aventurerth, primer rei almohade.

²⁵⁰⁰ Soliman (Al Mostain-Bilà), emir de Còrdova.

²⁵⁰¹ Hisham II, califa d'Al-Andalus (976-1013).

²⁵⁰² Oña Sancha, comtessa de Castella (finals s. X).

²⁵⁰³ Elvira (m. 1052), reina de Lleó; filla del comte Mendo González casà el 1008 o el 1009 amb Alfons V.

²⁵⁰⁴ Rodrigo Díaz de Vivar, *El Cid* (v. 1043-1099), nasqué al petit vilatge de Vivar, a 9 km de la ciutat de Burgos.

espallas, de la qual desastrada ferida, rebut los sacraments a 5 /de maig\ del dit any 1027, morí de edat de 32 anys. Y havent regnat 28 anys y fou lo primer y derrer rey que en Espanya morí en guerra contra los moros. Està sepultat en Leon ab son epitaphio. Las cosas de aquest rey escriu Ambròsio de Morales des del capítol 25 fins al capítol 39 del libre 17 de la *Historia de España*.

/23\ Don Bermudo III,²⁵⁰⁵ fill legítim de don Alonso V succeint en lo regne de Leon a son pare, fou lo 23 [è] rey. De poca edat se crià ab temor del Senyor y arribant a edat de casar prengué per muller a donya Urraca que segons altres historiadors /diuen\ se nomenava Teresa, filla del compte don Sancho. Atorgà molts privilegis y donatius a las iglésias y monestirs. En temps de aquest rey, venint lo compte don Garcia de Castella per casar-se ab la infanta donya Sancha y pèndrer investidura de rey de Castella, fou a traïció mort per los fills del compte don Vela, /al qual succey en lo comptat de Castella don Sancho rey de Navarra per ser casat ab la germana major del compte don Garcia, y morí don Sancho lo any 1035. En lo any 1030 se alçà Sisnando en Galícia contra lo Rey /però\ prest fou remediada sa rebel·lió. Casà don Bermudo sa germana donya Sancha ab don Hernando, fill segon de don Sancho rey de Navarra. Mogue guerra don Bermudo contra son cunyat don Hernando que havia heretat lo regne de Castella /y tenia títol de rey y se nomenava rey de Castella\ . Lo qual, demanant favor a son germà don Garcia, rey de Navarra, féu gran exèrcit. Y ajuntant-se a pelear los dos exèrcits en la vall de Tàmara, cerca Frómesta y del riu Carrion,²⁵⁰⁶ fou mort lo rey don Bermudo lo any 1037 y està sepultat en Sant Isidoro de Leon havent regnat deu anys. Per no tenir don Bermudo fills succey sa germana donya Sancha y fou la 1ª dona que succey en lo regne de Leon havent sempre des de don Pelayo, per espay de 300 anys, estat en línea masculina.²⁵⁰⁷

|| 164r /24\ . Donya Sancha,²⁵⁰⁸ filla del rey de Leó don Alonso V y de la reyna donya Alvira, succey /en lo\ regne de Leó per /morir\ son germà lo rey don Bermudo III sens fills²⁵⁰⁹ lo any 1037. Y per quant esta reyna sent princesa en vida del rey don

---

²⁵⁰⁵ Beremund III de Lleó (1028-1037).

²⁵⁰⁶ La batalla tingué lloc prop de la vila de Tàmara (Palència), a poca distància del Cieza i del canal de Castella. El municipi de Frómista està situat a la dreta del canal de Castella.

²⁵⁰⁷ Per aquest comte, Pere Gil ha seguit Ambrosio de Morales (lib. XVII, cap. XLIII, XLVI, XLVII i LI).

²⁵⁰⁸ Sancha (m. 1067), reina de Castella i Lleó (1038-1067).

²⁵⁰⁹ Ratllat: «y morint com està dit lo rey don Bermudo III, son germà».

Bermudo III, son germà, fou casada ab don Hernando,²⁵¹⁰ fill segon del rey don Sancho /lo Major\ de Navarra y de donya Elvira comtessa de Castella, filla de don Sancho comte de Castella. Lo qual don Hernando succeya al comtat de Castella per mort de la comtessa donya Elvira, sa mare. Per esta causa /donya Sancha fou dita comtessa de Castella per rahó de dit matrimoni\ però per ser /don Hernando\ fill de rey, ab orde y voluntat de son pare /lo rey\ don Sancho Magno de Navarra, se intitulà rey de Castella y fou lo primer que deyxant títol de compte se nomenà y firmà rey de Castella y sa muller, la princessa donya Sancha, /tambè\ se intitulà per rahó del casament reyna de Castella. Y encara que lo regne de /Leon\ fos antiquíssim però per entrar reyna de Leon ab rey de Castella per ço lo rey primer se intitula rey de Castella y després rey de Leon, del qual y dels comtes sos antecessors se tractarà en aquest lloc ab una brevíssima relació discorrent després /en lo restant del\ capítol per los successors.²⁵¹¹

Comtes /y Jutges\ de Castella

Poc després que lo rey don Pelayo se apoderà de las terras de Astúrias y regne de Leon, començant-se de cobrar algunas ciutats y vilas de Castella, poc a poc començà de haver comtes de Castella los quals estàvan subjectes al rey de Leon y servían ab tota fidelitat, y d'ell éran molt honrrats y rebían senyaladas mercès. Succey cerca de l'any 920 de Nostre Redemptor que regnant don Ordoño II en lo regne de Leon per algunas causas que a ell li pareguessen justas (si bé alguns historiadors escriuen que éran injustas) los manà pèndrer y matar, en special Almendar Blanco y don Diego Almendàriz, son fill, y Nuño Fernández y Fernan Anxúrez. Per esta mort d'estos comptes se alteraren los castellans y se començaren de rebel·lar. Y en temps del rey Fr/u\elà, cerca de l'any 925, elegiren de la ciutat de Burgos dos hòmens que·ls governassen en temps de pau y guerra y estos foren Nuño Raza y Lain Calvo.²⁵¹² Éran los dos burgalesos de gran ser y de grans parts, los quals, per usar de modèstia, se nomenaren jutges y foren las dos socas de las quals isqueren grans hòmens y ayxí foren principis de senyaladíssims linatges. Veritat és que sos fills /y descendents\ se nomenaren comtes y foren tan poderosos que para reys sols los faltava lo nom y se casàvan y emparentàvan en casas reals, com se veurà. Los descendents de Nuño Raza foren los següents:

---

²⁵¹⁰ Ferran I de Lleó i Castella, dit el Magne (1037-1065).

²⁵¹¹ Pere Gil segueix Ambrosio de Morales (lib. XVII, cap. LI), que es lamenta de la pèrdua de la línia masculina, però no al·ludeix a la precedència del regne de Castella sobre el de Lleó per aquest fet.

²⁵¹² Nuño Raza i Lain Calvo, jutges de Castella.

Nuño Rasura, jutge 1[r] de Castella, tingué per fill a Gonzalo Núñez, lo qual també fou jutge; Gonzalo Núñez, jutge 2[n] de Castella, tingué per fill a Fernan González, lo qual deyxant lo nom de jutge se intitulà comte; Fernan Gonçàlez fou senyalat en hazanyas per las quals se intitulà comte de Castella y fou lo 3[r] en orde, y tingué per fill a Garcia Hernández,²⁵¹³ Garcia Hernández, comte de Castella y 4[rt] en orde, tingué per fill a don Sancho²⁵¹⁴ lo qual també fou comte; don Sancho, comte de Castella y 5[è] en orde, tingué per fills a don Garcia Sánchez²⁵¹⁵ y a donya Elvira o com diuen altres donya Geloÿra o donya Mayor;²⁵¹⁶ don Garcia fou casat ab la filla del rey don Alonso V de Leon y morí sent desposat sens fills; donya Elvira o Mayor fou casada ab lo rey don Sancho Magno de Navarra²⁵¹⁷ y morint don Sancho son pare, comte de Castella, sens fills mascles heretà en son últim testament a sa filla donya Elvira del comtat de Castella. Tingué donya Elvira tres fills de son marit lo rey || 164v don Sancho Magno /de Navarra: lo\ 1[r] don Garcia,²⁵¹⁸ lo 2[n] don Hernando,²⁵¹⁹ y lo 3[r] don Gonzalo.²⁵²⁰ Don Garcia se anujà tant contra donya Elvira sa mare (perquè no l'havia deyxat anar a cavall sobre un cavall que lo Rey havia manat que ningú pujàs en ell) que persuadint a sos germans que testificassen acusà a sa mare de adulteri. Passà lo negoci tan avant que estava ja donada /o per donar-se\ la sentència contra la innocentíssima reyna. Son fillastre antenat don Ramiro,²⁵²¹ /fill de la primera muller que don Sancho Magno son pare havia haguda,\ condolent-se de sa madrastra raptà a sos germans (segons lo costum de aquell temps en Espanya) accusant-los de falç; desafiant-los que ab las armas se mataria ab ells. Acceptà lo rey don Sancho Magno lo raptament. Havían de eyxir en lo desefiu don Ramiro y don Garcia. Un religiós que ho sabia tot persuadí a don Garcia que·s agenollà als peus del Rey y Reyna y que·ls demanàs perdó y que comtàs com per no haver-lo deyxat pujar en aquell cavall la havia accusada. Lo mateyx testificaren los germans y axí fou la Reyna deslliurada. Veent lo Rey la maldat dels fills los entregà /y lliurà\ en mans de sa mare per a que fes d'ells a sa voluntat. La mare piadosíssima, per pregàrias del mateyx religiós, los perdonà a tots ab tal condició que don García no fos rey de Castella per ser estat lo principal delinqüent sinó don Hernando, lo fill segon, y que don Gonzalo fos rey del Sobarbe.

---

²⁵¹³ Garci Fernández (970-995).

²⁵¹⁴ Sancho Garcés (995 a 1017 o 1021).

²⁵¹⁵ García Sánchez o García II (1017-1028).

²⁵¹⁶ Elvira (m. 1040).

²⁵¹⁷ Sancho de Navarra (1028-1035).

²⁵¹⁸ García III de Navarra (1035-1054).

²⁵¹⁹ Ferran I de Castella (1035-1065).

²⁵²⁰ Gonzalo, rei de Sobrarbe (1035-1038).

²⁵²¹ Ramir I d'Aragó (1035-1063).

Però don Ramiro son fillastre, com a lleal fill, que fos rey de Aragó y que tots quatre fills tinguessen títol de reys y axí fou fet. Y en lo mateyx temps començaren tres regnes de nomenar-se regnes, ço és: de Castella, Aragó y Sobarbe, y los noms de regnes perseveraren en Castella y Aragó però no en lo Sobarbe. De esta manera, conforme los més historiadors, començaren estos regnes de Castella, Aragó y Sobarbe.²⁵²²

Los descendents de l'altre jutge de Castella, nomenat Lain Calvo, natural de Burgos, foren los següents: Lain Calvo fou jutge y succeïren Fernando Laynez; Lain Fernàndez; Nuño Laynez; Lain Núñez; Diego Laynez; Rodrigo Díaz de Vivar, per altre nom lo Cid Ruy Díaz, que fou tan nomenat; donya Elvira, filla del Cid;²⁵²³ don García rey de Navarra fill de donya Elvira,²⁵²⁴ donya Blanca reyna de Castella;²⁵²⁵ don Alonso VIII rey de Castella.

Esta és la genealogia que pertany als jutges y comtes de Castella. Segueyxen ara que digam dels reys de Castella y Leó juntament.

Fi dels comtes de Castella

/XIV de Leon, I de Castella\ . Don Hernando I,²⁵²⁶ fill del rey don Sancho Magno de Navarra y de la reyna donya Mayor o Helvira, fou per rahó de la herència de sa mare lo 1 rey de Castella y per rahó de la successió de sa muller donya Sancha, reyna de Leon, fou juntament rey de Leon XIV. Tingué guerra ab son cunyat don Bernudo III, rey de Leon, y com està dit lo matà en batalla. Tingué guerra || 165r ab son germà lo rey don García de Navarra²⁵²⁷ y en una batalla lo vencà y matà. Féu guerra contra moros y guanyà'ls moltes ciutats y vilas en los regnes de Portugal, Castella la Vella y Toledo /per las quals victòrias se pot nomenar Magno\ . Tingué de sa muller donya Sancha molts fills entre los quals partí en vida sos regnes tement que després no renyssen.

---

²⁵²² La relació dels jutges i comtes de Castella s'ha extret d'Ambrosio de Morales (lib. XVII, cap. XLVIII i L). L'obra d'Ambrosio de Morales arriba fins a Beremund III i els jutges i comtes de Castella, de manera que, a partir d'aquest punt, Pere Gil segueix Gonzalo de Illescas (lib. V, cap. último). Al seu torn, Illescas reproduceix la cronologia i el catàleg dels reis de Lleó i Castella de la *Primera crónica general de España*.

²⁵²³ El seu veritable nom fou Cristina Rodríguez, filla major del Cid, que es casà amb Ramir, infant de Navarra.

²⁵²⁴ García V Ramírez de Navarra, dit el Restaurador (1134-1150).

²⁵²⁵ Blanca de Navarra (m. 1156) morí en el moment del part d'Alfons VIII.

²⁵²⁶ Ferran I de Lleó i Castella, dit el Magne (1037-1065).

²⁵²⁷ García Sánchez III, *El de Nájera* (1035-1054).

A don Sancho primogènit li donà lo regne de Castella ab algunas altres terras; a don Alonso²⁵²⁸ donà lo regne de Leon y Astúrias, ab altres; a don Garcia²⁵²⁹ lo regne de Galícia ab terras que tenia en Portugal; a las duas fillas Urraca y Elvira donà a la una a Zamora y a la altre a Toro. Procurà del rey moro de Sevilla lo cos de sant Isidoro y aportant-lo a Leon li edificà una iglésia en son nom que fins vuy dura. Manà que en sos regnes se guardassen las leys dels reys godos. Enriquí molt las iglésias majors de Santyago, Leon y Oviedo. Estant molt malalt en Leon, sabé per divina revelació la sua mort la nit de Nadal; se féu aportar a la iglésia de Sant Isidoro y oÿts los divinals officis a la matinada rebé lo sanctíssim sacrament de la eucaristia ab molta devoció. Lo dia següent, vestit ab vestiduras reals, tornà a la mateixa iglésia y en presència de molts bisbes, prelats y grans del Regne, agenollat davant lo sant sacrament, digué parlant ab Déu Nostre Senyor estas paraulas: «vostra és la potència mon Déu y Senyor, vostre és lo Regne, vos sou rey sobre tot los reys y a vós són subjectes tots los senyors. Aquest regne, meu Senyor, que m'haveu donat y·l vos restituesch i·l pose en vostres mans sols vos prec, criador de la ànima mia, vullau pèndrer ma ànima y posar-la entre los coros dels àngels en la benaventurança».²⁵³⁰ Finidas estas paraulas, se llevà la corona y vestiduras reals y vestit de silici cubrí son cap ab cendra y rebent allí mateyx la extremaunctió tornant a son palau se posà en lo llit y ab grans senyals de verdadera penitència, sent de edat de [...] anys y havent regnat 40 anys justs, ço és, 20 en sola Castella y 20 en Castella y Leon juntament, morí lo any 1057.

/2\ Don Sancho II fill de don Hernando I Magno y de la reyna donya Sancha no obstant la divisió dels regnes feta per lo rey son pare, succeý en los regnes de Castella y Leon juntament.²⁵³¹ Féu guerra cruel contra sos dos germans y sas duas germanas levant-los lo que·ls era degut. Creÿa a hòmens malsins y sembradors de discòrdias per lo qual fou avorrit de sos vassalls. Fou mort lo rey don Sancho II a

---

²⁵²⁸ Alfons VI, rei de Castella i Lleó (1065-1109).

²⁵²⁹ García I, rei de Galícia (1065-1073).

²⁵³⁰ La cita s'ha extret del Primer llibre de les Cròniques 29, 11-12. La font historiogràfica és el *De rebus Hispaniae* (lib. VI, cap. XIII) de Ximénez de Rada. Pere Gil cita per Gonzalo de Illescas (lib. V, cap. últim, f. 297v), que reproduëix el text així: «*Tuya es la potencia, Señor Dios mio, y tuyo es el Reyno: tú eres sobre todos los Reyes, y a ti son subjectos todos los Señores. El Reyno que Señor me diste, aquí te lo restituyo, y le pongo en tus manos. Sólo te supplico Dios mío, que tengas por bien, de recibir mi ánima entre los sanctos Ángele, en tu glorias*».

²⁵³¹ Sanç II de Castella-Lleó, dit el Fort, rei de Castella (1065-1072) i de Lleó (1072).

traïció, /de una punyalada,\ per un traydor nomenat Vallido Delfos.²⁵³² No deyxà fills lilegítims. Regnà sols 6 anys. Morí lo any 1063 de Nostre Redemptor.

/3\ Don Alonso VI per morir son germà don Sancho II sens fills succey en los regnes de Castella y Leon.²⁵³³ Estava don Alonso quant morí son germà retirat en Toledo, en casa del rey moro de Toledo, cridaren-lo los grans dels regnes perquè vingués a pèndrer la possessió d'ells ab tal que juràs com no havia entès en la mort que havia donada al rey don Sancho son germà lo traydor Vallido Delfos. Vingué als regnes; jurà en mans del Cid Ruy Díaz com no havia entès en tal mort. Fou casat 6 vegadas y tingué molts fills y filles però los més li moriren. Guardà la paraula al rey moro de Toledo que l'havia acullit nomenat Almenon²⁵³⁴ que no li faria guerra en vida sua ni de son fill major y que l'affavoriria. Y ayxí ho féu que en sa vida y de son fill major may li féu guerra y lo affavorí contra lo rey moro de Còrdova, però mort dit rey moro de Toledo y son fill major féu guerra contra lo fill 2 y prengué la ciutat de Toledo després de 4 anys de siti, a 25 de maig de l'any 1087.²⁵³⁵ Y passant avant en la victòria prengué a Medinaceli, Talavera, Àvila, Segòvia, Salamanca, Medina del Campo, Madrid, Atiença, Maqueda, Escalona, Osma, Berlanga y altres. Fou consagrada la Mesquita || 165v de Toledo en iglésia de Nostra Senyora; ordenà que·s rezàs en Toledo lo offici romano y que·s deyxàs lo gòtico nomenat moçàrabe per lo qual hagué entre lo Rey y los regnes gran discòrdia, la qual parà a dos provas molt escusadas que ara no·s farían y en aquell temps se feren. La 1ª que isquessen dos hòmens en desafiu y que un home defensàs lo un breviari y altre a l'altre breviari y que·s digués lo offici del que venceria. Féu-se lo desafiu y vencé lo qui deffensava la part del breviari dels godos que és lo moçàrabe. La 2ª que·s llençassen los dos breviaris al foc y que·s resàs lo qui no·s cremare; llençaren-se los dos breviaris y lo breviari romano saltà del foc sens cremar-se y lo breviari moçàrabe restà en lo foc íntegro, sens cremar-se. Finalment, se féu concòrdia que

---

²⁵³² Bellido Dolfos o Bellido Ataulfo (s. XI). Per a Ribadeneira (1950: lib. II, cap. XVII, 545) la mort del rei és un càstig diví «*por haber quebrantado el juramento que había hecho al rey don Fernando el Magno, su padre, en el cual le prometió que pasaría por la partición que él hizo de los reinos*». D'altra banda, cal assenyalar que Garibay, al pròleg a *Los XL libros del compendio historial*, seguint la tradició historiogràfica castellana, recorda que aquest rei fou «*intitulado Emperador de ambas Españas Citerior y Ulterior*», una qüestió que Pere Gil obvia, com comprovem, no només en el cas de Sanç II, sinó també en els dels seu fills Ferran III i Alfons VI, els quals, segons Garibay, s'intitularen «*Emperador de las Españas*».

²⁵³³ Alfons VI de Castella-Lleó, dit el Valent, rei de Lleó (1065-1071) i de Castella-Lleó (1072-1109).

²⁵³⁴ Al-Mamún, rei de Toledo (1043-1075).

²⁵³⁵ En realitat, Alfons VI entrà a la ciutat el 25 de maig de 1085, com reporta Juan de Mariana (lib. IX, cap. XVI).

lo offici romano se resàs en todas las iglésias comunament u que lo offici /moçàrabe\ se rezàs en set iglésias de Toledo.²⁵³⁶ Després, lo cardenal fray Francisco Ximènez,²⁵³⁷ arcabisbe de Toledo, fundà la capella moçàrabe en la iglésia de Toledo y manà que en ella se rezàs lo offici moçàrabe. També lo doctor de Talavera²⁵³⁸ fundà en Salamanca una missa gòtica y en estas dos parts se fa lo offici gòtico o moçàrabe, com està dit. De aquesta porfia dels breviaris entre lo Rey y los regnes diuen que nasqué aquell refrany: «*allá van leyes do quieren reyes*».²⁵³⁹ Tenia don Alonso un sol fill /llegítim,\ mascle, príncep al qual lo y mataren los moros /y ayxí li succeý sa filla donya Urraca en los regnes. Tenia una filla bastarda dita donya Teresa la qual casà ab don Henrric,²⁵⁴⁰ comte de Lotharíngia, del qual bayxaren los reys de Portugal\ . Tenia 37 anys quan començà de regnar; visqué vuytanta anys; regnà 43 anys; morí lo any 1107 de Nostre Redemptor. Succeý-li sa filla mayor nomenada donya Urraca com se dirà.

/4\ Donya Urraca,²⁵⁴¹ filla del rey don Alonso VI, succeýa per dret en los regnes de Castella y Leon, la qual estava casada ab lo rey don Alonso de Aragó²⁵⁴² y d'ell no tenia fills. Y con abans era estada casada ab don Ramon compte de Tolosa,²⁵⁴³ del qual tenia un fill nomenat don Alonso, desitjava donya Urraca que aquest fill don Alonso regnàs per lo qual succeýren passions entre donya Urraca y son marit don Alonso rey de Aragó. Y los regnes se dividiren y hagué entre ells guerra. Uns volían que regnàs don Alonso de Aragó; altres don Alonso fill de donya Urraca y del compte de Tolosa; altres donya Urraca sola.²⁵⁴⁴ Ordenà Nostre Senyor que donya Urraca morí prest y lo rey don Alonso son marit /també\ morí prest y ayxí succeý

---

²⁵³⁶ Esteban de Garibay (lib. XI, cap. XX) i Juan de Mariana (lib. IX, cap. XVIII) aprofiten l'episodi per relatar l'elecció de l'església de Toledo com a primada d'Espanya i de la Gàl·lia Gòtica. Pere Gil obvia aquest fet, igual que Gonzalo de Illescas.

²⁵³⁷ Francisco Jiménez de Cisneros (1436-1517).

²⁵³⁸ Hernando de Talavera (1428-1502), primer arquebisbe de Granada (1492).

²⁵³⁹ La font del refrany és *De rebus Hispanae* (lib. VI, cap. XXV), reproduït a la *Primera crónica general de España* (cap. 872). És probable que Pere Gil citi el proverbi per Gonzalo de Illescas (lib. V, cap. últim, f. 299) o per Juan de Mariana (lib. IX, cap. XVIII).

²⁵⁴⁰ Enric de Borgonya (v. 1037-1112).

²⁵⁴¹ Urraca I de Castella-Lleó, reina de Castella i de Lleó i de Galícia (1109-1126), i també d'Aragó i Navarra. Es casà amb Ramon IV de Tolosa i després de la seva mort maridà amb Alfons I d'Aragó, el Bataller (1109).

²⁵⁴² Alfons I, dit el Bataller (1073-1134), rei d'Aragó i de Pamplona (1104-1134).

²⁵⁴³ Ramon IV de Tolosa i Saint Gil (m. 1105).

²⁵⁴⁴ Pere Gil obvia la valoració negativa que Gonzalo de Illescas (lib. V, cap. últim, f. 299) expressa d'Alfons el Bataller: «*don Alonso de Aragón fue muy malo, y aborrecido destos reynos él no pudo reinar en ellos*». A continuació, declara que alguns autors, els quals «*no tienen razón*», inclouen el rei aragonès al catàleg de reis de Castella, en probable referència a Diego de Valera (1527: 4ª part, cap. CVII). De fet, al catàleg de la sèrie icònica de l'Alcàzar de Segovia, el rei Alfons el Bataller hi és en comptes d'Urraca; veg. Collar (1993: 11-31)

son fill. No-s pot saber pròpiament lo temps que durà esta contienda y lo temps que governà donya Urraca en lo modo predit. Y com no tingué los regnes ab pacífica possessió per ço los historiadors fan breu menció de ella y apenas regnà un any.

/5\ Don Alonso VII,²⁵⁴⁵ fill de donya Urraca y de don Ramon compte de Tolosa, després la mort de sa mare succey en los regnes de Castella y León lo any 1108. Féu guerra contra los moros y d'ells alcançà moltes victorias. Féu-se coronar en León emperador de Espanya y fou nomenat emperador de Espanya. Conquistà la ciutat de Lora²⁵⁴⁶ y donà-la a un rey moro en tribut. Conquistà a Baeça²⁵⁴⁷ y Almeria ab ajuda del compte don Ramon Berenguer de Barcelona. Procurà lo bras de sant Eugènio y lo féu aportar des de la iglésia de Sant Dionísio de París a la iglésia de Toledo. Fou príncep de gran ser, valor y parts, amat de sos vassalls y temut dels moros sobremanera. Visqué [...] anys. Casà duas vegadas, de la 1ª muller tingué dos fills y duas fillas. Al 1[r] fill don Sancho donà lo regne de Castella; al 2[n] fill don Hernando lo regne de León. Regnà 42 anys. Morí lo any 1150 de Nostre Redemptor y fou sepultat en Toledo.²⁵⁴⁸

|| 166r /6\ Don Sancho III, nomenat lo Deseado perquè se desitjà tingués vida //larga\ y no la tingué, succey a son pare don Alonso VII en lo sol regne de Castella.²⁵⁴⁹ Tingué guerra ab son germà don Hernando, rey de León, però prest se apaciguà. En son temps començà de tenir principi la religió militar de Calatrava²⁵⁵⁰ la qual després fou confirmada per lo papa Alexandre III. Visqué don Sancho cerca de 10 anys; morí lo any 1160 de Nostre Redemptor. Deyxà un fill nomenat don Alonso, de edat de 3 fins en 4 anys, lo qual hagué de donya Blanca,²⁵⁵¹ sa muller, la qual era filla del rey de Navarra y bisneta del Cid Ruy Díaz.

---

²⁵⁴⁵ Alfons VII de Castella (1126-1157).

²⁵⁴⁶ Lora del Río (Sevilla), a la dreta del Guadalquivir, prop de la confluència del Guadalbacar.

²⁵⁴⁷ Baeza (Jaén), a la riba dreta del Guadalquivir.

²⁵⁴⁸ Pere Gil corregeix un evident desajust cronològic d'Illescas (lib. V, cap. últim, f. 300), el qual afirma que el rei regnà 51 anys i morí l'any 1159. A continuació, a l'explicació històrica de Sanç III, Illescas afirma que regnà 10 anys i situa la seva mort al 1160. A causa d'això, Pere Gil avança la mort d'Alfons VII fins a l'any 1150, concordant així amb la data de la mort de Sanç III i els seus anys de regnat. Cal dir que es tracta de l'única dissemblança cronològica entre Pere Gil i Illescas, i que es produeix no per cercar la veritat històrica –que és una altra–, sinó per donar coherència al seu relat.

²⁵⁴⁹ Sanç III de Castella, dit el Desitjat (1157-1158).

²⁵⁵⁰ L'orde militar i religiós de Calatrava fou fundat el 1158 i ratificat pel papa Alexandre III el 1164.

²⁵⁵¹ Blanca de Navarra (m. 1156), filla de García Ramírez IV de Navarra.

/7\ Don Hernando II germà de don Sancho III rey de Castella y fill de don Alonso VII rey de Castella y Leon.²⁵⁵² Per la divisió feta per lo Rey son pare succeý al sol regne de Leon y com estos dos regnes són estats per los historiadors /tinguts sempre\ casi per una cosa per ço se nomena aquest rey en número 2 havent-se de nomenar en rigor don Hernando I de sols lo regne de Leon. Fou don Hernando valarós rey y veent que son germà don Sancho, rey de Castella, era mort y que lo successor don Alonso era de poca edat, féu guerra contra lo regne de /Castella\ y prengué algunas vilas; la qual guerra fou causa de enemistats entre castellans y leonesos. Tingué també discussió y guerra contra lo rey de Portugal per rahó de Ciudad Rodrigo²⁵⁵³ però no durà molt la guerra. Regnà trenta-un anys; deyxà entre altres un fill nomenat don Alonso que li succeý. Morí don Hernando II lo any 1190 de Nostre Redemptor.

/8\ Don Alonso VIII lo Bo succeý a don Sancho son pare en lo regne sol de Castella sent de edat sols de 3 o 4 anys.²⁵⁵⁴ Y per víurer debayx de tutela hagué grans treballs y guerras en lo regne de Castella y los reys veýns, no obstant que éran sos parents la prengueren moltes vilas però reisqué aquest rey tan valarós que en ser de edat /per a governar y\ pelear recobrà dins breu temps totas las vilas y terras que los reys de Leon, Portugal y Navarra li havían ocupadas. Y no féu més guerra a la descuberta contra los reys christians sinó quant lo incitàvan y sols per conservar sas terras. Féu cruel guerra contra los moros; conquistà la ciutat de Qüenca ab moltes vilas y posà en ella bisbe; fundà la ciutat de Placència y posa en ella bisbe. Era amic de lletres y fundà la Universitat de Palència la qual després se passà a la Universitat de Salamanca. Fundà lo monestir real de Las Huelgas en Burgos.²⁵⁵⁵ Tingué corts en Toledo y en ellas determinà fer una gran jornada contra los moros per a la qual alcançà del papa Innocèncio III la bulla de la cruzada. Accudiren a esta jornada lo rey don Pedro de Aragó ab gran exèrcit y lo rey don Sancho de Navarra; féu-se aquella batalla en lo lloc nomenat las Navas de Tolosa en la qual se alcançà tal victòria contra los moros que morint sols vint y sinc christians moriren cerca de dos-cents mília moros. De la qual insigne victòria ab títol del triumpho de la creu se fa festa cada any en Espanya a 16 de juliol per haver succeý dita victòria (la qual

---

²⁵⁵² Ferran II, rei de Lleó (1157-1188).

²⁵⁵³ Ciudad Rodrigo (Salamanca), a la riba de l'Águeda i a 22 km a l'est de la frontera amb Portugal.

²⁵⁵⁴ Alfons VIII, rei de Castella (1157-1214).

²⁵⁵⁵ Monestir cistercenc de Las Huelgas, situat a 1 km de la ciutat de Burgos, a la riba de l'Arlanzón.

referyx lo arcabisbe de Toledo don Rodrigo que estigué present)²⁵⁵⁶ a 16 de juliol de l'any 1212. Casà aquest rey ab || 166v donya Eleonor,²⁵⁵⁷ filla del rey Ricardo de Inglaterra, de la qual tingué tres fills, és a saber: Sancho, Hernando y Henrrique; los dos primers moriren de poca edat, lo 3 [r] li succeý. Tingué també d'ella duas fillas: una donya Blanca,²⁵⁵⁸ la qual casant ab lo rey de França fou mare de sant Luýs rey de França; altre donya Berenguera²⁵⁵⁹ que casà ab don Alonso, rey de Leó, que fou mare de don Hernando lo Sant que conquistà a Sevilla. De manera que fou aquest rey don Alonso VIII avi de dos sants. Visqué sinquanta vuyt anys y regnà sinquanta-quatre. Morí a 4 de setembre de l'any 1214 de la nativitat del Senyor y 25 dies després morí la reyna donya Eleonor, sa muller, y foren los dos juntament sepultats en lo monestir de monjas de Las Huelgas de Burgos.

/9\ Don Alonso IX, rey solament del regne de Leon,²⁵⁶⁰ succeý a son pare don Hernando II rey també solament de Leon. Fou valerós rey y de grans pares. Casà primera vegada ab donya Theresa,²⁵⁶¹ filla del comte don Sancho, de la qual tingué fills donya Sancha y don Hernando que moriren de poca edat. Segona vegada casà ab donya Berenguera, filla de don Alonso lo Bo, rey de Castella, de la qual tingué fills a don Hernando lo Sant y a don Alonso, que-s nomenà lo príncep de Molina;²⁵⁶² y a donya Berenguera, que fou muller del rey de Hierusalem Joan de Breña.²⁵⁶³ Y sabent lo Papa que don Alonso IX y donya Berenguera éran en grau de consaguinitat prohibit, no obstant que tenían los 4 predits fills, manà que-s divorsí per lo qual divorsi succeýren en lo regne de Leon alguns treballs y algunas guerras. Guanyà aquest rey als moros a Mèrida, Badajoz y altres terres. Visqué [...] anys; regnà 44 anys; morí lo any 1234 de Nostre Redemptor.

/10\ Don Henrique 1 rey de sola Castella,²⁵⁶⁴ fill únic del rey don Alonso VIII lo Bo, rey de Castella, tenia sols onze anys quant morí son pare lo any 1214. Per rahó de la sua tutela hagué passions y differèncias entre la reyna de Leon donya Berenguela, sa germana, y lo comte don Alvaro de Lara, que s'era apoderat de la

---

²⁵⁵⁶ *De rebus Hispaniae* (lib. VIII, cap. XII).

²⁵⁵⁷ En realitat, Leonor era filla d'Enric II d'Anglaterra.

²⁵⁵⁸ Blanca de Castella (1187-1252), mare de Lluís IX de França, dit Sant Lluís.

²⁵⁵⁹ Berenguela de Castella, dita la Gran (v. 1181-1246).

²⁵⁶⁰ Alfons IX, rei de Lleó, dit el Bo (1188-1230).

²⁵⁶¹ Teresa, infanta de Portugal i reina de Lleó (m. 1250).

²⁵⁶² Alfonso de Molina (1203-1272), senyor de Molina i Mesa.

²⁵⁶³ Berenguela de Lleó es casà el 1224 amb Jean I de Brienne (v. 1148-1237), rei de Jerusalem.

²⁵⁶⁴ Enric I, rei de Castella (1214-1217).

persona del /rey\ don Henrrique. Però permeté Nostre Senyor que no durassen molts anys perquè jugant don Henrrique ab patges de son palau, un patge sens pensar fer dany tirà una rajola, la qual, /donant\ al cap del rey don Henrrique, causa /ferida\ y nafra mortal per la qual dins poch dies morí. Fou la sua mort molt plorada per ser don Henrrique de grans esperanças. Regnà debayx dita tutela sols 3 anys; morí /sens fills\ de edat de 14 anys lo any 1217 de la nativitat de Nostre Senyor.

/11\ Don Hernando III lo Sant /fou\ rey juntament de Castella y de Leó y succeý a dits regnes en lo modo següent.²⁵⁶⁵ Morint (com està dit) don Henrrique rey de sola Castella de edat de 14 anys, succeya en lo regne de Castella la reyna donya Berenguera, germana de don Henrrique, la qual era estada casada ab lo rey de Leon don Alonso IX y (com se || 167r ha referit) era estada separada per lo Papa: que no habitava ab lo Rey son marit per rahó del parentiu que y havia entre los dos y habitava en Castella. Sabent, donchs, la dita sàvia reyna que son germà don Henrrique era mort encontinent envià a demanar al rey de Leon, que era estat son marit, supplicant-lo li enviàs súbito a son fill primogènit don Hernando que l'havia molt menester. Lo Rey lo y envià en tenir son fill. Fou jurada la reyna donya Berenguera de tots los grans de Castella, sens contradicció, per reyna y senyora natural del regne de Castella. Fet lo predit jurament la sàvia reyna, sens dir res al rey de Leó son marit, y era juntament ab ella pare del príncep don Hernando, féu convocar tots los prelats y grans de Castella en Valladolid y eyxint ab tots ells y ab son fill don Hernando a la porta del camp en Valladolid, féu un gran rahonament a tots dient y persuadint-los que los era millor que fossen governats per son fill don Hernando com a rey, lo qual tenia ja llavors 18 anys, que no per ella que era dona y que si ho volian ella renunciaria /a son dret\. Foren tots contents. Ella súbito féu una llarga renunciació del regne de Castella en cap de son fill y tots encontinent ab gran alegria juntament ab la Reyna lo acompanyaren a la iglésia y lo juraren per son rey y senyor natural. Quant son pare lo rey don Alonso de Leon sabé lo que la reyna y son fill y los de Castella havían fet no tingué gran pesar. Requerí a la Reyna que tornàs a cohabitar ab ell que ell procuraria la dispensació del Papa. Respongué la Reyna que no era voluntat de Déu ni sua que ella visqués en peccat. Féu don Alonso, rey de Leon, gran aparato de guerra divulgant que-s volia apoderar de Castella. Alguns aconsellaren al rey don Hernando III que fes exèrcit contra son pare y vingués a batalla contra ell però lo sant rey don Alonso may volgué pèndrer las armas contra son pare ni manco la Reyna sa mare fou de parer, ans resistí

---

²⁵⁶⁵ Ferran III, rei de Castella, dit el Sant (1217-1252).

sempre procurant ab tots los medis que no las prengués. Volgué son pare desheretar-lo del regne de Leon y donar-lo a son fill don Alonso, príncep de Molina, però veu-lo tan poderós y tan digne que fos rey que lo y donà en son testament /ordenant Nostre Senyor que ayxí com los regnes de Castella y Leon foren ab don Hernando ayxí fossen reunits a don Hernando, Sant 3[r] de aquest nom, ab perpètua unió que may se desunissen\.

Casà don Hernando ab donya Beatriz,²⁵⁶⁶ filla de l'emperador Philip, de la qual tingué 7 fills, ço és: don Alonso, don Federique, don Hernando, don Henrique, don Philip, don Sancho, don Manuel y duas fillas, donya Eleonor y donya Berenguera. Féu don Hernando gran guerra contra los moros y conquistà a Úbeda y a Còrdova y las campanas que lo rey de Còrdova /Almançor\ prengué molts setgles atràs de Santyago las féu restituyr a la iglésia de Santyago. Guanyà també la ciutat de Jaen y finalment la gran ciutat de Sevilla. Morta sa muller donya Beatriz casà ab donya Joana,²⁵⁶⁷ naboda de sant Luýs, rey de França, de la qual tingué 3 fills: don Hernando; don Luys, que morí infant; y donya Eleonor. Visqué 51 anys; fou en sa vida y mort sant y la Iglésia lo té per sant. Morí a 30 de maig de l'any 1252 de Nostre Redemptor havent regnat 35 anys ab grandíssima satisfació.

|| 167v Don Alonso X lo Savi, rey de Castella y Leó, succeý en dits regnes per mort de son pare lo rey don Hernando III lo Sant.²⁵⁶⁸ Casà ab donya Violant, filla del rey don Jaume de Aragó,²⁵⁶⁹ de la qual tingué dos fills, ço és: don Hernando,²⁵⁷⁰ lo qual morí casat /ab donya Blanca filla del rey sant Luís de França de la qual tingué dos infants nomenats don Alonso y don Hernando de la Serda,²⁵⁷¹ y don Sancho, lo qual succeý en los regnes a son pare; y una filla dita donya Berenguera; y una filla bastarda que casà ab don Alonso de Portugal.²⁵⁷² Fou elegit per emperador ab vots iguals en competència de Ricardo, comte de Cornualla,²⁵⁷³ per lo qual anà al Papa per queyjar-se de l'agravi que li fèyan y esta sua anada fou causa que los moros mogueren guerra contra sos regnes y ocuparen algunas terras. Sent tornat (per haver mort son fill primogènit lo príncep don Hernando en la guerra) féu jurar a son fill don Sancho per príncep y successor seu en los regnes, lo qual fou tan mal que

---

²⁵⁶⁶ Beatriu de Suàbia (m. 1235), filla de Felip de Suàbia i emperador d'Alemanya.

²⁵⁶⁷ Jeanne de Ponthieu (m. 1278), besneta de Lluís VII de França.

²⁵⁶⁸ Alfons X, rei de Castella i Lleó, dit el Savi (1252 - 1284).

²⁵⁶⁹ Violant (m. 1300), filla de Violant d'Hongria i Jaume I el Conqueridor.

²⁵⁷⁰ Fernando de la Cerda (1225-1275), infant de Castella, fill primogènit d'Alfons X el Savi.

²⁵⁷¹ Fernando de la Cerda (s. XIII-XIV) i Alfonso de la Cerda (m. 1327).

²⁵⁷² Beatriu, filla natural del rei, es casà amb Alfons III de Portugal.

²⁵⁷³ Ricard de Cornwall.

s'alçà en part dels regnes contra son pare y vingueren los dos a tenir guerras. Y ayxí tota sa vida tingué don Alonso treballs los quals pènsan alguns que Déu li donà per ser estat superbo /per rahó de sa sciència\ y per haver dita una blasphemía contra la divina providència.²⁵⁷⁴

Fou rey doctíssim per ço se nomena Sant. Compongué o manà compòndrer las leys que vuy se úsan en Castella nomenadas las Set Partidas. Féu la *Historia dels reys de España* sos antecessors que és de gran auctoritat. Féu las taulas astrològicas que-s nomenan de Alfonso. En son testament desheretà a son fill don Sancho però ell succeý en lo Regne. Visqué aquest rey [...] anys; regnà 32 anys; morí lo any 1284 de Nostre Redemptor y fou sepultat en Sevilla.

Don Sancho IV /lo Brau\, fill de don Alonso X lo Savi, no obstant que fos estat desheretat per son pare, ell (com tenia usurpada bona part dels regnes) succeý en los regnes de Castella y Leon.²⁵⁷⁵ Tingué algunas guerras. Fou home aspre y cruel tant que un dia féu matar en Badajós quatre mil hòmens sols perquè havían affavorit a l'infant don Alonso contra ell. Casà ab donya Maria, filla de l'infant don Alonso de Molina²⁵⁷⁶ germà que fou del rey don Hernando lo Sant, de la qual tingué 4 fills: don Hernando; don Pedro; don Philippe; y don Henrrique lo Mut;²⁵⁷⁷ y una filla donya Isabel que fou duquesa de Bretanya. Visqué [...] anys. Regnà onze anys. Morí a 25 de abril de l'any 1295. Està sepultat en Toledo. Aquest rey és lo qui fundà la Universitat de Salamanca y passà la Universitat des de Palència a Salamanca.

Don Hernando IV, fill de don Sancho IV, succeý en los regnes de Castella y Leó.²⁵⁷⁸ Per tenir poca edat li feren guerra per ocupar-li lo Regne lo infant don Alonso, lo qual pretenia dret en los regnes per lo testament que havia fet don Alonso dezè lo Savi desheretant a son fill don Sancho y heretant-lo a ell. Y també li féu guerra lo

---

²⁵⁷⁴ La llegenda de la «blasfemia del rey Sabio» narra la superbiosa declaració del rei criticant la manera en què Déu havia creat el món. Malgrat que el primer testimoni escrit es troba a la *Crónica General de España de 1344*, vinculat a Ferran III, la llegenda circulà probablement durant els últims anys de la vida del rei Savi, formant part de la campanya a favor del seu fill rebel Sanç el Brau; veg. Catalán (1953: 64-66). La *Crònica* (cap. VI) de Pere III el Cerimoniós cita la llegenda, que atribueix a Ferran IV de Castella, i Zurita (lib. IV, cap. XLVII i lib. IX, cap. LXIV) en dóna amb tot detall el contingut. Per al desenvolupament historiogràfic de la llegenda, veg. els treballs de Viera (1986: 280-284); Funes (1993, 51-70) i (1994, 69-101). Pere Gil cita la llegenda per Illescas (lib.V, cap. último, f. 304r).

²⁵⁷⁵ Sanç IV, rei de Castella i Lleó, dit el Brau (1284-1295).

²⁵⁷⁶ Maria de Molina (m. 1321), reina de Castella i Lleó, filla de l'infant Alfons de Lleó.

²⁵⁷⁷ Enric de Castella (v. 1225-1304).

²⁵⁷⁸ Ferran IV, rei de Castella (1303-1312).

infant don Henric²⁵⁷⁹ y éran affavorits de molts dels regnes però la reyna donya Maria, sa mare, fou tan valerosa que'l conservà en la possessió de sos regnes. Posàs lo negoci en mans del rey don Jaume II de Aragó y del rey don Donis de Portugal²⁵⁸⁰ y los dos reys ab última sentència declararen que lo verdader rey de Castella y Leon era don Hernando IV y que a l'infant don Alonso se donassen algunas terras, las quals foren donades y los regnes gozaren de pau. De aquest infant don Alonso tenen sa descendència los duchs de Medinaceli. Casà don Hernando IV ab donya Constança,²⁵⁸¹ filla del rey don Donis de Portugal, de la qual tingué fills: don Alonso XI que li succey en los regnes y a donya Eleonor que casà ab lo rey don Alonso de Aragó. /Visqué aquest rey /fins a l'edat de 24 anys; regnà 15 anys; morí en Jaen lo any 1310 de Nostre Redemptor; fou sepultat en Còrdova.

|| 168r

Don Alonso XI lo Conquistador²⁵⁸²

/15\ Don Alonso XI fill del rey don Hernando IV y de donya Constança, muller sua, succey per /mort de\ son pare en los regnes de Castella y Leó lo any 1310 en lo qual any començà de regnar. Tenia don Alonso quant morí lo Rey, son pare, sols un any y deu dies y per rahó de la tutoria sua y govern de sos regnes y hagué grans passions y discencions entre la Reyna sa mare y sos honcles y parents tot lo temps de la sua infància y puerícia. Després, quant fou en la adolescència per la enveja de privar hab lo Rey uns més que altres, també y hagué discencions. Casà ab donya Maria, filla del rey don Alonso de Portugal,²⁵⁸³ de la qual tingué dos fills, és a saber: don Hernando, que morí de poca edat; y don Pedro, que li succey en lo Regne. En vida de sa muller tingué don Alonso amor y tractes ab donya Eleonor de Guzman²⁵⁸⁴ viuda, senyora principal, de la qual tingué 6 fills bastants:²⁵⁸⁵ don Henrique, lo qual després fou rey; don Fadrique²⁵⁸⁶ mestre de Santiago; don Sancho²⁵⁸⁷ y don /Tello²⁵⁸⁸ que foren comptes; don Pedro y don Diego que moriren

---

²⁵⁷⁹ Enric de Castella, infant de Castella (1225-1304), fill tercer de Ferran III i Beatriu de Suàbia.

²⁵⁸⁰ Dinis de Portugal (1279-1325), rei de Portugal (1279-1325).

²⁵⁸¹ Constança (1290-1313), infanta de Portugal.

²⁵⁸² Alfons XI (1311-1350), rei de Castella i Lleó (1312-1350). Per aquest rei, Pere Gil segueix Illescas (lib. VI, cap. XIX).

²⁵⁸³ Maria de Portugal (1313-1357), filla d'Alfons IV, rei de Portugal (1325-1357).

²⁵⁸⁴ Leonor Núñez de Guzmán (1310-1351).

²⁵⁸⁵ En realitat, foren deu fills naturals.

²⁵⁸⁶ Fadrique Alfonso de Castella (1334-1358).

²⁵⁸⁷ Sancho de Castella (1342-1375), comte d'Albuquerque.

²⁵⁸⁸ Tello de Castella (1337-1359), señor de Aguilar de Campoo, de Vizcaya y señor de Castañeda, Berlanga i Monteagudo.

de poca edat; y donya Joana que casà ab don Ferran Ruyz de Castro.²⁵⁸⁹ Féu aquest rey en sa vida grans hazanyas contra los moros. Conquistà las vilas de Olvera,²⁵⁹⁰ Pruna,²⁵⁹¹ Aymonte,²⁵⁹² las Cuevas,²⁵⁹³ Teba,²⁵⁹⁴ Cañete,²⁵⁹⁵ Ruta,²⁵⁹⁶ Pliego,²⁵⁹⁷ Carcabuey,²⁵⁹⁸ Bencayde,²⁵⁹⁹ Benamexí²⁶⁰⁰ y Alcalà la Real. Féu tributari al rey de Granada. Tingué guerra (però no molta) ab Portugal y Aragó. Fou don Alonso lo primer rey de Espanya que introduí lo dret y gabel·la que vuy se paga en Espanya de tot lo que·s ven, lo qual dret se nomena alcàbala. La qual alcàbala se concedí per la famosa guerra de Tarifa quant vencà en la batalla dita del Belamarin,²⁶⁰¹ la festa de la qual se celebra en Espanya a honrra de la creu a /30\ de octubre. Fou rey valerosíssim, molt temut dels moros. Morí en lo siti que tenia sobre Gibraltar de pestilència, a 26 de març de l'any 1350 de edat de 41 anys, havent regnat del modo predit cerca de 40 anys. Ordenà en Burgos la orde dels cavallers que nomenan de la Vanda.²⁶⁰² Fou sepultat en la iglésia /major\ de Còrdova en lo mateyx sepulcre de son pare.

/16\ Don Pedro lo Cruel o Justicier²⁶⁰³

Don Pedro, fill /legítim\ de don Alonso XI y de la reyna donya Maria, succey en los regnes de Castella y Leó lo mateyx dia que morí son pare, ço és, a 26 de març de l'any 1350. Té per renom Cruelperquè fou un rey dels cruels que haja tingut la christiandat y en alguna manera sa crueldat se igualà a la de Neró, Calígula y Domiciano. No perdonà a parents ni amichs ni privats en matar·los sens justa rahó. Matà a Galsilaço de Vega²⁶⁰⁴ y a Joan Alonso Alburquerque,²⁶⁰⁵ sos grans privats.

---

²⁵⁸⁹ Juana Alfonso de Castella (1330), senyora de Trastamara, esposa de Fernán Ruiz de Castro (m. 1375).

²⁵⁹⁰ Olvera (Cadis), situat als límits amb la província de Sevilla.

²⁵⁹¹ Pruna (Sevilla), a la part meridional de la província, als límits amb Cadis.

²⁵⁹² Aymonte, nom d'un castell situat prop d'Olvera.

²⁵⁹³ Cuevas del Becerro (Màlaga), entre les comarques d'Antequera i Ronda.

²⁵⁹⁴ Teba (Màlaga), al nord-oest de la província, al terç occidental de la comarca d'Antequera.

²⁵⁹⁵ Cañete la Real (Màlaga), a la comarca d'Antequera, a l'est de la serra Padrasto.

²⁵⁹⁶ Rute (Còrdova), a l'oest de la serralada de Priego al nord del Genil.

²⁵⁹⁷ Priego de Córdoba, situat a l'extrem sud-est de la província, limita al sud-oest amb Rute.

²⁵⁹⁸ Carcabuey (Còrdova), a 21 km de la població de Cabra.

²⁵⁹⁹ Els àrabs anomenaven Alcalà de Bencayde l'actual Alcalá la Real (Jaén), a prop dels rius Palancares i Guadaleón, afluents del Guadalquivir.

²⁶⁰⁰ Benamejí (Còrdova), a prop del Genil, al límit amb la província de Màlaga.

²⁶⁰¹ Es tracta de la batalla del Salado de Tarifa (Cadis), en referència al rierol homònim on s'entaulà la contesa. La veu Belamarin és una deformació de beni-merines o merinides, poble àrab del Magrib.

²⁶⁰² L'orde de la Banda fou fundada per Alfons XI l'any 1330.

²⁶⁰³ Pere I (1334-1369), dit el Cruel, rei de Castella i Lleó (1350-1366). Per aquest rei, Pere Gil segueix Illescas (lib. VI, cap. XIX, f. 109-110).

²⁶⁰⁴ Garcilaso de la Vega (m. 1351).

En Còrdova féu llevar lo cap a 20 jurats y altres. Matà a Joan Núñez,²⁶⁰⁶ mestre de calatrava; y a Pero Ruyz de Villegas,²⁶⁰⁷ adelantado de Castella; y a Sancho de Rojas,²⁶⁰⁸ cavaller principal. Matà a la reyna donya Eleonor de Aragó, sa tia, y a l'infant don Joan /de Aragó,\ son cosingermà. Féu cremar a donya Urraca y dos cosinas suas. A son ayo Alonso Hernandes Coronel²⁶⁰⁹ lo despullà de sos béns y lo féu matar. Estant sobre pau y treva féu matar a don Federic son germà,²⁶¹⁰ mestre de Santiago. Perseguí || 168v a don /Henrric\, son germà, per voler-lo matar. Tingué a la Reyna sa pròpria mare assitjada en lo castell del Toro y ayxint la Reyna sa mare en son encontre acompanyada de gent principal y honrrada, matà a tots quants estàvan ab la Reyna sa mare, no matà a sa mare però ella rebé tal espant y pena dels morts dels altres que dins poch dies morí. Desterrà a don Velasco, arcabisbe de Toledo,²⁶¹¹ y prengué-li tots sos béns. Prengué a l'ardiaca don Diego de Àrias Maldonado²⁶¹² y poch dies després lo mataren en Burgos. Estant ancigat ab donya Maria Padilla,²⁶¹³ casà ab donya Blanca,²⁶¹⁴ filla del duc de Borbó, y dins poch dies la deyxà y se n'anà a sa amiga donya Maria. Y vivint donya Blanca, sa legítima muller, se casà ab donya Joana de Castro,²⁶¹⁵ viuda, y la tingué per muller però enviant-li lo papa Innocèncio VI ²⁶¹⁶ un legat per aquest sols efecte la deyxà y fou tan cruel en ella que li prengué tots los béns que li havia donats excepto sols la vila de Dueñas, en la qual visqué. Y no content de haver deyxat a sa legítima muller, donya Blanca, la féu matar en Medina Sidònia. La major crueltat que cometé fou ab lo rey moro de Granada lo Roig,²⁶¹⁷ lo qual vingué al rey don Pedro a demanar-li socorro per valer-se d'ell contra altre rey moro nomenat Mahomat,²⁶¹⁸ y lo rey don Pedro en presència sua, sens causa ninguna sinó per son plaer y antojo, lo féu cruelment acanajar. Y no content de manar y vèurer fer semblant cosa demanà lo cruel rey una llança y ell de sa mà, ab una llançada, lo passà de part a

---

²⁶⁰⁵ Juan Alonso de Alburquerque (1280-1354).

²⁶⁰⁶ Juan Núñez de Prado (1322-1355).

²⁶⁰⁷ Pedro Ruiz de Villegas (m. 1355), governador major de Castella, senyor de Murián i Caracena.

²⁶⁰⁸ Sancho Ruiz de Rojas (m. 1355).

²⁶⁰⁹ Alonso Fernández Coronel (m. 1353).

²⁶¹⁰ Fadrique Alfonso.

²⁶¹¹ Blas Fernández de Toledo, arquebisbe de Toldeo (1353-1362).

²⁶¹² Diego de Arias Maldonado (m. 1360).

²⁶¹³ María de Padilla (1334-1361).

²⁶¹⁴ Blanca de Borbó (1339-1361), filla de Pere I de Borbó i d'Isabel de Valois.

²⁶¹⁵ Juana de Castro (m. 1374).

²⁶¹⁶ Innocenci VI (1352-1362).

²⁶¹⁷ Mohamed Abu Said Abu Abdallah (1320-1362), rei de Granada (1360-1362), anomenat

El Rey Bermejo.

²⁶¹⁸ Mohamed V (1334-1391), rei de Granada (1354-1358 i 1362-1391).

part per lo cos y lo matà. Altres crueltats féu que-s déyxan per ser cosa llarga referir-las.

Nasqué esta crueltat en lo rey don Pedro no de temor (com acostuma ordinàriament nayxer per la voler lo home cruel llevar la vida als altres perquè no li lleven la sua y per assegurar la sua) sinó que li nasqué de creurer /fàcilment\ a hòmens malsins, sembradors de discòrdias y /de\ executar encontinent la còlera ab crueltat. Tingué per espay de [...] anys guerra cruelíssima ab lo rey don Pedro de Aragó perquè havia recullit en son regne a son germà don Henrric, la qual guerra fou tal que costà innumerables morts de las dos parts.²⁶¹⁹ Que apar que estos dos Pedros se éran tornats pitjors que dos leons entre si, veritat és que sempre aquest don Pedro, rey de Castella, era lo qui procurava y trencava la treva y proceÿa sens justa causa, y ayxí sempre de la guerra aportava lo pitjor. Vingué aquest don Pedro a ser tan avorrit que no y havia home en son regne que no li desitjàs la mort per assegurar sa vida. De aquest avorrimet universal de sos regnes contra don Pedro prengué ànimo don Henrric, son germà bastart, ab favor del rey de França y del rey don Pedro de Aragó, de fer guerra contra ell y tal manya se donà que poc a poc li prengué moltes ciutats y vilas. Assitjà'l en Montiel,²⁶²⁰ y, finalment, eyxint lo Rey del siti fou descubert a don Henrric devall lo rey don Pedro, lo qual com ho ves don Beltran,²⁶²¹ servidor de don Henrric, acostant-se a ells posà a don Henrric damunt de don Pedro y digué «ni vull posar rey ni vull llevar rey, sols vull ajudar a mon senyor» llavors don Henrric tragué sa daga y a punyaladas matà a son germà lo rey don Pedro. Altres diuen que-l vencé en camp. Lo cert és que morí don Pedro per mans de son germà bastart don Henrric cumplint-se en ell la paraula de Jesuchrist Salvador Nostre «*Omnis qui acceperit gladium gladio peribit*»²⁶²² y la del real propheta David psal. «*virī sanguinun et dolosi non dimidiabunt dies suos*»²⁶²³ perquè los dies de l'home són 70 o lo més llarc 80 anys y don Pedro morí de 35 anys y mesos. Regnà 19 anys y mesos casi sempre en continuas guerras y crueltats. Morí lo any 1369. Està sepultat en lo monestir de Sant Domingo del Real de Madrid.²⁶²⁴ No deyxà fills legítims.

---

²⁶¹⁹ A partir d'aquí i fins el proper punt, no és a Illescas.

²⁶²⁰ Montiel (Ciudad Real), a la riba esquerra del Jabalón.

²⁶²¹ Bertrand du Guesclin (m. 1380).

²⁶²² Mateu 26, 52.

²⁶²³ Salm 55, 24.

²⁶²⁴ Monestir de monges de Santo Domingo el Real (Madrid), fundat per sant Domingo de Guzmán.

Don Henric II, fill bastart de don Alonso XI y germà bastart del rey don Pedro, succeý en los regnes de Castella y Leó no tant per dret quant per armas y per ser home de part per a /governar bé los regnes\ en temps de pau y guerra. Al principi de son govern tingué guerras ab alguns grans de son regne que volían regnàs sen fills bastarts del rey don Pedro però ell los hagué a mans y posà presos en Toledo. Tingué guerra hab lo rey de Portugal y Navarra però durà poc. Casà ab donya Joana de la Cerda,²⁶²⁶ filla de l'infant don Joan Manuel y besnéta del príncep don Ferrando, fill primogènit del rey don Alonso X. Per hont encara que don Henric era bastart però la sua bastardia fou un poc purgada ab lo dret legítim que tenia sa muller, de la qual tingué un fill nomenat don Joan que li succeý y una filla nomenada donya Eleonor²⁶²⁷ que fou reyna de Navarra. Regnà 10 anys. Morí de edat de 45 anys, lo any 1379. Està sepultat en la iglésia major de Toledo.

Don Joan I, fill legítim del rey don Henric II y de la reyna donya Joana de la Cerda, començà com a legítim successor de regnar en los regnes de Castella y Leon lo any 1379. No féu guerra als moros. Fou casat dos vegadas. La 1^a ab donya Eleonor, filla del rey don Pedro III de Aragó, de la qual tingué dos fills: lo 1[r] don Henric, que fou son successor rey de Castella y Leó; lo 2[n] don Ferrando, que fou rey de Aragó. Morint donya Eleonor casà 2ª vegada ab donya Beatriz,²⁶²⁹ filla del rey don Ferrando de Portugal. /Succeý que morí lo príncep de Portugal, fill únic legítim del rey de Portugal, per la mort del qual\ pertanya lo regne de Portugal a donya Beatriz /muller del rey don Joan\. Los portuguesos no volgueren que s'ajuntàs Portugal en Castella y açaren per rey a don Joan, mestre d'Avis,²⁶³⁰ fill bastart del rey don Ferrando de Portugal, lo qual era monjo profés de Sistell. Per lo qual féu guerra lo rey don Joan contra Portugal y fou vençut y perdé aquella batalla tan memorable nomenada de Aljubarota²⁶³¹ la qual celébran tant los portuguesos y

²⁶²⁵ Enric II (1333-1379), rei de Castella i Lleó (1366-1379). Per aquest rei, Pere Gil segueix Illescas (lib. VI, cap. XIX, f. 110r).

²⁶²⁶ Juana Manuel (1339-1381), filla de Don Juan Manuel (1282-1348) i Blanca Núñez de la Cerda y Lara, néta de Ferran III i nebot d'Alfons X.

²⁶²⁷ Leonor de Castella (m. 1416), reina de Navarra.

²⁶²⁸ Joan I (1358-1390), rei de Castella i Lleó (1379-1390). Per aquest rei, Pere Gil segueix Illescas (lib. VI, cap. XIX, f. 111r).

²⁶²⁹ Beatriu de Portugal (1373-1409), filla de Ferran I de Portugal (1367-1383).

²⁶³⁰ Joan I (1357-1433), rei de Portugal (1385-1433). El 1364 fou nomenat Gran Mestre de l'Orde d'Avis.

²⁶³¹ La Batalla d'Aljubarrota (1385) es combaté al camp de Sant Jordi, als voltants de la vila d'Aljubarrota, situada entre les localitats de Leiria i Alcobaça, al centre de Portugal.

en la qual per poca prudència dels capitans de l'exèrcit de Castella morí la flor dels castellans. No tingué don Joan fills de aquest segon matrimoni. Casà a son fill primogènit don Henrric ab la filla del duc de Alencastre, nomenada donya Catelina.²⁶³² Posà aquest rey als monjos de sant Hierònym en lo monestir de Guadalupe. Fundà lo monestir de cartuyxos del Paullar en la vall de Loçoya²⁶³³ y lo monestir de Sant Benet de Valladolid. Manà que lo número dels anys se contàs no per era de cèsar sinó per la nativitat de Nostre Senyor. Visqué trenta dos anys, 1 mes y 15 dies y havent regnat 11 anys morí a 9 de octubre de l'any 1390.

/19\ Don Henrique III lo Enfermís y Justicier²⁶³⁴

Don Henric III, fill legítim de don Joan I y de la reyna donya Joana, succey en los regnes de Castella y Leon lo mateyx dia y any que morí son pare lo rey don Joan que fou a 9 de octubre de l'any 1390. Era de sols 11 anys quant començà de regnar. Visqué sempre enfermís que casi sempre estava en lo llit y per ço se /nomena\ lo Enfermís. Casà ab donya Catherina,²⁶³⁵ sa cosina, filla de donya Constància filla del rey don Pedro, y ab aquest casament se sanà del tot la bastardia de la Casa Real. Tingué d'ella un fill nomenat don Joan que li succey en los regnes y /dos fillas, una\ nomenada donya Maria, muller del rey don Alonso V de Aragó la qual fou reyna de Aragó y Nàpols, valerosíssima; altra donya Catherina que fou muller de l'infant don Henrric, mestre de Sant Yago. Tingué poques guerres per estar malalt. Visqué 27 anys. Regnà 16 anys. Morí dia de la nativitat de Nostre Senyor de l'any 1406. Està sepultat en la capella dels reys nous de Toledo.

|| 169v

/20\ Don Joan 2²⁶³⁶

Don Joan II, fill legítim de don Henrric III y de donya Catherina, era sols de un any, 8 mesos, quant morí son pare lo any 1406. Deyxà'l son pare debayx de la tutela de sos germà, lo infant don Ferrando, y de sa mare. Alguns grans volgueren que regnàs don Ferrando per temor de la tutela però ell usà de tanta fidelitat a son nebot que no volgué acceptar lo regne. Y per esta causa Déu li donà altres regnes que fou lo regne de Aragó, com se dirà. En temps de la tutela succeyren algunas inquituts y

²⁶³² Caterina de Lancaster (1374-1418).

²⁶³³ El monestir cartoixà de Santa Maria del Paular es troba en un extrem de la vall de Lozoya, a 65 km. de Madrid i a 26 de Segòvia.

²⁶³⁴ Enric III (1379–1406), rei de Castella i Lleó (1390-1406). Per aquest rei, Pere Gil segueix Illescas (lib. VI, cap. XIX, f. 111r).

²⁶³⁵ Caterina I de Castella (1374-1418), filla del duc de Lancaster i Constança de Castella, néta de Pere I de Castella.

²⁶³⁶ Joan II (1405-1454), rei de Castella i Lleó (1406-1454). Per aquest rei, Pere Gil segueix Illescas (lib. VI, cap. XIX, f. 111-112r).

guerras. Sent lo rey don Joan de 16 anys casà /1ª vegada\ ab donya Maria,²⁶³⁷ filla del rey don Ferrando de Aragó, de la qual tingué un fill nomenat don Henrric que li succeý y una filla nomenada donya Maria que morí donzella. Y morint sa muller, la reyna donya Maria, casà 2ª vegada ab donya Isabel,²⁶³⁸ filla de l'infant don Joan de Portugal y néta del rey don Joan, de la qual tingué un fill nomenat don Alonso que morí de 14 anys y una filla nomenada donya Isabel, la qual succeý en lo regne després la mort de son germà y casant ab lo rey cathòlic don Ferrando fou reyna de tota Espanya excepto Portugal, com se dirà. Féu guerra ab los moros y alcançà d'ells victòrias conquistant las vilas de Zaara,²⁶³⁹ Antequera, Ximena²⁶⁴⁰ y altres y sent son honche don Ferrando, rey de Aragó, tingué ab ell guerra però no durà molt. Era son gran privat don Álvaro,²⁶⁴¹ condestable de Castella y mestre de Santyago, lo qual, abusant de la privança, féu alguns agravis y grans insolèncias per las quals fou pres per lo Rey y per procés y justícia lo i fou llevat lo cap en Valladolid. Fou aquest rey liberalíssim y dotat de totas bonas parts. Quant començà de regnar havia sols en Castella tres comptats, ço és, de Medina Celi, y Trastàmara, y Niebla, y ell féu casi los tres que són vuy. Regnà 49 anys 4 mesos. Morí a [...] de l'any 1454 sent ell de 50 anys casi justos. Està sepultat en Miraflores,²⁶⁴² cerca de Burgos.

/21\ Don Henrric IV ²⁶⁴³

Don Henrric IV, fill del rey don Joan II y de la reyna donya Maria primera muller, començà de regnar per mort de son pare lo any 1454. Havia casat en temps de son pare ab donya Joana,²⁶⁴⁴ filla del rey don Joan de Navarra, ab la qual ans la mort de son pare may pogué consumir matrimoni per tenir natural impotència; hagué discenció entre los dos consogres y per sentència pública del Papa fou declarat se desfes lo matrimoni y ayxí fou desfet. Mort lo rey don Joan II son pare se volgué casar (que no devia) y de fet se casà ab donya Joana,²⁶⁴⁵ filla del rey don Duarte de Portugal, y de la mateyxa manera nunca pogué consumir ab ella lo matrimoni per

²⁶³⁷ Maria de Castella (m. 1445), filla de Ferran I d'Aragó i Leonor d'Albuquerque.

²⁶³⁸ Isabel de Portugal (m. 1496), filla de l'infant Joan de Portugal i d'Isabel de Barcelos.

²⁶³⁹ Zahara (Cadis), a la zona nord-est de la província.

²⁶⁴⁰ Jimena de la Frontera (Cadis), prop del límit amb la província de Màlaga, a la part oriental de la Sierra de los Gazules.

²⁶⁴¹ Álvaro de Luna (1390-1453), conestable de Castella des de 1423.

²⁶⁴² Cartoixa de Nostra Senyora de Miraflores (Burgos).

²⁶⁴³ Enric IV (1425-1474), rei de Castella i Lleó (1454-1474). Per aquest rei, Pere Gil segueix Illescas (lib. VI, cap. XIX, f. 112r a 114v).

²⁶⁴⁴ En realitat, es tracta de Blanca de Navarra (1424-1464), filla de Joan d'Aragó.

²⁶⁴⁵ Joana de Portugal, reina de Castella (1438-1475), filla de Duarte I de Portugal (1391-1438).

sa natural impotència. Després de 5 anys la Reyna fou prenyada y la total causa del prenyat fou don Beltran de la Cueva,²⁶⁴⁶ duc de Alburquerque y compte de Ledesma, lo qual era estat majodorm major del Rey. Lo Rey dissimulant y fingint que era sa filla /la féu ab solemnitat batejat y nomenat donya Joana\ y la féu criar en Madrid y /després\ la féu jurar per sa filla, princesa y heretera dels regnes en Madrid. Però sos regnes y tot lo món la tenían per bastarda y ab nom infame la nomenàvan *La Beltraneja*²⁶⁴⁷ per lo qual los regnes avorriren molt al rey don Henrric en vida del Regne y fer reyna a donya Isabel. Féu-se concert /ab\ lo rey don Henrric IV que declaràs a sa germana donya Isabel per legítima successor després d'ell y que-s declaràs desfet lo matrimoni; y que la Reyna se'n tornàs a sa casa y *La Beltraneja* fos declarada per espúria y per no filla del Rey, lo qual era impotent, y lo legat del Papa absolgué als regnes del jurament de *La Beltraneja*. Y ayxí fou fet tot y se tingueren Corts en Ocliana²⁶⁴⁸ y en las quals se assentaren las sobreditas cosas y /novament\ fou jurada donya Isabel per successora en los regnes de Castella y Leon.

|| 170r Apenas foren totas las preditas cosas cumplidas y assentadas ab la predita solemnitat de part del Rey y de la princessa donya Isabel y dels regnes en ditas Corts, que lo rey don Henrric mostrà penedir-se del que havia fet y considerant que encontinent eyxirían a la princesa donya Isabel casaments, volgué pèndrer a la princesa perquè no-s casàs contra sa voluntat y déyxan de fer per no causar alguna novodat anà la princessa a Àvila per assegurar sa persona y allí celebrà las exèquias del Príncep, son germà, don Alonso.²⁶⁴⁹ Tratàvan-se tres casaments per a la princessa donya Isabel: un casament ab lo rey don Alonso de Portugal²⁶⁵⁰ que era viudo, lo qual casament desitjava /son germà\ lo rey don Henrric; altre casament ab don Carles de Guiana,²⁶⁵¹ germà del rey Luís XI de França; lo tercer casament ab lo príncep don Ferrando, fill del rey don Joan II de Aragó. Però la prudentíssima princessa informada íntegrament de las principalíssimas parts del príncep don Ferrando de Aragó respongué als dos primers casaments que ella no gosaria disposar de sí sens comunicar lo negoci ab los grans del regne y ab madur consell de alguns grans, en special de l'arcabisbe de Toledo don Alonso Carrillo²⁶⁵² y de

---

²⁶⁴⁶ Beltrán de la Cueva (m. 1492).

²⁶⁴⁷ Joana *La Beltraneja* (1462-1530).

²⁶⁴⁸ Ocaña (Toledo).

²⁶⁴⁹ Alfons, infant de Castella (1453-1468).

²⁶⁵⁰ Alfons V (1432-1481), rei de Portugal.

²⁶⁵¹ Carles de França (1447-1472), duc de Berri, de Normandia i d'Aquitània.

²⁶⁵² Alfonso Carrillo (1410-1482), arquebisbe de Toledo des de 1447.

l'almirant,²⁶⁵³ que fessen secretament venir al príncep a Dueñas. /Vingué lo príncep don Ferrando a Dueñas\; anà també lo príncep a Dueñas, la qual vila era de don Pedro Vázquez de Acuña.²⁶⁵⁴ Allí foren casats y feren las bodas lo príncep don Ferrando y la princessa donya Isabel. En ser fet y consumat lo matrimoni escrigueren los prínceps don Ferrando y donya Isabel llargament de tot lo fet y de las causas perquè se era ayxí fet al rey don Henrric, donant las suas vilas disculpas y supplicant a Sa Magestat que ho tingués per ben fet. Lo Rey sentí pena y digué que no podia respòndrer resolutament fins que tingués corts y que havent-las tingudas d'ellas resultaria la resposta. Lo Rey ab consell de alguns mals /hòmens\ casà la sua negra filla donya Joana, dita per sobrenom infame *La Beltraneja*, ab don Carles de Guiana, germà del rey de França, y la féu jurar altra volta per princesa y successora sua en Medina de Butrayo,²⁶⁵⁵ y lo marquès de Santillana y lo compte de Tendilla y altres (no obstant lo jurament que havían fet a la princesa donya Isabel la juraren per princesa y successora del Rey en los regnes), la qual cosa fou fingida per sacrílega y abominable y per causa d'ella no sols /aquests\ que la juraren foren avorrits però lo mateyx rey don Henrric fou tingut en avorrició per tots los bons de son regne. Los prínceps don Ferrando y donya Isabel scrigueren al Rey supplicanto-lo no porfiasen cosa tan fea com era en tenir a donya Joana per sa filla sabent ell y tot lo món que no era filla sua y que si totavia volia posar lo negoci en dupte que no s'averiguàs per armas sinó per justícia. Lo Rey respongué secament y sens resolt res en cosa alguna. Per altra part dissipava y alienava /lo Rey\ moltas cosas del real patrimoni per lo qual los regnes estàvan resentits. Veent assò lo príncep don Ferrando y donya Isabel partiren de Dueñas y anaren a Rioseco²⁶⁵⁶ y de allí a Alcalà de Henares ahont estava son gran servidor lo arcabisbe de Toledo, don Alonso Carrillo. Estant en Alcalà lo mateyx any, primer de son matrimoni /que fou 1469\, se alçaren quatre vilas nomenadas Sepúlveda,²⁶⁵⁷ Tordesillas,²⁶⁵⁸ Aranda²⁶⁵⁹ y Àgreda²⁶⁶⁰ en nom dels prínceps y negaren la obediència al rey Henrric. Lo any següent 1470 morí lo príncep don Carles de Guiana de la mort del qual tingué lo rey don Henrric gran pena. Passaren avant las passions y guerrillas entre lo Rey y los dos prínceps, las quals duraren fins lo any 1574 [sic] en lo qual ||

---

²⁶⁵³ Fadrique Enríquez (s. XIV-XV).

²⁶⁵⁴ Pedro Vázquez de Acuña (s. XV), I conde de Buendía.

²⁶⁵⁵ Buitrago (Madrid), situat a la vall del riu Lozoya.

²⁶⁵⁶ Medina de Rioseco (Valladolid), a la riba dreta del Sequillo.

²⁶⁵⁷ Sepúlveda (Segòvia), a la zona nord-est de la província.

²⁶⁵⁸ Tordesillas (Valladolid), a la riba dreta del Duero i al sud-oest de Valladolid.

²⁶⁵⁹ Aranda de Duero (Burgos), situat a la riba dreta del Duero.

²⁶⁶⁰ Àgreda (Sòria), a 45 km de la capital de la província, al nord-oest del Moncayo.

170v any, a 9 de desembre, /lo rey don Henrric IV\ morí y fou sepultat en Guadalupe. No féu testament. Deyxà poder al cardenal de Espanya²⁶⁶¹ y al marquès de Villena²⁶⁶² que-l fessen y que acomodassen a donya Joana, dita per sobrenom *La Beltraneja*, conforme indicarian convenir.²⁶⁶³

Mort que fou lo Rey fou jurada la princesa donya Isabel per reyna en moltes ciutats però lo marquès de Villena no corresponent en lo que era obligat, no sols ell se apartà de la Reyna però persuadí a l'arcbisbe de Toledo que s'apartàs també y los dos ab altres grandes persuadiren al rey don Alonso de Portugal que-s casàs ab donya Joana, dita per sobrenom *La Beltraneja*, que era sa neboda y que conquistàs los regnes de Castella y Leon. Cregué lo rey don Alonso (que no devia) y ab donya Joana vingué de Portugal acompanyat ab la flor de son regne a Castella y en Plasencia²⁶⁶⁴ /celebrà\ ab ella lo /desposori\ ab gran pompa intitulant-se rey de Castella /ab paraula de cumplir lo matrimoni /paraula de casar-se\ quant se alcançàs la dispensa del Papa\.

Per lo contrari los reys don Ferrando y donya Isabel començant contra lo rey de Portugal la guerra per pagar-lo ab la mateixa moneda se intitularen reys de Portugal. Començà la guerra per las duas parts entre los dos reys. Lo rey don Ferrando prengué moltes vilas en Portugal, lo rey de Portugal algunas vilas en Castella; durà la guerra casi 6 anys. Vingueren los dos exèrcits estant los dos reys presents a donar-se batalla cerca de la /ciutat\ de Toro. Fou la batalla gran que durà casi quatre horas; fou vençut lo rey de Portugal y prengué lo rey don Ferrando vuyt banderas y lo rey de Portugal a penas pogué escapar retirant-se. Fou esta batalla a 1 de març de l'any 1476. Haguda esta senyalada victòria las cosas dels reys don Ferrando y donya Isabel anaren de bé en millor: cobraren moltes ciutats y vilas, algunas que estàvan neutrals; donaren la obediència als reys cathòlics; lo rey don Alonso de Portugal se hagué de retirar a Portugal y demanant al rey de França lo favor que li havia promès no-l pogué alcançar. Lo arcbisbe de Toledo, don Alonso Carrillo, y lo marquès de Villena per medi del rey don Joan de Aragó, pare del rey don Ferrando, alcançaren perdó y prestaren la obediència al rey don Ferrando d'esta manera: cerca de l'any 1478 se trobaren los reys cathòlics casi pacífichs senyors de tota Castella y Leó y morint lo rey don Joan de Aragó a 19 de janer de l'any 1479 prengué lo rey don Ferrando la

---

²⁶⁶¹ Pedro González de Mendoza (1428-1495).

²⁶⁶² Juan Pacheco, I marquès de Villena.

²⁶⁶³ A partir d'aquest punt, Pere Gil compendia les notícies del regnat d'Isabel de Castella recollides per Illescas (lib. VI, cap. XIX, f. 121 i s.).

²⁶⁶⁴ Plasencia (Càceres), situada a la riba dreta del Jerte, en el centre de la província.

possessió dels regnes de Aragó, València y Principat de Catalunya. Y en lo mateyx any foren los reys cathòlics senyors absoluts de tota Espanya excepto lo regne de Portugal, com se diu en la vida del rey cathòlic don Ferrando. Després, per medi de la reyna donya Isabel,²⁶⁶⁵ mare de la cathòlica donya /Isabel\ y de la princesa donya Beatriz de Viseo,²⁶⁶⁶ sa germana, y sogre del príncep don Joan de Portugal,²⁶⁶⁷ se féu pau perpètua entre lo rey cathòlic don Ferrando y lo rey don Alonso de Portugal, ab algunas convenientes condicions per los dos reys y la donya Joana, nomenada la excel·lent y per renom *La Beltraneja*, la qual tenia vint anys. Prenent sant consell se retirà en sa casa y no·s volgué casar ni ab príncep ni ab persona alguna, sinó que visqué per espay de 51 en vida exemplar y ab vida sancta y particular. Morint alcançà com se creu la benaventurança. Fou firmada la dita pau entre los reys cathòlics y lo rey de Portugal a [...] del mes de [...] de l'any 148[...]. Aquest bo y loable fi tingué la sobredita guerra y gozà tota Espanya de pau.

---

²⁶⁶⁵ Isabel de Portugal (1428-1496).

²⁶⁶⁶ Beatriu de Portugal (s. XIV- XV).

²⁶⁶⁷ Joan II de Portugal (1455-1495).

Dels /comtes\ reys que són estats en Aragó des de la perdició de Espanya en lo any 715 fins que se ajuntà lo regne de Aragó hab lo comptat de Barcelona per casament de don Berenguer IV, compte de Barcelona, ab donya Petronilla y per altre nom Urraca, reyna de Aragó, en lo any 1137 de Nostre Redemptor.

En aquella part dels monts Pyrineos que està veyna a la província de Gascunya /en França\ que per altre nom /se nomena\ los Vascos o Vascones o Gascons y ha una partida o cordillera de montanyas que·s diuen las montanyas de Jaca. En estas, després de la infelice perdició de Espanya que fou lo any 715, se reculliren alguns dels godos christians y feren habitació en la ciutat de Jaca y se apoderaren dels monts de Aspa²⁶⁶⁸ y feren fortalsas en aquellas aspríssimas montanyas y allí passàvan sa vida, conservant-se y defensant-se dels moros com millor podían. Estos foren los que, poc a poc, creyxent en número, començaren de recobrar algunas terras; donaren principi al comptat de Aragó lo qual comptat després fou intitulat y fet regne (com en lo progrés d'esta història se dirà) y estos foren y són vuy nomenats los aragonesos y del regne de Aragó.

Des de l'any 715 fins lo any 800 apenas se troba en històrias certas que tinguessen cap y capità general per si que fos de gran nom sinó que lo mateyx capità que governava als qui habitàvan en las montanyas de Biscaya y Navarra los ajudava y en part governava y affavoria y d'esta manera se conservàvan.

Des de l'any 800 o cerca d'ell se troba en memòrias antigüas (com escriu Çurita en capítol 4 del libre 1 dels *Annals* de Aragó)²⁶⁶⁹ que començaren de tenir compte per sí y lo primer que·s troba per memòrias antigüas que·ls governà fou nomenat Aznar,²⁶⁷⁰ lo qual fou intitulat compte de Aragó y de aquest se pendrà lo principi dels comptes y després reys de Aragó. Aznar fou lo primer compte de Aragó del qual se té memòria; no·s pot certament saber ni manco per certa conjectura se pot averiguar quant començà de ser compte /ni\ quant temps governà. Pot se presumir,

²⁶⁶⁸ Es refereix a la vall d'Aspe, via de comunicació entre els dos vessants dels Pirineus, a l'entrada del camí de Sant Jaume a Aragó a través d'Arles.

²⁶⁶⁹ Zurita (lib. I, cap. V). Malgrat que Pere Gil segueix Zurita, la cronologia dels primers comtes d'Aragó no concorda amb la del historiador aragonès.

²⁶⁷⁰ Asnar I d'Aragó (s. IX), comte d'Aragó i d'Urgell-Cerdanya (v. 809-820).

ab conjeturas probables y opinables, que començaria cerca de l'any 800 y governaria vint anys y que moriria cerca de l'any 820.

|| 172v /2\ Galindo,²⁶⁷¹ fill de Aznar, succeí a son pare en lo comptat de Aragó; també se ignora lo temps que començà de governar y que visqué y que morí; presum-se (conforme la poca memòria que d'ell se troba) que governaria per ventura per espay de 10 anys y començant per ventura de governar cerca de l'any 820 moriria cerca de l'any 830 de Nostre Redemptor.²⁶⁷²

/3\ Andregodo Galíndez,²⁶⁷³ fill de Galindo y nét de Aznar, y ha memòrias antigüas que fou compte de Aragó; no-s pot averiguar si governà abans o després de Fortúnio Ximènez ni tampoc se pot saber certament quant temps governà lo comptat de Aragó ni en quin temps morí. Presum-se que l governaria per espay de poch's anys;²⁶⁷⁴ que seria successor de son pare Galindo Aznar y que seria abans de Fortúnio Ximènez, y per esta rahó se posa aquest compte després de Galindo Aznar y /abans\ de Fortúnio Ximènez.

/4\ Fortúnio Ximènez²⁶⁷⁵ era compte de Aragó quant fou la electió del primer rey de Navarra, Íñigo Arista,²⁶⁷⁶ y concorregué en sa electió (com escriu Çurita en lo

---

²⁶⁷¹ Galí II d'Aragó, comte d'Aragó (v. 844- d. 867?), d'Urgell-Cerdanya (834- v. 838) i de Pallars Ribagorça (833/4- v. 848).

²⁶⁷² Al marge: «*hic ponitur Andregodo*». L'anotació fa referència a l'evident desordre del manuscrit, perquè Andregoto –comte 3– hi surt immediatament després de Fortúnio Ximènez –comte 4–; errada que hem esmenat en la transcripció.

²⁶⁷³ La inclusió d'Andregoto Galíndez al catàleg comtal d'Aragó és completament inèdita. Pere Gil utilitza l'explicació històrica de Zurita (lib. I, cap. VII), que assenyala que es tracta d'Andregoto Galíndez (s. IX), pare d'Urraca, la qual es casà amb el rei de Navarra i de Sobrarbe, García Íñiguez. A continuació, Zurita exposa una conjectura que s'ajusta més a la realitat històrica, suposant que és Andregoto I d'Aragó, comte d'Aragó (922-925), fill del comte d'Aragó Galí II (893-922) i, segons un privilegi de San Pedro de Ciresa, descendent del rei de Navarra Sanç Garcia. Però la realitat històrica és una altra, ja que Andregoto Galíndez era una dona, filla de Galí II, en efecte, que contragué matrimoni amb el rei de Pamplona Garcia Sanxes. Tingueren un fill, Sanç II de Pamplona, dit Abarca, que es convertí en rei de Pamplona i comte d'Aragó (Sanç I) (970-994). És possible que Pere Gil utilitzi la conjectura de Zurita amb la intenció d'assegurar la filiació aragonesa d'Urraca (tant si aquesta era filla d'Andregoto o, segons l'opinió més comuna –com manifesta Zurita–, ho era de Fortuny Ximenes); així, demostrava inequívocament la unió del comtat d'Aragó i el regne del Sobrarb i Pamplona a través del matrimoni d'Urraca amb García Íñiguez. O simplement, el propòsit de Gil sigui mostrar el judici més probable, és a dir, moral. Per a la història de la reina Andregoto, veg. Ubieto (1952: 165-178).

²⁶⁷⁴ Ratllat: «ço és des de l'any [...] fins a l'any [...] de Nostre Redemptor».

²⁶⁷⁵ Fortuny Ximenes (s. IX).

²⁶⁷⁶ Ènnec I de Pamplona, dit *Aritza* (v. 800-812 i 816-852).

capítol 5 del llibre 1 dels *Annals* de Aragó). La qual elecció com fos feta cerca dels anys 836 és probable que des de l'any 830, per espai de 25 o 30 anys fins lo any 845, governà Fortúnio Ximénez lo comtat de Aragó. Tingué²⁶⁷⁷ Fortúnio Ximénez per filla única a donya Urraca la qual casà ab Garci Iñiguez /2\ rey de Navarra, fill de Iñigo Arista primer rey de Navarra,²⁶⁷⁸ y ayxí fou ajuntat lo comtat de Aragó per medi de aquest casament ab lo regne de Navarra des de l'any 860 fins lo any [...] de Nostre Redemptor, com en lo progrés d'esta història se dirà.

/5\ Garci Iñiguez²⁶⁷⁹ rey de Navarra, /fill del rey Iñigo Arista,\ per rahó de sa muller donya Urraca fou compte de Aragó y juntament rey de Navarra per espai de 21 anys des de l'any 860 fins lo any 881.

/6\ Sancho Abarca²⁶⁸⁰ fill y successor de son pare Garci Iñiguez començà de regnar /en Navarra\ y en /lo comtat de\ Aragó de molt poca edat casi des de l'any 886. Visqué 45 any; morí cerca de l'any 927 de Nostre Redemptor.

/7\ Garci Sanchez²⁶⁸¹ succeynt en lo regne de Navarra y comtat de Aragó a son pare Sancho Avarca començà de governar en lo any 927 per espai de 35 anys fins lo any 962 en lo qual morí y fou sepultat en Sant Joan de la Penya.²⁶⁸²

/8\ Sancho Major o Magno²⁶⁸³ fill de Garci Sanchez. És dit Magnoper sas grandesas y perquè tingué més senyorias, regnes y terras en Espanya que fins en temps havia tingut ningun rey cristià després de la destrucció de Espanya, los quals alcançà part per successió part per conquestas que féu. Casa duas vegadas: la 1^a ab la senyora de Aynar²⁶⁸⁴ de la qual tingué un fill nomenat Ramiro; morta esta, casà 2[a] vegada ab donya Encisa o donya Mayor,²⁶⁸⁵ filla de don Sancho

---

²⁶⁷⁷ El text es talla i continua línies més avall, després del relat d'Andregoto.

²⁶⁷⁸ Com ja hem assenyalat (veg. supra n. 2673), es tracta d'una invenció, perquè ni Fortuny tingué una filla anomenada Urraca, ni tampoc García Iñiguez fou fill d'Iñigo Arista, sinó de la reina Toda i de Sanç I de Pamplona (Sanç Garcés) (905-925).

²⁶⁷⁹ En realitat, es tracta de Garcia Sanxes I, Garcia III de Pamplona i comte d'Aragó (Garcia II) (925-970).

²⁶⁸⁰ Sanç I d'Aragó, dit Abarca, rei de Pamplona i comte d'Aragó (970-994).

²⁶⁸¹ Garcia IV de Pamplona o Garcia Sanxes II, el Tremolós, rei Pamplona i comte d'Aragó (Garcia III) (v. 994- v. 1004).

²⁶⁸² Monestir benedictí excavat sota una gran penya, a la vall d'Atarés, a la comarca del Sobrarb.

²⁶⁸³ Sanç III de Pamplona, el Major (1004-1035).

²⁶⁸⁴ Sança d'Aibar.

²⁶⁸⁵ Es tracta de Múnia, dita Major, filla del comte Sanç Garcia de Castella (995-1017).

comte de Castella, de la qual tingué tres fills nomenats Garcia,²⁶⁸⁶ Ferrando²⁶⁸⁷ y Gonçalo.²⁶⁸⁸ Entre estos fills lo rey don Sancho || 173r dividí sos regnes en quatre parts, /com escriu Çurita en lo capítol 13 del libre 1 dels *Annals*\. A don Ramiro donà lo comptat de Aragó ab títol de rey de Aragó y fou lo primer rey. A don Garcia donà lo regne de Navarra hab lo títol de rey y ducat de Cantabria. A don Ferrando lo comptat de Castella ab títol de rey de Castella y fou lo 1 Rey. A don Gonzalo tot lo Sobarbe y lo comptat de Ribagorça ab títol de rey y fou lo 1 rey. Regnà per espay de 59 anys, ço és, des de l'any 962 fins lo any 1017 en lo qual morí. Fou sepultat en Oviedo y després trasladat en la iglésia de Sant Isidoro de Leon. Fins al present és estada la successió y història un poc confusa de assí avant se posaran per son orde tots los reys de Aragó.

Ramiro,²⁶⁸⁹ fill de Sancho lo Major o Magno, succeý en lo regne de Aragó a son pare y fou com està dit lo 1[r] rey y començà de regnar lo any 1017 de Nostre Redemptor.²⁶⁹⁰ Lo qual regne se nomena de Aragón per rahó del riu Aragon²⁶⁹¹ que passa per dit regne y en part lo divideyx de Navarra. Tingué don Ramiro guerra ab so germà don Garcia, rey de Navarra. Tingué també guerra contra los moros y alcançà d'ells algunas victòrias y dilatà lo regne de Aragó a la part de Pallàs. Féu celebrar un concili principal en la ciutat de Jaca en lo qual se instituïren y decretaren moltes cosas útils per las iglésias, en especial se instituý la iglésia de Jaca per cathedral fins tant fos cobrada la ciutat de Huesca. Aboliren-se las leys dels godos y admeteren-se los decrets canonichs y leys imperials comunas y fueros particulars de la terra. Deyxaren-se de fer los officis y missas conforme al brevari y missal gallicano que era lo romano. Havent governat don Ramiro 43 anys, ço és, des de l'any 1017 fins lo any 1063 fou mort en una batalla y succeý-li son fill en lo mateyx any.

---

²⁶⁸⁶ Garcia Sanxes III, *El deNàjera* (1035-1054).

²⁶⁸⁷ Ferran I de Castella (1035-1054).

²⁶⁸⁸ Gonçal de Sobrarb i Ribagorça (1035-1038). Pere Gil, que segueix fidelment Zurita (lib. I, cap. XIII), es desmarca de la historiografia pactista aragonesa de Jerónimo de Blancas, el qual no reconeix l'existència de Gonçal i considera que el regne d'Aragó es formà a partir de la unió del comtat d'Aragó i el regne del Sobrarb amb el matrimoni d'Urraca, filla de Fortuny VI –últim dels comtes aragonesos–, i García Íñiguez II, el 6è rei de Sobrarb.

²⁶⁸⁹ Al marge: «9 y 1 rey de Aragó».

²⁶⁹⁰ Ramir I d'Aragó (1035-1063), primer rei d'Aragó.

²⁶⁹¹ El riu Aragón neix al vessant meridional dels Pirineus, al sud del port de Canfranc, i desguassa les aigües a l'Ebre després d'unir-se amb l'Arga.

/2\ Sancho Ramírez,²⁶⁹² fill del rey don Ramiro, succeynt a son pare començà de governar lo regne de Aragó 1063. Fou home de grans parts; augmentà molt son regne. Tingué guerras ab los moros y d'ells alcançà moltas victòrias. Procurà que algunas abadias fossen exemptas dels bisbes perquè llurs rendas se governassen millor y per assò alcançà breus particulars dels papas Alexandre II y Gregòrio VII. Y en lo any 1077 /fou erigit per los navarros per rey de Navarra y Pamplona\ y per quant posà la mà en rendas ecclesiàsticas y se usurpà algunas dècimas per los gastos de las guerras que tenia forçadas contra los moros. Féu de aquest peccat pública penitència en la iglésia cathedral de Roda l'any 1081, com escriu Çurita en lo capítol 25 dels *Annals* de Aragó.²⁶⁹³ Y en lo any abans y en lo mateyx any y en lo any 1083 alcançà moltas victòrias dels moros y cobrà moltas vilas en lo regne de Aragó. Y en lo any 1085 féu donació don Sancho Ramírez a don Pedro, son fill, dels estats de Sobarbe y Ribagorça y de allí avant se intitulà rey de Sobarbe y de Ribagorça. /Y en maig de l'any 1085 conquistà ab lo rey de Castella la ciutat de Toledo\ . En lo any 1089 cobrà la vila de Monçó y lo any 1090 se féu tributari lo rey de Huesca y tenint-la assitjada fou ferit de una sageta, del qual colp morí havent governat 31 anys, ço és, des de l'any 1063 fins a 4 de juny de l'any 1094 en lo qual morí. Succeý en lo regne son fill.

|| 173v /3\ Pedro,²⁶⁹⁴ fill primogènit de don Sancho Ramírez, succeynt a son pare en lo regne començà de regnar a 4 de juny de l'any 1094 y proseguint lo mateyx siti y seo de Huesca lo conquistà a la fi del mateyx any. Y després alcançà gran victòria dels moros en la gran batalla de Alcoraz,²⁶⁹⁵ en la qual aparegué sant Jordi ab un cavall peleant per ajudar als christians y aportava un cavaller aleman del linatge de Moncada. Y per quant en dita batalla aparegué sant Jordi y moriren quatre reys moros prengueren don Pedro y los reys de Aragó per armas la creu de sant Jordi sobre camp de plata ab 4 caps de quatre reys moros.²⁶⁹⁶ Fou esta gloriosa batalla lo

---

²⁶⁹² Sanç Ramires III d'Aragó (1063-1094).

²⁶⁹³ Ribadeneira (1950: lib. I, cap. XXXVIII, 517) inclou la penitència i la devolució de les rendes de l'església de Roda per part del rei d'Aragó Sanç Ramires, com a mostra del «*recato que deben usar los príncipes en aprovecharse de los bienes de la Iglesia*».

²⁶⁹⁴ Pere I d'Aragó (1094-1104).

²⁶⁹⁵ Ratllat: «y en lo any 1098 tornà a conquistar la ciutat de Barcelona». La batalla d'Alcoraz tingué lloc en una plana al sud de la ciutat d'Osca el 25 de novembre de l'any 1096, entre les hosts de Pere I d'Aragó i les del rei sarraí de Saragossa.

²⁶⁹⁶ Malgrat que l'origen de l'escut i el seu significat encara són un enigma, historiadors del s. XV com Vagad o Marineo Sículo el situen a la batalla d'Alcoraz; veg. Montaner (1995: 45). Més tard, Carbonell atribuí l'heràldica a Ramon Berenguer IV, comte de Barcelona, que després de vèncer a quatre reis àrabs va donar-lo al Regne; veg. P. M. Carbonell (1997: vol. II, 32). A més, Carbonell –segurament utilitzant la versió aragonesa de la *Crònica de Sant*

any 1096 de Nostre Redemptor y en lo any 1098 tornà a conquistar la ciutat de Barbastre. En aquest temps o cerca d'ell, en lo any 1096, lo Cid Ruy Díaz conquistà la ciutat de València però morint poch dias després lo Cid se perdé y tornaren los moros altra vegada a ser senyors d'ella. Havent regnat don Pedro en Aragó y Navarra 10 anys, ço és, des de 4 de juny de l'any 1094 fins a 28 de setembre de l'any 1104, morí de malaltia en dit any y per ser-li mort son fill lo infant don Pedro succeí en los regnes de Aragó y Navarra son germà don Alonso Sánchez.

/4\ Alonso Sánchez²⁶⁹⁷ succeynt a son germà don Pedro en los regnes de Aragó y Navarra per morir /don Pedro\ sens fills. Començà de regnar lo any 1104. Fou per sa persona y parts valerosíssim. Casà ab la reyna de Castella la qual tenia ja un fill de altre marit nomenat don Alonso. Tingué per rahó de la condició de sa muller grans treballs y guerras en Castella. Fou gran guerré contra los moros, conquistà Tarassona, Calatayud y vilas innumerables. Entrà conquistant y talant los regnes de València, Múrcia y Granada. Tingué en sa vida 24 batallas capitals y en totes alcançà victòria. Quan se casà ab la reyna de Castella se intitulà emperador de Espanya. Sent morta la Reyna se concordà an son fillastre don Alonso que governàs (quy s'era de edat) sos regnes de Leó y Castella y ell se retirà a sos regnes de Aragó y Navarra. Posà siti sobre Fraga y en ell fou mort lo any 1134 de Nostre Redemptor. Y no tenint fills havia fet testament en lo qual donava moltes vilas a iglésias y monestirs y instituïa hereu universal dels regnes de Aragó y Navarra a la religió del Temple de Hierusalem. Però elegint los aragonesos per rey a don Ramiro, son germà, que era monjo profés y sacerdot se féu concordia ab la religió del Temple y se conservà pau, com escriu Çurita en los capitols 42, 43, 44, 45, 49 y 50 del libre 1 dels *Annals* de Aragon. Governà don Alonso los regnes de Aragó y Navarra per espay de 30 anys, ço és, des de l'any 1104 fins lo any 1134 en lo qual morí com està dit.

/5\ Ramiro /II\²⁶⁹⁸ monjo profés y sacerdot y fill²⁶⁹⁹ /legítim y natural del rey don Sancho Ramiro III,²⁷⁰⁰ germà de don Pedro y don Alonso Sánchez III, rey de Aragó,

---

Joan de la Peña—, introduí a la llegenda un Montcada que acompanyava sant Jordi, per demostrar el protagonisme dels nobles catalans en l'alliberament; veg. Cortadellas (2001: 18). Beuter seguí aquesta tradició, mentre que Zurita, després de reproduir la tradició de la batalla d'Alcoraz, indicà que es tractava de l'escut més antic de la corona d'Aragó i el vinculà a Aragó; veg. Zurita (lib. I, cap. XXXII i lib. X, cap. LXI). Pere Gil segueix el relat de Zurita.

²⁶⁹⁷ Alfons I el Batallador (1104-1134).

²⁶⁹⁸ Ramir II d'Aragó (1134-1137).

com escriu Çurita en lo capítol 5 del libre 1 dels *Annals*. Succeý en lo regne de Aragó per electió dels aragonesos. No succeý en lo regne de Navarra perquè los navarros elegiren per son rey a don Garcia.²⁷⁰¹ Casà don Ramiro ab dispensa. Tingué una filla, dita Petronil·la, y a petició sua y dels aragonesos la permeteren casar ab don Ramon Berenguer, compte de Barcelona, y encontient renuncià lo regne en cap del compte, lo qual se intitulà compte de Barcelona y príncep de Aragó. Se retirà en son monestir y lo compte de Barcelona prengué la pcessió de Aragó, d'esta manera se ajuntà Cathalunya ab Aragó. Don Ramiro sols governa 3 anys perquè lo any 1134 fou elegit y se casà lo any 1137. Renuncià y lo compte fou tingut per príncep de Aragó al qual després succeý en rey de Aragó y compte de Barcelona son fill don Alonso, dels quals reys se tracta en lo altre capítol.

---

²⁶⁹⁹ Ratllat: «natural del rey don Alonso Sánchez».

²⁷⁰⁰ Sanç V Ramires, rei de Navarra (1076-1094).

²⁷⁰¹ Garcia V Ramires, rei de Navarra, *El Restaurador* (1134-1150).

Dels reys que són estats de Navarra des de la perdició de Espanya en lo any 715 fins que últimament se ajuntà lo regne de Navarra ab los regnes de Castella y Aragó per lo valor del rey cathòlic don Ferrandoll /y persevera dit regne ajuntat\ fins lo any 1600 de Nostre Redemptor.

Certíssima cosa és que quant se acabà de pèrdre tota Espanya y ser ocupada per los moros en lo any 715, se retiraren y salvaren molts dels godos christians, espanyols /nobles y plebeyos en\ linatge, en los monts Pyrineos, en especial en las partidas nomenadas Sobrarbe y en las montanyas de Biscaya y Navarra, lo número dels quals no·s pot certament saber.

Estos, des de l'any 715 fins lo any 730, no·s pot entèndre çertament de las històrias tant antigüas com modernas que tinguessen capità universal y general de tots sinó que s'escondían y defensàvan dels moros en differentes parts del modo que podían.

Des de l'any 730, per espay de 106 anys, fins a l'any 836 se trau de memòrias antigüas y de històrias generals y antichs historiadors, /als\ quals segueyxen Illescas en lo capítol 75 del libre 4 de la *Historia Pontifical*; Ambròsio de Morales en lo libre [...] de la sua *Historia de España*; Joan Mariana en lo libre [...] de la *Historia de España*; Çurita en los primers capítols del libre 1 dels *Annals de Aragó* y altres que governaren com a capitans en Biscaya, Pamplona y Navarra, los quatre següents per orde:²⁷⁰²

Garcia Ximènez²⁷⁰³ començà de governar ab títol de capità o governador o compte en Sant Joan de la Peña, des de l'any 730. Durà-li lo govern per espay de 38 anys. Morí en lo any 758.

Garcia Iñíguez²⁷⁰⁴ successor de Garcia Ximènez començant de governar en lo any 758 continuà y perseverà en lo govern per espay de 52 anys y morí en lo any 802. Aquest diuen alguns que s'intitulà rey de Pamplona.

²⁷⁰² A partir d'aquí, Pere Gil segueix Gonzalo de Illescas (lib. IV, cap. 85).

²⁷⁰³ Garcia Ximenes (s. IX).

²⁷⁰⁴ Garcia I de Pamplona (852- v. 882) o Garcia Iñíguez. En realitat, fou fill i successor d'Ènec I.

Fortúnio Garcia,²⁷⁰⁵ succeint en dit govern a Garcia Iñíguez, començà de governar lo any 802. Durà-li lo temps de son govern 14 anys. Morí lo any 816.

Sancho Garcia²⁷⁰⁶ fou successor de Fortúnio Garcia y començant de governar en lo any 816 continuà lo govern per espay de 22 anys y morí en lo any 836 de Nostre Redemptor. Estos 4 predits tingueren solament títol de capitans o governadors o comptes. Los següents tingueren títol de reys y foren verdaders reys de Navarra.

|| 175v /1 Rey\. Ínigo Arista²⁷⁰⁷ natural del comptat de Bigorra,²⁷⁰⁸ de linatge principalíssim, de grans forçes, de gran ingeni, de gran inclinació a armas y a guerras, de gran [?]. Home ferós y terrible en acometre als enemichs y que ls feya tremolar y d'ells alcançava senyaladas victòrias, per la qual causa li posaren sobrenom de *Arista* perquè sempre estava com enristat y aparellat per a perseguir als moros. Aquest fou lo primer que devallà de las montanyas de Biscaya als plans de Pamplona y altres plans; y ajuntant y acaudillant molta gent conquistà moltes terras dels plans de Navarra. Per todas las quals causas, de comun consentiment, los capitans de son exèrcit y los barons de la terra y tots lo alçaren per supremo capità y lo intitularen y coronaren rey, y concorreren /també\ a esta electió Fortúnio Ximènez, compte de Aragó.

Aquest Ínigo Arista fou lo primer que tingué títol de rey y que fou verdader, legítim y natural rey en lo regne de Navarra y Sobrarbe. Començà de regnar, segons alguns,²⁷⁰⁹ en lo any 819 y morí lo any 839, però conforme la opinió de altres y la segueyx Illescas en lo capítol 75 del libre 4 de la *Historia Pontifical* ell començà de regnar en lo any 836 y perseverà en lo regne 24 anys y morí lo any 860 de Nostre Redemptor. Tingué Ínigo Aristade sa muller la reyna Theuda un fill nomenat Garci Iníguez lo qual li succey en lo regne.²⁷¹⁰

---

²⁷⁰⁵ Fortuny I de Pamplona, dit el Borni o el Monjo (882-905).

²⁷⁰⁶ Sanç I de Pamplona o Sanç Garcés (905-925).

²⁷⁰⁷ Ènnec I de Pamplona, dit *Aritza* (v. 800-812 i 816-852).

²⁷⁰⁸ Bigorre, antiga comarca de França, a la Gascunya, limita al sud amb Aragó i a l'oest amb el Bearn.

²⁷⁰⁹ Es refereix a Zurita (lib. I, cap. V).

²⁷¹⁰ La citació a Theuda correspon a Zurita (lib. I, cap. V), que considera Garcia Iñíguez fill del matrimoni de Theuda i Iñigo Arista.

/2\ Garci Iníquez,²⁷¹¹ fill de Ínigo Arista, succeý a son pare en lo any 860. Fou valerosim [sic], rey de no menor ànimo, ni fortaleza, ni ventura que son pare; conquistà moltas terras en Navarra y Aragó. Casà ab donya Urraca /[\?]\ la qual, estant prenyada y molt cercana al part, en companyia del rey Garci Iníquez, son marit, los dos y los de la cort que·ls acompanyàvan, molt descuydats, en un loc nomenat Larumbre o segons la història antiga de Aragó la vall de Ayvar,²⁷¹² y estant d'esta manera sens ningun percebiment de guerra, vingueren repentinament gran multitud de moros y mataren al Rey y Reyna y molts dels que·ls acompanyaren y fugiren. Volgué Nostre Senyor que un cavaller aragonès, que era senyor de la casa y solar dels Avarcas /y del linatge de Guevara,\ veent la reyna morta, veent que la criatura feya moviments y obrint a la Reyna, tragué la criatura que era un infant y aportant-lo a sa casa lo crià escondidament, al qual posà nom don Sancho.

Fou la mort del rey Garci Iníquez y de la reyna donya Urraca molt plorada en lo regne de Navarra, lo qual regne governà lo rey Garci Iníquez per espay de 21 anys, ço és, des de l'any 860 fins lo any 881 de Nostre Redemptor.

|| 176r /3\ Don Sancho Avarca²⁷¹³ succeý en lo regne de Navarra y comptat de Aragó d'esta manera: que estant ajuntats los comptes y barons y principals del Regne per elegir o tractar de electió de rey, lo cavaller que obrí a donya Urraca y lo tragué del ventre de sa mare lo aportà davant tot lo parlament vestit ab hàbit pastoril y calçat ab unas avarcas y comtà tota la història, y encontinent fou pres, entronizat y jurat per rey. Y per rahó del calçat fou nomenat Sancho Avarca, /y lo cavaller que era del linatge de Guevara fou nomenat *Ladrón*.²⁷¹⁴ Fou gran guerrer, conquistà moltas terras, /en special lo ducat de Cantàbria\. Tingué un fill nomenat Garci Sánchez, lo qual li succeý. Visqué 45 anys, /és a saber: des de l'any 881 fins lo any 927 y poch\ anys d'estos foren que no·s governassen en son nom lo regne de Navarra y lo comptat de Aragó.

---

²⁷¹¹ Garcia Sanxes I, Garcia III de Pamplona i comte d'Aragó (Garcia II) (925-970).

²⁷¹² El lloc de Larumbe (Navarra) pertany al municipi de Gulina. La vall d'Aibar confina amb les d'Orba, Onsella d'Aragó, Heraul i Ibargoiti, a la riba de l'Aragón. Pere Gil menciona aquests llocs a través de Zurita (lib. I, cap. VII).

²⁷¹³ Sanç II de Pamplona, dit Abarca, rei de Pamplona i comte d'Aragó (Sanç I) (970-994).

²⁷¹⁴ Pere Gil extreu la llegenda d'Illescas (lib. IV, cap. 75).

/4\ Garci Sàncnez²⁷¹⁵ /lo Temblador\ succeý a son pare Sancho Avarca en lo regne de Navarra y comptat de Aragó, y començà de governar en lo any 927. Tenia per sobrenom Temblador perquè abans de entrar en batalla tramolava, però després de entrat y posat en ella era un Hèctor en fortaleza y ànimo invincible, y ayxí alcançà moltes victòrias y conquistà algunas terras. Fou casat /ab donya Ximena²⁷¹⁶ y tingué del legítim matrimoni un fill nomenat Sancho lo Major lo qual li succeý. Governà aquest rey sos estats molt bé per espay de 35 anys, ço és, des de l'any 927 fins lo any 962 y fou sepultat en Sant Joan de la Penya.

/5\ Sancho²⁷¹⁷ Major o Magno fou successor de son pare Garci Sàncnez. Nomenà's Magno o Major perquè fou lo major rey, no sols de Navarra però de tots quants éran estats en Espanya, perquè, part per legítima successió y part per hazanyas y conquistas grans que féu, vingué a ser senyor de Navarra, Aragó, Sobrarbe, Ribagorça y alguna partida del regne de Leon y altra partida de la Gascunya en França. Fou casat ab una dama que era senyora de Ayuar en Navarra, de la qual tingué un fill nomenat Ramiro²⁷¹⁸. Morint esta muller casà segona vegada ab donya Major o segons altres diuen donya Elvira,²⁷¹⁹ /filla del compte don Sancho de Castella,\ y d'esta tingué tres fills: 1[r] don Garcia; 2[n] don Fernando; 3[r] don Gonzalo. Governà per espay de 55 anys, ço és, des de l'any 962 fins lo any 1017, poch més o manco, si bé en aquest número dels anys de don Sancho lo Major y ha grandíssima varietat, però esta apar la més verisímil història. En son últim testament partí sos regnes entre sos fills d'esta manera donant-los a tots regnes y títols de rey. D'esta manera y en la forma següent, com escriu Çurita /en lo capítol 13 del libre 1 dels *Annals*\, a don Ramiro donà lo comptat de Aragó, ab títol de rey de Aragó, y fou lo 1 rey; a don Garcia lo regne de Navarra, ab títol com tenia de rey, y lo ducat de Cantàbria; a don Fernando lo comptat de Castella, ab títol de rey de Castella, y fou lo 1[r] rey; a don Gonzalo tot lo Sobrarbe y lo comptat de Ribagorça ab títol de rey del Sobrarbe, y fou lo 1 rey. La qual divisió després la mort de don Sancho lo Major fou ocasió de guerra entre los germans entre si, com escriuen tots los historiadors.

---

²⁷¹⁵ Garcia IV de Pamplona (o Garcia Sanxes II), dit el Tremolós, rei de Pamplona i comte d'Aragó (Garcia III) (994-1004).

²⁷¹⁶ Ximena Fernández, de la família dels Vela.

²⁷¹⁷ Sanç III de Pamplona, dit el Gran, rei de Pamplona (1000-35) i comte d'Aragó (Sanç II: 1000-35), de Ribagorça (Sanç I: 1017-35) i de Castella (Sanç II: 1029-35).

²⁷¹⁸ Sança d'Aibar, mare de Ramir I d'Aragó (1035-1063).

²⁷¹⁹ Múnia o Elvira de Castella (m. 1040), dita Major, hereva dels comtats de Castella i Ribagorça.

Garcia,²⁷²⁰ com està dit, des de l'any 1017 començà de regnar en Navarra; tingué guerras ab son germà don Ramiro, rey de Aragó, y ab lo altre germà don Ferrando.

|| 176v Ferrando,²⁷²¹ rey de Castella, no podent per enveja sufrir que fos tan poderós rey com era y després que passaren alguns anys, vingué don Garcia ab gran exèrcit a ajuntar-se contra don Ferrando, que tenia també gran exèrcit en un lloc nomenat Atapuerca, que és cerca las montanyas de Oca.²⁷²² Y allí, donant-se batalla los dos exèrcits, de poder a poder, fou vençut y mort don Garcia lo any 1054. Y ayxí governà don Garcia lo regne de Navarra per espay de 37 anys, ço és, des de l'any 1017 fins lo any 1054, y succeynt-li son fill en lo regne, don Hernando se apoderà de molta part del regne de Navarra.

Sancho,²⁷²³ fill de don Garcia, succeý a son pare en lo que li restava del regne de Navarra. Començà de governar lo any 1054; confederà's hab lo rey de Aragó, don Ramiro, contra son honcle don Hernando, rey de Castella. Tingué guerras y treballs en son regne y havent regnat 17 anys, ço és, des de l'any 1054 fins lo any 1071, fou mort a traïció per un cavaller y no tenint fills li succeý en lo Regne son germà que tenia lo mateyx nom.²⁷²⁴

Sancho, germà de don Sancho, fill de don Garcia, rey de Navarra, succeý a son germà per ser mort sens fills y començant de regnar lo any 1071. Sols regnà sinc anys perquè fou mort per son germà don Ramon, lo qual lo matà per cubdícia y ambició de regnar però després de haver-lo mort fou tant lo temor que tingué del fratricidi comès y de que no-l natassen que fugí del Regne. Los navarros, restant ab justa rahó sentits de tan gran tyrania y no tenint esperança que don Ramon hagués de ser bon rey havent comès tan gran fratricidi y no tenint altre de sanc real que succeýs en lo estat, determinaren de privar a don Ramon del dret que podia pretendre y elegiren de comun consentiment al rey de Aragó, nomenat don [...], per

---

²⁷²⁰ Garcia V de Pamplona (o Garcia Sanxes III), dit *El de Nájera*, rei de Pamplona (1035-54).

²⁷²¹ Fernando I, rei de Castella i Lleó (1035-1065).

²⁷²² Atapuerca dista 20 km. a l'est de la ciutat de Burgos, al peu de la serralada homònima i de les Muntanyes d'Oca.

²⁷²³ Sanç IV de Pamplona, dit *El de Peñalén*, rei de Pamplona (1054-1076).

²⁷²⁴ En realitat, el succeí Sanç V de Pamplona, fill de Ramir I d'Aragó.

a que fos rey de Navarra. Y ayxí fou per justa electió ajuntat lo regne de Navarra hab lo regne de Aragó, com escriu Çurita en lo capítol 23 dels *Annals de Aragó*.²⁷²⁵

Sancho Ramírez,²⁷²⁶ rey de Aragó, per electió fou fet rey de Navarra y començà de governar lo regne de Navarra cerca de l'any 1077 de Nostre Redemptor. Y lo governà des de l'any 1077 fins lo any 1044 per espay de 17 anys, com se declara en lo capítol [...] en lo qual se tracta dels reys de Aragó.

Pedro,²⁷²⁷ fill de Sancho Ramírez, succeint a son pare en los regnes de Aragó y Navarra lo any 1094 començà de governar y durant-li lo govern per espay de 10 anys morí lo any 1104.

Alonso Sànchez,²⁷²⁸ succeint a son germà don Pedro per morir sens fills en los regnes de Aragó y Navarra, governà per espay de 30 anys, ço és, des de l'any 1104 fins lo any 1134 en lo qual morí, com està llargament en lo capítol en lo qual se tracta dels reys de Aragó.

|| 177r Garcia Ramírez,²⁷²⁹ fill de l'infant don Ramiro lo qual casà ab la filla del Cid que era nét de don Sancho que mataren en Roda, succey en lo regne de Navarra tant solament per electió dels navarros, la qual electió passà d'esta manera. Morint lo emperador don Alonso Sànchez y deyxant sols un fill nomenat don Ramiro, lo qual era monjo de sant Benet y profés y sacerdot, tractaren ab los aragonesos de elegir rey y discordant los navarros dels aragonesos aparegué als navarros que s convenia elegir al predit don Garcia, y de fet lo elegiren. Als aragonesos aparegué elegir a don Ramiro, com de fet lo elegiren, de manera que per estas differentes elections se apartaren estos dos regnes y tingueren differentes reys com abans havían acostumat tenir. Per esta causa se mogué guerra entre don Ramiro, rey de Aragó, y don Garcia, rey de Navarra, y també don Alonso, rey de Castella, lo qual pretenia dret de successió en dits regnes de Navarra y Aragó però hab lo temps se concordaren estas differèncias y don Garcia en sa pcessió del regne de Aragó y

---

²⁷²⁵ La narració de Zurita (lib. I, cap. XXIII) en aquest punt és molt confusa, cosa que explicaria l'errada de Pere Gil.

²⁷²⁶ Sanç V de Pamplona (Sanç Ramires), rei d'Aragó (Sanç III d'Aragó) (1063-94) i de Pamplona (1076-94).

²⁷²⁷ Pere I de Navarra i Aragó (1094-1104).

²⁷²⁸ Alfons I el Batallador, rei d'Aragó i Navarra (1104-1134).

²⁷²⁹ Garcia VI de Pamplona (o Garcia Ramires), dit el Restaurador, rei de Pamplona (1134-50), fill de Ramir Sanxes i de Cristina Rodríguez de Vivar.

don Alonso en sa possessió dels regnes de Castella y de Leon. Contan alguns que don Ramiro fou lo qui sentencià a 15 hòmens rics de Aragó en Güesca lo any 1136 perquè no li portàvan obediència. De la qual justícia isqué la campana de Aragó que tant diuen que sona en tota Espanya però Çurita en lo capítol 52 del libre 1 dels *Annals de Aragó* dupta molt, y ab rahó, de la veritat d'esta història. Governà don Garcia Ramírez lo regne de Navarra per espay de 26 anys, ço és, des de l'any 1134 en lo qual fou elegit per los navarros fins lo any 1150 en lo qual morí y li succeý son fill en lo Regne.

Sancho,²⁷³⁰ fill de Garcia Ramírez, succeý a son pare en lo regne de Navarra lo mateyx any que morí, ço és, lo any 1150. Fou rey de grandíssimas parts al qual per sa sabiduria y gran prudència nomenaren don Sancho lo Savi. Governà son regne y lo augmentà per espay de 44 anys, no obstant moltes contradiccions y guerras que tingué contra los moros y contra los reys de Castella y de Aragó, ço és, des de l'any 1150 fins lo any 1194. Tingué de la Reyna sa muller, filla de l'emperador don Alonso,²⁷³¹ dos fills y tres fillas. Lo 1[r] fill fou don Sancho lo qual li succeý en lo Regne; lo 2[n] fill don Hernando al qual arrestrà un cavall y morí sens fills. La 1ª filla fou donya Berenguera²⁷³² que casà ab Ricardo, rey de Inglaterra, y morí sens fills; la 2ª donya Teresa que morí donzella; la 3ª donya Blanca²⁷³³ que casà ab Tibaldo, compte de Campània, del qual entre altres tingué un fill nomenat Tibaldo que després succeý en lo regne de Navarra. Morí don Sancho lo Savi, rey de Navarra, en juny de l'any 1194.

|| 177v Sancho,²⁷³⁴ fill de don Sancho lo Savi, succeý a son pare en lo regne de Navarra lo mateyx any que morí que fou lo any 1194 de Nostre Redemptor. Visqué en lo govern de son regne 40 anys, ço és, des de l'any 1194 fins lo any 1234 de Nostre Redemptor en lo qual temps tingué moltes guerras contra los reys de Castella y Leon. Governà ab molta prudència y conservà son regne ab molta pau. Y per a valer-se contra lo rey de Castella, en lo any 1231, a 2 de febrer, estant ab companyia de don Jaume rey de Aragó en lo castell de Tudela, se adoptaren la un rey al altre com consta per lo acte de adopció que referyx Çurita en lo capítol 11 del libre 3 dels *Annals de Aragó*, y foren contents los navarros de aquesta adopció. Y a

---

²⁷³⁰ Sanç VI de Navarra, dit el Savi (1150-1194).

²⁷³¹ Sança, filla d'Alfons VII de Castella.

²⁷³² Berenguera (1165-1230) es casà el 1191 amb el rei anglès Ricard Cor de Lleó.

²⁷³³ Blanca de Navarra (m. 1156).

²⁷³⁴ Sanç VII de Navarra, dit el Fort (1194-1234).

7 de abril del predit any 1234 morí lo rey don Sancho de Navarra y fou sepultat en lo monestir de Nostra Senyora de Roncesvalles.

Thibaldo,²⁷³⁵ nebot de don Sancho per ser fill de Thibaldo compte de Campània y de donya Blanca germana de don Sancho, rey de Navarra, succey después de mort son honcle lo rey don Sancho a petició dels navarros que·l cridaren y·l juraren per rey lo mateyx any 1234 de Nostre Redemptor. Alguns diuen que lo rey don Jaume sedint a son dret per la adopció feta los donà llicència que·l cridassen; altres afirman que los navarros per tenir rey natural y no mesclar-se ab Aragó, estant lo rey don Jaume ocupat en la conquesta del regne de València, lo cridaren. Lo cert és que después per rahó de haver entrat lo rey don Jaume /en possessió del regne de Navarra y hagué moltas guerres entre los rey de Aragó, don Jaume y don Pedro, y lo rey Thibaldo y sos successors. Governà Tibaldo lo regne de Navarra per espay de 19 anys, ço és, des de l'any 1234 fins lo any 1253 en lo qual morí a 8 de juliol de dit any. Deyxà dos fills nomenats Tibaldo y Henrrique los quals li succeyren en lo regne.

Tibaldo,²⁷³⁶ fill de Tibaldo, succeynt a son pare en lo regne de Navarra si bé era de menor edat y debayx la tutela de sa mare, començà de regnar lo mateyx any de la mort de son pare que fou lo any 1253 y estigué son regne alguns anys debays de la protectió de don Jaume, rey de Aragó. Tingué guerras ab Castella. Governà son regne per espay de 17 anys, ço és, des de l'any 1253 fins al octubre o novembre de l'any 1270 en lo qual any morí y no deyxà fills.

Henrrico,²⁷³⁷ germà de Tibaldo, succey a son germà en lo any 1271 per ser mort son germà en la ciutat de Tràpana del regne de Sicília sens fills. Començà de regnar en dit any. Tingué guerres hab lo rey de Aragó y Castella. Governà lo regne de Navarra per espay de [...] anys, ço és, des de l'any 1271 fins lo any 12[...] en lo qual morí.

|| 178r [...] rey de França después la mort de Henrrico rey de Navarra y germà de Tibaldo se apoderà del regne de Navarra ab títol [...]; començà de regnar lo any [...] y governà a Navarra.

---

²⁷³⁵ Tibald I de Navarra (1234-1253).

²⁷³⁶ Tibald II de Navarra (1253-1270).

²⁷³⁷ Enric I de Navarra (1270-1274).

|| 180v *Catàleg breu dels reys de Navarra tret de Vaseo*,²⁷³⁸ *Martin Azpilicueta*²⁷³⁹ y *Illescas*.²⁷⁴⁰

Garci Ramírez; governà 42 anys a Navarra

Garci Iñíguez; 44 anys; nomenàs rey de Pamplona

Fortuño Garcia; 13

Sancho Garcia; 20

Íñigo Arista foy rey; anys 20; aquest fou lo 1 rey de Navarra

Garcia Iñíguez; 21

Don Sancho Garcia Abarca; 36

Don Garcia lo Temblador; 35

Don Sancho lo Major de sola Navarra; 51

Sancho Garcia; 7

Don Sancho Ramírez; 18; rey de Navarra y Aragón

Don Pedro de Navarra y Aragón; 18

Garci Ramírez; 25

Don Sancho lo Savi; 44

Don Sancho lo Fort; 40

Tibaldo; 19

Tibaldo II, gendre del rey S. Luýs de França; 17

Honrrico; 3

Philip lo Gentil de Navarra y França; 36

Luys de Utino de Navarra y França; 9

Philip lo Llarç de França; 6

Carlos lo Gentil de França; 6

Philip III, gendre de Utino; 45

Carlos II; 37

Carlos III; 39

Don Joan, fill de don Hernando de Aragón; 40

Gaston de Foyx; 48

Phebo; regnà anys 2

---

²⁷³⁸ Es refereix al «*catalogus regum navarrae*» (f. 41r–42v), inclòs en la *Chronici rerum memorabilium hispaniae* (Salamanca, 1552) de Ioanne Vasaeo.

²⁷³⁹ Martín de Azpilicueta (1491-1586), anomenat també *El Doctor Navarro*, en honor al seu lloc de naixement. Teòleg i jurisconsult, fou autor d'un *Catalogum regum Navarrae* dirigit a Francisco de Lodosa, el qual fou utilitzat per Vaseo –com ell mateix declara.

²⁷⁴⁰ Illescas no inclou a la seva obra cap catàleg dels reis de Navarra.

Don Joan de la Brit;18

Don Ferrando, lo rey Cathòlic; 4

Carlos V, emperador; 39

Don Philip II; 42

Don Philip III viu en lo any 1600; ha 3 anys que regna; lo Senyor done molts y plena anys de vida.²⁷⁴¹

---

²⁷⁴¹ El catàleg és el següent: Garcia Ximenes (s. IX); Garcia I de Pamplona (852- v. 882); Fortuny I de Pamplona (882-905); Sanç I de Pamplona (905-925); Ènnec I de Pamplona, dit *Aritza* (800-812 i 816-852); Garcia Sanxes I de Pamplona (925-970); Sanç II de Pamplona, dit *Abarca* (970-994); Garcia IV de Pamplona, dit el Tremolós (994-1004); Sanç III de Pamplona, dit el Gran (1004-1035); Sanç IV de Pamplona, dit *El de Peñalén* (1054-1076); Sanç V de Pamplona (1076-1094); Pere I de Pamplona (1094-1104); Garcia VI de Pamplona, dit el Restaurador (1134-1150); Sanç VI de Navarra, dit el Savi (1150-1194); Sanç VII de Navarra, dit el Fort (1194-1234); Tibald I de Navarra (1234-1253); Tibald II de Navarra (1253-1270); Enric I de Navarra (1270-1274); Felip I de Navarra, dit el Bell(IV de França) (1274-1305); Lluís I de Navarra (X de França) (1305-1316); Felip II de Navarra, dit el Llarg(V de França) (1316-1322); Carles I de Navarra, dit el Calb(IV de França) (1322-1328); Felip III de Navarra (1328-1343); Carles II de Navarra, dit el Dolent(1349-1387); Carles III de Navarra, dit el Noble (1387-1425); Joan II de Navarra (1425-1436); Gastó IV de Foix (1436 -1472); Francesc Febus (1482-1483); Joan III d'Albret (1491-1516); Ferran I, el Catòlic(II d'Aragó, V de Castella) (1512-1516); Carles IV (I d'Espanya) (1516-1556); Felip IV (II d'Espanya) (1556-1598); Felip V (III d'Espanya) (1598-1621). Sorpren la inclusió de Gastó IV de Foix, el qual, malgrat que fou investit príncep de Viana l'any 1455 en detriment de l'infant Carles i de la seva germana Blanca, no jurà mai els furs. D'altra banda, no hi figura Lionor, muller de Gastó IV de Foix i filla de Joan II, la qual efectivament jurà i fou proclamada reina l'any 1479 després de la mort del seu pare, acomplint, de fet, l'absència de reines del catàleg. Per últim, cal assenyalar que tampoc no hi apareixen Enric II de Navarra i el príncep de Condé, que foren declarats herètics per la butlla de Sixt V de 21 de setembre de 1585, amb la qual se'ls negava el títol reial i el dret d'obediència dels ciutadans.

Dels reys que són estats de Portugal des de l'any 1110 en lo qual començaren de governar en aquella terra²⁷⁴² fins lo any 1600.

Lo regne de Portugal és lo regne més modern que fou atorgat per lo Papa als reys christians de tota Espanya, lo qual tingué son principi y son progrés en lo modo que breument aquí se referirà.²⁷⁴³

Perseverant sempre las guerras dels reys de Castilla y en contra dels moros que havían des de l'any 715 ocupada tota Espanya, venían de differentes parts personas il·lustres per a servir y ajudar als predits reys en las guerras y batallas que tenían contínuas contra los moros, y alguns d'ells gloriosament morían. Altres, vivint y senyalant-se molt, éran no sols honrats y renumerats de dits reys però alguns d'ells prenent amor a la terra y /a la\ gent de Espanya se casàvan y repatriàvan en ella.

Entre altres vingué don Henrric, compte de Lotharíngia, persona de gran linatge y valor a servir al rey don Alonso VI, rey de Castella y de Leó.²⁷⁴⁴ Foren tals y tan grans los seus servicis que lo predit rey don Alonso VI li donà /per muller\ una filla bastarda que tenia /nomenada dona Theresa\ senyalant-li en dot per a ella y sos successors aquella part de Galícia que cau en Portugal ab /títol de comte y\ ab feu y regoneyxensa del rey de Castella y Leó,²⁷⁴⁵ y ab tal condició que pagàs al mateyx /rey\ cert tribut y li prestats cert homenatge. Y de aquest casament de don Henrric ab dona Theresa exyren los reys de Portugal com succinctament se escriurà.

Don Henrric, compte de Lotharíngia, casat ab donya Theresa, filla bastarda de don Alonso VI, rey de Castella y Leó, tingué de ella un fill nomenat don Alonso y havent rebut en dot de sa muller la part de Galícia que au en Portugal, començà de posseyr, governar y augmentar dita terra cerca de l'any 1110 de Nostre Redemptor y sent home de gran valor se ajudà de sos vassalls. Començà poc a poc de fer guerra als moros y entraren per algunas vilas de Portugal y dilataren son domini, y lo haguera més dilatat però durà-li poc la vida en lo temps que governà perquè

²⁷⁴² Ratllat: «part de Portugal».

²⁷⁴³ En aquest capítol, Pere Gil segueix el *catalogus regum portugalliae* (f. 43v–44v i cap. XI) inclòs a la *Chronici rerum memorabiliium hispaniae* (Salamanca, 1552) de Ioanne Vasaeo.

²⁷⁴⁴ Enric de Borgonya (1037-1112) es casà el 1093 amb Teresa (v. 1070-1139), filla d'Alfons VI de Castella.

²⁷⁴⁵ La donació comprenia les terres entre el Miño i el Tajo.

havent començat cerca de l'any 1110 sols governà dos anys y morí lo any 1112 de Nostre Redemptor. Succeý-li son fill don Alonso lo qual vivint molts anys augmentà notabilíssimament sos estat, com se dirà.

|| 181v /I rey de Portugal.\ Don Alonso I,²⁷⁴⁶ fill de don Henrric, succeý a son pare en lo comtat de Portugal. Fou valerosíssim home y inimicíssim dels moros als quals féu cruel y contínua guerra alcançant d'ells moltes victòrias y conquistà moltes terras. Donà-li juntament Nostre Senyor molts anys de vida y ayxí pogué fer grans hazanyas. Procurà poc a poc de eyxir del vassallatge que regoneyxia y feya al rey de Castella y Leon y tenir-se per senyor absolut y supremo. Vint-y-set anys se intitulà y nomenà comte de Portugal fins tant que vencé sinc reys moros, llavors los seus lo començaren de nomenar rey y per concessió del papa Eugènio III fou nomenat rey. Y multiplicant-li Nostre Senyor los anys de vida fou rey per espay de quaranta-sis anys y morí lo any 1185 de Nostre Redemptor.

/2\ Don Sancho I,²⁷⁴⁷ fill de don Alonso, succeynt en lo regne de Portugal del rey son pare governà lo regne vint-y-sis anys augmentant y perfectionant-lo /de gran manera\. Morí lo any 1211.

/3\ Don Alonso II²⁷⁴⁸ fou rey dotze anys y conservà son regne en son estat. Morí lo any 1223.

/4\ Don Sancho II²⁷⁴⁹ fou rey 26 anys /però\ per sa fluxedat governà per ell los dos anys derrers son germà don Alonso, comte de Bolonya, per orde del papa Innocèncio IV. Morí lo any 1247.

/5\ Don Alonso III²⁷⁵⁰ tingué lo regne 32 anys; casà ab la filla del rey don Alonso 10 de Castella. Morí lo any 1279.

/6\ Don Donis o Dionísio²⁷⁵¹ regnà per espay de 46 anys; fou valerós y de gran consell. Morí lo any 1325.

---

²⁷⁴⁶ Afonso Henriques (Afonso I) de Portugal (1128-1185).

²⁷⁴⁷ Sancho I de Portugal (1185-1211).

²⁷⁴⁸ Afonso II de Portugal (1211-1223).

²⁷⁴⁹ Sancho II de Portugal (1223-1245).

²⁷⁵⁰ Afonso III de Portugal (1245-1279) es casà amb Beatriu, filla natural d'Alfons X de Castella.

²⁷⁵¹ Dinis de Portugal (1279-1325).

/7\ Don Alonso IV regnà 31 anys.²⁷⁵² Trobàs en la batalla que don Alonso XI, rey de Castella y Leon, guanyà dels moros cerca del rio Salat.²⁷⁵³ Morí lo any de la nativitat de Nostre Senyor 1357.

/8\ Don Pedro Fernàndez I regnà²⁷⁵⁴ deu anys y 6 mesos, poc més o manco. Morí lo any 1367.

/9\ Don Fernando I tingué²⁷⁵⁵ lo regne per espay de 16 anys fins a l'any 1383 de Nostre Redemptor.

/10\ Don Joan I, fill²⁷⁵⁶ bastart del rey don Pedro Mestre Danis, regnà 50 anys. Guanyà a Ceuta en Àffrica; guanyà la batalla tan celebrada dels portuguesos de Aljubarota contra don Joan I, rey de Castella. Morí lo any 1433.

/11\ Don Duarte,²⁷⁵⁷ sogre de l'emperador Frederico III, reynà en Portugal 5 anys. Morí lo any 1438.

/12\ Don Alonso V, competidor²⁷⁵⁸ del rey cathòlic don Ferrando, regnà 43 anys. Morí lo any 1481.

|| 182r /13\ Don Joan II mata²⁷⁵⁹ per justícia al duc de Bregança²⁷⁶⁰ y per sas mans a un altre cunyat seu nomenat lo duc de Viseo²⁷⁶¹ per ser traïdors. Regnà 14 anys. Los portuguesos tenen a aquest rey per sant. Casà a son fill don Alonso ab donya Isabel,²⁷⁶² filla dels reys cathòlics, lo qual don Alonso morí corrent un cavall. Després de sa mort, casà donya Isabel ab don Manuel.²⁷⁶³ Morí de part en

---

²⁷⁵² Afonso IV de Portugal (1325-1357).

²⁷⁵³ El rierol del Salado de Tarifa (Cadis) és famós per la batalla que tingué lloc a les seves ribes el 30 d'octubre de 1340.

²⁷⁵⁴ Pedro I de Portugal (1357-1367).

²⁷⁵⁵ Fernando I de Portugal (1367-1383).

²⁷⁵⁶ Joao I de Portugal (1385-1433).

²⁷⁵⁷ Duarte de Portugal (1433-1438).

²⁷⁵⁸ Afonso V de Portugal (1438-1481).

²⁷⁵⁹ Joao II de Portugal (1481-1495). A partir d'aquest rei, Pere Gil no segueix l'explicació històrica de Vaseo.

²⁷⁶⁰ Ferran II de Bragança (1430-1483), tercer duc de Bragança.

²⁷⁶¹ El duc de Viseu era cosí i cunyat del Rei.

²⁷⁶² Alfons, infant de Portugal (m. 1491), es casà el 1490 amb Isabel, infanta de Castella (1470-1498).

²⁷⁶³ El casament entre Isabel de Castella i el rei Manuel de Portugal se celebrà el 1497.

Zaragoça y poc després morí don Miquel, lo fill que havia parit donya Isabel, lo qual era ja jurat príncep de Castella y de Portugal.²⁷⁶⁴ Lo rey don Joan II morí lo any de la nativitat del Senyor 1495 deyant gran dol en tot son regne.

/14\ Don Manuel,²⁷⁶⁵ nét de don Duarte y fill de don Hernando²⁷⁶⁶ y germà del duc mort, regnà 26 anys. Casà segona vegada ab donya Maria,²⁷⁶⁷ filla dels reys cathòlics, y després ab donya Eleonor,²⁷⁶⁸ neboda de donya Maria y germana de l'emperador Carlos V. Fou pare de la emperatriz donya Isabel,²⁷⁶⁹ muller del dit emperador Carles V. Morí don Manuel lo any 1521 de Nostre Redemptor.

/15\ Don Joan III, fill²⁷⁷⁰ de don Manuel, regnà 36 anys. Morí-li don Joan son fill deyant ell un fill nomenat don Sebastià que li succeý. Morí lo any 1557. Casà ab donya Catherina,²⁷⁷¹ germana de l'emperador Carlos V.

/16\ Don Sebastian²⁷⁷² succeý al rey don Joan del modo predit; regnà fins al any 1578.

/17\ Don Henric,²⁷⁷³ cardenal, succeý a don Sebastian en lo regne de Portugal. Regnà 2 anys poc més o manco.

/18\ Don Philip II, rey de Castella, Leó y Aragó, succeý en lo regne de Portugal²⁷⁷⁴ al rey cardenal don Henrique lo any 1580 y ayxí fou rey absolut y universal de tota Espanya, la qual cosa de la unió del regne de Portugal ab tota la corona de Espanya és estada de grandíssima utilitat per la conservació de la pau de tota Espanya.

---

²⁷⁶⁴ Miquel de Portugal, príncep d'Espanya i Portugal (1498-1500). El 1499 jurà com a hereu portuguès.

²⁷⁶⁵ Manuel I de Portugal (1495-1521).

²⁷⁶⁶ Infant don Ferran de Portugal, duc de Viseu.

²⁷⁶⁷ Maria de Castella (1482-1517) es casà el 1500 amb el rei Manuel de Portugal.

²⁷⁶⁸ Lionor d'Àustria (1498-1558) es casà el 1519 amb el rei Manuel de Portugal.

²⁷⁶⁹ Isabel de Portugal (1503-1539).

²⁷⁷⁰ Joao III de Portugal (1521-1557).

²⁷⁷¹ Caterina d'Àustria (1507-1578).

²⁷⁷² Sebastiao de Portugal (1557-1578).

²⁷⁷³ Henrique de Portugal (1578-1580).

²⁷⁷⁴ Filipe I de Portugal (1580-1598).

/19\ Don Philip III, /fill²⁷⁷⁵ de don Philip II, succeý\ en tots los regnes de Espanya ab Portugal y Ýndias a 13 de setembre de l'any 1588, en lo qual dia morí lo rey don Philip son pa/re\ y és vuy rey universal de tota Espanya y viu lo present any 1600. Lo Senyor per sa misericòrdia li vulla concedir molts y plens anys de sancta y felice vida. Amén.

---

²⁷⁷⁵ Filipe II de Portugal (1598-1621).

Apèndix documental

I. Carta de Pere Gil a Ildefons Coloma, bisbe de Barcelona; Palerm 20 de febrer de 1602.

Fons: ACA; registre: Monacals d'Hisenda; lligalls grans, 286. Plec de 2 f, s.n. inclòs en un lligall de documents sobre el monestir de Sant Jeroni de la Murtra. Carpeta de cartró. Plec, I: n° 122; carta signatura I, n° 132.

De aquí me han escrit que V. Rma. Sia. mogut del sant zel y devoció particular dels sants de aqueixa cathedral iglésia de la qual Nostre Senyor l'ha fet pastor, pensava fer un quadern del offici propi dels sants per a que ab més devoció fossen las festas celebradas ab offici particular que no ab lo comú com han fet molts prelats en sas iglésias y lo senyor don Joan Dymas Loris de bona memòria antecessor de V. Sria ho desitjava fer. Yo encara que corporalment estic absent de aqueixas sagradas reliquias però no tinc oblidada la memòria d'ellas ans bé me encoman sovint a aqueyxos sants com tinc obligació per las moltas misericòrdias que per intercessió d'ells crec tinc rebudas y esper rebre majors spirituals de la liberalíssima mà del Senyor per / esa causa a \ devoció / mia\ fiu un quadern dels officis de santa Thecla y Fructuós, Eulogio, Augurio y de sant Magí que són sants de Tarragona la qual envii al senyor arcabisbe de Tarragona lo any passat. Ara, per ma devoció, he acabat aquest quadern dels sants de Barcelona y havent-me escrit que V. Sria volia fer quadern me so determinat ab esta presentar-lo a V. Sria. Bé conec que no està fet ab tal perfectió que s puga y dega imprimir, part per ser mon talent en sciència, estil y llengua bayx y part per haver-me faltat en esta terra las obras de sant Isidoro, sant Fulgencio martyr de Còrdova y los Breviaris de Toledo, Tarragona y Barcelona dels quals llibres se havian de traurer estas cosas més apuradas y ayxí no és ma intenció que s imprimesca del modo que està sinó sols es ma intenció fer aquest poc servici primerament a glòria del Senyor y de sos sants y després per lo amor y servici que dec a V. Sria y principalment per a que ajuntat aquest meu poc treball ab lo molt y de personas més doctas que V. Sria applicara prenent de uns y altres lo que / serà vist\ millor isca lo quadern ab més perfectió y quant se envia a Roma y haja poc que emendar.

La història del offici de santa Eulàlia he treta y cifrada de Ambrosio de Morales. Las octavas /he copiadas\ dels sants més graves y antichs que té la Iglésia y he presas las cosas més a propòsit que he trebadas de la virginitat.

La de sant Pacià està treta de sant Hierònym y dels opúsculos de sant Pacià y de martyrologis. Apar me que la 6ª lliçó sia de sant Hierònym encara que sia curta per ser lo sant doctor de tanta auctotitat.

La de santa Madrona està dilatada sobre paraulas de martyrologis.

La història de la 1ª translació de santa Eulàlia he yo dilatada sobre uns punts que tenia yo en llengua cathalana della. Serà bo apurar aquí molt bé lo any y dia, y lo papa, rey, compte y bisbe que llavors vivia.

La història de la 2ª translació he treta en part de Çurita y de alguns punts que jo tenia en lengua cathalana però no he pogut ben averiguar lo any, dia y los prínceps y prelats que en ella se trobaren y per ço ho he deyxat en blanc serà convenient que aquí se mire de proposit.

La història de sant Cugat està treta y dilatada en particular dels martyrologis de Beda, Adon y Romano y me so valgut de /la història de\ Ambrosio de Morales, dels sants de Espanya.

La història de sant Sever he posada de modo que no·s declara si fou martyrizat en temps de la octava o dècima persecució o en temps dels godos per los heretges arrians per ser cosa duptosa y en la qual ab rahó dupta molt Cesar Baronio y si nom engany en lo Breviari antich de Barcelona se diu que morí en las persecucions dels emperadors y en lo modern de Barcelona se diu que en temps dels godos arrians. Però del modo que yo pos la història se dissimula lo que és duptós y se posa lo cert conforme a las paraulas del martyrologio romano renovat per lo papa Gregorio 13°.

La història de la dedicació de la iglésia de Barcelona particular no la he posada per faltar-me los breviaris de Barcelona y no saber lo modo com passa.

De la Translació de sant Sever / des \ de la vila de sant Cugat a la seu de Barcelona no he feta història part per no saber lo modo com passà y part per no saber sis fa festa della.

De la concepció / de N. Sra.\ entenc ques fan octavas però puys son las mateyxas que las de la Nativitat mutato nomine no y ha de assò que fer menciò particular sino seguir lo breviari romano.

De santa Creu no sce sis fan octavas y si son de la invenció o de la exaltació per ço no he en asso /fet\ estudi ni he feta diligència més de la sobredita. Va aquest quadern escrit tot de mà pròpria. Las rúbriques crec estaran bé totavia serà bé fer dellas revista. Lo que no està rallat se ha de imprimir amb lletra negra y lo que està rallat ab líneas vermelles se ha de escriurer e imprimir ab lletra vermella. Supplic a V. Sria per amor del Senyor que no mire mon poc treball sinó la bona voluntat y la devoció que tinc y dec als sants gloriosos.

Dos cosas solas me restan que escriurer. La 1ª que lo ordinari de aqueyxa iglésia de Barcelona en matèria, estil, mètudo, disposició y cumpliment de ritos és lo més perfet que yo haia vist de molts que he legits de Espanya y Ytàlia y ayxí convé conservar-lo. Sols y ha 4 o 6 cosas (si bé tinc memòria) que per lo concili de Trento y motus propis dels papas se són alteradas las quals ab un quadern poden ser remediadas || v lo demás està lo ordinari que s pot desitjar y encara que apar un poc llarc mes val que peque per llarc que no per curt perquè de aquesta manera tenen los curats del bisbat ab compliment declarats molts casos y las més principals cosas pertanyents a doctrina christiana, administració de sacraments, ritos eclesiàstichs y tons en hymnes, professons §

La 2ª cosa és que a 3 de juny del any 1593 lo sor. bisbe don Joan Dymas Loris antecessor de V. Sria feu desenclavar en lo cor de Sant Just una cayxa en la qual se trobaren molts ossos dels quals era fama ser del gloriós bisbe y confessor sant Pacià. Yo ab mas proprias mans los traguí y tots se desigriaren y per quant nos troba en dita cayxa pregamí, ni paper ni cosa alguna que fes fee que dits ossos eran de dit sant. Lo senyor bisbe manà que dits ossos ab una cayxa nova de guardassen en la sacristia de Sant Just. Feu-se de asso acte y se trobaren presents (si nom enganya la memòria) lo senyor ardiaca Granollachs, dagà Sellers, don Joan Malendrit, lo senyor Calça, Pujol notari, mossen Grau, mossen Fullana y lo prior Prenyenosa y un pare de la companyia nomenat Matheu Reguer y yo. Lo acte feu lo prior Prenyenosa y dirà ahont és dit acte. Apar que seria cosa del servey del Senyor se fessen en los archius de la ciutat y de la iglésia cathedral y parrochials diligent inquisició de ditas reliquias y ques visitassen y depositassen de modo que trobant-

se alguna certitut moral se pogués fer declaració jurídica ser ditas reliquias de sant Pacià. Estas dos cosas ma intenció sols és representar-las V. Sria farà lo que judicara més convenient per glòria del Senyor y veneració dels sants y de las suas reliquias.

No tinc més què escriurer sino sols offerir-me en tot prompte a V. Rma. Sria cuya persona Deu Nostre Senyor garde y prospere molts anys per bé de la Iglésia. De Palerm a 20 de febrer 1602.

Som oblidat de dir que he posada en aquest quadern a santas Thecla no com a santa pròpia solament del bisbat de Barcelona sinó com a santa de la qual se fa en tota la província Tarraconense per ser patrona de la Metropolitana. També he posat a sant Magí lo qual encara que pròpiament sia sant de Tarragona però per estar las suas sagradas reliquias a la ralla del bisbat de Barcelona apar cosa convenient que d'ell com a doble se faça en tot lo bisbat de Barcelona. Estos dos officis de santa Thecla y de sant Magí nols he posats en aquest quadern remetent-me al quadern dels sants ques ha de fer de Tarragona.

No he fet en estos officis antifonas ni responsoris ni hymnes propis perquè fossen més al ritu romano y perquè excepte lo offici del apòstol sant Jaume casi tots los altres officis dels sants de Espanya estan de aquesta manera.

Pedro Gil

Dirigit al molt Illustre y Rm. Sor. don Alonso Coloma bisbe de Barcelona y del consell de sa Magestat.

II. Memorial que el padre Pedro Gil del Collegio de los jesuitas dio al duque de Alburquerque en defensa de las brujas el año de 1619.

Fons: BUB, ms.1008, f. 338- 341

Excellentísimo Señor:

Suplica a V. Exª. sea de su real servicio proveher con mandato o advertencia, o de otra manera que pareciera al Real Consejo, que se proceda con grande cautela y maduresa en respecto de las bruxas porque se presume, y casi es cierto, que algunas dellas son inocentes, y si ay culpables como son ciegas y engañadas del demonio por su daño y perdición dellas las más, o muchas dellas, no merecen pena de muerte.

·a·

1º, en la denunciación o acusación dellas que sin preceder infamia ni semiplena probación son acusadas y denunciadas, y personas muy buenas son infamadas contra derecho natural, divino y humano y contra el rito de proceder jurídicamente in *causis criminalibus*.

·b·

2º, en la captura, que son capturadas sin causas claras y suficientes, y aunque en los hombres que pueden huyr es bueno aceleren la captura mas en las mugeres que no pueden tan fácilmente huyr es bueno ir con tiento y no apressurar la captura dellas porque en ser capturadas síguese maior infamia dellas y de sus linajes.

·c·

3º, en el modo de formarles los processos porque como son mugeres frágiles, medrosas y delicadas, con espantos y amenazas les hazen dezir algunos juezes y notarios y ministros de justicia lo que no es verdad, ni ellas ni otras an echo.

·d·

4º, en el darles tortura confiessan de sí y de otras lo que no es verdad por miedo y dolor de los tormentos. Y por sus confessiones les dan sentencia de muerte y los confessores que las confiessan se hallan con trabajo porque tienen indicios que son inocentes o que no merecen tan grave pena como se les da. Y como no son juezes del processo sino solo almas y an de guardar el sello sacramental y por otra parte an de authorizar la justicia y aprovar siempre que las sentencias están bien echas, hallánse en ansias y temores por lo que toca a su officio de confessores y bien de las almas, vidas y honras dellas.

·e·

Los theólogos que escriben de las bruxas van muy atentados y generalmente dicen que se a de proceder con grande tiento máxime a pena de muerte dellas si no veen claros homicidios o claras heregias con pertinacia.

·f·

/f/. El padre Martín del Río de la Compañía de Jesús, lib. 5 *disquisitionum magicarum sest. 3 et 4*, refiere muchos doctores y muchos indicios y señales *ad dignoscendum* particularmente in *sest. 3* dize *quod sunt indicia fere. Pm per testes. 2n nominatio lociis criminis. 3m infamia sen mala fama. 4m fuga. 5m mino et similia*. Estos indicios en mugeres rudas, simples y de corto juicio, delicadas, de sí mismas medrosas, las más de ellas pobres, poco o casi nada enseñadas en la doctrina christiana y que fácilmente unas engañan a otras, y a todas engaña el demonio, y no son ordinariamente tan seguras como en los hombres con ser estos indicios los más principales *ad dignoscendum crimina et ferendum judicum*.

·g·

Y en la part. 4 siguiente refiere otros 29 indicios menos principales *quonam cense autur striges. Et circa finem in indicio 29 dicit quidam strigas volum dignoscere ex radicatione crismatis in fronte alii ex stigmata impresso sed utrum q merito improbatur et inisculum reputatur ett. Et infra: non es eadem forma signi aliqua do signum est similes leporis vestigio ali quando bufonis pedi aliquando arameo vel catello vel guri. Et infra: in virorum corporibus aliquando visitur sub palpebris vel sub labiis vel sub axilliis vel in humeris vel in sede ima in faeminis anten in mammis vel in mulieribus locis et concludit ex istis signis incertum narcitur indicium*. Esto escribe en el lugar allegado el padre Martín del Río.

De todo esto se colligen las cosas siguientes. Primera, que no obstante que en la espalda o pecho de la muger se vea señal de pie de gato o gallo no es cierto, por razón o doctor, que esse sea señal que sea bruxa.

·h·

2ª, que lavarla con agua bendita para que parezca es género de superstición porque el agua bendita no está instituida para hazer dicha señal *et miscentur sacra profanis*.

·i·

3ª, ver dicha señal solo el bruxot y no otros puede ser fictión dél y maldad.

4ª, moverse solo por esto a capturar la muger es contra ley natural de guardar la fama del próximo.

5ª, proceder a tortura y a juzgar con pena de muerte no parece que se pueda hazer.

·k·

A más desto algunos juezes proceden a castigallas con pena de muerte solo por aver sido convencidas con testigos que an oydo dezir a ellas que ellas an causado tales días tempestades de truenos, rayos y piedra en tales tierras y términos o distritos de tales ciudades y villas, y ellas mismas lo an confessado y ratificado en tormentos; esto aún es incierto.

·l·

Primero, porque estas cosas de tempestades y piedras Dios las haze y no el demonio ni ellas por medio de los demonios. Y aunque permite Dios que los demonios lo hagan por exercicio y bien de algunos siervos suyos, como permitió la destrucción de todos los bienes de Job y muerte de sus hijos y en castigo de nuestros pecados como lo a permitido en algunas provincias cuyas historias nos lo refieren, pero la verdad es que Dios las haze.

2º, que aunque ellas pidan al demonio que haga tempestades y el demonio les diga que lo hará y después quando se figuren las tempestades les dize que lo a echo, las más vezes destas es mentira y engaño del demonio porque ni él las haze ni ellas las hazen sino que sabiendo y viendo el demonio con la sciencia natural que tiene que conforme las nubes en el ayre a de suceder tempestad y granizo dize a las bruxas y hechizeras y encantadores que él lo haze por pedírselo ellos y ellas, y no es verdad que él lo haga sino Dios y assí les engaña.

·m·

3º, porque acontece algunas y aún muchas vezes que, permitiéndolo Dios, el demonio les imprime tales especies en la imaginación que estando las bruxas o echizeras durmiendo o despiertas piensan y les parece que oyen hablar al demonio y no habla; y que oyen tales cosas y no las oyen; y que veen tales cosas y no las veen; y que andan por el ayre y no andan; y que se hallan en tal lugar o parte de la provincia o del mundo y no se hallan; y que an visto o causado tales muerte de muchachos o de hombres y no es verdad sino que an muerto por voluntad de Dios y assí las lleva engañadas.

·n·

4º, si algunas vezes, permitiéndolo Dios, assí hazen las bruxas o echizeras males por medio del demonio o ellas por sí mismas son raras vezes.

·o·

De todo lo dicho se collige que si no está provado de las bruxas que ayan concurrido realmente ellas por sí a muertes de mochachos o hombres o mugeres, y si no an caydo en heregia exterior por palabras o obras con pertinacia que apenas con certitud pueden ser condenadas a pena de muerte. Y assí an de mirar mucho los juezes en ver bien y averiguar por qué delitos las condenan y que no den sentencias de muerte a personas inocentes o no tan culpables que según derecho y delictos cometidos merescan tan grande pena como es de la muerte.

·p·

5º y último, no haze mucha fuerza en contrario que comúnmente los pueblos y gente digan contra las bruxas que hazen infinitos males y que mereçen mil muertes. Y assí los juezes se inclinan a mandar ahorcallas porque como son pobres, desamparadas, cortas de juicio, ignorantes en la fe y religión christiana y observancia de los mandamientos y buenas costumbres, ninguno aboga por ellas y assí se corre peligro que no sean muchas de ellas inocentes conforme lo sobredicho.

Esto se me a offrecido representar en breve y suplicar a V. Exª humilmente, sabio siempre el parecer de V. Exª y del Real Consejo y de otras personas doctas deste Collegio de Belén de la Compañía de Jesús de Barcelona, a 10 de Henero 1619.

Pedro Gil de la Compañía de Jesús.

[El memorial està encapçalat per la següent nota al marge: «/Por este tiempo se descubrieron muchíssimas bruxas en Cataluña particularmente en Rossellón, Ostalrrique, tierra de Vique, Pallás y en otras partes. Algunas que cogieron las colgaron y entre las que capturaron uvo algunas de consideración\». La relació de Pere Gil va acompanyada per «unas respuestas de un doctor en leyes de la Villa de Perpiñán» redactades en llatí i situades al marge. Tanmateix, al final del text el dominicà Gaspar Vicenç afegeix el següent comentari: «Advierta el lector que el autor [Pere Gil] que responde al memorial no cita ni bullas de pontífices que las ay (como se puede ver en el *Malleus Maleficarum*) ni dichos de los santos ni otros lugares de la santa Iglesia porque para el P. Gil sobredicho, author del memorial, eran la maior efficacia y auctoridad Lesio y Martín del Río ambos de la Compañía que todo lo demás. Pruévase esto porque en cierta ocasión que un estudiante le llevó unas conclusiones a corregir para poderlas imprimir no quiso firmarlas por

reparar en cierta conchisión y diziéndole el estudiante que era de s. Agustín y s. Thomas le dixo: “si v. m. no me trahe algún author de los modernos no las firmaré”. Díxole entonces el estudiante que Molina y Suárez tenían la opinión de s. Thomás si bien Vázquez era contrario y con esso las firmó. Esto vaya de passo advertido para que se vea el espíritu de esos padres jesuitas.»]

III. Biografía de Pere Gil inclosa en la *Historia y primer centenar de la casa profesa de Valencia*

Fons: AHSIC, ms. ACOB, vol.I.1 (còpia mecanografiada del manuscrit original realitzada pel germà Gabriel Cadevall,S.I, any 1976,p.267-269 que corresponen als f.136v-137 de l'original)

A 15 de setiembre de 1622, en Barcelona, acabó el curso de su vida, colmada de muchos merecimientos, el padre Pedro Gil professo de quatro votos, natural de Reus de Cataluña, poco después de acabado el trienio de provincial. Sugeto de profundíssima humildad sin que el mucho y casi continuo trato que tuvo con grandes príncipes (de los quales fue muy estimado) le hiziesse desquizar un punto del baxo concepto y desestima que de sí tuvo. Verdadero pobre de espíritu y gran zelador de la santa pobreza; exactíssimo en la obediencia religiosa; entero en su trato y fiel en su palabra; muy pío y devoto; y aplicado a todos los exercicios de virtud y ministerios de las almas más humildes. En fin, un vivo trasunto de la reglas y constituciones de la Compañía. Hasta aquí el menologio.

Núm. 23. Mas no era razón passar tan de corrida por un dechado tan insigne de virtudes sin especificar algo de sus heróicos hechos apuntando algunos que difussamente se escribían en la carta de su muerte. Confirma su profunda humildad, despego de lo temporal y apostólica pobreza, lo que le passó con el duque de Maqueda cuando de virrey de Cataluña fue a serlo de Sicilia y quiso llevarse al padre Gil por confessor. Dio orden su Excelencia que al padre se le hiziesse manteo y sotana. Luego que el padre lo supo habló a su Excelencia estimando la merzed que pensava hazerle con vestirle de nuevo para la jornada pero que le suplicava que revocase el orden porque si avía de ir avía de ser con su manteo y sotana raidos. Concedió el duque edificado de mucha religión y de allí a quatro años volvió el padre Gil a Barcelona con el mismo manteo y sotana. Otro: quando más visitado y honrado de virreyes y grandes señores entonces visitava el padre Pedro con mayor cuydado y frecuencia a los pobres del hospital y de la cárcel, confesándoles, consolándoles y enseñándoles la dotrina christiana. 3. Encoméndole el duque de Monteleón, virrey de Cataluña, que fuesse acompañando de Barcelona a Nápoles a la duquesa madre; dióle dinero y cédulas por si faltava. En bolviendo fue el padre a dar razón al duque de su jornada y bolvióle las cédulas de cambio y algunos reales al duque de su jornada que le avían sobrado de la cantidad que le avía dado al partirse. Corrióse el duque mas no dexó de edificarse

de la fidelidad y pobreza del santo confessor. 4. Compuso el padre un tratado muy docto a favor del Principado de Cataluña para cuya impresión los diputados le dieron cierta cantidad. Impreso el tratado fue con él al consistorio a ponerle en manos de aquellos señores y a bolverles cinco sueldos que le avían sobrado de la impresión. Admiraron los diputados la fidelidad y desinterés del padre que fue motivo para que el mismo día embiaran una buena limosna al colegio. 5. Con acudir con tanta frecuencia a los palacios de los príncipes jamás se le pegó cosa de palacio. Excusávase quanto podía de comer a mesa de príncipes y quando no podía excusarlo comía con tal templanza que no passava de su ordinaria comida. 6. Más de 20 años usó de un sombrero; dexóle finalmente por verle incapaz de remedio. Siendo rector hizo remendar sus zapatos después de reparados diez o doze vezes y estaban tales que el zapatero les recibió con risa.

Núm. 24. En la comunidad no le podían dar plato de mayor gusto que el de la comunidad. Siendo provincial en llegando a las casas y colegios rogava y aún mandava a los ministros que no le dieran cosa particular. Si en comidas de fiestas mayores se dava postre de confitura guardávale intacto para los pobres del hospital o para los enfermos de casa. Si llevaba algo de ropa que le pareciesse superfluo en llegando al noviciado de Tarragona lo entregava al ropero para que lo empleara en otro que tuviera dello necesidad. Embiando a un padre de un colegio a otro vio que la camisa que llevaba en la alforja era muy vieja y rota, tomósela y dióle otra mejor de las que tenía para su uso. Passó, siendo provincial por Reus, su patria, y aunque tiene allí muchos deudos honrados y ricos no quiso albergarse en casa de alguno dellos sino en casa de un desacaudalado y pobre donde estuvo un solo día y al otro se partió siendo de fiesta mayor sin que bastaran todos sus deudos a detenerle con ruegos diziéndoles que tales días no eran para religiosos en su patria.

Su castidad fue de ángel. Luciásele en la modestia del semblante y en el recato de sus sentidos especialmente tratando y confessando mugeres. Con aver largo tiempo que tratava con una señora virreyna confessándola a menudo y a los criados y criadas de su palacio a nadie conocía de rostro y pocos de nombre. Nunca tocava gato ni perro y consigo era muy recatado. Dava gracias al Señor de que le avía hecho corto de vista porque esta falta según él decía le ayudava mucho a guardar modestia.

Núm. 25. Fue raro en la obediencia y aunque siempre gobernó en la Compañía así mandava como si siempre huviera obedecido y quando súbdito así obedecia como si nunca huviera mandado. A ninguna obediencia mostró repugnancia sino solo a la de admitir algún gobierno porque al entrar en él temblava y al dexarle se alborozava estrañamente. Fue vivo dechado de perfección a sus súbditos cumpliendo con suma exacción las reglas de su oficio. Fue hombre de suma entereza y verdad: su sí era sí y su no era no; lo que tenía en el pecho esso tenía en la boca. Formava alto concepto de la bondad y talentos de sus súbditos; cuydava mucho de que nada les faltara, singularmente a los enfermos, y quando en esto se hallava descuydo culpable lo reprendía seriamente. Siempre sus súbditos le hallavan de un temple aparejado para consolarles. Gran zelador de la caridad y unión fraterna supo que en un colegio avía dos sugetos mal avenidos llamóles a su aposento siendo provincial y teniéndoles a puerta cerrada se postró a sus pies y se les besó rogándoles con lágrimas que cessase el encuentro y bolviesse la paz: consiguióle de entrambos. Murió finalmente con la opinión de santo que le granjearon sus hechos por lo discurso de su vida.

IV. *Menologio* de Patrignani

Fons: *Menologio de varones ilustres de la provincia de Aragón*, p.429-432.AHCJB; B/III/B-37; ACPE 15 (còpia manuscrita del *Menologio* de Patrignani realitzada pel pare Joan Florit,S.I.)

El padre Pedro Gil nació en Cataluña en la población de Reus, diócesis de Tarragona, y entró en la Compañía a la edad de 23 años, en 1574, cuando ya había enseñado filosofía. Tomó en Gandía la borla de doctor teólogo. Por espacio de 20 años enseñó Teología en Barcelona, de cuyo colegio fue tres veces rector y después Prepósito Provincial de Aragón. Nombrado censor del Santo Oficio se estableció en Barcelona donde fue confesor del virrey y de todos los obispos que hubo en su tiempo en aquella ciudad, tanta era la estima de su nombre. Desde el principio del noviciado fue el padre Pedro Gil un modelo acabado de virtud, exactísimo en todas las reglas de nuestro Instituto. Ejercitábase en los ministerios más bajos; enseñaba a la plebe la doctrina cristiana; visitaba las cárceles, las galeras, los hospitales; confesaba a los pobres; asistía a los condenados a muerte. Tenía orden el hermano portero que siempre que pidiesen en general a algunos de los nuestros para ayudar a los pobres se le diese a él aviso. Los favores de los príncipes y el esplendor de los palacios nunca le apartaron del tenaz propósito de vivir como pobre, y de corregir con libretad a quien quiera que fuese cuando ocurría la necesidad. Nombrado virrey de Sicilia el señor duque de Maqueda quiso llevarse al padre por confesor y antes le rogó que tomase un vestido nuevo porque el que llevaba encima era demasiado miserable. Respondióle el padre Gil que el hábito no hacía al monje y que si creía que él podía servirle le dejase en libertad de ir con él a Sicilia como pobre que era. Servíale de acervo hallarse a la mesa con personajes, así es que procuraba en los viajes no encontrarse junto con la comitiva del virrey y solía ir o una jornada delante o una jornada detrás. Tenía parientes pobres y con todo nunca hizo instancia alguna al virrey para su alivio. Hizo un largo viaje por España, Francia e Italia y el manto que tenía para el viaje para defenderse de la lluvia no era de mejor condición que el que hubiera llevado el más infeliz caminante, y lo llevó por 33 años. Aún siendo rector nunca quiso encima ropa nueva. Será muy raro el que se encuentre hombre más amante de la pobreza que el padre Gil. Cuando después de sus gobiernos se retiró a Barcelona para vivir como súbdito suplicó con las manos juntas y llorando al padre ministro de la casa que nunca, aunque viejo, le diese lo más mínimo de comida diferente de la comunidad. En la enfermedad, que fue la última, el padre Gil no hacía más que quejarse con el

médico porque le daban medicinas demasiado preciosas y con el enfermero porque le trataba con demasiada delicadeza.

Usaba de severa cautela en la guarda de sus sentidos; nunca se le escaparon los ojos a mirar en la cara mujeres. Se le debilitó no poco la vista; defecto por el cual no solo no sintió descontento sino que daba gracias al Señor porque de esta manera decía «mis ojos podrán hacer menos guerra a la castidad». Cuando era superior quería, es verdad, exacta obediencia de parte de los súbditos pero él también la ejercitaba perfectamente en lo que podía siendo puntualísimo no sólo a las señales comunes de la campana sino que hasta dejaba la letra comenzada siempre que le avisaba el sacristán para decir misa o el portero para bajar a la portería. Su dote principal en el gobierno fue la benignidad con que sabía captarse el corazón de todos sus súbditos de suerte que hacía de ellos lo que quería. Era tan moderado en sus afectos que aún en las ocurrencias imprevistas no sabía alterarse ni era nada sospechoso pesando las acciones de los súbditos en la balanza de una equidad paternal. Profesaba a la Compañía el amor más tierno. A fin de progresar más en él como un hijo con su madre renovaba todas las mañanas después de la Santa Misa los votos; devoción enseñada y practicada antes por san Francisco Javier. Aún en su vejez no cesó de ejercitarse en los más penosos ministerios de la Compañía. Entre los cuidados de provincial, como si no estuviera lo bastantemente ocupado, no descuidó el enseñar la doctrina cristiana y bajar a la Iglesia, al confesionario.

Celosísimo del culto divino se ingenió lo posible para amplificarlo instruyendo a menudo a los clérigos en los ritos eclesiásticos. Como tuvo que tratar en palacios por muchos y muchos años dejó en ellos siempre con sus ejemplos y palabras olor de santidad llevando continuamente fijo en el corazón este pensamiento: Yo soy hijo de san Ignacio. Con no menos ahínco procuró extender la devoción de la santísima virgen. Fue el primero que movió a la Universidad de Barcelona a que se obligase con voto a defender la Inmaculada Concepción. Respiraba religiosa sencillez con que ligaba a cuantos trataba. Como obraba con franqueza en todo odiaba ciertas políticas que parecen hijas de la prudencia y no lo son sino de astucia. Lo que tenía en el corazón tenía en la lengua y con todo en las asambleas de hombres los más juiciosos, el consejo y parecer del padre Pedro era el más aplaudido.

Aunque la más bella y admirable prenda de este siervo de Dios fue el tenor de su vida mantenido hasta el fin inalterable en medio de tanta variedad de cargos. Decían obispos y prelados de mucho juicio y prudencia que una vida tan inocente y tan constante en tanta diversidad de manejos no era menor que la que se venera en algunos santos. Enfermó en Barcelona por el cansancio que sufrió en un viaje que hizo en tiempo de calor. Disimuló por algunos días su mal pero al fin hubo de ceder y después de nueve días pasados santamente en preparación próxima de la muerte falleció en la citada ciudad el 15 de setiembre de 1622, a la edad de 72 años y 42 de Compañía siendo profeso de cuatro votos.

V. Relació cronològica de les obres que Pere Gil aprova durant el pontificat de Joan Dimes Loris (relacionem l'autor, el títol de l'obra, dades de la impressió i data de l'aprovació):

Joan Rafel Moix. *Llibre de la peste* (Barcelona, J. Cendrat, 1587)(Barcelona, a 22 de gener de 1587)

Luis de Granada. *Sermón en el que se da aviso, que en las caídas públicas de algunas personas...* (Barcelona, Pere Malo, J. Genovés, 1589) (Barcelona, a 18 de març de 1589)

Regla y testamento de nuestro Seráfico Padre San Francisco (Barcelona, H. Gotard, 1589) (Barcelona, a 17 de gener de 1589)

José de Acosta. *Historia natural y moral de las Indias* (Barcelona, J. Cendrat, 1591, a costa de Lelii Marini) (Barcelona, a 23 de gener de 1591)

Tomás de Trujillo. *Conciones quadregesimales quadruplices* (Barcelona, Pau Malo; Sebastian de Cormellas, 1591) (Barcelona, 15 d'agost de 1590)

Manuel Rodrigues. *Explicación de la bula de la santa cruzada* (Barcelona, Pau Malo, 1591) (Barcelona, 24 d'octubre de 1590)

Apiano. *Historia de las guerras civiles de los romanos* (Barcelona, Cormellas, 1592) (Barcelona, a 14 de desembre de 1591)

Salvador Pons. *Exposició sobre el salm miserere mei Deus de David* (Barcelona, Jaume Cendrat, 1592) (Barcelona, a 4 de gener de 1592)

Cristóbal Moreno. *Tratado de la archiconfraternidad del cordón* (Barcelona, Sebastian de Cormellas, 1592) (Barcelona, a 9 de febrer de 1592)

Manuel Rodrigues. *Explicación de la bula de la Santa Cruzada* (Barcelona, J. Cendrat, i Pau Malo, 1592) (Barcelona, 26 de febrer de 1592)

Giovanni Pietro Besozzi. *Práctica y ejercicio espiritual de una sierva de Dios* (Barcelona, J. Cendrath, 1592) (Barcelona, 13 de març de 1592)

Marc Antoni Camós. *Microcosmia y gobierno universal del hombre cristiano* (Barcelona, Pau Malo, 1592)(Barcelona, a 21 de juny de 1592)

Llibre de consolat dels fets marítims ara novament corregit i emendat (Barcelona, Sebastian de Cormellas, 1592) (Barcelona, a 21 d'agost de 1592)

Orazio Riminaldo. *Destierro de ignorancia* (Barcelona, Noel Baresson, 1592) (Barcelona, 21 de setembre de 1592)

Jaume Montanyès. *Espejo de bien vivir* (Barcelo, S. de Cormellas, 1594) (Barcelona, 7 de gener de 1593)

Eurípides. *satyrus, cyclops. Graece latine interprete Dorotheo Camillo* (Barcelona, S. de Cormellas, 1593) (Barcelona, 18 de gener de 1593)

Pietro Alagona. *Compendium manualis Navarri ad commodiorum usum tum confessoriorum tum poenitentium* (Barcelona, Petri Mali, 1593) (Barcelona, a 22 de gener de 1593)

Pedro Juan Núñez. *Institutionum rhetoricarum libri quinque* (Barcelona, S. de Cormellas, 1593) (Barcelona, 6 de febrer de 1593)

Pedro Váez. *Apologia medicinalis* (Barcelona, Sebastian de Cormellas, 1593) (Barcelona, a 18 d'abril de 1593)

Pedro Juan Núñez. *De recta atque utili ratione conficiendi curriculi philosophiae* (Barcelona, S. de Cormellas, 1594) (Barcelona, maig de 1593)

Salvador Pons. *Llibre de la vida y miracles dels gloriosos sants Santa Eulàlia patrona de Barcelona i S. Ramon de Penyafort* (Barcelona, Noel Baresson, 1593) (Barcelona, 8 d'agost de 1593)

Pedro de Burgos. *Libro de la Historia y milagros hechos a invocación de nuestra Señora de Montserrat* (Barcelona, S. de Cormellas, 1594)(Barcelona, 3 de setembre de 1593)

Arcángel de Alarcón. *Vergel de plantas divinas* (Barcelona, J. Cendrat, 1594)(Barcelona, a 16 de setembre de 1593)

Francisco de Alcocer. *Confesionario breve y muy provechoso para los penitentes* (Barcelona, Sebastian de Cormellas, 1594) (Barcelona, 4 de juliol de 1594)

Francisco Guerreiro. *El viaje de Jerusalén* (Barcelona, G. Graells i G. Dotil, 1596) (Barcelona, a 13 de novembre de 1594)

Diego Mas. *Historia de la vida, milagros y canonización del padre San Jacinto*, (Barcelona, Pau Malo, 1595) (Barcelona, 16 de desembre de 1594)

Gaspar Punter. *Doctrina cristiana, i instrucció breu, fàcil i útil, per a ensenyar-la* (Barcelona, J. Cendrat, 1595) (Barcelona, 6 de març de 1595)

Martín Alfonso Vivaldo. *Candelabrum aureum ecclesiae S. Dei* (Barcelona, Pau Malo; L. Marini, 1595) (Barcelona, 6 de març de 1593)

Fabio Incarnato. *Scrutinium sacerdotale* (Barcelona, expensis Lelii Marini, 1595) (Barcelona, 30 de maig de 1595)

Bernat Vila. *Regles breus d'Aritmètica* (Barcelona, Jaume Cendrat, 1596) (Barcelona, 22 de juliol de 1595)

Antonio Álvarez. *Adiciones a la silva espiritual y su tercera parte* (Barcelona, Pau Malo hereus, 1595) (Barcelona, 4 de desembre de 1595)

Luiz de Beja Perestrello. *Responsiones casuum conscientiae* (Barcelona, G. Graells i G. Dotil, expensis Lelii Marini, 1596) (Barcelona, a 14 de maig de 1596)

Tomás de Trujillo. *Miserias del hombre y de los varios sucesos de su vida* (Barcelona, Pau Malo herederos, 1596) (Barcelona, 8 de setembre de 1596)

Martín Alfonso Vivaldo. *Candelabrum aureum ecclesiae S. Dei* (Barcelona, J. Micó; F. Trinxer; J. Soler, 1596) (Barcelona, 6 de març de 1593)

Filippe Días. *Marial de la sacratísima Virgen Nuestra Señora* (Barcelona, Pau Malo herederos y Sebastian de Cormellas, 1597) (Barcelona, 20 d'octubre de 1596)

Joan Dimes Loris. *Memorial de manaments i advertències* (Barcelona, Raphel Nogues, 1598) (Barcelona, 15 d'abril de 1598)

Manuel Álvares. *De institutione grammatica libri tres* (Barcelona, G. Graells y G. Dotil, 1599) (Barcelona, 7 de setembre de 1597)

VI. Relació cronològica de les obres de les quals tenim constància que Pere Gil aprova després del pontificat de Joan Dimes Loris (relacionem l'autor, el títol de l'obra, la data d'aprovació i el bisbe responsable de l'encàrrec):

Pedro López *Ritos, ceremonias y orden que han de saber y observar los sacerdotes y ministros en la missa conforme el Missal Romano hecho por el Papa Pio V y reconocido por el Papa Clemente VIII*, (Barcelona, Sebastian Mathevat y Lorenço Déu, 1608) (02/01/1608, per comissió del bisbe Rafael de Rovirola)

Domingo Maria Curion de Asso, *El glorioso triumpho de la sacrosanta religion militar de los nobles*, (Barcelona, Estevan Liberos, 1619) (03/10/1618, per comissió del bisbe Lluís Sans)

Francisco Fenix de Canales, *Abusos tollendos de las carnestollendas*, (Barcelona, Sebastian Mathevat: a costa de doña Leonor de Herrera, 1619) (15/01/1619, per comissió del bisbe Lluís Sans)

Francesc Broquetes, *Sermó de la Immaculada Concepcio de Maria Sanctissima senyora nostra. Predicat el 8 de Abril 1619 dia de la festa de la Anunciacio de la Reyna (...) dirigit al illustrissim y reverendissim senyor don Juan de Moncada Arcabisbe de la Sta. Metropolitana Iglesia de Tarragona, Primat de Espanya, del Consell del Rey nostre Senyor*, (Barcelona, Sebastia Mathevat, 1619) (17/05/1619, per comissió del bisbe Lluís Sans)

[s. d.] [*Publii Virgilii Maronis appendix: cum supplemento*] *multorum antehac nunquam excusorum poematum veterum poetarum* (Lió, 1572).

Bibliografia

Manuscrits i documents d'arxiu

Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB)

AHPB, 535/62 [=Notari Antoni Roure, *Procés de beatificació de fra Nicolau Factor (1618, juliol, 4–1618, desembre, 14)*].

Arxiu del Regne de València (ARV)

Clergat. Llibres, Convents 3, Jesuïtes, Casa Profesa. Llibre núm. 3647, f. 149-178: *Libro de memoria de las probanzas de limpieza de linaje, que se hace a los recibidos en la Compañía en la Provincia de Aragón*.

Clergat. Lligall 65, caixa 139: *Copia de una carta del Padre Joseph de Acosta para el Padre Pedro Villalba Provincial en la Provincia de Aragón* (Madrid, 14 de febrero de 1589)

Clergat. Llibre 1055: *Memorias de algunos papeles antiguos...* (núm. 30): «Memoria de algunos papeles antiguos que se hallan este año de 1765 dentro la arquimesa de el aposento retoral delante la librería y pueden servir para la Historia de este Colegio y Universidad de Gandia».

Clergat. Lligall 126, caixa 295. «Lo que los Padres del Colegio de Mallorca han reparado en la vida del Hermano Alonso y consultado con el P. Visitador han notado recogiendo el P. Juan Matheo Marimon». «Una relación que dio el mismo Hº Alonso al P. Pedro Gil rector deste Colegio el qual escribe de su mano: “vuelto a casa de su madre el Hº mayor le dio a letras y fue jurista y vivió christianamente y murió sin dexar hijos ni generación esto me lo contó el mismo Hº Alonso en el mes de agosto de 1614”. Esta relación de mano de P. Gil está en este Colegio.»

Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA)

Monacals d'Hisenda, 2581. *Libro del año 1582 y antes de los que entraron a la Compañía y de los votos des del noviciado y demás. Al archivo el armario del instituto de la Compañía*.

Monacals d'Hisenda, 2568. *De los bienes raíces*.

Monacals d'Hisenda; lligalls grans, 286. Plec de 2 f, s.n. inclòs en un lligall de documents sobre el monestir de Sant Jeroni de la Murtra. Carpeta de cartró. Plec, I: nº 122; carta signatura I, nº 132.

A.O.M., lligall 282. *Aprobación de Jaime Ramon Vila a la Historia de Garibay por mandato del Obispo de Barcelona. V. nº 20*.

Generalitat, Deliberacions, trienni 1587-1590, part. 2ª, f. 565 i 567, 02/07/1588.

Arxiu Diocesà de Girona (ADG)

Ad Limina, 18 de maig 1602, «Relatio status Cathedralis et diocesis Barchinonesis». *Archivum Romanum Societatis Iesu (ARSI)*

ARSI: *Hispania* (província Aragonesa). Arag. 10, I, f. 9v, n.83; f. 73, n.3.; f. 41, n. 4; f. 170, n. 192; f. 207, n. 180; f. 236, n. 224; f. 274v, n. 216; f. 313, n. 210. Arag., 10, II, f. 342, n.1.

Arxiu Històric de la Companyia de Jesús a Catalunya (AHSIC)

Ms. ACOB (Antiga Companyia, Obres) 101, vol.I.1: *Historia y primer centenar de la casa profesa de Valencia*. Tomo 10, parte 1ª. [Còpia de l'original manuscrit feta pel germà Gabriel Cadevall, S.I., any 1976].

Ms. ACOB 1: Pere GIL *et al.* *Crónica del colegio de Nuestra Señora de Belén de la Compañía de Jesús*, vol. I (1545-1700). (Aquest títol és posterior; l'original consta així: *Principio del asiento primero que el colegio presente de la Compañía de Jesús de Nuestra Señora de Bethlem tuvo en esta ciudad de Barcelona, y ocasión que de venir a ella la Compañía hubo, y de su fundación y progreso hasta el año 1574*).

Ms. ACOB 1 (antic B/III/4). *Índice de la Crónica del Colegio*.

Ms. ACHI 18.1/18.2 (2 volums) (Antiga Companyia, Història): Gabriel Álvarez. *Historia de la provincia de Aragón de la Compañía de Jesús*. (in folio).

Ms. ACHI 19.1/19.2/19.3 (3 volums). Gabriel Álvarez. *Historia de la Provincia de Aragón*.

AHSIC, ms. ACOB 38.

AHSIC. *Litterae Annuae*, 11.

ACPE 15; B/III/b-37: *Menologio de varones ilustres de la provincia de Aragón*. [còpia manuscrita del *Menologio* de Patrignani realitzada pel pare Joan Florit.]

Arxiu de les Carmelites Descalces de Catalunya i de Balears (ACDCB)

Ms. sense sign.: *Breve relación de la vida ejemplar y santa muerte de doña Estefanía de Rocabertí, dicha la madre Estefanía de la Concepción, monja descalça de nuestra Señora del Carmen de Barcelona (ca. 1609). Relación de algunas cosas que hacia la madre Estefanía de la Concepción en su casa en el discurso del día echa por dos criadas suyas*. Hipòlita de Jesús (Isabel de Rocabertí i Soler). *Relación hecha por la madre sor Hipólita de Jesús*. [Hem consultat aquest manuscrit a través de la fotocòpia que es conserva en l'Arxiu dels Carmelites Descalços de Catalunya i Balears (ACDCB) amb la signatura A-IV-12.]

Biblioteca de la Universitat de Barcelona (BUB)

Ms. 11. *Copia authentica processus facti Bar[cinon]e anno 1611 per Illum. et Rum. dominum Barcinonens[em] episcopum auc[torita]te et jussu Illmi. et Rmi. Nuncij Hispaniar[um] super vita et moribus admodum Rdi. Patris Francisci de Borja Tertij Praepositi Generalis Societatis Jesu, de tempore quo fuit Prorex seu Locumt[enens] et Capitaneus Generalis Cathaloniae ab anno 1539 usq[ue] ad annum 1543*.

Ms. 186-197: Serra i Postius. *Història Eclesiàstica de Catalunya*. Vol. IX.

Ms. 962: Còpia del segle XVIII de la vida de la Madre Estefania de la Concepción, carmelita descalza.

Ms. 987: Miguel de Valladolid (1612). *Crónica de los capuchinos de Cataluña* (vol. I).

Ms. 1008: Gaspar Vicenç (compilador). [Miscel·lània historicopolítica.] F. 270- [271] (273-274): «Relación de lo que sucedió en Barcelona por el mes de mayo de 1616 acerca de unas conclusiones que se defendieron en el convento de Santa Catalina Mártir, de la orden de predicadores, y de la perturbación que causaron los padres jesuitas en la dicha ciudad». F. 335- [337v] (338-340v): «Memorial que el padre Pedro Gil, rector del collegio de los jesuitas, dio al duque de Alburquerque en defensa de las bruxas el año de 1619, con unas respuestas de un doctor en leyes de la villa de Perpiñán».

Ms. 1111: *Modo de ajudar a ben morir al[s] que per malaltia o per justícia moren*, f. 128-154v.

Ms. 1595: Pere Gil. *Comentari de sant Tomàs d'Aquino*. Es divideix en els següents apartats: I.«De incarnatione», f.2-222; II.«De sacramentis», f.223-308; III.«De gratia», f.313-437; IV.«De visione beatifica», f.439-481v; V.«De sciencia Dei», f.481v-503v.

Ms. 1596: Pere Gil. *Comentari de sant Tomàs d'Aquino*, f. 1- 468v.

Ms. 1843. Ordes religioses. Jesuïtes. *Reglas que se deven guardar para sentir con la orthodoxa y Iglesia militante*, f. 98-99.

Biblioteca de Catalunya (BC)

Ms. 2319-2321: Jaume Ramon Vila. *Tractat d'armoria*

Ms. 3663: Jaume Ramon Vila?. [Crònica dels comtes-rei fins a Joan II]

Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB)

Ms. B-100: [Jaume Ramon Vila]. *Dietari 1596-1601*.

Ms. B-111. Rafael Cervera. *Discursos históricos de la fundación y nombre de la insigne ciudad de Barcelona*.

Sèrie núm. 1-2 (antic ms. núm. 399). *Llibre de Privilegis y Ordenances del Gremi d'hortolans del Portal de Sant Antoni*.

Ms. B- 47. [Dos certàmens poètics en honor de la Immaculada Concepció]

Arxiu Diocesà de Barcelona (ADB)

Santa Seu. Processos de beatificacions i canonitzacions. «San Francisco de Borja. Información sobre algunos actos referentes a su actuación como virrey de Cataluña (1611). Un legajo».

Arxiu Capitular de Barcelona (ACB)

Ms. s.n.: Exemplar o Exemplaria, vol. I.

Ms. 122. Francesc Tarafa. *De vitis Pontificum Barchinonensium*.

Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona, (AHAT)

Actes Capítol. Secció A, armari III, núm.81. Llibre d'Actes Capitulars 1612-1615. Llom núm.21, f.160r, 26/11/1612

A.C.T Actes Capitulars, núm.82, llom núm.32,f.17r, 23 de gener de 1619.

Biblioteca Nacional de España (BNE)

Ms. 2440: «Representación del jesuita Pedro Gil para que se proceda con cautela y madurez de juicio respecto a las brujas»,Barcelona, 20 enero 1619, fol.88-90.

Arxiu de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau (AHSCSP)

Testaments i llegats. Vol. V. Inv. 11. Llibre 3. Número de Registre: 788, R.3

Manual notarial. Protocols. Vol. V. Inv. 3.Protocols [80]. Número de Registre: R.26, 265

Procés. Corresponsions. Vol. II. Inv. 5. Documents 1/2. Patrimoni: Herències i llegats: Calça, F. Nombre del notari: Batlle.

Biblioteca del Monestir de Montserrat

Ms. 1151. Andreu Moragues. *Adnotationes de Gerona*.

Biblioteca Pública Episcopal de Barcelona (BPEB)

Ms. 112. Pere Gil. *Història moral de Cathalunya*.

Ms. 235. Pere Gil. *Vides dels sants de Cathalunya. Vides dels sants d'altres províncies d'Espanya*.

Biblioteca Universitaria di Cagliari

Ms. S. P. 6. 07. 055, fons Baille. Giovanni Arca. *Naturalis et moralis historia de regno Sardinia*.

Fonts

ACOSTA, José de (1589). *De natura Novi Orbis libri duo; et de promulgatione evangelii apud barbaros sive de procuranda indorum salute libri sex* [...]. Salmanticae: apud Guillelmum Foquel.

— (1590). *De Temporibus novissimis*. Roma: I. Tornerij.

— (1597). *Conciones de adventu. Id est de omnibus Dominicis & Festis aliebus à Dominica vigesimaquarta post Pentecosten usque ad Quadragesinam*. Salmanticae: Juan y Andrés Renault.

— (1954). «Historia natural y moral de las Indias». A: ACOSTA, José de. *Obras del P. José de Acosta, de la Compañía de Jesús*. Madrid: BAE, p. 3-247.

— (1984). *De procuranda indorum salute*. Madrid: CSIC, 2 vols.

AGUSTÍN, Antonio (1734). *Dialogos de las armas, i linages de la nobleza de España*. Madrid: Juan de Zúñiga.

ALCOCER, Pedro de (1554). *Historia o descripción de la imperial ciudad de Toledo*. Toledo: Juan Ferrer.

ALEGAMBE, Philippe de (1643). *Bibliotheca Scriptorum Societatis Jesu Post excusum Anno 1608 Catalogum Petri Ribadeneirae Nunc hoc novo apparatu librorum ad annum reparatae salutis 1642 editorum concinnata et illustrium virorum elogiis adornata; Accedit Catalogus Religiosorum Societatis Iesu,...* Antuerpiae: Apud Ioannem Meursium.

[ANÒNIM] (1931). *La fi del comte d'Urgell*. Barcelona: Barcino. [edició a cura de X. de Salas Bosch.]

[ANÒNIM] (1569). *Ordinarioum Barcinonense: Guilielmi Cassadori episcopi iussu aeditum: & in sex libros digestum quibus ea continentur quae potissimum ad parochi munus spectant*. Barcelona: Apud Claudium Bornat.

[ANÒNIM] (1609). *Officia propria sanctorum ecclesiae cathedralis et diocesis barcinonensis iuxta formam breviarii romani a sacra ritum congregatione auctoritate apostolica approbata*. Barcelona: Sebastià Mathevad i Laurent. Déu.

APIÀ (1592). *Historia de las guerras civiles de los Romanos de Apiano Alexandrino historiador eloquentissimo y traduzida del Latín el Lengua Castellana por el Doctor layme Bartholome canónigo de la Catedral Iglesia de Urgel*. Barcelona: Sebastián de Cormellas.

ARCA, Giovanni (2005). *Barbaricinarum Libelli*. Cagliari: Centro di Studi Filologici Sardi. [a cura di M. T. Laneri, introduzione Raimondo Turtas.]

ARGOTE de MOLINA, Gonçalo (1588). *Nobleza de Andaluzia*. Sevilla: Fernando Díaz.

BARELLAS, Esteban (1600). *Centuria, o Historia de los famosos hechos del gran Conde de Barcelona D. Bernardo Barcino y D. Zinofre su hijo y otros caballeros de la Provincia de Cataluña*. Barcelona: Sebastián de Cormellas.

- BARONIO, Cesare (1589-1612). *Annales Ecclesiastici*. Anvers: Plantin. [2^a ed.]
- BECCADELLI, Antonio (1527). *Libro de los dichos y hechos del Rey don Alonso: aora nueuame[n]te traduzido por Juan de Molina*. València: Juan Joffre.
- (1990). *Dels fets e dits del gran rey Alfonso. Versió catalana del segle XV de Jordi de Centelles*. Barcelona: Barcino. [a cura d'Eulàlia Duran.]
- BENET, Pere (1999). *La Brújula. Guía del Archivo Real de Barcelona. Pere Benet 1601. Archivo de la Corona de Aragón*. Madrid: Ministerio de Educació y Cultura. [a cura de Rafael Conde y Delgado de Molina.]
- BEUTER, Pere Antoni (1538). *Primera part de la història de València*. València: [s. t.].
- (1604). *Segunda parte de la Corónica general de España y especialmente de Aragón, Cataluña y Valencia, donde se tratan las cobranças d'estas tierras de poder de moros por los ínclitos reyes de Aragón y condes de Barcelona, y pónese en particular la conquista de la ciudad y reyno de Valencia y Murcia, con las yslas Mallorca, Menorca, Eviça y las otras*. València: Pedro Patricio Mey. [1^a ed. València, 1551.] [ed. facs. València, 1995.]
- (1998). *Primera part de la història de València*. València: Universitat de València. [edició a cura de Vicent Josep Escartí.]
- BINIMELIS, Joan (1927). *Nueva historia de la isla de Mallorca y de otras islas a ella adyacentes*. Palma: Impr. de José Tous, 5 vol.
- BLANCAS y TOMÁS, Jerónimo de (1878). *Comentarios de las cosas de Aragón / obra escrita en latín por Jerónimo de Blancas, y traducida al castellano por el P. Manuel Hernández*. Zaragoza: Diputación provincial. [ed. facs. de la traducción realizada por el P. Manuel Hernández de la obra de Jerónimo de Blancas *Aragonensium Rerum Comentarii*, Zaragoza, 1995.]
- BODIN, Jean (1566). *Methodus ad facilem Historiarum cognitionem*. Paris: Martinum Iuvenem.
- (1951). *Oeuvres philosophiques de Jean Bodin. Texte établi, traduit et publié par Pierre Mesnard*. Paris: PUF.
- BOTERO, Giovanni (1590). *Della ragione di stato libri dieci*. Roma: Vincenzo Pellagallo; Giacomo Ruffinelli.
- BRUNI NOLANI, Iordani (1891). «De specierum scrutinio et lampade combinatoria Raymundi Lullii». A: BRUNI, Iordani. *Opera latina conscripta. Publicis sumptibus edita*. Neapoli- Florentiae: ed. Tocco-Vitelli, vol. II Pars. II. [1^a ed. Praga 1588.]
- BRUNIQUER, Esteve Gilabert (1885). *Relació sumària de la antiga fundació y cristianisme de la ciutat de Barcelona y del antich magistrat y govern dels magnífichs consellers y altres coses de honor y bellesa de la ciutat*. Barcelona: Imprenta La Renaixensa.

CABRERA de CÓRDOBA, Luis (1948). *De historia para entenderla y escribirla* [edición, estudio preliminar y notas Santiago Montero Díaz] Madrid: Instituto de Estudios Políticos.

CALÇA, Francesc (1588). *De Catalonia liber primus*. Barcelona: J. Cendrat.

CAMÓS, Marc Antoni (1592). *Microcosmia y gobierno universal del hombre christiano: para todos los estados y qualquiera de ellos*. Barcelona: Pablo Malo.

CAMPANELLA, Thomae (1954). «Rationalis Philosophiae. Pars quinta videlicet: Historiographiae. Liber Unus. iuxta Propria Principia». A: *Tutte le opere di Tommaso Campanella* [a cura di Luigi Firpo]. Milà: Arnoldo Mondadori Editori

CANO, Melchor (2006). *De locis theologicis*. Madrid: BAC. [ed. Juan Belda Plans.] <www.bac-editorial.com/img/de-locis.zip>.

CAPELLA, Andreu (1572). *Libro de la oración en que se ponen consideraciones sobre los Evangelios de todos los domingos del año y algunas fiestas principales*. Lleida: Pedro Robles.

CARBONELL, Pere Miquel (1997). *Cròniques d'Espanya*. Barcelona: Barcino, 2 vol. [edició crítica d'Agustí Alcoberro.]

CASCALES, Francisco (1598). *Discurso de la ciudad de Cartagena*. València: Juan Crisóstomo Gárriz.

CERVANTES, Miguel de (1992). «El cerco de Numancia». A: *Obras completas*. Madrid: Aguilar, vol. I. [ed. Ángel Valbuena Prat.]

COMTE, Francesc (1995). *Il·lustracions dels comtats de Rosselló, Cerdanya i Conflent*. Barcelona: Curial. [A cura de Joan Tres.]

Constitucions y altres drets de Cathalunya. Barcelona: Hubert Gotard, 1588-1589.

Constitucions y altres drets de Cathalunya. Barcelona: Joan Pau Martí i Joseph Llopis, 1704.

CORBERA, Esteve de (1678). *Cataluña ilustrada contiene su descripción en común y particular con las poblaciones, dominios y successos desde el principio del mundo asta que por el valor de su nobleça fue libre de la oppresión sarracena*. Nàpols: Antonino Gramiñani.

Cort General de Montsó (1585), Montsó-Binèfar. Procés familiar del braç militar. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia, 2003. [Coord. per Eva Serra.]

COVARRUBIAS, Sebastián de (1998). *Tesoro de la Lengua Castellana o Española según la impresión de 1611, con las adiciones de Benito Remigio Noydens publicadas en la de 1674*. Barcelona: Alta Fulla. [edición preparada por Martín de Riquer.]

Crònica general de Pere III: dita comunament Crònica de Sant Joan de la Penya. Barcelona: Alpha, 1961. [ed. d'A.-J. Soberanas.]

DESCLOT, Bernat (2008). *Les quatre grans Cròniques. II. Crònica de Bernat Desclot*. Barcelona: IEC. [ed. Ferran Soldevila; revisió filològica Jordi Bruguera; revisió històrica de M. Teresa Ferrer i Mallol.]

DESPALAU, Frederic (1991). «Diari de Frederic Despalau (1572- 1600)». A: SIMÓN i TARRÉS, Antoni. *Cavallers i ciutadans a la Catalunya del cinc-cents*. Barcelona: Curial, p. 100- 177.

DESPUIG, Cristófol (1996). *Los col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa*. Barcelona: Curial. [ed. crítica a cura de Joan Tres.]

DIAGO, Francesc (1603). *Historia de los victoriosissimos antiguos Condes de Barcelona*. Barcelona: Sebastian de Cormellas.

Dietari del Antich Consell Barceloní (1892-1975). Barcelona: Ajuntament de Barcelona.

Dietaris de la Generalitat de Catalunya (1994-2007). Barcelona: Generalitat de Catalunya, 10 vol. [A cura de Josep Maria Sans i Travé et al.]

DURAN, Eulàlia (1984). *Lluís Ponç d'Icard i el "Llibre de les Grandeses de Tarragona"*. Barcelona: Curial.

ESPINOSA, Nicolás (1555). *La segunda parte de Orlando*. Zaragoza: Pedro Bermuz.

FABRICIO de VAGAD, Gauberto (1499). *Corónica de Aragón*. Zaragoza: Paulo Hurus. [ed. facs, Zaragoza 1996].

FLEURY, Aimoin de (1514). *De regum procerumque: Francorum origine gestisque clarissimusque ad Philippum Augustum: libri quinque nunc primum impressi*. Paris: I. Petit; I. Badio.

FLUVIÀ, Francisco Xavier (1753). *Vida de S. Ignacio de Loyola fundador de la Compañia de Jesús, enriquecida con las copiosas sólidas noticias de los padres jesuitas de Amberes, ordenada nuevamente, y dividida en ocho libros*. Barcelona: Pablo Nadal.

FONS, Juan Pablo (1649). *Historia, y vida de la venerable madre Angela Margarita Serafina, fundadora de religiosas capuchinas en España, y de otras sus primeras hijas, hasta el año de mil 1622*. Barcelona: Maria Dexen viuda.

FONT, Pere (1608). *Exercici espiritual*. Barcelona: Sebastià Matevat i Llorens Deu.

GARCIA de QUERALBS, Joan Antoni (1617). *Historia de S. Oleguer arçobispo de Tarragona, y obispo de Barcelona*. Barcelona: Sebastián Matevad, impressor de la Universidad.

GARIBAY, Esteban de (1628). *Los quarenta libros del compendio Historial de las chronicas y Universal historia de todos los reynos de España*. Barcelona: Sebastián de Cormellas, 4 vol.

GÉNÉBRARD, Gilbert (1580). *Chronographie libri quatuor*. Paris: Martinum luuenem.

Gesta Comitum Barcinonensium (1925). Barcelona: IEC. [ed. L. Barrau Dihigo- J. Massó Torrents.]

Gesta Karoli Magni ad Carcassonam et Narbona (1898). Halle: verlag von Max Niemeyer. [ed. Fr. E. Schneegans.]

GIL, Pere (1605). *Modo de ajudar a ben morir, als qui per malaltia, ò per iusticia moren*. Barcelona: Ioan Amellò.

GIL, Pere *et al.* «Historia del colegio de Nuestra Señora de Montesión de la Compañía de Jesús de la ciudad de Mallorca». A: *Butlletí de la Societat Arqueològica Lul·liana* (BSAL), núm. XVII, p. 40-44, 60-64, 78-80, 109-112, 138-142, 153-159, 174-176, 189-190, 220-222, 238-240, 282-285, 298-300, 349-351, 374-376; núm. XVIII, p. 21-24, 46-47, 77-80, 111-112, 132-135, 148-152, 165-168, 220-224, 234-240. 278-280. 308-316; núm. XIX, p.12-16, 31-32, 254-255, 269-270. 287-288, 302-304, 316-320, 345-350, 377-384; núm. XIX, p. 12-16, 31-32, 254-255, 269-270, 287-288, 302-304, 316-320, 345-350, 377-384; núm. XX, p. 12-16, 38-49, 75-79, 108-111, 121-128, 139-144, 168-176, 188-189, 205-207, 238-240, 253-256, 280-287, 300-301, 317-320, 342-352; núm. XXI, p. 13-16, 42-48, 74-79, 104-109, 126-128, 143-144, 169-176, 190-192, 213-224, 236-239, 253-254, 270-272, 284-286, 301-304, 320, 332-336, 352, 364-365, 382-384; núm. XXII, p. 28-30, 46-48, 60-61; núm. LX, p. 42-50, 80-86, 149-158, 247-254, 340-348, 718-750.

GIL de ZAMORA, Juan (1955). *De preconiis hispaniae*. Madrid: Facultad de Filosofía y Letras. [est. preliminar y edición crítica por Manuel de Castro y Castro.]

GÓMEZ MIEDES, Bernardino (1584). *Historia del muy alto e invencible rey don layme de Aragon, primero de este nombre llamado el Conquistador*. Valencia: Viuda Pedro de Huete.

GRACIÁN, Baltasar (1984). *El Criticón*. Madrid: ed. Cátedra.

HERRERA, Antonio de (1894). *Discursos morales, políticos e históricos inéditos*. Madrid: s. n., tomo I.

HERRERA, Juan de (1976). *Discurso del señor Juan de Herrera, aposentador mayor de S.M., sobre la figura cúbica*. Madrid: Editora Nacional. [ed. Roberto Godoy i Edison Simons.]

IGLÉSIES i FORT, Josep (1949a). *Pere Gil, S. I. (1551-1622) i la seva Geografia de Catalunya*. Barcelona: s. n. (Quaderns de Geografia; I). [ed. facs. Barcelona: IEC, 2002].

— (1949b). *Mateu Aymerich, S.I. (1715-1799) i la seva "Història Geogràfica y Natural de Cataluña" seguit de la transcripció del volum dedicat al Regna Animal segons el manuscrit inèdit del Palau Reial de Madrid*. Barcelona: Quaderns de Geografia, II.

ILLESCAS, Gonzalo de (1583). *Historia Pontifical y Católica* (2ª parte). Zaragoza: Domingo de Portonariis.

— (1589). *Historia pontifical y catholica en la qual se contienen las vidas y los hechos notables de todos los summos pontífices romanos*. Barcelona: Jayme Cendrat.

ISIDORO de SEVILLA (1975). *Las Historias de los Godos, Vándalos y Suevos de Isidoro de Sevilla*. León: Centro de Estudios de Investigación San Isidoro. [estudi, edició crítica i traducció Cristóbal Rodríguez Alonso.]

JAUME I (2007). *Les quatre grans Cròniques. I. Llibre dels feits del rei En Jaume*. Barcelona: IEC. [Ferran Soldevila ed; Revisió filològica Jordi Bruguera; Revisió històrica de M. Teresa Ferrer i Mallol.]

JIMÉNEZ de RADA, Rodrigo (1989). *Historia de los hechos de España*. Madrid: Alianza Editorial. [intr. trad. notas e índice Juan Fernández Valverde.]

JORBA, Dionís Jerònim (1589). *Descripción de las excellencias de la muy insigne ciudad de Barcelona*. Barcelona: Hubertum Gotardum.

[KEMPIS, Thomas de] (1621). *Contemptus mundi. Traduït de llengua llatina y castellana, en catalana per lo pare Gil, doctor theòlec de la Companyia de Jesús. Dirigit a la molt il·lustre senyora donya Pràxedis de Rocabertí y Pax, vescondeça de Rocabertí. Ab índice dels capítols*. Barcelona: Sebastià Matheuat, 1621

LAMBERTINUS, Jean-Baptiste (1628). *Theatrum regium, sive Regum Hispaniae series et compendiosa narratio varias illius regni historias complendens*. Bruxellae: apud Ioannem Meerbecium.

LAZIUS, Wolfgang (1600). *De gentium aliquot migrationibus, sedibus fixis, reliquiis, linguarumque initiis & immutationibus ac dialectis*. Frankfurt: Andreae Wecheli heredes.

Liber Pontificalis. Monumenta Germaniae Historica. Editi Theodurus Mommsen 1982. [Facsimil, Libri pontificalis. Berlin : Weidmann, 1898].

Liber Feudorum Maior: cartulario real que se conserva en el Archivo de la Corona de Aragón Barcelona (1945-1947). Barceloca: CSIC. Sección de Estudios Medievales de Barcelona, 2 vol., 1945-1947. [ed. F. Rosell.]

LOFRASO, Antonio de (1573). *Los diez libros de la Fortuna de amor*. Barcelona: Pedro Malo.

LÓPEZ, Pedro (1608). *Ritos y ceremonias y orden que han de saber y observar los sacerdotes y ministros en la missa conforme el missal romano hecho por el papa Pio V y reconocido por el papa Clemente VII [...] recopiladas por Pedro Lopez clerigo de evangelio de la ciudad de Toledo*. Barcelona: Sebastià Mathevad y Laurent. Déu.

LORIS, Joan Dimes (1598). *Memoral de manaments y advertencias del molt illustre y reueredissim señor don Ioan Dymas Loris, bisbe de Barcelona... per als sacerdots, confessors, rectors y curats de son bisbat: dividit en dotze capítols*. Barcelona: Raphael Nogues llibreter. [atribuït a Pere Gil.]

LLULL, Ramon (1565). *Artificium sive ars brevis*. Barcelona: Claudi Bornat.

— (1721-1742). *Beati Raymundi Lulli Opera*. Magúncia: Häffner, 8 vol. [ed. Ivo Salzinger.]

MAFFEI, Giovanni Pietro (1585). *De vita et moribus Ignatii Loiolae, qui Societatem Iesu fundavit*. Venècia: apud Iolitos.

MANESCAL, Onofre (1602). *Semó vulgarment anomenat del Sereníssim Senyor Don Jaume II*. Barcelona: Sebastián de Cormellas.

— (1611). *Miscellanea de tres tratados: de las apariciones de los espiritus el vno, donde se trata como Dios habla à los hombres y si las almas del purgatorio bueluen, de Antichristo, el segundo, y de Sermones predicados en lugares señalados el tercero*. Barcelona: Geronimo Genoves.

MARCA, Petrus de (1688). *Marca Hispanica sive Limes Hispanicus*. Parisius: apud Franciscum Muguet. [ed. facs. Barcelona 1998.]

MARCIAL (1949-1960). *Epigrames*. Barcelona: Fundació Bernat Metge. [ed. M. Dolç.]

MARIANA, Juan de (1592). *Historiae de rebus Hispaniae libri XX*. Toledo: Ioannis Padillae typis Petri Roderici.

— (1783). *Historia General de España que escribió el padre Juan de Mariana ilustrada en esta nueva impresión de tablas cronológicas, notas y observaciones críticas con la vida del autor*. València: Benito Monfort, t. I.

— (1950). «Historia General de España». A: MARIANA, Juan de. *Obras*. Madrid: BAE, 2 vol.

MARINEO SÍCULO, Luci (1509). *De genealogia regum Aragonie*. Saragossa: Coci.

— (1524). *Cronica d'Aragon*. València: Juan Jofre. [repr. facs. Barcelona: 1974.]

MÁRMOL de CARVAJAL, Luis (1852). *Historia del rebelión y castigo de los moriscos del Reino de Granada*. Madrid: BAE, T. I.

MAYERNE, Louis Turquet de (1635). *Histoire generale d'Espagne : comprise en XXXVI livres : esqvls se voyent les origines et antiqvitez espagnoles, les entreprises de diuerses nations en celle region, des le commencement, les guerres des romains, tant contre les carthaginois & naturels espagnols, que celles qui se sont demenees entr'eux en Espagne durant leurs dissensions ciuiles ... : en fin dv livre sont les genealogies des princes qui ont dominé en Espagne*. Paris: Samuel Thiboust, 3 vol.

MEDINA, Bartolomé de (1579). *Breve instruction de como se ha de administrar el Sacramento de la Penitencia*. Salamanca: Herederos de Mathias Gast.

MEXÍA, Pedro (1545). *Historia imperial y cesárea en la qual se contienen las vidas y hechos de todos los Cesares desde Julio Cesar hasta el emperador Maximiliano*. Sevilla: Juan de León.

— (1564). *Historia imperial; en la qual en summa se contienen las vidas y hechos de todos los emperadores de Roma*. Sevilla: Sebastián Trugillo.

MICÓ, Josep (1578). *Diario y iuyzio del grande cometaque nuevamente nos ha aparecido hazia Occidente a las cinco y media de la tarde a los 8 dias de nouiembre de 1577*. Barcelona: Jaume Cendrath.

MIGUEL, Dimes de (1908-1909-1910). «La apología del Dr. Dimas de Miguel y el catálogo de las obras de Raimundo Lulio del Dr. Arias de Loyola». A: *La Ciudad de Dios*, 77, (1908), p. 325-333, 412-420, 590-596; 78 (1909), p. 319-324; 81 (1910), p. 60-64, 132-141, 223-232, 314-324. [publicat per Pedro Blanco.]

MISERICORDIA, Leonor de la (1995). *Relación de la vida de la venerable Catalina de Cristo*. Burgos: Monte Carmelo [ed. crítica de Pedro Rodríguez i Ildefonso Adeva].

MOCANTE, Joan Paolo (1599). *Relación verdadera sacada de un traslado impresso en Roma que cuenta la solene entrada hecha en Ferrara a los 13 dias de noviembre 1598 por la Sereníssima S. doña Margarita de Austria, reyna de España; y del Consistorio público, con todos los aparatos que su S. Y. S. N. Clemente, papa VIII, mandó hazer e hizo para tal efecto*: València: JuanGrysóstomo Gárriz.

MOLINA, Luis de (1597). *Tratado sobre los préstamos y la usura*. Cuenca: Michaelis Serrano de Vargas.

MONFAR i SORS, Diego (1852-1853). *Historia de los condes de Urgel*. Barcelona: José Eusebio Monfort, 2 vol.

MORALES, Ambrosio de (1574). *Los otros dos libros undecimo y duodecimo de la Coronica General de España que continuava Ambrosio de Morales*. Alcalá de Henares: Íñiguez de Lequerica.

— (1586). *Los cinco postreros libros de la coronica general de España que continuava Ambrosio de Morales*. Córdoba: Gabriel Ramos Bejarano.

— (1610). «Apologia de Ambrosio de Morales con una informacion al Consejo del Rey Nuestro Señor hecha por su orden y mandamiento en defensa de los Anales de Geronimo Çurita». A: ZURITA, Jerónimo. *Anales de la Corona de Aragón*. Zaragoza: Lorenzo Robles & Juan de Lanaja y Quartanet, Vol. VI.

— (1792). «Discurso General de las antigüedades de España», a *Las antigüedades de las ciudades de España*, Primera Parte, Madrid, Benito Cano,

— (1793). «Apología por la legitimidad de los privilegios de la Santa Iglesia de Santiago de Galicia concedidos por los reyes de Castilla y de León, que en ella se expresan». A: *Opúsculos castellanos de Ambrosio de Morales cuyos originales se conservan inéditos en la Real Biblioteca del Escorial*. Madrid: Benito Caro, t. I, p. 441-442.

— (1852). «Continuación de la Crónica General de España». A: *Las Glorias Nacionales*. Madrid: Librería de la Publicidad; Librería de don José Cuesta. Barcelona: Librería Histórica, 2 t.

MORENO, Cristoval (1587). *Libro de la vida y obras maravillosas del siervo de Dios y bienaventurado padre Fray Pedro Nicolas Factor*. Alcalá de Henares: Juan Gracián.

MUÑOZ, Luis (2004). «Vida y virtudes del venerable varón, el P. Maestro Juan de Ávila». A: PÉREZ de VALDIVIA, Diego. *Tratado de la Inmaculada Concepción de Nuestra Señora*. (introducción y edición Juan Cruz Cruz). Pamplona: Cuadernos de Pensamiento Español. [1ª ed. 1635. Madrid: Imprenta Real]

NIEREMBERG, Juan Eusebio (1643-1647). *Varones ilustres de la Compañía de Jesús*. Madrid. [Bilbao: Mensajeros del Corazón de Jesús, 1891, vol. VII]

OCAMPO, Florián de (1852). «Crónica General de España». A: *Las Glorias Nacionales*. Madrid: Librería de la Publicidad; Librería de don José Cuesta. Barcelona: Librería Histórica.

OJEDA, Pedro de (1616). *Información eclesiástica en defensa de la limpia Concepción de la Madre de Dios*. Sevilla: Alonso Rodríguez Gamarra.

ORTELLIUS, Abraham (1590). *Epitome du Theatre du monde*. Anvers: Plantin pour Philippe Galle.

PADILLA, Francisco de (1603). *Historia eclesiastica de España*. Málaga: Claudio Bolán.

PAGUERA, Luis de (1632). *Practica, forma y stil de celebrar Corts Generals en Catalunya y materias incidents en aquellas, dividida en tres parts*. Barcelona: Jeroni Margarit.

PEÑA, Francisco (1600). *Relatione sumaria della vita de miracoli et delli atti della canonizatione di san Raimondo de Pegnafort*. Roma: N. Mutti.

PERE III EL CERIMONIÓS (1850). «Ordenacions fetes per lo molt alt senyor En Pere terç, rey d'Aragó, sobre lo regiment de tots los oficials de la sua cort». A: BOFARULL i MASCARÓ, Pròsper. *Gobierno y Casa Real de los monarcas de Aragón*. Colección de Documentos inéditos del Archivo General de la Corona de Aragón, V; Procesos de las Antiguas Cortes y Parlamentos de Cataluña, Aragón y Valencia. Barcelona: Archivo de la Corona de Aragón, Barcelona.

— (1971). «Crònica de Pere el Cerimoniós». A: *Les Quatre grans cròniques*. Barcelona: Ed. Selecta. [Revisió del text, pròleg i notes per Ferran Soldevila.]

PÉREZ de VALDIVIA, Diego (1588). *Camino y puerta para la oración mental*. Barcelona: Pedro Malo.

— (1587). *Tratado de la frecuente comunión y medios para ella, principalmente del modo y orden para bien confessar*. Barcelona. Jaume Cendrath.

— (1583). *Platica o lecion de las mascararas en la qual se trata si es pecado mortal, o no, el enmascararse y se ponen en ella principios y reglas generales para juzgar de semejantes obras si son pecado mortal como son yr a representaciones, fiestas, saraos, passeos, bayles, galas, pinturas, juegos, combites, y todas recreaciones, en las quales suele ser Dios offendido*. Barcelona: Jaume Cendrath.

— (2004). *Tratado de la Inmaculada Concepción de Nuestra Señora*. [Introducción y edición Juan Cruz Cruz. Pamplona: Universidad de Navarra.]

PINEDA, Juan de (1588). *Los Treynnta libros de la Monarchia eclesiastica o Historia Universal del mundo*. Salamanca: Juan Fernández.

PINEDA, Juan de [entre 1616 i 1623]. *Memorial de respuestas a las oposiciones que se hazen contra el Priuilegio de el Señor Rey D. Ioan I de Aragon, y su Declaracion y aduertencias que sobre el hizo el padre Ioan de Pineda de la Compañia de Iesus, cerca [sic] de la fiesta y celebridad de la Inmaculada Concepcion de la Santissima Virgen Maria Madre de Dios, Señora nuestra*. Sevilla: vendense en casa de Gabriel Ramos (s. a.).

— (1615). *Advertencias a el privilegio onceno de los del señor Rey Don Juan el Primero de Aragón a favor de la fiesta y misterio de la Concepción de la Beatísima Virgen María sin mancha de pecado original com una constitución de Cataluña y otro fuero de Aragón del Señor Rey Don Juan el Segundo en la misma materia*. Sevilla: Gabriel Ramos Bejarano.

PLATINA (1529). *De vita & moribus summorum pontificum historia*. Colònia: ex officina Eucharij Ceruicorni. [1ª ed. 1479.]

PLINIO SEGUNDO, Cayo (1599). *Traducion de los libros de Caio Plinio Segundo de la historia natural de los animales Hecha por el Licenciado Jerónimo de Huerta, Médico v Filósofo. Y anotada por el mesmo con anotaciones curiosas, en las cuales pone los nombres, la forma, la naturaleza, la templanza, las costumbres y propiedades de todos los animales*. Madrid: Luis Sánchez.

Primera Crónica General de España: Primera crónica general. Estoria de España que mandó componer Alfonso el Sabio y se continuaba bajo Sancho IV en 1289 (1977). Madrid: Gredos, 2 T. [ed. Ramón Menéndez Pidal con un estudio actualizado de Diego Catalán].

PUJADES, Jeroni (1829-1832). *Cronica universal del principado de Cataluña escrita a principios del siglo XVII por Geronimo Pujades*. Barcelona: Impr. de J. Torner, 3 t. en 8 vol.

POLANCO, Juan de (1578). *Regla y orden para ayudar a bien morir a los que se parten de esta vida*. Zaragoza: Juan Soler.

PONÇ d'ICARD, Lluís (1573). *Libro de las grandezas de Tarragona y cosas memorables de la ciudad de Tarragona*. Lleida: Juan de Villanueva i Pedro Robles.

— (1954). *El archiepiscopologio de Luis Pons de Icart*. Tarragona: Real Sociedad Arqueológica Tarraconense.

PONS, Salvador (1592). *Exposició sobre el psalm miserere mei Deus ab un tractat del sagrament de la penitència*. Barcelona: Jaume Cendrath.

— (1593). *Llibre de la vida y miracles de Santa Eulàlia, patrona de Barcelona, y de Sant Ramon de Penyafort del orde de Predicadors*. Barcelona: Noel Baresson.

— (1594). *Llibre de la vida y miracles dels gloriosos Martirs S. Madrona, cos sant de Barcelona, y de S. Celdoni y Armenter, cossos sants de Cardona*. Tarragona: Felip Robert.

PUJADES, Jeroni (1829-1832). *Cronica universal del principado de Cataluña escrita a principios del siglo XVII por Geronimo Pujades*. Barcelona: Impr. de J. Torner, 3 t. en 8 vol.

— (1975-1976). *Dietari de Jeroni Pujades*. Barcelona: Rafael Dalmau, 4 vol. [a cura de Josep M. Casas Homs.]

PUJOL, Joan (1971). *La singular i admirable victòria que per la gràcia de N. S. D. obtingué el sereníssim senyor don Juan d'Àustria, de la potentíssima armada turquesca* (Edició facsimil a cura d'Antoni Comas). Barcelona: Diputació de Barcelona. [1ª ed. Barcelona: Pedro Malo, 1573]

QUINTANA, Miquel (1606). *Sermó del rey don Jayme el segon predicat el any 1602 en la iglesia cathedral de Barcelona en lo aniversari ques celebra a 3 de noembre*. Barcelona: Ioan Amello.

REBULLOSA, Jaume de (1601). *Relacion de las grandes fiestas que en esta ciudad de Barcelona se han echo, a la canonizacion de su hijo San Ramon de Peñafort de la Orden de Predicadores*. Barcelona: Jaume Cendrat.

RIBADENEIRA, Pedro de (1608). *Illustrium scriptorum religionis Societatis Iesu catalogus*. Anvers: ex officina Plantiniana, Apud Ioannem Moretum.

— (1609). *Relación de lo que ha sucedido en el negocio de la canonización del bienaventurado P. Ignacio de Loyola, fundador de la Religión de la Compañía de Iesus, y de lo que acerca de su beatificación ha hecho la Santidad de Nuestro Señor Paulo Papa V*. Madrid: Luis Sánchez.

— (1863). *Vida de San Ignacio de Loyola*. Barcelona: viuda e hijos de J. Subirana, editores. [1ª ed. llatina 1572]

— (1952). «Tratado de la religión y virtudes que debe tener el príncipe cristiano para gobernar y conservar sus estados, contra lo que Nicolás Maquiavelo y los políticos de este tiempo enseñan». A: *Obras*. Madrid: BAE.

ROCHEFORT, Charles de (1667). *Histoire naturelle et morale des Antilles*. Lió: Fourmy.

ROLENWINCK, Wernerius (1474). *Fasciculus temporum*. Colònia: Arnold Therhoernen. [Reprod. facs. de l'ed. de: Venècia: Erhard Ratdolt, 1481. León: Universidad de León; cátedra de San Isidoro de la Real Colegiata, 1993. Transcripció, Encarnación Martín López; Santiago Domínguez Sánchez; traducció, Manuel-A. Marcos Casquero; Hipólito-B. Riesco Álvarez; presentació, Antonio Viñayo González.]

ROMANO de THUESEN, E. A. (1992). *Transcripción y edición del Catálogo Real de Castilla autógrafo inédito de Gonzalo Fernández de Oviedo y Valdés*. University of California (Santa Bárbara). [tesi doctoral inèdita.]

SÁNCHEZ REAL, José (1954). *El archiepiscopologio de Luis Pons de Icart*. Tarragona: Real Sociedad Arqueológica Tarraconense.

SCHOTT, André (1603-1608). *Hispaniae illustratae seu rerum in Hispania et praesertim in Aragonia gestarum scriptores varii*. Frankfurt: apud Claudium Marnium & haeredes Iohannis Aubrij, 4 vol. [vol. 3, 1606.]

SIGONIO, Carlo (1578). *Historiarum de Occidentali Impero*. Bolònia: apud Societatem Typographiae Bononiensis.

SIGÜENZA, fray José de (1927). *Fundación del monasterio de El Escorial por Felipe II*. Madrid: Apostolado de la Prensa.

SOMMERVOGEL, Charles (1890-1932). *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*. Bruxelles-Paris: 11 volums. [vol. III.]

TARAFÀ, Francesc (1553). *De origine ac rebus gestis regum Hispaniae liber*. Anvers: in aedibus Iohannis Steelsij.

— (1562). *Chronica de España*. Barcelona: Claude Bornat. [trad. Alonso de Santa Cruz.]

— (1952-1954). *Crònica de cavallers catalans*. Barcelona: Asociación de Bibliófilos. [A cura d'Alexandre Armengol.]

TOMIC, Pere (1534). *Històries e conquestes dels excel·lentíssims e cathòlics reys de Aragó e de lurs antecessors los comtes de Barcelona*. Barcelona: Carles Amorós. [ed. facs. València, 1970.]

TURELL, Gabriel (1950). *Recort*. Barcelona: Barcino. [a cura d'Enric Bagué.]

URRETA, Luis (1610). *Historia eclesiastica, política, natural y moral* (Valencia, 1610)

VALERA, Diego de (1527). *La cronica de España abreuviada por mandado d[e] la catholica muy poderosa Señora doña Isabel Reyna de Castilla & cetera*. Sevilla : en casa de Juan varela de Salamanca. [1ª ed. 1482.]

VANDER HAMMEN y LEON, Lorenzo (1627). *Don Juan de Austria*. Madrid: Luis Sánchez.

VASAEIO, Iohannes (1552). *Chronici rerum memorabilium hispaniae*. Salamanca: Iohannes Iunta.

VERGARA, Juan de (1552). *Tratado de las ocho questionnes del templo puestas por el Illustrissimo Señor Duque del Infantado y respondidas por el Dr. Vergara, canónigo de Toledo*. Toledo: Juan Ferrer.

VICIANA, Martí de (2002). *Libro tercero de la Crónica de la ciudad de Valencia y de su reino*. València: Universitat de València. [edició de Joan Iborra.]

VILADAMOR, Francesc Martí (1995). *Notícia Universal de Catalunya*. Vic: Eumo [edició a cura de Xavier Torres.]

VILADAMOR, Antoni (2007). *Història General de Catalunya*. Barcelona: Fundació Noguera. [edició crítica d'Eulàlia Miralles.]

VILETA, Joan Lluís (1569). *In Aristoteles Philosophiam acroamaticam... dictata: secta in tres tomos, in quorum hoc primo continentur Logica & Ethica, in secundo Physica, in tertio Metaphysica&Mystica siue Theologica*. Barcelona: Pauli Cortei i Petri Mali.

VILETA, Joan Lluís (1582). *Appendix defensionis D. Raymundi Lulli et eius doctrinae ac operum*. Barcelona: Pedro Malo.

VIVES, Joan Lluís (1997). *Las disciplinas*. València: Ajuntament de València, 3 vol. [traducción y notas Marco Antonio Coronel Ramos et al.]

ZURITA, Jerónimo (1984). *Gestas de los Reyes de Aragón de Jerónimo Zurita desde comienzos del reinado al año 1410*. Zaragoza: IFC. [edición preparada por Ángel Canellas López; trad. Guillen Cabañero a *Indices rerum ab Aragoniae regibus gestarum ab initiis regni ad annum MCDX*. Zaragoza, 1578, Portonaris.]

— (1967-1985). *Anales de la Corona de Aragón*. Zaragoza: IFC/CSIC, 9 vol. [a cura d'A. Canellas López.]

Bibliografia secundària

ABADAL i de VINYALS, Ramon d' (1926-1952). *Catalunya carolíngia. II. Els diplomes carolíngis a Catalunya*. Barcelona: IEC.

— (1954-1955). «Com neix i com creix un gran monestit pirinenc abans de l'any mil: Eixalada-Cuixà». *Analecta Montserratensia*, VIII, p. 125-337.

— (1961). «El renaixement monàstic a Catalunya després de l'expulsió dels sarraïns». *Studia Monàstica*, III-1, p. 165-177.

— (1983). *Els primers comtes catalans*. Barcelona: Vicens Vives. [1ª ed. 1958.]

— (1986). «La reconquesta d'una regió interior de Catalunya: la Plana de Vic (717-886)». A: *Dels visigots als catalans. La Hispània visigòtica i la Catalunya carolíngia*. Barcelona: edicions 62, vol. I. [1ª ed. 1969.]

— (1989). *El temps i el regiment del comte Guifré el Pilós*. Sabadell: AUSA. [edició a cura de Miquel Coll i Alentorn.]

ACADÈMIE ROYALE DE BELGIQUE. COMMISSION ROYALE D'HISTOIRE (1961). *Matricule de l'Université de Louvain*. Bruxelles: Libr. Kiessling & Cie. Imbreghts, succ.

AGUIRRE, Domingo de (1725). *Tratado histórico-legal del Real Palacio antiguo y su Quarto Nuevo de la Excelentissima Ciudad de Barcelona, y de los officios de sus Alcaydes, o Concerjes*. Viena: Wosffgango Schwendimann.

AGUILAR, Miquel (2005). «La llegenda del bon comte i l'emperadriu: Entre l'amor cortès i la política d'Estat». *Journal of Catalan Studies*, p. 63-76.

AHUMADA, Eulàlia de (2003). *Epistolari d'Hipòlita Rois de Liori i d'Estefania de Requesens (segle XVI)*. València: Universitat de València.

AIMERIC, Mateu (1760). *Nomina et Acta Episcoporum Barcinonensium*. Barcelona: Joan Nadal.

AINAUD, GUDIOL, VERRIÉ (1947). *Catálogo monumental de España. La ciudad de Barcelona*. Madrid: CSIC.

ALBAREDA, Asem (1990). *Sant Ignasi a Montserrat*. Montserrat: Publ. de l'Abadia de Montserrat.

ALBERIGO, Giuseppe (1981). «Du Concile de Trente au tridentisme». *Irénikon*, tome LIV, p. 192-210.

ALCOBERRO, Agustí (1991). «La cruïlla historiogràfica del segle XV. Historiografia medieval i humanisme». *L'Avenç*, núm. 165, desembre 1991, p. 18-21.

— (1994). «Medievals i moderns. El debat historiogràfic en la Catalunya del segle XV». *Afers. Fulls de recerca i pensament*, núm. 19, p. 537-554.

— (1997). «Introducció». A: CARBONELL, Pere Miquel. *Cròniques d'Espanya*. Barcelona: Barcino, p. 5-170.

— (2008). «Cacera de bruixes, justícia local i Inquisició a Catalunya, 1487- 1643: alguns criteris metodològics». *Pedralbes*, núm. 28, 485- 501.

ALCOBERRO, Agustí; i Ramon SAROBE (2007). «Els defensors de les bruixes. La fi de la cacera a Catalunya». A: *Per bruixa i metzinera: la cacera de bruixes a Catalunya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, p. 140-153. [catàleg de l'exposició, Agustí Alcoberro i Josefina Roma dirs.]

ALONSO BURGOS, Jesús (1983). *El luteranismo en Castilla durante el siglo XVI. Autos de fe de Valladolid de 21 de mayo y de 8 de octubre de 1559*. El Escorial: Ed. Swan.

ALÒS-MONER, Ramon d' (1918). *Los catálogos lulianos. Contribución al estudio de la obra de Ramon Lull*. Barcelona: Altès y Alabart.

— (1919). *Sis documents per a la història de les doctrines lulianes*. Barcelona: Tip. Altès.

ÁLVAREZ LÓPEZ, Enrique (1943). «La filosofía natural en el padre José de Acosta». *Revista de Indias*, año IV, núm. II, p. 305-322.

ÁLVAREZ RUBIANO, Pablo (1943). «La Crónica de Juan Biclarense. Versión castellana y notas para su estudio». *Analecta Sacra Tarraconensia*, XVI, p. 7-44.

ANDRÉS MARTIN, Melquíades (1962). *Historia de la Teología en España (1470-1570)*. Roma: Instituto de Historia Eclesiástica.

— (1981). «El método teológico en la Época Moderna». A: *El método en Teología. Actas del I Simposio de Teología Histórica (Facultad de Teología San Vicente Ferrer)*. València: p.201-233.

— (dir.) (1983- 1987). *Historia de la Teología Española*. Madrid: FUE, 2 vol.

— (1994). *Historia de la mística de la Edad de Oro en España y América*. Madrid: BAC.

ARRIETA ALBERDI, Jon (1995). «La disputa en torno a la jurisdicción real en Cataluña (1585-1640): de la acumulación de la tensión a la explosión bélica». *Pedralbes*, núm. 15, p. 33- 93.

ASTRAIN, Antonio (1902-1925). *Historia de la Compañía de Jesús en la Asistencia de España*. Madrid: Razón y Fe, 7 vols. [vol: I, 1912 (2ª ed.); II, 1914; III, 1909 (2ª ed.); IV, 1913; V, 1916; VI, 1920; VII, 1925].

AURELL, Martí (1991). «Jalons pour une enquête sur les strategies matrimoniales des comtes catalans (IXè-Xiè s.)». A: *Symposium internacional sobre els orígens de Catalunya*, Barcelona, vol. 1, p. 281-364.

AVINYÓ, Joan (1925). *Història del Lulisme*. Barcelona: Imp. Social.

BADA ELIAS, Joan (1970). *Situación religiosa de Barcelona en el segle XVI*. Barcelona: Balmes.

— (2003). «La religiositat en la Contrareforma a la Corona d'Aragó e temps de Felip II (1563-98)». A: *Filippo II e il Mediterraneo*. Roma: Laterza, p. 537-575. [a cura de L. Lotti i R. Villari.]

— (2005). *Història del cristianisme a Catalunya*. Vic: Eumo.

BAGUÉ, Enric (1950). «Anotació al text». A: TURELL, Gabriel. *Recort*. Barcelona: Barcino.

BAHNER, Werner (1966). *La lingüística española del Siglo de Oro. Aportaciones a la conciencia lingüística en la España de los siglos XVI y XVII*. Madrid: Ciencia Nueva.

BAJET ROYO, Montserrat (1998). «La compilació de 1588/89 i la seva relació amb els altres codis europeus del segle XVI». A: *Pedralbes*, núm. 18-II, p. 123-134.

— (1999). «La compilació de 1588/89: notes sobre la seva sistemàtica». A: *El territori i les seves institucions històriques. Actes de les jornades d'estudi commemoratives del 650è aniversari de la incorporació definitiva del marge dret del riu Ebre a Catalunya. Ascó 28, 29 i 30 de novembre de 1997*. Barcelona: Fundació Noguera, col. Estudis, 20, vol. II, p. 657-685.

BALAGUER i CIRERA, Victor (1885-1886). *Las calles de Barcelona*. Barcelona: Est. Tip. Ed. de Salvador Moreno, 2 vol.

BALDINI, Enzo (1995). «Aristotelismo e platonismo nelle dispute romane sulla ragion di stato di fine cinquecento». A: *Aristotelismo politico e ragion di stato. Atti del convegno internazionale di Torino 11-13 febbraio 1993*. Firenze: L. S. Olschki, p. 201-226. [a cura d'Enzo Bardini.]

BALSALOBRE, Pep (1994 [1995]). «Joan Pujol: una lectura contrareformista d'Ausiàs Marc». *Estudi General*, núm. 14, p. 105-135.

BARANDA, Nieves (1987). «Una crònica desconocida de Juan II de Aragón (Valencia, 1541)». *DICENDA. Cuadernos de Filología Hispánica*, núm. 7, p. 267-288.

BARAUT, Cebrià (1978). «Les actes de consagracions d'esglésies del bisbat d'Urgell (segles IX-XII)». *Urgel·lia*, núm. 1, p. 11-182.

— (1986). *Les Actes de consagracions d'Esglésies de l'antic Bisbat d'Urgell: segles IX-XII*. La Seu d'Urgell: Societat Cultural Urgel·litana.

BARBUTO, Gennaro Maria (1994). *Il principe e l'Anticristo. Gesuiti e ideologie politiche*. Nàpols: Guida Editori.

BARCELONA, Martí de (1934). «Nous documents sobre Ramon Llull y la seva escola». *Estudis Franciscans. Miscel·lània Lul·liana*, núm. 46, p. 326-358.

BARÓ i QUERALT, Xavier (2009). *La historiografia catalana en el segle del Barroc (1585-1709)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

BARTHES, Roland (1971). *Sade, Fournier, Loyole*. Paris: Seuil.

BATAILLON, Marcel (1967). «D'Érasme à la Compagnie de Jésus». *Archives de Sociologie des Religions*, XII, núm. 24, p. 37- 81.

— (1995). *Erasmus y España. Estudios sobre la historia espiritual del siglo XVI*. Madrid: FCE. [1ª ed. francesa 1937.]

BATLLE, Mar (1999). *Patriotisme i modernitat a La fi del comte d'Urgell. Una aproximació a les fonts de l'obra. L'anònim autor i l'historiador Jaume Ramon Vila*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

BATLLORI, Miquel (1941). «Sant Alfons Rodríguez: una carta dispersa». A: BATLLORI, Miquel. *Les reformes religioses al segle XVI*. València: 3i4, 1996, p. 417-420 (Obra completa; vol. VI). [A cura d'Eulàlia Duran i Josep Solervicens.] [Abans a: *BSAL*, 1941, 28, p. 310-312.]

— (1944). «El lul·lisme a Itàlia. Esbós de síntesi». A: BATLLORI, Miquel. *Ramon Llull i el lul·lisme*. València: 3i4, 1993, p. 221-335 (Obra completa; vol. II). [A cura d'Eulàlia Duran i Josep Solervicens.] [Abans a: *Revista de Filosofia*, 2, 1944, p. 253-313 i 497-537.]

— (1953). «notes crítiques a les reformes religioses al segle XVI». A: BATLLORI, Miquel. *Les reformes religioses al segle XVI*. València: 3i4, 1996, p. 560-563 (Obra completa; vol. VI). [A cura d'Eulàlia Duran i Josep Solervicens.] [Abans a: *Archivum Historicum Societatis Iesu*, núm. 22, 1953, p. 594-597.]

— (1957). «Entorn de l'antil·lulisme de sant Rober Bellarmino». A: BATLLORI, Miquel. *Ramon Llull i el lul·lisme*. València: 3i4, 1993, p. 393-399 (Obra completa; vol. II). [A cura d'Eulàlia Duran i Josep Solervicens.] [Abans a: *Estudios Lulianos*, 1957, núm. 1, p. 97-113.]

— (1958). «Introducció». A: BATLLORI, Miquel. *Les reformes religioses al segle XVI*. València: 3i4, 1996, p. 223-234 (Obra completa; vol. VI). [A cura d'Eulàlia Duran i Josep Solervicens.] [Abans a: *Vuit segles de cultura catalana a Europa*. Barcelona: 1958, p. 72-108.]

— (1983). «La formació de la consciència catòlica moderna». A: BATLLORI, Miquel. *Cultura i finances a l'Edat Moderna*. València: 3i4, 1997, p. 49-57 (Obra completa; vol. VIII). [A cura d'Eulàlia Duran i Josep Solervicens.] [Abans a: *Coscienza civile ed esperienza religiosa nell'Europa moderna*. Brescia, p. 59-63.]

— (1990a). «Sibiuda, Loiola i Montaigne». A: BATLLORI, Miquel. *Les reformes religioses al segle XVI*. València: 3i4, 1996, p. 207-220 (Obra completa; vol. VI). [A cura d'Eulàlia Duran i Josep Solervicens.] [Abans a: «De Sebons et Loyola encore» dins *Montaigne: Apologie de Sebond. De la theologia à la theologie*. Paris: 1990, p. 117-135; BATLLORI, Miquel. *Temas de varia historia*. Barcelona: 1990, p. 54-60.]

— (1990b). «En les escaïences centenàries de sant Ignasi de Loiola i de la Companyia de Jesús, 1491 i 1540». A: BATLLORI, Miquel. *Les reformes religioses al segle XVI*. València: 3i4, 1996, p. 100-116 (Obra completa; vol. VI). [A cura d'Eulàlia Duran i Josep Solervicens.] [Abans a: Discurs pronunciat en l'acte celebrat al saló de Sant Jordi del Palau de la Generalitat el dia 16 d'octubre de 1990 i publicat per la Companyia de Jesús, Barcelona, 1990, 22 p.]

— (1996). *Baltasar Gracián i el barroc*. València: 3i4 (Obra completa; vol. VII). [A cura d'Eulàlia Duran i Josep Solervicens.]

— (1999). «Introducció històrica». A: RUBIO i GODAY, Àngel (ed.). *Ratio Studiorum. L'ordenació dels estudis dels jesuïtes*. Vic: Eumo, p. XXXVII-LXVI.

BELenguER CEBRIÀ, Ernest (1987). «La legislació político-judicial de les Corts de 1599 a Catalunya». *Pedralbes*, núm. 7, p. 9-28.

— (1996). «La Generalitat en la cruïlla dels conflictes jurisdiccionals (1578-1611)». A: *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, vol. III, p. IX-XLVI.

BELTRAN LARROYA, Gabriel (1990). *Carmelitas descalzas de Cataluña y Baleares. Documentación histórica:1588-1988*. Roma: Monumenta Historica Carmeli Teresiani.

BELLSOLELL MARTÍNEZ, Joan (2011). *Miquel Mai (ca. 1480-1546). Art i cultura a la cort de Carles V.Girona*. [tesi doctoral inèdita, UdG, dirigida per Joaquim Garriga i Riera.]

BENÍTEZ i RIERA, Josep Maria (1996). *Jesuïtes i Catalunya: fets i figures*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

BENNASSAR, Bartolomé (2000). *Don Juan de Austria. Un héroe para un Imperio*. Madrid: Temas de Hoy.

BERTELLI, Sergio (1984). *Ribelli, libertini e ortodossi nella storiografia barocca*. Florència: Nuova Italia, 1973. [Trad. esp.: *Rebeldes, libertinos y ortodoxos en el Barroco*. Barcelona: Península, 1984.]

BETRÁN MOYA, José Luis (2010). «Culto y devoción en la Cataluña barroca». *Revista de Historia Jerónimo Zurita*, 85, p. 95-132 [dossier: *Fábrica de santos: España, siglos XVI-XVII*, Eliseo Serrano Martín (coord.).]

BIONDI, Albano (1973). *L'autorità della storia profana (De humanae historiae auctoritate) di Melchor Cano*. Torí: Pubblicazioni dell'Istituto di scienze politiche dell'Università di Torino.

BIZZOCHI, Roberto (2005). «La storiografia genealogica nell'età della Controriforma», A: *Nunc ali tempora alii mores. Storici e storia in età postridentina. Atti del Convegno internazionale. Torino, 24-27 settembre 2003 (a cura de Massimo Firpo)*. Firenze: L. S. Olschki, vol. I, p. 415- 428.

BLANCO SOTO, Pedro (1916). *Estudios de bibliografía luliana*. Madrid.

— (1943a). *Catálogo de los documentos y manuscritos pertenecientes a la antigua provincia de Aragón, de la Compañía de Jesús, que se conservan en el Archivo Histórico Nacional*. València.

— (1943b). *Catálogo de los documentos y manuscritos pertenecientes a la antigua provincia de Aragón, que se conservan en el Archivo General del Reino de Valencia*. València.

BLOCH, Raymon (1963). *Les prodiges dans l'Antiquité classique (Grèce, Etrurie et Rome)*. Paris: PUF.

BOFARULL i BROCÀ, Andreu de (1959-1961). *Anales históricos de Reus desde su fundación hasta nuestros días*. Reus: Associació d'Estudis Reusencs, 2 vol., 3ª ed. [1ª ed. 1846].

BOFARULL i BROCÀ, Antoni (1876-78). *Historia crítica (civil y eclesiástica) de Cataluña*. Barcelona: Juan Aleu y Fugarull, 9 vol.

— (1885). *Guía-Cicerone de Barcelona*. Barcelona: Imp. Hispana de V. Castañes.

BOFARULL, Pròsper (1836). *Los Condes de Barcelona vindicados*. Barcelona: Oliveres y Monmany, 2 vol.

BÒIRA i de LLINÀS, Domènec (1787). *Justa repulsa del argumento negativo y equivocaciones en que cimentaba la defensa de su censura que dio a luz el M. R. P. Mro. Fr. Agustín Sala agustino a fin de impugnar algunos hechos del glorioso martirio de la insigne Virgen y protomartir Santa Eulalia barcelonesa*. Madrid: en la oficina de Hilario Santos Alonso. [Joseph Padrós y Riera pseudònim.]

[BSAL] *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*.

BONET, Alberto (1932). *La filosofía de la libertad en las controversias teológicas del siglo XVI y primera mitad del XVII*. Barcelona: Subirana.

BORGES, Pedro (1958). «Orígenes y vicisitudes de la provincia recoleta Tarraconense del Santísimo Nombre de Jesús (1576-1583)». *Archivo-Iberoamericano. Revista trimestral de estudios históricos*, vol. XVIII, p. 151-206.

BORRÀS i FELIU, Antoni (1979). «Fundació del Col·legi de Sant Andreu, de la Companyia de Jesús, a la Seu d'Urgell (1598-1600)». *Urgel·lia*, núm. 2, p.379- 401.

— (1985). «Els Llocs de Berà, de Roda de Berà i el Col·legi de Betlem de la Companyia de Jesús de Barcelona : problemes de senyoriu i de conreu del segle XVI». A: *XXIX Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos: Sitges 27-28 de octubre de 1984*. Sitges: Grup d'Estudis Sitgetans.

— (1993). «La fundació del Col·legi de Betlem de la Companyia de Jesús de Barcelona». *Pedralbes. Revista d'Història Moderna*, 13 (2), p. 203-212.

BORRAMEO, Agostino (1998). «Felipe II y el absolutismo confesional». A: *Felipe II. Un monarca y su época. La Monarquía Hispánica*. Madrid: Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V, p. 185-195.

BOSCH BALLBONA, Joan (1990). *Els tallers d'escultura al Bages del segle XVII*. Manresa: Caixa de Manresa, p. 212-217.

BOVÉ, Salvador (1900). *Creu del Montseny*. Any II, núm. 45, p. 31.

BRAUDEL, Fernand (1976). *El Mediterráneo y el mundo mediterráneo en la época de Felipe II*. Madrid: FCE, 2 vol. [1ª ed. francesa 1949.]

BREISACH, Ernst (1983). *Historiography: ancient, medieval, and modern*. Chicago: The University of Chicago Press.

BROCÀ i de MONTAGUT, Guillem Maria de (1909). *Taula de les stampacions de les Constitucions y altres drets de Catalunya y de les costums y ordinaçons de sos diverses paratges*: Barcelona: fills de Jaume Jesús Impressors.

— (1918). *Historia del derecho de Cataluña especialmente del civil y exposición de las instituciones del derecho civil del mismo territorio en relación con el código civil de España y la jurisprudencia*. Barcelona: Juan Gili. [ed. facs. Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya, 1985.]

BROGGIO, Paolo (2004). *Evangelizzare il mondo. Le missioni della Compagnia di Gesù tra Europa e America (secoli XVI-XVII)*. Roma: Carocci Editore.

— (2009). *La teologia e la politica. Controversie dottrinali, Curia romana e Monarchia spagnola tra Cinque e Seicento*. Firenze: Leo S. Olschki Editore.

BURGALETA, Claudio M. S. J. (1999). *José de Acosta, S.J. (1540-1600). His life and Thought*. Chicago: Loyola Press.

BURRIEZA SÁNCHEZ, Javier (2004). *Los jesuitas en España y en el mundo hispánico*. Madrid: Marcial Pons.

— (2008). «La Compañía de Jesús y la defensa de la Monarquía Hispánica». *Hispania Sacra*, LX, p.181-229.

CABESTANY, Joan F. (1985). «Alfons el Cast». A. *Els primers Comtes-Reis. Història de Catalunya*. Barcelona: Vicens Vives, vol. 4. [1ª ed. 1960.]

CADONI, Enzo; i Maria Teresa LANERI (1994). *Umanisti e cultura classica nella Sardegna del '500. L'inventario dei beni e dei libri di Monserrat Rosselló*. Sassari: Edizioni Gallizi, 2 vol.

CAHNER, Max (1978). *Epistolari del Renaixement*. València: Albatros, vol. 2.

CAMPA, Mariano de la (2000). «Las versiones alfonsíes de la *Estoria de España*». A: *Alfonso X el Sabio y las crónicas de España*. Valladolid: Universidad de Valladolid. [al cuidado de Inés Fernández-Ordóñez.]

CAMPOS y FERNÁNDEZ de SEVILLA, F. Javier (2001). «Cervantes, Lepanto y El Escorial (nueva interpretación de la historiografía clásica sobre la relación existente entre la batalla naval y el monasterio, a la luz de los documentos de la época y del propio testimonio de Cervantes)». *Actas del IV Congreso Internacional de la Asociación de Cervantistas. Lepanto 1/8 de octubre de 2000*, Palma de Mallorca: UIB, 2001, t. I, p. 3-24.

CAPMANY i de MONTPALAU, Antoni de (1779-1792). *Memorias históricas sobre la marina, comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona*. Madrid: en la imprenta de Sancha, 4 vols. [Facs., Barcelona: Alta Fulla, 2001, 4 vols.]

CARESMAR, Jaume (1782). *Censura sobre algunos hechos del martirio de santa Eulalia barcelonesa, defendida y vindicada de todos los argumentos y respuestas contenidas en el Discurso Apologético, que ha dado al público... fr. Domingo Ignacio*

Boira, de la orden de predicadores. Madrid: Joachin Ibarra. [Agustí Sala pseudònim.]

CARO BAROJA, Julio (1978). *Las formas complejas de la vida religiosa (siglos XVI y XVII)*. Madrid: Akal.

— (1992). *Las falsificaciones de la Historia (en relación con la de España)*. Barcelona: Seix Barral.

CARRERAS i ARTAU, Joaquim (1947-1951). «El lul·lisme de Juan de Herrera». A: *Miscel·lànea Puig y Cadafalch*. Barcelona: IEC, vol. I, p. 41-60.

CARRERAS i ARTAU, Tomàs; CARRERAS i ARTAU, Joaquim (1939-1943). *Historia de la filosofía española. Filosofía cristiana de los siglos XIII al XV*. Madrid: Real Academia de Ciencias Físicas, Exactas y Matemáticas, 2 vol. [Facs., *Història de la filosofia espanyola. Filosofia cristiana del segle XIII al XV*. Barcelona: IEC; Girona: Diputació de Girona, 2001, 2 vol.]

CARRERAS VALLS, Ricard (1936). *El llibre a Catalunya 1389-1590*. Barcelona: Impr. Altés.

CASALS i MARTÍNEZ, Àngel (2000). *L'Emperador i els catalans : Catalunya a l'imperi de Carles V : 1516-1543*. Granollers: Editorial Granollers.

CASTELLVÍ, Jordi *et altres* (1992). «Els trofeus de Pompeu i l'altar de Cèsar al coll de Panissars ». A: *Roma a Catalunya*. [cat. expo.] Barcelona: Institut Català d'Estudis Mediterranis, p. 22-25.

CATALÁN, Diego (1953). *Poema de Alfonso XI : fuentes, dialecto, estilo*. Madrid: Gredos.

CERTEAU, Michel de (1974). «La réforme de l'intérieur au temps d'Aquaviva, 1581-1615». A: *Les Jésuites. Spiritualité et activités. Jalons d'une histoire*. Paris-Roma: p. 53-69.

CHABOD, Federico (1969). *Lezioni di metodo storico*. Roma- Bari: Laterza.

— (1990). *Escritos sobre el Renacimiento*. México: FCE.

CHARTIER, Roger (1976). «Les arts de mourir, 1450-1600». *Annales, Economies, Sociétés, Civilisations*, núm. 1, p. 51-75.

CHUDOBA, Bohdan (1963). *España y el Imperio*. Madrid: editorial Rialp.

CINGOLANI, Stefano Maria (2008). «Estudi introductori». A: *Llibre dels reis*. Universitat de València, Monuments d'Història de la Corona d'Aragó, II.

CIROT, Georges (1874). *Mariana historien*. Bourdeaux: Feret et Fils, Éditeurs.

—(1905). *Les Histoires Générales d'Espagne entre Alphonse X et Philippe II: (1284-1556)*. Bourdeaux: Feret et Fils, Éditeurs.

COCHRANE, Charles Norris (1983). *Cristianismo y cultura clásica*. Madrid:FCE.

- COK, Henri (1876). *Relación del viaje hecho por Felipe II en 1585, á Zaragoza, Barcelona y Valencia*. Madrid: Aribau y C^a (sucesores de Rivadeneyra).
- COLL i ALENTORN, Miquel (1947-1948). «La llegenda d'Otger Cataló i els Nou Barons». *Estudis Romànics*, I, p. 1- 47.
- (1990). *Guifré el Pelós en la historiografia i en la llegenda*. Barcelona: IEC.
- (1991a). «Introducció a la Crònica de Desclot». A: *Historiografia*. Barcelona: Curial i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 171- 270. [Abans a *Pròleg* dins Bernat Desclot, *Crònica*, vol. I Barcelona, 1949 i vol. V, Barcelona, 1951.]
- (1991b). «Dos humanistes italians en la nostra historiografia». A: *Historiografia*. Barcelona: Curial i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 417-427. [Abans a *In memoriam Carles Riba (1959-1965)*, Barcelona, 1973, p. 129-139.]
- (1991c). «Les genealogies en la nostra historiografia». A: *Historiografia*. Barcelona: Curial i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 300-303.
- COLLAR de CÁCERES, Fernando (1993). «Estudio Introductorio». A: *Los «Letrados e Insignias Reales» de Garibay (1593): proyecto para la reforma de una serie icónica*. Segovia: Patronato del Alcázar de Segovia, p. 11-31.
- COMAS, Antoni (1993). *Història de la literatura catalana*. Barcelona:Ariel, vol. V (11 vol.). [1^a ed. 1964.]
- COMPAGNA PERRONE, Anna Maria (1990) (ed.). Lupo de SPECHIO. *Summa dei Re di Napoli e Sicilia e dei Re D'Aragona*. Napoli: Lignori Editore.
- CONCINA, Daniele (1772). *Historia del probabilismo y rigorismo: dissertaciones theologicas, morales y criticas, en que se explican y defienden de las sutilezas de los modernos probabilistas, los principios fundamentales de la teologia christiana*. Madrid: viuda de Manuel Fernández.
- CONGAR, Yves, O.P (1960). *La tradition et les traditions Volume I. Essai Historique*, Paris: Fayard.
- (1963). *La Tradition et les traditions Volume II. Essai Théologique*. Paris: Fayard.
- CONTRERAS, Jaime (1999). «Procesos culturales hegemónicos: de religión y religiosidad en la España del Antiguo Régimen». *Historia Social*, 35, p. 3-22.
- COROLEU INGLADA, José; José PELLA y FORGAS (1876). *Las Cortes catalanas. Estudio jurídico y comparativo de su organización y reseña analítica de todas sus legislaturas, episodios notables, oratoria y personajes ilustres, con muchos documentos inéditos del Archivo de la Corona de Aragón y el del Municipio de Barcelona*. Barcelona: Imprenta de la Revista Histórica Latina
- COROLEU, Alejandro (2004). «Entre història i ficció: per a un estudi de la fortuna d'Apià al Renaixement». *Estudi General*, 23-24, p. 283-293.
- CORTADELLAS i VALLÈS, Anna (1998). «Les mosques de Girona: erudició i fantasia». *Revista de Girona*, 190, p. 44-47.

— (2000). «sis llegendes inèdites de la historiografia catalana medieval». *Llengua & Literatura*, núm. 11, p. 7-39.

— (2001). *Repertori de llegendes historiogràfiques de la Corona d'Aragó (segles XIII-XVI)*, Barcelona.

COUZINET, Marie-Dominique (1996). *Histoire et méthode a la Renaissance. Une lecture de le Methodus de Jean Bodin*. Paris: J. Vrin.

CREIXELL, Joan (1914). *San Ignacio en Manresa. Reseña història de la vida del santo (1522-1523)*. Barcelona: Tip. de la viuda de P. Palau.

— (1922). *San Ignacio de Loyola, I. San Ignacio de Loyola, Gloria Póstuma, II*. Barcelona: Talleres gráficos El siglo XX, 2 vol.

— (1931). *La espada de San Ignacio ofrendada a la Virgen de Montserrat (25 de narzo de 1522). Notas histórico-arqueológicas*. Barcelona: Imp. Escuela de Aprendices de S. José.

CUART MONER, Baltasar (1993). «Los romanos, los godos y los Reyes Católicos a mediados del siglo XVI: Juan Ginés Sepulveda y su *De Rebus Gestis Caroli Quint Imperatoris et Regis Hispaniae*». A: *Studia Historica. Historia Moderna*, XI, 1993, p. 62-87.

— (2004). «La larga marcha de las historias de España en el siglo XVI». A: GARCÍA CÁRCEL, Ricardo (coord.). *La construcción de las Historias de España*. Madrid: Marcial Pons, p. 45-124.

CUSTURER, Jaume (1700). *Disertaciones Históricas del Beato Raimundo Lulio*. Mallorca: Miguel Capó.

DAINVILLE, François de (1978). «l'enseignement de l'histoire et de la géographie et le "ratio studiorum"». A: *L'éducation des jésuites (XVIè- XVIIIè siècles)*. [Marie-Madeleine Compère (ed.)] Paris: Les Editions de Minuit, p. 427-454.

DALMASES, Cándido de (1942). «Una copia auténtica desconocida de los procesos remisoriales para la canonización de san Ignacio hechos en España». *Analecta Sacra Tarraconensia*, vol. XV, enero-junio, p. 129-170.

DALMASES, Núria de; i Antoni José PITARCH (1990). *Els inicis de l'art romànic s. IX-XII. Història de l'Art Català*. Barcelona: edicions 62, vol. I. [1ª ed. 1986.]

— (1985). *L'Època del Cister. Història de l'Art Català*. Barcelona: edicions 62, vol. II.

DELGADO ECHEVERRÍA, Jesús; i Ricardo CENTELLAS (1989). *Los Fueros de Aragón. Segunda Muestra de Documentación Histórica Aragonesa*. Catálogo Exposición realizada en Zaragoza, abril de 1989. Centro de Documentación Bibliográfica Aragonesa y Diputación de Aragón.

DELUMEAU, Jean (1971). *Le Catholicisme entre Luther et Voltaire*. Paris: P.U.F.

— (1973) *Naissance et affirmation de la Réforme*. Paris: P.U.F. [3ª ed.]

DESCALZO YUSTE, Eduardo (2010). «La historia natural y moral de Filipinas en la obra de Pedro Chirino, S.I. (1557-1635)». A: *Ciencia y cultura entre dos mundos. Segundo Simposio* [coord. José L. Montesinos Sirera y Sergio Toledo Prats]. Fundación Orotava de Historia de la Ciencia, p. 25-49.

Diccionari d'història eclesiàstica de Catalunya (1998-2001). Barcelona: Generalitat de Catalunya; Editorial Claret, 3 vol.

Diccionario Histórico de la Compañía de Jesús (2001). Madrid: Universidad Pontificia Comillas, 4 vol. [O'Neill- J. Mª Domínguez (dir.)]

DOLÇ, Miguel (1953). *Hispania y Marcial. Contribución al estudio de la España Antigua*. Barcelona: CSIC.

DOMÍNGUEZ REBOIRAS, Fernando (1990). «Els apòcrifs lul·lians sobre la Immaculada. La seva importància en la història del lul·lisme». *Randa. Del frau a l'erudició. Aportacions de la història del lul·lisme dels segles XIV al XVIII*, núm. 27, p.11-43.

— (2010). «La recepción del pensamiento luliano en la península ibérica hasta el siglo XIX. Un intento de síntesis». *Revista de llengües i literatures catalana, gallega y vasca*, núm. XV, p. 361-385.

DOMÍNGUEZ, J. M^a; i Charles O'NEILL (dir.) (2001). *Diccionario Histórico de la Compañía de Jesús. Biográfico-temático*. Roma-Madrid: IHSI-UPC, 4 vol.

DUBOIS, Claude-Gilbert (1972). *Celtes et gaulois au XVIe siècle. Le développement littéraire d'un mythe nationaliste avec l'édition critique d'un traité inédit de Guillaume Postel: De ce qui est premier pour reformer le monde*. Paris: J. Vrin.

— (1977). *La conception de l'histoire en France au XVIe siècle (1560-1610)*. Paris: Nizet.

— (2001). «Les lignes générales de l'historiographie au XVIe siècle». A: *L'Histoire et les historiens au XVIe siècle*. Saint Étienne: Publications de l'Université de Saint-Étienne, p. 13-26.

DURAN, Eulàlia (1981). «Introducció». A: *Los col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa* [edició a cura d'Eulàlia Duran]. Barcelona: Universitat de Barcelona; Curial.

— (1982). *Les Germanies als Països Catalans*. Barcelona: Curial.

— (1984). *Lluís Ponç d'Icard i el «Llibre de les grandeses de Tarragona»*. Barcelona: Curial.

— (1988). «Antoni Agustí i els cercles humanístics catalans». A: *Jornades d'Història «Antoni Agustí i el seu temps (1517-1586)»*. Barcelona: Universitat de Barcelona, p. 261-274.

— (1990). «Introducció». A: BECCADELLI EL PANORMITA, Antonio. *Dels fets e dits del gran rey Alfonso. Versió catalana del segle XV de Jordi de Centelles*. Barcelona: Barcino. [A cura d'Eulàlia Duran.]

- (1992). «La difusió de l'obra de Pere Tomic: edicions i manuscrits». *L'Avenç*, núm. 165, p. 32-34 i 51-53.
- (1993). «Joan Binimelis i la seva *Història de Mallorca*». *BSAL*, núm. 49, 497-510.
- (1995). «Patriotisme i mil·lenarisme al segle XVI». *Recerques*, núm. 32, p. 7-18.
- (1997). «La valoració renaixentista d'Ausiàs Marc». A: DURAN, Eulàlia. *Estudis sobre cultura catalana al Renaixement*. València: 3i4, p. 573-591 [A cura de Maria Toldrà]. [Abans a: *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes*, núm. 35, 1997, 93-108.]
- (2001). «Patriotisme i historiografia humanística». *Manuscrits*, 19, p. 43-58.
- (2003a). «El pensament polític catalano-aragonès en la historiografia del cincents». A: *Filippo II e il Mediterraneo*. Roma: Latreza. [a cura de L. Lotti i R. Villari.]
- (2003b). «Historiografia humanística». A: *Diccionari d'historiografia catalana*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, p. 662- 664.
- (2012). «Francesc de Borja segons la societat barcelonina coetània». A: *Francesc de Borja (1510-1572), home del Renaixement, sant del Barroc (Actes del Simposi Internacional Gandia, 25-27 d'octubre – València, 4-5 novembre de 2010), edició a cura de Santiago La Parra i Maria Toldrà*. Gandia: CEIC Alfons el Vell; IIEB; p. 573-616.
- DURAN, Eulàlia (dir.) (1998); BATLLE, M. del Mar; MIRALLES, Eulàlia; TOLDRÀ, Maria; TRES, Joan. *Repertori de manuscrits catalans antics (1474-1620)*. Barcelona: IEC, vol. I.
- DURAN, Eulàlia (dir.) (2000-2001); MIRALLES, Eulàlia; TOLDRÀ, Maria. *Repertori de manuscrits catalans (1474-1620)*. Barcelona: IEC, vol. II. 1 i vol. II. 2.
- DURAN, Eulàlia (dir.) (2003); TOLDRÀ, Maria (coord.); MIRALLES, Eulàlia; MOLL, Antoni Lluís. *Repertori de manuscrits catalans (1474-1620)*. Barcelona: IEC, vol. III.
- DURAN, Eulàlia (dir.) (2008); TOLDRÀ, Maria (coord.); BATLLE, M. del Mar; CAMPS, Carme; COBOS, Antoni; MAHIQUES, Joan; MIRALLES, Eulàlia; QUEROL, Enric; REQUESENS, Joan; SABATÉ (2008). *Repertori de manuscrits catalans (1474-1620)*. Barcelona: IEC, vol. IV.
- DURAN i SANPERE, Agustí (1929). «Un retaule de Sant Sever, exiliat i repatriat», a *Vida cristiana*, 16, p. 383-389 i 419-427.
- (1960). «Miquel May, col·leccionista d'art (1548)». A: *Per a la història de l'art a Barcelona*. Barcelona: IEC, p. 93-112.
- (1973). *Barcelona i la seva història. La formació d'una gran ciutat*. Barcelona: Curial vol. I.
- ELLIOT, J. H. (1990). *El viejo mundo y el nuevo 1492-1600*. Madrid: Alianza Editorial. [1ª ed. anglesa, 1970.]

ENSENYAT PUJOL, Gabriel (1993). «Quina acceptació tingué la *Història del Regne de Mallorca* de Joan Binimelis». *BSAL*, núm. 49, p. 497-510.

ESPAÑOL, Francesca (1998-1999). «El Panteó Comtal de la Catedral de Barcelona en època romànica». A: *Miscel·lània en homenatge a Joan Ainaud de Lasarte*. Barcelona: Museu Nacional d'Art de Catalunya, vol. I, p. 107- 116.

ESPINO LÓPEZ, Antonio; LÓPEZ MOLINA, Francisco (1994). «El arte de bien morir del jesuita Pere Gil». A: *Muerte, religiosidad y cultura popular siglos XIII-XVIII*. Saragossa: I. F. C, p. 321-342. [Eliseo Serrano Martín, editor.]

ESQUERDA BIFET, Juan (1969). «Un mariólogo catedrático de la Universidad de Barcelona. Diego Pérez de Valdivia». *Estudios Marianos*, 33, p. 279-303.

— (1972). «Diego Pérez de Valdivia, discípulo de San Juan de Ávila». *Anthológica Anua*, 19, p. 557-585.

— (1977). «Estudio preliminar. Diego Pérez de Valdivia, maestro de espiritualidad en el siglo XVI». A: PÉREZ de VALDIVIA, Diego. *Aviso de gente recogida*. Salamanca: Universidad Pontificia de Salamanca.

ESTAL, J. M. del (1961). «Culto de Felipe II a S. Hermenegildo». A: *La Ciudad de Dios*, 77, p. 523-552.

EVANS, J. R. W. (1973). *Rudolf II and his world. A study in intellectual History, 1576-1612*. Oxford: Clarendon.

FÀBREGA i GRAU, Àngel (1958). «El P. Pedro Gil, SJ (m.1622), y su colección de vidas de santos». *Analecta Sacra Tarraconensis*, núm. XXXI, p.5-25.

— (1978). *La vida quotidiana a la catedral de Barcelona en declinar el Renaixement: any 1580*. Barcelona: Arxiu Capitular de la S. E. catedral basilica de Barcelona.

FALQUE REY, Emma (2003). «Estudio Introductorio». A: TUDENSIS, Lucas. *Chronicon mundi*. Bèlgica: Brepols, p. I- CLXVIII.

FARNÉS, Sebastià (1992-1999). *Paremiologia catalana comparada*. Barcelona: Columna, 8 vol. [edició a cura de Jaume Vidal Alcover, Magí Sunyer i Josep Lluís Savall ; amb la col·laboració de Josep M. Pujol.]

FERGUSON, Wallace Klippert (1948). *The Renaissance in Historical Thought. Five centuries of interpretation*. Cambridge (Massachusetts): Houghton Mifflin.

FERNÁNDEZ ALBALADEJO, Pablo (1995). «“Rey Católico”. Gestación y metamorfosis de un título». A: *Repubblica e virtù. Pensiero politico e Monarchia Cattolica fra XVI e XVII secolo (Milano, 4-6 ottobre 1993)*. Roma: Bulzoni, p. 109-120. [a cura di Chiara Continisio - Cesare Mozzarelli.]

— (2003). «“Materia de España” y “edificio” de historiografía: algunas consideraciones sobre la década de 1540». A: *Filippo II e il Mediterraneo*. Roma: Laterza, p. 265-288. [a cura de L. Lotti i R. Villari.]

— (2007). «Entre “godos” y “montañeses”. Avatares de una primera identidad española». A: Alain TALLON (éd.). *Le sentiment national dans l'Europe méridionale aux XVI et XVII siècles (France, Espagne, Italie)*. Madrid: Collection de la Casa de Velázquez, 97, p. 123-154.

FERNÁNDEZ ÁLVAREZ, Manuel (1999). «La España del emperador Carlos V. El hombre, la política española, la política europea» A: *Historia de España Menéndez Pidal*. Madrid: Espasa, vol. V.

— (1999). *Felipe II y su Tiempo*. Madrid: Espasa. [1ª ed. 1998.]

— (2004). *Carlos V, el César y el Hombre*. Madrid: Espasa. [1ª ed. 1999.]

FERNÁNDEZ LUZÓN, Antonio (2005). *La Universidad de Barcelona en el siglo XVI*. Barcelona: Universitat de Barcelona.

FERNÁNDEZ TERRICABRAS, Ignasi (2000). *Felipe II y el clero secular: la aplicación del Concilio de Trento*. Madrid: Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V.

FERRANDO, Antoni (1996). «Fortuna catalana d'una llegenda germànica». A: *Actes del desè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura catalanes*, vol. II, Montserrat, p. 197- 216.

FERRO, Victor (1999). *El Dret Públic Català. Les Institucions a Catalunya fins al Decret de Nova Planta*. Vic: Eumo. [1ª ed. 1987.]

FIGUERAS, Narcís (1994a). «Francesc Calça (1521-1603) i la seva producció poètica quadrilingüe. Un inventari». *Estudi General*, núm. 14, p. 87-104.

— (1994b). *Tradició versemblança i erudició en el De Catalonia Liber Primus de Francisc Calça (1588)*. *Unes impresions de lectura*. Treball inèdit. Sils.

FILLIOZAT, Jean (1953). «Les premières étapes de l'indianisme». *Bulletin de l'Association Guillaume Budé*, núm. 3, octobre, p.80-96.

FLUVIÀ, Armand de (1989). *Els primers comtes catalans i vescomtats de Catalunya*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.

— (1994). *Els Quatre Pals. L'escut dels comtes de Barcelona*. Barcelona: Dalmau.

FONT i RIUS, J. M. (1988). «Estudi introductorí». A: *Constitucions de Catalunya. Incunable de 1495*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. [reimpr. facs. ed. de Barcelona, Pere Michel i Diego Gumiel, 1495.]

— (1990). «La compilació manuscrita de les Constitucions de Catalunya (1413-1422)». *Medievalia*, núm. 9, p. 107-131.

FRAJESE, Vittorio (2006). *Nascita dell'Indice. La censura ecclesiastica dal Rinascimento alla Controriforma*. Brescia: Morcelliana.

FRANKL, Viktor Emil (1963). *El "Antijovio" de Gonzalo Jiménez de Quesada y las concepciones de realidad y verdad en la época de la contrarreforma y del manierismo*. Madrid: Ediciones Cultura Hispánica.

FRENCH, Peter J. (1972). *John Dee. The world of an Elizabethan Magus*. Great Britain: Cox & Wyman Ltd. Reading.

FREEDMAN, Paul (1988). «Cowardice, Heroism and the Legendary Origins of Catalonia». *Past & Present*, 121, p. 3-28.

FROS, Henry (1982). «Culte des saints et sentiment national. Quelques aspects du problèmes». *Analecta Bollandiana*, núm. 100, p. 729-735.

FUETER, Eduard (1953). *Historia de la historiografía moderna*. Buenos Aires: Nova, 2 vol. [1ª ed. alemanya 1919.]

FUNES, Leonardo (1993-1994). «La blasfemia del Rey Sabio: itinerario narrativo de una leyenda». *Incipit*, 13, p. 51-70; i 14, p. 69-101.

GACTO, Enrique (1992). «Censura política e Inquisición: la *Historia Pontifical* de Gonzalo de Illescas». *Revista de la Inquisición*, núm. 2, p. 23-40.

GALDEANO CARRETERO, Rodolfo (2002). *La serie iconográfica de los monarcas de Catalunya-Aragón de Filippo Ariosto para el Palau de la Generalitat (1587-1588)*. Girona: Universitat de Girona, treball de llicenciatura inèdit. [dirigit per Joaquim Garriga i Riera.]

— (2003). «La sèrie iconogràfica dels comtes i comtes-reis de Catalunya-Aragó, del pintor Filippo Ariosto, per al Palau de la Generalitat de Catalunya (1587- 1588). Art, pactisme i historiografia». *Butlletí del Museu Nacional d'Art de Catalunya*, núm. 7, p. 51- 70.

— (2006). «Historiografia i iconografia: la sèrie icònica dels comtes de Barcelona del Palau de la Generalitat de Catalunya (1587-1588)». *Arxiu de Textos Catalans Antics*, núm. 25, p. 375- 409.

— (2010). «La galeria de retrats del comtes-reis. Una lectura historiogràfica». *L'Avenç*, núm. 355, p. 30- 39.

GARCÍA CÁRCEL, Ricardo (1985). *Historia de Cataluña, siglos XVI-XVII*. Barcelona: Ariel, vol. I.

(1995). «La bruixeria». A: *Història. Política, Societat i Cultura dels Països Catalans*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, vol. 4, p. 216-217. [Eva Serra i Xavier Torres dirs.]

— (1999). «Las relaciones de la monarquía de Felipe II con la Compañía de Jesús». A: *Felipe II y el Mediterráneo. II. Los grupos sociales*. Madrid: Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V, p. 219-241. [E. Belenguer Cebrià coordinador.]

— (2000). «La crisis de la Compañía de Jesús en los últimos años del reinado de Felipe II (1585-1598)». A: *La monarquía de Felipe II*. Madrid: Sociedad Estatal para

la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V, p.383-404. [Luis A. Ribot García coordinador.]

GARCÍA-GALLO, Alfonso (1966). «El derecho de sucesión del trono en la corona de Aragón». *Anuario de Historia del Derecho Español*, vol. XXXVI, p. 5-187.

GARCÍA MIRALLES, Manuel (1957). «La casa de san Ignacio en Barcelona». *Analecta Sacra Tarraconensia*, vol. XXX, p. 329-341.

GARDEIL, A (1926). «Lieux théologiques». A: *Dictionnaire de Théologie Catholique*, 9, p. 712-747.

GAZULLA, F. (1905-6) (1907-8). «Los reyes de Aragón y la Purísima Concepción de María». *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, vol. 3, p. 1-18, 49-53, 143-151, 224-233; vol. 4, 1907-8, p. 37-41, 116-122, 137-146, 226-234, 298- 303, 408-416.

GEISELMANN, J. R. (1968). *Sagrada Escritura y Tradición*. Barcelona: ed. Herder.

GIESEY, Ralph E. (1968). *If not, not. The Oath of the Aragonese and the Legendary Laws of Sobrarbe*. New Jersey: Pricenton University Press.

GIL, Eusebio (ed.) (1992). *El sistema educativo de la Compañía de Jesús. La «Ratio Studiorum»*. Madrid: UPC.

GIL PUJOL, X. (1988). *De las alteraciones a la estabilidad. Corona, fueros y política en el reino de Aragón. 1585-1648*. Universitat de Barcelona. [tesi doctoral inèdita dirigida per Pere Molas.]

GODOY ALCÁNTARA, José (1868). *Historia crítica de los falsos cronicones*. Madrid: Rivadeneyra. [Ed. facs. Granada: Universidad de Granada, 1999.]

GODOY, Roberto; i Edison SIMONS (1976). *Discurso del Sr. Juan de Herrera aposentador mayor de S.M. sobre la Figura Cúbica*. Madrid: Editora Nacional.

GONZÁLEZ, Jaime (1981). *La idea de Roma en la Historiografía indiana (1492-1550)*. Madrid: CSIC, Instituto Gonzalo Fernández de Oviedo.

GONZÁLEZ HURTEBISE, Eduardo (1916). *Guía histórico-descriptiva del Archivo de la Corona de Aragón*. Madrid: Tipografía de la Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos.

GONZÁLEZ NOVALÍN, J. L. (1990). «La Inquisición y la Compañía de Jesús (siglo XVI)». *Anthologica Annua*, núm. 37, p. 11-56.

— (1994). «La Inquisición y la Compañía de Jesús (1559-1615)». *Anthologica Annua*, núm. 41, p. 77- 102.

GONZALVO i BOU, Gener (2003). *Breu història del monestir de Vallbona*. Barcelona: Rafael Dalmau.

GOTOR, Miguel (2002). *I beati del papa. Santità, Inquisizione e obbedienza in età moderna*. Firenze: Leo S. Olschki.

GRAFTON, Anthony (2001). *Falsarios y críticos. Creatividad e impostura en la tradición occidental*. Barcelona: Crítica. [1ª ed. anglesa 1990.]

Gran Enciclopèdia Catalana (GEC) (1990). Barcelona: Enciclopèdia Catalana, vol. 20.

GRAU, Ramon (1996). «Joan Fivaller, Ferran I i les impositcions municipals de Barcelona». A: *Barcelona: Quaderns d'Història*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 2-3, p. 53-99.

GROS i RAGUER, Josep (1951). «vida de un capitular barcelonés». *Scrinium*, fasc. II, abril-agost, p. 25- 35.

GUIBERT, Joseph de (1925). «La méthode de trois puissances et l'Art de Contemplation de Raymond Lull». *Revue d'Ascétique et de Mystique*, 2ª sèrie, 6, p.366- 378.

— (1941) «Le généralat de Claude Acquaviva (1581-1615). Sa place dans l'histoire de la spiritualité de la Compagnie de Jésus». *Archivum Historicum Societatis Iesu*, vol. X, p. 59-93.

— (1953a). *La spiritualité de la Compagnie de Jésus*. Roma: Institutum Historicum S.I., Bibliotheca Instituti Historici S.I.

— (1953b). *Dictionnaire de spiritualité ascétique et mystique, doctrine et histoire*. Paris: Beuchesnes [art. de Joseph de Guibert, S.I., tome II, p. 118- 119.]

GUILL ORTEGA, M. Àngel (2007). *Carlos Coloma (1566-1637), espada y pluma de los tercios de Flandes*. Madrid: ECU.

IGLESIAS FERREIROS, Aquilino (1989). *La creación del derecho. Una historia del derecho español. Lecciones II*. Barcelona: Signo. [reimpr.]

IÑURRITEGUI RODRÍGUEZ, J. M. (1995). «Antonio de Herrera y Tordesillas: Historia y discurso político en la monarquía católica». A: *Repubblica e Virtù*. [ed. Continisio y C. Mozzarelli.] Roma: Bulzoni, p. 121-150.

— (1997). «Filósofos y santos: la "Philosophia moral" de Juan Torres y la definición de la cultura política católica». A: *Monarquía, Imperio y pueblos en la España Moderna. Actas de la IV Reunión Científica de la Asociación Española de Historia Moderna* Alicante, 27-30 de mayo de 1996. Alicante: Universidad de Alicante, vol. I, p. 651-661.

— (1998). *La Gracia y la República. El lenguaje político de la teología católica y el «Príncipe cristiano» de Pedro de Ribadeneyra*. Madrid: UNED

IPARRAGUIRRE, Ignacio (1961). *Répertoire de spiritualité ignatienne. De la mort de s. Ignace à celle du P. Aquaviva (1565-1615)*. Roma: Institutum Historicum S.I.

JUNYENT i SUBIRÀ, Eduard (1976). *El monestir de Sant Joan de les Abadesses*. Barcelona: Junta del Monestir.

KAGAN, Richard L. (2010). *Los cronistas y la Corona. La política de la historia en España en las edades Media y Moderna*. Madrid: Centro de Estudios Europa Hispánica y Marcial Pons.

KAMEN, Henry (1998). *Cambio cultural en la sociedad del Siglo de Oro. Cataluña y Castilla, siglos XVI-XVII*. Madrid: siglo veintiuno. [1ª ed. 1993 *The Phoenix and the Flame. Catalonia and the Counter Reformation*.]

KANTOROWICZ, Ernst H. (2000). «Les deux corps du roi. Essai sur la théologie politique au Moyen Âge». A: *Oeuvres*. Paris: Gallimard. [1ª ed. inglesa 1957.]

LACOUTURE, Jean (1991). *Jésuites, 1. Les conquérants*. Paris: Editions du Seuil.

LALINDE ABADIA, Jesús (1964). *La institución virreinal en Cataluña. 1471- 1716*. Barcelona: Instituto Español de Estudios Mediterráneos.

— (1976). *Los Fueros de Aragón*. Zaragoza: Librería General.

LAMPÉREZ Y ROMEA, Vicente (1908-1909). *Historia de la Arquitectura Cristiana Española en la Edad Media*. Madrid: José Blas i Cía., 2 vol. [ed. facs. 1999.]

LANERI, Maria Teresa (2005). «Introduzione». A: ARCA, Giovanni. *Barbaracinarum libelli*. Cagliari: CUEC.

LAPLANCHE, François (1992). «Le mouvement intellectuel et les Églises». A: Marc VERNARD. *Le temps des confessions 1530-1620*. Paris: Desclée, vol. 2, cap. V, p. 1061-1119.

LAZERME de REGNES, Philippe (1975-1977). *Noblesa catalana: cavallers i burgesos de Rosselló i Cerdanya*. La Roche-sur-yon : Impr. centrale de l'ouest, 3 vol.

LETURIA, Pedro de (1940). «Perchè la Compagnia di Gesu divenne un ordine insegnante». *Gregorianum*, 21, p. 350-382.

— (1942a). «Contributo della Compagnia di Gesù alla formazione delle scienze storiche». *Analecta Gregoriana*, series Theologica, vol. XXIX- sectio A, núm. 3, p. 161-202.

— (1942b). «Sentido verdadero en la Iglesia militante». *Gregorianum*, 23, p. 137-168.

— (1957a). «Lecturas ascéticas y lecturas místicas entre los jesuitas del siglo XVI». A: *Estudios Ignacianos*. Roma: vol. I, p. 269-331. [Abans a: *Archivum Historicum Societatis Iesu*, núm. 23, 1954, p. 351-366.]

— (1957b). «La hora matutina de meditación en la Compañía naciente». A: *Estudios Ignacianos*. Roma: vol. I, 226-267. [Abans a: *Archivum Historicum Societatis Iesu*, núm. 3, 1934, p. 47-86.]

LIENHARD, Marc (1992). «Controverses et dialogues entre luthériens et réformés». A: *Histoire de christianisme*, t. 8: *Le temps de confessions (1530-1620)* [J. M. Mayeur et alii (ed.)] Paris: Desclée, p. 281-322.

- LOP SEBASTIÀ, Miguel (2005). *Recuerdos ignacianos en Barcelona*. Barcelona: Cristianisme i Justícia.
- LOPETEGUI, León (1940). «Notas sobre la actividad teológica del P. José de Acosta». *Gregorianum*, 29, p. 527-563.
- LÓPEZ ARANGUREN, José Luis (1995). *El protestantismo y la moral*. Barcelona: Península.
- LOZANO NAVARRO, Julián J. (2005). *La Compañía de Jesús y el poder en la España de los Austrias*. Madrid: Cátedra.
- LLOVERA, J.M. (1921). «La Immaculada Concepció en documents antics de Catalunya». *Vida Cristiana*, 63, p.3-12.
- MADURELL MARIMON, J. M^a (1946). «Las actas notariales certificadoras de la exhibición de antiguos nobiliarios». *La notaria*, núm. 81, p. 292- 328.
- (1951-2). «Algunas antiguas ediciones barcelonesas de libros (1502-1704). (Notas para su historia)». *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, vol. XXIV, p. 133- 172.
- (1958a). «Diego Pérez de Valdivia en Barcelona (1580-1589)». *Analecta Sacra Tarraconensia*, núm. XXX, p. 343-371.
- (1958b). «Regesta documental de reliquies y relicarios (siglos XIV-XIX)». *Analecta Sacra Tarraconensia*, vol. XXXI, p. 291-324.
- (1964). «Luis Juan Vileta». *Analecta Sacra Tarraconensia*, núm. XXXVII, p.19-76.
- (1968). «Dos manuscrits de la “Confraria del Senyor Rei”». *Hispania Sacra*, núm. 21,p.429-480.
- MANZANO MANZANO, Juan (1989). *Colón y su secreto. El predescubrimiento*. Madrid: Ediciones de Cultura Hispánica. [2^a ed.]
- MARAÑÓN, Gregorio (2002). *Antonio Pérez*. Madrid: Espasa. [1^a ed. 1947.]
- MARCH, J. M. (1926). «S. Ignacio de Loyola y el B. Ramón Llull. Semejanzas doctrinales». *Manresa*, vol. II, p. 333-350.
- MARCIA, Anita (1985). «La controversia con i protestanti e i programmi degli studi teologici nella Compagnia di Gesú 1547-1599». *Archivum Historicum Societatis Iesu*, volum LIV, parte prima, p. 3-43; parte secunda, p. 210-266.
- MARFANY, Joan-Lluís (2001). *La llengua maltractada. El castellà i el català a Catalunya del segle XVI al segle XIX*. Barcelona: Empúries.
- (2002). «Per a la història de la introducció del castellà a Catalunya. Alguns problemes i qüestions de mètode». *Estudi General*, 22, vol. II, p. 65-87. [Albert Rossich, Mariàngela Villalonga i David Prats (eds.), *Miscel·lània d'homenatge a Modest Prats*.]

— (2008). *Llengua, nació i diglòssia*. Barcelona: editorial L'Avenç.

MARTÍ ESCAYOL, Maria Antònia (2004). *La construcció del concepte de natura a l'Edat Moderna. Natura, cultura i identitat en el pensament català dels segles XVI i XVII*. UAB. [tesi inèdita dirigida per Antoni Simon i Tarrés.]

MARTÍNEZ GIL, Fernando (1993). *Muerte y sociedad en la España de los Austrias*. Madrid: Siglo XXI.

MARTÍNEZ MILLÁN, José (1998). «Transformación y crisis de la Compañía de Jesús (1578-1594)». A: *I Religiosi a Corte. Teologia, politica e diplomazia in Antico regime. Atti del seminario di studi Georgetown University a Villa «Le Balze» Fiesole, 20 ottobre 1995*. Roma: p. 101-130.[a cura di Flavio Rurale.]

— (2003). «La crisis del “partido castellano” y la transformación de la Monarquía Hispana en el cambio de reinado de Felipe II a Felipe III». *Cuadernos de Historia Moderna* 11, 2003, Anejo II 11-38.

MARTÍNEZ NARANJO, Javier (2003). «Las congregaciones marianas de la Compañía de Jesús y su contribución a la práctica de la caridad (ss.XVI-XVIII)». *Revista de Historia Moderna. Anales de la Universidad de Alicante*, núm. 21, p. 211-238.

MARTÍNEZ RUIZ, Enrique (dir.) (2004). *El peso de la Iglesia. Cuatro siglos de Órdenes Religiosas en España*. Madrid: Editorial Actas.

MAS, Josep (1911). *Notes històriques del bisbat de Barcelona, VIII: Lo Fossar de la Seu de Barcelona y ses inscripcions funeràries*. Barcelona: Est. Tip. de Eugeni Subirana.

MASSÓ TORRENS, J. (1906), «Historiografía de Catalunya en català durant l'època nacional». *Revue Hispanique*, núm. XV, p. 486-613.

MATA CARRIAZO, Juan de (1951). «Estudio y edición». A: SANTA CRUZ, Alonso. *Crónica de los Reyes Católicos*. Sevilla: Escuela de Estudios Hispano-Americanos, vol. I.

MATEOS, Francisco S. I. (1954). «Introducción. Personalidad y escritos del P. José de Acosta». A: *Obras del P. José de Acosta de la Compañía de Jesús*. Madrid: BAE.

MATEU IBARS, Josefina (1998?). *Manuscritos de la Compañía de Jesús en la Biblioteca General de la Universitat de Barcelona*. Barcelona: Universitat de Barcelona.

MENÉNDEZ PIDAL, Ramón (1896). *La leyenda de los infantes de Lara*. Madrid: Imprenta de los hijos de José M. Ducazcal.

MICHAUD-QUANTIN, Pierre (1962). *Sommes de casuistique et manuels de confession au moyen âge (XII-XVI siècles)*. *Analecta Mediaevalia Namurcensia*, 13. Louvain: Ed. Nauwelaerts; Lille: Librairie Giard; Montreal: Librairie Dominicaine.

MIEGGE, Mario (1995). *Il sogno del re di Babilonia. Profezie e storia da Thomas Müntzer a Isaac Newton*. Milà: Feltrinelli.

MIR, Miguel (1913). *Historia interna documentada de la Compañía de Jesús*. Madrid: Impr. de J. Ratés Martín.

MIRALLES JORI, Eulàlia (2001). «Notícies sobre l'Epítome de la genealogia dels comtes de Barcelona (C-1588/89)». *Quaderns de la Selva*, núm. 13, p. 307-318.

— (2007). «Estudi Introductorio». A: VILADAMOR, Antoni. *Història General de Catalunya* [edició crítica d'Eulàlia Miralles]. Barcelona: Fundació Noguera.

MIRET i SANS, Joaquim (1918). *Itinerari de Jaume I, el Conqueridor*. Barcelona: IEC. [Reimpr. facs. IEC, 2004.]

MIRÓ MARTÍ, Oriol (2006). «La llegenda de la pèrdua d'Espanya segons Onofre Manescal com a creació innovadora respecte del seu referent directe, Miguel de Luna». *Estudis Romànics*, vol. 28, p. 231- 245.

MOLAS, Joaquim (1978). «Francesc Calça: poemes». *Els Marges: revista de llengua i literatura*, núm. 14, p. 77-95.

MOLAS, Pere (1996). *Catalunya i la casa d'Àustria*. Barcelona: Curial.

MOLL BENEJAM, Antoni Lluís (2000). «La geografia renaixentista en la *Història general del regne de Mallorca* de Joan Binimelis». *Recerques*, núm. 40, p. 117-134.

MOMIGLIANO, Arnaldo (1984). «Daniel y la teoría griega de la sucesión de los imperios»; «Los orígenes de la historia universal». A: *La historiografía griega*. Barcelona: Crítica, p. 257- 264; 265- 286.

— (1993). «Historiografía pagana e historiografía cristiana en el siglo IV d.C.». A: *Ensayos de historiografía antigua y moderna*. México: FCE, p. 95-111.

MONSALVATJE i FOSSAS, Francesc (1914). *El Obispado de Elna*. Olot: Impr. y libr. de sucesores de J. Bonet, 4 vol.

MONTAGUT, Tomás de (1987). *El mestre racional a la Corona d'Aragó (1283-1419)*. Barcelona: Fundació Noguera, 2 vol.

MONTANER FRUTOS, Alberto (1995). *El señal del Rey de Aragón: historia y significado*. Zaragoza: Institución Fernando el Católico.

MONTENEGRO, A. y BLÁZQUEZ, J. M. (1982). «España Romana. La conquista y la explotación económica». A: *Historia de España* [dirigida por Menéndez Pidal]. Madrid: Espasa Calpe, vol. II.

Monumenta Historica Societatis Iesu (MHSI)

— Fontes Narrativi de Sancto Ignatio de Loyola et de Societatis Iesu initiis, 4 vol., Roma, 1943-65. (FN)

— Monumenta Ignatiana. Scripta de Sancto Ignatio de Loyola, 2 vol., Madrid, 1904-1918. (MI Scripta)

— Monumenta Ignatiana. Sancti Ignatii de Loyola Societatis Jesu fundatoris epistolae et instrucciones, 12 vol., Madrid, 1903- 1911. (MI Epp.)

— Epistolae mixtae ex variis Europae locis ab anno 1537 ad 1556 scriptae, 5 vol., Madrid 1898-1901. (Epist. Mixtae)

— Monumenta Paedagogica, VII. *Collectanea ad Ratione Studiorum Societatis Iesu (1588-1616)*, Romae, 1992 (ed. Ladislaus Luckàs S.I.) (Mon. Paed.)

— Patris Petri de Ribadeneira. Societatis Jesu sacerdotis. *Confessiones, epistolae, aliquae scripta inedita*, 2 vol., Madrid, 1920-1923. (Ribade. Conf. Epp.)

MOREL D'ARLEAUX, Antonia (1993). «Los tratados de preparación a la muerte: aproximación metodológica». A: *Estado actual de los estudios sobre Siglo de Oro. Actas del II Congreso Internacional de Hispanistas del Siglo de Oro*. Salamanca: Universidad de Salamanca, vol. II, p. 710-734.

MORTE GARCÍA, Carmen (1990) i (1991). «Pintura y política en la época de los Austrias: los retratos de los reyes de Sobrarbe, condes antiguos y reyes de Aragón de la Diputación de Zaragoza (1586), y las copias de 1634 para el Buen Retiro de Madrid (I) i (II)». *Boletín del Museo del Prado*, XI, p. 19-35; i XII, p. 19-35.

— (1996). «estudio introductorio» (1996). *Explicación histórica de las inscripciones de los retratos de los Reyes de Sobrarbe, Condes antiguos, y Reyes de Aragón, puestos en la Sala Real de la Diputación de Zaragoza, y colocación del Retrato del Rey N. Señor Don Carlos Segundo*. Zaragoza: Cortes de Aragón, p. 12-57.

— (1998). «Documentos sobre pintores y pintura del siglo XVI en Aragón. II». *Boletín del Museo e Instituto Camón Aznar*, vol.XXXI-XXXII, p. 183- 457.

NADAL, J. M.: «"Usar de llenguatge artificios" en el segle XVI: ideologia lingüística i llengua literària». A: *Actes del Sisè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, Montserrat, 1983, ps. 89-125.

NADAL, Luis B. (1904). *Episcopologio de Vich*. Vic: Imprenta de la viuda de R. Anglada, volum III.

NICOLAU, Miguel (1957). «Espiritualidad de la Compañía de Jesús en la España del siglo XVI». *Manresa*, vol. 29, p.217-236.

NONELL, Jaime (1885). *Obras espirituales del beato Alonso Rodríguez*. Barcelona: F. Rosal, 3 t. [t. I, 1885; t. II, 1896; t. III, 1887.]

Obras de San Ignacio de Loyola (1997). Madrid: BAC, 6ª ed.

O'GORMAN, Edmundo (1940). «Prólogo». A: *Historia natural y moral de las Indias*. Mèxic: FCE.

— (1962). «Prólogo». A: *Historia natural y moral de las Indias*. Mèxic: FCE.

— (1977). *La invención de América*. Mèxic: FCE. [2ª ed.]

OLEART, Oriol (2004). «El capítulo 24 de la Cortes de Monzón de 1585 y la elaboración de la recopilación catalana de 1588-89. Datos para su historia». *Initium. Revista catalana d'Història del Dret*, núm. 9, p. 223- 286.

OLIVARI, Michelle (2007). «La scienza del conforto del jesuita catalano Pere Gil». A: *Misericordie. Conversioni sotto il patibulo tra Medioevo ed età moderne*. Atti del seminario di storia dell'età della riforma e della controriforma a. a. 2005/2006. Pisa: Edizione della Normale, p. 257-275. [edizione Adriano Prosperi.]

O'MALLEY, J.W. (1995). *Los primeros jesuitas*. Bilbao: Ediciones Mensajero. [Traducció de l'anglès: Juan Antonio Montero Moreno.] [1ª ed. *The first jesuits*. Harvard University Press 1993.]

ORTIGUES, Edmond (1981). *Religions du livre. Religions de la coutume*. Paris: Les Éditions Le Sycomore.

PALMA de MALLORCA, Andreu de (1955). «Los capuchinos de Cataluña y el fomento de algunas devociones populares». *Analecta Sacra Tarraconensia*, vol. XXVIII, p. 159-173.

PALOMO, F. (1997). «Disciplina Christiana. Apuntes historiográficos en torno a la disciplina y el disciplinamiento social como categorías de la historia religiosa de la Alta Edad Moderna». *Cuadernos de Historia Moderna*, núm. 18, p. 119- 136.

PERALTA, Vicente de (1921). «El doctor Pérez de Valdivia, escritor místico del siglo XVI». *Estudios Franciscanos*, núm. 27, p. 177- 225.

PERARNAU ESPELT, Josep (1983). «Les condicions de la unió d'Aragó i Catalunya en un manuscrit del valencià Rafael Martí de Vicianà». A: *Arxiu de Textos catalans antics*, núm. 2, p. 357-361.

— (2006). «Ramon Llull i la seva teologia de la Immaculada Concepció». *Arxiu de Textos catalans antics*, núm.25, p.193- 228.

PEREÑA, Luciano (1984). «Estudio preliminar: Proyecto de sociedad colonial. Pacificación y colonización». A: ACOSTA, José de. *De procuranda indorum salute*. Madrid: CSIC, vol. I, p. 3- 46.

PÉREZ LATRE, Miquel (2001a). «L'arrelament de la Diputació del General.Pàtria i vertebració política a finals del cinc-cents». A: *Del patriotisme al catalanisme*. Vic: Eumo, p. 31-50 [ed. Joaquim Albareda.]

— (2001b). «Introducció». A: SERRA, Eva (coord.). *Cort General de Montsó (1585), Montsó Binèfar. Procés del Protonotari*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.

— (2004). *Entre el rei i la terra. El poder polític a Catalunya al segle XVI*. Vic: Eumo.

PÉREZ MARTÍNEZ, L. (1962). «La causa Iuliana en Roma durante el reinado de Felipe II». *Anthologica Annua*, núm. 10, p. 193-294.

— (1988). «Jesuitas Iulistas en Mallorca a principios del XVII. El caso del p. Andrés Moragues». *Estudis Baleàrics*, any VI, núm. 29-30, p.87- 94.

— (1991). *La Causa Pia Lul·liana. Resum històric*. Mallorca: Publicacions del Centre d'Estudis Teològics de Mallorca, núm. 13.

PINO, Fermín del (1982). «Culturas clásicas y americanas en la obra del P. Acosta». A: *América y la España del s. XVI*. Madrid: CSIC, Instituto Fernández de Oviedo, p. 325-362.

— (2001). «La Historia Natural y Moral de las Indias como género. Orden y génesis literaria de la obra de Acosta». *Histórica*, XXIV, p. 295-326.

— (2008). «Estudio introductorio». A: ACOSTA, José de. *Historia natural y moral de las Indias*. Madrid: CSIC.

PIQUER, J. J. (1978). *Abaciologi de Vallbona (1153-1977)*. Santes Creus: Fundació de Belfort.

PLADEVALL i FONT, Antoni (1968). *Els monestirs catalans*. Barcelona: Destino.

PO-CHIA HSIA, Ronnie (1998). *The world of Catholic Renewal, 1540- 1770*. Cambridge: Cambridge University Press.

POCOCK, J.G.A. (2002). *El momento maquiavélico. El pensamiento florentino y la tradición republicana atlántica* Madrid: Tecnos. [1ª ed. anglesa 1975.]

POLMAN, Pontien (1932). *L'element historique dans la controverse religieuse de XVI siècle*. Gremloux: J. Duculot.

POMIAN, Krzysztof (2001). *L'ordre du temps*. France: Gallimard. [1ª ed. 1984.]

PONS GURI, J. M. (1995). «Introducció». A: *Constitucions y altres drets de Catalunya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, p. I- XX. [reed. deCADC 1704.]

PONSICH, Pierre (1980). «Bera I, comte de Barcelone et ses descendants. Le probleme de leur jurisdiction contale». A: *Actes de Liè Congrès de la Fédération historique du Languedoc méditerranéen et du Roussillon*. Montpellier, p. 51-69.

POPAN, Flavio (1958). «Conexión de la Historia con la Teologia». *Verdad y Vida*, núm. 61, p. 71-94; i núm. 62, p. 189-209.

POU, Josep Maria (1935). «Per la glorificació del B. Ramon Llull en el segle XVII». A: *Miscel·lània Lul·liana:homenatge al B. Ramon Lull en ocasió del VII centenari de la seva naixença*. Barcelona: Altés, p. 109-129. [Abans a *Estudis Franciscans* 46, 1934, p. 269-289.]

PRADES VILAR, Mario (2007). «Persuasión, confesión y expiación en el “Modo de ajudar a ben morir als qui per malaltia o per justícia moren” del jesuïta padre Pere Gil». A: *Atti del seminario di storia dell'età della riforma e della controriforma a. a. 2005/2006*. Pisa: Edizione della Normale, p. 277- 324. [edizione Adriano Prosperi.]

PRATS, Modest (1994). «De Miquel Pèrèç a Pere Gil». A: *La cultura catalana tra l'Umanesimo e el Barroco*. A: *Atti del V Convegno dell'Associazione italiana di studi catalani (Venezia, 24- 27 marzo 1992)*. Venècia: p. 375-382 [a cura di Carlos Romero e Rossend Arqués.]

- PROSPERI, Adriano (1996). *Tribunali della coscienza : inquisitori, confessori, missionari*. Torí: Einaudi.
- PUIG, Sebastià (1915). *La madre Serafina. Breve relación de la maravillosa vida de la... fundadora de las monjas capuchinas de España*. Barcelona: Luis Gili.
- QUANTIN, Jean-Louis (1999). *Le catholicisme classique et les Pères de l'Église. Un retour aux sources (1669-1713)*. Paris: Institut d'Études Augustiniennes.
- (2001). *Le rigorisme chrétien*. Paris: Cerf.
- QUER i AGUADÉ, Pere (2000). *L'adaptació catalana de la Historia de rebus Hispaniae de Rodrigo Jiménez de Rada: textos i transmissió (segles XIII- XV)*. [Tesi doctoral UB dirigida per Lola Badia i Pàmies.]
- RAFANELL, August (1991). *Un nom per a la llengua. El concepte de llemosí en la història del català*. Vic: Eumo.
- REBOK, Sandra (2001). «Alexander von Humboldt y el modelo de la Historia Natural y Moral». *Revista Internacional de Estudios Humboldtianos*, II, 3. [<http://www.uni-potsdam.de/u/romanistik/humboldt/hin/rebok.htm#l>.] (12/01/2006)
- REDONDO VEINTEMILLAS, G. ; i Esteban SARASA SÁNCHEZ (1995). «Estudio introductorio». A: *Comentarios de las cosas de Aragón*. Zaragoza: Cortes de Aragón, p. 11- 22.
- REGLÀ, Joan (1956a). *Felip II i Catalunya*. Barcelona: Aedos
- (1987). *Els virreis de Catalunya*. Barcelona: Teide, 4^a ed. [1^a ed. 1956.]
- REINHARD, Wolfgang (1977). «Gegenreformation als Modernisierung? Prolegomena zu einer Theorie des Konfessionellen Zeitalters». *Archiv für Reformationsgeschichte*, núm. 68, p. 226- 252.
- REY CASTELAO, Ofelia (1985). *La historiografía del Voto de Santiago. Recopilación crítica de una polémica histórica*. Santiago: Universidad de Santiago de Compostela.
- (1999). «Estudio preliminar». A: GODOY ALCÁNTARA, José (1868). *Historia crítica de los falsos cronicos*.
- RIBA GARCÍA, Carlos (1914). *El Consejo Supremo de Aragón en el reinado de Felipe II. Estudio y transcripción de los documentos originales e inéditos de este Consejo existentes en el Museo Británico*. València: Tip. Moderna A. C. de Miguel Gimeno.
- RIERA i SANS, Jaume (1987). «Dalfinat de Girona». *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, vol. 29. p. 105-128.
- (1999). *Catálogo de memoriales e inventarios. Siglos XIV-XIX. Archivo de la Corona de Aragón*. Madrid: Ministerio de Educación y Cultura.
- RIQUER, Martí de (1985). *Història de la literatura catalana*. Barcelona: Ariel, 4 vol.

- (2000). *Llegendes històriques catalanes*. Barcelona: Quaderns Crema.
- RIVARA de TUESTA, María Luisa (2006). «José de Acosta (1540-1600), humanista y científico». *Latinoamericana*, núm. 42, p. 9- 34.
- RODRÍGUEZ CARRACIDO, José (1899). *El P. José de Acosta y su importancia en la literatura científica española. Obra premiada en público certamen por la Real Academia e impresa a sus expensas*. Madrid: suces. de Rivadeneyra.
- ROGENT, Elies; i Estanislau DURAN (1927). *Bibliografia de les impressions lul·lianes "Estudis de bibliografia lul·liana" II*. Barcelona: IEC.
- ROLDÁN PÉREZ, Antonio (1974). «Gonzalo de Illescas y la Historia Pontifical». A: *Estudios Literarios dedicados al profesor Mariano Baquero Goyanes*. Murcia: Universidad de Murcia, p. 587-638.
- ROMANO de THUESEN, E. A. (1992). *Transcripción y edición del Catálogo Real de Castilla autógrafo inédito de Gonzalo Fernández de Oviedo y Valdés*. Tesis doctoral inédita. University of California (Santa Bárbara),
- ROSENTHAL, E. E. "Plus Ultra, Non Plus Ultra, and the columnar device of Emperor Charles V", a *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, XXXIX, London, 1971, ps. 204-228.
- ROTONDÒ, Antonio (1991). *Anticristo e chiesa romana. Diffusione e metamorfosi d'un libello antiromano del cinquecento*. Firenze: Olschi.
- RUBÍ, Basili de (1953). «El beato Nicolás Factor, franciscano de la observancia, capuchino en Barcelona. 1582-1583». *Estudios Franciscanos*, núm. 54, p. 27-60; p. 367-392.
- (1956). «La Escuela franciscana de Barcelona y su intervención en los decretos inmaculistas de la Corona de Aragón». *Estudios Franciscanos*, núm. 57, p.363-405.
- (1977). *Un segle de vida caputxina a Catalunya 1564-1664. Aproximació històrico-bibliogràfica*. Barcelona: Caputxins de Sarrià.
- RUBIÓ i BALAGUER, Jordi (1987). «Les versions catalanes de la llegenda del bon comte de Barcelona i de l'emperadriu d'Alemanya». A: *Historia i historiografia*. Montserrat: Abadia de Montserrat, p. 317- 332.
- RUIZ JURADO, M. (1971). «San Juan de Ávila y la Compañía de Jesús». *Archivum Historicum Societatis Iesu*, núm. 40, p. 153- 172.
- (1980). *Orígenes del noviciado en la Compañía de Jesús*. Roma: IHSI.
- SABATER, José (1956). «Analogías doctrinales entre san Ignacio y Ramón Llull». *Manresa*, vol. 28, p. 371- 384.
- SALAVERRI, Joaquín S.I. (1946). «La Tradición valorada como fuente de Revelación». *Estudios Eclesiásticos*, núm. 76-77, p. 33-61.
- (1957). «Motivación histórica y significación teológica del ignaciano "sentir con la iglesia"». *Estudios Eclesiásticos*, núm. 31, p. 139-171.

SANABRE, Josep (1948). *El archivo de la catedral de Barcelona*. Barcelona: Imprenta Pulcra.

SÁNCHEZ ALONSO, Benito (1941- 1950). *Historia de la historiografía española. Ensayo de un examen de conjunto*. Madrid: CSIC, 3 volums.

— (1950). «Mayerne Turquet y los historiadores españoles del siglo XVI». A: *Estudios dedicados a Menéndez Pidal*. Madrid: CSIC, vol. I, p. 589-599.

SÁNCHEZ GÓMEZ, J. M. (1949). «Un discípulo del P. Maestro Ávila en la Inquisición de Córdoba, el Dr. Diego Pérez de Valdivia, Catedrático de Baeza». *Hispania*, 9, p. 104- 134.

SANTASUSAGNA, Joaquim (1949). *Reus i els reusencs en el Renaixement de Catalunya fins al 1900*. Reus: 1949, p. 23-30.

SCADUTO, M. (1955). «Laínez e l'Indice del 1559: Lullo, Sabunde, Savonarola, Erasme». *Archivum Historicum Societatis Iesu*, vol. 24, p. 3-32.

SCHILLING, Heinz (1994). «Chiese confessionali e disciplinamento sociale. Un bilancio provvisorio della ricerca storica». A: *Disciplina dell'anima, disciplina del corpo e disciplina della società tra medioevo ed età moderna*. Bolonia:Annali dell'Instituto italo-germanico, núm. 40, p. 125-160.

SERRA DESFILIS, Amadeo (2002-2003). «La historia de la dinastía en imágenes: Martín el Humano y el rollo genealógico de la Corona de Aragón». *Locus Amoenus*, núm. 6, p. 57-74.

SICROFF, Albert A. (1985). *Los estatutos de limpieza de sangre. Controversias entre los siglos XV y XVII*. Madrid: Taurus.

SIMÓN PALMER, Maria del Carmen (1980). *Bibliografía de Cataluña. Notas para su realización(1481-1765)*. Madrid: CSIC.

SIMÓN i TARRÉS, Antoni (2004). «La historiografía del segle del Barroc (de Jeroni Pujades a Narcís Feliu)». A: *Història de la Historiografia catalana*. Barcelona:IEC, p.93-116.

SOLÀ, Francisco de Paula (1948). «El original del proceso para la canonización de S. Ignacio celebrado en Barcelona, Manresa y Montserrat». *Estudios históricos y documentos de los archivos de protocolos*, núm. 1, p. 9-40.

SOLDEVILA, Ferran (1963). *Història de Catalunya*. Barcelona: Editorial Alpha. [1ª ed. 1934-35.]

— (2007) (ed.). *Les quatre grans Cròniques. I. Llibre dels feits del rei En Jaume*. Barcelona: IEC. [Revisió filològica de Jordi Bruguera; Revisió històrica de M. Teresa Ferrer i Mallol.]

— (2008) (ed.). *Les quatre grans Cròniques. II. Crònica de Bernat Desclot*. IEC. [Revisió filològica de Jordi Bruguera; Revisió històrica de M. Teresa Ferrer i Mallol.]

- SUBIRÀ i BLASI, Enric (1993). *El Seminari de Barcelona (1593-1917)*. Montserrat: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- SUQUÍA, Ángel (1956). «Las Reglas para sentir en la Iglesia». *Archivum Historicum Societatis Iesu*, vol. XXV, p. 380-395.
- TALLON, Allain (2002). *Conscience nationale et sentiment religieux en France au XVIè siècle. Essai sur la vision gallicane du monde*. Paris: PUF.
- TATE, R.B. (1970). *Ensayos sobre la Historiografía peninsular del siglo XV*. Madrid: Gredos.
- (1976). *Joan Margarit i Pau Cardenal i Bisbe de Girona. La seva vida i les seves obres*. Barcelona: Curial.
- (1980). «Margarit i el tema dels gots». A: *V Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 151-168.
- TAYLOR, René (2000). *Arquitectura y magia. Consideraciones sobre la idea de El Escorial*. Madrid: Siruela.
- TEJADA, Elías de (1950). *Las doctrinas políticas en la Cataluña medieval*. Barcelona: Aymà editor.
- TELECHEA, I. (1954). «Metodologia teològica de Maldonado». *Scriptorium Victoriense*, núm.1, p.183-255.
- THOMAS, Hugh (1994). *La conquista de México*. Barcelona: Planeta.
- TOFFANIN, Giuseppe (1920). *La fine dell'Umanesimo*. Milà-Turí: Fratelli Bocca.
- TOLDRÀ i SABATÉS, Maria (2002). «Sobre la presència d'algunes cròniques catalanes a l'arxiu reial de Barcelona». *Estudis Romànics*, vol. XXIV, p. 169-187.
- TOMÁS ÁVILA, Andrés (1963). *El culto y la liturgia en la catedral de Tarragona (1300-1700)*. Tarragona: Instituto de Estudios Tarraconenses "Ramón Berenguer IV".
- TORRAS RIBÉ, J. M. (1983). *Els Municipis catalans de l'antic règim : 1453-1808 : procediments electorals, òrgans de poder i grups dominants*. Barcelona: Curial.
- TORRES SANS, Xavier (2001). «Els naturals i el rei natural en la Catalunya de la guerra dels Segadors: a propòsit d'un Sermó de Gaspar Sala (1641)», *Estudi General*, núm. 21, p. 221-240.
- (2007). «Nosaltres, els Macabeus: el patriotisme català a la Guerra dels Segadors». A: ALBAREDA, Joaquim (ed.). *Una relació difícil. Catalunya i l'Espanya moderna (segle XVII-XIX)*. Barcelona: Base, p. 85-107.
- (2008). *Naciones sin nacionalismo. Cataluña en la monarquía hispánica (siglos XVI-XVII)*. València: Universitat de València.

TRES, Joan (1995). «Introducció». A: COMTE, Francesc. *Il·lustracions dels comtats de Rosselló, Cerdanya y Conflent*. Barcelona, Curial, p. 11- 135.

TREVOR-ROPER, H. R. (1972). «L'épidémie de sorcellerie en Europe aux XVI et XVII siècles». A: *De la Réforme aux Lumières*. Paris: Gallimard, p. 133-236. [1ª ed. anglesa *Religion, Reformation and social change*, 1956]

TURPÍ (1960). *Història de Carles Maynes e de Rotllà. Traducció catalana del segle XV*. Barcelona: Biblioteca Catalana d'Obres Antiques. [introducció text i notes per Martí de Riquer.]

TURTAS, Raimondo (2005). «saggio introduttivo». A: ARCA, Giovanni. *Barbaricorum libelli* [a cura di Mª Teresa Laneri]. Cagliari: UEC.

UBIETO ARTETA, Antonio (1952). «Doña Andregoto Galíndez, reina de Pamplona y condesa de Aragón». A: *Actas del primer congreso internacional de Estudios Pirenaicos. San Sebastián 1950*. Zaragoza: Tomo VI, Sección V, p. 165-178.

UDINA MARTORELL, Frederic (1951): *El archivo condal de Barcelona en los siglos IX-X. Estudio crítico de sus fondos*. Barcelona: CSIC.

— (1961). *El nom de Catalunya*. Barcelona: Dalmau.

UDINA i ABELLÓ, Antoni (2001). *Els testaments dels comtes de Barcelona i dels reis de la Corona d'Aragó. De Guifré Borrell a Joan II*. Barcelona: Fundació Noguera.

URRÍES AYERBE, Juan Jordán de (1892). *Correspondencia inédita de don Guillén de San Clemente embajador en Alemania de los reyes don Felipe II y III sobre la intervención de España en los sucesos de Polonia y Hungría 1581-1608 publicada por el marqués de Ayerbe*. Zaragoza: establecimiento tipográfico de La Derecha.

VALSALOBRE, Pep (2003). «El senyor de les Mosques. Aspectes de l'evolució de la llegenda de les mosques de sant Narcís fins al segle XVII i relació amb el "patriotisme sacre" a la Catalunya Moderna». *Revista de Catalunya*, núm. 189, p. 67-100.

VAN de VORST, Charles (1954). «La Compagnie de Jesús et le passage à l'ordre des chartreux (1540-1694)». *Archivum Historicum Societatis Iesu*. Roma: vol. XXIII, p.23-40.

VICENS VIVES (1936-1937). *Ferran II i la ciutat de Barcelona*. Barcelona: Tip. Emporium.

VIERA, J. (1986). «Alphonsine Legends and References in Eastern Iberia». *La Corónica*, 14:2, p. 280-284.

VIGO GUTIÉRREZ, Abelardo del (1997). *Cambistas, mercaderes y banqueros en el Siglo de Oro español*. Madrid: BAC, Madrid, p. XIX-XX.

VILA DESPUJOL, Ignacio (2010). *La Compañía de Jesús en Barcelona en el siglo XVI. El Colegio de Nuestra Señora de Belén*. Madrid: UPC.

- VILANOVA, Evangelista (1989). *Historia de la teología cristiana*. Barcelona: ed. Herder, vol. II.
- VILLAMARÍN, Helena de Carlos (1996). *Las Antigüedades de Hispania*. Spoleto: Centro italiano di studi sull'alto medioevo.
- VILLANUEVA LÓPEZ, Jesús (1994). «Francisco Calça y el mito de la libertad originaria de Cataluña». *Revista de Historia Jerónima Zurita*, núm. 69-70, p. 75-87.
- (2000). «Observacions sobre La fi del comte d'Urgell: datació, transmissió manuscrita, contingut ideològic». *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 19, p. 611-635.
- (2003). «Francesc Calça». A: *Diccionari d'historiografia catalana*. Barcelona: Enciclopèdia catalana.
- (2004). *Política y discurso histórico en la España del siglo XVII. Las polémicas sobre los orígenes medievales de Cataluña*. Alicante: Publicaciones Universidad de Alicante.
- WALZ, Angelo (1940). «La storiografia del Baronio e la storiografia di oggi». *Angelicum*, núm. 17, p. 88-110.
- WEBER, Hermann (1987). «Jean Bodin et la vérité historique». A: *Certitudes et incertitudes de l'histoire. Trois colloques sur l'Histoire de l'Institut Collégial européen* [sous la direction de Gilbert Gadoffre.]. Paris: P.U.F., p. 77-86
- WEBER, Max (1955). *La ética protestante y el espíritu del capitalismo*. Madrid: Editorial Revista de Derecho Privado.
- WILLAERT, Léopold S.I. (1960). *Après le concile de Trente la Restauration catholique, 1563-1648*. Paris: Blond et Glay.
- WULFF, Fernando (2003). *La esencia patrias. Historiografía e Historia Antigua en la construcción de la identidad española (siglos XVI-XX)*, editorial Crítica, Barcelona, 2003.
- ZARAGOZA PASCUAL, E. (1977). «Documentos inéditos referentes a la reforma monástica de Cataluña durante la segunda mitad del siglo XVI (1555-1600)». *Studia Monástica*, vol.XIX, p. 93-109.

Índex general

Volum Primer

<i>Sumari</i>	VII
<i>Abreviatures i símbols</i>	IX
<i>Sigles d'arxius i biblioteques</i>	X
<i>Resums català/castellà/anglès</i>	XI
<i>Presentació</i>	XV
<i>0 Introducció</i>	XVII

L'autor

<i>1 Els anys de formació</i>	XXV
<i>2 L'ambient espiritual de la Barcelona de Pere Gil</i>	XXXIX
<i>3 Pere Gil i el bisbe de Barcelona Dimes Loris</i>	LXIII
<i>4 Els anys de rectorat</i>	CVII

L'obra

<i>5 La historiografia de la Contrareforma i el gènere d'història natural i moral</i>	CLXXI
<i>5.1 La història tripartida</i>	CLXXI
<i>5.2 La Historia natural y moral de las Índias de José de Acosta</i>	CLXXVI
<i>5.3 La teologia de la Companyia de Jesús, fonament epistemològic del model d'Història natural i moral</i>	CLXXXVI
<i>6 El pla de l'obra giliana</i>	CXCV
<i>6.1 Una nova lectura del llibre primer: la Història natural de Cathalunya</i>	CCI
<i>6.2 Els primers exemples del gènere: la Naturalis et moralis historia del regno Sardiniae de Giovanni Arca i l'obra de Pere Gil</i>	CCIX
<i>7 El llibre segon: la Història moral de Cathalunya</i>	CCXIX
<i>8 El capítol X: la Història cathalana moral</i>	CCXLV
<i>8.1 El mètode historiogràfic</i>	CCXLVI
<i>8.2 El mètode d'Ambrosio de Morales model per a la Història cathalana moral. El pes de la Tradició</i>	CCLI

9 L'obra de Pere Gil en la historiografia catalana	CCLXIII
9.1 La polèmica tomiquista i la seva difusió internacional	CCLXIII
9.2 La resposta de la historiografia catalana: l'Epítome de la Genealogia dels comtes de Barcelona	CCLXX
9.3 L'aportació de Pere Gil: la recerca de la certesa moral	CCXCI

Història moral de Catalunya. Llibre segon de la Història catalana

<i>Críteris d'edició i advertiments</i>	3
Capítol III. <i>De las quatre monarchias del món y de las naciones que habitaren /en\ Espanya y Cathalunya, y /dels\ reys /o capitans\ que [en] ella governaren des de la gran seca fins a la entrada dels romans /en\ Espanya</i>	9
Capítol IIII. <i>De las grans guerras que y hagué en Espanya /governant Anníbal\, des de la entrada dels romans en ella fins que la subjugaren tota y dels /cònsols o\ governadors romans que governaren a /Espanya y Cathalunya\ fins a la nativitat de Jesuchrist Nostre Senyor</i>	15
Capítol V. <i>Dels emperadors romans que governaren a Espanya y /de las\ cosas que succeÿren en ella, principalment en Cathalunya, des del primer emperador /nomenat\ Octaviano Cèsar Augusto y des /del primer any\ [de la] nativitat del Salvador fins a l'emperador Honòrio, / en lo qual temps foren començats de\ llançar los romans de Espanya y entraren los godos en ella /cerca\ de l'any 420 /de\ la nativitat de Nostre Senyor</i>	37
Capítol VI. <i>Summa del temps y del different govern en què fou governada Espanya y Cathalunya per tot lo discorç que estigué debayx del domini dels romans, per espay de 640 anys; y quina llengua en dit temps fou usada en Espanya y Cathalunya</i>	73
Capítol VII. <i>Qual sia lo principi y la generació dels godos, vàndalos, alanos, suevos, silingos, y com entraren en Espanya, y dins quant temps se feren senyors /llançant als romans\ de tota ella, y com per estas naciones se mudaren /casì\ totes les coses de Espanya y en special de Cathalunya</i>	83
Capítol VIII. <i>Summa y relació dels reys godos des de que en lo any 360 isqueren de sa terra y després entraren en Espanya, /cerca de l'any 415\, y la governaren perseverant en ella fins a l'any 714 en que per la entrada dels moros/ fou\ mort lo derrer rey nomenat don Rodrigo, y Espanya / ab Cathalunya\ fou lo any 715 perduda</i>	99
Capítol IX. <i>Del modo que fou presa Espanya; quantas vegadas entraren los moros en ella; com venceren lo gran exèrcit del rey don Rodrigo; com /prengueren a Cathalunya\; quinas províncias, ciutats y comarcas /ocuparen; fins a hont arribaren\ y quines terras restaren en Espanya ab alguns christians, las quals no foren dels</i>	

moros ocupadas; qual fou lo fi /de\ don Julian y dels seus; y en quina manera se partiren los moros tota Espanya y en special a Cathalunya..... 123

Volum Segon

Capítol X. [Història cathalana moral] *Del modo com fou conquistada Cathalunya per los conquistadors, en especial per los comptes de Barcelona; quants y quins comptes foren los que la conquistaren y governaren; y quinas cosas principals feren des de l'any 715 en que fou perduda fins a l'any 1137 en lo qual se ajuntà Cathalunya ab Aragó per lo casament de don Ramon Berenguer IV, compte de Barcelona, ab donya Petronil·la y per altre / nom Urraca\, reyna de Aragó, y / fins\ lo any 1162 en lo qual dit compte morí .....* 143

Capítol XI. *Dels reys de Aragó y comptes de Barcelona des de l'any 1162, en lo qual començà de regnar don Alonso qui primerament se intitulà rey de Aragó y compte de Barcelona, fins a l'any 1479, en lo qual /començà de regnar don Ferrando II y\ per lo matrimoni del dit don Fernando rey de Aragó ab donya Elisabet reyna de Castella se ajuntà Aragó ab Castella, intitulant-se rey de Castella y de Aragó .....* 227

Capítol XII. *Dels reys de Aragó y comptes de Barcelona y juntament reys de Espanya des de l'any 1479 en lo qual comença de ser rey de tota Espanya, excepto Portugal, lo rey /cathòlic\ don Ferrando II fins lo any 1600 en lo qual lo cathòlic rey don Phelip / II de Aragó y III de Castella\ ab molta felicitat governa y és rey universal de tota Espanya, de todas las Índias y altres grans regnes y estats .....* 351

Capítol XIII. *Dels reys que són estats de /Astúrias, Galícia\, Leon y de Castella des de la perdició de Espanya en lo any 715 y des del primer que fou lo príncep y rey don Pelayo fins a l'any 1480, en lo qual Castella se ajuntà ab la corona de Aragó per lo casament que s féu de don Ferrando rey de Aragó ab donya Isabel reyna de Castella, y fins a l'any 1600 .....* 445

Capítol XIII. *Dels /comtes\ reys que són estats en Aragó des de la perdició de Espanya en lo any 715 fins que se ajuntà lo regne de Aragó hab lo comptat de Barcelona per casament de don Berenguer IV, compte de Barcelona, ab donya Petronilla y per altre nom Urraca, reyna de Aragó, en lo any 1137 de Nostre Redemptor .....* 495

Capítol XV. *Dels reys que són estats de Navarra des de la perdició de Espanya en lo any 715 fins que últimament se ajuntà lo regne de Navarra ab los regnes de Castella y Aragó per lo valor del rey cathòlic don Ferrand II /y persevera dit regne ajuntat\ fins lo any 1600 de Nostre Redemptor .....* 503

Capítol XVI. *Dels reys que són estats de Portugal des de l'any 1110 en loqual començaren de governar en aquella terra fins lo any 1600 .....* 513

Apèndix documental

I. Carta de Pere Gil a Ildefons Coloma, bisbe de Barcelona 521

<i>II. Memorial que el padre Pedro Gil del Collegio de los jesuitas dio al duque de Alburquerque en defensa de las brujas .....</i>	525
<i>III. Biografia de Pere Gil inclosa en la Historia y primer centenari de la casa profesa de Valencia .....</i>	531
<i>IV. Menologio de Patrignani .....</i>	535
<i>V. Relació cronològica de les obres de les quals tenim constància que Pere Gil aprova durant el pontificat de Dimes Loris .....</i>	539
<i>VI. Relació cronològica de les obres de les quals tenim constància que Pere Gil aprova després del pontificat de Dimes Loris .....</i>	543

Bibliografia

<i>Manuscrits i documents d'arxiu .....</i>	547
<i>Fonts .....</i>	551
<i>Bibliografia secundària .....</i>	565

